

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

5692

CURSUS
SCRIPTURÆ SACRAE
AUCTORIBUS

R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER

aliisque Soc. Iesu presbyteris

S. P. PIUS X

UT SANCTITATI SUAE OPUS HOC DEDICARETUR, BENIGNE CONCESSIT

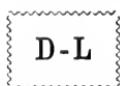
PARS PRIOR

LIBRI INTRODUCTORII

V

LEXICON BIBLICUM

VOLUMEN II

PARISIIS

SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

LEXICON BIBLICUM

EDITORE

MARTINO HAGEN S. I.

II

VOLUMEN SECUNDUM D-L

Cum approbatione Superiorum

PARISIIS
SUMPTIBUS P. LETHIELLEUX, EDITORIS

10, VIA DICTA « CASSETTE », 10

1907

Omnia iura vindicabuntur

PIO · X · PONTIFICI · MAXIMO

COMMENTARIOS · ISAGOGICOS · ET · EXEGETICOS
IN · OMNES · VETERIS · NOVIQVE · TESTAMENTI · SCRIPTVRAS
AD · SANCTORVM · PATRVM
ET · VETVSTIORVM · SCHOLAE · DOCTORVM
IVNIORVMQVE · INTERPRETVM
NORMAM · EXACTOS
ADHIBITIS · VBI · OPVS · FVERIT
RECENTIORVM · SCIENTIARVM · SVBSIDIIS
AVCTORES · OBSEQVENTISSIONI
SVMMO · ATQVE · INERRANTI · DIVINAE · VERITATIS · INTERPRETI
QVI · SINGVLARI · DIGNATIONE · BENIGNITATIS
ID · QVIDQVID · EST · OPERIS
NOMINI · SVO · INSCRIBI · PERMISIT
PIETATIS · ET · IMMOBILIS · FIDEI · PIGNVS · EXHIBENT
SEQVE · AC · SVA · STVDIA .. OMNIA
ADDICVNT · DEVOVENT
SEDIS · APOSTOLICAE · DOCTRINAE · ADSERENDAE
SACRARVM · LITERARVM · AVCTORITATI
PRO · VIRIBVS · PROPVGNAVDAE

JUL 26 1970

Cum opus, cui titulus est « *Lexicon biblicum* » editore Martino HAGEN,
S. J., aliqui ejusdem Societatis revisores, quibus id commissum fuit,
recognoverint et in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus,
ut typis mandetur, si ita iis, ad quos pertinet, videbitur.

In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas et sigillo muneric
nostrri munitas dedimus.

Luxemburg, die 23 Januarii 1904.

L. S.

P. C. SCHAEFFER, S. J.

Prov. Germ. Praepositus.

IMPRIMATUR

Parisiis, die 16 Septembris 1904.

† FRANCISCUS, Card. RICHARD,
Arch. Parisiensis.

TABULAE GEOGRAPHICAE

Columnae.

Regio ad lacum Genesareth.	391-5
Regio Jerusalem-Jericho	653-8
Jerusalem antiqua	664-713

TABELLAE ET SCHEMATA

Schema chronologicum dynastiae herodianaæ.	503-9
Domus herodiana	507-8
Vita Jesu Christi chronologice disposita secundum quattuor evangelia.	724-34
Tabella genealogica familiae Jesse.	829-30

LEXICON BIBLICUM

D

DABERETH דָּבֵרֶת cum articulo, Δαρειράθ Ios. 19,12; דְּבַרְתָּ, Δερέאַת Ios. 21, 28; תְּבִרָה, τὸν Δερέφιν καὶ τὸν Δαρέωρ ex duplice translatione eiusdem nominis 1 Par. 6,72 [57]), urbs tribus Issachar in confinibus Zabulon sita, filii Gerson levitici generis tradita (Ios. 19,12; 21,28; 1 Par. 6,72). Apud Flavium Iosephum Δεράρεττα (Bell. iud. II. 21,3; Vita 62) vicus in extremis Galileae finibus situs in Campo magno; apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. *Lag.* 250,55; 145,20) Δαρειρά, Dabira in monte Thabor regionis ad Diocaesaream pertinentis. Hodie *Deburiye* ad radices occidentales montis Thabor; ibidem secundum traditionem novem apostoli morabantur, dum Jesus cum Petro, Ioanne, Iacobo Thaborem ascendit.

Cf. *Robinson*, Palaestina III. 451; *Guérin*, Galilée I. 140-142; *J. Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 165. 176; *Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 265; *Liévin de Hamme*, Terre Sainte 1897 III. 110; *Legendre apud Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1195-96; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 626.

DABIR. 1. Dabir (דָּבֵר, Δαρέι), rex Eglon urbis in campestribus Iuda sitae (Ios. 10,3), qui cum aliis quatuor regibus foederatis a Iosue percussus et suspensus est.

2. Dabir (דָּבֵר, Δαρέι), urbs in montanis Iuda inter undecim urbes meridianas enumerata (Ios. 15,49); fuerat urbs regia Chananaeorum (Ios. 10,39; 12,13) a Iosue expugnata (10,38), ex qua Iosue Enacim exterminavit (11, 21); secundo expugnata est ab Othoniel (15,15-17; Iud. 1,11-12), civitas sacerdotalis (Ios. 21,15; 1 Par. 6,58).

Duplex urbi antiquitus nomen erat: Ios. 14,49 קָרִית־סֶפֶר i. e. urbs legis(?), urbs palmae(?), urbs Senna herois(?). Vulgata: Cariathsenna, LXX πόλις γραμμάτων et Ios. 15,15; Iud. 1,11 קָרִית־סֶפֶר i. e. urbs libri vel forte urbs Sepher herois, ut aliqui minus probabiliter coniiciunt, Vulgata: Cariath Sepher i. e. civitas litterarum, LXX Ios. 15,15 πόλις γραμμάτων, Iud. 1,11 Καριαθσεφέρ, πόλις γραμμάτων. Sed de archivis vel academiis urbis Cariath Sepher ex documentis antiquitatis hucusque nihil innotuit. Magna cum probabilitate censetur esse vicus magnus *el-Dahariye* medius fere inter Hebron et Bersabee.

Cf. *Survey of West. Pal.* Mem. III. 402. 406 ss.; *Palmer*, Wüstenwanderung 305 ss.; *G. A. Smith*, Hist. Geogr. of the Holy Land p. 279. 280. 670; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 164; *Legendre apud Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1197-1200; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 258. 259.

3. Terminus Dabir (דָבֵר, δὲρ) commemoratum in describendis terminis tribus Gad iros. 13,26 : a Manaim (Mahanaim) usque ad terminos Dabir. indicari videtur terminus septentrionalis montanorum Gad ab occidente orientem versus; attamen nullum vestigium loci Dabir exstat. Fortasse textus hebreus vertendus est : terminus Lidebir; unde aliqui coniectant Lidebir non differre a Lodabar 2 Reg. 9,4 s. et 17,27; sed huius quoque loci situs ignoratur.

DABRI (דָבְרִי, Δαβρίς), vir de tribu Dan, pater Salumith, quae viro Aegyptio nupserat et cuius filius lapidatus est, quia nomen Domini blasphemaverat (Lev. 24,11).

DADAN, DEDAN (דָּדָן; Δαδάν, Δεδάν, Δαδάν).

1. Filius Regma filii Chus (Gen. 10,7; 1 Par. 1,9) et frater Saha; vide infra.

2. Filius Ieesan filii Abraham et Ceturae (Gen. 23,3; 1 Par. 1,32) et frater Saba. Filii huini Dadan II. cc. recensentur Assurim, Latussim, Laomim. Praeterea populus Dedan commemoratur Is. 21,13; Ier. 23,23; 49,8; Ez. 23,13; 27,13. 20; 38,13. Ut ex his locis colligitur, Dedanitae erant vicini Edomitarum, commercium exerceentes cum Phoenicibus; per commeatus merces in Syriam et Palaestinam a mari Erythraeo deferebant neque desunt indica quaedam Dedanitas etiam in litora et insulis sinus Persici habitasse (*Movers*, Phoenizier II. 3 p. 303). Duo igitur populi Dedan videntur distinguendi esse, alter eushiticus a Dedan filio Regma oriundus et in litora insulique maris Persici habitans, alter populus Arabiae septentrionalis a Ieesan filio Ceturae oriundus, Idumaeis vicinus et illis Arabibus ceturaeis adnumerandus, qui partem Arabiae spectantem inter septentrionem et occidentem incolebant; de metropoli huius populi ceturaci notant Eusebius et S. Hieronymus : Δαδάν, Dedan in regione Idumaea..... 4 mil. pass. a Φανός, a metallo Faeno contra aquilonem (Onom. ed. Lag. 231, 86; 116,26; Faeno autem i. e. Phemon Nimi. 32,41 non multum aberat a Petra septentrionem versus.

Non desunt auctores, qui putent in omnibus locis biblicis supra citatis unum eundemque populum Dedan intellegendum esse, praesertim cum eterque Dedan dicator frater Saba seu Sabaeorum. Neque improbabile est, si supponamus Dedanitas eushiticos iuxta sinum Persicum sedes fixisse, postea vero Ieesan vel quendam ex eius filiis matrimonio cum Dedanitis eushiticis iunctum novam tribum eiusdem nominis efformasse seil. Dedanitas ceturaeos; his suppositis facile concipitur amborum fines utpote nomadum institorumque more a sinu Persico ad Idumaciam usque patuisse (cf. *Gesenius*, Thesaurus p. 322).

DAEMONES, DAEMONIA (οἱ δαίμονες, τὰ δαιμόνια) sunt mali spiritus, qui ob rebellionem contra Deum visione beatifica, ad quam destinati erant, privati et in supplicium aeternum delecti sunt. Etymon vocis δαίμων certo definiti nequit; ex opinione quorundam derivandum est a verbo δέω = docere (δεῖμων = doctus, peritus), ex aliorum opinione a verbo διλω = dividere, distribuere, ita ut daemon, daemonium sit distributor sortium humanarum seu divinitas quaedam. Apud scriptores classicos ea vox deos tum bonos tum malos designat et etiam Act. 17,18 de diis gentilium adhibetur. In libro Tobiae malus ille spiritus Asmodaeus daemonium vocatur et remedia indicantur, quibus daemonium (Vulgata 6,8 : omne genus daemoniorum) pellatur (3,8; 6,8 s.; 8,3; 12,3. 14). In Novo Testamento mali spiritus passim daemones, daemonia appellantur.

Speciali nomine Satan (σατανάς i. e. adversarius a verbo σατανάς = adversari) in Veteri Testamento effertur iste, qui in rebellione contra Deum primas partes egredit (1 Par. 21,1; Job 1,6. 9. 12; 2,1. 2. 3. 4. 6. 7; Zach. 3,1. 2); in Vulgata omnibus his locis legitur Satan, apud LXX ὁ διάβολος. Aliis quoque locis, ubi σατανάς nomen appellativum est et adversarium quendam significat, Vulgata retinet Satan (2 Reg. 19,22; 3 Reg. 3,4), sed 3 Reg. 11,14. 23 recte vertit : adversarium, dum LXX 11,14

Σατάν habent. In Novo Testamento **Σατανᾶς**, Satanas passim principem daemoniorum designat, sed etiam ad daemones inferiores refertur : si Satanas Satanam eicit (Matth. 12,26; cf. Marc. 3,23); semel tantum appellativam significationem adversarii induit : recede post me Satana (Matth. 16,23; cf. Marc. 8,33).

Aliud nomen biblicum principis daemoniorum est ὁ διάβολος, diabolus (a verbo διάβολω = calumniari, insidiari, falso accusare in iudicio). Apud LXX praeter locos supra citatos solum Sap. 2,24 spiritus malus hac voce designatur, alias autem adversarius quidam. In Novo Testamento ὁ διάβολος plerumque idem est ac Satanas et tribus tantum locis (1 Tim. 3,11; 2 Tim. 3,3; Tit. 2,3) sensum appellativum habet, quem Vulgata exprimit.

Quoad alia nomina daemonum v. **ABADDON**, **ASMODAEUS**, **BEELZEBUB**, **BELIAL**.

Daemones existere et agere iam in Veteri Test. clare et immediate significatur. Id statim ab initio historiae generis humani Gen. 3,1 ss. manifestum est. Serpentem non qua serpentem ad Eevam loqui, ex ipso textu facile patet. Etenim s. auctor in ipsa narratione creationis maximum discrimen inter animalia et hominem statuit neque animalia ratione et lingua praedita sibi finxit. Praeterea repetitis vicibus inculcavit omnia creata esse bona, unde malitia ac perversitas, quae ex serpente loquitur, non potest ipsi serpenti adscribi, etsi hic ratione praeditus esse supponeretur. Quare legentes ex ipsa narratione concludere poterant ac debebant serpentem nonnisi instrumentum esse alterius cuiusdam inimici calliditate, perversitate, odio in Deum et homines instructi et armati. Corroboratur haec conclusio aliis locis tum Veteris tum praesertim Novi Testamenti (Sap. 2,24; Ioan. 8,44; Hebr. 2,14; Apoc. 12,9; 20,2). Etiam clades futura diabolo et semini eius i. e. reliquis daemonibus et omnibus diaboli adiutoribus iam Gen. 3,15 annuntiatur (cf. Ioan. 12,31; Rom. 16,20 graece).

In libro Iob (1,6 ss. 2,1 ss.) Satan ipso

nomine primum inducitur et accusatorem invidum, inimicum ulciscendi cupidum, adversarium subdolum se prodit. In reliquis libris Veteris Test. Satan bis tantum nominatim commemoratur. Permissione Dei, qui in Israel iratus erat (cf. 2 Reg. 24,1), Satan concitat Davidem, ut numeraret Israel (1 Par. 21,1). Zacharias propheta (3,1 ss.) in visione contemplatur sacerdotem magnum Iesum (fosse; cf. Esdr. 3,2) stantem coram Domino vel coram angelo personam Domini ducis ac rectoris populi gerente et Satan adversarium a dextris ipsius sacerdotis magni, ut prohibeat, insidietur, noceat; sed increpatio Domini restrictio potestatis diaboli est (*Albertus Magnus*). — In visione, quam vidit Michaeas, filius Iemla, propheta samaritanus (3 Reg. 22,19 ss. 2 Par. 48,18 ss.) diabolus, licet non nominetur, verissime ut spiritus mendax describitur; tota enim illa visio firmissimam Israelitarum persuasionem supponit esse malos spiritus, qui Deo permittente mores hominum pervertere et mala excitare studeant. Quantopere hominibus nocere cupiant daemones et tamen sine Dei permissione ne corpori quidem hominis quidquam mali inferre possint, declaratur iis, quae liber Tobiae de daemonio Asmodaeo narrat (3,8; 6, 8 s.; 8,3; 12,3, 14 et v. **ASMODAEUS**).

Praeter locos citatos Veteris Testamenti, qui clare et immediate de daemonibus agunt, sunt nonnulli alii, qui saepius per errorem ad daemones referuntur, quamquam aut nullo modo aut solum positis quibusdam restrictiōnibus de diabolo vel angelis eius intellegendi sunt. Celebrem quæstionem de Azazel, cui die expiationis caper emissarius mittebatur (Lev. 16,8. 10. 26 hebr.) vide s. v. **CAPER EMISSARIUS**. Spiritus malus, qui Saulem exagitabat (1 Reg. 16,14 s.; 18,10; 19,9) censetur esse melancholia, quae utique a diabolo tentatore vel provocata vel aucta esse poterat. Maledictio in diabolum Eccli. 21,30 probabilissime est maledictio in adversarium quendam, non in diabolum. Apud Is. 43,21; 34,14; Bar. 4,35 non daemones silvestres et campestres in desertis locis circumvagari dicuntur, sed

species atque umbrae ex opinione populari ibidem habitantes. Militiam caeli in excelso Is. 24,21 nonnulli interpres daemonia intellegunt, saltem indirecte. Sensu accommodato duo illi loci notissimi Is. 14,12 ss. et Ezech. 28,2 ss. ad superbiam angelorum rebellium a concessionatoribus frequenter referuntur; accommodatione aptissima est, sed sensu litterali prior locus ad regem Babylonis, alter ad regem Tyri directe refertur. Compluribus denique locis Vulgatae (et plerumque etiam LXX) diabolus vel daemones nominantur, dum textus hebreus eorum aut nullam mentionem facil (3 Reg. 21,13; Ps. 90 [91],6; 108 [109],6; Hab. 3,5; 1 Mach. 4,38 graece 36) aut indirectam tantum, quatenus de idolis gentilium agit (Lev. 17,7; Deut. 32,17; 2 Par. 11,13; Ps. 95[96],5; 103 [106],37; Bar. 4,7). Idola enim gentilium in LXX et Vulgata Ps. 95,5 dicuntur daemonia (hebr. vanitates), non quasi in idolis ipsis daemones praesentes fuerint, sed quia sacrificia idolis oblata, revera in daemonum honorem cedebant iisque offerebantur, ut ex 1 Cor. 10,20 eluet.

In libris Novi Test. eadem doctrina, quae in libris Veteris Test. de daemonibus tradita est, pluribus explicatur.

Quid diabolus contra regnum Dei molitur, per modum compendii ipso nomine continetur, quo simpliciter audit *πονηρός*, malus, nequam, nequissimus, malignus (Matth. 13,19. 38; Eph. 6,16; 1 Ioan. 2,13; 5,48). Imprimis adversarium Christi Domini se prodit. Tentator ad eum accedit, quem filium Dei esse suspicatur et a voluntate Dei sequenda avertere studet (Matth. 4,1 ss. Marc. 1,12 ss. Luc. 4,1 ss.); in energumenis Christo obviam factus victorem agnoscit eiusque indignationem ac potentiam deprecatur (v. DAEMONIACI); quem verum filium Dei esse certis testimoniorum cognovit (Marc. 4,24. 34; Luc. 4,34. 41); odio Dei impulsus usque ad mortem crucis persequitur, Iudei Iscariotae consilium predotionis suggerit (Ioan. 13,2; cf. 6,71) et in Iudam intravit, ut eum plenius possideret et ad perpetrandum facinus scelestissimum perduceret (Luc. 22,3; Ioan. 43,27; cf.

Luc. 22,33). Quid contra Ecclesiam Christi machinetur, declaratur parabolis seminantis et zizaniorum (Matth. 13, 19. 23. 39; Marc. 4,13; Luc. 8,12). Ab initio peccans diabolus peccatum adducere conatur (1 Ioan. 3,8). Sicut ad ipsum Christum tentator accedere ausus est, ita eos, qui Christi sunt, aggreditur (Act. 5,3) idque agit magna cum astutia (1 Cor. 7,3; 2 Cor. 2,11; 1 Thess. 3,5; 1 Tim. 3,6. 7; 6,9; 2 Tim. 2,26), sese quoque transfigurans in angelum lucis (2 Cor. 11,14), promovens errores, doctrinas falsas (1 Tim. 4,1), iterato tentans maiore vehementia, licet antea repulsus sit (Matth. 12,43-45; Luc. 11,24-26). Rabie saevissima illos aggreditur, qui ad salutem animarum procurandam vocati sunt (Luc. 22,31; 2 Cor. 12,7; 1 Thess. 2,18). In ipsa denique hominum corpora ingrediens potestatem adeo extraordinariam exercet, ut homines quasi inhabitet atque possideat (v. DAEMONIACI).

Regno Dei diabolus ex adverso opponitur ut princeps huius mundi (Ioan. 12, 31; 14,30; 16,11), qui se mundi dominum ac deum adorandum gerit (Matth. 4,9; Luc. 4,6) et potestatem suam in tenebris idolatriae manifestat (Act. 26, 18; Col. 1,13). Unde etiam vocatur deus huius saeculi (2 Cor. 4,4), princeps potestatis aeris huius, spiritus qui nunc operatur in filios dissidentiae (Eph. 2,2).

Regnum autem Satanae per Christum iam funditus deletum est (Luc. 10,18; Ioan. 12,31; 14,30; 16,11; 1 Ioan. 3,8); per mortem suam Christus destruxit eum, qui habebat mortis imperium i. e. diabolum (Hebr. 2,14) et liberavit eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti (Hebr. 2,15; cf. Col. 2,14,15). Clades igitur Satanae cruce Christi obsignata et sancta es, sed usque ad consummationem huius saeculi nobis cum hoste maligno collectandum est. Exhortatur nos ad pugnam ipsi principes apostolorum (1 Petr. 5,8. 9; Eph. 6,11. 12), cui exhortationi statim accedit pronissio virtutis supernaturalis, qua singuli hostem vincere valent (Eph. 6,16; 2 Cor. 12,7-9; Rom. 16,20 graece; Iac. 4,7; 1 Ioan. 5,18).

Neque tamen diabolus successu quo-

dam caret. Iam tempore Christi non derant, qui ex patre diabolo essent et opera eius facerent (Ioan. 8,41. 44); eorum exempla secuti sunt in ecclesia primitiva Corinthius ille incestuosus et duo apostatae Hymenaeus et Alexander, qui sententia excommunicationis Satanae traditi i. e. in regnum Satanac eiecti sunt (1 Cor. 5,5; 1 Tim. 1,20). Vicissitudines pugnae inter Satanam et ecclesiam Christi describuntur Apoc. 2,9. 10. 13; 3,9; 9,1-11; 12,3 ss.; 16,13. 14. Clades autem Satanae completa a consummatione huius saeculi initium sumet ac perpetuo durabit (2 Thess. 2,3 ss.; Apoc. 19,20; 20,1 ss.; cf. 1 Cor. 6,3). Atque ita totum genus humanum usque ad diem iudicii in duo regna divisum est, quorum alterum filios lucis, filios Dei, alterum filios tenebrarum, filios diaboli complectitur (Act. 26,18; Eph. 5,8; Col. 1,13; 1 Thess. 5,5; 1 Ioan. 3,10); nulla enim est participatio inter iustitiam et iniquitatem, inter lucem et tenebras, inter Christum et Belial (2 Cor. 6,14. 15).

Interna quoque regni Satanae constitutio in libris Novi Test. adumbratur. Diabolo, qui ab initio peccat (1 Ioan. 3,8), et angelis eius ignis aeternus paratus est (Matth. 25,41). Angelis peccantibus non pepercit Deus, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reservari (2 Petr. 2,4); in iudicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservati sunt (Iudas 6). Usque ad diem iudicii antem colluctatio nobis est adversus principem potestatis aëris (huius), contra spiritualia nequitiae in caelestibus (Eph. 2,2; 6,12); adversarius diabolus tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret (1 Petr. 5,8). Sed post diem iudicii omnes daemones in inferno perpetuo conclusi manebunt. Quaerentibus quoniam peccato ex Dei gratia exciderint, S. Iudas (v. 6) solum dicit angelos illos non servasse suum principatum ($\tauὴν ἀρχὴν$), sed dereliquisse suum domicilium; cum practerea dicat Eccli. 10, 15 : « initium omnis peccati est superbia » et ex natura spirituali donisque praecellentibus enasci superbiam valde sit probabile, communiter censem an-

gelorum peccatum fuisse superbiam. Multos angelos peccasse utique patet ex responsione daemonis : Legio mihi nomen est, quia multi sumus (Marc. 5,9; cf. Luc. 8,30). Sed audacius est asserere tertiam partem omnium angelorum cecidisse, cum dicatur Apoc. 12,4 : « et cauda eius trahebat tertiam partem stelliarum caeli et misit eos in terram »; eo enim loco non describitur lapsus angelorum neque opus est assumere imagine illa proelii caelestis inter Michaelem et draconem (Apoc. 12,7 ss.), quae tempus futurum adumbrat, etiam delineari eventum quendam olim transactum vel imaginem eventus futuri deponit ex re ante gesta. Unde satius est nos de numero malorum spirituum ignorantiam nostram fateri.

Illud vero certo affirmari potest, in angelis quoque peccatoribus aliquem quasi ordinem dignitatis reperiri. Calumnia pharisaeorum Christum ope Beelzebub principis daemoniorum cicerere daemona (Matth. 12,24; Luc. 11,15) inter ipsos daemones unum velut principem eminere supponit et aliis quoque locis Novi Test. omnino suadetur inter daemones varios esse gradus malitiae ac potestatis (Matth. 12,43; 17,20; 25,41; 1 Cor. 15,24; Eph. 6,12; Apoc. 12,7. 9 et etiam Marc. 5,9). Regnum igitur Satanae (Matth. 12,26) ex una parte ordinem quendam membrorum exhibet ob diversitatem virium naturalium et malitiae obdurate in singulis daemonibus, ex altera parte unionem quandam ex communi omnium odio in Deum eiusque regnum et ex mutua oppressione, qua fortiores quaque jugum servitutis aliis imponere conantur. Toti autem regno praecest Satanas, ὁ λαγός, fortis iste (Matth. 12,29) non titulo iuris, sed quia ipse viribus naturalibus, astutia, violentia reliquos daemones superat et in servitatem indignissimam redigit.

DAEMONIA (Is. 34,14) v. DRACO 3.

DAEMONIACI seu a daemonio vexati, daemonia habentes (δαιμονιζόμενοι, δαιμονισθέντες, δαιμόνια ἔχοντες).

Quod S. Iacobus dicit : « Daemones credunt et contremiscunt » (Iac. 2,19), ad oculum cernit, quotiescumque Christus

daemoniacis obviam factus est. Homines tentare ordinarium est quod daemonibus a Deo conceditur; homines autem possidere, corpora eorum ingredi, membris eorum uti et que vires humanas superant, efficere, homines possessos variis modis vexare atque torquere, modo quodam extraordinario daemonibus a Deo permittitur ad fines sanctissimos sapientiae ac providentiae divinae idque etiam sine ulla culpa hominis, quem daemon possidet.

Daemones revera quandoque in corpora hominum ingredi et ibi quasi habitare ex Christi eiusque discipulorum verbis ac modo agendi efficitur certissimum. Daemon in hominem ingreditur, ab eo exit, efficitur. Interdum complures daemones simul unum hominem possident; Maria Magdalena a septem daemoniis liberata est (Marc. 16,9); daemoniacus in regione Gerasenorum tot daemones in se habebat, ut ipsi nomen legionis sibi imponerent (Marc. 5,9; Luc. 8,30). Quantopere hoc domicilium daemonibus arrideat, facile appareat ex illa descriptione apud Matth. 12,43 s. (cf. Luc. 11,24 s.), quae ad possessionem diabolicam alludens obdurbationem infidelitatis ob oculos ponit: « Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quaerens requietum et non invenit. Tunc dicit: Reverter in domum meam, unde exivi » etc.

Possessionem variis morbi consequuntur, ut furor et insanitia (Matth. 8,28; Marc. 5,2-5; Luc. 8,27. 29) vel privatio linguae (Matt. 9,32), caecitas ac privatio linguae (Matth. 12,22; cf. Luc. 11,14), surditas (Matth. 9,24), contractio ac distortio membrorum (Luc. 13,11. 16). Interdum in daemoniacis ea cernuntur fieri, quae epilepsiae peculiaria sunt (Matth. 17,16 s. Marc. 9,13 s. Luc. 9, 37 s. et similia narrantur Marc. 4,23-28; Luc. 4,33-37). Huc etiam spectat, quod daemon lingua daemoniaci utitur, ita ut hic loquatur, acsi ipse daemon esset. Daemones coram Iesu lamentatili voce fatentur se Iesum agnovisse filium Dei Altissimi et timorem indicii sibi instantis aperie pandunt (Matth. 8,29; Marc. 1,24. 34; 3,11. 12; 5,7; Luc. 4,34. 41; 8,28); simile testimonium Philippis

in Macedonia S. Paulo et Silae socio eius dedit puella spiritum pythonem habens (Act. 16,16-18).

Christus daemoniacos sanat daemones efficiendo; testimonium daemonum, quo eum Messiam et filium Dei profiteruntur, repudiat (Marc. 1,23. 34; 3,12; Luc. 4,35. 41; cf. Act. 16,14); simul palam declarat se in Spiritu Dei (Matth. 12,28), in digito Dei (Luc. 11,20) efficeret daemona, quo calumnias Iudeorum se in Beelzebul principe daemoniorum efficeret daemona (Matth. 9,34; 12,24. 27; Marc. 3,22; Luc. 11,13. 19) refellat. Exorcismus, quo utitur, est verbum imperans (Matth. 8,16); filiam Syrophenissae a daemonio liberat matri asseverans illud exiisse (Matth. 15,28; Marc. 7,29. 30). Ex modo, quo daemones in regione Gerasenorum expelluntur (Matth. 8,28 s. Marc. 3,1 s. Luc. 8,26 s.), quam maxime eluet, quae nam sit daemonum malignitas, vilitas, impotentia.

Ex eadem divina sua potestate, qua Christus ipse daemones efficit, apostolis quoque (Matth. 10,1; Marc. 3,15; 6,7; Luc. 9,4) neconon septuaginta duobus discipulis (Luc. 10,17 s.) potestatem efficiendi daemona communicavit eandemque omnibus promisit, qui in ipsum crederent (Marc. 16,17). Apostolos et discipulos hac potestate frequenter usos esse discimus in Act. 5,16; 8,7; 19,12. Attamen eorum exorcismi non infallibiliter cum effectu coniuncti sunt, cuius rei causas ipse Christus assignat, primam: « o generatio incredula..... propter incredibilitatem vestram » (Matth. 17, 16. 19; Marc. 9,48. 22; Luc. 9,41), alteram: « hoc genus (daemoniorum) non efficitur nisi per orationem et ieiunium » (Matth. 17,20; Marc. 9,28).

Tempore Christi erant etiam inter Iudeos exorcistae, qui daemona efficiebant. Cum discipuli Christo indicarent alium quendam, qui non erat discipulus, in nomine Iesu efficeret daemona, Christus eum non prohibet, sed potius velut fountem et adiutorem suum commendat (Marc. 9,37 s.; Luc. 9,49. 50). Ex verbis quoque Christi: si ego in Beelzebul efficio daemona, filii vestri (i.e. discipuli vestri) in quo efficiunt? (Matth. 12,27; Luc. 11,19) concludere licet quan-

doque saltem exorcistas Iudeorum in nomine Dei ciccissem daemona. Ceterum quam firmiter Iudaei persuasum habuerint esse possessiones vere diabolicas, inde etiam colligitur, quod Ioannis Baptiste severas animadversiones exosas habentes eius vitae rationem ad daemonem auctorem referebant (Matth. 11,18; Lue. 7,33). De circumeuntibus Iudeis exorcistis, quorum mentio fit Act. 19,13. 14 vide s. v. EXORCISTA.

Eiusmodi possessiones diabolicas tempore Christi fuisse frequentiores sapienti Dei consilio permisum est. Nam frequenti daemonum electione caque facilime verbo nutique voluntatis facta ad oculum demonstratur Iesum esse illum, qui serpentis caput contriturus sit, et inde cognosci poterat, quod Iesus phariseos monet: pervenit in vos regnum Dei (Matth. 12,28; Lue. 11,20). Praeterea dici potest daemones, cum Iesum cernerent causam Dei promoventem, maximos quos potuerunt exercuisse conatus ad ditionem et dominationem suam refinendam. Illud vero ex frequenti daemonum electione quam maxime elucet, quantum beneficium nobis Dominus noster et Salvator Iesus Christus contulerit, qui principem huius mundi foras eiecit et iugo servitutis ablato nos libertate filiorum Dei donavit.

Cf. Dav. Leistte, Die Besessenheit mit besonderer Berücksichtigung der hl. Vater, Dillingen 1887.

DAGON (דָגָן, Δαγόν). Erat idolum Philisthaeorum (Iud. 16,23; 1 Reg. 5,2 ss.; 1 Par. 10,10; 1 Mach. 10,84; 11,4), sicut ait S. Hieronymus (ad Is. 46,1): Dagon est idolum Ascalonis, Gazae et reliquarum urbium Philistinorum. Victoria Samson Philisthaei attribuerunt Dagon; at Samson concussis columnis moriens tria milia domo ruente interfecit (Iud. 16,23-30) in urbe Gaza. Cum arca Domini a Philisthaeis capta Azotum in templum Dagon esset translata et iuxta Dagon posita, sequenti die idolum repertum est iacens pronum ante arcam. Restituerunt idolum in locum suum. Verum altera die idolum iterum iacuit in terra coram arca mutilatum, nam caput et duae palmae manuum abscissae erant super

limen. Propterea ingredientes templum Dagon non calcabant limen (1 Reg. 5,2-3). Caput Saul affixerunt in templo Dagon. Etiam tempore Machabaeorum Azoti erat templum Dagon (1 Mach. 10,84; 11,4; et quod legitur 1 Mach. 10,83: et intraverunt in Bethdagon idolum suum, explica: in domum seu templum Dagon). De urbe Bethdagon vide s. v., ex quo nomine patet cultum Dagon apud Chananacos quoque usurpatum esse. Apud Phoenices pariter Dagon in honore fuisse ex fragmentis Philonis Byblii patet (cf. Müller, Fragmenta Hist. Gr. III. 2,14. 16. 20 p. 367. 368. 369). Quod aliqui putarunt in inscriptione Eshmunazar Dor et Ioppe vocari terras Dagon, dubium valde est; alii enim malunt legere et interpretari terras frumenti (迦南). Idolum illud apud Assyrios quoque et Babylonios notum erat, apud quos Dakan, Dagan, Bel-dagan saepius legitur (cf. Schrader-Whitehouse).

De significacione nominis Philo Byblius afferit: Δαγὸν οὗτος ἐστι. Στέων (l. c.), et Δαγὸν ἐπειδὴ εὑρε σίτον καὶ χρότον ἐκλάθη Ζεὺς Αρότρῳς. Unde Dagon frumentum et aratum invenisse dicit. Communis tamen explicatio est a voce נְדָגָן piscis, ut deus pisciformis significetur. Cui acceptio imaginibus quoque in nummis suffragium fertur; nam reprezentatur apud Phoenices deus quidam pisces dextera tenens; apud Assyrios haud raro appetit figura in superiori parte usque ad lumbos humana et inde desinens in pisces. Ad quam explicationem recentiores aliqui, uti Wellhausen, etiam pertinere dicunt 1 Sam. 5,5 quem textum legendum esse aiunt נְדָגָן בֶּשֶׁאָר עַל יְהוָה solum pisces eius remanserat in eo, ubi Vulgata: Dagon solus truncus remanserat (cf. F. de Hummelauer, Comment. in libr. Sam. p. 73). Negat quidem Schrader vocem derivari posse a נְדָגָן, deprehendit potius in Dagan typum accadicum, nihilominus deum pisciformem agnoscendum esse putat.

Cf. P. Scholz, Goetzendienst und Zauberpwesen bei den alten Hebreern 1877, p. 238 ss.; Movers, Phoenizier I. 143 ss.; Stark, Gaza und die philistaeische Küste 1852 p. 248.331 ss.; Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. 170; Vigou-

roux, La Bible et les dée. mod. ed. 6 III. 226-229; *M.-J. Lagrange*, Religions sémit. 1903 p. 131.

DALAAIA, DALAIAS (דָלְהִי; Δαλαΐας, Δαλαῖα, Δαλαίας).

1. Sextus filius Elioenai ex posteris Zorobabel (1 Par. 3,24).

2. Princeps vicesimae tertiae classis sacerdotalis tempore Davidis (1 Par. 24, 18; Vulgata : Dalaiau, LXX Αδελλαῖτ).

3. Filii Dalaia cuiusdam, qui cum Zorobabel ex exilio redierunt, originem suam israeliticam ex genealogiis demonstrare non poterant (Esdr. 2,60; Neh. 7,62).

4. Pater Semaiae tempore Nehemiae (Neh. 6,10).

5. Dalaias filius Semeiac, unus ex principibus, qui regem Ioaikim rogarunt, ne volumen oraculorum Ieremiae com- bureret (Ier. 36,12. 25).

DALAIAU v. DALAIA 2.

DALILA (דָלִילָה, Δαλιλά), mulier,

quae in valle Sorec habitabat et a Samsonem amata secretum roboris ei extorsit eumque Philisthaeis pro 5500 siclis argenti tradidit (Jud. 16,4-20). In ipso textu non explicite indicatur, utrum fuerit Hebraea an Philistaea, utrum uxor Samsonis an meretrix. Quidquid dixeris, non desunt auctores, qui tecum sentiant. Sed vix dubium est, quin fuerit meretrix Philisthaea. « Sane fiducia qua Philistaeorum reguli eam mulierem adeunt, Philisthaeam prodit, uti et modus despetum et odium redolens, quo eadem v. 19 eum Samson agit. Praeterea.... non tam fiderent principes adiissent uxorem. Non tam facile in uxoris domo iterum atque iterum latuissent Philisthaeorum haud pauci » (F. de Hummelauer in h. l.).

DALMANUTHA v. MAGEDAN.

DALMATIA (Δαλματία). regio montana in orientali litora maris Adriatici, quae inde ab anno 9 p. Chr. seu finitis bellis ab Octaviano Augusto et Tiberio ibidem gestis erat pars provinciae romanae, quam Illyrienn vocant. Illuc Titus S. Pauli discipulus abierat ad praedicandum Evangelium (2 Tim. 4,10). Ipsum S. Paulum non procul a Dalmatia Evangelium annuntiasse colligitur ex Rom. 15,19.

Cf. *Marquardt*, Roemische Staatsverwaltung ed. 2 I. 299 ss.; *H. Cons*, La province romaine de Dalmatie, Paris 1882.

DAMARIS (Δάμαρις) mulier, quemcum Dionysio Areopagita et alii a S. Paulo Athenis conversa est (Act. 17,34). Nonnulli cum S. Ambrosio (Ep. ad Verceil.) et S. Chrysostomo (De sacerd. 4,7, eam Dionysii Areopagitae uxorem esse opinati sunt; quod ipso textu potius excluditur, quam suadetur. Ecclesia graecaeius festum celebrat die 4. octobris (Acta Sanctorum, Oct. IV. 697 s. 771 s.).

DAMASCUS. 1. *Nomen*. Damaseus hebraee plerumque דָמָשָׁק vocatur, in

libris Paralipomenon דָמָשָׁק (1 Par. 18,5 s.; 2 Par. 16,2; 24,23; 28,5. 23), uti in lingua syriaca קַרְבָּלָא (Payne Smith Thes. 953; cf. 920); semel in hebr. דָמָשָׁק occurrit (4 Reg. 16,10), ubi tamen alii libri דָמָשָׁק legunt (v.

D. Ginsburg not. in h. l.) et alii ו ex ר superscripto fluxisse putant; sed cf. syr. אֶתְרָאָן Payne Smith 841. Graece ut plurimum forma Δαμασκός legitur (Act. 9,2. 8 etc.); pro nomine regionis occurrit ἡ Δαμασκηνή (Iudith 1,12; Vulg. v. 7 Damascus), quae in hebraeo קַרְבָּלָא Syria Damasei (2 Reg. 8,5 s.; 1 Par. 18, 5 s. hebr.), vel simpliciter קַרְבָּלָא Syria (3 Reg. 11,25; 15,18 etc.) appellatur. Idem cum hebraico nomen eliam in lingua assyriaca (Dimashqi, Dimashqa, Dimmashqa) et aegyptiaca (Timasqu, Tiramaski) habetur; regio vero in textibus euneiformibus plerumque mat (sha-) īmērīshu audit, quod proprie terram asinorum eius significat. Hodie urbs Dimishq el-Shām vel simpliciter el-Shām, regio vero damascena Ghūta s. vallis fertilis vocatur. — De Gen. 43,2 v. Comment. Fr. de Hunmelauer, A. Dillmann etc.

Cf. I. D. Michaelis, Suppl. ad lex. hebr. p. 452-6; W. Gesenius, Thes. 345 s.; Eb. Schrader, Keilinschr. u. Gesch. 6 s.; id. Keilinschr. u. A. T. ed. 2, 138 s.; Frd. Delitzsch, Paradies 280 s.; P. Haupt in Ztschr. f. Ass. II. 1887, 321 s.; cf. ib. 452 s.; A. Löwy in Proc. Soc. Bibl. Arch. XI. 1889, 237; W. M. Müller, Asien u. Europa nach

altaeg. Denkmälern 162. 234 s.; G. Kampffmeyer in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893, 36 s.

2. Descriptio. Urbs Damascus ad radices Antilibani sita est in altitudine 691 metrorum super mare Mediterraneum; eius situs determinatur gradu $33^{\circ} 30'$ latit. bor. et $36^{\circ} 18'$ longit. orient. Circundatur planicie magna et amoena, quam montes Hermonis et Antilibani versus occidentem et septemtrionem (cf. Cant. 7,4), minor mons *Djebel el-Mâni'a* dictus in parte australi, lacus seu paludes *Bahrât el-'Ateibe* in oriente circumscribunt. Pluribus fluviis irrigatur, quorum praecipuus est *Nahr Baraâd* (i. e. frigidus) ex Antilibano descendens et variis canalibus divisus planitiem totam percurrens; alter fluvius *Nahr el-A'wadj* ex Hermone oriundus per australem planicie partem ad lacum *Bahr el-Hidjâne* defertur. Probabiliter isti erant « Abana et Pharpar, fluvii Damasci », quos meliores omnibus aquis Israel praedicat Naaman princeps militiae regis Syriae (4 Reg. 5,12), quamvis nomen Pharpar hodie tertio fluvio minori *Nahr Barbar* inhaeret (v. ABANA, PHARPAR). — Ager aquis illis irriguus fertilitate magna celeber est et quasi paradisus floridus urbem circumdat, quae praeserlit ab orientalibus pulchra præ ceteris oppidis totiusque orientis oculus præclarus praeditatur, ac merito « civitas landabilis (hebr. civitas gloriae), urbs laetitiae » a propheta dicitur (Ier. 49,25). Hortorum illorum iam Salmanassar II., Assyriae rex, meminit (859-825 a. Chr.), cum se paradisos Damasci in oppugnatione urbis excidisse refert (fragm. Annal. I. 16). — Urbs tota moenibus olim (Act. 9,25; 2 Cor. 11,33) sicut et hodie, circumdata erat. Magnum in ea templum Dei Remmon memoratur (4 Reg. 5,18), cuius fundamenta fortasse etiam nunc in muris templi maximi damasceni supersunt. Tempore S. Pauli « vicus rectus » in urbe exsistebat, in quo domus Iudea ac probabiliter etiam habitationes aliorum Iudeorum sitae erant (Act. 9, 11); qui etiam hodie urbem fere medium usque ad portam orientalem (*Bâb el-Sherqi*), iuxta partem civitatis a

Iudeis occupatam, percurrens eodem nomine appellatur (*Derb el-Mustaqîm*). Ostenduntur praeterea domus Ananiac et Iudei, ac vel ipsa domus Naaman Syri, locus etiam, in quo S. Paulus per murum demissus traditur, atque extra moenia in coemeterio locus conversionis eius, aliaeque insuper piae memoriae: quae sane vix omnia satis firmo fundamento historico nituntur. Certe locus conversionis Apostoli secundum antiquorem traditionem non in coemeterio prope urbem, sed seclus viam, quae Damasco in Galilaeam et Ierusalem ducit, probabiliter prope pagum *Kôkâb* quaerendus est, ubi collis vicinus etiam nunc » collis S. Pauli » (*Tell Mâr-Bûlôs*) appellatur atque ruinae ecclesiae antiquae adhuc apparent.

Cf. U. J. Seetzen, Reisen ed. Fr. Kruse I. 29-34. 133-40. 264-85. 291-312; item aliae itinerum palaest. descript.; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. I. 2,284-9. 317 s.; C. Ritter, Erdkunde XVII. 2, 1272-1428; Kremer, Topogr. v. Damaskus in Philhist. Denkschr. Wien. Akad., B. V. u. VI. 1854-55; R. Porter, Five years in Damascus, 2 voll., London 1855 (ed. 2 ib. 1870); E. Robinson, Neuere bibl. Forsch. in Palaest. 578-610; J. G. Wetzstein in Ztschr. d. D. Morg. Ges. XI. 1857, 475-525; J. Sepp, Jerusalem ed. 2, II. 358-85; J. Fahrngruber, Nach Jerusalem ed. 2, II. 229-37; H. Sauvaire, Description de Damas (ex arab.), in Journ. Asiat. Sér. IX. T. 3-7, 1894-96; Baedeker-Benzinger, Palaestina ed. 5, 328-56; A. C. Dickie in Quart. Stat. 1897, 269-82; R. Ph. Spiers ib. 282-301. — De loco conversionis S. Pauli cf. Antonini [Anonymi] *Plac. Itin.*, c. 46, ed. P. Geyer p. 217; S. Willibaldi, Hodoeporicon a Sanct. Heydenh. c. 13., ed. Tobler-Molinier, Itinera I. 2, 260; N. C. Radzivill, Reyse, Meyntz 1603, 42; Neuer Weltbott ed. J. Stöcklein, T. II, pars 13, Augspurg und Grätz 1729, n. 307 p. 87; cf. Stimmen aus M. Laach LIII. 1897. II. 215 s.

3. Historia. Damasci primum tempore Abrahæ in S. Scriptura commemoratur, qui « usque Hoba, quae est ad laevam Damasci » devictos reges orientales persecutus est (Gen. 14,15). Postea David Syros regionis damascenæ (Vulgata: Syriam Damasci) Adarezer regi Soba consociatos, prælio percussos sibi subiecisse atque praesidium in urbe

posuisse legitur (2 Reg. 8,5 s.; 1 Par. 18,5 s.). At regnante Salomone libertatem recuperavit per Razon, filium Elia-
da, qui Damasci a sociis suis rex constitutus in Syria regnavit (3 Reg. 11,23-25). Successerunt ei Hezion, Tabremon, Benadad I., qui foedere cum Baasa, rege Israel, soluto, Asae, regi Iuda, societate coniunctus est (3 Reg. 15,18-20; 2 Par. 16, 2-4). Sequentes etiam reges Benadad II. (3 Reg. 20,1 ss.; 4 Reg. 8,7 ss.), Hazael (3 Reg. 19,13-17; 4 Reg. 8,7 ss.; 10,32 ss.; 12,17 s.; 13,3 s. 24; Am. 1,3 s.), Benadad III. (4 Reg. 13,3. 24 s.) varia fortuna cum regibus Israel et Iuda dimicarunt. Postquam deinde per aliquot annos Damascus a Iero-
boam II., rege Israel, iterum capta et subiecta est (4 Reg. 14,28), sub Rasin primum quidem regem Phacee contra Achaz adiuvit (1 Reg. 15,37; 16,5 s.; Is. 7,1 ss.), mox vero per Theglatphalasar, regem Assyriorum, qui precibus Achaz permotus ascendit, capta atque vastata est, iuxta vaticinium Isaiae et Amos; rege Rasin oeciso incolisque in exsiliū abductis urbs sub dominio regis Assy-
riorum remansit neque postea proprium regem habuit (4 Reg. 16,7-9; Is. 7, 4-8; 8,4; 10,9; 17,1-3; Am. 1,3-5, cf. 5,27). — Nihilominus etiam postea « latrunculi Syriae » regnum iudaicum vexarunt (4 Reg. 24,2); unde denuo per Ieremiam et Zachariam Damasco divina ultio annuntiatur (Ier. 49,23-27; Zach. 9,1), ac certe ab hostibus sibi succeden-
tibus, toties Syriam vastantibus, etiam civitas damascena multa perpessa est. — Tempore autem pacis incolae, quo-
rum urbs in via directa inter Mesopolita-
niam et oram maritimam sita erat, commercio cum Samaria (3 Reg. 20,34), Tyro (Ez. 27,18) alitisque urbibus coniungebantur, quibus praesertim *vinum pingue* de Chelbon, etiam regibus ba-
byloniis acceptissimum (v. gr. *Nabuchodonosor*, Cyl. Grotef. col. 1,23 etc.), et lanam pretiosam (Ez. 27,18) ac pannum damascenum **פְּשָׁבֵת** Am. 3,12; cf. 1. Knabenbauer in h. l.) afferebant. — Eliam postea in libris sacris mentio ci-
vitatis damascenae occurrit (Ez. 47, 16 ss.; 48,4; 1 Mach. 41,62; 12,32), ac

tempore S. Pauli autonomiam quaudam sub Arela, Nabataeorum rege, adepta est (2 Cor. 11,32; v. ARETAS 2). Plurimi tunc in illa urbe erant Iudei, ita ut plures ibi haberent synagogas (Act. 9,2. 20; cf. *Flav. Ios.* Bell. iud. II. 20,2; VII. 8,7), atque mox etiam ecclesia christiana ibi florebat (Act. 9,2. 10. 13 s. 19. 23 etc.), quae praesertim mirabiliter S. Pauli Apostoli conversione confortata est.

Plura v. in art. de regibus illis damascenis; cf. *Flav. Ios.*, Aut. I. 6,4; 7,2; VII. 5,2; IX. 4,6; 12,3; XI. 8,3 etc.; L. Müller, *Ad originem regni damasc. temp. Israelitarum*, Lipsiae 1714; I. C. I. Walch, *Antiquitates damascenae*, Iena 1757; Ch. Addison, *Damascus and Palmyra*, 2 voll., London 1838; *Guy le Strange*, *Palestine under the Moslems*, ib. 1890,224-73; E. Schürer, *Gesch. d. jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr.* ed. 3, Leipzig 1898, II. 117-20.

L. FONCK.

DAMNA (**דַּמְנָה**; A Δαμνά, B omitt.
nisi forte Σελλάζ pro Damna haberi pos-
test), urbs tribus Zabulon, levitis de
stirpe Merari concessa (Ios. 21,35). Vide-
tur eadem esse quae Remmon Ios. 19,13
seu Remmono 1 Par. 6,77[62]; v. REM-
MON 2.

DAMULA (melius *dammula*) vocatur
a S. Hieronymo bis caprea, hebr. **דִּמְעָה**
dicta (Prov. 6,5; Is. 13,14), quam alias
suo nomine appellat; v. CAPREA.

DAN (**דָּן**, Δάν). 1. Dan, filius quintus Iacob patriarchae et primus ex Bala ancilla Rachel genitus (Gen. 30,6; 35,25); origo nominis traditur in exclamatione Rachel: *Iudicavit mihi* (**יְדִכָּאַתִּי** *iudicavit me*) Dominus et exaudiuit vocem meam dans mihi filium et idcirco appellavit nomen eius Dan (Gen. 30,6) i. e. indicem vel forte indicatum a Deo, ut Flavius Ios. (Aut. I. 19,7) explicat: οεύχριτον χώ-
την εἴποιεν κατὰ τὴν Ἐλλήνων γλῶτταν. Idem lusus verborum habetur in benedictione Iacob: Dan indicabit populum suum (Gen. 49,16). Dan erat frater Nephthali; praeterea hi duo utpote filii ancillae Rachel maiore quadam ratione cum Iosephi et Benjamin filiis Rachel coniuncti erant. De ipso Dan nihil nobis

traditum est. Unus tantum filius ei attribuitur, qui Gen. 46,23 Husim, Num. 26, 42 Suham nominatur.

2. Dan tribus Israel. Sors tribus Dan circumserbitur Ios. 19,40-46. Territorium tribus Dan erat extensione minimum. Loco citato urbes Dan enumerantur, termini autem non delineantur; sed quia tribui Dan sors ultima assignata est, termini iam alibi sufficienter indicati erant scil. a septentrione sors Ephraim (Ios. 16,3. 5), ab oriente sors Benjamin (18,4), a meridie sors Iuda (15,9 s.); haec erat pars orientalis, minor et montana. Maior autem pars tribus Dan extendebatur occidentem versus usque ad mare et planitie occupabat, quae infra Ioppen et Lyddam Sephela, supra Ioppen autem Saron nuncupatur; hanc igitur partem attingunt a meridie Philisthaea, a septentrione et oriente possessio Ephraim. Urbes Dan, quae maxime orientem spectant, sunt Aialon, Saras (Saraa), Esthaol, Hirsemes (Bethsames); urbes maxime meridianae Accaron et Gethremmon; septentrionem versus regio circa Ioppen (etsi fortasse non ipsa Ioppe) in finibus Dan comprehendebatur (19,46). Nimirum igitur limites Dan extendit Flavius Ios. (Ant. V. 1,22) asserens Danitas totam planitie occidentalem adeptos esse ab Azoto usque ad Doram sub Carmelo sitam.

Territorium Dan commendatur tum vicinatum tribuum potentissimarum Iuda, Benjamin, Ephraim, tum fertilitate soli; est enim illa regio campestris, qua maior pars Dan constituitur, campus frumentarius et hortus Palaestinac meridionalis (*Stanley, Sinai and Palestine p. 258.*)

In historia Israelitarum tribus Dan non multum prominet. Princeps tribus anno secundo egressionis ex Aegypto erat Abiezer filius Amisadai (Num. 1, 12). Apud montem Sinai de Dan numerabantur 62 700 viri bello apti (1,38. 39), qui numerus a sola tribu Iuda superatur (1,27), postea in campestribus Moab 64 400 viri bellatores (26,42. 43). De tribu Dan erat Ooliab, qui fuit socius Beseeel in extirpatione tabernaculi (Ex. 31,6). In castris Danitae cum Aser et Nephthali ab aquilone tabernaculi constituti erant (2,25); iidem in itinere per desertum

novissimi gradiebantur (10,23): Oblationes Abiezer principis Dan in dedicacionem altaris Num. 7,66-71 recensentur. Inter duodecim exploratores terrae Chanaan erat de tribu Dan Ammiel filius Gemalli (13,13), inter viros ad terram promissam sorte dividendam electos Bocci filius Iogli (34,22). Post ingressum in terram promissam Dan cum Ruben, Gad, Aser, Zabilon, Nephthali maledictionem in monte Hebal pronunciavat (Ios. 8,33. 34), ut Moyses mandaverat (Deut. 27,13). Distributione terrae peracta Dan filii Caath quattuor urbes leviticas tradidit: Eltheco, Gabathon, Aialon, Gethremmon (Ios. 21,23. 24).

Verum planitie adeo fertilem antiqui habitatores terrae nullo modo Israelitis cedere parati erant. Amorrhæi Danitas et planitic in montem repulerunt i. e. penitus fere ex finibus tribus Dan excluserunt (Iud. 1,34); immo ne ipsos quidem montes illis integre cesserunt (1,35). Domus quidem Joseph i. e. Ephraim et Manasse aggravaverunt Amorrhæos et sibi tributarios fecerunt (1,35), sed ipsam planitie non recuperarunt; discimus enim ex historia Samsonis Philisthaeos sicuti antea Amorrhæos istam regionem occupasse, Samsonem ex castris Dan (Mahane Dan) inter Saraa et Esthaol positis in vineas Thamnathæ (Thamna, Tibne) et in vallem Sorec descendisse atque post certamina illinc in montana ascendisse (Iud. 13,25; 14,1. 3. 19; 16,4. 31). Ex his intelleguntur Iud. 18,1 dicta: usque ad illum diem (tribus Dan) inter ceteras tribus sortem non acceperat. Ex eadem ratione facilius explicatur, cur Danitae monitis Debborae et Barac, ut contra exercitum Sisarae opem ferrent, non obsecundaverint (Iud. 5,17). Finibus igitur angustioribus compressi novas sedes circumpoliebant et in regione Palaestinae maxime septentrionali civitatem Lais (Lesem) expeditio bellica occuparunt abhinc Dan nuncupatam et celebrem ex notissima illa formula: a Dan usque Bersabee (Iud. 18,1-31); vide DAN 3. Ex 2 Par. 2,14 inferri videtur Danitas istos septentrionales cum Phoenicibus vicinis matrimonia iniisse. Tempore Davidis adhuc locum suum inter alias tribus occupat Dan (1

Par. 12,33); in enumeratione 1 Par. 27, 22, in qua Aser omittitur, princeps tribus Dan Ezrihel commemoratur. Ab hoc tempore nomen Dan non amplius de tribu, sed de sola urbe Lais usurpatum. Omittitur tribus Dan in genealogiis 1 Par. 2-12; ratio fortasse est, quia interierant, praesertim cum magna pars tribus sedes suas reliquerit et novae urbi longe distatae nomen suum indiderit. Dan etiam omittitur a S. Ioanne in numero signatorum (Apoc. 7,5-8). Praeterea v. symbolicanam descriptionem terrae sanctae Ez. 48,1. 2. 32.

Indolem tribus Dan delineat Iacob in prophetia Gen. 49,16-18: « Dan indicabit populum suum sicut et alia tribus in Israel (i. e. quamquam ex ancilla progenitus, tamen aliis tribibus nihil cedet in iuribus populi Israel tuendis); fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens ungulas equi, ut cadat ascensor eius retro (describitur audacia, calliditas, cupidus facinorum arduorum, ut manifestetur in expeditione Danitarum contra Lais et in historia Samsonis Danitae praeclarissimi); salutare tuum exspectabo Domine » (tessera bellica Danitarum: solus Deus hisce in proeliis victoriam dabit). Simili modo Moyses Deut. 33,22 effert fortitudinem bellicam Danitarum: « Dan catulus leonis, fuet largiter de Basan », hebr. prosiliet de Basan i. e. sicut leo ex cavernis montium Basan, ut praedam arripiat.

3. Dan urbs Palaestinae maxime septentrionalis notissima ex ista formula loquendi: a Dan usque Bersabee (Iud. 20,1; 1 Reg. 3,20; 2. Reg. 3,10; 17,11; 24,2. 45; 3 Reg. 4,25) et viceversa: a Bersabee usque Dan (1 Par. 21,2; 2 Par. 30,5). Nomen urbis primitivum erat Lais (Iud. 18,29) vel Lesem (Ios. 19,47). Eius incolae habitabant securi et quieti iuxta consuetudinem Sidoniorum in regione magnis opibus affluente, cui nomen Rohob, longo tamen itinere a Sidoniis distantes; hanc urbem conditionem diligenter explorati Danitae, cum novas sedes sibi quaererent, urbem repentina incursione captam incendio tradiderunt et rursum exstructam novo nomine Dan appellarent; in hac urbe Danitae idolum illud, quod in monte Ephraim ex domo

Michae vi asportaverant, constituerunt et Jonathan levitam de familia Moysis descendente, qui ex domo Michae se subducens ipsos secutus fuerat, sibi sacerdotem elegerunt (cf. Ind. 18,1-31). Ab illo igitur Jonathan descendebat familia sacerdotalis a sacerdotio aaronitico distincta. De forma et natura istius idolatriacae legi Moysis contrariae nihil certi statui potest. Permanebat autem idolum Michae in Lais-Dan omni tempore quo fuit domus Dei in Silo (18,31), tandem scilicet quoad Deus repulit tabernaculum Silo (Ps. 77,60), quod factum est arca a Philisthacis capta; post tempus igitur Samuelis istud idolum non exstitit. De loco difficulti 18,30: « Posuerunt... Jonathan... ac filios eius sacerdotes in tribu Dan usque ad diem captivitatis suac » cf. F. de Hummelauer, Comm. in Libros Iudicum et Ruth p. 310-312. Postea Ieroboam I. in Dan vitulum aureum collocavit ac sacerdotes constituit, qui non erant de filiis Levi (3 Reg. 12,29-31; 4 Reg. 10,29; cf. Amos 8,14). Cum aliis urbibus septentrionalibus Dan a Benadad I. rege Syriac percussa est (3 Reg. 13,20; 2 Par. 16,4); brevi post tamen iterum regno Israel subiecta erat (4 Reg. 10,29; Am. 8,14). Abhinc nulla eius fit mentio.

Sita erat non procul a Libano et minoris Iordanis fontibus (*Flav. Ios. Ant. V. 3,1*), iuxta Panacadem (Onom. ed. Lag. 273,36; 436,45). Nunc Tell el-Qââli (i. e. collis iudicis) ad fontes *Nahr Led-dân*, qui est medius et brevissimus inter tres fluvios, ex quibus Iordanis coalescit.

Ad eandem Lais-Dan a plerisque referuntur Dan Gen. 14,14 et Deut. 34,1 atque Dan silvestria 2 Reg. 24,6. Difficultatem parit duobus locis prioribus usuratio nominis receptionis Dan, quod nonnisi actate Iudicum urbi a Danitis impositum esse assuritur. Varia sunt quae ad locos illos recte diadicandos considerari oportet. Primum quidem concedi potest a iuniore scriptore nomen usitatius Dan substitutum esse antiquiori nomini Lais obsoleto (Cornely, Introd. II. 1 p. 91). Alia solutio difficultatis est eorum, qui dubitant, num Dan Gen. 14,14, quoque Abraham persecutus est Chedorlahomor eiusque

socios, sit Lais-Dan; non satis enim explicari videtur, cur Chodorlahomor in Mesopotamiam fugiens per illud oppidum Dan in radicibus montis Hermon ad unum ex Iordanis fontibus situm iter instituerit Damascum versus. Probabilissima denique solutio, quae neque mutationem textus neque aliud oppidum Dan a Lais-Dan diversum statuit, ex 2 Reg. 24,6 petitur. Ioab enim cum censum populi exciperet, ex terra Galaad pervenit in Dan silvestria (**דָנָה וַעֲנָן**, Δανιδάν οὐανάν). Iamvero prope urbem Lais Pan deus, quem Phoenices Baal Iaan vel Dan Iaan i. e. dominum vel iudicem Iaan appellabant, celebrimum possedit fanum, ut colligitur ex nummis Caesareae Philippi, quae prope Lais-Dan sita erat atque in desertae urbis locum successerat (cf. W. Smith, *The Pentateuch*, London 1868 p. 446-454). Minime igitur dubitandum est, quin urbi etiam nomen Dan Iaan fuerit. Unde Danitae cum urbem Lais occupatam hoc altero nomine in memoriam patris sui Dan nominarent, nomen urbis pristinum restituerunt, sed aliam nomini significationem attribuerunt (cf. Cornely l. c. et F. de Hummelauer ad Gen. 44,14 et ad 2 Reg. 24,6). Quodsi Vulgata 2 Reg. 24,6 verit: Dan silvestria, ac si legendum esset **דָנָה וַעֲנָן**, hoc nomine apte quidem describitur haec Dan in silvestribus sita, attamen nulla ratio sufficiens cernitur lectionis hebraicae relinquenda neque sufficienter suadetur emendatio **דָנָה וַעֲנָן** quam Driver ad h. l. proponebat.

4. Dan (**דָנָה**) legitur Ez. 27,19 in descriptione commercii Tyriorum cum Arabia; LXX autem nihil de Dan neque de Vedan legerunt. Locus est satis obscurus, cum de genuina lectione non constet. Movers (Die Phoenizier II. 3 p. 302) valde probabile censem Vedan urbem commercio celebrem indicari, quae hodie Aden vocatur, putat enim secundum Phoenicum pronuntiationem Aden emporium **דָנָה Uden** vel **Oden** scriptum fuisse pro arabico **دَنْ**. Roediger (Gesenius, Thesaur. Appendix p. 85) nihil quidem probabilius habet quam agi

de urbe et emporio Aden, sed apud Ezechielem censem reponendum esse **דָנָה vel יְעַדָּן**, nisi forte statuas **דָנָה** ortum esse ex **דָנָה** Ayin initiali abiecto. Ceterum animadvertis Knabenbauer ad h. l. illud **דָנָה** in initio non esse coniunctionis particulam et proinde non esse legendum *et Dan*, cum in tota enumeratione a v. 42 nullus versus ab haec particula inchoetur. Alii alia coniiciunt, sed textus mendosus videtur. Cornill ad h. l. pro **דָנָה וַעֲנָן legit יְאַרְבָּן et Arnaban** et hoc nomen refert ad sententiam praecedentem, ita ut regio Arnaban ceteroquin ignota indicetur, ex qua Tyrii vinum importaverint; laudatur quidem vinum regionis Arnaban in inscriptione Nabuchodonosor regis, sed emendatio illa utpote audacior et arbitraria admitti nequit.

5. Dan silvestria v. DAN 3. Aliqui putarunt Dan Iaan seu silvestrem fortasse esse locum a Lais-Dan distinctum scil. Khirbet Danian ad orientem **Rās el-Nāqūra** seu Scalae Tyriorum (Schultz, Conder; cf. Survey of West. Pal. Mem. I. 152. 174); sed tales coniecturae, quae mera similitudine nominum externa nituntur, nullius momenti sunt.

6. Castra Dan prope Cariathiarim (Iud. 18,12), inter Saraa et Esthaol (Iud. 13,25); vide CARIATHIARIM, SARA, ESTHAOL.

DANIEL (**דָנִיאֵל**, Δανιήλ). **1.** Filius secundus qui Davidi natus est in Hebron de Abigail Carmelitide (1 Par. 3,1; Δαμντήλ, Αδαλούεζ). Idem 2 Reg. 3,3 appellatur Cheleab (v. s. v.).

2. Sacerdos ex familia Ithamar, qui cum Esdra ascendit de Babylone in Ierusalem (Esdr. 8,2). Idem nomen legitur Neh. 10,6 inter signatores foederis.

3. Daniel propheta, cuius laus praeclara iam apud Ezechielem consignata est, cum simul cum Noe et Iob nominetur (Ez. 14,14. 20) et eius sapientia celebretur (28,3); eius pietatem laudat Mathathias moriens (1 Mach. 2,60), eius vaticinium de abominatione desolationis ipse Christus commemorat (Matth. 25,15).

Anno quarto Joakim regis Iuda post pugnam ad Charcamis factam venit

Nabuchodonosor terusalem et abstulit spolia et captivos misit Babylonem. Inter eos erat Daniel. Eum fuisse ex nobiliore familia, iam eo patet quia erat inter pueros qui de semine regio et tyrannorum (Dan. 1,3) eligebantur, ut erudit sapientia Chaldaeorum tandem munera obirent in palatio regis. Ex genere regio eum fuisse aliqui existimant (*Sanctius, Cornelius a Lapide, Kauten*); at obstat Dan. 1,6: fuerunt inter eos de filiis Iuda: Daniel. Insignem legis mosaicae observantiam in aula regia exhibuit, quia et ipse proposuit et tres socios ad idem induxit, ne scil. polluerentur de mensa regis; quare petierunt sibi legumina et aquam. Et cum post decem dies vultus eorum apparerent meliores et corpulentiores prae omnibus pueris qui vescabantur cibo regio, Malašar, qui iis praeerat, facile pio illorum desiderio acquevit. Deus autem his pueris sapientiam, Danieli intelligentiam visionum et somniorum largitus est.

Hanc sapientiam Daniel egregie manifestavit in vindicatione innocentiae Susanna contra calumniam duorum senum, quam narrationem ab initio collocatam habemus secundum Theodotionem. Eo iudicio sapientissime instituto magnus factus est in conspectu populi (Dan. 13,64); mox etiam magnus et illustris factus est in aula regia. Nam quod magi et sapientes praestare nullo modo poterant et quod neminem in terra praestare posse asseruerunt, hoc ipse implorata cum sociis divina protectione praestitit: somnium regi quod habuerat et indicavit et explanavit, somnum illud de statua (Dan. 2). Daniel constitutus est princeps super omnes provincias Babylonis et praefectus magistratum super omnes sapientes Babylonis (Dan. 2,48). Aliud quoque somnum regis quod ipsius regis conditionem ac per aliquod tempus punitionem spectat, ei exposuit (Dan. 4). Atque regem per aliquod tempus revera insaniam quadam zoanthropica laborasse et ibidem narratur et eius rei vestigium deprehenditur in fragmento quadam Abydeni de Nabuchodonosor (apud *Eusebium, Praep. evang. 9,41; M. 21,761*). Sub Ballassar, filio Nabonidi, quem Na-

bouidus regiae potestatis participem fecerat, Daniel exponit scriploram quae in pariete apparuerat, cum rex et optimates deos suos laudantes vasa sacra templi Dei profanarent, et regni ruinam praedixit (Dan. 3). Babylon a Persis capta est. Sub Dario Medo (Cyaxare II. filio Astyagis?) Daniel insidiis invidorum impeditus est, qui ei coram rege invidiā creabant eo quod decretum a rege postulabant, quo sanciretur, ne quis per triginta dies quidquam peteret abullo deo, nisi a solo rege, ad agnoscendam scil. eius dignitatem. Verum Daniel, qui a rege constitutus erat cum duobus aliis principibus super satrapas centum viginti, non omisit ter in die apertis contra Ierusalem fenestrīs preces fundere ad Deum. Quare denuntiatus poenam deeretam subiit; missus est in lacum leonum; sed incolumis sequentili mane a rege repertus est (Dan. 6).

Etiam apud Cyrum Daniel erat in honore (Dan. 14,1) et uti regibus antecedentibus ostensa est per Danielem Dei veri maiestas et potentia, ita Cyro quoque. Nam Daniel non solum regi ad oculum demonstravit fraudem sacerdotum Bel et draconem quem deum venerabantur impune occidi ostendit, verum etiam, cum postulantibus Babyloniis missus esset in lacum leonum, per sex dies ibi remansit illaesus; unde rex admirans Deo dedit laudem (Dan. 14). Placuit itaque Deo, uti anteactis temporibus per Abraham, Moysen, per iudices et prophetas saepius externis nationibus suam manifestavat potentiam, ita etiam tempore exsilio per Danilem in aula regum suae divinitatis exhibere documenta. Ita scil. omnibus clare innotescere poterat, regnum Iuda esse prostratum non ob Indaeorum numinis infirmitatem, et cladem illam non esse reputandam victoriae deorum babyloniorum.

Et Nabuchodonosor quidem didicit in magis impotentiam idolorum, in Daniele omniscientiam Dei caelorum, in seipso huius Dei vindictam expertus laudes Dei publice annuntiat; huius Dei omniscientia iterum agnoscitur quasi ab oblivione revocata in aula Balthasar regis; agnosciunt et praedicatur a Dario rege; huius

Dei potentiam Cyrus quoque deprehendit. Tali vero manifestatione Dei Iudeorum necessario efficí debuit, ut et Israelitae eius cultum fidelius amplectentur et ut apud nationes quoque ipsi conciliaretur existimatio maior et honor. Et cum Daniel magna polleret auctoritate et dignitate in aula regia, consequens profecto erat, ut exsilibus multa commoda obvenirent. Ipse Daniel insuper iis eximium exhibuit pietatis exemplum.

Etiam ampliorem dignitatem merito sibi vindicat Daniel *propheta*. Insignia enim plane sunt eius oracula. Nam cernit quidem regni mundani potentiam et gloriam; at videt mente prophetica omnia illa regna inter se subsequentia quomodo collabantur, dum regnum Dei ex parvis initii ortum orbem terrarum occupet; edocetur de tempore instauracionis messianae, de populi sorte post exsilium, de magna quadam impii regis infestatione, de ope divina, de angelorum protectione, de resurrectione mortuorum (Dan. 7-12,3).

Cf. R. Cornely, *Introductio in S. Ser. ed. 2 II. 2 p. 466*; I. Knabenbauer, *Comm. in Dan. p. 3 ss.*; *Fabre d'Enrieu*, *Le livre du prophète Daniel* 1888 I. p. 1^{ss.}; *Payne Smith*, *Daniel*, London 1886; H. Deane, *Daniel, his life and times*, London 1888; *Schoepfer-Pelt*, *Histoire de l'Ancien Test. ed. 3 II. 334 s. 349-352*; F. Vigouroux, *La Bible et les découv. mod. ed. 6 IV. p. 174. 176. 255 ss. 278 ss.*; F. Kauten, *Einleitung ed. 4. n. 386 ss.*

DANNA (דָנָה, Πεννά), urbs in monte Iuda (Ios. 15,49). Recensetur in prima provincia i. e. in parte meridiana montis Iuda; hinc vix poterit esse eadem quae Idhna hodierna seu Iedna Eusebii et S. Hieronymi 6 mill. pass. ab Eleutheropoli Hebronem versus sita (Onom. ed. *Lag.* 266,30; 432,22), ut opinatur Conder (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 303 et apud *Hastings*, *Dict. of the Bible* s. v.); Idhna potius eadem est quae Esna (vide s. v.). Danna ubi fuerit, nondum liquet.

DAPHCA (דָפְכָה, Πρωπαχά), statio Israëlitarum inter desertum Sin et Alus (Num. 33,12. 13); omissa est in Ex. 17,

t sicut etiam Alus. Quaerendae sunt stationes Daphca et Alus inter desertum Sin (planitem *el-Markha*) et Raphidim (*Wādi Feirūn*). Coniiciunt nonnulli (M. Ebers, M. Jullien, F. de Hummelauer, Rendel Harris) Daphca esse *Mafka*, quo nomine aegyptiaco regio suffosionum Sinai designatur. « *Mafka* erat nomen gemmæ, quae malachites vocatur et regio *Mafka* Aegyptiis erat ea Sinaitidis pars, ubi illas gemmas frequentissimas excavabant. Qui locus hodie audit *Wādi Maghāra*, ubi etiamnum Aegyptiorum inscriptiones et cuniculi in rupes acti conspiciuntur » (F. de Hummelauer). Complures alias coniecturas de situ stationis Daphca recensent A. Dillmann (ad Ex. 17,4) et Legende.

Cf. M. Ebers, *Durch Gosen zum Sinai* 1872 p. 135 ss. 539 ss.; M. Jullien, *Sinai et Syrie* 1893 p. 75; F. de Hummelauer, *Comm. in Ex. Lev. p. 179*; Rendel Harris apud *Hastings*, *Dict. of the Bible* I. 617; Legende apud *Vigouroux*, *Dict. de la Bible* II. 1291. 1292. — Praeterea de ista regione *Mafka* v. W. Max Müller, *Asien und Europa* 1893 p. 133; F. Vigouroux, *Mélanges bibliques ed. 2 p. 265*; Baedeker-Benzinger, *Palaestina und Syrien* ed. 5 p. 218 s.

DAPHNE (Δάφνη i. e. laurus), lucus Appollinis et Artemidis prope Antiochiam Syriae, in quo asylō Onias pontifex officio privatus frustra refugium ab insidiis Menelai pontificis sibi quaesivit (2 Mach. 4,33). Loco citato vocatur Δάφνη ἡ πρὸς Ἀντιόχειαν, sicuti apud Flavianum Ios. ἡ πρὸς Ἀντιόχειαν Δάφνη (Bell. iud. I. 12,5; 17,3) vel Δάφνη τῆς Ἀντιοχίας (Ant. XIV. 15,11); e converso Antiochia describitur ἡ ἐπὶ Δάφνη τῆς Συρίας (Ant. XVII. 2,1). Daphne lucus laurorum a Seleuco Nicatore, cum Antiochiam Syriae condere, Appollini dicatus est (Iustin. Hist. 15,4). Describitur ab Ammiano Marc. 19,12: amoenum illud et ambitiosum Antiochiae suburbanum. Teste Strabone (XVI. 2,6) octoginta stadia in circuitu habebat, fontibus irrigabatur, in medio luco erat asylum sacrum et templum Apollinis et Artemidis. Templum illud statua Apollinis ornatum anno 362 p. Chr. flammis combustum est (Ammian. Mārc. 22,13). Uti

Seleueidis ita postea nobilibus Romanis Daphne erat locus quietis et voluptatis (*Flav. Ios. Bell. iud. I. 42,5; 17,3*). — Censetur esse hodiernus vicus *Beit el-Mā* (*domus aquae*) ad ripam sinistram Oron-tis, quo ab Antiochia urbe separatur.

Cf. *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 10; *Baedeker-Benzinger*, Pal. u. Syrien ed. 5 p. 433; *E. Le Camus*, Notre voyage aux pays bibliques 1890 III. 63-66; *Legendre apud Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1292-1293.

DAPHNIS fons v. AIN 1.

DARA (דָּרָא) et in compluribus mss. דָּרָא, quam lectionem praesupponunt Targum et Peshitta; cf. *I. B. de Rossi*, Variae Lect. Vet. Test. IV. p. 470. — LXX Δαρά, quintus filius Zarae filii Iuda (1 Par. 2,7). Idem 3 Reg. 4,31 hebr. 5,11 scribitur Dorda (דָּרָא, B. Δαράλα, A. Δαρά) et filiis Mahol accensetur. Unde latiore sensu filius i. e. ex posteris Zare fuisse censetur.

DARCON (דָּרְקוֹן, Δαρχων, Δορκών), unus ex servis Salomonis, cuius filii duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,56 Vulgata : Dereon; Neh. 7, 58).

DARICUS (דָּרִיכָוֵס) Esdr. 2,69; Neh. 7,70 ss.; אַדְרִיכָּה 1 Chron. 29,7; Esdr. 8,27) nummus aureus persicus, δαρεῖκος; nomen generatim derivatur a Dario qui eum nummum excudendum curavit. Pondus eius aestimatur 8,40 gr. i. e. fere sexagesima pars minae babylonicae levioris. In parte anteriore cernitur sagittarius coronatus, manu sinistra arcum tenens, lanceam dextera. Cum eius nummi iam mentio fiat ante aetatem Darii Hystaspis, alii nomen non ad eum, sed ad anteriorem quendam Darium referunt (e cogita de Dario Medo, Dan. 5,31; 9,1); et alii nomen illud non ad Darium spectare dieunt, verum derivari a voce persica *darig*, *dergah* (aula regia); vel vocem significare persice arcum regis, quia rex arcum tenens in nummo cernatur. Quae si consideraveris, non mirum est nummum hunc iam nominari tempore Cyri (Esdr. 2,69). Si autem eius mentio fit 1 Chron. 29,7 tempore Davi-

dis, nullo modo erroris arguendus est auctor, sed usus est nomine ac nummo aequalibus noto, ut quantum collatum esset ad opus domus Dei aestimare possent, quomodo nos quoque nummos veteres et alienos explicare solemus comparatione cum nostris facta. In Vulgata dariei non leguntur, sed solidi 1 Par. 29,7; Esdr. 2,69; 8,27 et drachmae Neh. 7,70 (a qua voce etiam fuerunt qui nomen hebr. derivarent). Apud LXX leguntur γέρεστι 1 Par. 29,7 et Neh. 7,70; μνᾶ Esdr. 2,69; lectio dubia est Esdr. 8,27 [δραχμῶν]. — Vide s. v. PECUNIA.

DARIUS (דָּרְיוֹן, Δαρεῖος). 1. Darius

Medus. Expugnata urbe Babylone Cyrus Darium Medium regio nomine gubernatorem instituit, ut legitur Dan. 6,1 : et Darius Medus *acepit* regnum natus annos 62; pariter hebr. 9,1 qui constitutus erat rex super regnum Chaldaeorum. Cum in aliis historiae fontibus de Dario Medo altum sit silentium, queritur, quisnam eo loco intellegi possit Darius Medus, de quo Dan. 6,1 ss. iam si narratio Xenophontis inspicitur, quae de Cyaxare II. refert, omnino in Darium Medium congruere videntur; Cyrus enim bellum gerit contra Babylonem quasi dux exercitus Cyaxaris; urbe expugnata Cyaxari munera obtulit, ei significavit Babylone palatum esse paratum, ut ibi quasi domi habitaret (Cyrop. V. 5,1; VI. 1,6; VIII. 5,17). Aetas quoque congruit; dicit Cyaxares (VI. 1,6) se esse Cyro seniorem; Cyrus autem eo tempore erat vir 60 annorum (nam anno 529 a. Chr. diem obiit natus annos 70). Mores Cyaxaris eo modo describit Xenophon, ut optime perspiciat, qua ratione Dan. cap. 6 Darius totus a primoribus regatur eorumque voluntati cuneta concedat (sententias alias vide apud Knabenbauer, Comm. in Dan. p. 172 s.). Recentius statuit Fl. de Moor Darium Medium esse eum qui in annalibus Nabonidi legitur *Gubaru* et a Cyro sit institutus gubernator urbis (cf. Revue des questions hist. Juillet 1894). Quae sententia si assumitur, nullo modo iste *Gubaru* idem esse potest cum Gobrya de quo Herodotus narrat. Nam Gobryas Herodoti non est Medus, sed unus ex primoribus Persa-

rum (3,70), unus ex septem coniuratis qui contra Pseudo-Smerdim consurgunt, qui dicit rem non esse ferendam, ut nos Persae a Medo imperio subigamur (3, 73); alia quoque quae contra Gobryam militant vide in Comm. in Dan. p. 175.

Narratur Dan. 6,4 Darium constituisse satrapas centum viginti. Immerito id ut factum traducitur; contendunt quippe teste Xenophonte Cyrum primum satrapas in provincias subiectas misisse et solum sex et teste Herodoto Darium filium Histaspis primum totum regnum in 20 provincias divisisse. At Xenophon loco allegato VIII. 6,1. 7 nullo modo dicit Cyrum *primum* satrapas instituisse, solum refert satrapas ab eo esse missos sex in Arabiam et Asiam minorem; neque Herodotus narrat 3,89 Darium *primum* regnum in provincias distinxisse. Ceterum regnum maius in provincias dividere iam diu ante Darium in uso erat. Iam Assyrius loquitur apud Isaiah: numquid non principes mei simul reges sunt (Is. 10,9?) idem elucet ex iis quae Iosephus ex Beroso afferit (Ant. X. 11, 1; c. Ap. 4,19. 20; cf. Richter, Berosi Chaldaeorum historiae quae supersunt p. 64). Dein regnum babylonicum sub Nabuchodonosor esse in varias provincias distributum etiam consequitur ex Dan. 2,48. 49 et 3,2. — Daniel apud Darium magna auctoritate valebat (6,2). Unde odium et invidia aulicorum in eum exarsit, qui ut ei insidias struerent Dario persuadebant, ut decerneret: quicumque intra dies triginta rem aliquam petierit a deo vel homine, nisi a rege, mittetur in lacum leonum (6,4 ss.). Decretum stud non tamquam merum pigmentum explosissent rationalistae, si duo considerassent. Prius enim ipsa narratione indicatur id solum excogitatum fuisse ad Danielem perdendum; ad hoc minime opus fuisse ut in tolo regno promulgaretur; verum plane sufficisse, ut in aula regia Danieli innotesceret. Potuisse eiusmodi rem Dario persuaderi, ex iis quae Xenophon de moribus Cyaxaris refert (Cyrop. IV. 1,13 s.; 5,8; V. 5,2. 38. 41 s.) facile consequitur. Dein decretum tale non esse a priori reiiciendum quasi quod fieri nequeat, palet ex re plane simili quam tradit Charlevoix (*Histoire*

du Japon, Paris 1736 III. p. 401) revera praeeceptam esse a Nobunanga, imperatore Japoniac (cf. Delattre, *Les deux derniers chapitres de Daniel* p. 57; Knabenbauer, *Comment. in Dan.* p. 7). Ceterum notum est reges haud raro in numero deorum esse habitos et a Persis quoque reges inter deos coli solere Curtius affirmat (8,5. 41); quare eiusmodi decreto postulabatur, ut rex tamquam aliquod numen agnosceretur et honoraretur. Mitti in lacum leonum omnino redolet mores babylonios (cf. Layard, *Diseveries* p. 138; *Transactions of the Society of Bibl. Arch.* II. 1873 p. 362 ss.). Accusatores falsos seu calumniatores simul cum eorum familia puniri, a moribus eius temporis non erat alienum; vide praeter epistulam Artaxerxis Esth. 16, 18 etiam Herodolum 3,119.

2. Darius I. filius Hystaspis nominatur Esdr. 4,5. 24; 5,5; 6,1 etc. Is enim inquisitione facta et decreto Cyri reperto permisit reducibus ab exilio, ut templum aedificaretur in Ierusalem, ad quod opus in anno secundo Darii regis repetito adhortati sunt Aggaeus (1,1 s.; 2,1; 2,11) et Zacharias (1,1) prophetae. Tempulum completum est die tertio mensis Adar anni sexti Darii. Darius quoque, uti testibus inscriptionibus reges saepius facere solebant diis variarum gentium (cf. Brunengo, *L'Impero di Babilonia e di Ninive* II. p. 233. 403. 404), Deum iudacorum oblationibus factis honoravit (Esdr. 6,8 s.). Regnavit Darius 521-486.

3. Commemoratur descriptionem levitarum et sacerdotum factam esse in regno Darii regis Persarum Neh. 12,22. Uter Darius intellegendus sit, Darius II. scil. Nothus (Ochus, 423-403) an Darius III. Codomanus (333-330), disceptatur. Si de una tantum descriptione sermo est, uti Neh. 12,26 videtur asseri, tum prior Darius intelligi debet, neque Ieddoa in v. 22 pontifex erit, sed nominatur solum ut prncepos Eliasib ea aetate puer fortasse annorum decem. Sin autem de quattuor descriptionibus esset sermo (quae tamen nullibi commemorantur), quae sub quattuor pontificibus essent factae, Darius Codomanus deberet intelligi, cuius seil. aetate Ieddoa erat pontifex (cf. Flav. Ios. Ant. XI. 8,4). De

toto loco vide *Cornely*, *Introd.* II. 1 p. 360-361.

4. Darius III. Codomannus nominatur I Mach. 1,1 quem scil. percussit Alexander Philippi Maceo, semel apud Issum anno 333, iterum 331 apud Gaugamela. Nominatur t. c. Darius rex Persarum et Medorum, quo titulus utebantur reges a Cyro et deinceps; cf. Esth. 4,13 etc. Dan. 5,28; 6,16; 8,20.

DATHAN (דָתָן), filius Eliab, Rubenita, princeps populi, qui partem habuit in seditione Core (Num. 16,1-27; 26,9; Deut. 11,6; Ps. 105[106],17; Eccli. 45,22). Vide s. v. CORE 2.

DATHEMA I Mach. 3,9 : in Batheman munitionem (εἰς Διάθεμα τὸ δχύρωμα, Λ Δάθημα, ΙΔάθημα; Syrus : Ramtho). In hoc castellum Iudaei confugerunt, ut a gentibus se defendarent, auxilium a Iuda Machabaeo exspectaturi (I Mach. 3,9); nomine proprio omisso simpliciter munitio (τὸ δχύρωμα) vocatur 3,11. 29. 30 et fortasse etiam 2 Mach. 42,17 (vide s. v. CHARACA). Apud Flav. Iosephum (Ant. XII. 8,1 ed. Niese) scribitur Δάθημα (Διάθεμα) τὸ φρούριον (ed. Dindorf Δάθημα). Situs ex eo coniici potest, quod Iudas et Jonathas Machabaei in Galaad profecti, cum Bosor (Bostra, hodie *Bosrā* in *Haurān*) expugnassent et succendissent, itinere nocturno ad castellum a Timotheo oppugnatum properarunt illudque obsidione liberarunt (I Mach. 3,28-34; cf. Flav. Ioseph. I. c. 8,3). A nonnullis censetur esse Athaman prope Der'at (Edrai) aquilonem versus (Furrer, Riess), ab aliis el-Remthe in Via Peregrinantium nec procul a Der'at inter meridiem et orientem (Wilson), cui conieclurae faveat lectio syriaca Ramtho. In eadem regione J. P. van Kasteren Dathema quaerendum esse indicat scil. vel in el-Remthe vel in el-Hosu inter meridiem et orientem ab el-Remthe, praesertim cum el-Hosu significet munitionem seu castellum et industria vestigia antiquitatis ibidem cernantur; quo supposito urbs Bosor I Mach. 3,28 non in Bostra (*Bosrā*) quaerenda erit, sed cum eodem auctore meridiem versus a castello Dathema. Celerum non constat castellum Dathema a Characa differre.

Cf. Furrer in *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XIII. 1890, p. 200; Riess, *Bibl. Geogr.* 1872, p. 17; Wilson apud Smith-Fuller, *Dict. of the Bible* s. v.; J. P. van Kasteren apud Vigouroux, *Diet. de la Bible* II. 1309. Alias conjecturas v. apud Schenkel, *Bibellexikon* I. 579; Kitto, *Cyclopaedia of biblical literature* I. 631; Riehm-Baethgen, *Handwb. des bibl. Altert.* I. 299.

DAVID (דָוִיד vel דָיוִיד) i. e. dilectus;

Δαδέδ, Δαυΐδ) nobili genere ortus (Ruth 4,18 ss.) et octo Isai filiorum minimus (1 Reg. 16,8; cf. 1 Par. 2,13) tam corporis robore et pulchritudine quam animi prudentia et fortitudine excellebat (1 Reg. 16,12. 18; 17,42; Eccli. 47,3).

1. A Samuele rex loco Saulis a Deo reiecti clam unctus (1 Reg. 16,13), **ta-**
men multo post regnum adeptus est.

E vita pastoricia ad aulam regis, quem animi aegrum musica cantuque delenire, arcessitus et, cum probaretur, armiger regius factus est (ib. 16,14 ss.). Bello igitur Philisthaeorum exerto in castra profectus Goliath immanis magnitudinis hominem singulari certamine prostravit clademque hostibus intulit ingentem (1 Reg. 17). Quare sicut vulgi favorem sibi conciliavit, ita ex opinio mulierum inepto in regis suspiciose invidiā venit. Ut ab oculis auferretur, cohorti militum praefectus bellorumque casibus oblatus est; sed omnibus rebus tribunus militum feliciter gestis in conspectu populi egressus et ingressus gratiam non modo retinuit, verum etiam acquisivit; a Michole enim filia regia amari coepit. Hanc rex adversario, ut perniciem moliretur, condicionem uxoriā detulit ea lege, ut loco sponsalium centum praeputia Philistinorum adserret. David autem fortuna secunda usus periculum adit reque praestita Micholem in matrimonium duxit (1 Reg. 18). Neque tamen socerum placavit, sed prosperis rerum proventibus adeo irritavit, ut voluntatem parcidalem suis aperiret. Quam ob rem ipse a Jonathan sibi familiarissimo omnia edocitus aliquandiu ab aula abstinuit, amici autem opera in gratiam regis restitutus est. Sed novam laudem bellicam adeptus regis odium inflammatu hastaque, qua eithara canens confodiendus erat, motu corporis declinata in

domum suam aufugit; unde a satelliti bus ad supplicium quaesitus, arte vero coniugis servatus ad Samuelem Ramatham venit. Ab insidiis lictorum ipsius que regis ope divina cavit (1 Reg. 19) Gabaamque reversus epulis nomencliae caruit, ut per Ionathan animum patris exploraret. Odium regis implacabile esse cognito fuga sibi salutem petendam esse existimavit (1 Reg. 20).

Nobe, ubi ab Achimelech sacerdote cibo gladioque Goliath subornabatur, parumper commoratus ad urbem Geth contendere maturavit. Periculosisimus autem Philisthaeorum hostis cognitus et ad regem Achis ductus mentis insaniam, quac hominem antiquitus reddebat inviolabilem, sollerter simulata vitam servavit (1 Reg. 21). Cum in spelunca Odollam versaretur, quadringentos homines sive in angustiis constitutos sive condicionem domesticam indignatos colligit, quorum princeps parentibus apud regem Moab in tuto collocatis Gad propheta, ut videtur, et Abiathar sacerdote comitatus confinium Iudeae perlustrabat. Hos quadringentos ut compesceret, dexteritate opus erat et prudentia atque virtute; qua re ad futurum regnandi munus optime instruebatur. Givis suos non videtur vexasse, sed ab iniuriis finitimarum strenue defendit (1 Reg. 22), sicut Ceilam oppidum obsidione Philisthiim liberavit. Inde cum vagus erraret, a Ziphaeis proditus invasione Philisthaeum inopinato facta e manu regis persequentis eruptus est (1 Reg. 23). Ipse vero cum in Engaddi solitudine delitesceret, vitae inimicissimi sui sociis invitit generosus peperit (1 Reg. 24). Crebris nomadum incursionibus, ut suos armis exercitaret, usus est. Quibus gladio usui erat, ut ii sibi cibaria praeberent, aequum erat; quare Nabalem hominem gregibus ditissimum cum pueros ad victum petendum missos ignominiose reppulisset, nisi Abigail, uxor prudentiae plena, pacem deprecata esset, incastigatum non dimisisset. Eandem morte Nabalis paulo post viduatam in matrimonium duxit (1 Reg. 25). Ab insidiis regis, quamquam cum eo reconciliatus erat, tutus non erat; servata iterum vita eius odium restinxisse videbatur, nihilominus inconstantiam

veritus e patria discessit (1 Reg. 26). — A rege Geth tum benigne receptus cum sexcentorum satellitum familiis oppidum Siceleg incoluit, Iudeos autem, a quibus eum Achis in perpetuum disiungere studuit, expeditionibus adoriri fraude interposita omisit; simulatis enim in patriam incursionibus fines Amalecitarum et nationum finitimarum petebat captivisque omnibus, ne fallacia pateficeret, trucidatis praedam, cuius rex particeps erat, agebat opimam. Hac ratione tam lubrica animum regis amplius annum fellit (1 Reg. 26. 27). — Tum vero Philisthaeis bellum adversus Israelitas redintegrantibus cum cohorte sua in castra proficiisci iussus capitisque custos a rege factus in eam necessitatem incidit, ut aut cum civibus suis configeret aut domino benefico deesset. Res autem prospere cessit; nam cum ceteri reguli ei diffiderent, cum suis domum reddit. Oppidum autem se absente ab Amalecitis succensum mulieresque captas esse vidit; cuius rei ipse, qui hostes crebris irruptionibus laccessivisset, auctor denotatus mortem acgre fugit. Oraculo autem consulto persecutus praedatores inopinato oppressit omniaque sua recuperavit. Ita suis reconciliatus animos quoque seniorum Iudee, apud quos commoratus erat, parte praedae distributa sibi devinxit (1 Reg. 29-30).

2. Cladem magnam in Gelboe monte Israelitas accepisse auditio affectus ingenti maerore mortem Saulis regis et Ionathae amicissimi carnine praeclarissimo deploravit. Homine autem Amalecita, qui regem a se interfectum esse gloriabatur, perempto (2 Reg. 4) egressus exsilio Hebronem transmigravit. Quo seniores Iudee, quorum animos ad suas partes iam duxerat, convenerunt, ut eum venerantes regem consalutarent, cum certae tribus, quoad a Philisthaeis oppressae non erant, Isboseth, filio Saulis, adhaererent. Septem annorum concertatio fuit inter haec regna. David compluribus coniugiis initis potentiam augere studuit, copiis optime exercitatis plurimum valuit. Quare regnum eius maiora in dies capere incrementa Abneris neque virtute neque nece insidiosa prohiberi potuit. Tribus septentrionales, quae

ad Davidis causam iam se accinabant, facinore Ioabis impunito sine dubio deterritae sunt, tamen paulo post Ioseph extincto et innocentia regis patefacta ad Iudam se applicaverunt (ib. 2-4).

3. David igitur Hebrane, dum dies festus per Iridum agitur (1 Par. 12,39), rex totius Israel constitutus est. Inde sedem Hierosolyma Iehusaeis crepta transiit, quae urbs et propter firmatatem et propter situm caput regni erat aptissimum (2 Reg. 5,1-10).

His de rebus solliciti Philisthaei omnibus copiis coactis invaserunt, sed in Baalpharasiū (ib. 5,17-21; cf. 1 Par. 14,8-12) et iterum prope Gabaam (ib. 5,22-25; cf. 1 Par. 14,13-17) devicti sunt. His cladi bus dominatio eorum, quamquam bellum renovabant (ib. 21,48-22; cf. 1 Par. 20,4-7), in perpetuum fracta est; vel provinciam Geth cesserunt (1 Par. 8,1). — Item Moabitarum duae partes trucidatae, tertia vectigalis facta est (2 Reg. 8,2. 12; cf. 1 Par. 18,2. 4). — Gravius fuit bellum Ammonitarum. Ili legatos Hebreworum, qui Hanoni regnum adepti gratulatum venerant, ignominia affecerant poenamque veriti cum Syrorum regulis foedus inierant. Dum Ammonitae ex Rabba egressi aciem instruunt, Syri obsidione Medabae relieta hostem a tergo aggressuri erant. Hos autem eum Ioab lecta manu fugasset, illi praelio declinato intra moenia urbis se receperunt. Tum Israelitae propter anni tempestatem videntur redisse. Anno autem insequenti ab Adarezer egregiam victoriam prope Helam adepti singulis civitatibus devictis totam fere Syriam subegerunt. Item Idumaeos, qui in regionem australem irruperant, ad internecionem fere redegerunt. Tertio denique anno urbs Ammonitarum capta est hominesque in servitum redacti. His bellis confectis quamquam minores seditiones postea factae sunt, tamen regnum externo periculo vacuum erat latissimeque tum a fluvio Aegypti usque ad Euphratem, a sinu Arabico usque ad Libanum patebat. Thou autem rex Emath et Hiram Tyrorum tyrannus amicitiam Davidis petierunt (2 Reg. 8; 10-11; 12,26-31; 3 Reg. 11,13 ss.; 1 Par. 14,1; 48, 1-13).

Rex aream Sion, quam ipse obtinuit

atque Civitatem David vocavit, operibus munivit et ab Hiram adiutus urbem, ut dignum regno caput esset, aedificiis exornavit (2 Reg. 5,9-11; 1 Par. 11,8). Splendorem aulae more principum orientalium grege pellicum aucto exaggerare studuit (2 Reg. 5,13). Sedem etiam rerum sacrarum illam urbem esse decebat; quare arcam ex Gabaa magno cum populi concurso transportavit et in novo tabernaculo collocavit (2 Reg. 6); templo autem aedicare Dei interventu vetitus est (2 Reg. 7; cf. 1 Par. 17). — Universum porro Dei cultum constituit. Duos voluit esse summos sacerdotes: Sadoc Gabaae, Abiathar Hierosolymis munere sacro fungebatur (1 Par. 16,39 ss.). His aderant sex familiae levitarum; de quibus filii Gerson moderante Asaph Hierosolymis, filii Caath et Merari dirigentibus Heman et Idithun Gabaae cantores et musicos agebant (1 Par. 6,18 ss.; 13,5 ss.; 16,5. 41 ss.). Ad exitum vitae sacerdotes in 24 classes distribuit, quarum sedecim erant e genere Eleazar, octo e genere Ithamar, singulaque praefecto subdidit. Singulis quoque mille levitas ad sacra peragenda tribuit. Quatuor milia levitarum in 24 classes divisorum cultum religiosum musica cantuque illustrabant, quattuor milia ianitores erant, sex milia populum docuerunt et iudicaverunt (1 Par. 23; 24; 26). Neque dubium est, quin rex ipse psalmorum magnum numerum cantoribus subministraverit. — Nova regni forma duabus potissimum rebus a prisca discrepat; una est, quod omnes maioris momenti res, quae antea a senioribus vel legis Dei extraordinariis movebantur, ab ipso rege administrantur. Altera est, quod senioribus, qui singulis locis officia iudicium exsequabantur, levitatem legis mosaicae studiosi adsunt. Rex autem ipse hortatore extraordinario utebatur propheta, ministris communibus cancellario, scriba, vecligaliario (2 Reg. 8,16 ss.; 20,23 ss.; 1 Par. 18,15 ss.; 27,32 ss.). — Israelitas, qui arma ferre poterant, in duodecim partes distribuit, quarum singulæ quotannis per mensem in armis erant (1 Par. 27,1 ss.). Totius exercitus robur erat illa cohors sexcentorum gibborum, quam solio patrio extorris iam aluerat. Porro

Cerethaeos et Phlethaeos videtur habuisse custodes corporis.

Ut quondam de Amalecita isto, qui unctum Domini a se interemptum esse simulaverat, et de percussoribus Isboseth aenuli sui supplicium sumpsit (2 Reg. 1 et 4), ita memor iurisiurandi, quo se posteros Saulis et Ionathae servaturum esse promiserat (1 Reg. 20,15; 24,22), Miphiboseth Ionathae filium ad aulam accessitum summo honore tractavit (2 Reg. 9,3 ss.); postea vero a Siba deceptus eum dimidia parte rei familiaris privavit (ib. 16,1 ss.; 19,24 ss.). Item de stirpe Saulis filios Merobis quinque et Resphae duos ad famem depellendam Gabaonitis trucidandos tradidit (2 Reg. 21).

E rebus domesticis David mala perceperit maxima. Multas enim uxores, quamquam vetilae erant (Deut. 17,17), duxerat; hac autem ratione pullulare cooperat luxuria (2 Reg. 19,35) peccandique periculum. Cui periculo rex succubuit. Bello enim Ammonitarum exeunte cum Bethsabee Uriae centurionis uxore adulterium commisit maritumque, ut suae famae et saluti adulterae consideret, in acie perimendum curavit. Quo facto complicem duxit uxorem, quam potissimum amabat. Anno fere post Nathan proposita de ove pauperis parabola peccatum regi exprobavit poenaque duplici morte liberorum et coniugum vitiatione denuntiata paenitentiam iniecit. Utraque poena luenda erat; infans enim ex Bethsabee natus brevi mortuus est (2 Reg. 11-12). Porro Ammonem, filium regis maximum, qui Thamar sororem ex eodem patre genitam stupraverat, Absalom iniuriam ulturus in convivio cecidit (2 Reg. 13). Idem cum aliquot annos exsulavisset, populo, quem regni iam piguisse videtur, concitato rebellionem fecit urbeque occupata dominationis sanciendae causa cum pellicibus regiis palam concubuit. Rex sui studiosis stipatus, ab alienis (v. SEMEI) contumelia affectus trans Iordanem fugit, quo plurimi, ubi resipuerunt, confluebant (2 Reg. 14-16). Tripartito aggressus turmas seditiosas in saltu Ephraim fudit, ob caedem autem filii a Ioab contra mandatum suum factam in magnum luctum incidit (2 Reg. 16-18). Auctore tumultus sublati septemtrionales tribus

priores ad sanitatem redierunt, Iudei autem, in quorum animis altius ira videtur haesisse, rogati demum obsequium praestiterunt. Hi vero praeoccupaverunt eum triumphantemque reduxerunt. Qui quod regem quasi furati essent, aegre ferentes tribus septemtrionales graviterque offensae ad Sebam Beniaminitam defecerunt. Hos ut domaret, Amasam venia oblata rex copiis praecepit. Sed aenulo interfecto Ioab seditionem sedavit (2 Reg. 19-20).

Duabus calamitatibus terra vexata est: fame trium annorum, quae morte posterorum Saul depulsa est, et pestilentia trium dierum propter recensionem populi vanam immissa (2 Reg. 21 et 24). Anno vitae postremo senex, qui foveri non iam poterat, coniuratione Adoniae filii afflictus est; hic enim regnum, quod Salomonis delaturus erat, Ioab et Abiastrar sociis appetivit. Sed opera Nathanae et Bethsabae Salomonem statim regem renuntiandum curavit. Postquam eidem Ioab et Semei supplicium commendavit, annos 40 (1035-1045) regio munere functus e vita decessit et in civitate sua sepultus est (3 Reg. 1-2,11; 1 Par. 28,29).

4. David sine dubio omnium regum Israel excellentissimus fuit. Quamquam ab incontinentia, crudelitate, nimia in suos indulgentia — quae vitia condicionibus principis orientalis et moribus illius aetatis minuantur — remotus non erat, tamen maioribus praestabat virtutibus. Optime de populo suo meritus est; a vexationibus enim finitimorum eum liberavit et ad summum gradum potentiae adduxit. Porro et profanas et sacras res sapienter constituit regiamque auctoritatem primus stabilivit. Deinde illud effecit, quod Hebraeis promissum erat fore, ut essent regnum sacerdotale, haberent auctoritatem et sacerdotalem et regiam ab ipso Deo institutam. Ob haec praeclare gesta ab Ecclesiastico (47,2 ss.), summis laudibus effertur et in sacris litteris regibus, qui succedebant, exemplar proponitur. — Cf. H. Weiss, David und seine Zeit, Münster 1880; M. Meignan, David roi, psalmiste, prophète, Paris 1889.

DEBBASETH (תְּבַשֵּׁת, Baθāzəzət, Αὐτέρασθαι), urbs in termino tribus Zabulon (Ios. 19,11). De situ conjecturae sunt variae. C. R. Conder proposuit *Khirbet Dabshe* ruinas in ripa sinistra Wādi Qarn sitas. Sed hic locus, mediis fere inter Ptolemaida et Gischala, potius ad tribum Aser pertinet neque ordinis enumerationis Ios. 19,11 ss. correspondet. Maiore cum probabilitate R. Riess proponit *Djebatu* inter meridiem et occidentem a Nazareth. Ad eundem locum V. Guérin refert verba S. Hieronymi : « est... et alia villa Gabatha in finibus Diocesareae iuxta grandem campum Legionis » (Onom. ed. Lag. 128,17; sed cf. textum graecum Eusebii paulo diversum). F. de Hummelauer (ad Ios. 19, 11), emendandum esse coniicit יִזְבְּשָׁת = יִזְבְּשָׁי, nomen montis seu rupis, quae ea forma in altum emineret, ut appellaretur manus Baal, monumentum Baal, res sane aptissima ad terminum definendum.

Cf. C. R. Conder in *Pat. Expl. Fund.*, Quart. Stat. 1883 p. 134-138 et apud *Hastings*, Dict. of the Bible 1. 543; R. Riess, Bibel-Atlas ed. 3 p. 10; V. Guérin, Galilée I. 386.

DEBBORA v. DEBORA 2 et 3.

DEBELAIM (דְּבֶלְעִים, Δεβελαιμ), pater Gomer mulieris, quam Osee propheta uxorem accepit (Os. 1,3).

DEBERA (דְּבָרָה) i. e. דְּבָרָה cum He locali), urbs in confinibus Iuda et Benjamin prope vallem Achor (Ios. 15,7). LXX vertunt : et tendit terminus usque ad quartam partem vallis Achor (ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς ἡπέζυγος Ἀχώρ) pro דְּבָרָה legentes בְּעֵמָקָם; hunc esse sensum genuimum loci vix credibile est. Dillmann ad h. l. libentius verteret דְּבָרָה retrorsum i. e. occidentem versus, si hic usus vocis geographicus aliunde confirmari posset. Aliam emendationem suggestit F. de Hummelauer : terminus septentrionalis finium Iuda ascendit de rupe Boen בְּדָבָרָה נֶכֶז עֲנָן ad desertum vallis Achor. Vestigium nominis Debera, si nomen urbis supponitur, aliqui depre-

hendere sibi videntur in *Thoghet el-Debr* prope *Qal'at el-Dām* (Adommim) in via Ierusalem-Iericho vel etiam in *Wādi Baber*; cf. *Legendre* apud Vigouroux, Dict. de la Bible II. 1328.

DEBITOR vide s. v. CREDITOR.

DEBLATHA (דְּבָלָתָה; Δεβλάθα) legitur Ez. 6,14 : et faciam terram desolatam et destitutam a deserto Deblatha (hebr. a deserto usque ad Dibla). Indicantur termini extremi Palaestinae. Desertum, ut alias frequenter, terminum meridionalem designat. Dibla autem est ignota. Unde iam S. Hieronymus (ad h. l.) coniectavit pro *Dibla* legendum esse *Ribla*. Idem sentiunt *Pradius*, *Pintus*, *Maldonatus*, *Sa*, *Mariana*, *Cornelius a Lapide* etc. et recentiores *Michaelis*, *Gesenius*, *Davidson* etc. Rebla seu Reblatha in terra Emath ad Orontem sita ad terminum septentrionalem Palaestinae vago modo indicandum omnino apta est, etsi ipsa iam extra fines terrae promissae sita erat (v. REBLA 2).

DEBLATHAIM (בֵּית דְּבָלָתָים, Δεβλαθαιμ), urbs Moab (Ier. 48,22; LXX 31,22). Eadem est quae Num. 33,46, 47 appellatur *Helmondeblathaim* (עֵילָמָן־דְּבָלָתָה), *Gelmadon* Δεβλαθαιμ, statio Israëlitarum inter Dibongad et montes Abarim. Quaerenda igitur est inter Dibon (*Dibān*) et montem Nebo, quibuscum Ier. 48,22 una nominatur. In inscriptione lapidis moabitici Mesa rex Moab dicit Beth Diblathain a se aedificatam esse (lin. 30). Conder (Heth and Moab p. 269) suggerit *Khirbet Deleyat* inter Wādi Mōdīb (Arnonem) et Wādi Zerqā Ma'in tuni propter nominis aliqualem similitudinem tum propter situm locis eitatis congruentem.

DEBORA, DEBBORA (דְּבוֹרָה) i. e. apis).

1. Debora (Δεβόρα) mulrix Rebeccae. Rebeccam ad Isaac maritum suum proficiscentem comitata est, ut cum iis maneret (Gen. 24,59). Eadem nuntiunt illum, de quo Rebecca Gen. 27,45 loqui-

tur, ad Iacob in Mesopotamia exstulem detulisse et cum eo in terram Chanaan revertisse putatur ab aliquibus rabbiniis; sed vide *F. de Hummelauer*, Comment. in Gen. p. 514. Mortua est, postquam Iacob ex Mesopotamia redux in Bethel advenit et sepulta est prope Bethel subter quercum; unde nomen loci illius : Quercus fletus (Gen. 35,8). Fortasse haec quercus Debborae eadem est ac palma Debborae prophetissae (Iud. 4,5). Derelinqua autem est opinio eandem quoque esse querum Thabor (Reg. 10,3) commemoratam; haec enim erat inter sepulcrum Rachel et Gabaa (Saulis) i. e. e parte meridionali Gabaae, dum Bethel est e parte septentrionali Gabaae.

2. Debbara ($\Delta\epsilon\beta\beta\omega\rho\zeta$) prophetis, uxor Lapidoth viri alias ignoti, veri nominis iudeo post Aod et Samgar. In poenam idololatriae tribus septentrionales oppressae sunt a Iabin rege Chananaeorum septentrionalium, qui regnavit in Asor a parte occidentali lacus *Hule* (v. ASOR 1 et IABIN 2). Gravior erat haec oppressio prioribus propter graviora peccata. Servitutem octo annorum Israelitis imposuerat Chusan Rasathaim, abstulerat Othoniel iudeo; servitutem duodecim annorum imposuerat Eglon rex Moab, abstulerat Aod iudeo; servitutem viginti annorum eamque gravissimam imposuit Iabin rex Asor, ad quam auferendam a Deo excitata est Debbara prophetis. Hacc filios Israel iudicabat in monte Ephraim sub palma, quae nomine illius vocabatur palma Debborae, inter Rama Beniamin (hodie *el-Rām*) et Bethel. Instinctu propheticō adacta Barac filium Abinoem de Cedes Nephthali advocavit eique imperavit, ut cum decem milibus pugnatorum peditum de tribubus Nephthali et Zabulon, quae ab Asoritis plus quam ceterae tribus opprimebantur, montem Thabor occuparet; aptissimus copiis colligendis Thabor vius est, utpote in extrema tribu Zabulon ad austrum situs nec procul a confinibus Issachar distans. Monitis Debborae et Barac obsecundantes Nephthalitis et Zabulonitis opem praesliterunt Ephraim, Beniamin, Issachar et Manasaei cisjordanici; e contra Ruben, Gad,

Dan, Aser, Manassaci transjordanici sua privata commoda sectantes opem ferre neglexerunt; nulla mentio fili tribuum Iuda et Simeon, quae fortasse pugnis cum Philisthaeis nimium distinebantur et generatim magis in se conclusae et a reliquis separatae erant; cf. s. v. IUDA 2. Asoritarum exercitus, qui uongentos currus falcatos (hebr. ferreos) numerabat, duce Sisara magistro militiae regis Asor in planitiem torrentis Cison progressus est. Barac impetu nocturno de monte descendens castra Asoritarum adortus in fugam praecepitem verit; ipse Deus hostilem exercitum ingenti turbine venti perterrefecit, quem Israelitae a tergo flantem, Asoritae ex adverso habuerunt. Ingens clades secuta, Asoritarum potestas penitus extincta est. Ipse Sisara fugiens a sahel, uxore Haber Cinaei, hospitio exceptus, sed inter somnum clavo per tempora infixo peremptus est. Huius victoriae laudes Debbara et Barac celebrarunt cantico, quod tota antiquitate appellatum est Canticum Debborae, cuius carminis auctor Debbara, concensor Barac merito dicuntur (Iud. 4 et 5).

3. Debbara ($\Delta\epsilon\beta\beta\omega\rho\zeta$), mater Tobiel patris Tobiae (Tob. 1,8 graece).

DECAPOLIS ($\delta\eta\Delta\epsilon\kappa\alpha\pi\omega\lambda\zeta$) erat tempore Christi (Matth. 4,23; Marc. 5,20; 7,31) confoederatio politica decem urbium hellenisticarum, quae sicut aliae urbes hellenisticæ ab ethniciis quoad maximam partem incolebantur, suis legibus res publicas administrabant, sed provinciae Syriae attributae legato Syriae parebant. Originem suam Decapolis probabilius aetate romana habuit; pleraque enim urbes Decapoleos sunt urbes hellenisticæ, quas Alexander Iannacus subegerat, Pompeius autem Iudeis creptas libertate donaverat et provinciae Syriae attribuerat (Flav. Ios. Ant. XIV. 4,4; Bell. iud. I. 7,7). Illo igitur tempore decem urbes hellenisticæ, ut coniicere fas est, confoederationem quandam inierunt, quae Decapolis vocabatur. Singulas urbes enumerat Plinius (V. 18, 74) : « Decapolitana regio a numero oppidorum, in quo non omnes eadem observant, plurimum ta-

mēn Damascum..... Philadelphiam, Raphanam, Scythopolim..... Gadara..... Ilippon, Dion, Pellam..... Galasam (lege : Gerasam, Canathan »). Decapolis nomen suum eliam retinuit, postquam numerus urbium, quae foederi se iungabant, auctus est. Ptolemaeus (V. 15,22, 23) urbes Decapoleos recensens omnes a Plinio nominatas enumerat excepta Raphana, sed novem alias addit, quarum pleraque in septentrionali parte terrae transiordanicae et in vicinia Damasci sitae erant; sed notandum est in editione Müller-Fischer (Parisiis, Firmin-Didot 1883-1901) apud Ptolemaeum V. 14,18 legi Κοιλῆς Σφράζ καὶ Δεκαπόλεως τοῖσι τοῖσι, dum in editione Nobbe (Lipsiae 1843) illud καὶ deest. — Urbibus a Plinio supra nominatis addenda sunt Abila 12 mil. pass. a Gadara orientem versus (*Euseb. Onom. ed. Lag.* 223, 7; *Corp. Inscript. Graec.* n. 4501) et eliam Kanata (hodie *Kerak*), nisi forte haec ad fines Kanatha (hodie *Qanawāt* in *Haurān*) pertinet neque urs distineta dici debet (v. CANATHI). Omnes urses Decapoleos erant transiordanicae, excepta Scythopoli (Bethsan). Cf. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes etc. ed. 3 II. p. 416 ss.

DECIMAE. Mos dandi decimas est antiquissimus. Ita iam Abram dedit decimas ex omnibus Melchisedech regi Salem et sacerdoti victoria de regibus reportata (Gen. 14,20); « intuemini quantus sit hic cui et decimas dedit de praecepsibus Abraham patriarcha » (Hebr. 7,4). Jacob quoque profecturus in Mesopotamiam vovet Domino, si res prospere cessura sit : eunctorum quae dederis mihi decimas offeram tibi. Lege mosaica iste mos confirmatur; quod Ex. 22,29 generatim praecipitur : decimas tuas non tardabis reddere, accuratius determinatur Lev. 27,30-33 esse scil. decimas de frugibus, de pomis arborum, de armentis et gregibus Domino sanctificandas; decimas frugum et pomorum posse redimi addita quinta parte pretii. Quonodo autem decimae Domino sanctificantur, explicatur Num. 18,20 ss.; filii Levi dedi omnes decimas Israelis in possessionem pro ministerio quo ser-

viunt mihi in tabernaculo foederis.... praeceipe levitis atque denuntia : cum acceperitis a filiis Israël decimas quas dedi vobis... decimam partem decimae... offerte Domino et date Aaron sacerdoti, i. e. levitae ex decimis quas a populo accipiebat dabant decimas sacerdotibus.

Quae vero Deut. 14 praecipiuntur, alia sunt ab iis quae Lev. 27 et Num. 18 traduntur. Nam ibi legitur : decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis qui nascentur in terra per annos singulos et comedes in conspectu Domini Dei tui in loco quem elegerit, decimam frumenti tui et vini et olei et primogenita de armentis et ovibus tuis (14,22, 23). Quodsi quis longius abest a sanctuario, poterit decimas has vendere et preium afferre ad sanctuarium et ex hac pecunia emere ad epulas instituendas (14,24-26), et commendatur, ne levitae neglegantur. Quae ut cum antecedentibus conciliarentur, Iudei posteriores et multi interpres statuerunt hisce praescribi decimas secundas, quae praeter decimam primam (Lev. 27; Num. 28) quotannis essent solvendae et ex quibus primo et secundo cuiusque triennii anno haberentur convivia apud sanctuarium et tertio quoque anno dilarentur egentes (Deut. 14,28, 29). Huius acceptioonis et explicationis documentum habetur Tob. 1,6-8; et ita rem concepit quoque Flavius Iosephus (Ant. IV. 8, 22). Hanc decimam secundam etiam comprehendunt Deut. 12,11, 17.

Verum praecepsa difficultas contra hanc decimam secundam oritur ex Deut. 26,12, quo loco ex genuina lectione LXX decima secunda ea vocatur, quae non quotannis solvenda est, sed semel tantum, tertio scil. anno a tempore quo familia quaevae sua possessione potita est. Unde decima illa (Deut. 12, 14) non potest esse altera seu secunda, quia tandem 26,12 de secunda mentio interfertur.

Ad rem enodandam leges has ad alia et alia spectare tempora dicendum erit. Et F. de Hummelauer quidem tempore iudicium ob hostium incursus et populi pauperiem legem de decimis solvendis ita usu esse attemperatam censem, uti Deut. 12, 14 legitur — ipsa rerum con-

ditione mutata mutari leges (cf. Comment. in Deut. p. 332 ss.). Aliis placuit rem invertere, scil. legem Deut. esse priorem et antiquiorem, legem Lev. Num. de decimis esse posteriorem.

In instaurazione tempore Nehemiae promittunt reduces ex exsilio se daturos decimas levitis et levitae iubentur decimam partem decimae suae offerre (Neh. 10,37. 38), et sicut de tempore Ezechiae regis refertur oblatae esse decimas omnium quae gignit humus (2 Par. 31,5. 6), ita sub Nehemia quoque omnis Iuda apportabat decimam frumenti, vini et olei (13,42). Ad decimas persolvendas Sapiens hortatur: in omni dato hilarem fac vultum tuum et in exultatione sanctifica decimas tuas (Eccli. 33,11). Quam sedulo pharisaei fuerint in decimis persolvendis, constat ex evangelis. Dabant enim decimas eorum quoque quae lege non comprehendebantur: qui decimatis mentham et anethum et cynamum et reliquistis quae graviora sunt legis (Matth. 23,23; Luc. 11,42), et: decimas de omnium quae possideo (Luc. 28,42). Atque rabbini legem decimarum extendentes ita statuunt: regula generalis traditur de decimis: quidquid in escam cedit et custoditur et incrementum habet e terra, ad decimas solvendas tenetur. Porro alia etiam traditur regula: quidquid ab initio et in fine etiam esui idoneum est, quantumvis servari solet ut esca incrementum capiat, illud tenetur et dum parvum est et cum grande evasit; quod autem ab initio edule non est, tandem vero in escam cedit, id non tenetur donec esui idoneum fiat (tract. de decimis cap. 4; *Surenhusius*, Mishna I. p. 243). Practerea vide *F. de Hummelauer*, Comment. in Deut. p. 328-331.

DECLA (דְּקָלָה, Δεκλά) recensetur septimus inter tredecim filios Iectan (Gen. 10,27; 1 Par. 1,21). Significatur itaque tribus quaedam Iectanidarum, qui Arabiam meridionalem incolebant (v. IECTAN). Ipsum nomen, quod Chaldaeis et Syris (אַקְלָה) palmam vel palmetum sonat, regionem prae ceteris palmiferam inuul. Quare Bochartus intellegit regionem Minaeorum palmarum

proventu maxime feraceem (*Strabo* XVI. 4,18; *Plin.* VI. 28,161). Knobel innuit accolas Wādi Nedjrah in septentrionali parte Yemen, qui palmam velut sacram coluisse feruntur, vel tribum Khozaa, quae a Qakhtan descendens primitus in Yemen, postea circa Mekkam habitabat et palmam Ozza divinis honoribus prosequebatur. Regionem Nedjrah cum Decla etiam *F. Lenormant* convenire censem. Sed nihil certi constat.

Cf. *Bochart*, Phaleg 2,22; *A. Knobel*, Völkertafel der Genesis 1850 p. 196; *F. Lenormant*, Histoire ancienne de l'Orient 1881 I. p. 284.

DEDAN v. DADAN.

DEDICATIO. 1. Est dedicatio sacra quaedam caerimonia, qua res usui profano subtractae Deo consecrantur et ad obsequium sacrum destinantur. Ita cum tabernaculum omniaque vasa eius et cuncta supplex essent confecta, Moyses mandatum Domini accipit, ut omnia oleo unctionis ungar et consecret, ut sanctificantur (Ex. 40,9-11); quod cum fecisset, operuit nubes tabernaculum testimonii et gloria Domini implevit illud, quo signo Deus illam dedicacionem comprobavit (Ex. 40,32). Cum ritu unctionis altaris coniuncta erat oblatio sacrificiorum (Ex. 40,23. 27; Lev. 8,10. 11. 28), in qua altaris dedicatione principes tribuum singuli sua offerebant dona (Num. 7,10-88). Solemni modo templum Salomonis est dedicatum. Celebrabatur, sicut prior illa consecratio (Lev. 8,33), per septem dies oblatione plurimorum sacrificiorum cum ingenti populi concursu; prima die arca foederis in sanctum sanctorum inferebatur et Salomon oratione longiore publice expansis manibus fusa Dei gratiam et misericordiam efflagitabat. Eliam ea occasione gloria Domini implevit domum Dei (3 Reg. 8,1 ss.; 2 Par. 3,1-7,7). Et cum post exsiliū templum iterum esset exstructum et completum sexto anno Darii regis die tertio mensis Adar, fecerunt dedicacionem domus Dei in gudio oblatis sacrificiis multis (Esdr. 6,15-17) et cum demum civitas sancta moenibus esset munita, ipsi muri, quo Deus civitati ci-
vibusque largiorem suam praebaret pro-

fectionem, levitis undique accersitis dedicabantur in actione gratiarum et cantico et in cymbalis, psalteris et citharis et oblatis sacrificiis (Neh. 12, 27-42).

2. Festum dedicationis templi seu encaeniorum. Templum et altare, quod Antiochus Epiphanes cultu idolatriaco profanaverat (1 Mach. 4,57), Iudas Maccabaeus devictis Gorgia et Lysia denudo ad veri Dei cultum dedicavit oblatis sacrificiis secundum legem; quae dedicatio maxima omnium laetitia diebus octo celebrata est (1 Mach. 4,33-58; 2 Mach. 2,20; 10,4-8); ut eius beneficij ac gaudii percennis maneret memoria et actio gratiarum, « statuit Iudas et fratres eius et universa ecclesia Israel, ut agatur dies dedicationis altaris in temporibus suis ab anno in annum per dies octo a quinta et vigesima die mensis Casleu cum laetitia et gadio » (1 Mach. 4,59). Ad hanc festivitatem annum seu ad scenopiegiam mensis Casleu celebrandam Iudei palaestinenses invitant Iudeos alexandrinos duabus illis epistulis, quae 2 Mach. 4,1-9 et 1, 10-2,19 (graece 2,18) leguntur. Haec celebritas annua commemoratur quoque Joan. 10,22: « facta sunt encaenia in Ierusalem et hiems erat ». Est scil. mensis Casleu tempus Decembri. Eo festo Iesus docebat in portico Salomonis; Iudei eum volebant lapidare quia adeo clare suam asseruerat divinitatem. Iesus autem inde abiit trans Iordanem (Joan. 10,22-40). Celebrabantur encaenia per octo dies dominibus festivo modo illuminatis. Flavius Iosephus, postquam dedicationem templi a Iuda factam commemoravit, pergit: et ex eo tempore in hodiernum usque diem celebramus id sollempne quod dicitur Lumina ($\Phi\delta\tau\alpha$), haec, ut opinor, appellacione festivitati indita, quod illa nobis ex insperato affulserit agendi potestas (Ant. XII. 7,7). De ratione et modo lucernas accendendi et de numero quem Iudei posteriores observare solebant referunt apud Ugo-lini, Thes. IV. p. 380 et 4037 ss. — Quae historiam institutionis encaeniorum spectant, vide s. v. IUDAS I.

DELEAN ($\gamma\mu\lambda\delta$, Δελάδ), urbs tribus

Iuda, in secunda provincia Sephelae enumerata (Ios. 15,38). De situ nonnisi conjecturae exstant.

DELPHON ($\gamma\mu\lambda\delta\pi\omega\eta$, Δελφών, in quibusdam mss. καὶ ἀδελφῶν et τὸν Δελφών), secundus ex decem filiis Aman (Esth. 9,7).

DELUBRUM ponitur in Vulgata non solum iis in locis ubi in textu originali de templis vel sacrariis idolorum sermo est, uti Ier. 43,12. 43; Os. 8,14; Iocel 3, 5 et de locis diis sacris 2 Mach. 10,2 et 11,3 (τεμένη), verum etiam pro hebr. בְּנֵי חַבָּרִים qua voce designantur columnae ad aras Baal appositae quae dei erant symbola et soli sacra; ita Is. 17,8; 27,9; Ez. 6,6; 2 Par. 34,7; legitur quoque Is. 63,4 pro hebr. נָצְרִים (LXX ἐν τοῖς σπηλαῖσι); videntur intelligi specus, loca abdita; item Is. 13,22: in delubris (i. e. in palatiis) voluptatis.

DELUS ($\Delta\eta\lambda\omega\varsigma$) insula in mari Aegeo minima inter Cyclades recensetur 1 Mach. 43,23 inter illas regiones, quibus Romani anno 139 a. Chr. scripserunt, ne Iudeis mala inferrentur. Erat sedes praecipua cultus Apollinis; in hac insula Apollo eiusque soror Artemis (Diana) nati esse credebantur. Ibidem Antiochus IV. Epiphanes altare (Apollinis) statuis circumdedit (Polyb. XXVI. 10,42). Ineunte saeculo 2. a. Chr. mercatores Tyrii in Delo insula coloniam condidisse traduntur (Corp. Inscript. Graec. 2271). Iudeorum in Delo mentione fit apud Flav. Iosephum (Ant. XIV. 10,8. 14). Unde recte supponit Iudeos iam circa a. 139 a. Chr., de quo 1 Mach. 43,23 agitur, in Delo fuisse, etsi non quoad singulas minores urbes et insulas l. c. nominatas directa testimonia afferri possunt. Sufficit sane quod de tempore Sullae (c. 85 a. Chr.) Strabo testatur apud Flav. Iosephum (Ant. XIV. 7,2) orbe terrarum a gente Iudeorum repleri et haud facile locum in toto orbe inveniri, quin hoc genus hominum sedibus exceperit et ab eo teneatur.

DEMAS ($\Delta\eta\mu\alpha\varsigma$) adjutor S. Pauli (Col. 4,14; Philem. 24); non erat Iudeus, siquidem una cum S. Luca op-

ponitur iis qui ex circumcisione erant. De eodem S. Paulus in captivitate romana altera scribit 2 Tim. 4,9 : « Demas me reliquit diligens hoc saeculum et abiit Thessalonicam », quae verba alii (*S. Epiph. Haer. 51,6*) de apostasia explicant, alii de vita peccatis dedita, alii denique mitius de fuga laborum apostolicorum et amore quietis in urbe patria (Thessalonica?) consequendae.

DEMETRIUS (*Δημήτριος*). 1. Demetrius I. Soter, decimus rex Syriae (162-150 a. Chr.; aer. Seleuc. 151-162), filius Seleuci IV. Philopatoris, successor Antiochi V. Eupatoris (164-162 a. Chr.). A Seleneo IV. (187-175 a. Chr.) obses Romanum missus erat. Mortuo Selenco Antiochus IV. Epiphanes frater Seleuci regnum occupavit, quod Demetrio debebatur. Post mortem Antiochi IV. (164 a. Chr.) Demetrius Roma aufugiens ad Tripolim Phoeniciae urbem appulit (2 Mach. 14,1; *Euseb. Chron.* I. 40,15 apud *Migne* 19,261 vel ed. *Schoene* I. 254). Antiochus V. et Lysias tutor eius ab exercitu suo traditi et iussu Demetrii occisi sunt (1 Mach. 7,4-4; 2 Mach. 14,1, 2). Demetrius novitati suea otium periculosum ratus finitimarum bellis opes augere statuit (*Iustin.* 33,1). Bacchidem in Iudeam misit, ut vi armisque Alcimum pontificem Iudeis obtruderet (1 Mach. 7,5-20). Cum Alcimus propter scelera sua a Iuda Machabaeo in angustias coniectus esset, Demetrius Nicanorem misit, is vero duobus proeliis superatus ipse interemptus est (1 Mach. 7,21-30; 2 Mach. 14,3 ss.). Sed eodem anno 161 a. Chr. brevi post hanc cladem Bacchides a Demetrio I. rursum in Iudacam missus Iudam Machabaeum apud Laisam devicit (1 Mach. 9,4-18). Iudei, qui in ipso proelio occubuerat, successit Ionathas frater eius. Anno 158 a. Chr. Demetrius I. iterum Bacchidem contra Iudeos misit; qui cum nihil contra Ionathan valeret, pace composita in Syriam rediit. Demetrius I. igitur per quinque annos insequentes (158-153 a. Chr.) rebus Iudeorum se non immiscuit (9,57-73). Verum cum a. 153 a. Chr. Alexander Balas thronum Syriae appeteret, Demetrius I. promissionibus

multis Ionathan sibi devincire studuit; at frustra. A Ionatha derelictus est et anno 150 a. Chr. ab Alexandro victus in proelio occubuit (1 Mach. 10,1-50).

Cf. *F. de Saucy*, *Histoire des Machabées* 1880 p. 201-233; *E. Schürer*, *Geschichte des jüd. Volkes etc. ed. 3 I. p. 170 s. 216 ss.*

2. Demetrius II. Nicator, rex Syriae 145-138 a. Chr. (aer. Seleuc. 167-174) et iterum 128-123 vel 124 a. Chr. (aer. Seleuc. 184-188), filius Demetrii I. Anno 147 a. Chr. Demetrius II. cum Alexandro Bala, qui Demetrium I. regno et vita privaverat, de throno Syriae contendere coepit. Ope Ptolemaei VI. Philometoris, qui Alexandrum generum suum prope Antiochiam devicit, Demetrius II. regnum obtinuit (1 Mach. 10,67 ss.; 11, 1-19). Quamquam Ionathas Machabaeus pro Alexandre Bala contra Apollonium ducem Demetrii prospere pugnaverat (1 Mach. 10,69 ss.), tamen Demetrius II. Ionathan pontificem et principem agnoverit eique litteras immunitatis a tributis misit (1 Mach. 11,20-37). In seditione Antiochenium rex auxilio Iudeorum vicit evasit (11,38. 41-52), sed promissis Ionathae factis non stetit (11,53). Interim vero Tryphone duce Antiochus VI. filiolus Alexandri Balae ex Arabia reversus Demetrium II. Antiochia expulit (11,39. 40. 54-56) et cum Ionatha foedus init (11,57-59). Iudei ducibus Ionatha et Simone contra Demetrium II. felicia bella gesserunt (11,60-74; 12,24-34), donec perfidia Tryphonis Ionathas dolose captus et occisus est (12,39-54; 13,23). Brevi post Tryphon in Syriam reversus Antiochum VI. dolo interfecit, ut ipse cum Demetrio II. de throno concertaret (13,31. 32). Ex hoc tempore Iudei duce Simone causam Demetrii II. sequebantur; is vero Iudeis non solum tributa retro debita indulxit, sed etiam plenam ac perpetuam immunitatem a tributis concessit. Hoc igitur anno 170 aer. Seleuc. (143/142 a. Chr.) ablatum est iugum gentium ab Israel (13,33-41). Post diurna cum Tryphone certamina Demetrius II. in Mediam progressus a Mithridate I. (Arsace VI.) Parthorum rege captus est (14,1-3). Decem annis, quibus

in captivitate retentus est (138-128 a. Chr.), Antiochus VII. Sidetes Tryphone vieto et interempto regnavit (v. ANTIOCHUS 6). dum Antiochus VII. Parthis bellum inferens in proelio occiditur, Demetrius II. e captivitate Parthorum dimissus regnum denuo occupavit (*Iustin.* 38,10; *Flav.* *Ios.* *Ant.* XIII. 8,4; *Euseb.* *Chron.* I. 40,20 apud *Migne* 19, 263 vel *ed. Schoene* I. 257). Regno potitus statim eo usque superbiac ac levitatis progressus est, ut Ptolemaeo VII. Physconi bellum inferret; is vero iuvenem quendam Aegyptium in Syriam misit, qui thronum arnis peteret, composita fabula, quasi per adoptionem Antiochi VII. in familiam regiam esset receptus; iuveni nomen Alexandri imponitur; a Syris cognomen Zabinae natus est, quippe qui emptus (χρυστός) a Ptolemaeo putaretur. A Zabina Demetrius apud Damascum victus primum Ptolemaida, dein navi Tyrum aufugit et ibidem navi egrediens interfactus est a. 123 vel 124 a. Chr. (*Flav.* *Ios.* *Ant.* XIII. 9,3; *Iustin.* 39,1; *Euseb.* *Chron.* I. 40, 20 quo loco Zabinam Alexandri Balae filium dicitatum esse legimus).

Cf. F. de Saulcy, *Histoire des Machabées* 1880 p. 233-278; E. Schürer, *Geschichte des jüd. Volkes* *ed.* 3 I. p. 172 s. 232 ss.

3. Demetrius, faber argentarius, faciens aedes argenteas Dianae, qui seditionem Ephesi in S. Paulum excaecavit (Act. 19,23-40).

4. Demetrius, christianus fidelis (3 *Ioan.* 12).

DEMOPHON (Δημόφων), unus ex praefectis regionum, qui in Iudeos saevire pergebant (2 *Mach.* 12,2), postquam Lysias, tutor Antiochi V. Eupatoris, pace cum Iuda Machabaeo composita in Syriam rediit (12,1; cf. 11,1-15).

DENABA (דְּנָבָה, Δενναβά), urbs regia Bela (Bale) regis Edomitarum, filii Beor (Gen. 36,32; 1 Par. 1,43). Eius nominis urbs in Edom assignari huicunque nequit. Est autem nomen, quod alibi frequentius invenitur. Erat Δένναβα in Syria palmyrena (*Ptol.* V. 15,24) [ed. *Muller-Fischer* 14,19], Δένναβη in Babylonia (*Zosimus*, *Hist.* 3,27). Teste S. Hier-

ronymo erat villa Damnaia (Δαμναία apud Eusebium) 8 mil. pass. ab Areopoli seu Ar Moab pergentibus Arnonem et altera Damnaia super montem Phogor 7 mil. pass. ab Esbus seu Hesbon (*Onom. ed. Lag.* 114,32; cf. 249,36 multilatum textum Eusebii), sed neutra ad terram Edom referri potest.

DENARIUS (δηνάριον) nummus argenteus romanus, aquivalens drachmam, constans decem assibus, ab anno 217 a. Chr. sedecim assibus. Denario merces diurna constituebatur (*Matth.* 20,2); simili modo Tacitus scribit de militibus, denis in diem assibus animam et corpus aestimari, ut singulos denarios mercerent postulare milites (*Annal.* 1,17); stipendum militare annum pro legionariis tempore reipublicae romanae constituebatur denariis 120, a Caesare augebalur ad 225, à Domitiano ad 300 (cf. *Marquardt*, *Handbuch der röm. Alt.* III. 2 p. 76. 77). Centum denarii unam faciunt minima i. e. sexagesimam partem talenti; unde intellegitur durities servi cui remissa erant decem millia talentorum et qui tamen conservo noluit remittere centum denarios (*Matth.* 18,24. 28). Summa ducentorum denariorum ut minima effertur *Marc.* 6,37, qua opus esset ut ex quinque millibus virorum unusquisque aliquid panis acciperet. Libram unguenti pretiosi quo Maria Dominum unxit in Bethania potuisse venumdari plus quam trecentis denariis existimat Iudas Iscariotes (*Marc.* 14, 5; *Ioan.* 12,5). Olim insigniti erant denarii imagine deae Romae, postea imagine Caesaris (*Matth.* 22,20; *Marc.* 12, 16; *Luc.* 20,24). — De valore denarii vide s. v. PECUNIA.

DERBE (Δέρβη), urbs Lycaoniae ad quam Paulus apostolus in primo suo itineri apostolico pervenit (Act. 14,6. 19); ibidem cum Barnaba praedicavit et multos docuit. Inde reversi sunt Lystram et Iconium et Antiochiam. Derbe erat patria Gaii, innius ex sociis qui comitati sunt Paulum reverentem ex Graecia et per Macedoniam proficiscentem Troadem (Act. 20,4). Ex Act. 15,36; 16,1 elucet apostolum etiam post concilium apostolorum iterum invisisse coetum

fidelium in Derbe constitutum. Perperam aliqui ex Act. 20,4 collegunt Timotheum fuisse Derbeum, cum tamen ex Act. 16,4 pateat eum fuisse ex Lystra oriundum.

DERCON v. DARCON.

DESERTUM in usu loquendi biblico est terra plus minusve inculta. Indolem regionum desertarum indicant variae voces, quibus in texto primigenio eae regiones designantur.

בָּדָרֶב (בְּרוֹמָס, Vulgata : desertum, interdum : solitudo, rarius : eremus) est regio inculta gregibus pascendis apta (a rad. בָּדַר passare, sicut germanice *Trift a treiben*). Hac voce in Vet. Test. designatur praecipue magnus ille terrae tractus, qui a Sinai septentrionem versus extenditur, orientem versus a sinu Aelanitico et montibus Seir includitur, in qua regione Israelitae duce Moysè per 40 annos peregrinabantur. Itineris illius pericula describuntur Deut. 8,15 : ductor tuus fuit (Dominus) in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens et scorpio et dipsas et nullae omnino aquae, qui eduxit rivos de petra durissima. Quare apud prophetam Deus laudat populi fidelitatem, qua vocantem Dominum secutus sit in desertum (Ier. 2,2 hebr.), quamvis in ipso deserto haud semel tempore migrationis vario modo in Dominum peccaverint et ultionem divinam sint experti (cf. Ex. 16,2; 17,2; Num. 14,2; 16,2; 21,5; 23,1; Deut. 1,26; Ez. 20,8; Am. 3,23, 26). Huius magni deserti partes nominantur desertum Etham, Sur, Sin, Sinai, Pharan, Cades, Sin; desertum denique Bersabee terminat illas terras incultas et iam regiones cultas meridionales terrae promissae attingit.

Eodem nomine בָּדָרֶב designantur desertum Iuda eiusque partes Maon, Ziph, Engaddi, Thecue, Ieruel, deinde in tribu Benjamin solitudo Bethaven, desertum (in) Gabaon, ad orientem Palaestinae desertum Idumaeae (4 Reg. 3,8), desertum Moab (Deut. 2,8), desertum Ier. 23,24 scil. arabicum et syro-arabicum, solitudo Cademoth, desertum Debblatha (sed vide s. v.), solitudo Gen. 36,24 scil. circa Callirrhoe, solitudo Gen. 37,22

prope Dothain; accedit desertum (בְּרוֹמָס) Bosor (1 Machl. 5,28).

נְהַרְבָּה (נְרוּמָס, etiam נְלֹאָס, גַּתְּנִפְתָּח, Vulgata : desertum, solitudo, terra inhabitabilis, arenis, deserta) est regio arida, sterilis eodem fere sensu, quo בְּדָרֶב (cf. Is. 33,9; 33,1. 6; 40,3; 41,19; 31,3; Ier. 2,6; 50,12; 51,43 et hebr. etiam 5,6), unde saepius locis citatis in membris parallelis ponuntur בְּדָרֶב et נְהַרְבָּה. Cum articulo haec vox designat vallem depressorem *el-Araba* et in forma plurali campestria Moab et fericho (v. ARABA).

נְהַרְבָּה, plur. **נְהַרְבּוֹת** (נְרוּמָס, נְרָקְנִים, נְרָקְנִיָּה, נְרָקְנִיָּה, נְרָקְנִיָּה, נְרָקְנִיָּה, Vulgata : ruinae, ruinosa, desertum, solitudo, desolatio et Ps. 101[102], 7 (domicilium) designat siccitatem, loca sicca, vastationem, loca vastata; cf. Is. 5,17; 44,26; 48,21; 49,19; 52,9; 58,12; 61,4; Ier. 7,34; 22,5; 25,9. 11. 18; 44, 22; Ez. 3,14; 13,4; 33,24. 27; 36,40. 33.

וְשִׁוְבוֹן (וְרוּמָס, גַּתְּנִפְתָּח, וְשִׁוְבוֹן, Vulgata : vasta solitudo, desertum, inaquosum, invium) significat vastitatem, desertum (Deut. 32,10; Ps. 67[68], 8; 77[78], 40; 103[106], 14; 106[107], 4; Is. 43,19. 20) et cum articulo speciatim partem deserti Iuda prope Ziph (1 Reg. 23,19. 24 διεστραμένη, 26,1. 3 διεστραμένη, Vulgata 23,24 Iesimon) et parvam planitatem circa Bethiesimoth prope mare Mortuum inter septentrionem et orientem (Num. 21, 20; 23,28).

In Novo Test. memorantur desertum Iudaeae (Matth. 3,1; cf. Marc. 1,4; Luc. 3,2), desertum in quo Jesus tentatus est a diabolo (Matth. 4,1; Marc. 1,12; Luc. 4,1) ad radices montis Quarantania (*Djebel Qaranjal*) ut antiqua traditio fert, desertum iuxta Ephrem (Ioan. 11,34) seu desertum Bethaven, si Ephrem agnoscitur *el-Taiybe* prope *Beitin*, deserta loca in vicinia lacus Tiberiadis (Marc. 1, 33. 43), desertum in quo prior multiplicatio panum facta est (Matth. 14,13; Marc. 6,35; Luc. 8,12) seu planities prope Bethsaidam Iuliada, desertum in quo altera multiplicatio panum facta est (Matth. 15,33; Marc. 8,4) ad orientem lacus Tiberiadis.

Extra Palaestinam nominantur desertum superioris Aegypti (Tob. 8,3) et Arabia (Gal. 1,17), ubi S. Paulus in solitudine ad munus apostolicum institutus est.

Deseruum in S. Scriptura exhibetur velut imago mortis, desolationis, vastationis (cf. Ier. 46,19; 49,13; 30,23; Ez. 29,9; Joel 3,19; Soph. 4,2) et domicilium daemonum (Tob. 8,3; Matth. 12,43; Lue. 11,24; Apoc. 18,2).

DESPONSATIO. Uti ex variis narrationibus colligitur, parentes providere solebant sponsam filio; cf. Gen. 24,3 ss.; 34,4; 38,6; Ex. 21,9; Iud. 14,2; exemplo Esau discimus quandoque filios etiam invitatis parentibus sponsas elegisse (Gen. 27,46). Patri sponsae certum quoddam pretium solvendum erat (Gen. 34,12; 1 Reg. 48,23) vel alia erant obsequia praestanda; ita Iacob serviebat pro duabus uxoribus suis eorum fratri Laban per annos quattuordecim (Gen. 29,18. 20, 27) et Caleb promisit se daturum Axam filiam uxorem ei qui percusserit Cariath Sepher (Ios. 15,16), Saul filiam ei promisit qui percusserit Goliath (1 Reg. 17,25) et David ait: redde mihi uxorem meam Michol quam desponti mihi centum praeputii Philistini (2 Reg. 3,14; cf. 1 Reg. 48,25). Quando agebatur de despousatione, etiam fratres sponsae consulebantur; ita Iacob noluit agere cum Hemor absentibus tiliis, sed siluit donec redirent (Gen. 34,3). Ex Deut. 22,23. 24,25 consequitur ipsa iam despousatione sponso et sponsae conferri iura matrimonii. Nam qui puellam despousatam violaverit, dicitur humiliasse uxorem proximi sui et punitur ut adulter, et ipsa quoque despousata, si alium admiserit, punitur morte ut adultera. Cum itaque despousatione iam acquirantur iura coniugalia, in mysterio Incarnationis Angelus mittitur ad Virginem despousatam viro; ita enim eius consultur honori antequam tempus esset prodendi mysterium (Luc. 1,27). Ex despousatione eo modo accepta etiam consequitur, recte loqui prophetam de *virgine* quae lugeat de *viro* pubertatis suae (Joel 1,8). Si quis puellam nonnullum despousatam violaverit,

dabit patri eius 50 sictos argenti et habebit eam uxorem neque unquam poterit eam dimittere (Deut. 22,28. 29). Certum pretium etiam nominatur Os. 3,2: fodi eam mili quindecim argenteis et coro hordei et dimidio coro hordei.

Cum Messias tamquam sponsus, Ecclesia ut sponsa consideretur (Os. 1,19; Ps. 44; Is. 61,10; Ioan. 3,29), scribit apostolus: desponti enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo (2 Cor. 11,2). Quae consideratio eo maiore iure infertur, quia iam vetus foedus simili modo tamquam despousatio quedam sacra proponitur (cf. Ier. 2,2; Ez. 16,8).

DESSAU (*Δεσσαού*) castellum, κώμη (2 Mach. 44,16), ubi Iudei auditio adventu Nicanoris et ope divina implorata cum hostibus congressi sunt (*συμπίσγουσιν κώτοις*). Ceterum pagus hic ignotus est; neque iuvamur eo quod ex syriaco γέντι vox explicatur tritura, vel potius ita explicari posse conjectatur.

DEUS. Natura Dei sublimi modo declaratur: ego sum qui sum, ἐγώ εἰμι δέ όν (Ex. 3,14) i. e. plenitudo τόου esse Dei est illamque habet a se solo; qua declaratione iam continetur infinita Dei perfectio, aeternitas, immensitas, immutabilitas, potentia illa qua omnia quae esse possunt ac sunt ab eo habeant τόου esse acceptum eique plenissime subdantur. Quae singula multoties varioque modo in s. litteris de Deo praedicantur. Ita cuncta quae existant ab ipso esse creatae eiusque potentia sustineri, vide Gen. 1,1 ss.; Deut. 32,6; Ps. 32,9; 148,5; Sap. 1,14; 11,18; Eeceli. 18,1; Is. 40,28; 42,5; 43,18 etc.; omnia quoque ab eo administrantur, reguntur, eius providentiae subsunt; cf. Job 12,13-23; 23,13; 28,23-28; Ps. 45,2; 46,9; Sap. 8,1; 12,13; Eeceli. 1,8 ss.; Is. 28,26; 40,22-31; 44,24-26; 45,7; Am. 5,8; 9,5. 6. 8 etc.; ipse appellatur et est Deus fortis, misericors, sanctus, magnus, propitius, clemens, salvator, protector, adiutor, excelsus, mirabilis, terribilis, in misericordia disponens omnia, fidelis, sempiterminus, aeternus, primus et novissimus, serutans corda et renes, iustus, revealinga mysteria, laudabilis, glorusus,

Dens zelotes, aemulator, qui gloriā suam alteri non det, cum ipse sit Deus solus (cf. Ex. 20,5; 34,6. 14; Deut. 7,9. 21; 1 Reg. 2,3; 2 Par. 30,9; Neh. 9,17; Esth. 16,4. 16; Iob 36,26; Ps. 7,10. 12; 30,3; 43,2; 67,36; 77,35; Sap. 13,1; Is. 44,6; 43,21; Dan. 2,28; 3,32; 9,14; 13, 42; 2 Mach. 1,24 etc.). Quo cognitio Dei modo etiam rudioribus apto tradatur, eius potentia, scientia aliaque attributa describuntur imaginibus ex ordine communi depromptis : oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnes vias hominum et profundum abyssi et hominum corda intuentes in absconditas partes (Eccli. 23,28); si habes brachium sicut Deus et voca simili tonas (Iob 40,4); ita sermo fit de brachio Dei excelso, de brachio extento et manu forti, de magnitudine brachii eius (Ex. 6,6; 13,16; Deut. 5,15; 7,19 etc.); pariter : et erunt oculi mei et cor meum ibi cunctis diebus (3 Reg. 9,3); scapulis suis obumbrabit tibi et sub pennis eius sperabis (Ps. 90,4); cum ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam (Ps. 36,24); ecce non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israel (Ps. 120,4); Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir proeliator suscitabit zelum, vociferabitur et clamabit, super inimicos suos confortabitur (Is. 42,13) etc. Ut eiusmodi apta sunt ad cognitionem Dei ingerendam, ita sine ullo periculo proponi poterat quia Deum esse spiritum sine ulla corporis admixtione iam antiquitus clare docebatur; Moyses enim ulla imagine Deum repreäsentari prohibuit (Ex. 20,4; Lev. 26,1; Deut. 5,8) et de Dei manifestatione populum admonuit : vocem verborum eius audistis et formam penitus non vidiſtis (Deut. 4,12). Ex operibus Dei concluditur et explicatur eius magnitudo: cf. Iob 28,24 s.; 38,3-41, 23; Ps. 18,1-7; Eccli. 43,1-37; Is. 40,26; eius sublimitas declaratur comparationibus : quis mensus est pugillo aquas et caelos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terrae? ecce gentes quasi stilla situlae et quasi momentum state-rae, et insulae quasi pulvis exiguis; omnes gentes quasi non sint et quasi nihil et inane coram eo (Is. 40,12-17),

qui extendit velut nihilum caelos et expandit eos sicut tabernaculum, exten-dens caelos solus, stabilicis terram et nullus mecum (Is. 40,22; 44,24).

In Veteri Testamento peculiari ratione sibi elegit populum Israel, quae electio iam praeparatur Gen. 9,26, dum fahwe Deus Sem vocatur et quae in vocatione Abraham et in promissionibus ei datis primum nanciscitur effectum. Haec electio porro significatur foedere cum Abraham inito (Gen. 17), vi cuius foederis Deus se vocat Deum Abraham, Isaac et Iacob et posteros patriarcharum duce Moyse educit ex Aegypto et eos sollemini modo in Sinai assumit in peculium de cunctis populis, in regnum sacerdotale, in gentein sanctam (Ex. 19, 5,6; cf. Ier. 2,3; Ez. 16,8). Ideo Israel vocat filium suum primogenitum (Ex. 4,22) et populo singulari ratione leges praescribit ad omnem vitæ rationem, domesticam, civilem, religiosam ordinandam, ita quidem, ut ipse esse velit peculiari modo eius populi rex (cf. Num. 23,21) et reges Iuda sedeant in throno regni Iahwe super Israel (1 Par. 28,5). Practerea populum dirigit continua missione prophetarum et in rebus difficilioribus per Urim et Thummim interrogantibus respondet. Populo legem observanti adest protector ac remunerator benignissimus; recedenti a via Domini existit ultior; revertenti et veniam flagitant praesto est adiutor.

Dum ratione plane singulari populi Israel curam gerit, simul tamen se manifestat moderatorem ac dominum omnium populorum. Etiam reliquos populos tamquam suos agnoscit filios (Ier. 3, 19); iis utitur ad sua consilia exsequenda, uti in vaticiniis prophetarum de nationibus externis pluribus propo-nitur. Iis quippe oraculis Deus modo sollemini declaratur gubernator ac moderator omnium, a cuius nutu ac voluntate omnia regna pendeant et qui ad sua consilia exsequenda cuncta dirigant et qui contra idola gentium suam manifesterat maiestatem ac potentiam. Ut in nationibus usus est ad populum suum praevericatorem puniendum et demum in exsilium abducendum, ita Cyrus aliquo reges excitat ad populum re-

ducendum et sanctuarium iterum erigendum.

Nomen Dei antiquissimum et maxime commune videtur esse El, apud Assyrios illu. De etymologica notione variae propositae sunt sententiae. Ita de *Lagarde* recurrens ad praepositionem נָא ad, versus, El ait eum dicere ad quem omnes homines tendant, qui sit finis ac terminus desiderii omnium. Alii ex vocibus et phrasibus cognatis potius concludunt subesse radici notionem potentiae (cf. nomina hebr. pro quere, terebintho et phrasin יְהוָה נָא שׁוֹב est in potentia manus meae, ego possum); verum reiecta radice נָא ob el (ilo) potius assumitur נָא esse validum. Inde autem derivari quoque censem Elohim, esse scil. formam pluralem vocis prioris. Ad El saepius additur Shaddai (Gen. 17,1; 28,3; Ex. 6,3) et vocatur Deus etiam Shaddai (Ioch 1,15; Ruth 1,20. 21; saepius in libro Ioh); LXX παντοπράτωρ, etiam δὲ πάντα ποιήσας, δὲ ἵκενδε, Vulgata communiter Omnipotens. Vocatur Deus quoque Altissimus, Excelsus (El elion, Gen. 14, 22), Sanctus, Sanctus Israel (saepie apud Isaiam). Verum nomina frequentissima sunt Elohim, Iahwe. Discriben inter nomina haec multis in locis adverti potest hoc: Elohim nomen Dei est quatenus creator mundi est et gubernator nationum.

Forma pluralis declarat excellentiam (pluralis excellentiae, uti grammatici loquuntur). Nomen hoc etiam quandoque attribuitur aliis praeter Deum; ita iis qui munere suo quasi personam Dei gerunt; Ex. 21,6: offeret eum dominus diis; 22,8. 28 (cf. Deut. 49,18: stabunt ambo quorum causa est ante Dominum in conspectu sacerdotum et iudicium): sed nota posse verba hebr. melius ita intellegi, ut qui disceptant iubeantur adduer ad Deum i. e. ad sanctuarium. Sed Ps. 81,1. 6 indices appellari deos non poterit negari (sed Ps. 46,10 Vulgata: quoniam dii fortes terrae vehementer elevati sunt, LXX ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ ψαρραῖοι; hebr. Dei sunt seuta terrae; valde exaltatus est) et apud LXX Elohim quandoque de angelis exponitur Ps. 8, 6; 96,7. Etiam idola gentium eo nomine

designantur haud raro (Gen. 31,30; 35, 2; Ex. 12,12; 18,11; 20,3. 23 etc.).

Iahwe יהוה (LXX Ιωάτος, Vulgata: Dominus) nomen est Deo uni proprium, nomen incommunicabile, quod declaratur Ex. 3,14. Uti usu huins nominis Gen. 2,4 ss. et 9,26 (Iahwe Deus Sem) iam indicatur, Iahwe praeprimis Deus dicitur quatenus peculiari foedere vel pacto se hominibus manifestat, est quasi nomen proprium Dei foederis. Quare in foedere cum Abraham incunuo appetat Iahwe (Gen. 17,1) et in promissionibus foederis adimplendi, in promissionibus messianis (in te benedicentur omnes gentes) Iahwe loqui perhibetur (cf. Gen. 22,16; 26,2 ss.; 28,13). Inde quoque fit, ut eum promissiones illae de terra danda essent executioni mandandae, Deus periodo impletionis nomen illud sollemne praefigat, quo significat se qui sit δὸς foedus illud revera exsequi, se pro sua natura foederis constantiam, immutabilitatem testari et sublimitatem et ultimum foederis illius terminum quo homines perdueat esse visionem et frumentum ipsius essentialiae divinae. Et quia Deus hoc nomine impletionem promissionum spondet, frequens est ut promisis vel etiam minis addatur dictio: et scietis quod ego sum Iahwe; ita iam Ex. 6,7; postquam enim dixit: educam vos de ergastulo Aegyptiorum et eruam de servitute ac redimam in brachio excuso et assumam michi vos in populum, adiungit: et scietis quia ego sum Iahwe Deus vester. Ha simul clare explicatur quo sensu dictum sit v. 3: secundum nomen meum Iahwe non scitus sum eis (Abraham, Isaiae, Iacob) i. e. illi impletionem promissionum non viderunt, me non experti sunt ut Iahwe, qui scilicet promissam in opus iam deduceret. Ea sermonum Domini clausula frequentissime legitur apud Ezechiel.

In nominibus compositis nomen Dei Iahwe appareat in forma iahu, ia, i: porro apud Babylonios iau nomen erat signi i quo Deus exprimitur. Unde Schrader cum aliqua haesitatione, F. Delitzsch vero sine ulla haesitatione affirmarunt iau esse idem ac hebr. iahu et nomen Dei derivari a Babylonii; et addid Delitzsch iahu fuisse semper nomen

Dei populare apud Israelitas, qui Iahwe non uti soliti essent; verum iahu, quia ex lingua hebraea intellegi non posset, esse ab eruditis sacerdotibus et propheticis mutatum in Iahwe; porro deuin iau, iabu etiam ab aliis esse cultum, uti nomina quaedam propria apud Phoenices, Philisthaeos, Hethaeos, Hamathenses, Ammonitas demonstrent (cf. *Delitzsch*, Paradies p. 139-164; *Schrader*, Keilinschriften und A. T. ad Gen. 2,4). — Quae tamen sententia nequaquam alii viris doctis probatur; eam oppugnabant *Tiele*, *Philippi*, *Driver* (cf. *Studia biblica*, Oxford 1883 p. 4 ss.). Et merito quidem. Nam nullo modo ostendi potest iahu, non autem Iahwe, fuisse nominis formam usitatam; ubique enim legitur et scribitur Iahwe, immo in antiqua illa inscriptione quae a Mesa rege Moab nomen habet Deus Israelitarum scribitur יְהוָה; proinde Moabitae ipsi sciebant nomen Dei apud Israelitas populare et commune. Porro nomen hoc in verbis compositis fuisse apocopatum in iahu, ex indole linguæ facile consequi *Driver* significat, dum e contra affirmat, non posse salis explicari quomodo ex babylonico iau oriri potuisse iahu; ex analogia enim et norma legum phoneticarum debuisse ex iau fieri iō, quac tamen forma nunquam in fine verborum compositorum deprehendatur; si autem iō in initio nominum propriorum legatur, id nullatenus ei opinioni favere, cum ex regulis linguæ hebraeæ eiusmodi contractio explicetur. Insuper contendit nondum esse sufficienter probatum i apud Assyrios nomen fuisse deitatis.

Alii aliunde nomen Dei Iahwe repetunt. Et *Sayce* quidem qui omnino negat nomen quoddam Iahwe in mythologia babylonica reperiri, potius ab Hethaeis eius originem quaeri posse autumat; *King* ultimam eius nominis radicem in accadico an, anu deprehendi conjectat; *Stade*, *Tiele* nomen per Moysen fortasse a Kenitis esse acceptum censem probabile (cf. *Driver* l. c.); alii etiam originem esse ex Aegypto quaerendam imaginati sunt (de ea conjectura vide *Smith-Fuller*, Dictionary of the Bible s. v. Iehovah).

Ab ea nominis explicatione quae Ex.

3,14 traditur, haud pauci recedere malunt et formam Iahwe tamquam formam hiphilicam accipiunt. Iis iam praeibat *Clericus* ad Ex. 6,3 explicans : יְהוָה faciet ut sit; « uno verbo graece nou ineleganter dixeris γενεσιονταρχόν existentiae effectorem »; atque simili modo *Gesenius*, *Lagarde*, *Kuenen*, *Schrader*, *Baudissin*, *Nestle*, *Schultz H.*, *Tiele* etc. Verum bene advertit *Driver* vix in ulla lingua semitica adhiberi formam causativam verbi יְהוָה; neque ultam esse rationem ad eam recurrendi formam apud Hebraeos plane inauditam, vide quoque in Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XXXIX. 1883 p. 566 ss.; et *Delitzsch* quoque ait sine ulla ratione contradicti derivationi Ex. 3,14 propositae (l. c. p. 161), immo formam hiphilicam neque in usu biblico neque postea reperiri, unde illam explicationem plane fieri nullatenus posse. Immo aliqui ad arabicum יְהוָה recurrerunt nomen illud explicantes de eo qui facit cadere scil. pluviam, fulgura; ita *Robertson Smith*; mitto alia explicationis portenta, uti quod *Luzzatto* proposuit nomen esse compositum ex duabus interctionibus, וְיַהֲוֵה qua designetur poena et וְיַהֲוֵה qua gaudium exprimatur, inde vocari Deum auctorem boni et mali.

Varia quoque proposita sunt de quaestione, quomodo יְהֹוָה pronuntiari debat. Non esse pronuntiandum Iehova (de quo nomine et enuntiandi modo magnopere iam indignatus est *Genbrardus*) certum est et ipsa quoque nominis explicatione Ex. 3,14 demonstratur. Ea enim patet nomen derivari a יְהֹוָה (יהוָה) et esse similem formationem, sicut Isaac. Iacob a verbis צְדָקָה, צְדָקָה formantur; unde plane fieri nequit, ut Iehova exoriatur. Insuper nolum est in textu mas. voci adscripta esse puncta vocalia, quibus Adonai legerent, cum יְהֹוָה fuerit nomen ineffabile saltem temporibus posterioribus. Si spectatur illud Ex. 3,14, forma יְהֹוָה Iahwe omnino erit praeferenda. Pro a in prima syllaba etiam testantur formae יְהֹוָה, יְהָוָה et quod *Theodoreetus* et *Epiphanius* referunt de nomine יְהֹוָה. Quare minus probables sunt formae Iehewe, Iehwe, Iihwe, quae etiam propositae sunt; alii malunt

Iahwa, Iahawa; quod etiam propositum fuit Iahwo (cf. I A Ω Gnosticorum), recedit omnino ab analogia verborum in Ιω. Merito hodie communiter Iahwe pronuntiantur.

Mysterium SS. Trinitatis, seu in Deo esse plures personas, quod aliqui haud bene in forma plurali Elohim innui existimabant, melius dici poterit aliquo modo obscuro significari, cum Deus loquatur : faciamus hominem (Gen. 1,26; cf. 3,22; 11,7), quis ibit nobis (Is. 6,8). Dein sapientia Dei ita describitur, ut nihil deesse videatur ad illam in propria persona constituendam (cf. Prov. 8,12 ss.; Sap. 7,22 ss.; Eccli. 24,3 ss.). Verum revelatio huius mysterii omnino pertinet ad Novum Testamentum. (v. TRINITAS).

Pariter proprium est doctrinae a Christo nobis allatae, ut Deus a nobis adorandus sit et invocandus sub nomine patris. Quod nomen Deo quidem in Vete quoque Testamento inditur Deut. 32,6, ubi pater populi Israel dicitur, similiiter Is. 63,16 et 64,8 (Iob 34,36 legitur in Vulgata pater mi, sed versiones veteres longe aliud praebent); at Christo tamen docente hoc nomen suavissimum ac consolatione plenum libera fiducia a nobis usurpari potest, eum et orare nos iubat : Pater noster ele. et toties de patre nostro caelesti sermonem inferat (cf. Matth. 6,1. 4. 6,18; 7,11; 10,29; 18,14; 23,9 etc. etc.). Quam indolem paternam S. Ioannes optime delineat scribens : Deus caritas est (1 Ioan. 4,8). Ut in Vete Testamento Dei cura et dilectio in omnes describitur : diligis omnia quae sunt et nihil odisti eorum quae fecisti (Sap. 11,23), ita pariter in Noto legimus : sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat sed habeat vitam aeternam (Ioan. 3,16) et : Deus vult omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire (1 Tim. 2,4). Neque minus a Christo discimus quanta cura et providentia Deus singula disponat et quam provide hominibus prospiciat (cf. Matth. 6,26-32). Hominibus malis Deus non subtrahit beneficia sua, quo exemplo Christus ad dilectionem inimicorum nos instituit (Matth.

3,44 ss.). Dei in peccatores resipientes misericordiam depingit in parabola filii prodigi (Luc. 15,20); sed ad coercendas malas quibus in peccatum propelluntur homines concupiscentias et ad vineendum inanem terrorem hominum etiam Denun flammis gehennae peccata ulcisecentem nobis depingit (cf. Matth. 5,29. 30; 10,28; 18,8); Dei in peccatores ultiōem apostoli quoque verbis gravissimis describunt (Rom. 1,18; 2 Petr. 2,4; Apoc. 21,8).

I. KNABENBAUER.

DEUTERONOMIUM. Ea vox reditatur Deut. 17,18 et Ios. 8,32 hebr. נְשָׁמֶן ; dicuntur quippe in lege regis : postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi deuteronomium legis huius (LXX τὸ δευτερονόμιον τοῦτο) in volumine, et Ios. 8,32 : et scriptis super lapides deuteronomium legis Moysi (LXX τὸ ὅν, νόμον Μωυσῆ), quod ille digresserat coram filiis Israel. Unde vox significare videtur exemplar (transcriptum), vel ut alii explicant : duplum, vel iterationem, repetitionem. Sed prior notio de exemplari preferenda videtur; etiam in Targum chalda. נְשָׁמֶן exemplar transsumptum, transcriptum explicatur Abschrift, cf. *Paul de Lagarde*, Mittheilungen IV, p. 190).

In editionibus graccis et latinis eo nomine designatur liber quintus Moysis (hebr. elle haddeba'rim); nomen aliqui explicant, quia, uti in synopsi Ps.-Athanasii dicitur, « post acceptam in tabulis scriptam legem Moysis veluti secundam legem (δευτερονόμου) sermones huius libri ex divino praecepto Israëlitis promulgavit » (apud Migne 28,308); potius est legis explanatio quaedam, exhortatio ad legis observationem inducens et efficax. — Quaestiones Infroductionis bibliacae traetare non est huius loci.

DEXTRALE sc. ornamentum; quae vox significat brachiale, armillam. Ponitur in Vulgata Ex. 35,22 pro hebr. נְכָבֵד (quam vocem Vulgata Num. 31,50 reddit muraenulas); eam vocem explicant de globulis aureis ex quibus ornamenta, brachialia, armillae, catellae conticiebantur; LXX περιθέξα. Num. 31,50

in Vulgata eadem voce exprimitur hebr. נְגִינִּיל annulus (eam vocem Vulgata Ez. 16,12 reddit circulum, LXX τροχόν). Eo ornamenti genere etiam Iudith usus est (10,3).

DIABOLUS v. DAEMONES.

DIACONUS (διάκονος). Praeter notionem generalem de famulis, ministris, qua διάκονος hand raro in textu graeco adhibetur, diaconi simul cum episcopis nominantur Phil. 1,1 et 1 Tim. 3,8, quo loco simul praescribitur quales esse debeant : diaconos similiter pudicos σεμνούς (ita se gerant, ut aliorum reverentiam mereantur), non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura; et hi autem probentur primum et sic ministrent nullum crimen habentes; diaconi sint unius uxoris viri, qui filii suis bene praesint et suis domibus. Communiter censent Act. 6,3 institui diaconos, qui curam gerant pauperum. Ad eiusmodi ministracionem, qua subsidia a fideliibus collecta indigentibus distribuuntur, etiam accommodantur monita apostoli, quibus diaconi docentur, ut cum gravitate ac dignitate se gerant, ne alia apud alios dicant (aliter loquantur superioribus, inferioribus aliter), ne dum subsidia divitium colligunt bibacitati indulgent, ne suum ex eleemosynis lucrum quaerant, ut pura mente pauperibus ut ipsi Christo ministrent etc. Praecipit porro apostolus, ut bonus habeatur: delectus eorum qui ad tale ministerium assumuntur; opus esse ut bona suae domus administratione probaverint se esse huic administrationi aptos. Erant taque diaconi adiutores episcoporum; verum eorum munus non sola cura pauperum fuisse circumscriptum, iam ostendit S. Stephanus Act. 6,8, ostendit Philippus Act. 8,5, qui praeterea officio praedicandi sedulo incumbent. Unde concluseris diaconos iam ab initio etiam in ministerio verbi adiutores fuisse episcoporum; eos enim ad sacrum quoddam ministerium fuisse electos etiam co-suadetur, quod oratione et impositione

manuum ab apostolis consecrabantur ad munus illud obeundum (Act. 6,6).

Ad curam pauperum habendam etiam mulieres pro mulieribus esse electas, ostenditur Rom. 16,1, ubi Phoebe nominatur διάκονος ecclesiae quae est in Cenchris. Neque tamen de eiusmodi feminis diaconis sermo erit 1 Tim. 5,9 : vidua eligatur non minus sexaginta annorum etc.; nam quae sunt ita aetate provocetae, potius ipsae indigent ministracione aliarum; sed hae accensendae erunt iis de quibus apostolus loquitur l. c. v. 16, scil. quibus ut vere viduis ecclesia providere debeat, quia antea se ministerio pro aliis impenderint; proin eas videtur describere quae antea fuerint διάκονοι et quae nunc recipiantur in numerum eorum quae beneficio sustentationis e fidelium oblationibus fruantur.

DIADEMA (διάδημα) ornamentum capitinis regium; vox ponitur in Vulgata pro קְנַתָּה 2 Reg. 1,10; 4 Reg. 11,12; 2 Par. 23,11; etiam pro קְנַתָּה corona 2 Reg. 12,30; Cant. 3,11; bis quoque pro קְנַתָּה tiara, fascia capitii circumvoluta Iob 29, 14 et Is. 62,3; in libro Esth. (1,11; 2,17; 6,8) ponitur pro כְּהֵר (κέταρις, κέθαρις) : cedarim Persae regium capitisi vocabant insigne; hoc caerulea fascia albo distincta circuibat (cf. Curtius 3,5). Frequentius legitur διάδημα 1 Mach. 1,9; 6, 15; 8,14 etc. de fascia candida quae tiaram circuibat.

DIANA (Ἄρτεμις), magna Diana Ephesiorum, ab Artemide Graecorum, sorore Apollinis, distinguenda Ephesi praecipue celebatur (Act. 19, 24. 27. 28. 34. 35). Eius nomen primitivum erat Ωπις seu Οὐπις (Maerob. Saturn. V. 22). Templum celeberrimum habebat Ephesi (vide s. v.), quod artifices imitatione expresserunt confectis parvulis aediculis argenteis, quae tamquam sacra pignora, amuleta et phylacteria, a cultoribus Dianaee avide emebantur ac gestari solebant.

Cf. I. T. Wood, On the antiquities of Ephesus having relation to Christianity in Trans. of the Soc. of Bibl. Arch. VI. 1878 p. 328; F. Vigouroux, Le Nouveau Test. et

les découv. archéol. mod. *ed.* 2 p. 282-287; *Pauly-Wissowa*, Real-Encycl. der klass. Altert. II. 1372. 1373.

DIBON (דִּבּוֹן; LXX Διβόνος) ut plurimum. 1. Urbs transiordanica primum a Moabitis, deinde ab Amorphaeis occupata (Num. 21,30 cf. v. 29), sita in regione, quam Rubenitae et Gaditae ad pastum gregum suorum uberrimam a Moyse ex postularunt et portionem acceperunt (Num. 32,3; Ios. 13,9), a filiis Gad reaediticata (Num. 32,34), sed tribui Ruben assignata (Ios. 13,17); notare invabit terminos inter fines Gaditarum et Rubenitarum utpote pastorum vix accurate servari posuisse. Eadem recensetur slatio Israelitarum Diboungad (דִּבּוֹנָגָד, Διβόναγαδ Φασ) inter lieabarim et Helmondeblathaim (Num. 33, 45. 46); additum *Gad* hanc dubie eo explicandum est, quod Gaditae urbem reaediticarunt. Tempore Isaiae et Ieremiae a Moabitis recuperata erat; nam saepius in oraculis propheticeis contra Moab editis commemoratur (Is. 13,2; Ier. 48,18. 22) neque alia urbs quam Dibon intellegatur oportet (Is. 43,9 דִּבּוֹן, Διβόν, Vulgata : Dibon), ut iam S. Hieronymus ad h. l. monet et plerique propter allusionem ad 血 (sanguis) a propheta intentam censem. Dibon ut urbs regia moabitica etiam confirmatur in inscriptione Mesa regis, qui se vocat Dibonitam (lin. 1; cf. lin. 21, 28). In eadem inscriptione (lin. 3) legitur : feci hoc excelsum pro Chamos in Qorcha; explicant autem Qorcha ex arabico calvitem, locum excelsum et glabrum illudque sumunt pro antiquo nomine vel saltem pro parte urbis Dibon, unde prope Dibon vel in ipsa urbe sanctuarium Chamos in colle positum fuisse infertur, ut etiam Is. 13,2 aperte immittitur; cf. S. Hieron. ad h. l. Describitur ab Eusebio et S. Hieronymo villa pergrandis iuxta Arnonem (Onom. ed. Lay. 249,33; 115,8). Hodie *Dibon* hora et dimidia ab Arnone aquilonem versus distans, prope Aroer et iuxta viam, qua ab Ar Moab Hesebonem itur. In ruinis *Dibon* celeberrima illa inscriptio Mesa regis Moab reperta est (v. MESA).

¶ Cf. *Tristram*, Land of Moab p. 132 ss. (sed cf. p. 105); *J. Fahrngruber*, Nach Jern-

salem *ed.* 2 II. p. 132; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* II. 1879 p. 8 ss.; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. p. 101. 102; *F. Bahl*, Alt. Pal. 1896 p. 268; *Bliss*, Expedition to Moab and Gilead in *Pal. Expl. Fund.* Quart. Stat. July 1895 p. 227-228. *J. P. van Kasteren* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1409-11.

2. Dibon (Neh. 11,25) v. DIMONA.

DIBONGAD v. DIBON 1.

DIDRACHMA (διδράχμα) est nummus argenteus, duas continuens drachmas atticas, et aquans dimidium siculum. Erat tributum quotannis ab Israelitis templo Domini solvendum; de quo vide *Knabenbauer* ad Matth. 17,23. In Vulgata de didrachmis quoque mentio est 2 Mach. 4,19; 10,20; verum graece scribuntur illi δραχμές. — De valore vide s. v. PECUNIA.

DIDYMUS cognominatur S. Thomas apostolus (Io. 11,16; 20,24; 21,2); v. THOMAS.

DIES (יְמִינָה), nomen primae filiae Iob, quae ei post sanationem a morbo nata fuit (Job 42,14). Appellari poterat Dies i. e. clara, lucida, pulchra ut dies; probabilis autem appellabatur Columba (arab. *Yamīm*); v. COLUMBA 3.

DIES. Dies dupliciter intellegitur. Modo designat diem solis luce clarum, modo comprehendit et diem et noctem. Utrumque habetur Gen. 1,14 : « Fiant luminaria in firmamento caeli et dividant diem (בְּי֥וֹם) ac noctem et sint in signa et tempora et dies (בְּי֥וֹם) et annos »; quo loco dies opponitur tum nocti tum anno. Alterum autem exprimitur voce ωυζθήμενος 2 Cor. 11,23.

Quando dies incepit tempore patriarcharum, certo sciri nequit. Sola creationis narratio aliiquid indicat notissimis illis verbis, quae finitis singulis operibus adduntur : « et factum est vespera et mane יְמִינָה בְּקַרְבָּן dies unus » vel « secundus » etc. Ex quo dicendi modo effici videtur, primo mane unum diem absolutum esse, alterum incepisse, neque quidquam refert ad nostram rem, ulrum vox diei (בְּי֥וֹם) proprio au translatu sensu intellegatur.

Moysis tempore diem vespere incepisse in Lege clare enuntiatum est; de paschatis sollemnitate haec praecipiuntur: Primo mense, quarta decima die mensis ad vesperam comedetis azyma usque ad diem vigesimam primam eiusdem mensis ad vesperam (Ex. 12,18) et de die festo expiationum: A vespera usque ad vesperram celebrabitis sabbata vestra (Lev. 23, 32). Samsonis sodales, quibus propositum problema intra septem dies convivii solendum erat, dicuntur id septimo die ante solis occubitum solvisse et sponsionem viciisse (Iud. 14,18). Verba Ps. 54,18: « Vespere et mane et meridie narrabo et enuntiabo » eandem numerandi rationem exhibent.

Quo autem vespertini temporis momento, utrum solis occasu an prima nocte, novus dies inceperit, ex litteris divinis certo cognosci nequit. Ex locis Ex. 12,6; Lev. 23,3; Num. 9,3 appareat Iudeos Phase Domini, quando immolan-
דִּין הַעֲרָבִים
dus esset agnus, celebrasse בְּעֵבֶר כִּבְנָה הַשְׁכִּיבָן (Ex his locis colligit Corn. a Lapide (in Ex. 4,21) primam vesperram esse, cum iam sol declinat ad occasum, secundam esse ipsum solis occasum. Alii proferunt secundam vesperram usque ad finem crepusculi vespertini: donec egrediantur astra (cf. Neh. 4,21). Crepusculum autem produci solet, quoad sol ad sextum gradum vel sextum cum dimidio directe infra horizontem lapsus est, quod spatium Hierosolymis tempore paschatis erat fere semihora.

Ceterum illa temporis determinatio: *inter duas vespertas* a variis sectis Iudeorum vario modo accipiebatur. Samaritani et Karaitae verbis Deut. 16,6 innixi primam vesperram vocari censebant occasum solis, alteram crepusculum; cf. Aben Esra in Ex. 12,6. Pharisaei vero et Rabbanitae, quorum sententiam Rabbi Iarchi in Ex. 12,6 exhibit, primam vesperram intellegebant tempus, quo sol declinare incipit (arab. vesperulam, ubi vesperascere coepit, graece θελη πρωΐα), alteram vesperram solis occasum (graece θελη δύτια). Ex iis, quae Flav. Iosephus

habet (Bell. iud. VI. 9,3 et Ant. XIV. 4, 3), Pharisaei tempus inter duas vespertas interiectum erat ab hora nona diei usque ad undecimam i. e. ab hora tercia pomeridiana usque ad quintam. De sacrificio iugis vespertino, quod etiam inter duas vespertas offerendum erat (Ex. 29,39. 41; Num. 28,4,8) docet Mishna, Pesachim 5,1 : « Sacrificium iuge mactabatur hora octava et media et offerebatur nona et media, at vespera sabbati mactabatur septima et media ac offerebatur octava et media tam die profesto quam die sabbati ». Ad quem locum notat Maimonides: « Initium temporis sacrificii iugis vespertini est a media hora septima usque ad finem diei; estque tempus quo umbra se dilatare incipit et uniuicue ostendit longitudinem suam » et Bartenor: « Tempus mactationis sacrificii iugis est, quando se inclinant umbrae vespertinae, quod est ab hora sexta et media ac deinceps, quando sol inclinat versus occidentem; nam media sexta et media septima consistit in medio caeli et umbra non inclinat se, sed umbra hominis tota sub illo est. Dilatabant ergo tempus mactationis duas horas, propter vota et sacrificia spontanea, quae offerri non poterant post sacrificium iuge vespertinum » (apud Surenhusium, Mishna II. p. 150). Sed in hac quaestione notatu dignissima sunt, quae D. Chwolson (Das letzte Passamahl Christi u. der Tag seines Todes, St. Petersburg 1892, p. 37 ss.) ex discussione variorum textuum rabbinicorum erui posse existimat scil. tempus *inter duas vespertas* fuisse crepusculum ab occasu solis (ineunte) usque ad apparitionem trium stellarum mediac magnitudinis (quibus tamen Venus non accensebatur) et huic crepusculo Iudeos in Palaestina assignasse $1\frac{1}{3}$ — $1\frac{1}{2}$ horas.

Praeterea in S. Scriptura varia diei tempora designari solent ex iis, quae ordine naturae per decursum diei fiunt; ita Gen. 19,13 hebr. cum ascenderet aurora; 32,24 usque ad ortum aurorae; 19,23 sol egressus est super terram et Lot ingressus est Segor; 32,31 ortusque est ei (Jacob) statim sol, postquam transgressus est Phanuel; Marc. 16,2 orto

iam sole; Gen. 18,1 in ipso fervore diei; 1 Reg. 11,11 ingressus est Saul media castra in vigilia matutina et percussit Ammon usque dum incalesceret dies (hebr. usque ad fervorem diei, nli Gen. 18,1); Prov. 4,18 dies perfectus, hebr. בְּכָבֵד, stabile diei, meridies scil. quo sol videtur stare immotus, vel ut alii explicant, erectum, ut scil. distinguatur a tempore diei ascendentem ad meridiem et descendente ad vesperam; Iud. 19,8 donec increascat dies; 19,9 dies ad occasum declivior est et propinquat ad vesperum; Gen. 24,63 inclinata iam die, hebr. appropinquante vespera; Gen. 13,12 hebr. sol erat prope occasum (בַּיּוֹם הַצְבָּאָתָה); 13,17 sol occubuit etc.

Dies alicuius saepius dicitur de mortis die; cf. 1 Reg. 26,10; Iob. 18,20; Ez. 21, 29. Apud prophetas dies Domini appellatur tempus, quo Deus iudicium est exerciturus; cf. Is. 2,12 dies Domini exercituum super omnem superbum; 13,9 ecce dies Domini veniet; Lament. 2,1, 22 in die furoris Domini; Soph. 1,7 dies Domini, 1,14 dies Domini magnus, 1,15 dies irae dies illa etc. Similiter in Novo Testamento dies Domini dicitur de altero adventu Christi ad indicium et de iudicio universalis; cf. 1 Cor. 3,13; 5,5; 2 Cor. 1, 14; Phil. 1,6 (usque in diem Christi Iesu; item 1,10; 2,16); 1 Thess. 5,2; 2 Thess. 2,2; vel etiam sollemniter dies Hebr. 10,23: tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. Sed Apoc. 1,10: fui in spiritu in dominica die, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ explicandum est de die primo hebdomadis, qui illud nomen sortitus est ob resurrectionem Christi. Primum enī diem hebdomadis celebrem ac sacrum esse habitum a primordiis rei christianaæ, iam palet Act. 20,7 et 1 Cor. 16,2; in epistula quoque Barnabae legitur cap. 15: « agimus diem octavum in laetitia, in quo Iesus e mortuis surrexit »; et cf. Dionys. Corint. apud Euseb. Hist. eccl. 4,23.

I. G. HAGEN.

DIEVI (aram. נֶהֱרָה, LXX Διονύσος) sunt gens Persarum subiecta imperio Esd. 4,9 commemorata. Asenaphar eos

in Samariam colonos deduxerat ex propriis sedibus. Hi Iudeis ab exsilio in palam reversi et moenia Hierosolymorum aedificantibus etiam litteris ad Artaxerxes regem datis simul cum aliis populis obstiterunt. Quod inter Susanechaeos et Aelamitas recensentur, Iribus susiana vel aelamitica putantur. Suntne Dievi iidem ac Δάετι sive Δάξαι ab Herodoto (4,123) et Strabone (VII. 3,12), vel Dahae a Livio (33,48) et Curtio (8,3) memorati Irakhalque ab iis suum nomen provincia Dahistan, magis incerto coniuncte quam probabiliter ostendere videantur.

F. ZORELL.

DILUVIUM (hebr. מִבְּבוּל forte a rad. assyr. מְבֻלָּה destruere; LXX κατακλυσμός a κατακλύσμα = inundo) appellatur ingens illa inundatio, qua, quemadmodum refert liber Genesis, aetate Noë, ulciscendorum humani generis scelerum gratia terra contexta est universa omnesque homines extincti sospitibus Noë eiusque familia; unde alibi nuncupatur « aquae Noë » (Is. 54,9), « tempus iracundiae » (Eccli. 44,17). De eo in libris divinis agitur hisce locis: fuse narratur Gen. 6,1-9,19; obiter de eo aliquid perstringitur Sap. 10,4; 14,6, 7; Eccli. 16, 8; 44,17-19; Is. 54,9; Matth. 24,37-39; Luc. 17,26, 27; Hebr. 11,7; 1 Pet. 3,20, 21; 2 Pet. 2,5. — Iam primum ea tractabimus quae immediate diluvium praecesserunt, dein de ipso diluvio dicemus, denique subiungemus ea quae statim post finitum diluvium acta sunt.

I. Ante diluvium (Gen. 6,4-7,9). Praecessit tempus scelerum corruptiōnisque plenum (Gen. 6,1 ss.). Haec enim Deo fuit ratio tanta poena terram afficiendi, quia viderat « quod multa malitia hominum esset in terra et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore »; quo versu diuicide improbitas hominum describitur ut intensive et extensive magna (« multa »), interna (« cogitatio cordis »), totalis (« cuncta »), radicalis (גַּדְעָן non nisi mala), perpetua et habitualis (« omni tempore », unde non mirum quod paenitental Deum fecisse hominem in terra,

non utique eo modo quo homines paenitet, decrevitque hoc genus peccanum nosum ex terra delere. Peccata autem quibus numen irritaverant fuere haec : peccata carnis per scelestia atque libidinosa connubia, violentia et iniustitia (**סָבָדָה**), superbia ac contumacia (Sap. 14,6; Eccli. 16,8), frivola proprias salutis neglegentia cum « praeconem iustitiae » Noë contempserunt, « increduli fuerunt », « exspectabant (verliesen sich auf, se reposaient sur) Dei patientiam », « edebant et bibebant : uxores ducebant, et dabantur ad nuptias usque in diem qua intravit Noë in arcam, et venit diluvium et perdidit omnes ». Solus Noë, vir iustus et perfectus fideique plenus, inventi gratiam coram Deo et a communi exitio cum suis domesticis cumque animalibus necessariis praeservabatur. Instrumento uti ad perdendos impios Deus voluit aquarum inundatione, ad iustos cruentos arca, i. e. navio quadam permagno ligneo, quod a Noë construi iussit, indicatis accurale materie, forma, dimensionibus (cf. art. ARCA NOE).

Maxima hic ea quaestio est qui fuerint « filii Dei » (**בְּנֵי הָאֱלֹהִים**) et « filiae hominum » (**בְּנָוֹת הָאָדָם**), e quorum coniubiis generatio tam prava orta esse perhibetur. *Angelos* esse filios Dei quidam censuerunt, quod hi alibi eo nomine co-honestentur et hoc loco propter oppositionem ad natas hominibus filias aptissime intellegi videantur. Tamen cum fieri prorsus nequeat, ut purus spiritus matrimonium ineat (**הַצְּלָמָה קָרְבָּן**), et hic solorum hominum referantur peccata et soli homines puniti esse dicantur, interpres catholici nunc vix non omnes « filios Dei » interpretantur *Sethitas*, scuti Ephraem Syrum, Chrysostomum, Theodoretum, Augustinum, Procopium, Rupertum, alias, et **כָּנָזֶת הָאָדָם** בְּנָוֹת filias ceterorum hominum scil. qui non a Seth originem traxerunt : quam sententiam eo confirmant quod Luc. 3,38 generatio Christi per Seth et Adam ad ipsum Deum reducitur, sicut Gen. 5,1. 3 Seth ad imaginem Adae, Adam ad imaginem Dei factus esse perhibetur, quae Sethitis

sufficiens ratio esse poterat sibi impo- nendi nomen filiorum Dei, et quod ita planior est ratio concexus inter Gen. 4-6 ; maxime vero si Gen. 4,26 referri dicas natam tempore Enos filiorum Dei appellationem (v. F. de Hummelauer in l. 1.), plana erit sententia 6,2, nec opus erit ut cum Franz Delitzsch medium opinio- nem excogites dicasque filios Dei seu deorum fuisse homines ab angelis (utique malis) *obcessos*, praeternaturalibus viribus praeditos a daemonibusque adatois ut daemonicis artibus ac praesti- giis mulieres effascinarent sibique co- pularent. Ex his igitur Sethitarum ad id tempus proborum cum stirpe iam depravata matrimoniis datum est genus moribus corruptis ac mente perversa Deoque ipsi infensa. Utrum ad hos solos ex mixtis ut ita dieam matrimoniis ortos filios nomen gigantum (**גִּיגְלִים**) refe- ratur an ad maiorem partem vel etiam totum genus hominum, quod tum in terra erat, minus constat. Nomen (forte a rad. assyr. **כָּל** = potentem, robustum esse) certo significat « gigantes », homines statura ac robore aliis potiores (Num. 13,34), ad quales progignendos matrimonia coniugum diversarum prorsus stirpium idonea esse nonnunquam observatum est.

Hi igitur « superbi gigantes » cum replessent terram sua iniuitate, Deum taedere quodammodo suorum operum coepit et iterato, ut videtur (Gen. 6,3. 7,13), cum Noë sua consilia communicauit. Prima quidem sententia (6,3) mitior fuit, sive dicis hic Deum tantum diuturnam eosque hominum vitam ad mensuram annorum 120 redegissem, sive interpretaris cum statuisse genus hu- manum abolere quidem, sed spatium 120 annorum, quo resipiscere poenamque avertire possent, dedisse. Secunda sententia (6,7) iam est clarior atque universalior. Tertio (6,13) Deus Noë prius pietate eo remuneratur, quod cum ad se suosque servandos arcam aedi- ficare iubet. Cum homines scelesti Noë ne fidem quidem praestarent, nedum converterentur, cumque tempus longanimitatis effluxisset, Deus tandem exse- qui quae praedixerat instituit, praee-

pitque patriarchae, ut cum coniuge, tribus filiis filiorumque uxoribus arcu ingrederebatur. Ingressa sunt simul animalia numero definito, portam arcae ipse claudere dignatus est Deus incepit que post 7 dies diluvium.

II. Ipsū diluvium (Gen. 7,10-8,14). Anno vitæ Noë 600., mense 2., die 17. incepit diluvium, initio anni computato ab autumno an a vere, inter doctores non convenit. Tum rupti sunt omnes fontes maris magni (hanc enim significationem מְדֻחָה, ut vox assyr. *tihamtu*, fere habere solet : aliquo igitur modo aqua maris super continentem irruisse censenda est; Vulgata : abyssi magnæ) et cataractæ caeli apertæ sunt, i. e. nubes atmosphaerae terrestris effundi coepitæ sunt (cf. Is. 24,18; 4 Reg. 7,2; Mal. 3,10) et pluvia cecidit 40 diebus totidemque noctibus. Quo factum est ut in dies inundatio cresceret; « multiplicatae sunt aquæ » immenimque areæ molem « elevaverunt in sublimè a terra » (Gen. 7,17), tandem « omnia repleverunt in superficie terræ... operique sunt omnes montes excelsi sub universo caelo. 15 eubitis altior fuit aqua super montes quos operuerat » (ib. 7,18-20), mensura sumpta probabiliiter ab area undis immersa. Quo effecit Deus id quod voluit : omnia enim animalia, quæ extra arcum relicta erant, nempe præter aquatica, universique homines exceptis iis qui in area Dei manu gubernata (Sap. 14,6) erant, interempti sunt.

Ea aquarum altitudo demum inde ab 150. post inceptum diluvium die paulatim minucatur. Tum enim Deus, recordatus Noë, adduxit ventum calidum vehementer super terram, quo sensu aquarum copia evanescerat, nec dubium quin simul etiam aliis modis aqua diffusa ac remota sit, ita ut iam 17. die mensis septimi area in montibus Ararat (Vulgata : super montes Armeniae) subsisteret ac primo die decimi mensis montium conspecta sint cacuminia. Post 40 inde dies Noë per fenestram corvum emisit ad explorandum rerum statum, qui in ipsam arcam amplius non reddit; deinde ter, septenis interiectis diebus

columbam misit, quæ primum, cum residere nusquam potuisset, reversa est, tum ramulum olivæ florentem ore retulit, denique cum tertium evolasset, reversa iam non est. Unde iure Noë animo coniecit, iam extra arcam in terra rursum vitam agi posse. Ac reapse sequentis suæ vitae anni (601.) primo die Noë ipse, sublato paulum tecto, vidit terram esse siccam; secundi dein mensis die 27. omnino arefacta erat, ut iam incoli iterum posset; quare iussu Dei ex area egressi sunt. De hoc diluvio iam quaestiones ponemus et quidem 1. de narratione biblica, 2. de ipsa re narrata sen de ipso diluvio.

1. Narratio, inquirunt, 1) sitne una unius auctoris an e duabus diversis ab aliquo « redactore » composita vel collata in unum; haec enim posterior sententia Criticis modernis arrisit. Unani esse relationem probari certo potest. Neque enim solum tota illa methodus s. textum disperpendi et variis auctoribus adscribendi est tam arbitraria, subtilis, ac fundamento desituta, ut merito reprobetur; sed hic speciatim nullas solidas rationes afferunt, quibus sua placita sustentent. Duas quidem relationes non prodit nomen divinum positum hic Iahwe, illic Elohim : nam neque quod quoque loco nomen primitus scriptum fuerit, liquido dicere possumus, neque deest nobis ratio ac via, cur modo unum modo alterum adhibitum videamus, apte explicandi (v. *Cornely*, Introd. ed. 2 II. 1 p. 103; *Hummelauer*, Comm. in Gen., Introductio).

At enim omnia aiunt his referri : ergo duas haberit narrationes. Nihilominus si acutarius exempla ab iis allata inspiciantur, deprehendimus modo non idem diei (v. g. 6, 22 = Noë arcum aedificavit, 7,5 = proxime imminentे diluvio animalia collegit ingressumque in arcam præparavit), modo posteriore toco aliquid novi addi (7,6 et 7,11 e. g.), modo eadem repeti eo modo qui et narratori seni et testi oculato eventus tam grandis atque horrendi fuerit admodum congruns. Deprehendimus utramque illam narrationem, elohisticam et iahwisticam, fore separatim valde mancam et mutilatam (cf. *Cornely*, Introd. ed. 2

II. 1 p. 115). Quin etiam adversarios deprehendimus admirantes hanc narrationem, quae, quamvis sit ex frustis consulta, sit « exemplum simplicitatis cum maiestate copulatae grandisque pulchritudinis sine adminiculis artis »; « tautologis relationis depingi terribilem immensi aequoris vastitatem tutoque supernatans, terroribus mortis circumdatum, arcae asylum » (*Franz Delitzsch*, Neuer Commentar). Habent igitur, quo explicent, etiamsi unum auctorem supponant, repetitiones.

Contradictiones quoque sibi representeris visi sunt, quae duos diversos autores proderent. Verum quod 7,4 tantum pluvia praedicitur, sed 7,11 aliae insuper causae agunt, haec et talia non inter se pugnare facile patet, neque quod primum de omnibus animalium generibus bina, postea accuratius de animalibus mundis ac de volucribus septena [paria] in arcam Noë inferre iubetur. Imbrem 40 dierum et augmentum inundationis usque ad 150. diem non discrepare evidens est.

Ceterum unam esse et continuam mosaiacam relationem unicuique certo persuadebitur inspecta narratione illius tabulae cuneiformis, qua, si ab additamentis poeticis et polytheisticis abstractas, prorsus eadem eodemque ordine referuntur quae Gen. 6-9, quo claret iam ante Moysen has narrationis partes hoc ordine in traditione fuisse conexas, elohisticas et iahwisticas (v. tabellam in *Vigouroux*, La Bible et les découvertes mod. ed. 6 I. p. 310 ss.; Zeitschrift für kath. Theol., Innsbruck 1883 p. 633). Altera quoque nuper a V. Scheil inventa tabula babylonica vetustissima particulas « elohisticas » et « iahwisticas » continent.

2) *Ex quo fonte Genesis auctor diluvii narrationem hauserit*, si quis interroget, optime ei et probabilissime responderetur, hanc depromptam esse ex traditione inde a filii Noë ad posteros transente, initio forte tantum verbis ab una generatione ad alteram conservata, postmodum etiam litteris mandata; narrationem Babyloniorum ex eadem traditione ortam paulatim erroribus esse depravatam. Sic enim et similitudo et

discrepantia ambarum facilime expli- cari potest.

2. De ipsa re, quae narratur, quaere possumus, 1) sine diluvium factum historicum. In qua re quid sentiendum sit, creditibus narrationem biblicam esse partem libri inspirati scientibus que rem s. libris ac maxime verbis Salvatoris proponi ut vere actam neque unquam aliter a quoquam catholico esse explicata vel intellectam, dubium esse non potest. Accedit hic gravissima eiusdem traditionis per multos populos a religione revelata alienos confirmatio. Etenim inveniuntur tum in litteris nationum excultarum (ut Romanorum, Graecorum, Babyloniorum, Indorum) tum in mythis barbarorum traditiones de quadam inundatione terrae immensa, remotissimis temporibus facta, magis minusve similes relationi biblicae. Enumerat von Schwarz (Sintfluth und Völkerwanderungen p. 8-18) 63 tales mythos a narratione biblica suo iudicio independentes, indicatis in unoquoque casu populis qui tradiderint et libris quibus contineantur, atque adumbratis brevissime fabularum argumentis; R. André (die Flutsagen) vero inter 88 gentium fabulas diluviales quas excutit, censem 62 esse a narratione Hebracorum et Chaldaeorum independentes: qui numerus nescio an augeri possit; ubi primum enim in aliqua fabula quidpiam est relationi biblicae valde simile, statim suspicatur, etiamsi aliunde minus sit probabile, influxum historiae biblicae. Sunt hi mythi (excepta, ut multi dicunt, forte Africa, quae tamen adhuc minus nota est, quam ut de ea certum iudicium ferre possimus, immo secundum alios certo habet tales mythos vel mythorum reliquias) per omnes partes terrae dispersi: et quamvis variis velut coloribus picti ac quamvis ridiculis erroribus depravati sint, tamen mirum quantum multi in id fere consentiunt, replesse aliquando aquam totam terram, paucissimis hominibus exceptis reliquos undis interisse, numen inundationem hominibus vel immissose vel praedixisse, rate servatos esse superstites, cui animalia quoque et plantae impositae quaeque in monte constiterit,

homines illos servatos extitisse novi generis humani auctores. Ac licet nonnullas ex his fabulis ad inundationes quasdam locales unius gentis revocari posse concedamus, manet nihilominus tantus in hanc rem tot tamque variarum ac dissitarum et a mari vel magnis fluvii remotarum nationum consensus, quantum casu explicari non potest, sed sola veritate rei ita traditae : ut *Lenormant* rectissime hanc traditionem appellaverit « traditionem universalem ζατ' εξοχήν inter eas quae ad historiam primitivam humani generis referuntur » et *Franz Delitzsch* animadvertat sententiam corum qui diluvium nihil velint esse nisi fabulam quandam popularem de Oceano caelesti orbi terrarum imphiente esse aeque videlicet probabilem ac si quis asserat, quae de Alexandri Magni in Orientem expeditione narrarentur, esse formam quandam mythi de sole tenebras nebulasque matutinas vincente. — Maximi inter omnes momenti est traditio Chaldaeorum tam illa quae iamdiu nota erat Berosi quam ea quae in tabulis cuneiformibus nuper inventa est, quam docti anno fere 700 a. Chr. ex tabula circiter anno 2000 a. Chr. confecta transcriptam esse dicunt (inimo illam tabellam candem narrationem continentem, quam *V. Scheil* postea invenit, ipse putat scriptam esse anno fere 2140 a. Chr. n.).

2) Ad alteram iam maxime agitatam quaestionem accedimus, quā et quatenus diluvium fuerit universale. Aliquam enim universalitatem verbis s. textus doceri neminem fugit legente. Tres vero universalitatis modos vel gradus distinguere possumus, primam *absolutam* seu *geographicam*, nempe si dicas totum globum terrestrem fuisse aquis circumdataum usque ad verticem summi montis et 13 cubitis ultra; — alteram, *mixtam* seu *anthropologicam*, inundatum quidem fuisse totam terram ab hominibus tunc inhabitatam omnesque omnino extra aream homines extintos, ceterum regiones reliquias aquis obrutas, saltem omnes, non esse; — tertiam, *relativam*, inundatum fuisse terram omnem familiae Noi cognitam totumque hos intra limites genus humanum

exterminatum, remolas vero aliquas patriarchaeque ignotas regiones seu nationes forte ab hoc flagello divino fuisse praeservatas. Duabus quaestionibus hanc de universalitate diluvii disputationem absolvemus, nihil ipsis definientes, sed simpliciter potissimas quibus cuiusque sententiae patroni nituntur rationes proponentes.

Quaestio prior : Fuitne diluvium geographicum universale annon?

Universalitas absoluta sine ulla fere exceptione asserebatur per complura annorum milia, donec saec. 17. a strenuis adversariis oppugnari coepit; littera s. textus maxime ei primo aspectu favere videtur et persuasio totius antiquitatis. Quae res notissima est nec fusius exponenda. Propterea etiamnum a quibusdam docetur, et *Kaulen* e. g. eam iudicat fide divina esse credendam utpote a Deo nobis revelataam (*Kirchenlexikon ed. 2 XI. 337*). Nihilominus proximorum duorum saeculorum inquisitione scientifica et theologica paulatim factum est, ut a longe plurimis theologis qui ex professo de diluvio tractant, iam sine haesitatione universalitas diluvii geographicum dicatur negari posse atque esse neganda. Rationes eorum sunt fere haec :

a) *S. textus admittit restrictionem geographicam*; nam vocibus נָהָר וְאֵבֶן et נָהָרָה et נָהָרָה וְאֵבֶן aeque inest significatio terrae particularis seu regionis (*pays, Land*), quo sensu substituto etiam aliae quaedam expressiones universales proportionaliter arctius circumscribuntur; insuper inesse passim in S. Scriptura expressiones hyperbolicas sensu restrictiore quam sonant intellegendas conceditur, praecipue ubi agitur de vindicta aliqua divina intimanda vel describenda, qualis fuit diluvium (cf. Soph. 1,2-4; Gen. 41,34. 37; Ex. 8,17. 31; 10,4-6. 12-13. 19; Dent. 2,25; 2 Par. 20,29; Act. 2,3).

b) *S. textus etiam innuit restrictionem geographicam*. Narratio enim ex mente narratoris explicanda est : narratores ergo diluvii, Noe eiusve filii, dum sua ipsorum fata narrant, censendi sunt loqui de iis quae ipsi noverunt ac videbunt, de terra, caelo, montibus, anima-

libus ipsis notis, non de re quam non viderunt : non autem viderunt ex arca totum orbem terrarum inundatum nec omnes terrarum montes obiectos, nec dicunt sibi id esse caelitus revelatum. Praeterea intra paucissimos aliquos dies aqua a summa altitudine eisque decrevit ut arca in montibus Armeniae conserverit, quorum altissimus est fere 3700 metris humilior quam summus Indianum mons; ergo non de montibus Indianum locutus esse censendus est. Item columba propterea dicitur in arcum reverisse quia « aquae erant super universam terram » scil. quatenus illa volaverat; aperlo quoque tecto Noë vidit excicatam superficiem terrae. Ex his omnibus apparet patriarcham, cum dicaret « terram », non totum orbem terrarum in mente habuisse. Loci vero extra librum Genesis, cum ad Genesim referantur nec novam revelationem communicare velle censendi sint, non ampliore sensu quam ipsa genesis explicandi sunt.

c) *Non obest huic restrictioni traditio catholica.* Operae quidem pretium is facturus est qui adhuc accurius ac profundius scrutabitur, ecquae condiciones et proprietates consensum Patrum et generalim traditionem ecclesiasticam in re cum fide aliquatenus connexa constituant talem, ut evadat certum criterium veritatis catholicae. Tamen quamvis magnus in nostra causa fuerit veterum consensus, eum non fuisse talem qui nos ad credendum obliget, ex ipso facto concludendum est, quod iam passim eorum sententia est relicta.

d) *Traditio populorum, licet constaret omnes item totam terram dicere inundatam, non obesset :* sunt enim omnes deum, ubique nunc sunt, posteri Noë arca servati, unde plus nos docere quam Noë nequeum.

e) *Ex scientiis variis naturalibus de promuntur rationes quae diluvium absolute universale non admittere videntur.* Nam tandem omnia, spretis legibus naturalibus, per miracula acta esse quis, nisi reveletur, crediderit? Primum arca ad omnes animalium orbis species capiendas censetur fuisse prorsus insufficiens; nam optimis qui nunc

sunt libris zoologicis solarum v. g. avium plus 10000 specierum exhibentur: porro quantum spatii occupatum esset nutrimento anno huius animalium exercitus? (ceterum cf. art. ARCA NOE) qui animalia calidissimorum et frigidissimorum climatum contra naturam ad arcum commigrassent? porro ex arca dimissae multae species interissent partim a feris statim devoratae partim inopia nutrimenti apti consumptae; quantus etiam labor illis 8 hominibus in arca incubuisse! Omissis difficultatibus botanicis alia addimus. Nisi illa actate vel saltem illo anno superficiem telluris alius prorsus formae fuisse supponis, non habebis in « fontibus abyssi » et « cata-ractis caeli », quales intelleguntur communiter, satis aquae ad montes 9 chiliometra altos aqua contingens. Sunt quoque qui asserant inventos esse colliculos cineris vulcanicos inde a periodo quam tertiariam vocant certe nulla aquarum vi disiectos.

His igitur similibusque rationibus consideratis et pro certis habitis, cum etiam vestigia geologica diluvii, quae esse dicebantur, non pro talibus habenda esse in comperto sit, iam plurimiexegetae et theologi iudicant tuto posse a docenda universalitate diluvii absoluta cessari, et hoc iudicio supposito tota eorum disputatio est de quaestione altera.

Quaestio altera. Fuitne diluvium anthropologice universale annon?

Rationibus quas diximus si eui persuasim est universalitatem absolutam negandam, iam sic concludet legitime: « ergo si eo tempore, quo diluvium accidit, genus humanum limitibus illius territorii quod aquis tegebatur continebatur, fuit diluvium anthropologice universale; sin lumen etiam extra hos fines homines vivebant, non fuit nisi relative universale ». Quoniam vero quo praecise tempore et ubi haec acciderint et ubi terrarum tum homines habitaverint, nos latet, *directe ultra hanc disunctionem progredi non possumus*. Aliā igitur ad propositam quaestionem procedunt resolvendam, quae ad hanc alteram reduci posle: « fueruntne, quo tempore diluvium accidit, extra terras aquis inunda-

tas homines »? Qui enim *universalitatem diluvii anthropologicam* defendunt, ostendunt S. Scriptura et traditione catholica negari homines, exceptis octo illis, ullos mansisse superstites : ergo decisam esse quaestionem nec licere catholicis hanc universalitatem anthropologicam negare. Ad suam sententiam S. Scriptura fulcierat urgentes expressiones generales quae ad homines referuntur : « homo, universa caro, universi homines, hominem quem ereavi »; « solum Noë », « paucas, i. e. octo animas salvatas »; « originali mundo » Denū non pepercisse; 2 Pet. 3,3 aiunt aperte doceri, ut olim mundus aqua interierit, sic fine saeculorum igne consumptum iri, sine dubio totum. Addunt Denū elegisse signum sui cum Noë posterisque foederis arcum caelestem qui ab omnibus videatur; si autem cum parte hominum tantum foedus initum esset, eligendum fuisse signum aliquod Noachitis proprium. Gen. 9,19 porro Vulgata legit a filiis Noë disseminatum esse « omne genus hominum super universam terram ». Diluvium aiunt a Deo missum esse ad puniendos peccatores; eos autem qui peccassent, fuisse « omnem carnem » i. e. omnes homines : ergo catenus saltem terram fuisse inundandam, ut omnes omnino perirent. Porro quid tandem Deus promisit Gen. 9,11. 15? Namque inundationes geographice et anthropologice non-universales etiam postea factas esse scimus : ergo ne Deus videatur fidem febellisse, videtur supponendum diluvium fuisse saltem quoad homines universale. Denique universalis, inquiunt, constansque in ecclesia catholica traditio universalitatem anthropologicam diluvii proponit velut elementum essentiale alius unius typi ab omnibus agniti et eo ipso ut veritatem cum fide catholica connexam; etenim non potest arca esse typus Ecclesiae extra quam nulla salus est, si extra arcum quidam incolumes evaserint.

Hae rationes, si non omnes, at aliquae, a multis tam graves ac solidae esse existimantur, ut censeant prorsus tenuandum esse universalitatem anthropologicam et ultius recedi ab universalitate diluvii non posse. Ac prorsus ita indicamus, eum solum posse tuto indicare :

« anthropologica universalitas potest salva fide negari », cui perspectum sit omnes modo citatas aliasque quae afflentur rationes esse falsas et inanes; item, eum solum posse insuper indicare : « diluvium non fuit anthropologice universale », qui solidis ac certis probat argumentis, fuisse tempore diluvii homines extra territorium inundationis, vel alia affert certa facta, quae, nisi hoc supposito, aliter rationabiliter explicari non possunt. Talia facta vel argumenta certa adhuc allata sunt nulla.

Sed utique quaedam ex scientiis variis difficultates nascuntur subobscurae, quae tamen omnino facilem solutionem haberent, si diluvium non fuisse anthropologice universale dicere liceret. V. g. enorme discri men quod inter Nigritas et populos Indo-Europaeos intercedit multo facilius explicaretur, si ad illud efficiendum totum illud tempus quod ab Adamo creato effluxit praesto esset; nam illud intervallum quod inter diluvium et antiquissima Aegypti monumenta, in quibus iam Nigritae prorsus tales depinguntur qualesnum sunt ad hoc vix sufficere posse videtur. Ad eandem suspicionem alii eo adducuntur, quod in multis libris legitur apud veteres Aegyptios et apud omnes tribus nigras mythum diluvialem nullum inveniri : id quod utique esset per se evidens, si hos diluvium non attigisset. Item secundum glossologos linguae eorum populorum qui certo a Noë originem habent quorumque idiomata Babylone confudit Deus, omnino aliter evolutae esse videntur quam e. g. Mongolicorum. Praeterea quidam populi item certo noachitici, cum suas historicas sedes occuparent, leguntur alias iam ibi nationes, quarum originem ignoramus, invenisse, e. g. in India Arii Dravidas, Medi « Protomedicos », Semitae et Cushitae in Chaldaea Accadios. Insuper Gen. 10, ubi populi a Noë oriundi, sane non omnes, enumerantur, maxime ii ipsi (Mongolii, Nigritae) omisi sunt quos etiam physiologicē et philologicē a Noachitis multum discrepare constat. Denique dicuntur esse vel fuisse apud quosdam populos traditiones, ut apud Sinenses et Aegyptios, a diluvio illos populos esse praeservatos.

Ob tales igitur rationes sunt qui suspicentur, diluvium fortasse non fuisse anthropologice universale, et solvere conantur aliquas difficultates contrarias: in eadem narratione, aiunt, expressiones « omnis terra, omnia animalia » accipere sensu restricto, « omnis homo » contra sensu prorsus absoluto esse duplii pondere et mensura uli; in toto diluvii narratione ubique mente esse suppleendum « in terra quatenus Noë innotuerat » et sic omnes expressiones quantumvis universales restringi; sic etiam esse aequiparandum « mundum originalem », nempe Noë notum; S. Petrum (2 Pet. 3, 5) non comparare et premere universalitatem destructionis sed certitudinem: « tam certo quam quondam mundus aqua periit, olim caeli et terra igne comburentur »; quoniam reapse « intra limites terrae diluvio mersae » nulli extra arcum Noë salus fuisset, manere etiam sic aream typum Ecclesiae extra quam nulla salus, non minus quam domus Rahab meretricis vel serpens aheneus idem praefigurarunt, licet ea tantum pro certa aliqua multitudine medium necessarium salutis essent; quaedam interdum elementa alicuius typi magis peti ex modo quo ii in s. litteris exhibeantur quam ex rerum veritate: sic regem Melchisedech patre quidem et matre et genealogia non caruisse ac certe natum mortuumque esse, sed his in V. T. silencio pressis factum esse ut ille a S. Paulo diceretur « sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum neque finem habens », eoque « assimilatus filio Dei » (Hebr. 7,3). Arcum caelestem, pignus illud universale diluvii non iterum futuri dicere forte possint ideo a Deo electum esse quia reapse hoc promittere voluerit omnibus hominibus, etiam iis quos tum diluvium non exterminasset. Verum cum id cum ingeuitibus quae postea quoque acciderunt, e. g. in Asia orientali, eluvionibus vix illo modo conciliari posse videatur, ultimum huius sententiae patronis id remansit effugium, ut illud Dei promissum negarent ad alios pertinere populos quam eos qui a Noë originem traxissent. — Ceterum considerandum illis est, an illae difficultates non possint aliter expediri. Etenim

nonne e. c. si diluvio tempus multo prius ac remotius assignes, illa exceptio a differentiis specierum humanarum (*differences des races, Rasseverschiedenheiten*) et item linguarum petita evanuerit, et reliquae fortasse simul? Nam hoc solum dicunt se vix intellegere, qui ad tantas differentias in corporibus humanis et idiomaticis efficiendas suffecerit spatium temporis tam breve, quantum ab aetate diluvii secundum usitatum chronologiam computata effluxit: concedunt ergo tolli hanc difficultatem, si hoc tempus fuerit longius, i. e. si diluvium acciderit prius. Tamen vero quominus hoc supponamus, nempe diluvium factum esse tempore priore, quam communiter censemur, non prohibemur. Neque enim credere debemus, e. g. seriem patriarcharum, qualis in Vet. Test. exhibetur, esse continuam aut nullum in media forte serie omissum, aut in numeris transscribendis nullum unquam errorem accidisse: et quae in monumentis hieroglyphicis cuneiformibusque litteris scripta sunt, iis fere cogimur, ut longiora temporum spalia esse clapsa supponamus. Porro quo quid est magis practeritum atque antiquum, eo facilius e memoria excidit tantoque minus mirandum est, si qui populi hebetissimo ingenio mythum diluvialem amiserunt. Sed eo quoque absentia fabularum diluvialium apud Aegyptios et Nigratas, si probata esset, apte explicaretur, quod in continente torrida africana ac maxime in Aegypto inundationes potius beneficii loco haberri assueverant, non calamitatis. Minus tamen certum est quam quidam existimant, apud illas gentes memoriam esse nullam diluvii. De ipsis enim Aegyptiis antiquis dubitant; etiam apud quosdam Nigratas repertus est mythus diluvialis a christiana doctrina independens (Franz Delitzsch, *Neuer Commentar, suo loco*); et si aliae tribus dicunt, suos primos parentes e fenestra vel ianua ad terram descendisse, vel simul cum animalibus ex quadam caverna ad terram devenisse, vel propter inundationem ex alia regione hinc immigrasse etc. (v. Lüken, *Die Traditionen* etc. p. 237 ss.), nonne haec sunt reliquiae huius de diluvio traditionis? — Quamdiu igitur certa facta, quae ad negandam universalitatem

diluvii anthropologicam cogant, nulla probantur, standum omnino est in ea.

3) *Quando diluvium terram inundarit, quae res.* Certum est consensu omnium textuum, annum illum fuisse 600. vitae Noë. A creato primo homine vero erat annus secundum textum massorethicum 1636., secundum Samaritanum 1307., secundum LXX 2242., secundum Flav. tosephum 2256.; ante Christum natum vero secundum *Klaproth* (Tableaux historiques de l'Asie p. 41) ex textu hebr. 2350, secundum *Lüken* ex textu hebr. 2253, ex Sam. 2903, ex LXX 3134. Circa computationes temporum antiquorum adhuc multas esse quaestiones minus exploratas, et pro certo atque indubio vix quidquam haberi posse notum est. Mirum tamen est, ut traditiones quoque populares, si quid de ipso tempore diluvii diverint, in eandem fere aetatem assignandam conspirarint: nam *Lüken* (Traditionen p. 267 ss.) ostendit Armenios turrim babylonicam aedificatam attribuisse circiter anno a. Chr. 2200, Assyrios vero diluvium circiter anno 2234 vel 2316, Graecos 2300, Aegyptios 2600, Phoenices 2700, Mexicanos fere 2900, Indos 3100. Sinenses vero historiae de terribili inundatione (fluvii Hoang-ho) anno 2297 a. Chr. facta referunt. Sed ut iam innuimus, testimonis monumentorum aegyptiacorum et babyloniorum satis probabile, ne dicam certum, factum est, initia horum populorum et consequenter initia recentis generis humani a Noë orti ipsumque diluvium attribuendum esse aetati antiquiori.

4) *Ubi fuerit diluvium* (suppositum ut geographice partiale), S. Scriptura non dicit. Id solum refert « super montes Ararat » seu « Armeniae » constitisse arcum. Ergo fere certe aliqua pars Asiae talis inundata fuit, ex qua ipso undarum vel ventorum impetu versus Armeniam arca serebatur. Babylonii diluvium accidisse dicunt in inferiore valle Euphratis ac Tigridis. Haec vero quaestio intime cohaeret cum sequenti.

5) *Quomodo seu quibus causis factum sit diluvium,* S. Scriptura non amplius exsequitur, nisi quod Deo auctori illud tribuit et « rupes fontes abyssi ma-

gnæ », « aperitas cataractas caeli », carentesque pluvias per 40 dies commemorat; quae iam supra explicavimus. Non adversator s. libro is qui asserit, aliqua omnino naturali causa (a Deo ad hoc praevisa ac praeordinata) sine immediata actione Dei hanc inundationem ortam esse, et quo melius ea quae quisque affert, tempori, loco, narrationi bibliis congruent, eo erit hypothesis probabilior. Ab assignanda causa expli- candoque eventu diluvii abstinere ple- rique. Generationi ii qui de ea re tractant, allegant causas vel cosmicas (ut axiū terrae cum cometa collisae subito mutantam) vel vulcanicas vel orogeneticas (i. e. terras ex Oceano emergentes aliis mersis) vel sismicas (terrae motus). Unus inter alios *Ed. Suess* (Das Antlitz der Erde, 1883) repetitis circa sinum Persicum terraemotibus, et turbonibus, irruentibus in vallem Euphratis fluctibus marinis, profluentibusque ex rupta terra aquis subterraneis diluvium biblium seu potius narrationem chaldaicam explicabat. Sed satis immerito ei a nonnullis est applausum (ut ostenditur Stimmen aus M. Laach XXVII. p. 4 ss.): nam ipsa expositio nec est verisimilis nec cum s. textu congruit; facit enim diluvium valde breve, aream in valle Euphratis deponit, territorium diluvii tam arctis circumseribit limitibus, ut forsitan ne in Noë quidem mente « tota terra » inundata sit ac vix intellegi possit, quomodo haec inundatio animis populorum omnium tam alte inhaeserit. — Magis in his satisfacere primo aspectu alicui videri potest *Fr. von Schwarz* (Sintflut und Völkerwanderungen — lib- ber secus in multis falsissimus atque in Sacram Scripturam blasphemus), qui diluvium explicare conatur effuso, cum disrupti terraemotu essent montes ab occidente adiacentes, ingenti mari interno Mongolico in planitie Aralo-Caspiam quam dicunt. Fuisse illud mare dicit Mediterraneo extensione fere aequale, profundum in genere (*Durchschnittstiefe, profondeur moyenne*) circiter 1330 me- tra, summis circumdatum montibus, in tantaque altitudine situm, ut eius supericies 6000 ped. angl., i. e. amplius 1800 m. supra Oceani aequor et 5000

ped. supra planitiem ab occidente vicinam eminaret. Orta est igitur, in tractu montium, quibus in parte occidentalium hoc mare continebatur, quodam loco partim, ut opinatur, terraemotu partim prorumpente aquâ fissura ingens usque ad radices montium, i. e. alta ad 5000 pedes = 1500 metra, lata 20-30 chilometra, per quam maxima pars aquarum maris (plus 3.000.000 km cub.) cum ingenti impetu prorupit et totam late terram a septentrione Persiae, Armeniae, Caucasi undis mersit, donec paulatim per Pontum Euxinum et mare Mediterraneum, certe vastatis litoribus atque insulis, in Oceanum Atlanticum et per planities in maria borealia diffuxit. Supra diximus istam hypothesisin primo aspectu alicui videri posse magis satisfacere. Etenim reapse habes hic « ruptos fontes maris magni », habes ingentem vastae regionis per complures menses inundationem, in dies ex « fontibus abyssi » crescentem, habes vere horribile spectaculum, certe eorum qui ei superstites erant animis alte infixum, habes arcum naturali aquarum motu versus occidentem trans lacum Oxianum et mare Caspium delatam ac fortasse, cum maior pars aquae Caucasum a borea circumflueret, versus « montes Armeniae » portatam. Adverti quoque potest, etiam Persiam antiquis temporibus simili mari alte sito videriectam fuisse quod similiter potuit v. g. versus Tigrin effundi. Verum ex altera parte hypothesis Schwarziana et a quibusdam viris scientiarum naturalium peritis pro improbabili habetur et, quod ad Sacram Scripturam attinet, illa eo excludi videtur, quod è nequaquam explicatur, quomodo (ut narratur Gen. 8,4. 5), postquam inde a die 17. (27.) mensis septimi arca consedit, usque ad Kalendas decimi mensis nulla conspicata sint montium (tam videlicet vicinorum tamque aliorum) cacumina; immo Genesis videtur supponere arcum constituisse in loco altiore quam illa cacumina. — Aliis hypothesisibus exeogitatis hic proponendis supersedemus.

6) *Typus fuit diluvium et umbra futuronrum. Ex una quidem parte peccatores perdidit, ex altera idem arcum susten-*

tavit eosque qui inerant servavit ac mundo novum genus hominum iustorum reddidit. Itaque diluvium et divinae vindictae signum et pignus, et aquae baptismalis qua salvantur, purgantur, renascuntur homines, typus evasit (2 Pet. 3,5; 1 Pet. 3,20. 21.)

III. Post diluvium (Gen. 8,15-9,17). Terra exsiccata, exspectato acceptoque Dei mandato octo homines servati *area excedunt*; emituntur simul animalia, quacunque in area fuerant. Ae primum gratius Deo Noë altare aedificavit et *sacrificium obtulit*. Quod fuit Deo tam acceptum, ut statim ad misericordiam flexus erga fragile genus mortalium se non iterum tantam peccatoribus poenam infletur pollicitus sit (8,15-22).

Tum *Deus benedictionem* ab initio Adamo datam renovato generi humano *redintegravit*, aptasque generi conservando leges tulit, ut a) fecundis matrimoniis propagarentur, b) in creaturas omnes dominarentur, c) cibis vescerentur etiam animalibus (ante diluvium id non lieuisse quidam inde inferunt, at ut videtur, non magis recte quam si quis ex vetito tunc expressis verbis homicidio demonstraret hoc antea licitum fuisse), ne tamen earnem comedederent cum ipso sanguine coque crudeliores evaderent, d) hominum vitam sacrosanctam haberent, exceptis auctoritate divina homicidis qui (a legitimis superioribus) secundum talionis legem puniri possent (9,1-7).

Denique *pactum Deus cum Noë iniit* ac iureiurando (Is. 54,9) datoque pignore confirmavit: etenim id quod iam post ipsum primum sacrificium statuit ac promisit (8,11), iam sollemni foedere paeiscitur, clarius annuntiat et arcum caelestem pignus datae fidei designat: qui ab eo tempore toto orbe misericordiam ac fidelitatem Dei praedicit (9,8-17). Cf. articulos NOE et ARCA NOE.

LITERATURA. Vide libros citatos apud F. de Hummelauer in Gen., Reusch, Lüken, Vigouroux, alias. Commentarios in Genesim enumerat Cornely, Introd. ed. 2 II. 1 p. 161 s. Praeterea v. Schäfer, Das Diluvium in der Bibel; de Regouen, Le déuge biblique et les races antédiluviennes; Reusch, Bibel und Natur ed. 4 Bonn 1876;

Schöpfer, Gesch. des A. T., ed. 3, Brixen 1902; *Schöpfer-Peltt*, Histoire de l'Ancien Testament ed. 3; *Celta*, Il Diluvio, Torino 1886; A. *Scholz*, Die Keilschrift-Urkunden und die Genesis; *Güttler*, Naturforschung und Bibel, Freiburg i. B. 1877; *Lenormant*, Origines de l'histoire, Paris 1880-84; *Thomas*, Les temps primitifs et les origines religieuses; *Vigouroux*, Manuel biblique, A. T., Paris.

De narratione biblica speciatim v. Zeitschrift für kath. Theologie 1877 p. 128 ss. (*Bickell*); ib. 1885 p. 595 ss. (*Flunk*); *Hattévy*, Recherches bibliques p. 115 ss.; *Loisy*, Les mythes chaldéens de la création et du déluge p. 82 ss.; *Vigouroux*, La Bible et les découvertes modernes ed. 6. I. p. 333 ss.; Les livres saints et la critique rationaliste ed. 4 IV. p. 241 ss.

De mytho babylonico v. *Euseb*. Chronicon 1. 1 c. 3; *Kaulen*, Assyrien und Babylonien ed. 4 p. 169 s.; *E. Schrader*, Die Keilinschriften und das A. T. ed. 2; *G. Smith*, Assyrian discoveries p. 184 ss.; Chaldean account of Genesis p. 263 ss.

De traditionibus populorum v. *Lüken*, Die Traditionen des Menschengeschlechts, Münster 1869 p. 189, ubi plures alii libri reconsentur; *Lambert*, Le Déluge Mosaïque; *R. André*, Die Flutsagen, ethnographisch betrachtet, Braunschweig 1891; *F. von Schwarz*, Sintfluth und Völkerwanderungen, Stuttgart 1894 p. 8-18; *de Girard*, Le Déluge devant la critique historique; *Lenormant*, Histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux guerres mèdes ed. 9. I. p. 55.

De universalitate v. *d'Avino*, Encyclopédia dell'Ecclesiastico ed. 3 I. p. 850; *Mogni*, Les splendeurs de la foi III. p. 1118; *Ubaldi*, Introd. in S. Script. ed. 2 I. p. 753; *Bosizio*, Die Geologie und die Sündfluth, Mainz 1877; *Westermayer*, Das A. T. und seine Bedeutung, Schaffhausen 1861, I. p. 393 ss.; *Kaulen* in Kirchenlexikon ed. 2 XI. p. 337; Stimmen aus M. Laach, XVI. p. 31. 161. 395 (*Hummelauer*: cf. eiusdem Cominent. in Gen.); Zeitschr. f. kath. Theologie 1887 p. 630 ss. (*Breitling*); Revue des questions scientifiques 1886-88 (*Brucker*, *Robert*, *Motaïs*); La Controverse 1883-84 (*Lamy*, *Motaïs*, *Jaugey*, *de Harlez*), 1888; La Science catholique I. II.; The Tablet 1884 passim; *Brucker*, L'universalité du déluge, Bruxelles 1886; *Motaïs*, Le déluge biblique; *Pianciani* in Civiltà cattolica V. 4 (1862) p. 35 ss.

De explicatione physica v. *Klee*, Déluge p. 83-123. 205-332; *de Léonhard*, Géologie II. p. 722; *Hugh Miller*, Testimony of the rocks p. 344-48; *Girard*, La théorie sismi-

que du déluge p. 23; *E. Suess*, Das Antlitz der Erde, Prag 1883; *Gonzalez-Avintero*, El diluvio universal de la biblia y de la tradicion, Vergara 1892; *Fr. v. Schwarz*, Sintfluth und Völkerwanderungen p. 423 ss.; Stimmen aus M. Laach XV. 71. 173. 265. XXVII 1.

F. ZORELL.

DIMONA (דִּמְוָנָה, Περπά, Λ Διμωνά),

urbs in meridiana plaga tribus Iuda (Ios. 15,22). Onom. solum nomen commemorat. Probabilius eadem est quea Dibon (דִּבְּן, LXX omitt.) a filiis Iuda post exsilium denuo habitata (Neh. 11,25). *Keil* et *Dillmann* in Ios. 15,22 probabilem opinionem admittunt Dimona = Dibon esse Tell el-Dhib prope Tell Arād inter orientem et septentrionem. Quoad mutationem Dimona in Dibon cf. Is. 15,9 hebr., ubi Dibon altera transiordanica vocatur Dimon, de qua S. Hieronymus ad Is. 15,9 monet: «usque hodie indiferenter et Dimon et Dibon hoc oppidulum dicitur». Verum F. de *Hummelauer* (ad Ios. 15,22) existimat Dibon Neh. 11,25 esse Dabir Ios. 15,49.

DINA (דִּנָּה, Δείνα) filia Iacob ex Lia.

Cum Iacob moraretur (reversus a Laban) prope Sichem, Dina egressa est ut videret mulieres regionis illius. Ea occasione vi oppressa est a filio Hemor, principis Hevaeorum, nomine Sichem, qui eam uxorem accipere desiderabat. Quare Hemor, pater eius, precibus filii acquiescens, adiit Iacob eique et filiis Iacob proposuit, ut et Dina daretur filio in uxorem et Hevaei et ipsi inirent foedus et societatem. Ipse Sichem quoque suas adiunxit preces et promisit se facturum et praesliturum quidquid postulassent. Filii vero Iacob irati propter ignominiam sorori illatam fraudulenter conditionem ponunt, ut si velint Hevaei ius connubii, circumcisio assument. Consentient Hemor et Sichem et etiam popularibus suis persuadent, ut circumcisionem adoptent. Sed tertio die post, quo vulnus ex circumcisione acceptum gravissimum est, Simeon et Levi urbem ingressi viros trucidant, et reliqui filii Iacob in ultionem stupri praedam agunt. Facinus hoc reprehendit Iacob (Gen. 34,1-31) et Simeonis et

Levi furorem etiam in vaticinio ante mortem edito denuo reprobatur (Gen. 49,5. 6); nam etsi iuste essent indignati de vi sorori illata, tamen nullo pacto iuste egerunt, immo iniustissime viros illos quos fraude deceperant trueidando. Quare mirum est aliquos reperisse contradictionem inter Gen. 34,7. 13. 31 et Gen. 49,5. 6. Verbis autem Iacob non licet opponere encomium Judith 9,2, quae non potest demonstrari Deo inspirante esse locuta, ut animadvertisit *F. de Hummelauer, Comment. in Gen. p. 312.*

DINAEI (דִּנָּאֵי, Δειναῖοι) enumerantur Esdr. 4,9 inter eas gentes, quas Asenaphar (vide s. v.) de Babylonia in Samariam transtulit; erant Iudeis infensi et cum aliis Samaritanis apud Artaxerxem institerunt, ut Iudei urbem Ierusalem aedificare prohiberentur. De Dinaeis nihil certi constat. *Ewald* conicit eos nomen gessisse a civitate quadam Medorum, quae posterioribus quoque temporibus sub nomine *Deinaver* memoratur. *Franz Delitzsch* confert urbem *Din-sharru* (h. e. Din regis) Susac vicinam et idem refutat opinionem, quam *Schrader* proposuerat, Dinaeos esse *Da-ja-e-ni* sive *Da-ja-a-ni* in inscriptiōnibus Theglathphalasar I. aliorumque regum commemoratos scil. gentem Armeniae occidentalis, quam inter gentes orientales Esd. 4,9 recensitas non expectaveris. Alii denique suspicantur nomen non esse gentilicium, sed appellativum, ita ut Dinaei punctis mutatis potius sint נִינְעָרִים i. e. iudices; pari ratione Apharsathachaeos qui cum Dinaeis immediate iunguntur, coniiciunt esse legatos seu commissarios (*G. Hoffmann*).

Cf. *Ewald*, Geschichte des Volkes Israel ed. 3 III. p. 727; *Franz Delitzsch* apud *S. Baer*, Libri Dan. Ezrae et Nehem. Lipsiae 1882, Praefatio p. x.; *G. Hoffmann* in Zeitschr. für Assyriologie II. 1887 p. 55.

DIONYSIUS (Διονύσιος), atheniensis, Arcopagita i. e. iudicii in Arcopago habiti assessor, qui cum Paulus in Areopago praedicasset ei adhaesit et creditit (Act. 17,34). Vide s. v. AREOPAGUS.

DIORYX (διώρυχος) canalis Eccli. 24,41 (30 al. 28): « ego quasi fluvii dioryx »;

dicit s. auctor ex plenitudine sapientiae, quasi ex flumine magno, se aliquid hausisse; vel si verba haec ab ipsa sapientia dicuntur (uti ex Vulgata consequi videtur et ab aliis quoque explicatur), sapientia se dicit immensae sapientiae partem quae hominibus contingat; cf. v. 40: ego sapientia effudi flumina.

DIOSCORUS nomen mensis, uti necessario colligendum est ex 2 Mach. 11,21; epistula enim Lysiae ad Iudeos ita concluditur: bene valete. Anno 148, mensis Diosecori die 24, Διοσκορίου εποκτή τετάρτη. Sed cum talis mensis Διοσκορίου ceteroquin sit plane incognitus, variae prolatae sunt conjecturae. Probabilissima ea videtur esse qua statuit intellegendum esse nomen mensis macedonici Διός, Dius, uti in subsequentibus epistulis v. 33. 38 etiam nomen macedonicum mensis Xanthicus reperiatur. Interpres syrus etiam eum exprimit mensem qui macedonico Dio respondet. Dioscorus, Διόξερος, Διοσκοῦρος, nomen mensis erat apud Cretenses usitatum; unde versio latina sensu non caret, quo caret textus graecus. Alii nomen mensis macedonici Dystrus substituere malunt qui mensi Αἴαρ respondet.

DIOTREPES (Διοτρέψης) 3 Ioan. 9,10: scripsisset forsitan ecclesiae; sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrepes non recipit nos; propter hoc si venero commonebo eius opera quae facit verbis malignis garriens in nos et quasi non ei ista sufficient, neque ipse suscipit fratres et eos qui suscipiunt prohibet et de ecclesia efficit. — Secundum lectionem codicum meliorum ἔγραψε τι, cui accedit S. Hieronymus (in Tit. 1,9): scripsi etiam ecclesiae, Diotrepes epistulam Ioannis ad ecclesiā scriptam ecclesiae non communicavit, neque fratres quos Ioannes commendaverat suscepit. Erat φιλοπρωτεύων, homo superbus et primatum gerere affectans. Fortasse coetus christiani in eius domo agebantur; ita enim facile intellegitur, quomodo aliquos ex ecclesia, ex coetu, efficere potuerit. Ceterum de illo nihil notum est.

DIPONDIUS, dipondius, nummus est qui aequat duos asses, Luc. 12,6 : nonne quinque passeres vaeneunt dipondio (ἀποχρέων δύο). Denarius prius decem, postea sedecim assibus conslabat. Assarium deminutivum est; apud rabbinos quoque nummus איסר assarium notus est, qui tamen nummus solum vigesiman quartam partem denarii constituere dicitur; cf. Knabenbauer, Comment. in Matth., ed. 2 I. p. 417. De valore vide s. v. PECUNIA.

DIPSAS v. SERPENS.

DISAN (דִּישָׁן), ultimus filius Seir Horraei, pater Ihus et Aram seu Aran, princeps tribus Disan (Gen. 36,21. 28. 30 LXX Πισάν; 1 Par. 1,38. 42 LXX Δισάν).

DISCRETIO SPIRITUUM vide s. v. CHARISMATA.

DISCIPULUS. Eo nomine vocantur in evangelii i qui proxime Christum sequebantur tamquam eius comites et socii. Stricto sensu ita appellantur duodecim apostoli, dein alii septuaginta (Luc. 10,1) et sensu generali nominatur discipulus quicumque in Christum credit eiusque doctrinam sequi et amplecti vult (cf. Luc. 14,26. 27). Quare in Act. nomine discipulorum designantur i qui edocet ab apostolis et evangelistis fidem Christi suscepunt. — Eodem modo qui Ioanni Baptistae se addixerunt eiusque austeriorum vitae genus imitabantur, vocantur discipuli Ioannis (cf. Matth. 9,14; 11,2), ex quibus fuerunt Andreas et Ioannes (Ioan. 1,37 ss.), ita ut Christus primos suos discipulos a Ioanne praecursore accipere voluerit. Ipse Ioannes suos discipulos Iesu adiungere desiderabat (cf. Ioan. 3,27 ss.; Matth. 11,2).

DISCUS (δίσκος) est orbis lapideus vel ex metallo factus, quo iaculando Graeci se exercere et inter se certare solebant. Conqueritur s. auctor 2 Mach. 4,14, quod sacerdotes iam non circa altaris officia dediti essent, sed contempto templo et sacrificiis neglegentis festinarent ad palaestram μετὰ τὴν τοῦ δίσκου προκλησιν (προσκλησιν) adhortatione ad discoboliam facta. Fortasse ludi illi athle-

tici incipiebant a discobolia, vel haec nominatur instar aliorum exempli gratia.

Discens quoque vocatur lanx, calinus; cf. Matth. 4,8 : da mihi hic in disco caput Ioannis Baptistae (cf. Marc. 6,23 s.).

DISON (דִּישָׁן; δισάν).

Δισάν. 1. Quintus filius Seir, dux Horraeorum in Idumaea (Gen. 36,21. 26. 30; 1 Par. 4,38. 41; LXX 1 Par. 1,41 Δισάν). Legitur quidem Gen. 36,26 δισάν; sed hoc mendum esse pro Dison suadent Vulgata, LXX, Peshitta et postulat locus parallelus 1 Par. 1,41.

2. Filius Ana filii Seir (Gen. 36,23; 1 Par. 1,40 hebr. 41; LXX 1 Par. 1,41 Δισάն).

DISPERSIO (διασπορά) praeprimis dicitur de Israelitis inter alias gentes habitantibus, qui scil. dissipatione regni electi sint e patria et dissipati (cf. Iudith 5,23); unde precantur : congrega dispersionem nostram (2 Mach. 1,27) et Iudei dicunt de Christo : numquid in dispersionem gentium iturus est (Ioan. 7,35)? i. e. ad Iudeacos qui dispersi sunt inter Graecos (εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων). Inde, cum Christiani sint veri filii Abraham et Israel Dei (Gal. 3,29; 6,16), idem nomen transferitur ad Christianos inter gentiles dispersos; ita Iac. 1,1; 1 Petr. 1,1.

DIVERSORIUM. Ea voce verditur διβίριον Gen. 42,27 et 43,21 et Ex. 4,24 et

Ier. 2,9, i. e. locus quo viatores pernoctant, sive quietem nocturnam capiunt sub tentorio vel in aliquo hospitio. Ceterum hospitia in oriente non praebent viatoriis nisi locum quendam tectum; pro cibo ipsi curam suscipere debebant. Eiusmodi diversoria tamen putoe vet fonte instructa esse solebant. Ut ex Ier. 41,17 (hebr.) colligitur, quandoque a viro quodam in publicam utilitatem diversorium erigebatur et ab eius nomine vocabatur. Liberius verit S. Hieronymus diversorium Ind. 18,3 et 3 Reg. 48,27. Eodem sensu Luc. 2,7 κατάλυμα, publicum hospitium; sed Luc. 22,11 diversorium intellegitur coenaculum, conclave in domum ad celebrandam coenam paschalem. Tempore quippe pas-

chatis eives hierosolymitani eiusmodi conelavia vel coenacula instruere et elocare solebant.

DIVINATIO. Israelitis omnia genera divinationis, auguriorum ceterarumque artium, quibus res futurae vel absconditae divinari posse apud antiquos Orientis populos passim credebantur, severae interdicta erant: Non augurabimini nec observabitis somnia (Lev. 19,26); non declinetis ad magos nec ab ariolis aliquid sciscitemini (19,31; cf. 20,6); non est augurium in Iacob nec divinatio in Israel (Num. 23,23). Varia genera divinationis recensentur in lege de prophetis Deut. 18,10 ss.: « nec inveniatur in te..... qui ariolos sciseatur (בְּקָרִים קָרֵם) et observet somnia atque auguria (בְּנַύְנָן וּבְנַהֲנָה) nec sit maleficus (מַכְשִׁיךְ) nec incantator (וְחַבְרָה בְּחַבְרָה) nec qui pythones consulat (וְיַשְׁאֵל אֶזְבֵּב) nec divinos (וְיַדְעֵנָה) aut quaerat a mortuis veritatem; omnia enim haec abominatur Dominus..... Gentes istae, quarum possidebis terram, augures et divinos audiunt; tu autem a Domino Deo tuo aliter institutus es ». Seilicet ut Deus homines ad eiusmodi artes pronos et ad secreta ac dubia exquirenda maxime propensos efficaciter a divinatione retraheret, munus instituit propheticum, ut a prophetis exquirerent voluntatem Dei in rebus dubiis et ab iis quoque edocearentur; quo munere prophetas quoque funtos esse exemplis constat (cf. 1 Reg. 9, 6; 23,2 ss.; 3 Reg. 14,2; 22,7; 4 Reg. 1,2 ss. etc.).

Jamvero quodnam genus divinationis singulis vocibus significetur, non semper certo statui potest.

בְּקָרִים vel בְּקָרְבָּן sensu generali dici videtur divinatio, sortilegium, μάντεια et בְּמַנְדִּיבָּן ariolus, augur, divinus, incantator, μάντִיא. Adhibetur ea vox de Balaam (Ios. 13,22), de Philisthaeorum divinis (1 Sam. 6,2), de prophetis babyloniciis (Is. 44, 23), de pythonissa in Endor (1 Sam. 28, 8), generatim de falsis prophetis. Eiusmodi divinationis genus describit Ezechiel 21,21 [26]: « Stetit enim rex Babylonis in bivio, in capite duarum

viarum, divinationem quaerens, commissens sagittas, interrogavit idota (Theraphim), exīta consuluit (inspexit iecur). Ad quem locum notat S. Hieronymus: « Stabat rex in ipso compilo et ritu gentis suae oraculum consulit, ut mittat sagittas suas in pharetram et commisseat eas inscriptas sive signatas nominibus singulorum, ut videat cuius sagitta exeat et quam prius civitatem debeat oppugnare; hanc autem Graeci βελομαχτίαν sive ἐρθρομαντίαν nominant ». De Theraphim vide s. v. Praeterea inspiciebatur iecur victimae, ut ex eo augurium de rei eventu caperetur, qui divinandi modus apud Graecos ἡπταστοσκόπια, apud Romanos extispicium audiebat.

שָׁהַב plerique veteres interpretes referunt ad auguria ex avibus capta (օλυντιμές, augurium, omen); sed divinatio ex avium observatione, etsi apud Graecos Romanosque usitata (*Xenoph. Mem.* 1,13; *Ovid. Metam.* 5,549 etc.), in S. Scriptura commemorari non videtur neque apud Orientales in usu erat nisi forte apud Iudeos graecissantes aefatis posterioris. Alii שָׁהַב interpretantur omen ex serpentibus (שָׁהַב) petritum, alii cum *Gesenio* (Thes. p. 873 a) generatim omen a carmine magico dictum, quod levi susurro proferri solet. Cf. Gen. 30,27; Lev. 19,26; Num. 23,1 s. 13, 23; 24,1; Deut. 18,10; 4 Reg. 17,17; 21,6; 2 Par. 33,6. Etiam notione ominis boni eadem vox adhibetur 3 Reg. 20,33.

Eadem vox שָׁהַב adhibetur Gen. 44,5. 13, ad quem locum notat F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 361: « Augurari et seypo perfinet ad hydromantiam. Aliquos accipe modos, quo id apud antiquos siebat (P. Scholz, Götzen Dienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern. Regensburg 1877, p. 71): vase aqua repleto apparebant in aqua formae quaedam futura praesagientes; coniectae in aquam gemmae, aurum et argentum varias ibidem formas describabant. Ut patet, hoc Iosephi augurium interpretes torsit..... Sed notanda *Grotii* solutio, agi posse de praesagiis divinitus immisis. Reapse si in Vet. Test. pontifex potuit ope Urim et Thummim oracula edere, quod nunc non sine superstitione possit

quis imitari, non video euidem, cur non potuerint esse in religione primitiva ritus aliqui futurorum praesciendorum a certis quibusdam viris legitime adhibendi deoque tum probati, qui non nunc solum, sed vel lege mosaica abrogati sunt neque inde a Moyse sine inanis superstitionis nota potuerint adhiberi ».

¶ quid proprie significet, incertum est; LXX plerumque interpretantur *ἀλεξισμός, ἀλγέως*, Vulgata : augurari, augures, divinationes. Aliqui vocem explicant augurium capere ex nubibus (נֶבֶל), alii cum Talmudistis fascinare per aspectum malignum (נִזְבֵּן). Designari videtur modus quidam occulta inquirendi cum idolatria coniunctus. Eiusmodi divinatio deprehenditur apud Chananaeos (Deut. 18,14) et Philistaeos (Is. 2,6). Tempore Abimelech erat prope Schem בָּנֵי בְּנֵי נְגִינִים seu quercus augurum, quae nomen ab artibus augurum chanaeorum accepisse merito putatur. Israelitas de hoc genere divinationis, quod Lev. 19,26 et Deut. 18,10 severe interdictum erat, Isaia propheta arguit (2,6; 37,3) et eiusdem etiam reus erat Manasses rex impius Iuda (4 Reg. 21,6; 2 Par. 33,6). In nova theocracia temporis messianii ea quoque divinatio anferetur (Mich. 5,11).

בָּנֵן est spiritus defuncti, quem necromantius ex inferis evocat atque de rebus futuris consulit Lev. 19,31; 20,6, 27; Deut. 18,11; 1 Sam. 28,3. 7 s.; Is. 8,19; 19,3; 29,4; 1 Par. 10,13; 2 Par. 33,6. Spiritus pythonicus vel divinationis erat in viro sive muliere necromantiam exercente Lev. 20,27; mulier in Endor erat בָּנֵית־אֹזֶב = magistra pythonis, pythonem habens. Secundario tantum ea vox adhibetur de arte necromantiae vel de iis, qui necromantiam exerceant (1 Sam. 18,3; 4 Reg. 21,6; 23,24). LXX pythonem interpretari solent ἐγγενετὴ πύθη, unde explicari videtur arte ventiloquorum homines ab astutis illis incantatoribus esse deceptos et eo modo necromantiam esse exercitam plerumque; verum iis in rebus diabolum etiam suas quandoque egisse partes ex Act. 16,

16 ss. de pueris spiritum pythonem habente apertum est.

נִזְבֵּן probabilius est incantatio magorum, qui formulis magicis maleficia patrare studebant (LXX φαρμακίας, Vulgata : maleficius). Cf. Ex. 7,11; 22,17; Deut. 18,10; 4 Reg. 9,22; Is. 47,9. 12; Ier. 27,9; Dan. 2,2; Mich. 5,11; Nah. 3,4; Mal. 3,5. Vide s. v. MAGIA.

חַבְרַתְּחַבְּרָה est fascinare fascinationem, incantare incantationem; vide s. v. MAGIA.

נִזְבֵּן (LXX ἐποιόδες, γνώστης, Vulgata plerumque ariolus) designat spiritum divinationis, qui in S. Scriptura cum spiritu pythonico seu necromantia consociari solet. Cf. Lev. 19,31; 20,6. 27; Deut. 18,11; 1 Reg. 28,3. 9; 4 Reg. 21, 6; 23,24; 2 Par. 33,6; Is. 8,19; 19,3 etc.

Apud Babylonios Dan. 2,2 recensentur quattuor ordines sapientum : arioli חַרְטְּבִים et magi אֲשֶׁרְבִּים et malefici בְּנֵשְׁפִּים et Chaldaei בְּנֵשְׁפִּים, quibus additur 2,27; 4,4; 5,7. 11 quintus ordo : aruspices גְּנוּזִים. « Sed quid singulis speciali modo attribui oporteat difficile dixeris. Censem ḥarṭavim incantatores fuisse ad malos genios coercendos et eorum maleficia averlenda, אֲשֶׁרְבִּים vates qui carmina in deorum laudem compenserent, oracula interpretarentur et consilia deorum manifestarent, בְּנֵשְׁפִּים qui formulas mussarent magicas ad mira efficienda, qui ex astris valicinarentur, demum גָּדוֹן qui ex variis signis naturalibus eventibusque conjecturas et anguria caperent » (Knaabenbauer ad Dan. 2,2). Adverte חַרְטְּבִים etiam apud Aegyptios in aula Pharaonis commemorari Gen. 41,8 (Vulgata : conjectores, LXX ἔξηγητάς, Aquila χρυψιαστάς), ubi evidenter designatur tribus sapientum, qui somnia interpretabuntur. Ex somniis frequenter res futurae coniiciebantur, cuius superstitionis se reos reddebat pseudoprophetae (Deut. 13,1; Ier. 23,25. 27; 29,8).

DIVITIAE. Ex norma veteris legis promittitur observantibus praecepta Domini felicitas, securitas, abundantia bonorum et fertilitas terrae (cf. Deut. 28,

3 s.; Agg. 2,20). Quare divitiae quoque considerantur tamquam merces quam Deus servis suis fidelibus tribuit. Ita divites nobis exhibentur patriarchae, Abraham, Isaac, Iacob; divitiae autem in eorum vita pastoricia potissimum consistebant gregibus, sicut quoque Iob dives multitudine pecorum describitur. Posteriore tempore etiam auro, argento, lapidibus pretiosis divites erant David, Salomon. Et Salomon qui sapientiam a Deo postulavit, Deus dicitur etiam dedisse, quae non postulaverat, divitias et gloriam (3 Reg. 3,13), ita ut magnificatus sit super omnes reges terrae divitiae et sapientia (3 Reg. 10,23). Eliam Iosaphat, regi pio, factae sunt infinitae divitiae et multa gloria (2 Par. 17,5) et de Ezechia rege quoque, qui placuit Domino, legimus: fuit autem dives et inclitus valde et thesauros sibi plurimos congregavit argenti et auri et lapidis pretiosi et aromatum et armorum universi generis et vasorum magni pretii, apothecas quoque frumenti, vini et olei et praesepia omnium iumentorum caulasque pecorum (2 Par. 32,27). Atque divitias tribui tamquam mercedem saepius enuntiatur: spera in Domino et fac bonitatem et inhabita terram et pasceris in divitiae eius Ps. 36,3 vel: beatus vir qui timet Dominum... gloria et divitiae in domo eius Ps. 111,1-3; et de sapientia eiusque donis dicitur: longitudi dierum in dextera eius et in sinistra illius divitiae et gloria Prov. 3,16, et: mecum sunt divitiae Prov. 8,18 et corona sapientium divitiae eorum 14,24 et: finis modestiae timor Domini, divitiae et gloria et vita 22,4; neque aliter Sap. 8,5: et si divitiae appetuntur in vita, quid sapientia locupletius? Sed divites monentur, ut pauperibus ferant opem: oculos tuos ne transvertas a paupere; rogationem tribulati ne abiicias et non avertas faciem tuam ab egeno Eccli. 4,1 s.; cf. Prov. 14,21; 19,17; 22,9; 28,27 etc.

Verum in divitiis etiam varia latere pericula non tacetur. Id iam apparent ipsa illa laude: beatus dives qui inventus est sine macula et qui post aurum non abiit nec speravit in pecunia et thesauris; quis est hic et laudabi-

mus eum? fecit enim mirabilia in vita sua Eccli. 31,8. 9. Divitias esse vanas, incertas, fugaces Sapiens monet (cf. Ecl. 3,9; Eccli. 18,23); quare iis non est gloriandum Ier. 9,23; neque enim divitiae proderunt, sed sola iustitia liberabit a morte Prov. 41,4; Eccli. 5,10. Serio quoque s. litterae docent ne quis confidat divitiis: divitiae si affluant nolite cor apponere Ps. 61,11; cf. Ps. 48,7; 51,9; 75,6 et Prov. 41,28: qui confidit in divitiis suis corruebit. Porro divitias saepe esse incitamenta et fomenta vitiorum iam eo eluet quod tot reprehendunt contra impios divites reprehensiones; nam qui festinal ditari non erit innocens Prov. 28,20; unde melior est pauper ambulans in simplicitate sua quam dives in pravis itineribus Prov. 28,6; cf. 49,1; et quae sint haec itinera prava, pluribus describit Isaías propheta 5,8-23 et Ezechiel 16,16 s.; unde iam Isaías et Amos (6,1) vae qui opulentis in Sion) divitibus illud ingeminant vae quod postea Christus quoque in eos pronuntiavit. Haec divitiarum pericula Sapiens ob oculos habet dum precatur: mendicitatem et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria Prov. 30,8. Cum in lege vetere observationi mandatorum Dei promitteretur prosperitas, facile evenire poterat, ut divitiae et felicitas impiorum essent offensioni et admirationi, id quod praecclare describitur Ps. 72,2; sed: existimabam ut cognoscerem hoc; labor est ante me, donec intrem in sanctuarium et intellegam in novissimis eorum etc., et: dormierunt somnum suum et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis Ps. 73,6; cf. 51,9; 48,17.

In novi quoque foederis libris serio monemur de periculis divitiarum; vide s. v. AVARITIA. Christus eas comparat spinis quibus semen bonum suffocetur; fallacia divitiarum earumque deceptione suffocatur verbum et sine fructu efficietur (Matth. 13,22; Marc. 4,19). Christus dicit vae divitibus, iis scil. qui in iis suam habent consolationem (Luc. 6,24); divitiae earumque amore invenis ille retinetur quominus perfecte Christum sequatur; unde Christus docet quam difficile sit ut dives intret in regnum

caelorum (Matth. 19,23 idque illustrat parabola divitis et Lazari [Luc. 16,19 ss.] et quam periclitosum sit sibi thesaurizare neque esse divitem in Deum, alia docet parabola [Luc. 12,16]). Quare monet ne quis sibi thesaurizet thesauros in terra, quos aerugo et linea demolitur et fures furantur, sed ut thesauro colligatur in caelo (Matth. 6,20); monet neminem posse Deo servire et mammoneas (Matth. 6,24). Sed simul declaratur pecunias illis solum esse obstaculo qui in iis confidunt (Mare. 10,24), posse quemvis eleemosynis sibi facere amicos de mammonea iniquitatis (Luc. 16,9) qui eum recipiant in aeterna tabernacula. Atque recti usus pecuniarum exempla propounderunt in pii mulieribus quae facultibus suis ministraverunt Domino et discipulis, in Zachaeo (Luc. 19,8), in Nicodemo et Iosepho ab Arimathaea divitibus (Matth. 27,57; Ioan. 19,39). Quis sit rectus earum usus, eodem modo docent Paulus (2 Cor. 9,6) et Iacobus (2,15, 16), qui quam fluxae sint opes pluribus prosequitur (3,1-6).

Sublimiore sensu divitiae dicuntur de bonis spiritualibus (Hebr. 11,26); Christus propter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites essemus (2 Cor. 8,9) et apostolus vult, ut omnes evadant divites in omni verbo et in omni scientia, in fide et caritate, in bonis operibus (1 Cor. 1,3; 2 Cor. 8,7; 1 Tim. 6,18). Demum divitiae quoque dicuntur de Deo, qui est dives in omnes, qui invocant illum (Rom. 10,12), cuius divitiae bonitatis, divitiae gloriae, sapientiae et scientiae, divitiae gratiae celebrantur Rom. 2,4; 9,23; 11,33; Eph. 1,7; 2,7; et apostolus gloriatur quod ei data sit gratia habe in gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi Eph. 3,8; cf. Col. 1,27).

1. KNABENBAUER.

DIZAHAB (דִּזָּהָב, *k̄xtayp̄s̄əw*, Vulgata: ubi aurum est plurimum) recensetur Deut. 1,1 post Pharan, Thophet, La-ban, Haseroth, quibus nominibus regio migrationis Israelitarum a Sinai usque ad Jordaniem delineatur. Onom. Eusebii et S. Hieronymi cum LXX nomen effert *χρυσά πέτρας* (ed. Lag. 269,19)... Cata-

Chrysea, id est ad aurea, sunt autem montes auri fertiles in deserto procul undecim mansionibus a Choreb (409,4). Ob nominis similitudinem aliqui (*I. L. Burckhardt, Robinson*) comparant portum *Dhabab* (*Mersā Dhahab, Minā Dhahab*) ad orientem montis Sinai situm in lingula sinus Aelanitici, alii (*L. de Laborde*) obiiciunt *Dhabab* nimis meridiem versus abesse ab itinere Israelitarum, alii (*Raumer, Hummelauer*) coniiciunt Dizahab fuisse nomen nativum loci, qui Num. 11,34 ab eventu appellatus est Sepulcra concupiscentiae.

Cf. *I. L. Burckhardt*, Reisen in Syrien, Palæstina, ed. *Gesenius* II. 848; *Robinson*, Palæstina III. 160; *L. de Laborde*, Com-mémoire géogr. sur l'Exode et les Nombres 1841 p. 8; *C. v. Raumer*, Palæstina ed. 4 p. 481; *F. de Hummelauer* ad Deut. 1,1.

DOCH (Δώχ, arx seu munitiuncula ὅρμητον) exstructa a Ptolemaeo, qui erat filius Abobi, gener Simonis Machabæi, dux in campo Iericho a Simone constitutus et qui in aree Doch Simonem einsque filios Mathathiam et Judam vi ac dolo interfecit (1 Mach. 16,14-16). Brevi post Ptolemaeus in eadem aree a Ioanne Hyreano, tertio Simonis filio, oppugnatus est, ut Flav. Iosephus narrat, qui arcis nomen scribit Δαχύον eamque supra (επὶ) Iericho sitam esse dicit (Ant. XIII. 8,4; Bell. iud. I. 2,3). Antiquum nomen merito agnoscitur in *Ain el-Dāk*, qui fons ad radices septentrionales montis Quarantania (*Djebel Qar-anṭal*) securit, 6 km a Iericho inter septentrionem et occidentem, prope viam romanam, quae Ierichonite in Samariam ducit. Sed de situ ipsius arcis determinando variae sunt opiniones. *I. P. van Kasteren* eam componit cum ruinis castelli, quae in summo monte Quarantania inveniuntur et hodie dicuntur *Tāhūnet el-Hawā* i. e. molae venti; idem auctor testimonia adducit, quibus mons Quarantania et ante et post occupationem arabicam nomine *Dāq* (non *Dāk*) insignitus fuisse evincitur. Cf. *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 445-6 et Revue biblique VI. 1897 p. 99-104.

DOCTOR. Hac voce quandoque explicatur *τελείωσις*; ita Deut. 29,10; 31,28 et

2 Par. 26,11; sed vox hebr. potius magistratum quendam, praefectum, exactorem significat; etiam סְבִיבָה 1 Par. 23, 7 eo modo exprimitur, utι נֶזֶב Eccl. 9, 11, ita ut intellegens, sapiens tamquam doctor habeatur. In libris novi foederis dicuntur legis doctores idem qui alias scribae nominantur i. e. interpretes et doctores legis mosaicae, qui a Iosepho (Ant. XVII. 6,2; cf. XVIII. 3,5) πατρίους ἐξηγητὰς νέμων appellantur et magna pollebant auctoritate. Tempore Christi iam titulo rabbi (domine mi, dominus) honorabantur. Ceterum vide s. v. SCRIBA. Inter Christianos vocantur doctores qui in coetibus religiosis doctrinam Christi proponebant, quam studio et meditatione didicerant. Distinguuntur a prophetis qui immediato impulsu et inspiratione Spiritus S. loquebantur. Ceterum vide s. v. CHARISMATA. — Notione quadam eximia Paulus dicitur doctor genitium (1 Tim. 2,7; 2 Tim. 1,11).

DOCTRINA. In prædicione apostolica Paulus distinguit doctrinam vel sermonem inchoationis ab altiore quadam sapientia, utι eluet ex 1 Cor. 2,6; 3,1 s. et Hebr. 6,1. Doctrinam communem describit Hebr. 6,1-3 camque exponit quoque 1 Cor. 2,2 esse scil. Iesum Christum et hunc crucifixum, sed etiam doctrinam de eucharistia etc., uti ex epistula colligitur. Altiori autem doctrinae adscribit id quod de sacerdotio melchisedechiano exponit (Hebr. 5,1 s.; 7,1 s.). Gravissime invehitur in eos qui aliquam diversitatem doctrinae inducere conantur; cf. Rom. 16,17; 1 Cor. 13,12; 2 Cor. 11,13-15; Gal. 1,6-9; 5,12; Phil. 3,2; Col. 2,20 s.; 1 Tim. 1,19. 20; 4,1; 2 Tim. 2,17; 4,3; Tit. 1,11; 1 Ioan. 4,1; 2 Ioan. 10. 11.

DOCTRINA et **VERITAS** v. URIM et THUMMIM.

DODANIM (דָׂדָן) populus a Iavan i. e. a Graecis oriundus (Gen. 10,4). Praeter lectionem hanc quam tuncuntur Vulgata, paraphrasis chaldaica, Syrus, Arabs, invenitur altera Rodanim, quae appetat apud LXX Πόδον: et Samaritanum et etiam hebr. legitur 1 Chron. 1,7 (quamvis hoc loco codices 33 etiam Do-

danim præbeant). Qui alteram hanc sequuntur, cum LXX vocem explicant de Rhodiis; qui priorem, de Dardanis plerumque. De Dodona, Epiri urbe, non erit cogitandum, quia in ea enumeratione populi recensemur.

DODAU (דָׂדָע, Δωδάυ), pater Eliezer prophetæ (2 Par. 20,37), qui Eliezer reprehendit Iosaphat regem propter fœdus cum Ochozia.

DODO. 1. Pater ELCHANAN 2.

2. Pater ELEAZAR 3.

3. Pater THOLA 2.

DOEG (דֹׂעֵג, Δοέγγ), Idumaeus, qui præcerat pastoribus Saul regis. Cum David veniret in Nobe ad sacerdotem Achimelech et ab eo acciperet panes et gladium Goliath, Doeg ibi aderat testis horum (1 Reg. 21,7) et postea Sauli indicavit et iussu Saulis, qui de ope Davidi præstita iratus erat valde, irruit in Achimelech et sacerdotes et trucidavit octoginta quinque viros vestitos ephod lineo (1 Reg. 22,9. 10. 18). Inscrribitur psalmus 31[32]: cum venit Doeg Idumaeus et nuntiavit Sauli: venit David in domum Achimelech.

DOMINICA DIES Apoc. 1,10 est primus hebdomadis dies. Cum eo die Christus gloriose e sepulcro surrexisset, ille dies merito dies eius i. e. gloriae eius et victoriae appellatur. Atque cum diem statim ab exordio rei christiana esse sanctum habitum et celebratum, eluet 1 Cor. 16,2 et innuitur quoque Act. 20,7. Vide s. v. DIES in fine.

DOMMIM v. PHESDOMIM.

DOMUS vide s. v. ARTES.

DOR v. HAMMOTH DOR.

DOR (דָׂר, δάρ, Δωρ), urbs antiqua reguli chananaei a losue expugnata (Ios. 11,2; 12,23), Manassitis occidentalibus in territorio Aser concessa (Ios. 17,11; 1 Par. 7,29), ex qua filii Manasse Chananaeos non exterminarunt (Jud. 1,27; cf. Ios. 17,12. 13), sedes principalis præfecturæ salomonice a Benabinadab administratae (3 Reg. 4,11). Eadem est quae 1 Mach. 13,11. 13. 23 vocatur Dora (Δωρᾶ), in qua Tryphon ab Antiocho VII.

Sidete inclusus et oppugnatus est ingenti exercitu 120 000 peditum et 8000 equitum atque navibus a mari Mediteraneo urbem cingentibus. — Legitur Ios. 4,12 דָּוֹתְּ דָּוֹרְ בְּפּוֹתָה (Vulgata : regiones Dor, LXX Φευξελδώρ), Ios. 12,23 נֶבֶת דָּוֹרְ בְּפּוֹתָה (Vulgata : provincia Dor, LXX Φευξελδώρ), 3 Reg. 4,11 אַנְתָּךְ תִּבְצֵא (Vulgata : Nephath Dor, LXX Νεψθαδώρ) i. e. ex-eclsa Dor, clivi seu colles Dor; colles Dor merito agnoscuntur colles inter Carmelum et Caesaream, immo 3 Reg. 4,11 probabilius etiam planities Saron in Nephath Dor comprehenduntur; cf. etiam s. v. NOPHETH.

Sita erat Dor 9 mil. pass. a Caesarea aquilonem versus (Onom. ed. Lug. 283, 3; 42,13 et 230,36; 113,22); hodierna *Tanfūra* (etiam *Tarqūra*) a ruinis antiqui situs nonnihil meridiem versus abest. Stephanus Byz. (s. v. Δωρός) eam narrat a Phoenicibus esse conditam, qui ob plurima conchilia ibi reperta urbem ac portum exstruxerint. In *Tabula Peutingeri*, habetur *Thora* 8 mil. pass. a Caesarea, 20 mil. pass. a Ptolemaide quorum numerorum prior a vero haud aberrat, alter iusto minor est. S. Paula in *Peregrinatione sua* est « mirata ruinas Dor urbis quondam potentissimae ». Nomina sex episcoporum Dorenium nobis inde ab anno 518 p. Chr. innotescunt (*Le Quien*, *Assyriacæ Duru*).

Cf. *Reland*, *Palaestina* p. 738-741; *Rauener*, *Palaestina* ed. 4 p. 154; *Ritter*, *Erdkunde XVI*. 607 ss.; *Guérin*, *Samarie II*. 305-315; *Survey of West. Pal. Mem. II*. 7-11; *Le Quien*, *Oriens Christianus III*. 574 ss.; *S. Paulue Peregrinatio 5 apud Tobler et Molinier*, *Itinera hieros. I*. p. 31; *Schrader-Whitehouse*, *Cuneif. Inscr. and Old Test. I*. p. 156; *Schräfer*, *Geschichte des jüd. Volkes* ed. 3 II. 108-110; *Baedeker-Benzinger*, *Pal. und Syrien* ed. 5 p. 261, 265.

Quoad nummos cf. *Noris*, *Annus et epochae Syromacedonum IV*. 5,5 (Lips. 1696 p. 453-458); *Eckhel*, *Doct. Num. III*. 362 ss.; *F. de Sauley*, *Numismatique de la Terre Sainte* p. 142-148, 405, pl. VI. n. 6-12.

DORA v. artie. praececd.

DORCAS (Δορκάς); ita graece recte vertitur Act. 9,36. 39 nomen eiusdem

discipulae Tabitha (Ταβίθα), quae insigni in pauperes beneficentia eminebat in urbe toppe et defuneta a S. Petro vitae restituta est (Act. 9,36-42). Nomen Tabitha scribitur aramaice טבִּתָּה, hebr. טבִּתָּה i. e. δορκάς, doreas, antilope. Gaudebant olim mulieres nominibus, quae a placidis animalibus petebantur (*Buxtorf*, Lexicon chald. talm. rabb. p. 848. 849); eodem quoque nomine vocabatur mater toas regis : טבִּתָּה, Vulgata : Sebia (vide s. v.). Idem nomen muliereb. etiam apud Graecos quandoque usurpabatur (cf. *Flav. Ios. Bell. iud. IV*. 3,5).

DORDA v. DARA.

DORMIRE dicitur notione translata de incuria, neglegentia, tepore; cf. 1 Thess. 5,6 : igitur non dormiamus, sed vigilemus et sobrii simus, et similiiter Rom. 13,11 : hora est iam nos de somno surgere. Alia translatione usurpatur de morte; ita saepe dormire cum patribus i. e. mortis quasi somnum dormire et coniungi in morte cum patribus 2 Reg. 7,12; 3 Reg. 2,10; 11,21. 43; 14, 20. 31; 15,8. 24; 16,6. 28 etc. etc.; metaphora de dormitione mortis, de sonno mortis etiam ideo apta est quia notione resurrectionis ad vitam suppeditat. Eo modo Christus quoque dicit pñellam mortuam dormire, Lazarum mortuum dormire (Math. 9,24; Ioan. 11,41) et Christus vocatur primitiae dormientium (1 Cor. 15,20). In libris novi foederis Paulus frequenter ea utitur metaphora; cf. 1 Cor. 7,39; 11,30; 15,6. 18; 4 Thess. 4,12 ss.; 1 Thess. 5,10 : sive vigilemus, sive dormiamus i. e. sive in adventu Christi inter vivos erimus sive inter mortuos; 2 Petr. 3,4 : ex quo enim patres dormierunt etc.

DORYMINUS (Δορυμένης), pater Ptolemaici ducis 1 Mach. 3,38 et 2 Mach. 4, 43 graece. Opinantur aliqui eum esse eundem Docymenem, qui contra Antiochum Magnum pugnavit, cum is invadaret Coelen Syriam (cf. *Polyb.* V. 61,9).

DOS vide s. v. MATRIMONIUM.

DOSITHAEUS (Δοσιθεος), qui se sacerdotem et levitici generis ferebat, et Ptolemaeus filius eius anno quarlo re-

gnantibus Ptolemaeo et Cleopatra attulerunt in Aegyptum versionem graecam libri Esther. Putant esse eundem Dositheum, de quo *Flav. Josephus* c. Ap. 2,5; si hoc verum est, Ptolemaeus Philometor tum erat rex et versio graeca libri Esther iam exstitit c. an. 177 a. Chr.; cf. Esth. 11,1 et subscript. textus graeci in fine cap. 10; vide *Cornely*, Introd. II. 1 p. 419.

DOSITHEUS ($\Delta\omega\sigma\tau\theta\epsilon\sigma\zeta$). 1. Dux militum, qui sub Iuda Machabaeo pugnabat, et contra Timotheum felici successu arma gessit (2 Mach. 12,19-25).

2. Eques, vir fortis, qui erat de milibus Bacenoris et Gorgiam, Syrorum ducem, pallio eius arrepto ducebat, ut eum vivum caperet; verum eques quidam de Thracibus brachium Dosithei amputavit et Gorgiam ex periculo eripuit (2 Mach. 12,35).

DOTHAIN Gen. 37,17 vel **DOTHON** 4 Reg. 6,13 ($\tau\eta\tau\gamma$ et Gén. 37,17 etiam $\tau\eta\tau\gamma\eta$ cum He locali; $\Delta\omega\theta\epsilon\tau\theta\mu$ Gen. 37, 17; $\Delta\omega\theta\epsilon\tau\mu$ 4 Reg. 6,13), urbs Samariae, septentrionem versus a Sichem sita, ubi Ioseph fratres suos pecora pascentes invenit (Gen. 37,17); neque procul a Samaria urbe aberat, ut ex historia Elisei elucet (4 Reg. 6,13). Praeterea legitur Dothain in Vulgata Iudith 4,5; 7,3 et in LXX Iudith 3,9 ($\tau\eta\tau\varsigma \Delta\omega\tau\alpha\zeta\varsigma$); 4,6; 7,3. 18; 8,3 ($\Delta\omega\theta\epsilon\tau\mu$); ex quibus locis efficitur Dothain in faucibus positam fuisse, quae ex planicie Esdrelon aditum in montana Ephraim praebebant. Tempore Eusebii et S. Hieronymi ostendebatur Dothaim 12 mil. pass. a Sebaste (Samaria) aquilonem versus (Onom. ed. *Lag.* 249,38; 113,3). Hodie Dothain agnoscitur esse Tell Dôthân inter Sebastiye (Samaria) et Djenîn (Engannim), circa 18 km a Sebastiye, circa 8 km a Djenîn.

Cf. *Robinson*, Neuere bibl. Forsch. p. 158; *Van de Velde*, Memoir p. 308 et Narrative I. p. 364 s.; *Guérin*, Samarie II. p. 219-222; Survey of West. Pal. Mem. II. 169, 215; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 9; *Legendre*, Carte de la Palestine; *J. Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 161; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. p. 579 s.; *Liévin de Hamme*, Terre Sainte 1897 III. 71; *L. Heidet* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bi-

ble II. 1497-1501; *J. K. Zenner*, Zeitschr. für kath. Theol. XII. 1888 p. 740. 741.

DRACHMA, nummus argenteus eiusdem cum denario ponderis (2 Mach. 12,43; Luc. 15,8. 9). Denarius autem tempore Christi merces erat pro labore diurno (Math. 20,10. 13). Drachma atheniensis centesima pars minae erat; drachma phoenicea paulo minoris ponderis erat. Ceterum drachmae antiquiores maius pondus habebant quam quae posteriore tempore cudebantur. Actate Christi duae drachmae aequabant siculum hebraicum dimidium (cf. Matth. 17,24. 27). — Neh. 7,70. 71. 72 nummus persicus daricus ($\gamma\delta\pi\kappa\mu\gamma$) in Vulgata vertitur drachma. Daricus, nummus aureus, aequabat duas drachmas aureas vel 20 drachmas argenteas atticas. — De valore vide s. v. PECUNIA.

DRACO in Vulgata imprimis, conformiter usui veterum Graecorum et Romanorum, non animal aliquod fabulosum, sed generatim serpentem significat (cf. Ex. 7,9. 12,15). Praeterea vero varias alias bestias designat, quae in hebreo pluribus nominibus appellantur. Breviter singula recensemus.

1. $\tau\eta\tau\gamma$ vel etiam $\tau\eta\tau\gamma\mu$ (Ez. 29,3; 32,2), plur. $\tau\eta\tau\gamma\eta\mu$ ($\tau\eta\tau\gamma\eta\mu\mu$) explicatur in Vulgata *draco* (i. e. serpens) Ex. 7,12. 13, ubi vv. 9. 10 *cobuber* dicitur; similiiter Deut. 32,33 « fel draconum » est venenum serpentum, sicut Sap. 16,10 $\delta\varphi\alpha\chi\nu\tau\omega\omega$ « draconum venenatorum dentes » de serpentibus dicitur. Etiam in Ps. 90[91],13 « concubabis leonem et draconem » apte serpens intellegitur, sicut in verbis Siracidae « commorari leoni et draconi » ($\delta\varphi\alpha\chi\nu\tau\iota$) (Eccli. 25,23 gr. 16). Draco quoque magnus, quem Babylonii colebant, quemque Daniel absque gladio et fuste interfecit (14,22. 23 s. 27), serpens erat, quem etiam picturæ in antiquissimis hypogaeis christianorum eum Daniele repreäsentant; atque serpenti divinos honores a Babylonis tributos esse, frustra negarunt plures auctores; nam et scriptores veteres relationem intimam inter cultum Bel et serpentis testantur et inscriptiones cuneiformes illum cultum apud Babylo-

nios florissemus confirmant (cf. H. Rawlinson 19, 13 ss.; E. Schrader in *Riehm-Baethgen*, Handw., ed. 2 I. 328 ss.).

Serpentem magnum etiam propheta intellegit, cum Nabuchodonosor, regem Babylonis, draconem assimilat habitacionem Sion devouranti (Ier. 31,34), et pari similitudine « duo dracones magni » inter se pugnantes in libro Esther (10,7; 11,6) describuntur. Simili draconis i. e. serpentis specie vates in Apocalypsi dialbum, mulieri ac tilio ejus insidiantem, vident adorari ab universa terra, « serpente illum antiquum », cuius invidia inde ab initio mors intravit in orbem terrarum (Apoc. 12,3 ss.; 13,2 ss.; 16,3; 20,2; cf. Gen. 3,1 et Sap. 2,24). V. SERPENS.

A serpente aliquo magno etiam *fons draconis* (דְּמוֹת הַתְּנִינָה) prope portam urbis Ierusalem nomen accepit (Neh. 2,13). Vide artic. seq. — Alio sensu idem nomen hebraicum נֶגֶן pro belua marina adhibetur, atque ita in Vulgata *draco* loco ceti ponitur Ps. 148,7; alibi a S. Hieronymo bene *cete* vel *cetum* interpretatur (Gen. 1,21; Job 7,12; Is. 27,1). V. CETUS. — Denique eodem nomine appellatur crocodilus niloticus, qui in sermone propheticus figura est Aegypti; etiam hoc sensu *draco* occurrit in Vulgata Ps. 73[74],13; Is. 31,9; Ez. 29,3; 32,2.

2. Eadem hac ultima significazione hebr. נֶגֶן, quod alibi a S. Hieronymo retinetur (Job 3,8; 40,20; Is. 27,1), in Psalmis 73[74],14 et 103[104],26 *draco* redditur. V. LEVIATHAN.

3. Ex magna cum nomine נֶגֶן similitudine etiam נֶגֶן plur. נֶגֶנִים et Lam. 4,3 *Kethib* (נֶגֶן) in Vulgata, sicut a LXX interpretibus pleniusque *draco* explicatur, quod potius de cane aureo (*Schakal*) exponentium est. V. CANIS AUREUS.

4. Praeterea etiam מִתְחָרָה a S. Hieronymo *dracones* dicuntur (Is. 13,21). Nomen hoc semel tantum in S. Scriptura occurrit et animal nihilans, velut bubonem aliquam noctuae speciem, vel etiam cauem aureum vel lupum vel aliam feram deserta habitaalem videtur denotare, quamquam Bocharto ferarum ulatum tantum significat Hieroz. I. 865-7, ed. Ros. II. 212-4.

5. Denique alii desertorum incolae מִתְחָרָה semel in Vulgata *dracones* appellantur (Ier. 50,39). Aliis in locis explicantur *Aethiopes* (Ps. 71[72],9, ubi ex contextu fortasse צְרוּם *inimici* cum Olshausen aliisque legendum erit), *bestiae* (Is. 13, 21), *captivitas* (Is. 23,13), *daemonia* (Is. 34,14). *Bocharto* (I. c. 861-5, ed. Ros. II. 206-11) sunt feras ferae, Arabibus *dajwan* dictae, atque haec explicatio etiam recentioribus non videtur spennenda. Duac felis ferae species in Palaestina communiores sunt, *Felis maniculata* Rüppell et *F. Chaus* Güttenstädt, quae inter incolas locorum desertorum bene numerantur. Fortasse tamen etiam alia animalia in desertis degentia nomine מִתְחָרָה designantur, quae difficile erit accuratius determinare. Fr. Hommel potissimum animal *Felis caracal* Güttenstädt (= *Lynx caracal* Schreber) vocatum significari censem.

De ultimis cf. *Lennis-Ludwig*, Synopsis I. 1 ed. 3 p. 183. 186; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible ed. 8. p. 66 ss.; *id.* Fauna and Flora of Palest. 18 ss.; *Fr. Hommel*, Namen d. Sängethiere 299 nota 2. 322 s. — De draconibus veterum cf. *Bochart*, Hieroz. II. 428-40, ed. *Rosenm.* III. 222-39, cf. 775-84; *Sam. Oedmann*, Verm. Samml. 4,35-48; *H. O. Lenz*, Zool. d. alt. Griech u. Römer 432-74; *L. Lewysohn*, Zool. d. Talm. 240 s.; *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3 VII. 223.

L. FONCK.

DRACONIS FONS, (נֶגֶן נֶגֶן, πηγὴ τῶν σακῶν) Neh. 1,23 commemoratur, ubi Nehemias refert se a porta vallis ante fontem draconis ad portam stercoris transisse. Ex situ harum portarum fons iste in superiori parte vallis Hinnom fuisse supponendum est, quam etiam Iosephus nomine vallis fontis (Ἐγενέτη πηγῆς φάραγγα Bell. V. 12,2, ed. Niese 303) videtur designare (v. IERUSALEM II. 2). Idem scriptor ex eadem parte occidentali urbis piscinam serpentum (Ἐγενέτη δράκων ἐπικαλούμενη κολυμβήθορά Bell. iud. V. 3,2, Niese 108) commemorat. (v. IERUSALEM III. 3).

Cf. Pal. Expl. Fund. Quart. Stat. 1899 p. 57 The Dragon Well by Ph. Baldeusperger et p. 57,58 Note on the Dragon Well by J. Thomas.

L. FONCK.

DROMEDARIUS v. CAMELUS.

DRUSILLA (Δρουσίλλα), filia Agrippae I., soror Agrippae II., qui eam Azizo Emesorum regi cum circumcidisti annuisset in matrimonium collocauit. Quod tamen connubium dissolutum est huiusmodi de causa, ut Flav. Josephus narrat : « Felix quo tempore procurator erat Iudaeae, cum forte Drusillam conspexisset (namque omnes pulchritudine excellebat) mulieris desiderio tenebatur, et ex amicis suis Iudeum, nomine Simonem, genere Cyprus qui se magum esse simulabat, ad eam mittens suadere nitebatur, ut relieto marito ei nuberet beatam facturum esse pollicens, si ipsum non fastidiret. Atque illa haud recte faciens volensque effugere sororis Berenices invidiam (nam propter pulchritudinem suam non leviter ab ea laesa erat), ut contra patria instituta ageret et Felici nuberet, se persuaderi sinit, cumque ex eo peperisset filium, Agrippam nomine vocavit. Sed quemadmodum is iuvenis cum muliere ista perierit, cum inflammaretur mons Vesuvius tempore Titi Caesaris postea declarabo » (Ant. XX. 7,2). Antequam Drusilla Azizo daretur coniux, desponsata erat Epiphani, Antiochi Commagenorum regis filio, qui tamen eius nuptias recusaverat ut qui Iudeorum religionem sua relicta amplecti noluerit, licet ita se facturum esse pueriae patri olim promiserat (cf. Ant. XIX. 9,1 et XX. 7,1). Felix vocatur a Suetonio (Claud. 18) maritus trium reginarum. Cum Drusillam ad adulterium induxit, intellegitur, quomodo disputante Paulo de iustitia, castitate, iudicio futuro tremafactus noluerit ultra audire orationem; cf. Act. 24,24. 25.

DUDIA (דָּדוֹיָה, Δωδία), praefectus secundae turmae exercitus Davidis 1 Par. 27,4; sed si confertur 11,12 et 2 Sam. 23,9, excidisse videtur verba : *Eleazar filius Dodo* (Dudia), Alohites i. e. ex posteris Ahoc (1 Par. 8,4). In Vulgata 1 Par. 11,12 et 2 Sam. 23,9 דָּדוֹן et דָּדוֹת vertitur appellative : patrui eius. Vide ELEAZAR 3.

DUEL (לְשִׁיחָנָה, Num. 2,14 רַעֲנָא; Περιουσία ubique), pater Eliasaph princi-

pis tribus Gad (Num. 4,14; 2,14; 7,42. 47; 10,20).

DUMA. 1. Duma (דּוּמָה, Δούμα) recensetur Gen. 23,14 et 1 Par. 1,30 inter posteros Ismael; cf. Dumatha (*Steph. Byz.*), Domata (*Plin. VI. 28,157*), Du-maitha (*Ptol. V. 19,7 [ed. Müller-Fischer V. 18]*; VIII. 22,3). Nomen itaque tribum et regionem significat in Arabia spectante inter septentrionem et occidentem, quae regio hodie Duma saxea (*Duma el-djandal*) appellatur. Controversia est significetne Duma Is. 21,11 idem; plerumque, cum dicatur : clamat ex Scir, intellegitur ibi Edom vel Idumaea, ut iam LXX habent. Fortasse propheta eam regionis appellationem prae communi elegit, ut ipse vocis notione appellativa silentium, locum silentii (de oreo Ps. 94, 17; 115,17) innueret, ad quam conditionem gens et regio Edom apud Deum iam esset redacta.

2. Duma m̄bs montis Iuda (Ios. 15,32 hebr.) in Vulgata Ruma dicitur (v. RUMA).

DURA (דּוּרָה, Δεειρά), campus provinciae Babylonis, in quo Nabuchodonosor rex statuam auream erexit, quam adorari voluit (Dan. 3,1). Ex inscriptionibus cuneiformibus tres regiones *Duru* in Babylonie innotescunt. Nomen *Duru* ab assyriologis explicatur vallum, castellum, arx et usque ad hodiernum tempus frequenter usurpatum ad designandos colles. Ipsum locum, in quo statua illa erecta fuerit, a se repertum esse censem J. Oppert; inveniuntur enim *Nahr Dura* i. e. Iuvius *Dura* et *Totul Dura* i. e. colles *Dura* circiter 8 km a Babylone inter meridiem et orientem; ibidem certinuit collis *el-Mokhattat* (*la colline aiguëe*), qui 6 m in altum elevatur supra basim quadratam 14 m et substructiōnem illius statuae aureae efformasse ab eodem auctore coniicitur.

Cf. Fr. Delitzsch, Paradies p. 216; Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscr. and Old Test. II. p. 127. 128; J. Oppert, Expédition en Mésopotamie I. 238 ss.; Brunengo, L'Impero di Babilonia e di Ninive II. p. 329; J. Menant, Babylone et la Chaldée, 1875, p. 244 et tabulam geogr. p. 261; F. Vigouroux, La Bible et les découv. mod. ed. 6 III. p. 303. 304-

E

EBAL. 1. Ebal (**אֶבָּל**, **Εβάλ**) recensetur inter filios Iectan Gen. 10,28; idem 1 Par. 1,22 scribitur Hebal (**הֵבָל**, **Ἐβάλ**). Significatur itaque stirps quae-dam Iectanidarum, quos Arabiam me-ridionalem incoluisse constat (v. IEC-TAN). Etiam hodie nomine *Abil* et regio et varii pagi in *Yemen* designantur (*Habley*, Mélanges critiques p. 86; *Dillmann*, *F. de Hummelauer* ad Gen. 10,28).

2. Ebal (**אֶבָּל**, **Ἐβάλ**, **Ταερίλ**), ex filiis seu posteris Sobal filii Seir Horraei Gen. 36,23; 1 Par. 1,40).

3. Ebal mons in Vulgata scribitur Hebal.

EBENINUS v. HEBENINUS.

EBRIETAS. Isaias propheta vehementer reprehendit principes Iuda ob ebrietatem 5,11. 22; pariter sacerdotes et pseudoprophetas 28,7; cf. 28,1. 3. Ebrietatem carpit Osee 4, 41 : vinum et ebrietas auferunt cor. Ebrietatis perversitatem pluribus prosequuntur libri sapientiales; Prov. 20,1 : luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas; quicumque his delectatur non erit sapiens; 31,4 nullum secretum est ubi regnat ebrietas; cf. 21,17; 23,30-33 describuntur ebrietas et quae ab ea afferantur mala; item Eccli. 31,38 : vinum multum potatum irritationem et iram et ruinas multas facit etc. et 19,1 operarius ebriosus non iocundebitur et 26,11 mulier ebrosa ira magna, et contumeliam et turpitudinem eius non tegetur; cf. 19,2; 31,30. Quare apostolus quoque ebrietatem inter opera carnis recenset (Gal. 5, 21) et ebriosi christiani consuetudinem iubet vitari et ebriosos regnum Dei mi-

nime esse possessiuros affirmat (1 Cor. 3,11; 6,10) et Christus monet : attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula et ebrietate et superveniat in vos repentina dies illa (Luc. 21,34; cf. Matth. 24,49). Quandoque ebrius, inebriatus is quoque dicitur qui hausto vino hilarior effectus est; cf. Ioan. 2,10. — Sensu translato dicitur ebrietas de stupore illo quo homines consilii inopere in maxima quadam adversitate corripuntur; cf. Is. 29,9; Ier. 13,3; Ez. 23, 33; Job 12,25 etc.

EBUR tempore Salomonis afferebatur navibus Salomonis et Tyriorum ex regione Ophir (cf. 3 Reg. 10,22; neque obstat quod ibi hebr. dicuntur naves Tharsis; nam uti 22,49 hebr. elucet, naves Tharsis appellantur quoque naves quae navigabant in Ophir). Ebur adhibebatur ad domos et palatia ornanda; unde dicuntur domus eburneae (3 Reg. 22,39; Ps. 44,11; Am. 3,15). Salomon habuit thronum ebore obductum (3 Reg. 10,18); Amos propheta invehitur in luxuriosos qui dormiunt in leictis eburneis 6,4; cf. Cant. 7,4; Ez. 27,6. 15. Ceterum v. ELEPHANTUS n. 3.

ECBATANA. (**Ἐκβάτανα**, ἐν πόλει, A ἐν Ασσοῦ ἐν πόλει; Esdr. 6,2; Ἐκδάτανα Tob. 3,7; 6,6. 18; 14,12. 14 graece; Judith 1,1 ss.; 1,14 graece; 2 Mach. 9,3), urbs et caput Mediae, distans ab Oronte monte (hodie *Elrend*) stadia duodecim (*Diodor. Sie.* II. 13), eo fere loco quo hodie *Hamadan*. Ibi tempore aestatis reges persici et partici degere solebant (*Strabo XI. 13,1*; *Xenoph. Anab.* III. 5, 13). Apud Herodotum (1,98) scribitur Ἀγράτανα. — Sunt etiam scriptores (v. g.

E. Beurlier), qui solummodo Esdr. 6,2 et 2 Mach. 9,3 ad Ecbatana-Hamadan in Media magna referant, reliquos autem textus Tob. 3,7 etc. Judith 1,4 etc. potius ad Ecbatana in Media septentrionali seu Atropatene (Ecbatana secunda apud *Mosen Choren*. Hist. Arm. II. 84), ubi hodie *Takti Soleiman* (*Rawlinson*).

De Tob. 5,8 (Vulgata : Rages civitas Medorum, quae posita est in monte Ecbatanis) v. s. v. RAGES.

Cf. *Ritter*, Erdkunde IX. 98-128; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscr. and Old Test. II. p. 67; *Detitzsch*, Paradies p. 248; *Brugsch*, Reise nach Persien I. 363 ss.; *E. Beurlier* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1528-1532; *H. Rawlinson* in Journal of the Geogr. Society X. 1841 p. 46-53.

ECGETAN (אַגְּתָן, 'Azzatān), pater Iohanan de filiis Azgad (Esdr. 8,12).

ECCLESIA. Ea voce (cf. ἐκκλησίας) generatim significatur multitudo hominum convocata et congregata. In veteris foederis libris communiter dicitur, ut נָגָד, de coetu populi Dei, de coetu Israelitarum, quae etiam ecclesia Domini vocatur (Num. 20,4) vel ecclesia populi Dei (Iud. 20,2) vel ecclesia Israel (3 Reg. 8,14) et plerumque coetus intellegitur religiousus, ad cultum Dei collectus. Sed etiam notione generali de aliqua concione adhibetur; cf. Eccli. 23,34; 33,19; 38,37 et Ps. 23,5 sermo est de ecclesia malignantium. In libris novi foederis plerumque dicitur de coetu fidelium Christi vel in universum (Matth. 16,18; 1 Cor. 12,28; Eph. 1,22; 3,10; 5,23 s.; Phil. 3,6; Col. 1,18. 24 etc.) vel de coetu fidelium in aliqua urbe vel regione; unde de ecclesiis Galatiae (Gal. 1,2) etc. mention fit et de ecclesiis gentium (Rom. 16,4). Eodem nomine designantur coetus fidelium qui celebrantur ad cultum divinum exercendum, ad eucharistiam conficiendam, ad exhortationes et doctrinam tradendam (1 Cor. 14,34). Dicitur domestica ecclesia alicuius ecclesia seu fideles qui in domo alicius sunt vel ibi congregantur (cf. Rom. 16,3; 1 Cor. 16,19; Col. 4,15). Notione profana de multitudine hominum easu collecta et tumultuante dicitur Act. 19,32 s.: erat enim ecclesia confusa.

Ecclesia Christi, ut ex locis citatis colligitur, est societas religiosa, cui finem proximum appetendum Christus proposuit sanctificationem hominum, finem ultimum clarificationem Dei per debitum cultum. Hanc societatem Christus dicit regnum suum, quod comparat cum grege in unum ovile collecto; ipse pastor gregis vicarios pastores Petrum et sub eo reliquos apostolos instituit. Nomen autem, quod societati supernaturali a se fundatae proprium esset, Christus elegit illud ecclesiae. Est igitur ecclesia Christi coetus hominum, qui eiusdem fidei professione et corundem sacramentorum communione sub apostolicis pastoribus eorumque primate regnum Christi in terris constituant. Cf. *Ch. Pesch*, Praelect. dogm. ed. 3 I. n. 303-310.

ECCLESIASTES (Ἐκκλησιαστῆς), titulus Salomonis (Eccl. 1,1. 2. 12; 7,28; 12,8. 9). Si vim vocis graecae spectaveris, explicabis dici de eo qui ad audiendum agendum in concionem venit vel qui concionem convocabit. Quam notio nem S. Gregorius Nyssenus (hom. I in Eccl.) et Olympiodorus exprimunt (initio comment. in Eccl.) et quam S. Hieronymus quoque tradit addita ulteriore applicatione : « Ecclesiastes graeco sermone appellatur qui coetum i. e. ecclesiam congreget, quem nos nuncupare possumus concionatorem, quod loquatur ad populum et sermo eius non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur » (in Eccl. 1,1). Si indolem libri consideraveris qui inscribitur: verba Ecclesiastae, certe dicendum erit, ecclesiasten intellegi de oratore concionante vel de scriptore oratoriu dictione utente (cf. *Gietmann*, Comment. in Eccl. p. 39). Quae sit vocis hebr. בְּנֵי קֹהֶן vis ac notio disceptatur; explicit collectorem proverbiorum, alii communissime concionatorem (לְבָבָם convocare et in coetum cogere? sed de tali coetu in ipso libro nulla est mentio); alii statuunt notiōnem לְבָבָם primariam esse clamare, vocare; unde *Gietmann* censet etiam in voce illa interpretanda non esse neglegendam exclamandi notiōnem :

« Ecclesiastes qui *exclamans* lamentatur rerum omnium vanitatem quasi praeconio fungitur, cum voluntibus nolentibus denuntiat atque inculeat rem longe gravissimam. Emphasis enim quaedam iis locis quibus id nomen positum est, manifesto sentitur, evidenter quidem 1,2; 7,28; 12,8; sed etiam 1,1. 12 et 12,9, tum quia appellatio huinsmodi non sine consilio profecto gravique ratione assumpta totiesque repetita est, tum quia, si exclamandi notionem subieceris, fit mirum in modum argumento libri consentanea. Atque hoc quodammodo pro firma demonstratione habeo, vocem *תְּהִלָּה* aliquo modo ad declamatorium contentionem vocis referendum esse » (I. e. p. 61). Alias explicationes vide I. e. p. 63 et *Cornely*, *Introd. ed. 2* II. p. 153.

ECHAIA (אַחְיָה, *Achja*), princeps populi, signator foederis (*Neh.* 10,26 hebr. 27).

ECHI enumeratur Gen. 46,21 inter filios Beniamin; vide s. v. **AIHARAM**.

ECREBEL ('Εξερέβηλ), oppidum inter meridiem et orientem Bethuliae, haud procul ab altero oppido Chus seu Chusi iuxta torrentem Moehmur sito (*Judith* 7,18 LXX; *Vulgata* omittit nomina Chus, Ecrebel, Moehmur; Itala scribit Chus, Etrebel, Machur). Nomen Ecrebel aliquibus interpretibus conservatum esse videtur in *'Agrabe*, de qua urbe s. v. **ACRABATHANE** diximus. Cf. etiam *Survey of West. Pal.* Mem. II. 389.

EDDO (אֶדֶד; LXX omitt.), primus in pago Chaspia haud longe ab Ahava fluvio (*Esdr.* 8,17). Ad eum misit Esdras, ut pro sua auctoritate levitas et Nathinaeos ad iter in Ierusalem cum Esdra instituendum induceret; neque frustra; nam levitae quadraginta et Nathinaei ducenti viginti ex ea regione iter cum Esdra suscepimus (cf. 8,18-20). Ipse Eddo fortasse erat levita, neque obstat quod Nathinaei fratres eius vocantur; cum enim et levitae et Nathinaei ministeria sacra obirent, poterant vocari fratres eodem modo quo v. g. Sadoc summus sacerdos et sacerdotes fratres appellantur *1 Par.* 16,39.

EDEMA (אֶדֶם, Ἀρματό), urbs Nephthali inter Génereth et Arama enumerata (*Ios.* 19,39). Hodie vel vicus *el-Damige* inter Tiberiadem et montem Thabor (*Survey of West. Pal.* Mem. I. 365. 384; *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 633) vel *Khîrbet Adma* ad dexteram ripam Iordanis paulo infra lacum Tiberiadis (*Legendre*, Carte de la Palestine).

EDEN (עֵדֶן, Ἔδεν). **1.** Eden Gen. 4, 16 vide s. v. **PARADISUS**.

2. Filii Eden qui erant in Thalassar (4 Reg. 19,12; Is. 37,42) sunt iidem, qui apud Assyrios in inscriptionibus appellantur *Bil 'Adini*, domus 'Adini et qui habitabant in parte quam maxime occidentalni Mesopotamiae ad utramque Euphratis ripam ea fere in regione, ubi hodie sitae sunt urbes *Aintab* et *Urfa* (cf. *Delitzsch*, *Paradies* p. 4. 263 s.; *Schrader-Whitehouse*, *Cuneif. Inscript. and Old Test.* II. 11). Atque eadem regio Eden Ez. 27,23 enumeratur, ubi sermo est de commercio Tyriorum cum Mesopotamia.

3. Beth Eden (Am. 1,5; *Vulgata*: domus voluptatis, LXX ἀνθρώπων Χαρούμαν), ut ex contextu patet, est regio quaedam Syriae. Videtur eadem esse ac *Παράδεισος* apud Ptol. V. 13,20 [14,16], urbs Lao-dicenes, hodie vicus *Ehden* ilinere unius diei distans a *Ba'albek* nec procul a *Bsherre*, ubi cedri abundant (*Ritter*, *C. Th. Fischer*). Aliis autem Beth Eden videtur esse *Djâsie el-Kadime*-haud longe a *Ribla* in septentrionali termino Colesyiae sita, quam cum *Παράδεισῳ* Ptolemaici componunt, aliis vicus *Beit el-Djâme* (domus paradisi) ad radices orientales montis Hermon, aliis *Bit 'Adini* seu Eden Mesopotamiae.

Cf. *Ritter*, *Erdkunde* XVII. p. 650 ss.; *C. Müller-C. Th. Fischer*, *Claudii Ptol. Geogr.* 1883-1901 I. p. 977.

4. Levita de filiis Gersom tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,12); idem videtur nominari 2 Par. 31,13 (LXX Ὅδορι).

EDER. **1.** Eder (עֵדֶר, Ἐδέρ), levita ex posteris Merari tempore Davidis, filius Musi (1 Par. 23,23; 24,30).

2. Eder (אֶדֶר, A. 'Eðərāv, B. omitt.), urbs in meridie (Negeb) Iuda iuxta terminos Edom (Ios. 15,21). Situs ignoratur. Aliqui eam agnoscunt in *Khirbet el-'Adar* ad meridiem Gazae (*Survey of West. Pal. Mem. III. 236*), alii in *Khirbet Umm 'Adre* in *Wādi el-Sheria* (cf. *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 183); alii denique suspicantur eam non differre ab Arad et mera transpositione litterarum נ et נ exortam esse.

EDISSA (אֵדִסָה i. e. myrtus), nomen hebraicum, quo Esther appellabatur (Esth. 2,7; omittitur in LXX). Puellis haud raro nomina florum, plantarum indebantur; cf. Susanna (lilium).

EDNA (אֵדְנָה). **1.** Unus ex filiis Phahath Moab, qui cum Esdra Babylone redierunt et uxores alienigenas duxerunt (Esdr. 10,30; 'Eðəv').

2. Princeps familiae sacerdotalis de stirpe Haram, tempore Iosaphat pontificis, filii Iosue pontificis (Neh. 12,15; Μαννάς).

EDNAS. **1.** Ednas (אֵדְנָה, 'Eðəvā), princeps millium ex tribu Manasse, qui cum aliis Davidi se adiunxit, cum ab Aphec in Siceleg rediret (1 Par. 12,20). In Vulgata nomen Ednas h. l. bis ponitur per errorem.

2. Ednas (אֵדְנָה, 'Eðəvā), princeps exercitus in Iuda sub Iosaphat rege (2 Par. 17,14); praecorral trecentis millibus viorum robustissimorum.

EDOM (אֶדוֹם, 'Eðəm) cognomen est Esau, quod sortitus est quia lassus ab agro redux cum vidisset pulmentum a fratre Iacob coctum, exclamavit: da mihi ut deglutiam (devorem) rufum hoc אַדְמָה (vel ut alii censem scribendum אַדְמָה; cf. *Dillmann* ad Gen. 25,30). Ceterum de Esau vide s. v.

Dicitur Edom de posteris Esau, de Edomitis. Regionem Seir prius incolebant Horraei (Gen. 36,20 ss.); verum filii Esau eam occupabant deletis Horraeis (Deut. 2,22). Diu antequam Israelitae haberent regem, Edomitae iam regia dominatione gubernabantur. Eorum reges sat multi recensentur Gen. 36,31-39; reges non iure nativitatis sed electione

facta inter se successisse satis appetet ex modo enumerationis. Ex Cades misit Moyses nuntios ad regem Edom, ut permetteret fratri Israel transire per terram Edom; verum is superbe et dure recusavit (Num. 20,14-21; Iud. 41,17. 18); unde coacti sunt ex latere circumire illam terram; neque enim fratri Edomi bellum inferre Deus tum temporis permisit. Sed quo animo hostili esset Edom contra Israel, satis iam tum declarabatur. Ex tempore Iosue et Iudicum nihil de Edomitis refertur. Veruni Edomitas saltem ultimo Iudicum tempore sese inimicos praebuisse patet ex eo quia Saul confirmato regno super Israel pugnabat per circuitum adversus omnes inimicos eius, contra Moab et filios Ammon et Edom et reges Soba et Philisthaeos et quemque se verterat superabat (1 Reg. 14,47). David quoque Edomitas tenuit subiectos, non sine caede multorum (Ioab enim sex mensibus in ea regione moratus est et omnis Israel, donec interimeret omne masculinum in Idumaea, 3 Reg. 11,15. 16). David autem posuit in Idumaea custodes statulque praesidium et facta est universa Idumaea serviens David 2 Reg. 8,14. Verum ex caede illa principum servatus est Adad alioque de servis patris eius; isti fugerunt in Aegyptum. Benigne suscepti sunt a Pharaone et cum Adad adolevisset, Pharaon ei dedit uxorem, sororem uxoris suae germanam. Mortuo David Adad reversus est in Edom et cum Salomon a via Domini declinasset, suscitavit ei Dominus adversarium ipsum Adad (3 Reg. 11,14). Atque ex eo tempore Edomitac sese dominio Iudaeorum subtrahere conabantur, et LXX addunt 3 Reg. 11,23 Israeli ab Adad (Ader) molestiam esse creatam ipsumque in terra Edom regnasse. Cum contra Iosaphat regem Moabitae et Ammonitae bellum moverent, etiam Edomitae egressi sunt ut pugnarent contra Iudam; sed percussi sunt (2 Par. 20,22); alias rex Edom simul cum Iosaphat rege et Ioram rege Israel egreditur ad bellicam expeditionem contra Moabitae (4 Reg. 3,9); unde vel subiectione vel foedare iunctus erat cum rege Iuda. Sed cum sub Ioram filio Iosaphat Edom recederet ne esset sub Iuda (4 Reg. 8,20; 2 Par. 21,

8), Edomitae regi Iosaphat subiecti fuisse videntur. Feliciter contra eos iterum pugnavit Amasias; ipse percussil Edom in valle salinarum decem milia et cepit urbem praecepuam Petram (ঢ়ুড়, Sela) vocavitque nomen eius Ieetebel (4 Reg. 14,7) et Azarias, filius eius et successor regni eliam Aelath regno iudaico restituist Edomitis inde expulsis (4 Reg. 14, 22). Verum Edomitae mox viribus resumptis regnum iudaicum denuo aggressi sunt; nam sub Achaz rege venerunt Idumaei et pereuererunt multos ex Iuda et ceperunt praedam magnam (2 Par. 28,17). Atque ex eo tempore Edomitae immunes fuisse videntur a dominatione regis Iuda et cum Sedecias reges vicinos ad foedus contra Chaldaeos ineundum evocaret, etiam nuntii regis Edom ad eiusmodi foedus ineundum in urbe Ierusalem aderant. At ut alii, ita Edomitae quoque resistere Chaldaeis non poterant (cf. Ier. 27,2 s.).

Quantum gesserint Edomitae odium in Iudeos, testes quoque sunt communiones prophetarum contra eos. Iam Ieiel propheta Idumaeam fore in desertum perditionis praedixit pro eo quod inique egerint in filios Iuda (3,19). Et Amos : super tribus sceleribus Edom et super quattuor non convertam eum; eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum et violaverit misericordiam eius et tenuerit ultra furorem suum et indignationem suam servaverit usque in finem, mittam ignem in Theman et devorabit aedes Bosrae (1,11. 12). Imprimis gravis est visio Abdiae contra Edom : propter imperfectionem et propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob operiet te confusio et peribis in aeternum. Quae ab istis prophetis obiciuntur Edomitis, Edomitae patravunt in calamitate illa iudaica, de qua 2 Par. 21,16 vel 23,23. 24 et 4 Reg. 14,13. Pariter cum Ierusalem a Chaldaeis expugnaretur, Edomitae trupudio et exultationi indulgebant odium vetus in Iudeos expletos (cf. Ps. 136, 7; Lament. 4,21), quare iterato ab Ezechiele propheta iis vindicta iussu Dei annuntiatur (23,42 ss.), praesertim cum terram palaestinensem populo Dei in exsilium abducto occupare vellent (Ez.

35,2 ss.; 36,5). Et vastitas illa atque destructio, quam praeter alios Ieremias quoque terrae Edomitarum vaticinatus erat (49,7-22), confirmatur ab ultimo prophetarum; nam dum Israel ex exilio redux iterum gratiam Dei expertus est, Edom appellatur populus cui iratus est Dominus usque in aeternum (Mal. 4,3 s.).

Etiam tempore Machabaeorum odium illud inveteratum in Iudeos manifestabant. Nam Edomitae quoque inter eos erant de quibus narratur: « ut audierunt gentes in circuitu quia aedificatum est altare et sanctuarium sicut prius, iratae sunt valde et cogitabant tollere genus Iacob, qui erant inter eos, et coeperunt occidere de populo et persequi; et dobellabat Iudas filios Esau in Idumaea et eos qui erant in Acrabathane quia circumsedebant Israelitas et percussit eos plaga magna » (1 Mach. 5,1-3). Occuparunt Edomitae Chebron quoque; at ibi pariter a Iuda expugnati sunt (1 Mach. 5,63). Et, uti 2 Mach. 10,5 graece referatur, simul cum Gorgia vexarunt Iudeos; cf. 2 Mach. 12,32. Demum Idumaei ab Ioanne Hyreano subiecti et, si vellent in patria manere, coacti sunt circumcisio nem subire et legibus iudaicis uti; « illi vero patriae suea amore tum circumcisio nem admirerunt tum vitam in ceteris similiter ac Iudei agere sustinuerunt » (Flav. Ios. Ant. XIII. 9,4; XV. 7,9); at irrisionis causa quandoque semi-Iudei vocabantur (cf. l. c. XIV. 15,2). Tandem Antipater, Idumaeus, a Caesare totius Iudeae procurator factus est (Ant. XIV. 8,5) et eius filius, Herodes, rex evasit Iudeorum et post ipsum Archelaus (cf. Matth. 2,22).

Cum Edomitae continuo inimici essent populi Dei, Edom ponitur quoque tamquam typus omnium eorum qui regnum Dei oppugnant (cf. Is. 34,6; 63,1) et cum ex altera parte Edom quoque novo regno messiano dicatur inserendus esse (Is. 41,15; Am. 9,12), significantur eius regni messiani arma victoria quibus hostes quoque devicti evadant, quae Dei est clementia, participes honorum Messiae.

EDOM, IDUMAEA. Termimi terrae Edom in Veteri Testamento non indi-

cantur, sed ex obiter dictis aliquatenus definiri possunt. Nomina Edom et mons Seir fere convertuntur. Primitus quidem mons Seir illam solam regionem montanam designasse videtur, quae valli *el-Araba* inter mare Mortuum et sinum Aelaniticum extensae ab occidente adiacet et contermina est deserto Pharan meridiem et occidentem versus, deserto Zin septentrionem versus (Gen. 14,6; Deut. 33,2; Ind. 3,4). Postmodum vero tota regio montana ab occidente et ab oriente eidem valli *el-Araba* adiacens appellata est terra Seir, mons Seir (cf. Deut. 2,1 s.; Ez. 23,8; 33,13 et forte etiam Gen. 32,3). Sciungebatur itaque terra Edom Veteris Testamenti a terra Moab per *Wadi el-Hasā*, a Negeb (tractu australi) Iuda per desertum Zin et extendebatur usque ad sinum Aelaniticum et desertum Pharan. Cf. etiam s. v. GEBAL. Sine dubio regio ad orientem vallis *el-Araba* protensa erat praestans; in ea enim inveniuntur complures urbes, quae in Vetere Testamento terrae Edom adscribuntur; celeberrima urbs Petra seu Sela, quam Amasias rex Iuda cepit et Iectehel appellavit (4 Reg. 14,7 et v. IECTEHEL), Phunon (Num. 33,42), Bosra (de qua diximus s. v. BOSRA 4), Thophel (Deut. 1,1); iuxta sinum Aelaniticum erant duae urbes edomitiae Aelath et Asiongaber (Deut. 2,8; 3 Reg. 9,26).

Aetate Graecorum et Romanorum Edom appellatur Idumaea, cuius fines multo latius extenduntur quam Edom Veteris Testamenti. Ipsa Hebron in ditione Idumaeorum erat, donec a Iuda Machabaeo recuperata est (1 Mach. 5,63); Bethsura aquilonem versus a Hebron sita praecepitum erat munimentum Iudeorum contra Idumaeos Iudacam infestantes (1 Mach. 4,13. 29. 61; cf. Iextum graecum 4,29 et v. BETHSUR). A Flavio Iosepho in Idumaea etiam Amalekitis comprehenditur (Ant. II. 1,2) et trihui Simeon assignatur Idumacae pars Aegypto et Arabiae contermina (V. 1,22). Ex aliis quoque locis (Ant. XII. 8,6; XIII. 9,1; Bell. iud. IV. 9,7) colligitur ditioni Idumaeorum subiectas suisse urbes Hebron, Ador, Maresa, Azotum. Videtur itaque terminus septentrionalis Idu-

maceae assignari posse linea, quae ab Azoto per Eleutheropolin (*Bēt Djbīrīn*) Hebronem dicit.

Cf. *Retland*, Palaestina I. p. 66-73; *F. Buhl*, Geschichte der Edomiter 1893; *E. Hull*, Mount Seir 1889 p. 85 ss.

EDRAI (עֲדַרְאֵי). 1. Edrai (LXX Ἔδραιν, Ἐδραῖμ, Ἐδραῖμ), nrbs Og regis Basan, saepius cum Astaroth urbe principali regni Basan commemorata (Deut. 4, 4; Jos. 4,4; 13,12. 31), prope quam Og ab Israelitis devictus et interfactus est (Num. 21,33; Deut. 3,1). Erat in territorio dimidiæ tribui Manasse transiordaniae attributo (cf. Num. 32,33). Recensetur Deut. 3,10 cum Selcha seu Salecha in extremis finibus Basan; sunt qui h. l. alteram Edrai statuant ab urbe regia Og diversam (*Knobel*, *Keil* ad Num. 21,33 s. et Deut. 3,10), sed sine ratione cogente, neque probabile est praeter urbem saepe commemoratam et notissimam hoc uno loco alteram designari.

In Onomastico Edrai dicitur Adra, insignis Arabiae civitas 24 mil. pass. a Bosra (ed. *Lag.* 253,30; 118, 3) et s. v. Astaroth (213,35; 86,32): Adraa 25 mil. pass. a Bosra et 6 mil. pass. ab Astaroth. In Tabula Pentingeriana Adraha ponitur 24 mil. pass. a Bosra. Hodie nominatur *Edre'āt*, brevius *Der'āt* vel *Derā'ā*, urbs 5000 fere incolarum in planicie montana, quam ab oriente et septentrione Hieromax (*Yarmūk*) circumfluit, a meridie autem mons calcarius *el-Zumle* superal. Cavernas subterraneas urbis commemorat Guillelmus Tyr. (XVI. 10; apud *Migne* 201,650), qui praeter antiquum nomen Adratum etiam vulgarem tunc temporis appellationem: *civitas Bernardi de Stumpis* tradit. Ruinas late extensas et cavernas subterraneas descripsérunt *Wetzstein* et *Schumacher*. Aliqui denique agnoscent Edrai etiam in *Otaraa* inscriptionum aegyptiacarum (*Buhl*, *M. Müller*).

Cf. *Ritter*, Erdkunde XV 838 ss.; *Wetzstein*, Reisebericht über Hauran und die Trachonen p. 47 ss.; *Schumacher*, Across the Jordan p. 121-147; *F. de Saulcy*, Numismatique de la Terre Sainte 1871 p. 373-377; *Pal. Expl. Fund.*, Quart. Stat. 1890 p. 188-189; *W. M. Müller*, Asien und Europa

nach altaeg. Denkmälern 1893 p. 159; *F. Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 251; *Legendre apud Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1589 ss.

2. Edrai (LXX Αρσαρι), urbs tribus Nephthali (tos. 19,37). Censetur esse vicus Yater medius fere inter Tyrnum et lacum Ijûle (*Survey of West. Pal. Mem.* I. 205; *Legendre*, Carte de la Palestine; *Zanocchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 716). Sed ex opinione *F. de Humboldt*, qui Ios. 19,35-38 non urbium Nephthali, sed arcium Tyriorum elem- chum esse existimat, notissima illa Edrai transiordanica 19,37 agnoscenda est.

EDUCATIO. Quae curae infantî nato adhiberentur, indicavit Ez. 16,4; praecidebatur umbiliens, lavabatur, sale saliebatur ad frena membra et cutem et pannis involvebatur. Fere semper mater ipsa infantem nutriebat; cf. Gen. 21,7 ita Sara, 1 Reg. 1,23 Anna; 3 Reg. 3,21; Cant. 8,1; et satis diu lactabatur infans, nam 2 Mach. 7,27 dicit mater: lac triennio dedi et alui; in die ablactationis Abraham fecit grande convivium Gen. 21,8 et Anna obtulit sacrificium 1 Reg. 1,24; unde conicere licet eum diem sollemnem esse habitum. Puer cirennicidebatur octavo die post nativitatem, qua caerimonia populo Dei adnumerabantur et quasi vere coram Deo vivere incipiebant; unde tum iis denum nomen imponebatur. Spatio 40 dierum elapsa (vel 80 dierum si puella nata erat) mulier sacrificium offerebat ad emundationem (Lev. 12,1-8); puer aulem primogenitus sistendus erat Domino et quinque siclis redimendus; cf. Num. 48,13. 16. Etiam mentio fit nutrieis; Debora vocabatur nutritrix Rebeccae Gen. 35,8; cf. 24,39; Ex. 2,9; 4 Reg. 11,2.

Cura educandi et erudiendi liberos incunbit parentibus. Quandoque paedagogos quoque ad officium tale esse assumptos, ex ipso nomine γένεσις concludimus; cf. Num. 41,2 et 4 Reg. 10,1. 5 et Is. 49,23; Nathan propheta curam Salomonis pueruli sibi commendatam accepit 2 Reg. 12,23. Quod sit praecipuum parentum munus in filiis educandis, Deus emittiat in laude illa quam dedit Abraham: scio quod praecepturus sit filiis suis et domini suae post se, ut custodian-

viam Domini et faciant iudicium et iustitiam Gen. 18,19. Cum enim hoc sit omnis homo: time Dominum et mandata eius observa (Eccles. 12,13), ad id praecipua cura educationis dirigatur oportet. Unde parentibus dicitur: ne obliviscaris verborum quae viderunt oculi tui et ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitiae tuae, docebiske ea filios ac nepotes tuos, et: erunt verba haec quae ego praecipio tibi in corde tuo et narrabis ea filiis tuis, et: docete filios vestros, ut illa meditentur (Deut. 4,9; 6,7; 11,19). Ideoque iubentur explicare filiis quid significant caerimoniae illae coenae paschalis et quibus beneficiis olim populus a Deo sit donatus Ex. 12,26; 13,8; Ios. 4,6. 21; idque a patribus factum esse psalmista testatur: patres nostri narraverunt nobis, non sunt occultata a filiis eorum Ps. 77,3. 4. Similiter David voluit ut filii Iuda disserent carmen planetus de Saul et Jonathan 2 Reg. 1,48. Inculcatur filiis, ut honorent parentes Ex. 20, 12; 21,17; Prov. 20,20; 23,22; 28,24; Eccli. 3,6 ss.; 7,29; 23,18 etc. et ut senioribus reverentiam exhibeant Lev. 19,32; Eccli. 8,41 s. Parentes vero monentur, ut severa increpatione vitia filiorum coercant ac puniant: virga in dorso eius qui indiget corde; livor vulneris absterget mala; stultitia colligata est in corde pueri et virga disciplinae fugabit eam; qui pareat virgae odit filium summi, qui autem diligit illum, instanter erudit; virga atque correplio tribuit sapientiam, puer autem qui dimittitur voluntati suae confundit matrem suam (Prov. 10,13; 13,24; 20,30; 22,15; 23,13; 29,13) et: filii tibi sunt? erudi illos et curva illos a pueritia illorum; filiae tibi sunt? serva corpus illarum et non ostendas filarem faciem tuam ad illas; qui diligit filium sumum assiduat illi flagella; qui docet filium suum laudabitur in illo; super filiam luxuriosam confirma custodiā etc. (Eccli. 7,23. 26; 30,4. 2; 49,9-11; cf. 26,13 s.). Atque virginē se sese plenimque domi tenuisse etiam 2 Mach. 3,19 edicilur; eas quoque doctrina legis esse imbutas, exemplo docemur Susanna; nam parentes eius cum essent iusti erudierunt filiam suam secundum legem Moysi (Dan. 13,2).

De scholis quidem tempore antiquo non fit mentio. At nihilominus artem legendi et scribendi non fuisse incognitam licet concludere ex Ind. 8,14, ubi narratur (in textu hebr. et graeco) puerum (Οὗτος vel iuvenem) ex Soccoth a Gedeone interrogatum ei scripsisse nomina principum et seniorum Soccoth, septuaginta septem viros. In Gemara (Baba bathra l. 21,4) narratur filium Gamalielis Iesum induxisse morem instituendi scholas puerorum in urbibus et Flav. Iosephus narrat Herodem puerum in Iudum litterarium commesse (εἰς διδασκαλίαν φορτῶντα, Ant. XV. 10,3); se vero dicit natum annos quatuordecim ab litterarum amore laudem omnium reportasse, ita ut summi sacerdotes et primores urbis ad se ventilarent certius aliquid cognoscendi causa de legumi sensu (Vita 2). — Tempore Antiochi Epiphanis ludi gymnasticci Graecorum ab aliquibus qui moribus gentium plus aequo faventibus inducti sunt, contra quos tamen s. auctor inventitur 1 Mach. 4,12-16; 2 Mach. 4,9-15. — Contra filios contumacces graves statuuntur poenae : maledictus qui non honorat patrem suum et matrem, et qui percusserit patrem suum aut matrem moriaritur, item qui illis maledixerit (Deut. 27,16; Ex. 21,15. 17; Lev. 20,9; Prov. 20,20) et si quis coercitus obediens contempserit, apprehendent eum et ducent ad seniores civitatis et ad portam iudicii, et eius vitiis declaratis lapidibus eum obruct populus (Deut. 21,18-21).

EFFEMINATUS. Ea voce plerunque redditur in Vulgata Στόρη scortum masculum, cinaedus; ita 3 Reg. 14,24, ubi de tempore Roboam refertur eiusmodi fuisse in terra; 15,12 eos ab Asa rege pio esse ablatos et pariter electos a losaphat 22,47 et a Iosia rege 4 Reg. 23,7. Verum Is. 3,4 : et effeminati dominabuntur eis, hebr. תְּלִילִים pueruli (ita communiter). Quod autem Prov. 18, 8 in Vulgata legitur, in textu massoretico non reperitur. Scorta eiusmodi in cultu deae Syriae (v. ATARGATIS) nefanda sua scelera patrabant.

EGENUS, EGESTAS vide s. v. PAUPER, PAUPERTAS.

EGEUS (אֲגָעֵס, אֲגָעֵס, Γέζη), eunuchus qui erat in civitate regia praepositus et custos mulierum regiarum, et cuius curae simul cum aliis virginibus Esther quoque tradila est, quae inuenit gratiam in conspectu eius (Esth. 2,3. 8. 13). LXX nomen omittunt 2,3. 13; insuper legunt Γέζη 2,14 loco Suzagazi. Uti Clesias refert (Pers. 24) Ephesius quidam nomine Ἡγέας cum Xerxe rege versabatur.

EGLA (אֶגְלָה, Αἴγλα), uxor David quae ei dum in Hebron moraretur peperit Iethraam (2 Reg. 3,3; 1 Par. 3,3). Cum l. e. dicatur uxor David, qui titulus quinque aliis uxoris non tribuatur, aliqui putarunt eam fuisse uxorem primariam, fuisse, ut rabbini volebant, Michol; sed animadverlit F. de Hummelauer ad 2 Reg. 3,3 uxoris titulum Eglae ultimo adici, ut affirmetur omnes illas uxores fuisse, non concubinas.

EGLON (אֶגְלוֹן, Εγλών). 1. Rex Moab, qui Israelitas per duodeviginti annos opprescit regione Ierichonitina occupata, sed ab Aod iudice in aestivo coenaculo occisus est (Jud. 3,12-23 et v. AOD).

2. Urbs antiqua Chananaeorum (Ios. 12,12; LXX Αἴλων), in campestribus Iuda, in secunda provincia Sephelae enumerata (Ios. 13,39; LXX B omitt., A Εγλών); eius rex Dabir cum regibus urbium Ierusalem, Hebron, Ierimoth, Lachis foedere iunctus urbem Gabaon oppugnavit, sed ipse a Iosue interfectus et Eglon in ore gladii percussa est; de situ urbis docemur, quia Iosue de Lachis in Eglon progressus est et de Eglon in Hebron ascendit (Ios. 10,3. 5. 23. 34. 36. 37; LXX Ὀδολλάχη). Correspondere videtur in Onom. (ed. Lag. 234,92; 103, 22 s. v. Bethagla) vicus Agla 10 mil. pass. ab Eleutheropoli Gazam versus; alibi autem Eusebius et S. Hieronymus (l. c. 233,45; 118,21) Eglon cum Odollam confundunt, cui confusione lectio LXX Ios. 10,3 s. ansam praebuit. Nomen antiquum conservatum cernitur in Khirbet 'Adjlan quatuor horis ab Eleutheropoli occidente versus.

Cf. Robinson, Pal. II. 657; Guérin, Judée II. 297. 298; Survey of West. Pal. Mem. III. 261. 278; Riess, Bibel-Atlas ed. 3; F.

Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 192; **D. Zanecchia**, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 285; **Lévin de Hamme**, Terre Sainte ed. 4 II. 174; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 53.

ELA (אֵלָה) et 3 Reg. 4,18 נְלָהָה; יַחֲזָה et 1 Par. 4,15 אַדָּה, 9,8 יַחֲזָה.

1. Dux Edom (Gen. 36,41; 1 Par. 1,52; cf. dicta s. v. AELATH).

2. Pater Semei, unus ex duodecim praefectis Salomonis (3 Reg. 4,18).

3. Filius Baasa, rex Israel in Thersa per duos fere annos; contra eum rebelavit Zamtri dux equitum, regem in convivio temulentum occidit omnemque dominum Baasa delevit (3 Reg. 16,6 et 16, 8-14). Ut Baasa, ita Ela rex erat impius et idololatra.

4. Pater Osee ultimi regis Israel (4 Reg. 15,30; 17,1; 18,1, 9).

5. Unus e filiis Caleb filii Iephone (1 Par. 4,45).

6. Beniaminita quidam, filius Ozi (1 Par. 9,8).

ELAD (עֶלְדָּה Eledad), unus ex filiis Ephraim, quos occiderunt viri Geth et quos luxit Ephraim pater multis diebus (1 Par. 7,21, 22). Cum adeo explicite dicatur: Luxit Ephraim pater corum multis diebus etc. (7,22), assumendum videtur eo loco narrari aliquid, quod evenerit superstile Ephraim (de quo v. 20), ergo coloniam Hebraeorum in Palæstina fuisse multo ante Exodum tempore, dum maior populi pars degeneret in Aegypto, ut pluribus ostendere conatur *Fl. de Moor* (cf. Revue bibl I. 1892 p. 407, 408; Science catholique 1894 p. 713); sed v. EPHRAIM 1.

ELADA (עֶלְדָּה, 'Eladah), filius Suthala filii Ephraim (1 Par. 7,20).

ELAI ('Eliaz), Simeonita ex maioribus Iudith (Judith 8,1).

ELAM v. AELAM.

ELASA (אֵלָסָה; 'Elasah, 'Elasah, יַחֲזָה, 'Elasah). 1. Unus ex posteris Hesron de stirpe Iuda, filius Helles et pater Sisamoi; enumeratur unus inter illos tredecim, qui ab Oholai filia Sesau descendunt, quae Ieraa Aegyptio, servo Sesan, nupserat (1 Par. 2,39, 40 et cf. 2,31).

2. Filius Rapha seu Raphaia et pater Asel ex posteris Saul (1 Par. 8,37; 9,43).

3. Sacerdos de filiis Pheshur tempore Esdrae (Esdr. 10,22).

4. Filius Saphan (Jer. 29,3) et probabilius etiam frater Ahicam, amici Iereniae (cf. Jer. 26,24); Elasa et Gamarias a Sedecia rege legati ad Nabuchodonosor missi sunt, per quos eadem occasione Ieremias epistulam ad exsules misit.

ELATH v. AELATH.

ELCANA (אֵלָקָנָה, 'Elkanah). 1. Filius secundus Core de stirpe Caath (Ex. 6, 24); eius fratres nominantur Aser (Asir) et Abiasaph. Ad eundem Elcana videntur referenda esse 1 Par. 6,23, 25, 36 (hebr. 6,8, 10, 21). Cf. tabulam XVIII. in Concord. Lat. huius Cursus p. 11 et *P. de Broglie*, Les généalogies bibliques in Congrès scientifique international des Catholiques I. 1888 p. 143.

2. Unus ex posteris Core (1 Par. 6,26, 33; hebr. 6,11, 20).

3. Pater Samuelis prophetae et filius Ieroham (1 Reg. 1,1; 1 Par. 6,27, 34; hebr. 6,12, 19). Inclebat urbem Ramathaim Sophim in monte Ephraim, unde Epirataeus i. e. incola tribus Ephraim appellatur, quamquam origine erat levita ex genere Caath et familia Core. Vivebat aetate Ieli pontificis; quotannis vir pius ascendebat in Silo, ut adoraret et immolaret; Anna uxorem, quamvis esset sterilis, singulari amore prosequebatur præc Phenenna altera uxore, quae ei filios filiasque pepererat. Precibus Annae Samuel a Domino donatus est et a parentibus Domino oblatus, præpter quem Anna tres alios filios et duas filias Elcanæ donavit. Cf. 1 Reg. 1,1 ss.; 2, 11, 20, 21.

4. Unus ex maioribus Barachiae levitae in Netopha (1 Par. 9,16).

5. Vir ex posteris Core et socius David in Siceleg fugitiivi (1 Par. 12,6).

6. Levita, unus ex duobus ianitoribus, qui præcedebant arcam, cum ex domo Obededom Hierosolyma transferretur (1 Par. 15,23); utrum sit idem alque Elcana 4, non constat.

7. Elcana secundus a rege Achaz i. e.

eius minister primarius, qui a Zechri, viro forti ephraimitico in pugna, qua Phacee rex Israel de Iuda victoriam reportavit, occisus est (2 Par. 28,7).

ELCESAEUS (אֵלְכֵסָאֵעַס, Ἡλεσαῖος)

designatur Nahum propheta (Nah. 1,1) i. e. vir ex vico Elcesi (vel Elqosh) in Galilaea, ut iure exponit S. Hieronymus : « Quidam putant Elcesaeum patrem esse Naum..... cum Elcesi usque hodie in Galilaea viculus sit, parvus quidem et vix ruinis veterum aedificiorum indicans vestigia, sed tamen notus Iudeis et mihi quoque a circumducente monstratus » (in Prol. ad comment.). Neque hoc testimonium S. Hieronymi repudiari potest eo, quod iste « circumducens » temere responderit de vico, ne forte ignorantiae accusaretur, uti vult *Gesenius*, Thesaurus p. 4211; etenim non interrogator, sed sua sponte S. Hieronymum de illo vico edocuit. Unde plerisque Elqosh est vicus hodiernus *el-Kauze* prope *el-Rûme* (Rama, Vulgata : Arama) in Nephthali (*Legendre* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1647).

Verum aliae quoque opiniones de situ Elcesi mentione dignae sunt. Primum quidem traditio quaedam saeculo 16. exorta fert Nahum in Assyria in vico *Alquush*, qui duorum dierum itinere a Mossul ad ripam orientalem Tigridis fere septentrionem versus a Khorsabad situs est, natum esse vel vixisse; quae traditio quam intirmis argumentis mitatur, ostendit *Knabenbauer*, Comm. in Proph. Minores II. p. 1,2. Alii (*Hutzig*, *Knobel*) vicum Nahum (*Kefar Nahûm*) i. e. Capharnaum, urbem ex Novo Testamento celebrissimam, prophetae Nahum patriam esse opinati sunt; sed obstat primo, quod in Vetere Test. nulla unquam eius vici sit mentio et secundo, quod Naum, elementum alterum vocis Capharnaum, non certo ad nomen Nahum prophetae referri potest. Alii denique suspicuntur Elcesi esse vicum *Qessîye* (omisso articulo arabico) prope Eleutheropolim (*Beit Djibrîn*, Bethogabra) inter meridiem et orientem, provocantes ad Pseudo-Epiphanius, De vitis prophetarum (*Migne* 43,409. 417) et ad Paulum episcopum Tellensem, qui annis 617 et

618 Veteris Testamentum ex textu graeco transtulit in linguam syriacam. Et apud Ps.-Epiphanius quidem in textu quem edidit *Tischendorf* (Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1861, p. 111) legitur : « Ἐλεσέαμ πέραν τοῦ Βητανιχῆμ ψυλῆς Σωμαών. Iamvero pro Belabarem alii codices præcibent Βήγαζερ et Paulus Tellensis Bet-Gabre. Sed Bet-Gabre est Betogabra, hodie *Beit Djibrîn* (v. ELEUTHEROPOLIS). Plura de textibus allatis exponit E. Nestle in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. I. 1878 p. 222-223.

ELCHANAN (אֶלְחָנָן, Ἐλεσανάν).

1. Filius Iair, in Vulgata Adeodatus (vide s. v.), qui in bello contra Philisthaeos percussit Lachmii fratrem Goliath Gethaei (2 Reg. 21,19; 1 Par. 20,3).

2. Filius Dodo (דָׂוד, Δωδόν, Δωδωέ; Vulgata : patrui eius) ex Bethlehem, unus ex viris fortissimis in exercitu David (2 Reg. 23,24; 1 Par. 11,26); scribitur Elehanan in Vulgata 2 Reg. 23,24.

ELDAA (אֶלְדָּא, Ἐλδαγά, Ἐλδαδά), unus ex filiis Midian (Gen. 25,4; 1 Par. 1,33). Tribus eius nominis hueusque non innotuit. Sed in inscriptionibus himyariticis simile nomen Yedail pro personis usurpatum invenitur; cf. Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XXVII. 1873, p. 648; *Delitzsch*, Genesis 1887 p. 348.

ELDAD (אֶלְדָּד, Ἐλδαδ), unus ex 70 illis, qui spiritu propheticō donati sunt, ut Moyses in populo gubernando adiuvarent. Cum Moyses illos ante tabernaculum stare fecisset, ut de spiritu, qui in ipso Moyse erat, accepissent, duo ex illis remanserant in eastris scil. Eldad et Medad. Qui cum nihilominus prophetarent, Iosne eos prohibendos esse censuit, quod non mediante Moyse spiritum acceperint. Sed Moyses : Quid, inquit, aemularis pro me? quis tribuat, ut omnis populus prophetet et det eis Dominus spiritum suum? (Num. 11,26-29).

ELEALE (אֶלְעָלָה, Ἐλεαλή), urbs tribus Ruben in regione uberrima ad pastum animalium (Num. 32,3, a Rubenitis reaeditificata (32,37). Iam saeculo 8. ante Christum a Moabitis occupata est et saepius in propheticis oraculis con-

tra Moab editis commemoratur (Is. 13, 4; 16,9; Ier. 48,34). Tempore Eusebii et S. Hieronymi ostendebatur villa grandis in primo ab Esbus (Hesebon) militario Onom. ed. Lag. 253,33; 118,6). Hodie cernuntur ruinae *el-'Al* (i. e. elevata) septentrionem versus ab *Hesbān* (Hesebon) in colle, qui latum aspectum praebet supra meridianam parlem regionis *Belqā*.

Cf. *Burckhardt*, Reisen in Syrien, ed. *Gesenius* p. 623; *Tristram*, Land of Moab p. 339 s.; *Duc de Luynes*, Voyage 1. 146; *Survey of East. Pal.* Mem. I. 16-19; *F. Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 266.

ELEAZAR (אֶלְעָזָר, Ελεάζαρος).

1. Tertius filius Aaron (Ex. 6,23; Num. 3,2; 1 Par. 6,3; 24,1), matrimonio iunctus cum una de filiabus Phutiel (Ex. 6,23). Ipse cum patre Aaron et fratribus ad sacerdotium assumptus est (Ex. 28,1) unaque cum illis consecratus. Appellatur princeps principum levitarum et erat super excubidores custodiae sanctuarii (Num. 3,32; 4,16). Post mortem violentam fratrum suorum Nadab et Abiu (Lev. 10,1 ss.) ipse erat filius maior natu Aaronis pontificis. Cum illi, qui in rebellione Core tentaverant incensum offerre Domino, igne absumpti essent, Eleazar iussus est thuribula colligere caue in laminas producta affigere altari (Num. 16,37 ss.; Deut. 10,6); idem ritum parandi aquam lustralem peragere debebat (Num. 19,1 ss.). Mortuo Aaron ipse summus sacerdos est institutus (Num. 20,26 ss.) et ut talis in variis negotiis adstitit Moysi (Num. 26,1 s.; 27,2 s.; 31,6 s.; 32,2 s.) eiusque successori Iosue (Num. 34,17; Ios. 14,1; 17,4; 19,31; 21,1). Mors eius refertur Ios. 24,33 v. Gabaath Phinees s. v. GABAA 10). In summo sacerdotio ei successit Phinees filius (Num. 25,11-13). De pontificibus ex familia Eleazar vide s. v. PONTIFEX.

2. Filius Abinadab in Cariathiarim, sanctificatus ad aream Domini custodiendam, quae tum in domo patris eius asservabatur (1 Reg. 7,1).

3. Unus ex heroibus David, filius Dodo (דָּוֹדָה, Δωδαῖ, Vulgata : patrui eius), Ahohites, fortifer contra Philisthacos

pugnans in Phesdomim (1 Par. 11,12, 13^a); loco parallelo 2 Reg. 23,9 habetur *Kethib* בֵּית־בְּנֵי, Vulgata : filius patrui eius, LXX Ἐλεαζὴν γῆς πατρὸς ἑλέαν ωτοῦ σὸς Δουσὶ. Idem videtur esse praefectus secundae turmae in exercitu David (1 Par. 27,4); v. DUDIA.

4. Filius Moholi et frater Cis, levita tempore Davidis (1 Par. 23,21; 22; 24, 28); v. CIS 3.

5. Filius Phinees, sacerdos tempore Esdrae (Esdr. 8,33); etsi non explicite sacerdos dicitur, tamen sacerdotibus est adnumerandus, quia adeo arce coniungitur cum Meremoth sacerdote et ab his duobus duo levitae distinguuntur, quibus universis officiis obtigit appendendi argentum, aurum, vasa sacra ex Babylonio in Ierusalem allata.

6. Unus de filiis Pharos, qui uxores alienigenas dimittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10,25); in Vulgata scribitur Eliezer.

7. Levita, qui in dedicatione muri Ierusalem Nehemiae adstitit (Neh. 12,41 [42]).

8. Quartus filius Mathalhiae, cognominatus Abaron (vide s. v.), qui in pugna ad Bethzacharam (vide s. v.) nobilem mortem occubuit (1 Mach. 2,5; 6,43-46). Idem in pugna anteriore apud Emmaus commissa ex libris sacris ante praelandum legit, ut animos inflammaret; eiusque nomen : Adiutorium Dei i. e. Eleazar milites tamquam signum seculi sunt (2 Mach. 8,23; Vulgata : Esdras, LXX Ἐλεάζαρος); cf. 1 Mach. 4,3.

9. Pater Iasonis legati Romam missi a Iuda Mach. (1 Mach. 8,17); hunc Eleazarum esse filium Mathalhiae, Abaron cognominatum, certo affirmari nequit.

10. Unus de primoribus scribarum, nonagenarius, qui carnem porcinam ad imperium Antiochi IV. Epiphanis manducare fortiter recusavit et duram sustinuit mortem pro fide ac pietate (2 Mach. 6,18-31), probabilius in urbe Antiochia Syriae, ubi etiam septem illi fratres Machabaei (2 Mach. 7,1 ss.) mortem perpessi sunt.

11. Filius Eliud, pater Mathan inter proavos Joseph sponsi B. V. Mariae (Mall. 1,13).

12. Nomen Lazarus abbreviatum est ex Eleazar (v. LAZARUS). Eodem modo in Talmude hieros. habetur לְנָזָר abbreviatum ex נֶלְגִּיר (cf. *Lightfoot*, Horae hebr. II. p. 646-647; *Levy*, Neuhebr. und chald. Wörterbuch II. 513 b).

ELECTA. Altera S. Ioannis epistula inscribitur ἐλέκτης κυρία Electae dominae. Quae sit Electa controvertitur; aliqui eam matronam nobilem fuisse putant, quod tamen valde improbable est. Soror eius iterum vocatur Electa: salutant te filii sororis tuae Electae v. 13; scribit apostolus se gaudere quoniam *de filiis Iouis* ambulantes in veritate invenerit; item numerus pluralis in v. 8. 10. 12 etc. aliaque suadent probabilissimam esse sententiam Clementis Alexandrini, Hieronymi, Oecumenii et multorum recentiorum intellegi eo nomine ecclesiam quandam particularem; nam etiam a S. Petro ecclesia romana vocatur ἡ ἐν Βαρθλομαὶ συνελεξτὴ (1 Petr. 5,13) et cum in s. litteris habitudo inter Christum et Ecclesiam tamquam sponsi et sponsae describatur, non potest videri mirum cum Christus vocetur dominus, Ecclesiam appellari dominam (cf. *Cornely*, Introd. ed. 2 III. p. 682 s.).

ELECTRUM vocatur in prophetia Ezechielis (1,4,27; 8,2) metallum pretiosum hebraice נֶלְגִּיר dictum. Cum nomine hebraeo comparant aegyptiacum *asem*, quod pariter electrum designat, et *hsmn*, quod fortasse nomen erat aeris vel aurichalci; pariter in comparationem adducunt assyriacum *eshmarū*, quod metallum aliquod pretiosum videtur denotare. Cf. *Bochartus* docta dissertatione finali in opere suo de animalibus biblicis multis ostendere conatur, נֶלְגִּיר Ezechielis esse aurichalcum. Sed non videtur probare, discedendum esse a significatione quam LXX et Vulgata indicarunt, quamque praferendam censemus. Est autem electrum, gr. ἡλεκτρός, metallum ex auro et argento compositum; plerumque cum duabus partibus auri tres partes argenti coniunctae apparent, sed etiam aliis variis modis unita reperiuntur, cum aurum in statu naturali fere semper argentum

vario gradu admixtum habeat. Cum duobus illis metallis pretiosissimi constaret, electrum maximi aestimabatur pulchritudine aspectum praebebat, ideoque verbis Ezechielis bene convenit. — Electrum hoc metallicum non est confundendum cum electro resinoso, quod *sucinum* (*Bernstein*, *Ambre jaune*) vocant (gr. τὸ ἥλεκτρον), de quo in S. Scriptura non videtur esse sermo. — Cf. METALLA.

Cf. Sam. *Bochart*, Hieroz. II. 871-88 ed. *Rosenum*. III. 876-900; E. F. K. *Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 1,59 s.; M. *Scheins*, De electro veterum metallico, Berolini 1871; R. *Lepsius* in Philol. u. Hist. Abh. d. Berl. Akad. 1871, 43-49, 122 s. 129-43; A. *Erman*, Aegypten 611; id. in Ztschr. f. aeg. Spr. XXX. 1892, 31-5; Frd. *Delitzsch*, Assyri. Handwb. 146 a (eshmarū).

L. FONCK.

ELEHANAN sribitur in Vulgata 2 Reg. 23,24 pro Elchanan (v. ELCHANAN 2).

ELEEMOSYNA. Beneficentia et misericordia in egenos multum commendatur in s. litteris; Prov. 3,27: si vales benefacere, benefac; et 22,9: qui pronus est ad misericordiam benediceatur, et 28,27: qui dat pauperi non indigebit; qui despicit deprecantem sustinebit penuriam. Laudes eleemosynae singulari modo celebrantur in libro Tobiae: ex tua substantia fac eleemosynam et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere; ita enim fiet ut nec a te avertatur facies Domini... eleemosyna ab omni peccato et a morte liberal et non patietur animam ire in tenebras etc. 4,7 s. et: bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna magis quam thesauros auri recondere, quoniam eleemosyna a morte liberal et ipsa est quae purgat peccata et facit invenire misericordiam et vitam aeternam 12,8. 9; cf. 14,11. Daniel quoque admonet Nabuchodonosor, ut iniurias suas redimat misericordiis pauperum 4,24; atque eadem est doctrina Christi, si iubet parari amicos de manimona iniurias Luc. 16,9 et si dicit: verumtamen date eleemosynam et ecce omnia munda sunt vobis Luc. 11,41. Pariter monet Sapiens: pauperi porrige manum

tuam, ut periciatur propria et beneficiorum tua, et : non est bene eleemosynas non danti Eccli. 7,36; 12,3 s. cf. 18,12 s. et : ignem ardente exstinguit aqua et eleemosyna resistit peccatis; eleemosynam pauperis ne defraudes etc. Eccli. 3, 33; 4,1 s.; 7,10; 17,18; 29,15; 31,11. Et quanti haec misericordia habita sit, inde quoque elicit quod ipsa vox *iustitia* Κράτος passim in notionem transiit benignitatis et misericordiae et liberalitatis et beneficentiae. Ita v. g. *Gesenius* Thes. p. 1151 eam notionem assignat pro Ps. 11,4; 24,5; Prov. 10,2; Mich. 6, 5; Dan. 4,24; dein iam apud LXX ea vox saepe redditur θεημοσύνη; ita Deut. 6, 25; 24,13; Ps. 23,5; 32,5; Is. 1,27 etc. et in dialecto aramaica נְקָדֵש vox est pro eleemosyna.

Uti Christus vituperat superbam ostentationem in eleemosyna danda, ita eleemosynam commendat et laudat Matth. 6, 2-4; eam commendat in parabola de Samaritano (Luc. 10,33 s.) et : vendite quae possidetis et date eleemosynam, facile vobis saceculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in caelis (Luc. 12,33) et in ultimo iudicio misericordiam in egenos et opem iis praestitam constituit tamquam causam beatitatis, duritatem tamquam causam damnationis (cf. Matth. 23,35-46). Atque priu Christiani hanc Christi doctrinam in opus statim deducebant; divites opes suas cum egenis communicabant ita ut iam nemo egeus inter illos esset (Act. 4,32, 34). Eleemosynis multis Cornelius centurio Deo erat acceptus (Act. 10,2, 4, 31). Tabitha laudatur plena operibus bonis et eleemosynis quas faciebat (Act. 9,36). Barnabas et Sanlus ab Antiochenis eleemosynas detulerunt egenitibus in Iudea (Act. 11,29, 30); Paulus apostolus multum commendat, ut collectae fiant (cf. Rom. 15,25; 1 Cor. 16,1 s.; 2 Cor. 8,1-9,15) et ipse postea eorum Felice praeside dicit se eleemosynas facturum in gentem suam Ierusalem venisse. Ad opera misericordiae graviter adhortatur Iacobus (1,27; 2,13-16) et quanti eiusmodi opera habita sint ab initio rei christiana, demonstratur electione et institutione diaconorum (Act. 6,1-6), demonstratur quod enra egenissimum inter

charismata recensetur (t. Cor. 12,28 opulationes, ἀγριλόγια) et quod tanta sollicitudine describit apostolus quales esse debeant viduae quae ad ministerium pauperum admittantur 1 Tim. 5,9. 10.

ELEPH (אַלְפָה; B omitt., A Σηλαχέψ qua voce in unum confunduntur Sela et Eleph), urbs tribus Beniamini inter quattuordecim urbes occidentales huius tribus enumerata (Ios. 18,28). Situs est ignotus. Censem F. de Hummelauer ad h. l. Sela ha-Eleph unicum nomen efficere.

ELEPHANTUS. 1. *Nomen.* Elephas (Ἐλέφας) quo nomine in hebraeo appellatus sit, non constat; ipsum enim animal non commemoratur in S. Scriptura nisi in libris Machabaeorum graece scriptis. In lingua chaldaea et hebraea immiore פִּיל nominatur, sicut in assyriaco *pīru*; unde simile fuisse nomen antiquum hebraeum aliqui supposuerunt. Alii ex nomine eboris שִׁנְהַבִּים (3 Reg. 4,22; 2 Par. 9,21), quod ex שֶׁן dens et בִּבְרִים ortum explicant (cf. assyr. *shinui-pīri*), hoc ultimum esse nomen hebraicum elephanti concluserunt, comparando nomen elephanti aegyptiacum *eb* et indicum *ibha* (ex lingua Tamil), et graecum *el-ephias*. — Ebor praeferuimus nomine memorato, etiam simplici appellatione οὖς, *dens* designatur; semel dentes eburnei ob externam quandam similitudinem *cornua dentis* appellantur (Ez. 27,15 קְרֻנוֹתְּעַזְּן Vulgata : dentes eburnei).

Cf. *Pictet*, Journ. Asiat. 1843, Sept.-Oct., 133-66; *Chr. Lassen*, Handb. d. ind. Alterth. I. ed. 2, Leipzig 1867, 363-7; *Fr. Hommel*, Namen d. Säugethiere 324-7; *C. R. Conder* in Quart. Stat. 1896, 168 s.

2. *Textus S. Scripturae.* Elephantus in solis libris Machabaeorum occurrit. Reges enim Syrorum, quibuscum Machabaeis pinguandum erat, ad bellum magno elephantorum numero utebantur (1 Mach. 4,18; 3,34; 6,30 ss.; 8,6; 2 Mach. 11,4; 13,2). Quae bestiae speciali arte ex India accepta (t. Mach. 6,37 « Indus, magister bestiae ») ad praecium edocebantur (ib. 6,30 εἰδότες πόλεσπον) et

turri lignea firma protectos aliquos milites praeliantes portabant (ib. 6,37, nbi per errorem scribae numerus militum 32, fortasse ex numero 32 elephantorum, videtur in textum irrepsisse). In exercitu ita distribuebantur, ut hinc inde mille pedites et quingentis equites unamquamque bestiam circumdarent (ib. 6,35), atque dux specialis, nomine Ἐλεφαντης curam eorum habebat (2 Mach. 14,12; cf. 3 Mach. 5,4). Ad pugnam autem incitabantur potu vini generosi (cf. 3 Mach. 5,2) vel ostendo saltem « sanguine uvae et mori » (1 Mach. 6,34), fortasse ut excitata per subtractionem potus desiderati ira eo magis « acuerentur in paeium ». In bello vero propter ingentem suam molem saepe magnam cladem inferebant, sed audacia et fortitudine interdum occidebantur, ut Eleazar exemplum ostendit (ib. 6,43-46).

3: Dentes elephantorum inde ab aetate Salomonis frequenter in S. Scriptura commemorantur; Salomon enim primus sibi ebur comparasse ac praesertim solium eburneum sibi fecisse legitur (3 Reg. 10,18. 22; 2 Par. 9,17. 21). Eliam domus regia et turris ebore ornabatur (Ps. 44[45],9; Cant. 7,4), ac splendore huius operis eburnei Sponsus et Sponsa in Canticō assimilantur (Cant. 5,14; 7,4). Successores Salomonis atque diiores de populo mox variam supellecitem eburneam sibi comparabant (3 Reg. 22, 39; Am. 3,45; 6,4; cf. Apoc. 18,12), ac Tyrii tantos sumptus in naves suas impendebant, ut lignis cypressinis ebore decoratis illas ornarent (Ez. 27,6). In palatio quoque Assueri funes byssini atque purpurei « eburneis circulis inserti » dicuntur in Vulgata (Esth. 1,6, omitt. hebr. et LXX). Optimum autem ebur a estimabatur indicum (Ez. 27,6), quod filii Dedan per Arabiam Tyrum usque deferebant (ib. v. 15). — Similiter atque in S. Scriptura, etiam in monumentis assyriacis et aegyptiis ebur inter res pretiosissimas memoratur ac variae res ex ebore factae vel ebore ornatae leguntur. Aegyptii autem praesertim ex Aethiopia et Nubia ebur suum accep- runt. Vide etiam EBUR.

De Assyriis cf. *Sennacherib*, Prisma Col. 3,36 s. (thronus, lectus eburneus); *Ram-*

mān-Nirāti, Tab. Kalach l. 20 (lectus eb.); *Nabuchodonosor*, Inscr. tab. magn. col. 9, 9-11 (portae); *Sargon*, Cyl. l. 63 (palatia); *Nabopotassar*, Inscr. templi Merodach col. 1,41-43 (varia supplex). — De Aegyptis cf. *Withkinson-Birch*, Manners and Customs I. pl. II. A et B; ib. p. 413 fig. 185 etc.; *A. Erman*, Aegyptien 659; *I. Lieblein* in *Ztschr. f. aeg. Spr.* XXIV. 1886, 12 s. (ebur ex Punt). — Pro tempore posteriore cf. *W. Heyd*, *Gesch. d. Levantehandels*, Stuttgart 1879, II. 588 s.

4. Patria. Licet autem India elephantis atque ebore semper fuerit ac sit celeberrima, nihilominus tempore Salomonis etiam non ita procul a Palaestina elephanti vivebant. Nam annales regis *Theglath-Phalasar I.* (c. a. 1100 a. Chr.) referunt, regem in finibus Harran et ad ripam fluminis Habur decem ingentes elephantos occidisse et quattuor vivos cepisse eosque et pelles ac dentes occisorum in civitatem suam Assur attulisse (Annal. col. 6,70-73). Etiam in obelisco nigro regis *Salmanassar II.* (859-825 a. Chr.) elephanti ex terra Musri in tributum accepti describuntur (*A. H. Layard*, *Monuments of Nineveh* 1,35); nomine autem Musri hic regio Harran vicina videtur designari. Salomon igitur non necessario ad Indianum navigia sua pro ebore mittere debuit, atque etiam simias et pavos per mercatores Mesopotamiae obtinere potuit.

5. Species. Nostra aetate duas elephanti species distinguuntur: *Elephas asiaticus* Blumenbach, qui praesertim in India vivit, et *E. africanus* Bl., Africæ centralis incola. Ex utraque specie ebur habetur, sed indicum etiam nunc præceteris optimum aestimatur.

Cf. *Sam. Bochart*, *Hieroz.* I. 247-73, ed. *Ros.* I. 233-68; *Fr. I. Schooter*, *Hierozi* specimen I. 1-32; *G. C. P. ab Hartenfels*, *Elephantographia curiosa*, Erfordiae 1715; *P. Ekerman*, *Diss. de Elephante turrito*, Upsaliae 1751; *E. F. K. Rosenmüller*, *Bibl. Alterth.* IV. 2,103-10; *C. Ritter*, *Erdkunde* IV. 1,903 ss.; *P. Armandi*, *Hist. militaire des Eléphants*, Paris 1843; *H. O. Lenz*, *Zool. d. alt. Gr. u. Römer* 160-84; *L. Lewysohn*, *Zool. d. Talm.* 118 s.; *Chr. Lassen*, op. cit. 354-67; *H. B. Tristram*, *Nat. Hist. of the Bible* ed. 8,81-3; *I. G. Wood*, *Bible Animals* 302-12; *P. Cultrera*, *Fauna bibl.*

79-84; *W. Houghton* in *Trans. Soc. Bibl. Arch.* V. 1877, 348-50; *id. ib.* VIII. 1884, 123-31; *Leunis-Ludwig*, *Synopsis I.* 1 ed. 3 p. 233-5; *A. E. Brehm*, *Tierleben* ed. 3 II. 1-37; *K. Möbius* in *Sitzungsber. der Ges. naturf. Freunde* 1896, 23 s.; *G. Loretta*, *La zoologia nella Bibbia* 236-59.

L. FONCK.

ELEUTHEROPOLIS (Ἐλεύθεροπόλις) in S. Scriptura non invenitur, sed apud Ensebium et S. Hieronymum (*Onomasticon*) et in commentariis tum Christianorum tum Indaeorum tam frequenter commemoratur praesertim ad situm urbium biblicarum determinandum, ut brevis mentio hic omitti non debeat. Apud talmudicos scriptores appellatur *Bet Gubrin*, apud Graecos et Romanos *Eleutheropolis* (*Relandus*, *Palaestina* p. 641. 749 s.). Nomen scribitur apud Ptolemaeum V. 16,6 [15,5] Βατογαρέζι (= ἥρη, — ἡρά), in tabulis Peutingerianis *Betogabri*: fortasse apud Flavium Iosephum (Bell. iud. IV. 8,1) pro Βατταρέζι quae in media Idumaea sita est, cum Rufino legendum erit Βίγαρέζι, i. e. *Betogabra*. Hodie *Beit Djibrin*, qui vicus est fere medius inter Hebron et Azotum itemque fere medius inter Bersabee et Lyddam (*Diospolim*).

Cf. *Ritter*, *Erdkunde XVI* p. 144; *Robinson*, *Pal.* II. 613 ss. 672 ss.; *Guérin*, *Judee* II. 307-311; 331-340; *Survey of West. Pal. Mem.* III. 257 ss. 266 ss.; *Neubauer*, *Géogr. du Talmud* 122 ss.; *D. Zanecchia*, *La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II. 275 s.; *Liévin de Hamme*, *Terre Sainte* ed. 4 II. 159 ss.; *Baedeker-Benzinger*, *Pal. und Syrien* ed. 5 p. 137.

ELEUTHERUS (Ἐλεύθερος), fluvius qui Phoeniciam a Syria dividit et inter Tripolim et Aradum in mare Mediterraneum effunditur. Usque ad hunc fluminis Ionathas Mach. comitatus est Ptolemaeum VI. Philometorem regem Aegypti, cui in urbem Ioppen occurserat (1 Mach. 11,6. 7); postmodum cum Ionathas, persequens exercitum Demetrii II. Nicatoris, non comprehendit eos; transierant enim flumen Eleutherum (1 Mach. 12,30); ipse, ut videtur, in regionem syriacam arma inferre noluit. Est hominem *Nahr el-Kebir* (*fluvius magnus*, ut recentiores censem.

Cf. *Strabo* XVI. 2,12; *Plin.* V. 19,78; *Flav.* *Ios. Ant.* XIII. 4,5; 5,10; XV. 4,1; Bell. iud. I. 18,5; *Buedeker-Benzinger*, *Palaest. und Syrien*, ed. 5 p. 395; *Buhl*, *All. Pal.* 1896 p. 107.

ELIA (אֵלִיָּהוּ). 1. Unus ex sex filiis Ieroham et ex posteris Benjamin in Ierusalem (1 Par. 8,17; *Ἑρμῆς*).

2. Sacerdos de filiis Harim (Esdr. 10, 21; *Ἐλίας*) et

3. Vir laicus de filiis Aelani (Esdr. 10,26; *Ἠλίας*), qui uxores alienigenas duxerant.

ELIAB (אֵלִיָּעָב, Ἐλιάβ). 1. Filius Hezon, princeps tribus Zabulon tempore quo census fiebat in deserto Sinai (Num. 1,9; 2,7; 7,24. 29; 10,6).

2. Filius Phallu ex tribu Ruben, pater Dathan et Abiron (Num. 16,4; Dent. 4,6); idem praeterea habebat filium Naaman (Num. 26,8).

3. Filius Isai natus maximus (1 Par. 2,13) quem cum vidisset Samuel, ait: Num coram Domino est christus eius? Et dixit Dominus ad Samuelem: Ne respicias vultum eius neque altitudinem statuarie eius etc. (1 Reg. 16,6). Superba eius indoles in dura reprehensione contra David fratrem iuniorem describitur 1 Reg. 17,13. 28. Filiam vel potius neptem Eliab, cui nomen Abihail, rex Roboam uxorem duxit (2 Par. 11,18). Tribui Iuda praeerat Eliab frater David secundum LXX 1 Par. 27,18; textus hebr. et Vulgata praeerunt Eliu, quod mendum librarii habetur.

4. Eliab 1 Par. 6,27 [12] v. ELIU 1.

5. Gadita quidam princeps, qui Davidi fugitivo, cum in deserto lateret, se adiunxit (1 Par. 12,9).

6. Levita, cantor secundi ordinis a Davide pro translatione arcae constitutus, qui natus Iudebat (1 Par. 15,18. 20; 16,5).

7. Filius Nathanael in genealogia Merari patris Judith (Judith 8,1; Vulgata: Enan).

ELIABA (אֵלִיָּעָב, Ἐυασσόν, Ἐλιάβα), unus ex heroibus Davidis (2 Reg. 23,32; 1 Par. 11,32), cognominatus Salabonites (v. SALEBIM).

ELIACHIM (אֵלִיכִים). 1. Unus e sacerdotibus, qui in dedicatione muri Ierusalem sub Nehemia tubis canebant (Neh. 12,40; LXX 12,41 Ἐλιαχίμ).

2. Sacerdos magnus in libro Iudith (Vulgata 4,3. 7, 11); LXX 4,6. 8. 14 Ἐλιαχίμ. Vide IOAKIM 4.

ELIACIM (אֵלִיאכִים; Ἐλιακίμ, Ἐλιαχίμ). 1. Filius Helciae, vir probus, qui pro Sobna praefectus palatii eligitur, quem Dominus servum suum appellat et laudat (Is. 22,20 s.). Idem cum aliis egressus est ad legatos Semacherib regis Assyriorum eorumque minas et blasphemias Ezechiae regi retulit, a quo simul cum aliis missus est ad Isaiam prophetam (4 Reg. 18,18 s.; 19,2 s.; Is. 36,3 s.; 37,2 s.). Eadem verba, quibus Isaias (22,22) potestatem Eliacim, ministri domus regiae, describit, a S. Ioanne ad ipsum Christum transferuntur (Apoc. 3,7).

2. Filius Iosiae regis Iuda (4 Reg. 23, 34; 2 Par. 36,4 Eliakim), a Nechao rege Aegypti rex in Ierusalem constitutus et Iokim appellatus; v. IOAKIM 4.

3. Filius (vel ex posteris) Abiud et pater (vel ex maioribus) Azor, in genealogia Ioseph sponsi B. V. Mariae (Matth. 1,13).

4. Eliacim vel Eliakim in genealogia Christi (Luc. 3,30); is quattuor generationibus distat a David et proinde alius est ac Eliacim ex posteris Zorobabel Matth. 1,13.

ELIADA (אֵלִיאָדָה). 1. Unus ex filiis David, qui nati sunt ei in Ierusalem (1 Par. 3,8); v. BAALIADA.

2. Pater Razon regis Damasei et adversarii Salomonis (3 Reg. 11,23; LXX Ἐλιαδάς).

3. Unus ex ducibus exercitus Iosaphat regis, Beniaminita (2 Par. 17,17; cf. textum hebr.; LXX Ἐλιαδάς).

ELIAM (אֵלִיאָן; Ἐλιάν, al. Ἐλιάχμ). 1. Pater Bethsabee, uxoris Uriae, postea uxoris Davidis (2 Reg. 11,3); idem 1 Par. 3,5 vocatur Ammiel; v. AMMIEL 4.

2. Unus ex heroibus David, filius Achitophel, Gelonites ex urbe Gilo (2 Reg. 23,34); idem 1 Par. 11,36 mendose scribitur Abia Phelonites.

ELIAS (אֵלִיאָס, Ἐλιάς, εἰλιας, al.

'חֲלִיאָס), Thesbites de habitatoribus Galaad, propheta magnus et intrepidus magnisque a Deo miraculis insignitus. Vivebat eo tempore quo Achab rex Israel, ineitus ab uxore Iezabel, filia Ethbaal regis Sidoniorum (3 Reg. 16, 31), cultum Baal et Astarthes quam maxime fovit. Neque id solum; verum cultum Domini plane extirpare tentabat eo connivente Iezabel ideoque prophetas Domini occidit et qui ex caede illa effugerant in speluncis absconditi degebant, quorum centum Abdias, dispensator domus regiae, absconderat eos pascens pane et aqua (3 Reg. 18,4. 13). Cultoribus Dei occisis vel expulsis Iezabel suis sumptibus alebat prophetas Baal 450 et prophetas Astarthes 400 (3 Reg. 18,19). Quare facile patet quantopere idolatria praevaluerit eo tempore in regno Israel. Ut eam oppugnaret missus est Elias. Et primo quidem in nomine Domini annuntiat fore siccitatem complurium annorum, quo poenae genere (cf. Deut. 28,23) Deus errantes ad se reducere voluit. Hac itaque calamitate regi annuntiata (3 Reg. 17,1) Elias se abscondit in loco torrentis Carith, quo siccato iubetur ire in Sarepta Sidoniorum, ibique apud viduam commorabatur annona miraculose multiplicata; filium quoque viduae mortuum ad vitam revocavit l. c. 3-24. Pluvia terrae Israel non dabatur per annos tres et menses sex. Quanta calamitate regio affligeretur, uno ostenditur exemplo; Achab enim iussit Abdiam ire ad universos fontes et in cunctas valles: si forte possimus invenire herbam... et non penitus immenta intereat; et ipse et Abdias divisorunt sibi regiones ut circumirent eas (l. c. 18,5. 6). Et calamitate ita ingravescente iam ex longiore tempore Achab rex sedulo in omnem regionem miserat ut Elias exquireretur. Cum enim Elias ei dixisset: non erit his annis ros et pluvia, nisi iuxta oris mei verba, vehementer cupiebat eum reperiri, ut scil. quavis ratione ab eo impetrarel cessationem calamitatis. Expertus enim erat ipso eventu verba Eliae non carere effectu. Tempore statuto, cum animi omnium iam ipsa

miseria essent aliquo modo emolliti Elias iubetur se sistere regi. Is primo quidem reprehensione Eliam studet terrere; at audiacter Elias respondit: non ego turbavi Israel sed tu et dominus patris tui qui dereliquistis mandata domini et secuti estis Baalim (18,18). Tum proponit regi, ut ipso caeli iudicio dirimatur, ut sit cotendus, Iahwe an Baal. Consentit rex iubens populum et prophetas Baal congregari in monte Carmel; obedit itaque prophetae fractus calamitate; populum quoque miseriam iam esse aliquatenus edoctum de perversitate idololatriae, manifestatur verbis Eliae: usquequo claudicatis in duas partes? etc. Iubente Elia sacerdotes Baal invocant nomen Baal de mane usque meridiem, dein ineidunt se cultris — at frustra, signum de quo conventum erat, non appareat. Tum Elias populum ad se advocat, aedificat altare ex duodecim lapidibus et instruit sacrificium et quatuor hydrys aquae membra divisa bovis et ligna infundit. Invocato Domino cecidit ignis Domini et voravit holocaustum et ligna et lapides, pulverem quoque et aquam. Quo signo populus cadens in terram clamat: Iahwe est Deus. Elias autem in idololatras, in prophetas Baal, iudicium exerceat in lege praescriptum (Deut. 13,4 s.; 18,20), iubet eos apprehendi et occidi. Statis quoque precibus Eliae impetrantur imbres. Izabel aulem cum audisset caedent prophetarum irata caudem quoque minatur Eliae. Elias fugit et venit in Bersabee in Iuda, indeque perrexit in desertum. Minis Izabel discit regem animo inconstanti minime tuiturum esse cultum Domini; quare populum quoque mox reversorum esse ad idololatriam et se in vanum laborasse existimat: unde « petivit animae sua ut moreretur » (19,4), ex qua animi deiectione apparitione angeli erigitur; confortatus pergit ad montem Horeb, ibique apparitione Domini consolationem accipit et iubetur ire Damascum, ungere Hazael regem super Syriam, et Iehu regem super Israel, et Eliseum ungere prophetam (19,5-21).

Postquam Achab vineam Naboth occupavit eumque suadente Izabel lapidandum curavit, Elias iubetur ei et fe-

zabel poenas Domini denuntiare (24, 1-29). Etiam sub filio Achab, Ochozia rege impio, Elias causam Domini fortiter tuebatur. Regi aegrotanti qui miserat ad consulendum Beelzebub deuni Accaron iubet numiri morbum esse ad mortem quia idolum voluerit consulere et eos qui ei mandatum regis perferunt ut descendat ad regem ignis absunit. Ita manifestat Dominus quantae sibi sit abominationi idolatria.

Insigni modo Elias a Deo honoratus est, quia cum opus eius in terris ad finem vergeret, filii prophetarum in Bethel et in Iericho et Eliseo indicabat Eliam esse ab iis auferendum et quia videbant Eliseo Elias per turbinem curru igneo ascendit in caelum 4 Reg. 2,1-14; cf. Eccli. 48,4-13. Eum iterum missum iri ante iudicium ultimum, Malachias propheta valicinatur 4,5. 6: et convertetur patrum ad filios et cor filiorum ad patres eorum i. e. populi electi conversionem operabitur, de quo mysterio apostolus loquitur (Rom. 11,25). Idque Christus quoque confirmat dicens: Elias venturus est et restituet omnia (Matth. 17,11; Marc. 9,12) et eo modo verba intellexerunt multi SS. Patrum et theologi (cf. Knabenbauer, Comm. in Proph. min. II. p. 489 s.).

Quod legitur 2 Par. 21,12 ab Elia propheta litteras allatas esse Ioram filio Iosaphat, id varie explicari potest. Nam quando Elias translatus sit, non assignatur. Narratur eius translatio 4 Reg. 2 postquam 4,17 dictum est Ioram fratrem Ochoziae incepisse regnare anno secundo Ioram filii Iosaphat (Ioram enim videtur a patre in regni consortium esse assumptus, cum is in bellum contra Syros proticisci pararet; ita 4 Reg. 1,17 et 3,1 inter se conciliari posse certum est; cf. 3 Reg. 8,16 et 22, 52). Quare fieri potest, ut Elias eo tempore eliam esset superstes. Si id vero improbabile videtur, dici potest per errorem amanuensium positum esse nomen Eliae pro Eliseo.

Quo sensu Ioannes Baptista appelletur Elias (Matth. 17,12), satis declaratur Lue. 1,17: ipse praecedet ante illum in spiritu et virtute Eliae, ut convertat corda patrum in filios etc. In transligu-

ratione Christi apparent Moyses et Elias : « legislator et propheta eximus apparent et loquuntur cum Domino, ut ostendant ipsum esse quem cuncta legis et prophetarum oracula promiserunt » (*Beda ad Marc.* 9,3).

ELIASAPH (אֱלִיאָסָף). 1. Filius Duel, princeps tribus Gad tempore Moysis (Num. 1,14; 2,14; 7,42. 47; 10, 20).

2. Filius Lael, levita de stirpe Gerson tempore Moysis (Num. 3,24).

ELIASIB (אֱלִיאָסִיב; אֱלִיאָסֵב; אֱלִיאָסֶב, אֱלִיאָסֶת, אֱלִיאָסֶת, אֱלִיאָסֶת). 1. Princeps classis sacerdotalis, quae erat undecima inter viginti quatuor classes a Davide pro ministerio Domini designata (1 Par. 24,12).

2. Levita, cantor (Esdr. 10,24).

3. Vir laicus de filiis Zethua (Esdr. 10, 27).

4. Vir laicus de filiis Bani (Esdr. 10, 36); hi tres modo nominati uxores alienigenas ex mandato Esdrae dimisérunt.

5. Sacerdos magnus tempore Nehemiae (Neh. 3,1. 20, 21), filius Iacim et pater Ioiada (12,10). Difficultatem facit, quod 12,11 legitur : Ioiada genuit Iona-
than et 12,23 : Ionathan filius Eliasib, dum 12,22 ordo genealogicus est : Elia-
sib, Ioiada, Iohanan. Communiter hic
ordo 12,22 rectus esse censetur; unde
12,11 legendum est : Ioiada genuit Ioha-
nan et 12,23 : Iohanan (ut textus hebr.
et LXX h. l. legunt contra Vulgatam) filius i. e. nepos Eliasib. Idem Eliasib cu-
ram habebat gazophylaciorum templi
(Neh. 13,4) et cognato suo Tobiae Am-
monitae magnum concessit gazophyla-
cium in templo absente Nehemia, id quod
Nehemias redux graviter reprehendit
(13,5. 7). Eius mentio fit 13,28.

6. Eliasib pater(avus?) Iohanan Esdr. 10,6 a nonnullis existimatur idem ille sacerdos magnus (num. 5), qui ex no-
mine nepotis sui Iohanan gazophylacium in templo appellaverit. Sed de hac re nihil constat.

7. Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata 1 Par. 3,24 scribitur Eliasub (אֱלִיאָסָב), filius Elioenai ex posteris Zorobabel.

ELIASUB v. ELIASIB 7.

ELIATHA (אֱלִיאָתָה; אֱלִיאָתָה; אֱלִיאָתָה), levita ex filiis Heman, princeps vi-
gesimae classis cantorum (1 Par. 23,4.
27).

ELICA (אֱלִיכָה, B omitt., A Ἔνεας), unus ex Gibborim Davidis (2 Reg. 23,
25), oriundus de Harodi (vide s. v.); eius
nomen 1 Par. 11 desideratur.

ELICORUM rex Erioch in Vulgata
Iudith 1,6 commemoratur, sed apud LXX
δικτύον Ελικόρων. Erat igitur rex Aela-
mitarum; vide ERIOCH.

ELIDAD (אֱלִידָד), princeps Beniaminitarum, electus inter illos, qui
terram Chanaan dividerent (Num. 34,
21).

ELIEL (אֱלִיאָלָה, Ἐλιέλ, Ἐλιέλη, Ἐλιέλη).

1. Unus ex principibus Manasse ad
orientem Iordanis tempore Ieroboam II.
regis Israel (1 Par. 5,24).

2. Eliel 1 Par. 6,34[19] v. ELIU 4.

3. 4. Duo Beniaminitae habitantes in
Ierusalem (1 Par. 8,20. 22).

5. Vir fortissimus tempore Davidis (1
Par. 11,46), cognominatus Mahumites
(מַהֻּמִּים, מַהֻּמִּים), quod nomen gentili-
cum aliunde non cognitum est (*Gesenius*
s. v.); emendatione textus adhibita alii
explicant : de Mahanaim (*Bertheau*,
Fürst), alii : de Hevaeis (*Kennicott*, Dis-
sert. 231).

6. Vir fortissimus tempore Davidis
(1 Par. 11,46[47]; LXX Δαλιάλα).

7. Princeps tribus Gad, qui Davidi su-
gitivo se adiunxit (1 Par. 12,11; LXX
Ἐλιάθ).

8. Princeps levitarum in Hebron tem-
pore Davidis (1 Par. 45,9. 11).

9. Levita tempore Ezechiae regis (2
Par. 31,13).

ELIEZER (אֱלִיאָזֵר). 1. Ser-
vus Abraham (Gen. 15,2), quem Abra-
ham suum fore heredem suspicatur, nisi
Dominus filium concesserit. Communiter
putant Eliezer esse quoque servum illum
seniorem, quem Abraham in Mesopota-
miam misit, ut filio Isaac uxorem ex co-
gnatione quaereret et qui ad Laban di-

vertens eius sororem Rebeccam sponsam adduxit filio Abraham Gen. 24,2 s.); sed in s. litteris nomen servi huius eo loco non edicitur. Fuisse Eliezer inde suaderi potest, quia cum servus ille praesesset omnibus, quae Abraham habebat, idem ille describi videtur, de quo 15,2 et qui junior erat quam Abraham, quia Abraham ipsum fore heredem suum arbitrabatur.

Eliezer ex Damasco oriundum esse sequi videtur ex Gen. 15,2: *iste Damascus Eliezer*; sed in explicanda hac difficultate expressione interpretes multum laborant. Aliqui vertunt sine scrupulo: Eliezer Damascenus (*Gesenius, Knobel*); sed in textu habetur קְרַבֵּשׁ sine addito, non קְרַבֵּשׁ Damascus. Alii appositionem cernunt: Damascus scil. Eliezer (*Delitzsch, Keil*), quod sane mirum videtur. Alii delent illud: *iste Damascus* velut glossam (*Hitzig, Tuch, Olshausen*), sed quo iure non appareat. Melius explicat *Dillmann*: Et heres dominus meae erit Damascus Eliezeris, cui scil. urbi, ad quam Eliczer reversurus est, bona Abraham prodeunt. Aliter nodum solvit *F. de Hummelauer* totum textum ita emendans, ut *Damascus* omnino evanescait et hoc eo magis attentione dignum est, quod apud omnes constat istum textum aliqua saltem corruptione laborare; ceterum idem anclor adnotat: « Restitutionem textus prioris interpretem tentare oportet, licet rem certo definire nequeat ».

2. Filius Moysis secundus, ex Sephora in terra Madian natus, quem Moyses hoc nomine appellavit dicens: deus patris mei adiutor meus eripuit me de manu Pharaonis (Ex. 2,22; 18,4; 1 Par. 23,13. 17; 26,23; cf. etiam Ex. 4,20 ss.; 18,2. 3. 6).

3. Beniaminita, filius Bechor (1 Par. 7,8).

4. Sacerdos quidam, qui coram area dei tuba clangebat, cum e domo Obededom in Ierusalem transferretur (1 Par. 15,24).

5. Princeps tribus Ruben tempore Davidis, filius Zechri (1 Par. 27,16).

6. Propheta, filius dodau de Maresa, qui Ezechiae regi declaravit propter fodus cum Ochozia percussa esse opera

eius navesque contritas (2 Par. 20,37; cf. etiam 3 Reg. 22,30).

7. Princeps, quem Esdras a fluvio Abaya ad Eddo misit (Esdr. 8,16).

8. 9. 10. Sacerdos, levita, vir de populo, qui uxores alienigenas dimittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10, 18. 23, 31).

11. Filius Iorini inter proavos Christi (Luc. 3,29).

12. Qui Esdr. 10,23 in Vulgata Eliezer scribitur, hebr. et graece Eleazar appellatur; v. ELEAZAR 6.

ELIHOREPH (אֵלִיָּהֶרֶף, Ελιάρεφ, A'lyaheréf), filius Sisa, scriba Salomonis (3 Reg. 4,3).

ELIM (אֵילִם) et cum He locali אֵילִמָה, אֵילִמָה, statio Israelitarum inter Mara et desertum Sin sita, ubi erant duodecim fontes aquarum et septuaginta palmae (Ex. 15,27; 16,1; Num. 33,9). Ex opinione communiter recepta Elim hodie est Wadi Gharandel (*Ghurundel*) aquis et arboreis etiamnum abundans. Cf. *Legendre* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1680-1683; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 Tab. II. E e.

Alii Elim magis meridiem versus quaerunt in directione ad montem Sinai (quae enumerat *Legendre* l. c.), e contra *F. de Hummelauer* multo magis septentrionem versus scil. prope Ain Mūsā seu Fontem Moysis, qui quattuor tantum horis a Suez distat: « Omnino crediderim Ain Mūsā alterutrum esse locum, aut Maran aut Elim » (Comment. in Ex. Lev. p. 163).

ELIM puteus v. BEER ELIM.

ELIMELECH (אֵלִימֶלֶךְ, Ελιμέλεχ), Bethlehemit, maritus Noemi, qui cum famis esset in patria, in regionem Moabitidem profectus est cum uxore et filiis ibique mortuus; eius consanguineus erat Booz (*Ruth* 4,2. 3; 2,1. 3; 4,3. 9). Booz et Elimelech in priore parte aevi iudicium vixisse concludere oportet ex Matth. 1,5: Salmon genuit Booz de Rahab, quae alia esse non potest quam de qua iis. 2, 1 ss. et 6,17 ss. narratur; cf. *F. de Hummelauer*, Comment. in Iud. et Ruth p. 402.

ELIODA, filius David v. BAALIADA.

ELIOENAI (אֵלִיּוֹעָנִי; Ἐλιούενας, Ἐλιονάς, Ἐλιωνάς).

1. Filius Naaria ex posteris Zorobabel (1 Par. 3,23. 24).

2. Princeps quidam tribus Simeon (1 Par. 4,36).

3. Beniaminita, filius Bechor (1 Par. 7,8).

4. Beniaminita de filiis Semei (1 Par. 8,20); sed hebr. nomen est אַלְיָנִי.

5. Septimus filius Meseleniae ex posteris Core, ostiarius in templo (1 Par. 26,3. 12); sed hebr. scribitur אַלְיָנִי.

6. Filius Zarehe de filiis Phahath Moab, Babylone redux cum ducentis viris (Esdr. 8,4); hebr. scribitur sicut praecedens.

7. Sacerdos de filiis Pheshur, qui uxorem alienigenam dimittere ab Esdra iussus est (Esdr. 10,22); probabilius idem est, qui Nehemiac adstitit in dedicatione muri Ierusalem (Neh. 12,40).

8. Israelita de filiis Zethua, qui uxorem alienigenam ex mandato Esdrae dimisit (Esdr. 10,27).

ELIPHAL v. ELIPHELETH 1.

ELIPHALETH (אֵלִיפָלֶת, in pauca אֵלִיפָלָת; Ἐλιφάλθ, Ἐλιφαλάθ, Ἐλιφαλάθο, Ἐλιφαλέτ).

1. Ultimus filius David, natus in Ierusalem (2 Reg. 5,16; 1 Par. 14,7); idem 1 Par. 3,8 scribitur Elipheleth.

2. Alius filius David (1 Par. 3,7 et 14,3 quo loco אֵלִיפָלֶת legitur); sed eius nomen deest 2 Reg. 5,16.

3. Filius Esec ex posteris Saul (1 Par. 8,39).

ELIPHALU (אֵלִיפָלָע; 1 Par. 15,18 Ἐλιφενά, A Ἐλιφαλάχ, cod. Friderico-August. Ἐλιφενά; 15,21 Ἐλιφαλός, A Ἐλιφαλάτας, cod. Friderico-August. Ἐνφανίζεται), levita in secundo ordine levitarum, qui arcum Dei de domo Obededom in Ierusalem deduxerunt (1 Par. 15,18. 21).

ELIPHAZ (אֵלִיפָזֶת, Ἐλιφάζ). 1. Filius primogenitus Esau ex Ada (Gen. 36,4. 10. 41. 42. 15. 16; 1 Par. 1,35. 36).

2. Primus ex tribus amicis Iob, Themanites (v. THEMAN) ex regione Idumaeae, qui statim post querelas Iob eum

impotentis impatienciae ac simulacrae pietatis arguit et contendit non affligi calamitatibus nisi scelestos (Job 2,11; 4, 1; 43,4; 22,1; 42,7. 9).

ELIPHELETH (אֵלִיפָלֶת; Ἐλιφαλέθ, Ἐλιφάλτ, Ἐλιφαλέτ).

1. Unus ex heroibus David, filius Aschmai (2 Reg. 23,34); idem 1 Par. 11,35 vocatur Eliphaleth filius Ur.

2. Ultimus filius David (2 Par. 3,8) v. ELIPHALETH 1.

3. Unus de filiis Adonicam, Babylone reversus duce Esdra (Esdr. 8,13).

4. Vir de filiis Hasom, qui uxorem alienigenam ex mandato Esdrae dimisit (Esdr. 10,33).

ELISA (אֵלִישָׁא, Samaritanus אֵלִישָׁא; LXX Gen. et Par. Ἐλισά, Ezech. Ἐλιεσά; Syrus Gen. et Par. *Elisha*, Ezech. *Eles*).

unus ex filiis Iavan (Gen. 10,4; 1 Par. 1,7). Cum sine dubio Iavan sint Iones (v. IAVAN), Elisa quoque gens graeca sit necesse est. Tempore Ezechieli prophetae « hyacinthus et purpura de insulis Elisa (הַיָּשָׁע, εἰς τὴν ιάνθην Ἐλιεσά) facta sunt operimentum » Tyriorum (Ez. 27,7). Flavius Josephus (Ant. I. 6,4) et S. Hieronimus (Quaest. hebr. in Gen. Migne 23,931) interpretantur Aeoles, Targum Ionathan ad Ez. 27,7 בְּצִדְבִּית אִיסְרָאֵל scil. Italia in inferiore vel Siciliam. Talmudicus Elisa est vel Elis vel Aeolis (cf. Neubauer). A recentioribus Elisa intellegitur vel Carthago (*Stade, Meyer*) vel Sicilia respective Italia inferior (*Dillmann* ad Gen. 10,4; *P. de Lagarde*) vel maiore cum iure Peloponnesus (*Bochart, Halévy*) vel generatim populatio aeolica Graeciae europaea (Knobel, Lenormant, Legendre, *F. de Hummelauer* ad Gen. 10,4). Cum Elisa componi posse videtur regio *Alashia* in documentis *Tell el-Amarna* compluribus memorata, quam coniiciunt esse Cyprum

Cf. A. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 424; *Stade*, De populo Iavan 8 s.; E. Meyer, Gesch. d. Alt. § 282; *P. de Lagarde*, Miththeil. 2,261; *Bochart*, Phaleg 3,4; *Halévy*, in Revue des études juives VIII. 14; Knobel, Voelkertafel p. 81; F. Lenormant, Les origines de l'histoire II. 2 p. 43; *Legen-*

*dre apud Vigouroux, Dict. de la Bible II.
1686-88.*

A. DEIMEL.

ELISABETH. 1. Elisabeth (אַלְיָשֶׁב, 'Elyashēb), uxor Aaron, filia Aminadab, soror Nahasson, mater Nadab, Abiu, Eleazar, Ithamar (Ex. 6,23).

2. Uxor Zachariae sacerdotis, Elisabeth (אַלְיָשֶׁבֶת) de tiliabus Aaron (Luc. 1,5), quae simul cum marito laudatur : erant insti ambo ante Deum incedentes in omnibus mandatis et iustificationibus Domini sine querela. Elisabeth sterilis et aetate iam proiecta singulari Dei favore mater effecta est Ioannis precursoris Domini. Eam invisit beata Virgo nuntio angelico recepto; ad cuius introitum et salutationem Elisabeth sensit infantem in utero exultantem et ipsa repleta est Spiritu Sancto et exclamavit voce magna : benedicta tu inter mulieres et benedictus fructus ventris tui etc. Luc. 1, 41-45 : agnoscit Mariam matrem Domini et eam beatam praedicat quia crediderit. Unde ei quod angelus beatae Virgini nuntiaverat divinitus patefactum est. Ipsa quoque prima est inter homines quae laudes Virginis celebrat et mysterium incarnationis indicat. Neque silentio praeteremundum est encomium Virginis ab ea annuntiari quae Spiritu Sancto repleta esse dicitur. — Cum in eo esset ut infans eius circumcidetur, contra cognatos firmiter asseruit nomen Ioannis ei esse imponendum (Luc. 1,37-60).

ELISAMA (אֵלִישָׁמָא, 'Elyishāmā, 'Elyasāmā, 'Elyasāmā, 'Elyesāmā). 1. Princeps tribus Ephraim (Num. 1,10; 2,18; 7,48-53); censetur idem avus Iosue 1 Par. 7,26.

2. Unus e filiis David qui ei nati sunt in Ierusalem 2 Reg. 3,16; 1 Par. 3,8 (3, 6 legi oportet Elisua, non Elisama; v. ELISUA) et 14,7.

3. Unus ex posteris Ierameel primogeniti Hesron (1 Par. 2,41).

4. Sacerdos quidam quem, uti toram sacerdotem, Iosaphat rex simul cum levitis compluribus misit ad docendum populum (2 Par. 17,8, 9).

5. Nomen hoc etiam, uti in filio Da-

vid, postea in genere regio invenitur; nam Ismael qui percussit Godoliam mense septimo i. e. secundo post urhem a Chaldaeis incensam mense (4 Reg. 23, 8) vocatur filius Nathaniae filii Elisama de semine regio (4 Reg. 23,23; Ier. 41, 1). Cum autem in genalogiis non raro multi intermedii omittantur, etiam fieri posset, ut Elisama eo loco idem ille David filius significaretur.

6. Scriba loakim regis, secundum quem gazophylacium quoque templi appellabatur Ier. 36,12. 20. 21.

ELISAPHAN (אֵלִישָׁפָן, 'Elyishāfan).

1. Filius Oziel filii Caath, princeps familiarum Caathitarum; cum Nadab et Abiu, filii Aaron, offerentes alienum ignem igne essent absumpiti, Elisaphan cum Misaele iussus est a Moysi eos asportare extra castra; cf. Ex. 6,22; Lev. 10,1-5; Num. 3,30. Etiam postmodum tempore Davidis et Ezechiae levitae de posteris Elisaphan memorantur (1 Par. 13,8; 2 Par. 29,13).

2. Elisaphan filius Pharnach ex tribu Zabulon, ad terram Israelitis dividendam electus (Num. 34,23).

ELISAPHAT (אֵלִישָׁפָת; al.-phat), unus ex quinque illis centurionibus quos foedore inito Ioiada misit per Iudeam, ut levitas et principes familiarum in Ierusalem advocarent, quorum ope Ioiada filium Ochloziei Iosias regem constituit et Athaliam impianam reginam occidit (2 Par. 23,1 s. et cf. 4 Reg. 11,4 s.).

ELISEI FONS, cuius aquas prope Iericho Eliseus sale immisso sanavit (4 Reg. 2,19 ss.) vide s. v. IERICHO.

ELISEUS (אֵלִישָׁע, 'Elyishā), filius Saphat, oriundus ex Abelmehu in valle Jordantis in regione tribus Issachar, a Domino per Elias, qui eum pro se prophetam ungere iubet, ad munus propheticum vocatus est. Erat vir satis opulentus; nam Elias eum reperit arantem in duodecimi iugis boum. Elias in signum vocationis ad munus propheticum misit pallium suum, vestimenti genus scil. prophetis proprium (cf. Zach. 13,4), super eum, qui salutatis parentibus se-

cutus est Eliam et ministrabat ei 3 Reg. 19,16-21. Antequam Elias curru igneo raperetur, petiit ab eo, ut fieret in se duplex spiritus eius (cf. Deut. 21,17, ut scil. tamquam filius primogenitus prae aliis prophetarum filiis duplice partem hereditatis acciperet). Pallium Eliae sibi tulit et ex eo tempore multa et magna patrabat miracula : pallio percussit aquas Iordanis et divisae sunt et transiit Eliseus, iam hoc signo tanquam successor Eliae a Deo comprobatus, et filii prophetarum id videntes dixerunt : requievit spiritus Eliae super Eliseum et venientes in occursum eius proni in terram salutaverunt eum (4 Reg. 2,1-15); prope Iericho sale immissis aquas sanavit; cum ascendentib[us] in Bethel pueri illudenter, ultiōne divina Deus altero signo suum comprobavit prophetam. Uti Elias, ita ipse quoque in monte Carmeli aliquo tempore morabatur; deinde Samariam reversus est (4 Reg. 2,16-23). In bello moabitico regi Iosaphat victoriā de Moabitis praedixit 4 Reg. 3,1-27; mulieri viduae miraculo olei multiplicati providit ea, quibus satisficeret creditoribus; mulieri Sunamitidi, apud quam saepius divertebat, praedixit eam habituram esse filium, quem post complures annos mortuum ad vitam revocavit; cibum veneno infectum reddidit innocuum, panibus paucis magnam pavit multitudinem; Naaman leprosum iussit lavare in Iordane et mundatus est; Giezi famulū avaritia captum punivit lepra; aliaque patravit miracula quae 4 Reg. 4,1-8,6 narrantur. Eius fama etiam extra Palaestinae fines propagata est; ita Benadad rex Syriae per Hazael eum consuluit de sua aegritudine, qua occasione Eliseus praedixit Hazael quae rex factus commissurus esset mala in Israel (8,7 s.). Per unum de filiis prophetarum Iehu unxit regem super Israel, cuius erat ultiōne divinitus decretam exsequi in domum Achab (9,1 s.). Eliseus iam morti proximus praedicil Ios regi Israel ter ab eo Syros victimū iri; et qui vivus tot edidit mira, ne mortuus quidem cessare videbatur, nam cum cadaver fortuito in sepulcrum eius coniectum tetigisset ossa eius, revixit homo (13,14-21). Quare optime dicit Sapiens :

in Eliseo completus est spiritus Eliae, non pertimuit principem et potentia nemo vicit illum; mortuum prophetavit corpus eius, in vita sua fecit monstra (τέρατα) et in morte mirabilia operatus est Eccli. 48,14-15. Deus autem per Eliam et Eliseum tot edere voluit miracula, ut praeclaris istis suae potentiae documentis plebem quam reges impii ad idolatriam potenter inducebant potentius ad veri Dei agnitionem cultumque invitaret. Simili modo in initio rei christianaæ insignia edebantur miracula et plurima, ut obcaecatis illucesceret quid iam Deus ab iis postularet.

ELISUA (עִשּׂוּאֵל; Ἐλισούα, Ἐλισά), unus ex filiis David (2 Reg. 5,15; 1 Par. 14,5); eius loco legitur 1 Par. 3,6 Eli-sama (עִלְיָשָׁמָא, Ἐλισά), quod mendosum est.

ELISUR (עִלְיָצָר, Ἐλισούρ), filius Se-deur, princeps tribus Ruben (Num. 1,5; 2,10; 7,30; 7,35; 40,18); Vulgata 10,18 scribit Helisur.

ELIU (עִלְיָוָה et 1 Par. 26,7; 27,18; אלְיוֹה, Ἐλιούθ, Ἐλιούς).

1. Proavus Samuelis prophetae (1 Reg. 1,1). Idem 1 Par. 6,27[12] vocatur Eliab et 6,34[19] Eliel; sed haec variationes amanuensibus deberi videntur.

2. Unus ex principibus millium de tribu Manasse, qui Davidi in Sicleg sese adiunxerunt eique auxilium praestiterunt (1 Par. 12,20).

3. Levita ex familia Core, filius Se-meiae, ianitor tempore Davidis (1 Par. 26,7).

4. Frater Davidis (1 Par. 27,18); sed LXX praebebat Ἐλίας. V. ELIAB 3.

5. Unus ex maioribus Judith (Judith 8,1); deest in Vulgata.

6. Eliu (Ἐλεύθηρ), ultimus interlocutor in libro Iob, filius Barachel, Buzites (in inscriptionibus cuneiformibus reperitur regio Bazi, quam *Delitzsch*, Paradies p. 307, prope Hauran sitam esse opinatur; ceterum Buz recensetur inter filios Nachor, fratris Abraham Gen. 22,21; est tribus arabica Ier. 25,23). Eius utique sermones Iob 32,1-37,24 a recentioribus plerisque censentur poemati esse additi

tempore posteriore i. e. non perficiere ad ipsum poemam quale illud a primo poeta conditum fuerit. Praecipue argumunt ex diverso dicendi genere. Haec antiqua diversitas concedi debet. At nomine merito quaeri potest, cur non ipse poeta eam consulto effinxisse putetur? Nam omnis orationibus Eliu nulla datur in libro Iob responsio ad quaestionem agitatam. Quod amici contendebant adversitatem omnem esse poemam peccatorum, Iob egregie refutavit. Cur igitur iusti quoque affliguntur? Iob quidem denum id fieri oculis Dei consiliis asseruit; at innovatis querelis hauc responsionem non satisfacere atque hominem plus velle intellegere ideu clare ostendit. Unde fieri nequit, ut carmen hoc loco finiatur, nisi quis dicere maluerit carmen relinquere manent. Sermones vero Elii aplissime conferunt ad carmen perficiendum; nam in iis praestantur duo quae ad rem maxime pertinent: 1) quae Iob vehementius dixerat et quae in verbis eius facile fatso intellegi possent, reprehenduntur et corriguntur et ad limites iustos rediguntur; 2) rationes cur iusti affligantur redduntur: ut scil. a peccandi periculis arecantur, ut a defectibus levioribus purgantur et in virtute proficiant. Adde rationem quae in prologo exponitur; ita denum carmen didacticum bene in se concluditur et absolvitur, in quantum id pro indeole veteris foederis necesse est. Ceterum vide Knabenbauer, Comment. in Job p. 368 s.; J. Hontheim, D. Buch Iob [Bibl. Studien IX. 1904, Heft 1-3] p. 10, 12, 20-39.

ELIUD (Ἐλιούδ) in genealogia Christi Domini (Matth. 1,14, 13).

ELLASAR (אֶלְעָזָר, Ἐλλαζάρ, sed in Vulgata Pontus) regio vide s. v. ARIOCHI.

ELMADAN (Ἐλμαδάν) in genealogia Christi Domini (Luc. 3,28).

ELMELECH (אֵלְמַלְךָ, Ἐλμελέχ), urbs tribus Aser (Jos. 19,26). Est ignota. Vestigium laumen nominis fortasse conservat *Wadi el-Malek*, qui in torrentem Cison (*Nahr el-Muqaffa'*) influit hanc procul a *Haifa*.

ELMODAD (אֵלְמוֹדָד, Ἐλμωδᾶς) primus inter filios Iectan recensetur (Gen. 10,26; 1 Par. 1,20). Posteri Iectan peninsula arabicam occuparunt. Hucusque laumen tribus arabica eius nominis non immotuit. Putavit quidem *Bochartus* (Phaleg 2,16) Almodad nomen dedisse Almodaeis, qui Graecis Ἀλλούμαχῶν dicti in medio Arabiae felicis prope fontes Iuvii *Lar*, qui in mare Persicum exit, habitabant (*Ptol.* VI. 7, 24); sed haec opinio hodie derelicta est (Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XXII. 1868 p. 638 et cf. XXXVII. 1883 p. 18 de nominis explicatione).

ELNAEM (אֵלְנָם, Ἐλνάμ, A. Ἐλνάμ), pater duorum herorum Davidis (1 Par. 11,46).

ELNATHAN (אֵלְנָתָן, Ἐλναθάν) 1. Pater Nohestae matris Iochin (Iechoniae) regis Iuda (4 Reg. 24,8, alias Ιωνάθαν). Idem videtur esse ille Elnathan filius Achobor, quem Iohakim (Eliakim) rex Iuda (pater Iochin) cum aliis misit in Aegyptum, ut Uriam prophetam inde eductum ad se adducerent (Ier. 26,22). Vocatur idem princeps Ier. 36,12 et erat inter eos, qui in gazophylaco scribae congregati a Michaea filio Gamariae certiores facti sunt legisse Baruch sermones Ieremiae publice; eosdem sermones cum ipsi audissent rem ad Iohakim regem deferunt, qui librum afferri et legi iubet, sed auditis tribus vel quattuor pagellis seidunt ac combussit; contradixerunt quidem regi Elnathan et Dalaias et Gamarias, ne volumen combureret, sed non audiavit eos (Ier. 36,12-23). Qua in re Elnathan se magis probum praebuit quam antea, cum Uriam ex Aegypto adduceret, quem a rege ad necem quaeri ignorare non poterat.

2. Nominantur Esdr. 8,16 tres viri Elnathan (LXX Ἐλνάθας, Νάθαν, Ἐλνάθαν), quorum duo vocantur principes, tertius sapiens, quos Esdras misit ad Eddo (vide s. v.).

ELOHIM v. DEUS.

ELON nomen personarum et urbium.

1. Elon (אֵלָן; Ἐλών Gen. 26,34; Al-

λέωφ 36,2) Hethaeus, socer Esau; filia Elon, quam duxit Esau, vocatur Gen. 26, 34 Basemath, sed 36,2 Ada. Itaque diei oportebit vel errorem esse amanuensium vel, uti haud raro moris erat, filiam dum matrimonium iniret, alterum nomen assumpsisse.

2. Elon (אֵלָן, Ἀλλάν) secundus filius Zabulon (Gen. 46,14), a quo familia Elo-nitarum (Num. 46,26).

3. Elon Iud. 12,11 est nomen hebr. iudicis, qui in Vulgata scribitur Ali-a-lon (vide s. v.).

4. Elon (אֵלָן, Ἐλάν), urbs tribus Dan (Ios. 19,43). Enumeratur inter Aia-lon (Υάλο) et Themna (Τιβνη). Conder (*Survey of West. Pal.* Mein. II. 293) proponit *Beit Ello* ad septentrionem Bethor-on situm, sed hoc potius ad Ephraim quam ad Dan pertinebat. Eadem haud dubie erat Elon urbs praefectureae salo-moniae a Bendecar administratae (3 Reg. 4,9); cum autem hoc loco pro Elon et Bethanan, ut Vulgata habet, ex hebraico legendum videatur Elon-Beth-Hanan, nostra Elon probabilius eadem est ac Bethanan q. v. — Alii Elon componunt cum *Khirbet Wadi 'Alin* prope 'Ain Shems seu Bethsames (cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. X. 1887 p. 137).

5. Legitur in Vulgata Ios. 19,33 terminum Nephthali coepisse de Heleph et Elon in Saananim; sed pro Elon verendum est quereus vel queretur (in) Saananim; legitur in Vulgata Iud. 4,11: vallis quae vocatur Sennim et erat iuxta Cedes, quem locum *F. de Hummelauer* vertit: quercus in Sennim seil, nota illa quercus maxime ex facto ibidem narrando. Illud igitur queretur Ios. 19,33 et Sennim (Saanim, Saananim) a plerisque quaeruntur prope Cedes Nephthali, quo loco eliam hodie multae quercus conspicuntur. Sed idem interpres (Comm. in Ios. p. 437) hanc Cedes agnoscit in *Khirbet Qediš* 7 km infra Tiberiadem et Saanaim in *el-Sinnabra* vel *Sim el-Nabra* prope Tarichaeam, ubi Iordanis e laeu Tiberiadis egreditur.

ELPHAAAL (אֲלְפַעָּל, Ἀλφαάλ, Ἐλφαάλ), princeps familiae beniaminitiae (1 Par. 8,11,12. 48).

ELTECON (אֶלְתָּקָנָן, Θεζούνη), urbs tri-

bus Iuda in quarta provincia montis si-mul cum Halhul et Bethsur enumera-ta (Ios. 15,59). Quaerenda igitur est prope Hebron septentrionem versus; hueus-que ignota.

ELTHECE. ELTHECO (אֶלְתָּקָנָן:

'Αλτζόζ Ios. 19,44; Ἡ Ἐλθεοντά (21,23), urbs tribus Dan (Ios. 19,44), levitis de familia Caath tradita (21,23). Situs igno-tus est, sed non multum a Themna (Τιβνη) abesse potest. Nam Ios. 19,44 recensetur Elthee post Themna et Accaron seu Accaron. Iamvero in inscriptio-nibus cuneiformibus Sennacherib glo-riatur, quod urbes *Altakun* et *Tarmua* (Themna) expugnaverit ac deinde contra Accaron progressus sit *Schrader-Whit-tehouse*, Cuncif. Inscr. and Old Test. I. p. 139. 282. Vix dubium est, quin *Altakun* sit nostra Elthee. Coniiciunt esse hodiernum vicum *Beit Likia* inter Ieru-salem et Lyddam (cf. *Zanecchia*, La Pa-lestine d'aujourd'hui 1899 II. 408).

ELTHOLAD (אֶלְתָּהָלָד, Ἐλθωσάδο)

(Ἐρθωλάζ), urbs in meridiana plaga tri-bus Iuda (Ios. 15,30), tribui Simeon at-tributa (19,4), adhuc tempore Davidis a Simeonitis habitata (1 Par. 4,29; hoc loco nominatur abiecto נְהַלָּד Tholad). Est ignota.

ELUL (אֱלֹוּל, ἥ Ἐλουλ), nomen men-sis sexti anni hebraici (Neh. 6,15; 1 Mach. 14,27); vide s. v. MENSIS.

ELUZAI (אֱלֹעָזָי, Ἄζαι), Beniamini-ta, qui Davidi in Siecleg se adiunxit (1 Par. 12,5).

ELYMAIS (Ἐλυμαῖς) legitur 1 Mach. 6,1: « rex Antiochus (Epiphanes) audi-vit esse civitatem Elymaidem in Perside nobilissimam ». — Hic textus corrup-tione laboral. Urbs huius nominis non innotuit. Silentium scriptorum profano-rum de tali urbe eo minus explicari posset, quo frequentius loquuntur de Elymaide seu Elymaka regione et de populo Elymaeorum. Solus Flav. Iose-phus (Ant. XII. 9,1) Elymaidis urbis mentionem facit, sed lectionem 1 Mach. 6,1 secutus. Melior lectio in compluribus

codicibus graecis (A, Ω et sex minusc.) reperitur: ἐν Ἐλυμάσι, ἐν Ἐλυμαῖς. Merito igitur editiones criticae praebent ἐν Ἐλυμαῖσι. Elymais autem i. e. אֶלְמָיָס erat provincia regni persici. Vide s. v. AELAM 1.

ELYMAS (Ἐλύμας) Act. 13,8 est nomen ex arabico petitum, quo se vocabat Bariesu (vide s. v.). Nomen significat sapientem; qua ratione haec sapientia nomine arabico designata fuerit, clare indicatur, cum nomen illud explicitetur ὁ μάγος, magus.

ELZABAD (אֶלְזָבָד, Ἐλέζαρος), levila de stirpe Core et familia Obededom, ianitor (1 Par. 26,7).

ELZEBAD (אֶלְזָבָד, Ἐλέζερος), Gadita, qui Davidi in Siceleg se adiunxit (1 Par. 42,12).

EMALCHUEL (Εἰμαλκουνί), dynastes arabs, cui Alexander Balas filiolum suum Antiochum tradiderat educandum; Tryphon, qui dux copiarum Alexandri fuerat, multis diebus apud Arabem instabat, donec sibi committeret puerulum, quem regem Syriae (Antiochum VI.) constituit contra Demetrum II. Nicatorem (1 Mach. 11,39. 40). Nomen illius dynastae varie effertur Ἰμαλκουνέ, Σωμαλκουνή, Σωμαλκουέ (assumpta littera σ vocabuli πρός praecedentis), in arabico fortasse אַרְבִּלְיָה i. e. regius, vir regius vel probabilius בֵּלְיָה quod nomen legitur in inscriptionibus palmyrenis. Flavius Iosephus (Ant. XIII. 5,1,3) et Cyrus eum vocant *Matchus*, Diodorus (apud Müller, Fragm. Hist. Graec. II. p. XVII. n. 21) autem *Iamblichus*, quod idem nomen est cum בֵּלְיָה. Cf. Schürer, Geschichte der jüdischen Volkes... ed. 3, I. p. 234. — Praeterea vide s. v. ARA-BIA n. 4 in fine.

EMAN (עֲמָן). 1. Unus ex posteris Zarac filii Iuda (1 Par. 2,6; v. HEMAN 2).

2. Levita cantor sub Davide 2 Par. 5, 12; v. HEMAN 3.

3. Psalmus quoque 87 (hebr. 88) inscribitur Eman Ezrahitae (sed LXX Αἴραντος Ιερουλαίτη).

EMATH (עַמָּתָה, אֶמְאָתָה, Ἐμάθ, Ἐμάθος),

Ἡμάθος, urbs ad Orontem fluvium sita, postmodum a tempore imperii macedonici apud Graecos Epiphania appellata (*Flav. Ios. Ant. I. 6,2*). hodie Ḥamāt. Erat urbs praecipua terrae Emath. In inscriptionibus cuneiformibus plerunque dicitur terra Ḥamatti, raro urbs (cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscr. and Old Test. I. p. 90). Gens eius regionis referatur Gen. 10,18 et 1 Par. 4,16 ad Amathaeum filium Chanaan. Ea regio saepè ut terminus septentrionalis Palaestinae assignatur (ad quem terminum exploratores a Moyse missi pervenerunt Num. 13,22); cf. Num. 34,8; Ios. 43,5; Ind. 3,3; 3 Reg. 8,65; 1 Par. 43,5; 2 Par. 7, 8. Introitus Emath (בָּא חַבָּתָה), de quo locis modo citatis agitur, certe meriditem versus ab Emath quaeri debet et a plerisque inter Emath et Libanum ponitur v. g. circa urbem *Restan*, antiquam Arethusam Syriæ secundæ, ad Orontem inter Ḥamāt et Höms (cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1885 p. 27); sed si cum I. P. van Kasteren admittitur terminum septentrionalem terrae promissæ infra Libanum et Hermonem maiorem fuisse (Revue biblique IV. 1893, p. 23-36), etiam introitus Emath cum eodem auctore agnoscere poterit *Merdj Ayūn*, planities inter *Nahr Litāni* et *Nahr Hāsbāni*, per quam aditus fit ex Palaestina in Syriam Coelam seu vallem *Beqā'a* (I. e. p. 29).

Regnum israeliticum in regionem Emath extendebatur regnibus Davide (2 Reg. 8,9; 1 Par. 18,3. 9; Vulgata: Hemath) et Salomone (2 Par. 8,4). Quae tamen regni extensio haud diu obtinuit; nam legimus 4 Reg. 14,23 Ieroboam regem Israel restituisse terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis. Assyri quoque repetito eam sibi subiecerunt regionem (cf. Schrader I. c.) et tempore invasionis Sennacherib inter regna quae Assyri occuparunt Babsaces gloriabundus Emath quoque enumerat (4 Reg. 18,34; 19,13; Is. 10,9; 36,19; 37,13; cf. Am. 6,2). In Reblatha in terra Emath Nabuchodonosor filios Sedeciae regis occidit et nobiles Iuda et ipsi regi Sedeciae oculos eruit uti antea eodem loco Necho rex Aegypti vinxe-

rat Iaachaz ne regnaret in Ierusalem (4 Reg. 23,33; 25,21; Ier. 39,6; 52,9, 27). Quae oracula minarum plena dicta sunt in Damascon, ea Zacharias quoque extendi ait in Emath quae ei contermina est (9,2); quae oracula partim impleta sunt, cum Alexander potitus est Syria Coele.

2. Emath Ios. 19,35 vide s. v. HAMMOTH DOR.

3. Emath Suba 2 Par. 8,3 a Salomone subacta legitur. Quaenam regio illa sit, interpres non consentiunt. Alii explicant de Emath 4; alii de alia quadam Emath ab Emath magna (Am. 6,2) distinguenda, aliis de regnis Emath et Soba illo tempore fortasse in unum regnum unitis.

4. Turris Emath Neh. 12,38; sed hebr. legitur hoc loco turris **הַמְּבָאָרֶת** et idem nomen turris habetur hebr. Neh. 3,4, ubi in Vulgata nomen exprimitur numerale: turris centum cubitorum. Ceterum turris Hammea (vel, ut alii volunt, turris Mea) sita erat inter portam cui ab ovibus nomen erat et angulum urbis aquilonarem; cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. I. 1878 p. 80, ubi nomen Mea dicitur esse canaaniticum et iam a Iebusitis usurpatum; v. IERUSALEM V. 6.

EMER (Esdr. 2,39) regio v. EMMER 2.

EMIM (אֵמִים, Ὀμαῖν, Ὄμαστοι) prius habitabant terram quae postea Moabitarum erat; erant gigantes et a Moabitis nomen Emim (terribiles?) acceperunt (Deut. 2,10, 11). Percussi sunt Emim a Chodorlahomor in planitie Cariathaim (Gen. 14,5). Ad quam stirpem pertinuerint, dici nequit; nam eorum nomen, uti aliorum quoque, non legitur inter gentes quae Gen. 10 a filiis Noe descendisse dicuntur.

EMINENTIA explicatur hebr. **שְׁנָאָת** (Iob 28,18), quam vocem plerique crystallum exponunt, alio nomine **חַרְבָּה** dictum (Ez. 1,22. Cf. E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 1,26).

EMISSARIUS v. CAPER (emissarius).

EMMANUEL (עַמְּנֹאָלֶל, Ἐμμανουὴλ)

i. e. nobiscum Deus (Matth. 1,23). Isaia vaticinatur 7,14: ecce virgo concipiet et pariet filium et vocabitur nomen eius Emmanuel. Quis eo nomine designetur, ipse propheta in subsequentibus clare explicat; nam 8,8 terram palaestinensem quae est et alias vocatur terra Iahwe, hereditas Iahwe (cf. 14,2, 23; 47, 6; Os. 9,3; Ier. 2,7; 12,14 etc.) appellat terram Emmanuel, et etiam clarus 8,9, 10, quibus locis dicit omnes conatus et furores et consilia populorum iri prostratum, *quia Emmanuel* (hebr.). Porro idem explicatur 9,5-7: hostium impetum iri confractum, *quia* parvulus natus est nobis etc.; iam iste filius et plurimi nominibus et regni sui descriptione declaratur Deus et Messias. Quare in contextu vaticinii et cap. 8 et 9 quae sit natura, indeoles, officium Emmanuel praeclare exponitur (cf. Knabenbauer, Comment. in Is. I. p. 167) et in capite 9 v. 5-7 et res et verba ita conformata sunt, ut ea quae 7,14 et 8,9, 10 dicta sunt magis elucidentur.

EMMAUS. **1.** Emmaus (*Ἐμμαῦς*), urbs in regione campestri, ubi Ptolemaeus, Nicanor, Gorgias duces Syrorum cum exercitu 40 millium peditum et septem millium equitum castra posuerunt et a Iuda Mach. in fugam coniecti sunt (1 Mach. 3,40. 57; 4,3). Eandem urbem Bacchides in bello contra Ionathan Mach. munivit (9,30; Vulgata: Ammaum). Emmaus, ab ineunte saeculo tertio p. Chr. Nicopolis appellata, sita erat in regione tribus Dan, ubi Indacae provinciae montana assurgere incipiunt, 4 mil. pass. a Gazer seu Gazara (Onom. ed. Lag., 244,17; 127,11), 22 mil. pass. a Ierusalem et 10 mil. pass. a Lydda (*Hil. Burdig.* apud P. Geyer, It. hier. p. 23). EIusdem urbis **Ἄμμαος**, **Ἐμμαῦς**; frequens mentio est apud Flavium Iosephum (Bell. iud. I. 11,2; II. 4,3; 5, 1; 20,4; III. 3,5; IV. 8,1; V. 1,6; 2,3; 13,1; VI. 4,2; Ant. XII. 7,3. 4; XIII. 1, 3; XIV. 11,2; XVII. 10,9). In Mishna appellatur **מִשְׁמָרָה** (Arachin 2,4; Kerithoth 3,7), apud Ptolemaeum **Ἐμμαῦς** (V. 16, 7 [ed. Müller-Fischer 15,5]). Hodie vicus **Amwās**.

De altero vico Ammaus, rectius Ammathus (Flav. Ios. edit. Niese) v. s. v. HAMMOTH DOR.

Cf. *Reland*, Palaestina p. 758-760; *Lightfoot*, Chorogr. Lucae praemissa c. 4. Opp. II. 479 s.; *Robinson*, Nenere bibl. Forsch. 190 ss.; *Kuhu*, Die städtische und burgerl. Verfassung des röm. Reichs 1864-1865 II. 356 s.; *Sepp*, Jerusalem ed. 2 I. 40 ss.; *Neubauer*, Gréogr. du Talmud p. 100-102; *Guérin*, Judée I. 293 ss.; *Survey of West. Pal.* Mem. III. 14. 36 ss. 63 ss.; *Schiffers*, Anwas, das Emmaus des hl. Lucas 1890 p. 6 ss.; *I. P. van Kasteren* in Revue bibl. I. 1892 p. 80 ss.; *Schröer*, Gesch. des jüd. Volkes ed. 3 II. 183. 184 et cf. I. 640 in nota 142; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* VII. 1884 p. 209 s.; *Rückert* in Theol. Quartalschrift 1892 p. 558 ss.

2. Emmaus (*Ἐμμαῦς*) castellum (*χώρη*), quod erat in spatio stadiorum 60 (sed 160 legunt aliqui codi. et evangelium syr. hier., versio arn.) a Ierusalem (Luc. 24,13). Ubi hoc castellum quaerendum sit, multum controvertitur.

Emmaus Luc. 24,13 esse Nicopolim explicite affirmant Eusebius et S. Hieronymus: « Emaus, de quo loco fuit Cleophas, cuius Lucas evangelista meminit: haec est nunc Nicopolis, insignis civitas Palaestinæ » (Onom. ed. Lag. 237,21; 121,6). Et S. Hieronymus peregrinatorem S. Paulae describens: « repelitque itinere Nicopolim, quae prius Emmaus vocabatur, apud quam in fractione panis cognitus Dominus Cleophae domum in ecclesiam dedicavit » (apud *Tobler et Molinier*, Itin. hiers. t. p. 31,32). Similiter Theodosius circa 530: « Emmau quae nunc Nicopolis dicitur... in qua Emmau sanctus Cleopas cognovit Dominum in fractione panis; ibi et martyrium pertulit. De Emmau usque in Diopolim (Lyddam) milia 12 » (De situ Terræ sanctæ apud *P. Geyer*, Itin. hiers. p. 139).

Hanc sententiam antiqua traditione commendatam permulti amplexi sunt, ita quidem ut *Schiffers* (Anwas, das Emmaus des hl. Lucas 1890 p. 13-20 plurimis testimoniosis allatis ostendat, ab Eusebio usque ad Relandum tofius antiquitatis suffragio designari Nicopolim eo loco esse sitam ubi antea Emmaus

castellum apud Lucam nominatum fuerit (p. 20). Et cum S. Hieronymus assignet Nicopolim, interpretes eum secuti sunt sat multi (ita *Beda*, *S. Bonaventura*, *Jansenius*, *Baronius*, *Lucas*, *Jansenius* iprensis, *Salmeron*, *Maldonatus*, *Sa*, *C. a Lapide*, *Mariaua*, *Tirinus*, *Gordonius* etc.). Antiquæ hinc traditioni etiam lectio illa de stadiis 160 testimonium fert. Neque dici potest eam de Nicopoli sententiam excludi narratione Lucae. Nam ipsa narratione appareat illos duos abiisse ex Ierusalem, non post meridiem, uti plerumque assumunt, sed iam mane; de sola enim angelorum apparitione quae mulieribus facta est mentionem faciunt; nihil sciunt de apparitione Christi qua mane Mariæ Magdalena se manifestavil, nihil de apparitione aliis mulieribus facta. Neque cum dicant: mane nobiscum, quoniam advesperascat et inclinata est iam dies, de hora vespertina cogitandum est; nam ex Ind. 19,8 s. eiusmodi verba dicuntur, simul ac sol medium cursum diei peregit; bene enim ad eum locum notat *F. de Hummlauer*: « dies converti incipit meridie, quando sol ab ortu ad occasum vergere incipit; sane non intellegitur vespertinum tempus; cum enim iter ex Bethlehem in Silo sit septem circiter horarum (immo plus, ut alii affirman), non poterat profectio in vesperrum differri, si iter esset eo die complendum ». Proinde, cum iam mane abierint in Emmaus, fieri potuit, ut eodem die reverterentur in urbem, etsi Emmaus statuitur Nicopolis.

Neque obstat urbem illam Emmaus, de qua in libris Mach. et apud Josephum sermo fit, fuisse urbem sat magnam, quae tamen *χώρη* a Luca appellatur. Ita recte appellatur, cum tempore Christi a priore conditione multum recessisset; etenim a Cassio Longino in servitatem redacta et postea a Quintilio Varo incendio est destructa *Flav. Ios. Ant.* XIV. 11,2; XVII. 40,9; *Bell. Iud.* I. 41,2; II. 5,1). Ex recentioribus hanc sententiam tuentur *Robinson*, *Guérin* (qui anceps haeret inter rationes pro *Anwas* et *Qubeibe*), *Schiffers*, *Conder*, *Guillemot*, *Bassi O. M.*, *Kraubenhauer*, *Zanocchia*, *L. Heidet*.

Alii vero castellum Emmaus querunt in *Quloniye*, qui vieus olim teste Flavio

Iosepho (Bell. iud. VII. 6,6) Emmaus (Αμμαοῦς) vocabatur, sed eodem teste solum 30 stadiis ab urbe Ierusalem aberrat; 30 enim stadia (non 60) feruntur in editionibus criticis (*ed. Dindorf, ed. Niese*). In *Quloniye* castellum Emmaus suisse opinantur *Sepp, Schultz, Caspari, Bourquenoud, Keim, Schürer, Buhl, Savi* (cum aliqua restrictione).

Alii denique castellum Emmaus quaerunt in vico *Qubeibe* occidentem versus ab *el-Djib* seu Gabaone et 60 stadia ab urbe Ierusalem; hanc opinionem defendunt *Zschokke, Schegg, Holzammer, Fillion, Raumer, Laurent, Liévin de Hamme, R. Buselli, Domenichelli, Rückert, Belsler*.

Pro situ *Amwas* cf. *Robinson*, Neuere bibl. Forsch. p. 191-196; *Conder*, Tentwork in Palestine I. p. 14; *Guérin*, Judée I. 293 ss. Galilée I. 94 ss. et cf. Judée I. 257 ss. 348 ss.; *Schiffers*, Amwas das Emmaus des hl. Lukas 1890; *idem* in *Katholik* 1893 p. 337 ss. 398 ss. et in Revue biblique II. 1893 p. 26-40; *Knabenbauer* ad Luc. 24,13; *Bassi O. M.*, Emmaus città della Palestina 1888; *Guillemot*, Emmaus-Nicopolis 1886; *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 370 ss. 394 ss.; *L. Heidet* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1748-1763.

Pro situ *Quloniye* cf. *Sepp*, Jerusalem ed. 2 I. 54-73; *Caspari*, Chronologisch-geogr. Einleitung p. 207; *Schultz* in Real-Encycl. f. prot. Theol. ed. 2 XI. p. 771; *Keim*, Geschichte Jesu III. 555; *Bourquenoud* in Études rel. hist. et litt. 1863 p. 526; *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3 I. 641, 642 in nota 142; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 166, 186; *Savi* in Revue biblique II. 1893 p. 223-227 (qui castellum Emmaus circa Amosam inter *Quloniye* et *Qubeibe* quaerit).

Pro situ *Qubeibe* cf. *Zschokke*, Das neutest. Emmaus 1865; *Holzammer* in Kirchen-Lexicon ed. 2 s. v.; *Raumer*, Palaestina ed. 4 p. 187; *Laurent*, Peregrinationes mediæ aevi quattuor ed. 2 p. 77; *Liévin de Hamme*, Terre Sainte ed. 4 II. 248 ss.; *R. Buselli*, L'Emmaus dimostrato e difeso 60 stadi distante da Gerusalemme 1882; *idem*, L'Emmaus evangelico 1885-1886; *Domenichelli*, L'Emmaus della Palestina 1889; *Rückert* in Theolog. Quartalschrift, Tübingen LXXIV. 1892 p. 558 ss.; *Belsler*, ibidem LXXVIII. 1896 p. 193 ss.; *P. Barnabé O. F. M.*, Deux questions d'archéologie palestinienne I. L'Église d'Amwas, l'Emmaus Nicopolis II. L'Église de Qoubeibeh, l'Emmaus de St. Luc. Jérusalem 1902.

EMMER (עַמְרָה, Ἐμμέρ). 1. Filius Mosollamith (1 Par. 9,12) seu Mosollamoth (Neh. 11,13), princeps classis sacerdotalis, quae erat decima sexta inter viginti quattuor classes a Davide sorte distributas (1 Par. 24,14). Ex eo sacerdotum ordine cum Zorobabel Babylone redierunt mille quinquaginta duo (Esdr. 2,37; Neh. 7,40). Sadoc de filiis Emmer partem muri Ierusalem aedificavit contra domum suam (Neh. 3,29). Duo ex eodem ordine, Hanani et Zebedia, enumerantur inter eos, qui uxores alienigenas duxerant (Esdr. 10,20). Phassur quoque sacerdos et praefectus primarius templi Ier. 20,1 dicitur filius Emmer; utrum ea appellatione solum filiis seu familiae Emmer adnumeretur an revera eius pater designetur, non constat.

2. Regio chaldaica, de qua aliqui duce Zorobabel in Iudeam redierunt, qui originem suam israeliticam ex genealogiis demonstrare non poterant (Esdr. 2,59 Emer; Neh. 7,61 Emmer). Illa regio ignota est; v. ADON.

EMONA (עַמּוֹנָה) i. e. vicus Ammonitarum, *Qeri* הַעֲמֹנָה; LXX Κεφαὶ τοῦ Μωϋ, urbs tribus Benjamin, inter duodecim urbes orientales enumerata (Ios. 18,24). Fortasse *Kefr 'Ana* ad septentrionem Bethel (Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 504).

EMOR, pater Sichiem (Iud. 9,28); v. HEMOR.

EMUNCTORIA sunt instrumenta apta lucernis candelabri aurei septemplicis emungendis; formam habebant forcipis, unde nomen hebr. formatur a נֶקֶר capere, sumere; facta sunt ex auro purissimo (Ex. 25,38; 37,23; Num. 4,9).

ENAC (עֲנָק) et Ios. 21,11 עֲנָקִים: 'Eváz, 'Eváz), **ENACIM** (עֲנָקִים, Ἐνακίμ), stirps virorum procerae statuarie, qui meridionalem parlem terrae Chanaan incolebant, cum Abraham illuc immigraret et cum Iosue eam expugnaret. Appellantur stirps Enac, filii Enac, Enacim, filii Enacim. Exploratores, quos Moyses in Hebron misit, tres ibi invenierunt filios Enac seu principes familiarum, Ahiman, Sesai, Tholmai et Israe-

litis nuntiarunt, se vidisse monstra quaedam filiorum Enac de genere giganteo, quibus comparati ipsi quasi locustae viderentur (Num. 13,23; 29, 31; Deut. 1, 28; 9,2). Ad exploratores magna cum exaggeratione esse locutos, ut populum deterrent, ex eo quoque patet, quod Caleb postea filios Enac in Hebron quorum progenitor fuit Arbee homo magnus inter Enacim Ios. 14,13; 15,13; 21,11) exterminavit (Ios. 14,12; 15,14; Ind. 1,20) et quod Iosue interfecit Enacim de montanis Hebron, Dabir, Anab et de omni monte Iuda et Israel urbesque eorum delevit (Ios. 11,21, 22). His comparantur Eumim, populus tam excelsus, ut de Enacim stirpe quasi gigantes crederentur (Deut. 2,10, 11) et Zomzominim, populus procerae longitudinis sicut Enacim (Deut. 2,20, 21). Eorum reliquiae in urbibus Gaza, Geth, Azoto (Ios. 11,22) cum Philisthaeis coauerunt neque amplius in s. litteris commemorantur.

ENADAD (Neh. 3,18) v. HENADAD.

ENAIM (עֲנָיִם) quae est rariova dualis numeri forma: duo fontes seu duplex fons; **Məuz̄i**, A. Μαυζίς(μ), urbs in campes-tribus Iuda, in prima provincia Sepheleae enumerata (Ios. 15,34). Probabilis de eodem loco agitur Gen. 38,14 (בְּתַחַת עֲנָיִם, i. e. ostium fontium, LXX αἱ πόλεις Αἰνάζ, Vulgata : bivium) et 38,21; ex contextu hic locus erat inter Odollam (*Kth. Id el-Mā* prope Eleutheropolim) et Thamma (*Tīmē*). De situ accuratius determinando variae sunt coniecturæ.

ENAN (עֲנָן, Αἰνάζ). **1.** Pater Abira principis tribus Nephthali (Num. 1,43; 2, 29; 7,78. 83; 10,27).

2. Filius Nathaniae et pater Melchiaë de tribu Simeon recensetur inter maiores Iudith (Iudith 8,1; LXX Ἐλέαζη).

3. Villa Enan (עֲנָן, Αἰνενάον) as-signatur tamquam terminus septentrionalis terrae promissionis (Num. 34,9. 10) ita quidem, ut ibidem terminus septentrionalis et orientalis convenient; item ex Ez. 47,17 et 48,1 discimus atrium Enan iuxta fines Damasci fuisse (47,17 legitur חֶצֶר עֲנָן, Vulgata : atrium Enon, ἡ αὐλὴ τοῦ Αἰνάζ). Censebatur esse

fons *Lebwe* in *Beqā'a*, situs in divortio inter Oronitem, qui septentrionem versus et Leontem qui meridiem versus fluit (*Keil* ad Num. 34,9) vel etiam *Ayūn el-Dara* in descensu orientali Antilibani (cf. *Dillmanu* ad Num. 34,9). Sed recentiore tempore *J. P. van Kasteren* in *Revue biblique* IV 1893 p. 23-36 defendit terminum septentrionalem terrae promissae infra Libanum et Hermonem maiorem fuisse et villam Enan seu atrium Enon quaerit ad orientem *Bāniyās* (Caesareae Philippi), ubi duo vici *Hazūrē* et *el-Hadr* aliquam similitudinem nominis cum נְזָרֶה prae se ferunt, etsi nomen *Hazūrē* potius hebr. נְזָרֶה supponere videtur (l. c. p. 31).

ENCAENIA v. DEDICATIO 2.

ENDOR (עֵינָדָר, עֵינָדָר) fons Dor; Αενδρό, urbs in territorio Issachar, sed tribui Manasse tributa (Ios. 17, 14), ex qua filii Manasse Chananaeum expellere non valebant (17,12). Psalmista victoriā a Barac de Sisara duce Asoritarum reportatam refert ad Endor (Ps. 82 [83], 11), siquidem haec urbs est terminus orientalis planitiei, quam torrens Cison percurrit; pugna illa commissa erat iuxta torrentem Cison, cuius undis cadavera hostium caesorum devolvebantur (cf. Iud. 4,7; 5,21). Celebris facta est Endor a muliere pythonem habente, quam ibidem Saul ante pugnam in planicie Esdrelon et ad montem Gelboe commissam consuluit (1 Reg. 28,7). Apud Eusebium et S. Hieronymum describitur grandis vicus 4 mil. pass. a monte Thabor meridiem versus et iuxta oppidum Naim situs (Onom. ed. *Lug.* 226,23; 239,70). Hodie *Endūr* in descensu septentrionali collis vulcanie *Tell 'Adjūl*, ubi plurimæ cavernæ inter rupes adhuc conspiciuntur.

Cf. *Guérin*, Galilée I. 118-121; *Baedeker-Benziger*, Pal. u. Syrieu ed. 5 p. 271; *Survey of West. Pal. Mem.* II. 83. 84; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XV. 1892 p. 111; XVI. 1893 p. 55; *Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. p. 182; *Lévin de Humme*, Terre Sainte ed. 4 III. 117; *Zuccchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 624 s.; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 216. — *Dubium* movet *F. de*

Hummelauer (Comm. in Ios. p. 393), referatur nomen Endor Ios. 17,11 ad illam Endor prope montem Thabor, quae in textu parallelo Iud. 1,27 non legitur et coniicit prope Dor urbem aseriticam fuisse fontem et vicum nomine 'Ain Dor seu Endor et Massassae obtigisse non solum urbem aseriticam Dor, sed etiam fontem et vicum Endor prope.

ENGADDI (עַמְדָּה) i. e. fons hoedi, 'Εγγαδδί plerumque saltem) urbs primus erat Amorrhæorum, quos Chodolahomor devicit (Gen. 44,7), antiquo nomine appellata Asasonthamar (אֲסָסָנָה תְּבִרְתָּה חֶצְצָן תְּבִרְתָּה) i. e. amputatio palmarum; Ἀσασνθαμάρ, Ασασνή Θρησάρ cf. 2 Par. 20,2); postea nomine Engaddi inter urbes deserti Iuda recensita (Ios. 15,62), mari Mortuo adiacens (Ez. 47, 10). In deserto Engaddi David fugitivus delitescebat (1 Reg. 24,1. 2) super faciem rupium ibicum (hebr.) i. e. super petras solis ibicibus pervias (Vulgata), quod etiam intellegi potest nomen proprium utique a loci natura derivatum (F. de Hummelauer in h. l.). Illuc Ammonitae, Moabite, Edomita conveniebant contra losaphat regem Iuda (2 Par. 20,2), ut inde per clivum Sis (20,16) Ierusalem versus ascenderent. De vineis Engaddi loquitur sponsa Cant. 1,13 [14], de palmis Engaddi fortasse Eccli. 24,18 [14] : quasi palma exaltata sum in Cades (Ἐγγαδδίος). Teste Flavio Iosepho (Ant. IX. 1,2) crescent illie palmae pulcherrimae et opobalsamum. Plinius (V. 17,73) vocal Engada oppidum secundum ab Hierosolymis fertilitate palmetorumque nemoribus. Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. Lag. 234,66; 119,12) dicitur vicus pergrandis iuxta mare Mortuum, unde et opobalsamum venit. — Hodie 'Ain Djidi fere in medio litore occidentali maris Mortui ad radicem rupium, quae 20 fere minutis a litore distantes praerupte in altum asurgent; fons, a quo nomen loci, ex altitudine 63 m quasi per varios gradus descendit et antiquitus bortos, palmeta, vineta irrigabat.

Flavius Iosephus asserit (Ant. IX. 1,2) Engaddi ab Hierosolymis 300 stadia distare; de qua assertione cf. Relandum,

Pal. p. 449. S. Hieronymus (in Ez. 47, 10) videtur Engaddi ibi collocare, ubi aquae Iordanis plane cum mari Mortuo miscentur, ita ut fluvius dici possit finiri et consumni; sed eius verba obscuriora sunt. Vide etiam s. v. BENEDITIONIS VALLIS.

Cf. G. A. Smith, Historical Geography of the Holy Land p. 269 s.; Survey of West. Pal. Mem. III. 384-386; F. Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 41. 164. 165; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 110. 111; Fahrngruber, Nach Jerusalem ed. 2 II. 64. 77. 106; Liérin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 II. 283; Duc de Luynes, Voyage d'exploration à la mer Morte I. 83 ss.; Thomson, The Land and the Book I. 312 ss.; Baedeker-Benzinger, Pal. und Syrien ed. 5 p. 198.

ENGALLIM (עַמְלִים) i. e. fons duorum vitulorum; Ἔναγαλλεῖα legitur Ez. 47,10 una cum Engaddi; hi duo termini in litore maris Mortui a propheta statuuntur, inter quos piscautores saginas suas extendent ad plurimas species piscium ibi capiendas, ubi antea mortis imperium longe lateque extendebarunt. S. Hieronymus in Ez. 47,10 notat : « Engallim in principio est maris Mortui, ubi Iordanes ingreditur ». Fortasse 'Ain Feshha i. e. fons stereoris in superiore litore occidentali maris Mortui ex humo palustri inter canneta prosiliens; aliquae ruinae fonti adiacent. Hic situs contextui Ez. 47,10 omnino congruere videtur.

ENGANNIM (עַמְנִים) i. e. fons hortorum).

1. Urbs tribus Iuda in superiore parte Sephelae sita (Ios. 15,34). Textus LXX ita corruptus est, ut nomen discerni vix possit; Vulgata : Aengannim. Hodie Khirbet Umm Djina prope 'Ain Shems (Bethsames 1) occidentem versus.

Cf. Survey of West. Pal. Mem. III. 42; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 323; Legendre apud Vigouroux. Dict. de la Bible II. 1802; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I et IV; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 195.

2. Urbs tribus Issachar (Ios. 19,21; Ἱεδών οὖτις Τομαχόν, Λ. Ηγαννίμ), filii Gerson levitici generis tradita (Ios. 21,

29; LXX πηγὴ γραμμάτων). Probabilius haec Engannim est illa donus horli 4 Reg. 9,27 inter Iezreel et ascensum Gaver sita (vide s. v. GAVER). Praeterea dubium est, sitne Anem eadem urbs alique Engannim (v. ANEM). Apud Flavium Iosephum Engannim est Ginaca (ed. Niese zōyāz̄ et ḡwāz̄ et ḡyāz̄) in confiniis Samariae et Magui campi sita (Ant. XX. 6,4; Bell. ind. III. 3,4). Hodie vocatur Djenin, qui viens non multum supra duas horas a Zer'in (Iezreel) meridiem versus distat. Antiqua traditio christianorum palaestinensium fert decem leprosos a Domino sanatos esse in hoc oppido (cf. Luc. 17,11); altamen dubitari potest de origine istius traditionis, siquidem Burchardus de Monte Sion describens Giunin (Djenin) oppidum muratum quidem, sed collapsum, situm in pede montis Esfraym (Quattuor peregrinationes medii aevi, ed. Laurent p. 52) eam prorsus tacet; iamvero iter Burchardi per Palaestinam anno 1283 factum est.

Notatu dignum est, quod G. Maspero, Sur les noms géographiques de la liste de Thoutmos III. qu'on peut rapporter à la Galilée, 1886, p. 9 probabile censem, nomen Ganōtou Asnah, hortos Asnah, esse novam designationem pro Engannim, praesertim cum Asnah (Yulgala : Asena) sit nomen viri (Esdr. 2,30).

Cf. Robinson, Pal. III. 385 s.; Guérin, Samarie I. 327-332; Survey of West. Pal. Mem. II. 44. 45. 116; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 1. 55; Fahrngruber, Nach Jerusalem ed. 2 II. 161; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 202; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 583 s.; Liévin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 III. 74 s.

ENHADDA (עַדְדָה) i. e. fons acer-
sen velox; Αἰαχέα, Α Ἱαδδάς) urbs tri-
bus Issachar (Ios. 19,21). Fortasse Kefr
Adān prope Djenin (Engannim 2) inter
septentrionem et occidentem.

Cf. Survey of West. Pal. Mem. II. 45; Legandre apud Vigouroux, Dict. de la Bible II. 1806; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. VI; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. p. 587.

ENHASOR (עֲחֹזֶר) i. e. fons pagi,

πηγὴ Ασόρ, urbs munita Nephthali (Ios. 19,37). Censetur esse Khirbet Ḥazīr, quae ruinae sunt fere mediae inter Sealam Tyriorum (*Rās el-Naqūra*) et lacum Ḥūlē. Contra hanc opinionem iam a Renan propositam obiicit Guérin (Galilée II. 118), prope istas ruinas nullum fontem reperiri, a quo urbs nomen suum duxerit. Nihilominus plerique Enhasor cum Kh. Ḥazīr componunt (Exploratores anglici; G. A. Smith, Legandre, Zanecchia). Sed F. de Hummelauer, qui Ios. 19,35-38 interpretatnr elenchem arcium Tyriorum per Galilaeam et transiordanicam, componit Enhasor cum villa Enan ad orientem Bāniyās (Caesareae Philippi).

Cf. Renan, Mission de Phénicie 1864 p. 674; Survey of West. Pal. Mem. I. 204; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I; Legandre, Carte de la Palestine; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 708.

ENNOM vallis. 1. Geennom i. e. vallis Ennom vocatur in S. Scriptura vallis « ex latere Iebusaei ad meridiem, haec est Ierusalem » (Ios. 13,8; 14,16; *latus Iebusaei*, hebr. כִּתְף חֵבּוֹסִי, clivum australem collis occidentalis urbis hierosolymitanae videtur designare; v. IERUSALEM VI. 3); Ieremias eam dicit esse « iuxta introitum portae scilicet » (19, 2 שַׁעַר הַרְבִּיתָה); v. IERUSALEM V. 3). Terminus tribuum Iuda et Beniamin per hanc vallim ascendit « ad verticem montis qui est contra Geennom ad occidentem in summitate vallis Raphaim contra aquilonem » (Ios. 13,8). Etiam post exsilium babylonicum filii Iuda dicuntur habitasse « in (hebr. *a*) Bersabee usque ad vallem Ennom » (Neh. 11,30; LXX ἐν Βερσαβέᾳ tantum). Sub impiis regibus Achaz, Manasse aliisque populus in hac valle in loco Topheth illos suos per ignem idolo Moloch immolaverunt (4 Reg. 23,10; 2 Par. 33,6; Ier. 32,33). Quare Iosias illam contaminavit (4 Reg. 23,10) et Dominus per Ieremiam gravissimum incolis cladem minatur, ita ut vallis *interfectionis* s. *occisionis* (גְּזַנְתָּה) appellanda foret (Ier. 7,31 s.; 19,2. 6; cf. 31,39).

Nomen quo hisce in locis vallis appellatur est *Geennom* (Ios. 15,8; 18,16), *vallis Ennom* (גְּנֵנָם [s. גִּנָּם]; φάραγξ Ὀνόματος Α; ετιαν Γαλεννα B Ios. 18,16, Γαλεννα A ib.), vel *vallis* (s. *convallis*) *fili Ennom* (גְּנֵנָם בֶּן־גְּנֵנָם [s. גִּנָּם]; φάραγξ πατέρος Ἐννόματος; semel γὲ βανὴ Ἐννόματος Β, γῆ Βεσσανόματος Α 2 Par. 33,6, ubi Vulgata *vallis Benenom*. 4 Reg. 23,10 *Kethib* habet "בְּנֵי הַגְּנֵן", ubi *Qeri* "בְּנֵי הַגְּנֵן" cum LXX Peshitta, Vulgata postulat), et semel in sola Vulgata *vallis filiorum Ennom* (Ios. 18,16). Etiam *convallis*, גִּנְעָל sine addito (ter. 2,23; cf. *porta vallis*, גִּנְעָל הַגְּנֵן, de qua v. IERUSALEM V. 3) et *vallis cavaerum et cineris* (עֲמָקַם הַפְּגָרוֹת וְהַצְּשָׁרָב) Ier. 31,39 vocatur. In N. T. nomen ex hac valle derivatum *gehenna* (γένναν Matth. 5,22, 29 etc.) ad infernum designandum adhibetur, sicut גִּנְעָל in scriptis talmudicis; pariter auctor libri Henoch hanc vallem maledictam aeternumque maledictorum habitaculum vocat (c. 27,1; cf. 26,4). Fl. Iosephus vallem hanc nomine « *vallis fontis* » videtur designare (τὴν τεχνητὴν πηγὴν φάραγγα Bell. iud. V. 12,2 Niese 503).

2. Ex descriptione libri Iosue satis appareat, vallem Ennom illam esse quae latum australis et occidentalis urbis bierosolymitanæ attingit, quaeque hodie *Wādi el-Rabībi* appellatur; atque huic etiam geographus arabs *Idrisī* c. a. 1154, et incolae bierosolymitani, saltem saeculo elapso, nomen *Wādi Djahannum* tribuunt (*E. Robinson*, Palaestina II. 38; *J. Gildemeister* in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1883 p. 127; sed cf. *T. Tobler*, Topogr. von Iherusalem. II. p. 47 n. 8). Ab hac opinione, quae hodie satis communiter admittitur, dissentient *Eusebius*, *S. Hieronymus*, *Eucherius*, *Ven. Beda* alii que scriptores, etiam arabes, qui vallem orientalem s. Cedron esse Geennom contendunt: quamquam S. Hieronymus in commentariis in Ieremiam 7,31 et 32, 33 (Migne 24,733 A. 897 D) vallem filiorum Ennom « *subiacere Siloe fontibus* » ab iisque irrigari dicit. — Ab opinione utraque dissentientes *R. J. Schwarz* et postea *W. F. Birch* aliquie vallem En-

nom intra moenia veteris urbis, scil. partem inferiorem vallis Tyropœon fuisse censem; quod, licet nonnullis arriserit, parum solidis argumentis videatur inniti.

De aliis v. IERUSALEM II. 2. — Cf. *Eusebius-Hieronymus*, Onomastica sacra, ed. *P. de Lagarde* 300,13 ss. 128,9 ss.; *Eucherius*, De situ hierosolimitanae urbis, ed. *P. Geyer*, p. 127,9 ss.; *Ven. Beda*, De locis sanctis, ib. p. 309,9 ss.; *Fr. Quaresmius*, *Elucid. T. S. IV.* per. 7., c. 17 s., ed. *Venet.* II. p. 210-12; *I. Lightfoot*, Centuria chorographica Matthæo praemissa c. 39; *H. Relandus*, Palaestina p. 353; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. II. 1 p. 155 s. 164 s.; *E. Robinson*, Palaestina II. p. 38-41 et p. 32, nota; *Rubbi J. Schwarz*, Das h. Land p. 189 s.; *T. Tobler*, Topogr. von Jerus. II. p. 39-50; *Liévin de Hamme*, Guide indicateur ed. 4, I. p. 420 s.; *D. Zanneckia*, La Palestina d'OGGI I. p. 341-8; *Baedeker-Benzinger*, Palaestina u. Syr. ed. 5, p. 100-3; *W. F. Birch*, Pal. Expl. Fund, Quart. Stat. 1882, p. 55; 1889, p. 38; 1893, p. 330; 1897, p. 72.

L. FONCK.

ENOCH (Indas 44) v. HENOCHE.

ENON vicus v. ENAN 3.

ENOS (אֱנוֹס, Ἔνως), filius Seth filii

Adam, pater Čaiman (Gen. 4,26; 5,6. 7. 9. 11; 1 Par. 1,1). Iste coepit invocare nomen Domini (Vulgata et LXX Gen. 4, 26; sed textus hebraicus, Samaritanus, Syrus : tum coepit est; Chaldaeus errorne : tum profanatum est; cf. *F. de Hummelauer* ad h. l.). Eidem vitæ anni 903 adscribuntur (Gen. 5,11). In Vulgata Inc. 3,38 scribitur Heuos.

ENSEMES (עַשְׂמֵס), Vulgata interpretatio : Fons Solis; ἡ πηγὴ τοῦ ἥλιος, πηγὴ Βαθειανής, fons per quem tendebat terminus aquilonaris Iuda (Ios. 13,7) et australis Beniamin (18,17); utroque loco recensetur inter fontem Rogel et ascensum Adommim, ordine utique inverso. A recentioribus agnoscitur esse *Hôd el-'Azariye* seu *'Ain el-Hôd* (gall. la source de l'auge; germl. Trogquelle), qui fons a christianis etiam fons Apostolorum dicitur et viginti minutis a Bethania Iordanem versus abest; aquae Enseses igitur erunt *Wādi el-*

Hüd (vallis loci aquationis, quae vallis a fonte nomen habet).

Ab hac opinione satis communi reddit *L. P. van Kastenq*, qui fontem *Ain el-Rawâbe* iuxta antiquam viam ierichonitam reperit et hanc viam una cum *Wâdi el-Rawâbe* fuisse terminum inter Iuda et Benjamin suspicatur (*Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XIII. 1890 p. 416); unde etiam *Buhl* (*Alt. Pal.* 1896 p. 98) putat Ensemes potius in *Ain el-Rawâbe* quam in *Ain el-Hüd* quaeri debere.

Pro opinione communi cf. *Van de Velde*, Memoir p. 310; *Guérin*, Samarie I. 159, 160; *Survey of West. Pal.* Mem. III. 42; *G. A. Smith*, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. IV; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3; *Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. p. 61; *Zanechia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 6; *Baedeker-Benzinger*, Pal. und Syrien ed. 5 p. 148 (cum dubio).

EPAENETUS (*Ἐπανετός*), christianus quem S. Paulus salutat Rom. 16,5 : « dilectum mihi, qui est primitivus (seu primitiae) Asiae in Christo (melius : in Christum) ». Graecus textus receptus eum erroneo vocat Achiae primitis (cf. 1 Cor. 16,15). Asia intellegitur non tota Asia minor, sed romana provincia Asiae, cuius urbs praecipua erat Ephesus. In hac igitur provincia primus fuit, qui baptismum in Christum insereretur. Ex eo quod eius mentio fit immediate post Aquilam et Priscam (16,3), haud immrito concluditur eum ad fidem adductum esse ab Aquila et Prisca, qui iam ante tertium Pauli iter apostolicum Ephesi viam Domini diligentius expulerunt (cf. Act. 18,24-26); eum etiam simul cum Aquila et Prisca Romanum profectum esse valde probabile est. « Quidquid autem de hac opinione est », inquit *R. Cornely* ad Rom. 16,5, « moderni critici (Weiss etc.) profecto non nisi ridicule ex eo, quod Asianus fuerit, colligere volunt, eum etiam in Asia continuo habitasse pericopenque nostraum Ephesiis esse destinatam, aesi Asianis Romanum venire non licuisset aut Paulus singulorum quos nominat itinera indicare debuisset ». Epaenetus in Graecorum Menologiis commemoratur die 30. Iulii, in latinis die 15. Iulii.

EPAPHRAS (*Ἐπαφρᾶς*), Colossensis et ethnico-christianus (Col. 4,12; cf. 4, 11), quem S. Paulus describit carissimum suum conservum et fidem pro Colossensibus ministrum Christi Iesu (4,7, 8). Haud dubie Epaphras ecclesiam fundaverat Colossi et probabilius etiam Laodiceae et Hieropoli (4,13), quae sunt urbes Phrygiae Colossis vicinae et in valle Lyci, qui in Maeandrum influit, sitae; istae ecclesiae faciem Pauli in carne nondum viderant (2,4). Epaphras se valde sollicitum exhibet pro istis tribus ecclesiis (4,12, 13) et S. Paulus Colossensibus contra fallacias philosophorum in memoriam revocat, quae ab Epaphra didicerant (1,7; cf. 2,6, 7). Unde appetat Epaphram propter istas turbationes ecclesiarum ad S. Paulum (Romam, ex opinione aliorum Caesaream) venisse neque rediisse, cum epistula per Tychicum Colossas mitteretur. A S. Paulo appellatur « concaptivus meus in Christo Iesu » (Philem. 23) i. e. qui sponte se Paulo adiunxerat in captivitate romana vel ex opinione aliorum caesariensi. — Sunt qui putent Epaphram esse eundem atque Epaphroditum (sed v. s. v.).

EPAPHRODITUS (*Ἐπαφρόδιτος*), christianus ecclesiae philippensis, quem S. Paulus describit « fratrem et cooperatorem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum et ministrum necessitatis meae » (Phil. 2,23). Is apostolo in captivitate romana degenti dona Philippos attulerat et gravi morbo Romae vix superato epistulam S. Pauli Philippos redditurus secum asportavit (Phil. 2, 25-30; 4,10-18). — Valde improbabile est Epaphroditum eundem esse atque Epaphram. Nomen *Ἐπαφρόδιτος*, *Ἐπαφρόδητος* (Venus) erat satis frequens (*Tacit.* Ann. 15,55; *Suet. Domit.* 14; *Flav. Joseph.* Vita 76). Epaphras erat Colossensis, Epaphroditus ad ecclesiam Philippos pertinebat. Gratuito denique asseritur S. Paulum in epistula ad Coloss. usum esse forma nominis abbreviata, in epistula ad Philipp. forma plena et longiore.

EPHA (Ἐφά; Εφά, Εφά). 1. Primus inter filios Madian enumeratus (Gen. 25,4; 1 Par. 1,33); populus Ephä

negotiationem exercens, camelis abundans, aurum et thus ex Saba i. e. Arabia felice afferens nominatur Is. 60,6 una cum Madianitis, qui in litore orientali sinus Aelanitici habitabant, Cedarenis, qui greges pascebant inter Syriam et Babyloniam, et Nabataeis (Nabaoth) ismaeliticis eandem fere regionem incolentibus. *Delitzsch* (Paradies p. 304) et *Schrader-Whitehouse* (Cuneif. Inscr. and Old Test. I. p. 432, 433) ex inscriptionibus cuneiformibus pro comparatione afferunt *Hajapa*, *Haipa*, quae est tribus Arabiac septentrionalis frequenter commemorata; *Halévy* etiam putat Ephra nomen personae legendum esse in inscriptionibus Safa (cf. *Dillmann* ad Gen. 23,4).

2. Ephra concubina Caleb filii Hesron (1 Par. 2,46); v. CALEB 2.

3. Ephra in genealogia Iuda recensetur quintus filius Iahaddai (1 Par. 2,47); cuiusnam filius Iahaddai fuerit tacetur.

EPHEBIA v. GYMNASIUM.

EPHER (Ἐφέρ). 1. Secundus inter filios Madian enumeratus (Gen. 25,4 Ἀφέρ, Vulg. Opher; 1 Par. 1,33 Ὀφέρ). Sedes posteriorum Ephra pro certo assignari nequeunt. *Delitzsch* et *Dillmann* ad Gen. 25,4 *Wetzstein* secuti pro comparatione adducunt Ὀφρ, qui locus est inter *Abān* et montes *Tihāma*, a quo tota circum regio nomen *Nedjed* Ὀφρ habet. Antiquiorem opinionem de tribu quadam arabica *Ghifār*, quod nomen ad עֵפֶר quam maxime accedit, *Dillmann* i. e. reprobandum esse censem.

2. Filius Ezra cuiusdam ignoti in genealogia Iuda (1 Par. 4,17; LXX Ἀφέρ).

3. Unus ex principibus cognitionum Manasse ab oriente Iordanis (1 Par. 5, 24; LXX. Ὀφέρ).

4. Ephra terra (Ἐφέρ, ἡ γῆ Ὀφέρ) una cum urbe Socho constituebat praefecturam salomonicam tertiam a Ben-hesed in Aruboth administratam (3 Reg. 4,10). Urbs principalis terrae Ephra videtur esse urbs illa Opher (Ἐφέρ, Ὀφέρ), cuius regulum chananaeum Iosue percussit (Jos. 12,17). Iamvero urbes fos. 12, 17, 18 enumeratae merito accensentur

urbibus Chanaan meridionalis vel rectius Chanaan mediae; inseruntur enim post urbes in Chanaan meridionali expugnatas Ios. 12,10 s. et ante urbes Chanaan septentrionalis Ios. 12,19 s. Unde probabilissimum fit urbem Socho una cum terra Ephra coniunctam non esse illam Socoth montis Iuda (Ios. 13,48; hodie *Shuweike* infra Hebron), sed potius alteram Socho in campestribus Iuda (Ios. 15,33; *Shuweike* in septentrionali parte Sephelae). Terra Ephra igitur in septentrionali parte Sephelae quaerenda est; desunt autem ulteriora vestigia nominum Ephra (Opher) et Aruboth (אָרְבָּה, Αραβάθ).

EPHES DAMMIM v. PHESDOMIM.

EPHESUS (*Ἐφεσός*), metropolis Ioniae, sita ad ostium Caystri fluminis et mare Icarium inter Smyrnam et Miletum; ab anno 41 a. Chr. et deinceps sub Romanorum erat imperio et evadebat caput Asiae proconsularis. Portu duplice instructa urbs frequentissimo commercio celebris erat, sed multo magis celebris templo Diana quod inter septem mundi miracula recensebatur. Templum antiquum Herostratus, ut nomen suum eo facinore innotesceret posteritati, incenderat anno 353 a. Chr., et partim flammis absumptum est, at mox splendidius instauratum. Colebatur in eo ἄγαλμα διοπτέρις, simulacrum quod caelitus delapsum esse cerebatur, confectum ex ligno cedrino (*Vitruvius* 2, 9) vel viteo (*Plinius* XVI 40,213) et auro obductum (cf. *Xenoph.* Anab. 5,3. 12), quo Diana reprezentabatur dea multimanumia. Ad eius cultum undique homines maxima frequentia confluabant. Urbs ipsa gerebat honoris titulum νεωκόρος τῆς μεγάλης Ἀρτέμιδος, cultrix magnae Dianae, quia in ea eximus cultus Dianae constitutus erat. Templum eius imitatione exprimebatur aediculis argenteis, quae argenti riis non modicum praestabant quaestum (Act. 19,24. 35). Paulus apostolus, cum in secundo itinere apostolico a Corintho in urbem Ierusalem proficeretur, devenit Ephesum cum Priscilla et Aquila et ingressus synagogam disputabat cum Iudeis; mox tamen reliquit Ephesum; remanserunt autem Priscilla et Aquila,

quibus sese adiunxit Apollo, vir eloquens et potens in Scripturis. Ita seuina rei christiana Ephesi iacta sunt (Act. 18, 19 ss.), quae maxime exculta sunt ab apostolo Paulo cum is in tertio suo itinere apostolico plus duobus annis Ephesi moraretur (cf. Act. 19,1 ss.), ita ut omnes qui habitabant in Asia audirent verbum Domini, Iudei atque gentiles. Praedicatio apostoli insignibus quoque miraculis a Deo commendabatur et verbum Dei fortius crecebat et confirmabatur (Act. 19,11. 12. 20. 26) et ipse apostolus testatur Ephesi sibi apertum esse ostium magnum et evidens, sed similis adversarios esse multos (1 Cor. 16,9). Quorum furorem expertus est in persecuzione quam Demetrius argentarius suscitavit, quia praedicatione Pauli imminentius esset cultus Diana et argentiis lucrum erupit (Act. 19,24 ss.). Apostolum in fundanda ecclesia ephesina plurima expertum esse pericula satis indicatur cum scribat se Ephesi ad bestias pugnasse (1 Cor. 13,32), se talem subiisse in Asia tribulationem, ut supra modum gravatus esset et iam de vita desperasset (2 Cor. 1,8 graece). Cum postea apostolus a Graecia in Ierusalem iter facaret, Ephesum quidem transnavigavit, at a Mileto mittens Ephesum vocavit maiores natu ecclesiae cosque de periculis imminentibus edocuit. Ex captivitate romana epistulam dedit ad Ephesios. Post eam consuluit eidem Ecclesiae tum sua ipsius praesentia tum per Timothenm quem ibi reliquit, ut haereses nascentes supprimeret, tum per Tychieum quem in secunda captivitate romana Ephesum misit (1 Tim. 1,3; 2 Tim. 1,18; 4,12). Quae fuerit conditio ecclesiae ephesinae tempore Domitiani discimus Apoc. 2,1-7. Quod eo loco apostolus minatur : « mo-
veho caudelabrum tuum de loco sno,
nisi poenitentiam egeris », postea in
urbe impletum est; hodie enim urbs
plane destrueta est; prope eius rinas
non extat nisi vilis pagus *Ajasoluk*
nomine.

L. KNABENBAUER.

EPHI vide s. v. MENSURAE.

EPHOD (Ἐφόδ, Σωρῆ), pater Hanniel ex tribu Manasse (Num. 34,23).

EPHOD (Ἐφόδ, Τέλε); LXX et Vulgata modo vocem refinent Ἐφόδ, Ἐφούδ, modo eam explicant ἐπωρίδα, superumerale, humerale. Ephod summi sacerdotis ex auro, purpura, coeco et byso artificiose contextum erat; cf. Ex. 28,6 s.; ephod aliud quod sacerdotes reliqui gestabant (1 Reg. 22,48), Samuel ministrans coram area (1 Reg. 2,48) et ipse quoque David, cum coram Domino sacrum diceret chorum (2 Reg. 6,14; 4 Par. 15,27), erat ligneum. Constabat ephod duabus plagulis et inducatur fere sicut casula nostra sacerdotalis, cui satis simile erat; carebat manicis; duae illae plagulae in partem corporis anteriorem et posteriorem dependentes in humero fibulis connexae erant, corpori autem cingulo adstringebantur (Ex. 29,5). Ad divinum responsum exquirendum David iubet pontificem applicare ephod (1 Reg. 23,9; 30, 7) i. e. induere ephod et per Urim et Thummim consulere dominum. Nam in ephod pontificis, in parte anteriore habebatur ornamentum pectorale (Vulgata: rationale) forma quadrata ex opere plumbario factum mensuram habens palmae et duodecim gemmis, quibus nomina tribuum insculpta erant, insignitum; in eo ponebatur doctrina et veritas i. e. Urim et Thummim (latior eius ornamenti descriptio modique quo cum ephod iungebatur legitur Ex. 28,13-30). Eodem autem modo divinum responsum ut expetatur praescribitur Num. 27,21 hebr. — Ex spolis Madianitarum Gedeon confecit ephod (Ind. 8,27). Proprietate vocis retenta cogitandum erit de veste sacerdotali valde pretiosa, ut ex v. 26 patet. Ephod confeccio videtur Gedeon in memoriam victoriae et tamquam sacrum quoddam donarium. Alii eo similaern designari volebant (uti eo loco iam vertunt Syrus et Arabs) ita ut statua vel simulacrum ab amictu aureo vel argenteo tamquam a vestimento quodam nominaretur (*Gesenius*, Thes. p. 133). Verum id a notione vocis longius recedit; neque obstat quod dicitur l. c. : et posuit illud in civitate sua Ephra; nam verbum idem hebr. אֶתְנָה dicitur 6,37 de vellere expandendo in area. Praeterea etiam 17,3-5 praeter ephod mentio sit sculptilis et

theraphim; ergo ephod non intellegitur simulacrum. Cum ephod esset vestis sacerdotalis et adhiberetur a pontifice ad divinum responsum exquirendum, facile evenire poterat, ut Israclitae ephod illud a Gedeon confectum superstitione venerarentur (cf. *de Hummelauer* ad Iud. 8,27).

I. KNABENBAUER.

EPHRA. 1. Ephra (**אֶפְרַיִם**, **'Eph̄ayim**), sed apud *Flav. Ios.* Ant. V. 6,3 **'Eph̄āz**), urbs familiae Ezri seu rectius Abiezritarum, civitas patria Gedeonis; ibidem Gedeon in sanctuario suo ephod illud constituit, quod postea occasio superstitionis ac ruinae factum est; ibi eliam sepultus est in sepulcro Iosas patris sui (Iud. 6,11. 24; 8,27. 32; 9,5). Ut ex contextu apparet, sita erat Ephra in sorte cisiordanica seu occidentali tribus Manasse idque confirmatur Ios. 17,1. 2. De situ accuratio nonnisi conjecturae exstant. *L. Heidet* (apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible II. 1870) situm quaerit in *Wadi Fara'a* haud procul a *Tallūza* in vicinia Sichemi.

2. Ephra (**אֶפְרַיִם**, **'Eph̄ayim**) 1 Reg. 13,17 eadem urbs esse censetur atque Ophera tribus Beniamini Ios. 18,23), Ephraim (2 Reg. 13,23), Ephron (2Par. 13,19), Aphiarema (1 Mach. 11,34 graece), Ephrem (Io. 11,34), nunc *el-Taiyibe* prope *Beitīn* (Bethel) inter septentrionem et orientem. Contextus 1 Reg. 13,17 omnino indicat viam Ephra, qua Philisthai ex castris in Machmas positis palabantur, a Machmas septentrionem versus quaerendam esse. Cf. *F. de Hummelauer* ad h. l. et *Guérin*, Judée III. 45-51.

EPHRAIM (**אֶפְרַיִם**, **'Eph̄ayim**).

1. Ephraim filius natu minor Joseph patriarchae ex Aseneth filia Puliphare in Aegypto genitus ante septem annos famis; eius frater primogenitus erat Manasse (Gen. 41,30; 46,20. 27). Nomen filii minoris pater vocavit Ephraim i. e. *fertilitas duplex* dicens: Crescere me fecit (**הָבֵן**) Deus in terra paupertatis meae (Gen. 41,32). Primum indicium superioritatis, qua Ephraim posteriori tempore Manassen primogenitum antecedebat, habetur in benedictione, qua

Iacob aegrotans Ephraim et Manassen in filios sibi adoptat et invito Joseph fratrem natu minorem maiori praeponit, videlicet communatis manibus dexteram illi imponens, qui a sinistra adstebat, sinistram illi qui a dextera adstebat (Gen. 48,1-20). Ante mortem Joseph patriarchae familia Ephraim iam usque ad tertiam generationem propagata erat (Gen. 30,22 [23]). Ex vita Ephraim id unum traditur, quod filios suos, qui in campestria descenderant ad capienda pecora, a viris Geth occisos multis diebus luxit; unde ad uxorem ingressus filium ex ea susceptum vocavit Beria, et quod in malis (**הַבָּשָׁר**) domus suac ortus esset (1 Par. 7,21-23); sed notatum dignum est inter posteros huius Beria eminere Ephraimitam celebrissimum Ioseph filium Nun (1 Par. 7,27). Praeterea ex toto contextu 1 Par. 7,21-23 erunt recentiores multo tempore ante Exodus Moysis coloniam Hebraeorum in Palaestina fuisse; cf. *De Moor* in Revue biblique I. 1892 p. 407. 408; *Science catholique* 1894 p. 713. Sed faciliorem eiusdem narrationis explicationem praebet *F. de Hummelauer*, Comment. in Numeros p. 182: « Quo tempore Joseph a Pharaone summio honore habebatur... bene potuit Pharaon Ephraim filium Iosephi constituere cuiusdam in Iudea urbis praefectum ducemque expeditionis praedatoriae in Gethaeos suscipiendae, cum exercitu non necessario e solis Hebraeis collecto..... Haec hypothesis plenam rationem reddit verbi *descenderunt* neque opus est alia effingere de Hebracis palaestinensis praemosacitis ». Genealogia Ephraim traditur Num. 26, 33-37; 1 Par. 7,20-28.

2. Ephraim tribus Israel. Terni Ephraim Ios. 16,4-8 describuntur. Ac primum quidem 16,1-4 describitur terminus australis territorii Joseph (Ephraim et Manasse) a Iordane et aquis Iericho per Bethel, Luzam, Bethhoron inferiorem et Gazer usque ad mare. Deinde 16, 5-8 secundum *F. de Hummelauer* (ad Ios. 16,1 ss.) habetur descriptio nutila finium Ephraim, in qua desideratur terminus orientalis et prior pars termini australis, describitur autem altera pars termini

australis usque ad mare et terminus aquilonaris, qui a puncto fere medio, Taphna prope Sichem, oblique deducitur primum ad tordanum, postea ad mare. Idem interpres *tos.* 16,9 cernit urbium Ephraim elenchem multum vel potius solam inscriptionem elenchi, qui e textu exciderit; in qua inscriptione affirmantur urbes Ephraim detractae esse ex possessione Manasse, quia scilicet pridem totius domus Joseph, cuius primatum obtinebat Manasse primogenitus, una fuerat possessio, a qua postmodum urbes Ephraim propriae separatae sunt. Accedit enumeratio possessionum Ephraim et Par. 7,28 et descriptio confinium Ephraim et Manasse *Ios.* 17,7-10. Orientem territorii Ephraim terminat Iordanus fluvius, meridiem tribus Benjamin et Dan, occidentem extremitas Dan, brevis tractus orae maritimae et extremitas Manasse, septentrionem Manasse. Flavius Iosephus (*Ant.* V. 1,22) tribum Ephraim porrectam esse dicit a tordana fluvio usque ad Gazaram (Σεργίου Πατέρων *ed.* Niese) et a Bethel usque ad campum magnum; quodsi Iosephus campum magnum, ut alias, intellegit planitiam Esdrelon, terminum septentrionalem non recte indicavit; eo usque enim Manasse, non Ephraim extendebarunt.

Tribum Ephraim quoad maximam partem montana implent. Unde valles torrentibus rivulisque irrigatae abundant; imprimis fertilissimae sunt valles, quae occidentem versus in planitatem Saron descendunt. Fertilitati terrae addebatur securitas ab hostium incursi- nibus maxima, cum ex nulla parte aditus facilis in montana Ephraim pateret. Ceterum vide infra (n. 3. Ephraim mons).

In historia Israëlitarum tribus Ephraim maiores partes egit et non nisi a tribu Iuda potestate et auctoritate superatur. Princeps tribus anno secundo egressio- nis ex Aegypto erat Elisama filius Ammiud (*Num.* 1,10). Apud montem Sinai de Ephraim numerabantur 40 500 viri bellatores (*Num.* 1,32. 33), postea in campestribus Moab 32 500 tantum 26, 37), quo numero soli Simeonitae inferiores erant. In castris Ephraim cum Manasse et Benjamin ad occidentalem

plagam tabernaculi erat (2,18-24); eae dem tribus in ordine itineris tertio loco proficisciabantur (10,22-24; cf. *Ps.* 79 [80], 3). Oblationes Elisama principis Ephraim in dedicationem altaris die septimo factae sunt ante oblationes filiorum Manasse, quibus dies octavus obtigit (7,48-53). Inter duodecim exploratores a Moyse in terram Chanaan missos eminent decus et ornamentum tribus Ephraim, Osee filius Nun, a Moyse appellatus Iosue (13,9. 17; 14,6). Inter viros ad terram promissam sorte dividendam electos praeter Iosue erat Samuel filius Sephthan de tribu Ephraim (34,17. 24). Post ingressum in terram promissam Joseph (Ephraim et Manasse) cum Simeon, Levi, Iuda, Issachar, Beniamin benedictionem in monte Garizim pronuntiarunt (*Ios.* 8,33. 34), ut Moyses mandaverat (Deut. 27,12). Hereditatem cisiordanicam primae ingressae sunt tribus Iuda et Joseph (Ephraim et Manasse), post illas septem reliquae (*Ios.* cпп. 15; 16; 17; 18). Levitis de stirpe Caath in Ephraim concessae sunt Si- chem urbs confugii, Gazer (Gazara), Iecmaam (seu Cibsaïm), Bethoron (*Ios.* 20, 7; 21,5. 21; 1 *Par.* 6,66. 67 *hebr.* 6, 51. 52).

Hucusque Ephraim et Manasse fre- quenter coniunctim nominantur et com- muni nomine Joseph reliquis tribubus opponuntur (*Gen.* 49,22; *Deut.* 33,13; *Ios.* 17,14-18; 18,5; *Iud.* 1,22) ac domini Joseph etiam ceterae generationes filiorum Joseph accensentur (*Gen.* 48,6); immo etiam post distinctionem posses- sionum (*Ios.* 21,5) filii Ephraim cum filiis Manasse mixtum habitabant; habe- bant enim urbes in medio possessionis Manasse (*Ios.* 16,9) et in continibus urbs Taphua Ephraimitis adseriebatur, etsi terra Taphua Manassitarum erat (*Ios.* 17, 8 cf. *text. hebr.*). Attamen brevi postea Ephraim principaliores partes agere coe- pit. Erant enim in eius territorio Si- chem, ubi Joseph patriarcha sepultus est (*Ios.* 24,32) et omnis Israhel congregari consuevit (*Ios.* 24,1; 3 *Reg.* 12,1), Sito sedes arcae foederis et centrum religiosum Israhel usque ad mortem Heli (*Ios.* 21,2; *Iud.* 18,31; 1 *Reg.* 1,3; 3,21; 4,3; *Ier.* 7,12; *Ps.* 77,60), praeterea

Thamnathare urbs Iosue (Ios. 19,49) et Gabaath Phinees urbs Eleazari filii Aaron, in qua et sepultus est (Ios. 24, 33). Multitudo populi tanta videtur fuisse, ut aliqui extra terminos Ephraim peregrini sedes quaerent (Iud. 19,16). Accedit quod Ephraimitae cum tribibus fortissimis Manasse et Beniamin intime coniuncti erant; cf. supra et 2 Reg. 19, 20 ubi omnes tres nomine communis domus Ioseph comprehenduntur.

Statim ab initio Ephraimitis magna certamina subeunda erant cum Chananaeo (Ios. 17,14-18); sed cum populus multus et magnae fortitudinis essent, adeo praevaluerunt, ut Chananaeus in sola urbe Gazer seu in extremis finibus Ephraim tributarius habitaverit (Ios. 16, 10; Iud. 1,29; 3 Reg. 9,16). Egregiae fortitudinis ac roboris documenta Ephraimitae ediderunt tempore iudicum Aod (Iud. 3,27), Debborae (4,5; 5,14 cf. *F. de Hummelauer* in h. l.), Gedeonis (7, 24), Tholae (10,1). Praerogativam auctoratis suae tanta aemulatione tuebantur, ut contra Gedeonem tumerent, quod in bello madianitico se contemptos putarent (Iud. 8,4-3); a Gedeone quidem blandis verbis demulsi sunt, sed eo mortuo totam fere eius domum exterminarunt (Iud. 9,1-3). Simili aemulatione adversus Iephate conquesti sunt se ad bellum contra Ammonitas non fuisse vocatos et cum illius verbis pacificis probra obiicerent, insigni clade a Iephate affecti sunt (Iud. 12,1-6).

Ephraim inter tribus Israel principatum tenebat tempore Samuelis, qui, etsi origine levita, tamen civili attributione erat Ephraimita (1 Reg. 4,1). Saul quoque ex ea tribu erat, quae cum domo Ioseph intime coniuncta erat. Unde facile intellegitur, cur Saule mortuo Ephraim cum reliquis tribibus Isbosheth filium Saulis regem agnoverit contra David et domum Iuda (2 Reg. 2,9. 10). Occiso Isbosheth inter quinquennium subsequens omnes reliquae tribus pauplatim ad partes Davidis transierunt (2 Reg. 2,8-3,5) et cum David Hebreo rex ab universis tribibus agnosceretur, de filiis Ephraim aderant 20 800 viri fortissimi robore (1 Par. 12,30). In aula regia duo Ephraimitae inter principes duode-

cim erant, qui singulis mensibus 24 milibus singuli praererant (1 Par. 27,10. 14); eo tempore princeps tribus Ephraim erat Osee filius Ozaziu (1 Par. 27,20). Verum antiquae querelae virorum Israel contra viros Iuda revixerunt occasione triumphalis redditus Davidis in Ierusalem (2 Reg. 19,41-43). Salomone regnante Ieroboami Ephraimita rebellionem movebat et idem post mortem Salomonis ex Aegypto, quo aufugerat, redux a domo Iuda defecit ac regnum septentrionale decem tribuum constituit (3 Reg. 11,26-12,20). Abhinc historia Ephraim est historia regni Israel; atque tanta erat auctoritas Ephraim in regno Israel, ut nomina Ephraim et Israel apud prophetas frequenter converterentur (Is. 7,2 s.; 11,13; Ier. 31,20; Ez. 37,16. 19; Os. 4,17; 5,3 s.; 6,4; 12,1 et passim).

Neque tamen desunt indicia unionem theocraticam cum Iuda saepius ab Ephraimitis saltem nonnullis renovatam esse. Asa in Iuda regnante etiam de Ephraim sicut de Manasse advenae in Ierusalem venerunt ad foedus theocraticum renovandum (2 Par. 15,9). Ezechias rex ad Phase in Ierusalem celebrandum etiam Ephraim et Manassen invitavit (2 Par. 30,1 s.) et apud illos quoque idola demolitus est (31,1). Post interitum regni Israel idola in urbibus Ephraim subvertit Josias rex (2 Par. 34, 6) eique reliquiae de Ephraim sicut de aliis tribubus pecunias ad templum instaurandum subministrarunt (34,9).

In vaticinio Iacobaeo ad Ephraim potissimum referenda est benedictio illa longior et facundior in Ioseph pronuntiata, cuius progenies in duas tribus Ephraim et Manasse efflorigit (Gen. 49, 22-26); triplex benedictio Ioseph conceditur: numerosae proli, victoriae de hostibus, affluentiae bonorum; et eius principatus inter fratres explicite commemoratur, altamen non promittuntur Iosephi florentes permansure res usque ad Messiae adventum (cf. *F. de Hummelauer* ad h. l.). Eadem efferuntur in benedictione Moysis (Deut. 33,13-17), quae apte concluditur verbis: « haec sunt multitudines (myriades) Ephraim et haec millia (chiliades) Manasse ».

3. Ephraim mons (Jos. 17,15; 20,7; 24,30. 33; Iud. 2,9; 3,27; 4,5; 7,24 etc.) est nomen regionis montanae, quae a planicie Esdrelon usque ad montana Ierusalem porrigitur. Etiam vocatur mons Israel (Jos. 11,16, 21). Opponitur monti Iuda (Jos. 11,21; 20,7). Limes inter montem Ephraim et montem Iuda certo assignari nequit; hoc tamen constat tribum Beniamini saltem quoad maiorem partem monti Ephraim accensendam esse; nam regio inter Rama et Bethel erat in monte Ephraim (Iud. 4,5), Seba Beniaminita erat de monte Ephraim (2 Reg. 20,1. 21). Unde limes assignari poterit mons *Nebi Samwil* (893 m) aquilonem versus a Ierusalem situs. Mons Ephraim 3 Reg. 4,8 dicitur praefectura salomonica a Benhur administrata; quo loco intelleguntur sola montana tribus Ephraim tribu Beniamin exculsa, quippe quae propriam praefecturam (cf. 4,18) constituebat. In monte Ephraim speciatim recensentur mons Selmon prope Sichem (Iud. 9,48), montes Hebal et Garizim (vide s. v. GARIZIM), ille a septentrione, hic a meridie vallis Sichem, mons Gaas, a cuius septentrionali parte erat Thamnathare urbs Iosue (Jos. 24, 30; Iud. 2,9), mons Analee (Iud. 12,15), ubi Abdon iudeus sepultus est in Pharathon (*Far'ata*) urbe haud procul Sichemis loppen versus sita, mons Semeron, apud quem ferroboam I. ab Abia rege Iuda devictus est (2 Par. 13,4). Montes altissimi sunt Garizim (868 m), Hebal (938 m), *Tell 'Aṣṭūr* 1011 m. Fertilitas montis Ephraim effertur Ier. 50,19 et regionis circa Samariam Is. 28,1 s. Ipsa montana olivetis et flectis consita sunt, valles torrentibus rivulisque irrigatae vinetis abundant et campos frumentarios efformant; occidente versus ubi montana paulatim in planitiem Saron descendunt, pinguedo soli augescit; orientem versus, ubi montana praeerupte in depressionem iordanis descendunt, valles sunt breviores et steriles. Cf. *Stanley*, Sinai and Palestine p. 229. 234. 235. Hanc opulentiam atque abundantiam domui Joseph praedixerat Iacob in benedictione sua Gen. 49,22 : « Filius acrescens Joseph, filius acrescens et decorus aspectu, filiae discur-

rerunt super murum » etc. (cf. *F. de Hummelauer* in h. l.) et Moyses Deut. 33,13-17.

4. Ephraim saltus (2 Reg. 18,6). Absalom in terra Galaad castra posuerat (2 Reg. 17,26), David in Mahanaim (17,24. 27 hebr.); exercitus Davidis ab urbe egressus est in campum et factum est proelium in saltu Ephraim (18,6). Ergo saltus Ephraim non cis iordanem quaerendus est (cum *Keil* in h. l. et *Winer*), sed trans iordanem, ubi rex adhuc versabatur (cf. 19,15). Nomine Ephraim hunc saltum designari aliqui putant, quod reapse aliquo modo ad tribum Ephraim pertinenterit (*Vatablus* ad h. l.), alii quod ibi Ephraimitae a lepte insignem eladem (Iud. 12,4) acceperint (*Tirinus* ad h. l.), alii quod hic saltus e regione oppositus sit termino septentrionali montis seu tribus Ephraim (*Mühlau*), alii quod in hoc ipso proelio Ephraimitae principalior pars exercitus Absalonis fuerint et clade sua originem novo nomine dederint (*Grove-Wilson*), alii alter v. g. a vicinitate urbis Ephron (v. EPHRON 4) vel a colonia quadam Ephraimitarum in Galaad (*A. Henderson*).

Cf. *Winer*, Bibl. Realwb. ed. 3 I 334. II. 675; *Mühlau* apud *Riehm-Baethgen*, Handw. des bibl. Altert. I. 405; *Grove-Wilson* apud *Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. 976; *A. Henderson* apud *Hastings*, Dict. of the Bible I. 728 provocans ad Iud. 12,4.

5. Ephraim urbs (2 Reg. 13,23) v. APHAIREMA et BAALIASOR.

6. Porta Ephraim (4 Reg. 14,13; 2 Par. 23,23; Neh. 8,16; 12,39) est una ex portis urbis Ierusalem, sine dubio septentrionem spectans, ut ex nomine concludere licet, fortasse eadem ac hodierna porta Damasci; cf. IERUSALEM V. 2.

EPHRATHA seu **EPHRATA** (אֶפְרַתָּה et אֶפְרַתָּה; 'Eph̄atāh et 'Eph̄atō), secunda uxor Caleb (v. CALEB 2) filii Hesron, mater Hur (1 Par. 2,19. 24. 50; 4, 4). Hur autem dicitur pater Bethlehem 1 Par. 4,4; inde videtur explicari, cur incolae Bethlehem Ephrathae appellantur (cf. Ruth 1,2; 1 Reg. 17,12) et ipsum oppidum Bethlehem eo designetur nomine (Gen. 35,16. 19; 48,7; Ruth 4,11; Mich. 3,2). Idem cognomen Ephrata

etiam alteri oppido esse attributum colligitur ex Ps. 131[132],6 : Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campus silvae (**כְּשַׁעַר עֵדָה**). Intellegi campus silvae Cariathiarim, in cuius loco excelsa arca Domini et sanctuarium erat (cf. 1 Reg. 7,4), certum est. Iamvero Sobal filius Hur et nepos Ephratae dicitur pater Cariathiarim (1 Par. 2,30) eodem modo, quo Hur et eius filius Salma dicuntur patres Bethlehem (1 Par. 2,31; 4,4). Unde inferre licet sicut oppido Bethlehem, ita huic quoque urbi Cariathiarim cognomen esse additum Ephrata.

Sunt etiam interpretes, qui putent Gen. 35,16. 19 et 48,7 Ephratam intellegi debere de Cariathiarim et additamentum illud, quo Ephrata 45,19 et 48,7 de Bethlehem explicatur, esse glossam ex textu delendam; arguunt enim ex 1 Reg. 10,2 sepulcrum Rachel non prope Bethlehem fuisse, sed prope Ramam tribus Beniamim in via quae a Bethel dicit Ephratam i. e. Cariathiarim; sed haec ratio non videtur esse efficax (wide s. v. RACHEL).

Ephrataeus interdum quoque idem est ac Ephraimita (Iud. 12,5; 1 Reg. 4,1; 3 Reg. 11,26).

EPHREE (**עֶפְרֵה**, **Οὐερέη**), filius Psammetichi II. (394-389), rex Aegyptiorum (589-570 a. Chr.) ex dynastia vigesima sexta (saïtica) oriundus, a Manethone vocatus Uaphris, in monumentis aegyptiacis Uachabra, apud Graecos (*Herod. Diodor.*) Apries. Eius nomen in S. Scriptura nonnisi Ier. 44,30 occurrit, plura tamen de eo aliis locis habentur. Cum Nabuchodonosor Palaestinam invaderet, Hophra (Ephree) rex Aegyptiorum magno cum exercitu contra Babylonios prefectus est atque effecit, ut ab obsidione urbis Ierusalem pro aliquo tempore recederent; quare Sedecias ultimus rex Iuda iugi babylonici impatiens iam opinabatur adesse opportunatem Chaldaeorum dominationem evertendi atque idcirco legatos misit ad Ieremiam, ut apud Dominum intercederet (Ier. 37,3. 4). Verum Aegyptii proelio, ut videtur, a Babyloniis victi in terram suam redierunt; Ierusalem maiore impetu ab ho-

stibus obsessa et expugnata est (Ier. 37, 5 s.; cf. Ez. 17,43 s.; 29,1 s.; 30,20 s.). Proelii istius inter Aegyptios et Babylonios, de quo in succincta narratione S. Scripturae nihil legitur, mentionem facit Flav. Iosephus (Ant. X. 7,3). Ceterum etiam post illam calamitatem, qua regno Iuda destructo Aegyptiis maius periculum imminebat, Ephree rex Iudeis amicus erat eorumque fugitivos recepit in partes septentrionales, immo etiam in interiores regiones Aegypti (Ier. 41,16-18; 43,1 s.). Quae cum contra mandatum Dei fierent, Ieremias Aegyptiis expugnationem per Nabuchodonosor et multiplicem ruinam annuntiare inebetur (Ier. 43,8 s.; cf. Ez. 29,17 s.). Non deerant qui contendenter haec oracula non fuisse impleta (*Duncker, Volney, Hitzig, Graf, Ebers*); tacent enim Herodotus et Diodorus de expugnatione et depraedatione Aegypti per Nabuchodonosor facta. At hodie ex monumentis aegyptiacis et babylonicis constat Nabuchodonosor anno 37. regni sui (circa annum 568 a. Chr.) expeditionem in Aegyptum suscepisse et usque ad Syenen progressum esse (cf. *Wiedemann, Brunengo, Knabenbauer*). Quare testimonia Berosi et Megasthenis apud Flav. Iosephum (cont. Ap. 1,19. 20) de expeditione aegyptiaca Nabuchodonosor plane fide digna sunt. Ex eo igitur quod Herodotus (2,161-163. 169) et Diodorus (1,68) testantur Apriem prospere regnasse et feliciter contra Sidonem, Tyrum, Cyprum dimicasse, argui nequit contra expeditionem aegyptiacam Nabuchodonosor.

De ultimis denique fatis huius regis exstat oraculum Domini : Ecce ego tradam Pharaonem Ephree regem Aegypti in manu inimicorum eius et in manu quaerentium animam illius, sicut traxi Sedeciam regem Iuda in manu Nabuchodonosor regis Babylonis inimici sui et quaerentis animam eius (Ier. 44, 30). Notandum est his verbis non praedici Pharaonem traditum iri regi Babylonis neque eum mortem vi illatam subiturum; poterat oraculum impleri ac Iudeis signum et pignus exhiberi in insigni aliqua clade et calamitate. Iamvero secundum Herodotum (2,162 s.) et Diodorum (1,68) Apries postquam inf-

liciter contra Cyrenen apud vicum Irasa pugnavit, ab Amasi ducce militari in vineula coniectus et throno spoliatus est, postea autem populo mortem eius importune postulante suffocatus. Verum haec narratio non satis concordat cum aliis testimoniorum aegyptiacis, quibus probari videtur Amasin et Aprien simul in Aegypto regnasse. Unde versimile est Aprien insigni clade a Cyrenensibus inflictam coactum fuisse, ut Amasin in regni consortium assumeret. Per sex annos (370-364 a. Chr.) una videntur regnasse; ita enim discrimen annorum explicari potest, quo Herodotus ei annos regni 25, Africamus 19 assignat. Quo mortis genere Hophra (Ephre) interierit, in monumentis non proditur.

Cf. Wiedemann, Aegypt. Geschichte p. 636 ss.; Bruuengo, L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 308-322; Kuabenbauer, Comm. in Ier. p. 494, 495; Vigouroux, La Bible et les déc. mod. ed. 6 IV. p. 244-253, qui Aprien a. 572 vel 571 mortuum esse dicit.

EPHREM legitur Ps. 77[78],9 pro Ephraim: Filii Ephrem (Ἐφραῖος, Ἐφραῖμ) intendentes et mittentes arcum conversi sunt in die belli.

EPHREM (Ἐφραῖμ) urbs, ad quam Christus paulo ante passionem se recepit (Ioan. 11,54). Vide s. v. APHAIREMA et BAALHASOR.

EPHRON (Ἐφρὼν, Ἐφρὼν). 1. Ephron Hethaeus, filius Seor, qui Abrahæ 400 siclis argenti vendidit agrum prope Mambre (Hebron) sitem cum spelunca duplice, in qua Sara uxor Abrahæ sepulta est (Gen. 23,8-17; 23,9; 49,29. 30; 50,13). Vide eliam HEMOR.

2. Ephron mons in confinibus Iribuum Iuda et Benjamin inter fontem aquae Nephtoa (hodie 'Ain Liftā) et urbem Cariathiarim (hodie Qaryat el-'Enab) enumeratur (Ios. 15,9). Hand dubie designantur inga montium, quibus ab oriente adiacet Wādi Ḥanīnā (vallis terebinthi ex opinione traditionis antiquæ), a meridie via Hierosolymis topopen dueens (cf. Dillmann in l. l.). Alia suppositio, quam Conder (Pal. Expl. Fund, Quart. Stat. 1879 p. 95-99) defendit, Nephtoa esse Elam ('Ain 'Atān)

et Cariathiarim esse Khirbet 'Ermā prope Beit 'Atāb, vix probabilis dici potest.

3. Ephron urbs (*Kethib* עֶפְרֹן, *Qeri* עֶפְרֹן), quam Abia rex Iudea Ieroboam regi Israel eripuit (2 Par. 13,19); v. APHAIREMA et BAALHASOR.

4. Ephron urbs transiordanica, quam Iudas Machabæus ab Astarothearnaim iter Bethsan versus faciens expugnavit ac delevit (1 Mach. 3,46-52; 2 Mach. 12, 27). Priore loco describitur « *civilas magna in ingressu posita, munita valde et non erat declinare ab ea dextra vel sinistra, sed per medium iter erat* ». Apud Flavium Iosephum (Ant. XII. 8,5) dicitur in via ita posita, ut in alterutram partem declinandi potestas non fuerit. Videtur itaque in angusta quadam valle fuisse. Fortasse eadem est ac Gephrus apud *Polyb.* V. 70,12. Situs ignoratur. A nonnullis censemur esse Kefrendje iuxta Wādi 'Adjlūn (Riess, Bibel-Atlas), ab aliis magis septentrionem versus quaeritur (cf. *Legendre* apud Vigouroux, Dict. de la Bible II. 1892).

EPICURAEI (Ἐπικουρεῖοι), philosophi qui doctrinis ab Epicuro (qui natus erat 341 a. Chr.) et discipulis eius traditis addicti sunt. Cum apostolus Paulus Athenis commoraretur, aliqui ex his philosophis cum eo disserebant Act. 17, 18. Epicuraei contendebant animam simul cum corpore mori, summum hominis bonum esse voluptatem, quam Epicurus quidem teste Seneca (ep. 85,18) ex virtute natam esse voluit, sed quam plerique alii delectationibus corporis contineri et haberri malebant; nam ut idem adverlit: non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitorum magistrum esse, sed illud dico: male audil, infamis est (Vit. beat. 13,1). Cum Epicuraei immortalitatem animi negarent, inter eos qui audientes resurrectionem mortuorum irridebant certe quam maxime isti erant. Ceterum de ea secta vide Zeller, Philosophie der Griechen III. 1 p. 363 ss.; praesertim p. 420, 446 (edit. 3); M. Guyau, La morale d'Epicure, Paris 1886.

EPIMENIDES. poeta cretonensis, cu-

ius verba allegat S. Paulus Tit. 1,12; cf. s. v. CRETA.

EPISCOPUS (*ἐπίσκοπος*). Ea voce reditatur Neh. 11,22 **נָצְרָה** quae vox alias in

Vulgata vertitur praepositus, praefectus cf. Gen. 41,34 et 4 Reg. 23,19 et apud LXX *τοπάρχης*, *ἐπιστάτης*. Munus vero vel officium eiusmodi magistratus vel praepositi dicitur **נָצְרָה** quod vocabulum vertitur episcopatus Ps. 108,8, unde verba desumpta sunt Act. 1,20 : et episcopatum eius accipiat alter i. e. officium eius et munus quo ipse excidit alter eligatur. In Novo autem Testamento dicitur ipse Christus, Dominus et pastor bonus, episcopus animarum nostrarum 1 Petr. 2, 25 qui scil. nobis praepositus est nostri que curam gerit. Porro dicuntur episcopi qui ab apostolis constituti sunt praesides coetuum fidelium. Eos autem constituti ab apostolis mandato divino, impositione manuum qua gratia Spiritus sancti conferatur iisque veram competere potestatem regendi, indubie sacris litteris declaratur; ita enim eos alloquitur Paulus : attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei (*ποιμανεῖν*, pascere, praesesse tamquam pastores, quae vox de imperio regis quoque usurpalur; cf. hebr. 2 Sam. 5,2; 7,7; Ps. 78,71 etc.); id munus autem conferri impositione manuum consequitur ex eo quod Paulus monet Timotheum, ne neglegat gratiam (charisma) quae ipsi data sit impositione manuum presbyterii; quo munere quae officia et iura continantur quaeque in episcopis exigantur, in epistulis quas pastorales vocant satis describuntur; cf. Act. 20,28; 1 Tim. 4,14; 2 Tim. 1,6; 1. Tim. 1,3; 3, 1-7; 4,11; 3,1 ss.; Tit. 1,5-14. Ipsos autem episcopos debere si opus est alios constituere episcopos vel presbyteros (nam utriusque nominis eadem est notio in sacris literis novi foederis) demonstratur rebus gestis et monitis apostoli; cf. Act. 14,22; Tit. 1,5 : reliqui te Cretae ut ea quae desunt corrigas et constitutas per civitates presbyteros sicut et ego disposui tibi. Atque eiusmodi praesides cum vera regendi potestate

esse constitutos ex variis locis epistularum elucet; cf. 1 Thess. 5,12; Hebr. 13, 17; 1 Petr. 5,1-4.

I. KNABENBAUER.

EPISTULA. Commercii per epistulas facti vel nuntii aut mandati per epistulas missi rara est mentio tempore antiquiore. David scribit epistulam ad Ioab ducem exercitus eamque mittit per Uriam mandans in epistula, ut Urias percussus intereat (2 Reg. 11,14). Ioab autem non per epistulam sed per nuntium Davidi indicat se iussa fecisse. Quod David imperavit, secreto opus habebat. Iezabel scripsit litteras ex nomine Achab et signavit eas annulo eius et misit ad maiores natu et optimates, quibus indicavit qua ratione Naboth capitilis damnandus sit 3 Reg. 21,8-10. Iehu litteras bis dedit ad optimates Samariae 4 Reg. 10,1. 6. Prophetas quoque per litteras munere suo esse functos, unum saltem exemplum refertur : Elias (Elias?) per epistulam reprehendit Ioram regem impium eique poenas a Domino intligendas annuntiat 2 Par. 21,12-15. Ezechias rex scribit epistulas ad Ephraim et Manassen, ut venirent ad domum Domini in Ierusalem et facerent phase; et insuper perrexerunt cursores cum epistulis a rege et principibus (cf. hebr. et graece) in universum Israel et Iudam, invitantes omnes ut redirent ad Dominum 2 Par. 30,1. 6-9. Cum Sedecias rex legatos mitteret ad Nabuchodonosor, per eosdem Ieremias misit epistulam ad exsules Ier. 29,1 s. Etiam exterios reges misisse epistulas refertur; ita Hiram regem Tyri ad Salomonem 2 Par. 2,11; regem Syriae ad regem Israel, qua indicat a se mitti Naaman ut a lepra curetur 4 Reg. 5,5; Sennacherib regem Assyriorum ad Ezechiam 4 Reg. 19,14; Is. 37, 14; ad eundem quoque Merodach Baladan 4 Reg. 20,12; Is. 39,1.

Frequentior usus litterarum reperitur tempore posteriore. Repetito in libro Esther epistularum est mentio quae mituntur ad gentes varias scriptae prout quaeque gens legere poterat et annulo regio signatae et earum quoque exemplaria perscribuntur 1,22; 3,12; 8,5 s.; 9,20. 29; 13,1-7; 16,1-24. Item in libris

Esdrae et Nehemiae Esdr. 4,7. 11 s.; 3, 6; 7,11. Neh. 2,7; 6,3. 17. 19. Etiam frequentius epistulae commemorantur in libris Mach. Occasione data propter utilitatem et institutionem fidelium apostoli quoque scribebant epistulas et ad ecclesias et ad singulos quoque. Ut epistula Pauli a dicta et supposita possit discerni, Thessalonicensibus sua manu scribit in fine salutationem : salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistula, ita seribo (2 Thess. 3,17; cf. Gal. 6,11); apostolum dictasse epistulas eliam palet Rom. 16,22 : saluto vos ego Tertius qui serpsi epistulam. Primo iam tempore inter Christianos epistolas commendatissimas in usu fuisse, quibus inter se cognoscebantur et familiariter suscepcebantur, pariter discimus 2 Cor. 3,1.

Dum in epistulis temporis antiquioris solum paucis verbis argumentum indicatur, epistulae temporis posterioris multo magis accedunt ad formam epistolarem quae inscriptione et salutatione continuetur; v. g. Dario regi pax omnis (Esdr. 5,7); Rex maximus Artaxerxes... principibus et ducibus salutem (Esth. 13,4); Rex Antiochus senatum Iudeorum et ceteris Iudeis salutem (1 Mach. 11,27). Quam formam apostoli modo ad rem christianam maxime accommodato extulerunt : Paulus... Ecclesiae Dei... gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo.

I. KNABENBAUER.

EPISTYLIA. Ita in Vulgata vertitur 3 Reg. 7,6 hebr. סְפִילָה, quam vocem LXX πάγος, Targum et recentiores limen explicant. Pariter in Vulgata 2 Par. 4,12. 43 redditur נְלֵבָה, LXX relinquent γαλαξι, recentiores explicant de superiori parte columnae, quae in modum sphacrae, globuli formata sit, vel, ut aliis placet, in modum nodorum.

EPULARI ponitur in Vulgata haud raro, ubi in hebr. dicitur נְלֵבָה lactari, gaudere; ita Deut. 4,12; 14,26; 16,11. 14; 26,11; 27,7 etc. epulari coram Domino i. e. lactari, cum laetitia diem agere festum coram sanctuario Domini; ponitur pariter pro אֲמַת Ps. 41,3 (hebr.

42,5) sonus epulantis i. e. tripudium celebrantis diem festum. Ponitur quoque eadē ratione pro ἔορτάζειν 1 Cor. 5,5; sed frequentius pro ἐψεύσθαι; cf. Eccl. 39,37 (gr. 31); Luc. 12,19; 13,23. 24. 29. 32; 16,19; etiam pro ἐπυρηγίσατε Iac. 5,5 epulati estis, uti Sap. 49,11 τρυζή, epulatio.

EQUUS. 1. *Nomen.* Equus hebraice communiter סִמְן (aram. סִמְנִי, assyr. sisū) appellatur; nominis etymologiam aliqui, invitis philologis, a regione Sussiana equorum patriae vicina, derivant, alii ignotam supponere malunt. Altero nomine שָׁׂרֵב, Arabibus atque Aethiopibus cum Hebrewis communi, in S. Scriptura plerumque eques, sed etiam equus designatur (1 Reg. 8,11; 3 Reg. 5,6; Is. 21,7. 9; 28,28 Vulgata : ungula; Joel 2,4 etc.); eius eliam vocis etymon a Persia ductum a philologis reicitur, alia vocis explicatione indubia non proposita. Nomen minus consuetum equi est שְׁׂרֵב, quod in Vulgata 3 Reg. 4,28 (hebr. 5,8) iumentum (Mich. 1,13 stupor) explicatur; etiam שְׁׂרֵב, quod plerumque currum designat, aliquibus locis videtur potius equum significare (2 Reg. 8,4 Vulgata iugalis; 10,18 Vulgata currus; 1 Par. 18,4 Vulgata : quadrigae). — In antiqua lingua sumerica equus proprium nomen non videtur habuisse, cum asinus montium orientalium appelletur.

Cf. Fr. Hommel, Namen d. Säugethiere 31-46. 49. 53 s.; id. Die Seiniten 1,402; Th. Nöldeke in Ztschr. d. D. Morg. Ges. XI. 1886,719. 739; O. Schrader ap. V. Hahn, Kulturpfl. u. Hausth. ed. 6, 53 etc.

2. *Textus S. Scripturae.* Apud Israelitas equus in S. Scriptura usque ad tempora Davidis non memoratur. Prima eorum mentio tamquam de futura regum possessione in lege Deuteronomii occurrit, ubi respectu habito ad reges aegyptios prohibetur, ne rex constitueret multiplicet sibi equos (Deut. 17,16). Apud Aegyptios vero multo antea equorum mentio fit (Gen. 47,17; 50,9; Ex. 9,3 etc.), quibus praesertim ad bellum utabantur (Ex. 14,9. 23; 15,1. 21 etc.). Conformiter eliam ex monumentis anti-

quis appareat Aegyptios saltem inde a dynastia decima septima et sequentibus multis ac pulcherrimos equos habuisse, quamquam tempore anteriore iisdem videntur caruisse.

Populi vero chananaei, quibuscum Israelitae diu dimicabant, equis instructi erant, quibus praesertim ad trahendos currus bellicos utebantur (Deut. 20,4; Ios. 11,4 ss.; Iud. 4,3 ss.; 5,22 etc.); sed filii Israel ne equos proelio captos quidem sibi servabant, verum iussu Domini curribus igne combustis equos subnervatos ad cursum inutiles reddebat (Ios. 11,6, 9). Etiam Syri (2 Reg. 8,4; 3 Reg. 20,4; 20 ss.; 4 Reg. 6,14 ss. etc.) atque Babylonii et Assyrii (Is. 5,28; Ier. 6,23; 8,16; Ez. 26,7; Hab. 4,8 etc.), Maccabees (1 Mach. 3,39; 6,33 etc.) aliique populi israelitici hostes, exceptis gentibus Arabiae septentrionalis ac vicinorum desertorum (cf. Num. 31,32 ss.; Iud. 6,5; 1 Reg. 27,9; 1 Par. 5,21 etc.) semper praeter pedites etiam magnum numerum ex curribus et equis pugnantium ad bellum leguntur attulisse.

Israelitae autem sub regno Davidis equos alere cooperunt (2 Reg. 8,4; 13, 1), sed etiam tunc haud admodum magno numero, cum inter « principes substantiae regis David » praepositus super boves, camelos, asinos, oves, non vero super equos recensetur (1 Par. 27,29-31). Sub Salomone vero eiusque successoribus tum reges, tum privati plurimos sibi equos comparabant (3 Reg. 4,26 ss.; 10,25 ss.; 18,5; Is. 2,8; 30, 16 etc.), eisque maxime ad usus bellicos, sed etiam ad trahendos currus (4 Reg. 9,21, 33) utebantur. In colendo autem agro bos primum locum servabat et rarius tantum equi opera videtur etiam in his laboribus pacis adhibita esse (cf. Is. 28,28). Unde etiam rex pacis non equo, sed pacifica asina vectus civitatem suam ingredi voluit (Zach. 9,9). In celeberrima quoque equi descriptione in libro Iob (39,19-25) potius usus bellicus equi respicitur (cf. *Homer.* Il. 6, 306-514; *Vergil.* Georg. 3,83 ss.).

Praestantissimi vero equi ex Aegypto adduebantur (3 Reg. 10,28 s.; 2 Par. 1, 16 s.; Is. 31,1; 36,9; Ez. 17,15), ubi equus tempore Salomonis centum quin-

quaginta siclis et quadriga sexcentis siclis constabat (3 Reg. 40,29; 2 Par. 1, 17); fortasse tamen regio, unde Salomon equos accipiebat, potius terra *Musri* in Syria septentrionali prope Ciliciam intellegenda est, cuius nomine postea Misraim i. e. Aegyptus substitueratur (cf. AEGYPTUS). Maxime etiam equi Armeni celebres erant et de « domo Thogorma » Tyrum usque afferabantur (Ez. 27,14; cf. *Strabo* XI. 13, 7; 14,9; ed. *Cas.* 523. 529). Arabici autem equi, nostra aetate celeberrimi, neque in S. Scriptura neque in scriptoribus antiquis profanis memorantur (*Hehn* o. c. 28 s.), probabiliter quia soli fere Arabes regionum septentrionalium et maritimarum antiquis noti erant (*Hommel*, Nomen d. Säuge. 46-8).

Praeter usum bellicum S. Scriptura de equis non ita multa referit. Commemorantur ungulae firmissimae equi, praesertim antiquitus maxime necessariae, cum nondum ferro protegerentur (Is. 3,28), flagellum quoque et frenum ad impellendum et regendum animal (Prov. 26,3; Iac. 3,3). Variorum quidem colorum equi memorantur, sed praecipue candidi aestimabantur (Apoc. 6,2; 19,11, 14 etc.), quibus etiam duces ac principes uti solebant (*Herod.* 9,62; *Verg.* Aen. 3,337 etc.). Ab impiis regibus equi iuxta morem paganum Medorum eliam in sacrificium Soli consecrati legitur (4 Reg. 23,14); qui mos Israelitico eo magis invitus esse debuit, quia equus, utpote animal salacissimum (Ez. 23,20), ad animalia immunda pertinebat.

3. Auctores profani. Quae ex auctoribus profanis atque ex variis historiae monumentis tum apud Babylonios et Assyrios, tum apud Aegyptios aliosque populos habentur, ea quae in S. Scriptura de equis referuntur, omnino confirmant. Communiter admittitur, equum (*Equus caballus* Linné) a specie quadam silvestri in Asia centrali originem ducentem atque inde paulatim ad Babylonios et Assyrios, ad Syros et Palaestinenses vicinosque populos atque ad Aegyptios esse propagatum, ac praecipue apud omnes populos antiquos ad usus bellicos esse adhibitum. Quae pluribus hic expondere non vacat.

Cf. Sam. Bochart, Hieroz. I. 96-181, ed. Rosenm. t. 34-157; J. D. Michaelis, Etwas von d. alt. Gesch. d. Pferde u. d. Pferdezucht in Palaest., in Append. ad Mosaisches Recht ed. 2, vol. III; E. F. K. Rosemüller, Bibl. Alterth. IV. 2,26-41; H. O. Lenz, Zool. d. alt. Griech. u. Röm. 199-208; L. Lewysohn, Zool. d. Talm. 136-9; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,102-7; id. Fauna and Flora of Pal. 2; J. G. Wood, Bible Animals 248-63; Fr. Hommel, Namen d. Säugeth. 44-112, 356 s. 384; P. Cultrera, Fauna bibl. 59-65; Leunis-Ludwig, Synopsis I. 1, ed. 3, p. 269-71; A. E. Brehm, Tierleben ed. 3, III. 38-59; Ph. L. Martin, Naturgesch. d. Thiere I. 1,427-44; P. Schegg, Bibl. Arch. 92-5; A. Otto, Zur Gesch. d. alt. Haustiere, Breslau 1889, 73-7; A. Zeller, Das Pferd, d. Esel u. d. Hund in d. h. Schrift, Plauen 1890; V. Hehu op. c. 19-51, 527-9; O. Schrader ib. 51-5; L. Anderlind in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XVIII. 1895, 1-33; A. Socin ib. 183-8; G. Loreta, La zoologia nella Bibbia 191-4. — De equis ap. Assyrios et Aegyptios cf. R. Lepsius, Denkmäler 3,10, 92, 93; F. Chabas, Etudes sur l'antiquité historique, Paris 1873, 421-57; W. Houghton in Trans. Soc. Bibl. Arch. V. 1877, 50-2; G. Rawlinson, Five great Monarchies ed. 4, 1,232 s.; Wilkinson-Birch, Manners and Customs I. pl. II. B; I. 190-3; III. 299; A. Erman, Aegypten 649-52; J. Duemichen ap. Brehm I. e. 39 s.

L. FONCK.

ERASTUS (Ἐραστός). **1.** Discipulus quem S. Paulus simul cum Timotheo ex Epheso misit in Macedoniam (Act. 19,22). De eodem videtur esse sermo 2 Tim. 4,20: Erastus remansil Corinthi.

2. Discipulus qui Rom. 16,23 salutat Christifideles Romae degentes Erat arcarius seu quaestor ditissimae civitatis Corinthi, qui tributa et pecunias publicas administrabat. Quare adnumerandus est illis non multis nobilibus (1 Cor. 4, 26) qui Christo nomen dederunt. Sunt qui putent de uno eodemque Erasto agi tribus locis citatis, Erastum scilicet, qui olim erat arcarius, officio suo renunciasse et se Paulo comitem adiunxisse atque Rom. 16,23 nominari solum ex munere antea gesto. Verum ex modo loquendi id non videtur probabile; etenim cum Rom. 16,23 dignitatis mentio fiat, non autem aliis locis, satis clare indicatur de altero esse sermonem. Ceterum nomen Erasti frequentissimum erat.

ERCHUAEI (אֶרְחָעָאֵי, Ἐρχουαῖοι) non-minantur Esdr. 4,9 inter eos, quos Asenaphar (vide s. v.) ex regionibus orientalibus in Samarium transiuit. Uli ex voce concludere licet, isti erant oriundi ex regione urbis Arach (vide s. v.).

ERICIUS. **1.** Ericius in Vulgata dicitur animal hebr. ṭəbּ appellatum (Is. 14, 23; 34,11; Soph. 2, 14). LXX pariter ἔγριος vertit, Peshitta אֶרְכִּיּוֹם (Payne Smith 3687 s.). Inter animalia nominatur, quae in solitudinibus ac desertis locis degunt, neque alia de eo in S. Scriptura referuntur. Quamquam in diversissimas partes abierrunt interpretes, praeserlim antiquiores, ex quibus alii ericium vel hystricem in terra viventem, alii testudinem vel castorem vel lutram aquae amantes, alii volucrem per aera volitantem exposuerunt, nulla tamen videtur ratio ab interpretatione seniorum et S. Hieronymi discedendi. Itaque nomine ṭəbּ imprimis ericum (germ. Igel, gall. hérisson), fortasse eliam hystricem (Stachelschwein, porc-épic) significari ceusemus. Ratio prima est auctoritas veterum versionum, a qua sine rationabili causa non est discedendum; altera est nomen arabicum qunfud, quod idem est cum hebr. qippod et species utriusque animalis designat; tertia, quia et ericius (*Ericius europaeus* Linné, et alia species minor, ord. *Insectivora*) et hystrix (*Hystrix cristata* L. et *H. hirsutirostris* Brandt, ord. *Rodentia*) in Palaestina vicinique provinciis frequenter inveniuntur, et solitudinibus silentiisque maxime amantes verbis propheticis optime convenient.

Cf. Sam. Bochart, Hieroz. I. 1033-42, ed. Rosenm. II. 454-62; E. F. K. Rosemüller, Bibl. Alterth. IV. 2,227 s.; H. O. Lenz, Zool. d. alt. Griech. u. Röm. 81-83, 156; L. Lewysohn, Zool. d. Talm. 100 s.; J. G. Wood, Bible Animals 80-6, 462-8; Fr. Hommel, Namen d. Säugeth. 339, 365; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,101 s. 125 s.; id. Fauna and Flora of Pal. 10; P. Cultrera, Fauna bibl. 214; Leunis-Ludwig, Synopsis I. 1, ed. 3, p. 207, 226; A. E. Brehm, Tierleben ed. 3, II. 358-70, 558-64; G. Loreta, La zoologia nella Bibbia 425-7.

2. Neque obstant argumenta, quibus *Tristram* cum aliis (Cheyne; Hitzig; cf.

Guthe ap. *Kautzsch*. Alt. Test. Is. 14,23, contra Is. 34, 11; *Rothstein* ib. Soph. 2, 14) דָּבָר esse avem palustrem (*Ardea stellaris* Linné = *Botaurus stellaris* Stephens, germ. *Rohrdommel*, gall. *butor*, angl. *bittern*) evincere nititur. Nam textus Is. 14,23 non requirit animal in paludibus aquarum habitans, multoque minus avem palustrem, cum bene de variis partibus immensae Babylonis exponatur: pars erunt ruinae, ibique habitat ericius, pars altera in paludes aquarum. Verba autem cap. 34,11 et Soph. 2,14 omnino excludunt avem vel aliam bestiam palustrem, cum ipsae ruinae desertae et nimio solis ardore exustae habitatatio animalis דָּבָר dicantur, quae avi palustri minime convenientiunt. Quod aliqua saltem ratione etiam patroni huius sententiae videntur animadvertisse, cum in variis locis variam proferant opinionem.

Cf. H. B. *Tristram*, Nat. Hist. 243 s.; *Fauna and Flora* 10, ubi nomini hystricis addit « heb. דָּבָר, generic »; ib. 111, ubi similiter nomini *Botauri stellaris* idem nomen addit; *Guthe* l. c. Is. 14,23 *Rohrdommel*, ib. 34,11 *Igel*. — De ave hac cf. *Leunis-Ludwig* l. c. p. 479 s.

3. In eodem capite 34. Isaiae atque in eodem contextu S. *Hieronymus* cum pluribus versionibus antiquis in v. 15 iterum *ericium* vertit pro hebr. קְרֵב, quod una tantum littera a nomine ericii differt. At iterum דָּבָר cum illis interpretibus hic supponere prohibet contextus, qui ericum jam nominavit et קְרֵב animal oviparum describit (כְּבָשָׂר וְאֶוֹתָה et ova parit, Vulg. et enutrivit catulos). Quare קְרֵב retinendum est, quod probabiliter *serpentem iaculum* (arab. *qiffâzeh*) designat. V. SERPENS.

L. FONCK.

ERIOCH legitur in Vulgata *Judith* 1,6: in campo Erioch regis Elicorum, sed apud LXX: οὗτοι πεδίοι Εἰριών δὲ βασιλεὺς Ἐλέυθερος. Textus videtur esse corruptus. Aliqui putant Erioch non esse nomen regis, sed campi (O. Wolff, *Das Buch Judith* 1861, p. 58). Plerique tamen illud nomen regis Aelamitarum esse admit-

tunt et campum explicant de campestri eius regni parte, quae parti montanae opponatur.

ERUCA v. LOCUSTA.

ESAAN (עֵשָׂן, Σωκός), urbs tribus Iuda (Ios. 15,32); recensetur in secunda provincia montis Iuda. Fortasse *el-Simîî* inter meridiem et occidentem a *Yuttâ* (lota) eiusdem provinciae (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 313. 378); *Zanechia*, La Palestine d'aujourd'hui, 1899 II. p. 261).

ESAU (אֵשָׂע, Ησαῦ), filius Isaac et Rebeccae primogenitus (cf. Gen. 25,23), venator et agricola, dum frater eius Jacob vir simplex habitabat in labernaculis; Isaac amabat Esau eo quod de venationibus illius comedebat et Rebeccae diligebat Jacob. Indoles Esau profana (Hebr. 12,16) satis declaratur eo quod ius primogeniturae pro lentis edulio cessit fratri maxima levitate et incuria solum ad brevem illam famis sedandae voluptatem attendens: en morior, quid mihi proderunt primogenita? comedit et bibit et abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset (Gen. 25,29-34). Indolem profanam pariter ostendit eo quod quadragenarius uxores alienigenas duxit, mulieres Hethaeas (Gen. 26,34 et 36,2) quae offendiderunt animum Isaac et Rebeccae, ila ut Rebeccae diceret: taedet me vitae meae propter filias Heth; si acceperit Jacob uxorem de stirpe huius terrae, nolo vivere (Gen. 27,46). Esau quidem iuramento interposito primogenituram in Jacob transtulerat; verum cum sibi benedictionem patris primogenito debitam videret praecemptam a fratre, cum levitatis suae poenituit, irrugit clamore et magno cum eiulatu et fletu benedictionem a patre postulavit; sed hereditatem benedictionis patriarchalis iam non consecutus est: Jacob factus est pater populi Dei, Esau eiusque posteri excluduntur a stirpe ex qua demum Messias proditurus erat. Indolem a Deo alienam Esau etiam eo manifestat quod odio in Jacob stimulatus apud se cogitabat et aperte quoque minabatur: venient dies luctus patris mei et occidam Jacob fratrem meum (Gen. 27,1-43). Quare Re-

becca Iacob quem diligebat furori eius subtrahere studuit suadens, ut abiret in Haran ad Laban; quod iter ut Isaac patri probaretur, Rebeccae vehementer de uxoribus Esau conquesta se nolle vivere ait, si Iacob acciperet uxores Chanaeas. Quare Isaac quoque Iacobum ad iter illud faciendum et uxorem ex sua stirpe accipiendo hortatus est (— quae narratio aptissime in se concluditur, ita ut mirum sit criticos quosdam invenisse contradictionem, scil. ab uno narratore assignari causam itineris odium Esau, ab altero matrimonium cum cognata ineundum —). Dum Iacob per annos complures abest, etiam ira Esau subsedit atque eo magis pro sua indole benedictionem patriarchalem vel oblivioni dedit vel sibi esse ablata non multum curavit, quia valde dives effectus est. Iacobo redeunti occurrit cum quadrigenitis viris et Iacob adoravit pronus in terram septies, donec appropinquaret frater eius; tanta reverentiae et animi demissionis significatio Esau plane demulcetur et post longam absentiam sensus amoris fraternalis animum eius pervadit: currens Esau obviam fratri suo amplexatus est cum stringensque collum eius et osculans tlevit (Gen. 33,4) et dona oblata solum accepit quia Iacob eum urgebat ut acciperet. Iacob vero qua erat prudentia tamen non adeo confidebat affectui amoris et benevolentiae quem subito et inexpectato Esau ostenderat, sed noscens indolem Esau mutabilem noluit eum habere socium itineris, et Esau reversus est in viam Seir versus, ubi demum, ut ex Gen. 36,6. 7 patet, sedem suam fixit; nam divites erant valde et simul habitare non poterant nec sustinebat eos terra peregrinationis eorum prae multitidine gregum.

Esau nomine altero vocatur quoque Edom. Prioris nominis ratio indicatur Gen. 25,23: qui prior egressus est rufus erat et totus in morem pellis hispidus vocabulique est nomen eius Esau. Ipsius autem nomen زئن Zennar explicat ex arabico, unde notio nominis habetur quia rufis pilis vestitus significatur (cf. Theol. Quartalschr., Tübingen 1889 p. 630). Nomen alterum Edom explicatur

Gen. 25,30: da mihi de coctione hac rufa, i.e. hebr. promitte mihi devorare ex rufo, rufo hoc אֶדֹם, quod nomen Edom factum est nomen gentis, quare Esau etiam vocatur pater Edom in monte Seir (Gen. 36,9). Ceterum vide s. v. EDOM.

In Iacob et Esau demonstrat S. Paulus Deum pro sua liberalitate gratias distribuere; nam cum nondum nati fuissent aut aliquid boni egissent aut mali, dictum est: maior serviet minori i. e. ex sola Dei voluntate *aliquid excellentiae* collatum est minori; idque etiam manifestatum est in utroque populo, nam uti apud Malachiam 1,2 habetur: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, i. e. uti ex contextu apud Mal. consequitur: utroque populo peccante gens Iacob ex exilio revocata et restituta est; verum Edomitae poenis meritis deputati manent; nam: quodsi dixerit Idumaea: destructi sumus, sed revertentes aedificabimus... haec dicit Dominus exercituum: isti aedificabunt et ego destruam et vocabuntur termini impietatis et populus cui iratus est Dominus usque in aeternum (Mal. 1,4). Iacob utique id sine ullo suo merito nactus est ut a Deo eligeretur pater populi electi, ut fieret patriarcha prae Esau primogenito, ut Deus diceretur Deus Abraham, Isaac et Iacob (non Esau); unde in duabus hisce fratribus revera adumbratur quonodo Deus pro sua voluntate liberrima dona sua *praeclariora* distributat cui voluerit nulla habita ratione excellentiae naturalis, quae propter ius primogeniturae in Esau reperiatur. Ceterum Esau pro sua levitate ipse ius illud abiecit et matrimonio contracto cum mulieribus Hethacis progeniem eleclam Abraham misceens cum gente idololatrica se reddebat indignum, cui daretur promissio, quae Iacob data est: benedicentur in te et in semine tuo cunctae tribus terrae (Gen. 28,14).

ESBAAL (אֵשָׁבָאל, Ασαβελ), filius Saulis regis (1 Par. 8,33; 9,39); idem atque Ishboseth (v. s. v.).

ESBON (אֵשְׁבָן, Εσενδόν), unus ex posteris Bela primogeniti Benjamin (1 Par. 7,7).

ESCOL. 1. Escol (**אֶשְׁכָּל**, 'Eşkâl), frater Mambre Amorrhæi et Aner (Gen. 14,13,24); hi tres cum Abraham foedere iuncti eum in persecutione exercitus Chedorlahomor adiuverunt. In textu hebr. et Vulgata ordo fratrum est : Aner, Escol, Mambre (14,24); sed apud LXX habetur Escol, Aner, Mambre atque hunc ordinem exhibet Flavius Iosephus (Ant. I. 10,2 : "Εσκλων ὁ πρώτος ed. Niese).

2. Escol vallis (**אַשְׁכָּלָה**; Vulgata : Nehescol, torrens botri, vallis botri; LXX **φάραγξ βότρυος**) fortasse nomen ducit ab Escol Amorrhæo, sicut ab eius fratre Mambre nomen habet convallis Mambre, immo ipsa urbs Hebron, quae Gen. 23,19 et 33,27 Mambre appellatur. Neque obstat, quod Num. 13,23[24] nomen vallis ex eo explicatur, quod botrum portassent inde filii Israel; poterant enim Israelite per modum paronomasiae cum nomine antiquo novam significationem coniungere, qua eventus ille in memoriam revocaretur. Ceterum nota derivationem nominis Nehescol ab Escol Amorrhæo non esse nisi conjecturam. Ab Eusebio (Onom. ed. Lag. 300,93) haec vallis quaeritur apud Gophnam (*Djifnū*) 15 mil. pass. a Ierusalem Neapolim (Siehem) versus cum dubitatione, a S. Hieronymo (Peregrinatio S. Paulæ, apud *Tobler et Molinier*, Itinera hieros. I. p. 33) inter Hebron et Bethsur. A Iudeis Hebronem hodie incolentibus agnosceatur esse *Wādi Tuffu*, quae vallis Hebrone Eleutheropolim spectat et vinetiæ abundat; in eadem fere directione paucis minutis ab urbe Hebron invenitur fons inter vineta secatiensi *'Ain Eskali* seu *'Ain Kushkala*, quo nomen Escol conservari putatur (Van de Velde, Guérin, F. de Saulcy, Liévin de Hamme, Zanecchia). In eadem fere regione Baedeker-Benzinger et F. Buhl vallem Escol quaerendam esse censem sent. in valle *Wādi Beit Iskāhil* inter septentrionem et occidentem a Hebrone.

Cf. Van de Velde, Memoir p. 310; Guérin, Judée III. 215, 216; F. de Saulcy, Voyage en Terre Sainte 1865 I. 152; Liévin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 II. 109; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 229-231; Baedeker-Benzinger, Pal. und Sy-

rien ed. 5 p. 134, 137; Buhl, Alt. Pal. 1896. p. 89.

ESDRAS (**אֵשְׁדָרָא**, "Esdorâs).

1. Celeberrimus est Esdras sacerdos et scriba doctus in lege Domini qui anno septimo Artaxerxis regis favente rege et varia subsidia concedente multos ex exsilio adduxit in urbem. Quibus itaque placuit cum eo ascendere, hos congregavit ad Ahava flumen; cum autem ex levitis nemo advenisset, misit Esdras viros nobiles ad Eddo (vide s. v.), ut eius ope levitis quoque et Nathinaeis persuaderent ut se accingerent ad iter. Quod etiam perfecerunt. Esdras ibi praedicato ieunio Dei opem pro itinere implorari iussit; « erubui enim petere a rege auxilium et equites qui defendarent nos ab inimico in via, quia dixeramus regi : manus Dei nostri est super omnes qui quaerunt eum in honestate » (Esdr. 8,22). Aurum, argentum, vasa consecrata domus Dei commisit duodecim sacerdotibus et decem levitis asportanda in urbem. Profecti a flumine Ahava duodecimo die mensis primi advenerunt in Ierusalem primo die mensis quinti et obtulerunt sacrificia. Esdras multo fervore in id incumbebat, ut vita colonorum moresque ad normam legis componerentur. Cum dolore magno advertebat non solum homines plebeios, sed levitas quoque et sacerdotes non pauco matrimonia iniisse cum alienigenis; quae uxores ut dimitterentur magna constanza effecit (cf. Esdr. 7,1-10,44). Quid egerit usque ad adventum Nehemiac anno vigesimo Artaxerxis regis quamvis libro eius non referatur, tamen facile concludi poterit tum ex eius studio observandæ legis tum ex decreto Artaxerxis, quo dicitur missis, ut visitaret Iudaciam et Ierusalem in lege Dei, ut constituant iudices et praesides, ut iudicent omni populo et ut animadverterant severe in omnes qui non fecerint legem Dei et legem regis (7,14. 23,26). Praeterea potestate a rege accepta urbem Ierusalem e ruinis instaurare incepit. Eum autem eiusmodi potestatem accepisse sequitur ex 9,9 : Deus inclinavit super nos misericordiam coram rego Persarum ut daret nobis vitam et subli-

maret domum Dei nostri et extruderet solitudines eius et daret nobis sepem in Iudea et Ierusalem. Cum enim dominus Dei iam esset exstructa atque completa anno sexto regni Darii regis (6,15), claram est anno septimo Artaxerxis istud « sublimare dominum Dei et extruere solitudines, eius » non posse intellegi de ipsa aedificatione templi. Neque enim quidquam constat de templo iterum destruncto. Proinde solitudines eius erunt solitudines quae circa templum sunt, ruinae urbis; et sublimare dominum Dei idem erit ac novum addere splendorem templo urbe aedificata et munita. Ad hanc aedificationem et munitionem urbis spectat etiam illud « ut daret nobis sepem ». Porro moenia revera esse aedificata, sed machinationibus inimicorum iterum destructa, clare indicatur Neh. 1,2 ss.; nam anno vigesimo Artaxerxis cum Hanani ex Iudea venisset ad Nehemiam isque de conditione Iudeorum interrogasset, respondit Hanani inter alia : murus Ierusalem dissipatus est et portae eius combustae sunt igni. Quo auditio Nehemias flet et luget diebus multis. Iam plane improbable est Hanani loqui de destructione a Chaldaicis anno 586 facta, quam Nehemias non potuit ignorare, et Nehemiam tanto corripi dolore de re quam iamdudum cognitam habebat. Sed utrumque, et responsio Hanani et luctus Nehemiae, plane necessario evenit, si Esdras moenia et urbem aedificare cooperit et opus eius ab inimicis fuerit destructum (cf. 4,7-23). Postquam Nehemias anno vigesimo Artaxerxis advenit, moenia urbis exstructa sunt et Esdras die primo mensis septimi universo populo legit legem Dei et celebratum est festum tabernaculorum (Neh. 8,1-18) et die vigesimo quarlo separatum est semen filiorum Israel ab omni filio alienigena et sollemni sponsione principes, sacerdotes, levitae vorverunt foedere percusso observatores se esse legem Dei (Neh. 9,4-10,39). Per Esdras igitur studium legis maxime promotum est et ipse scriba velox in lege Dei (Esdr. 7,6) quasi pater et patrens censensus est scribarum vel doctrinum legis, quorum erat legi Dei operam dare, eam explicare, docere, ad varias

vitae conditions applicare. Quod Esdras officium fabulis quoque exornatum est v. g. cum omnes libros sacros et memoria restituisse multosque alios divina inspiratione dictasse (4 Esdr. 4,40 ss.). Eum curam exhibuisse pro collectione et conservatione sacrorum librorum, ex ratione eius muneris studique et ex traditione satis constat (cf. *Cornely*, *Introd.* 1. ed. 2 p. 43 ss.).

Usque ad nostra tempora receptum erat apud omnes Esdram venisse in urbem anno septimo Artaxerxis I. i. circa annum 437 a. Chr. et anno vigesimo eiusdem regis venisse Nehemiam, qui cum Esdra instauracionem religiosam perfecerit. Iam vero hodie tempus Esdrac et Nehemiae in quaestione vocatur ab aliquibus et varie determinatur. Nam *Van Hoonacker* Nehemiam quidem sub Artaxerxe I. anno 443 in Ierusalem advenisse tenet; at contendit Esdram non advenisse nisi anno septimo Artaxerxis II. *Mnemonis* i. e. anno 398 (cf. *Néhémie* et *Esdras*; nouvelle hypothèse... *Muséon* 1890; cf. *Zorobabel* et le second temple, *Muséon* 1892). Alii utrumque Esdram et Nehemiam ad tempus Artaxerxis II. reiciunt; ita *Kauken* (*Einleitung* ed. 4 num. 247 ss.), *de Sauley*, *Havet*, *Imbert* (quorum libros enumerat *Ch. Huyghe* in periodico : *Revue des questions historiques* II. 1893 p. 6). Mentione digna vix est opinio quam *Bellange* proposuit intellegendum esse Artaxerxes III. Ochum qui regnavit 358-337; nam Neh. 13,6 annus memoratur 32. Artaxerxis; sed Ochus solum regnavit per annos 21. Verum aliqua notanda sunt contra alias sententias.

Et priorem quidem non posse consistere bene demonstravit *Ch. Huyghel*, c. Atque revera plane improbable est ea quae de Esdra narrantur cap. 7 et seq. accidisse post Nehemiam. Nam tempore Nehemiae Iudei ipsi rebus pro cultu necessariis prouident (Neh. 10,32 ss.); sed cum Esdras iter instituit, colonia Iudeorum ita pauper erat, ut regia liberalitate debuerit provideri Esdr. 7,20. Iam vero Nehemias Eccl. 49,6 laudatur tamquam is qui rempublicam restituerit et firmam stabilemque efficerit; ergo fieri nequit, ut quae de

Esdra l. c. referuntur post Nehemiam facta sint. Cum Esdras venit in Ierusalem, ab aliis fortuito audit de matrimonii cum alienigenis contractis quarto demum mense post adventum (9,1; 10,9). Sed si *antea* cum Nehemia iam eiusmodi matrimonia repudiasset, certe in altero suo adventu ipse statim inquisivisset, utrum haec lex esset observata necne, neque per quattuor menses exspectasset, donec tandem ab aliis doceretur. Neque probabile est Esdram iuvenem qui eousque nihil fecisset tanta auctoritate valuisse, sicuti in tota illa narratione Neh. 8,2 ss. appareret; pariter improbabile, Esdram demum in senectute decrepita iter illud laboriosum 7,9 etc. suscepisse; si enim anno 445 cum Nehemia pro populo laboravit, legem explicavit populo et ita apud omnes in aestimatione erat, ut principes familiarium, sacerdotes, levitae ad eum convenerint explicationis legis accipiendae causa (Neh. 8,13), certissime plus annos 30 natus erat; ergo octogenarius fere iter molestum instituit? Nonne cuncta melius et aptius inter se connectuntur, si ille ordo temporis servatur qui in uno libro Esdrae et Nehemiae ipsa narrationis serie indicatur? olim enim et ab origine existit unus liber et solum postea a Iudeis unus ille in duas partes est divisus.

Neque altera sententia, Esdram et Nehemiam tempore Artaxerxis II. (405-358) ea egisse quae narrantur, sustineri potest. Nam ratio quae a Kaulen afferitur immerito profertur; contendit enim: Sanaballat de quo Neh. 2,10 ss. et 14,28 mentio fit a Dario Codomanno satrapen Samariae esse nominatum eumque postea ad partes Alexandri Magni transisse (*Flav. Ios. Ant. XI. 7,2 s.*); quare fieri non posse ut Artaxerxes in libro Neh. intellegatur primus eius nominis. Cum Darius Codomannus regnaret anno 336-330, haec conclusio consistret, si apud Iosephum idem Sanaballat posset intellegi, de quo Nehemias refert. At utriusque narratio ita instituitur, ut de eodem Sanaballat nequeat explicari. Nam ille Sanaballat apud Iosephum dicitur missus in Samariam satrapes a Dario ultimo rege;

proinde *venit* in Samariam Dario rege; Sanaballat vero in libro Nehemiae iam est in Samaria adveniente Nehemia. Ex Neh. 13,28 unus ex filiis Ioiadae filii Eliasib sacerdotis magni erat gener (וְיַעֲשֵׂה) Sanaballat; sed Nehemias sacerdotem hunc qui matrimonium iniit cum filia Sanaballat Horonitis fugavit a se (hebr.). Apud Iosephum vero Manasses frater Ieddoa et filius Ionathan (vel Ioannis; cf. Neh. 12,11) filiam Sanaballat in matrimonium ducit. Proin qui matrimonium iniit cum filia Sanaballat est secundum Neh. filius Ioiadae et *frater* Ionathan (vel Ioannis); secundum Iosephum vero est *filius* Ionathan et frater Ieddoa; proin non est sermo de eodem matrimonio, sed de matrimonio in subsequente generatione et alio prorsus tempore. Aliud tempus designari etiam consequitur ex eo quod in matrimonio uno Nehemias intervenit 13,28, in altero vero apud Iosephum pontifex et seniores hierosolymitani aegre ferunt fratrem pontificis uxorem habere generis externi; nihil apud Iosephum de Nehemia, de quo alio prorsus tempore agit scil. tempore Xerxis. Neque omitendum est indeolem Sanaballat diverso modo describi: apud Nehemiam cernitur inimicus Iudeorum qui eos subsannat et despiciat et cogitat malum Nehemiae (Neh. 2,10. 19; 4,1; 6,2. 10 s.); apud Iosephum vult sibi conciliare benevolentiam Iudeorum; apud Nehemiam Sanaballat ait: quid Iudei faciunt imbecilles? et Tobias coram eo dicit: si ascenderit vulpes, transsiliet murum eorum lapideum; apud Josephum Sanaballat seit (εἰδός) praeclararam λαυπτράν urbem esse Hierosolyma; ibi vocatur Horonites, hic Chuthaius genere ex quibus etiam Samaritani sunt. Quae omnia si consideraveris dices non de eodem Sanaballat esse sermonem.

Tempore Nehemiac sacerdos magnus erat Eliasib (Neh. 3,1). Iam series pontificum haec est: Iosue qui cum Zorobabel rediit in urbem genuit Joacim, Joacim genuit Eliasib (Neh. 12,10). Iam valde improbabile est ab Iosue qui circa annum 520 pontifex erat (Agg. 4,1) usque ad annum 385 i. e. ad annum 20.

Artaxerxis H. i. e. per spatium annorum 133 immo per maius spatium solum tres exstitisse pontifices. Quodsi etiam probabile existimaveris, inspicendum est id quod Neh. 12,24-26 habetur; enumerantur ibi levitae et ianitores qui vixerunt in diebus Ioaicum filii Iosue et in diebus Nehemiae ducis et Esdrae. Certe dici oportet levitas eos fuisse aequales et toacim et Nehemiae ducis et utriusque tempore officio esse functos (cf. v. 24 ut laudarent etc.). Sed ex lege mosaica levitae non fungebantur nisi ab anno aetatis 23. usque ad 30. (Num. 8,24. 25) vel ab anno 30. usque ad 50. (Num. 4,30). Nam perquam improbabile est inter Ioaicum filium Iosue et annum 383 ne viginti quinque quidem annos intercessisse. Pater enim eius Iosue erat pontifex anno 520, immo iam 538; unde fieri nequit ut anno 383 eius filius in sacerdotio sit constitutus i. e. post spatium annorum 143. Quare de tempore Esdrae et Nehemiae sententia antiqua communis retinenda est, quae nulli difficultati est obnoxia et in qua singula bene connectuntur et explicantur.

I. KNABENBAUER.

2. Sacerdos qui cum Zorobabel Babylone in Ierusalem rediit (Neh. 12,1); eius familiae princeps erat Mosollam in diebus Ioaicim pontificis (12,13).

3. Unus ex principibus Iuda, qui in dedicatione muri Ierusalem Nehemiae adstiterunt (Neh. 12,33).

4. Esdras in Vulgata 2 Mach. 8,33 mendose scribitur pro Eleazar (v. ELEAZAR 8.).

ESDRELON (Iudith 1,8; 4,5; 7,3; Ἔσδρηλωμ, Ἐσδρηλῶν 1,8; 3,9; 4,6; 7,3), nomen urbis et planicie, quae alias Iezrael, Iezrahel (vide s. v.).

ESDRIN ("Εσδρην), dux militum in proelio, quo Iudas Machabaeus Gorgiam fugavit (2 Mach. 12,36 : οἱ περὶ τὸν Ἐσδρην, Vulgata : qui cum Esdrin erant). Nomen videtur idem esse ac צְרָרִי 1 Par. 27,26; LXX Ἐσδρητ.

ESEBAN (בֵּשֶׁבֶן; Ἀσέβην, Ἀσεβῶν), princeps Horraeus, filius Dison filii Seir (Gen. 36,26; 1 Par. 1,41).

ESEBON (בֵּשֶׁבֶן, Θασαθέν), quartus filius Gad, enumeratus inter illos, qui cum Iacob Aegyptum ingressi sunt (Gen. 46,16). Idem Num. 26,16 nominatur Ozni (וֹזְנִי, Ἀξενί), progenitor Oznitarum.

ESEC (בֵּשֶׁק, Ἀσέκ), Beniaminita ex posteris Saul (1 Par. 8,39).

ESELIAS v. ASLIA.

ESEM urbs v. ASEM.

ESEQ puteus v. CALUMNIA.

ESER (בֵּשֶׁן, Ἀσέρ, Ὡσέρ), sextus filius Seir Horraei, pater Balaan, Zavan et Acan seu Iacan, unus ex ducibus Horraeorum in monte Seir (Gen. 36,21. 27. 30; 1 Par. 1,38. 42).

ESNA (בְּשָׂנָה, Ἰανά), urbs tribus Iuda in tertia provincia Sephelae (Ios. 13,43). Correspondere videtur Iedna Eusebii et S. Hieronymi (Onom. ed. Lag. 266,30; 132,22) 6 mil. pass. ab Eleutheropoli Hebron versus sita; haec autem sine dubio est hodiernus viues *Idhānā* inter *Beit-Djibrīn* seu Eleutheropolim et Hebron, ut iam *Guérin* (Judée II. 364-365) indicavit, etsi eam non ad Ios. 13,43 relutit.

Distinguui debet ab altera urbe eiusdem nominis hebraici, quae in Vulgata vocatur Asena (vide s. v.).

ESPHATHA (אַסְפָּתָה, Φασγά), terlius filius Aman (Esth. 9,7).

ESRIEL v. ASRIEL.

ESRON v. HESRON.

ESTAOL v. ESTHAOL.

ESTHAMO (עֶשְׁתָּמוֹן, Ἐσθαμών), qui fuit de Machalhi (1 Par. 4,19), secundum Vulgatam est filius uxoris Odaiae sororis Naham patris Ceila. Sed textus hebraicus explicari potest: Filius Odaiae eiusque uxoris, quae est soror Naham, sunt pater urbis Ceila cognominatus Garmita et (pater) urbis Esthamo Maachathita i. e. fortasse ex posteris Maacha concubinae Caleb (1 Par. 2,48). Aliam eiusdem textus interpretationem vide s. v. GARNI.

ESTHAMO, ESTHEMO, ISTEMO

(עַמְּתָּשָׁן) et Ios. 15,30 בֵּבֶן־בְּנֵי־עַמְּתָּשָׁן, 'Εσθαμών, Εσθαμώ et etiam Τερμάτιον Εσθαμένη, 'Εσθαμά (Μάγη), urbs tribus Iuda in prima provincia montis sila (Ios. 15,30), cuius pater dicitur Iesba filius Mered et Beithiae (1 Par. 4,17 et vide BETHIA), civitas sacerdotalis (Ios. 21,14; 1 Par. 6, 58[42]); recensetur inter urbes, ad quas David post cladem Amalecitarum redux in Siccleg dona de praeda misit (1 Reg. 30,28); de 1 Par. 4,19 vide articulum praecedentem. Tempore Eusebii et S. Hieronymi (Onom. ed. *Lag.* 234,70; 119, 18) Εσθαμά describitur pergrandis vicus in Daroma ad Eleutheropolcos pertinens regionem. Hodie vicus *el-Semu'a* tribus horis a Hebron meridiem versus.

Cf. Guérin, Judée III. 173-176; Riess, Biblical-Atlas; Survey of West. Pal. Mem. 403. 412. 413; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 19. 20; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 250.

ESTHAOL, ESTAOOL (אַסְתָּאֹל, Ἀσταόλ, Ἀσταόλη, 'Εσθαόλη, 'Εσθαόλημ), urbs tribus Iuda in prima provincia Sephelaea sita (Ios. 15,33), tribui Dan assignata (Ios. 19,41); inter Saraa et Esthaol erant Castra Dan seu Mahane Dan (Iud. 13, 25 et cf. 18,12), sepulcrum Samsonis (Iud. 16,31) et sine dubio etiam habitatio parentum eius. De Saraa et Esthaol exploratores missi sunt a Danitis quinque viri fortissimi, qui in monte Ephraim et in terra Lais novas sedes pro Danitis angustiore territorio pressis circumspicuerent (Iud. 18,2. 8. 11). In genealogia Iuda Esthaolitae sicut etiam Saraitae referuntur ad cognationem Cariathiarum (1 Par. 2,33). Omnibus locis citatis Esthaol una cum Saraa nominatur. Ex testimonio Eusebii et S. Hieronymi sita erat 10 mil. pass. ab Eleutheropoli aquilonem versus in via, quae Nicopolim dicit (Onom. ed. *Lag.* 235,87; 419,32). His respondet vicus *Eshū'a* a Ierusalem occidentem versus et paulo infra Nicopolim (*Amwās*) situs. Vide etiam SARAA.

Cf. Guérin, Judée II. 12-14 et 382; Survey of West. Pal. Mem. III. 25; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land p. 218 in nota; Zanecchia, La Palestine d'aujour-

jourd'hui 1899 I. 109; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 195; Legendre apud Vigouroux, Dict. de la Bible II. 1971; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. X. 1887 p. 134. 135.

ESTHER (אֶשְׁתֵּר, Εσθήτη) nomen persicum (stella) puellae quae hebr. הָשֶׁתֶר, in Vulgata Edissa (vide s. v.) vocabatur. Erat filia Abihail ex tribu Benjamin fratris Mardochaei; mortuis parentibus a Mardochaeo in filiam adoptata est et educata. Postquam Xerxes (Assuerus) rex uxorem Vasthi repudiavit, puellae virginis speciosae undique quaerebantur, ut ex iis unam eligeret rex reginam. Inter eas erat Esther quoque quippe quae esset pulchra nimis et decora facie (Esth. 2,7). Cum insigni venustate insignem coniunxit modestiam; non quaevisit muliebrem cultum, sed quaecumque voluit Egeus eunuchus, hacc ei ad ornatum dedit (2,13) et adducta est ad regem mense decimo anno septimo regis, quac ita ei placuit, ut diadema regni poneret in capite eius camque faceret reginam. Esther autem non prodiderat cuius esset gentis; hoc enim ei iniunxerat Mardochaeus, cuius monitis etiam regina facta plane obsequebatur ut eo tempore solita erat quo eam parvulum nutriebat (2,20).

Inter nobiles in aula regis Mardochaeus quoque erat (2,21; 41,3), qui cum nollet genua flectere coram Aman, principe in regis favore et amicitia, maximam eius in se iram concitavit, et quia ute pole Iudeus religionis causa renuit flectere genua et sese prosternere coram Aman, Aman odio flagrans in eiusmodi gentis religionem et superbia elatus omnes Iudeos quos pariter sui contemptores aestimabat perdere statuit. Pro superstitione gentili exquisivit sorte quo die et quo mense caedes ac perditio Iudeorum sibi prospere eveniret. Sorte designatus est dies tertius decimus mensis duodecimi. Aman vero regi persuasit esse in regno gentem dispersam iussa regis contempnentem et regno imminente periculum gente illa per licentiam insolescente; « si tibi placet decerne ut pereat et decem millia talentorum appendam arcariis gazae tuae » (3,9). Annuit rex et tradidit an-

nulum suum Aman, ut decreta confi-
cienda acmittenda curaret. Atque statim litterae ad universas provincias missae sunt quibus praecepiebatur ut die statuto Iudei occiderentur et bona eorum diriperentur. Iudaei huetu ingenti tabescabant; Mardochaeus quoque sacco induitus et cinerem in capite gerens clamore magno et ciuatu usque ad fores aulae regiae processit, ita ut Esther ea de re a suis puellis et eunuchis certior facta per Athach eunuchum causam luctus a Mardochaeo exquireret. Hic re indicata et regio decreto misso eam monuit ut ad regem intraret et deprecaretur eum pro populo suo (4,1-8). Cum autem poena mortis proposita nemini liceret ad regem intrare, nisi esset vocatus, Esther haesit; Mardochaeus vero iterum instabat monens eam providentia divina esse factam reginam, ut salutem populi sui prospiceret; quod si omittiret certissime fore ut sibi ipsi interitum adscisceret. Esther monitis acquiescit; postulat ut omnes Iudei in urbe Susan pro se orent et ieiunium agant trium dierum ad Dei misericordiam implorandam; ipsa quoque codem modo ieiunat et ferventis oratione Deum deprecatur (4,9-17; 44,1-19) et die tertio, quamvis non esset vocata, ad regem ingreditur regio ornata decora. Benigne suscepitur Deo scil. spiritum regis in mansuetudinem convertente et magna utens prudentia solum a regé petit, ut ipse et Aman veniant ad convivium quod paraverit. Idem quoque pro altero die postulat; prudenter enim magnum in se excitare studuit regis amorem et se in eius familiaritatem insinuare, quo certior esset pro regis indole petitionem suam non iri negatum. Ita enim simul cum maxima in Deum populi protectorem fiducia subsidia quoque humana diligenter esse adhibenda recte existimat. Altero itaque die convivio celebrato rex iterum quaerit quae sit petitio eius. Sermone apposito a rege petit, ut sua ipsius vita et gentis suae vita servetur, ne crudelitas in regem redundet et auctorem pessimi consili prodit Aman qui convivio intererat. Rex furore incensus et cubiendo egreditur; Aman corruit coram Esther pro se deprecans, cum ex

ira regis iam intellexisset suam ruinam; quae utique ei imminebat. In locum Aman elevatur Mardochaeus qui iam ante optime de rege meritus erat coniuratione duorum eunuchorum in regis vitam indicata. Pro more persico quo decretum regium revocare non licet, salti Iudaeorum suadente Esther ita propriecebatur, ut alii litteris in omnes provincias missis Iudei iuberentur stare pro animabus suis et omnes inimicos suos interficere et bona eorum diripere. Quae litterae missae sunt mense tertio; hisce litteris Iudeis nova lux oriri visa est, gaudium, honor et tripodium (3,1-8; 16; 16,1 s.). Ita Esther regina exstitit sua apud regem intercessione salvatrix populi et eius in reginam electione Deus iterum se praestitit protectorem populi ostendens se machinationes inimicorum pro sua providentia reddere posse irritas, ut eorum malitia in ipsis redundet.

Referri rem vere gestam, non confitam, etiam ex festo die patet qui in memoriam liberationis huius institutus est et qui tamquam Mardochaei dies notus supponitur (2 Mach. 43,37); solennitates enim instituuntur ad res memorabiles celebrandas. Porro ea quae in libro Esther referuntur, ad indolem Xerxis regis eiusque mores et ad consuetudines persicas omnino congruere demonstrat pluribus *Cornely*, Introd. II. 1 p. 426 ss. Notari oportet textum hebr. libri esse incompletum, id quod explicatur ex eo quia liber in celebritate illa praelegebatur; verum cum celebritas illa mox liberiore modo ageretur, ea quae pietatem precesque continebant, e textu removabant eumque ad legendum breviorem reddebant. Ceterum de textibus cf. Introductiones in S. Scripturam.

I. KNABENBAUER.

ESTHON (אֶשְׁתּוֹן, Ασσαθών), filius Mahir, qui erat filius Caleb fratri Sua, ex posteritate Iuda (1 Par. 4,11); Esthon genuit Bethrapha (4,12) i. e. domum seu familiam Rapha.

ETAM (אֵתָם; Attām, Attām). 1. Urbs tribus Simeon (1 Par. 4,32); deest loco

parallelo Ios. 19,7. Hodie *Khirbet 'Atūn* ab Eleutheropoli novem fere leucas anglicas meridiem versus. Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* III. 261.

2. Urbs tribus Iuda, quam Roboam simul cum Bethlehem et Theene exstruxit i. e. amplificavit et munivit (2 Par. 11,6). Eadem recensetur inter undecim urbes, quas LXX inserunt post Ios. 13,59 tamquam quintam provinciam montis Iuda et quae in textu massorethico desiderantur. Ad eandem haud dubie referendum est, quod Flavius Iosephus (Ant. VIII. 7,3 et cf. 10,4) narrat Salomonem curru gestatum et veste candidenti amictum prima luce solitum esse urbe egredi in Etam locum duobus schoenis ab Hierosolymis dissitum, horritis et aquarum laticibus amoenum et copiosum. Praeterea Talmudici testantur a fonte Etam in via Hebronem inter et Ierusalem aquaeductus fuisse in templum (cf. *Lightfoot*, *Disquisitio chorogr. Ioanni praemissa* c. 3, §. 5). Merito igitur urbs Etam quaeritur prope fontem 'Ain 'Atān, qui est unus ex quattuor fontibus in vicina regione lacuum Salomonis sitis prope *Urfās* paulo infra Bethlehem.

Cf. *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* I. 1878 p. 152; *Guérin*, *Judée* III. 118, 303; *Baedeker-Benninger*, *Palaestina und Syrien* ed. 5 p. 129 ss.; *Zanecchia*, *La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II. 197-199; *F. de Saulcy*, *voyage en Terre Sainte* 1865 I. 148, 165. II. 35 ss.

3. Quod legitur in genealogia Iuda 1 Par. 4,3 : Ista quoque stirps Etam, hebr. : *Et hi patris Etam* (vel Abi Etam), sensu caret et textus certe est corruptus. Utrum Abi-Etam sit nomen personae an appellativum : pater Etam i. e. conditor Etam vel cuius posteri in Etam habitabant, vix decidi potest. Quodsi de urbe sermo est, sola Etam tribus Iuda 2 Par. 11,6 intellegenda erit.

4. Etam petra (מַעֲלֵה עִזָּז, נֶגֶת עִזָּז) 'H̄tāy, Vulgata : petra Etam, silex Etam), in cuius spelunca Samson 300 canibus aureis in segetes Philisthaeorum immisisse se abdidit (Iud. 13,8); cum Philisthaei ultionem capturi terram Iuda invaderent, descendenterunt tria millia virorum Iuda, qui a Philisthaeis inuni-

nentibus territi erant, ad illam speluncam et Samson permisit, ut duobus novis funibus ligatus de spelunca educeretur (13,9-13). Ex 13,9 colligitur hanc petram in tribu Iuda fuisse; Flavius Iosephus (Ant. V. 8,8) dicit Altā fuisse petram natura munitam (πέτρα δύναμις) in tribu Iuda. — De situ eius determinando variae fuerunt opiniones. In regione *Artūf*, quae in linea recta quinque horas Hierosolymis occidentem versus abest, petram Etam eiusque speluncam inventisse se existimat *Schick*; ibidem haud longe a *Khirbet Marmita* orientem versus est petra 'Arāk Isma'īn iuxta Wādi Isma'īn a septentrione sita, quae habet magnam speluncam, ad quam descendere (cf. Iud. 13,8, 11) oportet ex quacunque demum regione veneris; idem auctor pluribus refutat opinionem, quam *Conder* proposserat, petram Etam esse proprie *Beit 'Atāb* magis Bethlehem versus quaerendam. Nihilominus *Conder* (apud *Hastings*), *Zanecchia* et alii prope *Beit 'Atāb* petram Etam fuisse probabilius habent. Alii (*Guérin*, *Liévin de Hamme*) quaerunt petram Etam prope 'Ain 'Atān seu fontem 'Atān, quem cum urbe ETAM 2 componimus.

Cf. *Schick* in *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* X. 1887 p. 144, 145; *Conder* in *Pal. Explor. Fund*, Name Liste p. 286 et apud *Hastings*, *Diet. of the Bible* I. 776^b; *Guérin*, *Judée* III. 118; *Liévin de Hamme*, *Terre Sainte* ed. 4 II. 91; *Zanecchia*, *La Palestine d'aujourd'hui* 1899 I. 110.

ETHAI (אֶתְהָי). **1.** Gethaeus, qui fideliter David fugienti adhaerens exemplum pulcherrimum fidelitatis praebuit eo tempore, quo Absalom adeo infideliter et turpiter egit in patrem (2 Reg. 15,19 ss.; 18,2, 5, 12; LXX 'Εθάι).

2. Unus ex heroiibus David, filius Ribai de Gabaath filiorum Beniamin (1 Par. 11,31; LXX Αἴτη); idem 2 Reg. 23,29 scribitur Ithai ('Εσθαῖ).

3. Ethai ('אֶתְהָי), filius Roboam ex Maacha filia Absalom (2 Par. 11,20).

ETHAM (אֶתְהָם; LXX Ex. 13,20 Ὄθεμ, Num. 33,6 Οὐθέα, 33,8 omittunt), castanellatio Israelitarum inter Socoth et Mara, in extremis finibus solitudinis sita

(Ex. 13,20; Num. 33,6), quae solitudo Num. 33,8 desertum Etham, Ex. 13,22 generaliore nomine desertum Sur audit. Desertum Etham sat magnum fuisse ex Num. 33,8 colligitur. Sine dubio Etham urbs vel arx, a qua desertum nomen habet, quaerenda est in confinibus Aegypti et deserti Sur, quod ad Arabiam pertinet. Ex iis, quae *F. de Hummelauer* ad Ex. 13,19, 20 exponit, Etham (aegyptiace *Chetem* = circumvallatio) erat arx exstructa prope ostium illius canalis, qui a Nilo apud Bubasten per *Wādi Tumilāt* fluens in lacum *Timsāh* ducit; antiquitus autem mare Rubrum seu Sup longius ad septentrionem patebat, quam nunc patet scil. usque ad lacum *Timsāh*. Unde merito infert *F. de Hummelauer*: «Erat ea (Etham) Aegypti clavis, qua parte terra Gessen desertum prospiciebat, eni etiam nomen inditum deserti Etham (Num. 33,8); erat simul emporium maris Rubri; nihilque magis erat obvium, quam ut Hebraei terra Gessen egressuri per Etham transirent. Sed aliud decrevit Dens, qui non populum solum liberare, sed Pharaonem confundere in animo habebat». Haec generalis indicatio situs fundamento satis firmo nititur.

Varias conjecturas de situ accuratius determinando enumerat *Dillmann* ad Ex. 14,2 : Etham esse *Bir Abu Ruq* (*Schleiden*, Die Landenge von Sues 1838 p. 191), *Bir Maktal* (*Ebers*, Daphnae seu *תְּהַבֵּחָם* apud Ier. et Ezech. (*Brugsch*, L'Exode p. 25 ss.), *Bir Sues* (*du Boys-Aymé*, *Hengstenberg*). Sunt etiam qui pulent Etham non esse urbem vel arcem, a qua desertum nomen traxerit, sed regionem illam, quam papyrus Anastasi VI. appellat *Atuma*; ita *Naville*, qui regionem *Atuna* a lacu *Timsāh* occidentem et meridiem versus extensam fuisse existimat. Cf. *The Store City of Pithom and the Route of the Exodus* ed. 3, 1887, et summarium huius operis in *Egypt. Explor. Fund*, An Atlas of Ancient Egypt. ed. 2, 1894 p. 13-14.

ETHAN (תֵּהָן, Εθανός, Αθάν, Αθάν).

1. Ethan Ezrahitus 3 Reg. 4,31 (hebre. 1 Reg. 5,11) laudatur ob sapientiam, cuiu Salomon, ut eius summa sapientia

commendetur, illo sapientior esse dicatur. Qui eo loco simul cum Ethan sapientes nominantur : Heman, Chaleol, Dorda, idem 1 Par. 2,6 filii Zare (צָרֵ, צָרֶא) dicuntur. Unde Ezrahitus (אֶזְרָחִיתָה, Ἡεζράχιτος) vocatur tamquam ex posteris Zare. In titulo Ps. 88[89] eius nomen memoratur : Intellectus Ethan Ezrahitae. Filius Ethan est Azarias 1 Par. 2,8 (v. AZARIAS 8).

2. Ethan, levita ex familia Gersom et ex maioribus Asaph cantoris (1 Par. 6, 42[27]); in genealogia inversa filiorum Gersom pro Ethan legitur Ioah 6,21[6].

3. Ethan, filius Cusi ex posteris Merari, princeps levitarum, cui una cum duobus aliis principibus Heman et Asaph cantus sacer et ministerium sacrum tempore Davidis commissum erat (1 Par. 6,44[29]; 15,17. 49). Sunt qui putent, hunc levitam esse sapientem illum Ethan Ezrahitam (3 Reg. 4,31) cumque dici Ezrahitam non ideo, quod a Zare descendaret, sed quod inter posteros Zare habitaret; quae opinio improbabilis videtur.

Probabilius autem Ethan, qui simul cum Asaph et Heman cantor erat in cymbalis aeneis concrepans (1 Par. 15, 19), idem est atque Idithun, cuius filii cum filiis Asaph et Heman a David in ministerium segregati sunt, ut prophetarent in citharis et psalteriis et cymbalis (1 Par. 25,1); v. IDITHUN.

4. Legitur Ps. 73[74], 15 : tu siecasti fluvios Ethan (חֹזֵקָה); sed explica אַיִלָּן (uti similiter Deut. 21,4; Am. 3,24; Job 33,19) in hunc sensum : tu siecasti fluvios perennes i. e. qui semper flumunt, etiam tempore aestatis, quo torrentes siecantur; alludit eo loco ad transitum per Jordanem (cf. Ios. 3,15-17).

ETHANIM (Θετηνίς, Αθανίς) mensis

3 Reg. 8,2) i. e. mensis rivorum fluentium, qui est mensis septimus, alias Tishri; v. MENSIS.

ETHBAAL (אֶתְבָּאָל, 'Εθ-βααλ), rex Sidoniorum, cuius filiam Izabel Achab rex Israel in matrimonium duxit (3 Reg. 16,31). Apud Flavium Iosephum scribitur Εθβααλος et

appellatur rex Tyriorum et Sidoniorum (Ant. VIII. 13,1); ex relatione Menandri Ephesii (cont. Apion. 4,18) erat sacerdos Astarthes, qui Phcletem fratrem suum ac throni usurpatorem interfecit et cum vixisset 68 annis, regnavit annis 32. In inscriptionibus cuneiformibus reperitur idem nomen regis eiusdem sidonii sub forma *Tu-ba-lu* (*Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscr. and Old Test. I. p. 87. 190).

ETHEEL (אִתְּהֵל, 'Eθəl), Beniaminita ex maioribus Sellum (Neh. 11,7).

ETHEI (אִתְּהֵי, 'Eθəi), filius Ieraa servi Aegyptii, ex filia Sesan genitus (1 Par. 2,35. 36).

ETHER, ATHAR (אִתְּרֵה, 'Eθər), urbs tribus Iuda in tertia provincia Sephelae enumerata (Jos. 13,42; יְהָרָךְ), tribui Simeon tradita (19,7; יְהָרָךְ). In enumeratione urbium Simeon 1 Par. 4,32 eadem alio nomine vocatur Thochen (תְּחַנָּה, Θοσζά); cf. *Keil*. ad h. I. et nota vestigium nominis Thochen etiam Jos. 49,7 haberi apud LXX inserentes Θαλαχά inter Ἔρεμόν et Ιεθέρ. Praeterea Ether lectio genuina pro Athach 1 Reg. 30,30 esse censetur (v. ATHACH). Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. *Lag.* 233, 78; 119,27) Ether dicitur villa pergrandis nomine Iethira (Ιεθηρά) in interiori Daroma iuxta Malatham (Μαλαθάς); sed confundere videntur urbem Simeon cum Iether in australi monte Iuda (Jos. 13,48). Nostra Ether a recentioribus agnosceatur in *'Khirbet el-'Atr* prope *Beit Djibrīn* seu Eleutheropolim.

Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* III. 261. 279; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 12; *Legendre*, Carte de la Palestine; *G. A. Smith*, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. IV; *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 279, qui provocans ad Onom. (v. supra) existimat Ether cum Kh. *el-'Atr* componi non posse.

ETHI (אִתְּהֵי, 'Eθəi), Gadita, qui Davidi fugitivo se adiunxit (1 Par. 12,11).

ETHNAN (אֶתְּנָן, 'Eθənān), unus ex posteris Iuda, filius Assur patris Thecuea, ex Halaa genitus (1 Par. 4,7).

ETHNARCHA (ἰθνάρχης), in Vulgata princeps gentis, praepositus gentis. Eo nomine appellatur, qui praefecti sunt alicui genti, sed dignitate regia non sunt insigniti. Tali auctoritate pollebant Simon Machabaeus, qui a magno conventu sacerdotum et populi et principum gentis et seniorum regionis (die 18. Elul anni 172 aer. Seleuc. seu mense Sept. 141 a. Chr.) declaratus est summus sacerdos, dux et princeps (ἰθνάρχης) Iudeorum in aeternum, donec surgat propheta fidelis (1 Mach. 14,47; cf. 15,1 et etiam 14,27 de quo loco v. ASARAMEL) et ethnarcha ille Damasci, qui nomine et auctoritate regis Arabum Aretac administrabat civitatem, quem Iudei induxerant, ut ad comprehendendum Paulum apostolum custodes ad portas civitatis poneret (2 Cor. 11,32; cf. Act. 9,24).

Munus ethnarchae, qui Iudeis alexandrinis magnam partem urbis Alexandrinae seorsum incolentibus praeerat, hisce describit Strabo apud Flav. Iosephum (Ant. XIV. 7,2): « snus illis ethnarcha est, qui gentis res administrat et iudicia exercet curatque contractus et mandata, quasi esset reipublicae suis legibus utentis princeps » (cf. Ant. XIX. 5,2 de ethnarchis alexandrinis et *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes etc. ed. 3 III. p. 40. 41). In Palaestina quoque Romani interdum ethnarchs constituerunt. Decreto Caesaris a. 47 a. Chr. Hyrcanus II. ethnarcha Iudeorum cum iure hereditario successionis declaratus est (Ant. XIV. 8,3; 10,2 s.). Caesar Augustus Archelaum filium Herodis Magni Iudeae, Samariae, Idumaeae ethnarcham constituit pollicitus regii nominis honorem, si dignam rege virtutem praestitisset (Ant. XVII. 11,4; Bell. Iud. II. 6,3); immerito autem adnotat *Schürer* l. c. I. 450 ed. 3, Archelaum a Matthaeo 2,22 indiligenter (*ungenau*) appellari βασιλεύς sicuti etiam a Iosepho Ant. XVIII. 4,3 (vide s. v. ARCHELAUS).

Quae Origenes in Epist. ad Africanum § 14 (M. 11,82. 83) de sua auctate testatur: « Certe nunc cum Iudei Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantum concedente Caesare in ipsis auctoritatem habeat ethnarcha, ut nihil differat ab eo,

qui regnum obtineret in gentem, scimus qui sumus experti», procul dubio non ethnarcham proprie dictum constitutum esse arguant, sed potius referuntur ad illud consilium Iamniense, quod synedrio antiquo successeral et Romanis concedentibus iurisdictionem in litibus civilibus exercebat, forte etiam in criminalibus usurpabat.

ETHNICUS, gentilis, gentes. Hisce nominibus designantur qui non sunt originis iudaicae et qui cultum unius veri Dei ignorant, qui dediti sunt idolatriae. Potuisse gentes acquirere cognitionem veri Dei et proinde homines atheos vel idololatras non sine sua culpa ignorare Deum, clare docetur in s. litteris. Id praeprinis exponitur Sap. 13,1 s. et 14,15 quaedam de occasione qua oriri poterat idolatria tanguntur, quae quam stulta sit perstringitur Is. 44,12 s. Ier. 10,3 s. Bar. 6,1-72. Gentes cognovisse Deum totidem verbis affirmat Paulus apostolus; at simul declarat quomodo ad turpissimam idolatriam pervenerint: quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt (cf. Rom. 1,19 s.); Deum non sine testimonio semelipsum reliquisse, verum sese satis opere creationis gentibus manifestasse neque longe abesse ab unoquoque, ita ut inveniri possit, idem repetito docet (Act. 14,16; 17,27; Rom. 1,19. 20); sed idem neglectum cultum Dei assignat causam, cur in tenebras mentis et in abominanda sclera devenerint (Rom. 1,21. 24. 26). Idem clare affimat daemonem suas agere partes in idolatria: quae immolant gentes daemonis immolant (1 Cor. 10,20). At simul asserit gentes lege quadam naturali in cordibus inscripta doceri quid sit rectum, bonum, malum et proin iuste a Deo puniri, siquidem veritatem in iniustitia detinent (Rom. 2, 14-16; 1,18); nam ex prava voluntate procedere ait tenebras intellectus adeoque gentes eo devenisse, ut desperantes semelipsos tradiderint impudicitiae in operationem immunditiae omnis (Eph. 4, 18, 19) et scelerum sat longum texit catalogum (Rom. 1,26-32; 1 Cor. 6,9. 10).

Populus Dei ipsa sua regione, legi-

bus, institutis a commercio cum gentibus arcebatur. Ingressuri Palaestinam iubentur aras et statuas deorum destruere; tamquam qui missi sunt vindices Dei ad sclera ingentia punienda iubentur gentes illas quam maxime peccatrices percutere usque ad intermissionem (Deut. 7,2; Sap. 12,6 s.); « non inibis cum eis foedus, neque sociabis cum eis coningia » (cf. Ex. 23,32; 34,15. 16; Deut. 7,2. 3). Etiam a superstitionibus variis et artibus magicis gentium ut sibi caveant serio monentur (Dent. 18,9-14). Quotiescumque autem a lege et cultu Dei defecerint, traditi sunt in potestatem et servitatem gentium, cuius rei perpetuum quasi commentarium praebent libri historici secundum minas Deut. 28,47 s. iam propositas. Si autem ad Deum conversi fuerint, dabit Dominus inimicos corruentes in conspectu eorum (Deut. 28,7); quare prohibet quoque ne foedera ineant cum alienigenis ad se contra hostes tutandos. Eiusmodi foedera severe reprehenduntur a prophetis (cf. Is. 30,1 s.; 31,4 s.; quam perversum id sit, expertus est Achaz Is. 7,17; 8,6 s.; 2 Par. 28,20. 21; Ier. 2,18; Ez. 16,28 etc.); Dens enim ipse populum, si fideliter legem servaverint, tueri voluit ab hostibus; quare Ezechiae regi celeroquin pio male cessit amicitia cum Babyloniis (4 Reg. 20,12-18; Is. 39,1 s.) et frustra tempore obsidionis urbis expectarunt auxilium ab Aegyptiis (cf. Ier. 37,6-10).

Neque tamen istis prohibitionibus doceatur odium in alienigenas. Verum e contra lege praescribitur: advenam non contristabis neque affliges; peregrino molestus non eris; sit advena inter vos quasi indigena et diligitis eum quasi vosmetipso (Ex. 22,20; 23,9; Lev. 19, 33; Deut. 10,17-19) et sicut patriarchae, Abraham et Isaac, pactis cum alienigenis ad pacem habendam utebantur (Gen. 21,27. 32; 26,28), ita David quoque et Salomon emolumenta hanc exigua derivabant ab amicitia cum Hiram rege Tyriorum, cuius ope praeprinis usus est Salomon ad templum magnifice exstructum (cf. 2 Reg. 5,11; 3 Reg. 5, 1 s.); eodem modo simul cum Tyriis instituendam enravit classem quae ibat in

Ophir et inde portabat aurum, ligna thyina, gemmas pretiosas (3 Reg. 9,26; 10,11; 2 Par. 8,18; 9,10) etc. Pariter teste Ezechiele Iuda et terra Israel institores erant Tyriorum in frumento primo; balsamum et mel et oleum et resinam proposuerunt in mundinis eorum (27,17; cf. Act. 12,20). Negotiatione itaque cum alienigenis prohibita non erat; immo Deut. 13,6 promittitur populo fideli observatori legis: faenerabis gentibus multis (Deut. 13,6) et ab alieno haenius accipere et usuram licebat (Deut. 20,23). Tempore quoque Nehemiacae Tyri vendebant pisces filiis Iuda in Ierusalem (Neh. 13,16).

Quamdui stetit regnum israeliticum et regnum iudaicum, filii patriarcharum exemplo gentium in multiplicem idolatriam inducebantur et in sclera ei adiuncta, de qua iniquitate pleni sunt libri historici et prophetarum. Poena condigna iis inficta est ruina regni et abductione in regiones alienigenarum. Etiam multi ex iis qui ex exsilio redierunt connubis cum alienigenis initis fatalem illam cum vitiis gentium familiaritatem iterum fovere velle videbantur. Huic periculo vehementer atque feliciter sese opposuerunt Esdras et Nehemias; mulieres alienigenae expulsae sunt (Esdr. 9,1-10,44; Neh. 9,1. 2. Disciplina legis ita eruditus est populus, ut tempore Machabaeorum quamvis non decessent apostatae tamen fortiter contra aggressores legis dimicatum sit. Et quae fuerit postea multorum Iudaeorum in alienigenas mens ae sententia, nobis describit apostolus: confidis te ipsum esse ducem caecorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium (Rom. 2,19. 20); cui opinioni testimonium quoque reddit Petrus: vos scitis, inquit, quomodo abominatum sit viro Iudeo coniungi aut accedere ad alienigenam (Act. 10,28), et Iudeo-Christiani discepabant adversum eum: quare introisti ad viros praeputium habentes et manducasti cum illis (Act. 11,2. 3)? Hisce illustratur quid sibi velit illud: si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus (Matth. 18,17).

Singularem utique curam et provi-

dentiam Deus populo suo impertivit (cf. Ex. 19,5; Ps. 147,20; Rom. 9,4. 5), sed et gentibus quoque Deus pro sua bonitate opem tulit; diligit enim omnia quae sunt et nihil odit eorum quae fecit (Sap. 11,23). Cuius eurac argumenta in s. litteris reperiuntur sat multa. Nam praepter documenta illa generalia quibus assuritur gentibus non defuisse auxilia Deum cognoscendi (Sap. 13,1; Act. 14, 16; Rom. 4,19 s.), Deum velle omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis pervenire (1 Tim. 2,4), multa sunt quibus haec Dei cura demonstratur. Ita gentes quoque numerantur inter filios a Deo eo quod Israel vocal filium suum primogenitum et eum inter filios dicit voluisse exaltare (cf. Ex. 4, 22; Ier. 3,19); neque desunt occasiones quibus Deus se et suam potentiam et dominium rerum omnium gentibus manifestat; ita praeprimis per Moysen in Aegypto (Ex. cap. 5 s.) et quae Deus pro suis patravit, etiam aliis nationibus innotuerunt (cf. Ex. 15,14. 15) et Rahab dicit: audivimus quod Dominus siccaverit aquas maris Rubri ad vestrum introitum etc. et fatetur: Dominus Deus vester ipse est Deus in caelo sursum et in terra deorsum (Ios. 2,10 s.). Eliseus, Ionas, Daniel maiestatem Dei gentibus quoque annuntiabant (cf. 4 Reg. 5,8 s. Ion. 1,2; 3,2 s. Dan. 2,28 etc.); porro vaticiniis prophetarum contra gentes editis Deus se manifestat regem ac gubernatorem omnium (cf. Is. 13,1 s. Ier. 23,19 s.; 46,1 s. Ez. 23,1 etc.), ostendit in iis a suo nutu et voluntate regna terrae pendere et se ad sua consilia excequenda uti gentibus. Cumprimis autem Dei consilium salutare de gentibus elucet in vaticiniis messianis. Promissio enim de regno Dei in terris stabilendo et de bonis divinis hominibus communicandis ab initio omnes spectat gentes; in universum per semen mulieris promittitur Victoria de insidiatore (Gen. 3, 13), Iapheth habitabit in tabernaculis Sem, cui benedictio conferatur (Gen. 9, 27), in Abraham et semine eius omnes gentes benedicentur (Gen. 12,3; 18,18; 22,18; 26,4); regi Messiae in hereditatem dantur gentes et fines terrae (Ps. 2,8; 21,28; 71,8 s.), ad montem Dei

elevatum ascendent populi multi; terra repleta erit scientia Domini, Messiam deprecabuntur gentes, ille erit lux gentium, ut sit salus Dei usque ad extremum terrae, gentes ambulabunt in lumine gloriae Domini (cf. Is. 2,2; 11,9. 10; 42,6; 49,6; 60,3); tunc dicendum erit: benedictus populus Dei Aegyptus, opus manum Dei Assur (ts. 19,25); tum congregabuntur ad civitatem Dei omnes gentes (ter. 3,17); ipse Messias loquetur pacem gentibus et potestas eius a mari usque ad mare et a fluminibus usque ad fines terrae (Zach. 9,10 etc. etc. Ille oraculis congruent verba et mandata Christi (Math. 28,19; Marc. 16,15; Ioan. 10,16; Act. 1,8), congruit praedicatione apostolorum; immo evenit, ut gentes quae non sectabantur iustitiam apprehenderent iustitiam, Israel vero in legem iustitiae non pervenerit (Rom. 9, 30, 31). Iudei enim, cum gentes admitterentur in regnum Messiae sine lege mosaica media, sive circumcisione, repleti sunt zelo blasphemantes; vanitate sua nationali et odio in gentes concepto se ipsos excluserunt a regno Messiae (cf. Act. 13,45) et cum audirent Paulum narrantem Dominum sibi dixisse: vade quoniam ego in nationes longe mittam te, levaverunt vocem: tolle de terra huiusmodi; non enim fas est eum vivere; proiciunt vestimenta quasi iamiam eum lapidaturi (Act. 22,21 s.). Atque gentes priores in regnum Messiae ingressuras esse Iudeis renuentibus Isaías iam praedixerat (Is. 63,12; Rom. 10,20) et Christus claris verbis et parabolis significavit (cf. Matth. 8,11; 21,43; 22,8). Ita igitur Deus, qui est bens omnium, dives in omnes (Rom. 10,12) fecit gentes coheredes, medium parietem solvit, ut gentes iam non sint hospites et advenae, sed cives sanctorum et domestici Dei (Eph. 2,14 s.) et tamquam tales cernuntur in gloria: vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat ex omnibus gentibus et tribubus et populis et linguis stantes ante thronum et in conspectu Agni, amicti stolis albis et palmae in manibus eorum (Apoc. 7,9.). Hoc itaque consilium est Dei, qui omnia conclusit in incredulitate, ut omnium misereatur (Rom. 11,32); nam an In-

daeorum Deus tantum? nonne et gentium? immo et gentium (Rom. 3,29).

I. KNABENBAUER.

ETROTH (עֲתֹרֶת; Vulgata:

Etroth et Sophan; Σωφάρ, cod. Α γῆν Σωφάρ omissa priore parte nominis), urbs a filiis Gad reaedificata (Num. 32,25). Secundum textum hebraicum nonnisi una urbs Atroth Shophan indicatur, quae addito Shophan ab urbe Atroth (*Khirbet 'Affārūs*) v. 34 distinguitur. Situs accuarior ignoratur. Si vero propter nominis similitudinem in vicinitate *Djebel 'Affārūs* sita esse supponitur, iis urbibus accensa erat, quae postea filii Ruben traditae sunt (cf. Ios. 13,16. 17).

EUBULUS (Εὐθούλος), Christianus Romae degens, de quo S. Paulus scribit: salutant te Eubulus et Pudens etc. (2 Tim. 4,21). Ceterum nihil de eo innotuit.

EUERGETES (Εὐεργέτης), cognomen Ptolemaei III. et Ptolemaei VII. (IX.) regum Aegypti. Quaestio de Euergete, cuius mentio fit in Prologo ad Ecclesiasticum, intime connexa est cum altera quaestione de summo sacerdote Simone Oniae filio (cf. Eccli. 50,1-21); quare v. SIMON 2.

EUMENES (Εὐμένης) II. rex Pergami (197-139 a. Chr.), filius Attali I., erat socius Romanorum contra Antiochum III. Magnum, praeceps in proelio ad Magnesiam (189 a. Chr.); quare Antiochus III. devicto accepit a Romanis de regno eius Indianam, Medianam, Lydiam (I Mach. 8,8). Textus ita emendandus esse aliquibus videtur, ut pro India substituatur Ionia (*Grotius*) et pro Media Mysia (*Michaelis*); Antiochus III. enim Indianam nunquam possederat et Medium Romanis cedere non coactus est; ea vero, quae Eumeni II. de regno Antiochi III. a Romanis data sunt, indicat *Livius* 37, 33: «nt eis Tanrum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnum». Ceterum adverte s. auctorem I Mach. 8,1 s. referre, quae Iudas Mach. de Romanis audivit, ut nobis explicet, cur Iudas

foedus cum Romanis inire quaeſerit; quare mirum non est ibi aliqua narrari, quae rumore quidem et fama ferebantur, ſed rebus vere gestis ex veterum ſcrip- torum testimoniiſ non comprobantur. — De Eumene II. cf. *Livius* 37,39. 41. 55. 56; 38,38. 39; Epitome 46; *Appian.* Syr. 31 s. 44; *Strabo* XIII. 4,2; *Iustin.* 31,8; *Polyb.* XXI. 8,1 s.; 13,5; 14,3 s. XXII. 7,7.

EUNICE (Εὐνίκη), mater Timothei discipli Pauli apostoli (2 Tim. 1,5), quae vocatur Act. 16,1 mulier Iudea fidelis et quae ante Timotheum fide sincera Christo nomen dederat, uti ex 2 Tim. 1,5 conſequitur; ab ea sine du- blio Timotheus ab infantia in ſacris lit- teris instructus est (2 Tim. 3,15).

EUNUCHUS (εὐνοῦς) proprie qui cubiculum curat, cubicularius qua voce hebr. סְרִיס vertitur. Spadones apud ex- teras gentes custodes erant mulierum; cf. Esth. 1,10; 2,3. 14; 4,4 etc.; Dan. 4, 3. 7 eunuchi quoque educationi puerorum praeficiuntur. Verum Iraelitū eiusmodi mutilatio lege erat interdicta; neque qui eam paſſus erat populo Dei poterat aggregari (Deut. 23,1). Si itaque in aula et in ſervitio regum Iraelitarum mentio fit eunuchorum, hi vel alienigenae ſunt (Ier. 38,7 Abdelech, vir Aethiops eunuchus) vel vox סְרִיס adhibetur notione quadam generali de autico et ministro regio. Neque unquam apud Iudeos, quantum ex libris historicis col- ligi potest, iſti qui appellantur eunuchi ad custodiā gynacei adhībentur. Porro nequid dubitari quin vox סְרִיס etiam dicatur de eo qui non sit ſpado; exemplum habes Gen. 37, 36; 39,1 ss.; nam Puti- phar dicitur eunuchus et tamen habet oxorem, quod exemplum qua notione apud Iudeos vox valuerit probal, etsi quis falſo diceret cum aliquibus criticis narrationes ibi diversas esse coniunctas. Praeterea eunuchi variis funguntur mi- niſteriis, ſunt bellī duces (Reg. 18,17; 23,19 eunuchus, qui erat praefectus ſu- per bellatores viros) et ad varia officia a regibus deputantur (cf. 3 Reg. 22,9; 4 Reg. 8,6); unde facile explicatur cur no- men demum latiore ſensu de ministris aulicis regum ſit usurpatum.

Quamvis qui vere erant eunuchi non poſſent intrare ecclēſiam Domini (Deut. 23,1), tamen uberes ipsis promittuntur favores et benedictiones Dei, ſi pietatem coluerint; cf. Is. 56, 4. 5; Sap. 3,14. De- dum per quandam analogiam dicuntur eunuchi a Christo Domino illi, qui ſua ſponte propter regnum caelorum vitam eligunt caelibem, quod verbum utique non omnes capiunt, ſed quibus datum eſt; qui potest capere capiat (Matth. 19, 11. 12).

EUPATOR (Εὐπάτωρ) v. Antiochus V. s. v. ANTIOCHUS 4.

EUPHRATES (Εὐφράτης), flu- vius maximus Asiae occidentalis, assyriace *Pura-nunu* i. e. fluvius magnus vel *Pura* i. e. fluvius et cum ſuffixo feminino *Purat* vel *Purattu*, persice *Ufrātu*, arabi- ce *Frat*. Ut apud Assyrios, ita in ſacris libris quoque fluvius magnus appellatur (Gen. 15,18; Deut. 1,7; 11,24; Ios. 1,4; Apoc. 9,14; 16,42), per autonoma- ſiam etiam simpliciter *הַנָּהָר*, flumen (Gen. 31,21; Ex. 23,31; Num. 22,3; Ios. 24,2; 2 Reg. 10,16; 3 Reg. 4,21. 24; 14, 13; 1 Par. 19,16; 2 Par. 9,26; Neh. 2,7. 9; 3,7; Ps. 71[72],8; 79[80],12; Is. 8,7; 11, 13; 27,12; de Gen. 36,37 et 1 Par. 1,48 v. ROHOBOTII 1). Euphrates eſt fluvius quartus paradisi (Gen. 2,14). Terra, quae posteris Abraham promittitur, designa- tur terra a fluvio Aegypti usque ad Eu- phraten (Gen. 15,18; Ex. 23,31; Deut. 1,7; 11,24; Ios. 1,4), quam latitudinem regnum Salomonis habuisse dicitur 3 Reg. 4,21. 24 [hebr. 1 Reg. 5,1,4]; 2 Par. 9, 26. Praeterea v. 2 Reg. 8,3; 4 Reg. 23, 29; 24,7; 1 Par. 5,9; 18,3; 2 Par. 35,20; Judith 1,6; 2,14; Ier. 13,4-7; 46,2. 6. 10; 31,63; 1 Mach. 3,32. 37. Symbolice no- minatur Euphrates ad designandum ho- ſtium impetum (Is. 8,7; 11,15; cf. Ier. 2,18). Sapientia Salomonis aquis Eu- phratis comparatur (Eccli. 24,36).

Euphrates in montanis Armeniae ex duobus fluviiſ, qui ab oriente occiden- tem versus fluunt, coalescunt ſeſl. ex Eu- phrate orientali (*Murad-sū*), qui oritur iuxta *Ala Dagh* montem 3125 m altum et ex *Kîra-su*, qui prope Erzerum proſilit. Breui post coniunctionem Euphrates

cum multis flexionibus Taurum meridiem versus perrumpit, a dextera parte tributarium *Sādjūr* recipit paulo infra *Djerābis*-*Europos* (Charcamis), mox Mesopotamiam percurrentes magis magisque inter meridiem et orientem dirigitur, a sinistra parte tributarios recipit *Belikh* prope *Rakku* (Nicephorium) et *Khabār* (Habor, Chaboras) prope *Karkesia* (Circesium), demum haud procul a vico *Korna* cum Tigridie coniunctus *Shatt el-'Arab* i. e. flumen Arabum audit et in sinum Persicum effunditur.

Attamen antiquitus ostia Euphratis ac Tigridis inter se distabant, ut Plinius (VI. 27,130) testatur et documenta cuneiformia confirmant. Notum est illam regionem, quam *Shatt el-'Arab* nunc permeat, nonnisi paulatim ortam esse, cum mare continuo recesserit ac novos alluvii tractus litori concesserit.

Cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscrip. and Old Test. I, p. 34 s.; Delitzsch, Paradies p. 169 s.; Rüter, Erdkunde X; A. H. Layard, Nineveh and Babylon p. 19. 467. 474. 475. 492; Chesney, The Expedition of the Survey of the rivers Euphrates and Tigris, London 1850; Loftus, Chaldaea and Susiana p. 282; H. Rawlinson in Journ. of the R. Geogr. Soc. XXVII. p. 186.

EUPOLEMUS (Εὐπόλεμος), filius Iohannis filii Iacob (Αζζώς), simul cum Iasonem legatus Romanam missus a Iuda Machabaeo, ut amicitia et societas cum Romanis constitueretur (1 Mach. 8,17; 2 Mach. 4,11). Fortasse idem est atque Eupolemus ille historiographus, qui de Iudeae regibus scripsit a. 158/157 a. Chr. vel brevi post, cuius fragmenta exhibent Alexander Polyhistor (cf. C. Müller, Fragm. Hist. Gr. III. 207 s. fragm. 3. 13. 18. 20. 24), Clemens Alex. (Stromata I. 21 et 23 apud Migne 8, 877.900), Eusebius Praep. evang. 9,17. 26. 30-34 apud Migne 21,703. 728. 748-753), Chronicon paschale (ed. Dindorf 1, 117), Georgius Cedrenus (ed. Bekker 4, 87); quem ethnicum fuisse opinatur quidem Flavius Iosephus (cont. Ap. 1,23), sed Iudaicum asserunt Eusebius (Hist. eccl. VI. 13,7) et S. Hieronymus (De viris illustr. c. 38).

Cf. E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes etc. ed. 3 I. 220, III. 351-354 et quae-

ibidem de Eupolemo historiographo allegantur.

EUROAQUILO, nomen venti flantis ex regione aquilonari Act. 27,14, ventus typhonius (i. e. ventus procellosus), ut ibidem vocatur, qua navis abripiebatur et ad insulam Caudam (vide s. v.) appellabatur. Lectio graeca ferunt varia; vocatur enim ventus εὐρυκλάδων quasi late fluctuans, vel apud alios εὐροκλάδων Eurus fluctus excitans (?) vel εὐρακλάδων quae vox est ipsa illa quam h. l. praebet Vulgata.

EUTYCHUS (Εὐτύχος), iuvenis qui dum Paulus apostolus Troade, profecturus in erastinum, sermonem protraheret usque ad mediam noctem, sonno oppressus e fenestra tertii coenaculi decedit, quem sublatum mortuum Paulus descendens et (uti olim Elias) incubans super eum ad vitam revocavit (Act. 20,7-10).

EVA v. HEVA.

EVANGELIUM (εὐαγγέλιον); voce etymologice designatur nuntius bonus, laetus; nomine εὐαγγέλιον LXX reddiderunt γενετική laetum afferre nuntium (cf. 1 Sam. 31,9; 2 Sam. 1,20; 18,19) et iam adhibetur vox de laeta annuntiatione beneficiorum messianorum Is. 40,9; 52,7; 60,6; 61,1. Atque eo sensu potissimum usurpatur in libris sacris novi foederis. Est quippe evangelium laetus nuntius de regno Dei, de Messia, de salute messiana, de doctrina et beneficiis Messiae. Dicitur evangelium Dei de Filio suo (Rom. 1,4. 3., quatenus Deus est auctor et largitor honorum in illo nuntio hominibus oblatorum et quatevus Deus hunc nuntium, hoc praeconium laetum ac salutare hominibus mittit; dicitur evangelium de Filio quatenus Filius Dei illo nuntio praedicatur scil. quis sit, quae egerit, quae bona attulerit, quae docuerit. Eodem sensu dicitur evangelium Filii Dei, Christi, Domini nostri, regni Dei vel regni i. e. de Christo, de regno (cf. Matth. 4,23; 9,33; Marc. 1,1. 14; Rom. 15,19; 1 Cor. 9,12; 2 Thess. 1,8 etc. etc.); evangelium salutis nostrae (Eph. 1,13); pacis (6,15), quia eo praeconio salus et pax nobis annuntiatur et nuntio illo ac-

cepto salus et pax in nobis efficitur; evangelium gratiae Dei, gloriae Christi, gloriae beati Dei (Act. 20,24; 2 Cor. 4, 4; 1 Tim. 1, 11), quia in eo praeconio haec nobis manifestantur et in rebus illo nuntio nobis patet factis haec eximio modo relucent. Dicitur spes evangelii i. e. spes quae nuntio illo messiano continetur et foveatur (Col. 1,23), veritas evangelii, quae ea annuntiatione docetur, vera doctrina quae ibi continetur (Gal. 2,3. 14); fides evangelii firma persuasio qua quis nuntium illum amplectitur (Phil. 1,27). Porro si Paulus dicit evangelium meum, nostrum (Rom. 3,16; 16,23; 2 Cor. 4,3 etc.) intellegit praeconium suum et modum quo ipse tradit evangelium; si loquitur de evangelio circummissionis, praeputii (Gal. 2,7), quod Petro, sibi commissum sit, dicit salutem messianam quae annuntianda sit Iudeis, gentibus, proin munus et officium praedicationis Iudeis et gentibus facienda. Advertendum itaque est in sacris libris evangelium nunquam dici de libro scripto, qui usus vocis ad tempora posteriora pertinet.

Ex notione evangelii colligitur quoque significatio *evangelistae*; est evangelista in sacris litteris is qui nuntium illum laetum, evangelium, perfert et annuntiat. Eo nomine in libris novi foederis appellantur praedicatores evangelii qui non accensentur apostolis. Ita vocatur Philippus qui erat unus de septem (Act. 21,8); cf. Eph. 4,11 et Timotheo scribit apostolus: opus fac evangelistae (2 Tim. 4,5).

EVI (אֵן, EVI), unus ex quinque principibus Madianitarum, qui occisi sunt in proelio, quod contra Madianitas propter seductionem Israëlitarum commissum est (Num. 31,8; cf. 23,1 s.). Idem Ios 13,21 scribitur in Vulgata Hevaeus; LXX Εβι.

EVILMERODACH (אִוְלִ בָּרְדָּךְ; 4 Reg. 23,27 Εὐαλμερωδέας, Ier. 52,31 אַוְלָמְרֹדָחַ), filius et successor Nabuchodonosor, qui teste Beroso Chaldaeo (apud Flav. Ios. Cont. Ap. 1,20) duos annos regnavit (vel accurius 562-539 a. Chr.) et anno trigesimo septimo transmigrationis Ioachin i. e. anno quo ipse Evil-

merodach regnare coepit, Ioachin e carcere liberavit eumque ad suam mensam adhibuit (4 Reg. 23,27-30; Ier. 52, 31-34); quae exaltatio erat quasi augurium quoddam, quod Deus populum suum iterum ad meliorem conditionem esset adducturum. Nomen regis bablyonicum est *Avil* (*Amil*, ut alii legunt) *Marduk* i. e. servus *Marduk* dei, uti multa alia nomina similia reperiuntur *Amil-Assur*, *Amil Ea*, *Amil Bel* etc. (cf. Strassmaier). *Amil* autem vel *Avil* aramaice transscribitur אֲוִיל (v. Corpus Inscript. semit., Paris 1889, I. 2 p. 66), quare Evilmerodach nomen nequit dici cum *Gesenio* (Thesaurus p. 41) aliisque a Iudeis ad linguae suae similitudinem esse detoratum, ut ex eo *stultum* (cultorem) Merodachi efficherent.

Cf. Strassmaier, Die babyl. Inschriften im Museum zu Liverpool, Leide 1885 p. 34; Inschriften von Nabuchodonosor, Leipzig 1889 p. 24; F. Vigouroux, La Bible et les déc. mod. ed. 6 IV. 339-340.

EVODIA (Εὐόδια); de ea scribit Pau-
lus: Evodiam rogo et Syntychen de-
precor idipsum sapere in Domino Phil.
4,2; illas laborasse cum apostolo in
evangelio, etiam dicit in v. 3; ex quo
simil eluet eas esse revera mulieres
(Ἄνταρτες, ἀπτυνες), non, ut aliqui putarunt,
viro; insuper Εὐόδιος nomen est viri.
Eas itaque instanter adhortatur apostolus
ad concordiam. Quia in re fuerint non
uniuers sententiae, frustra inquiritur.

EXCELSA, אֶכְלָסָה, dicuntur altaria,
sacella in montibus et collibus erecta,
in quibus Israelitae sacrificare solebant
vel Deo vel idolis. Antequam templum
extrueretur i. e. antequam Deus unum
eligeret locum quem in una tribu se
electurum promiserat (cf. Deut. 12,13.
14), valuit lex data Ex. 20,24: altare de
terra facietis mihi et offeretis super eo
holocæsta et pacifica vestra in omni loco
in quo memoria fuerit nominis mei i. e.
ubique Deus singulari modo se ma-
nifestaverit. Ita Gedeon iubetur accepta
revelatione: aedificabis altare Domino
Deo tuo in summitate petrac huius super
quam antea sacrificium posuisti (Iud. 6,
26) et David quoque iubetur constituere
altare ibi, ubi angelus Domini percutiens

urbem peste steterat (2 Reg. 23,18; 1 Par. 21,15). Verum etiam templo erecto populus non cessabat cultum exercere illicium in excelsis. In regno Israel hic cultus a rege Ieroboam maxime promotus est : fecit fana in excelsis, constituit in Bethel sacerdotes excelsorum, fecit de novissimis populi sacerdotes excelsorum (3 Reg. 12,31; 32; 13,33) et Israelitae aedificaverunt sibi excelsa in cunctis urbibus suis (4 Reg. 17,9; 23,19); ibi idololatriam et vitia ei coniuncta esse exercita ex Osee propheta et ex rebus gestis Eliae abunde constat. Etiam in regno iudeo excelsa retinebantur et sicut populus ante erectionem templi in excelsis immolabat (3 Reg. 3,2) et ipse Salomon quoque (3 Reg. 3,3), ita templo erecto pergebant. Nam continuo in historia sacra usque ad Ezechiam regem dicitur de unoquoque fere rege : excelsa autem non abstulit 3 Reg. 15,14 de Asa, 22,4 de Iosaphat, 4 Reg. 12,3 de Ioas, 14,4 de Amasia, 15,4 de Azaria, 15,35 de Ioatham; 16,4 Achaz immolabat victimas et adolebat incensum in excelsis. Ezechias autem, uti idololatriam extirpare studuit, ita excelsa quoque dissipavit (18,4; 22); verum impius eius filius Manasses ea iterum aedificavit et idololatriam summopere fovit (21,3), quas abominationes losias rex demum sustulit (23,5) qui contaminavil excelsa de Gabaa usque Bersabee et excelsa quae erant in Ierusalem ad dexteram partem montis offensionis quae aedificaverat Salomon et excelsum in Bethel et omnia fana excelsorum in civitatibus Samariae abstulit et occidit sacerdotes excelsorum et combussit super altaria excelsorum ossa humana, ut scil. ea loca redderentur impura (23,8; 13; 15; 19; 20; 2 Par. 34,3).

In istis excelsis et Domino esse sacrificatum, in aliis autem idolis eluet quoque ex iis quae narrantur v. g. 2 Par. 14,2 Asa subvertit altaria peregrini cultus et excelsa et 17,5 Iosaphat excelsa et lucos de Iuda abstulit; alibi dicitur eos ipsos non abstulisse excelsa, ut supra vidimus (cf. 2 Par. 20,34) i. e. excelsa quae Domino dedicata erant non abstulerunt; excelsa autem idolorum destruxerunt. Quae acceptio inde quoque confir-

matur, quia 2 Par. 14,2 et 17,5 excelsa commemorantur simul cum cultu peregrino et statuis vel symbolis idolorum (17,5 asherim). In cultum hunc excelsorum prophetae quoque invehebantur; cf. Is. 57,5-7; 63,7; Ier. 2,20; 3,6; 7,31; 17, 2, 3; 19,5 : et aedificaverunt excelsa Baalim ad comburendos filios suos igni in holocaustum Baalim; Ez. 6,13; 16,16. 31 : excelsum tuum fecisti in omni platea, unde simul discimus altaria erecta in quovis loco paululum editiore vocata esse בְּבָנֶת (20,28; 22,9; Os. 10,8; Mich. 1,3).

Cur eligantur montes, colles vel etiam construantur loca paulum editiora ad cultum divinum, explicari potest ex sententia omnibus fere gentibus communis, cum numen divinum habitat in excelso caelo, regiones caelo propiores cultui eius esse aptiores et ad cultum divinum opus esse, ut quis e rebus terrenis et infimis emergat. Est scil. ille cultus res quadam sublimis, regione terrestri eminentior; quare omnino decere videatur, ut haec sublimitas exprimatur loco selecto qui a communii regione sit remotus et habitaculo divino quasi appropinquet. Praeterea hic cogitandi modus quasi sancitur et commendatur eo quod Abramam sacrificium offerre iubetur super unum montium quem monstravero tibi (Gen. 22,2) et quod iam antea in monte erexit altare Domino (Gen. 12,8) et quod Iacob immolavit victimas in monte (Gen. 31,54).

I. KNABENBAUER.

EXCELSA redditur bis hebr. רַאֲבוֹנָה lob. 28,18 et Prov. 24,7 (cf. Ez. 27,16 Vulgata : sericum), vox dubiae significationis, quam plerique corallia expli- cant.

Cf. W. Gesenius, Thesaurus 1249; J. Wellhausen, Reste arab. Heidentums ed. 2, Berlin 1897, 163; Gesenius-Buhl, Handw. ed. 13, 754 a.

EXCOMMUNICATIO. In s. litteris vox quidem excommunicationis non legitur, at res quam ea voce designamus indicatur. De excommunicatione synagogali vide s. v. ANATHEMA. Ut etiuni et publicani a coetu religioso Iudeorum

exclusi erant, ita Christus declarat Matth. 18,17 s. excommunicandum esse eum, qui Ecclesiae iudicio non acqueverit et Ecclesiae sententiam apud Deum quoque ratam haberi. Eiusmodi sententiam exclusionis pronuntiavit apostolus contra incestuosum illum Corinthium (1 Cor. 5,3 s.), quem tamen acta poenitentia ab omnibus iterum magna caritate suscipi vult (2 Cor. 2,8); a commercio exclusum vult fratrem i. e. hominem christianum qui publice notus sit fornicator, avarus, idolis serviens, maledicus, ebriosus, rapax (1 Cor. 5,11). Simile quid iniungit Thessalonicensibus magna cum auctoritate, scil. in nomine Domini nostri Iesu Christi: ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis (2 Thess. 3,6) et: si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate et ne commisceamini cum illo ut confundatur (v. 14). Neque aliter scribit S. Ioannes: si quis venit ad vos et hanc doctrinam non aferat, nolite recipere eum in dominum nec Ave ei dixeritis (2 Ioan. 10). Cf. etiam 1 Tim. 4,20; Tit. 3,10.

EXEDRA. Ea voce vertitur in Vulgata **הַשְׁבִּיל**, conclave, cella; eiusmodi cellae complures erant in atriis templi, in quibus asservabantur quae ad templum pertinebant et in quibus sacerdotes quoque et levitae morabantur (cf. 4 Reg. 23,11; 1 Par. 9,26. 33; 23,28; 28,12; Ier. 33,2). Alias **הַשְׁבָּל** vertitur triclinium 1 Reg. 9,22, gazophylacium Ier. 36, 12; Ez. 40,17. 43; 42,1 etc. Neh. 10, 38.

EXERCITUS. De re bellica v. BELLUM.

Deus vocatur Dominus exercituum, Dominus Deus exercituum in libris Regum sedecies, ter in Paralip. et in libris propheticiis ducenties quadragies quinque (cf. Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft 1886 p. 17); in Pentateucho, in libris losue et Iudicum istud Dei nomen non reperitur. Si de eius notione quaeritur, primum quod occurrit, est illud hebr. **מֶלֶךְ־אֹתָהּ** plerumque dici de agminibus Israel (cf. hebr. Ex. 6,26; 12, 17. 31; Num. 1,3 etc.) et Ex. 7,4 dici

filios Israel a Domino exercitum meum et 12,41 exercitum Domini. Praeterea exercitus Israël vocatur aries Dei viventis 1 Reg. 17,26. 36 et 17,45 dicit David ad Philisthaeum: ego venio ad te in nomine Domini exercitum, Dei agminum Israël; bella quae Israël gessit dicuntur bella Domini, proelia Domini (Num. 21,14; 1 Reg. 23,28); ipse Dominus dicitur pugnare pro populo, esse in medio exercitu Israël et contra adversarios dimicare (Ex. 14,14; Deut. 20,4), egredi ante faciem bellatorum, ambulare in medio castrorum (Deut. 23,14; 2 Reg. 5,24; Ps. 43,10; 59,12; 107,12); qui ad bellum opem ferre rennerunt, maledictione obruuntur, quia non venerunt ad auxilium Domini, in adiutoriorum fortissimorum eius (Iud. 5,23). Ex hisce consequitur Dominum exercitum dici ulti potest. Unde alia quoque quaerenda est, quae eo ipso offertur quod agmina quoque caelestia, angelii, exercitus Domini, exercitus caelorum appellantur. Ita angelus qui Iosue apparel se vocat principem exercitus Domini (Ios. 5,13); Michaeas ait: vidi Dominum sedentem super solium suum et omnem exercitum caeli assistenteum ei a dextris et a sinistris (3 Reg. 22,19) et Ps. 148,2 in membris parallelis: laudate eum omnes angelii eius, laudate eum omnis exercitus eius (hebr.) et item Ps. 102,21 et quantis agminibus Dominus sit circundatus, nos docet Daniel: millia millium ministrabant ei et decies millies centena millia assistebant ei (7,10). Praeterea hebr. dicitur exercitus **מְלֵיאָה** caelorum de agminibus stellarum et de toto ornato caeli; cf. Gen. 2,1; Is. 34,4; 40,26: levate in excelsum oculos vestros et videte quis creavit haec; qui educit in numero militiam eorum et omnes ex nomine vocat; 43,12 etc. Quare nomine Domini exercituum praecclare declaratur maiestas eius potentia Dei, cui praesto sunt copiae militares, agmina angelorum omnisque ornatus caelorum. Unde sollempne est apud prophetas eo uti titulo Domini, quo eius potentia, maiestas, gloria describi-

tur, tum in minis, reprehensionibus tum in promissionibus; utrisque enim ex illa maiestate et potestate maximum accedit pondus.

Titulus iste: Dominus sabaoth (*κύριος σαβαὼθ*, saepius LXX) exprimitur in Vulgata quoque Dominus virgatum, praesertim in Psalmis (v. g. 23,10; 45,8, 12; 47,9; 58,6; 68,7; 79,3 etc.); apud LXX varie: *κύριος τῶν ὁνυμάτων, παντοκράτωρ*.

EXORCISTA (*ἐξόρκιστής*) vi vocis is dicitur qui adiuratione vel obtestatione (*ἐξόρκιζειν*) daemones e corporibus expellit; Act. 49,13, 14 narratur septem filios Seevae principis sacerdotum invocasse super energumenos nomen Iesu dicentes: adiuro vos (*φέρετε*) per Iesum quem Paulus praedical; quibus tamen adiuratio male cessit. Dicuntur fuisse de circumstantibus Iudeis exorcistis. Quale exorcistarum genus circumiverit, nos docet Flav. Iosephus (Ant. VIII, 2,5) narrans Salomonem reliquise « formas adiurationum quibus vincita daemonia ita efficiunt, ut nunquam revertantur; atque hoc sanationis genus etiamnum apud nos plurimum valet; vidi enim ex popularibus meis quandam Eleazarum coram Vespasiano et filii eius et tribunis reliquisque militibus, ex daemonum potestate ab iis obsessos liberantem. Modus curationis erat talis: naribus daemoniaci admoto annulo, cuius pala una ex radicibus inclusa erat quas indicaverat Salomon, paulo post ex naribus odorantis extrahebat daemonem » etc. (radicem illam deseribit Bell. iud. VII, 6,3). Verum fuisse apud Iudeos qui non arte magica, sed nomine Dei invocato daemones expellerent diximus supra s. v. DAEMONIACI.

EXPIATIO. 1. Voce *expiare* plerumque vertitur *רָכַב* etc.; quae sit nolio vocis elinet v. g. Lev. 16,16, 18, 19 hebr. ubi in membro parallelo expiare (*רָכַב*) redditur emundare, sanctificare (item v. 20, 30; 2 Par. 29,15, 17). Dicitur de hominibus quorum culpa, immundities levitica et legalis, sacrificio oblato vel frustratione facta aufertur; eodemque modo ipsa quoque culpa dicitur expiari. Res quoque expiantur, ita altare i. e. usui profano subtrahi, emundari, con-

secrari significatur oblato sacrificio et sanguine sacrificiali asperso (Ex. 29,36; Ez. 43,20). Eodem modo dicitur sanctuarium expiari ab immunditiis filiorum Israel, quatenus aspersione sanguinis sacrificialis sanctuarium concipitur mundari et consecrari, quod praevericationibus Israel quasi maculatum cogitatur eo fere modo quo terra dicitur pollui et profanari peccatis habitantium (cf. Lev. 16,16; Ez. 43,20). Victima expiationis dicitur v. g. aries qui ad expiandum offerendus est (Num. 5,8); similiter vocatur calamitas quea iam averti nequeal calamitas quea non possit expiari i. e. poena pro cuius ablatione iam non accipiatur a Deo sacrificium (cf. Is. 47, 11). Saepius quoque hebr. **אֲשֶׁר** redditur in Vulgata expiare i. e. luere peccatum, auferre peccatum, immunditium (cf. Num. 19,19, 20; 31,20; Ez. 43,20). Demum aqua expiationis dicitur aqua illa lustrationis, de qua Num. 19,13, 21; 31, 23; hebr. **מִזְבֵּחַ מְיֻחָד** i. e. aqua impuritatis, qua scil. impuri (levitice) emundantur.

2. Sollemnis dies expiationis celebrandus erat singulis annis mense septimo decima die mensis. Eo die ieunandum erat (quare Act. 27,9 dicitur dies ille ieinium, et apud Flav. Iosephum dies ieunii Ant. XIV. 4,3; 16,4), abstinentium a labore, sacer coetus in templo celebrandus et plura sacrificia offerenda (cf. Lev. 23,26-32; Num. 29,7-11). Maxime autem propria erant dici ea quae Lev. 16,1-34 prescribuntur de sacrificio expiationis quod pontifex pro se et domo sua et quod pro toto populo offerre debebat, de ingressu in sanctum sanctorum, de expiatione sanctuarii, de capro emissario etc. Semel in anno i. e. hoc solum die licuit pontifici cum thuribulo et sanguine sacrificiali, quem septies spargebat ad propitiatorium, ingredi in sancta sanctorum. In hoc sacrificio diei expiationis cernit apostolus typum expiationis per Christum factae: Christus (*παραγενόμενος*) pontifex futurorum bonorum per amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est non huius creationis, neque per sanguinem hincorum aut vitulorum, sed per pro-

prium sanguinem introivit semel in sancta aeterna redemptio inventa (Hebr. 9,11. 12).

EXPLORATORES. Cum filii Iacob patriarchae frumenti emendi causa venissent in Aegyptum, Iosephus, ut eos probaret et exploraret, eos alloquitur : exploratores estis, ut videatis infirmiora (loca aperta, nuda, non munita, cf. hebr.) terrae venistis; immunita terrae huius considerare venistis (Gen. 42,9. 12); idque eo maiore verisimilitudine dicere poterat, quia in regionem Aegypti inferiorem adeo fertilem frequentes fiebant nomadum incursus; simul iis verbis quid velint exploratores satis declaratur. Ut terram Chanaan considerarent, qualis esset, et populum qui habitator est eius, utrum fortis esset an infirmus, si pauci numero an plures, misit Moyses duodecim exploratores, qui insuper reffrent essetne terra bona an mala, essetne urbes muratae an absque muris, humus essetne pinguis an sterilis, nemorosa an absque arboribus; quibus quid sit explorare terram accurate describit (Num. 13,17-20). Qui terram illustrarunt a deserto Sin usque Rohob i.e. usque ad partem septentrionalem Palaestinae conterminam ditioni Emalli (Epiphaniae ad Orontem sitae). Reversi sunt post quadraginta dies; verum exceptis Caleb et Iosue detraxerunt terrae quam inspexerant (Num. 13,33). Via illa per desertum Sin Palaestinam versus vocatur via exploratorum Num. 21,1. Cum essent in terra Amorrhæorum, misit Moyses qui explorarent Iazer (Num. 21,32). Iosue quoque misit exploratores duos : ite, considerate terram urbemque Iericho (Ios. 2,1), quos Rahab sucepit et in solario abscondit, ne a rege Iericho comprehenderentur et quibus modum revertendi ad suos ostendit (2,3-24). Hi ad populum reversi iis animos addiderunt : tradidit Deus omnem terram hanc in manus nostras et timore prostrati sunt cuncti habitatores eius (v. 24). De Iericho misit Iosue exploratores contra Hai quae est iuxta Bethel, qui regione explorata nuntiarunt sufficere duo vel tria millia virorum ad civitatem delendam (Ios. 7,2). Pariter mi-

serunt exploratores, viros quinque, filii Dan, dum sibi exquirere vellent possessionem (Iud. 18,2). David quoque per exploratores didicit, ubi Saul in deserto Ziph castrametatus esset (1 Reg. 26,4). Quam frequens fuerit adhibita ars ista explorandi, discimus quoque ex eo quod principes Ammonitarum et Ianon rex statim conatum explorationis suspiciunt sunt, cum David misisset ad regem, ut eum consolaretur de morte patris (2 Reg. 10,2 s.; 1 Par. 19,3). Explorandi subsidio usus est etiam Iudas Machabaeus (1 Mach. 5,38) et Ionathas « misit speculatorum in castra ducum Demetrii et reversi nuntiaverunt quod constituant supervenire illis nocte »; quare Ionathas suos vigilare armatos iussit (1 Mach. 12,26 s.).

EXSEQUIAE. Hace vox aliquoties legitur in Vulgata; sed in hebr. solus sermo est de planctu qui institui solebat; ita Gen. 30,10 : celebrantes exsequias planctu magno, hebr. et planxerunt eum planctu magno et gravi valde; item 2 Sam. 3,31 : plangite ante exsequias Abner, hebr. plangite coram Abner; 2 Par. 21,19 : et nou fecit ei (Ioram) populus secundum morem combustionis exsequias, sicut fecerat maioribus, hebr. et non fecerunt ei combustionem secundum combustionem patrum eius (i. e. ad eius funus aromata non sunt combusta); 2 Par. 32,33 : et celebravit eius exsequias universus Iuda, hebr. : honorem fecerunt ei in morte eius universus Iuda. Ceterum v. SEPULTURA.

EXSILIUM tamquam poena assignatur Esdr. 7,26 decreto Artaxerxis in eos qui non fecerint legem Dei et regis. Alias inter poenas in transgressores statuendas electio e patria nou reperitur apud Israelitas. Aliquo sensu dici potest Agar cum filio Ismael ista poena esse afflcta (Gen. 21,10), sicut Iephone quoque electus est ex patria (Iud. 4,1,2). Nos quoque loqui solemus Israelitas esse in exsilium abductos; in s. litteris eo sensu mentio fit captivitatis, transmigrationis; vide s. v. CAPTIVITAS et TRANSMIGRATIO.

EXSUL. Exsules vocantur in Vulgata Num. 35,26. 32 ii qui propter caedem

commissam confugerunt in aliquam urbem refugii. Cum a domo paterna et urbe patria abesse deberent (usque ad mortem pontificis), ut secure degerent, aliquo sensu exsules vocari possunt. In textu hebr. solum sermo est de fuga.

EZECHIAS (אֵצְחָיָהוּ, Ἐζέχιας; Ezechias). 1. Filius Achaz regis Iuda, rex Iuda; natus annos 23 incepit regnare et regnavit viginti novem annis (4 Reg. 18, 2; 2 Par. 29,1). Malis illis quibus sub Achaz rege impio regnum affligebatur mederi studuit eo modo quo ex legis mozaicae norma et Dei promissione prospererum eventus sperari potuit. Idololatriae bellum indixit, eius loca et vasa destruxit, cultum divinum restituit, sacerdotes et levitas officii serio admonuit et sollemnitate paschalem ab universo populo celebrandam curavit. Eius pietas in s. litteris multis laudibus commendatur (4 Reg. 18,3 s.; 2 Par. 19,2 s.; et Eccli. 48,19-25). Dominus erat cum eo et in cunctis ad quae procedebat sapienter agebat; ipse perussit Philisthaeos usque ad Gazam et omnes terminos eorum (4 Reg. 18,7, 8); cf. Is. 14,29. Cum aegrotaret et Isaías iam ut domui suaे prospiceret cum admonisset, lacrimis et precibus (4 Reg. 20,3; Is. 38,1-22) a Deo impetravit, ut vitæ eius adderentur anni quindecim. Proinde anno decimo quarto regni in morbum incidit. Signum autem promissionem divinam confirmans accepit, ut in horologio solariumbra regredereetur decem lineis.

Post sanationem advenerunt legali regis Merodach Baladan ex Babylonia, certe non tantum, ut ei acceptam sanationem gratularentur, verum ut cum eo foedus concluderent ad eventiendum iugum regis Assyriorum. Ezechias enim iam se belli peritum fortisque probaverat et Merodach Baladan qui conspirationem quandam generalem in Assyrios excitare conabatur, ne suspicionem regis Assyriorum provocaret, alias rationes legationis mittendae practendit (cf. Is. 39,1; 2 Par. 32,31). Laetus de tali honore Ezechias universa quae habuit legatis ostendit, divitias et apparatum bellicum, ut simul patefaceret se validum esse belli socium, neque recorda-

tur rex theocraticus Deum per prophetas semper reprohassae foedera cum extraneis. Quare mox a propheta Isaia reprehenditur et poena condigna domum suam esse afficiendam audit animo submissio. Morbum autem Ezechiae contingisse ante invasionem Sennacherib regis Assyriorum ex s. litteris indubie colligitur, quamvis ex ordine narrationis contrarium suaderi videatur. Nam regi aegroto fit promissio: de manu regis Assyriorum liberabo te; quae promissio certe datur eo tempore quo invasio instabat adhuc, non quando clade accepta Sennacherib iam non expeditionem in Palaestinam meditabatur. Dein morbo superato adveniunt legali quibus thesauros suos ostendit; sed cum Sennacherib terram invaderet et civitates munitas caperet, Ezechias omnes thesauros non solum domus suac sed templi quoque exhaustis ad regem placandum (4 Reg. 18,15, 16). Cur autem hi duo eventus ordine narrentur inverso, ratio repeti debet ex libro Isaiae, ubi cap. 28-35 tempus describitur ante invasionem et modus quo propheta regem populumque ad eam praeparabat; hinc ipsa narratio statim subiungitur. Quia vero superbia illa regis occasione legationis babylonicae factum est, ut exsilium praedicetur babylonicum, propheta eam narrationem de morbo et sequenti legatione praemisit alteri libri parti (cap. 40-66), in qua de liberatione ex exilio agere incipit.

Sennacherib anno 701 Palaestinam invasit. Ad quas angustias Ezechias redactus sit tum ex s. litteris tum ex inscriptionibus euneiformibus palet; narrat quippe Sennacherib (cf. Schrader, Brunneng) quadraginta sex urbes munitas et oppida innumerabilia a se esse expugnata, plurimos in captivitatem abductos, regem in urbe sua Ierusalem esse inclusum sicuti avem in cavae, Ezechiam solvisse tributum, trincta talenta auri et octingenta talenta argenti aliasque res pretiosas. Verum de sua clade taet et tributum referens ultimo loco (quod tamen solutum est mox ab initio invasionis, 4 Reg. 18,15, 16) quasi vitor abscessisset callide rem ordine alio disponit. In summis rerum angustiis, quae

ad vivum describuntur 4 Reg. 18,17 s.; Is. 36,2, Ezechias rex duce et hortatore Isaia propheta se praebet fiducia in Deum animatum; qua fide id apud Deum consecutus est, ut peste in exercitum Assyriorum immissa centum octoginta quinque millia Assyriorum occubuerint et Sennacherib re infecta ex regione discesserit. — Ne. urbs penuria aquac laboraret in obsidione Ezechias obturavit exitum aquarum Gihon superioris et avertit eas subter ad occidentem urbis David, fecit piscinam et aqueductum et introduxit aquas in civitatem, in quo opere rupes quoque ferro erat fodienda (cf. 4 Reg. 20,20; 2 Par. 32,30; Is. 22, 11; Eccli. 48,19). Vide GHON et Ierusalem III. 5 et 6.

Cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscr. and Old Test. I. p. 278 s. II. p. 1 s.; Brunnengr., L'impero di Babilonia e di Ninive II. p. 16 ss. — De inscriptione Siloah, quae anno 1880 prope piscinam Siloe reperta est et a multis ad aqueductum Ezechiae refertur, cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. III. 1880 p. 54; IV. 1881 p. 102 s. 250-271; V. 1882 p. 205-218.

2. Filius Naariae ex posteris Zorobabel (1 Par. 3,23).

3. Filius Sellum ex tribu Ephraim, vir princeps qui cum aliis hortante Oded propheta verbis gravibus effecit, ut captivi Iudei ab Israelitis victoribus dimitterentur liberi (2 Par. 28,12).

4. Ezechias, a quo descendunt filii Ather, qui 98 numero duce Zorobabel ex exilio redierunt (Esdr. 2,16; cf. Neh. 7,21: filii Ater filii Hezeciae) et inter signatores foederis nomine Ater principis comprehenduntur (Neh. 10,17[18]).

5. Eiusdem nominis vir est Hezecia (Vulg.), princeps populi, qui cum Ater inter signatores foederis recensetur Neh. 10, 17[18].

EZECHIEL. 1. Ezechiel (אֵצֶחָיָהוּ, 'Ezéchiel), propheta, filius Buzi, sacerdos (Ezech. 1,3; 24,24; Ps. 64,4; Eccli. 49,10).

In terram Chaldaeorum captivus abducens est undecimo anno ante expugnationem et destructionem urbis i. e. anno 599 vel secundum alios 597, quando scil. Ioachin cum nobilibus a rege Nabuchodonosor translatus est in Babyloniam (cf. 4 Reg. 24,10 s.; 2 Par. 36,10; Ier. 29,2).

Anno quinto transmigrationis (594 vel 592) magnifica theophania ad munus propheticum vocatus est; Deus enim pro sua in exsules benevolentia et in documentum fidelitatis etiam inter exsules et in terra alienigenarum prophetam suscitare voluit. Morabatur Ezechiel in *Tel Abib* iuxta fluvium Chobai in terra Chaldaeorum i. e. in Babylonie (v. CHOBAR). Cum eo tempore et inter exsules et inter Iudeos in Iudea spes vigeret et a pseudoprophetis foveretur, fore ut regno babylonico mox everso exsules brevi redirent (cf. Ier. 28,3. 4; 27,9; 29,4), prophetae in id incumbendum erat, ut ostenderet spem illam esse falsam et inanem, exsilium esse poenam propter scelera inflictam, neque ruinam regni iudaici posse iam averti. Quare scelera populi exagitata, ruinam regni iudaici non solum verbis, sed quo sensus omnium vividiis percellantur actionibus quoque symbolicis annuntiat. Obsidionem urbis, fugam Sedeciae, caudem plurimorum repraesentat. Ratio muneris eius est satis pro ipso dura et difficilis; mittitur ad contumaces et perversos qui quidem audiunt sermones eius, at non faciunt eos (33,30); satis dura quoque peragere iubetur et in se quasi partem poenae suscipere (4,4 s.) et ad calamitatem obsidionis Ierusalem praesignandam parciissimo vietu sustentare vitam et mortem uxoris sine ulla doloris significazione ferre, quod sit exsilibus portentum fore ut illis ne lugere quidem liceat de caede et ruina carissimorum. Saltem per annos 22 officio propheticus functus est; nam oraculum ultimum quod in libro consignatum est, pronuntiatum fuit anno viagesimo septimo transmigrationis (29,17). Reliqua quae de eo feruntur apud *Ps.-Epiphanius*, *Isidorum* (Migne 43,401; 83, 143) plane incerta sunt; cf. in *Actis Bolland.* April. I. p. 857.

Argumentum vaticiniorum eius symbolice iam continetur in theophania qua ad munus propheticum vocatur. Dominus enim se ei ostendit iis circumdatum signis et imaginibus quibus se manifestat vindicem foederis violati et exsecutorem pacti initi fidelem. Unde propheta quoque in parte libri priore effert iudicia Dei in Iudeos et gentes exteriores (cap.

1-32), in altera instauracionem et exsecutionem promissionum (cap. 33-48). Poenam a Deo infligendam et causas poenae, scelera populi, principium, pseudoprophetarum prosequitur toto tempore usque ad expugnationem urbis Ierusalem. Qua urbe destructa incipit mentes dirigere ad instauracionem; ostendit quomodo vera resipiscentia opus sit ut ad eam praeparentur; modum declarat quo Deus instauracionem sit operatur; auferet pastores malos, populum dispersum congregabit, bonum praeficiet pastorem, spiritu suo imbuet populum, adversarios reprimet. Uti liber incipit a visione, ita quoque claudit visione qua ipsa instauratio symbolice repraesentalur tribus illis rebus ad eam necessariis: novo templo, novo Dei cultu, nova populi in terra sancta habitatione beata.

2. Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata scribitur Hezechiel (v. s. v.).

3. Ezechiel (אֵצֶל, LXX Β omitt.) legitur Esdr. 8,3: « De filiis Secheniae, filius Ezechiel et cum eo trecenti viri » scil. cum Esdra de captivitate redierunt. Sed nomen proprium videtur omissum esse et cum cod. A LXX legendum: De filiis Zathoe Sechenias filius Ezechiel (Σεζονίας γιός Αζέχιλ).

EZECIAS (אֵצְחָיָה, 'Ez'ek'iyah), unus e progenitoribus Sophoniae prophetae (Soph. 1,1). Censent haud pauci eo nomine designari Ezechiam regem et prophetam regio sanguine esse clarum. At id improbabile est; nam in libris historiis non solum, sed etiam in prophetiis ii qui reges fuerunt nomine regis apposito designari solent. Quod cum hoc loco non Ital. grauitate regem notari asseritur; atque quoniam nomine Ezechiae plures appellantur, eo magis expectandum erat, ut regis nomen adderetur, si dignitas regia huic Ezezieciae inquam propria fuisset. Neque veteres (cf. *Ps.-Epiph.*) nomen hoc ad genus regium refulerunt; retulerunt autem rabbini; quod tamen ligamentum rabbiorum videtur esse contemendum. — Alii tamen monent ex omissio nomine concludi falso non designari regem, cum

in genealogiis id nomen non apponatur, uti appareat i Par. 2,4-15; 3,4 s.; atque nomine Ezechiae auditu omnes de rege illo pio debuisse cogitare, nisi appositione quadam ab eo distinguetur: favere quoque locum, ubi vaticinatus sit Sophonias tempusque; Ierosolymis enim tempore Iosiae qui integro fere saeculo ab Ezechia distet Sophoniam munere propheticus functum esse.

Ezeciam esse Ezechiam regem censem *Aben Esra*; *Huetius*, *Demonstr. evang. Prop. IV.* p. 325; *A. Scholz*, *Einleitung III.* p. 604 ss.; *Vigouroux*, *Manuel biblique ed. 9*, n. 1102; *Holzammer*, *Handbuch der bibl. Geschichte ed. 4*, 1, p. 760; *Zschokke*, *Hist. sacra Ant. Test. ed. 5* p. 267; *Schenz*, *Einleitung* p. 285; *Cornely*, *Introductio in S. Script. ed. 2*, II, 2, n. 315; *Haevernick*, *Einleitung II.* 2 p. 393; *Keil*, *Einleitung* p. 332 et *Comment.* p. 454; *Kleinert*, *Obadias etc. p. 159*; *Candell*, *Speaker's Comm. VI.* 159; *Hitzig*, *Die kleinen Propheten* p. 248; *Hastings*, *Dict. of the Bible* II. 376 a.

Ezeciam esse Ezechiam regem negant *Ribeira*, *de Castro*, *Corn. a Lapide*, *Calmet*, *Reinke* (Der Prophet Zephanya p. 47), *P. Schegg*, *Trochon*, *Knabenbauer* (Comm. in Proph. min. II. p. 123), *Schoepfer*, *Geschichte des Alten Testaments ed. 3* p. 385.

EZEL (אֵצֶל, אַנְגָּל); Vulgata: lapis cui nomen est Ezel; LXX ἡ Εργάσθ εξεῖνο. Iuxta lapidem Ezel David a Ionatha sedere iubetur et absconditus exspectare, donec Ionathas trium sagittarum signo ipsi menteum Saul regis manifestaverit (1 Reg. 20,19). Cum radix לְאֵן significet *abire, discedere*, non improbabilis est explicatio (*Lyranus*, *Vatablus*, *F. de Hummelauer ad h. 1.*) designari lapidem viatorum, quo via indicetur, lapidem abitus seu discessus. LXX hoc loco pro אַנְגָּל legebant אַנְגָּל (seu בְּגָד) a radice בְּגַד acervus lapidum et pro אַנְגָּל legebant הַלְאֵן ille; hinc: *iuxta acervum illum*. — Porro de eodem lapide Ezel legitur 20,41: surrexit David de loco, qui vergebat ad austrum (בְּאַגְּלָל הַכְּבָד, i. e. *de iuxta austrum*, LXX ἡπὸ τοῦ Ἀργεῖου).

Driver (Notes on the Hebrew text of the Books of Samuel 1890) emendat 20,41:

בָּנֵן et 20,41 : **אֶלְעָזָר** הַלֹּו (הַלֹּא) בָּנֵן דָּחָרָגְבָּה לְלֹו (הַלֹּא). E contra H. A. Poels (Le Sanctuaire de Kirjath-Jearim 1894 p. 32) censet pro אֶלְעָזָר emendandum esse שָׁר ac proinde lapidem Ezel eundem esse ac lapidem adiutorii (v. LAPIS ADIUTORII).

EZER (עֵזֶר). **1.** Inter filios Hur filii Ephratha patris Bethlehem recensetur Ezer (LXX Ἰεζαχ), pater Hosa (1 Par. 4, 4); Hosa videtur nomen et personae et urbis esse.

2. Unus ex filiis Ephraim, quos occiderunt viri Geth et quos luxil Ephraim pater multis diebus (1 Par. 7,21; LXX Αἴξ); vide s. v. EPHRAIM 1.

3. Princeps ex tribu Gad, qui Davidi in Siceleg fugitivo se adiunxit (1 Par. 12,9; LXX Ἀΐξ).

4. Levita tempore Nehemiae (Neh. 12, 41 [42]; LXX B omitt. Αἴξ τεσσάρος).

EZIEL (עִזְיָэָל; LXX omittunt), filius Araia, aurifex, qui parlem muri Ierusalem aedificavit (Neh. 3,8).

EZRA (עֵזָר, 'Ezrā), pater Iether, Mered, Epher, Ialon ex posteris Iuda (1 Par. 4,47); de hoc textu vide s. v. BETHIA.

EZRAHITA vide s. v. ETHAN et EMAN.

EZREL (עֵזָרֵל, 'Ezrēl), unus de filiis Bani, qui uxores alienigenas mandante Esdra dimiserunt (Esdr. 10,41).

EZRI (עֵזְרִי). **1.** Quod in Vulgata legitur Iud. 6,11 : pater familie Ezri et 6,24; 8,32 : familia Ezri, videtur ex hebraico אֶבֶן הַצְּרִי explicandum ita, ut loas pater Gedeon dicatur Abiezrita scil. ex posteris Abiezer (v. ABIEZER 1).

2. Filius Chelub operi rustico et agricoli a David rege praepositus (1 Par. 27,26).

EZRICAM (עִזְרִיכָם, 'Ezrekhām, 'Ezrekhāy). **1.** Unus ex posteris Zorobabel (1 Par. 3,23).

2. Filius Asel ex posteris Saul (1 Par. 8,38; 9,44).

3. Levita ex familia Merari (1 Par. 9, 14); idem in Vulgata Neh. 11,13 Azaricam vocatur.

4. Princeps domus Achaz regis seu praefectus palatii, qui a Zechari Ephraimita imperfectus est in pugna illa, qua bellatores Phacee regis Israel 120 000 ludeorum occiderunt (2 Par. 28,7).

EZRIEL (עִזְרִיאֵל). **1.** Unus ex principibus in dimidia tribu Manasse trans Iordanem (1 Par. 5,24; LXX Ἰεζραιλ).

2. Pater Saraiæ principis in aula Ioakim (Eliacim) regis Iuda (Ier. 36,26; LXX Ἐσραήλ).

EZRIHEL (עִזְרִיאֵל, אֶזְרִיאֵל), filius Ieroham et princeps tribus Dan, quando David populum numerabat (1 Par. 27, 22).

F

FABA inter cibaria Davidi fungenti eiusque comitibus oblata recensetur (2 Reg. 17,28) atque cum frumento aliisque frugibus ad faciendos panes adhibenda prophetae praecipitur (Ez. 4,9). Significatio nominis hebraici פָּבָא non est dubia, quod etiam nunc Arabibus fabam designat; magno quoque consensu ab interpretibus veteribus (LXX κάρπος, Peshitta פְּבַבָּא, Chald. נְבָא etc.) pariter ac recentioribus retinetur. — Planta eo nomine designata, *Faba vulgaris* Mönch (= *Vicia Faba* Linné), ord. *Leguminosae*, ab antiquissimis temporibus in variis regionibus colebatur (*Homer.* Il. 13,389; *Herod.* 2,37; *Phanias ap. Athen.* 2 p. 34; *Cato*, De re rust. 27; *Columella*, De re rust. II. 10,5; *Plin.* XVIII, 12,117-122 etc.), einsvae semina tum in sepulcris aegyptiacis, tum in ruinis iliaca, tum in constructionibus subiectis (*Pfahlbauten*) inventa sunt. Cibum salis vulgarem praestabat atque etiam in panem utilis erat. Confundenda non est cum faba aegyptiaca s. loto indico (κάρπος αγύπτιος) scil. seminibus *Nelumbii speciosi* Willdenow (= *Nymphaea Nelumbo* Linné), quae ex India oriunda fortasse a Persis in Aegyptum introducta est. Licet posteriore tempore doctores talmudici etiam de hae נְבָא loquantur (*I. Löw*, Aram. Phil. p. 313), S. Scriptura tamen eam non videtur respicere.

Cf. *Iul. Alexandrinus*, Epistola apologetica de Fabis veterum, Francofurti 1584; *I. Vesti*, De symbolo Pythagorae : Fabis abstineto, Erfordiae 1694; *I. H. Ursinus*, Arboreti bibl. Cont. 96-8; *A. M. Isink*, Disp. philol. de Fabis, Groningen 1712; *M. Hitler*, Hierophyt. II. 129 s.; *O. Celsius*, Hierobot. II. 106 s.; *Menke*, De le-

guminosis plantis veterum, Göttingen 1814; *H. O. Lenz*, Bot. d. alt. Griech. u. Röm. 726-9; *P. Culvera*, Flora Bibl. 220; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible, ed. 8, 422 s.; *Leunis-Frank*, Synopsis II. 2 ed. 3 p. 122-4; *A. de Candolle*, Origine des pl. cult. 253-7; *V. Hehn*, Kulkurpil. u. Hausth. ed. 6, 214 s.; *G. Schweinfurth* in Bull. de l'Inst. Ég. 1884 (extr. p. 5 s.); *Fr. Woenig*, Die Pflanzen im alt. Aeg. 34-46. 212 s.; *V. Loret*, Flore pharaon. ed. 2, 93 s. 111-13; *Engler-Prantl*, Naturl. Pflanzensam. II. 13,352; etc.

L. FONCK.

FABULA ponitur in Vulgata pro hebr. בָּבָלָן : eris in proverbium et fabulam i. e. in irrisiōnē Deut. 28,37; item 3 Reg. 9,7; similiter apud Latinos dicitur fabulam fieri vel esse, fabulam tota iactari in urbe. Eodem sensu Tob. 3,4 : traditi sumus... in fabulam omnibus nationibus (LXX εἰς παρασκόλην, aram. נְבָלָן). Porro ea voce redditur μῦθος Eccl. 20,21 et saepius 1 Tim. 1,4; 4,7; 2 Tim. 4,4; Tit. 1,14; 2 Petr. 1,16, quibus locis docet apostolus, ne intendant quidam fabulis et genealogiis interminatis; ineptas et aniles fabulas esse vilandas; qui a veritate sese avertant converti ad fabulas, non esse intendendum iudaicis fabulis etc. Quinam sint huiusmodi μῦθοι, varie explicare tentant; al probabilissimum est, cum de genealogiis quoque mentio iniciatur, intellegi commenta quaedam gnostica v. g. de emanationibus aeonum. Neque obstat quod de iudaicis fabulis sermo sit; nam primi haereticī gnostici ex Iudeis erant et prima semina errorum gnosticorum iam iacta esse tempore apostolico etiam aliunde constat (cf. Col. 2,8; vide Henrv. Der Evangelist Johannes p. 30, 42). Minus probabile est intellegi narrationes

confictas de Christo quales in apocryphis evangeliis contineantur, vel figurae Iudeorum de Messia, multoque minus narrationes Graecorum de iis etc.

In arte poetica species quaedam narrationis dicitur fabula. Ad eam fere accedere videtur narratio illa de arboribus quae regiam dignitatem recusant etc. Iud. 9,8-15 et quod respondit Iosas rex Israel Amasiae regi Iuda : carduus Libani misit ad cedrum etc. 4 Reg. 14,9, nisi utrumque ad parabolam proprius accedere existimaveris, quoniam minae et reprehensiones istis parabolis exprimitur (cf. Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XIV, 1860 p. 586).

FABULATORES ($\mu\mu\delta\lambda\omega\gamma\sigma\tau$) Bar. 3,23; plerique vocem explicant vel de sapientibus qui proverbiis et parabolis propositis docebant, vel de iis qui res divinas se docere profitentur. Melius tamen vocem accipiendam esse de iis qui narrationibus alios delectant, monuit Zenner (Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck 1894, p. 587); nam in variis inscriptionibus simul cum negotiatoribus et viatoribus memoratur narratori rerum iucundarum, ludicrarum.

FACULA. Ut apud alias gentes, ita apud Iudeos quoque gestatione facularum sollemnia celebrari solebant; ita festive consuluntur et suscipitur Iudith (13,16) et 2 Mach. 4,22 magnifice ab Iasone et civitate susceptus Antiochus cum facularum luminibus ($\delta\alpha\deltao\gamma\tau\zeta$, facularum gestatione) et laudibus ingressus est Ierusalem. Ad sollemnitatem quoque nupiarum gestatio similis lumen pertinebat (cf. Matth. 23,4). Sicut apud antiquos Graecos, ita probabiliter etiam apud Hebraeos faculae consistebant sarmentis pice illitis; vel etiam stuppa, panni, funes pice obdueta adhibebantur; eiusmodi cogitandae erunt faces quas Samson ligavit ad caudas vulpium vel potius canum aureorum (Iud. 13,4). Lumen facularum aptam praebet comparacionem : verbum Eliae quasi facula ardebat (Eccli. 48,1); cf. Is. 62,1; Dan. 10,6; Apoc. 8,10 et Zach. 12,6 ponam duces Iuda... sicut faciem ignis in faeno i. e. facillime superabunt quidquid obstaculi repererint.

FAENUM v. FOENUM.**FAENUS v. FOENUS.**

FAEX. Sors quae alieni contingit, saepius metaphora calicis exprimitur. Ita si quis iram Domini in se experitur, calicem Domini bibere dicitur. Unde calicem Domini bibere usque ad facies i. e. usque ad imum exhaustre significat maximum Dei iram experiri neque ullam poenae inflictiae immunitionem posse exspectare; cf. Ps. 74,9; Is. 51,17; Ez. 23,34 : et bibes illum et epotabis usque ad facies. Alia quoque applicatio a faciebus sumitur. Vinum enim quod diu super facies suas imperturbabilem in dolio residet, efficitur purum, suave, generosum; unde si Deus dicit : visitabo super viros desfixos in faciebus suis (qui congelantur super facies suas) eos designat qui in magna tranquillitate viventes nullaque adversitate agitati impianu suam indolem plane excolnerunt; residere super facies est itaque vita agere imperturbatam ideoque in vitiis perseverantem eisque in dies magis inhaerentem (cf. Ier. 48,11; Soph. 1,12). Quod Is. 49,6 in Vulgata habetur : facies Israel, explica secundum hebreos servatos ex Israel (LXX τὴν διατορὸν τοῦ Ἰσραὴλ).

FALCATI CURRUS; ita vertitur in Vulgata Ind. 1,19; 4,3. 13 רַכְבָ בִּרְכָל i. e. currus ferri, ut in Vulgata quoque legitur Ios. 17,16 : non poterimus ad montana descendere, cum ferreis curribus utantur Chananaei i. e. curribus ligneis quidem, sed qui ferro vincti erant et quadamtenus obducti, quos currus ferratos vocant. Eiusmodi curribus Aegyptii quoque utebantur. Currus falcatos i. e. currus qui temones, axes, radios curvaturasque rotarum falcibus lanceisque prominentibus instructa habebant, quales apud scriptores graecos latinosque describuntur, secum adduxit contra Iudeos Lysias (2 Mach. 13,2).

FAMES. Famem, penuriam alimentorum contingisse in Palaestina et in regionibus vicinis saepius narratur in s. litteris; ita Gen. 42,10 sub Abraham, 26,1 sub Isaac; maxime celebris est illa in Aegypto quam Joseph praedixit sep-

tem annorum Gen. 41,27 etc. In Aegypto est terrae sterilitas, si quando aquae Nili non satis assurgunt, ut regio nem perluant; in Palaestina, si imbre vel temporanei vel serolini deficitum vel si regio locustis devastatur (cf. Ios. 1, 2). Deus populo peccatori minilitur se famem missurum esse (cf. Dent. 28, 20, 48; 32,24) et inter castigationes rebellibus inficias simul cum gladio et peste fames nominatur (cf. Is. 31,19; Ier. 3,12; 14,12; 16,4; 27,13; Ez. 6,11 etc.); qui fame intereunt, sagittis famis dicuntur occidi Ez. 3,16. — De fame, quam Agabus propheta Hierosolymis Antiochiam veniens christianis praedixit, vide s. v. AGABUS.

Aliud famis genus Am. 8,11 memoriatur: Deus scil. tempore calamitatis subtrahet consolationem per verbum propheticum quam alias mittere solebat, mittet famem audiendi verbum Dei in terram; cf. Ps. 73,9: iam non est propheta et nos non cognoscit amplius.

FAMILIA ponitur in Vulgata pro hebr. בֵּית; v. g. Gen. 50,4 familia Pharaonis (domus Ph.) et similiter 47,24; dein pro עֲבָדִים v. g. Gen. 45,16 gavisus est Pharaon et omnis familia eius (servi eius; item pro עֲבָדָה Gen. 26,14; Iob 1,3 familia i. e. famili, servi. Frequentissime vero ea voce redditur hebr. gens, cognatio; etiam aliquoties כְּבָנָה domus paterna. Tribus enim dividebantur in familias, familiae in domos paternas; cf. Ios. 7,16, 17: inventa est tribus Iuda quae, cum iuxta familias suas esset oblata, inventa est familia Zare; illam per domos offerens Iosue reperit Zabdi, cuius domum in singulos dividens viros invenit Achau. Strictiore sensu voce familiae designantur qui in una domo habitant vel omnes alienis heri famili; latiore qui ad unam cognationem, gentem pertinent.

FAMULUS, hebr. עַבְדָּה, adhibetur ut honorifica appellatio; ita famulus Domini appellatur Moyses (Ios. 1,13, 13; 8,31, 33; 11,12 etc.), Iosue (Iud. 2,8), David (3 Reg. 8,23 etc.). Qui loquitur de se famquam famulo eius ad quem

sermo dirigitur loqui solet, praesertim si ad virum magnae auctoritatis filiorum vel si loquens animum demissum significare vult; cf. Gen. 42,41 nec quidquam famuli tui machinantur mali; ne irascaris famulo tuo 44,18; en famuli tui flagellis caedimus Ex. 5,16 (ita praepositi filiorum Israel ad Pharaonem); des nobis famulis tuis etc. Num. 32,3 loquuntur Rubenitae et Gaditae ad Moysen. Eodemque modo de alio quodam sermo infertur; ita Iudas loquitur ad Ioseph: cum ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum etc. Gen. 46,24. Quandoque famulus dicitur notione servi cf. Gen. 41,12; Dent. 42,12; Ier. 34,11; vide s. v. SERVUS.

FANUM ponitur plerumque in Vulgata, ubi in hebr. de templo idoli legitur בֵּית (domus); ita Deut. 3,29; Iud. 9,4, 27, 46; 1 Par. 40,10. Sed ea voce redditur quoque בְּכָלָה excelsum: Salomon aedicavit sanum (hebr. excelsus) Chamos 3 Reg. 41,7; cuius loci tamen sensus est: aedicavit sanctuarium, templum in loco editiore qui Chamos sacer erat, utli aliis in locis dicitur בֵּית קָבָלה, Vulgata: fana in excelsis 3 Reg. 12,31 et 4 Reg. 17,29, 32 vel in plurali 3 Reg. 13,32 (hebr. 4 Reg. 13,32) et 4 Reg. 23,19. In 2 Par. 14,3 fana habentur in Vulgata, in hebr. בְּכָלָה statuae scil. quae Baal solari conceratae erant vel columnae quibus Baal solaris repraesentabatur; denum 2 Par. 24,7 in Vulgata abundat fanum quod in hebr. non legitur. In 1 Mach. 5,43, 44 et 2 Mach. 1,15 fanum exprimit graecum τέμενος, qua voce proprie designatur locus profano usu exemptus et diis sacer; 2 Mach. 14,33 fanum reddit graccum στάζιον (stabulum, sacellum).

FAR. 1. Far, hebr. בְּכָבֵד, cum triticico, hordeo, lino in Aegypto colebatur, et quia serolinum erat, sicut et triticum, grandine laesum non est (Ex. 9,32). In Vulgata etiam Lev. 2,16 inter oblationes primarum frugum spicae « in morem farris » contractae et pars « farris fracti » commemorantur, ubi textus hebraicus generalius fruges comminutas (גֶּרֶשׁ בְּכָבֵד).

habet. E contra vox hebraica duobus aliis locis cum variis frumenti et leguminis speciebus occurrit (Is. 28,23; Ez. 4,9 pl. בְּשָׂבִיב, cf. S. Hieron. in h. I.), ubi Vulgata *viciam* explicat. Ex verbis Isaiae בְּשָׂבִיב in marginibus agrorum post triticum serebatur, et ex Ezechiele ad panificium utile erat. LXX in libris Exodi et Ezechielis διλύριον, in Isaia ζέσων virtutem, ac similiter Aquila, Symmachus, Theodotion, Peshitta quoque et Targum (תְּגִיבָּה) ador seu speltam interpretantur. Eodem sensu a S. Hieronymo, sicut ab aliis scriptoribus *far* pro farre adores. spelta adhibetur. Ex versionibus posterioribus Graecus Venetus δὲ αἰγαλόη i. e. avenae speciem habet.

2. Significatio vocis בְּשָׂבִיב multis jam antiquitus satis dubia visa est, aliis inter leguminum, aliis inter frumenti species eam quaerentibus. At certum imprimis videtur, בְּשָׂבִיב non inter leguminaria, sed cum frumento ponendum esse, ac non nisi ex confusione cum כְּרַנְצָה pro viae specie haberi (I. Löw contra Wetzstein, Lagarde, Fleischer al.; cf. Löw, Aram. Pl. n. 72 et 170, approbante Fleischer ib. p. 103, revocata priore sua opinione). Certum insuper videtur, בְּשָׂבִיב tritici speciem designare, ac probabiliter eam, quam versiones antiquae intellexerunt *Triticum speltam* Linné. Ratio dubitandi de hoc ultimo inde habetur, quod haec species frigidiori potius caelo apta videatur (*Plin.* XVIII. 8,83 « far contra hiemes firmissimum, patitur frigidissimos locos »), et quod neque in sepulcris et monumentis antiquis Aegypti (A. de Candolle, G. Schweinfurth), neque in antiquissimis constructionibus subliciis (O. Heer) ulla indicia eius culturam antiquam testantur. Quare A. de Candolle potius *Triticum monococcum* Linné designari censuit, mutata tamen postea opinione hanc quidem speciem inter spelatas vetustissimam originemque reliquarum agnovid, de בְּשָׂבִיב rem in medio relinquens. Fortasse non omnino improbabiliter quis *Triticum dicoccum* Schrank esse בְּשָׂבִיב et διλύριον aegyptiacam suscipiet, cum species haec et spelae maxime

affinis et in monumentis aegyptiacis atque in constructionibus subliciis inventa sit. At non minus probabiliter multi iuxta significationem propriam vocis et auctoritatem antiquorum revera *Triticum speltam* L. designari censent, eandemque speciem esse διλύριον et ζέσων, adorem ac far, de quibus scriptores profani frequenter loquuntur, quamquam veterum auctorum descriptiones accuratiorem variarum specierum determinationem non admittunt (cf. *Homer.* II. 5,496; 8, 564; Od. 4,41. 604; *Herod.* 2,36. 37; *Theophr.* Hist. pl. II. 4,1; VIII. 1,3; 4,1; 9,2 etc.; *Varro*, De re rust. 1,63; *Colunella*, De re rust. 2,6. 8. 9; *Dioscur.* Mat. med. 2,111-113; *Plin.* XVIII. 7,30. 56. 61; 8,81-4; 30,298 etc.).

Cf. O. Heer, Pflanzen der Pfahlbauten, Zürich 1865, 6; E. Boissier, Flora orient. V. 672 s.; A. de Candolle, Origine des pl. cult. 291-4; G. Schweinfurth in Bull. de l'Inst. Egypt. 1886 (extr. p. 2.5-8); id. in Verhandl. d. Ges. f. Anthropol. 1891, 654; G. E. Post, Flora of Syria 899.

3. A farre dicitur farina adorea, quae sapori grata laudatur (*Diosc.* I. c. 111) atque praesertim Aegyptiis cibum praestabat (*Herod.* I. c.). Sunt qui etiam farinam illam optimam in lege oblationum praescriptam (תְּלֵבָה, Vulg. simila) adorem fuisse censeant (P. Schegg, Bibl. Arch. 134). Ex farina autem crassiore, e zea et tritico parata et *crimnon* dicta, pulvri vulgarem fieri *Dioscurides* auctor est (I. c. 112). — Nostra aetate *Triticum spelta*, licet non admodum frequenter, in Aegypto et Palaestina atque in reliquo Oriente colitur, quod immerito negat A. de Candolle (I. c.) et post ipsum E. Levesque.

Cf. P. Forskal, Flora aeg.-arab. p. 26; C. Ritter, Erdkunde XVI. 1,483; XVII. 2, 1358; H. Steudner in Petermanns Mitteil. 1861, 310; Boissier I. c. 672. — E. Levesque in F. Vigouroux, Dict. de la Bible II. 1821-4, qui rationibus non satis firmis tritici speciebus reiectis *sorghum* praefert, nulli scriptori ante aeram christianam notum neque ullibi in Syria, Palaestina, Arabia, Aegypto spontanea crescens inventum (A. de Candolle o. c. 306; V. Hehn, Kulturpfl. u. Hausth., ed. 6., 492 s.) neque ullo monumento antiquitatis in Aegypto certo probatum (de Can-

dolte i. e.; *G. Schweinfurth*, Verhandl. d. Ges. f. Anthropol. 1891, 654, contra *F. Woenig*, Pflanzen im alt. Aeg. 171-4 et *V. Loret*, Flore pharaon. ed. 2, p. 25 s.).

De farre cf. praeterea *I. H. Ursinus*, Arboreti bibl. cont. 100-2; *M. Hitler*, Hierophyl. II. 120 s.; *O. Celsius*, Hierobot. II. 98-101; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 1, 83 s.; *C. Sprengel*, Comment. in Dioscur. 2, 141-5; *C. Fruas*, Synopsis Flora class., München 1845, 307; *H. O. Leuz*, Bot. d. alt. Griech. u. Röm. 42, 62, 252 s. 257-9; *P. Cultura*, Flora bibl. 151 s.; *Lennus-Frank*, Synopsis II. 1 ed. 3, p. 828; II. 2 p. 854; *Woenig* op. cit. 165, 167 s.; *J. Murr*, Die Pflanzenwelt in der griech. Mythologie, Innsbruck 1890, 151 s. 156; *Hehn* op. cit. 538 s. 542. — Cf. FRUMENTUM.

L. FONCK.

FARINA. Quod in Vulgata legitur Gen. 40,16: ego vidi somnum quod tria canistra farinae haberem super caput meum, explica ex hebr. יְהִי de pane similagineo, non de farina; LXX τρία κανάρια χονδράτεσσαν. Et quod habetur Ex. 12,34. 39 farina conspersa et 2 Reg. 13,8 farina, hebr. קָצֵב, explica de massa farinacea aqua subacta. Ceterum vide art. praece. n. 3 et s. v. MOLA.

FASCIA PECTORALIS; ita redditur Is. 3,24 פְּרַאֲגִיל quam vocem alii de pallio eleganti accipiunt; similiter iam LXX γένενα μεταπέρασθαις; et Ier. 2,32 fascia pectoralis hebr. בְּשִׁירָה, LXX στηθοδεσμός nominatur inter ornamenta sponsae; vocem hebr. explicant cingulum; eam redditum S. Hieronymus Is. 3,20 murennulas (LXX ἐμπλόκιον) i. e. genus torquis.

FASTI | Par. 27,24 דברי הימים acta diurna, commentarii de rebus gestis. Eiusmodi commentarios de rebus gestis regum Iuda et Israel esse scriptos et ex iis multa esse assumpta in libros Regum et Paralipomenon, ipsis hi libri testantur; cf. 4 Reg. 13,8. 12; 13,15. 21. 31. 36; 16,19; 20,20 etc.; 2 Par. 16,11; 23,26; 27,6; 28,26; 33,18; 33,27. Multi putabant res gestas regum litteris consignare finisse eius qui nominatur בְּשִׁירָה (Vulgata: a commentariis), quam vocem de cancellario, historiographo accipiebant;

at haec explicatio certa non est (vide s. v. COMMENTARIUS).

FAUNI FICARII, i. e. proprie dii quidam silvestres, dicitur a S. Hieronymo Ier. 50,39 pro hebr. בְּנֵי נֶאֱמָן, quod speciem animalis ululantis atque in desertis locis degentis, probabiliter canem aureum, designat, et alibi ab eodem sancto Doctore ululæ (Is. 13,22) et onocentauri explicatur (Is. 34,14). V. CANIS AUREUS.

FAX

vide s. v. FACULA.

FEL. 1. Fel a S. Hieronymo dicitur hebraicum סְלָאָן (s. שְׁלָאָן Deut. 22,32), quod in Vulgata bis etiam amaritudo (Os. 40, 4; Am. 6,13), semel *venenum* (Deut. 32, 33) itemque semel ob similitudinem vocis hebraicæ *caput* explicatur (Iob. 20,16; cf. Eccl. 25,22 gr. 15). — Ex antiquis versionibus nihil certi de significazione huius vocis videtur erui posse, nisi quod pleraque amaritudinem significatau intellexerunt. LXX enim plerunque ζωλή vertunt (Deut. 29,48; 32,32; Ps. 68 [69], 22; Ier. 8,14; 9,15; Lam. 3,9), aliquando θυμός (Deut. 32,33; Iob 20,16; Am. 6, 12), semel πινθός (Ier. 23,15), semel ἄγρωστος (i. e. graminis species in agro crescents Os. 10,4). Peshitta ut plurimum *amaritudinem* indicat (כְּרֹתָא, בְּרִירָא Deut. 29,18; 32,32; Iob 20,16; Ps. 68 [69], 21; Ier. 8,14; 9,5; 23,15; Lam. 3, 3. 19; Am. 6,12), semel vero *caput* (רְשִׁבָּת Deut. 32,33) ac semel *vepreturn* (יִלְעָם Os. 10,4). Itala similiter aut *fel* (Deut. 29,18; 32,32; Ps. 68,22; Ier. 8,14) aut *furorem* (Deut. 32,33; Iob 20,16; Am. 6,13) aut *amaritudinem* (Ier. 23,15 aqua amara) aut *gramen agri* (Os. 10,4) exprimit. Easdem fere significaciones in reliquis versionibus invenimus.

2. Ex iis quae S. Scriptura de סְלָאָן refert, imprimis concludere possumus, *herbam* aliquam *amararam* significari; *herba* enim supponitur Deut. 29,18 (radix germinans סְלָאָן), et praeserlin Os. 10,4, ubi «super sulcos agri germinare» dicitur; *amararam* vero esse istam herbam, ex omnibus fere reliquis locis appareat (Deut. 32,32; Ps. 68 [69], 22; Ier. 8,14; 9,15; 23, 15; Lam. 3,5. 19; Am. 6,13. Cf. Matth. 27, 34), in quibus סְלָאָן auctoribus sacris figura est misericordiae amarissimae atque iniuriae acerbae, ita ut pro quacumque

re amara adhibeatur. Proprie tamen herbam amaram significari etiam ex eo colligimus, quod frequenter simul cum absinthio nominatur (Deut. 29,48; Ier. 9,15; 23,15; Lam. 3,19; Am. 6,13). Praeterea cum Deut. 32,32 « *uva fellis* » (עֵנֶב רַדְשׁ) nominetur, aliqui fructum huius herbae amarae supponunt similem esse uvis vel baccis (*Rosenmüller, Winer, Tristram*); quod minus necessarium videtur, cum potius amaritudo uvarum, sicut in membro parallelo, respiciatur. — Plerique insuper herbam illam *renconosam* censem, eo quod eadem voce venenum aspidum appelletur (Deut. 32,33; Job 20,16). At in aliis locis (cf. praesertim Deut. 32,32; Ps. 68,22; Ier. 9,15; 23, 15; Lam. 3,5, 19) qualitas venenosa videtur exclusi atque *amaritudo* herbae sola indicari, quae ad quamcumque rem amaram et inuicundam designandam inservit, adeoque etiam ad venenum aspidum transferri potuit.

3. Quodsi ulterius quaerimus, quaenam potissimum herba nomine isto designatur, varias a variis auctoribus propositas videamus. Cl. O. Celsius eicutam (*Coumum maculatum* Linné), utpote maxime venenosam, nominat. *Michaelis* vel *hyosciami* speciem vel *Lolium temulentum* L., et *Oedmanni* colocynthidem (*Cucumis colocynthis* L.) praeferendam censem. Pro hac ultima *Oedmanni* conjectura, quae etiam viro rei herbariae orientalis peritissimo G. E. Post satis arridet, praeter alia afferri posset, quod colocynthis etiam in lingua syriaca prae ceteris herbis tamquam amara designatur בָּרְרָה (amaritudo agri), vel בָּרְרָה וְבָנִי מִרְיוֹ (et בָּנִי, filii et filiae amari). — *Rosenmüller* autem varias plantas רַאשׁ appellatas supponit, puta Os. 10,14 *lolium* (approbat P. Schegg, Bibl. Arch. 275), Deut. 32,32 aliquam ex ordine Solanearum speciem, alibi incertas alias. W. *Gesenius* papaveris speciem eius loco supponit, quam opinionem ceteris probabiliori assumunt *Tristram* et *Henslow*.

Cum neque ex verbis S. Scripturae neque ex veterum auctoritate neque ex vocis in linguis hodiernis similitudine quidquam certi de plantae שָׁנָה specie

concludi possit, recentiores plerique rem in incerto relinquunt.

Cf. O. Celsius, Hierobot. II. 46-52; I. D. Michaelis, Fragen an eine Gesellsch. gelehrter Männer, Frankfurt a. M. 1762, 144-6; id. Suppl. in Lex. hebr. p. 2220-4; Sam. Oedmann, Vern. Samml. 4,83-93; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 1,118 s.; W. Gesenius, Thesaurus 1251; G. B. Winer, Bibl. Realwb. ed. 3, I. 427; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,447 s.; G. Henslow, Plants of the Bible 39 s.; G. E. Post, Flora of Syria 324.

4. Alia notione magis propria fel. γαλη, dicitur Tob. 6,5. 9; 11,4. 8. 11 de felle piscis, quod Tobias servare iubetur et quo oculos patris limit, ut visum recipiat. Felli quidem, uti patet, eiusmodi virtus per se non inest; attamen a veteribus salutiferum et efficax remedium in aegritudine oculorum censebatur, quod de felle siluri affirmari ostendit Sam. Bochart (Hierozoicon II. 1,5, c. 14, ed. Rosenmüller III. 701). Angelus itaque ex communi hominum opinione loquitur, sicut comes iuvenis locutus fuisset. Sanatio autem oculorum simili modo efficitur quo Christus saepius luto, lotione vel alia re tamquam instrumento ad lumen oculorum restituendum usus est.

L. FONCK.

FELIS v. CATTA et DRACO n. 3.

FELIX praeses, ad quem Paulus a Claudio Lysia in urbem Caesaream missus est (Act. 23,24. 26; 24,1-27). Coram eo Pauli causa agebatur Tertullo causidico accusante. Paulus defensione sua id effecit, ut praeses perspicceret non agi de crimine quadam sed de doctrina; unde dixit Felix se rem differre, donec Lysias descendaret. Paulus in custodia mansit; sui tamen libere ei poterant ministrare. Felix quoque mox apostolum vocavit et audiuit ab eo fidem Christi; sed cum Paulus disputaret de iustitia et castitate et iudicio futuro, Felix tremefactus noluit audire; apostolum abire iubet addens: « tempore opportuno accersam te; simul et sperans quod pecunia ei daretur a Paulo, propter quod et frequenter accersens eum loquebatur cum eo »; nec tamen eum, cuius probitatem perspectam habebat, liberum

dimisit, sed volens gratiam praestare Iudeis reliquit Paulum vincatum, cum biennio completo accepit successorem Portum Festum.

Antonius Felix, frater Pallantis, libertus, a Claudio Caesare provinciae Iudeae praepositus est : Claudius, ut *Tacitus* scribit, Iudeam provinciam equitibus romanis aut libertis permisit, e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit (*Hist.* 5,9; cf. *Suetonius*, *Claudius* cap. 28; *Flor. Ios. Ant.* XX. 7, 1 et alio loco *Tacitus* de eo memoriae tradidit : cumeta malefacta sibi impune ratus tanta potentia (scil. Pallantis fratris) subinxo (*Annal.* 12,54). Jonathan pontifex eum a Caesare in Iudeam procuratorem mittendum petierat et postmodum, cum Felix res male administraret enim saepe admonuit, qui tamen pontificem per sicarios occidendum curavit (*Iosephus* I. c. 8,5). Praeterea vide s. v. DRUSILLA. Cur Felix voluerit gratiam praestare Iudeis (Act. 24,27), patet ex eo quod saevitia sua odium Iudeorum sibi concitaverat ; unde merito finuit ne ab iis de mala administratione apud Neronem accusaretur. Atque revera « primores Iudeorum Caesaream incolentium Romam ascendunt et accusationem contra Felicem instituunt ; dedissetque omnino poenas iniuriarum quibus Iudeos afficerat, nisi Nero fratri Pallantis qui tum maxime apud eum in honore erat, precibus supplicibus multa indulssisset » (*Iosephus* I. c. 8,9; cf. de Felice Bell. iud. II. 12,8-13,7). De quaestione chronologica vide *Schurer*, *Geschichte des jüdischen Volkes* ed. 3, t. p. 577, nota 38, ubi scripta sat multa de ea re satis controversa recitantur ; ipse cum plerisque Felicem munere defunctum esse censem anno 60; aliter *Kellner* in *Kirchenlexicon* ed. 2 s. v. et cf. *Knabenbauer* in Act. Ap.

FEMINA. Apud Hebraeos femina non subiiciebatur durae servituti ac turpi, ut apud alias gentes fere moris erat. Hebrei enim s. libris de dignitate feminae edocelbantur. Quae eius dignitas iam in narratione de creatione effertur. Deus enim qui hominem ad suum ima-

ginem creavit, masculum et feminam creavit eos et utriusque benedixit (Gen. 1,27, 28) et mulier, ex costa viri formata, ei tamquam adiutorium additur et Adam eandem secum in ea agnoscit naturam summamque cognationem : hoc nunc os ex ossibus meis etc. et quam intimo amore vir debeat adhaerere uxori, quacum unum quoddam constitutus, clare enuntiat (Gen. 2,18-24). Mulier itaque non est serva neque famula viri, sed socia eius vitaeque comes ; vir tamen priorem dignitatis locum obtinet, uti pariter ex ordine modoque creationis et viri natura elucet, prout etiam Paulus ex creatione officioque mulieris arguit : mulier gloria viri est ; non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro ; etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum (1 Cor. 11,7-9); inde dignitas viri pree muliere infertur : sed ne haec praecellentia vergat in superbam dominationem addit : verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino ; nam sicut mulier de viro, ita et vir per mulierem (v. 11, 12). Est itaque mulier sub viri potestate (Gen. 3,16), sed tamquam socia et adiutrix, quae viro adjuncta est ad finem generis humani obtinendum.

Atque haec dignitas feminae satis in historia populi Dei servatur. Haec elucel in Sara, Rebecca, Rachel, Debora munere iudicis fungitur simulque est prophetis et ea hortante Barae insignem reportat victoriam (Iud. 4,5; pari modo Holda dignitate prophetica insignita erat (4 Reg. 22,14), quam Helicias pontifex aliisque nobiles consulebant. Cum autem Deus propheticam dignitatem mulieribus quoque largiretur, totum sexum honore quadam affectit, similiter atque in nova lege per Mariae excellentiam sublimissimum aliquid splendoris sexui contulit. Ad propheticam dignitatem Anna quoque cantico suo fere accessit (1 Reg. 2,1-10). Feminae in festiva celebritate choros ducent et cantu sollemitatem augent : sumpsit Maria prophetissa tympanum in manu sua, egressaque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis et choris (Ex. 15,20); ita pariter Iud. 4,34 et 1 Reg. 18,6 et Ps. 67,26. Insigni encomio praedicatur

mulier bona Prov. 31,10-31 et Eccli. 26, 1 : mulieris bona beatus vir; mulier fortis oblectat virum suum et annos vitae illius in pace implebit; pars bona mulier bona; in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis etc. v. 18-24; cf. Eccli. 7,21; 9,4. Neque minus dignitati mulieris consultum est legibus. Vir non potuit uxorem pro libitu repndiarc; verum solum propter causam gravem (propter rem turpem) et scripto libello repudii (Deut. 24,4); si quis seduxerit virginem, dotabit eam et habebit eam uxorem (Ex. 22,26; Deut. 22,29 : non poterit dimittere eam cunctis diebus vitae suae); pariter consuluntur filiae quam pater pauperitate pressus vendidit in famulam (Ex. 21,7-11) et femina quoque alienigena, quae belli iure captiva erat, bene erat adhibenda (Deut. 21,11-15); sedulo quoque lege cavitur, ne filius primogenitus uxorius minus dilectae (si cui essent uxores duae) propter amorem alterius uxorius suo privaretur iure (Deut. 21,13 ss.). Feminae tamen non scribabant heredes, si aderant filii (cf. Num. 36,1 ss.) neque uxori licet dimittere virum seu libellum repudii dare. Ea in re mulier non eodem cum viro iure utebatur. Quae aequalitas in re matrimoniali in nova lege perfecte constituta est (cf. 1 Cor. 7,3. 4. 10. 11). Pariter verae mulieris dignitati propriebeatur quoque gravissimis illis reprehensionibus quibus femina impudica, rixosa perstringitur (cf. Prov. 3, 1 ss.; 6,26; 7,5-27; 11,22; 19,13; 21,19; Eccl. 7,27; Eccli. 9,2-13; 25,28-30 etc.).

Sublimem rationem cur viri diligant uxores attulit Paulus eam repetens ex amore quo Christus dilexit Ecclesiam (Eph. 5,23), sed simul monet, ut mulieres debito contineantur ordine. Cum enim apostolus docuissest in Christo Iesu non esse masculum neque feminam (Gal. 3,28) et in re matrimoniali eodem iure uti virum ac mulierem, videntur mulieres quaedam candem iuris aequalitatem etiam aliis in rebus appetuisse; ita Corinthi in coetibus religiosis se sistebant capite non velato. Quam maiorem libertatem apostolus reprehendit docens mulierem natura et conditione sua viro esse subiectam ideoque symbo-

lum subiectionis, velamen, gerere debere neque in ecclesia docere (1 Cor. 11, 3 s.; 14,34) saepiusque in epistulis monet, ut mulieres subditae sint viris (Eph. 5, 22; Col. 3,18); idem docetur 1 Petr. 3,1 : sicut Sara obediebat Abraham dominum cum vocans (v. 6), atque ut caueant ab ornato exquisitiore monet principes apostolorum; idemque Paulus (1 Tim. 2,9) qui mulierum et viduarum officia pluribus prosequitur (1 Tim. 2, 11 s.; 3,11; 4,4. 9-16; Tit. 2,3-5). Uli Christo et discipulis eius ministrabant piae mulieres facultatibus suis (Luc. 8; 3), ita apostolus quoque ad similia ministeria viduas advocari vult : vidua eligatur... in operibus bonis testimonium habens, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est (1 Tim. 5,9. 10). Idem apostolus qui dignitatem matrimonii tamquam mysterii magni praedicit (Eph. 5,32), praestantiam virginitatis pluribus commendat (1 Cor. 7,7. 8. 32. 34. 35); ex utraque autem doctrina consequitur dignitas feminae. Quae eo quoque commendatur, quia in piis illis mulieribus, quae Christo servierunt, cruci adstiterunt fortes et de mortuo atque sepulco adeo sollicitae erant, praeclaro exemplo cernitur, cuius pietatis, devotionis, amoris, fortitudinis capax sit sexus qui dicitur fragilior, utique non sine ope divina. Deum uti Iocel vaticinatus est : effundam de spiritu meo super omnem carnem et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae et quidem super servos meos et super ancillas meas effundam de spiritu meo et prophetabunt (3,28; Act. 2,17-18), Deus dona sua et charismata etiam feminis non negat, prout iam cernebatur in mulieribus compluribus veteris foederis (Maria, Debora, Anna, Holda, Iudith) et etiam multo magis eluxit in regno et tempore messiano, de quo Iocelis oraculum agit. Nam vero si Deus tali honore sexum seminarum ornal, consequens est quod in ditione christiana habetur, ut scil. sua mulieri dignitas servetur et agnoscatur. Et quanvis Deus nulli unquam feminae donum contulisset charismatis extraordinarium, tamen

feminæ sua constaret dignitas ex creationis et redempcionis beneficiis.

I. KNABENBAUER.

FENESTRA; ita Gen. 6,16 merito vertitur חַלֵּן; proprie : lumen (xiam, foramen luminis, fenestram) in area facies. Nomen magis usitatum est חַלֵּן (id quod perforatum est) et cum fenestrae non vitro clauderentur, sed cancellis, clathris, etiam nomine אָרְבָּזָה i. e. cancelli designantur (cf. Is. 60,8, quo columbarium clathris clausum intelligitur). Eliam οὐρά Eeccli. 21,26 explicatur fenestra; alias οὐρά Eeccli. 14,24; 2 Mach. 3,49; Act. 20,9. In Vulgata Ioei 2,8 legitur: per fenestras cadent, hebr. קַלְלָה (iaculum, missile, uti alias S. Hieronymus eam vocem vertit gladium Neh. 4, 11; tob. 33,18; 36,12, pugionem 2 Par. 23,10, armaturam 2 Par. 32,5), unde explicant: pone gladios cadunt, ruunt (cf. Knabenbauer ad Ioei 2,8). In fragmentis hebr. Eeccli. 43,11 praecipitur de custodia filiae: in loco ubi moratur ne sit fenestra.

FERMENTUM. Israelitae cum festinato egraderentur ex Aegypto, tulerunt massam farinaceam (farinam conspersam i. e. aqua subactam) antequam fermentarelur et coverunt panes azymos (Ex. 12, 34, 39); quare in commemoratione egressus ex Aegypto i. e. in festivitate paschali per septem dies non licet comedere fermentatum (Ex. 12,13 s.; vide s. v. AZYMA). Pariter abesse debebat fermentum ab oblationibus. Inter cetera quae in regno samaritano peccabantur, Amos propheta etiam reprehendit, quod sacrificent de fermentato (4,5). Si apostolus vult, ut expurgemus velut fermentum, ne in fermento multitiae et nequitiae festos agamus dies, sed in azymis sinceritatis et veritatis (1 Cor. 5, 7, 8), inde simul discimus quid fermentum symbolice significet et cur a sacrificiis abesse debuerit. Atque fermentum esse imaginem corruptionis etiam elucet, si discipuli iubentur evocere a fermento pharisaeorum et sadduceorum i. e. a perversa eorum doctrina (Matth. 16, 6, 12; Marc. 8,15), vel si fermentum

pharisaeorum dicitur hypocrisis (Luc. 12,1). Vim vero illam fermenti, qua suo sapore massam farinaceam penetrat et inficit, effert Christus, dum regnum caelorum comparat fermento, quia scil. doctrina Christi apta est quae afficiat, immutet, elevet omnes conditiones vitae humanae et quia dummodo suspicitalur eiusmodi effectus creat. Ultramque rationem, corruptionem scil. et efficaciam penetrandi et inficiendi, videtur apostolus spectare, dum monet Corinthios modicum fermentum totam fermentare massam (1 Cor. 5,6) idemque Galatis incitat (5,9), ut scil. caveant a iudaizantibus qui tanto studio et aviditate illis ritus quosdam iudaicos persuadere volunt.

FERRUM, hebr. ברזל, gr. σίδην,

inter metalla post aurum, argentum, aës locum habet (Num. 31,22; Ios. 22,8; 2 Par. 2,7; Is. 60,17 etc.). Licit illis viilius haberetur, satis magni tamen aestimabatur, ita ut in praeda ab hostibus capta specialis eius mentio fieret (Num., Ios. II. cc.). — Inveniebatur in ipsa terra promissa (Deut. 8,9, quae verba multi recentiores de lapidibus durissimis *basaltes*, ferrum continentibus, interpretantur), ubi etiam nunc in montibus Libani, praesertim in provincia Kesrūn, et in regione transiordanica (*Wüdi Adjālūn*) ferrum rude abundant. Praeterea Tyrii ex Arabia et Hispania ferrum cum aliis metallis accipiebant (Ez. 27,12, 19). Etiam *ferrum ab aquilone* commemoratur in textu massorethico et antiquis versionibus Ier. 45,12, ubi tamen H. Winckler loco בֶּגְלָה בָּרְזָל בְּצִבְנָן legendum censet בָּרְזָל בְּעַלְעָמָן, explicans verba de ferro montium Antilibani, qui assyriace *Ba'ulṣapuna* vocantur et ferro insigne erant (Altestam. Untersuch., Leipzig 1892, 180, cf. 131). Alii ferrum ab aquilone relinentes textum de ferro optimo et durissimo interpretantur, quod a populo Chalybium, regionem septentrionali prope Pontum inhabitante, nomen *chalybis* accepit (cf. I. Knabenbauer in Ier. 45,12). Eadem hanc optimam ferri speciem multi nomine פְּלָדָה (pl. Nah. 2,3 hebr. i. Vulg. *habenue*) designatam censent; sed

explicatio huius vocis et textus satis dubia videtur.

Ferrum autem rarissime in statu puro inventitur; plerumque variis mineralibus intermixtum est, ideoque per ignem in *fornace ferrea* (Deut. 4,20; Ier. 41,4) purgari et probari debet (cf. Eccli. 31,31 Vulg.; cf. 34,26 gr.). tales fornaces eliam nunc in Libano ad obtinendum ferrum in forma salis simplici et primitiva, sed lignis Libani funestissima, in usu sunt. — Metallum hoc a Siracida cum « initio necessariae rei vitae hominum » (Eccli. 39,31 gr. 26) enumeratur; licet fortasse usus eius aeris posterior sit, in S. Scriptura tamen primus « malleator et faber in cuncta opera aeris » simul et ferri appellatur Tubalcain (Gen. 4,22). Eliam apud Aegyptios usum ferri antiquissimum fuisse et iam primis eius historiae saeculis viguisse ex monumentis antiquis constat. Ad vasa tabernaculi ferrum non legitur adhibitum esse; sed iam tunc ferrum in omnium usu ac notissimum fuisse, verba Moysis saepius indicant (Lev. 1,17; 20,19; Num. 35,16; Deut. 19,5; 27,5 etc.). In constructione templi hierosolymitani autem eum aliis metallis ferrum quoque plurimum impensum esse refertur (1 Par. 22,2. 14. 16; 29,2 etc.). Pariter in usu profano ferrum ad varia instrumenta, secures (Deut. 19,5; 27,5; 4 Reg. 6,5), « ferrata carpenta » (2 Reg. 12,31, hebr. *serrae*), cultros (ib.), manicas ac vineula et catenae (Ps. 149,8; Dan. 4,12), arma (1 Reg. 17,7; 2 Reg. 21,16; 23,7 etc.), veeles (Ps. 106[107],16), stilum scriptoriorum (Iob 19,24; Ier. 17,1) aliaque adhibebatur.

De aliis v. METALLA. Cf. E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 1,60-3; Leunissenf, Synopsis III. 1 p. 297-9. 404-23; Naumann-Zirkel, Elemente d. Mineralogie ed. 13 p. 407-9. 466-9; R. Lepsius, Die Metalle in d. aeg. Inschr., Philol.-histor. Abh. Berl. Akad. 1871, 102-12. 120; Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 247-51; Ad. Erman, Aegypten 611; id. in Verhandl. d. Ges. f. Anthropol. 1888, 180.

L. FONCK.

FESTIVITATES seu dies festi. Agemus in hoc articulo primum de tem-

poribus cultus divini, dein de tribus praecipuis festis annuis in genere, denique de minoribus quibusdam festis post exsilium exortis.

1. Ac primum quidem de temporibus cultus divini. Populus soedere cum iahwe unitus quotidie cultu publico Deum prosequebatur (v. SACRIFICIUM IUGE matutinum et vespertinum). Sed ex ipso cultu divino, ex vita naturali ac sociali populi theocratici quasi natura duce dies festi maiores oriuntur, quorum plurimi ab ipso Deo Israelitis praescripti sunt. Tres classes dierum festorum apud Israelitas facile distinguuntur : 1) cyclus dierum festorum sabbaticus; 2) tria praecipua festa annua sei, paschatis, pentecostes, tabernaculorum; 3) dies propitiationis (dies 10. mensis Tishri). Quorum festorum id peculiare est, quod numero septenario reguntur. Etenim cyclus dierum festorum sabbaticus exordium sumit a sabbato, die septimo hebdomadae et gradatim evolvitur ad mensem sabbaticum i. e. mensem septimum Tishri (v. NEOMENIAE), ad annum sabbaticum i. e. septimum quemque annum quieti consecratum (v. SABBATICUS ANNUS), ad annum iubilaeum i. e. quinquagesimum quemque annum, qui post septenas hebdomadas annorum seu post septies septenos annos ab ultimo iubilaeo celebrandus erat (v. IUBILAEUS ANNUS). Praeterea festum pentecostes (vide s. v.) seu hebdomadum post septem plenas a paschate hebdomadas celebrabatur, festa paschatis et tabernaculorum per septenos dies agebantur, dies propitiationis et festum tabernaculorum in mense septimo Tishri locum habebant; septem denique dies festi praeter sabbatum cessatione ab opere et sacra convocatione sanctificandi erant : dies prima et septima paschalis (dies 13. et 21. mensis Nisan), dies pentecostes, Neomenia mensis septimi, dies propitiationis, dies prima festi tabernaculorum (dies 13. mensis Tishri) et dies 22. mensis Tishri, quae septem diebus festi tabernaculorum superaddita erat quasi clausula omnium totius anni festorum. In lege de cessatione operis id discriminis advertitur, quod pro die sabbati ei

die expiationis omne opus, labor quivis, omne negotium prohibeatur (cf. Ex. 20, 10; Lev. 23,3. 31; Deut. 3,14 et Num. 29,7 hebr. et LXX), pro aliis diebus festis solum omne opus servile (cf. Lev. 23,7. 8. 21. 23. 35. 36; Num. 28,18; 29, 1).

Cum in libris historicis rarissime ita aliqua mentio dierum festorum, non defuerunt, qui negarent festos illos dies, quos mosaicos dicimus, esse institutio- nis mosaicae. Verum adverti debet, quam pauca de plurimis annis in libris historicis referantur; unde mirum esset, si festos dies esse celebratos saepius commemoraretur, cum lamen festum celebrare non sit neque eventus maximi momenti neque res fere inaudita. At nihilominus satis eius quoque rei ingerit- tur mentio. Referuntur Ios. 5,10 phase esse celebratum die statuto et Iud. 21, 19 sollemnitas Domini in Silo anniver- saria memoratur; Eleana statutis diebus ascendit, ut adoraret et sacrificaret Domino in Silo, ubi area Domini erat 1 Reg. 1,3. 21. Salomon offerebat tribus vicibus per annos singulos holocausta et pacificas victimas 3 Reg. 9,23 et 2 Par. 8,13 : in sabbatis et in calendis et in festis diebus, ter per annum, id est, in sollemnitate azymorum et in sollemni- tate hebdomadarum et in sollemnitate tabernaculorum. Ieroboam constituit diem sollemnem in mense octavo die 15. mensis in similitudinem sollemnitatis quae celebribatur in Iuda (3 Reg. 12, 32). Ut maiorum, ita minorum quoque festorum non deest mentio v. g. calen- darum i. e. novilunii 1 Reg. 20,5. 18 ss.; 4 Reg. 4,23; 1 Par. 23,31; 2 Par. 8,13; 31,3. Eliam plura indicia repe- riuntur apud prophetas; Is. 1,13. 14 nominantur neomenia, sabbatum, festi- vitates aliae; 29,1 singulis annis ordine suo celebrari dicuntur sollemnitates et 39,29 fit allusio ad noctem sanctificatae sollemnitatis, ad phase; cf. Os. 2,11; 9, 5; Am. 5,21; 8,3. 10. Neque illo pacto asseritur 4 Reg. 23,22 (cf. 2 Par. 35, 18) phase a diebus iudicium usque ad losiam non esse celebratum, sed dicitur solum : non factum est sicut phase hoc (hebr.) i. e. ut Vulgata bene habet : nec enim factum est phase *tale* (cf. etiam

2 Par. 30,26; Neh. 8,17), quo modo lo- quendi non ipsa sollemnitas negatur, sed modus quidam peculiaris maximaee festivitatis ac laetitiae et concursus to- tius populi in comparationem adducitur.

• 2. De tribus praecipuis festis annuis in genere.

Ter in anno, in festis paschalis, pentecostes, tabernaculorum lege statutum erat, ut omne masculinum eorum domino appareret (Ex. 23,14-17; 34,23; Deut. 16,16; cf. 2 Par. 8,13; Ez. 46,9; 10, 4,45; 7,8; 41,56; 12,12; Act. 2,3). Puerum ab anno aetatis duodecimo ex- pleto hanc legem implere consuevit innuitur Luc. 2,42 et ex placitis quoque rabbinorum posteriorum confirmatur, qui puerum ab ea aetate ad iejunandum et ad observatio nem legis maturum esse censebant et *filium legis* appellabant (cf. Lightfoot, Horie hebr. ad Luc. 2,42; Wetstein, Nov. Test. ad Luc. 2,42; Patri- tius, De Evangel. lib. 3, diss. 38, cap. 4).

Attamen obligatio iam ante aetatem duodecim annorum adesse censebatur in Mishnae tractatu de sacris sollemnibus (Chagiga 4,1) : « Omnes tenentur comparere excepto surdo, stulto et *minorenne* (מִנְוֶן), obturato, hermaphrodita, mulieribus, servis non libertate donatis, clando, caeco, infirmo, sene et qui pe- dites advenire non poterant. *Quinam est minorenne?* quiunque nequit insidere humeris patris sui et ierusalem ascen- dere montem templi, sunt verba scholae Shammai. Schola Ittlelis dicit; quiunque tenere nequit manum patris sui et ierusalem ascendere montem templi, uti scriptum est Ex. 23,14 : tria festa » (apud Surehusium II. p. 413). Cf. E. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 II. 423 ss.; A. Edersheim, The life and times of Jesus I. 233 ss.

Quanta fuerit multitudo corum, qui ad tria illa festa Hierosolyma ascenderent, testantur Philo, De monarchia 2,1 ed. Mangey II. 223) et Flav. Josephus, qui ad festum paschalis 2700000 (Bell. iud. VI. 9,3) vel ad 3000000 (II. 14,3) hominum adfuisse refert, quo in numero ulique incolae urbis comprehenduntur.

Talmudici tria illa festa sollemnissime dicebant בָּרוּךְ, quia omnes Israelitae mas-

culi tenebantur ascendere ad ea pedibus suis (*Buxtorf*, Lexicon chald. lalm. rabb. p. 2204).

3. De minoribus quibusdam festis post exsilium exortis. Ut liberatio Iudacorum per Estherem facta celebraretur, instituebatur dies sortium, Phurim (vide s. v.). Iudas Machabaeus festum dedicationis templi seu encaeniorum instituit (v. DEDICATIO 2 et IUDAS 1). Praeterea die 13. mensis Adar celebrabatur memoria victoriae, quam Iudas Mach. de Nicanore reportaverat (1 Mach. 7,26-49; 2 Mach. 13,1 ss.; cf. Flav. Joseph. Ant. XII. 10,5). Simon Machabaeus constituit, ut die 23. mensis secundi Ijjar ageretur memoria expugnationis areis in Ierusalem (1 Mach. 13,50-52). Secundum Vulgatam Iudith 16,31 ille quoque dies, quo Holofernes a Iudith occisus est, in numero sanctorum dierum habebatur et ex illo tempore a Iudeis colebatur.

Accedit denique festum Ligniferii (ἡ τῶν ξυλοφόρων ἑορτή), cuius meminit Flav. Iosephus (Bell. iud. II. 17,6) : « in quo mos est omnibus magnam lignorum vim ad aram comportare, ne quo tempore ad atendos ignes materia deesset (nunquam enim extinguiuntur) ». Eius festi in S. Scriptura mentio non fit; antiquitus Gabaonitae (Hevaei) perpetuo famulatu ligna pro domo Dei caedendi adstricti erant (Ios. 9,23); post exsilium vero Nehemias oblationem lignorum inter sacerdotes, levitas populumque sorte distribuit, ut ex ordine cognitionum statutis temporibus in domum Dei inferrentur (Neh. 10,34; 13,31); eam autem lignorum oblationem quasi sponte cum laetitia festiva factam esse facile concipiatur. Iosephus festo Ligniferii assignat diem 14. mensis syro-macedonici Λως (cf. loc. cit. cum II. 17,7) seu mensis quinti hebraici Ab; sed in Mishna (Taanith 4,5) novem dies speciales in anno recensentur ad hoc destinati, ut novem familiae in illis ligna afferrent. Ex testimonio rabbinicis (Megillath Taanith §. 11; Mishna, Taanith 4,4. 5. 8, Megilla 1, 3; Gemara hieros. Taanith 68. 69. Megilla 70; Gemara bab. Taanith 28-31) apparet diem principalem Ligniferii fuisse diem 15. mensis quinti Ab (non diem 14. quem Flav. Iosephus assignat).

Plura de hoc festo vide apud *Otho*, Lexicon rabbin. p. 380; *P. Scholz*, Die heiligen Allerthümer des Volkes Israel II. 103-106; *E. Schürer*, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 II. 260. 261.

FESTUS (Φεστος). Antonio Felici in procuratione Iudeae successit Porcius Festus a Nerone missus (cf. Flav. Ios. Ant. XX. 8,9; Bell. iud. II. 14,1). Cum a Caesarea Hierosolyma ascenderet, adiacebant eum principes sacerdotum et nobiles Iudacorum rogantes, ut Paulum Hierosolyma duci iuberet, quo in itinere ei insidias struere volebant. Verum abnuit Festus iubens accusatores Pauli Caesaream venire, ubi Paulus servaretur. Reversus post aliquot dies Festus pro tribunali sedet; contra accusationes Paulus demonstrat se neque in legem neque in templum neque in Caesarem peccasse. Sed cum Festus Iudeis gratiam praestare volens Paulum Hierosolyma mittere velle videretur, Paulus probe intellegens fore, ut traderetur Iudeis iniurieis infensissimis, iure suo civis romani utens Caesarem appellavit. Festus omnino perspectum nullum in Paulo crimen esse, sed agi solum de quaestionibus religionis; verum cum ipse quoque gratiam praestare vellet Iudeis, Paulum non liberum dimisit; at cum Paulus civis romanus coram tribunal procuratoris i. e. Caesaris esset accusatus, cum invilum ad tribunal provinciale amandare non potuit; unde quaerit: vis Ierosolymam ascendere et ibi de his iudicari coram me? a synedrio scil. me praesente? Sed quid Iudei contra se molituri essent, Paulus satis cognovit; unde respondit: ad tribunal Caesaris sto... nemo potest me Iudeis donare; Caesarum appello (Act. 24,27-25,11). Consiliai Festi vel assessores (*Suetonius*, Tib. 33) consenserunt appellationem posse admitti. Sed quo elogio scripto Paulus mitti poterat? De quo cum Festus dubitaret, Paulum produxit ad Agrippam regem, qui post aliquot dies cum Bernice uxore advenerat Festi salutandi causa (25,12-27). Coram hisce itaque Paulus vitae suae ac praedicationis rationem reddidit, et cum sermonem inferret de Christi resurrectione, insanis Paule,

inquit Festus, multae te litterae ad insaniatum convertunt. Agrippa autem Festo dixit : dimittit polerat homo hic si non appellasset Caesarem (25,28-32). — De eius administratione vide Ant. XX. 8,9-9,1; ex qua narratione sequi videtur Festum per breve tempus munus gesisse.

FICUS. 1. Ficus (fictum, ficutnea) hebr. dicitur **תְּאַגָּרֶת**, graece vero **στενά** et **σύζος**; fructus praecoqui primi temporis **תְּאַגָּרֶת** audiunt, immaturi vero **תְּאַגָּרֶת** (Cant. 2,13 Vulg. grossi), quam vocem alii de ficiis tenerioribus intellegendam censem (P. Schegg, Bibl. Arch. 191, collato etiam Ez. 27,17 **לְבָשָׂר**, de quo v. **BALSAMUM** 1). Significatio nominis hebraici, linguis semiticis communis, dubia non est omnibusque arborem fici (*Ficus carica* Linné, ord. *Urticaceae*) eiusque fructus designat.

De variis fici nominibus cf. I. Löw, Aram. Pflanzennamen n. 335; P. de Lagarde, Mitteilungen I. 58-75; Fr. Hommel, Aufsätze u. Abhandl., München 1892, 93. 100-6; V. Hehn, Kulturpfl. u. Hausth. ed. 6., 94-7. 560 s.; O. Schrader ib. 99-101.

2. Fici patria satis probabiliter Arabia meridionalis censemur, unde saltem 2500 fere annis ante Christum in Aegyptum translata atque in alias quoque regiones praesertim circa mare Mediterraneum infecta est. Hodie pluribus varietatibus ibidem ubique colitur atque etiam non culta in variis locis in statu silvestri invenitur.

Cf. C. Ritter, Erdkunde XI. 537-49; Graf zu Solms-Laubach in Abhandl. d. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen XXVIII. 1882; E. Boissier, Flora orient. IV. 1154; Leunis-Frank, Synopsis II. 2 ed. 3. p. 537 s.; A. de Candolle, Origine des pl. cultivées 235-8; Frz. Woerig, Pflanzen im alt. Aeg. 292-7; L. Anderlind in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XI. 1888, 79-81; G. Schweinfurth in Verh. d. Berl. Ges. f. Anthropol. 1891, 657; V. Loret, Flore pharaonique ed. 2, 47 s.; A. Engler in Hehn op. e. 97-9; G. E. Post, Flora of Syria 730. — De fico ap. Assyrios cf. A. H. Layard, Monuments of Nin. II. 14. 15. 22. 23. 24; E. Bonavia, Flora of the Ass. Monum., London 1894, 14.

3. S. Scriptura inter fructus prae-

stantissimos terrae promissae ficos frequenter commemorat. Exploratores a Moyse missi « de ficiis loci illius tolentum ad demonstrandam terrae libertatem » (Num. 13,24), quam et Moyses ex ficiis commendat (Deut. 8,8); pariter tempore Esdrae Hierosolymis venales afferebantur (Neh. 13,15) alque etiam prophetae signum sunt felicitatis terrae (Joel 2,22) et a Sponso inter delicias horti regii enumerantur (Cant. 2,13). Cum ficutnea largis foliis suis ramisque expansis incundam praebat in ardoribus umbram (cf. Io. 1,48. 50), fructuque suo dulcissimo omnibus gratissima existat (cf. Jud. 9,10 s.), imago pacis et securitatis saepius dieitur habitare sub fice sua (3 Reg. 4,23; Mich. 4,4; Zach. 3,10; 4 Mach. 14,12) et comedere de fructibus eius (4 Reg. 18,31; Is. 36,16). E contrario locus pessimus Israelitis est desertum, quia « nee sicut gignit nec vineas » (Num. 20,5), et inter calamitates poenasque divinitus inflictas recensetur quod « alienus comedet sicut tuam » (Ier. 3,17) et grandio percessit ficutneas eorum (Ps. 40,33) et deficit folium de fice (Is. 34,4) et non sunt fici in ficutnea (Ier. 8,13) et corruptitur ficus (Os. 2,42 hebr. 14) et decorticatur, unde elanguit (Joel 1,7. 12; cf. Am. 4,9; Hab. 3,17; Ag. 2,20).

Praestantissimae autem censebantur fici praecoquae (Is. 28,4 Vulgata *temporaneum*; Ier. 24,2; Os. 9,10; Mich. 7,1; Nah. 3,12); ac licet etiam ficutneae sponte crescentes aliquos fructus ferant, cura tamen et labore servare sicut eportet, ut quis fructuum suavitate et dulcedine fruatur (Prov. 27,18; cf. Lue. 13,6 ss.). — Etiam in comparationibus bibliis saepe tum sicut bonae tum malae adhibentur (Ier. 24,4-8; 29. 17; Matth. 7,16; 24,32; Marc. 13,28; Lue. 6,44; 21,29; Iac. 3,12; Apoc. 6,13), ac praesertim in fice illa sterili foliis ornata Dominus imaginem populi religione ac pietate parentis, sed cultus rituunque pompa servantis ostendit (Math. 21,19 ss.; Marc. 11,13 ss.). Nam cum ficutneae folium serius nascatur, quam pomum (Plin. XVI. 26,113), videns Dominus, more hominum agens, sicut habentem folia, rationabiliter fructum in

ea exspectare potuit. — Remediis quoque aptus fructus fici censemebatur, ac sicut iussu Isaiae imposita massa deficis curavit ulcus Ezechiae regis (4 Reg. 20,7; Is. 38,21), ita etiam postea usus eius medicinalis cognitus erat atque hodie remansit (*Dioscur.* Mat. med. 1, 183-6; *Plin.* XXXI. 7,117-30).

4. De foliis fici, quae consuerunt primi parentes, ut facerent sibi perizomata (Gen. 3,7) aliqui dubium moverunt, verane ficus an alia arbor in textu sacro intellegenda sit, ac parum quidem probabile censes fecum in horto paradisi exstisset plures potius arborem indicam, *Musa sapientum* Linné vel *M. paradisiaca* L. dictam (de qua cf. *Leunis-Frank* o. c. 768-70), Adamo eiusque coniugi folia praebuisse existimarentur. At dubium mere negativum non sufficit, ut eidem nomini מִנְבָּר aliam in hoc loco significationem singamus, neque folia arboris illius, 2-4 metra longa, apta apparent quae ad perizomata *consuantur*.

De cibi specie ex fici parati, quam *massam caricularum* et *palathas* S. Hieronymus vocavit, v. CARICAE, PALATHA. — *Ficeta* 1 Par. 27,28 ponitur pro hebr. בַּיְקָרֶשׁ, i. e. sycomori. V. SYCOMORUS.

De fico praeter auct. cit. cf. I. H. Heidegger, De Ficū a Christo maledicta, Amstelodami 1657; I. H. Ursinus, Arboret. bibl. 424-55; M. Hiller, Hierophyt. I. 150-70; C. v. Linné, De fico, Upsaliae 1744; O. Celsius, Hierobot. II. 368-99; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 1,285-92; H. O. Leuz, Bot. d. alt. Griech. u. Röm. 121-7; P. Cultrera, Flora bibl. 386-96; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8, 350-3; P. Schegg, Bibl. Archaeol. 189-91; L. Schnetter, Kennst du das Land ed. 16, Leipzig 1899, 104-7, 278-88.

L. FONCK.

FIDEIUSSOR. De sponsione, cautione qua quis se pro altero obstringat nihil quidem reperitur in lege mosaica; sed eiusmodi sponzionem esse consuetudine inductam appareat ex variis quae in libris Prov., Iob, Eccli. leguntur. Data dextera siebat sponsio (cf. Iob 17,3 hebr.; Prov. 41,43; 17,48; 22,26, hebr.). Si debitor non potuit vel noluit debitum solvere, creditor rem a fideiussore repetebat; immo cum vestimento, lecto spo-

liare potuit: tolle vestimentum eius qui fideiussor exstitit alieni et pro extraneis aufer pignus ab eo (Prov. 20,16) et 22, 26 s.: noli esse cum his qui defigunt manus suas (i. e. qui dexteras dant, sponsione se obstringunt) et qui vades se offerunt pro debitis; si enim non habes unde restituas, cur auferet lectum tuum sub te (hebr.; Vulgata: quid causae est ut tollat operimentum de cubili tuo). Unde dicitur multos cautione interposita perdidisse rem familiarem et e patria fugere debuisse: repromissio (ἐγγύη) multos perdidit dirigentes (τατευθύνοντες) et commovit illos quasi fluctus maris; viros potentes migrare fecit et vagati sunt in gentibus alienis (Eccli. 29,24, 23). Quare sapiens monet: fili mi, si spoponderis pro amico tuo, (si defixisti apud extraneum manum tuam (i. e. si pro alio dexteram dedisti sponsionis, cf. hebr.), illaqueatus es verbis oris tui... fac ergo, quod dico, fili mi, et temetipsum libera etc. Prov. 6,1 s. et: affligetur malo qui fidem facit pro extraneo; qui autem cavit laqueos (i. e. qui cavit a sponsione, cf. hebr.) securus erit Prov. 11,15; quare Prov. 17,18 hebr. stultus vocatur qui pro alio cautionem interponit et dexteram dat et similiter 22,26 datur monitum, ne quis se vadet praestet pro alio, cum sit periculum ne se ipsum bonis suis privet; cf. Prov. 27,13. Simil tamen indicatur boni viri esse sponsione sese pro alio obstringere; proin solum monetur ne quis id inconsiderate faciat; vir bonus fidem facit (ἐγγύησεται) pro proximo suo Eccli. 29,19; solum is qui omnem abiecit pudorem derelinquet eum; quare qui eiusmodi beneficium accepit, monetur: gratiam fideiussoris ne obliscaris; dedit enim pro te animam suam Eccli. 29, 20. At is quoque reprehenditur qui statim fideiussorem spoliat: bona reppressoris (ἐγγύων) sibi ascribit peccator (29,22). — Sponsor pro Beniamin exstitit Iudas Gen. 43,9; 44,32.

FIDES. In Veteri Test. saepe ponitur pro hebr. בְּנֵבָר; ita v. g. 1 Sam. 26,23: Dominus autem retribuet unicuique secundum iustitiam suam et fidem i. e. fidelitatem; similiter 4 Reg.

12,13, ubi dicitur, eos qui acceperint pecuniam eam in fide i. e. cum fideliitate, uti praescriptum erat, tractasse; item 22,7 : verumtamen non suppeditetur eis argentum quod accepint, sed in potestate habeant et in fide; simili notione 1 Par. 9,22 et Ps. 32,4 Dei fidelitatem exhiberi dicitur in eius operibus; pariter Is. 11,5 fides i. e. fidelitas appellatur cinctorum renum Messiae; eiusmodi fides, fidelitas et constantia in lege Dei observanda praedicatur de tempore messiano Is. 33,6; eam abesse de suo tempore conqueritur Ieremias 3,1. 3; 7,28; verum scilicet multam esse fidelitatem Dei, unde spem concepit misericordiae Lament. 3,23 et si Deus de tempore futuro promittit: et sponsabo te mihi in fide (Os. 2,20), foedus novum constitutum iri assentit fidelitate et constantia et firmitate. Si Hab. 2,4 dicitur: iustus autem in fide sua vivet, nolio ex oratione contexta est: vivet quia et quatenus fidi animo Dei promissionibus fidem adhibeat et spe inde concepta animum gerat excelsum mediis in calamitatibus; quare hoc loco notio credendi verbis Dei indequae fideliter ei adhaerendi polissimum subest, quae significatio verbo ΕΠΑΝΤΙ inest (cf. Gen. 15,6; Ex. 14,31; Is. 7,9; 53,1 etc.). Significatione fidelitatis praeterea legitur Os. 5,9; Ecli. 6,13: amico fidi nulla est comparatio et non est digna ponderatio auri et argenti contra bonitatem fidei illius; item 22,28; 27,18; 40,12; 45,4; 46,17; 1 Mach. 10,27. 37. Verum alii in locis eum designat animi actum aut habitum quo alteri creditur Ecli. 23,16; 49,12 et 2 Mach. 13,11, ubi de somnio fide digno sermo infertur (Ἐγειρόντες τὸ πίστον); ex qua notione facile alia consequitur, qua alteri fidetur, ei fiducia exhibetur; cf. Ecli. 27,17. Et significati cognatum est, si fides ponitur, ubi graece legitur εποίει, uti 2 Mach. 9, 26; 11,19 et similiter 12,8. Aliquis in locis legitur in Vulgata fides, quos S. Hieronymus libere ad sensum vertit; ita Gen. 39,46; Lev. 6,2; Tob. 2,18; Esth. 6,3; 16,13. 23. Alia quaedam uti fidem facere Ecli. 29,19 vide s. v. FIDEIUS-SOR.

In libris Novi Testamenti fides plenaria occurrit ea significatione, qua alteri creditur, qua res quaedam propter auctoritatem alterius assumitur, creditur; unde fides saepissime dicit firmam persuasionem de aliqua re. Si haec firma persuasio habetur de Dei misericordia, bonitate, potentia, de Iesu Christi potentia, benignitate, per se ex ea oriatur certa quaedam et firma fiducia; quare haec fiducia ipsa etiam voce fidei connotatur. Ad rectam fidei notiōnē hauriendam haec perpendenda sunt: centurio dixit: tantum dic verbo et sanabis puer meus; Iesus respondet: non inveni tantam fidem in Israel; vade et sic ut credidisti, fiat tibi (Matth. 8,8-13). Caecis sanationem petentibus dicit Iesus: creditis quia hoc possum facere vobis (Matth. 9,28)? Mulier sanguinis fluxu laborans tantam concepit persuasionem de Christi potentia, ut cogitaret: si tetigero tantum vestimentum eius, salva ero; et Iesus ei dicit: fides tua te salvam fecit (Matth. 9,20 s.) et ita in plurimis narrationibus evangelicis apprehenditur firma quaedam persuasio de Christi potentia, cui fiducia utique adiuncta est. Praeclarum fidei descriptionem nobis dat Paulus fidem Abraham laudans Rom. 4,9. 18 s.; Abraham autem Deo loquenti et rem promittenti quae creditu erat difficillima credidit; haec est fides eius (Gen. 15,6; Rom. 4,3); et claram fidei descriptionem nobis proponit Hebr. 11,1. 3, fidem dicens firmum fundamentum vel firmam persuasionem rerum sperandarum et argumentum vel probationem certainam de rebus quae sensibus non appareant. Fidem dicere firmam animi persuasionem eluet quoque ex Rom. 14, 1. 23; ubi docetur cum qui cum dubio licetne neene manducet peccare, quia non *ex fide*, omne autem quod non est *ex fide* peccatum est. Quid sit fides pariter eluet ex Act. 13,7 s.; Sergius Paulus desiderabat audire verbum Dei quod Barnabas et Saulos annuntiabant; Elymas autem resistebat illis quaerens avertere proconsulem a fide i. e. ne crederet, ne ea firma animi adhaesione amplecteretur: quae ipsi tanquam verba Dei proponebantur. Fides quoque egregie describi-

tur tamquam persuasio qua quis rem aliquam animo complectatur Hebr. 11, 6 : sine fide impossibile est placere Deo; credere enim oportet accedentem ad Deum quia est et inquirentibus se remunerator sit; unde dicitur fides ad Deum 1 Thess. 4,8; Hebr. 6,1, fides in Deum (1 Petr. 1,21 gr.) etc. vel res quae creditur exprimitur genitivo; ita saepe fides Iesu Christi, fides Fili Dei i. e. firma persuasio de Iesu Messia, laeta animi adhaesio qua quis Iesum Dei Filium credit; cf. Rom. 3,22; Gal. 2,20; ex qua fide vel per quam fidem homo docente apostolo iustificatur (Rom. 3,28. 30), quia haec fides est initium, radix, fundamentum iustificationis, eum remissio peccatorum et reconciliatio cum Deo haberi nequeat nisi ab eo qui in Iesum credens pretio sanguinis eius expiatitur. Quam in Iesum fidem tamquam unicum salutis fontem apostolus operibus legis (ea fide destitutus) opponit. Haec animi de Deo eiusque Filio et generatiō de rebus a Deo revelatis persuasio et firma adhaesio, ut retineatur, confirmetur, augēatur et creseat, sacrae litterae admonent (cf. Act. 14,21; 2 Cor. 10,15; Eph. 4,29; Col. 1,23; 2,7; 2 Thess. 1,3 etc.). Qui fidem habent dicuntur esse ex fide (Gal. 3,7). Fidem autem hanc non inniti sapientiae humanae, sed eam effici virtute divina et eam praestari Deo loquenti, apostolus clare docet: et sermo meus et praedicatio mea non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei (1 Cor. 2,4, 5) et: cum accepissetis a nobis verbum auditus (praedicationis) Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed (sicut est vere) verbum Dei qui operatur in vobis qui credidistis (1 Thess. 2,13). Quae fides est lux, illuminatio mentis a Deo facta quam apostolus creationi lucis comparat (2 Cor. 4,3-6).

Haec firma animi persuasio necessario gignit fiduciam, spem, obsequium erga Deum quod observatione mandatorum bonisque operibus consistit. Quam arcta fides et fiducia inter se connectantur, appareat ex modo loquendi et exhortandi quo utitur apostolus Hebr. 10,19.

33-44,1. Fidem illam, qua homo non impellatur ad bona opera praestanda, S. Iacobus mortuam appellat, et ex operibus ostendi fidem, quae si operibus careat non possit salvare hominem (Iac. 2,17-26). Cum fides itaque sit persuasio, agnitus, cognitus, poterit fides eo modo usurpari quo eiusmodi vocabula notione quadam argumenti cognitione contenti adhibentur; ita dicitur: nunc evangelizat fidem quam aliquando expugnabat (Gal. 1,23), uti Estius explicat: quia Christi fidelibus extorquere fidem persequendo nitebatur. Eodem modo dicitur fidei obedire, audire fidem, fidem tradi (Act. 6,7; 24,24; Iudas 3), uti dici solet cognitionem tradere etc.

Uti in Veteri Testamento, ita quandoque in Novo quoque fides induit notionem fidelitatis; ita de Deo Rom. 3,3: numquid incredulitas eorum fidem Dei evanescit? item de humana fidelitate Gal. 5,22 tamquam fructu Spiritus sancti et Tit. 2,10: non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes et similiter notione fidei datae 1 Tim. 3,12: primam fidem irritam fecerunt. — Ceterum vide s. v. CHARISMATA, CREDERE.

I. KNABENBAUER.

FIDUCIA. Ea voce in Vet. Testamento plerunque redditur חִזְבָּן, etiam חִזְבָּן (fulciri, fulcrum suum habere, reputare). Ut toto corde confidentiam ponamus in Deo monemur: habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo (Prov. 3,5) et Asa rex oravit: adiuva nos, Domine Deus noster; in te enim et in tuo nomine habentes fiduciam venimus contra hanc multitudinem (2 Par. 14,11). Pariter: in timore Domini fiducia fortitudinis (Prov. 14,26). Tali fiducia Susanna in periculo gravissimo confortata est: flens suspexit ad caelum; erat enim cor eius fiduciam habens in Domino (Dan. 13,35). Saepe fit admonitio ne confidentia et spes ponatur in hominibus, multo minus in idolis; ubi sunt dii eorum, in quibus habebant fiduciam (Deut. 32,37)? Et Hanani propheta dicit ad Asa regem Iuda: quia habuisti fiduciam in rege Syriae et non in Domino Deo tuo, idcirco evasit Syriae regis exercitus de manu tua

(2 Par. 16,7). Eius qui Deum obliviscitur fiducia est sicut teta aranearum (Job 8,14). Prophetae reprehendunt eos qui fiduciam suam ponunt in auxilio extraneorum; ita Isaías invehitur in eos qui fiduciam habent in umbra Aegypti, in quadrigis eius, quam in ignominiam fore dicit (30,2, 3; 31,1); pariter monet feremias contritum iri urbes in quibus habuerint fiduciam; monet ne confidant vane in templo (5,17; 7,14). Tempore Ezechiae regis Rabsaees dux regis Assyriorum irridet Iudeos eo quod in Domino fiduciam habeant; Isaías autem regem et populum iubet firmam in Domino habere fiduciam, in cuius fiduciae praemium e periculo erexit sunt (4 Reg. 18,19 ss. Is. 36,4 ss.).

In Novo Testamento ea voce exprimitur ὁραστος; Act. 28,15, item ὁραστή Matth. 14,27 i. e. bono vel forti animo estote; item πεποιθηται 2 Cor. 3,4, cui notio quoque congruit πεποιθεται Phil. 3,3: gloriamur in Christo non in carne fiduciam habentes. Verum plerumque ea voce redditur παρεργηται quae proprie est libertas in dicendo et quaedam audacia, seu alacris quaedam et imperterrita confidentia; ita Act. 4,29: da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum Dei; item Act. 4,31: 2 Cor. 3,12: habentes igitur talen spem multa fiducia utimur et 7,4: multa mihi fiducia est apud vos. In Christo Iesu nos habere fiduciam apostolus saepius affirmat (Eph. 3,12; Hebr. 10,19 in sanguine Christi; 1 Thess. 2,2 in Deo; 1 Tim. 3,13 in fide Christi) non autem in carne (Phil. 3,3 πεποιθεται); cf. Hebr. 3,6 et 4,16. Eodem modo monet S. Ioannes: et nunc, filioli, manete in eo (in Christo), ut cum apparuerit habeamus fiduciam et non confundamur ab eo in adventu eius (1 Ioan. 2,28) et si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum 3,21; cf. 4,17 et 5,14: haec est fiducia quam habemus ad eum, quia quodcumque petierimus secundum voluntatem eius audit nos. Eadem notio etiam ἐπαρεργηται redditur; ita Act. 19,8: cum fiducia loquebatur verbum Dei per tres menses (Paulus Ephesi) et cf. 1 Thess. 2,2. — Hisce satis docemur, in quo fiducia ponenda sit, in quo vero

non, cur et quibus conditionibus alacri confidentia nos armare debeamus.

I. KNABENBAUER.

FIGULUS. Modus operandi figuli describitur Eccli. 38,32 ss.: figulus sedens ad opus suum convertens pedibus suis rotam, qui in sollicitudine positus est semper propter opus suum..., in brachio suo formabit lutum et ante pedes suos curvabit virtutem suam (i. e. pedibus rigorem luti emollit); cor suum dabit ut consummet litionem et vigilia sua mundabit fornacem. Similiter Sap. 15,7: tigulus mollem terram premens laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas. Prius enim lutum pedibus calcabatur (cf. Is. 41,23) donec satis molle efficeretur; dein rota figulari opus suum formavit, quae rota figularis duabus rotis constabat, maiore inferiore, minore superiore (unde Ier. 18,3: opus faciebat tigulus בְּנֵבָן הַיּוֹדֵעַ) simili modo ut in mola manuaria. Vasa formata, vasa figuli probat fornax Eccli. 27,6. Ex Prov. 26,23 licet concludere tigulis artem obducendi vasa materia quadam splendida non fuisse ignotam; legitur enim ibi hebr. argentum scoriarum obductam super testam (vas fictile). Figulos etiam instrumenta idolatriae, idola, quandoque fecisse Sap. 15,8 indicatur: labore vano deum fingit de eodem luto. — De figulis quorum mentio fit 1 Par. 4,23 vide quae disputat De Moor in periodico La Science catholique 1894 p. 714. — De agro figuli vide s. v. HALCELDAMA.

FILIUS. Haec vox modo multiplici adhibetur.

Notio primaria is dicitur filius qui a patre genitus est. Filiis praecipitur, ut honorent patrem et matrem (Ex. 20,12; Deut. 5,16; Matth. 15,4; Eph. 6,2) et severe animadvertisit in eos qui parentibus debitam reverentiam et obedientiam negant; qui percusserit patrem suum aut matrem, morte morietur; item, qui iis maledixerit (Ex. 24,15, 17; Lev. 20,9; Prov. 20,20; Matth. 15,4); filius contumax et protervus lapidandus erat (Deut. 21,18-21). — Filii heredes sunt honorum parentum, ita lamen ut

filius primogenitus partem duplice accipiat (etsi fuerit filius uxoris odiosae; cf. Deut. 21,17); verum ob scelus commissum ius primogeniti in alium potuit transferri; cf. 1 Par. 5,1. Filii autem nothi ab hereditate excludebantur, ut in exemplo Iephete patet Iud. 11,1 s. — Habere filios referebatur ad divinam benedictionem; iis carere opprobrio vertebatur et tamquam castigatione divina infictum considerabatur; cf. Gen. 13,2; 30,23 Rachel pariens filium dicit: abstulit Deus opprobrium meum; 1 Reg. 1,6; Ps. 112,9; 126,3; Prov. 17,6: corona senum filii filiorum; Eccli. 3,6: qui honorat patrem suum iucundabitur in filiis; Deut. 7,14: non erit apud te sterilis utriusque sexus; Is. 47,9; Luc. 1,7 etc. Inde quoque intellegitur lex leviratus (Gen. 38,8; Deut. 23,5 s.). Sed melior est unus (filius) timens Deum quam mille filii impii et utile est mori sine filiis quam relinquere filios impios Eccli. 16,3. 4 et Sap. 3,13 felix dicitur sterilis et quae nescivit thorum in dilecto, dum maledictae et insensatae appellantur quae ex adulteriis filios concepere gestiunt. — Quamvis in utroque testamento obedientia filii erga parentes saepius graviter in iungatur (Lev. 19,3; Prov. 1,8; Eccli. 3,1-18; Marc. 7,10; Eph. 6,1-3; Col. 3,20; 1 Tim. 3,4), tamen etiam significatur accidere posse, ut filii, ne servitio divino desint, parentes debeant relinquere vel iis obsistere (cf. Matth. 10,37; 19,29; Luc. 9,39; 14,26). — Ex una parte dicitur Deus visitare iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam generationem eorum qui oderunt me (Ex. 20,5; Deut. 5,9; Os. 4,6; Ier. 32,18; Am. 7,17), ex altera parte autem: non occidentur patres pro filiis nec filii pro patribus; sed unusquisque pro peccato suo morietur (Deut. 24,16; cf. Ier. 31,30; Ez. 18,20: filius non portabit iniquitatem patris etc. cf. 18,1-18). Quae duo facile inter se conciliantur. Ubique enim terrarum notum est posteros in se experiri mala quae maiores commiserint; si pater opes suas dissipaverit, filii in deteriore sunt conditione; si pater criminibus honorem civium perdidierit, tota familia subit ignominiam. Porro facillime fit, ut in-

doles patris impii etiam in filiis quasi renascatur; unde consortes et participes pravitatis paternae merito puniuntur; insuper quos Deus poniturus sit additur נָשָׁר לְאַבִּי odientes me « et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me » (Deut. 3,9. 10 hebr.).

Latiore significatu filius quandoque dicitur pro nepote; ita Gen. 29,3 Laban vocatur filius Nachor, cum sit filius Bathuel, nepos Nachor; similiter Esdr. 3,1 cf. Zach. 4,1. Dei generatim filii dicuntur posteri; ita filii Israel, filii Levi, filii Ammon i. e. Israelitae etc.; homines dicuntur filii Adam Eccl. 3,21; Eccl. 40,1: iugum grave super filios Adam. Similiter sermo infertur de filiis Sion (Is. 66,8), filii Ierusalem (Matth. 23,37). Filii Abraham vocantur et ii qui ab Abraham stirpe descendunt et ii qui indolem Abraham imitantur: cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt ii sunt filii Abrahae Gal. 3,7; immo eam rationem esse longe potiorem apostolus indicat: neque qui semen sunt Abrahae omnes filii Rom. 9,7. Porro nomen filii usurpatur etiam de eo qui erga alium subiecctionem, obedientiam, amorem i. e. eos animi sensus quos filius in patrem habet exprimere vult. Ita Achaz misit nuntios ad Theglathphalasar dicens: servus tuus et filius tuus ego sum 4 Reg. 16,7; discipuli dicuntur filii, quia magistros observantia et amore prosequuntur qui quasi parentum officio fungentes et parentum partes supplentes eos erudiunt; ita filii prophetarum (3 Reg. 29,33; 4 Reg. 2,3 etc.); ita Paulus vocat Timotheum filium suum carissimum; eos quos praedicatione sua ad Iesum adduxit, quos spiritualiter genuit, filios appellat (1 Cor. 4,17; Gal. 4,19; 1 Tim. 1,2. 18; 2 Tim. 1,2; Tit. 1,4; Philem. 10: obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo; 1 Petr. 5,3: Marcus filius meus etc.). Quare magister discipulum alloquitur: fili mi; exempla habes plurima in libris Prov. et Eccli., et Christus quoque discipulos eo nomine alloquitur: filioli (Marc. 10,24; Ioan. 13,33; 21,5 πατέρες), uti alios quoque ad consolationem dandam et amorem suum exhibendum compellat:

confide, fili τέλον Matth. 9,2) etc. Notio subiecōis effertur in filio mortis, filio irae etc. quo nomine appellatur qui morti est destinatus, irae Dei obnoxius; similiter filius gehennae, filius perditionis (cf. 1 Reg. 20,31; 2 Reg. 42,5; Matth. 23,15; Ioan. 17,12; Eph. 2,3).

Similitudine quadam cum generatione qua natura propagatur it qui alienius virtutis vel vitii naturam et indolem in se exprimit filii vocantur v. g. filii roboris, sapientiae, lucis, obedientiae; filii iniquitatis (i. e. Belial), superbiae (2 Reg. 7,10; Matth. 11,19; Eph. 5,8; 1 Petr. 1,14 etc.). Similiter filii diaboli (1 Ioan. 3,10).

Sensu sublimiore dieuntur filii Dei qui a Deo creati peculiari quadam dignitate in eius regno praediti sunt. Ita appellantur filii Dei angeli, nobilissimae Dei creature (Iob 4,6; 2,1; 39,7; Ps. 28,1; 88,7); populus Israel, quem Deus singulari modo sibi elegit in pecculum, in regnum sacerdotale, in gentem sanctam Ex. 19,5. 6, vocatur « filius meus primogenitus » (Ex. 4,22); et Deus dicitur pater populi et genuisse populum (Deut. 32,6,18) et Deus conqueritur : filios enutrii et exaltavi, ipsi autem spreverunt me (Is. 1,2; cf. Is. 30,1. 9; 43,6; Ier. 3,14) et apud Osce dicit : ex Aegypto vocavi filium meum (11,1) et Ephraim dicitur a Deo filius honorabilis (Ier. 31,20); etiam uno loco alii populi filii appellantur, Deo de Israel dicente : quonodo ponam te in filios (Ier. 3,19). Si totus populus theocraticus vocatur filius Dei, non mirum est peculiari modo eam appellationem attribui regi theocratico qui sedet super solinu Domini et qui pascit populum Dei; ita 2 Reg. 7,14 : ego ero ei in patrem et ipse erit mihi in filium (quae verba proxime de Salomone dicuntur; cf. 1 Par. 22,10) et Ps. 88,28 de Davide : ego primogenitum ponam illum. Pariter eo nomine honorantur indices : ego dixi : dii estis et filii excelsi omnes (Ps. 81,6) et etiam homines pii culoresque Dei eximiū eo nomine designantur; cf. Ps. 72,13; Prov. 14,26; Sap. 2,13.

Quo ultimo exemplo iam ad id deve-nimus, quod in iustis omnibus qui scil.

gratia sanctificante praediti sunt obti-net; hi enim sunt propter gratiam hanc, quae est participatio quaedam naturae divinae (2 Petr. 1,4), semen Dei (1 Ioan. 3,9), filii Dei, utique per adoptionem (vide s. v. ADOPTIO); sed cum ornali sint illa gratia et nati ex Deo dicantur (Ioan. 4,13; 1 Ioan. 3,9) et Deus eos genuerit verbo veritatis (Iac. 1,18; cf. Ioan. 3,5), eluet iustos modo multo ex-cellentiore prae populo theocratico vocari filios Dei accepto spiritu Dei et spiritu adoptionis filiorum (Rom. 8,14. 15); quare in Novo Testamento iubemur orare ad Deum : pater noster et Jesus saepe Deum vocat patrem nostrum nosque horlatur, ut simus filii patris nostri caelestis, ut scil. eius sanctitatem quantum possumus imitatione exprimamus (Matth. 3,45; Luc. 6,35); unde peculiari modo, quia Deus est Deus pacis, pacificatores vocantur filii Dei (Matth. 5,9). Ut filii Dei, sunt etiam iidem here-des Dei (Rom. 8,17), quibus bona dei obvenient. Haec tandem glorificatio appellatur revelatio filiorum Dei (Rom. 8,19); nunc enim filii Dei sumus, sed nondum apparuit quid erimus; cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus cum sicuti est (1 Ioan. 3,2).

Alio omnino modo Iesus appellatur filius Dei. Discremen iam appareat in eo quod vocatur filius Dei unigenitus, filius proprius. Quo sensu sit Filius Dei eruitur ex omnibus locis quibus divina eius natura probatur. Vide s. v. IESUS CHRISTUS n. 3.

Ipse Iesus plerisque se nominal filium hominis. Quod nomen ex Daniele 7,13 petitum Messiam designat; vide s. v. IESUS CHRISTUS n. 2.

Alias filius hominis, filii hominum modus est loquendi in Veteri Testamento vel in parallelismo ad hominem vel ut designetur homo fragilis, mortalis, debilis, qui ipsa sua origine ab homine naturam fragilem, miseris mortisque subiectam manifestet. Ita Ps. 8,5 : quid es homo quod memor es eius aut filius hominis quoniam visitas eum (Ps. 8,5)? quanto magis homo putredo et filius hominis vermis (Iob 23,6). Qui modus loquendi saepius cernitur, quando Deo opponitur homo : non est Deus quasi

homo ut mentiatur, nec ut filius hominis, ut mutetur (Num. 23,19); si Dominus incitet te adversum me, odoretur sacrificium; si autem filii hominum, maledicti sunt in conspectu Domini (1 Reg. 26,19); similiter Ps. 10,3 : oculi eius (Dei) in pauperem respiciunt; palpebrae eius interrogant filios hominum; Ps. 32, 13 : de caelo respexit Dominus, vidit omnes filios hominum; Ps. 106,8 : confiteantur Domino misericordiae eius et mirabilia eius filii hominum etc. Vel : quis es tu, ut timeres ab homine mortali et a filio hominis qui quasi faenum ita arescet (Is. 51,12)? Ezechiel propheta ab angelo vel Deo compellari solet : filii homini (2,1; 3,1. 4. 10. 17. 23; 4,1. 16; 5,1; 6,2 etc.), qua compellatione admoneatur conditionis humanae fragilis et per se impotentis ad res altiores. Vult enim Deus ut animo demisso munus obeat propheticum et ut sibi conscientia sit omnem vim et efficaciam derivari ab ope divina.

Praeterea non erit inutile notare quosdam modos loquendi hebraeos : ad designandam aetatem dici solet : Noe filius quingentorum annorum i. e. 500 annos natus (1 Reg. 43,1 in Vulgata legitur : filius unius anni erat Saul; in textu hebr. numerus iniuria temporum excidit, unde : filius ... annorum erat Saul). Dicitur filius senectulis patris vel iuuentutis filius a patre sene vel iuvenc genitus (Gen. 37,3; Ps. 427,4 hebr.). Dicitur lucifer filius aurorae (Is. 14,12; in Vulgata : qui mane oriebaris); sagittae dicuntur filii pharetrac Lament. 3,13, filii arcus Iob 41,20 hebr.; arietes filii Basan Deut. 32,14; populus appellatur filii areae meae i. e. populus affictus et quasi miseriis trituratus Is. 21,10; vinea facta est in cornu filio olei i. e. in colle pingui, ubere Is. 5,1; filii olei i. e. uncti a spiritu Domini ad munus theocraticum obeundum Zach. 4,14; filius noctis appellatur Ion. 4,10 rincinus, qui fit et perit una nocte; stellae comites appellantur filii (Iob 38,32) etc.

De filiis Dei et filiabus hominum Gen. 6,2 ss. vide s. v. DILUVIUM I. (col. 77).

FIMUS. Tamquam res immunda e castris debuit simus removeri; quando

agitur de hostiis, praecipitur, ut cum pelle, intestinis extra castra comburatur (Ex. 29,14; Lev. 4,11; 8,17; 16,27; Num. 19,3). Notum est in regione orientali fimum siccatum adhiberi ad ignem aedium; et igne e fimo boum accenso Ezechiel sibi panem afflictionis coquere iubetur (4, 13). In maxima vetustate penuria simus columbarum comedebatur; facta est fames magna in Samaria et tamdiu obsecra est donec venundaretur quarta pars cabi stercore columbarum quinque argenteis (4 Reg. 6,23); turpi exaggeratione Rabsaces civibus hierosolymitanis exprobrat quod iam ad eam miseriam redacti sint, ut comedant stercore sua. Sacerdotibus malis Deus summam declarat indignationem qua sacrificia polluta execratur : dispersam super vultum vestrum sterco sollemnitatem vestram (cf. Lev. 4,11; 8,17) et auferent vos cum eo (Mal. 2,3 hebr. i. e. simul cum stercore efficiunt e templo). Quod legitur 3 Reg. 14,10 : et mundabo reliquias domus Jeroboam, sicut mundari solet simus usque ad purum, destructio nem declarat usque ad internectionem.

— In urbe Ierusalem porta stercore

saepius commemoratur (Neh. 2,13; 3,

14 porta sterquilinii; 12,31), quae ex

Neh. 3,13-15 sila erat inter portam val-

lis et portam fontis; proin in parte me-

ridionali urbis. Vide IERUSALEM V. 3. 3.

FIRMAMENTUM. In rebus naturalibus sacrae litterae modo loquuntur populari sicut res sensibus exhibentur. Unde in narratione quoque creationis sermo est de firmamento, uti sensibus deprehenditur : fiat firmamentum (בָּשָׁר expansum); fiant luminaria in firmamento... et posuit stellas in firmamento caeli (Gen. 1,6. 14. 17) et : extendens caelum sicut pellem (Ps. 103,2; cf. Is. 40,22). Secundum aspectum quem praebet firmamentum describitur ut opus lapidis saphir, ut crystallum (cf. Ex. 24, 10; Ez. 1,22). In firmamento praeclaras cerni opera Dei, unde Deus landandus sit, psalmis enuntiatur (Ps. 18,2; 150,1); gloria sanctorum in resurrectione comparatur splendori firmamenti : fulgebunt quasi splendor firmamenti Dan. 12,3. In theophania quae Ezechieli exhibetur,

apparet super capita cherubim forma quaedam vel species quasi firmamentum quod crystallo simile erat (Ez. 1, 22).

Ceterum in Vulgata firmamentum varias voces hebr. exprimit; ita 2 Reg. 22, 9 factus est Dominus firmamentum meum בְּשֶׁבֶת (fulerum) et in Ps. 47,3 סָבֵב, item Ps. 70,3 (petra); 3 Reg. 8,43 evanides in firmamento (בְּכֹוֹן) habitaculi tui; item v. 49; et omne firmamentum בְּכֹוֹן panis contrivit; posnisti firmamentum (בְּבָצֶר) eins formidinem; et erit firmamentum (בְּרִאַת), abundantia frumenti in terra (Ps. 104,16; 88,41; 74,16); firmamentum (בְּסִבְתָּה) est Dominus timentibus cum Ps. 24,14 etc. Sap. 4,3 firmamentum exprimit בְּשָׂרָב, Ecli. 3,34 שְׁגָרְגָּמָךְ; item Ecli. 34,19; 49,17; 43, 1. 9 שְׁגָרְגָּמָךְ.

FISTULA vertitur a S. Hieronymo imprimis hebr. נִפְלָאָה, quod Cant. 4,14 inter aromala recensetur et alias rectius calamus explicatur. V. CALAMUS. — Praeterea fistula est instrumentum musicum, scilicet arnudo pastorum (שְׁנִירָה), quae etiam nunc in Palaestina frequenter auditur; ennumeratur inter varia instrumenta musica Dan. 3,5. 7. 10. 13 (chald. נִפְלָאָה et v. 10 נִפְלָאָה).

— Ex similitudine etiam ossa magni Behemoth fistulae i. e. canales aeris dicuntur Job 40,13 hebr. 18 נִפְלָאָה בְּגַדְעָה.

— Satis vexalus est lexus qui legitur in historia captae arcis hierosolymitanæ 2 Reg. 5,8 « proposuerat David in die illa præmium qui percussisset Iebusænum et tetigisset domatum fistulas (נִפְלָאָה בְּגַדְעָה) »; de quo cf. commentatores (F. de Hummelauer et al. et art. JERUSALEM VI. et VII).

L. FONCK.

FLAGELLUM proprio est instrumentum ad caedendum loris confessum. Lex plagarum seu flagellationis haec erat: si eum qui peccavit, indices digni viderint plagis, prosterrent et coram se facient verberari, ita dimittaxat, ut quadragenarium numerum non excedant, ne foede laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus (Dent. 25,2. 3). Postea

ne numerus iste excedatur a rabbini statutum fuit, ut solum plagæ triginta novem infligerentur; id quod iam tempore apostolorum uso inductum fuisse, ex 2 Cor. 11,24 discimus. Durior flagellandi modus indicatur 3 Reg. 12,11. 14 et 2 Par. 10,11. 14: paler meus, inquit Roboam, cecidit vos flagellis, ego vero caedam vos scorpionibus (fuscis spinosis, flagris aculeatis) et fud. 8,7: conferam carnes vestras cum spinis tribulisque deserti. Crucifixus flagellorum etiam saevitum est ab Antiocho rege in fideles Dei servos, quos flagris et taureis caesos compellere studebat ad edendas contra legem carnes porcinas (2 Mach. 7,1). In synagogis quoque poena flagellationis infligebatur; cf. Matth. 10,17; 23,34; Act. 5,40. Crudelior erat flagellatio more Romanorum facta, cum ei nullus certus plagarum numerus esset praestitutus; instrumenta constabant loris, aculeis, funiculis; etiam nodi plumbi flagellis addebatur, aciculae, uncinuli, aculei ferrei sculicis inserebantur, quibus miserorum culis ad costas usque et ossa lacerabatur. Et Iesum quidem crudelissime fuisse flagellatum, iam ex eo concluseris quod Pilatus eius aspectu sperabat fore, ut ferocius Iudeorum animi emollirentur. Civis romani lege Porcia et lege Sempronia ab eiusmodi poena qua solum servi et alienigenæ castigabantur omnino erant immunes; quare ea voce: civis romanus sum, apostolus flagella a se averbit (Act. 22,25 s.) et alias, cum se flagellari permisisset, ea voce magistratibus timore incussil (Act. 16, 37 s.). — Obvia translatione flagellum dicitur de magna calamitate, qua quis vel a Deo vel ab homine afficitur. Ita sermo fit de flagello linguae (Job 5,21) et Ecli. 26,9: in muliere zelotypa flagellum linguae; Ps. 34,13: congregata sunt super me flagella.

FLUMEN. Solo nomine fluminis designatur in libris Vet. Test. vel fluvius Aegypti, Nilus, vel Euphrates vel etiam Tigris (v. s. vv.).

FLUXUS vide s. v. IMMUNDITIA et MORBI.

FOEDUS. Generatim foedus est pactum certis conditionibus initum. Iam

Abram habebat foedus cum Mamre eiusque fratribus, qui eum in pugna cum regibus vi foederis adiuabant (Gen. 14,13. 24); foedus cum eo expetit Abimelech, ne sibi ab Abraham damnum inferretur, id quod Abraham spopondit postulans ne servi eius sibi puteum eriperent. Donis acceptis Abimelech se obstrinxit ad foedus fideliter servandum (Gen. 21,22 s.). Similiter foedus initum est inter Isaac et Abimelech, quod convivio celebrato sanctum est iureirando (Gen. 26,29 s.); foedus quod inierunt Laban et Iacob iuramento, sacrificiis, epulis sacrificialibus conclusum est (Gen. 31,44. 54). Israhelitae severe prohibentur ne foedus ineant cum gentibus terrae Chanaan (Ex. 23,32; 34,13; Deut. 7,2); eiusmodi foedera cum extraneis etiam a prophetis acriter reprehenduntur, ut potest populo Dei indigna qui totam fiduciam in Deo ponere debeat; cf. Is. 28, 14 ss.; 30,1 ss.; 31,1; Ier. 2,18; 2 Par. 20, 37. Quam sancta habita sint foedera semel inita, exemplo est modus agendi Iosue cum Gabaonitis qui mendaciis suis foedus ab Iosne impetrarunt, quod foedus acceptis ab eis cibariis initum est. Fraude enim detecta foedus tamen servandum esse Iosue censuit: iuravinus illis in nomine Domini Dei Israel et idcirco non possumus eos contingere (Jos. 9,6 s.). Quia narratione simul edocemur de modo foedus ineundi: « suscepérunt igitur de cibariis eorum »; valebat itaque eo iam tempore quod hodie apud tribus eius regionis obtinet: quocum cibum semel capiebant, eum tanquam socium et amicum habent et tueruntur. Inde quoque explicatur foedus, pactum salis (Num. 18,19; 2 Par. 13,5), quia in convivio quo quis in socium et amicum suscipiebatur, necessarium illud condimentum non derat. Alius modus foedus ineundi cernitur in Ionatha qui paciscens cum Davide partem vestimentorum Davidi dedit (1 Reg. 18,3. 4).

Sublimius foederis genus est quod Deus inire cum homine dignatur. Prima eius mentio fit, cum Deus indicto diluvio Noe cum sua familia se servaturum promittit; ubi itaque illud: ponamque foedus meum tecum, Dei promissionem et sponzionem salutis continet. Noe ex

sua parte debet arcā fabricare et cetera quae Deus iubet praestare. Post diluvium Deus statuit pactum: nequam omnī caro ultra interficietur aquis diluvii et in huius foederis signum accipi iubet arcum suum in nubibus (Gen. 6, 18; 9,9 s.). Postea Deus ex genere humano unum elegit, in quo omnes gentes demum essent benedicenda et qui pater esset futurus populi electi. Cum eo Deus sollemniore modo foedus pepigit Gen. 15,9 s.; cernitur enim ibi modus pangendi foedus qui similis ratione apud alios quoque populos celebrabatur; immolatae quippe victimae dividebantur in duas partes et inter eas contra se positas paciscentes medii transibant, cuius rei significatio declaratur Ier. 34,18: dabo viros qui praevaricantur foedus meum (sicut) vitulum quem conciderunt in duas partes et transierunt inter divisiones eius. Proinde isto transitu fidelem observationem foederis spondebant et ut in frusta conciderentur si non observarent se devovabant. Promissio vero quam Deus foedere sancivit erat: semini tuo dabo terram hanc etc. Gen. 15,18. Quod foedus Deus mox confirmavit mutans Abram nomen in Abraham: patrem multarum gentium constitui te (Gen. 17, 5) et postulans, ut signum foederis adoptetur circumcisio, quae sit sponsio observationis foederis (Gen. 17,9 s.): ambula coram me et esto perfectus (Gen. 17,1). Vi huius foederis initi cum Abraham et Isaac (Gen. 17,19) Deus populum ex Aegypto liberavit: ego audivi gematum filiorum Israel quo Aegyptii oppresserunt eos et recordatus sum pauci mei (Ex. 6,5; cf. 2,24). Quod foedus demum in Sinai ita est completum, ut cum toto populo iniretur: si audieritis vocem meam et custodieritis pactum meum, eritis mihi in pecuniam de cunctis populis, in regnum sacerdotale et gens sancta (Ex. 19,5. 6) et populus spopondit: cuncta quae locutus est Dominus faciemus (v. 8). Deus itaque dedit leges quibus omnes populi conditions optime constituerentur et promisit quamdiu foedere fideliter stetissent se illis ad futurum esse cum omni benedictionum copia; foederis vero violationem se esse ultimum. Atque utrumque per totam populi

historiam cernitur. Foedus autem sinaiticum oblatis sacrificiis sanctum est; uti Abraham victimas divisit in duas partes, ita Moyses sanguinem sacrificalem in duas divisit partes; unam partem fudit super altare, alteram misit in crateras et ex ea aspersit populum dicens: hic est sanguis foederis quod pergit Dominus vobiscum super cunctis sermonibus his (Ex. 24,8). Atque velut signum peccati huius foederis consideratur celebratio sabbati (Ex. 31,16); et sanctuarium a Deo constitutum, quo in medio populo suo versari cunque ut Deus foederis regere vult, appellatur tabernaculum foederis, area foederis. Ut apud homines foedus confirmatur convivio, ita sancta illa cum Deo societas exprimitur epulis sacrificalibus; quare de hoc foedere quoque usurpatur locutio: sal foederis (Lev. 2,13; Num. 18,19 etc.).

Praeterea illa quae stabili modo instituta sunt, etiam nomine foederis quandoque designantur. Ita quod posteris Levi sacrum ministerium commissum est, dicitur pactum Levi (Mat. 2,8); ius sacerdotum percipiendi certas sacrificiorum partes et primitias dicitur pactum salis semipiternum coram Domino (Num. 18,19); pariter: et erit tam ipsi (Phinees) quam semini eius pactum sacerdotii semipiternum quia zelatus est pro Deo suo et expiavit seclus filiorum Israel (Num. 25,13). Pariter quod Deus Davidi promisit 2 Reg. 7,14 de regno aeterno, David appellat pactum aeternum quod Deus secum inierit (2 Reg. 23,5). — Populus utique foedus illud initum saepe violavit, praesertim idolatria (vide s. v.); neque tamen deerant qui populum ab apostasia revocarent, immo qui foedus renovandum et redintegrandum curarent; ita Iosue (Jos. 24,23 s.); Ioiada 4 Reg. 11,17; tempore Iosiae 4 Reg. 23,3; Ier. 11,1; Esdr. 10,3; Neh. 9,38.

Iam prophetae rationem foederis quoque annuntiant pro tempore instauracionis gloriose regni Dei, i. e. pro tempore messiano. Ita de servo Domini, de Messia dicitur a Deo apud Isaiam: dedit in foedus populi (Is. 42,6; 49,8) i. e. ut sis mediator foederis pro populo, ut foedus denuo restituatur; eodemque modo vocatur Messias angelus testamenti

i. e. nuntius foederis (Mal. 3,1 hebr.). Et foedus messiani temporis pariter tangitur promissione: feriam vobiscum pactum semipiternum, misericordias David fidèles (Is. 53,3) i. e. secundum promissa firma Davidi data, quae leguntur 2 Reg. 7,14; pariter cf. Is. 34,10; 59,21; 61,8. Idem foedus tanquam novum annuntiat Ieremias 31,31 s. qui sicut Isaías quoque eius foederis naturali et indolem spiritualem clare effert; cf. Ier. 32,40; 33,20 itemque Ez. 16,62; 34,23; 37,26. Porro ut velut foedus saepius tanquam foedus matrimoniale proponitur (cf. Is. 50,1; Ier. 2,2; Ez. 16,8 s.; Os. 2,2 etc.), ita novum quoque; inde Os. 2,19 sponsabo te mihi in semipiternum et Messias tanquam sponsus praedicatur in Ps. 44 et gens Messiae tanquam sponsa (Is. 61,10).

Hic plane concordant ea quae Christus et apostoli statuunt. Et Christus quidem, simili modo uti Moyses sanguine sacrificiali foedus sinaiticum vetus inauguravit, sanguine multo pretiosiore novum foedus condidit dicens cum clara ad illa Moysis verba allusione: hic est sanguis meus novi testamenti (Matth. 26, 28). Apostolos esse ministros novi testamenti S. Paulus asserit (2 Cor. 3,6) et quomodo a ratione foederis ipsa testamenti indoles non sit aliena, immo foedus hoc sit verum testamentum, vera dispositio mortis causa, apostolus docet Hebr. 9,16; scribimus enim heredes caeli morte Christi; et haec testamenti ratio iam in vetere foedere erat indicata, quia illud quoque in sanguine, ergo morte victimae intercedente, dedicatum est (Hebr. 9,18 s.). Quantopere autem foedus novum praestet praeterea, multis explicatur modis. Id enim iam eluet ex eo quod vetus sit umbra, figura, novum autem habeat ipsa bona messiana; patet ex dignitate eius qui sponsor est novi foederis, Iesu Christi, qui ut Filius Dei, dignitatem angelorum et Moysis, infinite superat Hebr. 1,4 s.; 3,2; 7,22; patet ex dignitate ministerii eius quod versatur circa sanctuarium caelestis (Hebr. 8,1, 6), ex pretio sanguinis sacrificialis per quem intravit in sancta aeterna redemptione inventa (I. e. 9,11 s.). Hoc porro foedere conscientia emundatur, una

oblatione consummantur sanctificati, fit accessus ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Ierusalem caelestem et multorum milium angelorum frequentiam et ecclesiam primitivorum et iudicem omnium Deum et spiritus iustorum perfectorum et testamenti novi mediato-rem Iesum; hoc foedere via ad sanctuarium caeleste, ad ipsam Dei visionem aperta est (Hebr. 9,8. 14; 10,10; 12,22 s.); hoc foedere filii evadimus Ierusalem caelestis, cives sanctorum, domestici Dei, heredes Dei, coheredes Christi (Gal. 4, 26; Eph. 2,19; Rom. 8,17). — Nota **בְּרִית** reddi foedus, pactum, testamentum (cf. Ps. Eccli.). — Vide etiam ARCA FOE-DERIS.

I. KNABENBAUER.

FOENUM accipi debet in Vulgata notione graminis, herbae viridis. Ponitur enim pro hebr. בְּרִית Deut. 4,5; 4 Reg. 19,26; Ps. 71,16 florebunt de civitate sicut foenum terrae; Ps. 91,8; 101,3. 12; 104,35; 103,20; Prov. 27,26; Is. 37, 27; Dan. 4,22. 29; aliis in locis pro **חַצֵּיר** Iob 40,10; Ps. 36,2; 102,13; 103, 14 producens foenum iumentis; 128,6; 146,8; Is. 40,6. 7. 8; 51,12 quasi foenum arescit. Etiam ponitur pro **עֲשָׂרִים** (manipulus) Ier. 9,22; Am. 2,3; Mich. 4,12; Zach. 12,6. In libris Novi Test. ponitur pro γέρπος quae vox plerumque pro gramine viridi adhibetur. Notione generali graminis etiam foenum esse a nostro interprete acceptum patet; nam dicitur viride foenum (Marc. 6,39; Apoc. 8,7), flos foeni (Iac. 1,10; 1 Petr. 1,24). Gramen calore solis cito arescit, si seculatur; quare ut imago fragilitatis humanae, gloriae citissime transeuntis adhibetur. Gramen aridum, siccum ad alimentum ignis inserviebat (Matth. 6,30; Luc. 12, 28).

FOENUS lucrum est quod creditor ultra pecuniae summam quam commo-davit exigit. Israelitis interdictum erat foenus exigere a fratre i. e. ab Israelita (Deut. 23,19); ab alienigenis autem cuius maius esset periculum sortis accipere licuit. Immo recensetur inter benedi-ciones quae legis observantiam conse-quentur: foenerabis gentibus multis et

ipse a nullo accipies mutuum i. e. eris valde dives (Deut. 15,6; 28,12) et inter maledictiones: advena foenerabit tibi et tu non foenerabis ei i. e. eris indigens et pauper (Deut. 28,44). Foenerari et accipere mutuum saepe esse causam iurgiorum et inimicitiarum indicat Ieremiias 15,10. Commendatur prudentia in foenerando Eccli. 8,13: noli foenerari homini fortiori te; quod si foeneraveris, quasi perditum habe; talis enim cogi vix potest ad reddendum debitum. Verum indigenti succurrere oportet et dare mutuum: qui facit misericordiam, foeneratur proximo suo; foenerare proximo tuo in tempore necessitatis illius (Eccli. 29,1. 2). Perfectionis evangelicae est docente Iesu: mutuum date nihil inde sperantes (Luc. 6,35). Utilissimum foen-randi genus assignatur: foeneratur Domino qui miseretur pauperis et vicissitudinem suam reddit ei (Prov. 19,17). Samuel puer quem mater Anna Domino consecravit vocatur ab Heli sacerdote foenus quod commodaverit Domino (1 Reg. 2,29 — explica h. l. foenus creditum, pecuniam creditam, sortem. Alter in hebr.: reddit libi Dominus semen de muliere hac pro re petita quae a Iahwe postulata est).

FONS. Comparatione instituta cum Aegypto terra Chanaan merito laudatur tamquam terra rivorum aquarumque et fontium (Deut. 8,7). Multa oppida a fontibus vicinis nominata esse v. s. v. AIN. Praeterea in S. Scriptura memorantur fons in via Sur in deserto seu puteus Agar (v. VIVENTIS ET VIDENTIS ME scil. puteus), duodecimi fontes in Elim, fons in Rebla (v. AIN 1), fons Rogel, fons aquae Nephtoa, fons Taphua, fons Harad, fons invocantis de maxilla (v. RAMATH LECHI), fons prope Iezrahel (v. APHEC 4 et ILARAD), fons Elisei (vide s. v. IERICHO), fons Gihon, fons draconis (v. DRACONIS FONS), fons (puteus) Iacob (v. SICHAR); prope Haran in Mesopotamia erat fons (putens), ubi Rebecca aquam bauriebat (Gen. 24,11 s.).

Cum aqua tantae sit necessitatis, non mirum est inter pastores iurgia exorta esse de possessione fontium (Gen. 26,19. 20); quare fodere et quaerere fontes

magni erat momenti et aqua inventa etiam carmine celebrabatur (Num. 21, 17). Tempore belli fontes quandoque obturabantur, ut hostes penuria aquae laborarent; cf. 4 Reg. 3,19. 25; 2 Par. 32,3. 4, 30; ita Ezechias obturavit superiorum fontem aquarum Githon, ne Assyriis prodescent aquae, aquas autem occulit aquaeductu ad occidentem urbis David adduxit. Holofernes quoque posuit custodes ad fontes in vicinia Bethuliae, ut tudaei obsecsti siti adigerentur ad dedicationem (Iudith 7,6-10). — Uti Is. 48,1 dicitur: qui de aquis Iuda existis, ita Ps. 67,27 de fontibus Israel i. e. qui ab Israel genus ducunt.

Cum fons, aqua viva, quae nunquam deficiat, res sit gratissima et exoptatissima praesertim in regionibus validioribus, facile usus vocis translatius explicatur: ita Deus dicitur fons aquae vivae (ter. 2,13), fons sapientiae (Bar. 3,12); ita sermo tit de fontibus salutis (Is. 12, 3), de fonte vitae qui sit timor Domini (Prov. 14,27) vel lex sapientis (Prov. 13, 14 vel de fonte vitae qui sit apud Deum (Ps. 33,10)). Eodem modo Jesus cum sederet ad fontem Iacob loquitur de fonte aquae salientis in vitam aeternam (Ioan. 4,6. 14, et Apoc. 21,6: ego stimenti dabo de fonte aquae vitae gratis. — Ad abundantiae significacionem adhibetur v. g. Prov. 6,11: si impiger fueris, veniet ut fons messis tua.

FORMICA. 1. Formica, hebr. פְּרִזְבָּתִים in Proverbiis a provida sua diligentia atque sollertia laudatur, qua sine duce aut praeceptore aut principe « parat in aestate cibum sibi et congregat in messe quod comedat » (Prov. 6,6-8), populus quidem infirmus, sed sapientior sapientibus (ib. 30,25). De significacione nominis hebraici quod Syris, Chaldaeis, Arabibus cum Hebreis commune est, versiones antiquae atque interpretes omnes consentiunt. Ea autem quae ab auctore sacro laudantur, quod sollertes sint ae providae, atque sine capite in republica ordinate vivant, et tempore messis cibum sibi congregent in horrea sua, apprime formicis convenient, quantum variae species, praecepit *Atta* seu *Aphaenogaster structor* et *A. barbara*,

innumerabilibus turmis in Palaestina vivunt.

2. Rerum naturalium periti, cum cetera facile admiserint, inde a medio saeculo 18. fere usque ad nostram paene aetatem illud unum inter fabulas reicienduu censuerunt, formicas granis ac seminibus vivere caue in nidos suos congregare. Nam cum in nostris regionibus frigidioribus formicæ per hiemem torpore inertes inveniantur, et per reliquum tempus animalem potius cibum sibi conquerant, simile quid de orientalibus speciebus gratis supponentes, auctores etiam gravissimi (v. gr. *P. A. Latreille*, *P. Huber*, etc.) errorem popularem in istis codicis sacri verbis suspecti sunt. At imprimis tota antiquitate omnibusque saeculis anterioribus usque ad 18. illud ipsum de formicis creditum esse scriptores omnium gentium omniumque temporum testantur, nec facile quis consensum adeo generalem erroneum dixerit. Dein hac nostra aetate, immo ultimis hisce decenniis veritas facti, quod supponunt verba textus saeri, a viris doctis variarum nationum (*Lespés*, *I. T. Moggridge*, *Forel*, *H. C. McCook*, al.) ita variis observationibus confirmata est, ut iam non nisi ab ignorantia vel obcaecata stultitia in dubium vocari possit. Omnino igitur constat, neque unquam negari debuit, varias formicarum species palæstинenses et seminibus vivere et grana frumenti tempore messis in nidos suos congregare iisque per hiemem et aestatem sustentari. Quod vel anno salutis 1893 a *Biehm-Baethgen* ignorari (Handwörterbuch ed. 2 I. 80 b) sane mirum est.

Totali quaestionem egregie tractavit *E. Wasmann* in dissertatione « Die getreidesammelnden Ameisen in alter u. neuer Zeit », Stimmen aus Maria-Laach XXXIII. 1887 (II.) 360-74. Praeter auctores ab ipso citatos, ex quibus *Sum. Bochartus* more suo rem doctissime exposuit (Hieroz. II. 588-602, ed. Rosenm. III. 478-97), cf. *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 2 438 s.; *H. O. Lenz*, Zool. d. alt. Griech. u. Röm. 551-6; *L. Lewysohu*, Zool. d. Talmuds 328-31; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible ed. 8, 349-21 et 496-8; *I. G. Wood*, Bible Animals 616-22; *P. Cultrera*, Fauna bibl. 414-6; *J. E. Brehm*, Tierleben ed. 3 *Pechuel-*

Loesche IX. 270-91 (prae*s.* 281); *D. Zanecchia*, *La Palestina d'oggi*, Roma 1896, I. 63; *G. Loreto*, *La zoologia nella Bibbia*, Fornio 1901, 337-42. — De errore opposito recentiorum, qui formicæ speciebus quibusdam americanis non modo factum in Proverbii laudatum, verum etiam rationalem agriculturam concedebant, cf. *Wasmann*, I. c. 370-2.

L. FONCK.

FORNAX (פּוֹנָךְ) Gen. 19,28 dicitur de magna fornace, calcaria, liquandis metallis apla; item Ex. 19,18 (et hebr. 9,8. 10); eadem nolione פּוֹנָךְ fornax ad metalla excoquenda et ad separandas scorias. Quare in usu translato: vos eduxit Dominus de fornace ferrea Aegypti (Deut. 4,20; 3 Reg. 8,51; Ier. 41,4) et tamquam aurum in fornace probavit illos Sap. 3,6; similiter Prov. 27,21: quomodo probatur in fornace aurum, sic probatur homo ore laudantis. Eadem notione adhibetur פּרָנָךְ Dan. 3,6 s.; cf. Eccli. 27,6 vasa sigilli probat fornax (χάρυπος); 38,29. 34; ardorem fornacis tripliciter superal ardor solis Eccli. 43, 3. 4.

FORNICATIO et voces similes fornari, fornicator, dicuntur sensu proprio de vitio (cf. Gen. 38,24; Deut. 22,21; Eccli. 9,10; 26,12; 41,23; 1 Cor. 6,18); verum frequentius de idololatria et apostasia a Deo. Quia enim foedus Dei cum populo tamquam sacrum quoddam conubium considerabatur (cf. Is. 50,4; Ier. 2,2; Ez. 16,8 s.; Os. 2,2 etc.), idololatria et generatim infidelitas contra Deum nomine fornicationis, adulterii designabantur; quae nomina eo quoque aptiora erant, quia cum idololatria saepeissime varia immundicie genera coniungebantur et ad ipsum cultum Astarthes fovendum exercebantur. Inde frequentes sunt locutiones forniciari cum diis alienis, cum Baalim, post deos populorum terrae; forniciari cum universis regnis (i. e. commercium et societatem inire), forniciari cum filiis Aegypti (foedus cum eis inire, quod scil. idem est ac confugere ad opem deorum implorandum), forniciari a Domino etc. cf. Ex. 34,15; Lev. 17,7; 20,6; Iud. 2,17; 8,33; 1 Par. 5,25; Is. 23,17; Ier. 3,1. 6; Ez. 16,45 s.; 23,3 s.; Os. 4,2 s.

Controvertitur quo sensu fornicatio dicatur Matth. 3,32; 19,9 et Act. 13,20. 29; 21,23. Alii enim apud Matth. cum de vinculo matrimonii sermo si fornicationem intellegunt de eo casu ubi nullum existit matrimonium, ergo de coniunctione forniciaria, vel de matrimonio attentato (in gradibus iure divino interdictis); unde Christus diceret tunc solum uxorem posse dimitti quando nullum existisset matrimonium. Alii autem vocem explicant de peccato quovis carnali, quo commisso marito ius sit uxorem quoad lorum et habitationem dimittendi manente vinculo (quia qui dimissam duxerit moechatur); vide utriusque loci explicationem apud *Knabenbauer*, *Comment.* in Matth. — Similius quaedam controversia de notione vocis agitatur in decreto aposolorum. Nam alii censent interdici fornicationem, quippe quae apud gentiles fere res indifferens sit habita, unde fuisse necesse ut explicite prohiberetur. Aliis mirum videtur enumerari fornicationem eodem ordine quo esus carnium diis immolatarum, suffocati, sanguinis. Unde putant ea voce interdici matrimonia in gradibus illicitis, matrimoniumque incestuosum ea voce designari (cf. *Cornely*, *Comment.* in 1 Cor. p. 120).

FORTUNA v. GAD 4.

FORTUNATUS (Φορτούνατος), Corinthinus, qui simul cum Stephana et Achaeo legatus missus est Ephesum a Corinthiis ad S. Paulum eique litteras Corinthiorum attulit (1 Cor. 16,17; quoad 16,13 v. ACHAIUS).

FORUM Ez. 27,14 dicitur de loco in quo res venales exponuntur: et mulos adduxerunt ad forum tuum. Alias adhibetur vox de loco urbis vel vici publico, valde frequentato, ubi cives conveniunt (Act. 17,17), ubi pueri ludunt (Matth. 11,16; Luc. 7,32); in eiusmodi locis publicis et ab hominum multitudine frequentatis pharisaci salutari desiderabant: amant salutationes in foro (Luc. 20,46; Matth. 23,7); ibi quoque stabant qui ad laborem diurnum conduci volebant (Matth. 20,3 ss.). Locus quoque publicus intellegi videtur Marc. 7,4: et a foro (reversi) nisi baptizentur non comedunt; alii tamen de loco commercii

quandoque accipiunt. In foro denique, ut in loco publico, etiam iudicia habebantur (Act. 16,19).

De Appii Foro vide s. v.

FRATER. Inter fratres primogenitus priorem obtinebat locum, id quod in hereditatis quoque agnoscatur; hic enim prae fratribus duplice partem accipiebat (Deut. 21,17). Si agebatur de sorore in matrimonio collocanda, fratres quoque assentiri debebant (Gen. 24,30; 34,13). Maxime commendatur et laudatur concordia inter fratres : ecce quam bonum et quam iucundum habilare fratres in unum etc. Ps. 132,1 et : frater qui adiuvarit a fratre, quasi civilis firma (Prov. 18,19) et inter tria quae probata sunt coram Deo et hominibus primo loco enumeratur concordia fratrum (Eccli. 23,2) et : sex sunt quae odit Dominus et septimum detestatur anima eius..., et hoc septimum est : detestatur eum qui seminat inter fratres discordias (Prov. 6,16, 19).

Maxime proprie vox dicitur de fratribus germanis, uterinis; sed etiam de iis qui ab eodem patre, at diversis matribus, vel ab eadem matre, at diversis patribus sunt editi (cf. Gen. 42,13 Bejamin frater dicitur aliorum filiorum Iacob; Iud. 9,5-21). Dein latiore sensu dicitur de propinquis; ita de filio fratris, uti Lot vocatur frater Abraham Gen. 14,14; filii Aaron, Nadab et Abihu, vocantur fratres Misaelis et Elisaphan filiorum Oziel patrui Aaron Lev. 10,4; similiter in locis v. g. de filiis Zara : lehuel et fratres eorum sexenti nonaginta (1 Par. 9,6 etc.). Fratres quoque dicuntur qui sunt contributes; ita David loquitur ad maiores natu luda : fratres mei vos, os meum et caro mea vos (2 Reg. 19,12), et qui de tribu Beniamini sunt, dicuntur fratres Saul 1 Par. 12,2. Sensu etiam latiore frater designatur is qui est ex eodem populo; ita Hebrei dicuntur fratres Moysi Ex. 2,11; cf. Iud. 14,3; cum enim omnes israelitae appellantur filii Abraham, filii Israel, consequens est, ut inter se vocentur fratres. Eodem porro fratri nomine designantur posteri Isaiae et Ismael Gen. 16,12; Edomitae fratres dicuntur Hebreorum :

transibitis per terminos fratrum vestrorum filiorum Esau Deut. 2,4. 8; cf. Am. 1,14; Abd. 10.

Porro fratri nomine appellantur quoque socius, ii qui foedere iuneti sunt, amici, coniuncti, qui a partibus alienis stant. Ita losue eos qui cum ipso exploratores erant fratres dicit (Ios. 14,8) et David loquitur ad milites suos : non sic facietis, fratres mei, etc. (1 Reg. 30,23) et dolet David de Ionatha : doleo super te, frater mi ionatha (2 Reg. 1,26); Tyrri qui Idumeis bellum intulerunt dicuntur non recordati esse foederis fratrum (Am. 1,9); socii et asseciae Iehu fratres eius nominantur 4 Reg. 9,2 etc. Nolus est hebraismus : dixit vir ad fratrem suum i. e. unus ad alterum, vel dixerunt inter se; item : non docebit ultra vir fratrem suum dicens : cognosce Dominum i. e. alius alium non docebit (cf. Ier. 31,34).

Quare demum cum omnes homines descendant ab uno protoparenkle et Deum habeant creatorum et patrem, nomen fratris ita extenditur, ut designet omnem qui eiusdem naturae humanae est particeps; ita Gen. 9,5; Matth. 5,22; 7,3; Hebr. 2,11.

Fratris nomine etiam similitudo quedam declaratur; ita lob propter clamores lugubres quos edere cogitur dicit : frater fui draconum 30,29 (i. e. lugubres sonos edidi, ut canes aurei; cf. Mich. 1,8 vel Prov. 18,9 : qui mollis et dissolutus est in opere suo frater est sua opera dissipantis. Inde iam facile fluit, cur fratres vocentur qui eadem fide animos habeant coniunctos; ita in libris Novi Test. Christiani dicuntur fratres, idque iure potiore quia eadem regeneratione ex aqua et Spiritu Sancto filii Dei facti sunt, semen Dei in se habent Ioh. 3,5; 1,13; 1 Ioh. 3,9. 10; 5,1), unde inter se fratres sunt. Insuper Christus iam vocavit apostolos suos fratres et fratres quoque eos qui in eum credunt (Matth. 12,48-50; 23,40; 28,10); quare eos esse inter se fratres clare affirmat. Unde eo nomine saepissime et fideles salutant et ii qui socii sunt eiusdem munieris apostolici. Ut fideles inter se vocantur fratres, ita quoque fratres Christi appellantur; nam Christi

stus eos iam eo nomine honoravit (uti modo dictum est), eos sacramenta baptismi effecit filios Dei (adoptivos utique) et secum coheredes gloriae (Rom. 8,17), ita ut ipse sit primogenitus in multis fratribus (Rom. 8,29).

FRATERNITAS. 4 Mach. 12,10 : maluimus mittere ad vos renovare Fraternitatem et amicitiam; ita scribit Iona-thas Spartiatis fratribus; qui enim foedere iuncti sunt fratres quandoque dicuntur. Insuper Arius, rex Spartiatarum, olim scripserat Oniae inventum esse in aliquo scripto de Spartiatis et Iudeis « quoniam sunt fratres et quod sunt de genere Abraham » (1 Mach. 12,21). Verum de hac cognatione praeter varias conjecturas nihil certi afferri potest. — Utitur ea voce S. Petrus ad coetum fide-lium designandum, quippe qui sint fra-tres (1 Petr. 2,17 : fraternitatem diligite : 5,9). Alias fraternitas ponitur in Vulgata pro φιλαδελφίᾳ i. e. amor in fratres, amor fraternitatis Rom. 12,10; 1 Thess. 4,9; Hebr. 13,1; 1 Petr. 1,22; 2 Petr. 4,7.

FRATRES IESU. Nomine fratrum Iesu recensentur Matth. 13,55 ex modo loquendi Nazarethanorum : nonne hic est fabri filius? nonne mater eius dici-tur Maria? et fratres eius : Iacobus, et Ioseph et Simon et Iudas? item Marc. 6, 3 (pro Ioseph etiam legitur Iose). Prae-teara de fratribus eius sermo fit Matth. 12,46; Marc. 3,31; Luc. 8,19; Ioan. 7,3. 5. 10; Act. 4,14; 1 Cor. 9,4. Non posse eos esse fratres germanos Iesu i. e. filii-los Mariae, etsi dogma de perpetua vir-ginitate Mariae interim omittamus, iam inde patet, quod mater duorum explicite statuitur Maria, soror matris Domini, Maria Cleophae: hi duo sunt Iacobus et Ioseph (Matth. 27,25; Marc. 13,40; 16,1; Ioan. 49,25). Unde pater horum fratrum est Cleophas, mater Maria, soror (cognata) matris Domini. Ita iam probatum est fratres illos non esse fratres germanos. Si enim Iacobus et Ioseph non sunt pro-prie fratres, qui primo loco nominantur, etiam duo alii non possunt censeri fra-tres. Insuper Iacobus apostolus vocatur Iacobus Alphaei (filius), apostolus autem Iacobus erat teste Paulo frater Domini (Matth. 10,3; Gal. 4,19); inde concludere

oportet vel eius patrem habuisse nomina duo (Cleophas, Alphaeus — id quod non fuisset inusitatum) vel Alphaei nomen esse idem quod Κλωπᾶς i. e. Κλῆπος modo lenius, modo durius esse pronuntiatum, quae est multorum sententia (cf. *Cornely*, Introd. III. p. 397; *Knabenbauer* ad Matth. 10,3). Itius autem Iacobi frater est Iudas (cf. Luc. 6,16; et in initio epistulae se vocat fratrem Iacobi). Unde iam pro tribus pater et mater assignari potest. Et cum in catalogis apostolorum cum Iacobo Alphaei et Iuda etiam Simon enumeretur, non videtur a vero alienum intellegi Simonem fratrem Domini. Quidquid est saltem duo certe inter aposto-los enumerantur. Atque fratres Domini aliquos apostolis annumerari, etiam col-ligitor ex modo quo apostolus Paulus loquitur : alium autem apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini (Gal. 1,19) et : ceteri apostoli et fratres Domini et Cephas (1 Cor. 9,3; ubi ipsa gradatione et collocazione fratres aposto-los annumerantur) et : visus est Iacobo, deinde apostolis *omnibus* (1 Cor. 13,7). Neque fratres Iesu ideo ab apostolis se-parantur, quod Iohannes scribit 7,3 : ne-que enim fratres eius credebat in eum. Nam quid hoc loco vocet evangelista *non credere*, aliud non est nisi illos non ha-buisse *rectam* de Iesu Messia notionem. Adeo enim eius potentiam et dignitatem credebat, ut vellent opera eius fieri manifesta in Iudea, ut ei dicarent : ma-nifesta te ipsum mundo! Sed in *recta* de Iesu notione eo tempore reliqui quoque apostoli defecerunt. — Si itaque Iacobus filius erat Clopae, fratres Domini erant eius consobrini; idem testatur Hegesip-pus (cf. *Euseb.* Hist. eccl. 4,22; M. 20, 380), qui etiam asserit Clopam fuisse fratrem Iosephi fabri (cf. *Euseb.* Hist. eccl. 3,11; M. 20,218; *Epiph.* Haer. 78; 7; M. 42,708).

FRUMENTUM. 1. Generaliter fru-men-tum dici possunt omnes plantae, unde farina ad panificium apta praepa-ratur; immo etiam generalius frumen-tum in Vulgata adhibetur pro omni cibo (ζέστη Gen. 44,1; ἔπιστριψός Judith 2,9 gr. 18), cuius partem praecipuam, maxime orientalibus, frumentum constituit. Sen-

su specialiore frumentum dicuntur plantae gramineae cereales, quarum grana materiam panis praestant. Ita *frumentum* in Vulgata recte explicantur nomina hebraica כְּרֵדָה et שַׁבָּר et graeca σῖτος et σῖτον. Sensu vero specialissimo frumentum in Vulgata dicitur praecipua eius species triticum (חִטָּה, pl. חִטִּים, chald. חַטִּים et חַטִּין), more etiamnum variis populis usitato (ital. *formento* et *frumento*, gall. *froment*).

Cf. J. J. Clément Mullet, *Les noms des céréales chez les anciens*, Paris 1865; V. Hehn, *Kulturpfl. ed. 6*, 537).

2. Species frumenti nominibus istis generalibus comprehensae eae sunt, quae in campis Palaestinae regionumque vicinarum colebantur vel forte aliunde eo afferebantur. In S. Scriptura quattuor praeceps occurunt: *triticum* (חִטָּה, σιτός), *hordeum* (חַנְעָן, ψρόνη), *far* s. *spelta* (חַמְטָה, δλέρχ s. ζέα), *milium* (חַנְדָּה, ζέγγος, quod alii *sorghum* esse volunt): de quibus cf. sing. artic. — *Secale* atque *avena* in libris sacris non commemorantur, quorum cultura populis orientalibus nec antiquitus cognita erat neque nunc accepta est: pariter *oryza* et *zea* (*Mais*), quae nunc in Oriente frequenter coluntur, incolis antiquis notae non erant. Probabiliter autem nomine *tritici* et *farris* praeter varias tritici culti species etiam *Triticum monococcum* Linné et *Tr. dicoccum* Schrank comprehenduntur.

3. Frumenti culturam inde ab exordiis generis humani exsilitisse ex pluribus S. Scripturae locis merito deducitur; neque enim homines primi temporis solummodo pastores gregum erant, more nomadum vagabundi ac domicilia sua hinc inde mutantes, sed in poenam peccati ipsi Adae posterisque eius imponitur, ut in laboribus comedat ex terra maledicta, et in sudore vultus sui vescatur pane (Gen. 3,17-19), atque ex ipsis primorum parentum filii alter pastor ovium, alter vero agricola describitur ib. 4,2; cf. 5,29; 8,22; 9,20). Pariter aetate patriarcharum Isaac non solum greges magnos pascebant, verum etiam frumentum « sevit in terra illa et

invenit in ipso anno centuplum » (ib. 26,12), et cum filiis Iacob Ioseph per somnium protabat se « ligare manipulos in agro » (ib. 37,7). Neque hisce sacrae historiae factis scientia ullo modo refragatur. Lieet enim de origine ac patria variarum frumenti specierum haud facile quis certi aliquid definiat, satis communiter tamen praecepsae species in ea regione indigenae supponuntur, unde Abraham cum familia sua iussu Dei egressus est. Praeterea prima velutissimarum nationum monumenta historica frumenti culturam florentem apud Babylonios atque Aegyptios aliasque populos testantur, atque ipsa primordia scripturae antiquissimae idem pro Babylonia confirmant.

Cf. A. de Candolle, *Origine des Plantes cultivées* 284-319; Fr. Koerniche, Arten u. Varietäten des Getreides (Körnicke-Werner, Handb. des Getreidebaus I.), Bonn 1885, praes. p. 17-9; G. Schweinfurth in Verhandl. d. Ges. f. Anthropol. 1891, 651; id. ib. 1897, 267; Engler-Prantl, Natürl. Pflanzenfam. II. 2,80-6, al. — De Babylonis cf. Urnina, Inscr. I. col. 3,7-9; Gudea, Inscr. B, col. 1,8-11; Entena, Inscr. I. col. 4,1-5; Singashid, col. 3,15-20; Hammurabi, Inscr. Louvre I. col. 1,23-26 etc.; Frd. Delitzsch, Entstehung d. äl. Schriftsystems, Leipzig 1897, 125 s. — De Aegyptiis cf. A. Braun in Ztschr. f. Ethnol. IX. 1877, 295; Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 387-428 etc.; A. Erman, Aegypten 566-91; G. Schweinfurth in Bull. de l'Inst. Égypt. 1884 (extr. p. 2); id. ib. 1886 (extr. p. 2-8) etc.; Fr. Woerig, Die Pflanzen im alten Aeg. 164-74; V. Loret, Flore pharaonique ed. 2, 21-6.

4. Frumentum in S. Scriptura frequentissime inter optimas terrae promissae fruges laudatur ac praesertim cum vino et oleo tamquam praeceps eius dos celebratur (Gen. 27,28, 37; Num. 18,12; Deut. 8,8; 11,14 etc.; 2 Par. 31,3; 32,28; Neh. 5,11 etc.; Judith 11,12; Ps. 4,8; Is. 36,17; 1er. 31,12; 41,8; Os. 2,8; Joel 2,19, 24). Ex variis Palaestinae provinciis maxime Galilaea et planities maritima a Carmelo usque ad urbem Gazam frumenti feracissima erat atque saltem ex parte hodieum est; praeterea etiam regio transiordanica iam antiquitus optimum frumentum ferebat (2 Par. 27,3; Ez. 27,17).

Fertilitas autem soli palaestinensis maxima erat, ita ut merito Dominus in parabola evangelica semen dixerit fructum dare aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum (Matth. 13,8; cf. Gen. 26,12); quod nemo mirabitur, qui noverit etiam nostris diebus solum per tot saecula neglectum eiusdem esse fertilitatis.

5. Tanta autem copia frumenti in terra habebatur, ut Iudei finitimis quoque nationibus cibaria praeberent, praesertim Phoeniciis, angustam in litora maris regionem inhabitibus; quod iam in benedictione Iacobi morientis de Issachar et Aser innuitur (Gen. 49, 15, 20), et de Salomonem expresse narratur, qui Hiram Tyriorum regi per singulos annos « coros tritici viginti milia in cibum domus eius misit » (3 Reg. 5,11; cf. 2 Par. 2,10). — *Eupolemos ap. Euseb.* Praep. evang. 9,33), iterumque de terra regis Herodis in Actibus Apostolorum resertur, quae Tyriorum ac Sidoniorum provinciam frumento suo alebat (Act. 12,20). Idem de urbibus Dor et Ioppe, in planicie maritima sitis, inscriptio *Eshmunazar*, regis Sidoniorum, testatur. — Nihilominus non defuerunt anni, quibus magna in terra fames oriretur, eo quod messis defecisset sive cessante pluvia sive locustis omnia vorantibus sive hoste cuncta vastante seu alia de causa; tunc Palaestina quoque a finitimis regionibus ac praesertim ex Aegypto alimenta sibi quaerere cogebatur, uli iam Iacobo et filii eius videmus accidisse (Gen. 42 ss.).

Cf. F. C. Movers, *Phoenicier* II. 1,307-10; III. 1,209-14; C. Ritter, *Erdkunde* XVI. 1,283; XVII. 2,1746; H. B. Tristram, *Nat. Hist. of the Bible* ed. 8,489; P. Schegg, *Bibl. Archaeol.* 131-40.

6. Inter varias inopiae frumenti causas S. Scriptura saepius נָשָׁבֵן et גַּרְגֹּנִין commenorat; in Vulgata primum vel *aerugo* explicatur (2 Par. 6,28, LXX ἀεροφθορά), vel *aer corruptus* (Deut. 28,22, LXX *id.*; 3 Reg. 8,37 LXX ἐμπυρισμός), vel *ventus urens* (Am. 4,9, gr. πύρωσις; Ag. 2,18 gr. ἄφοις); alterum autem dicitur pariter *aerugo* (3 Reg. 8,37), vel *aurugo* (2 Par. 6,28, gr. ἄκτερος; Ag.

2,18, gr. *id.*; Am. 4,9, ubi cod. Amiatinus rectius *aurigo* scribit; LXX ἀεροφθορά; cf. Ier. 30,6) vel denique *rubigo* (Deut. 28,22, gr. ῥύμα). נָשָׁבֵן scilicet est morbus, quo segetes praesertim adultae et spicis ornatae (Gen. 41,6. 23. 27) flante euro (בְּדִקָּה) afficiuntur, qui in Palaestina saepe vehementissimus, ex aridis desertis adveniens « calidus et urens » plantas et segetes exsiccat (Ion. 4,8; Ez. 17,10; 19,12) atque etiam hominibus multas affert molestias. גַּרְגֹּנִין vero alium morbum designat, quo segetes ante tempus flavescunt et steriles manent; probabiliter est *uredo segetum* (cf. 4 Esdr. 13,13), qua sci. spicae frumenti fungis minimis invaduntur et corruptuntur; nomine scientifico fungi isti *Puccinia graminis* Persoon vocantur (*Leunis-Frank*, *Synopsis* II. 1 ed. 3. p. 308 s. II. 3 p. 538 s.).

De aliis v. **AGRICULTURA.** — De morbis frumenti v. monographias cit. ap. G. A. Pritzel, *Thesaurus litt. bot.*, ed. nova, Lipsiae 1872-77, p. 414.

L. FONCK.

FRUTETUM in Vulgata respondet imprimis hebr. תְּלִינִי i. e. ramī, LXX οἱ κλάδοι, Ier. 11,16. Praeterea frutetum dicitur pro hebr. עֲנָזֶב (Is. 7,19), quod alibi (ib. 33,13) *sallunca* explicatur. V. SPINA.

FUCUS semel nominatur in descrip- tione idoli, cuius colorem fuco (ψύζει) rubicundum facere dicitur artifex (Sap. 13,14).

FUGA IESU in Aegyptum. Eius occasio narratur Matth. 2,13 s. Evenisse censenda erit post presentationem in templo et statim post discessum magorum. Magi autem certe non advenerunt statim post nativitatem; verum adventus tempus dimetiendum potius erit secundum tempus quod indicatur Matth. 2,16; occidit enim Herodes pueros a bimatu et infra, et id secundum tempus quod exquisierat a magis; nam diligenter dicit ab eis tempus stellae quae apparuit eis (v. 7). Ex qua inquisitione itaque conclusit puerum esse aetatis plus

nnius anni tempore quo pueros occidi iussit. Mandatum autem hoc ab eo esse editum mox postquam magi abiabant ex Bethlehem certum videtur. Nam magos esse profectos latere non potuit, eos non esse ad regem reversos in urbem, pariter statim innonuit; quare pariter non erit dubitandum quin Herodes simul atque innonuit suos in Bethlehem satellites miserit. — Iam *Tatianus* in evangeliorum harmonia, cui nomen est dia tessaron, fugam post oblationem in templo posuit; *Eusebius* quoque ex tempore quod Herodes a magis exquisierat arguit biennium elapsum esse a nativitate usque ad magorum adventum (*Quaest. evang.* ad Steph. qn. 46; *M.* 22, 933; idem tempus assignatur in *Chronico Eus.* apud S. Hieronymum (*M.* 27, 362, idem apud S. Epiphanius (*Hae.* 51,9; *M.* 41,904). Huic sententiae conformis est modus quo in antiqua Ecclesia adoratio magorum imaginibus repraesentatur, in quibus scil. Iesus apparet grandiusculus vel etiam sedens solus in throno (cf. *Garrucci*, Storia dell'arte tav. 213, 433; *Kraus*, Real-Encyclop. der christl. Alterth. II. p. 350).

Cur autem infans fuga debuerit subtrahi insidiis, cum alia multa Deo praesto essent subsidia, S. Chrysostomus (in homilia ad h. 1.) explicat pertinere ad Dei potentiam etiam, ut hosles facile decipiatur; dein cum Filius Dei voluerit apparere in infantili aetate, conveniens fuit, ut eo modo quo puerulus subtrahi solet insidiis servaretur et puerulus iam suo docet exemplo quod postea dicturns est: cum vos persecuti fuerint in una civitate fugite in aliam (Math. 10,23). Haec fuga prolusio quadam est persecutionis et odii in Messiam; iam portenditur Messiam a populo suo iri reiectum; iam cernitur oraculum Simeonis impleri: positus est in signum cui contradicitur. Inbetur fugere in Aegyptum; eo tempore multi Iudeorum ea in regione incolebant, ita ut Joseph facile ibi subsidium invenire potuerit. Sed potior ratio altius erit repetenda. Patriarchae iam, nisi Abraham et filii Iacob, vitae servandae causa descenderunt in Aegyptum; urbe a Chaldaeis destructa multi ad Aegyptios congererunt, item temporis

bus subsequentibus. Vetus autem Testamenntum est umbra, corpus vero quod illam proiecerit umbra est Christi (Col. 2,17); quare merito illa commoratio ex alio eventu propheticæ dicitur præfigurata: ex Aegypto vocavi filium meum (Os. 41,4; Matth. 2,15). Iesu hac sua commoratione regionem Deo consecrasse videtur; unde haud immerito adnotat iam S. Chrysostomus in deserto Aegypti extitisse solitudinem quovis paradiso præstantiorem, sexcentos scil. angelorum chorus humana forma, virginum coetus. Et cum regio alienigenarum id præstet Messiae quod apud suos non invenerit, merito censem *Beda Ven.*, *S. Thomas* aliisque præfigurari in ea fuga transitum regni Messiae ad gentes.

Ad quam autem regionem in Aegypto sacra familia se receperit incertum est. Assignant alii terram Gessen, in qua olim Israelitæ commorati erant, quae regio ex ipso situ haud incongrua videri potest. Ex traditione satis antiqua christiani indigenae locum commorationis S. Familiae venerantur in parte meridionali urbis veteris Cairo (*Maṣr el-‘atīqah*) e conspectu Mempheos et in vico *Matariyyeh* prope ruinas Heliopoleos; de qua traditione v. *M. Iullien*, L’Égypte, Lille 1891, 188-231; *id.*, L’arbre de la Vierge, ed. 4, Le Caire 1904.

FULLO bene dicitur hebr. סְלִבָּה scil. pedibus calcans, qui scil. vestes sordidas lavat et pannos recentes condensat pedibus calcando adhibito nitro (cf. Ier. 2,22). Prope Ierusalem erat ager fullonis ad extremum aquaeductus piscinae superioris (4 Reg. 18,17; Is. 7,3; 36,2); de quo v. IERUSALEM III. 5. Fullones extra urbem negotiis suis vaebant; eos usos esse nitro vel sale livivi, concludere licet ex Ier. 1. c.; quibus rebus aliis usi sint, incertum est (cf. *Hartmann*, Die Hebräerin am Putztisch I. p. 159 s.). Eos vestes reddidisse candidas valde, eluet ex comparatione quam adhibet evangelista ex ore Petri: et vestimenta eius (Iesu in transfiguratione) facta sunt splendentia et candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere (Marc. 9,2). Etiam fons Rogel saepe explicantur fons fullonis.

FUNDA. Ea utebantur ad iaciendos lapides non solum pastores (1 Reg. 17, 40) et venatores (Job 41,19), sed milites quoque, qui fundibularii vocabantur (4 Reg. 3,25; Iudith 6,8; 1 Mach. 9,11). Ea in arte eximii erant Beniaminitae, inter quos erant « sic fundis lapides ad certum iacentes ut capillum quoque possent percutere et nequaquam in alteram partem ictus lapidis deferretur » (Iud. 20,16); etiam ad David cum esset in Siceleg, se adiunxerunt egregii pugnatores ex Beniamin tendentes arcum et utraque manu fundis saxa iacentes (1 Par. 12,2). Quid ipse David funda praestiterit contra Goliath (1 Reg. 17,49, 50), Sapiens quoque celebrat: numquid non occidit gigantem et abstulit opprobrium de gente? in tollendo manum saxo fundae deiecit exultationem Goliae (Eccli. 47,3, 6) et mulieres praecinebant: percussit Saul mille et David dececi millia (1 Reg. 18,7). Eliam in oppugnatione urbium fundibularii suas praestabant partes (4 Reg. 3,23). Alias hi et sagittarii praebant exercitum (1 Mach. 9,11). Petitur quoque a funda comparatio: erit anima domini mei custodita quasi in fasciculo viventium apud Dominum Deum tuum; porro inimicorum tuorum anima rotabitur quasi in impetu et circulo fundae (1 Reg. 23,29).

FUNICULUS, FUNIS. Sub imagine tabernaculi, cuius clavi non auferruntur in sempiternum et cuius funiculi non rumpentur, Isaías describit Ierusalem, civitatem Dei; utique illam urbem in qua repraesentatur regnum Dei, regnum messianum (33,20); de qua alibi quoque dicit: dilata locum tentorii tui... longos fac funiculos tuos et clavos tuos consolida (34,2). Gerere funiculos in capite signum est supplicationis et deditionis; dicunt enim servi ad Benadad, regem Syriae, qui devictus se abscondet: ecce audivimus quod reges dominus Israel clementes sint; ponamus itaque saccos in lumbis nostris et funiculos in capilibus nostris et egredianur ad regem Israel; forsitan salvabit animas nostras (3 Reg. 20,31). Funes adhibebantur ad metendum; unde funiculus saepius intellegitur mensorius ad sortes

vel hereditates mensurandas et dividendas (cf. 2 Reg. 8,2; Am. 7,17; Mich. 2, 5; Zach. 2,1. 2). Quare sensu translato dicitur pro parte, sorte, hereditate: pars Domini, populus eius; Iacob funiculus hereditatis eius (Deut. 32,9) et filii Ioseph expostulant cum fosue: quare dedisti mihi possessionem sortis et funiculi unius, cum sim tantae multitudinis (Ios. 17,14)? cf. Ios. 19,9; Ps. 45, 6: funes occiderunt mihi in praeclaris i. e. funes mensorii mihi regionem praeclaras metiebantur (unde in membro parallelo: et hereditas mea praeclara est mihi; cf. Ps. 77,34; 104,11 et in Vulgata 138,3 funiculum meum investigasti i. e. partem, sortem); item 1 Par. 16, 18; Esth. 13,17. Quare funiculus etiam pro regione dicitur; Soph. 2,3: vae qui habitat funiculum maris et hebr. Deut. 3,4 et 4 Reg. 4,13. Funiculus seu regula et mensura etiam ponitur, ut ad eam opus destructionis exigatur: et extendam super Ierusalem funiculum Samariae et delebo etc. 4 Reg. 21,13; Lament. 2,8: cogitavit Dominus dissipare murum filiae Sion; tetendit funiculum suum i. e. extendit regulam, ut plane destruatur et complanetur quasi ad filum, ut solo aequetur ad libellam; quae locutio illustratur Is. 34,11 hebr.: extendet super eam lineam tohu (vastitatis) et perpendicularum bohu (confusionis).

Porro funes etc. dicuntur translatione obvia de insidiis quibus homines capiuntur: funes peccatorum circumplexi sunt me i. e. laquei; item sermo fit in hebr. de funiculis i. e. laqueis inferni (Ps. 17[18],6; cf. 2 Reg. 22,6); pariter de iis quibus animi hominum adstringuntur et capiuntur Os. 11,4: in funiculis Adam traham eos (i. e. quibus homo trahi solet), in vinculis charitatis; ita sensu malo Prov. 3,22: iniuriantes suae capiunt impium et funibus peccatorum suorum constringitur; cf. Is. 5,48; simil modo Job 36,8 vinciri funibus paupertatis. Miseriam quoque minatur Isaías, cum dicat: erit pro zona funiculus (3, 24). Demum symbolum servitutis qua cultui deae adstringuntur mulieres etiam cernitur Bar. 6,42: mulieres circumdatae funibus in viis sedent; ad quem locum cf. Herodotus 1,199, ubi funiculum

per modum coronae capiti circumvolatum gerere mulieres ea occasione dicit.

FUNUS vide s. v. EXSEQUIAE et SEPULTURA.

FUR, FURTUM. Deus lege tuerit possessionem : non furtum facies (Ex. 20,13; Lev. 19,11; Dent. 5,19), tuerit quoque poenam in furem sanctis. Furum qui noctu domum ingreditur licet occidere, non vero si orto sole hoc fecerit. Graviter animadverbatur in eum qui inimicula vel pecora furabatur. Cum enim ea saepe in pascuis libere vagarentur et insuper heris essent quam maxime utilia, immo necessaria, opportunum erat ea graviore poena proposita tueri. Ita qui bovem vel ovem furatus occiderit vel vendiderit, reddet quinque boves pro uno, quattuor oves pro una; minore vero poena delictum expiabatur, si inventum fuerit apud eum quod furatus est vivens, sive bos, sive asinus, sive ovis; duplum restituet. Si vero non habet, unde restitutus, venundabitur ipse fur (Ex. 22,1-4). Furtum autem aliarum rerum vel fraudem commissam reus expiare debebat integra restitutione facta et addita insuper quinta parte pretii; ita si quis depositum acceptum negaverit, vi quidquam iniuste extorserit; rem inventam non possessori reddiderit, vel fraude aliqua damnum intulerit (Lev. 6,2 s.; Num. 5,7. 8); « sin autem non fuerit qui recipiat, dabunt Domino et erit sacerdotis » (Num. 5,8). Pro peccato suo debebat insuper offerre arietem immaculatum de grege, ut sacrificio oblato oret sacerdos ad remissionem peccati impetrandam (Lev. 6,6. 7). Principes et iudices qui munera accipiunt ad ius supprimendum et iniustitiam fovendam Isaias merito vocali socios furum (1,23); ut Osee 4,2 contribules suos furorum accusat, ita Paulus quoque (Rom. 2,31). Capitis damnabatur qui furatus fuerit hominem et vendiderit eum (Ex. 21,16). Rem sacram vel anathemate devotam furari, grave crimen reputabatur (cf. Jos. 7,24; 1 Par. 2,7). Cum Iudeis interdictum esset concupiscere aurum et argentum idolorum, merito Paulus Iudeis exprobator (Rom. 2,22). Fures exclusi-

sum iri a regno Dei apostolus docet 1 Cor. 6,10; similiter iam docuit Sapiens : qui cum fure participat, odit animam suam (Prov. 29,24). — Malos doctores Christus appellat fures, quia isti sua solim emolumenta quaerunt eaque iniuste sibi vindicant; quare addit : fur non venit nisi ut furetur et mactet et perdat (Ioan. 10,1. 10); quo loco aperte alludit ad descriptionem malorum pastorum apud Ez. 34,2. — Ut indicet Iesus se venturum tempore quod nesciatur ab hominibus, similitudinem sumit a patrefamilias, qui vigilaret usque si sciret qua hora fur venturus esset (Matth. 24,43); unde apostolus seribit Thessalonicensibus : ipsi diligenter seitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet (1 Thess. 5,2); item 2 Petr. 3,10; Apoc. 3,3; 16,15.

FURNUS (cf. s. v. FORNAX). Turris furnorum, cuius mentio fit Neh. 3,11 et 12,37, sita erat inter murum latissimum et portam vallis, fortasse prope portam anguli (cf. 4 Reg. 14,13); immo Keil suspicatur turrim hanc esse portam anguli (ad Neh. 3,11); inde enim optime explicari, cur in ea descriptione porta anguli non commemoretur, quae tamen porta etiam post exsilium extiterit (cf. Zach. 14,10).

FUSUS 2 Reg. 3,29 : nec deficiat de domo Ioa... leprosus et tenens fusum : quo tamen loco ἔπειρος explicari oportebit de baculo, de scipione : innixus baculo prae morbo pedum et infirmitate, uti praeter recentiores etiam iam *Mariana*, *Gordonus* aliquique statuunt. Qui fusum retinent, explanant : qui vili, muliebri opificio vitam debeat sustentare. Sed cum vox iam a LXX reddatur eo loco σκυτάλη, certe non opus est de fuso et colo et de nendi arte cogitare. In landibus mulieris fortis Prov. 31,19 haec nendi ars merito effertur : manum suam misit ad fortia (hebr. יְשָׁרֵב, ad colum, uti iam *Mariana*, *Gordonus* aliquique ex veteribus et recentiores interpretantur) et digitu eius apprehenderunt fusum i. e. tractant lanam, diligenter operi stamina ducenti versato fuso incumbit.

G

GAAL (גָּאָל, Γαάλ), filius Obed, dux Sichimitarum contra Abimelech iudicem in apertam rebellionem prorumpentium (Iud. 9,26-41). Apud Flavium Iosephum nominatur δ Γαάλης (Ant. V. 7,3. 4 ed. Niese). Videtur fuisse homo vagus neque Sichimis oriundus, cuius adventu et armato praesidio Sichimitae animis ab Abimelech alienati audaciores effecti sunt. Reliqua vide s. v. ABIMELECH 2.

GAAS (גָּאָס, Γαάς) et Ios. 24,30 Γαάδ, mons in montanis Ephraim situs, a cuius septemtrionali parte erat Thamnathare urbs Iosue, in cuius finibus ipse sepultus est (Ios. 24,30; Iud. 2,9; cf. Iosue 19,49. 50). Inter Gibborim dauidicos recensetur Heddai (Hurai) de torrente Gaas (2 Reg. 23,30; 1 Par. 11,32) vel de vallis Gaas illi monti subiectis; utrumque voci hebraicae satisfacit. Situs montis ceteroquin ignoti nonnisi ex situ Thamnathare urbis determinari potest; hanc esse *Khirbet Tibne* (16 km a Bethel inter septemtrionem et occidentem) ostendit *Guérin* (Samarie II. 89 ss.), qui ibidem inter multas cameras sepulerales ex rupibus excavatas sepulerum Iosue detexisse sibi visus est anno 1863. Contradicit *Séjourné*, cui praepacet *Khirbet el-Fakhakir* 10 km aquilonem versus a *Khirbet Tibne* (Revue bibl. II. 1893 p. 608-626); v. THAMNATHSARE.

GABA v. GABA 2.

GABAĀ nomen est tum oppidorum tum collium. Nomina hebraica גָּבָא, גָּבָּא, גָּבָּאָ (Vulgata: Gabaa, Gaba, Gabae, Gabee, Geba) secundum *Gesenium* (Thesaurus ling. hebr. 239. 260) derivantur a radice inusitata גָּבַע, cuius propria vis, quoad ex derivatis colligitur, erat: in-

star gibbi montisve elatus est, ita quidem ut modo altitudinis modo formae rotundae vis magis conspicua sit. — Satis difficilis est distinctio oppidorum et locorum, quibus in S. Scriptura nomen Gabaa (Geba) vel nomen cum Gabaa compositum tribuitur.

1. Gabaa (גָּבָא, Γαάδ), urbs in montanis tribus Iuda, inter decem urbes tertiae provinciae post Maon, Carmel, Ziph etc. numerala (Ios. 13,57). Sita igitur erat a Hebrone inter meridiem et orientem. Onom. (ed. *Lag.* 128,18 et 246,33) duos viculos Gabaa et Gabatha contra orientalem plagam Daroniae sitos esse dicit; horum autem nullum vestigium extat. — Praeterea in genealogia Iuda 1 Par. 2,49 Sue vocatur pater (dominus, possessor) Gabaa (גָּבָא; Γαάδ); haec fortasse eadem est quae Ios. 13,57. Sed eliam alia erat Gabatha villa 12 mil. pass. ab Eleutheropoli distans et sepulcro Habaeuc prophetae celebris (Onom. ed. *Lag.* 246,67; 128,32), cui responderet videtur vicus *Djebā'a* inter Eleutheropolim et Bethlehem; is quidem a nonnullis (*Conder in Survey of West. Pal. Mem.* III. p. 23; *Guérin*, Judée III. 382) perperam Gabaa Ios. 13,57 dicitur, quae potius in vicinia Maon, Carmel, Ziph etc. querenda est; sed nihil obstat quominus *Djebā'a* sit illa Gabaa 1 Par. 2,49. S. Hieronymus quoque de Gabatha iuxta Bethlehem in tribu Iuda loquitur (Onom. ed. *Lag.* 128,24).

2. Gabaa, Gaba, Gabae, Gabee, Geba (גָּבָא et interdum גָּבָּא propter pausam; LXX Γαάδ, sed eliam Γαάξ, Γαάξ, Γαάδ etc.), urbs inter duodecim urbes orientales tribus Beniamin recensita (Ios. 18,24), sacerdotibus tradita (Ios.

21,17; 1 Par. 6,60 [43], terminos septentrionales regni Iuda designans (4 Reg. 23,8; Zach. 14,10 hebr.). De Gabaa seu Geba nostra plerique auctores interpretantur 1 Reg. 14,3 : et percussit Ionathas stationem Philistinorum, quae erat in Gabaa (LXX ἐν τῷ βουβῷ) vel secundum aliquos auctores monumentum quoddam, cippum quandam a Philisthaeis in signum prioris alicuius victoriae erectum. In ulteriore historia eiusdem belli philisthaici situs rapium Boses et Sene 1 Reg. 14,4, 5 ita describitur, ut Machmas a septentrione, Gabaa (Geba) autem a meridie in latere *Wādi Suweinit* colloctetur. Cum his plene concordat descriptio itineris Assyriorum Is. 10,28, 29 : apud Machmas deponunt sarcinas, transeunt transitum (*Wādi Suweinit*) clamantes : Gaba diversorum nostrum (ad pernoctandum); quare tremit Rama occidentem versus a Geba distans, fugiunt incolae Gabaa Saulis, quo Assyrii meridiem versus progressuri sunt. Propter situm rei belliae tantopere utilem Asa rex Iuda munivit Geba Beniamini ex lapidibus et lignis, quae Baasa rex Israel muniendae urbi Rama praeparaverat (3 Reg. 15,22; 2 Par. 16, 6). Ex captivitate redierunt tili Rama et Geba 621 numero (Esdr. 2,26; Neh. 7, 30); Geba denuo a Beniaminitis habitabatur (Neh. 11,31). Eiusdem urbis mention fit 1 Par. 8,6; 2 Par. 13,2; Neh. 12, 29. Eadem quoque intellegi videtur 2 Reg. 3,23 : Percussit (David) Philistini de Gabaa (sed LXX Περσέων) usque Gezer; loco autem parallelo 1 Par. 14,16 omnes textus legunt : de Gabaon; res igitur dubia est. Loci 1 Reg. 10,3. 10, 43, de quibus etiam dubitatum est, rectius ad Gabaam Saulis referuntur; v. GABA A. 5.

Nomen antiquum Geba conservat vicus *Djeba'* a *Makhnās* (Machmas) meridiem versus distans et interiecto *Wādi Suweinit* separatus.

Cf. Robinson, Palaestina II. 321 ss.; Guérin, Judée III. 67-70; Survey of West. Pal. Mem. III. 9, 94; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. p. 465, 466.

3. Gabaa Beniamin (גָּבְעָה אַשְׁר) גָּבְעָה בֶּן־יְנִיכָּן; גָּבְעָה בֶּן־יְנִיכָּן, sed Iud. 20,10

(גָּבְעָה τῆς Βενιαμίν). Maxime nota est haec urbs a scelere nefando, quod eius incolae (filii Belial) perpetrarunt in levitam eiusque uxorem a Bethlehem Iuda domum sciit, ad latus montis Ephraim revertentes (Iud. 19,42. 14. 16 s.); ex contextu sita erat inter Ierusalem et Rama; habebat plateam seu forum quoddam publicum (19,13. 17. 20); inter habitatores suos numerabat 700 viros fortitudine ac dexteritate bellica egregios (20,13. 16). A Flavio Iosepho (Ant. V. 2, 8 ubi eundem eventum narrat) haec *Γέζη* Hierosolymis 20 stadia abesse dicitur; Rama autem Hierosolymis 40 stadia aberrat (Ant. VIII. 42,3). Poena Beniaminitis ob illud seclusus interficita, urbis Gabaa expugnatio et incendium narratur Iud. 20,1-48. — De Gabaa Beniamini iterum sermo est in historia belli philisthaici 1 Reg. 13,2. 13, 16; 14,2. 16. Ex ipso textu haec eruitur series eventuum : Saul cum 2000 virorum in Machmas et monte Bethel castrametatur, Ionathas filius Saul cum 1000 viris in Gabaa Beniamini (13,2); Ionathas a Gabaa Beniamini contra Geba (*Djeba'*) progreditur ibique stationem (monumentum) Philisthaeorum destruit (13,3); Philisthaei vero undique ad arma convolantes exercitum Saul ex Machmas et Bethel eiiciunt et per fauces montium usque ad Galgala prope Iericho depellunt (13,4. 7); Philisthaeis apud Machmas castrametantibus Saul et Samuel de Galgalis Gabaam Beniamini ascendunt (13,15. 16), quam Ionathas toto tempore intermedio occupasse merito censetur; Ionathas eiusque armiger apud Geba (*Djeba'*) in saltum (*Wādi Suweinit*) descendunt et contra Machmas in septentrionali salutus latere ascendunt castra Philisthaeorum adorturi (14,1 ss.); sequitur clades Philisthaeorum.

Omnibus hisce textibus satisfieri videatur, si Gabaa Beniamini media fere inter Ierusalem et Rama agnosciatur *Tuleil el-Fūl* (*collis fabarum*); hinc situm Gabaae Beniamini vindicant plerique cum *Valentinus* in Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XII. 1838 p. 161; aliqui tamen praeferunt *Rās el-Tawīl* inter *Tuleil el-Fūl* et *Djeba'*. Difficultas aliqua in eo est, quod speculatores Saul, cuius castra erant in

Gabaa Beniamin (14,2, 16), perturbatiōnem ac tumultū in castis Philisthaeōrum apud Machmas exortum discernere potuerint; sed supponere licet castra Israēitarum a Gabaa Beniamin per deſcenſum montium fuisse extensa versus Geba et primam eorum stationem (*avant-garde*) ab ipso saltu non multum abſuisse, ſpeculatoris autem variis in stationibus diſpositis signis vel nuntiis inter ſe communicasse.

De Gabaath filiorum Beniamin oriundi erant Ithai (Elhai) filius Ribai (2 Reg. 23,29; 1 Par. 11,31) et Samaa (Somaā) Gabaathites, pater Ahiezer et Ioas Beniaminitarum, qui Davidi in Siecleg fugitiuo ſe adiunixerunt (1 Par. 12,3). Faecinus indignissimum Beniaminitarum in Gabaa commiſſum in memoriam revocatur Os. 9,9; 10,9. De eadem Gabaa ſignum periculi instantis velut de ſpecula in regionem late personare exhibetur Os. 5,8.

Gabaa (Iud. 20,31; in textu hebraico: Gabaa in agro) ab aliis explicatur aliqua Gabaa campi diſtinguenda a Gabaa montis (*Cassel*: Feldgibea und Berggibea), ab aliis ipsa Gabaa Beniamin, prope quam a loco certaminis aliqua via in agrum duebat (*Keil* ad h. l.), ab aliis Geba (*Djeba*), ita ut Israēitae a Gabaa Beniamin fugerint partim versus Bethel, partim versus Geba. Apud *F. de Hummelauer* ad h. l. istae duae viae ſeu ſemitae explicantur duo ascensus, unus Gabaa descendens aquilonem versus, alter post descenſum rurus ascendens versus Bethel; additur *in agro*, in campo ſci. patenti, per quem Beniaminitae vagabantur Israēlitis in saltibus adiectis delitescentibus. Ex variis hiſce interpretationibus colligitur Gabaam (in agro) aut esse ipsam Gabaam Beniamin aut fortasse Geba, de qua diximus num. 1.

De Iud. 20,33 (Syrus: spelunca Gabaa; Targum Ionathan: desertum, planities Gabaa) cf. *F. de Hummelauer*.

4. Gabaa Saulis (גָּבָא שְׁעִירָה; LXX 2 Reg. 21,6 Γαβαῶν Σχοῖλ, Is. 10,29 πόλις Σαοῦλ, alias ſolum Γαβαά) haud dubie eadem est quae Gabaa Beniamin, ut ex locis citandis patebit. Hoc nomen non adhibetur niſi post Saulis publicam elec-

tionem, quando abiit in domum ſuam in Gabaa (1 Reg. 10,26; cf. *Flav. Ios. Ant.* VI. 4,6 : εἰς Γαβαῶν ἐξ οὗ οἱ ὄπιζοι). Brevi post nuntius afferetur in Gabaam Saulis de urbe labes Galaad ab Ammonitis obſeffa (1 Reg. 11,4). Sequentur bellum ammoniticum, philisthaicum etc.; ob inobedientiam bello amaleciticō admissam Saul a Deo reiectus ascendit in domum ſuam in Gabaa (1 Reg. 15,34). In Gabaa (ſcil. Saulis) ſollemne conelliū ſub terebintho in colle (hebr.) a Saule habetur. Ad Saulem in Gabaa Ziphaei bis ascenderunt, ut Davidem in deserto Ziph latente proderent (23,19; 26,1). Initio regni davidice septem viri de familia Saul in ipsa Gabaa Saul ſuſpensi ſunt a Gabaonitis (2 Reg. 21,6 et v. GABAON). In deſcriptione iſineris Assyriorum Is. 10,29 incolae Gabaath Saulis fugitiui perhibentur, quoniam Sennacherib a Gaba (*Djeba*) et Rama meridiem versus progrediens Ierusalem petit. — Multum denique lucis affundit Flavius Iosephus (*Bell. iud.* V. 2,1), qui iter Titi versus Ierusalem deſcribit; a Caesarea per Samariam Titus Gophnam (*Djifnā*) pervenerat ibique noctem moratus est; inde progressus cum ſtatum diei iter confeſſiſet, caſtra posuit in loco, quem Iudei Spinarum vallem appella- bant apud vicum Gabath Saul (*Γαβαῶ Σχοῖλ*) dictum ab Hierosolymis circiter 30 ſtadii diſtautem. Ibidem Tito coniuncta eſt legio ex Amaunte (Nīopoli) appro- pinquans (l. c. V. 2,3) ſcil. per viam Bethoron et Gabaon; iam vero hodie quoque illae duae viae a ſeptemtrione et ab occidente convergentes paulo ſupra *Tuleil el-Ful* conuenient. Hinc pro Gabaa Saulis eitra dubium commendatur ſitus *Tuleil el-Ful* vel fortasse *Khirbet Rās el-Tawil* una leuca anglica remotior ab Hierosolymis. Vallis illa Spinarum quae- nam ſit, utrum ad dexteram an ad ſini- stram itineris Titi, determinari nequit.

Loci dubii ſunt 1 Reg. 10,5. 10. 13; probabilius tamen a Gabaa Saulis non diſſert collis Dei (10,5 LXX ὁ βουνὸς τοῦ Θεοῦ, αἱρέοις γενετὴ τῆς γῆς), collis (10,10 LXX εἰς τὸν βουνόν, τῆς γῆς), excelsum (10,13 LXX εἰς τὸν βουνόν, τῆς γῆς).

5. Gabaa legitur in Vulgata 1 Reg. 7,

1; 2 Reg. 6,3,4 ad determinandum situm domus Abinadab, in quam viri Cariathiarum arcam Dei intulerunt. Sed enim XX (εν τῷ βουνῷ) verendum est: in colle omnus Abinadab in colle seu loco sublimiore prope Cariathiarum vel in ipsa urbe prominens digna videbatur, quae arcae Dei hospitium praebaret. Cf. F. de *Hummelauer* ad 1 Reg. 7,1.

6. Gabaa (*Γαβάω*, *Γαβάων*, *Α Γαβάω*) legitur Iudith 3,14 (LXX 3,10). Secundum LXX Holofernes castra posuit inter Gaibai et Scythopolin (Bethsan). Vulgata vertit: venit ad Idumaeos in terram Gabaa. Correspondere videtur vicus *Djeba* circa 3 km a Samaria (Sebaste) septentrio-nem versus distans (*Survey of West. Pal. Mem.* II. 153).

7. Gabaa Hachila v. **CARIATHA.**

8. Gabaath (*גַּבָּת*: *Γαβάθω*, *Ταρίμ*, *Α Γαβάθω* καὶ πόλις *Ταρίμ*, *Β Γαβάθωθασέτημ*), urbs inter quattuordecim urbes occiden-tales tribus Beniamin enumerata (Ios. 18,28). *Dillmann* et *F. de Hummelauer* ad h. l. putant Gabaam Beniamin indi-eari. Alii hebraicum קִרְיַת־גַּבָּת de una aliqua urbe Gibeah-Qiriath interpretan-lur: sed hoc admissio numerus quattuor-decim retinuerit nequit. Alii, supponentes nomen sequens Cariath esse corruptum ex Cariathiarum, interpretantur Gabaath collem scil. istum collem in Cariathiarum, de quo 1 Reg. 7,1; 2 Reg. 6,3. 4 (vide **GABAA** 3). Exploratores anglici pro Gabaath assignant *Djibia* tres leucas anglicas a *Qiryat el-Enab* aquilonem versus (*Survey of West. Pal. Mem.* II. 43). Ceterum cf. s. v. **CARIATHI.**

9. Gabaath filiorum Beniamin (2 Reg. 23,29; 1 Par. 14,31) v. **Gabaa Beniamin** (supra n. 3).

10. Gabaath Phinees (*גַּבָּת פִּינְהֵס*, *Γαβάθης Φινέες*), urbs in monte Ephraim, in qua Eleazar filius Aaron sepultus est; nomen sortita est a Phinees Eleazari filio, cui ab Israëlitis in possessionem tradita erat (Ios. 24,33). Urbem, non collem designari suadet praeposilio בְּ (secus עַ exspectanda erat). Apud Flavium Josephum Ant. V. 4,29 vocalur *Γαβάθης*. Eu-senius et S. Hieronymus (*Onom. ed. Lag.* 246,67; 128,32) eam appellant *Γαβάθης*,

Gabiath in tribu Beniamini et indicant villam Gabatha 12 mil. pass. ab Eleuthero-poli distantem et sepulcro Habacuc prophetae celebrem; sed hic situs intra fines tribus Iuda continetur et respondere posset urbi Gabaa 1 Par. 2,49 com-memorala, ut diximus sub **GABAA** 2. Verum alibi *Onom.* (*ed. Lag.* 248,3; 130,3) meminit vii Geba 5 mil. pass. a Gophna Sichem versus distantis, ubi hodie vicus *Djibi'a* et *Khirbet Seia*. Hunc esse situm Gabaath Phinees ostendit *Guérin*, Samarie II. 108 praesertim ex S. Hieronymo (*Peregrinatio S. Paulae* 15); S. Paula a Bethel Sichem versus progressa in monte Ephraim sepulcro losie in Thamnathare et Eleazari in Ga-baath Phinees e regione venerata esse dicitur; iamvero Thamnathare agnoscitur *Khirbet Tibne* (*Guérin* I. c. p. 89 ss.); vicus *Djibi'a* a *Tibne* non multum abest orientem versus, in colle positus sicut *Tibne* in proclivitate moutis, in mediis montanis Ephraim; pleno igitur sensu illud e regione venerata est verum esse probalur in hac opinione (cf. etiam *Guérin*, *Judee* III. 37). Recentius negavit *Séjourné* sepulcrum Iosue in Thamnathare, sed intactam reliquit opinionem de situ Gabaath Phinees, cum indicationes S. Hieronymi de utroque sepulcro satis vagae sint neque situm vicimum postulent.

Cf. S. Hier. Peregr. S. Paulae 15 apud *Tobler et Motinier*, *Itinera hieros.* I. 37; P. M. *Séjourné* in *Revue bibl.* II. 1893 p. 625. Opinionis supra expositae de situ Gabaath Phinees, quam cum *Guérin* approbat A. *Dillmann* et *F. de Hummelauer* (ad Ios. 24. 33), opponitur traditio iudaico-samaritana a Mahomedanis quoque adoptata, Gabaath Phinees esse vicum *Awarta* prope Sichem a meridie (cf. *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* II. 1879 p. 11-17; VI. 1883 p. 195-199; E. *Carmoly*, *Itinéraires de la Terre Sainte* 1847 p. 186. 212. 386. 445); quam traditionem sequuntur I. *Schwarz*, *Das heilige Land* 1852 p. 118. 355; *Survey of West. Pal. Mem.* II. 288.

11. Gabaath Saulis (Ios. 10,29) v. **Gabaa Saulis** (supra n. 4).

12. In Vulgata גַּבָּת seu גַּבָּת saepius vertitur *collis*, ubi non urbs, sed locus editus indicari videtur:
a. Collis aquae ductus v. **AMMAH**.

- b. Collis Dei communiter censetur esse Gabaa Saulis vel locus sacer proxime extra Gabaam Saulis situs (1 Reg. 10, 5. 10, 13); v. supra n. 4.
 c. Collis Gareb v. GAREB.
 d. Collis excelsus (Iud. 7,1) v. MORE collis.
 e. Collis praeputiiorum (Ios. 5,3), in quo Iosue filios Israel circumcidit; inde vocatum est nomen loci illius Galgala; v. GALGALA 1.
 f. Collis Hachila seu Gabaa Hachila (supra n. 7).

13. Apud Flavium Iosephum (Bell. iud. III. 3,1) conunemoratur Gaba urbs equitum ($\Gamma\alpha\sigma\alpha\lambda\pi\delta\iota\varsigma\pi\pi\acute{\epsilon}\omega\eta$) monti Carmelo adiacens, in qua equites ab Herode rege dimissi domicilium habebant. Hodie *Djeba'* non procul a litore infra Carmelum.

GABAЕ v. GABAA 2.

GABAEL ($\Gamma\alpha\sigma\alpha\lambda\pi\delta\iota\varsigma\pi\pi\acute{\epsilon}\omega\eta$, A $\Gamma\alpha\pi\alpha\lambda\pi\delta\iota\varsigma$), unus ex maioribus Tobiae (Tob. 1,1 gracie tanum).

GABAON ($\gamma\gamma\beta\beta\gamma$ i. e. ad collem pertinens vel in colle extrectum; $\Gamma\alpha\sigma\alpha\lambda\pi\delta\iota\varsigma\pi\pi\acute{\epsilon}\omega\eta$), urbs Hevacorum (Ios. 11,19; cf. 2 Reg. 21,2 ubi Gabaonitae vocantur reliquiae Amorrhacorum, quo nomine communi incolae primigenii terrae Chanaan designantur), caput urbium foederatarum, quarum incolae simulatione longi itineris Iosue et principes Israel deceperunt, ut iuramento horum principum interposito salvarentur, sed perpetuo famulatu caedendi ligna et comportandi aquas adstringebantur (Ios. 9,3-27; 11,19); foedere hoc Gabaonitarum cum Israel vehementer commotus est Adonisedec rex Ierusalem, quoniam urbs magna erat Gabaon et una civitatum regalium et maior oppido Hai omnesque bellatores eius fortissimi (10,1. 2); sed quinque reges duce Adonisedec Gabaon urbem obsidentes devicti sunt celebri illa pugna, qua Iosue soli imperavit: Sol contra Gabaon ne movearis (10,3-12). Gabaon erat terminus, a quo Iosue in prima sua expeditione Palaestinam meridionalem usque ad Cadesbarne subegit (10,41); postmodum recensetur inter 14 urbes occidentales tribus Beniamini (18,23) et sacerdotibus tradita est (21,17).

Iuramentum illud, quod Iosue Gabaonitis praeslitit, primus violasse videtur Saul iniustitia illa, propter quam initio regni davidici fames saeviebat et possentibus Gabaonitis septem filii Saul in Gabaon Saul (v. GABAA 4) suspensi sunt (2 Reg. 21,1-6). Iuxta piscinam Gabaon (cf. Ier. 41,12 aquas multas, quae sunt in Gabaon) locum habuit certamen bellicum singulare inter duodecim Beniaminitas ex Abneri exercitu et duodecim bellatores davidicos, a quo vocatum est nomen loci illius Ager robustorum (LXX apprehendentium) in Gabaon; et a certamine singulari ventum est ad proelium generale, quo Abner a Joab devictus est ac fugiens Asaelem fratrem Joab confudit (2 Reg. 2,12-23; 3,30). Ibidem iuxta lapidem grandem, qui est in Gabaon (vide s. v. AMMAH), Amasa filius Abigail a Joab modo perfido interfactus est (2 Reg. 20,5-10). Verum utriusque sanguinem Joab ibidem, ubi fuderat, sanguine sno luit; fugitus in tabernaculo Domini, quamvis cornu altaris apprehendisset, iubente Salomone a Banaia filio Ioiadae occisus est (3 Reg. 2,28-34). Illo enim tempore tabernaculum erat in excelso Gabaon: David cum arcam in Ierusalem reduceret, illud in Gabaon translulit et Sadoc sacerdotem eiusque fratres ibidem constituit, ut super altare holocaustiatis coram tabernaculo Domini iugiter mane et vespere holocausta offerrent (1 Par. 16,39. 40; 21,29). Super altare illud in Gabaon Salomon quoque mille hostias in holocaustum obtulit eum universa nullitudine Israel et cum Dominus in ipsa nocte ei appareret, sapientiam sibi postulavit et obtinuit (2 Par. 1,3-17; 3 Reg. 3,4 s.; 9,2). Templo exstructo Salomon tabernaculum illud ab excelso Gabaon accersitum una cum arca foederis in novam domum Dei intulit (3 Reg. 8,4). Ex captivitate duce Zorobabel 23 filii Gabaon redierunt (Neh. 7,25; cf. Esdr. 2,20 ubi Gebbar pro Gabaon legitur); viri de Gabaon in muris Ierusalem aedificandis opem praestiterunt (Neh. 3,7). Allusio Is. 28,21: sicut in valle quae est in Gabaon irascetur (Deus), refertur ad victoriam Iosue apud Gabaon, ubi Deus lapidibus grandinis hostes prostravit

(cf. *Knabebauer* ad Is. 28,21). — Pro Gabaon 1 Par. 14,16 legitur loco parallello 2 Reg. 5,23 Gabaa (sed LXX Γαζεῖδην), fortasse Geba (v. GABAA 2). Tempore belli iudaici prope Gabaon Cestius Gallus Romanorum dux a iudeis clade affectus est (*Flav. Joseph.* Bell. iud. II. 19,1); loco citato Fl. Iosephus Gabaon Hierosolymis distare dicit 50 stadiis, alibi (Ant. VII. 11,7) 40 stadiis. Nomen hodiernum est *el-Djib*, qui vicus inter Ierusalem et Bethoron situs est a *Nebi Samwil* septentrionem versus.

De Gabaon oriundi in S. Scriptura recensentur Samaias fortissimus inter triginta et super triginta, qui Davidi in Siecleg se innixit (1 Par. 12,4), Meltias qui cum aliis Gabaonitis in muris Ierusalem aedificandis opem praestitit (Neh. 3,7), Hananias pseudopropheta, filius Azur (ter. 28,1-17). Ex maioribus Saul habitabat in Gabaon Ichiel pater i. e. dominus ac possessor Gabaon cum uxore sua Maacha (1 Par. 9,33), qui 1 Par. 8,29 Abigabaon vocatur.

Cf. *Robinson*, Pal. II. 350 ss.; *Guérin*, Judée I. 385-391; *Survey of West. Pal. Mein.* III. 10, 94 ss.; *Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 95; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 356 ss.; *Liévin de Hawme*, Terre Sainte, ed. 4 III. 11 s.; *Legendre* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 15-21, qui examinat ac diuidicat rationes pro Gabaon = *Nebi Samwil* allatas a *L. Heidet* in Revue Bibl. III. 1894 p. 321-356.

GABATHON, GEBBETHON (גָּבָתֹן; Γαζεθόν, Βεγγεθόν, Γεθεζόν), urbs tribus Dan (Ios. 19,44), filiis Caath levitici generis tradita (21,23); brevi post scissionem regnum Iuda et Israel in potestatem Philisthaeorum redacta est. Eam obsederunt Nadab, secundus rex Israel (3 Reg. 13,27) et postea Amri princeps militiae Israel, qui in castris ante portas Gebbethon rex declaratus est pro Zambri usurpatore (3 Reg. 16, 13-17). Amri ab obsidione Gebbethon cessavit, ut Zambri in Thersa oppugnaret; ex 3 Reg. 16,15 merito infertur toto tempore Baasa et Ela, regum Israel tertii et quarti, idenfidei de Gebbethon dimicatum esse. Philisthaeis non videtur

esse erepta. Hodie fortasse *Qibbiye* inter Lyddam et *Khirbet Tibne*.

Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* II. 297; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 425.

GABBATHA (Γαζεθάθ, aramaice גַּבְּתָה) i. e. locus eminens; eo nomine designabatur locus prope praetorium in Ierusalem, ubi Pilatus sedet pro tribunali. Nomine graeco appellabatur λιθοστρωτός, quae non est explicatio nominis aramaici, sed eiusdem loci designatio non ex eius altitudine petita, sed ex eo quod solum vel pavimentum eius lapidibus vel tabulis lapideis erat stratum (Ioan. 19,13).

GABEE v. GABAA 2.

GABELUS (Γαζαζλ). 1. Unus ex maioribus Tobit seu Tobiae senioris (Tob. 1,1 LXX).

2. Iudeus habitans in Rages civitate Medorum, qui decem talenta argenti a Tobia seniore sub chirographo accepta Tobiae iuniori fideliter restituit (Tob. 1,17; 4,21; 5,8, 14; 9,3, 6, 8; 10,2; 11, 18; 12,3; LXX 1,14; 4,1, 20; 5,6; 9, 2, 5; 10,2). Erat Nephthalita sicut Tobias et egestate pressus (Vulgata 1,17).

GABER (גָּבֵר, Παζέρ), filius Uri, praefectus a Salomone constitutus in terra Galaad scil. in terra Sehon regis Amorrhæorum et Og regis Basan (3 Reg. 4, 19) i. e. in tota terra transiordanica exceptis praefecturis a Bengaber et Ahi-nadab (4,13, 14) administratis.

GABIM (גָּבִים, Γεθεζίρ), vicus a septentrione Ierusalem situs, de quo in descriptione itineris Assyriorum Is. 10, 31 : habitatores Gabim confortamini (Vulgata) vel : congregabunt se (hebr. scil. non ad resistendum, sed ad fugendum). Enumeratur post Gabaam Saulis et Anathoth. Erat igitur oppidum tribus Benjamin ab itinere Sennacherib non multum distans inter Ierusalem, Gabaam Saulis et Anathoth. Situs accurasier ignora-ritur. Vicus Geba 5 mil. pass. a Gophna Siehem versus distans, quem Onom. s. v. Gebim indicat, ordini enumerationis Is. 10,31 non respondet, sed referendus est ad Gabaath Phinees; v. GABAA 10.

GABRIAS ($\Gamma\alpha\betaρίας$), frater Gabeli (Tob. 1,14 LXX); sed 4,20 LXX pater Gabeli.

GABRIEL v. ANGELUS.

GAD ($\tau\alpha\delta$, ($\Gamma\alpha\delta$)). **1.** Gad filius septimus Jacob patriarchae, genitus ex Zelpha ancilla Liae, frater natu maior Aser (Gen. 30,11-13; 33,26; 46,16. 18). Explicatio nominis Gad continetur verbus Liae, quae filio ex Zelpha genito dixit: Feliciter ($\tau\alpha\kappa\tau\alpha$ secundum *Kethib*; LXX $\tau\alpha\gamma\tau\eta$) et idecirco vocavit nomen eius Gad (Gen. 30, 11). Legunt quidem Massorethae $\tau\alpha\delta$ נָדֵן i. e. venit fortuna, quam lectionem commandant Targumim et Peshitta; eandem adoptarunt Aquila ($\tau\lambda\theta\epsilon\tau\alpha$ εὐζωνίς) et Symmachus ($\tau\lambda\theta\epsilon\tau\alpha$ Γάδ). Verum lectio LXX traditionem antiquam videtur conservare et sensum optimum praebet: feliciter, pro felicitate mea, mibi hic eventus faustus est. Tempore quo Iacob cum filiis suis in Aegyptum descendit, septem filii Gad recensentur (Gen. 46,16; cf. Ex. 1,4; Num. 26,15-17). Genealogia filiorum Gad traditur 1 Par. 2,2; 5,11-16 simul cum descriptione medium, quas incolebant.

2. Gad tribus Israel. Possessio Gad ab oriente Iordanis sita partem septentrionalem regni Sehon Amorrhæi comprehendebat. Regnum Amorrhæorum, quod inter tribus Ruben et Gad divisum est, extendebatur ab Arnone (*Wādi Mōdīb*) usque ad torrentem Iaboc (*Nahr el-Zerqā*) et insuper totam orientalem depressionem Iordanis a mari Mortuo usque ad mare Ceneroth (Genesareth) obtinebat (Deut. 3,12. 16. 17; Ios. 12,2. 3). A septentrione torrentis Iaboc patet regnum Og Amorrhæi dimidiæ tribui Manasse attributum (Deut. 3,13; Ios. 13,29-31). Gad igitur media erat inter Ruben et Manasse transiordanicam; ipsa regionis formatione dividebatur in duas partes scil. depressionem Iordanis orientalem a mari Mortuo usque ad lacum Genesareth et regionem montanam, cuius terminum septentrionale indicat Mahanaim a dextera regione torrentis Iaboc (Ios. 13,26), orientalem Aroer quae est contra Rabba (Rabbath Ammon, hodie 'Ammān), meridionalem Hesebon, occidentalem depresso Iorda-

nis. Tota regio Gad uberrima erat ad pastum animalium (Num. 32,4).

De historia Gad admodum pauca traxida sunt. Princeps tribus anno secundo egressionis ex Aegypto erat Eliasaph filius Duel (Num. 1,14). Apud montem Sinai de Gad numerabantur 43 630 viri bellatores (1,24. 25), postea in campestribus Moab 40 500 viri (26,18). In castris Gad cum Ruben et Simeon ad meridianam plagam tabernaculi erat (2,14. 15); cf. ordinem itineris per desertum 10,20. Oblationes Eliasaph principis Gad in dedicationem altaris Num. 7,42-47 recensentur. Inter duodecim exploratores a Moyse in terram Chanaan missos erat de tribu Gad Guel filius Machi (13, 16). Gaditæ sicut etiam Rubenitæ et dimidia tribus Manasse, cum essent pastores et pecoribus abundarent, portiunculam suam in regione transiordanica acceperunt; nihilominus fratres suos in terram promissionis subigendam armati praecesserunt, finita autem terrae occupatione a Iosue ad sedes suas remissi sunt (Num. 32,1-36; 34,14. 15; Ios. 1, 12 ss.; 4,12; 22,1-34). Post ingressum in terram cisiordanicam Gad cum Ruben, Aser, Zabulon, Dan, Nephthali maledictionem in monte Hebal pronuntiavit (Ios. 8,33. 34), ut Moyses mandaverat (Deut. 27,13). In territorio Gad urbs refugii designata est Ramoth Galaad (Deut. 4,43; Ios. 20,8 et v. RAMOTH GALAAD); levitis de stirpe Merari concedebantur Ramoth Galaad, Manaim seu Mahanaim, Hesebon urbs prius rubenitica, postea gaditica, laser seu lazer (Ios. 21,7. 37; 1 Par. 6,63. 80. 81 hebr. 6,48. 63. 66). In cantico Debborae Gad comprehenditur nomine Galaad et carpitur, quod trans Iordanem quiescens opem non tulterit (Iud. 5,17). David fugitivo in Siceleg se adiunxerunt de tribu Gad viri robustissimi et pugnatores optimi, tenentes clypeum et hastam: facies eorum quasi facies leonis et veloces quasi caprae in montibus (1 Par. 12,8-14). Apud Gaditas praescidium sibi quaerebat Isboseth filius Saulis, rex in Mahanaim declaratus (2 Reg. 2,9). Cum autem David in Hebron rex ab universo Israel agnosceretur, de Rubenitis, Gaditis et dimidia tribu Manasse aderant 120 000 bella-

tores (1 Par. 12,37). Postmodum ipse David regno pulsus in territorium Gad se recepit (2 Reg. 17,22 s.). Iusu Davidis ministeria tum sacra tum civilia apud Rubenitas, Gaditas, et dimidiam tribum Manasse procurabantur a 2700 Hebronitis (1 Par. 26,32 et v. HEBRON 4). Inter principes tribuum tempore Davidis deest princeps Gad sicut etiam Aser (1 Par. 27,16 s.); cur desint, ignoratur. Ieroboam, primus rex Israel, ut trans Iordanem quoque regnum suum stabiliret, urbem gaditicam Phanuel munitionibus firmavit (3 Reg. 12,23). Nexus Gaditarum cum regno Israel certatur regnante Iehu, cum Hazael rex Syriae fines orientales Israëlitarum Gad, Ruben, Manasse percenteret (4 Reg. 10, 33) et regnante Ieroboam II., qui in censu filiorum Ruben, Gad et dimidiae tribus Manasse 44760 bellatores numeravit (1 Par. 5,17. 18.). Brevi autem post, cum regnum Iuda regnantibus Ozia et Ioatham retrocesseret, eadem tribus regno Iuda pro aliquo tempore videntur paruisse, ut 1 Par. 5,17 inuitetur. Ex 1 Par. 5,11. 16 discimus territorium Gad orientem versus extensem esse usque ad Saleba seu Salecha (hodie *Salkhad*) urbem a meridie *Djebel Hauran* sitam. Bellum quo Agareni (vide s. v.) cum Ismaelitis foedare intet in Gaditis, Rubenitis, Manassis transiordanicis devici sunt, describitur 1 Par. 5,19-22; quanto tempore ante Theglathphalasar hoc bellum fuerit, determinari nequit. A Theglathphalasar Gaditae captivi in Assyriam abducti sunt una cum Rubenitis et Manassis transiordanicis (1 Par. 5,26); ea opportunitate nisi sunt Ammonitae, ut terram Gad occuparent, quod Dominus illis exprobaret affirmans Melchom deum Ammonitarum iniuria sibi arrogasse regiones Gaditarum (ter. 49,1). Praeterea Gad commemoratur in symbolica descriptione terrae sanctae et novae Ierusalem Ez. 48,27. 28. 34 et in Apoc. 7,3.

Ex dictis inodoles Gaditarum facile deprehenditur: erant opulenti pastores et bellatores robusti. Excellentia bellica praedicatur in valicim Jacobaeo: Gad accinctus proelabitur ante eum et ipse accingetur retrorsum (Gen. 49,19), quomodocunque demum hic textus in paro-

nomasia ludens interpretandus est (*F. de Hummelauer* ad h. l.). Latitudinem pascuorum et fortitudinem bellicam effert Moyses Deut. 33,20: Benedictus in latitudine Gad (hebr. Benedictus qui latitudinem dedit Gad i. e. Deus); quasi leo requievit cepitque brachium et verticem.

3. Gad Videns (גָּדֵה, δοξάπειν, δοξῶν) erat propheta, qui Davidi cum lateret in praesidio Odollam, videtur se iuxisse eique auctor fuit, ut reliquo praesidio veniret in saltum Iaret (1 Reg. 22,5). Idem Davidi ob numeratum populum poemata Deo intligendam intimat (2 Reg. 24,11-19; 1 Par. 24,9-19). Sine dubio regi a consiliis erat; seripsit volumen de gestis Davidis (1 Par. 29,29) et opem praestit in constituendis ac disponendis levitis in domo Domini cum cymbalis et psalteriis et citharis, cuius rei memoria tempore Ezechiae adhuc vi gens erat (2 Par. 29,25).

4. Gad (Vulgata: Fortuna, LXX δω-
πόντος) legitur in descriptione impiorum Is. 63,11: et vos qui dereliquistis Do minum, qui oblii estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunae mensam et libatis super eam; — aliis verbis: a Domino alieni et aversi, montis Sion divinarumque promissionum oblii mensam ponunt i. e. lectisternia parant pro Gad et pro Meni libamen implent (hebr.). Gad ut nomen appellativum *fortunam* dicit (cf. Gen. 30,11 LXX ἡ τύχη); ut idolum (cf. Baal Gad Is. 11,47; 12,7) explicant de deo fortunae et in eo cer munt planetam, cui a Iove nomen est, quam stellam Arabes maiorem fortunam appellabant, dum stellam cui a Venere nomen est inditum, vocant minorem fortunam; hinc fit, ut Meni de hac stella et de dea eius stellae praeside accipient communiter. In inscriptionibus ex Phoenice et Palmyra servatis nomen Gad saepius occurrit.

Cf. Knabenbauer in Is. 65,11; P. Scholtz, Goetzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebraeern 1877, p. 409 ss.; F. de Saucy, Numismatique de la Terre Sainte 1874 p. 1. 5. 373. 374, pl. XXIII 1-3.

5. Gad vallis 2 Reg. 24,3: eumque per transisset Iordanem, venerant in Aroer

ad dexteram urbis, quae est in valle Gad scil. Ioah et principes exercitus, ut numerarent populum Israel. Videtur esse sermo de Aroer Armonis (v. AROER 4). Textus autem hebraeus ita vertendus est, ut *Gad* ad sequentem vocem trahatur : « veneruntur... in *Gad* et usque lazer », quae urbs in media fere tribu *Gad* sita erat; in hac explicazione directio itineris indicatur ab Aroer urbe rubenitica versus tribum *Gad* contiguati. Ex quorundam opinione vallis *Gad* est vallis labore superioris (*Nahr Amman*).

GADARA vide s. v. GERASENI.

GADDEL v. GEDDEL.

GADDI (גָּדְדִי, Γαδδή), filius Susi de tribu Manasse, explorator terrae promissae (Num. 13,12 [11]).

GADDI 1 Par. 12,8 et **GADI** 2 Reg. 23,36 in Vulgata velut nomen loci ponitur; sed in hebraico habetur גָּדִי i. e. Gadita.

GADDIS (Καδδίς, Α Γαδδίς), cognomen Iohannis Machabaei, qui inter quinque filios Mathathiae sacerdotis primus recensetur (1 Mach. 2,2). Apud Flavium Iosephum (Ant. XII. 6,1) : ὁ καλούμενος Γάδδης (sed Ant. XIII. 1,2 : τὸν καὶ Γαδδέτων λεγόμενον ed. Niese); Iosephus igitur s finale pro terminatione græcca habuit, sicut etiam Syrus : Gaddi. Respondere videtur nomen גָּדִי (cf. Num. 13,12 [11]) denominativum a גָּדִי (fortuna), hinc fortunatus.

GADER (גָּדֵר, Γαδέρ), urbs cisiorientana, cuius rex recensetur inter reges 31 a Iosue percussos (Ios. 12,13). Enumeratur una cum Dabir, Herma (Horma), Hered (Arad); hinc in regione australi Palaestinae quaerenda est. Probabiliter eadem est ac Bethgader 1 Par. 2,31. Situs ignoratur neque ullum indicium adest, ex quo cum una ex urbibus Gaderoth, Gador, Gedera, Gedor certo componi possit.

GADEROTH, GIDEROTH (גָּדְרוֹת), urbs tribus Iuda in secunda provincia Sephelae (Ios. 15,41; LXX Γεδδώρων Vul-

gata : Gideroth), tempore Achaz regis a Philisthaeis occupata (2 Par. 28,18). LXX Γεληρών, Vulgata : Gaderoth). Fortasse eadem est quae Cedron (1 Mach. 16,9) et Gedor (1 Mach. 15,39. 40); v. CEDRON (vol. I. col. 797).

GADEROTHITES (גָּדְרוֹתִים, οἱ Γαδδαρεῖται) cognominatur Iezabad Beniaminita (1 Par. 12,4 cf. 12,2); eius patria igitur erat Gadera seu Gedera quaedam musquam alias nominata in tribu Beniamin. Nomen antiquum præ se fert vicus *Djedire* prope Gabaon et Rama (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 9). Keil in 1 Par. 12,4 cognomen explicat de Gedera tribus Iuda (Ios. 15,36), cum non repugnet alias familiæ extra fines tribus suac habitasse. Vide s. v. GEDOR 2.

GADGAD (גָּדְגָּד) i. e. caverna Gidgad; Vulgata : mons Gadgad, LXX ἡ ὄρος Γαδγάδ, statio Israelitarum in deserto (Num. 33,32), enumerata post Moseroth, Beneiaacan et ante Ietebatha. Eadem quattuor stationes ordine nominali mutato recensentur Deut. 10,7 : Beroth filiorum Iacan, Mosera, Gadgad (גָּדְגָּד, Γαδγάδ), Ietebatha. Conferri potest *Wadi Ghudhūghidh* ab occidente vallis *'Araba* (*Riess*, *Bibel-Atlas Tab. II DEE*); hunc situm admittit *Ewald* (*Geschichte des Volkes Israel ed. 3 II. 284*); *Dillmann* ad Num. 33,32 praefert regionem montis Iler.

GADI (גָּדִי, Γαδδή), pater Manahem regis Israel (4 Reg. 13,14. 17).

GADI (2 Reg. 23,36) v. GADDI.

GADOR (גָּדָר, Γέραρα). Tempore Ezechiae regis Iuda aliqui principes Simeonitarum profecti sunt ad introitum Gador usque ad orientem vallis (1 Par. 4,39), ut quaererent pascua gregibus suis et inventis pascuis uberrimis ibidem tabernacula sua fixerunt, postquam Chamaitas inde expulerunt. Aliqui coniiciunt hanc Gador non differre a Gader urbe reguli Chananaei Ios. 12,13; v. GADER. Altamen lectio LXX Γέραρα (cod. B et A), si præferenda est, potius snadet Geraram (*Khirbet Umm Djarrar*) a Gaza meridiem versus sitam in planities pascuis uberrima; v. GERARA.

GAHAM (גָּהָם, Tzə'ām), filius Nachor fratrius Abraham, ex Roma concubina genitus (Gen. 22,24). De gente Gaham nihil immotuit. Nachoridae generatim omnes vel saltem plerique circa Hauran incoluisse dicendi sunt (cf. F. de Hummelauer ad h. l.). Regionem *Beni Bjuhma* inter fluvios *Yarmūk* et *Iaboc* sitam, de qua loquitur L. L. Burckhardt (Reisen in Syrien, Palaestina etc. ed. W. Gesenius, Weimar 1823 I. p. 423 ss. 449), nonnulli cum gente Gaham componunt, sed alii dubitant (*Riehm-Baethgen* Handwb. des bibl. Altert. I. 469) vel reiciunt (v. g. *Dillmann* ad h. l.).

GAHER (גָּהֵר, Tzə'ēr) Nathinaens, cuius filii duee Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,47; 7,49).

GAIUS (Γάιος). 1. Gains Macedo, S. Pauli comes, quem simul cum Aristarcho plebs ephesina vi comprehendit et in theatrum secum abripuit (Act. 19, 29).

2. Gaius Derbeus, S. Pauli comes, unus ex illis septem, quos Paulus ex tertio itinere apostolico redditurus Troadem praemisit, ut inde ipsum in urbem Iernusalem comitarentur (Act. 20,4).

3. Gaio carissimo S. Ioannes epistulam suam tertiam scribit (3 Ioan. 1). Coniuncti aliqui eundem esse, qui in Vulgata scribitur Caius (vide s. v.).

GALAAD (גָּלָאָד, Tzə'lā'ad). 1. Filius Machir filii Manasse (Num. 26,29. 30; 27,1; 36,4; Ios. 17,1. 3; 1 Par. 2,21. 23; 7,14. 17).

2. Pater Iephite indicis (Iud. 4,1. 2).

3. Gadita quidam (1 Par. 5,14).

4. Galaad (גָּלָאָד, ḥ. Tzə'lā'ad), terra

Galaad, mons Galaad. In Veteri Testamento Galaad sensu latissimo interdum designat totam terram transiordanicam, quatenus ab Israelitis incolebatur, in oppositione ad Chanaan terram cisjordanicam; sensu artissimo regionem inter fluvios Iaboc et *Yarmūk*; sensu autem maxime usitato regionem inter Arnonem et *Yarmūk*. Galaad hoc latiore et maxime usitato sensu accepta in duas partes dividitur per vallem fluvii Iaboc (*Nahr el-Zerqā*), a quo meridiem versus

usque ad Arnonem extenditur regio *Belqā*, septentrionem versus usque ad *Yarmūk* regio *Djebel Adjlūn*; cf. s. v. IABOC. Duae istae partes, in quas tota Galaad per fluvium Iaboc dividitur, aperte distinguuntur Dent. 3,42. 43; Ios. 12,2.

Conspectus historiae Galaad breviter adumbrandus est. Montis Galaad prima mentio fit in historia Iacob, quem e Mesopotamia in terram Chanaan revertentem Laban assecutus est in monte Galaad (Gen. 31,21 ss.); ea occasione tumulus erectus est, quem Iacob appellavit: acervum testimonii (צַדְקָה), unde nomen Galaad. Illine Ismaelitae venerunt, quibus Ioseph venditus est, afferentes aromata, resinam et staeten in Aegyptum (Gen. 37,25). Erat terra uberrima ad pastum gregum, in qua Israelitae perennissim Amorrhæis multam praedam fecerunt (Num. 31,1. 29. 39. 40; Deut. 2,36; 3,19. 12. 13. 15); Ammonitae autem, qui ab Amorrhæis ex ea regione pulsii fuerant, ad orientem Galaad circa Iaboc superiorem sedes fixerunt (Deut. 3,16), a quibus Deus arma Israelitarum prohibuit (vide s. v. IABOC et IAZER). Ex tribus refugii urbibus trans Iordanem a Moyse designatis duae erant in Galaad seil. Bosor in planicie tribus Ruben et Ramoth eum addito: in Galaad urbs gaditica (Dent. 4,43; Ios. 20,8); Ramoth in Galaad levitis de stirpe Merari concessa est (Ios. 21,37).

Moysi antequam moreretur, Dominus a Nebo culmine montis Phasga ostendit omnem terram Galaad usque Dan (Deut. 34,1); hoc loco Galaad sensu latissimo accipitur, siquidem Dan (Lais-Dan) ad radices montis Hermon sita est. In distributione terrae promissae pars inferior Galaad inter Arnonem et Iaboc seu regnum Sehon Amorrhæi regis Hesebon Rubenitis et Gaditis concessa est seil. Rubenitis ab Arnone Hesebon usque, Gaditis a Hesebon usque ad Mahanaim paulo supra Iaboc fluvium (Ios. 12,2. 5; 13, 14. 23. 31); pars superior Galaad inter Iaboc et *Yarmūk* fluvios, quae ad regnum Og Amorrhæi regis Basan pertinebat, dimidia tribui Manasse attributa est, diminuendo advertas Gaditis acce-

sendam esse regionem a labore Mahanaim usque et totam depressionem Iordanis usque ad mare Galilaeae (Ios. 17,1.3.6). Tres illae tribus hereditatem suam transiordanicam ingressae sunt post finitam terrae eisordanicae subiectionem (Ios. 22,9. 13. 15. 32). In canto Debborae virtuperium adversus Galaad prolatum omnes Israelitas transiordanicos comprehendere videtur (Iud. 5,17). De monte Galaad Iud. 7,3 cf. *F. de Hummelauer* ad h. l. In terra Galaad erant Havoth Iair seu oppida Iair (v. IAIR). Attamen Amorphaei ibi adhuc praevalebant (Iud. 10, 8) et Ammonitae in Galaad fixerunt territoria principibus Galaad bellum illaturi (Iud. 10,17. 18). In pugnis Galaaditarum cum Ammonitis primas partes egit Iephite Galaadites (Iud. 11,5. 8. 11. 29). Ammonitis devictis proelium propter querelas Ephraimitarum exarsit, quo Galaaditae occupatis Iordanis vadis fugientes Ephraimitas dialecto agnitos conciderunt (Iud. 12,4 ss.). Inimicitiis autem compositis Galaaditae cum omni Israel in Maspha Beniamin congregati sunt (Iud. 20,1) exceptis habitatoribus Iabes Galaad, qui ob infidelitatem suam gladio percussi sunt (Iud. 21,8-14). Galaaditae denuo ab Ammonitis infestati, sed egregio facinore Saulis apud Iabes Galaad liberati sunt (v. IBABES 1). Cuius beneficii memoris filium Saulis Isboseth regem agnoverunt (2 Reg. 2,9); quo mortuo Davidi se subiecerunt et artius adiunxerunt, praesertim postquam Ioab urbem Rabbath Ammon expugnavit (cf. 2 Reg. 11,1; 1 Par. 20,1). A facie Absalomis fugitivus David in terram Galaad se recepit ibique in saltu Ephraim prope Mahanaim Absalom regno et vita privatus est (v. EPHRAIM 4). Census regni davidici a Ioab exceptus terram Galaad comprehendebat (2 Reg. 24,6). A Salomone Galaad (latissimo sensu accepta) in tres dividebatur praefecturas (3 Reg. 4,13. 14. 19). Elias Thesbites erat de habitatoribus Galaad (3 Reg. 17,1). Achab regnante Ramoth Galaad in potestate regis Syriae detinebatur; quam urbem cum recuperare vellet, ipse Achab in proelio occubuit (3 Reg. 22,3 ss.; 2 Par. 18,2 ss.). In diebus Iehu omnis Galaad a Hazael rege Syriae vastata (4 Reg. 10, 32. 33; Am. 1,3), sed a fero-

boam II. regno Israel restituta est (cf. 4 Reg. 14,23). In diebus Phaeee regis Israel Theglathphasar incolas terrae Galaad in captivitatem abduxit (4 Reg. 15,29; cf. 1 Par. 3,6). Post exsilium Galaad ab ethniciis quoad maximam partem habitabatur, attamen Iudei quoque ex captivitate reduces satis magno numero illis intermixti erant, ut appareat ex narratione bellicae expeditionis, qua Iudas Machabaeus et Ionathas Iudeos in Galaad iugo gentium liberarunt et in Iudeam adduxerunt (1 Mach. 5,9 s.); per Galaaditum etiam Tryphon dux Syrorum, cum nihil contra Ierusalem valeret, in Syriam rediit (1 Mach. 13,22 in textu graeco).

Reliqua quae in S. Scriptura de Galaad referuntur, multum conferunt ad huius regionis descriptionem. Greges Israelitarum in Galaad multiplicabantur et usque ad desertum Euphratis pascebantur (1 Par. 5,9. 16). Infestationes Arabum non deerant; tempore Saulis tribus arabica Agarenorum a Rubenitis feliciter reiecta et sedibus pulsa est (1 Par. 5,10); aliquo posteriore tempore iidem Agareni denudo a Ruben, Gad, dimidia tribu Manasse devicti sunt (1 Par. 5,19-22). Tempore Davidis Galaaditae ob fortitudinem bellicam celebres erant (1 Par. 26, 31). David terram Galaad suam esse magna cum fiducia enuntiat (Ps. 59[60],9; 107[108]9). A Salomone coma Sponsae, cuius caput monti confertur, describitur defluens quasi greges caprarum cingentium verticem montis Galaad (Cant. 4,1; 6,4[5]). Ieremias celebrat resinam Galaad (Ier. 8,22; 46,11) i. e. resinam lentisci seu mastichen; idem propheta arcem regiam Iuda appellat Galaad (Ier. 22,6) vel propter silvas Galaad excelsas et magnificas vel propter unguenta et aromata ex herbis paseuorum Galaad conlecta. Galaad recensetur inter regiones, in quibus populus Israel post divinam de Babylone ultionem liberatus pasturetur saturabitur (Ier. 50,19). Eiusdem mentio fit Ez. 47,18, ubi propheta Iordanem terrae sanctae terminum orientalem definit. In regione Galaad (vel in urbe Ramoth Galaad ex opinione multorum interpretum) Osee increpat cultum idololatricum vel si mavis idolorum fabri-

cationem et sanguinis maculam i. e. caedes, oppressiones (Os. 6,8; 12,11). Crudeleitales Syrorum (Hazacl) in Galaa-ditas plaustris ferreis discussos atque dissectos et Ammonitarum eiusdem fortasse temporis in praegnantes Galaad perstringit Amos (1,3, 13). Latau novae theoeratiae diffusionem, quae domui Iacob i. e. Iudeae et Benjamin promittitur, illustrat illud: Beniamini possidebit Galaad (Abd. 19). Excellens sanctitas coetus theoeratice pascuis Carmeli, Basan, Galaad fertilissimus conferit (Mich. 7, 14). Multorum denique exsulum reditu terra Galaad habitatoribus ita implenda esse praedicatur, ut ultra terminos olim occupatos sedes sint fixari (Zach. 10,10).

Ulterior historia Galaad ex scriptoribus profani supplenda est. Iam supra vidimus Indeos a gentibus oppressos ex Galaad in Iudeam reductos esse a Iuda Machabaeo (cf. 1 Mach. 5,45). Postea Iudei iteratis vicibus bellum regioni Galaad intulerunt. Iam Iohannes Hyrcanus I. (135-103), qui Simoni Mach. succedebat, illuc profectus Medabam urbem post sex menses obsidionis cepit (*Flav. Ios. Ant. XIII. 9,1; Bell. iud. I. 2,6*). Alexander Iannaeus (104-78) urbes Gadaram et Amathuntum expugnavit (Ant. XIII. 13,3; Beil. ind. I. 4,2), altera expeditione Galaaditis tributum imperavit et Amathuntum castellum destruxit, sed ab Obeda Arabum rege in angustias redactus fugitivus Hierosolyma rediit (Ant. XIII. 13,5; Bell. ind. I. 4,3, 4); felicius per tres annos (84-81 a. Chr.) bellum renovans urbes galaadicas Pellam, Diuum, Gerasam expugnavit et vicit Hierosolymis cum honore exceptus est (Ant. XIII. 15,3; Bell. ind. I. 4,8); diem supremum obiit in Galaad ante muros Ragabae castelli, quod bello iterum renovato obsidebat (Ant. XIII. 15,5; Bell. ind. I. 4,8). Sed iam regnante Aristobulo II. (69-63) Pompeiis urbes transiordanicas a Indeis aetate machabaica subactas, ut Gadaram, Pellam, Diuum, libertate donavit ei provinciae Syriae attribuit (Ant. XIV. 4,4; Bell. ind. I. 7,7). Regnante Hyrcano II. (63-40) Gabinius proconsul Syriae Palaestinam in quinque synedria seu, ut videtur, conventus iuridicos distribuit, quorum capita erant eis Iordanem Ier-

salem, Gazara, Iericho, Sepphoris, trans Iordanem Amathus (Ant. XIV. 5,4; Bell. iud. I. 8,5; pro Gazara Iosephus utroque loco citato scribit *Gadara*, sed de Gadara urbe hellenistica trans Iordanem a Pompeio provinciae Syriae attributa et libertate donata non esse sermonem per se patet). Mortuo Herode Magno, cui etiam Peraea parebat, eius filius Herodes Antipas Galilaeam et Peraeam obtinuit (Ant. XVII. 11,4), quae duae partes Decapoli veluti cuneo inecto distinebantur. Peraea autem eiusdem fere extensionis erat ac Galaad antiqua; termini enim Peraeae erant ab occidente Iordanis fluvius, a meridie Machaerus paulo supra Arnonem, ab oriente Philadelphia seu Rabbath Ammon, a septentrione Pella (Bell. iud. III. 3,3); rectius tamen fines Peraeae septentrionales usque ad *Yarmûk* flumen extenduntur, quia Gadara (hodie *Umm Qais* seu *Mycis*) metropolis Peraeae ab eodem Iosepho dicitur (Bell. iud. IV. 7, 3.)

Peraea a Iosepho describitur pleraque quidem aspera atque deserta et aggressior, quam ut fructus mansuetiores alat, laudatur lamen ab eodem propter solum molle et admodum ferax, irrigatum torrentibus e proximis montibus nullisque aquae perennis fontibus, consitum variis arboribus, maxime vero oleis, vineis, palmis (Bell. ind. III. 3,3). Ruinae urbium aedificumque romanarum, quae hodie in terra transiordanica cernuntur, florentissimum eius regionis statum aetate romanorum imperatorum fuisse demonstrant (*Baedeker-Benzinger*, Palaestina und Syrien ed. 5 p. 161, 164 ss.).

5. Galaad urbs agnoscitur a multis interpretibus Ps. 6,8 et 12,11, dum alii non uelem, sed regionem Galaad intellegunt. Si prius, erit Ramoth Galaad, quam vocem vide; cf. *Knabenbauer* ad Os. 6,8. Aliqui cogitant de ruinis *Djil'âd*, quae 10 km ab *el-Salt*, alii de ruinis *Djil'âd*, quae 13 km ab *el-Salt* aquilonem versus inveniuntur, alii de labes Galaad.

De aliqua urbe nominis Galaad Ind. 10,17 mentionem fieri nulla ratio suadet. Neque Ind. 12,7 de aliqua urbe Galaad, in qua lephile sepultus sit, videtur interpretandum esse, sed potius cum *Bonfren-*

rio vertendum : in urbe sua Galaaditidis (cf. *F. de Hummelauer* ad h. l.).

GALAADITIS (*Γαλααδῖτις*) 1 Mach. 5,47 s. et 13,22 appellatur regio transiordanica, quae alias (1 Mach. 8,9. 35 et alibi in *Vet. Test.*) terra Galaad designatur.

GALAL (*גָּלָל*, *Γαλαλός*). 1. Levita de filiis Asaph, incola Ierusalem post captivitatem (1 Par. 9,15).

2. Levita de stirpe Idithum (1 Par. 9,16; Neh. 11,17; LXX Neh. 11,17 nomen omittunt).

GALALAI (*גָּלָלָי*; LXX pro nominibus Malalai, Galalai, Maai corrupte legunt *Γαλάλη*, *Ταμά*, *Αίτη*), levita et musici in dedicatione muri Ierusalem (Neh. 12,33[36]).

GALATAE (*Γαλάται*), nomen recentius pro antiquiore *Κέλτοι* vel *Κέλται*. iam ab ineunte saeculo quarto a. Chr. multae turbae celticae, sedibus suis in Gallia relictis; partim in Italianum irruperant, partim in Pannonia et Illyria nova sibi domicilia quaesierant. Evinde in Macedonia et Graecia praedam agebant; aliquae turmae, viginti millia hominum ducibus Leonorio et Luthario, praedae facientes causa Byzantium perrexerunt et inde in Asiam minorem transfretarunt ope Nicomedis regis Bithyniae qui iis uti volebat in bello contra fratrem suum (a. 279 a. Chr.). Ab iis adiutus Nicomedes victoriam reportavit. Galatae autem in tres tribus divisi, Trocmi, Tolistoboi, Tectosagi, incursionibus suis Hellespontum, Acoliam, Ioniām et medium Asiae minoris regionem devastabant, donec tandem ab Attalo I. rege Pergami gravi clade afflicti c. annum 229 in eo terrae tractu, cui ab iis nomen est Galatia, stabiles figere sedes cogerentur. Ita factum est, ut magna pars Phrygiae et aliquae regiones Cappadociae et Ponti nomen sortirentur Galatiae. Regio erat fertilis, irrigata ab Haly et Sangario fluminibus. Trocmorum tribus occupabat partem ad orientem et septentrionem vergentem, cuius urbs praecipua erat Tavium; Tectosagi in media parte, in qua urbs Ancyra erat, sedem fixerunt; Tolistoboi regionem ad occidentem et me-

ridiem spectantem, cui caput Pessinus erat, sibi elegerunt. Cum Celtis sese adiunxissent etiam Galli Graecique, regio illa etiam Gallograecia vocabatur. In bello Antiochi Magni contra Romanos regi opem tulerant; quare Manlius Vulso ditionem eorum ingressus eos devicit (anno 189 a. Chr.) et reipublicae romanae subiecit (1 Mach. 8,2) ita tamen, ut propriis suis legibus regerentur. Notum est duos Galatarum principes, Deiotarum et Amyntam, titulo regio a Romanis esse ornatos. Immo Amyntas adeo usus est favore Antonii, dein Augusti, ut praeter Galatiam etiam Pisidiam, Isauriam et partes Lycaoniae, Pamphyliac, Phrygiae, Ciliciae regno suo additas acciperet. Verum eo mortuo Romani ditionem eius exceptis partibus Pamphyliac et Ciliciae in provinciam romanam, cui Galatiae nomen inditum est, converterunt (a. 23 a. Chr.); Ancyra urbs facta est sedes propraetoris.

Non defuerunt qui Galatas originis germanicae fuisse contenderent, ita ut epistula S. Pauli ad tribum germanicam scripta ab iis censeatur; ex catholicis *Hug* in eam concessit sententiam, complures ex protestantibus : *Olshausen*, *Baumgarten-Crusius*, *Rückert*, *Wieseler*, *Holsten*, *Meyer*, *Hilgenfeld*. Verum haec opinio a nullo qui archaeologiae, philologiae, rebus celticis et germanicis studium snum impedit sustinetur; quare merito derelicta est, ita ut non opus sit argumenta quae pro ea prolata sunt refutare et ostendere pluribus, veteres, uti Livium, Iustinum, Strabonem, eos semper Gallis vel Celtis accensuisse, a Germanis distinxisse. Utrumque satis ostenderunt *Grümm* in *Studien u. Kritiken* 1876 p. 211 ss.; *Hertzberg* ibidem 1878 p. 625; *Cornely*, *Introd.* III. p. 417. — Celtis obiicit Caesar mobilitatem et levitatem ingenii, subita et repentina consilia, temeritatem innatam, ut levem auditionem habeant pro re comperta (*Bell. gall.* 2, 1; 3,8; 7,42); quam indolem eos cum initio rei christianaē hand penitus exuisse, epistula S. Pauli sufficienter demonstratur.

I. KNABENBAUER.

GALATIA (*Γαλάτια*), etiam Gallograec-

cia vocatur; vide s. v. GALATAE. Ex iis quae de Galatis exposita sunt, apparel Galatiam usurpari sensu strictiore et latiore. Hlo sensu complectitur regionem Asiae minoris, quae sit continis Paphlagoniae, Ponti, Cappadociae, Phrygiae, Lycaoniae, Bithyniae i. e. Galatia proprie dicta a Galatis potissimum inhabitata. Sensu latiore designat provinciam illam quam Romani Galatiam appellabant, ita ut praeter Galatiam propriam etiam illas complectetur partes quae regno Amyniae additiae erant, scil. partes Lycaoniae, Pisidiae, Pamphyliae, Isauriam. Unde quaestio orta est, sintne « ecclesiae Galatiae » quibus epistulam scribit apostolus, ecclesiae Galatiae proprie dictae, an potius ecclesiae Lycaoniae, Pisidiae, Pamphyliae, quas apostolus in primo itinere apostolico fundaverat (Act. 13,13 s.; 14,6. 23). Plerique priorem tenent sententiam, quae ipsa appellatione, qua eos utspte Galatas alloquitur, satis commendatur; eiusmodi enim allocutio apte iis solum fit, qui natione sunt Galatae. Neque verum est, Paulum semper adoptare in nominibus regionum morem loquendi romanum; nam Syria Gal. 1,21 non adhibetur eo sensu quo provincia Syriae apud Romanos usurpat. Insuper in ipsis monumentis publicis quae a magistratibus romanis condita sunt Galatia adhibetur non solum de provincia romana, verum saepius de regione Celtarum (exempla praebet Sieffert in comment. ep. ad Gal. p. 10).

Nihilominus alii, e recentioribus Perrot, Renan, Hausrath, Weizsaecker, Zahn, Wendt, Jacobsen (cf. Sieffert l. c. p. 6), Cornely (Introd. III. ed. 2 p. 416 s.), Ramsay, V. Weber, Belsen, affirmant nomine Galatiae apud S. Paulum designari Lycaonian etc.; quorum argumenta vide apud Cornely l. c. Contra eam sententiam scripserrunt Grimm l. c., Auger, Wieseler, Holsten, Sieffert.

S. Petrus priorem suam epistulam dedicat electis advenis dispersionis Ponti, Galatiae, Cappadociae, Asiae et Bithyniae (1,1); unde tamen non sequitur enim has ecclesias fundasse; id quod ipsa epistula excludi videtur (cf. 4,12, 23; 5,12). Galatiae regio, ἡλλαξινὴ γέρα,

Act. 16,6 et 18,23, de Galatia proprie dicta erit intellegenda. Nam postquam Derben et Lystram, civitates Lycaoniae (Act. 16,1; cf. 14,6) visitavit, Phrygiam et Galatiae regionem pertransiit. Frustra contrarium contendit Ramsay, contra quem cf. Expositor 1894.

1. KNABENBAUER.

GALBANUS (in Vulgata; alias galbanum), hebr. לְבָנָה, γαλβάνη nominatur inter quattuor aromata ad praeparandum thymiam sanctum necessaria (Ex. 30, 34) iterumque inter praeconia sapientiae (Eccl. 24,24 gr. 15), ubi eadem quattuor aromata cum aliis commemorantur. S. Hieronymus in priore loco cum LXX aliisque versionibus « galbanum boni odoris » coniungit: quod neque naturae galbani satis conforme videtur neque lectioni massorethicae, quae accentu distinctivo זָקֵף qatān haec duo membra disiungit; at accipiendo hebr. בְּרִיבָה non pro odore bono, sed media significazione pro acri odore, fortassis loco textus massorethici cum antiquis versionibus legi poterit לְבָנָה הַכְּבִים (cf. Michaelis, Suppl. ad lex. hebr. 754 s.).

Nomen hebraicum galbani ab antiquis versionibus fere retinetur, et a recentioribus communiter adiuititur significare γαλβάνην s. μετώπιον Graecorum et galbanum s. stagonitum Latinorum, scilicet succum seu lacrimam ferulae (νάρθηκος) vel panacis (πανάκους) in Syria, ac praesertim in Amano monte nascentis (Theophr. Hist. pl. IX. 4,2; 7,2; 9,2; Dioscur. Mat. med. 3,87 al. 97; Plin. XII. 23,126), quae frequenter commemoratur et ad varias medicinas, ad suffitum, prasertim serpentibus noxiisque animalibus fugandis, atque ad alios usus inserviebat (Theophr., Diosc., Plin. II. cc.; Vergil. Georg. 3,415; Columella VIII. 3,18; Plin. XIX. 10,180; XXIV. 5,21 s.; Pallad. I. 35,8, al.). Non quidem suavis, sed gravis potius odoris describitur, verum etiam ab Aegyptiis aliisque populis unguentis addebatur (Plin. XIII. 1,8), sive « ad continentum odorem in corpore » (Plin. ib.), sive ut « aromatum aliorum odorem acueret » (M. Hiller, Hierophyl. I. 430).

De planta ipsa galbanifera diu haesitatum est, atque omnino erronee *Bubon galbanum* Linné ex Africa meridionali oriundum etiam nunc ab aliquibus auctoribus creditur. Eius loco alia potius planta vere galbanifera atque in regione orientali indigena, medio fere saeculo elapsa a *Buhse* ad radices et in latere australi montis *Demavend* in Persia boreali reperta, a recentioribus communiter tamquam galbani biblici parens admittitur, scilicet *Ferula galbaniflora* Boissier et Buhse. Pars inferior caulis crassi et basis petiolorum huius plantae ex ordine *Umbelliferarum* gummi galbanum dictum exsudant.

Cf. B. Albert. *Magn. De vegetabilibus* VI. 1,21 ed. C. Jessen 392 s.; I. H. Ursinus, *Arboreti bibl. cont.* 236 s.; O. Celsius, *Hierobot.* I. 267-71; I. D. Michaelis, *Suppl. ad lex. hebr.* 753-6; E. F. K. Rosenmüller, *Bibl. Alterth.* IV. 3,151-3; G. B. Winer, *Realwörterb.* I. 386; E. Boissier, *Flora orient.* II. 988; L. Haynald, *Szentirási Mezgak es Gyantak termönövenyei* (De plantis biblicis gummiferis), Kolozsvárt 1879, 32-6, qui inter tabulas egregiam imaginem coloribus pictam specie affinis (*Ferula erubescens s. rubicaulis* Boissier) praebet; I. Löw, Aram. *Pflanzennamen* n. 115; P. Schegg, *Bibl. Archaeol.* 219 s.

L. FONCK.

GALEA. Cum caput militis galea esset tegendum et protegendum, galeae ex aere conficiebantur. Ita saltem statuitur de galea Goliath (1 Reg. 17,3), de galea Saul (1 Reg. 17,38) et de galeis quas milites Antiochi Eupatoris habebant (1 Mach. 6,35). Quia 2 Par. 26,14 narratur Oziam regem cuncto exercitu præparasse galeas, aliqui concluderunt ante eum non milites gregarios, sed solum reges et duces iis usos esse. At id certe ex eo loco non sequitur. Nam alias dicendum esset et clypeos et hastas et loricas et arcus et fundas militibus antea defuisse.

GALEM (Γαλέη, Α Γαλλίη) recensetur inter urbes quintiae provinciae montis Iuda, quae desideratur in textu massorethico et Vulgata, sed conservata est in LXX Ios. 13,39 et oppida prope Bethlehem et Ierusalem continet. Coniicitur esse *Beit Djūlā* prope Bethlehem (Sur-

vey of West. Pal. Mem. III. 20; Riess, *Bibel-Atlas* ed. 3 p. 43).

GALGAL, GALGALA (גַּלְגָּל i. e. rota a rad. גַּלְגֵּל = volvere; Γαλγάλα forma pluralis), nomen complurium locorum Palaestinae.

1. Galgala contra orientalem plagam urbis Iericho, ubi Israelitae castra posuerunt prima nocte post transitum Iordanis et duodecim lapides, quos de Iordanis alveo sumperant, erexerunt (Ios. 4,19, 20); ibidem populus, qui in deserto natus erat, circumcisus est in colle præputiorum, a quo eventu nomen loci vocatum est Galgala secundum verbum Domini ad Josue: Hodie abstuli (גַּלְגָּל derolvi) opprobrium Aegypti a vobis (5,9); ibidem primum phase in terra Chanaau celebratum est (5,10). In Galgala erant castra Israelitarum eo tempore, quo partes Palaestinae meridionales subigebantur (9,1; 10,6. 7. 9. 15. 43; 14,6). De eadem Galgala agitur Iud. 2,1. Tempore Saulis inter præcipua sanctuaria erat Galgala; illuc enim Samuel quotannis ibat, ut Israel iudicaret (1 Reg. 7,16); ibi holocausta et victimæ pacificeae offerri consueverant (1 Reg. 10,8; 11, 14-15; 13,4-13; 13,12. 21. 33). David rex mortuo Absalome ex terra transiordania rediens Jordane trajecto Galgalam venit, quo omnis Iuda regi occurserat (2 Reg. 19,45. 40). Vetus huius loci religio Galgalam, ut videtur, superstitioni et idolatriæ commendavit, sin aliter ad hanc Galgalam referenda sunt Os. 4,13; 9,15; 12,41; Am. 4,4; 5,5, quibus locis principales idolatriæ sedes commemorantur; alii tamen his locis oppidum a Silo non longe dissitum (vide infra n. 3) intellegunt, ut notat Knabenbauer ad Os. 4,15. Iter Israelitarum de Setim usque ad Galgalam tamquam insigne Dei beneficium in memoriam revocatur Mich. 6,5.

Notandum est in textu sacro nihil haberis, quo Galgala urbs vel oppidum fuisse suadetur neque eam ullibi sacerdotibus vel levitis attribui, ut Bethel, Sichem etc.; erat locus castrorum et propter religionem venerandus. Quare cautilus videntur recipienda esse, quae

de situ loci tradidit Flav. Iosephus (Ant. V. 1,4) : 50 stadiis a iordanie, 40 stadiis a Iericho, Eusebius et S. Hieronymus (Onom. ed. Lag. 233, 63; 102, 25) : 2 mil. pass. seu circiter 16 stadiis a Iericho (cf. l. c. 243, 88, 94; 426, 14, 22, 29). Eius nominis locum anno 1863 detectum H. Zschokke scil. *Tell Djildjel* septentrionem versus a *Wādi Qelt* et 45 minutis orientem versus a *Rihā*, quem situm plerique pro Galgala admittunt.

Cf. H. Zschokke, Beiträge zur Topographie der westlichen Jordansane 1866 p. 26 ss.; Pal. Expl. Fund. Quart. Stat. 1874, p. 36; 1894, p. 182; Survey of West. Pal. Mem. III. 173-175; 181-184; 191; Guérin, Samarie I. 117 ss.; Liévin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 II. 292; F. Buhl, Alt. Pal. 1896, p. 180.

Sed alium situm pro Galgalis postulare videtur descriptio finium Iuda (Ios. 13,7) scil. ex adverso ascensionis Adommuni; in descriptione termini meridionalis tribus Benjamin (Ios. 48,18) pro Galgalis scribitur גַּלְגָּלָה (Γαλγάλη, Vulgata : usque ad tumulos). Quare F. de Hummelauer (Comm. in Ios. p. 149, 150, 333) Galgala querit in fauibus Iericho, ubi duae de montibus valles iunguntur et iunctae in Arabam effunduntur : *Wādi el-Qelt* et *Wādi Tal'at el-Dām* seu ascensus Adommuni; duriorem autem illam expressionem : in extremitate orientis Iericho (Ios. 4,19) emendandam esse conicit : in extremitate fauium (בִּצְבָּר) Iericho. Fatendum est has fauces, quae aquas habebant abundantes facilemque in montana accessum, aplores fuisse pro castris, ubi Hebrei pluribus annis substituti essent, quam agrum inter Iericho et Jordaneum intollerabilibus aestatis ardoribus expositum. Accedit, quod Galgala Iud. 3,19 ex contextu ad occidentem Iericho quaerenda est, siquidem Aod index a Iericho, ubi Egton rex Moab residebat, locum idolorum seu Pesilim prope Galgala praeteriens in Seirath montis Ephraim aufugit.

2. Rex gentium Galgal recensetur inter reges a Iosue percussos Ios. 12,23. Haec urbem Eusebius et S. Hieronymus (Onom. ed. Lag. 244, 31; 127, 24) agnoscunt in villa Galgalis 6 mil. pass. ab Antipatrie contra septentrionem.

Quodsi Antipatris hodierno *Rās el-'Ain* correspondet, vicus Galgalis erit *Djildjūlīye* vel ex opinione quorundam alter vicus *Qilqiliye* paulo magis ab Antipatrie septentrionem versus distans. De eadem Galgala (*Djildjūlīye*) in planicie Saron interpretandus est textus 1 Mach. 9,2, ut diximus s. v. ARBELA.

Verum LXX Ios. 12,23 aliam interpretationem suggestur vertentes βασιλέως Φεράζ τολιθαίας. Unde F. de Hummelauer ad l. l. pro גַּלְגָּלָה corrigendum putat גַּי יָם לְגַלְגָּלָה = vallis maris apud Gilgal i. e. vallis inter mare Cenereth et montes Galilaeae ad occidentem maris; גַּלְגָּל in hac interpretatione est aut altera forma pro לְגַלְגָּל aut eadem forma depravata.

3. Galgala, unde Elias et Eliseus descendederunt in Bethel, ut per viam Iericho Jordaneum traicerent brevi ante Eliae assumptionem (4 Reg. 2,4), non potest esse Galgala in planicie Ierichontina, sed a plerisque agnoscitur vicus magnus *Djildjūlīya* inter Bethel et Sichem nec procul a Silo ex montanis Ephraim supereminens; etsi enim *Djildjūlīya* (744 m) altitudine a Bethel (881 m) supereretur, tamen ab isto vico montano descensus fiebat in *Wādi el-Djib*, ut perveniretur Bethel versus. Eadem Galgala erat sedes scholae prophetarum; ibidem Eliseus pulmenti amaritudinem farina infusa absutus (4 Reg. 4,38). Eadem quoque a plerisque agnoscitur Galgala, quae Deut. 11, 30 e regione montium Garizim et Hebal esse dicitur; alii tamen (ut Dillmann ad l. l.) animadvertisunt nomen Gilgal (i. e. circulus lapidum) compluribus per regionem locis editis et saxosis inditum esse potuisse. Probabilius etiam domus Galgal, quae Neh. 4,29 inter regiones recensetur, ex quibus cantores ad dedicationem muri Ierusalem confluxerunt, eadem est cum haec Galgala Eliae et Elisei.

GALILAEA (Γαλιλαία). In Vet. Testamento Galilaea (Γαλιλαῖα) legitur, ubi in hebreo לְגַלְגָּלִים i. e. circulus, regio a rad. לְגַלְגָּל (volvere) vel forma pluralis גַּלְגָּלִות i. e. regiones, termini. Gelilot

Philisthaeorum commemorantur Ios. 13, 2 (sed v. F. de Hummelauer ad h. l.) et Iocel 3,4 (hebr. 4,4). Galil Ios. 20,7; 21, 32; I Par. 6,76[61] designat regionem seu planitiem, in qua Cedes Nephthali sita erat; cf. I Mach. 11,63 : Κάθεται ἡ ἐπαρχία Γαλιλαίας. Galil 3 Reg. 9,11 vocatur regio septentrionalis tribus Nephthali cum viginti urbibus, quas Salomon Hiram regi Tyriorum dono dedit. Eadem Galil 4 Reg. 13,29 tamquam distincta regio enumeratur inter regiones, quarum incolas Theglathphalasar in Assiriā transtulit. Haec regio maxime septentrionalis Palaestinae, cuius termini accurate non definitiuntur, quoad magnam partem a gentilibus (Phoenicibus) habitabatur, unde apud Is. 9,1 [8,23] vocatur גָּלִיל הַגְּוֹיִם, Galilaea gentium; cf. Matth. 4,15. Tempore exsilii tota illa regio ab ethnicis occupabatur neque postea explicite docemur Israelitas reduces ibi sedem fixisse. Vestigium distinctionis in Galilaeam superiorem et inferiorem appetet Tob. 4,1 et Iudith 1,8 (graece).

Aetate machabaica Galilaea iam clare a Iudea et Samaria distinguitur, sed paucos tantum Iudeos numerabat ethnicis internixtos et ab illis oppressos, quos Simon Machabaeus a iugo gentium liberatos secum in Iudeam proprie dictam abduxit (I Mach. 3,14 s.). Eodem tempore Palaestina in quatuor partes administrativas a Seleucidis divisa erat scil. Iudeam, Samariam, Coelen-Syriam, Phoenicen (*Flav. Ios. Ant. XII. 4,1. 4*); Galilaea, quae non nominatur, vel ad Coelen-Syriam vel ad Phoenicen accenseri merito creditur. In Galilaea Ionathas Machabaeus Syros devicit (I Mach. 11,63) et in dolos a Tryphone paratos incidens captus est (12,47. 49). Cum praeterea eo tempore tres civitates (*νομοί*) ex Samaria Iudeae proprie dictae alatributae fuisse legantur (I Mach. 10,30. 38), omnino probabile est Samariam et Galilaeam cum re publica Iudeorum nonnisi a Ioanne Hyrcano (435-103) eiusque successoribus coniunctas fuisse. Hyrcani filius Aristobulus I. (103-104), quamvis Graecorum amator, tamen eo praesertim amorem

patriae manifestabat, quod Iudea debellata multam eius regionis partem Iudeae addiderit et incolas, si in sua regione manere vellent, circumedi et ad Iudeorum leges vivere coegerit (*Flav. Ios. Ant. XIII. 11,3* ex auctoritate Strabonis et Timagenis); vix dubium est, quin haec de Galilaea imprimis dicta valeant. Anno 47 a. Chr. Antipater a Iulio Caesaris procurator Iudeae constitutus Herodem filium suum Galilaeam praefectum (*συρτηγόν*) constituit (*Ant. XIV. 9,2*; Bell. iud. I. 10,4) eratque Galilaea pars regni, quod Augustus Herodi confirmavit. Herode I. mortuo Herodes Antipas tetrarcha Galilaeae et Peraeae constitutus est (*Ant. XVII. 8,4; 11,4*; Bell. iud. II. 6,3), qui has regiones usque ad a. 39 p. Chr. obtinebat; cf. Luc. 23,7. Cum autem a Caligula imperatore regno privatus in exsiliū mitteretur, Herodes Agrippa I. Galilaeam cum Peraea obtinuit (*Ant. XVIII. 7,1. 2*; Bell. iud. II. 9,6) et usque ad mortem suam (44 p. Chr.) regebat. Ab illo autem tempore tota Palaestina, sicut iam antea Iudea et Samaria, a procuratoribus romanis, qui legis Syriae parebant, administrabatur (*Ant. XIX. 9,1. 2*; Bell. iud. II. 11,6). Is rerum status permanit usque ad bellum iudaicum; sed aliquae partes Galilaeae et Peraeae a Neroni imperatore Herodi Agrippa II. concedebantur, videlicet Tiberias et Taricheae in Galilaea, Iulias cum quattuordecim vicis in Peraea (*Ant. XX. 8,4*; Bell. iud. II. 13,2).

Tempore Christi Galilaea erat provincia septentrionalis Palaestinae cisordanicae (Luc. 17,11; Act. 9,31), quae in S. Scriptura, apud Flavium Iosephum et in Mishna constanti usu loquendi distinguitur a Iudea et Samaria, sicuti etiam a Peraea. Complectitur territoria Aser, Zabulon, Nephthali et partem septentrionalem Issachar. Termini sunt a meridie Samaria seu montana Ephraim, ab oriente Iordanis et lacus Tiberiadis seu mare Galilaeae (cf. Matth. 4,18; 13,29; Marc. 1,16; 7,31; Io. 6,1), a septentrione Leontes fluvius, supra quem mons Libani assurgit, ab occidente ora phoenicia seu fines Tyri et Ptolemaidis. Intra hos limites Flavius Iosephus (Bell.

iud. III. 3,4) distinguit Galilaeam superiorem et inferiorem.

Galilaea superior secundum Flav. Iosephum protenditur a Thella vico Iordanii proximo occidentem versus usque ad Meroth et a Baca vico Tyriorum finibus vicino meridiem versus usque ad Bersabe, qui vicus superiorem ab inferiore Galilaea distinguit. Quinam illi vici sint, vix cum aliqua probabilitate dirimi potest. In Mishna (Shebiith 9,2 limes Galilaeae superioris et inferioris assignatur Capharanania seu vicus Hannania, hodie Kefr 'Anān ab Accho (Ptolemaide) recta linea orientem versus nec procul ab *el-Rāme* et *Safed*. Superiori igitur Galilaeam fere totam implet nions Nephthali (Ios. 20,7), qui a Libano iuxta vallem Leontis usque ad lacum Tiberiadis extenditur, orientem versus abrupte ad Iordanem descendit, occidentem versus multis vallibus hac illac sine certo ordine intersecatur et parallelum ad oram maritimam tribus Aser deprimitur. Hinc facile intellegitur, cur viae publicae Galilaeam superiorem ulti pote imperviam circuerint, ut magna via quae a Tyro Caesaream Philippi ducit et altera quae a lacu Tiberiadis inter montem Nephthali et Iordanem ad aquilonem vergit. Urbs principalis est *Safed*, a qua tertia via per Gischalam (*el-Djīsh*) et Cedes Nephthali ad angulum rectum Leontis fluvii dicit. Aquilonem versus eminent *Djebel Hānūn* (900 m) et *Djebel Djamle* (800 m), meridiem versus *Djebel Safed* (838 m) et mons altissimus terrae cisiordanieae *Djebel Djermāq* (1199 m); cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XIII. 1890 Tab. 2.

Galilaea inferior secundum Iosephum l. c. extenditur a Tiberiade occidentem versus usque ad Chabulon (Ναζωλέων ed. Niese, nunc *Kabul*; v. CABUL) in continuibus Ptolemaidis et ab Exaloth (Ἐξαλόθη ed. Niese, hodie *Iksal*; v. CASALOTH et CESELETHUTHABOR) in planicie Esdrelon septentrionem versus usque ad Bersabee. Alibi (Ant. XX. 6,1; Bell. iud. III. 3,4) terminum meridionalem Galilaeae inferioris fuisse dicit Ginaeam hodie *Djeu'in*; v. ENGANNIM 2) vicum in continuibus Samariae et Galilaeae. Indolem Galilaeae inferioris variae planities fru-

giferae et pulcherrimae, altitudine inter se distinctae, determinant. Prima est planities Ramae (*el-Rāme*) circa 400 m altitudinis habens, de qua per inger collum descensus fit ad planitatem Ptolemaidis. Primae meridiem versus adiacet planities secunda *Sahel el-Baffauf* (139-156 m) seu magna planities Asochis muncupata (Vita 41) a vico hodie ignoto. A planicie Asochis occidentem versus fit descensus ad tertiam planitatem intra Sepphorim, Bethlehem zabulonicam et *Shefā 'Amr* sitam, ex qua *Wādi el-Melek* versus Cisoneum inferiorem decurrit. A planicie Asochis orientem versus assurgit *Djebel Tur'ūn* (341 m), a quo fere usque ad litus lacus Genesareth inferioris se extendit planities vulcanica *Sahel el-Ahmā* (circa 300 m); ad septentrionem *Sahel el-Ahmā* sunt cornua *Hattīn* (316 m) prope vicum *Hattīn* (413 m), ubi ex traditione posteriore sermo montanus Christi Domini habitus esse dicitur. Inter Sepphorim et Cisoneum inger collum ascendunt usque ad altitudinem *Nebi Sa'īm* (488 m) et *Djebel el-Sīh* (360 m) circa Nazareth (349 m), a quibus orientem versus seiuunctus prostal mons Thabor (562 m). Denique a collibus circa Nazareth et monte Thabor usque ad montana Ephraim seu Samariam se extendit magna planities tezrael seu Esdrelon, ex qua duae valles ad depressionem Iordanis ducunt, scil. *Wādi Sharrar* inter montem Thabor et Hermon minorem et *Wādi Djalūd* inter Hermon minorem et montes Gelboe in magnum campum Bethsan seu Scythopolis desinens. Ab occidente hanc infimum Galilaeae partem terminal Carmelus « olim quidem Galilaeorum, nunc autem Tyriorum mons » (Flav. Ios. l. c.). Cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XIII. 1900 Tab. 2.

Galilaea inferior aptissima erat viis mercatorum et exercituum. Ab Accho (Ptolemaide) via in ipso fere limite superioris et inferioris Galilaeae duebat Ramam (*el-Rāme*) et inde procedens apud *Safed* iungebatur viae Galilaeam superiorem permeanti. Alia via ab Accho petebat Sepphorim et Tiberiadem. Fru mentum ex terra transiordanica et Anranitide per viam Bethsan, Izrael et

planitiem Esdrelon usque ad mare Mediterraneum vehebatur. Magna via mercatoria inter Aegyptum et Damascum a planicie Saron divergens et apud Maggeddo planitiem Esdrelon ingressa ad lacum Genesareth ducebatur et inde *Via maris* nuncupata fordane infra lacum *Hule* trajecto Damascum petebat.

In Mishna (Shebiith 9,2) Galilaea trifariam dispescitur in superiorem, inferiorem et vallem, quarum superior complectitur quidquid supra Capharaniam (*Kefr 'Anān*), quod sycomoros non sustinet, inferior quidquid infra Capharaniam quod fert sycomoros, vallis territorium Tiberiadis. Verum haec vallis iuxta litus occidentale lacus Tiberiadis merito Galilaeae inferiori adnumeratur.

Fertilitas Galilaeae a Flavio Iosepho (Bell. iud. III. 3,2. 3) summis laudibus celebratur: universa enim culta est et passim fructuum fera, nulla eius pars otiosa, tota pinguis et pascua et omne genus arboribus consita, ita ut ubertate sua vel minime studiosos agriculturae alliciat. Oleo quoq; magni aestimabatur, abundabat regio circa Gischalam in Galilaea superiore (Bell. iud. II. 21,2; Vita 13). Imprimis autem regio Gennesar seu planities iuxta litus occidentale lacus Tiberiadis describitur natura simul et pulchritudine admirabilis, proferens arbores omnigenas, ponca varia, licus, nubes, palmas, uvas, oleas, quae nullam arborem pro ubertate sua recuset et pugnantia in unum campingat (Bell. iud. III. 10,8).

Incolas Galilaeae fuisse numero copiosos ex Evangelii satis colligitur. Teste Flavio Iosepho (Bell. iud. III. 3,2) urbes erant frequentes et cibri vici ubique populosi propter soli bonitatem; exaggerare tamen videtur Iosephus addens, vicum, qui sit minimus, supra 1 5000 incolarum habuisse. Copia incolarum permagna etiam ex eo colligitur, quod Iosephus exercitum ad 100 000 tironum et amplius e Galilaea conscripsit et urbes virosque 204 esse dicit, in quibus quindecim loca munita enumeral (Bell. iud. II. 20,6; Vita 37 et 45). Indoles incolarum erat pugnax et audax: Galilaei enim tot gentibus alienigenis

circundati omni semper belli periculo resistebant neque formido unquam viros ab infantia pugnaces occupavit (Bell. iud. III. 3,2); cuius fortitudinis bellicae egregia documenta iam Zabulon et Nephthali, eiusdem regionis antiqui cultores, ediderunt tempore Debborae (Iud. 5,18). Hac indole adeo imbuti erant, ut seditionibus gauderent rerum novarum appetentes et natura apti ad mutationes (Bell. iud. I. 16,5; Vita 17); alia exempla vide s. v. IUDAS 9 (Iudas Galilaeus). Galilaei erant et hanc dubie rebelles, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum (Luc. 13,1). Galilaea erat fomes seditionis, ex qua bellum iudaicum exarsit. Intra muros urbis Ierusalem a Tito oppugnatae Galilaei caedidum civilium magnam partem egerunt, quorum facile princeps erat Ioannes de Gischala oriundus (Bell. iud. IV. 2,4 s.).

Mores quoque Galilaeorum in rebus minoribus non erant iidem ac Iudeorum. Mishna commemorat discrepantias quoad iura matrimonii (Kethuboth 4,12), quoad sponsum et sponsam (Jebamoth 4,10; Kethuboth 4,5), quoad pondera et nummos (Terumoth 10,8; Kethuboth 5,9; Chullin 11,2). Dialectus quoque Galilaeorum a iudaica discrepabat (Matth. 26,73; Marc. 14,70; Luc. 22,39, quam discrepantium etiam Talmudici variis exemplis illustrant; cf. *Buxtorf*, Lexicon chald. talm. rabb. col. 434 s.; *Lightfoot*, Centuria chorograph. Matthaeo praemissa cap. 87. Hinc intellegitur, cur Galilaei ab incolis Iudeae propriæ dictæ minore aestimatione digni habiti sint (cf. Io. 1,46; 7,52); erant quidem incolae Galilaeæ et Peracæ etiam genuino sensu Iudei, attamen multipliciter cum alienigenis permixti, ita ut iudaismus perfectus et diuturno magisterio Scribarum ac Pharisaorum plene imbutus in sola Iudea viguerit.

Maximam autem gloriam huic regioni attulit Iesus Galilaeus (Matth. 26,69). In Nazareth Galilaeac puer Iesus proficiebat sapientia et actate et gratia apud Deum et homines (Matth. 2,23; Luc. 2,32). In Cana Galilaeæ Iesus fecit initium signorum (Io. 2,11; 4,46, 54). Maiores partem vitae publicae in Galilaea peregit. Capharnaum ad lacum Gene-

sareth civitas eius appellabatur (Matth. 9,1). In Galilaea erant civitates, in quibus factae sunt plurimae virtutes eius (Matth. 11,20 s.) et ibidem discipulis se manifestavit post resurrectionem suam (Matth. 28,7. 16; 10. 21,1). Duodecim eius apostoli erant Galilaei (Act. 1,11; 2,7); probabilius excipiendum est Iudas Iscariotes, cuius nomen explicatur *vir de Carioth* oppido tribus Iuda (v. CARIOTH 1 et ISCARIOTES).

Post destructionem urbis Ierusalem Galilaea erat sedes praecipua scholarum iudaicarum et rabbinorum doctissimorum. Synedrium Hierosolymis primum laborem seu Ianniam translatum est, postea vero Sepphorim et inde Tiberiadem migravit (*Lightfoot*, Parergon de excidio urbis etc. Sect. 3 s. et 7; Opp. II. p. 141, 144). Tiberiade in lucem prodierunt Mishna a Rabbi Iehuda Sancto compilata circa annum 190 vel ex alia supputatione 220 p. Chr. et postea circa annum 230 p. Chr. Gemara quae dicitur hierosolymitana (*Buxtorf*, Tiberias p. 21. 22). Post haec tempora autem studia litterarum in Babyloniam translata sunt, ubi Gemara babylonica prodiit. Hodie quoque cernuntur ruinae synagogarum ex saeculis 2-4, immo fortasse ex primo saeculo p. Chr. in Galilaea superiore (*Kasium*, *Kefr Birim*, *el-Djish*, *Meiron*, *Nabartein*, *Qedis?*) et prope lacum Genesareth (*Tell Hüm*, *Keraze*, *Irib*; cf. *Guérin*, Galilée I. 198-201; 227-231; 241 s.; II. 93; 100 s.; 337 s. (?); 429 s.; 447-449; *Survey of West. Pal.* Mem. I. p. 224 ss. 240 ss. 231 ss. 396 ss.

GALLIM. 1. Gallim (גַּלְּיָם), patria Phalti seu Phaltiel, cui Saul dedit Michol filiam suam, uxorem David (1 Reg. 23, 4; LXX Περιῆρα); eadem recensetur inter urbes beniaminiticas, quae ab exercitibus Semnacherib Ierusalem versus properantibus terrore percellerentur (Is. 10,30; LXX Πελλέσιπ). Situs ignoratur. Eusebius et S. Hieronymus (Onom. 247, 78; 129,10) mentionem faciunt vice Galla seu Galla prope Accaron; sed contextus Is. 10,30 omnino postulat urbem tribus Beniamini, a qua fines Accaron minimum absunt.

2. Gallim (גַּלְּיָם) i. e. duo stagna;

'Αγχάλειμ), locus in Moab (Is. 15,8). In descriptione vastitatis Moah nullatus eius usque ad Gallim et claram eius usque ad puteum Elim personare dicitur. Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. 228,61; 98,10) assignatur vicus Aigalleim seu Agallim 8 mil. pass. ab Areopoli (Rabbath Moab) anstrum versus; ibi autem hodie non vicus eius nominis, sed urbs Kerak (Qir Moab) inventur. Quibusdam eadem visa est que Agalla ab Alexander Iannaeo Arabibus crepta apud Flavium Iosephum (Ant. XIV. 1,4); verum editio Niese pro Agalla et Athone priorum editionum legit Εγκληθόνη, qua lectione supposita omnis similitudo nomum evanescit. Hodie nus igitur situs Gallim seu Eglaim nobis non innotescit. Hoc tamen merito asseri videtur ab Isaia nominari et locum in parte meridionali Moab scil. Eglaim et locum in parte septentrionali scil. puteum Elim (v. BEER ELIM); cf. Knabenbauer ad Is. 15,8.

Distingue Gallim (Eglaim) ab Engalim (En Eglaim) Ez. 47,10.

GALLIO (Γαλλίος); proprio nomine appellatur Marcus Annacus Novatus; sed postquam per adoptionem transiit in familiam Lucii Iunii Gallionis rhetoris, nomen Gallionis assumpsit. Frater erat Lucii Annaci Senecae philosophi, morum suavitate et amabilitate dulcis appellationem sortitus apud Statium et Senecam. Erat proconsul (ἀνθυπάτως) Achaiae Act. 18,12, qua designatione ostendit auctor Act. se de rerum conditione bene esse eductum. Cum enim Achaia primo fuerit provincia senatoria, dein Tiberio regnante imperatoria, sub Claudio iterum senatoria, dein alia iterum Achaiae conditio sub Nerone, alia sub Vespasiano (cf. *Tacitus*, Annal. 1,76; *Sueton.* Claud. 23; Nero 24; *Vesp.* 8; *Felten*, Apostelgeschichte p. 344), opus erat accurata rerum cognitione, ne magistratus romanus titulo falso designaretur. Iudaei Paulum ad eius tribunal Corinthi adduxerunt eum violatae legis accusantes. Verum simulacrum Gallio adverbit agi de lege iudaica, eos a tribunal abegit (Act. 18,12-17). Contemptum Iudeorum verbis suis oslendit et

eo quoque quod ei nihil curae fuit, quod Sosthenes princeps synagogae ante tribunal percutiebatur. Sicut Seneca frater, ita ipse quoque Iudeos probabilissime habuit gentem sceleratissimam.

GALLUS (γάλεκτωρ). **1.** In historia evangelica gallus saepius memoratur. In primis Dominus negationem Petri praedicens tempus indicat galli cantu (Marc. 14,30; Matth. 26,34; Luc. 22,34; Io. 13,38); praedictionem impletam pariter omnes evangelistae testantur (Marc. 14,68. 72; Matth. 26,74 s.; Luc. 22,60 s.; Io. 18,27). Similiter Christus discipulos ad vigilandum monens, gallicinio noctis partem determinat: « Vigilate ergo, nescitis enim quando dominus dominus veniat: sero an media nocte an galli cantu, an mane » (Marc. 13,35). Eliam gallina locum in Evangelio habet, ubi Dominus charitatem cordis sui erga civitatem ingratam pulcherrima comparatione exprimit: « Ierusalem, Ierusalem..., quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, et nolnisti » (Matth. 23,37; cf. Luc. 13,34; gr. ὥρνις).

2. Galli cantus (ἀλεκτοροφωνία), uti in verbis Christi apud Marcum (13,35) indicatur, proprie tempus medium inter medianam noctem et auroram designat. Eo enim tempore gallos magna voce cantare omnes norunt, atque inde partitionem temporis nocturni desumunt etiam scriptores profani testantur (*Censorinus*, De die natali c. 19; *Macrobius*, Salurnal. 1,3; *Plin.* X. 21,46, al.; cf. *Bochart*). In Oriente autem iam circa medianam noctem galli prima vice cantare solent multoque accuratius, quam alibi, tempus suum custodiunt (cf. *Tristram*). Unde etiam veteres auctores frequenter de secundo gallicinio (Marc 14,30. 72) loquuntur. Sed cum tempus gallicinii primi fere cum media nocte coincidat, ubi simpliciter de galli cantu sermo est, illud secundum gallicinium intellegitur. Atque ita Marcus de hoc secundo gallicinio expresse loquens cum aliis evangelistis optime cohaeret.

Cf. praeter comarentatores in *Evang.* ll. cc. (praesertim v. *I. Knabenbauer* in *Matth.* 26,34) *Sam. Bochart*, *Hierozoic.* II. 119-21,

ed. Rosenm. II. 688-95; *H. B. Tristram*, *Nat. Hist. of the Bible* ed. 8, 221 s.

3. Gallina, ex qua Dominus comparationem illam ad demonstrandum charitatis suae affectum desumpsit, in Evangelio Lucae simpliciter *avis* dicitur (13,34): graecus textus in utroque loco ὥρνις exhibet, quo nomine plerunque aves generatim appellantur. At haud inepte in versione Vulgata *gallina* exponitur, cum ὥρνις etiam a profanis scriptoribus (*Aristot. Hist. anim.* IX. 37 al. 50,1 etc.) sensu magis speciali pro gallinis usurpetur et comparatio illa praesertim ex obvio gallinarum exemplo vim magnam habeat (cf. 4 *Esdr.* 1,30. — *V. Bochart.* I. c. 123 s., *ed. Ros.* 695-7).

4. Gallum domesticum tempore Christi Domini apud Iudeos introductum fuisse omnes concedunt, neque nugae talmudicae eum Hierosolymis defuisse probant (cf. *Reland*, *Rosenmüller*). Originem suam praecepit ducit a specie *Gallus bankiva* Temminck (= *Gallus ferrugineus* Gmelin) dicta, Indiac septentrionalis ac vicinarum insularum indigena. Babyloni atque Persae primi cum ex India acceperunt et tamquam avem sacrae venerati sunt; inde fere tempore bellorum medicorum et persicorum in Asiam anteriorem ac probabiliter etiam tunc demum in Syriam et Palaestinam videatur translatus esse.

Cf. *H. Relandi Oratio de galli cantu Hierosolymis auditio*, Rotterdam 1709; *E. F. K. Rosenmüller*, *Bibl. Alterth.* IV. 2,353; *Leunis-Ludwig*, *Synopsis I.* 1 ed. 3 p. 449; *A. E. Brehm*, *Tierleben* ed. 3 V. 573-5; *Ph. L. Martin*, *Naturgesch. d. Thiere* I. 2, 426 s.; *V. Hahn*, *Kulturpfl. u. Hausth.* ed. 6,314-27; *O. Schrader* apud *Hahn* I. c. *ib.* 327-9.

De Babyloniis cf. *W. Houghton* in *Transact. Soc. Bibl. Arch.* VIII. 1884, 97-100. Apud Aegyptios figura galli in monumentis non occurrit, sed gallina inter signa hieroglyphica pro littera *w* locum accepit; cf. *F. Chabas*, *Études sur l'antiq. hist.*, Paris 1873, 407; *Withinson-Birch*, *Manners and Customs III.* 319 s.

5. Ex dictis vix mirum videbitur, gallum in Veteri Testamento, si textum primigenium respicias, non commemo-

rari. Fortasse generali illa expressione *colatilium*, quae cum aliis cibis Nehemiae ad distribuendum parabantur (Neh. 3,18 בְּשָׂרִים) etiam galli intellegi poterunt; cum etiam inter *aves attiles* Salomonis (3 Reg. 4,23 hebr. 3,3) leonem habuisse, vix probabile videtur. Vulgata tamen quattuor aliis locis mentionem galli facit. Imprimis in libro Tobiae 8,11 « circa pullorum cantum » habet, ubi in textu graeco utrinque re-censionis secundum codicem Vaticanum et Sinaiticum (ap. Swete) nihil simile legitur; fortasse id quod habet Syrus « *antequam illucrseat* » mentionis de pullorum canto occasione dedit. — Deinde in libro Iob 38,36 Dominus inter alia quaerit « quis dedit *gallo* intelligentiam? », ubi in hebreo est שְׁבֵן. Rabbini eo nomine gallum domesticum intellegunt, eiusque intelligentiam in eo esse censem, quod diem a nocte discernat, vel quod laudet Dominum suum, ut vult paraphrasta chaldaeus (v. Bochart l. c. II. 115, ed. Ros. II. 682 s.); probabiliter etiam S. Hieronymus Rabbino magistro suam interpretationem debuit. At Iudeus ille nugas videtur vendidisse, cum significationem nominis נַכְּשׁ et interpretes et scriptores prorsus ignorent, atque gallum domesticum Iudeis tempore libri Iob notum fuisse nulla ratione probetur. — Praeterea in libro Proverbiorum 30,31 inter « tria quae bene gradintur » cum leone et ariete s. hirco etiam « gallus succinctus lumbos » nominatur. Expressio hebraica בְּנֵי נְזֵר בְּתֵנִים proprie « succinctus lumbos » sonat, prout etiam Symmachus vertit (περιεστηγμένον τὴν δαφάνην). Addendo vero *gallum* S. Hieronymus rationem habuit aliarum versionum priorum, quae prorsus praeter verba textus primigenii de « gallo qui inter feminas alacriter incedit » loquuntur (ἀλέκτωρ ἐμπεριπατῶν θηλεῖς εὐθύγος LXX, similiter Peshitta, paraphrasis chaldaea; item postea versio arabica; cf. Bochart l. c. 116, ed. Ros. 684 s.); etiam *Aquila* et *Theodotion* gallum interpretati sunt (ἀλέκτρων γάτων). Quomodo vero gallus *succinctus lumbos* vocetur, haud facile quis dixerit, neque

constat, cuinam animali denominatio haec simpliciter tribuatur. Cum autem positioni inter leonem et arietem s. hircum potius animal quadrupes videatur respondere, plures cum *Bocharto* de equo exponere malunt (l. c. I. 402 ed. Ros. I. 40 s.), alii de cane venatico (*Frz. Delitzsch*, Comment. in Prov. I. c.) vel de zebra (*F. J. Schoder*, Hierozoici specimen 3,99 s.) vel de alio animali. De gallo autem non videtur esse sermo. — Denique in loco Is. 22,17 Vulgata *gallum gallinaceum* vocal, qui ex communi acceptione vocis hebraicae בָּרֶךְ vir dicendus foret; id S. Hieronymus ipse in commentario h. l. testatur, addens : « Hebraeus qui nos in veteris Instrumenti lectione eruditivit, *gallum gallinaceum* transtulit ». Etiam hic Hebraeus ille minus fide dignus videtur, cum בָּרֶךְ tantum in Talmude aliquoties gallum significet, atque etiam tempore Isaiae nihil de gallis apud Iudeos constet.

Cf. praeter auct. cit. *H. O. Lenz*, Zool. d. alt. Griechen u. Römer 326-39; *L. Lewysohn*, Zool. d. Talmuds 194-9; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible ed. 8, 221-3; *J. G. Wood*, Bible Animals 421-4; *P. Cultrera*, Fauna biblica 274-8; *G. Loreta*, La Zoologia nella Bibbia 531-4.

L. FONCK.

GAMALIEL (גָּמָלֵיל, Γαμαλείλ).

1. Filius Phadassur, princeps tribus Manasse (Num. 1,10; 2,20; 7,54. 59; 10, 23).

2. Legis doctor honorabilis universae plebi (Act. 5,34), secus cuius pedes Paulus apostolus se dicit eruditum iuxta veritatem paternae legis (22,3). Secundum rationem temporis idem erit Gamaliel, qui in Mishna (Orla 2,12; Rosh ha-shana 2,5; Iebamoth 16,7; Sota 9, 13; Gittin 4,2-3) Gamaliel senior appellatur, distinguendus a Gamaliel II., filio Simonis filii Gamalielis I., unus ex septem illis celeberrimis doctoribus, qui cognomine « rabban » (magister noster) honorabantur. Cum synedrium apostolorum interficere vellet, Gamaliel unus ex synedristis (non praeses synedrii, ut nonnulli opinantur), consilium dedit, ut dimitterentur liberi; si opus homi-

nun esset, fore ut sicut alia per se dissolvetur; si vero ex Deo, non posse dissolvi (Act. 5,34-59). Traditione christiana (cf. *Clement. Recogn.* 1,63 s.) fertur rei christianae postmodum nomen deditisse.

De Gamalielie I. generatim cf. *Surenhusius*, Mishna I. 315; II. 331; III. 308. 312 n. 13,314 n. 19, 315 n. 20; *Graunii Historia Gamalielis Viteb.* 1687; *Wolf*, Biblioth. Hebraea II. 821 s.; *idem*, Curae philol. in Nov. Test. ad Act. 5,34; *Ewald*, Geschichte des Volkes Israel, ed. 3 VI. 256 s.; *Ginsburg* apud *Smith and Wace*, Dict. of Christian Biography II. (1830), p. 602-604; *Derenbourg*, Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine 1867 I. p. 341 s.; *E. Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes etc. ed. 3 II. p. 364.

De traditione christiana cf. Epistola Luciani ad omnem Ecclesiam de revelatione corporis Stephani martyris primi et aliorum (v. 3-4) apud *Surium*, Vitae Sanctorum IV. 502 s. [3. Aug.], apud *Baronium*, Annal. ad ann. 415, apud *Migne*, 41,807 s. in tomo VII. S. Augustini, Appendix; eandem epistulae commemorat *Gennadius Massiliensis*, De scriptoribus ecclesiasticis cp. 46. 47 apud *Migne*, 58.1084. 1085. Praeterea cf. *Fabri- cius*, Biblioth. graeca ed. *Harles* X. 327. 725. XI. 623; *Photius*, Bibliotheca cod. 171 apud *Migne* 103, 500-501; *Nilles*, Kalendarium manuale (ed. 2, 1896) I. p. 232 s.

GAMARIAS (גָּמָרִיאָה, גָּמָרִיאָה, Γαμάριας). 1. Filius Helciae a Sedecia rege simul cum Elasa Babylonem missus ad Nabuchodonosor; occasione huius legationis etiam Ieremias per eosdem epistulam ad exsules misit (Ier. 29,3).

2. Filius Saphan scribæ, unus ex principibus in aula regis Ioakim; ex eius nomine vocabatur cubiculum in aedificio templi (Ier. 36,12. 13. 23).

GAMUL (גָּמָל, Γαμώλ), princeps familiae sacerdotalis, cui sors vigesima secunda a Davide designata est (1 Par. 24,17).

GAMZO (גָּמְזוֹן, Γαμζόν), urbs quae cum viculis suis Achaz regi Iuda erupta est a Philisthaeis (2 Par. 28,18). Hodie vicus *Djimzū* prope Lyddam (Diospolim) inter meridiem et orientem, paulo infra viam, quae a Joppe et Lydda Ierusalem versus dicit.

Cf. *Robinson*, Palaestina III. 239. 270. 271. 279; *Guérin*, Judée I. 335. 336; *Survey of West. Pal.* Mem. II. 297. *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XVI. 1893 p. 34. *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 I. 103; *A. Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 98.

GAREB (גָּרֶב, Γαρέβ, Γαρέβ), heros da-vidicus (2 Reg. 23,38; 1 Par. 41,40); cognominatur Iethraeus seu Iethrites (v. IETHRAEUS et IETHIER 6).

GAREB collis, גָּרֶב, vocatur monticulus prope Ierusalem semel commemoratus in prophetia Ieremiae (31, 39; LXX Γαρέβ), ubi vates urbem Ierusalem denuo aedificandam praedicens, primo extensionem urbis septentrionem versus describit: « a turre Hananeel usque ad portam anguli »; deinde partem occidentalem addit: « a porta anguli funiculus mensorius ulterius extenditur recta super collem Gareb et vertitur Goah versus » (hebr.); mox latus australis ex parte vallis Ennom adiungit. Unde collis Gareb, de quo nil aliud traditum est, ab occidente Ierusalem quaerendus appareret, ibique probabiliter montem illum designat, « qui est contra Geennom ad occidentem in summitate vallis Raphaim contra aquilonem » (Ios. 15,8; 18,16), qui altitudinem 796 metrorum attingit; sola pars australis proprio nomine hodie *Djebel abu Tor* vocatur a peregrinis communiter *mons mali consilii* dictus (v. IERUSALEM II. 4).

Cum גָּרֶב speciem *lepræ* significet (Lev. 21,20: 22,22; Deut. 28,27. Vulg. *scabies*), multi collem Gareb a leprosis appellatum censem, quibus ibi extra urbem (Lev. 13,46) manendum fuerit. Hodie etiam in dicto colle occidentali nova leprosorum domus (« auxilium lesu » dicta) miseris refugium præbet.

Cf. A. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 150 s. (= *Wadi Gurab*).

L. FONCK.

GARIZIM (גָּרִיזִים, Γαρίζιμ) et **HEBAL** (חֵבָל, Γαβάλ) sunt duo montes vicini amoenissima valle Sichem seuneti, Garizim meridiem, Hebal aquilonem spectans, qui Deut. 11,30 pro Israelitis in Palaestina orientali versantibus descri-

buntur esse : trans Iordanem, post viam occasum solis seu viam, quae a meridie aquilonem versus Palaestinam occidentalem permeat, in terra Chananæi Aram (planitiam, desertum) habitantis, e regione Galgala (v. GALGALA 3), iuxta vallem (querens) More. In monte Garizim benedictionem fidibus Legis custodibus promissam pronuntiarunt Iordanus, Iacobus Simeon, Levi, Iudas, Issachar, Ioseph (Ephraim et Manasse), Beniamini, in monte Hebal maledictionem impensis intimata pronuntiaron Ruben, Gad, Aser, Zabulon, Dan, Nephthali, ut Moyses antea mandaverat (Deut. 11,29; 27,12, 13; Ios. 8,33). Quod benedictio in monte Garizim, maledictio in monte Hebal pronuntiata est, Rosenmüller (Scholia ad Deut. 11,29) ex eo explicaverat, quod Hebal sterilis esset et saxis, Garizim fontibus, hortis, vineis, olivetis instructus et sic ipsa utrinque montis facies bene et male precandi ritum in eo peragendum luculententer exprimeret. Sed haec diversitas hodie saltem tanta non est, ut istam interpretationem fulcire valeat. Melius dicemus Israelitis, qui orientalium more in regionibus discernendis orientem respiciunt, montem Hebal ad sinistram fuisse, Garizim ad dexteram partem, quam faustum quid sonare ex Gen. 33,18 constat. Accedit quod in monte Hebal ex mandato Moysis Iosue primum terrae cisiordanicae altare Domino erexit, holocausta et hostias pacificas oltulit, Deuteronomium legis Moysis lapidibus insculpsit (Deut. 27,4 s.; Ios. 8,30 s.). De Hebal nihil amplius in S. Scriptura legitur.

De monte Garizim pauca addenda. Iotham filius minimus Gedeonis in vertice quodam montis Garizim stans fabulam de arboribus regem querentibus Sichimitis propositus (Ind. 9,7). In monte Garizim castellum seu munitionem fuisse, cui Antiochus IV. Epiphanes Andronicum praefecit, docemur 2 Mach. 5,23. Templi in monte Garizim constructio fit 2 Mach. 6,2 et Samaritanos in monte hoc adorare solitos esse dicit mulier Samaritana cum Domino colloquens (Io. 4,20, 21). Templum illud permittente Alexandro Magno Sanaballetes natione Cuthaeus, satrapa Samariae,

qui post pugnam apud Gaugamelam a. 331 a Dario defecerat, extruxit et sacerdotem eius templi constituit Manassen pontificis hierosolymitani fratrem, qui filiam Sanaballetis uxorem duxerat et ob hoc conubium a Iudeis honore sacerdotali privatus erat (*Flav. Ios. Ant. XI. 8,2-4; cf. XIII. 3,4*). Eusebius quoque Alexandri M. actale hoc templum a Manasse in monte Garizim constitutum esse testatur (*Chronic. II. apud M. 19,488*). Ab Antiocho IV. Epiphane templum Iovis Hospitalis (2 Mach. 6,2) vel Iovis Helleni (Ant. XII. 5,5) cognominatum est, a Ioanne Hyrcano autem devastatum et in ruinas redactum (Ant. XIII. 9,1). Sed hodie quoque reliquiae Samaritanorum in monte Garizim pascha celebrare solent. Ab antiquo enim tempore provocant ad Deut. 27,4 quo loco in Pentatencho Samaritano Garizim pro Hebal legitur; suspicantur autem plerique critici Samaritanos textum mutasse ob dogmaticam quandam rationem scil. ut templi sui auctoritatem contra Iudeos defendent. Perperam quoque Samaritani montem Moria, in quo Abraham filium Isaac in holocaustum oblatus erat, Garizim esse affirmarunt.

A communis traditione de situ Garizim et Hebal recedunt Eusebius et S. Hieronymus (*Onom. ed. Lag. 242, 79; 126,4*), asserentes hos montes esse iuxta Iericho non iuxta Neapolim (Sichim). Unde concludendum esse opinatur F. de Hummelauer (ad Deut. 21,29) praeter montes Hebal et Garizim prope Sichem fuisse alios montes eiusdem nominis Hebal et Garizim prope Iericho ex opposito Galgalæ (v. GALGALA 1) et rationem ex ipso s. textu assert : « Tam Deut. 27,4 quam Ios. 8, 30 (cf. 9,6) suggestum montes fuisse prope Iordanem in ipsa Araba ».

Garizim hodie vocatur *Djebel el-Tūr* (868 m), Hebal *Djebel Eslāmīye* (938 m), ille meridiem, hic septentrionem versus a Sichem (*Nāblus*) et Sichar (*el-Askar*).

Cf. Robinson, *Palaestina III. 314 ss.; F. de Saucy, Voyage en Terre Sainte 1865 II. 246 ss.; Voyage autour de la mer Morte 1853 II. 100 ss.; Guérin, *Samarie I. 424 ss.; Survey of West. Pal. Mem. II. 148, 149, 187 ss.; Fahrugruber, Nach Jerusalem ed. 2**

II. 155. 156; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 521. 535-537; Liévin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 III. 37 ss.

GARMI (גַּרְמִי) cum articulo; Γαρμὶ, nomen gentilicium in textu obscurissimo 1 Par. 4,19 : « Et filii uxoris Odaiae sororis Naham patris Ceila, Garmi, et Esthamo, qui fuit de Machathi ». Sub v. ESTHAMO diximus, quomodo textus hebraicus melius explicari possit. Aliam interpretationem attentat F. de Hunmelauer (Comm. in Num. p. 202-203), qui 1 Par. 4,17-19 de Mered eiusque uxoribus interpretatur et 4,19 vertit : « Et filii uxoris iudeaeae alterius : Naham pater Ceilae Garmi et Esthamo Machathi et Simon ». Idem interpres animadvertisit p. 203 : « Voces articulum habentes הַגָּרְמִי et הַבִּיעָנִית crediderim esse appositiones ad nomina sive viorum (Naham — pro allero viro scriptum nomen urbis Esthamo) sive urbium (Ceila — Esthamo), ut ab his duobus viris non omnes durarum urbium incolae sint orti, sed aliqui tantum ». In quaenam demum interpretatione Garmi est nomen gentilicium, de cuius origine nihil innoscet.

GASPHA (גָּשֶׁפָּה, LXX omitt., & Γεσφά), princeps Nathinaeorum in Ophel post instaurationem urbis Ierusalem (Neh. 11, 21).

GATHAM, GATHAN (גָּתָם, Γοθάμ) et 1 Par. 1,36 Γοθάμ), quartus filius Eliphaz filii Esau et dux tribus eiusdem edomitiae ceteroquin ignotae (Gen. 36,11. 16; 1 Par. 1,36).

GAULON seu **GOLAN** (גָּלָן, ἡ Γαυλόν, ἡ Γωλάν), urbs confugii tribus Manasse transiordanicae, filiis Gerson levitici generis tradita (Deut. 4,43; Jos. 20, 8; 21,27; 1 Par. 6,71[36]). Tempore Eusebii adhuc exstabat villa pergrandis Gaulon, a qua regio circumiacens nomen sortita erat (Onom. ed. Lag. 242,75). Videtur esse vicus hodiernus *Sahem el-Djēlān* 18 leucas anglicas ab oriente lacus Tiberiadis situs (Schumacher, Across the Jordan p. 92). Apud Flavium Iosephum (Bell. iud. I. 4,4. 8; cf. Ant. XIII. 15,3) vocatur Γαυλάνη. Ab hac urbe

nomen traxit provincia Gaulanitis. Apud Flavium Iosephum distinguitur Gaulanitis superior et inferior atque inferiori adscribitur Gamala urbs ad ripam orientalem lacus Genesareth sita (Bell. iud. IV. 4,1); praeterea Gaulanitis Galilaeam ab oriente terminat (Bell. iud. III. 3,4). Unde Gaulanitis eadem fere regio est ac hodie *Djōlān* scil. planities iuxta ripam Iordanis orientalem a fontibus Iordanis usque ad lacum Genesareth inferiorem protensa. Descriptionem regionis *Djōlān* exhibet Schumacher in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. IX. 1886 p. 163 ss.; anglice The Jaulan, London 1888. Vide etiam s. v. BASAN.

GAYER (גָּאֵר, ascensus Gaver, ἐν τῷ ἀναβατέοντι Γάρ), ascensus iuxta Ieblaam situs, in quo Ochozias rex Iuda ab urbe Iezrael (*Zer'in*) meridiem versus fugiens per milites Iehu apprehensus est et vulnus lethale accepit; inde vero fugam alia via usque ad Mageddo prosecutus et ibi mortuus est (4 Reg. 9,27). Ieblaam (*Bir Bel'ame*) ad meridiem Engannim (*Djenīn*) sita est. Ochozias fugam a Iezrael per viam domus horti (*Bir, Bat'gāy*) arripuit; haec igitur domus horti ex contextu non pars quaedam hortorum regiorum erat, sed potius ab ipsa urbe aliquantum distabat. Tamvero Engannim seu *fons hortorum* (*Djenīn*) non multum supra duas horas a *Zer'in* distat. Unde domus horti videtur ipsam Engannim designare. Ascensus autem ab Engannim ad Ieblaam currum Ochozia tantopere retardavit, ut milites Iehu tandem Ochoziam assequi potuerint.

Cf. J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 255.

GAZA (גָּזָה i. e. valida, munita; Γεζά), ex quinque urbibus praecipuis Philisthaeorum maxime meridiana et munitissima. Antiquissimi eius incolae erant Hevaci (Deut. 2,23) et Enacim, quorum reliquiae in Gaza, Geth et Azoto remanserunt (Jos. 11,22). Postea Chanaanei seu Phoenices fines suos Gazam usque extenderunt (Gen. 10,19). Iosue terram promissam occupaturus usque ad eandem urbem progressus est, ipsam

tamen non subegit (Ios. 10,41; 11,22; 13,3). Tribui Iuda assignata (Ios. 15,47) et a filiis Iuda occupata (Iud. 1,18), sed brevi post a Philisthaeis recuperata est (Iud. 3,3; 13,1); introitus Gazae Iud. 6,4 extremos fines Israel indicat. Cum Samson populum Israel post quadraginta annos oppressionis de Philisthaeis uicisseeretur, Gaza erat theatrum complurium eius gestorum, triumphi ultimi ac mortis gloriose in templo Dagon (Iud. 15 et 16). Traditio Muhamedanorum et Christianorum adhuc locum indicat, ubi ambas portae fores cum postibus et sera apprehendit humerisque impositas portavit ad verticem montis, qui respicit Hebron; hic mons merito censetur esse *Diebel el-Munfîr* prope Gazam inter orientem et meridiem. Sepulerum vero Samsonis, quod Muhamedani in vicinia Gazae ostendunt, teste S. Scriptura (Iud. 16,31) inter Saraa et Esthaol quaerendum est. Gaza ut urbs Philisthaeorum nominatur 1 Reg. 6,17; sed postquam David Philisthaeos subiecit, in finibus extremis regni salomonici comprehendebatur (3 Reg. 4,24). Postmodum Philisthaei denuo insurrexerunt, unde prophetae valicinia adversus Gazam et reliquias urbes Pentapoleos prouantiant (Am. 1,6. 7; Soph. 2,4; Ier. 25,20; 47,3; Zach. 9,5); pro aliquo saltu tempore Ezechias rex Iuda Philisthaeos devictos usque ad Gazam subegerat (4 Reg. 18,8).

In bellis Aegyptiorum cum Assyriis et Babyloniis et Macedonum cum Persis multum et acriter de Gaza urbe munitissima concertatum est. Tempore Lereimiae unus ex Pharaonibus, probabilissime Necho II., eam expugnavit (Ier. 47,1). Alexander M. eam post obsidionem duorum mensium cepit (*Diodor.* 17,48; *Flav. Ios. Ant.* XI. 8,3. 4; *Arrian.* 2,26. 27; *Curt.* 4,6). Inde ab hoc tempore Gaza magis magisque urbs hellenistica fiebat (*Flav. Ios. Ant.* XVII. 41,4; Bell. iud. II. 6,3). Proelia Ptolemaei Lagi cum aliis diadochis de Coele Syria occupanda etiam Gazam imprimis attingebant; anno 315 a. Chr. ab Antigono capta est (*Diodor.* 19,59). Anno 312 a. Chr. Ptolemaeus Lagi Demetrio filio Antigoni apud Gazam devicto urbem in ditionem suam rededit (*Diodor.* 19,84). Post varias

regnorum vicissitudines Gaza cum reliqua Palaestina in potestatem Seleucidarum transiit (198 a. Chr.). Cum in regno Syriæ Demetrius II. Nicator et Antiochus VI. (cuius tutor erat Trypho) de throno decentarent (143-143 a. Chr.), Gaza Antiocho restituit; qua de re Ionathas Mach. socius Antiochi VI. urbem obsedit et omnem circa regionem vastavit; Gazaei vero missis ad Ionathan munitis et obsidibus amicitiam et armorum societatem Antiocho promiserunt (1 Mach. 11,61. 62; *Flav. Ios. Ant.* XIII. 5,3). Praeterea secundum omnes textus (LXX, Vulgata, Syrus) Gaza a Simone Mach. expugnata est (1 Mach. 13,43-48); verum pro Gaza legendum videtur Gaza (cf. *Fl. v. Ios. Ant.* XIII. 6,7; Bell. iud. I. 2,2); v. GAZARA. Anno 96 a. Chr. Gaza ab Alexandro Iannaco eversa est et a Indaei tenebat ir (Act. XIII. 13,3; 15,4; Bell. iud. I. 4,2). A Pompeio, cum Syriam occuparet, libertate donata (Ant. XIV. 4,4; Bell. iud. I. 7,7) et a Gabinio reaedificata est (Ant. XIV. 5,3). Illo igitur tempore secundum opinionem probabilissimam vetus Gaza derelicta et nova urbs paulo magis meridiem versus exstructa est; cf. S. Hieronymi *Onom. ed. Lag.* 123,24: antiquae civitatis locum vix fundamentorum praebere vestigia, hanc autem, quae nunc cernitur in alio loco, pro illa quae corruit aedificatam. Anno 30 a. Chr. Gaza regno Herodis Magni (*Flav. Ios. Ant.* XV 7,3; Bell. iud. I. 20,3) eoque mortuo iterum provinciae Syriæ adiuncta est (Ant. XVII. 11,4; Bell. iud. II. 6,3). Tempore Claudii Imperatoris Gaza a Pomponio Mela geographo commemoratur: in Palaestina est ingens et munita admodum Gaza (*Mela* 1,11). Anno 66 p. Chr. a Iudeis rebellibus vaslata esl (*Flav. Ios. Bell. iud.* II. 18,1). Aetate Eusebii et S. Hieronymi (*Onom. ed. Lag.* 242,66; 123,22) erat πόλις ἐπίσημος, insignis civitas Palaestinae. S. Antoninus Martyr vel potius Anonymous circa a. 370 p. Chr. urbem describit: Gaza autem civitas splendida, deliciosa, homines honestissimi, omni liberalitate decori, amatores peregrinorum (Itiner. 33 apud *M.* 72, 910 vel apud *P. Geyer.* Itin. hier. p. 180).

Restal ex Novo Test. unicus locus Act.

8,26 : Angelus autem Domini locutus est ad Philippum dicens : Surge et vade contra meridianum ad viam, quae descendit ab Ierusalem in Gazam; haec est deserta. *Relandus* (Palaestina p. 787) haec ultima verba non de via, sed de urbe Gaza intellegit; plerique tamen recius ea verba de via accipiunt, praesertim cum angelus Philippum non de Gaza, sed de via eunuchi iter facientis docere voluerit; vide etiam s. v. BETH-SUR. — Primus episcopus Gazae fuisse dicitur Philemon, ad quem S. Paulus epistulam scripsit (*Le Quien*, Oriens christianus t. III. p. 604); in persecuzione Diocletiani Silvanum Gazae urbis episcopum martyrio coronatum esse testatur Eusebius (Hist. eccl. 8,13).

Situm urbis describit Arrianus (Alex. 2,26) : « Abest Gaza a mari stadiis summum viginti et accessus ad eam est sabulosus et profundus et mare urbi propinquum limosum est ». Ab urbe distinguedus est portus Gazae, Majuma Graecis dictus, quem Constantinus M. de nomine filii sui Constantiam appellavit et urbem esse declaravit (*Euseb.* Vita Constant. 4,38; *Sozom.* Hist. eccl. 2,5), Julianus autem isto nomine abolito iterum portum Gazae nominavit (*Sozom.* Hist. eccl. 5,3). Ceterum ea erat conditio huius portus, ut Gazaei nunquam commercio maritimo multum se dede-rint; florebat autem apud illos commercium mediterraneum.

Gaza probabilius eadem est, quae apud Herodotum (2,139; 3,5) Κάσσας magna urbs Syriae appellata Sardibus haud minor esse dicitur. In inscriptionibus cuneiformibus scribitur *Khazzatu*. Urbs hodie vocatur *Ghazze*, portus *el-Mine*.

Cf. de Gaza : *Felicis Fabri Evagatorium*, ed. *Hassler* 1843 II. p. 378-379; *Reland*, Palaestina 787-800; *Robinson*, Palaestina II. (1841) p. 634-648; *Ritter*, Erdkunde XVI. p. 45-65; *Raumer*, Palaestina ed. 2 p. 192-194; *Sepp*, Jerusalem ed. 2 p. 617-627; *Guérin*, Judée II. p. 178-211. 219-221; *Survey of West. Pal.* Mem. III. p. 234 ss. et *Conder and Kitchener*, Large Map, sheet XIX, Reduced Map, sheet 13; *G. A. Smith*, Hist. Geogr. of the Holy Land 1894 p. 181-189; *Zeitschr. D. Pal. Ver.* VII. 1884 p. 1-14; XI. 1888 p. 149-159; *Clermont-Ganneau*, Archaeological Researches in Palestine II. (1896) p. 379-437; *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3 II. p. 84-89; *J. Dölger*, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 98-101.

Accedunt denique monographiae *K. B. Stark*, Gaza und die philistaeische Küste, Iena 1852; *Alt. von Hörmann*, Gaza, Stadt, Umgebung und Geschichte 1876 (Programm des Knabenseminars der Diözese Brixen zu Rothholz).

GAZABAR (Esdr. 4,8 גָזָבָר) cum articulo i. e. thesaurarius) v. *MITHRIDATES* 4.

GAZAM (גָזָם, Γαζέμ), Nathinacus, cuius filii duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,48); idem Neh. 7,31 scribitur in Vulg. Gezem (LXX Γαζέμ).

GAZARA seu Gazer, Gazera, Gezer, Gezeron (גָזָרָה et saepius גָזָר propter paucum; Γαζέρ, Γεζέρ, Γαζέρων, Γαζέρων et alter), urbs antiqua Chananaeorum (Ios. 12,12), cuius rex Horam, cum regi Lachis opem ferret, a Iosue percussus est cum omni populo suo (Ios. 10,33), in termino meridionali tribus Ephraim sita inter Bethoron inferiorem et mare Mediterraneum (Ios. 16,3; 1 Par. 7,28; cf. *Flav.* Ios. Ant. V. 1,22), ex qua filii Ephraim Chanaeum non exterminarunt (Ios. 16,10; Iud. 1,29; 3 Reg. 9,16), urbs levitica filiorum Caath (Ios. 21,21; 1 Par. 6,67 [52]). Usque ad hanc urbem David Philisthaeos persecutus est (2 Reg. 5,25; 1 Par. 14,16); aliud bellum cum Philisthaei in Gazer commissum recentetur 1 Par. 20,4; loco parallelo 2 Reg. 21,18 legitur Gob pro Gazer. Illo tempore urbs Israelitis non videtur subiecta fuisse; nam Pharao eam expugnatam igne succedit et filiae suae uxori Salomonis in dotem dedit; Salomon autem eam statim reaedificavit (3 Reg. 9,15-17).

Eadem est urbs munitissima tempore Machahaeorum tum a Syris tum a tudacis occupata et acriter defensa (1 Mach. 4,15; 7,45; 9,32 etc.; 2 Mach. 10,32). De eadem sunt intellegenda, quae 1 Mach. 13,43-48 narrantur, quamquam LXX, Syrus, Vulgata legunt Gaza; id evincunt tum locus parallelus apud Flav. Iosephum (Ant. XIII. 6,7; cf. Bell.

ind. l. 2,2), imm aliis loci de Gazara agentes (1 Mach. 13,34; 14,7. 34; 15,28. 35; 16, 1, 19, 21), qui ad 1 Mach. 43, 43-48 respicere videntur et aptius explicantur, si lectio genuina 43,43 est Gazara.

Apud Eusebium et S. Hieronymum *Onom.* ed. *Lag.* 244,16; 127,10) Gazara villa 4 mil. pass. a Nicopoli septentrionem versus distare dicitur. Nunc *Tell Djoser* 10 km a Lydda meridiem versus, a Nicopoli (*'Amwās*) autem magis occidente quam septentrionem versus distans. Ilunc situm omnino confirmant tum loci citati e prioribus libris Vet. Test., tum 1 Mach. 4,45: 7,43 (vide ADARSA); 14,34 (limes Gazarae et Azoti facile contigui esse poterant). In documentis *Tell el-Amarna* appellatur *Gazri*, *Gazri*. Medio aevo militibus christianis audiebat Mois *Gisardus* (*Gisarl*, *Gisart*).

De inscriptionibus, quae limes Gezer indicant, v. Revue biblique VIII. 1899 p. 109-117, 422-427. Praeterea cf. *Survey of West-Pal.* Mem. II. 417. 428-439; W. Max Müller, Asien und Europa nach altägypt. Denkm. p. 160; Clermont-Ganneau, Recueil d'archéologie orientale I. 351-391; III. 116-120; 264-268; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 I. 105; Vigouroux, La Bible et les déb. mod. ed. 6 III. 269; R. A. Stewart-Macalister, The history and site of Gezer in *Pal. Expl. Fund.* Quart. Stat. 1902 p. 227-232; id. Report of the Excavation of Gezer in Quart. Stat. 1902 p. 317-375; 1903 p. 7 ss. 107 ss. 195 ss. 299 ss.; Clermont-Ganneau, A newly discovered Hebrew and Greek inscription relating to the boundary of Gezer in *Pal. Expl. Fund.* Quart. Stat. 1899 p. 118-127; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 39-40.

GAZER (1 Mach. 5,8) v. LAZER.

GAZERA v. GAZARA.

GAZOPHYLACIUM (גָזְפִילָקְיָם) dicitur de cibiculis, de cellis quae in atriis templi, et ad portas extrectae erant; in iis asservabantur quae ad cultum requirebantur; ibi quoque ministri sacri commorabantur; quare complura gazophylacia nomine Gamariae, Elisamiae, filiorum Hanan designantur (cf. Ier. 35,4; 36,10, 20). Supellex tem-

pli et opes, thesauri, in iis pariter redecebantur, et uti ex libris Mach. discimus, etiam publica litterarum monumenta ibi asservabantur (1 Mach. 14,49 gr., Vulgata: in aerario) et praeter pecuniam ad templum spectantem ibi quoque redecebantur et custodiebantur opes et pecuniae viduarum et pupillorum (2 Mach. 3,6. 10 s.).

In Novo Test. commemoratur Marc. 12, 41; Luc. 21,1; Ioan. 8,20 et quidem ut videtur duplice modo. Designatur locus in atrio mulierum, in quo secundum rabbinos tredecim arulae positae erant ad numeros qui offerrentur suscipiendos; arulae haec vel cistae vocabantur שׁזְקָרוֹת tubae, quia tubarum in modum formatae erant. Dein haec ipsa reconditoria pecuniarum etiam gazophylaci nominis appellabantur. Gaza vox est persica notione thesauri; נַזְבֵן apud rabbinos quoque in usu erat eadem notione. — Ex dictis elucet, quomodo diei possit Christum docuisse in gazophylacio, sedisse contra gazophylacium et vidisse quomodo turba iactaret aës in gazophylacium. — Flavius Iosephus quoque scribit de gazophylaciis in alrio mulierum templi (Bell. iud. V. 5,2; VI. 5,2: quin et gazophylacia combusta erant, in quibus infinita pecuniae vis, infinitae etiam vestes et alia ornamenta atque ut breviter dicam, omnis Iudeorum congesta erat opulentia; cf. Ant. XIX. 6,1).

GEBA v. GABAA 2.

GEBAL (גְבָל) i. e. montanum a rad. בָלֶל = contorsit, inde בָול funis, finis, terminus, series montium utpote regionem terminans; פְרֶאָל recensetur Ps. 82[83], 8 inter populos seu regiones Israelitis hostiles. Eiusdem regionis nomen apud Flavium Iosephum est Gobolitis, nomen populi Gabalitae; Gobolitis et Amalecitis ut duae partes Idumaeae recensentur Ant. II. 1,2 (cf. III. 2,1); ex Ant. IX. 9,1 discimus ab Amasia rege Iuda in valle Salinarum non solum Edomitias (¶ Reg. 14,7) seu filios Seir (2 Par. 23,11), sed etiam Gabalitas (פָהָלִיטָא) devictos esse. Apud Eusebium (*Onom.*) frequenter regio montana Idumaeae, quae circa Petram urbem est, Gebalene

nuncupatur (*ed. Lag.* 264,84 : ἔστι δὲ ἡ ἀρχὴ τὴν Πέτραν Γεθαλγῆν καλουμένη et cf. 277,64; 211,89); alibi tamen Eusebius vocibus Idumaeæ et Gebalenes ut eiusdem valoris ac latitudinis utitur (241,48 : ἐν τῇ Ἰδουμαϊκῇ τῇ νῦν Γεθαλγῆν καλουμένη et cf. 291,78; 264,87). Accedit quod Targum Jonathan ad Pentateuchum pro monte Seir seu terra Edom semper substituit montem Gabla seu Gebal (Gen. 14,6; 33,16; 36,8; Num. 24,18; Deut. 1,2; 2,4); similiter Targum hieros., Targum Chron. et Pentateuchus Samarit. non raro legunt Gebal pro monte Seir textus hebraici. — Regio igitur illa, quae in Vet. Test. terra Edom seu mons Seir vocatur, apud Iudeos aliud quoque nomen arabicum Gebal seu montanum sortita erat, quod in usu permansit. Hodie nomine *Djebal* designatur regio montana a mari Mortuo meridiem versus patens, quae a septentrione per *Wādi el-Hasā*, a meridie per *Wādi el-Ghuweir* circumscripta.

GEBAL urbs, quae Græcis est Byblos, vide s. v. GIBLII.

GEBBAI (גְּבַאי, Γεβάι), Beniaminita, incola Ierusalem post instaurationem (Neh. 11,8).

GEBBAR (גְּבָר, Γεβάρ) legitur Esdr. 2,20 pro Gabaon (cf. Neh. 7,23).

GEBBETHON v. GABATHON.

GEDDEL (גְּדֵל). 1. Nathinaeus, cuius filii duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,47 Vulgata : Gaddel, LXX Γεδδήλ; Neh. 7,49 LXX Γεδδήλ).

2. Familia quaedam servorum Salomonis, quae duce Zorobabel ex captivitate rediit (Esdr. 2,56 LXX Γεδήλ; Neh. 7,38 Vulgata : Ieddæl, LXX Γεδεχήλ).

GEDDELTHI (גְּדֵלֶתִי, Γεδδελλαθεί) unus ex filiis Heman cantoris de stirpe Caath (1 Par. 25,4; cf. 6,33), praefectus vicesimæ secundæ vicis seu divisionis cantorum (23,29).

GEDDIEL (גְּדִיאֵל, Γεδδειλ), filius Sodi, princeps ex tribu Zabulon, et unus ex duodecim exploratoribus terrae promissæ (Num. 13,11[10]).

GEDELIAS (גְּדֵלַיָּה, Γεδδελίας), filius

Phassur, unus ex illis principibus, qui Sedeciac regi Iuda auctores fuerunt, ut teremias in lacum (cisternam vel fo-veam) coniceretur (Ier. 38,1). Aliqui coniectant Gedeliam esse filium illius Phassur, qui erat praefectus primarius templi et Ieremiam in nervum miserat (20,1). Sed res est incerta: nomen enim Phassur haud infrequens fuit (cf. 21,1).

GEDEON 1. Gedeon (גְּדֹעָן, Γεδεωντ),

Beniaminita, pater Abidan principis tribus Beniamin (Num. 1,11; 2,22; 7,60. 63; 10,24).

2. Gedeon (גְּדֹעָן, Γεδεων), Iud. 6 ss.

(cf. Hebr. 11, 32), filius Iosas Manassæi, qui incolebat Ephram civitatem eis flu- men sitam. Irruebant tum quotannis in eam terræ sanctæ partem Madianitæ, Amalekitæ descriptique nomades, sege- tesque et greges abigebant. Gedeon ab angelo Israelis liberator designatus pri- mum aram Baal subvertit, atque ab eo facinore nomen Ieroaal nanciscitur. Dein convocat Manassæos cisjordanicos, Aseritas, Zabulonitas, Neptthalitas. A Deo duplici signo confortatur: vellus rore madescit, dum omnis circum hu- mus sicca permanet; rursumque omnibus circum madentibus, solum vellus siccum reperitur. Iubente Deo ab exer- citu dimittit Gedeon timidos omnes, mox præterea eos omnes, qui prostrati e fonte biberunt, ut solos tandem trecentos secum retineat, timoris expertes fidic- que insignes, sed qui præ allis pluribus aequa undacibus non ob maiorem fortitudinem maiusve robur, sed arbitrario ut ita dicam indicio essent selecti. Hi noctu tribus cuneis castra hostium in- gressi, sine gladiis, faces ardentes la- genis inclusas manu gestantes, altera vero manu tubas, hostes sopitos lagena- rum confractione, facium fulgore, tuba- rum clangore, ita terruerunt et pertur- barunt, ut se fugae omnes dederint et fugientes inter se confoderint. Fugientes Gedeon trans Iordanem procul insecutus et secundo inopinantes adortus est atque fudit, captis Madianitarum qui- busdam regibus Zebee et Salmana. Re- vertens destruxit turrim Phanuel, cuius

incolae ipsi, dum eos reges insequebatur, ammonam praebere insolenter recusaverunt. Vocaverat autem post primam Madianitarum cladem Gedeon Ephraimitas, qui occupatis vadis Jordanis inter alios plures etiam dnos Madianitarum principes Oreb et Zeb oppresserunt. Conquesti se prius ad pugnam non esse vocatos, blandis verbis a Gedeone eo facilius compescabantur, quod tandem victoriae et praedae partem haud spernendam suis manibus arripuerunt. Ephram redux Gedeon Zebee et Saluana ob trucidatos pridem eius fratres morti dat, hereditariam oblatam dominacionem recusat, sed e praeda sibi expetens annulos aureos, quos auribus vel nari bus insertos gesserant hostes, conticit pretiosum ephod pontificium, quo ipse et post ipsum filii induerentur in cultu tahwe (Iud. 8,23), seclusis sacerdotibus aaronitis, ac pontificali et sacerdotiali honore fruerentur. Post eius vero mortem, qui a vero sacerdotio ante defecabant, mox ipsum verum Deum deseruerunt et cum Baal foedus icerunt. Iudicis officio funetus est Gedeon annis quadraginta. Genit filios plurimos, quorum unus famosus Abimelech.

Adtypicam vellere Gedeonis rationem quod attinet, rorem Theodoreus et S. Augustinus (Lib. de peccato originali cap. 23; M. 44,400) interpretati sunt spiritualia dona, quae primum Hebraeis (velleri) dabantur exclusis gentibus, postea in gentes transferebantur exclusis ad tempus Hebraeis. Cf. Orig. (In Iud. hom. 8; M. 12, 983 ss.), Aug. (Quaestiones in Hept. VII. 49; M. 34, 813 s. — Enarr. in Ps. 43 et 71; M. 36, 521, 907), Ps. Aug. (De mirab. S. Ser. II. 6; M. 35, 2477), Ambr. (De vidnis cap. 3 et De Sp. S. lib. I.; M. 16, 240, 703), Hier. (Epist. 58; M. 22, 581), Procop., Isidor., Ps. Beda, Rhabanus, Rupert. Porro cum dona spiritualia praeprimis incarnatione verbi Dei consistant recte affirmat Ambrosius « pluviam illam Verbi rorem esse divini ». Qui ros cum in utero Virginis fuerit primum abundissime et perfectissime recepimus, rursum vellus recipiens imago est B. Virginis Mariae concipientis Verbum. Cf. Petr. Chrysol. Serm. 153; M. 32, 383), Ber-

nard. (Super missus est Homil. 2 et In Nativ. B. V.; M. 183, 64, 441).

3. Gedeon Simeonita ex maioribus Iudith (Vulgata Iudith 8,4; LXX B omitt., Α Γεδεών, apud Swete et A Γεδσών).

GEDERA (גְּדֵרָה) cum articulo i. e.

murus urbis, maceria vineae, caula seu mandra ovium; Γέδηρα, urbs tribus Iuda in prima serie urbium Sephelae sita (Ios. 15,36) i. e. in provincia Sephelae mediterranea septentrionali. Eiusdem orbis mentio lit 1 Par. 4,23 hebr. : Isti sunt figuli habitantes in Netaim et Gedera (Γεδηρά, apud Swete B Γεδηρά, A Γεδηρά), ubi Vulgata vertit : Illi sunt figuli habitantes in plantationibus et in sepibus. Ad hanc urbem referri videntur, quae Onom. (ed. Lag. 245,39; 127,32) de Gedur in tribu Iuda adnotat : « hodieque vocatur Gedrus vicus pergrandis in decimo miliario Diospoleos pergenibus Eleutheropolim ». Correspondere videtur Khirbet Djedire a Diospoli (Lydda) inter meridiem et orientem nec procul ab Amwās (Conder, Wilson, Riess, Selbie, G. A. Smith). Ex aliorum autem opinione Qatra (de quo loco diximus s. v. CEDRON in vol. I. col. 797-8) inter meridiem et orientem a Iannia cum Gedera componi debet (Van de Velde, Guérin, Fillion, Buhl, Legendre).

Cf. Survey of West. Pal. Mem. III. 13; Wilson apud Smith-Fuller, Diet. of the Bible I. 1110; Riess, Bibel-Atlas ed. 3 p. 13; Selbie apud Hastings, Diet. of the Bible II. 118; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. IV.

Pro situ Qatra cf. Van de Velde, Memoir p. 313; Guérin, Judée II. 35; Fillion, Atlas géogr. de la Bible 1890 p. 26; F. Buhl, Alt. Pal. 1898 p. 188; Legendre apud Vigouroux, Diet. de la Bible III. 150.

GEDERITES (גְּדֹרִתִים) 6 Γεδωρίται

cognominatur Balanan, qui a Davide super oliveta et ficta, quae erant in campestribus (in Sephela), positus erat (1 Par. 27,28); oriundus igitur erat de aliqua urbe nominis Geder.

GEDEROTHAIM (גְּדֹרְתָּהִים) i. e.

duae caulae), urbs tribus Iuda in superiore parte Sepheliae sita (Ios. 15,36, una cum Gedera enumerata (LXX Γεδηρά

Ζαὶ αἱ ἐπαύλεις αὐτῆς). Vestigium Gederothaim urbis a Gedera distinctae non exstat. *F. de Hummelauer* (Comm. in Ios. p. 42, 271) censet nomen Gederothaim esse epexegema Gederae adscriptum et coniicit fuisse in eadem regione duas urbes contiguas seu duas unius urbis partes, Calebitarum unam, Zaraitarum alteram, utramque Gedor vel Gedera appellatam, quaeque iunctim appellantur Gederothaim seu duae Gedor. Cui conjecturae favet, quod in genealogiis Iuda appellatur 1 Par. 4,4 Phaenuel Calebita et 4,18 Iared Zaraita pater (possessor) Gedor (**Γέδωρ**, Γεδώρ).

GEDOR (**Γέδωρ**, Γεδώρ), filius Iehiel patris (possessoris, domini) Gabaon inter maiores Saul (1 Par. 8,31; 9,37).

GEDOR (**Γέδωρ**) nomen urbiun. 1. Gedor tribus Iuda (Ios. 15,38; Γεδώρ), in quarta provincia montis. Tempore Eusebii et S. Hieronymi (Onom. ed. Lag. 243,37; 127,30) appellatur Γεδώρ, Gadora, villa in finibus Aeliae (Ierusalem) prope Ieribinthum. Nunc *Khirbet Djedur* inter Bethlehem et Hebron a via, quae has duas urbes iungit, occidentem versus distans (Guérin, Judée III. 380; Survey of West. Pal. Mem. III. 313, 354).

2. Gedor 1 Par. 4,4. 18 vide s. v. GEDEROTHAIM.

3. Gedor patria Ierothaim Beniaminitae cuius filii Ioeila et Zabadia David in Siceleg se iunxerunt (1 Par. 12,7; גֵּדֹר, LXX ζαὶ αἱ τοῦ Γεδώρ). Keil in h. l. defendit hanc esse Gedor in montanis Iuda (GEDOR 4), cum non repugnet aliquas familias unius tribus in finibus aliarum tribuum habitasse. Inter maiores Saul enumeratur Gedor filius Iehiel (1 Par. 8,31; 9,37); sed urbis beniaminitiae ab eo forte conditae mentio nullici fit. Neque confundenda est haec Gedor (si forte erat urbs Beniamin) cum Gadera seu Gedera, cuius existentiam ex cognomine viri (vide s. v. GADEROTHITES) et ex nomine hodierni vici *Djedire* cum probabilitate statuimus.

4. Gedor urbs Iudeae (1 Mach. 15, 39. 40; Κεδρών) v. CEDRON. (vol. I. col. 797).

GEENNOM i. e. vallis Ennom (Ios. 15,8; 48,16) v. ENNOM.

GEHENNA v. ENNOM et INFERNUS.

GEHON (**גְּהֹן**, Γεῶν, Γηῶν), secundus fluvius paradisi Gen. 2,13; Eccl. 24,37. LXX etiam Ier. 2,18 vertunt Γηῶν pro Γεῶν, quam vocem de Nilo communiter explicant. Quae de Gebon fluvio dici possunt, vide s. v. PARADISUS.

GELBOE (**γελβόε**, Γελβοευσ) mons in tribu Issachar, qui inferiorem partem planicie Esdrelon a campo Bethsan separat. Notissimum est clade Saulis (1 Reg. 28,4; 31,1. 8; 2 Reg. 1,6; 21,12; 1 Par. 10,1. 8); Philisthaei castrametati erant iuxta Sunam (*Sôlem*), Israelitae super fontem prope Iezrahel (*Ain Djâlûd* vel forte *Ain el-Maite* ad orientem *Zer'in* seu Iezrahel); Philisthaei Israelitas fugatos in ipsa montana Gelboe persecuti sunt et ibidem Saulem eiusque tres filios occiderunt; cf. APHEC 4. David plangens Saulem et Ionathan montibus Gelboe tantam imprecatur sterilitatem, ut cohibus rore et pluvia ne primitiae quidem progerminent (2 Reg. 1,21); quodsi Wellhausen obiicit, montes Gelboe constare sterilibus rupibus, parum ergo illis adaptari imprecationem sterilitatis, notwithstanding est eos montes tempore Saulis non steriles, sed silvis consitos fuisse, ut ex Ios. 17,11. 15 s. merito colligitur; ceterum ut monet *F. de Hummelauer* ad 2 Reg. 1,21, montes Gelboe ex licentia poetica nonnihil latius accipi poterunt scil. inclusa ea parte campi Iezrahel, ad quam se proelium porrexit. Insuper Ios. 17,12 s. et Iud. 1,27. 28 docemur Chananaeos ex silvis illis non fuisse expulsos, sed tributarios factos ab Israelitis.

Describuntur « Gelboe montes alienigenarum in sexto lapide a Scythopoli, in quibus et vicus est grandis qui adpellatur Gelbus » (Onom. ed. Lag. 129,14: 247,81). Idem vicus Gelbus, qui nomen antiquum Gelboe conservat, hodie vocatur *Djelbân*. Nomen hodiernum montis est *Djebel Fuqâ'a* usurpatum a vico *Fuqâ'a*, qui medius fere ex montanis Gel-

boe eminet in cacumine positus. *Djebel Fuqū'a* (318 m) hodie sterilem aspectum praebet, in descensu meridionali nonnulli cultus est, septemtrionem versus autem praeeruptus et saxosus.

Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* II. 75. 79-88. 90. 91; *Guérin*, Samarie I. 335. 336; *Riess*, Bibel-Atlas Tab. X. Dc; *Führergruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. p. 163; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 588-590; *Liévin de Hamme*, Terre Sainte ed. 4 III. 78 ss.

GELONITES v. GILO.

GEMALLI (גַּמְלִיָּה, Γεμαλλή) pater Am-miel exploratoris de tribu Dan (Num. 13, 13[12]).

GEMMA v. LAPIDES PRETIOSI.

GENEALOGIA. Tota narratio Gen-nescos innititur et quasi sustentatur genealogiis. Decies quippe recurrit eo in libro formula: haec sunt generationes: eoque modo per genealogias texitur his-toria ab Adam usque ad Noe enumeratis posteris Cain et Seth; pariter a Noe usque ad Abraham, enumeratis genti-bus quae ex Iaphethi, Cham, Sem origi-nem ducunt. In ipsa quoque stirpe electa narratio genealogiis pertexitur, ita qui-dem ut posteri Ismael ante historiam Isaiae, generationes Esau ante historiam Iacob enumerentur. A filiis Iacob genus illud originem dicit quocum Deus foedus sinaiticum init. Genus illud secun-dum tribus et familias quomodo a filiis Iacob descenderit, exponitur Num. 26, 5-54.

Praeter has genealogias singulari-
cera stemmata nobilium virorum de-scribebantur. Ita Moysis et Aaron, Bes-e-leel, Ooliab (Ex. 6,16 s.; 35,30. 34), Sal-phaaad (Num. 27,1); plurima stemmata recensentur I Par. in primis octo capi-tibus. At in enumeratione maiorum varietas quadam deprehenditur. Non raro enim membra quadam intermedia omittuntur; ita a Levi usque Moysen so-lum recensentur Caath filius Levi, Am-ram filius Caath et pater Moysis; dum ab Ephraim usque Iosue enumerantur Thale, Thaan, Iaadan, Elisana, Nun I Par. 7,25-27; I Par. 26,24 nominatur Subael qui tempore Davidis erat praec-

positus thesauris; sed stemma eius bre-vissime describitur: Subael filius Ger-som filii Moysi. In genealogia Esdrae Esdr. 7,1, si conferatur cum I Par. 6,4-13, deprehendetur sat multa membra esse omissa (ita inter Azariam, qui dici-tur filius Maraioth et Maraioth desunt sex membra). Notum pariter est in genealogia Matth. 4 inter Ioram et Oziam omissos esse tres reges (Ochozias, Iosas, Amasias). Legimus Ios. 7,1: Achan filius Charmi, filii Zabdi, filii Zare de tribu Iuda. Verum qua ratione hoc stemma confectum est? Agitur, ut de-prehendatur sorte qui contra praece-
ptum Domini ex spoliis sibi aliquid reti-nuit. Iosue itaque applicuit Israel per tribus suas et inventa est tribus Iuda; quae cum iuxta familias suas esset obla-ta, inventa est familia Zare; illa per domos applicatur et reperitur Zabdi, cuius domum in singulos viros dividens Iosue invenit Achan filium Charmi. Unde quod habetur, filii Zabdi, filii Zare, nihil aliud significat nisi eum de-scendere ex illa cognatione seu familia quae Zare nomen gerit, ex illa domo cui est nomen Zabdi. Qua ratione in stemmate non enumerantur avus, proavus etc., sed solum ad quam domum, cognationem, tribum aliquis sit adscri-bendus. Sed pleraque stemmata tamen aliter esse confcta, ut revera avus, proavus etc. recenserentur certum esse videtur ex ipsa serie nominum, quibus scil. non ampla quaedam cognatio, familiia, domus, sed viri privati plerumque designantur; confer v. g. genealogiam David: Phares genuit Esron, Esron ge-nuit Aram, Aram autem Aminadab, Ami-nadab genuit Nahasson, hic Salmon, Sal-mon Booz, Booz genuit Obed, Obed Isai, Isai David. Verum hic quoque complura membra esse omissa, iam ex eo patet quod Nahasson erat princeps filiorum Iuda in egressu ex Aegypto (Num. 1,7; 2,3; 7,12; 10,44) et quod Salmon genuit Booz de Rahab, Booz autem Obed ex Ruth (Matth. 1,3).

Stemmata autem magna cura esse as-servata, iam eluet ex multis illis quae in s. litteris recensentur, patet quoque ex eo quod communissime saltem patris nomen adscribitur. Qui reduces ex exsi-

lio scriptura genealogiac probare non poterant se esse ex genere sacerdotali, electi sumt de sacerdotio (Esdr. 2,62). Atque Flav. Iosephus quoque dicit se afferre generis sui successionem, prout eam in tabulas publicas relataam invenerit (Vita 1) et cont. Ap. 1,7 ostendit quanto studio genus sacerdotale scrvetur purum et impermixtum et quomodo sacerdotes in regionibus alienigenarum degentes in urbem Ierusalem mittant descripta nomina parentum et maiorum additis testium nominibus. Eius studii argumenta quoque cernuntur in genealogiis apud Matthaeum et Lucam, eo quod « ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem » (Luc. 2,3) et quod memoriae tradi potest fuisse Annam de tribu Aser, Paulum de tribu Beniamin (Luc. 2,36; Rom. 11,1; Phil. 3,5), Zchariam sacerdotem de ordine seu classe Abia (Luc. 1,5).

De genealogiis Matth. I et Luc. 3 haec notanda sunt; utraqne est genealogia Ioseph. Fuerunt quidem qui putarent a Luca referri genealogiam b. Virginis; qui itaque Luc. 3,23 explicarent: et Iesus... erat filius, ut putabatur, Iosephi (revera autem) Heli i. e. erat nepos Heli, patris b. Virginis. Quae tamen explicatio textui non consentanea est: nam Ἰωσὴφ τοῦ Ἡλεί aliter concipi nequit quam ὁν οὗδε... Ἰωσὴφ μικρὸς Ἡλεί etc. Et si Lucas dicere voluisset Iesum fuisse quidem putatum filium Ioseph, revera autem fuisse nepotem Heli, certissime id clarius expressisset. Nullum eius sententiae indicium reperitur apud interpretes ante saec. 16. (cf. *Patritius*, De evangelis III. p. 87. 92), quamquam S. Hilarius in opusculo a Card. Maio reperto et edito (*Nova Patr. bibl.* I. p. 477) asserit, multos velle generationem quam enumere Lucas deputari Mariae (cf. *Cornely*, introd. III. p. 197).

Ut autem utriusque genealogiae diversitas explicetur, ad legem leviratus erit recurrentum, qua lege scil. quis duos patres habere poterat, alterum naturalem a quo esset genitus, legalem alterum, in cuius nomen et bona succederet. Iam Iulius Africanus (ex incunte saeculo 3.) ad Domini secundum carnem consanguineos provocans eos haec tra-

diddisse ait: Iacob et Heli fuisse fratres uterinos ex eadem matre Estha, quae ex priore marito Mathan (ex linea Salomonis) conceperit Jacobum, ex altero marito Matthal (ex linea Nathan) autem Heli. Cum Heli mortuus esset uxore sine liberis relicta, eius fratrem Jacob ex viuda Heli secundum legem leviratus, genuisse Ioseph, qui proin filius exstiterit naturalis Iacobi ex posteris Salomonis, legalis autem Heli ex posteris Nathan (cf. *Euseb.* His. eccl. 1,7; *M.* 20,89 ss.; *Patritius* I. c. p. 94 s.; *Cornely* I. c. p. 198; *Knabenbauer* Comment. in Luc. 3,23). Eandem legem leviratus agnoses intervenisse, dum Salathiel a Matthaeo quidem filius dicitur Iechoniae, a Luca filius Neri.

Quaenam sint genealogiae quibus ne intenderent apostolus monet (1 Tim. 1,4; Tit. 3,9) aliter ab aliis concipitur vel de theogoniis gentium vel de genealogiis angelorum apud Essenos, vel de emanationibus spirituum, aeonum apud Gnosticos, vel de genealogiis Iesu vel solu[m] de genealogiis in Vet. Test. descriptis, ex quibus occultae quaedam doctrinae deducantur. Iterum ali provocantes ad τὸ γενεαλογικόν apud Philonen[m] cernunt declarari varias de patriarchis et Moyse narrationes et fabulas (cf. *Hort*, Judaistic Christianity 1894 p. 136).

I. KNABENBAUER.

GENERATIO, generationes. Ponitur vox in Vulgata pro hebr. תִּלְדוּתְּ וְגַן. Unde variam induit notionem. In Genesi enim, ubi saepius legitur: istae sunt generationes caeli et terrae, Noe, Thare, Ismael, Isaac, Esau, communiter explicant: haec est historia (cf. *F. de Huicmalaer*, Comment. in Genesim p. 40); alias vox designat filios, posteros, progeniem, stirpes quae ex una aliqua familia exortae sunt (Num. 1, 20 s.). Saepissime ponitur pro גַּן: unde significat homines qui aliqua aetate vivunt, aequales; v. g. Gen. 7,1: te vidi iustum coram me in generatione hac. Eodemque sensu propter hebr. explicari oportet Is. 53,8: generationem eius quis enarrabit? quasi propheta dicit: quis explicit pravitatem hominum

illius temporis (et multos ita rite expli-
care, vide *Kuabenauer*, *Comment.* in
Is. II. p. 310). Dein frequenter dicitur
de posteritate, de successione, qua una
aetas hominum ab alia excipitur; ita
Gen. 13,16 : generatione quarta rever-
tentur huc; Ex. 3,15 : hoc memoriale
meum in generationem et generatio-
nem; 29,42 : sacrificium est Domino
oblatione perpetua in generationes ve-
stras. — Dicitur porro generatio pro
potestate generandi; ita Is. 66,9 (*Vulga-
ta*) : si ego qui generationem ceteris
tribuo sterilis ero? aliter, notione passiva
Ez. 16,3 : radix tua et generatio
tua de terra Chanaan i. e. ortus tuus,
origo tua. Eo modo quoque accipi po-
test liber generationis, βέβλος γενέσεως,
liber originis, quo scil. genealogia
seu catalogus progenitorum describitur
(Matth. 4,1; cf. Gen. 5,1). A qua accep-
tione non est alienum quod Hebr. 7,6
in *Vulgata* habetur : cuius autem gene-
ratio non annumeratur in eis, decimas
sumpsit ab Abraham i. e. Melchisedech
qui non habet originem (genealogiam,
δὲ μὴ γενεαλογίαν ενειχεν; οὐκ ἀντῶν) ex stirpe
electa. Sensu sublimiore legitur 1 Joan.
5,18 : sed generatio Dei conservat eum,
διὰ γεννηθεῖς ἐν τῷ Θεῷ τηρεῖ αὐτὸν; est ita-
que idem ac natum esse ex Deo. Demum
ponitur notione procreationis 1 Tim. 2,
13 : salvabitur autem per filiorum gene-
rationem διὰ τῆς τεκνογονίας.

GENESAR v. **GENESARETH** (sta- gnum et terra).

GENESARETH. 1. Genesareth sta-
gnum (ἢ λίμνη Γεννησαρέτη) appellatur Luc.
5,4 lacus ille celeberrimus, qui alias vo-
catur mare Galilaeae (Matth. 4,18; 15,29;
Marc. 1, 16; 7,31; Io. 6,1) vel mare Ti-
beriadis (Io. 6,4; 21,1), vel mare sine ad-
dito (Marc. 2,43 et saepius), in Vete-
re Testamento (Num. 34,11; Dent. 3,17;
Jos. 11, 2; 12,3; 13,27) mare Genereth
(גַּנְגֵת, Χενερέθ) seu mare Generoth (גַּנְגֹּת,
Κενερόθ, Νενερόθ), denique
1 Mach. 11,67 aqua Genesar (Γεννησάρετο);
cf. etiam Is. 9,1 et Matth. 4,15 : via
maris scil. maris Galilaeae vel Tiberia-
dis.

A Flavio Iosepho (Bell. iud. III. 10,7)

lacus Genesar (Γεννησάρετο) describitur sta-
diorum 40 latitudine patens, 440 longi-
tudine, aquae dulcis et maxime potabi-
lis, limpidus undique in arenam ad litus
desinens, varia alens piscium genera,
figura et sapore ab alterius loci pisci-
bus diversa. Plinius (Nat. hist. V. 15,71)
eiusmodi Jordanis amnis describens di-
cit: « Ubi prima convallium fuit occa-
sio, in lacum se fundit quem plures
Genesaram vocant 16 mil. pass. longi-
tudinis, amoenis circumseptum oppidis,
ab oriente Iuliade et Hippo, a meridie
Tarichea, quo nomine aliqui et lacum
appellant, ab occidente Tiberiade aquis
calidis salubri ». A modernis explora-
toribus lacui attribuitur longitudo 21 km,
latitudo maxima 12 km, profunditas
circa 44 m, depressione infra mare Medi-
terraneum 208 m. Litori orientali immi-
net planities montana Gaulanitidis (plus
quam 300 m alta), litori inter meridiem
et occidentem planities vulcanica *Sahel*
el-Ahmā (usque ad 300 m); inter se-
ptemtrionem et occidentem colles sunt
humiliores et etiam a litore remotiores,
utpote per terram Genesareth seiuncti,
de qua vide infra. Aspectus lacus cae-
rulei inter montes modicæ altitudinis
conclusi multum abest a tristitia mari
Mortui et potius amoenitatem lacuum
Helvetiae aliquatenus in memoriam re-
vocat. Aequor ut plurimum est placidum,
interdum tamen ingentibus sed non diu-
turnis procellis exagitatum, præsertim
quando venti ab aquilone et austro
flantes intra circulum montium undique
tenentur; Evangelistæ compluries istas
procellas ingentes et repentinae paucis
ad verum exprimunt (Matth. 8,24; 14,
24; Marc. 4,37; 6,48; Luc. 8,23; Io. 6,
18). Navigatio frequens erat, ut ex
Evangelii discimus; pugnam navalem
Romanorum, qui rates construxerant
contra scaphas parvas et piraticas lu-
daeorum, describit Flavius Iosephus
(Bell. iud. III. 10,9); hodie paucissimæ
tantum cymbæ pectoriae iuxta litus
cernuntur. Piscium genera adhuc sunt
varia et etiam rariora, quae alias non-
nisi in regionibus calidioribus inveniuntur;
cf. Flavii Iosephi verba supra.
Aqua est salubris ad bibendum; ab in-
colis litoris passim bibitur, postquam

per noctem in sitalis foraminosis aéri exposita est, ut frigescat; calor enim in illa quasi pelvi montana multum praevaleat propter regionis depressionem supra indicatam.

Hodie lacus vocatur *Bahr el-Tabariye* ab urbe *Tabariye* (Tiberias), quae sola nomen urbis meretur ex multis florentissimis, quibus olim eingebatur; v. TIBERIAS. Dimidia horae spatio infra Tiberiadem inveniuntur thermae *el-Hamām*; v. HAMMOTH DOR. Prope istas thermas sicuti etiam prope aquas salsas aquilonem versus ab *'Ain el-Tūbihā* aqua lacus minus incundo sapore inficitur.

Cf. Ritter, Erdkunde XV. 281 ss.; Fahrngruber, Nach Jerusalem ed. 2 II. 186 ss.; Baedeker-Benzinger, Palaestina und Syrien, ed. 5 p. 280 s.; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 113 s.; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 644 ss.; Lévin de Hammie, Terre Sainte ed. 4 III. 126 ss.

2. Genesareth, Genesar terra (*Γενεσαρέτ*) Matth. 14,34 et Marc. 6,33 est illa regio, quae 3 Reg. 13,20 appellatur universa Cennereth (*כְּנֵרֶת*, *κανέρεθ* η Χενερέθ). Praeterea inter civitates munitionissimas Ios. 19,35 enumeratur Cenereth (*כְּנֵרֶת* in pauca pro *הַרְבָּה*, Κενερέθ). Huius urbis nullum vestigium exstat; refert quidem S. Hieronymus (Onom. ed. Lag. 112,30) aliquam traditionem Chennereth antiquum nomen Tiberiadis oppidi fuisse; verum tenuis illa traditio merito relinquitur, et a plerisque urbs illa Cenereth magis aquilonem versus queritur scil. in terra Cennereth seu Genesareth, de qua nunc agendum est. Utrum haec regio nomen habeat a lacu an lacus a regione, dirimi non potest; neque enim constat lacum a forma eitharae (*אַיִלָּה*) nomen accepisse. Terra Genesareth bodie communiter agnoscitur planities *el-Ghuweir* (seu *parvum Ghōr*), quae a medio litora occidentali paulo infra *Medjdel* (Magdala, Magedan) aquilonem versus usque ad *Khān Minye* paulo infra *Tell Hām* (Capharnaum) protenditur. Florentissimum eius regionis statum Flavius Iosephus elato animo describit (Bell. iud.

III. 40,8) : « Gennesar autem lacum praetendit eiusdem nominis regio natura simul et pulchritudine admirabilis. Nullam enim ipsa arborem pro ubertate sua recusat atque omnigenas consevere agri cultores; aerisque temperies etiam diversis est accommodata. Nam et nubes, quae arborum maxime frigoribus gaudent, magna isthac crescent copia; ubi etiam palmae, quae calore vigent, inxtaque has ficus item et oleae, quibus aura mollior designata est. Naturae dixerit aliquis ambitionem esse, quae vim sibimet adhibuerit, ut in unum compingat pugnantia; annique tempestatum gratam quandam contentionem, unaquaque carum regionem illam veluti sibi propriam vindicante. Neque modo alit praeter opinionem poma varia, sed et diu conservat; nam et omnium praestantissima, uvas sane et fucus, per decem menses sine intermissione suppeditat, ceteros vero fructus per totum annum cum illis conseruentes. Ad aeris etiam temperiem accedit, quod et fonte irrigatur uberrimo, qui Capharnaum (*Καρχαρωύ* ed. Niese) ab indigenis appellatur. Hunc nonnulli venam esse Nili existimant, quod generat pisces Coracino (qui in Alexandrina palude alitur) similes. Longitudine autem regio iuxta litora lacus cognominis 30 stadiis extenditur et latitudine 20 ». Vix dubium est, quin haec omnia plus minusve convenient planitiei *el-Ghuweir*, quae infra terminos supra descriptos longitudinem unius saltem horae et latitudinem 20 vel 30 minutiarum habet. Maxima quidem eius pars hodie est quasi desertum alto gramine, carduis, vepribus, olearidis consitum; attamen iuxta litus adiuvante hominum manu et opera etiam dignuntur triticum, hordeum, milium, citreum, melo, palmula, malum medicum, oryza, tabacum, arundo sacchari, xylon, indigofera. Duo fontes in hac planicie sunt *'Ain el-Tīne* iuxta *Khān Minye* et *'Ain el-Mudawara* paulo supra *Medjdel*. Uter est fons ille uberrimus a Flavio Iosepho (l. c.) Capharnaum dictus? Aliqui cum Robinson respondent: *'Ain el-Tīne*, alii cum F. de Saulcy: *'Ain el-Mudawara*. Felicius, ut videtur, V. Guérin fontem Capharnaum

agnoscit *Ain Tâbigha* (= Heptapegon seu « septem fontes ») in planicie nonnihil altiore eiusdem nominis *Tâbigha*, quae inter *Khân Miye* et *Tell Hûm* extenditur; ab hoc enim fonte altiore aquae in magnam partem regionis Genesareth diffundi poterant ope aquaeductus, enius ruinae adhuc cernuntur. Praeterea plantities *el-Ghuweir* ex collibus, quibus ab occidente cingitur, tres torrentes excipit: *Wâdi el-'Amâd*, *Wâdi el-Rabâdîye*, *Wâdi el-Hammâm*, qui eam irrigant et in lacum Genesareth desinunt. Urbem Genereth los. 19,33 V. *Guérin* agnoscit *Khirbet Abu Shûshe* iuxta *Wâdi el-Rabâdîye*, dum Talmud hieros. eam prope Ennabrium Fl. Iosephi (Bell. iud. III, 9,7) 30 stadia seu circa 5,3 km infra Tiberiadem collocait (*Neubauer*).

Cf. *Robinson*, Palaestina III, p. 535 ss.; *F. de Saucy*, Dict. des Antiquités bibl. 1859 p. 330 s. (apud *Migne*, Encycl. III, vol. 45); *Guérin*, Galilée I, 207 ss.; *Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 214, 215; *Fahrugruber*, Nach Jerusalem ed. 2, II, 189; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 114, 225; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II, 651 ss.; *Baedeker-Benzinger*, Palaestina und Syrien, ed. 5 p. 283.

GENNAEUS (Γενναῖος), pater Apollonii (2 Mach. 12,2); v. APOLLONIUS 3.

GENTHON (גֶּתְהָן), sed Neh. 12,4 (גֶּתְהָן), sacerdos, qui cum Zorobabel ex captivitate rediit (Neh. 12,4); eius familiae princeps in diebus Ioacim pontificis erat Mosollam (Neh. 12,16); idem nomen inter signatores foederis legitur (Neh. 10,6 [7]; Γενναῖος, Α Γενναῖος, Σ'Ανναῖος).

GENTILIS v. ETHNICUS.

GENTIUM TABULA Gen. 10,1-31 est catalogus non individuorum, sed populorum, in quo recensentur « gentes, non homines » (S. Aug. Civ. Dei 46,3 apud *Migne* 41,481). Non omnes mundi gentes in hac tabula enumerari manifestum est. « Ne illud quidem demonstrari potest voluisse s. auctorem, sive is Moyses fuerit sive auctor eo recensior, omnium quas ipse norat gentium elenchem lexere. Notissimi quippe vel Moysis tempore, maxime in Aegypto,

erant Nigritae, qui et plurimi numero ibidem degebant et depicti in muris sat frequenter conspiciebantur. Desiderantur item Amalectae et aliae quaedam gentes, quarum in Pentateucho sat frequens habetur mentio. Reapse, licet aliqua elenchi nomina nondum sint plane perspecta, affirmare tamen iam licet, auctorem solas recensere *gentes familiæ caucasiae*, quae antiquitus Asiam anteriorem et adiacentes Europæ et Africæ tractus incolebant » (*F. de Hummelauer*, Comm. in Gen. p. 293).

Secundum triplicem rationem sacer textus Gen. 10,5. 20. 31 dicit gentes esse divisas: secundum cognationes suas (momentum ethnographicum), secundum linguas suas (momentum linguisticum), in regionibus suis (momentum geographicum). Primarium est momentum ethnographicum, uti iam indicat natus sensus verborum *fili* et *genuit*. Exhibetur vera genealogia affinitatem gentium et ex uno capite Noe originem describens.

1. Ad familiam iapheticam referuntur

1. Gomer, probabiliter Cimmerii, Gimirrai. A Gomer descendunt 1) Ascenez, fortasse Armenia occidentalis; 2) Riphah, Paphlagones (Rhebas fluvius Bityniae, Rhebantia ad Bosporum Thracicum); 3) Thogorma, Armeni.

2. Magog, Scythæ (?).

3. Madai, Medi.

4. Iavan, Iones vel Graeci. Ad familiam Iavan pertinent 1) Elisa, Aeoles; 2) Tharsis, probabiliter Tyrrheni (dicti antiquitus Tursani, Tyrseni, Tursni, postmodum Turci, Tusi, Etrusei) et forte etiam Tarlessii in Hispania; 3) Cetthim, sensu strictiore Cyprus, latiore insulae maris Mediterranei orientalis et etiam regiones maritimæ adiacentes; 4) Dodanim, Dardanii (?) vel forte Rhodii, ut conicimnt.

5. Thubal, Tibareni, assyr. *Tabal*.

6. Mosochi, Moschi, assyr. *Muski*, finitimi Colchis (assyr. *Kaski*).

7. Thiras, Thraeces (?) vel forte Tyrrheni (Tyrseni) de genere Pelasgorum, non illi quidem italicici, qui Etrusei vocantur, sed accolae maris Aegaei, pirates famosi.

II. Ad familiam chamiticam referuntur.

1. Chus, Aethiopes. A Chus descendunt 1) Saba in insula Meroe (?) vel forte orientem versus in litore maris; 2) Hevila, gens Avalitarum et sinus Avallites, hodie *Zeila*; 3) Sabatha iuxta Astaboram (hodie *Atbara*) Nili tributarium vel forte in Sabbatha (Sabota) meliropoli Atramitarum (Chatramotifarum); 4) Regma, Rhainmanitae (?) inter Minaeos et Chatramotitas vel probabilius Rhegma urbs in litore arabico sinus Persici (hodie *Redjam* in confinibus *Oman* et *Bahrein*); ad familiam Regma pertinent a) Saba, Sabaei in Arabia felice (cuius urbs primaria erat Saba seu Mariaba) et passim in Arabia; b) Dadan in litore et insulis maris Persici; 5) Sabatacha (?).

2. Mesraim, Aegyptii, quibus accensendi sunt 1) Ludim, aegyptiace *Lutu*, *Rutu*, Aegyptii proprie dicti; 2) Anamim, *Anu* in tota fere valle Nili dispersi; 3) Laabim, Libyes; 4) Nephthuim, incolae Aegypti mediae (?) scil. *nauPhthah* i. e. pertinentes ad Phthah deum Mempheos; 5) Phetrusim, incolae Aegypti superioris; 6) Chasluim, Cassiotis (?) inter Pelusium et torrentem Aegypti; 7) Capthorim, probabiliter Creta vel secundum *P. de Cara* ora maritima Phoeniciae sensu lato i. e. Palaestinae et Syriae.

3. Phuth, gens *Punt* in litore Africæ Somali et in obiecto Arabiae litore.

4. Chanaan, Palaestinenses et Phoenices, e quibus enumerantur 1) Sidonii, quorum urbs in nummis dicitur mater Tyri, mater Aradi; 2) Hethbaei tum extra tum intra terram sanctam, praesertim in montanis Iuda; 3) Iebusaei circa arcam Iebus (postea Ierusalem); 4) Amorrhæi, incolae montium cis et trans Iordanem; 5) Gergesaei ad occidentem Iordanis; 6) Hevaei, ramus Amorrhæorum; 7) Aracaei circa Arcas inter Tripolim et Antaradum; 8) Sinaei iuxta Aracaeos, ab Arcis aquilonem versus; 9) Araditi incolae Aradi insulae; 10) Samaraei inter Aracaeos et Aradios; 11) Amathaei incolae Emath ad Orontem.

III. Ad familiam semiticam referuntur.

1. Aelam, Aelamitae.

2. Assur, Assyrii.

3. Arphaxad, probabiliter Chaldae.

Ab Arphaxad descendant per Sale et Heber 1) Phaleg (ciusque posteri Reu, Sarug, Nachor, Thare, Abraham); 2) Iectanidarum tredecim tribus recensentur: Elmodad, Saleph, Asarmoth, Iare, Adoram, Uzal, Decla, Ebal, Abimael, Saba, Ophir, Hevila, Jobab.

4. Lud, Lydi (?).

5. Aram, Aramaei, ad quos pertinent 1) Us, Trachonitis (?) et Damascus (?); 2) Hul, Armenia circa montem Massium (?); 3) Gether in Mesopotamia (?); 4) Mes, fortasse Mesanaei in regione ad Tigridis Euphratisque ora, quae postea Mesene audiebat, assyr. terra *Mas*.

GENUA FLECTERE. In oratione ad Deum quandoque ad maiorem ostendendam reverentiam flectebantur genua; ita narratur 3 Reg. 8,34 de Salomonе orante in dedicatione templi: utrumque genu in terram fixerat et manus expanderal in caelum. Esdras quoque orat curvatis genibus et expansis manibus (Esdr. 9,5); cf. 2 Par. 6,13; 29, 30. Daniel autem tribus temporibus in die flectebat genua sua et confitebatur coram Deo (6,10). Isque corporis habitus tamquam signum adorationis a Deo postulatur dicente: mihi curvabitur omne genu (Is. 43,24) et qui non adoraverunt Baal, de iis dicitur: et derelinquam mihi in Israel septem millia virorum, quorum genua non sunt incurvata ante Baal (3 Reg. 19,18: Rom. 11,4). Iesus ipse in horto ante passionem positis genibus orabat (Luc. 22,41): positis genibus orat Stephanus (Act. 7,59), Petrus ponens genua oravit et oratione fusa Tabitham mortuam ad vitam revocavit (Act. 9,40); Paulus oratione habita ad presbyteros positis genibus suis oravit cum omnibus illis; pariter Tyri in litore ipse et omnes qui eum ad litus deduxerant positis genibus orarunt (Act. 20,36; 21,3). Quem orandi modum Paulus etiam in epistulis commemorat Eph. 3,14: flecto genua mea ad Patrem Domini nostri, et Phil. 2,10 Iesu dignitatem et exaltationem ita describit, ut in eius nomine omne genu flectendum

esse dicat caelestium, terrestrium, inferorum. — Singularem orandi modum adhibuit Elias in vertice Carmeli, ut pluviam efflagitaret a Domino : pronus in terram posuit faciem suam inter genua sua (3 Reg. 18, 42).

Flexis genibus honor quandoque Christo quoque exhibebatur et petitio beneficii ex demissionis actu et studio ei offerebatur; ita Matth. 17,14 accessit ad eum homo genibus provolutus ante eum dicens : Domine, miserere filio meo; pariter genu flexo leprosus petit sanationem et iuvenis ille flexo genu rogat : magister bone, quid faciam, ut vitam aeternam percipiam (Marc. 4,40; 10,17).

Hominibus quoque nobilibus flexis genibus honor exhibetur. Cum in Aegypto Ioseph esset publice honorandus tamquam secundus a rege, regio curru per civitatem vectus est clamante praecone, ut omnes coram eo genu flecterent (Gen. 41,43; atque eo modo explicant **פָּנָסְנָה** vocem aegyptiacam : profice te; cf. *Geseniuss-Buhl*, Handwoerterbuch ed. 13 p. 8; *F. de Hummelauer* ad Gen. 41, 43). Princeps, missus ad Eliam et timens similem sortem sicut acciderat aliis ante eum, curvavit genua ad Eliam et precatus est eum (4 Reg. 1,13). Coram Aman cuneti servi regis flectebant genua; Mardochaeus autem hunc honorem quem soli Deo exhibendum putavit noluit transferre in hominem (Esth. 3,2 s.; 13, 12-14). Solebant reges quoque salutari in regia dignitate flexis genibus, praesertim in oriente; quare milites regiam Iesu dignitatem ludibrio habentes genu flexo ante eum illudebant ei dicentes : ave, rex Iudeorum (Matth. 27,29; Marc. 15,19).

GENUBATH (**גָּנוּבָת**, Γενυπόσθο), filius Adad; mater eius, uxor Adad, erat soror uxoris Pharaonis; quare Genubath in domo regia cum filiis regis educatus est (3 Reg. 11,20 et v. ADAD 3).

GENUS vide s. v. GENEALOGIA.

GERA (**גֵּרָא**, Γέρα). 1. Quartus filius Beniamin (Gen. 46,21); sed LXX b. 4. eum faciunt filium Bela primogeniti Ben-

iamin; item t. Par. 8,3 filiis Bela accensetur.

2. Pater Aod iudicis ex tribu Beniamin (Iud. 3,15).

3. Beniaminita quidam, quo duce et auctore aliquae cognationes beniaminitiae ex Gabaa (Geba) in Manahath (vide s. v.) abductae sunt (t. Par. 8,5. 7); de isto eventu nihil praeterea notum est.

4. Pater Semei Beniaminitae et adversarii Davidis (2 Reg. 46,5; 19,16. 18; 3 Reg. 2,8).

Nomen Gera igitur apud posteros Beniamin perseverabat. Cf. tabulam genealogicam in Concord. Lat. huius Cursus p. 9.

GERARA (**גְּרָאָה**, Γεράρα) urbs nominatur una cum Gaza in determinando termino Chanaan meridionali ad occidentem vergente (Gen. 10,19). Abraham cum inter Cades et Sur habitatet, peregrinus est in Geraris et cum Abimelech rege Gerarae foedus pepigil (Gen. 20,1. 2 s.), ad quem textum *F. de Hummelauer* notat Geraram non necessario inter Cades et Sur quaerendam esse. Postmodum Isaac primum Gerarae, deinde in valle torrentis Gerarae commoratus cum altero Abimelech rege Gerarae foedus pepigit (Gen. 26,1. 6. 17. 20. 26); cf. s. v. ABIMELECH 1. Post proelium in valle Sephata prope Maresam Asa rex Iuda Aethiopes Geraram usque persecutus est et omnes urbes per circuitum Gerarae percussit (2 Par. 14,13. 14). Vix dubium est, quin ad eandem urbem, quam loci citati extremant Palaestinacae esse evincunt, etiam referendi sint Gerreni (οἱ Γερρηνοὶ, lect. var. Γερρηνοὶ), qui 2 Mach. 13,24 (cf. 1 Mach. 11,39) terminum inter regna Seleucidarum et Aegyptiorum indicant; antiquior enim opinio, qua Gerreni comparabantur cum Gerrbon (*Ptolem.* IV. 5,11; *ed. Müller-Fischer* 5, 5) seu Gerrha (*Strabo XVI*. 2,33) urbe inter Petrusium et Rhinocoluram, merito derelicta est, quoniam ipsa Rhinocolura (*el-'Arish ad ostium torrentis Aegypti*) eo tempore non Seleucidarum, sed Aegyptiorum regno comprehendebatur. In Onom. (*ed. Lag.* 240,28; 124, 15) describitur : Gerara, ex eius nomine nunc

Geraritica vocatur regio trans Daroma, procul ab Eleutheropoli 23 mil. pass. ad meridiem. Aegyptiace *Kruru* (cf. *A. Mariette, Maspero, W. M. Müller*). Hodie a plerisque agnoscitur in ruinis *Umm Djerar* 10 km a Gaza meridiem versus et iuxta torrentem *Wādi Ghazze*, qui ab hoc loco etiam *Wādi Djerar* audit (*Guérin, Riess, Survey of West. Pal., Zanecchia, Legende, Kampffmeyer*). Aliis vero Gerara videtur quaerenda esse in *Wādi Djerar* a Cadesbarne inter meridiem et occidentem (*Trumbull, Guthe*).

Cf. *Guérin*, Judée II. 257-262; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 s. v.; *Survey of West. Pal.* Mem. III. 389; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 296; *Legende apud Vigoroux*, Dict. de la Bible III. 197-200; *Kampffmeyer* in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1892 p. 34; *Trumbull*, Kadesh Barnea 1884 p. 61-65; *H. Guthe* in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1885 p. 215; *A. Mariette*, Les listes géogr. des pylônes de Karnak 1875 p. 36; *G. Maspero*, Sur les noms géogr. de la liste de Thoutmos II., qu'on peut rapporter à la Judée 1888 p. 8; *W. M. Müller*, Asien u. Europa nach altaegypt. Denkm. 1893 p. 159.

GERASENI; ita habetur in Vulgata constanter Matth. 8,28, Marc. 5,1, Luc. 8,26. 37. In graeco legitur ex melioribus codicibus apud Matth. Γαδαρηνῶν, apud Marc. Γεράσηνῶν, apud Luc. edidit *Tischendorf* Γεργεσηνῶν. Utī Iosephus habet (Bell. ind. IV. 7,3), Gadara est metropolis Peraeae valida et distat a Tiberiade stadiis sexaginta; hodie eo loco *Umm Qais* oppidum situm est. Unde lectio Gadareni regio illa describitur ac nominatur ex urbe maiore. Verum Gerasa (hodie *Djerasch*) haud procul a labore septentrionem versus sita nimis distat quam ut regio ad lacum posset appellari regio Gerasenorum. Locum quo discipuli appulerunt multi quaerunt ibi, ubi hodie existant ruinae nomine *Kersa*, *Kur'si* designatae prope lacum; eo quoque loco praecipitia sunt crebra (cf. *Schumacher*, Der Dscholan, Leipzig 1886 p. 177), quem locum Origenes quoque describere videtur eum vocans Gergesa (cf. *Knabenbauer*, Comm. in Matth. ed. 2 I. p. 345). Alter tamen de quaestione hac censem investigatione ipsius

illius regionis accuratissime facta *Neumann* (Qurn Dscheradi, Freiburg i. Br. 1894); secundum ipsum urb. illa, de qua evangelistae loquuntur est Hippo, a Iudeis *Susitha* vocata, hodie *Sūsiye*; regio quae hodie Dscheradi vocatur est illa de qua narratio evangelica tradit et homines qui incolebant terrae tractum inter *Wādi Semak* et *Wādi Nqāb* votatos esse opinatur *Geradaeos*, ex quo nomine transpositione litterae unius explicatur lectio Gadareni et tenui aspiratione litterae d lectio Geraseni (cf. l. c. p. 21. 31. 44). Cum opere citato cf. *M.-J. Lagrange* in Revue bibl. IV. 1895 p. 512-522, ubi evincitur lectio *Geraseni* criticis rationibus probata, lectio *Gergesenii* errore Origenis orta et componitur illa urbs in regione Gerasenorum cum *Qal'at el-Hōṣn* (= Gamala) inter *Sūsiye* (Hippus) et lacum Genesareth.

GERGESAEUS (גֶּרְגֵּסָאֵעַ, Γεργεσαῖος),

gens chanaanitica a Chanaan filio Cham descendens (Gen. 16,16; 1 Par. 1,44). Gentis huius regio promittitur Abramam posteris possidenda (Gen. 13,21). Enumeratur proinde inter illas stirpes, quas Israelitae in Chanaan ingressi delere debent (Deut. 7,1; Ios. 3,10; 24,11; Neh. 9,8). Sedes huius stirpis accuratius determinari nequit; solum ex Ios. 24,11 patet eam gentem simul cum Amorphaeis, Pherezaeis, Chananaeis, Hethaeis, Hevaeis, Iebusaeis ad occidentem Iordanis incoluisse. Vestigium Gergesaeorum fortasse conservatur in fragm. quodam tabulae cuneiformis (K. 261 British Museum), in quo commemo- rantur *Kirkishāti* ac saepius designantur *rabbāti* i. e. numerosi (cf. *Pinches*). Eos tempore losue in Armeniam emigrasse fert traditio iudaica (cf. *Knobel*). Gergesaeos apud Alexandrum M. in Palastina commorantem conquestos esse, quod suis sedibus pulsi terrore losue in Africam se recepissent, et de prioribus sedibus repetundis cum Iudeis disputasse infelici tamen successu narratur in Talmude (cf. *Otho*). Opinantur aliqui (*Wilson*), Gerasenos, qui etiam Gadareni, Gergeseni appellantur, fortasse reliquias quasdam stirpis Gergesaeorum fuisse.

Cf. *Pinches apud Hastings*, Dict. of the Bible II. 178; *Knobel*, Völkertafel 1850 p. 333; *Otho*, Lexicon rabbinico-philologicum p. 30, 31; *Wilson apud Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. 1099, 1196.

GERRENI 2 Mach. 13,24 vide s. v. GERARA et GERZI.

GERSAM (גֶּרְשָׁם, גֶּרְשָׁם; Γερσάμος, Γερσάμη), filius Moysis ex Sephora uxore (Ex. 2,22; 18,3); Moyses nomen filio imponens interpretatur: advena fui in terra aliena. « ἦν ἀδενα, οὗτος ἦν» ibi.

Explicatio certe non est etymologica, sed unmemoneutica. Si nomen a radice גֶּרְשׁוֹם derivetur, habebitur significatio *exsul*, quo nomine Moyses pulchre exprimebat suae gentis desiderium eiusque repetendae voluntatem » (*F. de Hummelauer* ad Ex. 2,22). Idem 1 Par. 23,13, 16; 26,24 in Vulgata scribitur Gersom, pater Subael seu Subael. Eiusdem mentio fit Ex. 4,24-26 tacito nomine. Praeterea Iud. 18,30 dicitur levita Jonathan filius (i. e. ex posteris) Gersam filii Moysi (Qeri ha-Shem, *Kethib* בְּנֵי שֵׁם).

GERSOM. 1. Filius Levi (1 Par. 6, 20, 43, 62, 71; 13,7; 2 Par. 29,12), alias Gerson; v. GERSON.

2. Filius Moysis (1 Par. 23,13, 16; 26, 24; v. GERSAM).

3. Gersom (בְּנֵי שֵׁם, Γερσάμος), princeps familiae sacerdotalis ex posteris Phinees, cum Esdra Babylone reversus (Esdr. 8,2).

GERSON, GERSOM (גֶּרְשָׁם, בְּנֵי שֵׁם; Γερσάμος, Γερσάμη), filius primogenitus Levi (Gen. 46,11; Num. 3,17; 26, 37; 1 Par. 6,1, 16), pater Lobni et Semeli, a quibus descendunt duae familiae Gersonitarum Ex. 6,16, 17; Num. 3,18, 21; 1 Par. 6,17, 20; 26,37), quarum numeratus est populus sexus masculini ab uno mense et supra 7500 (Num. 3, 22). Eorum officium describitur Num. 4,22, 24-28; cf. 7,7; 10,17. Numerati sunt a Moyse filii Gerson a 30 annis et supra usque ad quinquagesimum annum 2630 (Num. 4,38-41). Filiis Gerson assimilatae sunt civitates 13 in Issachar, Aser, Nephthali dimidiae tribu Ma-

nasse in Basan (Ios. 21,6, 27-33; 1 Par. 6,62, 71-76). Tempore Davidis ex posteris Gerson constitutus est Asaph super cantores domus Domini (1 Par. 6,39, 43) et Ieol princeps cum 130 fratribus ad transportandam arcam de domo Obededom in Ierusalem (1 Par. 13,7). De Gersonitis cf. praeterea 1 Par. 23,6-11; 26, 21; 2 Par. 29,42.

GERSONNI in Vulgata 1 Par. 26,21 est nomen patronymicum: de familia Gerson. Textus corruptione laborat.

GERZI (גֶּרְזִי) vel גֶּרְזִי, *Qeri* (קֵרִי) nomen gentis, de qua David prefectus de Sicleg praedas egit sicut de Gessuri et de Amalecitis (1 Reg. 27,8; LXX B omitt., Α τὸν Γερζαῖον). Sedes gentis conterminae erant parti meridionali Iudeae, ut ex responsione David ad Achis 27,10 colligitur. Unde relinquenda est opinio nonnullorum (*Grotius*, *Ewald*) incolas Gazer (Ios. 10,33) designari. Alii cum Bonfrerio coniiciunt esse candem gentem, de qua postmodum 2 Mach. 13,24 nomine Gerrenorum mentio fiat, qui probabilitate ad urbem Gerara (v. s. v.) referuntur. Alii cum Gesenio (Thesaurus p. 301) opinantur Gerzitas ad radices montis Garizim consedisse montique nomen dedisse ac postmodum meridiem versus emigrasse.

GESAN (גֶּסָּן, Σωγάν), vir ex posteris Caleb filii Hesron (1 Par. 2,47).

GESSEN (גֶּסֶן, Γεσέν) regio Aegypti, quae Iacob et filiis eius ad habitandum assignata est et in qua Israelitae sedes habebant usque ad exitum ex Aegypto. Regio erat una ex optimis Aegypti (cf. Gen. 43,10; 46,28, 34; 47,1 s. 27; 50,8; Ex. 8,22; 9,26). Sita erat sine dubio ad orientem Nili, cum Hebrei egressi illum traiecerisse nullo modo narrarentur ei urbes quae in s. litteris ei regioni attribuantur, Ramesses, Pithom (Gen. 47,11; Ex. 1,11; 12,37) ad orientem Nili sitae sunt. Insuper LXX Πετρέας Ἀρσενίς (Gen. 43,10) dicunt; unde indicant sitam esse in parte arabica i. e. orientali Aegypti inferioris. Comparari potest nomen viresimi nomi (γεραῖος) Aegypti inferioris quod in monumentis repertum est esse

Kesem orientis, cui Γεσέμ LXX plane congruit. Regio haec occidentem versus contermina erat ei parti Nili quae tanitica vocatur, septentrionem versus pertingebat usque ad eum locum quem hodie lacus *Menzaleh* occupat; in parte meridionali erat Heliopolis (cf. *Ebers*; *F. de Hummelauer* ad Gen. 43,10). — Eadem terra commemoratur *Judith* 1,9: lesse (Vulgata).

Cf. *G. Ebers*, Durch Gosen zum Sinai 1872 p. 21, 488 ss.; *G. Naville*, The shrine of Saft el-Henneh and the land of Goshen, London 1887; *idem*, The store-city of Pi-thom 1885; *Baedeker-Steindorff*, Aegypten 1897 p. 159; *M. Jullien*, L'Egypte 1891 p. 105-128; *Le Camus*, Notre voyage aux pays bibliques 1894 p. 131-150; *Vigouroux*, La Bible et les déc. mod. ed. 6 II. p. 215-234.

GESSUR (גֵּסְעָר; Γεσσύρ, Γεδσούρ) terra seu **GESSURI**, quod proprio nomen est gentis (גְּשֻׁרִים; Γεργαστ, Γερχεστ, Γε-στρι), etiam 2 Reg. 13,8 Gessur Syriae (hebr. Gessur in Aram). Gessuri et Machati erant termini septentrionales regni Og regis Basan (Deut. 3,14; Ios. 12,5); ultraque regio a Iosue Manassitis in parte orientali Iordanis attributa (Ios. 13,11), sed ab Israelitis non subacta est (Deut. 3,14; Ios. 13,13); immo gens Gessur cum aliis Aramaeis foedere iuncta, ut 1 Par. 2,23 narratur, expugnavit oppida Iair, quae antea a Iair Manassita in Galaad occupata erant et postmodum sub iudice Iair Galaadite iterum ab Israelitis possidebantur (v. IAIR) et pagum Canath. Tempore Davidis Gessur erat regnum, cui praeerat Tholmai rex; huius regis filia, Maacha, uxor erat David regis et mater Absalom (2 Reg. 3,3; 1 Par. 3,2); unde intellegitur, cur Absalom occiso Amnone fratre fugerit ad Tholmai regem Gessur (2 Reg. 13,37,38; 14, 23, 32; 15,8). Praeterea legimus 2 Reg. 2,9 [initio regni] davidici Ibsoseth filium Saul constitutum esse ab Abner regem super Galaad et super Gessuri (Vulgata, Peshitta; sed hebr. דְּשַׁׂרְיָה) quod certe corruptum est, cum neque de Assur neque de tribu arabica Assurimi ex Gen. 25,3 textus apte explicari possit neque regio quaedam alias prorsus

ignota hic nominari censenda sit: LXX δὲ Θεσσῆ; aliqui cum Keil negant nostram Gessuri designari, quippe quae eo tempore proprium regem (2 Reg. 3,3) habuerit; alii affirmant (*Theinius*, *Ewald*, *Wellhausen*), praesertim cum Gessuri ex locis supra citatis inter Galaad et Hermonem sita fuerit et nostro loco cum Galaad iungatur. Quodsi hoc alterum admittatur, conicere licet (cum *F. de Hummelauer* ad h. l.) regem Gessur a Saule vel Abner regno fuisse electum, a Davide exceptum et in regnum restitutum. — Ex textibus allatis colligitur regiones Gessuri et Machati et montem Hermon fuisse terminos aquilonares Palæstinae orientalis; Machati probabilius e regione tribus Nephthali ipsum lordanum altinebat et a monte Hermon meridiem versus extendebat, ut s. v. MAACHA 1 dicemus; Gessuri igitur magis orientem versus a Machati quaerenda est in ea fere regione, quae hodie *Djeidūr* audit.

GESSURI (גֵּסְעָר, δὲ Γεσσύρ), regio ad meridiem Pentapoleos philisthaicae (Ios. 13,2); eadem gens 1 Reg. 27,8 nominatur una cum Gerzi et Amalecitis, de quibus David ex Siceleg contra meridiem excurrens praedas egit. Conicet *F. de Hummelauer* (ad Ios. 13,4) hanc Gessuri eundem esse tractum, in quem Philisthaei reliquias Hevaeorum (הַעֲבָדִים Deut. 2,23) expulerunt; commemorantur enim iidem Hevaei Ios. 13,4 [3] inter Pentapolim philisthaicam et torrentem Aegypti.

GETH (גֶּתֶת i. e. lorcular; LXX Γέθ, Flavius Ios. Γέττη, Γέττα), una ex urbibus Pentapoleos philisthaeacae (Ios. 13,3). Iam tempore quo Ephraim patriarcha superstes erat, indigenae Geth duos filios eius Ezer et Elad occiderunt (1 Par. 7,21). A Iosue reliquiae Enacim in urbibus Gaza, Geth, Azoto non deletae sunt (Ios. 41,22). Cuinam tempori adscribenda sit pugna, qua Beniaminitae Baria et Sama habitatores Geth fugaverint (1 Par. 8,43), diei nequit. Gethaeis arca Dei in Philisthaeam asportata, sicut etiam Azotis et Accaronitis, causa plagarum erat (1 Reg. 5,8; 9; 6,17). Samuel urbes

a Philisthaeis captas Israelitis recuperavit ab Accaron usque Geth (1 Reg. 7,14), quibus verbis Geth et Accaron non dicuntur ipsae in potestatem Iudeorum redactae, sed linea describitur, quae prins separaverat et nunc rursum separabat Philisthaeum et Iudeam (cf. F. de Hummelauer ad h. l.). De Geth oriundus erat Goliath (1 Reg. 17,4; 23), quo a David percusso Israelitae Philisthaeos persecuti sunt usque ad ipsum ingressum portarum Geth et Accaron et parum absfuit, quin ipsae urbes caperentur (1 Reg. 17,52; de textu quoad vocem Geth cf. Hummelauer ad h. l.). Ad Achis regem Geth David exsul bis confugit (1 Reg. 21,10. 12; 27,2. 3. 4. 11; cf. Ps. 33[36],1 et vide s. v. ACHIS) et in planctu suo de morte Saulis et Ionathae duas Pentapoleos urbes Geth et Ascalon speciatim effert, quibus nuntius iste Philisthaeis gratissimus celandus sit (2 Reg. 1,20). Geth a David rege, cum iugum Philisthaeorum exenteret, expugnata est (1 Par. 18,1; cf. 2 Reg. 5,17-23; 8,1); eiusdem urbis fit mentio in summario bellorum cum Philisthaeis gestorum (2 Reg. 21,19. 20. 22; 1 Par. 20,5. 6. 7; de fluctuatione lectionis Geth vide s. v. GOB et cf. F. de Hummelauer ad 2 Reg. 21,18).

De Obededom Gethaeo vide s. v. OBEDEDOM.

Gethaei duce Ethai Davidi fideliter adhaerebant contra Absalom rebellem (2 Reg. 13,18. 19. 22; 18,2). Primis regni salomonici annis iterum commemoratur Achis rex Geth (3 Reg. 2,39. 40. 41), qui forte idem est ac prior ille Achis, ad quem David bis confugerat, sed certe tribularius Salomonis. Geth a Roboam munimentis firmata est (2 Par. 11,8), regnante Ioas ab Hazael rege Syriae capta (4 Reg. 12,17), ab Ozia rege Philisthaeis erepta (2 Par. 26,6; Am. 6,2); verum non din sub Iudeorum imperio videtur remansisse (Mich. 1,10. 14). A priore dignitate urbis regiae ac nuntiae celeriter decidisse merito dicitur, quoniam prophetae recensitis aliis quattuor urbibus Pentapoleos philisthaeae eam silentio premunt (Ier. 23,20; Am. 4,6-8; Soph. 2,4; Zech. 9,5. 6).

De situ Geth iam Eusebius et S. Hier-

ronymus nihil certi sciunt, immo erronea et repugnantia tradunt (Onom. ed. Lay. 244,20; 246,73; S. Hier. in Mich. 1,10) neque recentiores consentunt. Aliis praefaciat *Khirbet Dikrîn* 7 km ab Eleutheropoli Lyddam versus (*Guérin*, Judée II. 108-113), aliis *Tell el-Sâfiye* paulo remotius ab Eleutheropoli in eadem directione (*Survey of West. Pal. Mem.* II. 413. 440; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 s. v.); *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 313 ss.); priorem opinionem adoptat *Legendre*, et si velut dubiam tantum (Carte de la Palestine). De altero situ cf. E. J. Bliss, Report on the Excavations at *Tell el-Sâfi* in *Pal. Expl. Fund. Quart. Stat.* 1899 p. 188 ss. 317 ss.; 1900 p. 16 ss. et R. A. Stewart Macalister, The rock-cuttings of *Tell el-Sâfi*, ibidem 1900 p. 29 ss. Alii suspicuntur Geth esse Eleutheropolis (*Beit Djibrîn*, Belogabra i. e. dominus seu urbs gigantum), quae alias in S. Scriptura non memoratur; cf. J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 27-31.

GETH (Mich. 1,14 : hereditas Geth, Moresheth Gath) vide s. v. MORASTHITES.

GETH quae est in Opher v. GETH-HEPHER.

GETHAIM (גְּתָהֵם) i. e. duo torcularia; Γεθαΐη, Γεθοΐη, oppidum in quo Berothitae propter persecutionem a Sanle urbibus Gabaonitarum inflictam (cf. 2 Reg. 21,2) refugium quaeviserunt (2 Reg. 4,3). Idem videtur esse oppidum, quod post exsilium a Beniaminitis habitabatur (Neh. 11,33). Ex hoc tamen inferri non potest hoc oppidum iam antiquitus ad tribum Beniamini pertinuisse. Poterat Gethaim vel Geth aliud nomen esse pro Gethremmon urbe levitica Danitis primitus attributa, quae a finibus Beniamini certe non longe distabat, et si situs accurasierat ignoratur; v. GETHREMMON.

GETHER (גְּתָהֵר; Γεθάρ, Γετέρ), territus ex quattuor filiis Aram filii Sem (Gen. 10,23); idem 1 Par. 4,17 cum fratribus suis inter filios Sem recensetur. Vestigium populi a Gether descendantis

nondum repertum est. Coniecturas varias referunt *Bochartus* (Phaleg. 2,10), *Winer*, Biblisches Realwb. ed. 3 I. 423. — Flavius Iosephus (Ant. I. 6,4) assignat Bactriam, sed perperam, ut ostendit *F. de Hummelauer* ad Gen. 10,23. 30 addens : « Si quaeras ubi tandem sedes Gether habuerit, eas illi libenter intra ipsam Mesopotamiam concedderem, ea quippe regio Aramaeorum tribibus pullulabat ».

GETHHEPHER (גַת הַחֶפֶר נִתְחֶפֶר) i. e. torcular putei; Γεθέρε, Γεθχορέ, urbs in descriptione finium Zabulon commemorata (Ios. 19,13), patria Ionae prophetac (4 Reg. 14,25; Vulgata : Geth quae est in Opher). Ex S. Hieronymo (Prolog. in Ionam) Geth in secundo Saphorim millario, quae hodie appellatur Diocesarea, euntibus Tiberiadem haud grandis est viculus, ubi et sepulcerum eius ostenditur ». His respondet viens *el-Meshhed* prope Nazareth inter septemtrionem et orientem.

Cf. I. Schwarz, Das heilige Land 1852 p. 62; Robinson, Palaestina III. 419. 450; A. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 200; Carmoy, Itinéraires de la Terre Sainte 1847 p. 256; Survey of West. Pal. Mem. I. 365; Guérin, Galilée I. 163-168; Legendre, Carte de la Palestine; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Königre 1904 p. 272. Sed varia dubia contra hunc situm movet *F. de Hummelauer*, Comm. in Ios. p. 416-419. 422. 423.

GETHREMON (גַת רְבִנָן) i. e. torcular mali granati vel forte torcular excelsum; Γεθρέμανον, urbs tribus Dan (Ios. 19,43), levitis de genere Caath concessa (Ios. 21,24; 1 Par. 6,69 [54]). Ab Eusebio et S. Hieronymo dicilur villa pergrandis 12 mil. pass. a Diospoli (Lydda) Eleutheropolim versus (Onom. ed. Lag. 246,58; 128,23). Verum hic situs admitti nequit, quia tribus Dan non eo usque meridiem versus protendebatur. Melius congrueret vicus Getham (Γεθάμ), qui secundum Onom. (246,74; 129,7) inter Antipatridem (*Kefr Sibā* vel forte *Ras el-'Ain*) et Iamniam erat; nullum autem vestigium eius repertum est. Aliqui insuper coniiciunt Gethremmon non differre a Gethaim.

GETHREMON Ios. 21,23 mendose legitur pro Ieblaam q. v.

GETHSEMANI (Γεθσημανεῖ, Γεθσημανῆ), villa seu praedium (γωρτόν), quo Iesus post ultimam coenam se contulit opus redemptionis oratione inauguratrus (Matth. 26,36; Marc. 14,32). Nomen communiter explicatur גת שבען i. e. torcular olei; aliter S. Hieronymus loco נז lectionem נז supponens : vallis pinguedinum (Onom. ed. Lag. 61,22); recentius Schegg נז contractum ex נז assumens : locus editus pinguedinis.

Ex eo quod Iesus saepe illuc se conferre solitus erat (Luc. 22,39; Io. 18,2), merito infertur possessorem illius praedium vel fundi fuisse discipulum Christi; aliqui praeterea opinantur fuisse praedium Mariae matris Marii (cf. *Expositor*, ser. IV. vol. III. 1891 p. 222), sed hoc plane incertum est neque ex Marc. 14,51 suadetur; etsi adolescentis ille amictus sindone, qui Iesum illuc secutus est, censeatur Marcus. Idem praedium describitur Io. 18,1 : trans torrentem Cedron, ubi erat hortus (χαῖρος) et ex Luc. 22,39 ad radices montis olivarum fuisse indicatur. Suburbana urbis Ierusalem fuisse pulcherrima, arboribus etiam mansuetis consita, hortis lucisque ornata refert Flavius Iosephus (Bell. iud. V. 3,2; VI. 1,1). Hodie ad ripam sinistram torrentis Cedron ostenditur hortus quadratus muro cinctus, in quo octo olivae antiquissimae cernuntur, quas ex tempore Christi ibi esse multorum opinio fert. Istum hortum et singula monumenta, quibus memoria orationis et agoniae Christi adnexa reputatur, accurate describit *Olivier*, La passion p. 64. Cf. etiam Guérin, Jérusalem 1869 p. 288 ss. qui omnino probabile habet illas octo olivas vel testes immediatos orationis Christi fuisse vel saltem ex seminibus testium immediatorum germinatas; hoc alterum addit propter verba Flavii Iosephi (si adeo premenda sunt), qui l. c. narrat omnes arbores prope Ierusalem in obsidione urbis caesas esse. Eundem locum haud dubie respicit Onom. (ed. Lag. 130,22 cf. 248,18 textum Eusebii paulo minus

distinctum) : « Gethsemani... est autem ad radices montis oliveti nunc ecclesia desuper aedificata ».

GEZEM v. GAZAM.

GEZER, GEZERON v. GAZARA.

GEZEZ (גֵזֶז, Πεζού). 1. Filius Caleb filii Hesron, ex Ephra coniubina genitus (1 Par. 2,46).

2. Filius Haran filii Caleb et Ephrae (1 Par. 2,46).

GEZONITES (גְזֹנִים, δι Πεζωντρις), nomen gentilicium 1 Par. 11,33[34] : Filii Assem Gezonites. Loco parallelo 2 Reg. 23,32 legitur : *Fili iassen* et omittitur nomen gentilicium. Gezon aliud non innotescit. Textus LXX tam misere corruptus est (cf. *Sirete*, The Old Test. in Greek II. p. 27), ut potius legendum videatur δι Ποστι εum cod. Alexandrino, praesertim quia textus LXX Luciani praebet 1 Par. 11,34 δι Ποστι et 2 Reg. 23,32 δι Ποστι. Unde *Klostermann*, *Driver*, alii legere malunt γέζαν, Gunites et nomen referunt ad familiam Gunitarum de tribu Nephthali (cf. Num. 26,48). Cf. *Driver*, Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel 1890 p. 283. Quoad nomen Assem vel Iassen v. IASSEN.

GIBLII (גִבְלִים, of פְלָשָׁט וּבְלָשָׁט) landantur peritissimi fabri in exstructione templi salomonici (3 Reg. 3,18 hebr. 32); in descriptione opulentiae Tyri (Ez. 27,9) senes Giblii (גִבְלִים) et prudentes eius (urbis) dicuntur *resarcientes rimam tuam* (hebr.) i. e. reficienes si quid rimosum esset in navi Tyriorum gubernatorum, principatum inter Phoenices gerentium. Giblii sunt incolae Gebal, quae urbs apud Graecos est *Byblos* inter Berytum et Tripolitum non procul a mari in colle sita (*Strabo* XVI. 2,18); hodie *Djebail*. — Praeterea in enumeratione regionum a losus subgendarum (Jos. 13,15) mentio fit eiusdem Gebal γεβάλ, Vulgata : continua, LXX Πελεχό φελετετεψα; sed ostendit *F. de Hummelauer* ad h. l. textum esse corruptum neque de Gebal seu Byblos posse sermonem esse in descriptione limitum terrae promissae.

In inscriptionibus commemorantur urbs Guubli, Gubla et incolae eius Guublaai, Gubalai (cf. *Schrader*, Keilinschr. Biblioth. II. 148; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscri. and Old Test. I. p. 174), in documentis *Tell el-'Amarna* Gubla, Kuubli (cf. *Schrader*, Keilinschr. Biblioth. V. 124 ss.), in inscriptionibus aegyptiacis Kupni, Kupni, Kupuna i. e. Gubli seu Byblos (cf. *W. M. Müller*, Asien u. Europa p. 188-191).

GIDEROTH v. GADEROTH.

GIEZI (גִזִי, Πεζη), servus Elisei prophetae. Duabus vicibus ab Eliseo nuntiis ad mulierem Sunamitidem missus est (4 Reg. 4). Idem avaritia captus numeri, quae Eliseus repudiaverat, a Naaman Syro mendacio extortis, quam ob causam ab Eliseo dimissus abiit leprosus quasi nix auditam poenali sententia : Lepra Naaman adhaerebit tibi et semini tuo usque in sempiternum (4 Reg. 5). Ab eodem Giezi Ioram rex Iuda exquisivit, quaenam magnalia fecisset Eliseus; de quibus illi animo grato et veraci testimonium perhibens criminis antea commissi ignominiam expiavit (4 Reg. 8,4, 5).

GIGANTES appellantur homines proceriores et praesertim nullum supra mensuram communem statuta eminentes. Homines priscos qui teste Scriptura per plura saecula vitam produxerunt, etiam corporis mole insignes fuisse Gen. 6,4 indicatur : « gigantes autem erant super terram in diebus illis » i. e. a mundo condito usque ad diluvium, « et etiam postmodum, quando ingressi sunt filii Dei ad filias hominum illaeque genuerunt, isti sunt heroes antiqui, viri famosi » i. e. etiam quando filii Dei i. e. filii Seth commixti sunt maledictae stirpi Cain, non ideo degeneres robore ac mole corporis prognati sunt filii, sed etiam ipsi extiterunt gigantes, qui quod robore ad violentiam abuterentur, magnum sibi nomen in mundo compararunt (cf. *F. de Hummelauer*, Comment. in Genes. p. 248; qui demonstrat filios Dei vocari Sethitas i. e. p. 493, 212 ss.). — Etiam temporibus posterioribus sermo est de gigantibus, ita affirmant exploratores

Num. 13,34 : ibi vidimus monstra quae-dam filiorum Enac de genere giganteo; quibus comparati quasi locustae videbamur, sed uti patet, loquuntur hyperbo-lice; cf. Deut. 2,11. 20; 3,11. 13; item 2 Reg. 21,18 nominatur Saph de genere gigantum i. e. ex filiis Rapha (vide s. v. RAPHAIM). Ceterum vide s. v. EMIM, ENACIM, ZUZIM.

GIHON (גִּיחֹן et גִּיחָן; נְהַרְתָּא B, δ Γάνω A). **1. Textus S. Scripturae.** Gihon prope Ierusalem ter in S. Scriptura commemoratur. Imprimis in libris Regum Salomon in Gihon deductus et in regem unctus esse refertur, postquam Adonias prope fontem Rogel regiam dignitatem usurpavit (3 Reg. 1,33-45). Praeterea Ezechias in Chronicis dicitur obturasse « superiorum fontem » (בְּנֵי אֶחָד, exitum) aquarum Gihon » et eas avertisse « subter ad occidentem urbis David » (2 Par. 32,30) et Manasses narratur aedificasse « murum extra civitatem ad occidentem Gihon in convalle, ab introitu portae piscium per circuitum usque ad Ophel » (2 Par. 33,14). Ad eadem vel similia opera Ezechiae referuntur textus 4 Reg. 20,20; 2 Par. 32,3 s.; Eccli. 48,19 (hebr. 17).

2. Situs Gihon inferioris. Ex textibus citatis Gihon designat aquas sive ex fonte manantes sive in piscina ex aqueductu vel ex pluviis collectas; neque ex etymologia vocis, quam orlum vel strepitum aquarum designare volunt, significatio veri fontis necessario deduci potest. Duplex autem Gihon distinguenda videtur, « superior » (גִּיחָן) et inferior « in convalle » (בְּנֵי אֶחָד).

Pro situ inferioris Gihon determinando haec ex verbis S. Scripturae videntur constare : 1) Gihon inferior in una ex valibus urbi adiacentibus sita erat; nam Salomon ex palatio regio ad eam deducitur (3 Reg. 1,33. 38) et magna multitudine comitante inde ascendit in urbem (ib. 40. 43), et apposito « in convalle » 2 Par. 33,14 probabiliter, quamvis non necessario, cum voce Gihon immediate praecedente est coniungenda. — 2) Vallis haec non potest esse nisi aut vallis Cedron aut vallis Hinnom; ne-

quaquam vero vi vocis לִבְנֵי אֶחָד sola vallis Cedron significatur. — 3). Ex historia unctionis Salomonis et Adoniae (3 Reg. 1,9-45) sequitur, Gihon et Rogel tanto intervallo ab invicem separata fuisse, ut quae in uno loco siebant, in altero neque videri neque facile audiri potuerint; nam finito demum convivio, cum uni-versa multitudo in comitatu Salomonis ex Gihon in urbem ascenderet et libiis ac tuba canerent et insonaret terra a clamore eorum, Adonias cum sequacibus suis prope Rogel sonilum et clamorem audiuit neque famen rem gestam nisi ex verbis Ionathae nuntii cognovit (I. c. 40-45). — 4) Situs autem fontis Rogel ex Ios. 15,7 s. et 18,16 s. necessario ita determinandus est, ut aut fons Dominae Mariae ('Ain Sitti Maryam) aut puteus Iob (Bîr Eiyâb) dicatur. Etiamsi vero cum opinione satis communi, quae minime videtur probari (v. ROGEL), alter hic situs putei Iob eligeretur, Gihon nullatenus fons Dominae Mariae dici posset. Nam alter locus ab altero non nisi 650 metris distat atque aspectus hinc inde per vallem amplissimam recta via patet, ita ut quae illie siebant, hic necessario videri et facillime audiri potuerint ac debuerint; praeterea pro maxima illa multitudine populi Salomonem comitantis (3 Reg. 1,40) locus congregations non in angustissima vallis parte superiore, sed potius in ampla planicie infra fontem versus piscinam Siloe sita assignandus foret, id quod indol narrationis vel maxime contrarium est. — 5) Quare opinio hodie satis communiter admissa relinquenda et situs fontis Rogel in fonte Dominae Mariae, situs vero Gihon inferioris in valle Hinnom, et quidem in parte vallis superioris, quae hodie Wâdi el-Mâ audit, quaerendus videtur ac fortasse idem dicendum erit, qui nomine « fons draconis » a Nehemia (2,13) designatur (v. DRACONIS FONS, supra, col. 116). Quamvis autem fons proprius dictus ibi hodie non existat, tamen variae piscinae et plures aqueductus antiquitus cerle aderant, sicut et hodie ex parte ibi habentur, et verum fontem ibidem fuisse ipsis adversariis haud improbabile appareat (cf. Gu-

the ap. *Herzog-Hauck*, Realencyklopädie ed. 3 VIII. 671 s.).

3. Situs Gihon superioris. Pro silo alterius Gihon, quam ipsa S. Scriptura « superiorem » appellat, ex verbis textus sacri vix quidquam certi habetur. Id unum ex hac denominatione « superioris » et ex dictis videtur constare, eam non in fonte Dominae Mariae neque in Siloe neque in valle Cedron aut Hinnom quærendam esse. Ex naturali autem conditione locorum superior ille exitus aquarum, unde canalis subterraneus in urbem ducatur, probabilius aut in parte occidentali aut in septentrionali situs erat. Quodsi pressius canalem hunc « ad occidentem urbis David » (2 Par. 32,30) ductum esse consideramus, non ex occidente, sed potius ex aquilone eum ortum esse dicemus. In ultraque vero parte, sive occidentali sive septentrionali, antiquitus plures exstissemus aquaeductus et piscinas, ex ruinis superstitionibus constat eaque opera saltem ex parte iam aetati regis Ezechiae adscribi posse doctis haud improbabile videtur (cf. *Furrer* ap. *Schenkel*, Bibel-Lexikon II. 464).

Ex scriptis veterum, itinerariis, commentariis nihil fere pro situ Gihon habetur. Ex versionibus Targum chaldaicium atque interpres Syrus et Arabs « Siloe » (אַתְּלֹה) explicant (3 Reg. 1,33. 38). — Fl. Iosephus praeter nomen Γεών (Ant. VII. 14,5 n. 355; cf. 357) nihil commenrorat; cum autem Adoniam explicite « παρὰ τὴν πηγὴν τὴν ἐν τῷ βασιλικῷ παραδείσῳ » convivium suum regale habuisse referat (ib. 14,4 n. 347), prefecto vix in eodem horto regio prope alterum fontem nupsiam alias commemoratum unctiōnem et proclamationem Salomonis collocasse dicendum erit. — In Onomastico Eusebii et S. Hieronymi praeter nomen Γεών et additum « ubi Salomon est unctus in regem » nihil de Gihon habetur (ed. E. Klostermann [1901] p. 72,22). Similiter in itinerariis usque ad finem saeculi XIII. ne vestigium quidem traditionis de situ Gihon inventitur; nam quod *Theodosius* (c. a. 530) dicit Geon inrigare terram Evilath et transire iuxta Hierusalem (De situ terrae sanctae c. 16, ed. *Geyer*, 145,1 s.), eamdem absentiam omnis traditionis potius ostendit. Inde ab exenti sacculo XIII. post *Burchardum* et *Marium Sauvatum* peregrini et auctores geographi frequenter de monte, valle, fonte

Gihon ad occidentem prope Hierosolyma sitiis loquuntur (cf. *T. Tobler*, Die Siloahquelle und der Oelberg p. 50 s.; *K. Raumer*, Palästina ed. 4 p. 305 s.); unde praesertim piscina quae hodie *Birket Māmitta* audit, multis est ipsa Gihon superior, aut saltem cum ea intime connexa supponitur (*Tobler*, Topographie von Jerusalem II. 62 s.). — Deinde opinio satis communiter recepta, quae Gihon dicit fontem Dominae Mariae aquaeductu cum Siloe inferiore iunctum, post auctores antiquiores Iudeos praesertim proposita est a *K. Furrer* ap. *Schenkel*, Bibel-Lexikon II (1869) p. 463-5 et post ipsum multis fautores obtinuit.

Cf. *Robinson*, Palaestina II. 164-6; id. Neuere bibl. Forschungen p. 317-20 (male בָּעֵרֶב 2 Par. 33,14 « ab occidente » explicat); Survey of Western Pal., Jerusalem p. 366; W. M. Thomson, The land and the book, Southern Palestine p. 447-50; G. Grove et Ch. W. Wilson ap. *Smith-Fuller*, Diet. of the Bible ed. 2 I. 2, 1186 s.; *Giesebrécht* ap. *Riehm-Baethgen*, Handwörterbuch ed. 2 I. 529; D. Zanecchia, La Palestina d'oggi I. 177-9; F. Buhl, Alt. Paläst. p. 93 s.; *Guthe* ap. *Herzog-Hauck*, Realencyklopädie ed. 3 VIII. 670 s.; id. Kurzes Bibelwörterbuch p. 217; H. Leseître ap. *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 239-41; J. Döller, Studien zum III. und IV. Buche der Könige p. 7-10.

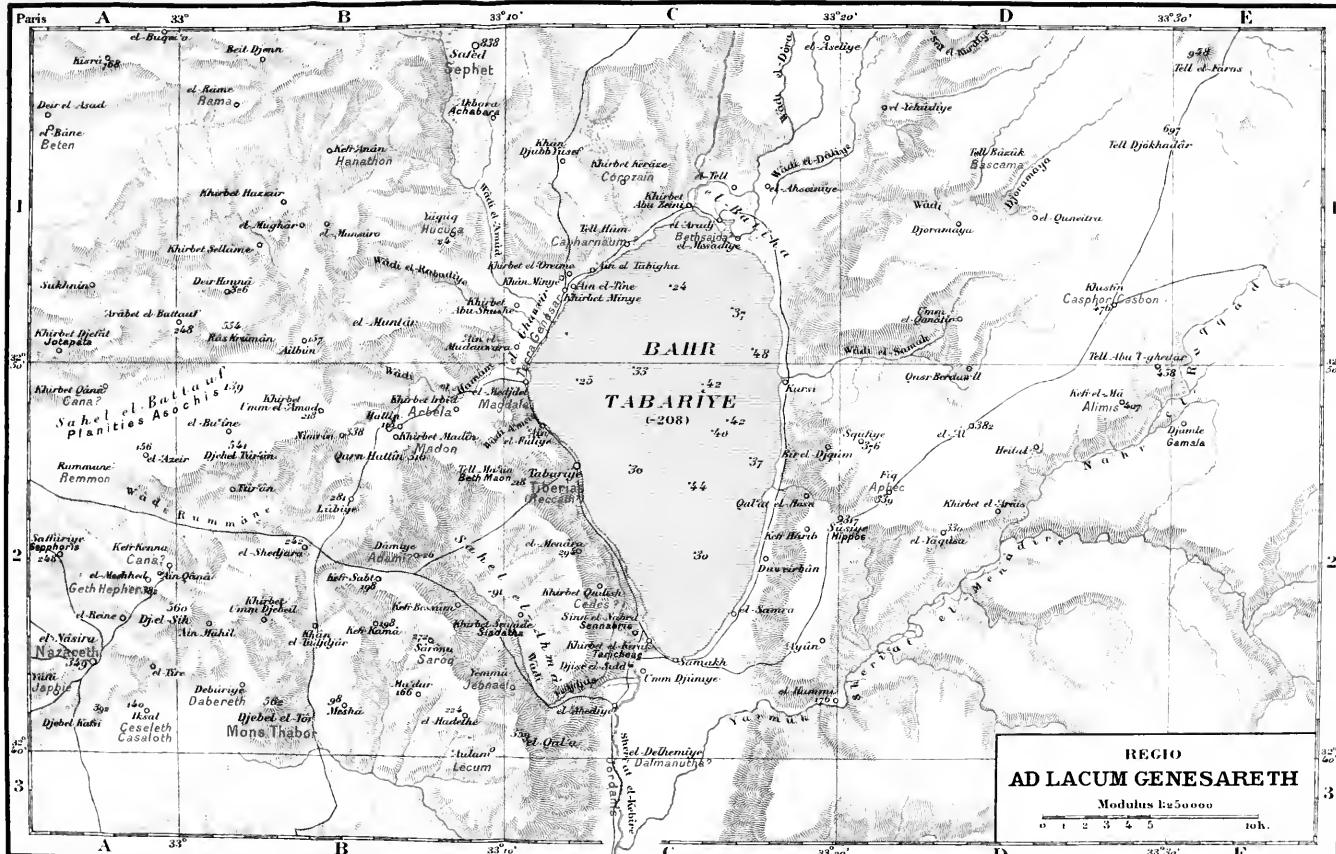
L. FONCK.

GILO (גִּלּוֹ, Γηλῶν, Γελάχ), urbs tribus Iuda (Ios. 15,51); recensetur in prima provincia montis. Eadem erat patria Achitophel consiliarii Davidis et asseclae Absolomis rebellis (2 Reg. 15,12). Inter heras davidicos enumeratur Eliam filius Achitophel Gelouiles (2 Reg. 23,34), qui 1 Par. 11,36 mendose scribuntur Ahia Phelonites. Gilo censetur esse *Khirbet Djälū* prope *Hathul* inter septentrionem et occidentem Survey of West. Pal. Mem. III. 313. Sed obstal, quod *Hathul* pertinet ad quartam provinciam mons Iuda ab aquilone Hebronis sitam, dum Gilo in prima provincia maxime meridionali montis recensetur.

GINETH (גִּנְתּוֹ, Γεωνέθ), pater Thebni usurpatoris (3 Reg. 16,21. 22).

GITH dicitur a S. Hieronymo גִּתּה, quod Isaías 28,23 cum cumino et reliquis in agro serendis enumeral, et non tribula triturandum, sed virga exentien-

dum describit (ib. v. 27). LXX μελάνθιον vertunt, Targum קְצַחָה retinet, Peshitta שְׁבֹבְגָּא (s. שְׁבֹבְגָּא) habet i. e. *nigella* (*Brun.*). Hanc plantam scilicet *Nigella sativa* Linné, ord. *Ranunculacearum*, Graecis μελάνθιον seu μελάνσπερμον, Latinis *git* (s. *git*) dictam, nomine hebraico designari auctores communiter admittunt. Semina eius nigra condimentum cibi, ac maxime panis, remediumque gratum antiquis erat (*Columella* VI. 34, 1; *Dioscur.* Mat. med. 3, 83 al. 93; *Plin.* XIX. 8, 167; XX. 17, 182-4, al.). Etiam Aegyptiis notum exstitit (*A. Braun* in *Ztschr. f. Ethnol.* IX. 1877, 290), et hodie quoque in Syria et praesertim in Aegypto ad conditum panem adhibetur. A rabinis insuper cum cumino atque anetho aliisque herbis inter ofera decimanda (*Matth.* 23, 23; *Luc.* 11, 42) enumeratur.

Cf. *I. H. Ursinus*, Arboreti bibl. Cont. 118 s.; *O. Celsius*, Hierobot. II. 70-2; *E. Boissier*, Flora orient. I. 68; *I. Löw*, Aram. Pflanzennamen n. 314; *P. Schegg*, Bibl. Archaeologie 160; *V. Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth. ed. 6, 205.

L. FONCK.

Gnidus, Gnydus (Γνίδος) nominatur 1 Mach. 13, 23 inter istas res publicas, quibus Romani Iudeeos sibi foedere iunctos commendarunt anno 139 a. Chr. et Act. 27, 7 in itinere romano S. Pauli, qui a Myra (Vulgata: Lystra) urbe Lyciae maritima tardo cursu inter Rhodum et Asiam minorem vectus est contra Gnidum, sed prohibente vento, qui a septentrione et occidente flabat, Cretae insulae adnavigavit. Cnidus est urbs maritima Cariæ sita in peninsula Gnidia, quae inter Rhodum et Coum insulas in mare porrigitur et sinu Ceramico a septentrione, a meridie mari Rhodio alluitur. Cernuntur hodie ruinae Cnidi in promontorio, cui nomen *Crio*.

GOATHA (גּוֹתָה) cum He paragog. i. e. Goah versus; LXX ἡ ἐξαερῶν λύθων) commemoratur una cum colle Gareb in descriptione urbis Ierusalem denuo aedificandæ Ier. 31, 39. Quaeri debet ad latum urbis occidentale et quidem, ut videtur, meridiem versus a colle Gareb (vide s. v.). Apud Syrum Goah redditur

Ramtha i. e. locus editus, collis; in Targum Ionathan autem piscina rotunda vel forte piscina vitulae. Quid tandem Goath sit, ex ipso textu nou liquet. Situs accurasier determinari nequit. Relinquenda autem est opinio (*Vitrunga, Hengstenberg*) Goatha esse Golgotha; obstat enim tum etymon (cf. GOLGOTHA) tum ratio topographica, ut appareat ex dictis s. v. GAREB.

GOB (גּוֹב) et גּוֹב assignatur locus duarum pugnarum inter milites Davidis et Philisthaeos (2 Reg. 21, 18. 19). In v. 18 textus hebraicus, Vulgata, Chaldaeus legunt Gob, LXX Γόβη, Syrus Gath; loco parallelo 1 Par. 20, 4 textus hebr. Gezer, Vulgata Gazer, LXX Γαζή, Syrus Gaza; Flavius Iosephus (Ant. VII. 12, 2) Γαζέφων. In v. 19 textus hebraicus, Vulgata, Chaldaeus legunt Gob, LXX Πόβη, cod. A Πόβη, Syrus nullum locum assignat; loco parallelo 1 Par. 20, 5 nomen loci tacetur ab omnibus. Praeterea nonnulli codices hebraici 2 Sam. 21, 18 s. pro Gob legunt Nob. Cum textus adeo dubius sit, de Gob nihil statui potest. Fortasse Gob non est nisi mendum pro Geth vel etiam pro Gazer.

GODOLIAS (גּוֹדֹלִיאָה; גּוֹדוֹלִיאָה; Godolias).

1. Levita, filius Idithun in cithara prophetans, praefectus secundae classis cantorum tempore David (1 Par. 25, 3. 9).

2. Filius Ahicam filii Saphan, a Chaldaeis post expugnationem Ierusalem (388 a. Chr.) praepositus populo in Iudea remanenti (Ier. 40, 5 ss.); sedem suam figebat in Masphath oppido Beniamin antiqua religione sacro; ad cum undique confluebant reliquiae populi dispersi, ii nempe qui tempore invasionis Chaldaeorum diffugientes periculo captivitatis se subduxerant. Aliqui (v. g. *Cheyne*) contradictionem cernunt in eo quod 40, 1 Ieremias cum reliquis captivis Ramam abductus et Ramae a Nabuzardan magistro militiae catenis solutus ac liberatus esse dicuntur, dum 39, 14 propheta de vestibulo carceris (in Ierusalem) a Nabuzardan liberatus et curae Godoliae commendatus esse legitur. Varias interpretum solutiones recen-

set *Knabenbauer* ad 39,14, inter quas maxime obvia videtur sententia *Cornelii a Lap.* et *Tirini* 41,1 s. fuse et enucleate describi, quae 39,14 breviter tantum indicata sint scil. Ieremiam careere eductum eum aliis captivis Raimani deportatum et ibi tandem e medio aliorum catenis solutum esse. Godolias Ieremiae consilia secentus omnes adhortatur, ut ordini rerum a Chaldaeis instituto acquiescant, simul spondeus se eorum cansam apud Chaldaeos acturum esse ac permittens, ut messem colligant et in urbibus habitent ubicunque voluerint (40,9 s.). Sed mox Godoliae viro probo et candido insidiae parabantur ab Ismael ex familia regia Iuda oriundo; de insidiis monitus Godolias bene quidem egit prohibens, ne Ismael clam occideretur, at prudentiae et circumspectioni defuit totam rem pro mendacio habens neque saluti propriae populique prospiciens (40,13 s.). Ab Ismael eiusque sociis ad convivium in Masphe invitaatis interficiuntur ipse satrapa et Iudei qui cum eo erant et satellites babylonici tribus post urbem expugnatam mensibus; corpora autem eorum projecta sunt in cisternam illam, quam Asa rex Iuda bellum gerebus cum Baasa rege Israel in media civitate Masphe fodientem curaverat (41,1 s.). Reliquiae autem Iudaeorum, cum furorem et ultionem Chatdaeorum ob necem Godoliae satrapae timerent, una cum Ieremias eoque velante in Aegypto refugium quaesierunt (43,5-7; cf. 4 Reg. 25,22-26).

3. Sacerdos qui uxorem alienigenam Esdra iubente dimisit (Esdr. 10,18; LXX Παδελάτα).

4. Avus Sophoniae prophetae (Soph. 1,1).

5. Vide GEDELIAS.

GOG (גּוֹג, Γούγ), Rubenita ex maioribus Beera (1 Par. 5,4).

GOG v. MAGOG.

GOLAN v. GAULON.

GOLGOTHA (Γολγόθα Matth. 27,33; Marc. 15,22; Ioan. 19,17), nomen loci ubi Christus erexitur est. Locus erat prope Ierusalem (Ioan. 19,20), extra urbem (Hebr. 13,12). Eius interpretationem optimè tradit Lucas 23,33 Ἰωάννης ἐπί-

τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, Calvaria, Cranium, hebr. נֶבֶל הַצְבָּא. Nomen loci veteres multi ex eo explicant quod fuerit ibi locus quo mortis rei plectebantur et quo decollatorum crania iacebant. Ita iam Hieronymus (in Coniū. in Matth.) locum decollatorum vocem significare ait quam explicacionem sequuntur Beda, Paschasius, Bruno astensis, Albertus Magnus, Caielanus, Maldonat, Salmeron, a Lapide, Calmet. Nomen veteres eliam referunt ad cranium Adam quem ibi sepultum esse opinabantur; ita iam Origenes, auctor carminum adversus Marcionem, Ambrosius, Epiphanius, aliquie (cf. *Knabenbauer*, Comm. in Matth. 27,33). Verum patet utramque explicacionem esse relinquentiam. Prior iam eo refutatur, quia veteres certum locum ad supplicia inferenda non habere solebant; insuper secundum Iudeorum leges nullatenus fieri potuit, ut crania decollatorum eo in loco publico prope urbem congesta iacerent. Altera explicatio refutatione non indiget.

Recentiorum explicatio probanda erit locum accepisse nomen cranii ex forma quae aspectui praebebatur; si locus erat aliquantulum elevatus, rotundus, facile populari loquendi modo id effici poterat, quod in collibus et montibus frequenter factum esse scimus, scil. ut appellarentur ex figura quadam et similitudine quam cum aliis rebus habere videbantur, uti v. g. a Strabone (17,3) promontorium Κεφαλὴ nomine commemoratur. De situ Calvariae vide Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1883 p. 272. X. 1887 p. 118. XVII. 1894 p. 221; *Pal. Expl. Fund. Quart. Stat.* 1901 p. 273-299 (et cf. 1902 p. 93); 1902 p. 66 ss. 142 ss. 282 ss. 376 ss. 1903 p. 51 ss. 140 ss. 242 ss.

GOLIATH (גּוֹלִתָּה, Γολάθο) notissimum ille gigas Philistaeus de Geth, in qua urbe reliquia Enacim cum Philistaeis coauerant (Ios. 11,22), a Davide in valle terebinthi occisus (1 Reg. 17,4 s.; Eccl. 47,4, 5); eius caput David attulit in Ierusalem (1 Reg. 17,34), utique postquam rex arce Sion positus est, gladium vero

in tabernaculo foederis pallio involutum post ephod reposuit, donec Achimelech pontifex illum Davidi fugitivo restituit (21,9; 22,10). Frater Goliath Gethaei eral Lachmi, quem Adeodatus (vide s. v.) seu Elchanan (vide s. v.) occidit (2 Reg. 21,19; 4 Par. 20,5). Ps. 443 inscribitur : Psalmus David adversus Goliath. Eius altitudo erat 6 cubitorum et palmi (2,984 m), lorica squamata 3000 siclorum aeris (81,850 kg); hastile hastae eius erat quasi liciatorium texentium, ipsum ferruni hastae 600 siclos ferri habebat (9,822 kg). Cf. F. de Hunnenlauer ad 1 Reg. 17,4-7. Similia de gigantibus quibusdam narrant Herodotus 1,68; 7,117; 9,83; Plinius VII. 16,73 s.; Flav. Iosephus, Ant. XVIII. 4,5. Ceterum nostra aetate reliquiae humanorum corporum repartae sunt, quae altitudinem Goliath fere exaequant vel etiam superant (cf. Ausland 1839 Nr. 19,76; Schleemann, Mykenae, 1878, 339).

GOMER (גּוֹמֶר, Γομέρος Ταμέρος). **1.** Primus inter septem filios Iaphet recensetur Gomer; eius filii nominantur Ascerne, Riphath, Thogorma (Gen. 10,2,3; 1 Par. 1,3,6); in exercitu Gog regis Magog ex posteris Iaphet et Cham conflato enumerantur Gomer et universa agmina eius, domus Thogorma etc. (Ez. 38,6). Gomer esse Cimmerios iam *Tirinus* et *Calmetus* censuerunt et ex recentioribus plerique admittunt. Cimmerii, gens aliquis iam nota (*Homer.* Odyss. 11,14), sedes habebant septentrionem versus a Ponto Euxino et lacu Maeotide (*Herod.* 4,11 s.; *Strabo* III. 2,12); a Graecis autem posteriore tempore cum Cimbris confundebantur (cf. *Strabo* VII. 2,2). A Scythis pulsi in regiones Asiae minoris migrarunt (*Herod.* 1, 6. 15. 103; 4,1. 11 s. 100; *Strabo* XI. 2,5); immo veteres historiographi referunt Thraces asiaticos, Bithynios, Maryandynios, Paphlagones, Phryges origine esse Thraces (Τρηζες), qui antiquissimis temporibus Bosporo traecto in Asiam minorem immigraverint atque hos ipsos esse Cimmerios (*Strabo* I. 3,21; XII. 8,7; XIII. 1,8; XIV. 1,40; *Lenormant*, Les origines de l'histoire II. 332 s.). In inscriptionibus cuneiformibus inde a tempore Asarhad-

don (681-668) commemorantur *Gimirrai* i. e. Cimmerii qui saeculo 7. in Asiam minorem irruperant (*Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscr. and Old Test. I. 62; *Schrader*, Keilinschriften und Geschichtsforschung p. 157 s.). Aliqui Gomer etiam agnoscent in Cappadocia, quam Armeni *Gamir* appellabant (cf. *Schrader-Whitehouse* II. p. 124). Ps. Ionathan et Targum hieros. Gomer Phrygian dicunt, Flav. Iosephus Galatas (Ant. I. 6,4)

2. Gomer filia Debelaim, quam Ossee propheta ex mandato Dei matrimonio sibi iunxit (Os. 1,3; cf. Knabenbauer ad h. l.).

GOMOR v. MENSURAE.

GOMORRHA גּוֹמְרָה, Γόμορρα, urbs

Pentapoleos in termino terrae Chanaan (Gen. 10,19), in valle Siddim (13,10) sita, cuius rex Bersa cum quattuor regibus vicinis foedere iunctus a Chodorla-humor devictus est (14,2-11). In celebrissima illa catastrophe, qua quattuor urbes Pentapoleos scil. Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim deletae sunt, nomina Sodomae et Gomorrhæ coniunguntur et præ reliquis effervuntur (18,20; 19,24. 28), sicuti alias quoque saepius. Ad eandem catastrophen vel ad malitiam Gomorrhæorum referuntur Deut. 29,23; 32,32; Is. 1,9. 10; 13,19; Jer. 23,14; 49, 18; 50,40; Am. 4,11; Soph. 2,9; Matth. 10,17; Rom. 9,29; 2 Petr. 2,6; Iudas 7.

De situ probabili vide s. v. ADAMA et SIDDIM.

GORGIAS (Γοργίας), dux Syrorum tempore Antiochi IV. Epiphanis et Antiochi V. Eupatoris, vir in rebus bellicis peritissimus. Gorgias et Nicanor a Lysia, qui pro Antiocho IV. regnum cis Eu-phratem administrabant, in Iudeam missi cum Iuda Machabaeo prope Emmaus (Nicopolim) conflixerunt a. 166/163 a. Chr.; Nicanor dux maioris partis exercitus fugatus est, Gorgias vero, qui nocturna expeditione Iudam Mach. circumvenire frustra tentaverat, ubi castra Syrorum combusta esse conspexit, proelium evitans in Philistacam se recepit (1 Mach. 3,38-4,23; 2 Mach. 8,9-36). Post hanc cladem in Philistaea remansit, ut ex proelio prope Iamniam commisso manifestum erit. Etenim Ioseph filius

Zachariae et Azarias a Iuda Mach. Hierosolymis duces reliqui erant, dum Iudas et Ionathas in Galaad, Simon in Galilee bella gerebant (1 Mach. 5,18, 19); contra mandatum Iudei Joseph et Azarias, ut et ipsi sibi nomen facerent, Iamnia aggressi sunt; sed Gorgias ex urbe prorumpens eos devicit (1 Mach. 5,55-62). Tempore Antiochi V. Empatoris Gorgias Ptolemaeo defuncto suffectus est praefectus Coelei Syriæ et Phoenices et una cum vicinis Idumaeis frequenter Iudeos debellabat (2 Mach. 10,12-14). Immo etiam post pacem a Lysia et Iuda initam, cum Iudei quiete frui vellent, Gorgias cum iis manus conseruit, sed ipse in proelio fere captus est et exercitu suo fugato Maresam aufugit (2 Mach. 12,32-37).

GORTYNA (Γόρτυνα), urbs Cretæ reconsentetur inter civitates, quibus senatus romanus (139/138 a. Chr.) Iudeos foedare cum Romanis iunctos per epistolam commendavit (1 Mach. 15,23). Supponendum igitur est illo tempore magnum numerum Iudeorum ibi fuisse. Sita erat in media fere insula versus litus australe iuxta Lethaeum fluvium, 50 fere stadia in circuitu habens; ad eam pertinebant duo portus Matalon et Lebena (*Strabo X. 4,41*). Eius ruinae cernuntur prope vicum *Hagia Dheka* a monte Ida meridiem versus.

GOSEM Neh. 2,19 alias in Vulgata scribitur Gossem (v. s. v.).

GOSEN (גָּזֵן, Γοσέν), oppidum in meridiana parte montis Iuda (Ios. 15,31); situs ignoratur. Praeterea terra Gosen Ios. 10,41; 11,16 enumeratur inter regiones a Iosue in Palaestina meridionali expugnatas. Haec regio sine dubio latius patet quam linea alicuius urbis; nonen tortasse duebat ab illo oppido; quaenam pars Palaestinae meridionalis designetur, dici nequit. Coniicit F. de Hummelauer ad Ios. 10,40 tractuum Gosen II. cc. suffici pro Asedoth (v. ASEDOTII 2).

GOSSEM (גָּסֵם, Γησάμ), Arabs qui una cum Sanaballat Horonite et Tobia servo Ammanite aedificationem templi impide reuera nitebantur (Neh. 2,19;

6,1. 2, 6; nomen 6,6 scribitur גָּסֵם). Gossem haud dubie accensendus est illis ducibus regionis trans flumen, qui magna cum consternatione audierunt Nehemiah advenisse, ut quaereret prosperitatem filiorum Israel (cf. Neh. 2, 9, 10); tribus enim illae ad orientem Palaestinae discursionibus praedatoriis detinata instauracionem metuebant.

GOTHONIEL (Γοθονιέλ), pater Chabri, unius ex tribus principibus seu presbyteris Bethuliae (Iudith 6,15 LXX). In Vulgata 6,11 mendose legitur: Charmi qui et Gothoniel.

De alio Gothoniel 1 Par. 27,13 v. OTHONIEL.

GOZAM (Is. 37,12) v. GOZAN.

GOZAN (גְּזָן, Γοζάν), regio in quam reges Assyriae Phil et Theglaphasar et Salmanassar (vel Sargon) partem Israëlitarum captivorum abduxerunt (4 Reg. 17,6; 18,11; 1 Par. 5,26). Etiam Sennacherib in altera ad Ezechiam regem legatione potentiam Assyriorum iactans gloriatur Gozan ab Assyriis captam esse (4 Reg. 19,12; Is. 37,12 ubi Vulgata legit Gozam). Eadem communiter agnoscitur, quae apud Ptolem. V. 17 [18], 4 Gauzanitis Chaboræ (Khabûr, Iunini adiacens, in inscriptionibus cueniformibus *Guzana* inter Euphratrem et Tigrudem (*Delitzsch, Schrader*), hodie Kaushan (*Ritter, Riess*)).

Cf. *Delitzsch*, Paradies p. 184. 185; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscr. and Old Test. I p. 267; *Ritter*, Erdkunde X. 248 ss.; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 14; *Vigouroux*, La Bible et les déc. mod. ed. 6 III. p. 561-565; *E. Schrader*, Keilinschrifl. Bibliothek I. 208 ss.

GRABATUS (χράζεσθαι, χράζεσθαι) lectus quidam vilior, qui facile portari, auferri potest sponda simplici constans, supra quam stragulum erat expansum (cf. Marc. 2,4 ss.; 6,53; Ioan. 3,8 s.; Act. 5,15; 9,33). Attamen in Vulgata Am. 3, 12 vox adhibetur de lecto maiore luxu instruto: in panno damasceno lecti strati).

GRADUS. Quindecim psalmis praefixa est inscriptio: canticum graduum

(הַמְלָאָכִים יְהוָשׁ, φόδη τῶν ἀναβάθμων) scil. Ps. 119-133. Quae sit inscriptionis significatio, incertum est. Interpretes veteres iudaici quos sequuntur nonnulli antiquiores nomen inde explicant quod a levitis in festo tabernaculorum decantari solebant in quindecim gradibus scae lae qua in templo ab atrio mulierum in atrium virorum ascendebat. Videtur esse commentum rabbinicum, cui tamen ex recentioribus subscriptis *Hitzig*.

Alii explicant de carminibus quae cantaverint ascendentibus in Ierusalem ad festa in templo celebranda, ita ut sint carmina ascensionum i. e. peregrinationum in urbem. Ter enim quotannis secundum legem se sistere debebant Israelite Domino. Vetus opinio, quam Syrus in inscriptione complurium psalmorum indicat et quae fortasse etiam ab Aquila, Symmacho, Theodotione exprimitur (εἰς τὰς ἀναβάσεις) et a S. Chrysostomo, Theodoreto indicatur, cantica haec eorum esse statuit qui ex Babylone reducunt in urbem et patriam redierint. Vario tempore turmae eiusmodi ascenderunt in urbem, uti ex libris Esdrae et Nehemiae patet. — Recentiores nonnulli vocem referre malunt ad peculiarem carminum formam; quae scil. gradatim quasi procedant, ita ut antecedentis sententiae pars ab initio subsequentis fero repeti, augeri et quasi ascendere videatur. Id quod tamen minime eodem modo in omnibus deprehenditur; neque quod in aliquibus deprehenditur, iis solis proprium est. Nam simile quid iam cernitur in cantico Debborae et in psalmis quoque aliis (exempla colligit Riehm ad Ps. 29, 1). Ceterum vide *Cornely*, Introd. II. 2 p. 23 s. 97.

GRAECI, GRAECIA (οἱ Ἑλλῆνες, οἱ Ἑλλάς). His vocibus redditur hebr. יְהוָשׁ; vide s. v. IAVAN.

Iloc loco de iisdem vocibus dicemus, prout in libris Mach. et in Novo Test. adhibentur.

Uti Dan. 8,21 rex Graecorum ille dicitur qui deieicto regno Persarum magnum quoddam regnum Graecorum in oriente condit, ita 1 Mach. 4,1 et 6,2 dicitur: Alexander primus regnavit in Graecia i. e. imperium macedonico-

graceum fundavit. Simili modo vocatur regnum Graecorum regnum syro-macedonicum quod Seleucus Nicator fundavit (1 Mach. 1,11 anno 137 regni Graecorum i. e. secundum epochen vel aerae Seleucidarum; 8,18).

Quomodo Iason, summus sacerdos, Graecorum mores ludosque inducere studuerit refertur 2 Mach. 4,9 s.; 11,24; cf. 1 Mach. 1,12 s. In ipsa quippe Palaestina Iudei habitabant permixti cum accolis qui lingua graeca et moribus graecis utebantur; eiusmodi accolae frequentes erant in regione maritima, in Galilaea (unde nomen: Galilaea gentium), in regione a Iordane orientali (in Decapoli) atque sat multae urbes maximam partem ab eiusmodi accolis habitatabant. Ita urbes Philisthaeorum et Phoenicum appellantur πόλεις Ἑλλήνων; 2 Mach. 6,8 (Vulgata: gentilium civitates), quae scil. a tempore Alexandri Magni mores graecos adoptaverint. Tales urbes praeprimis erant, ut plerumque iam ipsis nominibus panditur, Gaza, Iope, Anthedon, Apollonia, Caesarea, Ptolemais, Samaria, Scythopolis, Paneion (Paneas, Caesarea Philippi), Hippus, Gadara, Pella, Dium, Philadelphia, Areopolis etc. (cf. Schürer).

In Novo Testamento Gracci non una notione dicuntur. Quandoque videtur totum genus humanum designari in Iudeis et Graecis; cf. Rom. 1,16; 2,9; 3, 9; 40,12, 1 Cor. 12,13; Gal. 3,28; Col. 3,11. Alias dicuntur Graeci omnes gentiles qui graecis moribus imbuti Iudeis opponuntur; ita Graeci, Ἑλλῆνες, appellantur non solum qui in Graecia habitant (Act. 17,4. 12; 18,4), sed etiam qui degebant Iconii (Act. 14,1), Ephesi (Act. 19,40. 47 graece; 21,28 graece). Cum enim ex tempore Alexandri Magni lingua graeca moresque graeci et litterae graecae longe lateque per Asiam essent disseminata, facile nomen quoque Graecorum iis factum est commune qui natione non erant Graeci. Verum ab his omnino distingue oportet eos qui dicuntur Ἑλληστατ (Vulgata utique: Graeci) Act. 6,1; 9, 29. Eo nomine designantur natione Iudei qui apud extereras nationes nati graece loquebantur, et Act. 6,4 idem nomen etiam iis ex Hel-

lenistis inditur qui iam Christo nomen dederunt; sed 11,20 Ἐλληνιστές corrigere Ἐλληνας.

De Hellenismo cf. *Droysen*, Geschichte des Hellenismus ed. 2, Gotha 1877-1878; *Willrich*, Juden und Griechen vor der makabaeischen Erhebung 1895; *E. Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3, 1, p. 187 ss. II, p. 21 ss. et de urbibus hellenisticis in specie II, p. 72-175; *F. de Saulcy*, Histoire d'Hérode, roi des Juifs, 1867, p. 179 ss.

De Hellenistis cf. *Lightfoot*, Horae hebr. in Act. 6, t.s. ed. 1. Leusden II, p. 704 ss.; *Knabenbauer*, Comm. in Act. p. 111. 116-203.

GRANATUM scil. malum granatum
v. **MALOGRANATUM**.

GRATIA. In Veteri Testamento plenarumque respondet voci hebr. γρᾱ. Frequentia est dictio invenire gratiam in oculis, in conspectu alicuius, vel Dei vel hominis i. e. consequi favorem, potiri benevolentia, bene ac benigne suscipi. Qui submissi petunt, rogant ut inveniant gratiam, ut alii sibi faveant; cf. Gen. 30,27; 32,5; 33,8. 10; 34,11; 39,4. Inde gratiam dare idem est ac favorem alicuius cuiquam conciliare; ita Deus dicitur gratiam dedisse Iosepho in conspectu principis carceris (Gen. 39,21), eodemque modo: dabo gratiam populo huic eorum Aegyptiis (Ex. 3,21; 11,3; 12,36); inde factum est ut Aegyptii vasa argentea et aurea libenter traderent Israelitis. Reddere gratiam idem est ac favorem alicui praestare, ei bonum retribuere cf. 2 Reg. 2,9. Porro gratia γρᾱ etiam ea dicuntur quibus favor facile conciliatur; vel ea quae placent, scil. suavitas, venustas: diffusa est gratia in labiis tuis (Ps. 44,3); ut addatur gratia capiti tuo (Prov. 1,9; cf. 3,22; 4,9; 22, 11); ita Prov. 11,16 mulier gratiosa (hebr. mulier gratiae i. e. venusta) et 31,30 fallax gratia.

Sed aliae quoque voces in Vulgata verbo gratiae redduntur; ita saepius τέλος; 2 Reg. 13,20 dicit David ad Elhai: dominus facit tecum misericordiam et veritatem, quia ostendit gratiam et fidem; in David ostendit amorem, pietatem, misericordiam. Item 2 Reg. 16,

17; 3 Reg. 2,7; 1 Par. 19,2; Esth. 2,9. Etiam γένιον ita redditur: qui bonus est hauriet gratiam a Domino i. e. habebit beneplacitum Domini (εὐδοξίαν) Prov. 12, 2; item 14,9: inter iustos morabitur gratia. Semel gratia ponitur pro πάροντι (doctrina) Prov. 16,23: labiis eius addet gratiam. Praeterea ponitur gratia, ubi legitur δωρεά Sap. 16,23, γενήσις Eccli. 18, 7, εὐγένεια 2 Mach. 2,28, γερισθέντος 2 Mach. 12,45.

In Novo quoque Testamento gratia, γένεσις dicitur de benevolentia, favore; praeceps de Dei et Iesu Christi benignitate et favore, cui omnia beneficia debemus, ita ut propensam Dei in nos voluntatem, liberalitatem, clementiam designet quam gratuito ex mera benignitate nobis impendit. Ita gratia induit notionem, ut aliquid libere ac gratuito praestetur iis qui id minime meruerint. Unde inter se opponuntur secundum gratiam, secundum debitum. Deinde dicitur saepe gratia id quod ex gratia i. e. ex benignissima Dei voluntate datur, auxilium divinum, quo animi hominum illustrantur, ad Deum convertuntur, roborantur, ad omne bonum confortantur. Huic dono maxime proprium est, ut gratuito detur secundum illud S. Pauli: si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia (Rom. 11,6). Huic gratiae, opere divinitus praestitae, hominem oportet cooperari: exhortamus, ne in vacuam gratiam Dei recipiatis (2 Cor. 6,1); gratia Dei sum id quod sum et gratia eius in me vacua non fuat (1 Cor. 15,10). Dicitur quoque gratia ipsa illa animi conditio qua Deo grati et accepti eius gratia effecti sunt iusli; ita stare in gratia (Rom. 5,2; 2 Petr. 3,18 crescere in gratia). Ut in Veteri Testamento, ita in Novo quoque dicitur praeterea de beneficio humano; ita de elemosynis 1 Cor. 16,3; 2 Cor. 8,6. 19; porro adhibetur notione gratiarum actionis 1 Cor. 10,30 et Luc. 17,9: numquid gratiam habet servo illi, quia fecit quae ei imperaverat? 1 Tim. 1,12 γένεσις γένεσις gratias ago et 2 Tim. 1,3 et Luc. 6,32: et si diligitis eos qui vos diligunt, quae vobis est gratia, et simil. v. 33. 34, ubi aliqui propter Malthi. 5,46

gratiam notione remunerationis accipiunt.

I. KNABENBAUER.

GROSSUS ponitur Cant. 2,13 notione ficus immatura quae per hiemem succrescit; LXX ὄλυνθος; at Nah. 3,12 grossi exprimunt בְּכִירָם the ficus primum maturescentes, praecoces, quae in delicis haberi solebant (cf. Is. 28,4; Os. 9, 10; Mich. 7,1). Sensu priore legitur quoque Apoc. 6,13 (ὄλυνθος). Vide FICUS.

GRYPS, auctoribus profanis ales quadrupes fabulosa (*Herod.* 3,116; *Plin.* X. 49,136; *Greif, griffon*), S. Hieronymo est avis hebr. פֶּרַח dieta, primum post aquilam tenens locum inter aves immundas (Lev. 11,13; Deut. 14,12). Eam LXX in Lev. iuxta codicem Alexandrinum γύρα i. e. *vulturem* dicunt, codice Vaticano, Ambrosiano (F ap. *Swete*) aliisque γύρα legentibus, id quod etiam A in Deut. habet. Ex aliis versionibus Onkelos שׁ i. e. aquilae speciem, samartiana בְּזָאָה i. e. *accipitrem*, Targ. hieros. שׁוֹנָא i. e. probabiliter *aquilam nigrām*, greaca veneta ἀλεξιτερον interpretantur. — Cum praeter nomen nihil de פֶּרַח in S. Scriptura memoretur, libera variis coniecturis via relicta est. Plerique etymologiam vocis a rad. פֶּרַח *frangere, findere* seculi aquilam *ossifragam* intelligunt, eamque vel *Haliaetus albicilla* Gray dicunt, in Palaestina vix inventam, vel *Pandion haliaetus* Cuvier, piscibus tantum vicitantem, vel potiore aliquaque ratione *Gypaetum barbatum* Cuvier (*Lämmergeier*) qui ex ossibus rostro suo robustissimo fractis medullam quaerit atque frequenter in Palaestina invenitur. Ex eadem etymologia etiam speciem *vulturis* alicuius, qui rapido volatu aera findat, peti posse monet F. de Hummelauer (in Lev. 11,13), *vulturemque* a LXX et Vulgata indicari non videtur improbabile, dummodo loco grypis fabulosi γύρα cum codice Alexandrinio etiam a S. Hieronymo retentum supponas.

Cf. Sam. Bochart. *Hieroz.* II. 185-8, ed. Rosenm. II. 770-3; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 2,279-81; L. Lewysohn, Zool. d. Talm. 167; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,170-2; J. G. Wood,

Bible Animals 333-8; P. *Cultrera*, Fauna bibl. 292 s.; Leunis-Ludwig, Synopsis I. 1 ed. 3 p. 422. 431; A. E. Brehm, Tierleben ed. 3 VI. 415-37; cf. 437-62; G. Loreto, La zoologia nella Bibbia p. 115-7.

L. FONCK.

GUBERNACULUM ponitur in Vulgata Prov. 4,5 et 20,18 pro hebr. תְּחִבָּלָה qua voce iis in locis ars gubernandi, consilium prudens designatur. Eadem vox hebr. alias redditur in Vulgata gubernator (Prov. 11,14; sim. Iob 37,12), consilium (Prov. 12,5), dispositio (Prov. 24, 6). De gubernaculo navis legitur Act. 27,40 et Iac. 3,4: ecce et naves, cum magnae sint et a ventis validis minentur, circumferuntur a modico gubernaculo, ubi impetus dirigitur voluerit.

GUBERNATOR legitur in Vulgata Ez. 27,8. 27-29 ubi hebr. solum de nautis sermo est; Prov. 23,34 quasi sopitus gubernator amissō clavo, hebr. sicuti iacens (dormiens) בְּרָאָשׁ חֲלֵל quam vocem communiter de fune ancorario, alii de malo, de antenna interpretantur. De Prov. 11,14 vide s. voce antecedente. Gubernator i. e. dominus nautarum Ion. 1,6 accessit ad Ionam inter tempestatem dormientem eumque monet, ut invocet deum suum. Gubernator κυβερνήτης, qui clavum tenet cursuque navis dirigit, legitur Act. 27,41; Apoc. 18,17.

GUEL (גָּאֵל, Γουέָלִי), Gadita, unus ex duodecim exploratoribus terrae promissae (Num. 13,16[15]).

GUNI (גָּעִינִי; Γουּנִי, Γουּנִי, 1 Par. 5,15 Γουּנִי). 1. Unus ex filiis Nephthali, progenitor familiae Gunitarum (Gen. 46,24; Num. 26,48; 1 Par. 7, 13).

2. Gadita quidam nobilis (1 Par. 5,13).

GURBAAL (גּוּרְבָּאָל) i. e. hospitium Baal; נִצְרָאָל, sedes Arabum, quos Ozias rex Iuda Deo iuvante devicit (2 Par. 26, 7), ex contextu inter Palaestinam et peninsulae Arabiae quaerenda, ceteroquin ignota. LXX fortasse de Petra urbe praecepua Edomitaram cogitarunt. Targum pro *Gur* legit *Gerar*.

GUTTA in Vulgata ponitur pro hebr.

תַּהֲרֵג in Ps. 44 [43], 9, uti LXX (unde hic fluxit Vulgata) σταχτήν habent; pariter in libro Ecclesiastici 24,21 pro σταχτῇ *gutta* legitur, atque ea versio naturae humis resinæ odoriferae satis convenit. Vide STACTE. De **תַּהֲרֵג**, quod Vulgata Cant. 4,14 bene aloë verlit, v. ALOE.

GYMNASIUM (**γυμνάσιον**), palaestra, locus publicus, ubi varii ludi et exercitia corporis obibantur. Iudei qui mores Graecorum imitabantur, eiusmodi palaestram in Ierusalem aedificabant 1 Mach. 1,15[14]; cf. 4,9. 12.

H

HABA (*Kethib* הָבָה, *Qeri* הָבָה i. e. et Haba; οὐαὶ Ὡδαῖ), filius Somer de stirpe Baria tribus Aser (1 Par. 7,34).

HABACUC. 1. Habacuc (חֲבָכָעַ, Αβακούμ), octavus in ordine prophetarum minorum. Quo tempore prophetaverit, aliis documentis deficientibus ex eius libello colligendum erit. Eo autem discimus babylonium exercitum nondum terram Israel invasisse; immo Chaldaeos suscitari a Domino ad scelera populi Iuda ulciscenda tamquam res fere incredibilis annuntiatur (1,3). Porro inter ea quae acri reprehensione vates prosequitur nulla fit mentio idololatriae. Ex hisce itaque magna probabilitate efficitur, prophetam vaticinatum esse ultimis annis regis Manasse, quo tempore scil. a captivitate redux Manasses et a viis suis prioribus pessimis conversus (2 Par. 33, 12 ss.) idololatriam publice ac palam fieri certe pro viribus prohibuit. Eo tempore pariter intellegitur, quomodo incursum Chaldaeorum ut rem plane novam et inauditam describere potuerit Habacuc (1,5). Quare merito illud tempus assignant et veteres multi et recentiores aliqui (ita iam *Seder Olam*, « neque pauci neque indocti » apud *Sanchez*; ita communior opinio apud *Cornelium a Lapide*; ita *Kaulen*, *Trochon*, *Cornely*). Alii eum tempore Ezechiae, Iosiae, Ioakim vixisse statuerunt (cf. *Cornely*, Introd. II. 2 p. 578; *Knabenbauer* in Proph. min. II. p. 32); ad quae tamen tempora duo illa, quae dieta sunt, minime congruere videntur. De eius vita nihil notum est. Refertur quidem apud *Ps. Epiphanius* eum suisse ex agro Βηθοχάρῳ ex tribu Simeon, urbe a Chaldaeis eversa fugisse in Ostraci-

uem, mox regressum esse in patriam (M. 43,447 s.); verum haec incerto auctore dicta ad fabulas iure amendantur. In libello Chaldaeos a Deo mitti ultores improbitatis populi Dei describit; verum virgam hanc qua Deus ad ultionem utatur mox a Domino iri confractum; in populo Dei iustum in fide sua fore saluum. Sublimi carmine (cap. 3) Deum indicem describit, qui impios deiiciet, pii salutem largietur eximiam.

2. Habacuc (Χαβακούμ) propheta nominatur quoque Dan. 14,32, qui scil. dum messoribus cibos fert, iubetur ab angelo prandium ferre Danieli in lacu leonum apud Babylonem et ab angelo illuc transfertur. Ilunc prophetam esse alium a priore, iam ratione temporis suadetur; nam, ut supra dictum est, argumento vaticinii prohibemur ne prophetam aequalem faciamus Danielis. Apud LXX titulus cap. 14 legitur : ex prophetia Ambacum filii Iesu ex tribu Levi. Fuerunt quidem qui hunc Habacuc eundem putarent cum priore (ita S. *Hieronymus*, *Mariana*, *Calmet*, *Vigouroux*); at nisi eum vixisse dixeris multo ultra consuetam hominum aetatem, id assumi nequit. Interpretes protestantes eam translationem rident tamquam rem portentosam, fabulosam. Rationalistas ita agere nemo mirabitur. Verum iure miraberis eos quoque ridere qui librorum sacrorum protocanonicorum Novique Testamenti auctoritatem sartam tectamque esse volunt. Sed hi monendi sunt, ut legant 3 Reg. 18,12 et 4 Reg. 2,11, 16 et Matth. 4,5. 8; Luc. 4,5. 9 et Act. 8,39. 40. Si haec non sunt monstrosa, cur illud ut absurdum traducunt?

I. KNABENBAUER.

HABER (חָבֵר, Xəbər), gente Cinaens, maritus Iahel, quae Sisaram, ducem exercitus regis Iabin, occidit (Iud. 4,11. 17. 21; 5,24). Gens Cinaeorum a Hobab cognato Moysis descendens in extremo meridie terrae Chanaan sedes fixaral (cf. Iud. 4,16); Haber autem Cinaens septentrionem versus profectus tabernacula lelenderat usque ad vallem Sennin iuxta Cedes Nephthaliti et foedus quodam pepigeral cum Iabin rege Asor (v. IABIN 2 et IAHEL). Coniicit F. de Hummelauer (ad Ios. 19,33) superstite Iosne et Danitas emigrasse in Dan-Lais pagnum Nephthalitarum et Nephthalitis concessum esse pagum commutatorium ad austrum lacus Tiberiadis et Cinacos secessisse alios in extrellum Negeb, alias duce Haber in istum pagum commutatorium a Nephthalitis invitatos.

HABIA (חָבִיא, Ḫəbiā), sacerdos, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt, sed a sacerdotio exclusi sunt, cum genus suum sacerdotale ex tabulis genealogicis demonstrare non possent (Neh. 7,63). Idem Esdr. 2,64 scribitor Hobia (חָבִיא, Ḫəbiā).

HABITATIO PULCHRA (Mich. 1,11) v. SAPHIR.

HABOR (חָבֹר, Ḫəbōr et 1 Par. 5,26 Xəbər), fluvius Mesopotamiae superioris, quo Salmanassar (vel Sargon) parlem Israelitarum captivorum abduxit (4 Reg. 17,6; 18,11; 1 Par. 5,26). A plerisque agnoscitur idem, qui apud antiquos vocatur Aborras (*Strabo* XVI. 1,27), Aburas (*Isidor. Char.* 4), Abora (*Zosimus* 3, 12), Chaboras (*Ptolem.* V. 18,3 [ed. Müller-Fischer 17,3]), Chabura (*Plin.* XXXI. 3,37), hodie autem *Khabür*. Is originem dicit a monte Masio (*Kharadjā Dagh*) et apud Circesium (*Karkesia*) in Euphratem influit; a parte sinistra (orientali) recipit Mygdonium fluvium (cf. Riess, Bibel-Atlas ed. 3 Tab. IV. et V.). Plura vide apud Ritter, Erdkunde X. p. 120. 139. 244. 246 s. 448. — Aliis panicoribus praepacet alter *Khabür*, qui ab oriente in Tigridem superiorem influit; sed cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. p. 267. Praeterea v. GOZAN. — Ab utroque fluvio *Khabür* dis-

tinguendus est Chobar Ezechielis, qui fluvius in Babylonie quaerendus est.

Ex multorum opinione *Khabür* tributarius Euphratis est eliam ille torrens in Mesopotamia, qui Iudith 2,24 LXX appellatur Abronas, 2,14 Vulg. Mambre (cf. s. v.).

HABSANIAS (חַבְשָׁנִיאָה, Ḫəbšəniāh) videtur fuisse caput alicuius familiae de genere Rechabitarum; eius nepos Iezonias tempore Ieremiae prophetae praecipitus erat inter Rechabitas (ter. 35,3).

HACCUS v. ACCOS 4.

HACELDAMA (Ἀκελδαμάχ) i. e. ager sanguinis (chald. אֲכָלָדָה לְקָדָה) a Iudeis hierosolymitanis appellatus est ager liguli, quem principes sacerdotum pro triginta argenteis a Iuda Iscariote in templo projectis emerunt in sepulturam peregrinorum (Matth. 27,8; Act. 1,19). Ager iste figuli (ὁ ἀγρὸς τοῦ οὐρανῷ) omnibus notus esse supponitur, fortasse quia etiam post venditionem externa vestigia indicabant in eo fundo argillam ad vasa conficienda a figulo, qui agrum possederat, fuisse effossem.

Aliqui recentiores in narratione Evangelistae cum verbis S. Petri Act. 1,18 collata duplice einsdem rei traditionem deprehendere sibi videntur, sed immrito. Dicit quidem S. Petrus l. c. de Iuda: et hic quidem possedit (ἐκτίσατο i. e. acquisivit) agrum de mercede iniquitatis. Verum apostolus de re loquens cunctis nota ita id unum effert, quod Iudas pro apostolatu, ad quem vocatus erat, sibi acquisierit idque effert modo oratorio: acquisivit agrum, quia de pecunia proditoris emptus est; dein addit alterum quod sibi acquisivit: suspensus scil. eccecidit pronus in terram et crepuit medius. Alii modum loquendi explicant fictione quadam iuris, quia scil. pecunia Iudei emptis sit ager, Iudam censerit posse agrum acquisivisse. Cf. Knabenbauer, Comm. in Matth. ed. 2 II. p. 302 et Comm. in Act. p. 34.

Ostenditur hodie locus ille *Haqq el-Dām* vocalius, a meridie urbis Ierusalem in ascensu australi vallis Benennom (Hinnom); inveniuntur ibidem camerae sepulcrales et strata terrae argillosae.

Traditio hunc situm assignans usque ad S. Hieronymum ascendit, qui Haceldama ponit ad australem plagam montis Sion (Onom. ed. *Lag.* 99,21) corrigenst textum Eusebii ἐν βορείοις τοῦ Σιών όρους (l. c. 229, 87). Eandem traditionem refert S. Antoninus Martyr vel potius Anonymus circa annum 370 : « Exeuntibus nobis de Silloa venimus in agrum, qui comparatus est de pretio Domini, qui vocatur Achel demach, hoc est ager sanguinis in quo sepeliuntur omnes peregrini. Inter ipsas sepulturas cellulas servorum Dei; viri multi virtutum. Poma et vineas inter ipsa monumenta per loca ». Circa a. 670 Adamnanus (Arculfus) « hunc parvum agellulum ad australem montis Sion partem situm saepe frequentans visitabat » et saeculo 8. ineunte Beda refert : « Porro Achel demach ad australem plagam montis Sion peregrinos et ignobiles mortuos hodie quoque alias terra tegit, alias inhumatos putrefacit ».

Cf. Antonini [Anonymi] *Placentini Itinerarium* 26; *Adamnani De locis sanctis libri tres*, I. I. 19; *Bedae Liber de locis sanctis 3*; apud P. Geyer, *Itinera hieros.* p. 177, 243. 307. *Praeterea v. Robinson*, *Palaestina II.* 178 s.; T. Tobler, *Topographie von Jerusalem II.* 260 ss.; Schegg, *Pilgerreise*, 1867 I. p. 392; Schick in *Pal. Expl. Fund. Quart. Stat.* 1892 p. 283-289.

HACHAMONI חָמֹן i. e. filius Hachamontae, Vulg. filius Hachamoni; וְאַחֲמֹן Par. 11,11; δὲ τὸν Ἀχαμόνι Par. 27,32). Hachamon vel Hachamoni haud dubie erat caput alicuius familiae, ad quam pertinebant Iesbaam (1 Par. 11,11) et Iahiel (27,32). Ex 1 Par. 11,11 etiam emendandus est textus corruptus 2 Sam. 23,8 : וְאֶבֶן קָרְבָּת הַחֲמֹן Vulg. sedens in cathedra sapientissimus (princeps); vertendum erat : Iesbaam filius Hachamoni (*F. de Hummelauer* ad h. l.).

HACHELAI חָלֵא, Αχελάι, pater Nchemiae (Neh. 10,1); idem Neh. 1,1 scribitur Helchias (Χελζαῖ).

HACHILA חָלֵה; Vulg. col lis Hachila et Gabaa Hachila; δὲ βουνός δὲ Ἐγελά et τοῦ Ἐγελᾶ), collis in deserto, ubi David cum 600 viris delitescebat, quando Ziphaei eius latebras Sauli dua-

bus vicibus indicarunt. Priore occasione (1 Reg. 23,19) David de colle descendens meridiem versus in desertum Maon se recepit (23,24. 25). Altera occasione (26,1 ss.) Saul in colle Hachila castratus est. David autem colle relicto penitus in desertum (Ziph) se abdidit et noctu in castra Saulis penetrans hastam et scyphum abstulit; deinde ex adversa rupe, quae sine dubio valle interiecta a colle Hachila sciungebatur, sonno sopitos compellans iram divinam iis, qui regem in se incitaverant, imprecatus est et in terram Geth ad Philisthaeos abiit. Situs erat collis ad dexteram deserti (23,19) seu ex adverso (hebr. a facie) solitudinis (26,1). Ex contextu intellegendum est desertum Ziph, quod est inter urbem Ziph (*Tell Zif*) et mare Mortuum; is igitur, qui ex colle Ziph facie ad orientem versa prospiciebat, coram se cernebat desertum Ziph et ad dexteram seu meridiem deserti collem Hachila (*F. de Hummelauer* ad 1 Reg. 23, 19). A vero sine dubio aberrant Eusebius et S. Hieronymus, quibus Echela est vicus 7 mil. pass. ab Eleutheropoli distans (Onom. ed. *Lag.* 236,3; 120,15); is vicus nimium abest a Ziph et Maon nec respondet contextui biblico, quare *Relandus* (*Palaestina* p. 745) suspicatur Echelam confundi cum Ceila (cf. Onom. ed. *Lag.* 109,19). Ad orientem *Zif* inventitur collis *Dahr el-Kolā*, quem nonnulli (*Conder, Buhl*) cum Hachila componunt. Recentius vero *Khirbet Khoreisā* ad meridiem *Zif* censetur esse illa arx שִׁירָה (Sheerah), quam David in vicinia Ziph occupavit (1 Reg. 23,15. 16. 18. 19) et cuius mentio etiam fit apud Flav. Iosephum (Ant. XIV. 13,9; Bell. jud. I. 13,8; 13,4), ut A. Schlatter existimat; attamen non constat שִׁירָה locis citatis esse nomen proprium arcis eiusdem, cum possit etiam significare *silvam*, *dumetum*; nomen proprium in ea voce latere suadent utique LXX et Flav. Iosephus (Ant. VI. 13,2) interpretantes נְקָוָנָה (= הדשה).

Cf. Conder in *Survey of West. Pal. Mem.* III. 313 et apud *Hastings*, Dict. of the Bible II. 273; Buhl, Alt. Pal. 1886 p. 87; A. Schlatter, Einige Ergebnisse aus Niese's

Ausgabe des Iosephus in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XIX. 1896 p. 229.

HACUPHA (חַכּוֹפָה; Αχειράχι Esdr. 2, 31; Αχειράχ Neh. 7,33), Nathinaeus, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,31; Neh. 7,33).

HADAD (חֲדָד, Χονδάχ) recensetur octavus inter filios Ismaelis (1 Par. 4, 30). Eins nomen legitur Hadar (חֲדָד vel melius חֲדָד, Χοδάχ) Gen. 23,15. Lectionem חֲדָד confirming Samaritanus et Flav. Iosephus (Ant. I. 12,4 Χόδαμος, Χόδδας; et Χόδαδος ed. Niese). De Hadad vel posteris eius nihil notum est.

HADAIA (חֲדֵיא, Εδειά, A Υεδιάχ), pater Ididae matris Iosiae regis, oriundus de Besecath (4 Reg. 22,1); v. BAS-CATH.

HADAR v. HADAD.

HADASSA (הַדְּסָה nova scil. urbs, Αδεσάχ), urbs tribus Iuda in secunda provincia Sephelae (Ios. 43,37). Eusebius confundit Hadassa cum Adarsa seu Adazer (vide s. v.). Teste Mishna (Erubin 5, 6 cum notis Bartenorae et Maimonidis apud Surenhusium II. p. 105) Hadassa 50 habitationes numerabat eratque urbs minima in Iudea seu tota terra Iuda. Hodie fortasse vicus Abdias prope Ascalon orientem versus (*Survey of West. Pal. Mem.* II. 409) nec procul a Magdalagad (*el-Medjdel*), quae Ios. 15,37 simul cum Hadassa nominatur. Alii (Dillmann ad h. l.) situm ignotum esse dicunt.

HADID urbs v. ADIADA, ADDUS.

HADRACH (חַדְרָח; Σεδράχ, Α Σεδράχ) legitur Zach. 9,1: Omnis verbi Domini in terra Hadrach; — quo nomine designantur regio et oppida, quae ad maiorem urbem seu metropolim Hadrach pertinent. Praetermissis significationibus symbolicis et conjecturis innumeris tum veterum tum recentiorum (quarum praecipuas recenset Knabenbauer ad h. l.) iuvat notare id, quod assyriologi ad vocem explicandum afferunt. Hadrach, quae Zach. 9,1. 2 una cum Damasco et Emath (Hamath) nominatur, videtur ea-

dem esse urbs et regio, quae in inscriptionibus cuneiformibus *Hatarika*, *Hatarikka*, *Hatarakka* appellatur et cuius mentio fit simul cum Damasco, Hamath (Emath), Zoba (Soba), Zemar (Samaraci), Arka (Aracaei); expeditiones Assyriorum in terram *Hatarika* commemorantur ex annis 772, 765, 753 a. Chr.; ex contextu inscriptionum quaerenda est haud procul a monte Libano septentrionem versus. — Aliqua dubia contra hanc opinionem assyriologorum, quae reliquis conjecturis de Hadrach finem imponere videbatur, movit Wolf Baudissin et pro comparatione cum Hadrach afferit alium quandam locum in Assyria, quem Ptolemaeus (VI. 1,6) Χατράχατρα appellat.

Cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test. II. p. 153. 190. 192; Delitzsch, Paradies p. 279; H. Winkler, Alttestam. Untersuchungen 1892 p. 126-134; Wolf Baudissin in Real-Encycl. für protest. Theol. ed. 2 et etiam ed. 3, VII. p. 300. 301, ubi opiniones variae de Hadrach enumerantur et maxima probabilitas pro Hadrach = *Hatarika* conceditur.

HADRIEL (חַדְרִיאֵל, Λόρωτλ, Εσδραιλ), filius Berzellai Molathites seu de Molathi (vide s. v.), maritus Merob filiae Saul (1 Reg. 48,19; 2 Reg. 21,8 ubi pro Michol legendum est Merob); quinque filii quos Merob Hadrieli genuerat, a Gabaonitis in patibulo suspensi sunt (v. GABAON et GABAA 4).

HAERESIS, HAERETICUS. Vox graeca αἵρεσις et a verbo activo αἱρέσθι *demptionis*, *expugnationis*, et a verbo medio αἱρέσθαι *electionis*, *optionis* significationem habet apud scriplores profanos. Per metonymiam etiam sententia aliqua vel opinio philosophica, quam aliqui sibi tuendam ac profitendam optant, et porro ipsa quoque schola sive secta eorum qui talen sententiam reiectis atiis amplectuntur, vocabulo αἵρεσεως appellantur a Polybio, Diодоро Сицо, Cicerone, Diogene Laertia, aliis. Ut ex Flavio Iosepho constat, illae factioe seu sectae Iudeorum, quae in rebus religiosis et politicis sua quaque plena sequebantur, αἵρεσις nuncupabantur (Ant. XIII. 5,9; Bell. iud. II. 8,1,2), Pharisei, Sadducei, Esseni, et si qui exsi-

stebant alii. Itidem in Novo Test. pharisaeae (Act. 13,5; 26,5) et sadducaeae (ib. 5,17) αἱρέσεως mentio fit, nec ulla ipso αἱρέσεως vocabulo nota vituperii iniuri sectae alicuius asseclis videtur, ut maxime ex verbis Pauli (Act. 26,5) patet. Ab Iudeis etiam christiana religio, cum oreretur, pro tali secta seu haeresi habebatur (28,22) et ute pote a falso Messia fundata contemnebatur (ib. 24,5); sed S. Paulus palam eam esse dumtaxat haeresi i. e. scholam aliquam religiosam novae alicui doctrinac inherenterem negabat, esse eam potius τὴν ὁδὸν affirmabat, eam nempe viam ac rationem Deum colendi, quae et esset unice vera et omnibus ad salutem necessaria (ib. 24,14).

In regno messiano, in Christi ecclesia doctrinaque christiana tales haereses existere, nisi contemptis Christo et Spiritu veritatis ecclesiae promisso et infallibili magisterio apostolico, non possunt. Unde in Novo Test. pro re nefaria atque abominanda, pro opere carnis (Gal. 5,20), pro re perniciosa (2 Pet. 2,1) habentur, et ita solum quadam tenus prosunt, ut qui Christiani probati sint, manifestent (1 Cor. 11,19). Eorum perversitas in eo potissimum sita est, quod ecclesiae ac fidei unitati essentiali (Eph. 4,5) adversantur; quo fit ut αἱρέσει evadat synonymum vocabulorum διχοτασία et σχίσμα, a quorum priore eo differre videtur, quod in re religiosa versatur, ab altero eo quod est dissidium magis diuturnum ac pertinax quo haereticci a reliquis fidelibus se separant (1 Cor. 11,18; Gal. 5,20; cf. Ioan. 7,43; 10,19). « Haereticum hominem » (ᾳρετίζων ἀνθρώπον, Tit. 3,10) S. Paulus eum nuncupat, qui doctrinam veritati contrariam propagat. Videmus igitur ab ipsa iam aetate apostolica haec vocabula *haereoseos* et *haereticci* eum sensum habere coepisse, quo traditio catholica ea accipit. In versione Vulgata Act. 24,5. 14; 26,5; 28,22; Gal. 5,20; 2 Petr. 2,1 interpres graecam vocem in *sectam* vertit, reliquis locis ipsam retinuit.

F. ZORELL.

HAGAB (הַגָּבָה, Ἀγάθη), Nathinaeus, cuius posteri duce Zorobabel ex captivi-

tate redierunt (Esdr. 2,46); loco parallelo Neh. 7,48 hoc nomen omissum est.

HAGABA (הַגָּבָה Esdr. 2,45; נַחֲבָה Neh. 7,48; Ἀγαθή), Nathinaeus, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt.

HAGGI (הַגִּי, Ἀγγεῖς, Ἀγγεῖ), secundus filius Gad (Gen. 46,16); idem in Vulgata Num. 26,13 scribitur Aggi et Aggitarum progenitor.

HAGGIA (הַגִּיא, Ἀμάζ), levita de stirpe Merari (1 Par. 6,30[15]).

HAGGITH (הַגִּית, Ἀγγείθ) et 2 Reg. 3,4 Φεγγείθ), una ex uxoribus David, mater filii eius quarti, Adoniae, qui Davidi natus est in Hebron (2 Reg. 3,4; 3 Reg. 1,3. 11; 2,13); eadem in Vulgata 1 Par. 3,2 scribitur Aggith.

HAL. 1. Hal. הַל semper cum articulo הַל i. e. acervus ruderum; Ἀγγεῖ, פְּתַ, sed etiam אַתֵּ, אַל, urbs regia Chanaanorum, quae iam tempore Abraham existebat (Gen. 12,8; 13,3), quam Iosue expugnavit et anathema fecit (Ios. 7,2. 5; 8,1 ss.; 9,3; 10,1. 12,9); eadem haud dubie est Aiath (הַיָּת Ἀγγεῖ), quae in descriptione itineris Sennacherib nominatur ante Magron et Machmas (Is. 10,28). Ex captivitate redierunt viri Bethel et Hai 223 (Esdr. 2,28) vel solum 123 (Neh. 7,32). Inter urbes a Beniaminitis post exsilium denuo inhabitas recentur Mechmas, Hai (הַיָּה, אַלְוֹ) et Bethel (Neh. 11,31). Locus citatis describitur esse ex latere Bethel (Ios. 12,9), iuxta Bethaven ad orientalem plagam oppidi Bethel (Ios. 7,2; cf. Gen. 12,8), a Bethel separata per vallem, in qua quinque millia virorum in insidiis posilierant (Ios. 8,9. 12), alteram vallem adiacentem habens septentrionem versus (8,11), urbem Machmas autem meridiem versus (Is. 10,28). S. Hieronymus (Onom. ed. Lag. 84,1 cf. Eusebium 209,59) scribit: « Agai vix parvac ruinae resident et locus tantummodo demonstratur ». — Nunc probabilius el-Tell (cf. Ios. 8,28 : fecit eam בֵּית־עֲנָקָה acervum aeternitatis) prope Beitin (Bethel) inter

meridiem et orientem seu pleniore nomine *Tell el-Hadjar* i. e. collis lapidum (*Van de Velde, Wilson, D. Zaneechia* et v. infra). Aliis praecipit *Khirbet Haiyān* haud procul a priore situ inter meridiem et orientem (*Conder, Bahl, D. Zaneechia*), aliis *Khirbet el-Kudeire* in eadem vicinia meridiem versus (*Guérin*), aliis denique minus feliciter *Khirbet el-Haiye* inter meridiem et orientem a *Makhmas* (*Krafft, H. Kitchener*).

Cf. *Van de Velde*, Memoir 1858 p. 282; *Ch. Wilson* in *Survey of West. Pal. Mem.* II. 372; *idem* apud *Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. p. 78; *Conder*, Tent Work in Palestine 1889 p. 253; *idem* in *Pal. Explor. Fund*, Quart. Stat. 1881 p. 254; *F. Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 177; *D. Zaneechia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 169 s. 496 ss., qui in *el-Tell* agnoscit urbem antiquam Hai, in *Khirbet Haiyan* urbem Esdr. 2,28 reaedificatam, iuxta quam magnifica necropolis bene conservata cernitur; *V. Guérin*, Judée III. 59 ss. 66 provocans ad *Robinson*; sed qualem situm ex tribus viciniis *el-Tell*, *Kh. Haiyān*, *Kh. el-Kudeire* *Robinson* (*Palaestina* II. 331. 340. 368. 557. 562 ss.) urbi Hai assignaverit, non satis liquet; *Krafft*, Die Topographie Jerusalems 1846 p. 9; *H. Kitchener* in *Pal. Explor. Fund*, Quart. Stat. 1878 p. 10. 75. 132 et *Survey of West. Pal. Mem.* III. 33.

2. Hai (חַיָּה; Γαῖ, Καῖ, codex B omittit), urbs Ammonitarum (Ier. 49,3); ex contextu patet fuisse urbem quandam praecepitnam, quae ab hoste invadente prima deiciatur et reliquis urbibus ruina sua luctum et ululatum indicet. Est plane ignota.

HALA (הַלָּא, Ἀλαξ) regio, in quam rex Assyriæ partem Israelitarum captivorum abduxit 4 Reg. 17,6; 18,11 et 1 Par. 5,26, quo loco Vulgata seribit Lahela, LXX Χαζί, Αχαλά, omnino distinguenda a Chale (Gen. 10,11. 12). A multis (cf. *Schrader*, *Vigouroux*, *Pannier*) censetur esse Chalcitis (Χαλκίτις) Mesopotamiae iuxta Gauzanitum (v. GOZAN) in finibus fluviorum Chaboras (Habor) et Saokoras (Mygdonii) sita, de qua Ptolemaeus (V. 18,4): « Ohiinet autem eius terrae partes prope Armeniam Antheanus, infra quam est Chalcitis et infra hanc Gauzanitum atque ad Tigris-

dem fluvium Adiabene ». Ex inscriptionibus cuneiformibus in comparationem adducitur Ḥa-laḥ-hu urbs Mesopotamiae cum Reseph, Gozan, Nisibe enumerata; vestigium antiqui nominis prae se ferre videntur ruinae *Gla* sen *Kalah* iuxta superiorem *Khabār* (Habor). Attamen recentissimus editor Geographiae Ptolemaei, *Curtius Theod. Fischer* (Parisiis, *Firmin-Didot*, vol. I. p. 1002) ad V. 17 [18], 4 adnotat: « Chalcitum alias nemo comminorat. Nomen corruptum esse pro certo habeo cum *Müller*, qui Χαζίτης coniecit ratione parum probabili. Scribas velim Βαλίχης. Regio denominata a Βαλίχα fluvio, hodie *Belikh* (cf. *Ritter, Sachau*) ». Iamvero eliam LXX 4 Reg. 17,6 ἐν Ἀλαξ καὶ ἐν Ἀθώρ ποταμοῖς fluvium, non regionem innunt. Quibus perpensis commendatur emendatio a nonnullis (*H. Winckler, Maspero*) proposita *Belikh* pro בְּלִיחָה, ut sensus sit: collocavit eos in בְּלִיחָה (*Belikh*) et Habor fluvii Gozan, quem sensum etiam Vulgata 4 Reg. 18,11 exprimit.

Cf. *Schrader* apud *Riehm-Baethgen*, Handb. des bibl. Altert. I. 569 et *Keilinschriften und Geschichtsforschung* p. 167; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. p. 268; *F. Vigouroux*, La Bible et les découv. mod. ed. 6 III. 561. 562; *Pannier* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 401; *H. Winckler*, Alttest. Untersuchungen 1892 p. 408. 109 (sed opinionem suam ipse *Winckler* dereliquit in Altorientalische Forschungen p. 292); *Maspero*, Histoire ancienne de l'Orient, 1899 III. p. 216. De fluvio *Belikh* v. *Ritter*, Erdkunde XI. 250 ss.; *E. Sachau*, Reise in Syrien und Mesopotamien 1883 p. 230 s.

HALAA (הַלָּא, Ἀλαδά), una ex uxoriis Assur palris (possessoris) Theueae (1 Par. 4,5); eius tres filii recententur (4,7; LXX nomina uxorum confundunt).

HALCATH. HELCATH (הַלְּקָתָה; Ἐξελεζέθ, Χελαξάτ), urbs tribus Aser (Jos. 19,23), civitas levitica illiorum Gerson (Jos. 21,31); eadem 1 Par. 6,73 [60] seribitur Huacac (חָקָק, Ἀχάξ). Conicitur esse hodiernus vicus *Yerkā* inter septentrionem et orientem ab Aacho.

Cf. *Guérin*, Galilée II. 16,17; *J. Schwarz*, Das heilige Land 1852 p. 152.

HALHUL (חַלְעָל, Αλουζ), urbs tribus Iuda, in quarta provincia montis (Ios. 13,58). S. Hieronymus : est et hodie in regione ad Aeliam pertinente villa nomine Alula iuxta Chebron (Onom. ed. *Lag.* 419,7). Hodie *Halhul* a Hebron sepmemtrionem versus et prope Bethsur.

Cf. *Guérin*, Judée III. 284-287, qui etiam documenta adducit de opinione rabbinica Gad Videntem ibi esse sepultum; *Robinson*, Palaestina I. 359; *Carmoly*, Itinéraires de la Terre Sainte 1847 p. 242. 388. 435; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 216. 217.

HALIAEETUS tertium inter aves immundas locum tenet (Lev. 11,13; Deut. 14,12), nomine hebraico עַזְבִּיתָא et graeco ἄλιαετος i. e. aquila maris dictus; neque alia de hac ave mentio in S. Scriptura occurrit. Onkelos עַזְבִּיתָא explicat, quod Targ. hieros. pro בָּרֶב (v. GRYPS); idem Targum hic בָּרְגָּוֹן exponit, versio samaritana עַזְבִּיתָא, Graecus venetus γύππα. De aliis testibus antiquis non satis videotur constare. — Nomine hebraico aquila vel vulturis speciem significari ex contextu appareat. Quacnam vero in particulari designetur, ex solo nomine haud facile quis dixerit. Nominis etymologiam iuxta interpretationem Hebraeorum seculus *Bochartus* עַזְבִּיתָא (cum επενθετico formatum) et עַזְבִּתָּה Chaldaeorum ad radicem עַזְבָּה revocat atque aquilam *validam* seu *valerium*, nigram scilicet graeco nomine μελαναζέτων diclam, exponit. Quam cum *Aristoteles*, *Plinius*, al. inter aquilas « minimam magnitudine, viribus praecipiua, colore nigricantem » describant (*Aristot. Hist. an.* IX. 22 al. 32,2; *Plin. X.* 3,6; cf. *Homer*, Il. 21,252 s.), haud improbabiliter quis eam *Pandion haliaetus* Cuvier esse dixerit, non quidem omnino minimam aquilarum, sed plerisque minorem atque in Palaestina satis frequenter. Hoc igitur sensu Hebraeorum explicatio cum LXX interpretum et S. Hieronymi auctoritate consentiens עַזְבִּיתָא esse haliaetum probabile ostendit. Falso autem alterum haliaetum, a *Gray albicilla* dictum quis

intellegret, quae in Palaestina vix inventur. Similem vero Pandioni speciem, omnium aquilarum palaestinensium communissimam, *Circætum gallicum* Boie (= *C. brachydactylus* Temminck), etiam eodem nomine significari haud improbabile videtur. Aliae aquilarum species, quas *Tristram* simul comprehensas supponit, eodem vel potiore iure sub nomine עַזְבָּה intelleguntur.

Cf. *Sam. Bochart*, Hieroz. II. 188-90, ed. *Rosenm.* II. 774-6; *I. D. Michaelis*, Suppl. ad lex. hebr. p. 1879 s.; *E. F. K. Rosenmüller*, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 2,281; *L. Lewysohn*, Zool. d. Talmuds 167; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,184-6; *id.* Fauna and Flora of Palest. 101. 107; *J. G. Wood*, Bible Animals 354 s.; *P. Cultrera*, Fauna bibl. 293 s.; *Leunis-Ludwig*, Synopsis I. 1 ed. 3 p. 431; *Ph. L. Martin*, Naturgesch. d. Thiere I. 2,516-9. 522 s.; *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, VI. 307-11. 315-28. 332-6; *G. Lorela*, La zoologia nella Bibbia p. 117.

L. FONCK.

HALICARNASSUS v. ALICARNASSUS.

HAM, urbs praecipna Zuzim (vide s. v.).

HAMATHAEUS v. AMATHAEUS et EMATH.

HAMDAN (חַמְדָּן, Ἀμαδά), primus filius Disoni filii Seir Horraei (Gen. 36, 26); idem 1 Par. 1,41 scribitur Hamran (חַמְרָן, Ἐμερών). Aliis nomen Hamran videtur esse mendosum (*Gesenius-Buhl*, Handwb. ed. 13), aliis autem nomen genuinum (*Dillmann* ad Gen. 36,26).

HAMMAT (חַמְתָּה, Αμψάθ, Vulgata : Calor), pater domus Rechab (1 Par. 2, 53), de gente Cinaeorum secundum Vulgatam : Ibi sunt Cinaci, qui venerunt de Calore patris domus Rechab. Sed *F. de Hummelauer* (Comm. in Num. p. 496. 497) hunc textum emendat : « Ibi sunt hastati, quorum pater est Machunath pater Bethrechab ».

HAMMOTH DOR (הַמְּבֹות דָּר) i. e. thermæ Dor; Νεψυάθ, Λέψυθος, civitas levitica filiorum Gerson in tribu Neplithali (Ios. 21,32). Eadem videtur

quae Ios. 19,33 appellatur Emath (אֶמְתָּה); 'Ωμόθασσόν ex fusione nominum Emath et Reecath; A. Ἀγάθον, eadem quoque quae 1 Par. 6,76[61] Hamon (חָמוֹן, Χάμων). Additum Dor quonodo explicandum sit, difficile dictu est. — Eymon, ut diximus, thermas indicat, tamen apud Flavium Ios. (Ant. XVIII. 2,3; Bell. iud. IV. 4,3) commemoratur vicus Ἀμμαθούς (edit. Niese; quod nomen ipse Iosephus interpretatur aquas calidas) prope Tiberiadem situs. Idem vicus apud Talmudistas audit Hamath (חָמָת); cf. Neubauer, Géographie du Talmud p. 207. Hodie inveniuntur eadem thermae el-Hammān iuxta lacum Tiberiadis dimidiæ fere horæ spatio infra Tiberiadem (Lightfoot, Furrer, Guérin, Buhl, Legendre).

Verum ex iis, quae F. de Hummelauer de linibus Nephthali exponit, Hammoth Dor multo magis aquilonem versus quaerenda est in extremis finibus terrae promissae: «Angusiae erant prope illam inter Libanum et Hermonem, appellatae Aditus Hamath. לִבְנָה הַמָּתָה».

Cf. Lightfoot, Centuria chorographica Matthaeo praemissa ep. 74, Opp. ed. Leiden 1699 II. p. 224-225; Furrer in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. II. 1879 p. 55; I. Guérin, Galilée I. 270-273; F. Buhl, Alt. Pal. 1896, p. 114, 115; Legendre apud Vigouroux, Dict. de la Bible III. 408; F. de Hummelauer, Comm. in Ios. p. 441.

HAMON 1 Par. 6,76[61] v. HAMMOTH DOR.

HAMON (חָמוֹן, Ἐμμαθούς), urbs tribus Aser (Ios. 19,28). Censetur esse Khirbet Umm el-'Awāmid ad septentrionem Scalae Tyriorum (Rūs el-Nāqūra) et prope litus maris Mediterranei (Guérin, Buhl); meridiem versus ab istis ruinis Wādi el-Hāmūn et 'Ain el-Hāmūn vestigium nominis antiqui Hamon prae se ferre pululant (Van de Velde, Robinson, qui vicum Hāmūn ceteroque ignotum in Wādi el-Hāmūn memorant; Buhl, Legendre).

Sed F. de Hummelauer ad Ios. 19,28 Hamon interpretatur fauces Emath — Hammoth Dor inter Libanum et Hermonem, praesertim cum in descriptione

linium Aser punctum maxime septentrionale terrae promissae ignorari vix potuerit; ad obiectiōnē Hammoth Dor esse urbem Nephthali, non Aser, idem interpres respondet Hamon h. l. non dici pertinuisse ad Aser, sed terminum Aser pertigisse usque Hamon.

Cf. Guérin, Galilée II. p. 141-148, 173; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 229; Van de Velde, Memoir 1858 p. 318; Robinson, Neuere bibl. Forschungen p. 84; Legendre apud Vigouroux, Dict. de la Bible III. 408-411.

HAMRAM v. HAMDAN.

HAMUEL (חָמוּל, Α' Αμουλή, B omitt.), filius Masma Simeonitae (1 Par. 4,26).

HAMUL (חָמוּל, Ιερουλή), filius minor natu Phares filii Iuda ex Thamar geniti (Gen. 46,12; 1 Par. 2,5) et progenitor Hamulitarum (Num. 26,21). Eius posteri 1 Par. nullibi recensentur.

HANAMEEL (חָנוּמֵאל, Λαναμελή), filius Sellum et patruelis Ieremiae prophetæ (Ier. 32,7. 8. 9. 12); ex locis ci-tatis apparet Sellum et patrem Ieremiae fuisse fratres; unde S. Hieronymus 32,7 ad sensum rite vertit: filius Sellum patruelis tuus; hebr. autem legitur: filius Sellum patruī tui. Iubente Domino ager Hanameel a Ieremia propheta emitur eo tempore, quo iam exsilium instat, sed emittur in signum terram palaestinensem Iudeis a Domino non auferri, sed servari. De qua emptione agri cf. Knabenbauer ad Ier. 32,7 s.

HANAN (חָנָן, Ανάν). **1.** In Vulgata 1 Par. 4,20 inter filios Simon recensetur Rinna filius Hanan, sed ex hebr. intellegendus est Benhanan filius Simon ex genere Iuda.

2. Unus ex principibus cognationum Benjamin, qui Hierosolymis habitabant (1 Par. 8,23).

3. Ultimus inter sex filios Asel ex posteris Saul (1 Par. 8,38; 9,44).

4. Hanan filius Maacha, fortasse Maachabitæ i. e. vel ex regno Maacha (cf. 2 Reg. 10,6) vel ex urbe Abel Bethmaacha, unus ex fortissimis viris in exercitu David (1 Par. 11,43).

5. Filii Hanan recensentur inter Natbi-

naeos, qui duec Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,46; Neh. 7,49).

6. Levita qui Esdrae assistebat in publica legis lectione (Neh. 8,7); idem forte est, qui inter signatores foederis enumeratur (Neh. 10,10[11]).

7. Unus ex principibus populi, qui foedus cum Domino renovatum signarunt (Neh. 10,22[23]).

8. Alius Hanan (sed LXX Ληνά) ex iisdem principibus populi et signatoribus (Neh. 10,26[27]).

9. Filius Zachur filii Mathaniae a Nehemia constitutus super horrea, in quibus decimae frumenti, vini, olei congeystae erant, ut iuvaret Selemiam sacerdotem, Sadoc seribam, Phadaiam levitatem praefectos horreorum (Neh. 13,13).

10. Filius Iegedeliae hominis Dei (Vulg.), rectius homo Dei i. e. propheta, qui filios (probabilissime discipulos) suos eruditiebat in gazophylacio (Ier. 33,4); additur l. e. hoc conclave fuisse prope conclave principum et super conclave Maasiae, quae descriptio aequalibus leremiac rem clare exhibebat, nobis autem non multum lucis affert.

HANANEEL (חַנָּנֵאֵל, ἡνανέελ, πύργος 'Avneel, Vulg. turris Hananeel), turris in muro Ierusalem septentrionali iuxta turrim Emath seu Hammea posita (Neh. 3,1; 12,39), ita quidem ut a porta pisicum seu a termino occidentali per turrim Hananeel et turrim Emath ad portam ovium seu terminum orientalem perveniat (cf. Riess, Bibel-Atlas, Tab. VIII). Praeterea turris Hananeel designatur ut terminus urbis instaurandae (Ier. 31,38) et nova terrae complanatione exaltandae (Zach. 14,10).

HANANI (חַנָּנִי, 'Avnat, rarius Avnatis). **1.** Unus ex filiis Heman cantoris et Videntis David regis, praefectus duodecimae classis cantorum Domini (1 Par. 23,4. 25).

2. Prophetus qui Asa regem Iuda reprehendit, quod fiduciae in Deum immemor amicitiam Benadad I. regis Damasci auro et argento sibi coëmerit (2 Par. 16,7); ob hoc vituperium prophetas ab Asa in nervum missus est (16,10). Idem fortasse est:

3. Hanani pater illius Ieliu Videntis, qui contra Baasa regem Israel prophetauit (3 Reg. 16,1. 7) et Iosaphat regem Iuda reprehendit (2 Par. 19,2; 20,34).

4. Sacerdos qui tempore Esdrae duxerat uxorem alienigenam (Esdr. 10,20).

5. Frater Nehemiae, qui anno vigesimo Artaxerxis Longimanus Hierosolymis Susa ad Nehemiam prefectus est cumque de afflictione Iudeorum, qui ex captivitate redierant, certiorum fecit (Neh. 1,2; idem postea a Nehemia constitutus est praefectus enstodium, qui portis Ierusalem invigilabant (Neh. 7,2).

6. Levita quidam tempore Nehemiae (Neh. 12,33[36]).

HANANIA, HANANIAS (חַנָּנָיָה et חַנָּנָיָס; Ανανία, Ανανίας).

1. Unus ex principibus cognationum Benjamin, qui Hierosolymis habitabant (1 Par. 8,24).

2. Unus ex filiis Heman cantoris et Videntis David regis, praefectus decimae sextae classis cantorum Domini (1 Par. 23,4. 23).

3. Unus ex praecipiis duicibus militaris Oziea regis Iuda (2 Par. 26,11).

4. Pater Sedeciae principis eiusdem sub Ioakim (Eliaeim) rege Iuda (Ier. 36,12).

5. Filius Azur, Beniaminita, oriundus de Gabaón urbe sacerdotali ac proinde ipse forsitan sacerdos, pseudopropheta tempore Sedeciae regis Iuda (Ier. 28, 1-17). Is anno quarto Sedeciae in templo vaticinatur post duos annos contritum iri iugum babylonicum. Ieremias ad criterium de prophetis Deut. 18,22 datum provocans eius oraculum suspectum reddit. Ille vero suum vaticinium confirmat actione symbolica sei. tollens catenam seu iugum (symbolum iugi babylonici Ier. 27,2) de collo Ieremiae illudque confringens. Sed Ieremias sermone Domini accepto denuo praedicit iugum babylonicum esse subeundum et Hananiæ morlem eodem anno futuram annuntiat. Mortuus est pseudopropheta eodem anno mense septimo i. e. altero post factum illud oraculum (cf. Ier. 28, 1. 17).

6. Ierias filius Selemiae filii Hananiae erat custos portae Benjamin, quae

in muro antiquo (secundo) respondebat hodiernae portae damascena in septentrionali urbis parte; iste Ieremiam apprehendit dicens: ad Chaldaeos profugis (Ier. 37,12[13]). Aliqui putant istum enstodem portae fuisse nepotem Hananiae pseudoprophetae (28,1 ss.) ac proin ex spiritu vindictae egresso contra Ieremiam; res forsitan ita se habet, sed est incerta.

7. Filius Zorobabel (1 Par. 3,19. 21). Suspicatur *Herrey* (*Smith-Fuller, Dict. of the Bible* I. 1273) eundem esse Ioanna (Ἰωάννά seu Ἰωάννης) filium Resa filii Zorobabel in genealogia Christi (Luc. 3, 27), Resa autem (chald. אַשְׁרִי princeps) esse glossam ex margine in textum translata et nomini Zorobabel praefixam.

8. Unus de filiis Bebai, qui uxores alienigenas duxerant tempore Esdrae (Esdr. 10,28).

9. Filius Seleniae in aedificando muro Ierusalem occupatus (Neh. 3,30).

10. Princeps domus seu arcis hierosolymitanae, quae erat a septentrione templi; is una cum Hanani (v. HANANI 3) a Nehemia constitutus est praefectus custodum, qui portis Ierusalem invigilabant, quoniam quasi vir verax et timens Deum plus ceteris videbatur (Neh. 7,2).

11. Unus ex principibus populi, qui foedus eum Deo renovatum signarunt (Neh. 10,23[24]).

12. Princeps familiae sacerdotalis Ieremieae in diebus loacim pontificis (Neh. 12,12).

13. Sacerdos tuba canens in dedicatione muri Ierusalem (Neh. 42,40[41]).

HANATHON (חֲנָתֹן, Ἀναθὼν, A Ἐναθὼν), urbs in termino septentrionali tribus Zabulon (Ios. 19,14); hodie vicus Kefr 'Anan ad orientem *el-Râme* seu Ramae Galilaeae et in tribus utriusque Galilaeae, superioris et inferioris.

Cf. *Survey of West. Pal.* Mem. I. 205; *Riess, Bibel-Atlas ed.* 3 p. 15; *Legendre, Carte de la Palestine. Praeterea v. J. Schwarz, Das heilige Land* 1852 p. 148; *Carmoly, Itinéraires de la Terre Sainte* 1847 p. 260, 382, 453; *A. Neubauer, Géogr. du Talmud* p. 178, 189, 226; *V. Guérin, Galilée* II. 457; *F. de Huomelauer ad Ios. 19,14.*

HANES (חָנֵס) legitur Is. 30,4 : principes eius fuerant in Zoan (Tanus) elunntii eius pervenient ad Hanes (hebr.); aliter LXX οὗτοι εἰσήνεντο εἰς τὸν Τάνειν ἀφεγγόντες ἔγγειον πονηρού. His verbis Isaias reprehendit primores illos Iudeorum, qui tempore Ezechiae a partibus Aegyptiorum stabant et spreto Dei consilio open flagitaturi Aegyptios adierant. Tanis (hebr. Zoan, hieroglyphice *Tan vel Ta*) est urbs terrae Gosen. Textus hebraicus videtur indicare aliquos nuntios (principes) iam Tanim pervenisse, alios autem adhuc in itinere Hanes versus occupari. Unde Hanes a plerisque censemur urbs in media Aegypto inter Nilum et canalem *Bahr Yussuf* sita, apud antiquos Aegyptios appellata *Khinensu*, assyriace *Khiniinshi*, coptice *Hnes*, apud Graecos Heracleopolis magna, apud Arabes *Ahnâs* (*Schrader, Brugsch*); eadem creditur quae *Avzâs* apud Herodotum (2,137). Duabis istis uribus Tanis et Hanes nominatis a propheta indicatur Iudeos auxilium efflagitasse apud reges Aegypti tum inferiores tum mediae.

Cf. *Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test.* II. 103; *Brugsch, Geogr. Inschriften altaegypt. Denkmäler* I. p. 233; *idem, Diet. géogr. de l'ancienne Egypte* p. 691.

HANIEL (חָנֵיֶל, Ἀνεῖλ), princeps et dux bellieus in tribu Aser (1 Par. 7, 39). Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata scribitur HANNIEL.

HANNI (*Kethib* חָנֵיֶל, *Qeri* חָנֵיֶל; LXX omittunt, cod. κ Ἀνεῖλ), levita tempore Zorobabel (Neh. 12,9). Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata scribitur ANI.

HANNIEL (חָנֵיֶל, Ἀνεῖλ), filius Ephod de tribu Manasse, unus ex viris ad dividendam terram eisiodanicam electis (Num. 34,23).

HANON (חָנוֹן, Ἀννών, Ἀνάν), filius Naas, rex Ammon, qui legatos David ipsum de morte Naas patris consolaturos ignominiose tractavit atque tali ignominia gravissimum illud bellum ammoniticum concitavit filii Ammon maxime eviliusum 2 Reg. 10,1-4; 1 Par. 19, 2-6.

HANUN (חָנָן). 1. Vir qui cum habitoribus Zanoe portam vallis et murum Ierusalem usque ad portam sterquilinii instauravit (Neh. 3,13; LXX Ἀνόδη).

2. Filius sextus Seleph in muro Ierusalem instaurando occupatus (Neh. 3,30; LXX Ἀνόδη).

HAPHAM (הַפָּם, Ἀπεξίν), filius Hir, Beniaminita (1 Par. 7,12); v. HAPPHIM.

HAPHARAM (הַפְּרָם; Ἀγάν, Απεξίμ), urbs tribus Issachar (Ios. 19,19). Onom. (ed. Lag. 94,28 et 223, 61) assignat vicum Aphareta (Ἀφαράτα) 6 mil. pass. a Legione (*Ledjeljün*) septentrionem versus. Unde agnoscitur esse *Khirbet el-Farrige* inter Legionem et montem Carmel (*Conder, Riess, Buhl*). Sed Wilson et Legendre dubia movent contra hunc situm, qui nimium occidentem versus absit a reliquis urbibus una cum Hapharam nominatis.

Cf. *Conder in Survey of West. Pal. Mem.* II. 48. 58; *Riess, Bibel-Atlas ed. 3* p. 15; *F. Buhl, Alt. Pal.* 1896 p. 210; *Wilson apud Smith-Fuller, Dict. of the Bible* I. 1283; *Legendre apud Vigouroux, Dict. de la Bible* III. 420.

HAPHSIBA (הַפְּסִיבָה i. e. beneplacitum meum in ea; Ἀψεύδη), uxor Ezechiae et mater Manassis regum Iuda (4 Reg. 21,1); loco parallelo 2 Par. 33,1 eius mentio non fit. De eius indole nihil tradidit est. Ex eo quod uxor Ezechiae regis piissimi erat, aliqui arguunt ipsam quoque eiusdem fuisse indolis et ad eam fortasse alludi verbis quibus Isaías Sion alloquitur: tibi dicetur beneplacitum meum in ea (Is. 62,4); rectius forte dicitur prophetam allusisse ad Ps. 15[16],3.

HAPPHIM (הַפָּם, Ἀπεξίν) 1 Par. 7,15 idem est ac Hapham Beniaminita 1 Par. 7,12. Nam texlus 1 Par. 7,15 corrigendum est, ut legatur: Et Machir duxit uxorem sororem Hapham etc. Cf. *F. de Hummelauer, Comm. in Num.* p. 178.

HARAD (הָרָד, παγήν Ἀράδ, Vulg. fons qui vocatur Harad), fons iuxta quem Gedeon castrametatus est ante proelium, quo Medianitas confecit (Iud. 7,1). A plerisque censetur esse *Ain Djälid* ad

orientem urbis Iezrael (*Guérin, Riess, Fahrngruber, Liévin de Hamme, Zanecchia, Buhl*).

Idem probabilius est ille fons 1 Reg. 29,1 in Iezrahel; v. APHEC 4. Praeterea v. HARODI.

Idem fons apud equites christianos mediis aevi audiebat Tubania (*Guilelm. Tyr.* 22,26), apud milites Saladini (v. *Bahaeddin, Vila Saladin* p. 33) *Ain Djalüt* i. e. fons Goliath. Traditio erronea, quae fert Goliath ibidem a Davide esse occisum, usque ad saeculum 4. ascendit (*Itiner. Burdig.*).

Cf. *V. Guérin, Samarie* I. 308-310; *Riess, Bibel-Atlas ed. 3* p. 15; *J. Fahrngruber, Nach Jerusalem* ed. 2 II. 163. 164; *Liévin de Hamme, Terre Sainte* ed. 4 III. 79. 80; *D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II. 608; *Buhl, Alt. Pal.* 1896 p. 106; *Itiner. Burdig.*: *Civitas Stradela.. ibi est campus, ubi David Goliat occidit (P. Geyer, Itiner. hieros. p. 19).*

HARAM Neh. 12,15 v. HARIM 4.

HARAM Is. 37,12. Vide s. v. HARAN 1.

HARAN (הָרָן). 1. Urbs antiquissima Mesopotamiae septentrionalis ad occidentem vergentis (Gen. 11,31.32; 12, 4. 5; 27,43; 28,10; 29,4); ad hanc urbem Abraham primo profectus esl, cum de Ur Chaldaeorum in terram Chanaan migraret; in eadem posteri Nachor fratrīs Abraham sedes suas fixerunt, unde etiam vocatur urbs Nachor (Gen. 24,10; cf. 27, 43). Sennacherib in altera ad Ezechiam regem legatione potentiam Assyriorum iactans gloriatur Gozau et Haran et Reseph etc. ab Assyriis fuisse subactas (4 Reg. 19,12; Is. 37,12 ubi Vulgata legit Haram). In praecolla descriptione commercii Tyriorum etiam Haran recentetur inter emporia Mesopotamiae (Ez. 27,23). — Nomen urbis est apud LXX Χαρράν (Χαρράν Ez. 27,23), apud Assyrios Harran, apud Graecos Κάρρα (Ptolem. V. 18,12 [ed. Müller-Fischer 17,7] et alii), apud Latinos Carrae, Carrhae, Charra (*Plin. V. 24,86 Carrhas oppidum Crassi clade nobile vocat; Dio Cassius 40,23 et alii*); erat sedes deae Lunae Sin; ab Edessa (Orfa) distabat 26 mil. pass. (*Tab. Peutinger. XI d*); sita erat iuxta fluvium

Bileham (*Balîhi*, hodie *Belikh*), qui in Euphratē influit; regio urbis describitur frumento abundans et antiquitus bene culta praesertim ope canaliculū ex fluvio deductorum (*Guilelm. Tyr.* 10,29; cf. *Ammian. Marc.* XVIII, 7,3 s.); commercio erat aptissima, cum illuc vias stratae ex Babylonia et a sinu Persico, altera Euphratis, altera Tigridis ripam sequens convergerent et inde iter in Palaestinam pateret; quare frequentissimus ibidem erat mercatus. Eadem urbs commemoratur Indith 5,9 (Vulg.) et Act. 7,2. 4; sed his locis Vulgata scribit Charan.

Cf. *Ritter*, Erdkunde XI, 291 ss.; *W. Ainsworth*, Researches in Assyria, Babylonia and Chaldaea 1838 p. 153; *D. Chwolson*, Die Ssabier und der Ssabisinus 1856 I. p. 301-471; *R. A. Chesney*, Expedition for the Survey of the rivers Euphrates and Tigris, 1850 I. p. 48. 106 s. II. p. 401. 426. 433. 460; *Movers*, Phoenizier II. 3,217; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. 119; Proc. Soc. Bibl. Arch. XIII. 1891 p. 385-391; *F. Vigouroux*, La Bible et les découv. mod. ed. 6 I. p. 447 ss.; *E. Sachau*, Reise in Syrien und Mesopotamien, 1883 p. 217 ss. cuius tabulis ruinarum; *J. Döller*, Geogr. n. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1901 p. 308-310.

2. Haran (אַרְאָן), filius Caleb filii Hesron, ex Ephra concubina genitus (1 Par. 2,46).

3. Haran (Neh. 10,27[28]) v. HARIM 2.

HARBONA (Esth. 4,10 נֶבֶרְנָה). Θαρρός et 7,9 θερβάνη, Βουγζόν, tertius ex septem eunuchis Assueri i. e. Xerxis, qui regi suggestus, ut Aman in eodem patibulo suspenderetur, quod Mardonchaco paraverat.

HAREM v. HARIM 2.

HAREPH (חֲרֵפָה, χρήπη, Αρέψη), princeps populi, cuius posteri due Zorobabel ex captivitate redierunt (Neh. 7, 24; loco parallelo Esdr. 2,18 scribitur lora (לֹרָה, λορά). Idem nomen Hareph legitur inter principes populi, qui una cum Nehemia foedus renovatum signarunt Neh. 10,19[20].

HARES ascensus (סִירְבָּרְתָּה, οὐρανόθετος τόπος παρατάξεως Αρέψ, Λαχών

חַנְצְּרָתָסְוָס Αρέψ, sed Vulg. ante ortum solis) videtur esse nomen loci prope Socoth ab oriente jordanis (Ind. 8, 13 et v. SOCCOTH 2). Peschitta quoque praebet: ab ascensu στράτη, Theodotion ἀπὸ ἡναρέσσεως Αρέψ (vel ὄρους), Symmachus ἀπὸ ἡναρέσσεως τῶν ὅρῶν, Aquila ἀπὸ ἡναρέσσεως τοῦ ὄρους. Nomen hebr. est סִירְבָּרְתָּה, propter pausam στράτη. Transscriptio Ilares sequitur LXX et analogiam cum monte Ilares in Vulgata Ind. 1,33.

HARES mons v. BETHSAMES 4.

HARET (הַרְתָּה, יְעַרְתָּה, propter pausam τοῦ ἡράτη; Vulg. saltus Haret; LXX ἐν πόλει Σάρτης legentes γύρις pro γύρῳ; Flav. Ios. Ant. VI, 12,4 εἰς Σάρτη πόλει), saltus in quo David ex consilio Gad prophetae spelunca Odollam relicta se abscondit (1 Reg. 22,3; F. de Hummelauer ad 22, 3); erat hic saltus in terra i. e. tribu Iuda (cf. Flav. Ios. I. c.). Opinantur aliqui hunc saltum non differre ab ista silva ad orientem Hebron (1 Reg. 23,16. 19), de qua diximus s. v. HACHILA; sed Onom. (ed. Lag. 96,27; 226,21) dicit Arith ubi sedil David esse vicum Arath ad occidentem Aeliae (Ierusalem). Nomines fortasse conservatur in vico Kharus inter Odollam ('Id el-Mâ) et Ḥalḥūl seu a Hebreo inter septentrionem et occidentem (Survey of West. Pal. Mem. III. 303).

HARHUR (חרהר, Αρούρ, Αρούρ). Nathinaeus, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,31; Neh. 7,53).

HARIM (הָרִים). **1.** Nomen familiae sacerdotalis. Harim (Χαρίμ) erat princeps classis sacerdotalis tertiae inter 24 a Davide designatas (1 Par. 24,8). Filii Harim Babylone redierunt 1017 sacerdotes (Esdr. 2,39 codex A Ηρέμ, B omittit; Neh. 7,42 Vulg. Areim, LXX Ηρέμ). Eiusdem nomine duabus aliis locis tota familia designari videtur: Esdr. 10,21 quinque filii Harim (Ηερέμ) sacerdotes uxores alienigenas dimittere iubentur et Neh. 10,3 inter sacerdotes, qui una cum Nehemia foedus renovatum signarunt, nominatur Harem (Ειρέμ). Idem

nomen iam legitur in numero sacerdotum tempore Zorobabel et fosue pontificis (Neh. 12,3 : מִתְהָרֵם, Rheum, B omittit, & Τεούμ, quod nomen mendo librarii pro Harim positum est) et iterum tempore Iosacim filii Iosue (Neh. 12,15 Vulg. Harem, & Ὄρέμ, B omittit).

2. Nomen familiae, cuius filii 320 duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,32 Vulg. Harim; Neh. 7,33 Vulg. Harem; LXX utroque loco Ἡράμ); nomen Harim videtur esse loci, sicut etiam nomina, quae praecedunt et sequuntur. Octo eiusdem familiae Herem (Ἡράμ) uxores alienigenas dimittere iussi sunt (Esdr. 10,31). Idem nomen (Vulg. Haraa, LXX Ἡραμ) legitur inter signatores foderis (Neh. 10,27[28]). Inter eos qui Nehemiam iuverunt in muris Ierusalem aedificandis, erat Melchias filius Herem (Neh. 3,11).

HARIPH (חֲרֵף, Ἀρεψ), filius Hur, filii Caleb et Ephratha, pater (possessor) Bethgader urbis Iuda (1 Par. 2,31).

HARMA urbs v. HORMA 4.

HARNAPHER (חַרְנָפֵר, Ἀναρφάς), unus ex filiis Supha de tribu Aser (1 Par. 7,36).

HARODI (חָרֹדִי, Ὅπουδασίος) cognomen Semma et Elica heroum ex triginta septem Gibborim David (2 Reg. 23,23); vide ARORITES 2. Indicari videtur urbs Harod, ex qua oriundi erant. Aliqui suspicuntur talem urbem fuisse prope fontem Harad (hebr. Harod), iuxta quem Gedeon castrametatus est ante proelium, quo Madianitas confecit (Iud. 7,1); v. HARAD. Sed nulla urbs eius nominis innotescit.

HAROMAPH (חַרְוָמָף, Ἐρωμάθ), pater fedata tempore Nehemiae (Neh. 3,10).

HAROSETH (חָרָשֶׁת, Ἀρισέθ) seu plenius Haroeth gentium erat arx militaria, in qua Sisara dux militaris a tabin rege Asor constitutus est, ut Israelitas oppimeret (Iud. 4,2); Sisara cum exercitu valido et 900 curribus in planitiem torrentis Cison profectus est (4,13); illuc eius exercitus a Barac fusus fugam arri-

puit (4,16). A plerisque Haroeth agnosceatur vicus *el-Haritiye* ad ripam dextram torrentis Cison (*el-Mugatta'*) situs in angustiis, quibus planities Esdrelon a planicie Ptolemaidis (Aecho) seinguntur. Contextu biblico certe multo minus satisfaci opinio aliorum, qui *Tell Harrat* inter lacum *Hule* et Cedes Nephtali praferunt. — Vide SISARA et BARAC.

Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* I. 270; *Thomson, The Land and the Book* II. p. 143; *D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II. 678.

HARSA (חָרֵשׁ, Ἀρησά, Ἀδρασά), Nathinaeus cuius posteri duce Zorobabel de captivitate redierunt (Esdr. 2,32; Neh. 7,34).

HARUPHITES (*Kethib* חָרָעֵפִים, *Qeri* חָרָעֵפִים; Ὅχαραψίται) cognominatur Saphatia Beniaminita, qui Davidi in Siceleg fugitivo se adiunxit (1 Par. 12,5). Indicari videtur eius urbs patria Haruph vel Hariph. De urbe quoque intelligi potest Neh. 7,24: filii Hareph, sicut 7,23 filii Gabaon etc. *Conder (Survey of West. Pal. Mem.* III. 313) urbi Harnph correspondere putat *Kkirket Kharuf* ad meridiem *Id el-Mā* (Odollam) in montanis Iuda; hoc supposito ille Beniaminita oriundus erat ex oppido tribus Iuda.

HARUS (חָרָעֵס, Ἀροῦς), pater Messallemeth matris Amon regis Iuda, oriundus de Ieteba (4 Reg. 21,19).

HASABA (חָסָבָה, Ἀσούβε), unus de filiis Zorobabel (1 Par. 3,20).

HASABIA, HASABIAS (שָׁבֵיה, חָסָבִיה; Ἀσεδή, Ἀσεδίας, Ἀσεδία, Ἀσεδία; Vulgata etiam Hasebia, Hasebias 1 Par. 9,14; Neh. 3,17; 10,11; 12,21. 24).

1. Levita de stirpe Merari ex genere Ethan cantoris (1 Par. 6,45[30]).

2. Levita de stirpe Merari (1 Par. 9,14).

3. Levita, filius Idithun, praefectus duodecimae classis cantorum tempore Davidis (1 Par. 25,3. 19).

4. Hebronita i. e. ex posteris Hebron filii Caath, dux 1700 virorum cognationis suae, qui iussu Davidis procurabant

ministeria tum sacra tum civilia trans*יַדְעָה* Iordanem i. e. hoc loco in Palaestina occidentali (1 Par. 26,30). Ab hoc fortasse non differt.

5. Filius Cammel princeps tribus Levi tempore Davidis (1 Par. 27,17).

6. Princeps quidam levitarum, officio fungens in sollemni paschate a Iosia rege celebrato (2 Par. 35,9).

7. Levita ex stirpe Merari, qui Esdra duce a Chasphia Hierosolyma ascendit (Esdr. 8,19) et in ipso itinere custodiam donorum pro templo oblitorum gerebat una cum Sarabia seu Serebia (8,24); idem est cum Hasebia principe levitarum Neh. 10,11[12] et 12,24.

8. Princeps dimidiae partis vici Ceila, qui partem muri Ierusalem aedificavit (Neh. 3,17).

9. Filius Boni, levita post instauracionem (Neh. 11,13).

10. Avus Azzi episcopi levitarum, qui post instauracionem in templo ministrabant (Neh. 11,22).

11. Sacerdos ex familia Heliae in diebus Ioaicim pontificis i. e. in generatione post redditum ex captivitate (Neh. 12,21).

HASADIA (*חֲסִדִּיָּה*, *Ἄσαδιά*), unus de filiis Zorobabel (1 Par. 3,20).

HASARSHAL, HASERSUAL (*חַשְׁרָה* i. e. pagus vulpis; *Χαλασσωλάς*, *Ἄρσωλός*, *Ἐσερσουλός*, *Ἐσερσούλος*), urbs in meridiana plaga tribus Iuda sita (Ios. 13,28), tribui Simeon attributa (Ios. 19,3; 1 Par. 4,28), post exsilium a filiis Iuda habitata (Neh. 11,27). Situs est dubius. Aliqui coniiciunt Khirbet *Tha'li* (ruinae vulpis), quem locum commemorat *Robinson*, Palaestina III. 862.

HASARSUSIM, HASERSUSA (*חַסְרָסִים*, *חַסְרָסָה* i. e. pagus equorum; *Σαρσουσίδη*, *Παρσουσσαῖα*), urbs tribus Simeon in plaga meridiana tribus Iuda sita (Ios. 19,5; 1 Par. 4,31). *Guérin*, Judee III. 172 suggerit ruinas Khirbet *Süsige* a meridie Hebron nec proeul ab Esthemio et Maon sitas. Sed adverte inter urbes meridionales tribus Iuda Ios. 13,31 loco Hasersusa emunrarari Senesnia. Unde concludere prouum est nomen urbis primitivum fuisse Seu-

senna, pro hoc autem postmodum nomen alterum *pagus equorum* substitutum esse; actate enim salomonica mentio fit civitatum curruum, equi et quadrigae ex Aegypto coemebantur; unde mutatio nominis antiqui in *pagum equorum* facile explicatur; cf. s. v. BETUMARCHABOTH et vide SENENNA.

HASBADANA (*חַשְׁבָּדָנָה*, B omittit,

A *Ἄσπελλαμά*), unus e viris, qui Esdrae verba legis recitanti a latere steterunt (Neh. 8,4).

HASEBIA, HASEBIAS v. HASABIA, HASABIAS 2. 7. 8. 11.

HASEBNIA (*חַשְׁבְּנִיָּה*, *Ἐσεβνά*), princeps populi, qui una cum Nehemiae fœdus renovatum signavit (Neh. 10,23[26]).

HASEBNIA (*חַשְׁבְּנִיָּה*, LXX omittunt), levita tempore Esdrac (Neh. 9,5).

HASEBONIAS (*חַשְׁבְּנוֹנִיָּה*, *Ἀσεβνάμ*), pater Hattus tempore Nehemiae (Neh. 3,10).

HASEM v. HASUM.

HASERIM (*חַזְרִים*, *Ἄσηρῶθ*, A *Ἄσηρῶθ*, Itala : Asaroth) legitur Deut. 2,23 : Hevaeos qui habitabant in Haserim usque Gazam, Cappadoces (Caphtorim) expulerunt. Verum *הַצִּים* sunt septa i. e. pagi, viculi. Unde Hevaei incolae primigenii orae Philisthaeae designantur agricultae, qui non in urbibus et opidis, sed in septis habitabant: v. HEVAEI 2.

HASEROTH (*חַזְרֹתָה*, *Ἄσηρώθ*) et Deut. 1,1 *אֶלְאָהָן*), secunda statio Israelitarum, postquam de monte Sinai profecti sunt (Num. 11,34[35]; 13,1 [12, 16]; 33,17, 18); prima statio erant Sepulera concupiscentiae, tertia Rehuma. Haseroth communiter censemur esse *Ain Khaṣra* a monte Sinai 18 horis distans inter septentrionem et orientem nec proeul a sinu Aelanitico in via, quae versus *Agaba* (Aelath) ducit (*Burckhardt, Robinson, Stanley, Palmer, Riess, Ewald, Lugrange, Vigouroux*); hinc opinioni faveat tum similitudo nominis tum copia aquae, quae ibi habetur.

Praeterea Haseroth legitur Deut. 1,1

in textu illo satis vexato, quo Moyses integrum regionem peregrinationis delineat; quatuor prioribus dictionibus (trans Jordanem, in deserto, in Araba, e regione maris Rubri) totam peregrinationem in memoriam revocat; deinde aliis nominibus (Pharan, Thophel, [Laban], Haseroth, Dizahab) eadem peregrinationis regio accuratius definitur.

Cf. *Burckhardt*, Reisen in Syrien, Palaestina etc. ed. *Gesenius* II. p. 808; *Robinson*, Palaestina I. 248 s. III. 160, 170; *Stanley*, Sinai and Palestine, 1866 p. 81-83; *Palmer*, The desert of the Exodus 1871 II. 312, 321, 322; *Riess*. Bibel-Atlas ed. 3 p. 15; *Ewald*, Geschichte des Volkes Israel ed. 3 II. p. 270, 271; *Lagrange* in Revue bibl. IX. 1900 p. 276; *F. Vigouroux*, La Bible et les découv. mod. ed. 6 II. p. 564, 565. Sunt qui hunc situm pro Haseroth non admittant: *Dillmann* ad Numb. 11,35; *H. G. Trumbull*, Kadesh-Barnea 1884 p. 314.

HASERSUAL v. HASARSUHAL.

HASERSUSA v. HASARSUSIM.

HASIM (הַסִּים, B omitt., A Ἀσόθ), cognatio beniaminitica, cuius pater erat Aher (1 Par. 7,12).

HASMONAEI v. MACHABAEI.

HASOM v. HASUM.

HASOR (1 Reg. 12,9) v. ASOR 1.

HASRA 2 Par. 34,22 v. ARAAS.

HASSEMON (חַסְמֹןָה, LXX omitt.), urbs in meridiana plaga tribus Iuda (Jos. 15,27); enumeratur inter Molada et Bersabee. Est ignota. A quibusdam putatur eadem quae Asemona; differt autem a Hesmona (vide s. vv.).

HASSUB v. HASUB.

HASUB (הַשּׁוּב, Ἀσούρ). 1. Filius Phahat Moab in aedificando muro Ierusalem occupatus (Neh. 3,11).

2. Alter eiusdem temporis in alia parte muri aedificandi occupatus (Neh. 3,23).

3. Signator foederis ex principibus populi (Neh. 10,23; B Ἀσούρ); fortasse alteruter ex prioribus.

4. Levita de filiis Merari (Neh. 11,15); idem scribitur 1 Par. 9,14 in Vulgata Hassub, LXX Ἀσούρ.

HASUM (הַסּוּם, Ἀσέμ, Ἡσάμ). 1. Filii Hasum 223 duec Zorobabel de captivitate redierunt (Esdr. 2,19; sed Neh. 7,22: Filii Hasem 328). Septem de filiis Hasom uxores alienigenas dimittere iussi sunt (Esdr. 10,33). Princeps eiusdem familiae inter signatores foederis recensetur (Neh. 10,18[19]).

2. Unus e viris, qui Esdrae verba legis recitanti a latere steterunt (Neh. 8,4; B omitt.).

HASUPHA (הַסּוּפָה, נַסְעָה; Ἀσουφή, Ἀσφά), Nathinaeus, cuius posteri duce Zorobabel de captivitate redierunt (Esdr. 2,43; Neh. 7,47[46]).

HATHATH (הַתָּהָת, Ἀθάθ), filius Othioniel filii Cenez in genealogia Iuda (1 Par. 4,13).

HATIL (הַתִּיל, Ἀτειλά, Τηγίλ), unus de servis Salomonis, cuius posteri duce Zorobabel de captivitate redierunt (Esdr. 2,57; Neh. 7,59).

HATIPHA (הַתִּיפָּה, Ἀτουφά, Ἀτειφά), Nathinaeus, cuius posteri de captivitate redierunt (Esdr. 2,34; Neh. 7,36).

HATITA (הַתִּיטָּה, Ἀτητά, Ἀτειτά). Inter ianitores, qui duce Zorobabel de captivitate redierunt, recensentur filii Hatita (Esdr. 2,42; Neh. 7,46[45]).

HATTUS (חַטּוּס; Χαττούς, Ἀττούς, Ἀττούδ). 1. Sacerdos, qui cum Zorobabel et Iosue ex captivitate rediit (Neh. 12,2); ab eo nomen videtur habere familia sacerdotalis, quoniam Hattus recensetur inter signatores foederis (Neh. 10,4[3]).

2. Hattus de filiis David cum Esdra ex captivitate redux (Esdr. 8,2). Idem fortasse est

3. Hattus qui 1 Par. 3,22 inter posteros Zorobabel (Vulgata, LXX) vel saltem inter posteros David (hebr.) recensetur. Textus Vulgatae et LXX 1 Par. 3,19 s. erroneam lectionem praebent, textus hebraicus ab aliis aliter explicatur et fortasse corruptus est; sed hoc saltem constat in toto contextu 1 Par. 3,19-24 nihil legi, quo liber 1 Par. aetate Esdrae et Nehemiae recentior esse demonstratur. Cf. *Cornely*, Introd. II. num. 110.

4. Hattus filius Baseboniae in aedificando muro Ierusalem occupatus (Neh. 3,10); utrum fuerit ex familia sacerdotali Hattus an levita (eius pater Basebonia fortasse est Basebnia levita Neh. 9,5) an aliis vir eiusdem nominis, dirimi nequit.

HAVOTH IAIR v. IAIR 1 et 2.

HAZAEEL (חַזָּאֵל, לְחַזָּאֵל; Ἀζαῖλ), rex

Syriae. Cum Elias versaretur in deserto prope Horeb, dixit ei Dominus: « vade et revertere in viam tuam per desertum in Damascum, cumque perveneris illuc, unges Hazael regem super Syriam » (3 Reg. 19,15). Uti ex 4 Reg. 8,13 colligitur, Eliseus istud Domini mandatum exsequitur annuntians Hazael: « ostendit mihi Dominus te regem Syriae fore », postquam Hazael missus erat a Benadad rege ad Eliseum, ut de aegrotatione prophetam consuleret. Hazael sequenti die stragulo madefacto Benadad regem spiritu intercluso extinxit (4 Reg. 8,15) et se regem constituit. Quod Eliseus viso Hazael tunc praedixit fore ut ille plurima mala inferret filiis Israel (l. c. v. 12), abunde impletum est. Devicit Ioram filium Achab in pugna apud Ramoth Galaad et ipse Ioram vulneratus est; Iehu quoque ab Hazael victus est; nam Dominus coepit taedere super Israel et percussit eos Hazael in universis finibus Israel a Jordane contra orientalem plagam, omnem terram Galaad et Gad et Ruben et Manasse, ab Aroer quae est super torrentem Arnon, et Galaad et Basan (4 Reg. 10,32, 33). Has igitur regiones Hazael regno Israel eripuit. Etiam Joachaz, filio Iehu, regnante iratus est furor Domini contra Israel et tradidit eos in manu Hazael regis Syriae et in manu Benadad filii Hazael (4 Reg. 13,3) et quantopere regnum Israel a rege Syriae oppressum sit, docemur l. c. v. 7: « et non sunt derelicti Joachaz de populo nisi quinquaginta equites et decem currus et decem millia pedilum; interfecerat enim eos rex Syriae et redigerat quasi pulverem in tritura areae ». Iis in bellis facta sunt quae Eliseus praevidens deflexit dicens ad Hazael: civitates munitas igne succendes, iunes interficies gladio et parvulos elides

et praegnantes divides (l. c. 8,12). Pugnavit Hazael quoque contra regnum Iuda; cepit enim Geth urbem, quam Roboam muniverat et quae eo tempore quoque Iudeorum fuisse videtur; insuper direxit faciem suam ut ascenderet in Ierusalem. Qua in expeditione interfecit cunctos principes populi et ingenitem egit praedam. Ut ipsam urbem Ierusalem ab expugnatione servaret, Ioas rex thesauris templi et domus regiae ad Hazael missis obtinuit ut Hazael recederet a Ierusalem (cf. 4 Reg. 12,17. 18; 2 Par. 24,23. 24). Nomine ipsius et filii eius Amos dynastiam regum Syriae designat: et mittam ignem in dominum Azael et devorabit domos Benadad (Am. 1,4). Etiam in inscriptionibus cuneiformibus eius fit mentio; narrat quippe Salmanassar H.: anno 18. regni mei transivi vice decima sexta Euphraten; *Haza-ilu* de regno Damasci ad pugnam mihi obviam venit; mille centum viginti currus eius et 470 equites eius et commatum eius cepi. Pariter narrat anno 21. regni sui se urbes Hazael regis Damasci expugnasse.

Cf. Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. 197 s.; Vigouroux, La Bible et les découv. mod. ed. 6 III. 479 s.

HAZAIA, HAZIA (חַזִּיא, Ὁζεία), vir de stirpe Phares in genealogia Iuda (Neh. 11,5).

HAZIR (חַזִּיר, Ἡζίρ), princeps populi inter signatores foederis (Neh. 10,20 [21]). Tdem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata scribitur Hezir (1 Par. 24,15).

HEBAL mons v. GARIZIM.

HEBAL (1 Par. 4,22) v. EBAL 1.

HEBDOMAS. Omnes fere nationes praeter menses et dies aliud quiddam fixum statuere cogebantur. Apud Babylonios hebdomas, apud Aegyptios Graecosque decas, apud Romanos octas in usu erat.

Tempore Patriarcharum iam vestigia inveniuntur hebdomadis. Si Noe non observasset hebdomadem, cur passus esset septem dies transire inter emissionem primae et secundae columbae et iterum septem dies inter emissionem

secundae et tertiae columbae? (Gen. 8,10. 12). Clariora hebdomadis indicia sunt in historia Iacob patriarchae. Ad quem Laban dixit Gen. 29,27: Impie hebdomadam dierum huius copulae i. e. nuptiarum septiduum שְׁבָעַ quale vox idem valet ac graeca ἑπτάμενος. Post eius mortem Ioseph et fratres eius celebrantes exsequias patris in area Atad impleverunt septem dies (Gen. 50,10). Ceterum quaestio de origine hebdomadis intime cohaeret cum quaestione de origine sabbati, quare vide plura s. v. SABBATUM.

Inde ab aetate Moysis in dubium vocari nequit quin Iudei semper hebdomadem habuerint, tum ob tertium mandatum in monte Sinai promulgatum (Ex. 20,8), cuius observantiae postea iterato monebantur (Is. 36,2; 58,3; Ier. 17,24; Lament. 2,6; Ez. 20,16; 22,8) tum ob ea quale in Novi Test. libris legimus.

In omnibus Veteris ac Novi Test. libris uni tantum eique septimo sive ultimo hebdomadis diei proprium nomen inditum est sabbatum. Ceteros hebdomadis dies verisimile est distingui solitos esse numeris eo modo quo fit et in creationis descriptione et in Novi Test. libris: cf. Ex. 5,22 : die sexto; Marc. 16,2 : τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων et Io. 20,19 : τῇ μιᾷ σαββάτων, insuper Marc. 13,42 : προσάρτεται. Sabbatum et in Vtere et in Novo Test. saepius totam hebdomadem designat.

Cf. *Giovanni Schiaparelli*, L'astronomia nell'Antico Testamento, Milano 1903; ed. germ. Die Astronomie in Alten Testament, übersetzt von W. Lüdtke, Giessen 1904, p. 114-121.

I. G. HAGEN.

HEBENINUS (minus bene *ebeninus*).

1. Hebeninus semel tantum in Vulgata occurrit Ez. 27,13, ubi Tyrii a filiis Dedan (Πόδιων LXX cod. B Q, Ἀξαδῶν cod. A ap. Swete) atque ab insulis vel oris multis dentes eburneos et hebeninos (שְׁנִינֹת, קְרֻנוֹת, *הַבְּנִים*, *Kethib*) leguntur mercatu accepisse. Dentes S. Hieronymus etiam cum *הַבְּנִים* haud male coniungit, quia frusta ligni hebenini duritie ac splendore, licet non colore, aliquauem

dentibus similitudinem retinent; alii columnmodo ad קְרֻנוֹת referunt et *הַבְּנִים* « ligna seu frusta hebenina » vertunt. Nomen aliqui cum *Gesenio* (Thes. s. v.) ad בְּנָי (= בְּנָי) revocant et *ligna lapidea* significari volunt; at potius exoticum videtur, in linguam hebraeam, sicut poste in graecam et latinam translatum. — Versiones antiquae praeter Symmachum et Vulgatam expressiōnem hebraicam aut non intellexerunt, aut corruptam legerunt: LXX τοῖς εἰσαγόμενοι (= הַבְּנִים), Peshitta לְבִנֵּתָה thus (= לְבָנָה), Chaldaeus טִיבְנִים pavones etc.: Symmachus vero et S. Hieronymus ξένοι, lignum hebeninum interpretati sunt, id quod post *Bochartum* et *Nic. Fullerum* auctores recentiores communiter admittunt.

Cf. *Sam. Bochart*, Hieroz. II. 140-5, ed. *Roseum*. II. 714-20; *Nic. Fuller*, Miscell. Sacr. 6,14; *I. H. Ursinus*, Arboret. bibl. 572-5; *M. Hitler*, Hierophyt. I. 437-9; *O. Celsius*, Hierobot. I. 327.

2. Lignum hebeninum *verum* est os variarum arborum in India orientali et insula Ceylon, atque etiam in Africa orientali crescentium, ex ordine *Ebenaceum*, ex quibus praesertim *Diospyros ebenum* Retzius, *D. melanoxylon* Roxburgh, *D. ebenaster* Retzius aliaeque lignum istud pretiosissimum praebent, quod materiam operis torno facti atque intestini, nigrore, firmitate, levore, gravitate maxime insignem suppeditat. Simile, sed minoris pretii est lignum arboris *Dalbergia melanoxylum* Perrottet, ex ordine *Leguminosarum*, quod ex Africa occidentali in Europam affertur. Praeterea arbor americana in insulis Antillis crescents, *Brya ebenus* De Candolle, eiusdem ordinis, lignum hebeninum viride seu falsum praestat, rubrum vero seu fuscum frutex in insula Creta indigena, *Ebenus cretica* Linné, ex eodem ordine.

Cf. *C. Sprengel*, Comment. in Dioscur. 1,129; *E. Boissier*, Flora orientalis II. 554; *Leunis-Frank*, Synopsis II. 2 ed. 3 p. 120. 134 s. 567.

3. Scriptores antiqui frequenter de ligno hebenino loquuntur, quod ex India

(*Theophr.* Hist. plant. IV. 4,6; cf. I. 5,4 s.; 6,1; V. 3,1 etc.; *Dioscor.* Mat. med. 1,129, al.) atque etiam praestantius ex Aethiopia provenire praedicant (*Herod.* 3,97, 114; *Diosc.* l. c.). *Vergilius* (Georg. 2,117) solam Indianum nigrum hebenum ferre canit, fortasse Aethiopianum intellegens (cf. Georg. 4,292; *Plin.* XII. 4, 17-20). Aegyptiis pariter lignum hoc gratum erat itemque Assyrni notum fuisse ac nomine *ushā*, quo et lignum pretiosissimum et lapis niger (dolerites) appellatur, designationem esse haud improbabiliter supponit.

Cf. A. H. Layard, Monuments of Nineveh I. 55, 56 (ebar et ligna in tributum afferuntur); *Wilkinson-Birch*, Manners and customs I. 413; V. Loret in Recueil de travaux VI. 1885, 125-30; id. Flore pharaonique ed. 2 p. 60 s.; A. Erman, Aegypten 659; P. Jensen in E. Schrader, Keilinschr. Biblioth. III. 1,36 s.; Frd. Delitzsch, Assyr. Hdwb. 144 a.

4. Quaenam ligni hebenini species ab Ezechiele intellegatur, haud facile dixeris. Plerique indicium supponunt, eo quod filii Dedan, tribus scilicet Arabiam meridionalem Indianam versus habitantes, Tyrum illud dicantur attulisse. Sed eodem iure aethiopicum fuisse diceretur. Dubium etiam movet, quod loco Dedan LXX Rhodios habent eaque lectio pluribus (*Stade*, *Cornill* al.) videtur praeferrenda, cum propheta in textu citato a septentrionalibus exorsus ad meridionales progrediator et v. 20 inter alias Arابum tribus denuo Dedanitas commemoret; Rhodios autem (رَدْرَ pro رَدِّ, cf. Syr. رد) facilius quis supponeret ex vicina insula Creta lignum hebeninum fuscum, quam nigrum ex remota Aethiopia aut remotiore India Tyrum attulisse. At cum in verbis propheticis hebeninum lignum chlori addatur, sicut etiam ab Herodoto (l. c.) et alibi (cf. inscript. cuneif. *Gudea*, Inscr. B col. 6,26-40; *Nabuchodonosor*, col. 9,11). — Tribut. aethiop. in sepulcro *Rekhmara* ap. *Wilkinson-Birch* op. cit. I. pl. II A et B etc.) intrinque coniungitur, nihil obstat quominus cum ebore etiam lignum hebeninum verum ex India vel Aethiopia per mercatores arabicos Tyrum allatum dicamus.

Cf. E. F. K. Rosenmüller, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,254 s.; H. O. Lenz, Bot. d. alt. Griech. u. Römer 550 s.; P. Cultrera, Flora bibl. 261; F. Hamilton, La botanique de la Bible 136 s.; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8,349; J. H. Balfour, The plants of the Bible, ed. nova 117-9.

L. FONCK.

HEBER (הֵבֶר; Xεβωρ, Χέβερ, "Λέσαρ").

1. Filius Baria (Beria, Brie) quarti filii Aser, progenitor familiae Heberitarum (Gen. 46,17; Num. 26,45; 1 Par. 7,31); eius posteri enumerantur 1 Par. 7,32 s.

2. Filius Mered ex tribu Iuda, genitus ex uxore Iudaia vel potius iudea, pater Socho urbis montis Iuda (1 Par. 4,18; Λέστερα, Α Ἀλέέρης; de hoc textu vide s. v. BETHIA).

3. Princeps eiusdem cognationis Gad in Basan (1 Par. 5,13; Ωδηδά).

4. Unus ex posteris Elphaal de tribu Benjamin (1 Par. 8,17).

5. Unus ex posteris Sesac de tribu Benjamin (1 Par. 8,22; Ωδηη, Α Ωδηδά).

HEBER (הֵבֶר, "Εβέρ). **1.** Filius Sale filii Arphaxad, pater Phaleg et Ieetan (Gen. 10,24, 25; 11,14 s.; 1 Par. 1,18, 19, 25; Luc. 3,33). Etiam Gen. 10,21 Vulgata et LXX nomen proprium intellegunt. Attamen *Iarchi* nomen accipit tamquam appellativum : transitus; filii autem transitus interpretandi sunt Trans-euphratenses (cf. F. de Hummelauer ad h. l.).

2. Filius Elphaal in genealogia Benjamin (1 Par. 8,12; LXX Ωδηδά).

3. Princeps familiae sacerdotalis Amoe tempore Ioacim pontificis (Neh. 12,20; B et A omitt.).

HEBRAEUS (Ἑβραῖος). Eo nomine iam appellatur Abram Gen. 14,13 : Abram Hebraeus, Ιαβέρ, LXX Ἰαβέρης, quam vocem plerique explicant : advena transeuphratensis. Quae explicatio si assumatur, posteri Abraham denominantur e regione, ex qua in terram Chanaan Abraham immigravit. Altera explicacione nomen derivatur ab Heber, filio Sale, ita ut Abraham eiusque posteri nominentur descendentes ab Heber. Usus nominis Hebrei, Hebraeorum in Veteri Testamento hic est : usurpatur nomen

ab alienigenis, Gen. 39,14; 41,12; Ex. 1,16; 2,6; 1 Reg. 4,6. 9 etc.; vel etiam si Israelita cum extraneis loquitur Gen. 40,43; Ex. 1,19; 2,7; 3,18 etc. vel comparatione et oppositione instituta cum alia natione extranea Gen. 43,32; Ex. 1,15; 2,11; 21,2 etc.

In libris Novi Testamenti nomen adhibetur de homine iudaicae gentilis; cf. 2 Cor. 11,22 Hebraei sunt, et ego; Phil. 3,5 Hebraeus ex Hebraeis. Sed strictiore sensu usurpatum de Iudaeis Palaestinam inhabitantibus Act. 6,1, qui ita distinguuntur ab Hellenistis. Vocabula Bethesda, Gabbatha, Golgotha quae hebraica dicuntur loan. 3,2; 19,13. 17 ad dialectum aramaicam, quae Christi tempore lingua erat vulgaris, referenda sunt; itemque lingua hebraea Act. 21, 40; 22,2; 26,14 aramaica erit intelligenda. De antiqua lingua sacra hebraica vox adhibetur in Prologo in Eccli.; alias haec lingua vocatur lingua Chanaan (Is. 19,18) et iudaica (4 Reg. 18,26; Is. 36,11; Neh. 13,24).

Quinam sint illi Hebraei, quibus epistula ad Hebraeos missa sit, recenti tempore multum est disceptatum et vix est ulla e celebrioribus ecclesiis sive in oriente sive in occidente, quae non ab uno altero interprete illam epistulam missam accepisse dicatur. Verum si ea ipsa quae in epistula leguntur serio examinantur, dubium esse nequit quin palma danda sit ei sententiae, quae constanti quoque totius antiquitatis suffragio commendatur, epistulam esse missam ad Iudeochristianos palaestinenses, praeprimis hierosolymitanos. Nam vix alibi totus coetus e Iudeochristianis constabat, nullis admixtis neophytis ethniciis; coetus iste iam ex longo tempore existebat (cf. 5,12); primi eius magistri et praepositi fidem martyrio testati erant (13,7); olim ipsi, ad quos scribitur, magnas experti erant persecutio[n]es (10,32); imminent periculum, ne aliqui splendore cultus levitici in templo allecti coetus christianorum deserant. Quae omnia apprime, immo unice ad ecclesiam hierosolymitanam congruunt. Cur stante templo et vigente cultu antiquo exponi debuerit quantopere dignitate novum foedus emineat prae vetere,

facile intellegitur, praesertim si consideratur aliquem temporem irrepisse in illum coetum (cf. 2,1 s.; 6,4-4; 10,26; 12,25) et christianos persecutionibus esse obnoxios (12,1-13; 13,13).

I. KNABENBAUER.

HEBRI (הֵבְרִי, 'Ābz̄), levita de stirpe Merari tempore Davidis (1 Par. 24,27).

HEBRON

1. Tertius filius Caath filii Levi (Ex. 6, 18; Num. 3,19; 1 Par. 6,2. 18; 23,12). Quattuor filii Hebron: Ieriau, Amarias, Iahaziel, Iecmaan recensentur 1 Par. 23, 19. Eadem quattuor nomina leguntur 1 Par. 24,23 in enumeratione classum leviticarum, quas David variis ministris designavit, sed vox בָּנֵי illis quattuor nominibus praemittitur; itaque aut supplendum erit nomen patris Hebron post בָּנֵי aut interpretandum erit: et filii istorum quattuor filiorum Hebron secundum familias suas sorte designati sunt ad ministeria sua; verum nomina singularium familiarum, quae ab ipsis quattuor filiis Hebron descendebant, in texto desiderantur neque in versionibus leguntur. — Tota familia, quae a Hebron descendit, saepius vocatur familia Hebroni seu Hebronitarum (Num. 3,27; 26,38; 1 Par. 26,23). Eius familie principes tempore Davidis erat Eliel (1 Par. 13,9). Ex iusu Davidis 1700 Hebronitae duce Hasabia in Palaestina occidentali et 2700 Hebronitae duce Ieria in Palaestina orientali ministeria tum sacra tum civilia procurabant, quae praeter ministeria templi levitis subeunda erant (1 Par. 26,30-32); scil. ministeria servarum et iudicium.

2. In genealogia Iuda 1 Par. 2,42. 43 Hebron dicuntur filius Maresa de genere Caleb filii Hesron et pater Core, Taphua, Recem, Samma. Ex his nominibus Maresa et Taphua alias leguntur ut nomina urbium, Core et Samma personarum, Recem personarum et urbis beniaminitiae. Hinc aliqui putarunt Hebron et alia esse forte nomina urbium. Sed cum in v. 44 addatur: Samma genuit..., Recem genuit... dubitandum non est, quin nomina sint personarum. Ceterum tex-

tus 2,42 : « et filii Maresa patris Hebron » videlicet corruptione laborare; cf. *Keil* ad h. l.

3. Hebron urbs in monte Iuda (Ios. 13,54; 20,7; 21,41), aedificata septem annis ante Tanim (Zoan) urbem Aegypti (Num. 13,23[22]) et secundum Flavium Josephum, qui annos eius ad 2300 computari dicit, ipsa Memphi in Aegypto antiquior (*Bell. Iud.* IV, 9,7). Ab Enacitis, qui urbem Hethitis eripnerunt, vocabatur Cariatharbe (כַּרְתָּהֶרְבֵּךְ; πόλις Ἀρέβων) (Καρταθερβόν, Καρταθερβονσεζέρ) seu civitas Arbee (v. ARBE). Etiam appellatur Mambré (*Gen.* 23,19; 35,27), quo nomine audiebat convallis prope Hebron et princeps Amorrhaeorum amicus Abraham patriarchae ibidem habitans (v. MAMBRE). Celeberrima est Hebron ex historia patriarcharum. Ibi Abram commoratus est, postquam Bethel reliquit (*Gen.* 13,18); ibi eius nomen Abram mutatum est in Abraham (17,5); ibi tres angeli a patriarcha hospitio suscepti sunt (18,1 s.), Isaac natus (21,3). Sara mortua et sepulta est (23,2-20). Erat etiam ad tempus domicilium Isaac (33,27) et Jacob (37,14). Inde Iacob cum filiis suis in Aegyptum descendit (37,14; cf. 46,1); ibi tres patriarchae eorumque uxores Sara, Rebecca, Lia (non vero Rachel) sepulti sunt (49, 30, 31; 50,13). Illuc duodecim exploratores a Moysi missi pervenerunt (*Num.* 13,23[22]). Iosue Ohau regem Hebron interfecit, urbem in ore gladii percussit ac vastavit (*Ios.* 10,3-39; 11,21; 42,10) eamque tradidit in possessionem Caleb, qui Enacim incolas exterminavit (*Ios.* 14, 13; 15,13, 14; *Iud.* 1,20) et urbi nomen antiquum Hebron restituisse censemur. Erat urbs refugii (*Ios.* 20,7) et sacerdotum (*Ios.* 21,41, 43; *1 Par.* 6,53, 37). Eius mentio fit in historia Samsonis (*Iud.* 16,3). David in Philisthaea degens senioribus Hebron amicis utebatur (*1 Reg.* 30,31). Novum vero splendorem adepta est urbs, quando David per septem annos et dimidium rex Iuda in ea residencebat (*2 Reg.* 2,1, 3, 11, 32; cf. *3 Reg.* 2,11; *1 Par.* 29,27) ibique rex universi Israel agnitus et unctus est (*2 Reg.* 5,1, 3; *1 Par.* 11, 1, 3; 12,23, 38); sex filii ei nati sunt in Hebron (*2 Reg.* 3,5; *1 Par.* 3,1, 4). Ibi-

dem Abner a Ioab occisus et sepultus est (*2 Reg.* 3,27, 32), Baana et Rechab super piscinam suspensi pro caede Isboseth poenas dederunt (4,42). Hebrone Absalom in apertam rebellionem prorupit (13,7-10). Roboam rex urbem monumentis firmavit (*2 Par.* 11,40). Post exsilium a filiis Iuda habitabatur (*Neh.* 11, 23); deinde in ditionem Edomitarum cessit, donec a Iuda Mach. recuperata est (*1 Mach.* 5,63; *Vulg.* Chebron; *Flav. Ios.* Ant. XII, 8,6). Postquam Romani Galilacani subegerunt, Simon Bar Gioras genere Gerasenus, famosus iste latro et dux bellicus, urbem cepit; mox autem Cerealis unus ex duebus Vespasiani eam expugnavit et combussit (*Flav. Ios.* *Bell. Iud.* IV, 9,7, 9).

Distabat Hebron a Ierusalem 22 mil. pass. (*Onom. ed. Lag.* 209,69), a Bersabee 20 mil. pass. (l. c. 234,1). Hodiernum nomen est *el-Khalil* i. e. amicus scil. Dei, quo nomine Abraham a Muhammadis appellatur (cf. *Is.* 41,8; *Iac.* 2, 23); equites quoque christiani medii aevi urbem vocant castellum seu praesidium ad sanctum Abraham. Adnumeratur quattuor sacris uribus Iudeorum (Ierusalem, Hebron, Tiberias, Safed). Incolarum numerus ab aliis alter indicator: 18-19 000 inter quos 1 500 Iudei (*Baedeker-Benzinger*), vel 8 020 inter quos 1 020 Iudei (*Liévin de Hamme*); reliqui fere omnes sunt Mohamedani. Sita est ad radices et partim in ascensu montis *Djebel Dja'âbre*. Utrum antiqua urbs fuerit in monte et quo in monte posita an ad radices montis, geographi non convenient.

Hodierna urbs quattuor vel etiam septem partibus seu *Hâret* constat. Opinantr aliqui etymon Cariatharbe explicandum esse *urbs quattuor* scil. partium; sed num antiqua urbs, de cuius situ disputant, quattuor partes distinctas habuerit, plane ignoratur. Paulo aliter *Lagrange* (*Le livre des Juges* p. 6): civitas quattuor scil. urbiuum foederatarum. S. Hieronymus etymon interpretatus est de quattuor scil. Abraham, Isaac, Iacob, Adam ibi sepultis (*Onom. ed. Lag.* 84,10); traditiones iudaicae quartum vel Adam vel Esau vel Joseph esse dictabant; in *Vulgata Gen.* 23,2; 35,27

etymon explicatur *civitas Arbe* (cf. Ios. 15,13; 21,11).

Maxima attentione dignum sine dubio est *Harām* seu sacrum aedificium super sepulcra patriarcharum exstructum, quod adire licet solis Muhammedanis; ibi ex antiqua traditione erat spelunca duplex (הַרְבָּעֵלָה, τὸ σπήλαιον τὸ διπλόν), quam Abraham ab Ephrone Hethaeo sibi acquisivit (Gen. 23,9 s.). Prope *Harām* in eadem principali urbis parte (*Hüret el-Harām*) duo stagna inveniuntur: *Birket el-Qazzazin* et *Birket el-Sultān* (40 m²); hoc alterum maius stagnum traditio componit cum illa piscina de qua 2 Reg. 4,12. Praeterea ostenduntur paleus Abraham, sepulcra Abner et Isai palris David et circiter 4 km aquilonem versus ab urbe sanctuarium Abraham *Harām Rāmet el-Khalil*. Dimidiae fere horae spatio ab urbe inter septentrionem et occidentem ostenditur quercus (seu ut quidam minus recte loquuntur: terebinthus) Abraham (vide s. v. MAMBRE). Ager Hebron (Ios. 21,12) seu possessio Caleb sine dubio totum complexum convallium circa urbem comprehendebat; una autem est vallis praecipua et perlonga, quae *Wādi el-Khalil* audit et in utroque ascensu (binas) urbis partes sibi adiacentes habet; in directione austro-orientali per urbem decurrans paulo infra urbem austrum versus deflectit. Praeterea v. Nehelescol s. v. ESCOL 2.

De difficultate, quae ex nomine Hebron contra antiquitatem Pentateuchi petebatur, vide *Cornely*, Introd. ed. 2 II. I p. 90.

Cf. *Robinson*, Palaestina II. 701 s.; *Guerin*, Judée III. 214-275; *Rosen* in Zeitschr. d. D. Morgenl. Gesellsch. XII. 1858 p. 477 ss.; *Survey of West. Pal. Mem.* III. 305-309; *J. Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 99-106; *Buht*, Alt. Pal. 1896 p. 160-162; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 227-242; *Liévin de Hamme*, Terre Sainte ed. 4 II. 99-127; *W. M. Thomson*, The Land and the Book I. (Southern Pal.) p. 268 ss.; *C. Schick*, Hebron and its neighbourhood in Pal. Expl. Fund., Quart. Stat. 1898 p. 232-238; *Dalton*, Note on the Hebron Haram in Quart. Stat. 1897 p. 53-61; *J. Döller*, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 14-17; *Baedeker-Benzinger*, Pal. u. Syrien ed. 5 p. 133 ss.

HEBRONA (הַרְבָּאָה, Ἡεβρωνά), statio

Israelitarum inter Itebatha et Asiongaber (Num. 33,34. 35); ex enumeratione hoc unum constat Hebrona fuisse septentrionem versus ab Asiongaber (seu *Aqaba*, quae est iuxta terminum septentrionalem sinus Aelaniticum).

HEBRONI, HEBRONITAE v. HEBRON 1.

HEDDAI (הֶדְאי, Αἱδόας, B. omitt.), unus ex Gibborim David (2 Reg. 23,30), de torrente Gaas (vide s. v.). Idem 1 Par. 11,32 scribitur Hurai (חֻרַּא, Οὔραι).

HEDER (הֶדֶר, in pausa עֶדֶר, "Ωδηδ), filius Baria, Beniaminita (1 Par. 8,15).

HEDERA. 1. Hedera dicitur a S. Hieronymo planta celebris קִרְמָן in historia Iona (4,5-10), quam Symmachus, Aquila, Theodotion similiter καρπός (al. καρπόνα) appellarent; LXX eandem κολοκύνθητη et vetus Latina *cucurbitam* nominant, ac pariter Peshitta אֲנָרָק, eandemque explicacionem Mahometus pseudo-propheta in Corano sequitur (Sur. 37,146); Chaldaeus vero paraphrasta vocem hebraeam retinet. In commentario textus citati S. Hieronymus neque hederau neque cucurbitam proprie intellegendam esse declarat, sed eam « quac lingua syra et punica *elkeroa* dicitur »; ubi codices secundum *Hitzig* habent *ciccia* loco *elkeroa*, atque ita citatur ab *I. D. Michaelis* (Suppl. p. 2183); *ciccia* autem vel *elkeroa* est *Ricinus communis* Linné, ex ordine Euphorbiacearum.

2. Ex verbis textus sacri habetur imprimis, prophetam sibimet umbraculum fecisse (הַכְסָה), procul dubio haud dissimile tuguriolo, quod enstodes in vineis et in cumerario sibi construebant (Is. 1,8; cf. Job 27,18) hodieque construunt; atque cum Ionas « sederet subter illud in umbra » (v. 5), antequam planta ascendiit, necessario supponendum est, tectum aliquod in tuguriolo a propheta factum neque ad hoc קִרְמָן a Deo praeparatum esse, ut desuper, sustentantibus forte palis a Iona erexit, toctum formarel. At more orientali tuguriuum parietibus certe carebat, saltem

ex parte; unde vates, per aliquam diei partem, protectus tecto desuper, in umbra sedens, aliis horis sole percussus est (v. 8). Contra hoc autem satis protegebatur, si planta inter palos tugurioli vel iuxta eos ascenderet ac foliis sat largis soleum arceret. — Deinde קְרֵב dicuntur praeparatus a Deo, ut ascenderet super caput Ionae et protegeret eum, atque tam celeriter crevit, ut « filius unius noctis » appelletur (v. 10); sed a verme vel verminibus (תַּנְנָה collective, cf. Deut. 28,39; Is. 14,11), volente Deo, ante ortum solis percussus exaruit, ita ut etiam « filius unius noctis » periret (v. 7, 10). Absque omni miraculo verbis textus non videtur satisficeri. At convenienter talis intellegitur planta, quae velociter crescens, etiam velociter exarescit; admisso enim tunc aliquo miraculo in eo quod Deus, auctis naturae viribus, incrementum unius noctis sufficiens reddiderit ad obumbrandum caput Ionae, alia omnia absque miraculo, quamvis non absque speciali Dei providentia, explicantur.

3. S. Hieronymus locum *eucurbitae*, quae in vetere Vulgata ubique legebatur, quaque etiam in hypogaeis primorum Christianorum innumeris vicibus pietas apparebat (cf. Stimmen aus Maria-Laach XLIX. 1893 II. 133 s.), in nova versione, auctoritate veteranorum translatorum secutus, *hederac* prudenter concessit, timens grammaticos, ne nomine hebreico latini ignoto retento « quaedam portenta contingenter » (Comment. in Ioh. 4,6. M. 23,1202-1204). At fugiens grammaticos, plebis admirationem magnam movit atque hedera sua celebrem illam litem eucurbitarianum excitavit tantumque in ecclesiis praesertim africanis tumultum adduxit, ut « propter unius verbi dissonantium episcopus paene sacerdotium perdidisset » (S. Hieron. ep. 112 al. 89 ad Augustin. n. 21 s.; cf. S. Augustin. ep. ad Hieron. inter epist. S. Hier. 104 al. 88 n. 5. M. 21,929-31; 833 s.). — Nostra vero aetate ex tribus illis candidatis *hederac* vix ac ne vix quidem patronum invenit; nam ut bene notant candidati figurini in thesibus de phylographia

sacrae speciali praeside *Iohanne Gesnero* defendendis (a. 1773, pars III. p. 27) « repugnare videtur lentum huius plantae incrementum et perennitas ac persistentia maior, quam ut a radice verme laesa postridie exaruerit ». De eucurbita vero et ricino, licet periculum perdendi sacerdotium cessaverit, dissonantia tamen et controversia inter autores remansit. *Cucurbitae* euim favent praeter alias *Tristram*, *Duns*, *J. Smith*, *Riehm-Baethgen* etc.; multo plures autem *ricino* suffragantur post veteres illos rei naturalis sacrae scriptores *Bochartum*, *Ursinum*, *Caryophilum*, *Hillerum*, *Celsium*; quibus assentiuntur *Michaelis*, *Rosenmüller*, *Gesenius*, *Cultrera*, ac reliqui auctores recentiores satis communiter, ita ut pluribus res omnino definita videatur (*Fillion*); immo iam *Bochartus* hunc in sensum scripsit: « Et iam nemo est paulo humanior, qui non habeat compertissimum, kikajon esse οὐράνιον seu ricinum ». Ac re vera potissima quae pro eucurbita et contra ricinum affertur ratio falso supponit, kikajon debuisse tectum tugurioli formare, ut caput prophetae sedentis a sole protegeret, quod verbis saeculis contrarii supra notavimus.

Cf. Sam. *Bochart*, *Hierozoic*. II. 293 s. 623, ed. *Rosenm.* III. 41 s. 523; I. II. *Ursinus*, *Arborei bibl. cont.* 111 s.; *Blas. Caryophilus* (*Garofalo*), *Dissert. miscell.* pars I., *Romei* 1718, 257-74; *M. Hiller*, *Hierophyt.* I. 453-6; *O. Celsius*, *Hierobot.* II. 273-82; I. D. *Michaelis*, *Suppl.* p. 2185-90; E. F. K. *Rosenmüller*, *Bibl. Alterth.* IV. 1, 123-5; W. *Gesenius*, *Thes.* 1214; P. *Cultrera*, *Flora bibl.* 381-6; H. B. *Tristram*, *Nat. Hist. of the Bible* ed. 8, 448-50; J. *Duns*, *Bibl. Nat. Science* II. 540 s.; J. *Smith*, *Bible plants* 56 s.; L. Cl. *Fillion*, *Atlas d'hist. nat. de la Bible* 16,47; *Riehm-Baethgen*, *Handwörch.* ed. 2, I. 894.

4. Rationes autem pro ricino haec fere merito afferuntur. Imprimis *Ricinus communis* Linné est arbusecula in variis Orientis regionibus satis communis, ecclerrime crescens atque altitudinem qualitatem metrorum attingens, quae largis foliis suis iucundam umbram praebet. A verminibus percussa ecclerrime arescit, ita ut intra paukas horas omnia folia

concidant, sicut intra horae spatium folia decerpta marcescere experientia propria et aliena testatur. Ipsa igitur planta historiae sacrae omnino convenit. Accedit nominis hebraici cum aegyptiaco *kiki* affinitas, quo ricinus ex auctoritate veterum scriptorum ab antiquis Aegyptiis appellabatur (cf. *Herod.* 2,94; *Divers.* Mat. med. 4,161 al. 164; cf. 1,38; *Plin.* XV. 7,23; XVI. 22,83, al.), sicut oleum ricini in Talmude פִּיכָּן נְבָשׁ appellatur (*Löw*). Affinis etiam videtur denominatio plantae eiusdem assyriaca *kukkānitum* (cf. *iāquqanu*. *Fr. Delitzsch*, Hdwb. 327 b. 50 a). Certe antiquis Aegyptiis planta haec optime nota erat ac propter oleum ad varia remedia utile in hortis et agris frequenter colebatur.

Cf. *P. Forskal*, Flora aeg.-arab. 164; *E. Boissier*, Flora orientalis IV. 1443; *A. Braun* in Ztschr. f. Ethnol. IX. 1877, 300; *Wilkinson-Birch*, Manners and Customs II. 400; *I. Löw*, Aram. Pflanzennamen n. 298; *Fr. Woenig*, Pflanzen im alt. Aeg. 337-40; *Ch. E. Moldenke*, Die in altaeg. Texten erw. Bäume 120-3; *V. Loret*, Flore pharaonique ed. 2, p. 49. — Cf. praeterea *H. O. Lenz*, Bot. d. alt. Griech. u. Römer 657 s.; *E. Hamilton*, Botanique de la Bible 168 s.; *J. H. Balfour*, The Plants of the Bible, ed. nova, 215-8; *A. de Candolle*, Origine des Plantes cult. 339-42; *G. E. Post*, Flora of Syria 727.

5. *Ipsa hedera*, gr. κισσός, commemo- ratur in historia Machabaeorum, cum Iudei per ducem a rege Antiocho Hierosolymam missum cogerentur, in saeris dionysiaci « hedera coronati Libero circumire » (2 Mach. 6,7; cf. 3 Mach. 2,29). Libero enim, qui et Bacchus et Dionysius vocatur, praeter vitem praeserlum hedera sacra erat (*Homer*, Hymn. in Dionys. v. 40; *Plin.* XVI. 34,144; 35,155; *Tacit.* Hist. 5,5 etc.), unde et thyrsum hedera redimitum gestans in veterum monumentis atque in ipsis etiam nummis civitatis hierosolymitanae in coloniam romanam redactae figuratur (*Madden*). Planta autem κισσός a Gracis dicta est *Hedera helix* Linné ex ordine *Araliacearum*, quae in Libano aliisque montibus Syriae et Palaestinae atque in planicie litorali, sicut in nostris regionibus communis est.

Cf. *O. Rudbeck fil.*, De Hedera, Upsalae 1707; *M. Hiller*, Hierophyt. I. 460-2; *P. Cultrera*, Flora Bibl. 263 s.; *F. W. Madden*, History of Jewish Coinage, London 1864; p. 215, 224, 230; *id.* Coins of the Jews, in Numismata orient. ed. nova II. London 1881, p. 252, 265, 274; *E. Boissier*, Flora orient. II. 1090 s.; *I. Löw*, Aram. Pflanzennamen n. 100; *G. E. Post*, Flora of Syria 377.

L. FONCK.

HEGEMONIDES (Ὑγεμονίδης), dux quidam Syrorum, quem Lysis in Palaestina reliquit, cum ad debellandum Philippum usurpatorem anno 162 a. Chr. Antiochiam rediret (2 Mach. 13,24). Vulgata quidem vertit: fecit eum (scil. Iudam Mach.) a Ptolomaide usque ad Gerrenos ducem et principem; sed textus graecus habet: κατέλιπε στρατηγὸν ἀπὸ Πτολεμαῖδος ἐώς τὸν Γερρηγῶν ἡγεμονίδην. Videtur itaque Hegemonides nomen proprium esse et in versione syriaca velut nomen proprium exhibetur.

HEGLA (הַגָּלָה, Ἔγλα) tertia ex quinque filiabus Salphaad (Num. 26,33; 27,1; 36,11; Ios. 17,3).

HELAM (הֵלָם, Ἀλάμ), urbs inter Jordanem et fluvium i. e. Euphratem, apud quam Adarezer rex Soba a David devictus est (2 Reg. 10,16, 17). Vulgata solum 10,17 nomen Helam expressil. De varietate textuum lege *F. de Hummelauer* ad 2 Reg. 10,16. — Situs urbis ignoratur; fortasse eadem est quae Almatha prope Nicoporiūm (*Ptolem.* V. 15,23 [ed. Müller-Fischer 14,19]).

HELBA (הֵלָבָה, Χελάβα), urbs tribus Aser, ex qua Chananaei non sunt expulsi (Iud. 1,31). Est ignota. Eiusdem urbis nomen videtur latere in textu hebr. Ios. 19,29 בֵּהֶלְבָה, Ἀπολέσ, Vulgata de funiculo; cf. *F. de Hummelauer* ad h. l.

HELBON (הֵלְבָן, Χελεύθη), urbs Syriae, de qua in descriptione commercii et opum Tyri legitur Ez. 27,18: Damascenus negotiator tuus... in vino Helbon (hebr., LXX, Aquila, Theodot.); Vulgata et Symmachus: in vino pingui.

Designatur regio prope hodiernum vicum *Halbān* circa 20 km a Damasco inter septentrionem et occidentem in ascensu Antilibani. Vimum regionis *Hilbānū* in textibus cuneiformibus bandatur (cf. *Schrader, Delitzsch*) et regibus Persarum iucundi saporis erat, ut veteres tradunt (*Strabo XV*, 3,22; *Athenaeus, Deipnosoph.* I, 51[28] ed. *Teubner* 4887 I, p. 64; *Plutarch*, De Alexandri M. fortuna aut virtute II, 11, ed. *Firmin-Didot*, *Plutarch. Moral.* I, p. 449; *Posidonii Apamensis Fragmenta* 38 apud *Müller, Fragn. hist. graec.* III, p. 276). Eadem regio hodie quoque vini generosi ferax est.

Cf. *Ritter, Erdkunde XVII*, 2,1319-1322; *Robinson* in *Zeitschr. d. D. Morgenl. Gesellsch.* VII, 1853 p. 69, 70; *idem, Neuere bibl. Forsch.* p. 613, 614; *Gesenius, Thesaurus ling. hebr.* p. 464; *Movers, Phoenizier* II, 3 p. 268, 269; *L. Porter, Five years in Damascus*, 1855 II, 333 s.; *Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test.* II, 121, 122; *Delitzsch, Paradies p.* 281.

HELCATH v. HALCATH.

HELCATH HA-SURIM (הַלְכָת הַסּוּרִים)

nominatur 2 Sam. 2,16 campus iuxta piscinam Gabaon. Vulgata interpretatur: Ager robustorum, LXX Μεσίς τῶν ἁπειρῶν seu portio insidiosorum (הַצְדִּים).

HELCHIAS v. HACHELAI.

HELCI (הַלְכִּי, B et A omitt.), sacerdos de familia Maraioth, tempore Iacobi pontificis filii Iosue (Neh. 12,15).

HELCIAS (הַלְכִּיא) et **HELCIAH** (הַלְכִּיא): Xelziz. 1. Pater Eliacim praepositi domus Ezechiae regis (4 Reg. 18,18, 26, 37; Is. 22,20; 36,3, 22).

2. Pontifex, qui anno 18. Iosiae regis, cum pecuniam ad instaurandum templum ex aerario desumere vellet, librum Legis invenit et per Saphan scribam regi tradidit (4 Reg. 22,4 s.; 23,4, 24; 2 Par. 34,9 s.; 35,8; de his cf. s. v. **IOSIAS 1**); idem erat filius Sallom (Mossollam, Salom, de genere Sadoc et inter maiores Esdrae recensetur (4 Par. 6,13; 5,39; 9,11; Esdr. 7,1; Neh. 11,11; Bar. 1,7).

3. Levita de stirpe Merari, unus ex maioribus Ethan (4 Par. 6,45 [30]).

4. Levita de stirpe Merari, filius Hosa, ianitor domus Domini tempore Davidis (1 Par. 26,11).

5. Pater Ieremiae prophetae, sacerdos in Anathoth (Ier. 4,1).

6. Pater Gamariae legati a Sedecia rege Babylonem missi (Ier. 29,3).

7. Unus ex maioribus Baruch (Bar. 1,1).

8. Pater Susanna (Dan. 4,2, 29, 63).

9. Aequalis Esdrae, stans ad dexteram Esdrae Legem populo explicantis, probabilius sacerdos (Esdr. 8,4).

10. Princeps classis sacerdotalis, qui duec Zorobabel ex captivitate rediit Neh. 12,7, 21.

HELEG (הַלְגֵג, Xελεγ, Kελεξ), unus ex tiliis Galaad et progenitor familie Heleitarum (Num. 26,30; Ios. 17,2).

HELED (הַלְּדֵד, Ch. B omitt., A Αλέδ: sed 1 Par. 11,30 חַלְדֵּה, Χοράδ, Α' Ελέδ), filius Baana, Netophathites, unus ex Gibborim Davidis.

HELEM (הַלְּמֵם). 1. Unus ex posteris Aser (1 Par. 7,35; Βαλαζόμ); videtur idem esse ac **HOTHAM** 1.

2. Unus ex tribus legatis, qui Babylone a Iudeis exsulibus donaria in urbem Ierusalem attulerunt (Zach. 6,14; LXX appellative explicant τοὺς οὐρανούς). Idem Zach. 6,10 seribitur Holdai חַלְדֵּה, LXX παρὰ τῶν ἀρχήτων). Videtur fuisse binominis; alia ratio mutali nominis ignoratur.

HELEPH (הַלְּפֵחַ; Μοολάχ, Λ Μελέχ inclusa praepositione נֶבֶל), urbs a qua terminus tribus Nephthali initium sumit (Ios. 11,33). *Van de Velde* (Memoir p. 320) proponit vicum *Beit Lif*; cf. *Survey of West. Pal. Mem.* I, 204. Eundem situm indicant alii. Sed *F. de Hummelauer* ad Ios. 19,33 animadvertisit חַלְפֵּה inducere sensum substituendi, hinc בַּהֲלֵף significare locum substitutionis, *pagum commutatorum* ad austrum lacus Tibériadi Nephthalitis concessum, quia Daatiae pagum circa Dan-Lais in finibus Nephthalitarum occupaverant.

HELES v. HELLES 1.

HELI. 1. Heli (*הֵלִי*, *Ηλί*), pontifex et iudex Israëlitarum (1 Reg. 4,3 ss.; 2, 11 ss.; 3,1 ss.; 4,4 ss.; 14,3). Erat de genere Ithamar, ut colligitur ex 1 Reg. 14,3; 22,20; 1 Par. 24,3 inter se collatis; cum ante ipsum alius pontifex de domo Ithamar non innotescat, sumnum sacerdotium per Heli a domo Eleazar in domum Ithamar transuisse censetur. Mortuus est senex 98 annorum (1 Reg. 4,15) et iudicaverat Israel 40 annis (4,18); legunt quidem LXX : 20 annis, sed alias versiones et Flav. Iosephus retinent 40 et vix credibile esset Heli senem 78 annorum ad iudicis officium esse assumptum. Indoles pontificis in sacro textu paucis bene delineatur. Efferuntur eius fidelitas in officio, dignitas, affabilitas, sapientia sermonis (cf. 1 Reg. 1,12-17; 2,20). Sed etiam describitur nimia eius lenitas et indulgentia in filios praevaricatores (2,22-23), quam vir Dei ad pontificem divinitus missus acriter reprehendit simul praenuntians ruinam domus Ithamar (2,27-36); huius vaticinii confirmationem praebet visio Samuelis pueri (3,14-14). Verba autem, quibus Heli intimationem poenae recipit : Dominus est; quod bonum est in oculis suis faciat (3, 18), pietatem et resignationem spirant, qua culpam agnoscit, condamnationi se submittit, ab ipso Deo puniente misericordiam exspectat. Eiusdem pietatis documentum edidit moriens; tulit nuntium clavis et mortis filiorum suorum de arca Domini unice sollicitus, sed iacturam arcae comperiens subita morte opprimitur (4,17. 48). Virtutes igitur merito laudandae in Heli cernuntur, sed maiores in pontifice exigebantur, in quibus ex propria culpa deficiebat. Apposite F. de *Hummelauer* ad h. l. notat eius mortem a Samuele cum sensu pietatis, non horroris describi. De ruina domus Ithamar cf. 1 Reg. 22,16-18; 3 Reg. 2,27. 35 et v. ACHIMELECH 1 et ABIATHAR.

2. Heli (*הֵלִי*, *Ηλί*), pater Ioseph sponsi B. V. Mariae in genealogia Christi Luc. 3,23. In altera genealogia Matth. 1,16 legitimus : Iacob autem genuit Ioseph virum Mariac. Ex antiqua traditione Pa-

trum Heli et Iacob erant fratres uterini ; Heli mortuus est uxore sine liberis relicta, quare secundum legem leviratus Deut. 23,3. 6 Iacob viduam assumpsit, ut fratri suo semen suscitaret et ex ea genuit Ioseph virum Mariæ; erat igitur Ioseph filius naturalis Iacobi (ex posteris Salomonis), filius legalis Heli (ex posteris Nathan). — Plura v. apud *Cornely*, Introd. III. num. 54 et *Knabenbauer* ad Luc. 3,23 et s. v. GENEALOGIA.

HELIODORUS (*Ἡλιόδωρος*), qui erat super negotia (*τὰ ἐπὶ τῶν πραγμάτων*) Seleuci IV. Philopatoris, a rege in Jerusalem missus est, ut thesauros templi raperet et Antiochiam (Syriae) afferret; sed apparitione equitis caelestis perterritus et a duobus iuvenibus fulgentibus, qui cum equite apparebant, flagellatus corruuit; hostia autem salutari per Oniam pontificem oblata vitam servavit et Antiochiam reversus regem admonuit : Si quem habes hostem aut regni tui insidiatorem, mitte illuc et flagellatum eum recipies, si tamen evaserit (2 Mach. 3,1 ss.; 4,1; 5,18). Heliodorus censetur esse idem, qui teste Apiano (Syr. 43) brevi postea regem interfecit et regnum sibi arripere frustra conatus est.

HELIOPOLIS (*ヘリオポリス*; *Ηλιούπολις*), urbs celeberrima et perantiqua, metropolis nomi tertii decimi in Aegypto inferiore, praecipua sedes sacerdotum, qui ibidem templum solis celeberrimum habebant, bibliothecarum divitiis ac studio litterarum maxime florentes, quorum discipuli erant permulti philosophi graeci (cf. *Herodot.* 2,3; *Strabo XVII.* 1,29). In libris copticis appellatur *Un*, *On*, quod *lucem* et *improprie solem* significasse vix dubium est. In documentis hieroglyphicis appellatur *An*, *Anu* et *accuratius Anu-mhāt* i. e. Anu septentrionalis, ut distinguatur ab *An-res* i. e. Anu meridiei (Hermontis in Aegypto superiore). Inter deos, quos ibi colebant, imprimis *Atum* seu *Tum* (sol occidens) frequentissime dominus Heliopoleos nominatur, item *Ra* (sol) etsi rarius quam *Atum* (*Brugsch*). Putiphare sacerdos Heliopoleos (*Gen.* 41,43. 50; 46,20) iam ipso nomine sacerdos dei *Ra*

fuisse designatur (Petipara i. e. devotus Ra). Depopulatio Aegypti exhibetur Ez. 30,17 : « Iuvenes Heliopoleos (Ἑλιόπολις) et Bubasti gladio cadent et ipsae captivae ducentur ». Ex. 1,41 : « Οὐ γέστη Τόλοις est additamentum LXX. De Ier. 43,13 vide BETHSAMES 4. Alia est Heliopolis in Coelesyria, de qua diximus s. v. BA'ALBEK et AVEN 4 (Am. 1,5).

Cf. Brugsch, Geograph. Inschriften alt-aegypt. Denkmäler I. p. 251 s. et Dict. géogr. de l'ancienne Égypte p. 41; Gesenius, Thesaurus Ling. hebr. p. 52; Baedeker-Steindorff, Aegypten ed. 4 p. 100-102.

HELISUR v. ELISUR.

HELLAS (Ἑλλάς) legitur I Mach. 8,9, quo loco rumores referuntur, qui de bellis inter Graecos et Romanos gestis ad Iudeeos allati fuerant. Qua occasione οἱ ἐν τῇς Ἑλλάδος (Vulgata : qui erant apud Helladam) Romanos tollere decreverint, non liquet; coniecturas de aliquo fundamento illius rumoris v. apud Keil et Grimm ad h. l. Ceterum nota agi de rumoribus allatis, non de historica narratione.

HELLENISMUS, HELLENI-STAE

vide s. v. GRAECI, GRAECIA.

HELLES (Ἕλλης, 1 Chron. 11,27 Ἕλλη in pausa Χέλλη; Χέλλης, Χέλλης; et 2 Reg. 23,26 Σελλής). 1. Unus ex Gibborim Davidis, Phalonites seu de Phalti (2 Reg. 23, 36 Vulg. Heles; 1 Par. 11,27; 27,10).

2. Unus ex posteris Hesron de stirpe Iuda, filius Azariae et pater Elasa; enumeratur octavus inter illos tredecim, qui ab Oholai filia Sesan descendunt, quae Ieraa Aegyptio, servo Sesan, nupserat (1 Par. 2,39).

HELMONDEBLATHAIM v. DE-BLATHAIM.

HELON, nomen viri et trium urbium.

1. Helon (Ἑλῶν, Λαζάρον), pater Eliab principis tribus Zabulon (Num. 1,9; 2,7; 7,24; 29; 10,16).

2. Helon urbs 1 Par. 6,38[43] v. HO-LON.

3. Helon urbs 1 Par. 6,69[54] v. ALA-LON 1.

4. Helon (Ἑλῶν, Λαζάρον), oppidum Moab inter oppida ex regione septentrionali ab Arnon fluvio sita (Ier. 48,21). Onom. (ed. Lag. 114,3; 303, 74) : « Chelon, quae et Elon, oppidum Moab, ut in Ieremias scribitur ». Situs ignoratur.

HEM (Ἑμ) secundum Vulgatam Zach. 6,14 est filius Sophoniae cuiusdam hierosolymitani. Sed est appellativum, ut iam LXX indicant : εἰς γάριτα. Sensus illius loci est : coronas in templo reponi in memoriam favoris a filio Sophoniae peregrinis et hospitibus praestiti (cf. Knabenbauer ad h. l.).

HEMAN, nomen virorum.

1. Heman (Ἑμᾶν, Αἴμαν), filius Lotan filii Seir Horraei (Gen. 36,22). Idem 1 Par. 1,39 scribitur Homani (Ἑμᾶν) (חֵמָן).

2. Heman (Ἑμᾶν, Αἴμαν) enumeratur inter sapientes, quibus Salomon sapienter praedicatur (3 Reg. 4,31; hebr. 5,11); idem erat ex posteris Zare filii Iuda (1 Par. 2,6; Vulg. Eman; Αἴμουσν, Α Αἴμαν).

3. Heman (Ἑμᾶν, Αἴμαν), filius Joel ex posteris Caath, cantor qui tempore Davidis coram tabernaculo ministrabat (1 Par. 6,33[18]; 15,17; 16,41; 25,6); enumeratur inter eos, qui in cymbalis aeneis concrepabant (1 Par. 15,19); sed 1 Par. 16,42 nomina Heman et Idithum cum LXX erunt delenda; nam levitae non canebant tuba, sed solum sacerdoles. Erat Heman princeps cantorum, a quorum dextris stabant Asaph eiusque filii cantores et a quorum sinistris Ethan cum cantoribus suis (cf. 1 Par. 6,39. 44; hebr. 24, 29); cantum autem comitabantur instrumentis: prophetabant (i. e. Deo laudes canebant) in cytharis et psalteriis et cymbalis (1 Par. 25,1). Appellatur quoque Heman videns regis (David) in sermonibus Dei i. e. qui vere propheta erat et saepius mandata Dei ad Davidem perferebat. Ei quoque Deus dignitatem auxit donans ei quattuordecim filios et tres filias (1 Par. 25,4. 5). Cantores nomine ac dice Heman etiam in dedicatione templi Salomonis suo fungebantur ministerio (2 Par. 5,12); ordo cantorum sub nomine filiorum Heman etiam commemoratur tempore Ezechiae regis et losiae regis (2 Par. 29,14; 35,15).

HEMATH v. **EMATH** 1.

HEMOR (הַמּוֹר, Ἡμμωρ), Hevacus, princeps urbis Sichem et regionis eius. A filiis eius emit Iacob partem agri, in quo redux e Mesopotamia tabernacula fixerat. Postquam Sichem filius Hemor violavit Dinam filiam Iacob, Hemor rogatus a filio adiit Iacob et filios eius iis proponens, ut Dina filio suo daretur in coniugem et ut connubia iungerentur inter eos et Sichimitas. Verum filii Iacob irati propter iniuriam sororis fraudulenter postularunt, ut ad incendium foedus assumerent circumcisionem. Consensit Hemor; ipse et filius eius idem alii quoque persuaserunt; sed tertio die quando gravissimus vulnerum dolor est, Simeon et Levi occiderunt Hemor et Sichem (Gen. 33,19; 34,1-26). In isto agro ossa Ioseph patriarchae sepulta sunt (Ios. 24,32). Viri Hemor memoriam diu esse conservatam eluet ex Iud. 9,28, ubi viri Sichem urbis designantur tamquam viri Hemor (Vulg. Emor) patris Sichem. In oratione Stephani Act. 7,46 dicitur Abraham emisse agrum a filiis Hemor; de quo textu cf. Knabenbauer ad h. l. et vide s. v. **SICHEM** 2.

HENADAD (הָנָדָד, Ἡναδάδ), caput alicuius familiae levitarum; filii eius simul cum aliis aedificationi templi prefecti erant et operam dabant (Esdr. 3,9); filius eius Bennui ad moenia extrinenda operam contulit (Neh. 3,24) et enumeratur quoque inter eos qui signatores foderis nominantur (Neh. 10,9). Alter eius (Vulg. Enadad) filius Bavai, princeps dimidiae partis Ceilae vici, pariter in aedificandis moenibus occupatus erat (Neh. 3,48).

HENOCH (הֵנֶּךְ, Ἔνοχ). Eo nomine complures viri vocantur, ex quibus celeberimus est

1. Henoch, filius Iared et pater Matusalae quem genuit annos 63 natus. Post eius nativitatem vixit annos trecentos (Gen. 5,18 s.; 1 Par. 4,3; Luc. 3,37). Insigni encomio eius laudatur pieetas: ambulavit cum Deo et non apparuit quia tulit eum Deus (Gen. 5,24). Cum ad reliquos omnes addatur clausula: et mortuus est, quae deest apud Henoch,

satis indicatur eum non esse mortuum. Id insuper apparet, cum dicatur: quia tulit eum Deus, quae dictio pariter adhibetur 4 Reg. 2,3. 9. 10 de Elia. Et confirmatur Eccli. 44,16: Henoch placuit Deo et translatus est (in paradisum, additur in Vulg.) et 49,16: nemo natus est in terra qualis Henoch; nam et ipse receptus est a terra (ἀνελγόθη ἀπὸ τῆς γῆς, dum 44,16 dicitur sensu eodem οὐτε πέτετο). Clarissime quoque loquitur apostolus: fide Henoch translatus est ne videret mortem et non inveniebatur, quia translulit eum Deus; ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo (Hebr. 11,5). Eius traditionis vestigium deprehendunt quoque apud Berosum, qui de Xisuthro scribit eum iam non esse visum, vocem autem ex aere factam esse dicentem eum propter pietatem ivisse et cum diis habitare, eiusdemque honoris et uxorem eius et filiam et navis gubernatorem participes esse (cf. Richter, Berosi quae supersunt p. 57; F. de Hummelauer in Gen. 3,24). S. Iudas nos docet quomodo Henoch prophetaverit annuntians iudicium Dei in impiis (Iud. v. 14. 15), quae verba ex apocrypho libro Henoch deprompta esse veteres quidem aliqui, ut Tertullianus, Priscillianus, Augustinus, Hieronymus, et recentiores non pauci affirmant; at merito id negatur. Nam verba illa in librum apocryphum potius ex epistula Iudea inserta sunt; carent enim in texto aethiopico apto nexu; illud: iudicium exercet de is, non habet ad quid ex antecedentibus referatur; insuper non constat librum illum apostolica actate iam extitisse (cf. Cornely, Introd. I. n. 76, ed. 2 p. 222). Quare dicendum erit Iudam verba illa ex traditione Iudeorum orali hausisse (cf. Cornely, Introd. III. p. 657).

2. Filius Cain; Cain aedificavit civitatem quam in honorem filii appellavit Henoch (Gen. 4,17. 18). Quandonam Cain urbem aedificaverit, cur non suum, sed filii nomen ei imposuerit, ubinam Babylonii urbem Henoch extitisse reputaverint, vide apud F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 187-9.

3. Nepos quidam Abraham, filius Madian (Gen. 25,4; 1 Par. 4,33).

4. Filius Ruben primogenitus, uti videtur, cum ubique primo inter filios loco recensetur (Gen. 46,9; Ex. 6,14; 1 Par. 5,3), a quo familia descendit Henochitarum (Num. 26,3).

HENOS v. ENOS.

HEPHER (חֵפֶר, Ὁφέρ). **1.** Unus ex posteris Manasse, filius Galaad et pater Salphaad, progenitor Heperitarum (Num. 26,32; 33; 27,1; Ios. 17,2, 3).

2. Unus ex filiis Assur et Naarae in genealogia Iuda 1 Par. 4,6 (LXX Ἡεψλ).

3. Unus ex heroibus davidicis, qui cognominatur Mecherathites (1 Par. 11,36; LXX Θεοφόδωρος per fusionem duorum nominum) et cuius nomen loco parallelo 2 Reg. 23,34 excidit (v. AASBAI).

HER (חֵר, Ἡρ). **1.** Filius primogenitus Iuda patriarchae ex filia hominis Chananaei Sue, matrimonio iunctus cum Thamar, sed nequam in conspectu Domini, quapropter a Domino oceisis est (Gen. 38,3-7; 1 Par. 2,3); mortem obiit in terra Chanaan, antequam Israel in Aegyptum descenderet (Gen. 46,12; Num. 26,19). Quae eius nequitia fuerit, non indicatur, sed fortasse colligi potest ex eo, quod matrem chanaeiam habuit; Chananaei enim abominationibus idololatriae dediti erant.

2. Heri vel Her (חֵר, Ἡρδις, Ἡρδει), filius Gad, progenitor Heritarum (Gen. 46,16; Num. 26,16).

3. Filius Sela filii Iuda (1 Par. 4,21).

4. Her, qui fuit Iesu in genealogia Christi (Luc. 3,28).

HERACLITUS (Ἡρακλεῖτος), philosophus graecus, Epheso oriundus, circa annum 500 a. Chr. ad quem refertur locutio proverbialis 2 Petr. 2,22 εἰς λουσμένη εἰς κύλιτσμα βορδόρου.

Cf. P. Wendland, Ein Wort des Heraclit im Neuen Testamente [Sitzungsber. d. Akad. der Wissenschaften zu Berlin 1898 p. 788-796]; G. A. Mullah, Philosophorum Graecorum Fragmenta, ed. Firmin-Didot I. 310 ss.

HERAN (חֵרָן, Ἡράν), filius Suthala filii Ephraim, progenitor familiae Heritarum (Num. 26,36). Eius nomen in genealogia Ephraim 1 Par. 7,20 s. desideratur.

HERBÆ. **1.** Herba vel herbae in Vulgata variis nominibus hebraicis et graecis respondent: בָּשָׂדָה, בָּול, אַרְתָּה, עַשְׂבָּה, מִרְעָה, נִזְבָּה, שְׁבָּבָה; βοτάνη, γέρότος; quae sensu generaliore varias herbas agrestes et proventus terrae designant neque hic pluribus exponenda sunt.

2. Secundum extrinsecam inter arbores herbasque distinctionem, in S. Scriptura saepius indicatam (Gen. 4,11 s. 29; Ex. 9,23; 10,15 etc.), brevem herbarum biblicarum conspectum addimus iuxta modum, quo arbores fruticesque supra recensuimus (v. ARBORES).

Allium סִלְמָה.

Anethum ἄνθηθον.

Arundo קְנַתְּה; אַלְגָּם.

Borith בְּרִית.

Caepe בְּצָלָה.

Calamus קְנַתְּה; אַלְגָּם.

Carectum אַחֲרִי; סָוִף.

Cicer קִצְרָה.

Circulus אַגְבּוֹן Is. 58,5; v. ARUNDO.

Colocynthides קְלִינְתָּה.

Coriandrum גְּדָרָה.

Crocus כְּרָכְמָה.

Cucumeres קְשָׁאִים.

Cymimum בְּכֻמָּן; אַלְמָנוֹן.

Faba בָּזָל.

Far קְרָבֵל; קְרָבֵץ Lev. 2,14. 16; בְּקָבָה.

Fervens אַגְבּוֹן Job 41,20; v. ARUNDO.

Fistula קְנַתְּה.

Foenum עַבְיוֹר; בְּיכְפּוֹלָה; הַצְּרָר; chald. οὐάτιον Eecli. 14,18 gr. 17; γέρρος.

Fruumentum בְּגַנְבָּה (בר); בְּגַנְבָּה; אַכְלָה.

Nasturtium בְּרַכְמָל; הַגְּבָרִין; חַטִּין; חַטִּין; קְלָמָתְּזָבָעָס; מִתְּאַ; טַדְוָס.

Fucus φύκος.

Galbanus קְלָבָה; חַלְבָּה; אַלְגָּמָנָה.

Gramen גָּרְבָּה; עַשְׂבִּים.

Herba fullonum בֶּרֶיה מַכְבִּיסִים Mal. 3,2; v. BORITH.

Herbae בְּלֹהָה Job 30,4.

Hordeum שְׁעָרָה; שְׁעָרִים; אֲזֵתָא.

Iuncus אַמְּקָה; סֻוּרָה.

Lactucae בְּרַוְיִם.

Legumina גְּרַעַנְיִם; וּרְעַיִם.

Lens עַדְשִׁים.

Lilium שְׁוֹשָׁן; פָּרוּחַ; חַבְצָלָה; שְׁוֹשָׁן; שְׁוֹשָׁנה; אֶתְנוֹן.

Linum בְּדִים; בְּדִים; פְּשָׁתָה; בְּדִים;

Linum פְּשָׁתִים; λίνον; ὄμαδινον; lineus תְּבַדֵּן.

Ex. 28,4.

Mandragorae דּוֹדָאִים.

Mentha מְנַתְּסָמָן.

Migma בְּלִילָה.

Milium דְּלָעָן; גְּסַפְּטָן.

Mundissimae בָּר Job 9,30; v. BORITH.

Nardus גְּרָךְ; גְּרָךְים; נַרְדָּה.

Olus גָּרְבָּה; גָּרְבָּה; λάχανον.

Papyrio סֻוּרָה.

Papyrus בְּמָרָה.

Pelagus סֻוּרָה.

Pepones אַבְטְּחִים.

Porrus חַבְרָה.

Purum בָּר Is. 4,25; v. BORITH.

Refrenans אַגְבָּוֹן Is. 9,13; 49,15; v. ARUNDO.

Ruta אַגְּזָנָנוֹן.

Seirpus גְּבָאָה.

Triticum גְּדִישָׁה (בר); אַכְלָה (acervus triticei); דְּגַן; חַטָּה; שְׁבָרָה; σίτος.

Vicia גְּפָקְמִים; גְּפָקְמָה.

Zizania צִזְאָנָה.

Auctores de herbis biblicis tractantes v. in art. PLANTAE.

3. Herbae sensu magis particulari explicantur in Vulgata hebr. בְּלֹהָה, quae in libro Job eibus hominum miserrimorum dicuntur (Job 30,4); pro eo quod

Vulgata habet « mandebant herbas et arborum cortices », ex textu primigenio proprie vertendum foret « carpentes בְּלֹהָה in frutetis ». Cum LXX interpretibus plerique ἀλιμά exponunt, herbas scil. salsas (בְּלֹהָה, ἀλιμά); ex ordine *Salsolacearum* seu *Chenopodiacearum*, quarum caules teneriores ac folia a pauperibus in salatae modum manducantur (cf. *Theophr. Hist. pl.* IV. 16,5; *Caus. pl.* V. 13,4; VI. 10,5; *Dioscur. Mat. med.* I. 120; *Antiphanes ap. Athen.* 4 p. 161, al.). Ex variis speciebus, quae ita in eibum adhibentur, in Oriente praesertim inveniuntur *Chenopodium album* Linné et *Atriplex halimus* L., illa quidem ubique, sicut in nostris regionibus, communissima, haec vero in litora maris Mediterranei et circa mare Mortuum haud rara, atque etiam in Coelestria reperta (*Boissier, Post.* Praeter caules et folia autem nostra actale maxime etiam semina variarum specierum Chenopodii, et praesertim tempore famis, in Rossia eibum pauperum suppeditant, atque in America meridionali (Chile, Bolivia, Peru etc.) propter hunc seminum usum *Chenopodium Quinoa* Linné, Chenopodio albo simillimum, ubique colitur et vel tritico equiparatur. Eundem vero usum Chenopodii albi etiam antiquis notissimum fuisse, ex maxima copia seminum huius speciei concludere licet, quae in constructionibus sublimieis helveticis inventa est atque ad panes conficiendos inserviebat. Quare verba Job vel de caulibus ac foliis, vel de seminibus Chenopodii albi vel similis speciei satis probabiliter exponuntur.

Cf. *E. Boissier, Flora orient.* IV. 901 916; *Leunis-Frank, Synopsis II.* 2 ed. 3 p. 300, 307; *A. de Candolle, Origine des Plantes cult.* 282; *Rud. Virchow in Verhandl. d. Ges. f. Anthropol.* 1892, 506-8; *Buschan ib.* 1893, 228, qui citat *R. Forrer et H. Messikommer, Praehistorische Varia* (1889) p. 9; *R. A. Philippi ib.* 552 s.; *K. Halpern, Die Bestandtheile d. Samens d. Ackermelde, Chenopodium album, etc.*, *Halle* 1893; *G. E. Post, Flora of Syria* 678, 683.

Explicatio data ceteris videtur probabilior, quae malvam (μαλάχη) vel *Corchorum*

olitorium L. vel « sapida » vel « ex rupibus » (כְּרִיָּה) vel alia exponunt; de quibus v. plura ap. Sam. Bochart, Hieroz. I. 872-7, ed. Rosenm. II. 223-9; I. H. Ursinus, Arbor. bibl. 356 s.; M. Hiller, Hierophyl. I. 457-9; O. Celsius, Hierobotan. II. 96 s.; I. D. Michaelis, Suppl. ad lex. hebr. p. 1422 s. 1509-12; Sam. Oedmanu, Verm. Samml. 3,91-4; E. F. K. Rosenmüller, Comment. in Job 30,4; id. Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,114 s.; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible ed. 8. 465 s.; F. Hamilton, Botanique de la Bible 172; J. Smith, Hist. of Bible Plants 73-6; I. Knabenbauer, Comment. in Job 30,4.

L. FONCK.

HERCULES (Ἡρακλῆς), deus praecipuus Tyriorum, a Tyris vocatus *Melqart* i. e. rex urbis (כְּרִיךְ) vel Baal Tyri i. e. dominus (conditor) Tyri, in cuius honorem quinto anno agones Tyri celebrabantur. Cum Antiochus IV. Epiphanes quinquennali agoni ipse adisset, Jason impius Iudeorum pontifex (circa 174-171 a. Chr.) Tyrum misit spectatores a Ierusalem, qui Antiochenenses erant (Θεωρούσες μὲν δὲ Ιερουσαλήμων Ἀντιοχεῖς ὄντας i. e. incœas Iernsalem civitate Antiochenium donatos), qui agonibus interessent et trecentas argenti didrachmas in sacrificium Herculis offerrent; sed ipsis legatis, quos tanti scelebris puduit, precantibus haec pecunia non in sacrificium Herculis, sed in fabricam navium triremium erogata est (2 Mach. 4,18-20; Vulgata non legit *spectatores*, sed peccatores et omittit Ἀντιοχεῖς ὄντας). Ex scriptoribus profanis discimus a coloniis Tyriorum v. g. a Carthaginensibus legatos Tyrum mitti solitos esse, qui magnis festivitatibus spectatores interessent et in honorem Herculis dona offerrent.

Cf. P. Scholz, Goetzenfest und Zaubерwesen 1877 p. 197 ss. (§ 19); Movers, Die Phoenizier I. 385 ss.; V. Bernard, De l'origine des cultes accadiens, Paris 1894 p. 253 ss.

HERED (Num. 26,40) idem atque Addar (vide s. v.).

HERED urbs v. ARAD.

HEREDITAS, HERES. Solum filii ex uxoribus liberis nati heredes honorum

paternorum esse poterant. Id iam ex historia Abraham colligitur; Sara enim dicit de Ismael: non erit heres filius ancillae cum filio meo (Gen. 21,10); Isaac est heres (Gen. 24,36; 25,5); filius autem concubinarum largitus est Abraham munera (Gen. 25,6). Similiter filii legitimi Galaad dicunt ad lephite: heres in domo patris nostri esse non poteris, quia de altera matre natus es (Iud. 4,2; erat quippe lephite filius mulieris meretricis). Filii quidem Iacob omnes videntur habiti esse pares; nam tribus secundum eorum nomina designatae non inter se gradu quodam dignitatis distinguebantur. Sed ratio esse potest quod uxores eius liberae, Rachel et Lia, ipsae marito suo famulas suas tradiderunt uxores (Gen. 30,3. 9), ut filii famularum censerentur quasi filii uxorum, sicut Rachel dicit: ut habeam ex illa filios. Inter filios heredes primogenitus ampliorem accipiebat parlem, scil. duplēm eius quae aliis contingebat; atque lege provisum erat, ne filius primogenitus uxoris minus dilectae sua duplice parte privaretur in utilitatem filii uxoris dilectae (Deut. 21,15-17). Sed primogenitus propter crimen patratum suo iure excidere potuit; ita v. g. Ruben amisit primogenita (1 Par. 5,1); Esau illa vendidit, quae utique postea recuperare desideravit: at frustra; qua in re tamen peculiaris Dei ordinatio intervenit (cf. Gen. 25,23. 31; 27,34; Rom. 9,10-13). Quo ordine hereditas, si filii non adessent, ad propinquos devolvenda sit, exponitur Num. 27,8-11; et primo quidem heres est filia; ea deficiente succedunt fratres patris, qui si non adsunt, succedunt patru. Filiae itaque tum solum heredes scribantur, si pater non filios reliquerit; quae filiae heredes inibentur nubere viris suae tribus et cognationis, ne commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum (Num. 27,1 ss.; 36,6-12; Ios. 17,3). Verum poterant accipere munera a patre, cum darentur in matrimonium (cf. Ios. 15,18 s.); immo filiabus Job data est a patre hereditas inter fratres snos (Job 42,15). Quare videtur patribus relicta esse libertas quaedam de bonis ac possessione disponendi; id quod etiam innui videtur

dictione illa : dispone domui tuae (Is. 38,1; cf. 2 Reg. 17,23). In libris Veteris Testamenti non sit mentio testamenti scripti; verum quae quis post mortem suam fieri vult, filio mandat (cf. 3 Reg. 2,1 s.); in novo foedere testamenta scripta nota esse indicatur (Hebr. 9,17; cf. Gal. 3,15). Si quis absque liberis mortuus fuit, tamen non statim fratres eius in hereditatem succedebant; sed quando spes erat fore ut uxor mortui posset parere, frater mortui eam debuit ducere, ut suscitaret mortui semen et heredem, quae est lex leviratus (Deut. 25,5; cf. Matth. 22,24; Marc. 12,19; Luc. 20,8).

Porro terra quam Deus populo suo tradidit appellatur quoque hereditas; item pars illa regionis quae atlicui tribui contigit; cf. Lev. 20,24; Num. 32,18; 33,54; Deut. 3,18 etc., quibus in locis hereditas, uti re ipsa patet et ex hebr. consequitur, notione possessionis usurpatur. Eadem notione populus quoque Israel et terra Chanaan dicitur hereditas i. e. possessio, proprietatis Domini Deut. 4,20; 9,26. 29; 1 Reg. 26,19; 2 Reg. 20,19 etc. Atque ipse quoque Dominus, utpote bonorum omnium largitor, dicitur pars et hereditas suorum. Ita imprimis ratione habita sacerdotum et levitarum : dixit Dominus ad Aaron : in terra eorum (tiliorum Israel) nihil possidebitis nec habebitis partem inter eos; ego pars et hereditas tua in medio tiliorum Israel (Num. 18,20) et : Dominus ipse est hereditas eorum (Dent. 18,2); similiter : sacerdotum Domini est eorum hereditas (Ios. 18,7). Dein etiam eodem nomine vocatur a piis Israelitis : Dominus pars hereditatis meae (Ps. 13,3). Inde consequitur quod filii Dei etiam appellantur heredes Dei : si autem filii ei heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi (Rom. 8,17; Gal. 4,7) et Christus ideo mortem dicitur degluttivisse; ut vitae aeternae heredes efficerentur (1 Petr. 3,22). Eodem modo bona cœlestia, gloria aeterna dicitur hereditas; ita hereditas salutis, aeterna hereditas, divitiae gloriae hereditatis, hereditas incorruptibilis (Eph. 1,18; Hebr. 1,14; 9,15; 1 Petr. 4,4). Et quod in Vulgata dicitur Matth. 5,4 : beati mites,

quoniam ipsi possidebunt terram, graece aptius ολησοντας τους, hereditabunt (regnum) scil. messianum, cuius pignus erat terra Chanaan; cf. Ps. 36,9. 11. 22. 29; Is. 57,13; 65,9).

I. KNABENBAUER.

HEREDITAS GETH vide s. v. MORASTHITES.

HEREM (Esdr. 10,31; Neh. 3,11) v. HARIM 2.

HERES ascensus (הָרֶס ^{בְּגַלְגָּלָה}) ad orientem Iordanis haud procul a Soccoth (Iud. 8,13). Vulgata vertit הָרֶס בְּמִעֵילָה ante solis ortum, LXX ἀπὸ ἐπάνωθεν [τῆς παρατάξεως] Ἀρέτα, Αἱπὸ ἀναβάσσως Ἀρέτα, Aquila ἀπὸ ἀναβάσσως τοῦ δρυμοῦ, Symmachus ἀπὸ ἀναβάσσως Ἀρέτα (? ὁρους).

HERI (Gen. 46,16) v. HER 2.

HERINACEUS (melius erinaceus, al. irenaceus) dicitur in Ps. 103[104], 18 hebr. ἔρηξ, quod alibi choerogryllus (v. s. v.) explicatur.

HERMA urbs v. HORMA 1.

HERMAS (Ἐρμᾶς) christianus Romæ degens, quem S. Paulus salutat Rom. 16,14; eius nomen originem graecam innuit. Hunc aliqui Patres (S. Ireneaus, Tertull., Origenes) putaverunt esse auctorem libri *Pastor Hermae*, de cuius canonicitate gravis quaestio agebatur exeunte saeculo secundo, sed teste Fragmento Muratoriano (lin. 73-77) *Pastor* conscriptus est Romæ ab Herma fratre Pii I. Summi Pontificis, qui circa a. 150 p. Chr. cathedram romanam occupabat et hanc sententianu multi recensiones amplectuntur aliis contradicentibus. Sed haec quaestio historiae ecclesiasticae relinquenda est. Hermas a S. Paulo salutatus in Martyrologio romano Sanctis accensetur die 9. Maii.

HERMES (Ἐρμῆς) christianus in eodem versu cum Herma a S. Paulo salutatus (Rom. 16,14). Addit *Calmetus*, Diction. : « e 72 discipulorum numero et Dalmatiae episcopus, si Graecis credamus ».

HERMOGENES (Ἐρμογένης), christianus ex Asia minore, de quo S. Paulus

ex captivitate romana seribit : Aversi sunt a me omnes, qui in Asia sunt, ex quibus est Phigelus et Hermogenes (2 Tim. 1,13).

HERMON (הַרְמוֹן, Αερμόν). Etymon a *Geseuio* explicatur prominens montis vertex ex arab. *kurmum*. Aliud etymon a devovendo legitur apud S. Hilarium in Ps. 133 : « Hermon mons... cuius interpretatio Anathema est... Fertur autem id, de quo etiam nescio cuius liber exstat (scil. liber Henoch 6), quod Angeli conenpiseentes filias hominum, cum de caelo descenderent, in hunc montem maxime excelsum convererint ». — In Vet. Testamento Hermon mons constitutur terminus septentrionalis Palæstinæ transiordanicae longe lateque conspicuus (Deut. 3,8; 4,48; Jos. 11,47; 12,1; 13,5; 1 Par. 5,23), ita quidem ut ipse Hermon comprehendatur intra fines Og regis Basan (Jos. 12,4) et etiam intra fines Israelitarum seu dimidiaæ tribus Manasse (Jos. 13,11). Ad radices montis Hermon Ilevaeos habitasse docemur Jos. 11,3. De quibusdam locis modo citatis v. BAALGAD et BAAL HERMON. — Aliis nominibus Hermon vocatur Deut. 3,9 apud Sidonios Sarion (שׂרִיּוֹן, Σανιρ), apud Amorrhæos Sanir (שׂנֵר, Σαννίρ); utrumque etymon explicandum videtur *thorax*, *lorica* a montis similitudine cum thorace vel lorica (*Gesenius*). Tertium nomen adiicitur Deut. 4,48 : Sion (שׁוֹנֵךְ i. e. elatus, Σηδών), quod cum Sion (שׁוֹנֵךְ) hierosolymitano nihil commune habet. Nomen שׂרִיּוֹן etiam legitur Ps. 29,6 hebr. : El saltare fecit eos sicut vitulum Libanum et Shirion sicut filium unicornium (aliter Vulgata et LXX). Utrum assyriacum *Sirara* (cf. *Schrader*) sit mons Hermon necne, dubitari potest. Aliud nomen Sanir legitur Ez. 27,5 et praeterea etiam iuxta nomen Hermon ab eoque distinctum 1 Par. 5,23 et Cant. 4,8; est igitur Sanir pars Antilibani eaque septentrionalis, quam Arabes (*Abulfedū*, Tab. Syriæ ed. *Köhler* p. 164) *Sanir* appellant, a septentrione Damasci sita inter Heliopolim (*Ba'albek*) et Emesam (*Homs*). Apud Assyrios Sanir legitur *Saniru* et designatur vertex

in introitu Libani (*Delitzsch, Schrader*).

Hermon hodie vocatur *Djebel el-Sheikh* i. e. mons auctæ proiecti seu albis capillis ornati, alio nomine *Djebel el-Teldj* i. e. mons nivis. Ab Antilibano per profundam vallem *Wādi el-Qarn* separatur et inde per septem fere horas meridiem et nonnihil occidentem versus protenditur. Culmen tres vertices distinctos habet quorum septentrionalis et meridionalis circa 500 passibus inter se distant et fere 2800 m supra mare ascendunt; occidentalis vertex aliis duobus circa 30 m inferior est. Hieme Hermon multa nive tegitur, quæ aestate quoque in faucibus reconditis conservatur; teste S. Hieronymo (Onom. ed. *Lag.* 90,14) aestivæ nives de monte Hermon Tyrum ob delicias deferri solebant et Israëlitæ iisdem refrigeriis fructos esse innuitur Prov. 23,43 : sicut frigus nivis in die messis, ita legatus fidelis etc. A monte Hermon descendunt aquæ Iordanis et Pharphar (*Nahr el-A'wadj*). Celebratur quoque Ps. 132[133],3 ros Hermon, cuius incunditæ illustrat Psalmista, quam incundum sit habitare fratres in unum. Ex multis et variis arboribus, quæ hodie Hermonem contingunt (ut quercus, amygdalus, prunus, cerasus, pirus, iuniperus excelsa et quæ rarior est, iuniperus drupacea praeter virgulta plurima), in S. Scriptura nominatur sola cypressus de Sanir, quæ a Tyriis navium tabulatis adhibebatur (Ez. 27,5); Sapientia quoque Eccli. 24,17[13] describitur exaltata quasi cypressus in monte Sion (ἐν ὅρεστι Λερνῶν). Leones et pardii cubilia habebant in Sanir et Hermon (Cant. 4,8); leones quidem disparuerunt, sed inveniuntur pardus, ursus syriacus, lupus, vulpes aliaeque ferae. In Ps. 88 [89],13 Thabor (in terra eisiordanica) et Hermon (in terra transiordanica) cum aquilone et meridie associantur, ut enarrant gloriam Creatoris.

Ruinae, quæ in vertice meridionali cernuntur, vestigia sunt templorum Baal, quibus mons et tota circum regio abundabat. Ituc spectat quod Eusebius (Onom. ed. *Lag.* 217,49) auditu compertum refert Hermonem ab ethniis sacrum haberi; hunc Eusebii locum reddit S. Hieronymus (l. c. 90,21) : « Dicitur

esse in vertice eius insigne templum, quod ab ethniciis cultui habetur, e re-gione Paneadis et Libani ». Ad hunc cultum falsorum numinum respicere videtur S. Hilarius in Ps. 433 : « Certe hodie gentes montem hunc profana religione venerantur et interpretationem nominis sui, quod est Anathema, ipsa illa impiae superstitionis sede testan-tur ».

Prospectus a vertice Hermon latissime patet; orientem versus complectitur planitatem Damasci et magnam partem Syriae, meridiem versus extenditur usque ad *Djebel Haurān* et montana Moab, magnifico circuitu fertur super lacum Tiberiadis, Samāriam, Galilacam usque ad Carmelum, attingit oram maritimam a Carmelo Tyrum usque, conquiescit in Libano, Coele Syria, Antilibano.

A monte Hermon, cuius mentio est in S. Scriptura, distinguendus est Hermon minor, hodie *Djebel Dali* (c. 560 m) inter montes Gelboe et Thabor. Nomen *Hermon-minor* ex multorum opinione originem debet falsae interpretationi Ps. 88[89],13, quo loco Thabor et Hermon una nominantur et mons alter in vicinia Thaboris quaerendus videbatur.

Cf. *Gesenius*, Thesaurus Ling. hebr. s. v.; *Reland*, Palaestina I. p. 322-326; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscript. and Old Test. I. p. 146, 173; *Delitzsch*, Paradies p. 101; *V. Guérin*, Galilée II. 290-295; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899, II. 740, 741; *F. Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 110 s.; *Merrill*, East of Jordan p. 431; *Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 39; *Baedeker-Ben-zinger*, Pal. u. Syrien ed. 5 p. 323 ss.; *J. Dölger*, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 117.

HERMONIIM (הַרְמוֹנִים, Ἡρμωνίαι)

Ps. 41[42],7 est forma pluralis vocis *הַרְמוֹן* significans montana Hermon.

HERODES (Ἡρώδης; in inscriptionibus reperitur Ἡρώδης et Etymologicum magnum habet sub eo nomine Ἡρόδης τῷ ἀπροσγεγραμμένῳ, quam scribendi rationem adoptarunt *Lobeck*, *Westcott* et *Hort*: Ἡρώδης; cf. *Schürer* Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3 l. p. 375; *Gregory*, Prolegomena p. 169; nomen quippe contractum est ex Ἡρώδης. Verum iota

subscriptum in codicibus uncialibus non habetur, sicuti etiam in inscriptionibus iunioribus et in nummis non reperitur, in quibus itaque constanter scribitur Ἡρώδης). In Novo Testamento quattuor viri eius nominis commemorantur: Herodes qui dicitur Magnus, Herodes Antipas, Herodes Agrippa I., Herodes Agrippa II., de quibus itaque ea tractanda sunt, quae ad res in sacris libris narratas spectant. De Herode Philippo v. PHILIPPUS 7.

I. **Herodes Magnus**, filius Antipatri Idumaei, postulantibus Antonio et Octaviano a senatu romano rex Palaestinae nominatus est circa finem anni 40 a. Chr. Adiutus a Romanis anno 37 expugnavit Ierusalem et occiso Antigono adversario regnum capessivit. Exerto inter Antonium et Octavianum bello stetit a partibus Antonii. Antonio in pugna ad Actium devicto Herodes Rhodium navigavit et Octavianum Caesarem adiit sine diademate veste et cultu privato; verum qua erat prudentia ita sibi Octavianum conciliavit, ut Octavianus ei diadema imponeret et postea etiam regno eius adderet regionem fertilem circa Iericho (quam scil. antea debuerat Cleopatrae cedere) et Gadara et Hippo et Samariam et Gazam et Anthedona et Ioppa et Stratonis turrim (cf. *Flav. Ios. Bell. iud.* I. 20,1-3; Ant. XV. 6,7). Ex eo tempore Herodes iam non potest censeri rex socius, sed rex restitus, qui regnum suum debuit gratiae et amicitiae Caesaris. Omnes enim reges qui Antonium adiuerant, si iis regna reddebantur, ab Augusto in ordinem regum restitutorum redigebantur (cf. *Suetonius*, Octav. 48). Erat igitur rex titulo amici Caesaris et quidquid possidebat ex sola gratia Caesaris possidebat. Eiusmodi reges amici, vel, uti quoque appellabantur, socii non aequo foedere, generatim censebantur procuratores Caesaris, vocantur apud Strabonem ὑπάκουοι, inservientes apud Tacitum, in fide et clientela apud Sallustium (cf. *Aberle*, Theolog. Quartalschrift 1874 p. 668). Quae res attendenda est; inde enim palet omniuno falsum esse quod aliqui contendunt descriptionem ab Augusto imperatam (Luc. 2,4) non potuisse extendi ad Palaestinam quippe

quae Herodi regi socio esset attributa (*Schürer* l. c. p. 523. 326). Verum in quantum Herodes subiectus fuerit nutui et arbitrio Caesaris, ex aliis quoque sat- tis elucet: debebant Iudei iurare se Caesaris rebus fauturos esse (Ant. XVII. 2,4); non inveniuntur nummi ab Herode eusi nisi aerei, uti *Schürer* l. c. p. 403 concedit; iam vero si ei non concede- batur ius euendi nummos aureos et argenteos, documento est eum fuisse Caesaris subiectum: porro sine venia Caesaris ei non licuit bellum gerere, neque in filios rebelles animadvertere; debuit tributum solvere; testamentum eius debuit auctoritate Caesaris confir- mari; insuper si teste Philone (legat. ad Cai. 36. 40) sacrificium quotidianum pro Augusto in templo offerebatur, eo ipso protiebantur Iudei se esse Augusto subiectos (cf. Esdr. 6,10; Bell. jud. II. 47,2; *Wieseler*, *Beiträge* p. 92; *Knaben- bauer*, *Comment.* in *Lucam* p. 108 ss.).

Cum ad eum venissent magi ab oriente dicentes: ubi est qui natus est rex Iudeorum? turbatus est et omnis Iero- solyma cum ipso (Matth. 2,2. 3). Quae narratio plane congruit eius moribus. Neque enim erat in sciis suam dominandi rationem multis esse exosam. Quare ab initio regni caedibus in adversarios sae- vire non cessabat. Ita urbe politus quadriginta quinque viros nobiles ex iis qui a partibus Antigoni stererant interfecit: mox Aristobulum, fratrem Mariamnes uxoris suae, in balneo extin- guendum curavit, dein Hyrcanum II., immo etiam uxorem Mariamnen inter- mit et Alexandram, Hyrcanum filiam, et filios Babae et Costobarum; ultimis quoque vitae annis saeviebat in eos quos sibi insidias strenere suspicabatur; ita filios suos Alexandrum, Aristobulum, Antipatrum perimi iussit (*Flav. Ios. Ant.* XV. 1,2; 3,3; 6,3; 7,4-6. 8; 7,10; XVI. 11,2-7; XVII. 7); pariter occidit multos pharisaeos qui fore praedixerunt ut ipse et eius progenies decreto Dei imperium amitterent aliosque ex sua familia qui cum iis consenserant (l. c. XVII. 2,4). Qui igitur tot caedes com- misit, suspicione inductus ne quis sibi Iheronum eriperet, is profecto eliant eo modo egisse censendus est quo apud

Matthaeum narratur. Simulatione usus a magis postulat, ut sibi puerum regem quem reperissent indicarent. Tum quo certius eum perimeret, omnes pueros a bimatu et infra (secundum tempus stel- lae a magis visae) in Bethlehem et re- gione circumiacente occidi iussit (Matth. 2,8-16). De hac puerorum caede Iosephus quidem nihil refert; verum eius silentium facile explicatur. Nam ea quae ad Christum spectant generatim silentio premit; dein inter ceteras regis crudelitates haec caedes paucorum infantium non tanti aestimari potest, ut eius memoria debuerit ceteris rebus gestis inseri; insuper ultimo Herodis tempore tot sacrifia eius et furor insani documenta edita sunt, ut eius rei memoria maioribus illis facinoribus de- leta esse videatur (cf. *Knabenbauer*, *Comment.* in Matth. ed. 2 l. p. 443).

H. Herodes Antipas, filius Herodis Magni et Malthaces, cum regnum Hero- dis patris divideretur, litulo tetrarchae accepit Galilaeam et Peraeam. Duxerat uxorem filiam Aretac regis Arabum; verum captus amore Herodiadis, uxoris fratris sui Philippi, filii Herodis ex Mariamne filia Simonis pontificis, filiam Arelae ejecit et Herodiadem incestis nuptiis sibi copulavit. De quo scelere a Ioanne Baptista reprehensns Herodes eum tenuit et posuit in carcere in arce Ma- chaerunte (cf. *Flav. Ios. Ant.* XVIII. 5,1. 2). Mortem Baptiste Herodias postula- bat; diutius resistebat Herodes, partim timens populum, qui Ioanni ut prophetae adhaerebat, partim sciens eum virum sanctum quadam eius reverentia et timore retinebatur, ne mulieris odio caedem concederet, immo libenter Ioannem audiiebat eiusque monitis de multis quae fecerat reddebatur anxius ($\gamma\pi\delta\varphi\iota$, Marc. 6,20; cf. Matth. 14,3). Sed odium et astutia muliebris exploravit opportuni- tatem qua induceretur licet reluctans, ut censorem molestum interimeret; de qua occasione narrant Matth. 14,6 et Marc. 6,21. Herodes vino et voluptate temulentus insanam dedit pueræ saltati- trici promissionem: quidquid petieris, licet dimidium regni mei etc., eamque iuramento firmavit et falso pudore duci- tus ne verbum retractare videretur,

impiae postulationi mulieris acquievit.

Quomodo de eo facinore conscientiae stimulis agitaretur, plane apparuit cum audiens de Iesu miraculis existimaret Ioannem a mortuis resurrexisse (Matth. 14, 2; Marc. 6,14; Luc. 9,7); aulicis autem varia de illo miraculorum patratore indicantibus quaerebat Iesum videre (Luc. 9,9), neque tamen vidit; immo mox Iesum quoque interimere voluisse videtur; Iesus enim pharisaeis id affirmantibus respondit: dicite vulpi illi etc. (Luc. 13,32). Iesum tandem vidi, cum Pilatus Iesum captivum ad eum mitteret, ut de Galilaeo princeps Galilaeae sententiam ferret; at quia Iesus multis eius interrogationibus ne unum quidem verbum reposuit, eum sprexit cum aulicis et illusit indutum veste alba et remisit ad Pilatum (Luc. 23,11). Ut icedens postulationi Herodiadis sanguine Ioannis fuso crimine se maculavit, ita eiusdem mulieris importunitate exitium ei paratum est. Nam illius ambitione inductus ab Imperatore Caligula titulum sibi regium exspectavit; sed accusatus apud Imperatorem damnatus est perpetuo exilio, Lugduno Galliae oppido ei ad habitandum assignato (cf. *Flav. Ios.* Ant. XVIII 7, 2). Vide s. v. HERODIAS.

III. Herodes Agrippa I. filius Aristobuli et Berenices (filiae Costobari et Salomes, Ant. XVIII. 5,4) et nepos Herodis Magni, Romae educatus convictore quotidiano et familiariter usus est Druso, Tiberii Imperatoris filio. Mortua matre Berenice facultates suas partim luxuriose vivendo prodegit partim immodica largitione profudit; ad inopiam redactus Roma decessit. Ope Herodiadis sororis suae ab Herode Antipa aliquid nactus est subsidii; inimiciis autem cum eo exortis se contulit Antiochiam ad Flaccum, qui tunc Syriam administrabat. Mox repetuit iter romanum, propter plurimum aes alienum a creditoribus vexatus. Ab Imperatore Tiberio in secessu Capream benigne suscepimus familiaritatem iniit cum Caio Caligula et apud eum plurimum in gratia profecit: quare sperans fore ut a Caligula divitiis et beneficiis iuvaretur dixit se Deum precari ut Tiberius Caio omnino digniori quam primum imperio cederet. Id quod Tibe-

rio nuntiatum est, qui Agrippam vinciri et in carcerem detrudi iussit. Verum post sex menses Tiberius obiit et Caligula Agrippam non solum vinculis solvit, sed etiam tetrarchiam Philippi et Lysaniae et titulum regium ei contulit et pro catena ferrea ei auream eiusdem ponderis donavit. Et cum Antipas a Caligula esset exilio multatus, Agrippa tetrarchiam eius pariter accepit circa annum 40 p. Chr. (cf. Ant. XVIII. 6,1 s.).

Agrippa qui eousque vitam satis dissolutam degerat, cum rex Hierosolyma pervenisset, victimas pro graftiarum actione immolavit, ita ut nihil lege praescriptum omiserit, unde et multis nasiracos tonderi praceperit et illam catenam auream intra conceptum templi supra gazophylacium suspendit, ut documento esset Deum solere ea quae occiderant erigere (Ant. XIX. 6,1) et se legis observantem exhibuit; « libenter et assidue Hierosolymis degebat et patriarchum institutorum custos erat religiosus adeoque se ipsum in omnibus mundum servabat neque diem unquam unum intermittebat quin sacrificium ex lege offerret » (I. c. 7,3). Hac ostentatione pietatis Iudeorum animos qui Iudiaci imperium aegre cerebant sibi conciliare ac devincire studuit. Eadem ratione Christianos persecuti et vexare coepit; nam Act. 12,1 misit Herodes rex manus, ut affligeret quosdam de ecclesia; occidit autem Iacobum fratrem Iohannis gladio; videns autem quia placaret Iudeis, apposuit ut apprehenderet et Petrum etc., qui eius potestati miraculo estereptus. Quam mortem obierit narratur Act. 12,20-23, atque simili modo referit *Iosephus* (Ant. XIX. 8,2): in urbe Caesarea spectacula edidit in honorem Caesaris; secundo spectaculorum die veste indutus tota ex argento admirabili opere contexta processit in theatrum primo diluculo. Ibi argentum solarium radiorum ictibus illustratum mirum in modum resplendebat; moxque adulatores alii aliunde clamabant Deum appellantes diceentesque: propitius nobis esto et licet hactenus te veluti hominem reveriti sumus, in posterum te mortali sorte maiorem habebimus. At rex neque illos obiurgavit neque impiam eorum adulacionem

reiecit... moxque cordicitus dolebat; accesserunt ventris cruciatus a principio vehementissimi.., continnis per quinque dies ventris doloribus confectus vitam finivit annum agens 54. Post eius mortem a Caesare missus est Cuspius Fadus qui Iudeae totiusque regni praeses esset (Ant. XIX. 9,2); Palaestina a procuratore romano deinceps administrabatur attributa provinciae Syriæ.

IV. Herodes Agrippa II., filius Agrippæ I., cum pater diem obiret, annos natus erat septemdecim. Claudius Caesar quidem in animo habuit ei regnum tradere paternum; al liberti et amici dissuaserunt monentes periculosum esse adolescentulo committere tantum regnum (Ant. XIX. 9,2). Claudius postea c. an. 50 ei dedit parvum regnum ad montem Libanum, regnum scil. Chaleidis, quod Herodes, eius patruus, tenuerat. Verum mox, anno 53, pro hoc regno accepit tetrarchiam Philippi (i. e. Bataenæam, Trachonitidem, Gaulanitidem) et tetrarchiam Lysaniae (Abilam) et eparchiam Vari (Bell. iud. II. 12,8; Ant. XX. 7,1), quæ quaedam ad montem Libanum regio fuisse videtur. Praeterea a Nerone Imperatore accepit partem quandam Galilææ, Tiberiadem et Taricheas, Iuliada Perææ urbem et vi eos qualtuordecim in vicinia eius positos (Ant. XX. 8,4) et Abilam in Peræa (Bell. iud. II. 13,2). De eo eiusque sorore Bernice mentio fit Act. 23,13. Cum enim Agrippa venisset Caesaream ad salutandum Festum, procuratorem Iudeæ, Festus, ignorans quid de Paulo Romanam scribebat, Agrippam consuluit. Agrippa ipse Paulum videre cupiebat et coram Agrippa et Festo Paulus de vita sua et doctrina Christi reddidit rationem (Act. 23,13-26, 32). Paulus argumentatione sua id effecit, ut Agrippa diceret: in modico suades me christianum fieri. Festo autem dicebat; dimitti poterat homo hic, si non appellasset Caesarem. Ceterum vide s. v. BERNICE.

I. KNABENBAUER.

V. Schema chronologicum dynastiae herodianæ.

1. *Initia dynastiae.* Cf. Flav. Ios. Ant XIV. 1,3-16,4; Bell. iud. I. 6,2-18,3.

Annis 67-63 a. Chr. (687-691 ab U. c.) Aristobulo II. regnante Antipater, filius Antipæ (Antipatri) praefecti Idumææ tempore Alexandri Iannæi et pater Herodis Magni, favebat partibus Hyrcani II., qui erat frater Aristoboli II.

Anno 63 (691) Pompeius Hierosolyma occupat.

Annis 63-40 (691-714) Hyrcano II. regnante ad honores ascendunt Antipater eiusque filii Phasael et Herodes. Post pugnam ad Pharsalam (die 9. Aug. anni 48) et mortem Pompeii (die 28. Sept. anni 48) Hyrcanus II. et eius amicus Antipater statim partibus Caesaris favent.

Anno 47 vel 46 (707 vel 708) Phasael Hierosolymis, Herodes in Galilæa duces ($\sigmaτρατηγοι$) constituuntur. Herodes Coele-syriae praeficitur a Sexto Caesare Syriæ praeside et iterum a Cassio (post necem Caii Iulii Caesaris die 15. Martii anni 44).

Anno 43 (711) Antipater veneno interficitur.

Post pugnam ad Philippos (autumno anni 42) Phasael et Herodes coram Antonio a Iudeis accusantur, sed ab eodem Antonio tetrarchæ Iudeæ nominantur autumno anni 41.

Anno 40 (714) magna invasio Parthorum. Hyrcanus II. mutilatur et captivus abducitur; Phasael morte violenta abripitur; Antigonus filius Aristoboli II. rex et pontifex declaratur. Herodes a fugiens ad Antonium et Octavianum Romanum contendit et a senatu romano rex Iudeæe creatur.

Annis 40-37 (714-717) Antigono regnante Herodes bellum gerit, in quo ipsius frater Joseph ab Antigono vietus occiditur; anno 37 dum Hierosolyma ob-sidet, Herodes Samariam profectus nuptias celebrat cum Mariamne nepti Hyrcani II.; Hierosolyma expugnat (circiter mense Iulio). Antigonus Antiochiae securi perentitur ex mandato Antonii (cf. Ant. XV. 1,2).

2. Regnum Herodis Magni. Cf. Flav. Ios. Ant. XV. 1,1-XVII. 8,1; Bell. iud. I. 18,4-33,8.

Anno 37 (717) Herodes primos amicos Antigoni interficit.

Anno 36 (718) Hyrcanus II. a Parthis dimissus ad Herodem rediit et honorificestissime excipitur.

- Anno 33 (719) ineunte Herodes Aristobulum III., Mariammes uxoris suae fratrem, pontificem constituit et exeunte eodem anno mox post festum tabernaculorum Ierichunte in piscinam immersum occidit.

Anno 34 (720) Ioseph, maritus Salomes sororis Herodis, necari iubetur. Cleopatra, cum ab Antonio oram phoeniciam Tyro ac Sidone exceptis et partes Arabiae ac Iudeae impetrasset, Herodem invisit.

Anno 31 (723) post victoriam Octavianum Augusti ad Actium (die 2. Sept.) illius partes tuerit Herodes contra gladiatores Antonii.

Anno 30 (724) Herodes Hyrcanum II. occidit, Rhodum contendit ad Augustum ab eoque rex confirmatur, Augustum in Aegyptum proficiscentem apud Ptolemaida honorifice excipit; autumno eius anni in Aegyptum iter facit et ut amicus colloquitur cum Augusto, qui ei Iericho restituit eiusque regno addit Gadara, Hippo, Samariam, Gazam, Anthedona, Ioppen, turrim Stratonis (Caesaream Palaestinae).

Anno 29 (725) exeunte Mariamme uxor Herodis suppicio capitis afficitur.

Anno 28 (?) Alexandra filia Hyrcani II. et mater Mariammes suppicio punitur.

Anno 25 (729) morte multantur Costobarus, secundus maritus Salomes sororis Herodis, et filii Babae, qui cum familia Hasmonaeorum videntur coniuncti fuisse.

Anno circiter 24 (730) Herodes uxorem ducit Mariammen filiam sacerdotis, quem eodem tempore pontificem nominat.

Anno 23 (731) Alexander et Aristobulus filii Mariammes prioris Romam mittuntur.

Anno 20 (734) Pheroras, frater Herodis, tetrarcha Peraeae nominatur.

Anno 18 vel 17 Herodes primum iter romanum instituit et filios reducit.

Anno t4 (740) incipiunt discordiae inter Herodem et filios Mariammes, Alexandrum et Aristobulum. Antipater, filius Doris, primae uxoris Herodis, patri reconciliatus ad aulam regiam iterum admittitur.

Anno 13 (741) Antipater Romam mittitur.

Anno 12 (742) Herodes secundum iter romanum instituit cum filiis suis Alexander et Aristobulo, quos coram Augusto accusat. Aquileiae Augustus litigantes reconciliat. Antipater cum illis in Iudeam revertitur.

Anno 10 vel 9 Herodes tertium iter romanum instituit.

Anno 8 (?) Herodes Alexandrum et Aristobulum in vincula coniicit, litteris eos laesae maiestatis apud Caesarem accusat eoque annuente, ut de filiis pro arbitrio statueret, illos Samariae (Sebaste) strangulari iubet.

Anno 6 (?) Antipater Romam proficitur. Herodes primo testamento successorem sibi constituit Antipatrum vel, si hic ante ipsum moriatur, Herodem (Philippum) filium Mariammes alterius.

Anno 5 (749) Pheroras frater Herodis moritur; Antipater in Iudeam revertitur, accusatur, in vincula coniicitur. Herodes morbo correptus secundo testamento successorem sibi constituit Antipam filium natu minimum ex Malthace Samaritana genitum.

Anno 4 (750) Herodes, potestate ab Augusto accepta de filio supplicium sumendi, Antipatrum interfici iubet; tertio testamento Archelaum, filium natu maiorem Malthaces Samaritanae, regem constituit, eius fratrem Antipam tetrarcham Galilaeac et Peraeae, Philippum filium Cleopatrae Hierosolymitidis tetrarcham Gaulanitidis, Trachonitidis, Batanaeae, Paniadis; quinto post occisum Antipatrum die Herodes Ierichunte moritur.

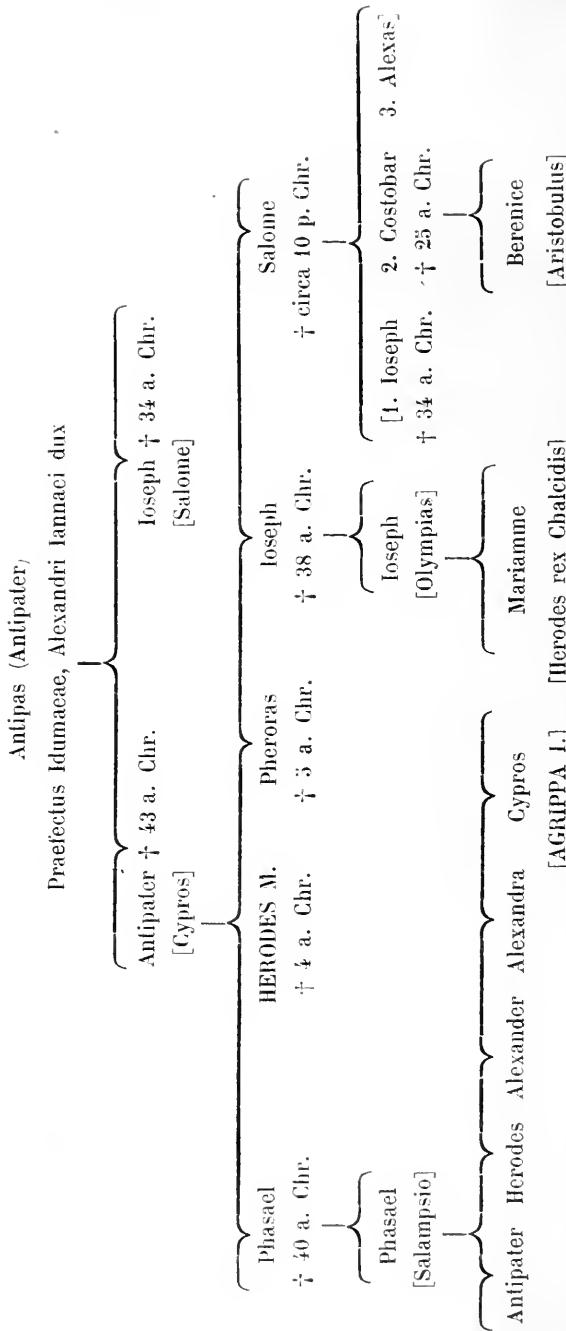
3. Successores Herodis Magni. Cf. Flav. Ios. Ant. XVII. 9,1-XX. 9,7; Bell. iud. II. 4,1 ss.

Annis 4 a. Chr. — 6 p. Chr. Archelaus ethnarcha administrat Iudeam, Samariam, Idumaeam; Romam vocatus ab Augusto in exsilium mittitur Viennam Galliarum urbem.

Annis 6 p. Chr.-41 p. Chr. Iudaea a procuratoribus romanis administratur.

Annis 4 a. Chr.-34 p. Chr. Philippus, filius Cleopatrae, tetrarcha administrat Batanaeam, Trachonitidem, Auranitidem, Gaulanitidem, Paniadem et Ituraeam (Luc. 3,1). Philippo mortuo tetrarchia haec provinciae Syriae attributa est annis 34-37 p. Chr.

DOMUS HERODIANA.

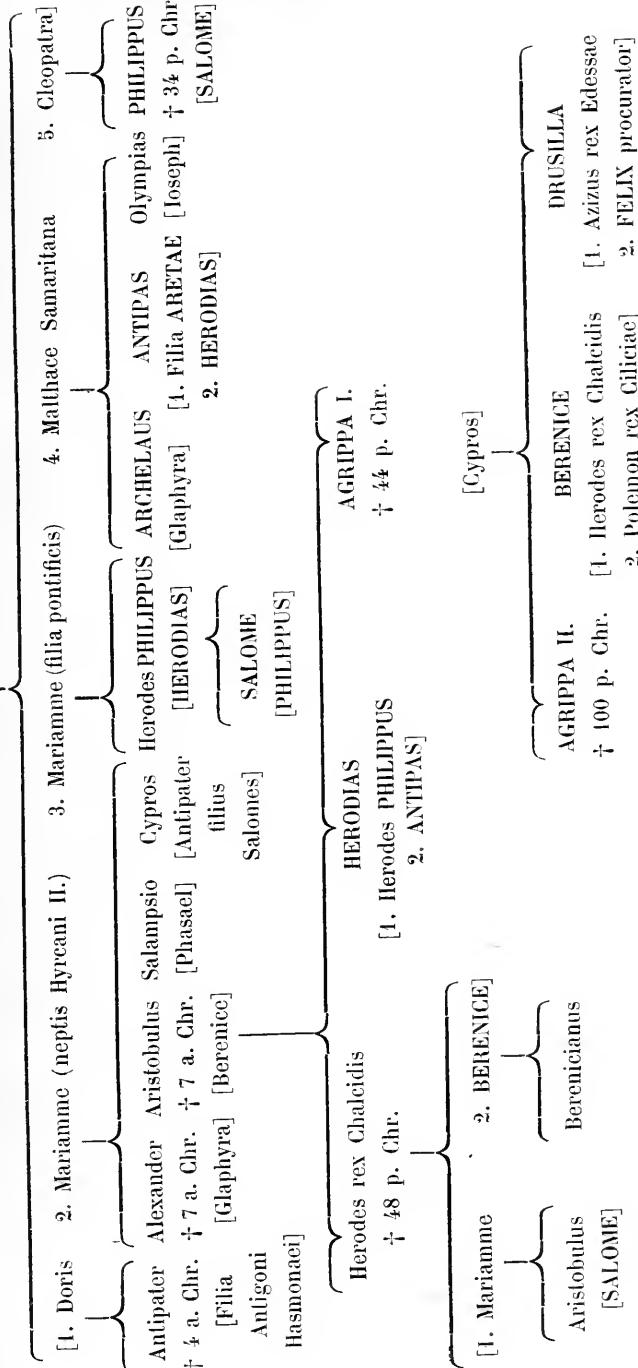

Indicantur typis maiorum nomina biblica (v. g. HERODES), in parenthesis [] coniuges.

HERODES MAGNUS

HERODES.

508

Annis 4 a. Chr.-39 p. Chr. Herodes Antipas tetrarcha Galilaeam et Peraeam administrat.

Anno 39 p. Chr. Antipas a Caligula in exsilium perpetuum mittitur Lugdumum Galliae oppidum.

Anno 37 p. Chr. Herodes Agrippa I. filius Aristobuli filii Herodis Magni a Caligula tetrarchiam Philippi (et Lysaniae) eum titulo regio impetrat.

Anno 39 vel probabilius 40 p. Chr. Agrippa I. etiam tetrarchiam Herodis Antipae a Caligula accipit.

Anno 41 p. Chr. Agrippa I. a Claudio imperatore rex confirmatur et insuper Iudeam ac Samariam accipit.

Anno 44 p. Chr. Herodes Agrippa I. moritur.

Annis 44-66 p. Chr. Palaestina a procuratoribus romanis administratur.

Anno 48 p. Chr. Herodes rex Chalcidis, frater Agrippae I., moritur.

Anno 50 p. Chr. Herodes Agrippa II. filius Agrippae I. a Claudio accipit Chalcidem in Libano, regnum patrui sui Herodis.

Anno 53 p. Chr. Agrippa II. Chalcidrenuntians a Claudio accipit tetrarchiam Philippi (Balanaeam, Traehonitidem, Ganlanitidem) et tetrarchiam Lysaniae (Abilam), quibus postea Nero imperator alias partes Galilaeae et Peraeae ad-didit.

Annis 66-73 in magno bello iudaico Agrippa II. est fidelis socius Romanorum.

Anno 100 p. Chr. Agrippa II. moritur eiusque regnum provinciae Syriæ attribuitur.

HERODIANI (*Ἡρωδίανοι*) ex ipso nomine sunt ii qui a partibus dynastiae herodianæ stabant, asseciae et factores familiae herodianæ, qui itaque hanc dynastiam idumacem et prōin alienigenam et moribus gentilium deditam populo iudaico dominari volebant. Quae-runt, fuerintne amici vel inimici Romanorum. Opus erit distinctione. Cum totam regionem iudaicam vellent subesse Herodi, certe Romanorum dominationem abolere cupiebant; sed cum penes Romanos esset, quantum de regno Herodis Magni vellent eius poste-

ris concedere, certe parati quoque erant Romanis adulari, si adulatione et simmata subiectione ad id quod volebant pertingere possent. Cum alienigenæ familiae faverent, a pharisaeis, aemulatoribus legis, odio habebantur. Verum quo isti erant inflammati odio in Iesum, minime dubitabant cum Herodianis consilium inire adversus Iesum, ut cum perderent (Marc. 3,6). Ut Herodes Antipas Ioannem Baptistam carcere inclusaret, ita sperant pharisei fieri posse ut per Herodianos, amicos Herodis, ipse Herodes induceretur ad manus in Iesum iniiciendas, qui in eius ditione versabatur. Pariter pharisei mittunt discipulos suos eum Herodianis in urbe ad Iesum, ut interrogent: lieetne dari tributum Caesari (Matth. 22,16; Marc. 12,13). Si enim Iesus sua responsione accusacionem apud procuratorem evaderet, in odium incideret et invidiam apud Herodem, quippe qui subiectiōnem Romanis esse praestandam profiteretur.

I. KNABENBAUER.

HERODIAS (*Ἡρωδίας*), filia Aristobuli et Berenices, soror Agrippae I., neptis Herodis Magni, matrimonio iuncta erat Herodi Philippo, viro privato, filio Herodis Magni et Mariamnes filiae Simonis pontificis. Mulier ambitiosa conditio-ne humili mariti minime contenta facile aures praebebat Herodi Antipae, qui iter Romam facturus apud fratrem Philippum diverterat. Antipas amore mulieris captus ei proposuit, ut statim atque ipse Roma rediisset ad se veniret; illa consensit et ita nuptiae illae incestae initae sunt, de quibus Ioannes Baptistæ Herodem Antipam reprehendit. Reprehensione ea Herodias in furem acta est simulque timuit ne tandem Antipas monitis Baptistæ quem reverebatur obsequens se dimitteret. Quare omni conatu Ioannem intermire studuit. Dux Antipas mulieris importunitati se opposuit et Ioannem tuebatur ne ab ea interticeretur (Marc. 6,20), donec tandem astutia muliebri Herodias opportunitatem nacta est qua odium letale expleret et per filiam saltatricem petret caput Ioannis Baptistæ (cf. Matth. 14,8; Marc. 6,24). Demum Herodias sua ambitione

Antipam perdidit; eum enim instigavit, ut Roman proficeretur regium titulum ab Imperatore efflagitaturus. Superba enim mulier ferre non poterat Agrippam fratrem nomine regio esse honoratum, dum suus maritus solum tetrarcha appellaretur.

Verum Agrippa nuntium misit ad Imperatorem Caligulam et Antipam rebellionis accusavit, ad quam iam plura sibi arma comparassel. Cum is se copiam armorum sibi parasse negare non posset, tetrarchia spoliatus et Lugdunum in exsilium missus est. Herodias sua sponte eum in exsilium secuta est animum eo in infortunio ostendens generosum, cum nollet eum deserere quem sua ambitione perdidera.

I. KNABENBAUER.

HERODIO. 1. Herodio seu herodius appellatur in Vulgata avis, quae interimmundas atque vitandas a lege recensetur et hebr. חסידה nominatur (Lev. 11,19). In Deuteronomio idem nomen hebr. a S. Hieronymo *onocrotalus* redditur (Deut. 14,18), herodius vero ibidem pro hebr. כוֹם ponitur, quod noctuae speciem designat (v. NOCTUA). Pennis eiusdem avis in libro Job pennae struthionis comparantur, ita ut in significazione vocis חסידה i. e. *pia* lusus verborum habeatur (Job 39,13). Praeterea in Ps. 103 (104), 17 abietes (ברְּשָׁפֶת), Vulgata *dux est eorum*; cf. S. Hieron. ep. 106 ad Sun. et Fret., M. 22,861) dicuntur domus herodii, cum avis haec nudum suum in arboribus altis colloget. Denique in prophetia Ieremiae prima primum inter aves migratorias locum tenet, a S. Hieronymo hic *milvus* dicta (Ier. 8,7), et in visione Zachariae alae duarum mulierum, quas vidit propheta, quasi alae חסידה describuntur, ubi S. Hieronymus iterum *milvum* interpretatur. — Similis confusio in versione huius nominis apud seniores appareat; quippe in Lev. et Ps. ἔρωδιόν (Lev. cod. B* A αρωδος, item A in Ps.), in Deut. πελενζύν, in Job et Isaia ἔπιδεξ, in Zach. ἔποπος exponunt. Pariter reliquae versiones aliae ab aliis dissentient, quamvis

quaedam in eadem interpretatione secum ipsis sint constantiores: Peshitta ubique חורבָא i. e. *ciconia* (*Brun otis*) reddit, excepto textu Job, ubi *venieus* habet; Aquila item ubique ἔρωδιόν vertit, eundemque nominant Theodotion in Lev., Deut., Zach. et Symmachus in Zach.; idem Symmachus in Ps. et Ier. ἔρτινον i. e. *milvum*, in Job οὐρανός interpretatur (pro quo Bochartus ἔρτινον legendum censet); Onkelos vero in Pentateuco et Targum ibidem et in Job atque Ier. חוריִתָא vel simpliciter exponunt, quod alii *milvum album*, alii *ciconium* explicant; iidem vel alii Chaldaei in Zach. נְשָׁרָא i. e. *aquila*, in Ps. יְהָנָא vel הַרָּא i. e. fortasse *milvum*, et Samaritanus in Pentateuco סְנִינוּתָא i. e. *hirundinem* habent. Denique versio graeca veneta in Lev. et Deut. ἔρωδιόν proponit, quem saltem in Lev. ex LXX pariter retinunt versio coptica aliaeque.

2. In tanto veterum dissensu sane mirum non est, recentiores quoque in diversas partes abiisse. At aliis avibus reiectis, plerique de duabus tantum in dubio versantur, utrum scilicet חסידה sit potius *herodius* i. e. ardea (germ. *Reiher*, gall. *héron*), an vero *ciconia*. Hanc quidem praesertim *Bochartus* tuerit, cumque multi nostra aetate sequuntur; ardeam praefert *Michaelis* pluribusque defendit *Oedmanni*. Argumentum praecipuum pro ciconia ex etymo vocis חסידה habetur, quae *piam* avem designat: fama vero antiquissima, iam *Aristophani* (Aves 1353) et *Stagyrita* (Hist. Anim. IX. 14 al. 13,1) nota atque a *Plinio* (X. 23,63) aliisque confirmata, pietatem ciconiae praeceteris avibus laudat eique nomen *avis piae* praeceteris tribuit (S. Ambros. in Hexaem. 3,16). At similiter ardeae pietatem laudat *Aelianus* (Hist. anim. 3,23). — Omnia autem in S. Scriptura memorata aequae bene de ciconia atque de ardea praedicari poterunt. Nam ultraque avis inter migratorias (Ier. 8,7) magnitudine reliquis praestat atque in Palaestina variis speciebus invenitur (*Ciconia alba* Linné et *C. nigra* L.; *Ardea cinerea* L., *A. purpurea* L., *A. alba* L. etc.), utraque magnas alas habet (Zach. 5,9) et pennas varii coloris, qui-

bus pennae struthionis comparari possint (Job 39,13), atque nidum suum etiam in arboribus collocaat (Ps. 103 [104], 17), quamvis ciconia turrium aeternorum rinas, ubi adsint, ardea vero in Palaestina loca paludosa praeferrat (*Tristram*). Utraque avis praesertim pavis reptilibus, piscibus aliisque bestiis, etiam venenosis, vescitur, unde ratio impuritatis legalis facile appareat. Cum praelerea ciconia et ardea ad eundem ordinem *Ciconiarum* pertineant atque eandem fere habent magnitudinem similemque vivendi morem, satis difficile erit determinare, ultra potissimum nomine hebraeo designetur, nec improbabiliter utraque eodem comprehenditur.

Cf. *Sam. Bochart. Hieroz.* II. 327-34, ed. *Roseum*. III. 85-96; *I. D. Michaelis*, Suppl. ad lex. hebr. p. 857-61; *Sam. Oedmann. Vero*. Samml. 5,58-66; *E. F. K. Rosemüller. Bibl. Alterth.* IV. 2,319-21; *H. O. Lenz. Zool. d. alt. Griech.* n. Römer 373-6; *L. Lewysohn. Zool. d. Talm.* 169-72; *H. B. Tristram. Nat. Hist.* ed. 8,241-9; id. Fauna and Flora of Pal. 109-12; *J. G. Wood. Bible Animals* 468-74, 478-84; *P. Cultrera. Fauna bibl.* 321-3; *Leunis-Ludwig. Synopsis I. I* ed. 3, p. 479, 486 s.; *A. E. Brehm. Tierleben* ed. 3 VI. 480-93, 506-17; *Ph. L. Martin. Naturgesch.* d. Thiere I. 2, 548-50, 556-8; *G. Loreto. La zoologia nella Bibbia* 125 s. — Etiam Assyriis et Aegyptiis ciconia et ardea bene notae erant; cf. *W. Houghton* in *Trans. Soc. Bibl. Arch.* VIII. 1884, 88-91; *J. Dümichen. Hist. Inschr.* II. tab. 29; id. Resultate I. tab. 3; *Wilkinson-Birch. Manners and Customs* II. 114; III. 325 s.

L. FONCK.

HERODION (Ἡρωδίων), vir christianus Romae, quem S. Paulus Rom. 16, 11 salutat ut cognatum suum (συγγενῆ γοῦ) i. e. contributum. Cf. *Acta Sanct.*, April. I. p. 471.

HESEBON (חֵסְבָּן: Ἡσεβών, Ἡσεβών), urbs principalis Schon regis Amorhaeorum, qui Moabitis austrum versus repulsi usque ad ripam Arnonis dexteram regnum suum extendit (Num. 21,23-31; Deut. 4,46; Ios. 12,5; 13,27); ultrum ipsa Hesebon urbs Moabitarum fuerit necne, ex locis citatis dirimi nequit. In potestate Israelitarum transiit post pugnam

apud Iasa (Num. 21,23; Deut. 2,32), qua Schon a Moyse devictus mortem oppedit (Num. 21,25; Deut. 1,4; 2,24. 26. 30; 3,2. 6; 29,7; Ios. 9,10; Iud. 11,19. 26; Neh. 9,22; *Judith* 5,20 LXX 15). Sita erat in regione uberrima ad pastum animalium, quam Gaditae et Rubenitae pecoribus abundantes a Moyse sibi efflagitarunt (Num. 32,3). Tradita est Rubenitae (Ios. 13,40. 17. 21), qui eam re-aedificarunt (Num. 32,37); sed cum in confinibus Ruben et Gad sita esset (Ios. 13,26), postea Gaditis attributa est, qui eam levitis de stirpe Merari concesserunt (Ios. 21,37; 1 Par. 6,81[66]). Tempore Isaiae a Moabitis recuperata erat et saepius in prophetiis oraculis contra Moab editis commiemonatur (Is. 15,4; 16,8. 9; Ier. 48,2. 34. 45; 49,3). De illustri Sponsac laudatione Cant. 7,4: oculi tui sicut piscinae in Hesebon cf. *Gietmann* ad h. l. — Putant aliqui Hesebon esse eandem quae I Mach. 5,26 Casphor et 5,36 Casbon appellatur (v. CASPHOR); sed dubitari debet, num Iudas Machabaeus, qui in regione transjordanica aquilonari potissimum dimicabat, eo usque austrum versus abierit. Flavius Iosephus ultraiora fata Hesebon enarrat (Ant. XIII. 15,4; XV. 8,5; Bell. iud. II. 18,1). Tempore Eusebii vocabatur Esbus ('Εσθός) et describitur urbs insignis Arabiae in montibus contra Iericho 20 mil. pass. a Jordane distans (Onom. ed. *Lag.* 253,27; 417,32). Cernuntur hodie ruinae *Hesbān* in colle positae infra *Wādi Hesbān* et ab oriente huius loci piscina magna arefacta et magnam partem diruta, cuius aspectu piscina in Hesebon Cant. 7,4 in memoriam revocatur.

Cf. *Relund. Palaestina* p. 719 s.; *Seetzen*, Reisen ed. *Kruse* I. 407. IV. 220 s.; *Burckhardt*, Reisen ed. *Gesenius* II. 623 s. 1063; *Ritter. Erdkunde* XV. 1176-1181; *Raumer. Palaestina* ed. 4 p. 262; *De Sauley. Voyage en Terre Sainte* I. 279 s.; *Duc de Luynes. Voyage autour de la Mer Morte* I. 147; *Kuhn. Die städtische n. bürgerl. Verfassung des röm. Reichs* II. 337. 386 s.; *Hil-desheimer. Beiträge zur Geographie Pal.* (1886) p. 65 s.; *Survey of East. Pal. Mem.* I. 104-109; *E. Schürer. Geschichte des jüd. Volkes* ed. 3 II. 455-456; *Bädeker-Benzin-*

ger, Palaestina u. Syrien *ed.* 5 p. 173; *F. Buhl*, Alt. Pal. 266; *D. Zanecchia*. La Palaestine d'aujourd'hui 1899 II. 90. 91.

HESER urbs (3 Reg. 9,15) v. ASOR 1.

HESLI ('Εσλετ) in genealogia Christi (Luc. 3,25).

HESMONA (חֶשׁמֹנָה, Σελμωνά), statio Israelitarum inter Methea et Moseroth (Num. 33,29. 30). Situs determinari nequit, nisi in quantum Moseroth statio proxime sequens prope montem Hor fuisse iure asseritur.

HESRAI (*Kethib* חֶצְרֵי, *Qeri* חֶצְרִי; Ἀσφράτ), vir fortissimus in exercitu Davidis de oppido et monte Carmel in montanis Iuda (2 Reg. 23,35). Idem 1 Par. 11,37 seribitur Hesro (חֶצְרֵה, Ησρές).

HESRO v. HESRAI.

HESRON, ESRON (חֶצְרָן, Εσερόν: Ἀσρών, Ἀσρώμ, Ἀσρών, Ἀσερών, Εσερών), nomen virorum et urbium. 1. Filius Ruben, progenitor familiae Hesronitarum (Gen. 46,9; Ex. 6,14; Num. 26, 6; 1 Par. 5,3).

2. Filius Phares filii Iuda patriarchae (Gen. 46,12; 1 Par. 2,5. 9. 18. 21. 24. 25; 4,1), progenitor alterius familiae Hesronitarum (Num. 26,21), recensitus in genealogia David (Ruth 4,18. 19) et Christi (Matth. 1,3; Luc. 3,33).

3. Oppidum in termino meridionali tribus Iuda inter Cadesbarne et Addar (Ios. 15,3). Putant aliqui oppidum Hesron latere in villa Addar (חֶצְרָן), quae Num. 34,4 inter Cadesbarne et Asemona legitur et duo oppida vicina uno nomine comprehendendi (*Dillmann* ad h. 1.). Situs nonnisi generali aliquo modo determinari potest; vide s. v. ADAR 1.

4. De Ios. 15,23: Carioth Hesron haec est Asor v. CARIOTH 1.

HETH, HETHAEUS (חֵת vel Ḥet), gens a Chanaane prognata (Gen. 10,15; 1 Par. 1,13). Tempore Abrahae Hethaei erant in Hebron Gen. 23 (cf. 25,9 s.; 49,29 s.; 50,13). Esau duxit Hethacas uxores (Gen. 26,34; 36, 2; 27,46). Hethaei Num. 13,30 dieuntur, ut Iebusaei et Amorrhæi, montana incoluisse (cf. Ios. 11,3). Aeo mosaico

videtur utique Hethaei e potioribus fuisse terrae sanctae populis. Ubi enim recensentur populi, quorum fines Hebraicis sint cessuri, Gen. 15,19 quidem populi vel temere vel ordine geographico recensentur; in Exodo autem Hethaei nonnisi 33,2 et 34,11 (item Ios. 11, 3; 24,11) *tertium* post Chananaeos et Amorrhæos, secus *secundum* inter illos locum obtinent (Ex. 3,8. 17; 13,3; 23, 23. 28; cf. Ios. 3,10; 11,2; Iud. 3,5; Esdr. 9,1; Neh. 9,8; cum 3 Reg. 9,20 cf. 2 Par. 8,7; nonnihil aliter Judith 3, 20). *Primum* locum obtinent Deut. 7,1; 20,17; Ios. 9,1; 12,8. Tamen nullus eorum rex nominatim effertur, nulla gentis pars exterminata narratur; ut credideris Hethæos illos nativas sedes habuisse extra terrae sanctæ limites, nonnisi aliquos in ipsam ramos protendisse, qui ab Hebreis pressi ad suos se receperint (cf. Iud. 1,26). Qui superfuerunt, cum aliarum gentium reliquiis a Salomone facti sunt tribularii (3 Reg. 9,20; 2 Par. 8,7). Hethæos Davidis heros habes 1 Reg. 26,6; 2 Reg. 11,3 s.; 23,39; 3 Reg. 13,3; 1 Par. 11,41.

Quod de Hethæorum extra terram sanctam nalivis sedibus dicebamus, egregie confirmatur Ios. 1,4 (cf. tamen LXX, ubi tota regio a mari Mediterraneo ad Euphraten « terra Hethæorum » audit. Item 2 Reg. 24,6 secundum probabilem textus emendationem regio ad aquilonem lerræ sanctæ (v. HODSI) « terra Hethæorum » appellabatur. Reges Hethæorum et Syriae 3 Reg. 10,29 et 2 Par. 1,17 Salomon equos divendebant. Inter gentes finitimas, e quibus sibi Salomon uxores selegit, 3 Reg. 11,1 fuerunt etiam Hethæi. Syri 4 Reg. 7,6 ab obsidenda Samaria desistunt, verili ne reges Hethæorum et Aegyptiorum Israëlitis opem laturi prope adsint.

Confirmantur eadem monumentis Aegyptiorum. Thotmes III., 18^æ dynastiae pharao, anno regni 33. dona accepit a principe gentis Cheta, quae tum prope Amanum montem videtur incoluisse. Verum iam sub Thotmes IV. prope Oronitem flumen incolebat ad septentrionem Emath. Ramses I., cum Sapalem regem Cheta subigere non posset, foedare illum sibi copulavit. Ramsis filius Seti I., qui

primus 19^{ae} dynastiae pharaeo scribitur, secundo regni anno cum eodem Sapaleo dimicavit, sed postea cum eius nepote Maatenure pacem composuit. Cuius successor Ramses II. anno regni quinto obvium habuit eundem Maatenure, cui se sociaverant Aradii, Gergesaci, Aramaei aliique plures. Duorum dierum proelio illum devicit prope Gades ad Orontem. Sed anno regni 21. eius fratri Chetasar honestissimum pacem concessit, perpetuum muluae defensionis foedus constituit, filiam accepit uxorem, quam postmodum Chetasar in Aegypto invisens honorifice est receptus. Sexaginta fere annis post gentes plures terra marique advectae Syriam et Phoeniciam subegerunt, Hethaeorum plures ut sibi sociarentur adegerunt, sed a Ramse III., 20^{ae} dynastiae pharaone, anno regni 8. in ipsis Aegypti confinibus contritae sunt. Haec est suprema gentis Hethaeorum in documentis Aegyptiorum mentio. Fuit ea gens praepotens, quam ne valentissimi quidem pharaone frangere potuerant. De eius moribus cf. *Fr. Lenormant*, *Les origines de l'histoire II.* 267 ss., *Parisii 1884*; et *W. M. Müller*, *Asien u. Europa p. 319 ss.*, *Leipzig 1893*.

Est praeterea perquam probabile fuisse Hethaeos socios vel etiam duces infinitae illius bellatorum multititudinis, qui Hyksos appellantur et extrema 14^a dynastia in Aegyptum irruperunt eique diu imperaverunt. Praeter alia momenta, quae apud *C. A. de Cara* (*Gli Hyksos o re pastori di Egito, in Civiltà Cattolica ser. XIII. vol. VI. ss.*, *Romae 1887 ss.*) collecta et discussa reperies, illud est potissimum, numen supremum gentis Cheta fuisse Set vel Sutekh, eundem nomine deum qui in Aegypto inferiore coleretur tamquam advenarum ex Asia adiectorum numen. Ubi aliqui suggerunt Aegyptios scribas, a quibus solis hanc numinis appellationem accepimus, numinis nativo apud Hethaeos nomini substituisse eins numinis nomen, quod etiam in Aegypto inferiore ab Asianis potissimum coleretur. Verum, donec hi auctores aliquod suae opinionis argumentum proferant, totius dubium, ideo idem utroque nomen haberi, quod idem cum Asiani in Aegypto tum in Syria Hethaei numen

cölerint. Porro, ut singulae fere Chanaanitidis et Phoeniciae civitates suum habebant Baal, ita singulae Hethaeorum civitates suum habebant Set vel Sutekh.

Novum cum Hethaeorum tum Hebraeorum rebus lunen affuderunt recenter in Aegypto apud *Tell-el-'Amarna* repertae epistulae characteribus cuneiformibus exaratae, aequales Amenhotep III. et IV., qui pharaoni Thotmes IV. immediate successerunt, quae pandunt, quibus artibus pharaones Hethaeos, ne rursum Aegyptum adorirentur, praevenirent, immo fortasse iam ante eorum ex Aegypto electionem machinati fuerint. Hebraeos et a sociis et etiam inter se divisorunt, foedera cum quibusdam civitatibus stabiles, civitatum discordias foentes, reges Babyloniae aliasque sibi foederibus et coniugiis devincientes, qui Hethaeos, si opus esset, a tergo adorirentur. His artibus hi, magis fortasse quam pharaonum armis, ut Aegypti primum, Chanaanitide postmodum excedenter, compulsi sunt. His factum est, ut Hethaei illi etiam, qui in Chanaanitide aliquas retinuerant civitates, ad suos in Syriam se recipere, quam Hebreacis obstinatius resistere malerint. Hinc tandem effectum est, ut Hebreacis tractus montanos Chanaanitidis primum occupantibus, aditum vero Phoeniciae et Syriae secus mare Mediterraneum minime oculentibus nequaquam se obiecerint Aegypti; Chananaei quippe tanto minus contra Aegyptios quidquam erant molituri, quod sibi ab Hebreacis tinerent. Mox interictis Philisthaeis Aegypti ab Asia penitus excludebantur. Ita providebat Deus, ut firmas radices agere posset Hebraeorum res publica.

Idem Hethaei vel Cheta in Assyriorum monumentis vocantur *Chatti*. Pluribus ante 48^{am} Aegyptiorum dynastiam saeculis, Sargon I. rex Accad bellum habuit cum Hethaeis. Tempore Theglathphalasar I. c. 1100 imperabant ab Euphrate ad Libanum, pluresque Asiae Minoris populos habebant tributarios. Caput imperii erat Gargamis seu Charcannis (ter. 46,2), postea Europus (*Djerabis*) dicta, ad Euphratem sita, ab Assyriis necessario occupanda, quod clavis esset Syriae, Phoeniciae, Palaestinae. Quare

eius regem Sangar subegerunt reges Assyriae Assurnasirpal (884-859) et Salmanassar II. (859-823). Anno 738 Theglathphalasar (III.) II. regnum Emath in provinciae assyriacae ordinem rediget; item Sargon 717 regnum Garganis et 708 regnum *Kummucha* seu *Commagenem*.

Linguam Hethaeorum quae fuerit ignoramus. Inscriptiones nondum sunt explicatae, sola praesto sunt nomina propria. Causatur *F. Lenormant* l. c. p. 270 ss. nomina quae *S. Scriptura* habeat Hethaeorum esse prorsus semiticæ, nomina a monumentis tradita neque semiticæ esse neque arica. Nomina hethaea recenset *Scriptura* novem (Gen. 23,8; 26,34; 36,2. 4; 1 Reg. 26,6; 2 Reg. 11,3), non omnia certae lectionis; potuerunt Hethaci Chananaeis permixti nominibus vocari hebraicis aut sono hebraea imitantibus; Urias = « lumen Iahwe » certe non erat nomen hethaeum. Ita vero transcriptionibus assyriacis et imprimis aegyptiis transformantur et deformantur nomina, ut de eorum nativa indole vix certi quidquam statui possil. Neque necesse est, omnes tribus vasta Hethaeorum foederalione sociatas origine fuisse chamitas aut eadem lingua usas esse.

Cf. praeter ea, quae supra allegata sunt, praesertim *F. Vigouroux*, *Mélanges bibl. ed. 2* p. 329 ss.; *C. de Caro*, *Gli Hethiti-Pelasgi*, Roma 1894; *A. H. Sayce*, *The monuments of the Hittites in Trans. Soc. Bibl. Arch.* 1881 (July); *idem*, *The Hittites* 1888; *idem*, *The races of the Old Test.* 1891; *W. Wright*, *The empire of the Hittites* 1884; *L. de Lantsheere*, *Hittites et Omorites*, Bruxelles 1887; *idem*, *De la race et de la langue des Hittites* in *Compte rendu du congrès scientifique international des catholiques* 1891 p. 171 ss.; *Ed. Meyer*, *Gesch. des Altert. I.* p. 213 s.; *P. Jensen*, *Grundlagen für eine Entzifferung der (hatischen oder) cilicischen (?) Inschriften* in *Zeitschr. d. D. Morg. Gesellsch.* XLVIII. 1894 p. 235-352. 429-465; *idem*, *Hittiter u. Armenier* 1898.

HETHALON (הַתְּלָן, Vulgata : via Hethalon, LXX nomen proprium non exprimit, sed vertit) Ez. 47,15; 48,1. Terminus septentrionalis terrae sanctæ describitur a mari magno i. e. Mediteraneo per viam Hethalon, qua venitur

in Sedada, Emath, Berotha etc. Unde via Hethalon ea censeri consuevit, quae ad septentrionem Libani a mari Mediterraneo versus planitem Emath dicit et quodammodo est introitus Emath (cf. Num. 43,22; Ios. 13,5; Iud. 3,3; 4 Reg. 14,23). *Furrer* proponit *Heitela* inter *Nahr el-Kebîr* et *Nahr 'Akkâr*. Verum ex opinione, quam *I. P. van Kasteren* defendit, terminus septentrionalis ab Ezechiele descriptus quaerendus est infra Libanum et Hermonem maiorem ab ostio Leontis fluvii (*Nahr el-Qâsimiye*) orientem versus et nomen Hethalon conservatum videtur in *'Adlân* a Leonte aquilonem versus inter Tyrum et Sidonem.

Cf. *Furrer* in *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* VIII. 1885 p. 27; *I. P. van Kasteren* in *Revue bibl.* IV. 1895 p. 27.

HETTHIM (Iud. 1,26) terra i. e. Hethaeorum; v. **HETH**.

HEVA (הֵבָה, Ezx, *Eva*), prima mulier et parens generis humani: et vocavit Adam nomen uxoris suac Heva, eo quod mater esset cunctorum viventium (Gen. 3,20; *חַיָּה, חַיָּה* vivere). Postquam Adam creatus est, Dominus Deus ei providit adiutorium simile Adamo, « non est bonus hominem solum » (Gen. 2,18). Ex Dei creatoris consilio genus humaanum debuit propagari, homo socialis est; quare dupli ratione opus creationis hominis nondum erat absolutum antequam exsistret mulier. Quare dicitur: non est bonus. Ipso autem modo, quo producta exhibetur Heva, conditio designatur mulieris, quam apostolus declarat: caput mulieris est vir; mulier gloria est viri, at cum esse seribatur ex viro et simul cum eo integrum constitut principium propagationis generis, est socia viri, non serva; « nam sicut mulier de viro, ita vir per mulierem » (1 Cor. 11,3. 7-12). « Immisit Dominus Deus soporem in Adam; cumque obdormisset tulit unam de costis eius et replevit carnem pro ea et aedificavit Dominus Deus costam quam tulerat de Adam in mulierem et adduxit eam ad Adam » (Gen. 2,21. 22). Nota quae ad ea verba seribit *S. Augustinus* (de Gen. c. Manich. 12): « Sive ergo ista figurate

dicta sunt, sive etiam figuratae facta sunt, non frustra modo dicta vel facta sunt; sed sunt plane mysteria et sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundum sanam tamen fidem, sunt interpretanda et intellegenda». Cf. *F. de Hummelauer et Hoberg ad Gen. 2,21*. Sopor ille a LXX dicitur ἔστασις atque probabile est Adam in illa conditione vidisse istud symbolum formationis Hevae; statim enim rei conscientia exclamat: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea; haec vocabitur virago quoniam de viro sumpta est (Gen. 2,23). Et quid hac Hevae ad Adam adductione Deus instituerit, sacer auctor declarat: quamobrem relinquit homo patrem suum et matrem et adhaerebit uxori suae et erunt duo in carne una (cf. Matth. 19,5). Instituitur matrimonium a Deo ipso quasi nymphagogo, sed tamquam monogamia. Quod aliqui recentiores opinantur Adam fuisse creatum androgynum, utraque narratione Genesicos excluditur: 1,27 masculum et feminam creavit eos (Μήκος) et 2,21. Esse mulierem sociam viri, etiam indicatur eo quod utrique aequo benedit Deus: benedixitque illis Deus et ait: crescite et multiplicamini et replete terram et subiicite eam et dominamini etc. (Gen. 1,28).

Verum a muliere initium factum est peccati (Eccli. 23,33); serpens Hevam seduxit ἐξηπάτησεν valde decepit astutia sua (2 Cor. 11,3). Et serpens ille, homicida ab initio, diabolus (Sap. 2,24) mulierem aggreditur tamquam quae facilius expugnetur: eur praecepit vobis bens ut non comederetis de omni ligno paradisi? i. e. (ut iam Suarez explicat) ut ex nullo ligno comederetis. Hamum quem tentator proiecit Heva iam eo ipso fere arripit quia respondet explicans Deum solum prohibuisse eum fructus unius arboris in medio paradisi «ne moriamur» (illud forte quod habet Vulgata neque in hebreo neque in graeco habetur; quare non iam hic eum aliquibus Heva est accensanda quasi comminationem Dei in dubium vocasset). Diabolus, pater mendacii, pro sua natura im-

pudenter mentitur: nequaquam morte moriemini. Dein praeceptum datum esse affirmat, quo ab aliqua scientia arcerentur, atque eo modo loquitur quo insinuat ac si Deus illis eam invideret scientiam: scit enim Deus quod in quocunque die comederitis ex eo aperientur oculi vestri et eritis sicut Elohim scientes bonum et malum (Gen. 3,4, 5). Atque initium omnis peccati est superbia (Eccli. 10,15) et in superbia initium sumpsit omnis perditio (Iob 4,14). Nam hiis tentatoris verbis Heva concepit appetitum similitudinis cum Deo et superbe id suo conatu acquirere voluit quod promittebatur ipso nomine arboris scientiae boni et mali (Gen. 2,17). Videl itaque mulier quod bonum esset lignum ad vescendum et pulchrum oculis aspectuque delectabile — hebr. verti omnino potest: et desiderabile ad scientiam scil. dandam; cf. קָרְבָּלָה Prov. 1,3; 21,16; Ier. 3,15 — proin ipsa arboris forma et fructus pulchritudine egregia bonum illud quod nomine contineri videbatur posse acquiri snadebatur. Suggestione itaque daemonis in tales superbiam excitata tulit de fructu illius et comedit, deditque viro suo qui comedit. Verum statim deprehendit quam insinuata decepta sit suggestione diaboli et sua ipsis superbia: pudore et confusione suffunduntur ambo; rebellione in Deum facta etiam in se ipsis ordinem illum et plenam appetitus subiectionem a gratia iustitiae originalis procedentem turbarunt et amiserunt. Consuerunt folia siccus et fecerunt sibi perizomata et sese absconderunt a facie Dei. In qua absconzione proditur quoque lumen intellectus esse obfuscatum. Interrogata a Deo mulier vere fatetur: serpens me decepit; sed plenus dicendum erat ex sua ipsis superbia factum esse ut serpens potuerit decipere. Peccatum sequitur alia quoque poena: multiplicabo aerumnas tuas et concepus tuos; in dolore paries filios et ad virum erit desiderium tuum (secundum hebr. cf. 4,7 appetitus, Cant. 7,10 conversio, ita redditur קָרְבָּלָה LXX ἀποστροφή, ἀπιστροφή) et ipse dominabitur tui (Gen. 3,16). Iustum itaque incurrit superbiae poenam

ipso pudore, illo ad virum desiderio quo suam faleatur infirmitatem, et dominatione viri cui subditur; commodi vero sensuum poenam luit doloribus partus. Sed dum Deus iuste punit misericorditer quoque remedium apponit: semen mulieris conteret caput serpentis. Pronuntiatur fore ut tandem per natum de muliere plena de diabolo victore Victoria reportetur et proinde damnum per eum illatum reparetur. Qua promissione accepta Adam vocat nomen uxoris sua: Heva, eo quod mater esset cunctorum viventium. Ea enim promissione etiam continebatur poenam mortis non statim exactum iri, verum manere beneficium dalam pro generis humani propagatione.

Ex narratione Gen. 3,4 s. et verbis Hevae v. 13 etiam intellegitur quod scribitur 1 Tim. 2,14: Adam non est decipiens οὐν ἡταρήθη, mulier autem decepta in praevacatione facta est ἔξαπατηθεῖσα γέγονε. Nam, ut *Estius* explicat, proprio nemo decipitur nisi a decipiente i. e. ab eo qui proprio et formaliter decipi, quod non facit nisi qui fallendi animo falsum ei persuadet; hoc modo serpens mulierem decepit; mulier autem etsi falsum viro persuasit hoc fecit decepta, non decipiens, quia non faciebat animo fallendi; putabat enim verum esse quod suadebat.

Heva cum pareret primum filium lactabunda exclamat: possedi (nacta sum, vel produxi) hominem per Dominum, vel cum Domino, ope Domini; ex קַנְעָנִי nomen Cain explicatur. Rursumque perperit fratrem eius Abel הַבָּשָׂר quam vocem saepe exponunt hætitum, quasi Heva iam vitam mortalem esse fluxam exprimere voluisse. Verum recentiores vocem interpretantur potius *filium* derivatione ex lingua assyriaca deprompta. Dubium non est quin uti Adam, ita Heva quoque poenitentia acta veniam et salutem sit consecuta (cf. Sap. 10,2).

I. KNABENBAUER.

HEVÆI, nomen gentilicium.

1. Hevaei (הֵבָאֵי, δὲ Εὔειος), gens Gen. 10,17; 1 Par. 1,13 Chanaane orta, e sola hucusque S. Scriptura nobis nota.

Videntur pars aliqua fuisse eius gentis, quae generaliore nomine Amorrhæi i. e. montium incolae appellabatur, cum Gabaonitæ et Sichemitæ Hevaei (Ios. 11, 19; Gen. 34,2 iidem 2 Reg. 21,2 et Gen. 48,22 dicantur Amorrhæi. Ubi terræ sanctæ gentes enumerantur, vix non semper Hevaei paenultimum locum obtinent, agmen claudentibus Iebusacis: Ex. 3,8. 17; 13,3; 23,23; 33,2; 34,11; Dent. 7,1; Ios. 9,1; 12,8; 20,17; 24,11; Iud. 3,5; 3 Reg. 9,20; 2 Par. 8,7. Alio loco leguntur Gen. 10,17; 1 Par. 1,15; Ex. 23,28; Ios. 3,10; Iudith 5,20. Omittuntur Gen. 15,19 ss. (nisi ibi fortasse sub alio nomine lateant) et Neh. 9,8. Hemor Hevaeus tempore Iacob Gen. 33, 18 ss. erat princeps Salem, urbis Sichimorum, cuius filius Sichem Dinac stuprum intulit. Lectio « Hevaei » Gen. 36,2 incerta (cf. v. 20). Hevaei Ios. 11,3 habitantes ad radices montis Hermon in valle (v. 8) Maspera foedere iuncti sunt labini, regi Asor, et cum eo a Iosue devicti. Quod factum attingitur Ios. 9,1; 24,11. Gabaonitæ Hevaei Ios. 9 dolo apud Iosue effecerunt, ut incolumes servarentur; perpetuis tamen angariis fuerunt addicti. Quos contra promissa interimere aggressus est Saul (2 Reg. 21); in cuius rei poenam fames sub Davide saeviit, donec divino oraculo monitus rex septem viros domus Saul illis tradidit extremo supplicio perimendos. Post Iosuen supererant Hevaei Iud. 3,3 in Libano, a monte Hermon usque ad urbem Emath seu Hamath. Tempore David 2 Reg. 24,7, qui Tyro pergebant in Bersabee, transibant per terram primum Hevaeorum, dein Chanaaneorum. Quorum reliquias 3 Reg. 9,20; 2 Par. 8,7 Salomon fecit tributarios.

2. Hevaei in Vulgata et Εὔειος in versione graeca etiam scribuntur ii, qui Deut. 2,23 et Ios. 13,4[3] scribuntur Εὔειος. Quos eandem esse gentem atque Hevaeos Ηֵבָאֵו, nullo arguento demonstratur. Habitaverunt illi in tuguriis, non in urbibus munitis, in ea quae postmodum fuit Philisthaea. Quos expulerunt Philisthaei e Creta insula advecti, non tamen deleverunt, cum tempore Iosue tradanlur incoluisse ad

meridiem pentapoleos usque ad torrentem Aegypti.

3. Hevacci (Reg. 17,31) incolae urbis Ava; v. AVA.

4. Hevaci redditur in Vulgata Ios. 13,21 nomen proprium Evi (vide s. v.).

HEVILA, HEVILATH (הַיְלָה; אֶבְלָה, אֶבְלָא, אֶבְלָת). **1.** Terra Hevilath quam circum Phison fluvius paradisi et in qua inveniuntur aurum optimum, bdellium, lapis onychinus (Gen. 2,11, 12); v. PARADISUS.

2. Secundus inter quinque filios Chus filii Cham (Gen. 10,7; 1 Par. 1,9). Vestigium gentis eushtiteae Havila prae se ferre videntur sinus Avalites (אֲבָלִיטִים Αβαλίτης seu Αβαλίτης) et gens Avalitarum (Αβαλίται) a meridie fretri *Babel-Mandeb* in litore Africæ (Ptol. IV. 7,10. 27, 39 [ed. Müller-Fischer 7,3. 10, 11]; cf. Plin. VI. 29,174); sinus Avalites hodie Zeila appellatur ab urbe eiusdem nominis.

Cf. Gesenius, Thesaur. p. 452; F. de Hummelauer ad Gen. 10,7; Knobel, Völkertafel 1850 p. 261. 262; Lenormant, Histoire ancienne de l'Orient 1881 I. p. 267.

3. Unus ex tredecim filiis Iectan filii Heber (Gen. 10,29; 1 Par. 4,23).

Iectanidae Arabiam meridionalem incolebant (v. IECTAN). Nihilominus Hevila Iectanidarum eadem gens esse potest, quae Hevila eushtitea Gen. 10,7 et ipsa exsistentia Hevilæ africanae et arabicae inuit Cnshitas cum Iectanidis in unam gentem coaluisse, quam aequo Cush et Iectano progenitam scribere fas fuit, ut notat F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 333. Huic genti tum nomine tum situ correspondet regio *Khaulān* in *Yemen* (Bochart, Rosenmüller, Knobel). Eiusdem gentis ut videtur, mentio fit Gen. 25,18: Habitavit Ismael ab Hevila usque Sur, quae respicit Aegyptum introcunctibus Assyrios, hebr. verte: usque ad murum, qui est ad introitum Aegypti, si pergas Assyriam versus; et 1 Reg. 15,7: Perensit Saul Amalec ab Hevila donec venias ad Sur, quae est e regione Aegypti. Comphiles interpretes arguunt his saltem locis designari aliquam Hevilam non in austro, sed inter septentrionem

et orientem Arabiae, unde Gesenius intellegit Χωλότζλος Strabonis (XVI. 4,2) Nabathaeis et Hagrensis vicinos, ad sinum Persicum habitantes, in cuius litore Niebuhrus Chawilæ oppidum regionemque recenset. Neque profecto mirum videri potest, quod eadem gens variis in locis vestigia sua reliquit. Attamen alii interpres (ut Rosenmüller, Knobel) pulant etiam Gen. 25,18 Hevilam in austro Arabiae seu *Khaulān* in *Yemen* intellegendam esse.

Cf. Gesenius, Thesaurus ling. hebr. p. 452; Niebuhr, Beschreibung von Arabien 1772 p. 342; Bochart, Phaleg 2,28; Rosenmüller, Scholia in Gen. 10,29 et 25,18 et Bibl. Altert. III. p. 157. 158; Knobel, Völkertafel 1850 p. 186.

HEZECHIEL (חֵצֵאֵל, δέσποτης), sacerdos, cui vicesima sors in ministerio Domini a David designata est (1 Par. 24,16).

HEZECI (חֵצֵאֵל, Ἀξεζήλ), unus ex posteris Elphaal de tribu Beniamin (1 Par. 8,17).

HEZECIA v. EZECHIAS 4 et 5.

HEZION (חֵצֵאֵל, Ἀξεζήλ), rex Syiae (Aram), pater Tabremon et avus Benadad I. (3 Reg. 15,18).

HEZIR (חֵצֵאֵל, Χεζεζήλ), sacerdos cui decima septima sors in ministerio Domini a Davide designata est (1 Par. 24,15). Idem nomen hebr. gerit Hazir (vide s. v.).

HIEL (חֵיל, Ἀχειλ), oriundus de Bethel, qui in diebus Achab urbem Iericho munimentis firmare aggressus est, sed iuxta imprecationem Iosue (cf. Ios. 6,26) graves huins facinoris poenas luit; etenim cum fundamenta faceret, eius primogenitus Abiram morte sublatus est et cum portas poneret, Segub filius novissimus eandem sortem primogeniti subiit (3 Reg. 16,34). Appellatur חֵיל נָסָר, quod nomen gentilicium Arabs et Syrus perperam reddiderint domum idolorum, maledictionis, sed reele LXX δέσποτης λατρειῶν.

HIERAPOLIS (Ἱεράπολις), urbs

Phrygiae maioris (*Ptol.* V. 2,26 [*ed. Müller-Fischer* 2,17]; *Plin.* V. 29,103), Colossis et Laodiceae vicina (Col. 4,13 et v. EPAPHRAS). Sita erat ad septemtrionem Lyci fluvii, qui in Macandrum incidit, in regione terrae motibus facile concussa (*Strabo XII.* 8,17; *ed. Cas.* 579). Iuxta urbem erant aquae calidae et Plutonium scil. sub parvo supereilio montis supra incumbentis forame modicum, oppletum nebuloso et crasso vapore (*Strabo XIII.* 4,44; *ed. Cas.* 629), Matris tantum Magnae sacerdoti innoxium (*Plin. II.* 93,208). Ruinae urbis cernuntur apud vicum *Pambāk Kalesi*.

Cf. *Chandler*, Trav. in Asia Minor, 1817 I. 264 s.; *Hamilton*, Researches in Asia Minor, 1842 I. 507 s.; *W. M. Ramsay*, Cities and Bishoprics of Phrygia I. 1 p. 84 s.; *C. Humann*, *C. Cichorius W. Judeich*, *Frz. Winter*, Altertümter von Hierapolis, Berlin 1898.

HIEREMIAS scribitur in Vulgata Ps. 64,1; 136,4 pro Ieremias.

HIERONYMUS (Ἱερόνυμος), unus ex praefectis regionum, qui in Iudeacos saevire pergebat (2 Mach. 12,2), postquam Lysias tutor Antiochi V. Eupatoris pace cum Iuda Mach. composita in Syriam rediit (12,1; cf. 11,1-13).

HIN v. MENSURAE.

HINNULUS dicitur imprimis de catulis cervi et capreac (Cant. 2,9. 17; 4,5; 7,4; 8,14); v. CAPREA, CERVUS. — Semel S. Hieronymus hebr. חִנּוּלָה vertit *gratissimus hinnulus* (Prov. 3,19); חִנּוּלָה est feminina forma nominis חִנּוּל, quod probabiliter ibicem designat; v. IBEX.

HIR (חִיר, "H₂O), primus ex filiis Caleb filii Iephone (1 Par. 4,15). Nomen hebr. probabilitus est חִיר el Waw additum potius ad nomen proprium sequens trahendum est ut Waw copulativum.

HIR (חִיר, "Ωρ, B Τζώρ), Beniaminita, pater Sepham et Hapham et Maachae, quam Machir uxorem duxit (1 Par. 7,12). Cf. *F. de Hummelauer*, Comm. in Num. p. 178. 183.

HIRA v. IRA 3.

HIRAM, nomen proprium, quo in Vulgata nomina diversa hebraica redundunt.

1. Hiram (חִרָם, Ζερόβη) enumeratur ultimus inter undecim duces Edomitum, qui Horraeis extirpatis totam regionem Edom occupaverant (Gen. 36, 43; 1 Par. 4,34). In lectione LXX Ζερόβη *Ewald* putat nomen dueis duodecimi קְנַת ex Gen. 36,11. 43 latere, unde concludit in texto primigenio duodecim nomina adfinisse (Geschichte des Volkes Israel ed. 3 I. p. 330); sed haec ratio vix sufficiet ad numerum diodenarium tribuum Edom stabiendum. Inter reges, qui Sennacherib tributum solvebant, commemoratur *Airammu mat Uduummaai* (*Taylor Cylinder* 2,34); eundem esse nostrum Hiram regionis Edom censem *C. I. Ball* in *Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. 1441.

2. Hiram (חִרָם, Χειρόμ, Χειρόχ, Χειράμ), rex Tyri, qui ligna cedrina et artifices Hierosolyma misit ad aedificandam domum regis David amici sui et iterum ad aedificandam domum Domini et domum regis Salomonis, quocum foedus pepigerat. Classis Salomonis cum classe Hiram coniuncta commercium agebat. Nautae Salomonis a nautis Tyriorum adiuti de Asiongaber in sinu Aelanitico usque in Ophir navigabant indeque aurum, ligna thyina, gemmas pretiosas afferebant. Neque vinculum foederis remissum est, cum Hiram illas viginti civitates Chabul a Salomone sibi donatas illi redderet, quod minus sibi placuerent. Cf. 2 Reg. 5,11; 3 Reg. 5,1 ss.; 9,11 ss.; 10,11. 12; 1 Par. 14,1; 2 Par. 2,1 ss.; 8,2. 18; 9,10. 21; de civitatibus Chabul vide s. v.

Ex testimonio *Düi* Phoenicum historiographi et *Menandri* Ephesini (apud *Flav. Josephum*, Ant. VIII. 5,3; cont. Ap. 1,17. 18) Hiram (Ελερώμος) erat filius Abibali regis et annos 34 regnavit vita ad annum quinquagesimum terrium producta, plurima tempia extruxit ac donariis ornavit. Tyrum urbem ampliorrem reddidit aggeribusque munivit, in bello prospera fortuna usus est, cum Salomone certamen solvendi aenigmata subiit, quo in certamine Hiram primum

victus magnam pecuniae vim pro malleta Salomonis peperit, postea vero per Abdemonem Tyrium quandam non solum aenigmata proposita solvit, sed alia proponit, quae ipse Salomon solvere non valens multum pecuniae regi Hiram peperit. Epistolas quoque Salomonis ad Hiram et Hiram ad Salomonem exhibet Flav. Iosephus (Ant. VIII. 2,6-8) asserens harum epistularum exemplaria apud Tyrios quoque in publicis tabulariis conservari. Quod *Tatianus* (adv. Graecos 37, M. 6,880) ex historiis Phoenicium refert Hiram regem filiam suam Salomonis in matrimonium dedisse, aliunde non confirmatur; inter mulieres alienigenas, quas Salomon adamavit, recensentur 3 Reg. 11,1 Sidoniae, non vero Tyiae.

Ex testimonio Menandri de 34 annis regni Hiram (Ant. VIII. 5,3) difficultas chronologica oritur, quae illud Menandri assertum dubium reddit. Discimus enim ex 3 Reg. 6,1 et 9,10 templum Salomonis aedificari coepit esse anno quarto regni Salomonis, et opere viginti annis post completo regem Hiram adhuc supersitem fuisse. Regnavit igitur Hiram una cum Davide ad summum per decem annos, immo si Flav. Iosephus (Ant. VIII. 3,1; cont. Ap. 1,18) recte asserit templum aedificari coepit esse anno duodecimo regni Hiram, solummodo per octo annos. Tamvero David domum cedrinam aedificavit regnante Hiram, illa aedificata cogitavit de templo exstruendo, adulterium cum Betabsabe commisit, Salomonem genuit. Ergo Salomon adhuc infans regnum adeptus esset; hoc autem admitti nequit, etsi ignoramus quot praecise annos natus Salomon regnare cooperit. Unde palet longius tempus requiri pro regno Hiram quam Menander assignat.

Fuerunt qui duos reges Hiram distinguerent, amicum Davidis et amicum Salomonis. Contra quos iam F. C. Movers (Phönizier II. 1 p. 147 ss.) urget 2 Par. 2,3 Hiram amicum Salomonis exhiberi eundem, qui fuerit amicus Davidis. Ipse Movers existimat in libris Samuelis non servari ab auctore sacro ordinem chronologicum et eo tempore, quo David domo cedrina aedificata de-

templo exstrnendo cogitaverit, Salomonem iam natum fuisse; eadem opinione approbat J. F. Stebbing apud Hastings, Dict. of the Bible II. 389 b. Verum obstat, quod Nathan propheta, qui templum a Salomone exstructum iri Davidem docet, loqui videatur de Salomone nondum nato, sed nascituro; neque haec difficultas a Movers, qui eam ipse sensit, sufficienter soluta dici potest (l. c. p. 149).

Nomen Hiram regis hodie quoque connectitur cum sepulcro Hiram, *Qabr Ḥirām* (vel *Hairān*, ut alii se audivisse affirmant) una hora et 45 minutis a Tyro inter meridiem et orientem; monumentum est phoenicum, sed inscriptionibus carens, quare antiquitas certo determinari nequit. Cf. Baedeker-Benninger, Pal. u. Syrien ed. 3 p. 288.

A nostro Hiram distinguendus est alter Hiram rex Tyri, qui per viginti annos regnavit et eius anno decimo quarto Cyrus rex Persarum imperium accepit (Flav. Ios. cont. Ap. 1,21).

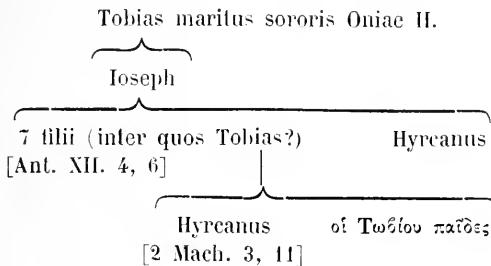
3. Hiram (חִרָם vel כְּרָמָה, Χεράμ), artifex a rege Hiram Salomoni missus ad perficiendam variam templi supellectilem (3 Reg. 7,13-45; 2 Par. 2,13. 14; 4, 11-16); habebat patrem Tyrium, matrem autem Danitam, quae eliam vidua de tribu Nephthali vocatur et hinc priorem maritum Nephthalitam habuisse censenda est. Singularis titulus אֲבִי בְּנֵי אֶבְנָן ei tribuitur 2 Par. 2, 13 et 4,16 i. e. pater, magister, consiliarius.

HIRAS (הִירָס, Eliphas) Odollamites, amicus Iuda patriarchae (Gen. 38,1. 12. 20). Pro amico eius (רוּבָבָה) Vulgata et LXX reddunt *pastorem eius* (רוֹבָבָה).

HIRCANUS (Ὑρκανός), filius Tobiae eiusdem, vir valde eminens, qui magnos thesauros in acriario templi depositos habebat eo tempore, quo Heliodorus templum direpturus ex Syria advenit (2 Mach. 3,11). Apud Flav. Iosephum (Ant. XII. 4,2 s.; 5,1) commemorantur filii Tobiae, qui ex sorore Oniae II. pontificis nati erant et postmodum Menelao impio pontifici adhaerebant et

inter illos unus Iosephus nomine, qui ex fratri sui filia genuit Hyrcanum, virum in perturbationibus publicis illius temporis satis celebrem. Noster igitur Hircanus 2 Mach. 3,11 a nonnullis censetur unus ex illis filii Tobiae, ab aliis (*Grotius, Calmet, Riehm-Baethgen, Handwörterbuch des Bibl. Altert. s. v.*) Hyrcanus filius Iosephi filii Tobiae; in hac altera interpretatione ellipsis : Hircanus Tobiae (τοῦ Τοβεὶ) suppleri

debet addendo : *nepos*, cum tamen ex communi usu loquendi supplendum sit *filius* scil. Tobiae vel ut *Ewald* (*Gesch. des Volkes Israel ed. 3 IV. p. 353*) opinatur, filii illius Iosephi etiam vocabantur filii Tobiae scil. ab avo suo. *E. Schürer* (*Gesch. des jüd. Volkes ed. 3 I. p. 193. 196*) coniiciens inter filios Joseph unum nomine Tobiae fuisse genealogiam familiae Tobiae hoc modo construit :

HIRCUS v. CAPER.

HIRSEMESES urbs v. BETHSAMES I.

HIRUNDO. 1. Vox *hirundo* in Vulgata tribus nominibus textus primigenii respondet. In libro Tobiae dicuntur « ex nido hirundinum dormienti calida stercore super oculos » incidisse (Tob. 2,11), ubi textus graecus nomine generaliore στρουθίᾳ utitur, quod varias aves minores, velut passeret et hirundines aliasque significat. Deinde in epistula Ieremiae ad ostendendam idolorum vanitatem inter alia exempla additur « supra corpus eorum et supra caput eorum volant noctuae et hirundines », ubi in graeco habetur γελιθόνες (Baruch 6,21). Denique bis hebr. סום vél סום (Qeri Ier. 8,7) a S. Hieronymo *hirundo* exponitur, scilicet in prophetia Ieremiae, ubi cum ciconia, turtore, grue inter aves migratorias nominatur (Ier. 8,7), et in cantico Ezechiae, ubi gemitus aegrotantis voce *hirundinis* pipiens comparatur כְּסָמָס עֲגֹור (Is. 38,14), Vulgata *sicut pullus hirundinis*; de γέρα cf. CICONIA). — Ex versionibus antiquis LXX et Theodotion vocem hebraicam in utroque loco similiter ut Vulgata γελιθόνι i. e.

hirundinem explicant; Symmachio סִם in Ier. est *cicada* (*S. Hieron. in Ier.*), in Is. autem pariter γελιθόν, eandemque avem Arabs designat; Targum chaldaicum, si ordinem vocum consideras, סִם *gruem* (כַּרְכִּיא) et עֲגֹור *hirundinem* (כַּבְּנִיתָה) appellat; at haud improbabilis videtur explicatio *Bocharti*, ordinem vocabulorum a paraphrasta esse inversum, ita ut ipse quoque cum reliquis סִם *hirundinem* interpretetur, quamquam Hebrei ex verbis Ionathae occasionem sumpserint *gruem* exponendi. Idem de versione syriaca simplici videatur dicendum esse, quae in verbis Ezechiae simpliciter *hirundinem* (כַּבְּנִיתָה) exponit, item in epistula Ieremiae pro gr. γελιθόν, in altero vero Ieremiae loco (8,7) inverso ordine *gruem* et *hirundinem* habet (כַּרְכִּיא וּכְבָנִיתָה).

2. Satis igitur magnus interpretum antiquorum consensus quoad *hirundinem* habetur. Ac certe imprimis γελιθόν sine dubio est vera *hirundo*, cuius variae species regionem orientalem frequentant (*Hirundo Savignii* Stephens, *H. rustica* Linné, *H. rufula* L., *Chelidon urbica* L., *Cotyle riparia* L., *C. rupestris* L., al.,

omnes ex ordine *Passerini*). Haud incepit vero etiam στρουθία libri Tobiae, quae Syro item sunt aves sensu generali (אֲרָבָת), quaeque in muro fuisse textus græcus et syriacus dicit, a S. Hieronymo hirundines vocantur, quamvis aliae aves minores a significatiōne vocis græcae non debeant excludi. Praeterea etiam סְנִיר, quae ipso nomine vocem hirundinum per aerem volantium videtur iūitari, aliquo modo hirundinibus certe adnumeranda est. At duo videntur obstat, quoniam ipsas verae hirundinis species eo nomine intellegamus: nam hirundines in Palaestina ex parte tantum migrare solent, multis in calidioribus terræ partibus remanentibus; unde minus apte a Ieremia inter aves migratorias tamquam exemplum adducerentur. Deinde nomen *sīs* ab hodiernis quoque terræ incolis usurpatum non ad ipsam hirundinem (arab. *suūnū*), sed speciem affinem designandam, quae nomine scientifico nunc *Cypselus* audit (germ. *Mauerschwalbe*, gall. *martinet*, angl. *swift*), olim a Linneo *Hirundo* dicta. Huius quoque generis variae species vere migratoriae in Palaestina inveniuntur (*Cypselus apus* Illiger, *C. melba* Ill., *C. affinis* Gray), hirundinibus in habitu exteriore, volatu, vocibus satis similes, quamvis ad aliud ordinem *Cypselomorpharum* pertineant. Probabiliter in S. Scriptura variae aves similes eodem nomine appellantur. — Alio denique nomine hebraico plerisque vera *hirundo* videtur designari, scil. גַּרְדֵּן, quod bis tantum occurrit et in Vulgata semel *passer* Prov. 26,2), alia vice *turtur* dicitur (Ps. 83[84],4); de quo v. PAS-SER.

Cf. Sam. Bochart, *Hieroz.* II. 59-68, ed. Rosenm. II. 602-14; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 2,310 s.; H. O. Lenz, Zool. d. alt. Griech. u. Röm. 298-302; L. Lewysohn, Zool. d. Talmuds 206-9; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8,204-8; id. Fauna and Flora of Pal. 60-3, 82-4; J. G. Wood, Bible Animals 381-91; P. Cullerera, Fauna bibl. 267 s.; Leunis-Ludwig, Synopsis I. 1 ed. 3, p. 360, 386; A. E. Brehm, Tierleben ed. 3, IV. 518-33; G. Loreto, La zoologia nella Bibbia 224-6. — Etiam in monumentis assyriacis et aegyptiis *hirundo*

haud raro occurrit; cf. *Frd. Delitzsch*, Asyri. Thiernamen 101 s.; W. Houghton in Trans. Soc. Bibl. Arch. VIII. 1884, 72-4; Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 114; III. 319.

L. FONCK.

HISPANIA ('Ισπανία, Σπανία). Aliqua regio meridionalis Hispaniae in Vete re Testamento commemoratur nomine Tharsis (vide s. v.), Hispania scil. baetica, cui flumen Baetis nomen dedit. Indus Machabaeus inter alia de rebus gestis Romanorum etiam fama accepit: quanta fecerunt in regione Hispaniae et quod in potestatem redegerunt metalla argenti et auri quae illic sunt et posse derunt omnem locum consilio suo et patientia (1 Mach. 8,3); atque Romani post bellum secundum punicum diuturnis et acribus pugnis Hispaniam sibi subiicere adnibebantur. Apostolus Paulus in Hispaniam proficiisci statuit, postquam in Asia et Macedonia et Graecia coetus Christianorum fundaverat. Proficiisci voluit per Romanum et a Romanis sperabat se iri illuc deductum (Rom. 13,24, 28). Eum iter illud post priorem suam captivitatem revera suscepisse, documento est quod habet Clemens romanus (epist. 1 ad Cor. cap. 5) Paulum venisse usque ad occidentis terminum (ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσης); accedit Fragmentum Muratorianum (lin. 37, 38), quo efficitur de « profectione Pauli ab urbe ad Hispaniam proficiscens » medio saeculo secundo in ecclesia romana nullum dubium fuisse.

Multitudinem et praestantiam metallorum in Hispania (1 Mach. 8,3) celebrat Posidonius rhetor (apud Strabonem III. 2,9; ed. Cas. 147) quasi instinctu quodam poetico raptus: non enim dives modo, inquit, terra illa est, sed et infra se opes habet conditas; et revera apud istos homines infra terram non Hades, sed Pluto (sive Dis quasi dives) habitat. Quae Posidonius de Hispania meridionali (Turdetania), eadem Plinius (III. 3,30 de universa Hispania testatur: Metallis plumbi, ferri, aeris, argenti, auri tota ferme Hispania scatet, ceterior et specularis lapidis, Bætica et minio; sunt et marmorum lapicidinae. Cf. Diod. Sic. 3,35; Flav. Ios. Bell. iud. II. 16,4.

HOBA (הֹבָה, Χοβά), quae est ad lacvami i.e. ad septentrionem Damasci, urbs ad quam usque Abraham persecutus est Chodorlahomor einsque socios (Gen. 14,13). *Eusebius* (Onom. ed. *Lug.* 301,32) asserit locum Xωεζ in illis regionibus suo tempore exsistisse, quem Ebionitae incolerint. Censetur esse vicus hodie nuns *Qibān* ad radices Antilibani dimidia fere hora a Damasco septentrionem versus (*Furrer*) vel minus probabiliter vicus *Hoba* 20 horis a Damasco septentrionem versus (*Wetzstein*). — Hoba nostra a nonnullis supponitur esse Choba (Iudith 15,5 gracie), quare v. CHOBA 2.

Cf. *Furrer* in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1885 p. 40; *Wetzstein* apud *Franz Delitzsch*, Genesis 1887 p. 561.

HOBAB (הֹבָב, Ὁβᾶβ, Ιωβᾶβ), filius Raguel Madianitae et frater Sephorae, uxoris Moysis, cognatus Moysis (חִתֵּן), a Moyse inductus est, ut Israclitis se adiungeret ductor viarum per desertum: « noli nos relinquare; tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debeamus et eris ductor noster; cumque nobiscum veneris, quidquid optimum fuerit ex opibus quas nobis traditus est Dominus, dabimus tibi » (Num. 10,31. 32). Filii eius et posteri habitabant cum filiis Iuda (Iud. 1,16) sub nomine Cinacorum (cf. Iud. 4,11). Sacerdos Madian, cuius filium Moyses duxit uxorem, appellatur modo Raguel, modo Iethro (cf. Ex. 2,16. 48-21; 3,1; 4,18; 18,1), quare probabilissimum est sacerdotem illum duo habuisse nomina et Iethro nomen esse dignitatis. Alii nodum ita solvere malunt, ut Raguel faciant patrem Iethro et avum Hobab et Sephorae; sed prior sententia facilius accommodatur ad Ex. 2,16. 48. 21; Num. 10,29. Post egressum ex Aegypto Iethro adduxit ad Moyses uxorem et duos filios eique sapiens dedit consilium ad gubernationem populi (Ex. 18,1-23). Iethro abiit in regionem suam; Hobab autem Israeltas comitatus est (cf. Ex. 18,27; Num. 10,31. 32; Iud. 1,16); quare nullo modo audiendi sunt qui Iethro cundem esse velint atque Hobab; neque obstat quod uterque

dicitur חַדְנָה Moysis; nam vox latiore significata de cognato adhibetur (cf. חַדְנָה).

HOBIA v. HABIA.

HOD (הֹדֶד, Ὅδη), unus ex filiis Supha de tribu Aser (1 Par. 7,37).

HODES (הֹדֶס, Ἅδες), uxor Saharaim

Beniaminitae, quae in regione Moab septem filios genuit, principes in familiis suis (1 Par. 8,9).

HODSI (הֹדְשִׁי, Ἅδεσι) Vulgata: terra inferior Hodsi, LXX γῆ Θεραπείαν ἡ ἐστιν Ἀδαστὶ in censu populi per Ioab facto recensetur inter terram Iazer in Galaad et Dan silvestria seu Lais-Dan (2 Reg. 24,6). Textus sine dubio corruptus est. Legendum videtur אֲרַץ הַתְּהִתִּים אֲרַץ קָדְשָׁה קָדְשָׁה terra Hethaeorum usque Cades; cf. F. de Hummelauer ad h. l. qui defendit intellegendam esse Cades seu Cedes tribus Nephthali, dum alii (Vigouroux, Driver) praferunt Cades urbem principalem Hethaeorum ad Orontem fluvium sitam haud longe ab Emesa (侯密斯) meridiem versus. Emendationem textus supra propositam confirmat recensio Lucianea: εἰς γῆν Χετταῖον Καδήσι.

De urbe Cades Hethaeorum seu Qodshu in hieroglyphis aegyptiacis vide *Lepsius*, Denkmäler, Abth. III. 158. 159. 164; W. Max Müller, Asien und Europa nach alt-aegypt. Denkmälern 1893 p. 213 s. — Cf. Vigouroux, Dict. de la Bible II. 367-369 et eiusdem Mélanges bibl. ed. 2 p. 340 ss. 351 s.

HOLDA, OLDA (הַלְּדָה, πρόθις Ὄλδα), prophetis, uxor Sellum custodis vestium (sive sacerdotalium sive regiarum), quam Iosias rex per legatos consuluit de libro Legis ab Helcia sacerdote reperito (4 Reg. 22,14; 2 Par. 34,22); habitabat in Ierusalem in Secunda i. e. in parte quadam urbis secunda seu urbe inferiore in colle Aera sita (cf. Soph. 1,10; Flav. Ios. Ant. XV. 44,5: ἡ ἀλλη πόλις). Eo igitur tempore i. e. anno 18. Iosiae regis haec prophetis maxima fruebatur auctoritate, immo maiore, ut videtur, quam Ieremias qui anno 43. Iosiae ad minus propheticum vocatus est admodum iuvenis. Aliqui interpres censem eo tempore Ieremiam ab urbe Ierusalem abfuisse.

HOLDAI [חָלְדַי]. 1. Princeps turmae 24000' virorum, quae in mense duodecimo regi ministrabat, Netophathites, de stirpe Gothonieli vel potius Othoniel (1 Par. 27,15).

2. Vide HELEM 2.

HOLOCAUSTUM, HOLOCAUTOMA. Actus praeclarissimus religionis i. e. cultus et adorationis Dei est sacrificium, quo Deus tanquam supremus rerum omnium dominus agnoscitur et colitur eiusque gratia efflagitatur. In holocausto, ut nomen dicit, victima tota igne sacrificiali consumebatur, quo ritu integra hominis ad Deum subiectio perfecte significatur. Prima holocausti mentio fit post diluvium (Gen. 8,20), sed iam sacrificium Abel ita describitur, ut holocaustum fuisse videatur (Gen. 4,4), Abraham iussus est holocaustum offerre et obtulit holocaustum arietem pro filio (Gen. 22,2. 13), Iob quoque offerebat holocausta Iob 1,3; 42,8.

De quibus, quo ritu, quando holocausta sint offerenda, lege mosaea accurate determinatur. Offerri poterant animalia immaculata masculina de armento, de pecoribus (ovibus, capris); in turturibus et columbis genus masculinum non exposcitur (Lev. 1,3. 10, 14). Ritus is est: ponet manum (offerens) super caput hostiae et acceptabilis erit atque in expiationem eius proficiens; immolabitque coram Domino et filii Aaron sacerdotes offerent sanguinem eius fundentes per altaris circuitum, detractaque pelle hostiae artus in frusta coincident et intestinis pedibusque aqua lotis frusta cum capite et adipe adolebit sacerdos super altare (Lev. 1,4 ss.); sacerdos qui offerat habebit pelle victimae (Lev. 7,8). Ritus in offerendis columbis describitur Lev. 1,14-17. Similiter cum holocausto fertum quoque offerendum erat.

Lege praescribebantur haec holocausta: singulis diebus, mane et vespere agnus anniculus erat offerendus cum ferto ex simila oleo conspersa et vino (Ex. 29,38-42; Num. 28,3-8); die vero sabbato duo agni cum ferto pariter duplicito (Num. 28,9. 10). Praeterea cunctis diebus septem sollemnitatis azymorum et die pentecostes offerri de-

beabant diebus singulis vituli duo, aries unus, agni anniculi septem, similiter cum ferto Num. 28,41-51. Porro primo die et decimo die mensis septimi et ultimo die festi tabernaculorum offerri debebant vitulus unus, aries unus, agni anniculi septem cum ferto (Num. 29,4-11. 35-38); singulis septem diebus festi tabernaculorum suis quoque assignatur numerus holocaustorum: duo arietes, agni duo et vituli tredecim die primo, duodecim die altero, undecim die tertio et ita porro (Num. 29,13-34) cum fertis. Insuper eiusmodi sacrificia praescribebantur puerperis Lev. 19,6-8, leprosis mundatis Lev. 14,4 s., iis qui variis laborant immunditiis Lev. 13,14. 13. 29. 30, Nasiraeis Num. 6,10-21.

Offerebantur quoque holocausta ad arbitrium piorum in dedicatione tabernacul Num. 7,2 s., in translatione arcae 1 Reg. 6,14; 2 Reg. 6,17; 3 Reg. 8,3; 1 Par. 16,1 etc., in dedicatione templi 3 Reg. 8,64; 2 Par. 7,5, et generatim relinquebatur pietati singulorum, ut in quovis eventu vel lacto vel tristis Dei favorem sibi sacrificio conciliarent; id quod factum esse plurima demonstrant exempla (cf. Ios. 8,31; Iud. 6,26; 11,31; 20,26; 1 Reg. 7,9; 13,9; 13,12; 3 Reg. 3,4; 1 Par. 29,21; 2 Par. 29,27; Esdr. 6,17; 8,35; Iudith 16,22 etc. etc.). Verum prophetae sedulo monebant non haec sacrificia per se Domino placere, sed Deum requirere obedientiam animorum, pietatem, devotionem: ita Samuel: numquid vult Dens holocausta et victimas et non potius ut obediatur voce Domini? melior est enim obedientia quam victimae et auscultare (obedire) magis quam offerre adipem arietum (1 Reg. 13,22); cf. Ps. 39,7 s.; 49,8 s.; 50,18. 19; Is. 1,11 s.; Jer. 6,20; et 7,22 docet bona foederis esse obedientibus promissa et in liberatione ab Aegypto foedus esse initum promissione obedientiae a populo data Ex. 19,3. 6. Quae admonitiones eo magis necessariae erant, quo prouiores erant Iudei ritibus et caerimoniis externis acquiescere et praestationibus illis legalibus confidere quasi in iis solis cardo rerum verteretur (cf. Luc. 18, 11. 12).

I. KNABENBAUER.

HOLOFERNES (Ολοφέρνης), dux regis Assyriorum et princeps militiae eius, qui, uti in libro Iudith 2,4 etc. narratur, cum ingenti exercitu egreditur ad terras regi Assyriorum subiiciendas, qui demum contra Iudeos belligerans Bethuliam (vide s. v.) obsidet, sed a Iudith interimitur, cum ebrietate oppressus dormiret. Nomen Holofernes multis videtur originem prodere persicam (cf. Dataphernes, Artaphernes, Tissaphernes etc.). Neque id mirum videri potest; cum enim Persae diu Assyriis (postea Medis) essent subditi, nobiles Persarum variis functos esse muneribus in regno assyriaco per se liquet (cf. *De Moor*, Le livre de Iudith p. 37). Nomen hoc Holofernes vel Orophernes in historia quoque profana reperitur; cf. *Polyb.* III. 5,2; XXXII. 20,4. 9; XXXIII. 12,2. 3. 9; *Appian. Syr.* 47; *Diodor. Sic.* 31,19. 32. 34.

HOLON, OLON, HELON (חָלֹן, ὁλόν; Χαλόν, ἡ Φελλάς, Σελνά); urbs sacerdotalis (Ios. 21,15; 1 Par. 6,58 hebr. 43, LXX 57), quae in prima seu meridiana provincia montis Iuda recensetur (Ios. 15,51). Situs est ignotus.

HOMAM v. HEMAN 4.

HOMICIDIUM. Cura singulari providetur vitae hominis; nam ut quivis deterreatur a caede, iam in primordio statuitur lex: quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius (Gen. 9,6); proinde sanctione gravissima caveltur ne quis vitam alterius impetat; simulque ratio affertur sublimis, cur homini non competit ius in alterius vitam: ad imaginem quippe Dei factus est homo. Porro eadem lex ac sanctio repetito inculcatur; ita in decalogo: non occides (Ex. 20,13; Deut. 5,17); dein: qui percosserit hominem volens occidere morte moriatur (Ex. 21,12; Lev. 24,17) et qui percosserit mulierem praegnantem ita ut mors sit subsecuta, reddet animam pro anima (Ex. 21,23) et: ne polluatis terram habitationis vestrae quae insontium cruento maculatur, nec aliter expiari potest nisi per eius sanguinem qui alterius sanguinem fuderit (Num. 35,33). Immo quo magis decla-

raretur horror homicidii, ipsum quoque animal quod hominem occidit iubetur occidi (Gen. 9,5) et bos qui cornu percusserit virum aut mulierem si mortui fuerint, lapidibus obruetur et non comedentur carnes eius; immo si herus cognoverit bovem esse cornupetam neque tamen cum recluserit isque occiderit aliquem, et bos lapidibus obruerit et dominum eius occident (Ex. 21,28. 29). Iterum poena mortis proponitur: si quis ferro percusserit et mortuus fuerit percussus, si lapidem iecerit et ictus occubuerit, si ligno percussus interierit, percussoris sanguine vindicabitur; propinquus occisi homicidam interficiet, statim ut apprehenderit cum interficiet. Atque ei qui ex odio alteri insidias struxerit eumque occidet nihil profuerunt civitates refugii; verum arripient eum de loco effugii trahentque in manu proximi, cuius sanguis effusus est et morietur (Num. 33,16-21; Deut. 19,11-13); immo ab altari meo avelles eum ut moriatur (Ex. 21,14; cf. 3 Reg. 1,30; 2,28). Sed si quis fortuito, sine insidiis et absque odio, alium occidisset, ille defendebatur a vindicta; nam pro eo constituebantur urbes refugii; ibi a senioribus causa eius diiudicabatur, et innocentia eius statuta securus ibi degebat. Mortuo demum sacerdote magnificuit ei in terram suam regredi. Quodsi autem ante mortem pontificis extra fines urbis refugii fuerit inventus, potuit ultor sanguinis absque noxa cum interficere (Ex. 21,13; Num. 33,11-28; Deut. 19,1-13). Civitates refugii decernuntur Ios. 20,1-9. Si quis autem servum suum vel ancillam percusserit virga et mortui fuerint in manibus eius, «vindicta vindicabitur» hebr. Ex. 21,20) i. e. convenienter poena a magistratu illius severitas reprimenda erit; si autem servus uno altero die supervixerit, non subiacebit herus poenae; nam ipso damno punitur (Ex. 21,21).

1. KNABENBAUER.

HOMO. Constat hominem corpore ex rebus iam existantibus formato et anima a Deo immediate producta quae vitam det, in narratione de creatione Adam (vide s. v.) clare docetur. Digni-

tas hominis ipsa illa narratione iam satis effertur; imprimis vero verbis Dei: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1,26), quae similitudo ut in anima rationali et immortalis refuet, ita quoque cernitur in dominatione: et praesit universae terrae (Gen. 1,26, 29; cf. 1 Cor. 11,7 vir imago et gloria Dei est, mulier gloria viri, cui scil. vir dominatur). Hominem fuisse creatum ad immortalitatem, satis declaratur Gen. 2,17 et Sap. 2,23, 24; item fuisse creatum ea animi conditione, ut appetitus inferiores plane subiecti essent rationi, clueet ex Gen. 2,23 et Eccli. 7,30: hoc inveni quod fecerit Deus hominem rectum. Culpa autem sua ex felici illa conditione excidit, quam psalmista celebrat: minuisti eum paulo minus ab angelis; gloria et honore coronasti eum etc. Ps. 8,6-9. Merito itaque pergit Sapiens: ipse se infinitis misericordiis quaestionibus (Eccl. 7, 30; hebr. 7,29: ipsi quaesierunt multa commenta). Ut autem homo malas refrenet concupiscentias, Deus leges statuit et seelera variis poenis et iudiciis prosequitur, cuius rei exempla iam habentur in Cain, in diluvio, in lege de homicidio (Gen. 9,6), in decalogo etc. Hominem libero arbitrio esse praeditum et ei opem praestari a Deo, ut possit bene agere, iam consequitur ex eo quod Deus homini praecepta et adhortationes dat vel lege scripta et per legatos missos vel ipsa natura rationali magistra (Rom. 2,14): si volueris mandata servare, servabunt te; apposui tibi aquam et ignem; ad quod volueris, porrige manum tuam; ante hominem vita et mors, bonum et malum; quod placuerit ei, dabitur illi (Eccli. 13,16-18).

Perperam aliqui asserunt à S. Paulo doceri trichotomiam, cum corpus, animam, spiritum comminorem (cf. 1 Thess. 5,23). Sed attendi oportet in enumeratione oratoria ea posse distincte efferi quae aliquo modo varie sese manifestent; unde spiritus et anima referri possunt ad varias unius animae vires et facultates et appetitus; alias spiritus etiam dicitur mens hominis gratia. Spiritus sancti illustrata et imbuta.

Quae sit Dei in genus humanum pro-

videntia et cura, brevissime Sapiens declarat: misereris omnium, quia omnia potes et dissimulas peccata hominum propter poenitentiam; diligis enim omnia quae sunt et nihil odisti eorum quae fecisti; nec enim odiens aliquid constitueri et fecisti (Sap. 4,24, 23) et sublimi modo explicatur: sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret (Ioan. 3,10), quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit (Rom. 8, 32) et: vult Deus omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire (1 Tim. 2,4); pariter eo quod Iesus ducit Patrem esse Deum et tamquam Patrem invocandum.

I. KNABENBAUER.

HON (חִנָּה, "Λον"), filius Pheleth de filiis Ruben erat cum Core, Dathan, Abiron inter eos qui surrexerunt contra Moysen et conquesti sunt, quod Moyses et Aaron sibi arrogarent auctoritatem (Num. 16,1 ss.). Eius mentio in subsequenti narratione et in interitu Core, Dathan, Abiron et ducentorum quinquaginta viorum iam non fit; unde forte concludere licet eum mox a rebellione recessisse et cum Deo esse reconciliatum, antequam alii iusto Dei iudicio absorverentur. Probabilius vero textus hebr. ita emendandus est, ut tres tantum archirebelles habeantur et tertius Abiron dicatur filius Eliab filii Pheleth (vel potius Phallu) filii Ruben; cf. F. de Hummelauer, Comment. in Num. ad h. l.

HONOR. In commercio hominum inter se ratio communissima honoris exhibendi consistit in salutatione. Consuetus salutandi modus erat: pax tecum (Ind. 19,20; 4 Par. 12,18); David iussit salutari Nabal modo sollemniore: sit fratribus meis et tibi pax et domui tuae pax et omnibus quacumque habes sit pax (1 Reg. 25,6). Alias ntebantur quoque verbis: Dominus tecum, Dominus vobiscum (cf. Iud. 6,12; Ruth 2,4) et cum Booz ita messores salutasset, isti respondent: benedic tibi Dominus. Quod in Vulgata legitur: salutaverunt se verbis pacificis, ex hebr. est interrogare de salute (pace, scil. quomodo valeat; cf. Gen. 43,27; Ex. 18,7; Iud. 18,

15). Sensu altiore Christus suos salutat : pax vobis eosque iubet pacem aliis appicari, illam videlicet pacem quam ipse dat et quam mundus nequit dare (cf. Ioan. 14,27). Cum autem salutationes et variae interrogations fieri solearent prolixius, si erat festinandum, iniungebatur : neminem per viam salutaveritis i. e. non brevis illa formula consueta interdicebatur, sed solum ne maius temporis spatium collocutionibus insumeretur (cf. 4 Reg. 4,29; Luc. 10,4). Hanc honoris et caritatis significationem omnibus exhiberi vult Christus : si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne et ethnici hoc faciunt (Matth. 5,47)?

Ad maiorem honoris significationem salutationi addebatur profunda corporis inclinatio, immo prostratio; ita Abraham se prosternit in terram (Gen. 18, 2; 23,7), item Lot (Gen. 19,1); immo Jacob coram Esau quem timet sibique vult reconciliare, « adoravit pronus in terram septies » (Gen. 33,3) i. e. se prostravit; Abigail cum vidisset David descendit de asino et procidit coram David super faciem suam et adoravit super terram et cecidit ad pedes eius (1 Reg. 23,23). Ad honoris significationem Rebecca conspecto Isaac descendit de camelio (Gen. 24,64); item si quis sedebat, ad honorem alteri exhibendum surgendum erat; ita senes honorandi erant : coram cano capite consurge et honora personam senis (Lev. 19,32) et cum Bethsabee mater Salomonis intraret ad Salomonem, rex Salomon surrexit in occursum eius adoravitque eam positusque est thronus matri regis quae sedit ad dexteram eius (3 Reg. 2,19); etiam Iob se honoratum dicit, quia cum procederet ad portam civitatis, senes asurgententes stabant (Iob 29,8). In ratione loquendi honor alteri exhibebatur, cum loquens se dicere servum alterius : domine, ne transreas servum tuum (Gen. 18,3; cf. 19,2); ita Jacob quoque loquitur ad Esau : parvuli sunt quos donavit mihi Deus servo tuo (Gen. 33,5) et Miphiboseth loquitur ad David : quis ego sum servus tuus, quoniam respexisti super canem mortuum similem mei (2 Reg. 9,8; cf. 4 Reg. 8,13). Quomodo

honorari debeat quem rex voluerit honorari, exponit Aman (Esth. 6,8 ss.).

Rex qui victor redibat a pugna canonicis et choreis honorabatur (cf. 1 Reg. 18,6, 7). Cum rex novus proclamaretur, buccina cecinerunt et clamaverunt : vivat rex (3 Reg. 1,40); etiam unusquisque tollens pallium suum posuit sub pedibus regis incidentis (4 Reg. 9,13), qui honor Christo quoque exhibitus est; in tali pompa festiva flores quoque ramique spargebantur et facularum lumenibus et cantibus celebritas habebatur (2 Mac. 4,22; Matth. 21,8). Baltassar rex, filius Nabonidi, honoravit Daniellem : induitus est Daniel purpura et circuimdata est torques aurea collo eius et praedictum est de eo quod haberet potestatem tertius in regno (Dan. 3,16, 29). Uti iam apparet ex 3 Reg. 2,19, qui honorandus erat, collocabatur ad dexteram (cf. Ps. 44,10; 109,4). Genua curvare, quae est saepius exhibito adoracionis Deo factae (3 Reg. 8,54; Esdr. 9,5; 1s. 43,24), princeps ille quinquagenarius etiam timore percussus coram Elia non dubitavit (4 Reg. 1,43).

I. KNABENBAUER.

HOPPHA (הַפָּה, 'Ophphā, οὐφῆς, Λ'Οψῆς), sacerdos, cui tertiadecima sors in ministerio Domini a Davide designata est (1 Par. 24,13).

HOR (הַר). 1. Mons Hor (Ορ τὸ ὄρος) in quo Aaron mortuus est, castramentatio Israëlitarum, qui de Cades ad montem Hor in extremis finibus terrae Edom situm profecti sunt et inde in stationem Salmona per viam, quae ducit ad mare Rubrum, ut terram Edom circumirent (Num. 20,22. 23. 27; 21,4; 33,37. 38. 41; Deut. 32,30). Flavius Iosephus ex antiqua traditione collocat montem excelsum, in quo Aaron mortuus est, prope locum quem Arabes metropolim suam putarunt, qui prius quidem Areæ (Ἄρεη) nominatus est, nunc vero Petra appellatur » (Ant. IV. 4,7). Idem tradunt Eusebius et S. Hieronymus (Onom. ed. Lag. 303, 88; 144,14) : « Or mons... iuxta civitatem Petram, ubi usque ad praesentem diem ostenditur rupes, qua percussa Moyses aquas populo dedit ».

Ibi hodie quoque *Djebel Nabî Hurân*, mons prophetae Aaron, ostenditur.

Venunt hanc traditionem erroneam esse contendunt et ex ipsis textibus alios erunt recentiores (*Knobel*, *F. de Hummelauer*, *Trumbull*, *Guthe*, *Lagrange*, qui montem Hor potius prope Gadesbarne quaerendum recte censemt vel ut *Lagrange* accuratius definit: occidentem versus a valle *'Aruba*, meridiem versus a Negeb, septentrionem versus a Cades, in extremitate occidentali vel septentrionali terrae Edom.

Cf. *Knobel* ad Num. 20,22 s.; *F. de Hummelauer*, Comm. in Num. p. 238; *H. Clay Trumbull*, Kadesh Barnea 1884 p. 127 s.; *Guthe* in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1885, p. 213, 214; *Lagrange* in Revue bibl. VIII. 1899 p. 376-378 et IX. 1900 p. 280-282.

2. Hor ḥô ḥôos ḥô ḥôos, Vulg. mons allissimus, mons in termino septentrionali terrae Chanaan inter mare Mediterraneum et introitum Emath (Num. 34,7). A plerisque introitus Emath aquilonem versus a Libano quaerebatur et mons Hor in extremo Libano septentrionali (cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1883 p. 27). Sed *I. P. van Kasteren* terminum septentrionalem terrae promissae infra Libanum et Hermonem maiorem figit atque montem Hor censet esse extrellum Libanum meridionalem seu *Djebel el-Shuqîf*, introitum vero Emath planitiam inter *Nahr Litâni* et *Nahr Hâsbâni*, quae hodie *Merdj Ayân* audit. Atque huius monti, qui sere directe 370 m supra *Nahr el-Qâsimiye* assurgit, optime convenit interpretatio etymologica *Relandi*, qui Hor non nomen proprium, sed appellativum esse suspicans explicat הר הַר חֶרְבָּן assurgere montis. Quodsi eadem voces non Hor mons, sed forsitan montis vertendae essent, correspondenter in eadem regione vel *Khirbet Hur* ad meridiem fluvii *Qâsimiye* vel *Khirbet Hurâ* ad orientem anguli recti, quo fluvius versus mare Mediterraneum efficitur.

Cf. *Reland*, Palaestina 1714 p. 119; *I. P. van Kasteren* in Revue bibl. IV. 1895 p. 27-29 et tabulam geogr. p. 24.

HORA. Horae ut partis diei in nullo libeo ante exsilium scripto mentio sit.

Postea vocabulo נַעֲשֵׂת, quod proprie significare oculorum obtutum plerique lexicographi censent, hora designabatur. Saepius illa vox in libro Danielis occurrit, nt in illo Nabuchodonosoris decreto Dan. 3,6: « Si quis autem non prostratus adoraverit, eadem hora (i. e. statim) mittetur in fornacem ignis ardantis ». Eadem significatione vox legitur 4,30 et 5,5. Daniel ipse, ut explaret somnium regis Nabuchodonosor, coepit intra semelipsum tacitus cogitare quasi una hora (Dan. 4,16) vel potius: tunc Daniel obstupuit נַעֲשֵׂת, quam vocem aliqui etiam recentiores cum LXX, Theodotione, S. Hieronymo vertunt: circiter per unam horam (*Trochon*, *Hilzizig*, *Zoeckler*, *Meinholt*), alii: quasi per unum momentum (*Rohling*, *Keil*); sed cum ex una parte Daniel vix per horae spatium coram rege constituisse censendus sit, ex altera parte longior momenta mora requiratur, ut rex Danielem conturbatum adverterit et monendum esse duxerit ne timeat, contextui maxime consonum est ea voce notionem aliquius morae vel generatim aliquius partis temporis ingeri (cf. *Knabenbauer* ad Dan. 4,16).

Centum circiter et viginti annis ante exsilium Hierosolymis horologium solarium existisse notum est, quod Ezechias piissimus rex a patre suo Achaz hereditarium accepérat et in quo plus viginti gradus erant. Regi enim cum esset morti proximus, Isaías propheta iussu Domini dixit: « Præcipe domui tuae: morieris enim tu et non vives ». Sed propheta antequam « egrederetur medianam partem alvi », a Deo remissus est, ut declararet regem sanatum iri dieque tertio templum Domini ascensurum esse. « Cui » signum petenti, quo praedictionem veram esse intellegereret, « ait Isaías: Hoc erit signum a Domino, quod facturus sit Dominus sermonem, quem locutus est: Vis ut ascendat (לֹא) umbra deceam lineis (תִּצְלַחַ) an ut revertatur (זִבְחַ) totidem gradibus? Et ait Ezechias: Facile est umbram crescere (וְצַדְבַּת) deceam lineis: nec hoc volo ut fiat, sed ut revertatur retrorsum de-

cem gradibus. Invocavit itaque Isaías propheta Dominum et reduxit umbram per lineas, quibus iam descenderat (וְיָמֵן) in horologio Achaz retrorsum decem gradibus » (4 Reg. 20,1-11; cf. Is. 38,8; Eccli. 48,26, graece 48,23). Quo portento etiam Merodach Baladan, rex Babyloniorum, aliquam causam praetendit, ut ad regem mitteret legationem principum Babylonis, qui interrogarent de portento, quod acciderat super terram (2 Par. 32,31; cf. 4 Reg. 20,12 s.). Cur eiusmodi causam praetendere potuerit, quasi vellent Babylonii certiores fieri de solarii miraculo, facile intellegitur ex Herodoti verbis (2,109): « Nam polum quidem et gnomonem et duodecim diei partes a Babylonis Graeci acceperunt » (πόλον μὲν γὰρ καὶ γνώμονας τὰ δυώδεκα μέρεα τῆς ἡμέρης παρὰ Βαβυλωνίων έμαθον ὅτι Ἑλληνες).

Ex iis quae in sacris libris narrantur, non constat quale fuerit illud solarium regis Achaz. Apud Herodotum l. c. populus videtur fuisse clavulus axi caelesti parallelus, gnomon vero virga aliqua erecta.

Vitruvius, qui in castris Iulii Caesaris militans machinis bellicis praefectus erat, in suo opere : De Architectura, ed. Hermann Müller-Sträbing, Lipsiae 1867, lib. IX. cap. vi. (ix.) multa et varia enumeral solaria, ut : « Hemicyclium excavatum ex quadrato ad enclinaque succisum Berosus Chaldaeus dicitur invenisse; scaphen sive hemisphaerium Aristarchus Samius, idem etiam discum in planitia; arachnen Eudoxus astrologus, nonnulli dicunt Apollonium ». Praeterea commemorat : « plinthium... πρὸς τὰ ιστορούμενα... πρὸς πάντα λαῖμα... pellecimum... conum... pharetram... conarachnen... conicum plinthium... antiboreum... viatoria pensilia... ».

Apud Graevium, Thesaurus Graec. Ant. (vol. IX. p. 1278) concha hemicyclia memoratur.

Magnum gnomonem eumque in publico positum describit Plinius (XXXVI. 10,72) : « Ei (obelisco), qui est in campo (Martio), divus Augustus addidit mirabilem usum ad comprehendendas solis umbras dierumque ac noctium ita ma-

gnitudines, strato lapide ad longitudinem obelisci, cui par fieret umbra brumae confectae die, sexta hora pauplatimque per regulas, quae sunt ex aere inclusae, singulis diebus decresceret ac rursus augeseret, digna cognitores ».

Neque plus certi affirmari potest de graduū vi ac potestate quam de forma solarii regis Achaz. Omnia enim quae diximus solaria non partes modo diei indicant, verum anni etiam tempora. Nam ut gnomonis umbra meridie brevior est quam sole vel oriente vel occidente, ita etiam longior est hiemis tempore quam aestatis. Quare non necesse est gradus quos diximus intellegantur partes diei. Sed si sunt partes diei, inter solis ortum et occasum, modo Ezechias solarium bene intellexerit, plus viginti gradus erant.

Quibus praemissis addere iuvat, quae Knabenbauer ad Is. 38,8 adnotat : « Voce ipsa *graduum*, dein quod umbra dicitur descendere, sese extendere, quod LXX habent ἀναστρέψονται πάντας πατέσθη η σπιά, eorum commendari videtur sententia, qui censem in fastigio collis rotundi columnam vel obeliscum fuisse positum, ita ut eius umbra in gradus per quos qua quaversus ascendebat (ad summitem) proiceretur et variae diei partes ex longitudine et loco umbræ indicarentur... Nostro autem loco Chaldaeus præcepit *umbram lapidis horarum*, qua expressione potius horologium alio modo constructum innuitur, quod ad horologia solaria accedat. Atque revera voces aequae bene ad gnomonem eiusque caesuras, quibus horae indicantur, adaptari possunt. Nam caesuræ illæ et lineæ, per quas umbra gnomonis transit, possunt *gradus* vocari; totum autem horologium facile ex parte hac idem nomen per synecdochen sortiri poterat. Neque obstat, quod de descensu umbrae sermo fit; cum enim *descendere* dicatur de diei tempore ad finem vergente, eadem vox ad umbræ motum, qualiscumque deum in horologio apparebat, facile applicabatur (cf. Iud. 19,11)... Cum autem viginti gradus commemoretur, gradus vel lineæ non horis, sed minoribus temporis spatiis correspondebant ». — Prae-

terea vide *Adolf Müller*, Bibel u. Gnomonik [Eine apologetische Studie über die Sonnenuhr des Königs Achaz] in periodico Natur u. Offenbarung XLVIII, 1902 p. 237-273, 340-355, 403-419, ubi egregie refutantur, quae *Camillus Flammarion* astronomus contra miraculum in S. Scriptura narratum protulerat (in Revue d'Astronomie populaire de Méteorologie et de Physique du globe 1883 p. 321 ss.); etiam *J. Muller* animadvertisit (l. c. p. 410) verbis S. Scripturae omnino satisficeri, et si horologium Achaz non solarium propriè dictum fuisse supponatur, sed chronometrum quoddam valde simplex et imperfectum.

Certè aliquid scimus de horis tempore Christi. In parabola patrisfamilias ultimi operarii circa horam undecimam conducti esse et unam horam laborasse dicuntur (Matth. 20,1-12). Iohannes (1,39) decimam diei horam commemorat et Iesus, antequam Lazarum a morte ad vitam revocaret, discipulos suos interrogabat : « Nonne duodecim sunt horae diei? » (Io. 11,9). Ex quibus intelligitur finito labore diurno fuisse horam duodecimam.

Quae dicta sunt, mutabiles inconstantesque horas videntur indicare. Idem ex aliis auctoribus colligitur. *Vitrinius*, De Architectura lib. IX, cap. v. (viii.) ea, quae de horologiorum rationibus et umbbris gnomonum aequinoctiali tempore exponit, his verbis absolutiv : « Omnium autem figurarum descriptionumque eorum effectus unus, ut dies aequinoctialis brumalisque itemque solstitialis in duodecim partes aequaliter sit divisus ». Etiam ex *Vergili* Georg. lib. I. apparuit horas diei certis tantum anni temporibus, pula tempore autumni et veris, inter se aequales esse :

« Libra die somnique pares ubi fecerit horas » (v. 208).

Erant igitur pro latitudine geographica urbis Ierusalem horas tempore aestatis decem fere minutis longiores nostris horis, hiemis autem tempore totidem minutis breviores.

Praeter hanc diei in duodecim horas partitionem etiam altera in quattuor partes nonnullis videtur in usu fuisse,

cum horarum tertiae, sextae, nonae saepe, reliquarum ut decimae, undecimae rarissime mentio fiat. In parabola de denario diurno (Matth. 29, 4. 3, 5) paterfamilias, ut conduceret operarios, exiisse dicitur primo manu, deinde circa horam tertiam, iterum autem circa sextam et nonam horam; quodsi hora undecima additur hoc factum est propter id, quod praecipue hac parabola intenditur. In narratione Passionis Christi hora tercia (Mare. 43,23) et hora quasi sexta (Io. 19,14) commemorantur. S. Petrus in ea, quam die pentecostes habuit, oratione, dicit horam esse diei tertiam (Act. 2,15). Petrus et Iohannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam (Act. 3,1). Petrus cum hospitaretur apud Simonem coriarium in toppe, ascendit in superiora, ut oraret circa horam sextam (Act. 10,9) et Cornelio centurioni apparuit angelus hora nona (Act. 10,30). His tribus locis horae sexta et nona manifeste dicuntur esse horae precationis. Trium autem precandi temporum iam in veteribus libris mentio fit, at ibi nondum hora tercia, sexta, nona dicuntur. Psalmista Deum preebatur vespere et mane et meridie (Ps. 54,18). Daniel « fenestris apertis in coenaculo suo contra Ierusalem tribus temporibus in die flectebat genua sua et adorabat » (Dan. 6,10). Iudei qui ex captivitate redierant, legerunt in volumine legis Domini Dei sui quater in die et quater confitebantur et adorabant Dominum Deum sumum (Neh. 9,3) vel ut textus hebraicus habet רַבִּישׁתָה הַיּוֹם i. e. quartam diei partem. Haec autem tribus precandi temporibus facta diei divisio, quae iam in Veteris Test. libris mititur, hodie quoque in officio ecclesiastico adhibetur. Sed ulrum hae tres horae tercia, sexta, nona designant accuratas temporis particulas an etiam tempora interiecta, ex paucis sacrarum litterarum locis vix ac ne vix quidem diuidicari potest.

Ut ipse dies, ita nox etiam in complures partes dividebatur. In vigilia matutina (Ex. 14,24: אֶשְׁבֵּתְךָ הַבָּקָר) factum est, ut Dominus interficeret exercitum Aegyptiorum. Gedeon et trecenti viri, qui erant cum eo, ingressi sunt in par-

tem castrorum Madian incipientibus vigiliis noctis mediae (Ind. 7,19 : **רָאשֵׁת הַאֲשֶׁר־בְּנֹת הַיּוֹמָן**, i. e. initio custodiae mediae, ex quibus verbis complures interpretes inferunt ab antiquioribus Hebreis tres vigilias noctis esse numeratas). Saul ingressus est media castra Ammon in vigilia matutina (1 Reg. 11, 11). Psalmista ad Dominum precatur Ps. 118,148 : Praeviderunt oculi mei ad te diluculo, sed hebr. 119,148 : Praeviderunt oculi mei vigilias (**אַשְׁכְּרָתָה**). Et Ieremias hortatur : Consurge, lauda in nocte in principio vigiliarum (Lament. 2,19).

Quot fuerint vigiliae, ex Veteris Test. libris certo cognosci nequit, quamquam constat eas saltem tres fuisse. Sub Romanorum imperio quattuor vigilias in usu fuisse ex libris Novi Test. colligitur. Iesu quarta vigilia noctis (**τετάρτη η ἡ ψυλλακή τῇ νυκτὶ**) venit ad discipulos ambulans super mare (Matth. 14,25). Herodes rex Petrum apprehensum in carcere misit tradens quattuor quaternionibus militum custodiendum (Act. 12,4); singuli quaterniones singulas videntur egisse vigilias. Nomina autem quattuor vigiliarum continentur verbis Christi apud Marc. 4,35. 36 monentis : « Vigilate ergo, nescitis enim, quando dominus dominus veniat : sicut an media nocte an galli cantu an manu (**ὅψε ή μεσονυκτὸν ή ἀλεκτοροφωνίας ή πέρατον**), ne cum venerit repente, invenient vos dormientes ». Quibus verbis quattuor vigilias significari intellegitur ex simili apud Lue. 12, 38 loco : « Et si venerit (dominus) in secunda vigilia et si in tertia vigilia venerit et ita inveniret : beati sunt servi illi ». Quodsi hoc loco secunda vigilia mediae nocti conferatur, id ostendere videtur tres priores vigilias dictas esse vigilias noctis, quartam autem vigiliam matutinam.

I. G. HAGEN.

HORAM (הָרָם, Ἐλαζίρ) rex Gazer, qui cum omni populo suo a Iosue percessus est, cum opem ferret urbi Lachis, quam Israelitae oppugnabant (Ios. 10,33; cf. 12,12). Utrum ante an post expugnatam Lachis Horam advenerit, ex

textu non efficitur; fortasse Iosue, qui altero iam die post coeptam obsidionem Lachis expugnavit, celeritate sua consilium Horam irritum fecit et post devictos reliquos reges Horam sero advenientem facile superavit.

HORDEUM. 1. *Hordeum* (**הָרָם**, **χόρδη**) ab horridis spicis dictum, inter species frumenti in S. Scriptura frequenter commemoratur. Quaenam vero ex variis hordei culti speciebus potissimum designetur, ex sacro textu non eluet. Quodsi ex iis quae hodie in Palæstina et Syria coluntur speciebus antiquas determinare licet, *Hordeum distichum* Linné et *H. vulgare* L. (tetraspisticum) et *H. hexastichum* L. nominandae forent; ultimum licet rarius cultum commemoratur a C. Ritter, Erdkunde XVII. 1,681. Tres istae species etiam antiquis cognitae erant (*Theophr. Hist. pl. VIII. 4,2; Plin. XVIII. 7,78*). *Hordeum* tetraspisticum et hexastichum frequenter in monumentis aegyptiis inveniuntur, atque in antiquissimis constructionibus subiectis *H. hexastichum* communiter, interdum etiam *H. distichum* occurrit. *Hordeum distichum* in Arabia petraea ac circa montem Sinai et in aliis Asiae anterioris partibus spontaneum crescere dicunt (A. de Candolle, Woenig); alii (C. Koch apud Boissier; Post) potius *H. ithaburens* Boissier in Arabia petraea et in monte Thabor ac prope Damascum, atque alibi haud raro invenitum, typum spontaneum *H. distichi* suspicuntur. Satis certo autem hordeum in Asia anteriore censemur indigenum.

Cf. O. Heer, Pflanzen der Pfahlbauten, Zürich 1865, ed. sep. p. 4-6, 11-13; A. de Candolle, Origine des plantes cult. 294-7, qui immerito negat, *Hordeum vulgare* in monumentis aegyptiis inventum esse: E. Boissier, Flora orient. V. 686; G. Schweinfurth in Berichte d. d. botan. Ges. zu Berlin 1884, 362, 370; id. in Bull. de l'Instit. Egypt. 1886, ed. sep. p. 2; Fr. Körnicke, Die Arten u. Varietäten d. Getreides (in Körnicke-Werner, Haubd. d. Getreidebaues I.), Bonn 1885, 19, 129-91; Leunis-Frank, Synopsis II. 2 ed. 3, p. 859-61; Fr. Woenig, Pflanzen im alt. Aeg. 168-70; V. Loret, Flore pharaon. ed. 2, 23 s.; O. Schrader in V. Hehn, Kulturpfl. u. Hausth. ed. 6,539 s.; Engler-Prantl, Na-

türl. Pflanzenfam. II. 2,86-8; L. Wittmack in Sitz.-Ber. d. Ges. naturf. Freunde 1896, 70-5.

2. In S. Scriptura hordeum in Aegypti (Ex. 9,31) ac Palaestinae agris frequenter cultum exhibetur (Deut. 8,8; Ruth 3,2, 15, 17; Iob 31,40; Is. 28,23; Joel 4,11 etc.); adeo communis erat, ut in lege de consecratione agri solum hordeum in exemplum adducatur (Lev. 27, 16). Eliam postea magna abundantia praesertim in Palaestina et in regione transiordanica crescebat; unde Salomo Hiram, Tyriorum regi, cum tritico etiam hordei coros viginti millia misit (2 Par. 2,10, 15) et Ammonitae loathanno regi decem millia coros hordei in tributum annum solvabant (ib. 27,3); Davidi quoque trans iordanem fugienti « frumentum et hordeum » cum reliquis cibariis oblata sunt (2 Reg. 17,28; cf. 14,30; 4 Reg. 7,1, 16, 18; 1 Par. 11,13; Ier. 41,8). Frequenter etiam messis hordeacea commemoratur, quae statuto tempore omnibus noto quotannis habenda in describendis temporibus et eventibus adhibebatur Ruth 1,22; 2 Reg. 21,9; Indith 8,2); nostra aetate fere mense Aprili vel primis Maii diebus habetur et tribus fere hebdomadis ante messem triticeam finita est; in planicie vero hierichuntina iam mense Martio fieri solet.

Cf. E. Robinson, Palaestina II. 597, 649 s. 668; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8, 420 s., etc. Cf. Plin. XVIII. 7,80.

3. Inter primitias frugum, quae in Lege generaliter tantum praecipiuntur, Ezechiel expressius etiam hordeum commemorat (Ez. 43,13). Farina autem hordeacea in paucum utilissima erat (Ind. 7,13; 4 Reg. 4,12; Ez. 4,9, 12; cf. 13,19; Iob. 6,9, 13. — Cf. Plin. XVIII. 7,74; 11, 103; XXII. 23,135), ac pariter hodie est (Tristram I. c. 421 s.); quare a pauperibus hordei spicæ in agro post messores colliguntur (Ruth 2,3 ss. 17, 23). Licet autem « antiquissimum in cibis hordeum » censeatur (Plin. XVIII. 7,72, tritico tamen vilius aestimatur cibisque pauperibus cum brulis communis habetur (3 Reg. 4,28 hebr. 3,8. — Cf. Hom. Il. 3,196; Plin. XVIII. 7,74; XXVIII. 20,

264; Flav. Ios. Bell. iud. V. 10,2; Athen. 7 p. 304, al.). Inde cibus iste contemptibilis evasit, ideoque fortasse farina hordeacea in sacrificio zelotypiae offrenda erat (Num. 13,43; cf. Os. 3,2), eodemque sensu plerisque panis hordeaceus in sonno Madianitæ imago est populi hebraicæ reliquias nationibus contemptibilis (Iud. 7,43); quod alii potius tamquam symbolum populi agriculturae dedili intellegunt (P. Schegg, Bibl. Archaeol. 133). — Preium hordei duplo vel triplo minus habebatur quam tritici: ita 4 Reg. 7,1, 16, 18 « modius similae (triticeae) uno statere, et duo modii hordei statere uno » fuisse in porta Samariae referuntur, pretio sane minimo propter abundantem ex castris Syrorum praedam. In Apocalypsi 6,6 vero audivit vates vocem dicentium « Bilibris (βιλβίς) tritici denario, et tres bilibres hordei denario », ita ut pretium tritici triplo maius sit. Quodsi ex appretiatione in lege statuta (Lev. 27,16) valorem hordei determinare liceret, unum chomer i. e. circa 360 litra (Vulg. *triginta modii*) tempore Moysis fere uno scilo (argenteo = c. 2,30 *Mark*) stetisse diceremus, quod pretium esse agni iuxta appretiationem sacram in Mishna asseritur (Menach. 13,8; cf. P. Schegg I. c. 137 s. Alter Fr. de Hummelauer, Comm. in Levit. p. 345).

4. Praeter panem aliasque cibos ex hordeo, sicut ex tritico praesertim etiam polenta parabatur (v. POLENTA). Praeterea Aegyptii aliique populi antiqui ex hordeo cervisiam coquebant, monumentis antiquitatis usque nostræ aetatis celeberrimam. Qui potus a rabbiniis aliisque etiam antiquis Iudeis haud ignotus fuisse atque in S. Scriptura nomine ἔρεψ sicera inter alia intelligi censemur (cf. Is. 49,10 LXX ζερον, massoreth. רְעֵש Vulg. *lucunas*): at de hoc ex sacris libris nihil certi videtur constare.

Cf. F. Hehn, Kulturphl. u. Haushl. ed. 6,141-53; O. Schrader ib. 157 s.; Death, The beer of the Bible, London 1887 (cit. ib.). — De hordeo praeter auctores superius et in art. FRUMENTUM citatos cf. I. H. Ursinus, Arboreti bibl. Contin. 101 s.; M. Hitler, Hierophyt. II, 121-4; O. Celsius, Hier-

robot. II. 239-47; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 1.85-8; P. Cultrera, Flora bibl. 96-102; I. Löw, Aran. Pflanzennamen n. 222; J. Smith, Hist. of Bible Plants 23 s.; J. H. Balfour, The plants of the Bible, ed. nova, 211-3.

L. FONCK.

HOREB (הָרֶב et הַרְבָּה, Χωράν), mons

Dei, ubi Dominus Moysi oves Iethro pascenti in rubo ardente apparuit (Ex. 3,1); sed eadem apparitio Act. 7,30 facta esse legitur in deserto montis Sina. Idem designatur desertum iuxta montem Dei, quo Iethro se contulit ad Moysen (Ex. 18,5). Ibidem in monte Horeb Deus apparetus iubet Moysen aliquando sacrificare « in monte hoc » (Ex. 3,12), quo mandato sacrificia in Sinai offerranda indicari videntur. Vitulus aureus Ps. 103[106],19 in monte Horeb consumptus esse dicitur, Ex. 32,1 ss. in monte Sinai, sed eliam Ex. 33,6 pro Sinai legitur Horeb. Accedit quod mons legislatione mosaica celebre designatur Sinai in libris Ex. Lev. Num., sed Horeb in Deut. (1,2. 6. 19; 4,10. 15; 5,2; 9,8; 18,16; 29,4; uno loco 33,2 legitur Sinai) et compluribus libris iunioribus (3 Reg. 8,9; 2 Par. 5,10; Mal. 4,4 [3,22]). Nomina Sinai et Horeb esse synonyma indubie evineat parallelismus Eccli. 48,7: in Sina — in Horeb, quo theophania Eliae 3 Reg. 49,8 in monte Horeb concessa celebratur. Relinquenda igitur est opinio Sinai esse nomen unius montis, Horeb nomen totius tractus montani. — Attamen uno loco Ex. 47,6 Horeb a Sinai distinguitur; etenim Israelitae, antequam in desertum Sinai venirent, castrametati sunt in Raphidim prope petram Horeb. Unde inferendum videtur ab altiore tractu montano Sinai distinguendum esse tractum minus altum septentrionem versus protensum, cui speciale nomen Horeb sensu artiore tribuebatur. Alias Horeb et Sinai converuntur. V. SINAI.

HOREM (הָרֵם; LXX nomina Magdale et Horem in unum confundunt Μεγαλαξα-ρέμ), urbs munita (Ios. 19,38) inter illas, quae Ios. 19,35-38 post descriptionem finium Nephthali inseruntur et arces Tyriorum esse censentur (F. de

Hummelauer ad 19,35). Coniicitur esse *Hara* inter lacum *Hâle* et Tyrum (*Van de Velde, Legendre, Buhl, Conder*) vel *Harra* inter lacum *Hâle* et Cedes Nephthali (*Zanecchia*).

Cf. *Van de Velde*, Memoir 1858 p. 322; *Legendre* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1753. 1754; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 233; *Conder* apud *Hastings*, Dict. of the Bible II. 415; *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 714.

HORI (הָרִי, Χορρώτ, Χορρότ), filius Lotan filii Seir Horraei (Gen. 36,22; 1 Par. 1,39); uti nomen et genealogia indicant, pertinebat ad Horracos, Troglodytas, quibus nomen fuit, ut videtur, a חָרִי specu.

HORMA. 1. Horma seu Harma, Herma, Arama (הַרְמָה i. e. anathema, devotio a הרָה devovere; Ἐρμά, Ἐρμάθ, Ἐρμάς, Τερμάθ) eadem est urbs, quae primitus vocabatur Sephaath (שְׁפָאָת, Σεφάθ). Erat urbs regia Chananaeorum, prope quam Israelitae Palaestinam contra Dei voluntatem ingressuri ab Amalecitis et Chananacis caesi sunt (Num. 14,43; Deut. 1,44; priore loco cum articulo הַרְמָה unde Targum Jonathan: usque ad interuncionem); ibidem postea cum a Cades per exploratorum viam i. e. per desertum Sin ad montem Hor progredenter, regem (urbis) Arad devicerunt eiusque urbes anathemati devoverunt (Num. 21,3). A Iosue expugnata (Ios. 12,14), deinde a Iuda et Simeon denuo percussa et anathemati devota est (Iud. 1,17). Recensetur inter urbes maxime meridianas tribus Iuda immediate ante Siceleg (Ios. 15,30), postea Simeonitis attributa est (Ios. 19,4; 1 Par. 4,30); ad eandem David in Siceleg moratus dona misit de praeda Amalecitis crepta 4 Reg. 30,30.

Ex textibus citatis colligitur Horma fuisse inter Cadesbarne et Arad. Nominis Horma hucusque nullum vestigium repertum est. Verum nominis antiquioris Sephaath Iud. 1,17 indicium aliqual cernitur in *Sebata*, *Esbata*, *Sebaita*, quae ruinae inveniuntur circa 40 km ab *Aïn Qudîs* aquilonem versus et circa 26 km a *Khalasa* (Elusa) meridiem versus. Atque

hic situs locis bibliis melius congruere videatur, quam sallus montanus *el-Sufe* in via Hebrone Petram versus, quem *Robinson* (Palaestina III. p. 1071) cum Sephatalli-Horma componit.

Cf. *Rowlands* apud *Williams*, The Holy City 1849 I. 464; *Palmer*, Desert of the Exodus 1871 II. p. 373-380 et germanice Wüstenwanderung p. 286-292; *Ritter*, Erdkunde XIV. 1085; *Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 16; *Lagrange* in Revue bibl. IX. 1900 p. 282.

2. Horma (הַרְמָה) cum articulo i. e. excelsa, 'Paxaz), urbs tribus Aser (Jos. 19,29). Censetur esse vicus Rāme 46 km a Tyro inter meridiem et orientem (Guérin, Zanecchia) vel alius vicus Rāme 5 km a Tyro inter meridiem et orientem (Van de Velde, Robinson, Dittmann ad h. l.). Vermi F. de Hummelauer ad h. l. pro הַרְמָה corrigit הַרְמָה i. e. occidentem versus et rationem addit: quia verbum בָּשֵׁב (revertitur) in descriptionibus finium semper adscriptam habet determinationem directionis. Terminus Aser descriibilis ab extremo aquilone revertentis occidentem versus, mox redditurus ad austrum.

Cf. Guérin, Galilée II. 125; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 708; Van de Velde, Memoir p. 342; Robinson, Neuere bibl. Forsch. p. 81. 82.

HOROLOGIUM Achaz (בִּינְלֹהַ אָחָז) i. e. gradus Achaz; LXX ἀναρχούσι, βαθούσι) vide s. v. HORA.

HORONITES vide s. v. SANABAL-LAT.

HORRAEI, HORRHAEI (הרָהָא, Χορράει), prisci habitatores regionis Seir. Nomen accepisse videntur ex more habitandi in specubus (חֲדָרָה, χαρά), quibus regio illa abundat: erant igitur Troglodytae. Iam nominantur Gen. 14,6 (in Vulgata Chorrai); tempore igitur Abrahami in montanis Seir a mari Mortuo usque ad El Pharan seu Aelath portum sinus Aelanitici habitabant. De origine Horraeorum certi nihil scimus. Videntur ramus aliquis magnae Hethaeorum (v. BETI) familiae fuisse. Recensentur Gen. 36,20-28 et 1 Par. 1,38-42 filii et nepotes Seir principis cuiusdam Horraeorum,

Gen. 36,29. 30 septem tribus Horraeorum, quarum duces erant septem filii Seir. Familia Esau cum familia Seir Horraei matrimonii coniuncta erat (Gen. 36,2 ss. et v. SEIR 4; adverte Gen. 36,2 pro Sebeon Hevaeo probabilius legendum esse *Horraeum*). Postmodum vero Edomitae Horraeos exsirparunt (Deut. 2,42. 22; hebr. 2,12 scribuntur חַרְיוֹן); recensentur Edomitarum post subactos Horraeos reges et duces Gen. 36,31-43 et 1 Par. 1,43-54.

HORTUS. Hortorum cultura apud Hebraeos minime erat ignota. Menthio fit hortorum olerum (Deut. 11,10; 3 Reg. 21,2), multititudinis hortorum (Am. 4,9) et fructuum eorum (Am. 9,14) et Ieremias exsules quoque in Babylonia adhortatur: plantate hortos et comedite fructum eorum. Ecclesiastes quoque dicit: feci hortos et pomaria et consevia eum et generis arboribus (2,3). Talis horti amoena sita describitur Cant. 4, 12 s., hortus seid. malis punicis ornatus, in quo florent cypris, nardus, crocus, calamus, myrrha, aloë, cinnamomum cum lignis thuris et qui fonte aquarum ubertini irrigatus est; cf. Cant. 5,1; 6, 10. Hortus bene irrigatus imago est seunditalis et prosperitatis (Is. 58,11; Ier. 31,12); hortus absque aqua vastitatem et miseria delineat (Is. 4,30). Ut Israelitae quandoque accusantur sub omni ligno viridi idolatriæ dedisse operam (Ier. 2,20), ita in hortis quoque cultui eiusmodi vacabant; cf. Is. 4,29; 65,3; 66,17 et insuper cf. 3 Reg. 14,23; 4 Reg. 16,4; 17,10. In hortis etiam quandoque mortui sepeliebantur; ita Manasses sepultus est in horto domus suae, in horto Oza; item Amon (4 Reg. 21,18. 26). Joseph ab Arimathaea in horlo suo sibi e petra exciderat monumenum, ubi Christus sepultus est (cf. Matth. 27, 60; Ioan. 19,41). Jesus saepius se contulit in hortum Gethsemani trans torrentem Cedron, ibique oravit, in quo horlo etiam ante passionem oravit et ex quo capillus abductus est (Ioan. 18,1,2). Hortulanus quoque memio habetur Ioan. 20,13.

HOSA, nomen locorum (?) et personarum.

1. Hosa (**הַסָּהָר**, **’Izra’el**), urbs tribus Aser (Jos. 19,29), in descriptione terminorum Aseriuxta Tyrum enumerata. *Conder* eam agnoscit in *Khirbet Ezzia* a Tyro meridiem versus (*Survey of West. Pal.* Mem. I. 31); *Wilson* (in *Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. 4393) hunc situm valde dubium esse censet. Alii alia coniiciunt. Sed *F. de Hummelauer* ad h. l. emendat **הַסָּהָר** vel **הַזְּבָחָה** i. e. ad litus maris; terminus Aser iam litori adhaeret, secus litus decurrit.

2. Hosa (**הַסָּהָר**, **Ωσάννα**) legitur in genealogia Inda 1 Par. 4,4 : Ezer pater Hosa. Utrum Hosa sit nomen personae an loci, ex textu erui nequit; fortasse utrumque est. Vide etiam HUSATHITES.

3. Hosa (**הַסָּהָר**, **Οσάννα**, **’Iosanna**), levita ex posteris Merari, ianitor templi tempore Davidis (1 Par. 16,38; 26,10. 11,16).

HOSANNA. Vox deprompta est ex Ps. 118,25 **אֵלֶּה יְהִי־עֲדָת**, LXX **σῶμα δὲ**: proin: opitulare quaeso. Cum Jesus solemnni modo in urbem Ierusalem intraret, turbae clamabant : hosanna filio David i. e. opem divinam adprecantur, ut scil. ei a Deo salus ac felicitas obtingat, ut Deus in altissimis, caelitus, de throno suo salutem det. Psalmus ille cum ad magnum Hallel pertineat in coena paschali recitari solebat; praeterea in neomeniis quoque et in festo encaeniorum, si rabbinis est fides adhibenda. Pariter cani solebat hosanna in festiva pompa habita diebus septem festi tabernaeolorum, uti asseritur in tractata mishnico de tabernaculis (cf. *Surenhusius* II. p. 274); et verbis illis Ps. 148,26 (hebr.) sacerdotes Israelitas ad templum adeuntes salutare consueverunt, uti refertur (cf. *Knabenbauer*, Comm. in Matth. ed. 2 II. p. 213 s.). Quare explicatur, cur turbae eo modo Iesum salutarint; cf. Matth. 21,9 s.; Marc. 11, 9. 10; Ioan. 12,13. Modus scribendi antiquus Ὀσάννα fuit, uti *Tischendorf* edidit et confirmatur codicibus latinis: ossanna, ossana, ossanna; *Wordsworth* pro Matth. et Marc. nullum affert codicem latinum qui prabeat hosanna; pro Ioan. duo codices Vulgatae (foro-iuliensis et toletanus) habent hosanna. Cum tempore

Christi certe forma aramaica in usu esset Ὀσάννα, scriptio Ὀσάννα, osanna utique videtur esse genuina.

HOSIEL (**חֹסֵיל**, **’Ioseil**, Αἴσαιλ), unus ex filiis Seunei, levita de stirpe Gerson tempore Davidis (1 Par. 23,9).

HOSPES. HOSPITALITAS. Iam ex tempore patriarcharum nobis praecleara exempla hospitalitatis modique recipiendi peregrinos offeruntur. Ita Abraham cernens tres viros ab ostio tabernaeuli iis occurrit, salutat, invitat ut sibi praestent gratiam intrandi ad se servum ipsorum; aquam ad pedes lavandos affert et panes earnesque uxorem parare iubet (Gen. 18,2 ss.). Similiter Lot invitat et recipit viros quos putat; immo cum illi vellent in platea manere, « compulit eos ut diverterent ad eum » (Gen. 19,3) et hospites suos tuerunt ab aggressoribus; immo potius filias dinas vult tradere opprobrio, « dummodo viris istis nihil mali faciatis quia ingressi sunt sub umbra culminis mei » (Gen. 19,8). Adeo sacrosancta habetur incolumitas et vita hospitum. Etiam Rebecca ei quem hominem habet peregrinum offert hospitum: « palearum et foeni plurimum est apud nos et locus spatiösus ad manendum » (Gen. 24,23). Raguel autem reprehendit filias, quia Moysen non invitassent: « quare dimisistis hominem? vocate eum ut comedat panem » (Ex. 2,20). Lege quoque Israelitae inbentur advenis et peregrinis sese exhibere benevolos: « si inter vos advena quasi indigena et diligenter eum quasi vosmetipsos » (Lev. 19, 34; cf. Deut. 10,19; 26,11). A quo officio hospitalitatis utique longe recesserunt Gabaa incolae Beniaminitae, ita ut levita dicat: nullus sub lectum summ nos vult recipere (Iud. 19,18). Verum homo senex, qui ut peregrinus ibi habitavit, praeclarare praestat quod illi neglexerant: « ego praebebo omnia quae necessaria sunt, tantum quaeso ne in platea maneas; introduxitque eum in donum suum et pabulum asinum praebevit, ac postquam laverunt pedes suos recepit eos in convivium » (Ind. 19,20. 21) et pariter, uti Lot, hospitem suum ab iniuria luelur quam pessimii illi cives

inferre ei volunt. Peccatum quoque Aegyptiorum ex eo auctum esse Sapiens indicat, quia homos hospites quos antea cum laetitia receperant, postmodum in servitatem redigelant (Sap. 19,13. 45). Eximum hospitalitatis exemplum praebet Iob (31,32).

Hospitalitas repetito praecepitur in libris novi foederis. Ipse Iesus tamquam unum ex causis cur aeterna vita obtingat beneficis afferit: hospes eram (*ξένος*) et collegisti me, dum maledicti etiam eo iubentur discedere ab ipso in ignem aeternum: quia hospes eram et non collegisti me (Matth. 23,35. 43). Unde doctrinae Christi insistens Paulus Romanos monet, ut hospitalitatem (*φιλόξενίαν*) sectentur (Rom. 12,13) et Hebreis scribit: hospitalitatem nolite oblivisci (Hebr. 13,2) monens aliquos in eius virtutis exercitio memnisce angelos hospitio recipere; et ecclesiae praepositos, episcopos, inter alia iubet esse hospitalites (*φιλόξενους*, 1 Tim. 3,2; Tit. 1, 8). Quae hospitalitas cum Christifideles persecutionibus et bonorum spoliacionibus essent expositi plane erat necessaria, quare Petrus quoque scribit, ut sint hospitalites invicem sine murmuratione (1 Petr. 4,9). Quid hospes haud immureto exspectare possit, Iesus phariseo exponit (Luc. 7,44 s.).

Hospes, *ξένος*, peregrinus abest a domo, a patria. Cum patria nostra, ubi est Pater noster, sit caelum, hospites sumus ac viatores hisce in terris. Eo modo iam de se sensisse patriarchas scribit apostolus: « confitentes quia peregrini et hospites sunt super terram; qui enim haec dicunt significant se patriam inquirere » (Hebr. 11,13. 14). — Si vero gentes dicuntur hospites testamentorum *ξένος*, tamquam alieni a foedere Dei et expertes promissionum foederis designantur. — Demum *ξένος*, hospes is quoque dicitur, qui aliquem hospitio exceptit: ita Paulus scribit: salutal vos Caius hospes meus (Rom. 16,23).

I. KNABENBAUER.

HOSPITALIS cognominatur 2 Mach. 6,2 Iupiter (vide s. v.).

HOSTIA. In Vulgata hac voce expli-

catur *κράνος* Lev. 1,2; 4,23; 9,7; saepius quoque *שְׂלֹחַ* Lev. 1,4. 6; 4,33; 9,43; Deut. 12,14; 2 Par. 1,6 (vide s. v. HOLOCAUSTUM); etiam *בָּנָה* donum, sacrificium ferti 2 Par. 32,23; Ps. 93,8; item *יְדֵי יְהָוָה* hostias Domino (offerre) Lev. 21,21 et *יְמִים קָרְבָּן* 2 Par. 35,13. Sed frequentissime declaratur *בָּנָה* sacrificium cruentum, quatenus ab holocausto distinguitur. Eiusmodi sacrificia sunt hostiae pacificae (*שְׁלִיחָה*), gratiarum actionis vel laudis (*הָתָה*), hostia pro peccato (*חֲטָאת*), hostia pro delicto (*כָּפֵגָה*).

Hostiae pacificae et gratiarum actionis laudisque et quas pro sua quisque pietate vel voto offerre volebat, describuntur Lev. 3,1 ss.; 7,12 ss.; 9,4; 22,18 ss. Victimam sumere liebat de boibus matrem sive feminam, item de pecoribus; pro oblazione voluntaria etiam bovem et ovem aure et canda amputatis (Lev. 22, 23). Modus oblationis usque ad aspersione sanguinis idem est qui in holocausto observabatur (Lev. 3,2); partes pinguis in altari holocaustorum adolebantur Lev. 3,3-5. 9-11. 14-16; 9,18 s.; pectusculum et armis dabantur sacerdoti Lev. 7,31. 32; 10,14; reliqua caro ad epulas sacrificiales adhibebatur Lev. 7,13 s.; 22,30. Epulis sacrificialibus, ad quas homo quasi a Deo invitatur, significatur Dei in hominem benevolentia et quaedam bonorum divinorum cum homine communicatio (cf. 4 Cor. 10, 18, 20).

In hostia pro peccato iuvenerit era immolandus in consecratione sacerdotum et levitarum Ex. 29,10. 36; Num. 8,8; in die expiationis Lev. 16,3; si sacerdos peccaverit delinquere faciens populum Lev. 4,3 et si totus populus ex ignorantia peccaverit Lev. 4,43. Illicius autem debuit offerri in noviluniis et diebus festis pro populo Num. 28,15. 22. 30; 29,5. 11. 16 ss.; item hircus pro peccato offerebatur in dedicatione tabernaculi Num. 7,16. 22. 28 et templi tempore Esdrae (Esdr. 6,17); item si peccaverit princeps Lev. 4,22 ss. Si vero quis de

populo terrae per ignorantiam peccaverit, capram vel ovem, agnam, debuit offerre Lev. 4,28. 32; 5,6; ovem autem anniculam nasiraeus, agnum leprosus pro peccato iubentur offerre (Num. 6, 14; Lev. 14,13). Demum victimam praescribebatur pro peccato turtur vel pullus columbae pro muliere post partum Lev. 12,6, pro seminifluo Lev. 15,14 et haemorrhioissa Lev. 15,29, pro nasiraeo qui propter mortuum immundus factus est Num. 6,10. 41; item turtur vel pullus columbae tamquam hostia pro peccato dari potuit a pauperibus pro peccato ignorantiae et a leproso paupere, qui scil. ob pauperiem capram vel ovem offerre non poterant Lev. 3,7. 8; 14,22; immo si pauper ad expiationem non poterit offerre duos turtures aut duos pullos columbarum, offeret pro peccato similae partem ephi decimam Lev. 5, 11. 12.

Modus offerendi pro peccato iuvencum is est, ut de sanguine septies aspergatur contra velum sanctuarii et de eodem sanguine ponatur super cornua altaris thymiamatis et reliquus sanguis effundatur ad basin altaris holocausti; de sanguine aliarum victimarum ponebatur solummodo ad cornua altaris holocausti et reliquus sanguis pariter ad eins basin effundebatur. Dein partes pingues in altari cremabantur. Caro autem carum hostiarum quarum sanguis in sanctum (vel die expiationis in sanctum sanctorum) inferebatur, simul cum pelle, capite, intestinis extra castra (civitatem) igne absumebatur; caro vero aliarum hostiarum a sacerdotibus in loco sacro comedebatur (cf. Lev. 4,5-6,23; 16,27). Ritus offerendi columbam describuntur 5,8 ss.

In hostia pro delicto victimam erat aries (Lev. 3,15. 18. 25; hebr. 19,21) vel agnus (Lev. 14,12; Num. 6,12 hebr.). Ritus oblationis describitur Lev. 7,1-7; sanguis funditur per gyrum altaris; partes pingues adolentur super altare; caro a sacerdotibus in loco sancto comeditur. Sacrificium pro delicto erat offerendum, si quis in iis quae Domino sancta sunt peccaverit, ergo in primitiis, decimis (Lev. 5,15); dein in variis peccatis contra rem et proprietatem proximi (Lev.

6,1 ss.; 5,20 hebr.); Num. 5,8 hebr.) item si quis servam alterius vi oppresserit (Lev. 19,20, 21). Praeterea leprosus mundatus et nasiraeus qui in mortuo erat pollutus, eiusmodi sacrificium offerre iubentur (Lev. 14,12; Num. 6,12 hebr.).

Sacrificium autem acceptissimum Deo Patri obtulit Christus, qui « tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis » (Eph. 5,2); ipse enim ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit et unam pro peccatis offerens hostiam ($\pi\tauοσενέγκας$) sedet in dextera Dei (Hebr. 9,26; 10,12).

Cum hostiam seu sacrificium offerre sit cultum Deo exhibere excellentissimum, per facilem vocis translationem etiam alii modi Deum honorandi, quibus homo Deo sese devotus eique quasi aliquid de se offert, hostiae nomine designantur quandoque; ita monemur: per ipsum (Christum) offeramus hostiam laudis semper Deo Hebr. 13,15 et S. Petrus spirituales hostias offerre nos iubet (1 Petr. 2,5). Huic cognatum est, ut obsequium Deo exhibitum eodem nomine appelletur; quare monet apostolus, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem (Rom. 12,1). Pariter obsequium aliis per eleemosynam praestitum idem sortitur nomen; ita apostolus ea quae ipsi Philippenses misericorditer vocat hostiam acceptam, placentem Deo (Phil. 4,18) et Hebr. 13,16 scribit: beneficentiae nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur Deus.

I. KNABENBAUER.

HOTHAM (חֹתָם). 1. Filius Heber de familia Baria in tribu Aser (1 Par. 7, 32; LXX Χωθάν); videtur idem esse qui 7,33 scribitur Helem; v. HELEM 1.

2. Pater Samma et Iediel heroum in exercitu Davidis, Arorites (1 Par. 11,44; LXX Κωθάν); v. ARORITES 3.

HOZAI (חֹזֵא, in pause חֹזֵי), propheta quidam ignotus, in eius sermonibus scripta erant oratio et exauditio et peccata Manasse regis, antequam poenitentiam ageret (2 Par. 33,19). LXX vertunt τῶν ὀρθῶν legentes οὗτοι.

HUCAC urbs 4 Par. 6,73[60] v. HAL-CATH.

HUCUCA (חַכָּה; Ḥazzavāz, A Ḥazōz), urbs in continibus Zabulon et Nephthali (Jos. 19,34). Onom. (ed. Lay. 233,82; 134,7) eam collocat in tribu Nephthali ac sūmū in continio triū tribuum, id est in tribu Zabulon ad australem plagam, in tribu Aser ad occidentem, porro in tribu Iuda ad solis ortum (?); sed de Iuda ad Iordanem contra ortum solis (Jos. 19,34) et de emendatione huius textus v. IUDA 3. — A plerisque Iuuea agnoscitur Iodierius viens Yāqūq 10 km a Capharnaum occidentem versus:

Cf. *Robinson*, Palæstina III. 883; Neuere bibl. Forschungen 104; *I. Schwarz*, Das heilige Land p. 144; *Guérin*, Galilée 1. 354 ss.; *G. A. Smith*, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I et VI; *Legendre*, Carte de la Palestine; *Rieß*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 16; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 712; *F. de Hummelauer* ad h. l.

HUL הָל, 035 et 1 Par. 1,17 codex A 035, secundus filius Aram filii Sem (Gen. 10,23; 1 Par. 1,17). Eius posteris Flav. Josephus (Ant. I. 6,4) Armeniam assignat i. e. ut *F. de Hummelauer* (Comm. in Gen. p. 334) censet, circa montem Massim tractum ab Aramacis occupatum.

HUMANITAS. Ea voce exprimitur φιλανθρωπία, amor, benevolentia, benignitas in homines; cf. Esth. 16,11 (græce 8,13); 2 Mach. 4,11; 6,22; 14,9; Act. 28,1. Dicitur quoque de benevolentia ac clementia Salvatoris Tit. 3,4.

HUMERALE (Lev. 8,7; Eccli. 43,10) vide s. v. EPHOD (col. 188).

HUMERUS. Cum humero onera gerantur, humerus quoque dicitur ad servitutem exprimentam vel subiectiōnēm, ita de Issachar: supponit humerū sūmū ad portandum (Gen. 49,13); cf. virga humeri et omnis (Is. 9,4; 10,27). Alquem ut necessitas servitutis declaretur, dicitur: inclinate humerū vestrum (Bar. 2,21), dum e contra rebellio et contumacia exprimitur: ipsi dederunt humerū recedentem i. e. thebe, rebellem Neh. 9,29 et Zach. 7,11: avertunt scapulam (humerū) recedentem i. e. motrem gerere reconsabant. E contra uno

humero servire Soph. 3,9 ii dicuntur qui virtute concordi, uno consensu Deo serviantur. Insignia dignitatis, uti purpura, pallium, aliquo modo sceptrum quoque, humero geruntur; quare principatus super humerū factus esse dicitur; vel consideratur principatus tamquam onus quoddam regiminis quod quasi humero sustentatur (Is. 9,6) et eodem sensu Is. 22,22 dabo clavem David super humerū eius; clavis enim est symbolum potestatis traditae.

Demum uti humerus dicitur de latere aediticīi, de latere montis (hebr. Jos. 15, 8, 10; 18,12 etc.), ita quoque de regione; v. g. Is. 14,14 humerus Philistīum versus mare explicatur a multis de regione mare versus descendente; similiter Ez. 23,9 aperiam humerū Moab i. e. latus vel aditum ad Moab, fines Moab.

Quia humero onera sustentantur, etiam humerulus dicitur de parte vasis qua vas fulciri et portari videtur (3 Reg. 7,30, 34); humeruli vestibuli Ez. 41,26 dici videntur parietes laterales vestibuli.

HUMILIS, HUMILITAS. In Vulgata ponitur humilius pro בְּשִׁבֵּשׁ i. e. depresso, exiguus, ignobilis; ita 2 Reg. 6,22 ero humili in oculis meis; Iob 3,11 ponit humiles in sublime; Prov. 29,23 humilem spiritu suscipiet; Ps. 137,6; Is. 57,15; Ez. 17,14; 21,26; 29,14 etc. Dein ponitur pro בְּשִׁבֵּשׁ נֹכֶד i. e. contritus, afflictus, miser; ita Ps. 10,18 indicare pupillo et humili; Ps. 33,19 humiles spiritu salvabit et Ps. 73,21; pro בְּשִׁבֵּשׁ miser, pauper, mitis; Ps. 17,28 populum humilem salvum facies; Ps. 81,3; Is. 10,2; pro בְּשִׁבֵּשׁ afflictus Am. 2,7; pro עֲזֹרֶץ imops, pauper Ps. 101,8 et 4 Reg. 19,26 humiles manus בְּשִׁבֵּשׁ בְּשִׁבֵּשׁ impotentes, debiles. In Eccli. et in Novo Testamento humili בְּשִׁבֵּשׁ plerumque habetur.

Inde iam varia vocis notio colligitur. Dicitur scit. de locis depressis, de conditione misera et afflita, sed etiam de animo demissō, qui de se modeste sentit et indicat omnemque fastum et superbiaū a se longe amandat; cf. Eccli. 3,21; 10,18; 12,6; 13,10, 25, 27; 23,34;

29,11; 1 Mach. 14,14; Matth. 11,29; Luc 1,52; Rom. 12,16; 2 Cor. 7,6; 10,1; Iac. 1,9; 4,6; 1 Petr. 5,5 : superbis Deus resistit, humiliibus dat graiam.

Humilitas plerumque **תְּנוּמָה** explicat; inde potissimum significat afflictionem, miseri-
am, oppressionem; cf. Deut. 26,7; Ps.
9,14 vide humilitatem meam de inimicis
meis; Ps. 24,18; 30,8; 118,50. 92 etc.;
etiam **עֲנוֹתָה** i. e. modestia, animi demis-
sio Prov. 13,33 et Prov. 11,2 **עַזְלָה**
de-
pressus, modestus. Graece **ταπεινωσίς**, **ταπει-
νωσίς** plerumque ponitur, quibus vocibus
pariter exprimitur conditio afficta, igno-
bilis, sed etiam mentis habitudo ab elatione
aliena. — Eadem notione usurpat-
tur *humiliari* (hebr. **הִתְעֻנֵּה**, בְּכָנָע),
praesertim de oppressione hostili; cf.
Iud. 3,30; 4,23; 8,28; 11,33; 1 Reg. 7,13;
2 Reg. 8,4; 1 Par. 17,10; 18,1; 20,4;
2 Par. 13,18; dein etiam de subiectione
quae hero debeatur; ita dicitur ad
Agar: revertere ad dominam tuam et
humiliare sub manu illius. Praeterea ad-
hibetur vox de oppressione virginis vel
mulieris; ita Deut. 21,14; 22,24. 29;
Ind. 19,24. Sed etiam usurpatur de ani-
mi demissione et contritione; ita Achab
qui propter Domini minas « scidit vesti-
menta sua et operuit cilicio carnem
suam iejunavitque et dormivit in saeco
et ambulavit demisso capite » dicitur
humiliatus eoram Domino (3 Reg. 21,27-
29) et principes Israel et rex agnoscen-
tes culpam suam et iustum Domini
poenam sibi esse inflictam dicuntur hu-
miliati (2 Par. 12,7; cf. 32,26; 34,27).
Atque generatim qui se Deo subdit suae
sibi conscius infirmitatis et afflictiones
patienter fert, humiliare se dicitur; hu-
miliavit quoque Christus semetipsum
factus obediens i. e. animo et voluntate
humana se plane Deo subiecit (Phil. 2,
8). Dicitur denique humiliari, qui ex
dignitate et conditione seu statu nobili
deiecit, secundum illud: qui se exal-
tat humiliabitur (Lnc. 18,14).

HUPHAM (**הֻפְּחָם**, LXX omitt.), unus
ex filiis Beniamin, progenitor familiae
Huphamitarum (Num. 26,39). Idem Gen.
46,21 scribitur Ophim.

HUR (**הָר**, **Ωρ**). 1. Vir insignis, qui

cum Aarone sustentabat manus Moysis
orantis, dum Israelite pugnarent contra Amalec (Ex. 17,10. 12) et quem Moy-
ses in montem Dei ascensurus senioribus
proposuit, ut ad eum et Aaronem
quaestiones exortas referrent (Ex. 24,
14).

2. Filius Caleb filii Hesron, ex Ephra-
tha genitus (1 Par. 2,19) et avus Besel-
lel artificis (Ex. 31,2; 35,30; 38,22;
1 Par. 2,20; 2 Par. 1,3). Eius posteri
enumerantur 1 Par. 2,30 s.; 4,1-4. Flav.
Josephus (Ant. III. 6,1) illum Hur, qui
cum Moyse et Aaron commemoratur (v.
HUR 1), cundem esse pronuntiat atque
filium Caleb et avum Beselcelis idque
cum aliqua probabilitate; quo iure au-
tem eundem Hur fecerit maritum Ma-
riae, sororis Moysis (Ant. III. 2,4), non
apparet. De loco 1 Par. 2,20: « Porro
Hur genuit Uri et Uri genuit Beselcelis »
vide s. v. BESELEEL et CALEB 2.

3. Unus ex quinque regibus Madiani-
tarum, qui a Moyse devicti sunt (Num.
31,8) et eum Schon rege Amorhaeorum
foedere iuncti erant (Jos. 13,21); LXX
03°.

4. Pater Raphaia tempore Nehemiae
(Neh. 3,9).

5. Nomen Hur etiam latet in Benhur
(3 Reg. 4,8); v. BENHUR.

HURAI v. HEDDAI.

HURAM (**הָרָם**, **Ωράμ**), nonus filius
Bale primogeniti Beniamini (1 Par. 8,5).

HURI. 1. Huri (**הָרִי**, **Σωφετός**), Simeo-
nita, pater Saphat exploratoris (Num.
13,6[3]).

2. Huri (**הָרִי**, **Οφέτη**), Gadita, pater Abi-
hail principis (1 Par. 3,14).

HUS

1. Filius Aram (Gen. 10,23; 1 Par. 1,
17; Vulg. Us Gen. 10,23), progenitor tribus
alicuius aramaeae, cui Flav. Josephus
(Ant. I. 6,4) Trachonitidem et Da-
mascum assignat.

2. Filius primogenitus Nachor ex Mel-
cha (Gen. 22,21). Utrum fuerit progenitor
alienius tribus, non constat; cf. F. de
Hummelauer ad h. l.

3. Filius Disan ex posteris Seir Hor-
raei (Gen. 36,28; 1 Par. 1,42).

4. Terra Hus (Iob 1,1 LXX Αὔστρις; Ier.

25,20 Vulg. Ausitis, hebr. אָוִסִיתֵי; Lament. 4,21. Ubinam terra Ius, patria Iob, sita fuerit, non constat inter omnes. Ex ter. 25,20 et Lam. 4,21 aliqui coniunctum terram Ius prope fines aegyptiacos et Edom sitiū fuisse, sed immerito, tunc primis ex Iob 4,3 certum est Iobum tiliis orientis accensere, quo nomine potissimum Arabes designantur. Deinde regio Ius ita collocatur, ut facile et Sabaei ex parte septentrionali Arabiae et Chaldaei latrones irruere potuerint (Iob 1,15, 17). Apud LXX in additamento ad caleem libri addito eadem regio in finibus Idumeae et Arabiae esse dicitur. Simili modo Alexander Polyhistor ex Aristaeo refert Iobum sedem sibi in Ausitide regione apud ipsum Idumeae et Arabiae confinimur delegisse. Apud Ptolemaeum (V. 19[18],2) commemorantur Ausitae (ed. Müller-Fischer Ausitae) in orientalibus deserti Arabiae finibus versus Euphratem. Onom. Eusebii et S. Hieronymi (ed. Lag. 268,100; 108,19) dominum Iob in Astaroth Carnaim fuisse ex traditione refert. In Peregrinatione S. Silviae Aquitanae (n. 13; apud P. Geyer, Itin. hier. p. 36 et cf. p. 33, 39) legitur: « Carneas autem dicitur nunc civitas Iob, quae antea dicta est Dennaba [?] in terra Ausitidi, in finibus Idumeae et Arabiae ». Secundum S. Ephraem Syrum « Iobi patria urbs fuit in finibus Idumeae et Arabiae in terra Mathanin, quam postmodum Moyses interfecto rege Og dimidiae tribus Manassis ditioni adiecit positaque erat e regione Iordanis orientem versus ». *Barhebraeus* autem in suis Scholiis nomine Ausitidis omnem terram ab introitu Aegypti usque ad Damascum comprehendi censet.

Recentiores cum Wetzstein Iobi patriam ibi fuisse contendunt, ubi usque ad nostra tempora monasterium, quod Iobi vocatur, exstat i. e. prope Nawā in regione Nugra in Haurān. Aliqui terram Ius aliquantum magis orientem versus quaerunt in regione el-Tellat ad orientalem plagam montium Haurān (W. Fries), alii vero inter septentrionem et orientem ab Haurān scil. prope Tadmor-Palmyram (Friedr. Delitzsch).

cf. Alexander Polyh. fragm. 12 ex Ari-

staeo de Iobo apud C. Müller, Fragm. Hist. Graec. III. 220; Müller-Fischer, Ptolemaei Geogr. Vol. I., Parisiis, Firmin-Didot 1883-1900, p. 1013; S. Ephraem Syr. Prol. in Iob, Opp. omnia, Romae 1740, II. p. 1, 2; *Barhebraeus*, Scholia in Iobum ex eius Horreo mysteriorum apud Kirschium, Chrestom. syr. ed. Bernstein, p. 187; Wetzstein apud Delitzsch, Commentar zu Iob ed. 2 p. 551-601 : Das Hiobskloster im Hauran und das Land Uz; W. Fries in Studien und Kritiken XXVII. 1854 p. 299 ss.; Friedr. Delitzsch in Zeitschr. für Keilschriftforschung II. 1885 p. 87-98; Knabenbauer, Comm. in Iob p. 34.

HUSAM (הֻשָּׁם, Ασδμ), rex

Edomi de terra Themanorum, qui post Iobab regnavit, antequam filii Israel regem haberent (Gen. 36,34; 1 Par. 4,45, 46).

HUSATHITES seu de Husati (חֻשְׁתָּהִת, Χουστήται: 6 Ασταρθόει, 6 Ασεί, Θωσαθέι, 6 Τσαθέι) cognominatur Sobochai, unus ex heroibus Davidis (2 Reg. 21,18; 23,27; 1 Par. 11,29; 20,4; 27,11; pro Sobochai 2 Reg. 23,27 mendose legitur Mobonnai). Fortasse hoc nomen patronymicum referendum est ad Hosa in genealogia Iuda 1 Par. 4,4; v. HOSA 2.

HUSI (חֻשִׁי, Χουσεῖ), pater Baana, praefecti salomonici (3 Reg. 4,16). Probabilius est idem, qui alias in Vulgata scribitur Chusai (vide s. v.).

HUSIM. 1. Husim (חֻשִׁים, Ασδμ), filius Dan (Gen. 46,23). Idem Num. 26,42 scribitur Suham (סֻהָם, Συχαμ), a quo familia Subamitarum.

2. Husim (חֻשִׁים, Σωσίν, Ωστάνγι), altera ex uxoribus, quas Saharain Beniaminita dimisit, mater Abitob et Elphaa (1 Par. 8,8, 11). Vulgata 1 Par. 8,11 scribit Mehusim, confundens praepositionem נֶבֶל seu נֶבֶל cum nomine proprio. Sed F. de Hummelauer (Comm. in Num. p. 486, 187) vertendum esse pulat 1 Par. 8,8 : Saharain genuit in regione Moab de conubina sua (anonyma) Mehusim et Baria, duos hos.

HUZAL (1 Par. 4,21) v. UZAL.

HYACINTHUS. 1. Hyacinthus dici-

tur imprimis color hebraice הַכְלָתָה di-
ctus, i. e. purpurae species caerulea seu
potius violacea, quae ad cortinas, vela,
ephod, vestes pontificias et regias alia-
que adhibebatur (Ex. 25,4; 26,1 ss.; 2
Par. 2,7. 14; 3,14; Ier. 10,9; Ez. 23,6;
27,7. 24 etc.). V. PURPURA.

2. Praeterea hyacinthus vocatur
gemma graece λάζαρος appellata, quae
decimimum fundamentum civitatis cae-
lestis in Apocalypsi constituit (Apoc. 21,
20). In S. Scriptura eo nomine hoc uno
loco commemoratur; nam quae in Vul-
gata Cant. 3,4 dicuntur hyacinthus, in
textu primigenio est ψυχρόν, quam
S. Hieronymus alibi melius chrysolithum
exposuit (v. CHRYSOLITHUS). At haud
improbabiliter alio nomine in Veterे
Testamento eadem gemma appellari
censetur, scil. Λάζαρος, a senioribus et
S. Hieronymo λιγύριον, ligurius vocata,
quae in rationali pontificio primum ter-
tii ordinis locum occupavit (Ex. 28,19;
39,12). Nomen ligurii seu potius lyncurii
(λυγγράσιον) et λυγρούσιον ex fabula anti-
qua huic gemmae inditum est, quasi ex
lynctis urina terra cooperata oreretur
(Theophr. De lapid. (Fragm. II.) 3,28;
Plin. VIII. 38,137; XXXVII. 3,32 s.); de
quo Phinius: « ego falsum id totum ar-
bitror nec visam in aevō nostro gemmam
ullam ea appellatione » (XXXVII. 3,33). Merito igitur loco huius nominis fabulosi
in Apocalypsi *hyacinthus* commemora-
tur, quae gemma et antiquis notissima
et nostra etiam aetate in honore est.
Colore quidem amethysto vicina a Plinio
describunt, ea tamen differentia nota, «
quod ille emicans in amethysto fulgor
violaceus diluitur hyacintho, primoque
aspectu gratus evanescit antequam sat-
iet » (XXXVII. 9,123); Aethiopiam praeci-
pue et Indiam hyacinthos mittere idem
auctor testatur (ib. 126). Probabiliter
hyacinthus ille antiquorum eiusdem mi-
neralis species est, quae etiam nunc hya-
cinthus seu zircon nobile vocatur, quae
licet non ad primum gemmarum ordi-
nem pertineat, satis magni tamen aesti-
matur et potissimum ex India orientali,
insula Ceylon et provincia Cambodja,
in nostras regiones assertur. Color va-
riat, plerumque in fulvum vel subru-

brum transiens, vel etiam gemma trans-
lucida est et coloris expers, quales prope
S. Mariam ad lacum inveniuntur; reli-
quae quoque huius generis gemmae,
intenso calor et lumini expositae, col-
orem amittunt et haud raro loco pre-
tiosi adamantis falso supponuntur. Hanc
vero gemmam nomine בְּשִׁבְרָה designari,
post S. Epiphanium aliquos recentiores
communiter admittunt; nomen hebrai-
cum Fr. Hommel idem esse censem cum
aegyptiacō *neshem* (Altisr. Ueberlief.
283).

Cf. S. Epiphanius. De 12 geminis n. 7;
Fr. Rueus, De geminis 2,12; J. Braun, De
vestitu sacerd. Hebr. II. 14 n. 544-56;
J. J. Bellermann, Die Urim u. Thummim,
Berlin 1824, 49-52; E. F. K. Rosenmüller,
Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,37 s.; K. E.
Kluge, Handb. d. Edelsteinkunde, Leipzig
1860, 292-9; Leunis-Senft, Synopsis III. t
p. 668-71; Naumann-Zirkel, Elem. d. Mi-
neralogie ed. 13, p. 480 s.; M. Bauer, Lehrb.
d. Mineral., Berlin u. Leipzig 1886, p. 345 s.
— Gemmari haud raro etiam granatum col-
oris hyacinthini pro hyacinto vendunt.

L. FONCK.

HYADES v. STELLAE.

HYAENA. 1. Eccl. 13,18 textus
graecus cum hebreo legit τίς εἰρήνη ὑπέν
πρὸς κύνα (hebr. עֵינָה); in Vulgata v. 22
cius loco habetur: « quae communicatio
saneto homini ad canem? », confusione
exorta vel ex εἰεῖσθαι in versu praecedenti,
vel ex lectione corrupta χτύπω pro υπέν;
Peshitta cum textu graeco concordat
(אֲנָשֶׁן). Sensus est, quod sicut nulla est
pax neque communicatio, sed inimici-
tiae perpetuae inter hyaenam et canem,
ita dives impius pauperem vexat et op-
primit (cf. versum s.). Quae hyaenae et
canibus in Oriente optime convenient;
nam hyaenae in agris locisque desertis
morantes noctu etiam ad domos et pa-
gos procedunt et morticinis ossibusque
cadaverum vescuntur, canes vero orienta-
les in statu semisilvestri in vicis et
circa urbes victantes ex iisdem mor-
ticinis eibum sibi conquirunt; unde na-
turaliter inimicitiae perpetuae nascun-
tur, in quibus hyaena, cane major ac
fortior, tamquam dives pauperis oppres-
sor Victor existit. Praeterea hyaena

etiam canibus insidiatur, ut carnibus ossibusque occisorum vescatur, multaque de inimicitiis hyaenae ad canem narrant scriptores profani (*Aristot.* Hist. an. VIII, 7 al. 3,2; *Plin.* VIII, 30,106 etc.). Magno autem numero hyaenae (*Hyaena striata* Linné, ord. *Carnivora*) in Palæstina et Aegypto inveniuntur atque etiam antiquitus inveniebantur multisque fabulis et superstitionibus tum penes antiquos tum apud hodiernos incolas famosae sunt, simul omnibus ob figuram, odorem, victimum odiosae ac detestabiles.

2. Multi auctores cum LXX interpretibus etiam Ier. 12,9 nomine עַבְدָּת hyaenam intellegunt, quippe quae in textu hebr. Eccl., sicut in lingua hebraica posteriori עַבְדָּת et in arabica *dab'* sive *dabu'* eodem vel simili nomine appellatur. Licit nomen fortasse satis conveniens appareat, obstat tamen contextus, qui de avibus loquitur atque עַבְדָּת potius cum S. Hieronymo avem variis coloribus pictam intellegendam esse innuit (v. Avis discolors s. v. AVES n. 4). — Nomen vero עַבְדָּת pro hyaena occurrere videtur in nomine proprio vallis בְּנֵי הַעֲבָדִים (1 Reg. 13,18 Vulg. *Seboim*) et loci סְבִּיעִים in tribu Beniamin Neh. 11,34, Vulg. *Seboim*; v. SEBOIM.

Cf. Sam. Bochart, Hieroz. I. 830-41, ed. Roseum. II. 163-79; J. D. Michaelis, Suppl. ad lex. hebr. p. 2064 s.; Fr. I. Schöder, Hierozoici Specimen I. 123-8; E. F. K. Rosenmüller, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 2, 147-50; H. O. Lenz, Zool. d. alt. Griech. u. Röm. 123-6; L. Lewysohn, Zool. d. Talmuds 76 s.; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8,107-9; id. Fauna and Flora of Pal. 19 s.; J. G. Wood, Bible Animals 62-4; Leunis-Ludwig, Synopsis I. 1 ed. 3, p. 186 s.; Fr. Hommel, Namen d. Säugeth. 307-10, 327, 381; A. E. Brehm, Tierleben ed. 3, II. 1-16. — Etiam in monumentis Assyriorum et Aegyptiorum haud raro hyaena occurrit; cf. W. Houghton in Trans. Soc. Bibl. Arch. V. 1877, 328; Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 78 fig. 346; 90 fig. 356 n. 15; 92 fig. 357 n. 3 et 6; III. 284 s.; A. Erman, Aegypten 510-2 (ex Papiro Anastasi I).

L. FONCK.

HYDASPES (Iudith 1,6 graece) v. IADASON.

HYMENAEUS (Ὑμένειος), vir haereticus quem Paulus iis accenset, qui bonam conscientiam repellentes circa fidem nanfragaverunt. Eum simul cum quadam Alexandro tradidit satanae, ut diseat non blasphemare 1 Tim. 1,19, 20. Poena ab apostolo inflicta eum non ad resipiscientiam adduxit; immo eius errore alii quoque seducti sunt; nam 2 Tim. 2,17, 18 seribit: « sermo corum ut cancer serpit, ex quibus est Hymenaeus et Philetus, qui a veritate exciderunt dicentes resurrectionem esse iam factam et subverterunt quorundam fidem ». Ille itaque doctrinam de resurrectione earnis reiecit, eam de sola animi regeneratione quae fiat in baptismo explicans, fortasse abusus verbis Pauli Rom. 6,4: ut quomodo Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae ambulemus vel Col. 3,1: si consurrexisti cum Christo, quae sursum sunt sapite.

HYPOCRITA. In Vulgata haec vox legitur Iob 8,13; 13,46; 15,34; 17,8; 20,3; 27,8; 34,30 et Is. 9,17 et 33,14; quibus locis exprimitur hebr. ἡράκη, qua voce generatim designatur homo impius et improbus; LXX ἀσεβής, ἄνομος, παράνομος, sed etiam ὑπερερήθης, quam notionem vox in dialecto aramaica induit. Etsi itaque hypocrita in libris Iob et Isaiae sensu latiore de viro iniquo explicari debet, tamen in libris novi foederis significatio simulatoris retineri debet. Eiusmodi simulatores pietatis, cum sint scelerum pleni, describit Christus scribas et pharisaeos (Matth. 6,2 ss.; 15,7; 22,18; 23,14 ss.; cf. 24,51). Iure quoque simulator appellatur, qui cum ipse graves habeat defectus, studium præ se fert minimum alterius naevum corripiendi Matth. 7,5; Luc. 6,42^c. Praeterea vide Marc. 7,6; Luc. 12,36; 13,15. — Sapiens quoque monet Eccli. 1,37: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, μὴ ὑποκριθῆς ἐν στόμασιν (serviliter secundum hebr. γέγεναι ἀνθρώπων).

HYSSOPUS 1. Hyssopus in textu hebraico ubique est צְבִיר; item apud LXX interpres et in textu graeco Novi

Testamenti semper ὑσσώπος legitur, quod etiam Graecus Venetus in locis Pentateuchi exhibet. Similiter Chaldaeus omnibus in locis אַזְבָּן interpretatur, sicut Peshitta אַזְבָּן, pro quo in hodierno textu syriaco 3 Reg. 4,33 אַלְיָה i. e. sempervivum, herba scil. parietaria, legitur, sed fortasse cum Bocharto אַזְבָּן legendum erit (Hieroz. I. 388 ed. Rosenm. I. 672). In versione arabica similiter زَعْفَارَانْ in Ps. 50[51],9 et Hebr. 9,19, ac pariter in aethiopica አጽፋብ; in Pentatecho autem Arabs in Polyglottis vulgatus (*Saadias*) سَارَ i. e. thymum vel origanum interpretatur.

2. Usus hyssopi praesertim in immolatione Agni paschalalis (Ex. 13,22) atque in lustrationibus sacris a Lege praecipitur (Lev. 14,4. 6. 49. 51. 52; Num. 19, 6. 18. Cf. Ps. 50[51],9; Hebr. 9,19), in quibus fasciculo hyssopi sanguine tincto leprosus vel domus infecta vel aliae res lustrandae aspergebantur. Praeterea bis tantum hyssopus in S. Scriptura occurrit, ubi in laudibus sapientiae Salomonis « hyssopus quae egreditur de pariete » tamquam lignorum (בְּנֵי יִם) minimum « cedro quae est in Libano » opponitur (3 Reg. 4,33 hebr. 5,13), et cum in Evangelio Ioannis spongia acetato plena ori crucifixi Domini oblata narratur « hyssopo circumposita » (ὑσσώπῳ περιθέντες Io. 19,29), cuius caulis ab aliis Evangelistis *arundo* sive *calamus* dicitur (περιθέσις καλάμῳ Matth. 27,48; Marc. 15,36).

3. Quaenam planta nomine hyssopi in S. Scriptura intellegatur, celebris est inter auctores veteres et recentiores quaestio. Octodecim candidatos ex regno vegetabilium cl. O. *Celsius* in Hierobotanico enumerat, de quibus qui plura scire cupit, eius doctissimam commentationem adeat (Hierobot. I. 407-48), vel etiam alios auctores infra citandos. Similis inter recentiores invenitur dissensus, cum alii eandem in omnibus textibus plantam supponant, alii diversam velint hyssopum Legis, Salomonis, Evangelii. Fauvent alii *Hyssopo officinali* Linné (*Kinzler*, *Riehm-Baethgen*) vel *H. orientali* Adams (*Culturera*); ex eodem ordine *Labiatarum* alii assumunt genus *Origani*, quoad species in varias partes abeunt, alii *Sa-*

tureian thymbram Linné praefrerunt, vel *Salviae* vel *Marrubii* vel *Thymi* vel *Thymbrae* vel *Micromeriae* speciem vel aliam labiatifloram. Ad alium omnino ordinem transeunt, qui cum Royle, *Tristram*, *Balfour* hyssopum dicunt *Capparis spinosa* Linné vel qui *Sorghum vulgare* Persoon eligunt (J. Smith) vel *Parietaria officinale* Linné vel *Muscia* speciem (Hamilton) vel cum Kitto et Knight *Phytolacca decandra* L. designant, ex America orientali oriundam atque ultimis saeculis in varias regiones introductam (E. Boissier, Flora orient. IV. 895).

Cf. *Lev. Lemnus*, Herb. bibl. explicatio c. 26; *Sam. Bocharti*, Hieroz. I. 587-94, ed. Rosenm. I. c70-8; *I. H. Ursinus*, Arboreti bibl. Contin. 126-8; *M. Hiller*, Hierophyt. II. 41-6; *W. Gesenius*, Thesaurus 57 s.; *E. F. K. Rosenmüller*, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,108-11; *C. Sprengel*, Comment. in *Diosc.* 3,27; *P. Cultrera*, Flora bibl. 173-7; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 455-8; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 215 s.; *F. Hamilton*, Botanique de la Bible 161 s.; *J. Smith*, Bible Plants 214-20; *I. H. Balfour*, Plants of the Bible, ed. nova, 44-7; *A. E. Knight*, Bible Plants and animals 33-5; *G. Henslow*, The Plants of the Bible 34-6; *Riehm-Baethgen*, Handwch. ed. 2, II. 1799-1801.

4. In tanto scriptorum veterum ac recentiorum dissensu probabilius tenendum videtur imprimis בְּנֵי יִם certe plantam significare, cui nomen ὑσσώπος et *hyssopus* conveniat; id ex auctoritate S. Pauli Apostoli (Hebr. 9,19) et ex consensu veterum interpretum indubie constat. Neque ulla appetet ratio, cur in aliquibus textibus hanc, in aliis omnino aliam alterius ordinis plantam eodem nomine indicatam intellegamus. Deinde satis certe etiam constat, nomine *hyssopi* a veteribus (*Columella* VII. 3,22; XII. 35 s.; *Dioscur.* 3,27 al. 30; 3,50; *Plin.* XXV. 14,136; XXVI. 4,23, al.) designari plantam ex ordine *Labiatarum* et ex tribu *Satureinearum*, ac probabilius species eius generis, quod a Linneo *Origanum* dictum est. Eam quam idem auctor *Hyssopum officinale* vocavit plantam hyssopum biblicalam dicere vetat quod in ditione orientali non invenitur

nisi in regionibus Tauriae et Caucasi ac Transcaucasiae Persiaeque borealis (*E. Boissier, Flora orient.* IV. 584 s.); eam autem antiquitus in Palaestina aut Aegypto existisset nulla ratione probatur. Eliam auctores rabbini *Maimonides, Abulwalides, Tanachum*, al. (cf. *I. Löw, Aram. Pl. n. 93 et 193*) Origani speciem interpretantur, eandemque *Saudius* nomine *za'tar* intellegit. Variae autem Origani species hodie in Syria, Palaestina, Aegypto inveniuntur (octo apud *G. E. Post, Flora of Syria* 615-8; 23 species orientales ap. *Boissier l. c. 546-54*); antiquitus eliam *Origanum majorana* Linné frequenter in Aegypto colebatur (*Fr. Woenig, Pflanzen im alt. Aeg. 227; V. Loret, Flore pharaon. ed. 2 p. 55*). Ex his *Origanum maru* L. potiore iure hyssopi biblici nomeu et locum videtur obtinere; nam et in muris rupibusque Palaestinae communiter crescit et maiorem praeceteris altitudinem trium vel quattuor pedum attingit et in basi fruticosum ad *ligna* licet minima pertinet ac firmitatem arundinis habet: praeterea ab Arabibus nomine *za'tar* specialiter appellatur et in Talmude (tract. Shabb. 409 b) expresse pro hyssopo commemoratur (*Boissier l. c. 533; Post l. c. 517; Löw l. c. n. 193*). Quare dictis S. Scripturae optime videtur convenire,

cum non modo sicut reliqui candidati usui in Lege praescripto aptetur, sed et lignis propter basem fruticosam recte adnumeretur (3 Reg. 4,33) et calamum sat longum ac firmum ad porrigenam Crucifixu spongiam acetato plenam habeat. Neque opus est, in narratione S. Ioannis, qui codem verbo (τριπόστατο) atque alii Evangelistae utitur, ad aliam explanationem longius pelitam et verbis ipsis contrariam confugere, quasi milites in supremo calamo arundineo herbam hyssopi atque in hae herba tamquam sustentaculo spongiam posuerint: ubi certe non spongia hyssopo sed hyssopus potius spongiae circumposita haberetur; multo autem minus contradictionem aliquam inter Ioannem et synopticis adstruere oportet.

Cf. praeter auctores citatos *Cl. Saumaise, De hyssopo in cruce Christi epistulae tres ad Thomam Bartholinum, Lugduni Bat. 1646; id. Responsio in quaestionem Reverovicci de Hyssopo Evangelii, Roterodami 1654; Ov. Montalbanus, Dell' Isopo di Salomone, Bologna 1671; G. W. Wedel, De Hyssopo I-III, Ienae 1692; Blas. Caryophilus (Garofalo), Dissertat. miscell. pars I., Romae 1718, 167-256 (origanum esse); G. S. Volla, Lettera sull' Isopo, in Opusc. scelti 5,397-408.*

L. FONCK.

I

IAASIA (יָהָסִי, Αχειαζ), filius Thecue, aequalis Esdrae (Esdr. 10,15).

IABEL (יָבֵל, Ιωβηλ), filius Lamech, pater habitantium in tentoribus atque pastorum, ex Ada matre genitus (Gen. 4, 20); eius frater ex eadem matre natus erat Iubal pater canentium cithara et organo (4,21). Ut notat *Bochartus* (Hieroz. I. lib. 2. cp. 44 ed. Rosenmüller I. 517), Iabal non fuit primus auctor cogendi pecoris; nam Abel fuerat pastor ovium et haud dubio patrum plurimi idem vitae institutum secuti fuerant; at vitae pastoriciae Iabal aliquid insigne ex opinione *Bocharti* addidit, nempe ut greges e loco in locum migrarent pro ratione pascuorum et sub tentoribus tamquam in caulis ab inclemencia caeli se protegerent. Sed haec artificiosius excogitata sunt a *Bocharto*. Iabel enim non dicitur pater *omnium* habitantium in tentoriis, sed describitur artem pastorum exercens, quam a parentibus didicerat.

IABES. 1. Iabes seu Iabes Galaad (יַבֵּשׁ, eliam יַבְשׁ, plerumque cum additu גָּלָאָד; Ιαθεῖς Γαλαάδ, Ιαθεῖς), urbs in terra Galaad. Prima urbis mentio fit Iud. 21,8-14; cum eius incolae Israelitis cum tribu Beniamini bellum exitiale gerentibus opem ferre negligissent, anathemate puniti sunt exceptis 400 virginibus, quae viri thorum nescierant et Beniaminitis superstitibus ad servandam tribum traditae sunt. Postmodum autem Saul Beniaminita cum universo Israel urbem Iabes Galaad, quam Naas Ammonites oppugnabat, ab interitu servavit (1 Reg. 41,1-11). Neque beneficii accepti immemores erant Iabesitae; post func-

stam pugnam ad montem Gelboe cadaveria Saulis eiusque filiorum, quae Philisthaei in muro Bethsan affixerant, viri fortissimi Iabes Galaad nocturno itinere ablata combusserunt et ossa sepelierunt sub terebintho (Vulgata in nemore) prope Iabes (1 Reg. 31,11-13; cf. 1 Par. 10,11-12). Quod facinus insignis gratitudinis David legatis in Iabes missis collaudavit (2 Reg. 2,4. 5) et postea ad finem perduxit asportatis ossibus Saul eiusque filiorum de Iabes in Sela urbem Beniamin, ubi in sepulcro Cis patriis Saul ea condidit (2 Reg. 21,12).

Situs in S. Scriptura indirecete tantum determinatur, quatenus 1 Reg. 11,8. 9 a Bezech Issachar itinere fere unius diei (ut videtur) et 31,12 a Bethsan itinere unius noctis abesse dicitur. Flavius Josephus (Ant. VI. 5,1; 14,8) dicit Ιαθεῖς esse urbem primariam Galaaditarum, quae viros corpore robustos animoque feroes alat. Tempore Eusebii ostendebatur vicus trans Iordanem 6 mil. pass. a Pella super montem eundem Gerasam (Onom. ed. Lag. 268,81; 134,17). Nomen conservari creditur in *Wüdi Yabis*, qui torrens ab oriente in Iordanem desinat haud longe infra *Beisan* (Bethsan). Utrum urbs antiqua quaerenda sit in ruinis *el-Deir* a meridie torrentis *Yabis* (*Robinson*) an prope *Kefr Abil* a septentrione eiusdem torrentis, dubium est.

Cf. *Robinson*, Neuere bibl. Forsch. p. 418 s.; *Guérin*, Samarie I. 290; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XIII. 1890 p. 211; *Schumacher*, Across the Jordan p. 278 s.; *Oliphant*, Land of Gilead p. 174 (Iabes = *Miryamin*); *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 602. 603; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 259.

2. Iabes (**יָבֵשׁ**, **Ιαζέτης**), oppidum in quo habitabant cognationes seribarum (1 Par. 2,35), qui inter filios Salma tribus Iuda ultimi recensentur et in tres ramos distinguuntur scil. canentes atque resonantes et in tabernaculis commorantes (Vulgata) sed in Thirathaeos, Shimeathaeos, Suchathaeos (hebr.); iudicem referuntur ad Cinaeos (cf. Iud. 1, 16) et cum Rechabitis eundem progenitorem Chammath (**חַמְתָּה**, Vulgata Calor) habuisse dicuntur. Totus textus satis obscurus est. Vide s. vv. CINAEI et RECHABITAE.

3. Iabes (**יָבֵשׁ**, **Ιαζέτης**) nominatur in genealogia Iuda 1 Par. 4,9: Fuit Iabes inlytus prae fratribus suis et mater eius vocavit nomen illius Iabes dicens: Quia peperi eum in dolore (**בִּשְׁבֵד**). Ad nomen iterum alludit in voto, quo Iabes immunitatem a dolore pro se a Deo Israel impetrat (4,10). Ex textu non liquet, utrum nexum habeat eum Cos (4,8), cuius vel filius vel frater fuisse a nonnullis putatur neque certo affirmari potest cum esse patrem seu dominum oppidi Iabes (n. 2). Quomodo Talmudici nomen Iabes explicaverint, refert Buxtorf (Lex. chald. talmud. rabb. 963. 966).

4. Iabes (**יָבֵשׁ**, **Ιαζέτης**), pater Sellum regis Israel (4 Reg. 15,10, 13,14).

IABIN **יָבֵן**, **Ιαζένης**), duo reges Asor.

1. Prior Iabim erat rex praepotens et caput foederis, quo reges chanaanei in Palaestina septentrionali et media coniuneti Israëlitis terram promissam occupantibus restiterunt. Iosue illos ad aquas Merom devicit, deinde civitatem Asor captam incendio delevit ac regem gladio percussit (Jos. 11,1-11). Sed Asoritae urbem eversam mox reaedificaverunt, ut ex sequentibus (n. 2) elucet.

2. Tempore Debborae alter erat Iabim, rex Asor, qui totis viribus id agebat, ut regiones progenitori suo per Iosue creptas reenperaret et potestatem priorem restitueret. Is per Sisaram ducent militarem, qui in arce Haroseth gentium residencebat, Israëlitas potissimum septentrionales in servitutem viginti

annorum redigit; habebat enim in exercitu suo nongentos currus falcatos (hebr. ferreos), quibus Hebraei pedites resistere non valebant. Etiam hic Iabim alias reges chanaaneos foedare iunctos habuit. Cum eodem amicitiam vel, si mavis, aliquod veri nominis foedus inierat parva gens Haber Cinaei, qui eo tempore hanc procul a Cedes Nephthali tentoria fixerat. Sed post insignem cladem Sisarae a Debboro et Barac inflictam filii Israël in dies fortiores facti sunt et potestatem Iabim paulatim ad nihilum redegerunt (Iud. 4,2-24; 5,19; Ps. 82[83],10).

IABNIA **יָבֵנִיָּה**, **Ιαζενία**), urbs (2 Par. 26,6) v. IAMNIA.

IABOC, IEBOC (**יָבֹק**; **Ιαζέωχ**, **Ιαζέοχ**), fluvius qui ab oriente in Iordanem influit et terram Galaad, si latiore sensu accipitur (v. GALAAD 4), medium fere intersecat. Iuxta ripam eius Iacob patriarcha cum angelo luctans benedictionem ac nominis mutationem adeptus est (Gen. 32,22). Idem fluvius erat terminus septentrionalis Anunitarum, quorum fines antiquitus inter Iordanem, Arnonem, desertum orientale fluviumque Iaboc continuebant (Iud. 4,13). Postea vero Sehon Amorrhæus totum hoc territorium occupans Ammonitas orientem versus in desertum Iaboc superioris, Moabitas generc et amicitia cum Ammonitis coniunetos meridiem versus in ripam Arnonis sinistram reiecit; unde illo tempore Iaboc erat terminus inter regna Sehon regis Hesébon et Og regis Basan (Jos. 12,2; Iud. 11,22). Haec Amorrhæorum regna Moyses destruxit; quodsi igitur terminus orientalis, a quo Deus arma Israëlitarum prohibuit, indicantur terra Ammon et Iaboc torrens (Num. 21,24; Deut. 2,37), intellegendum est Iaboc superior (*Nahr 'Ammin*), qui prope urbem Rabbath Ammon (*'Amman*) originem ducens vallem desertam percurril, quam Ammonitae a Sehon Amorrhæo antiquis sedibus pulsi incolebant. Unde etiam terminus orientalis tribus Gad dicitur esse Iaboc (Deut. 3, 16) i. e. Iaboc superior. Ex his intellegitur quo sensu Iaboc Deut. 3,16 et Jos.

42,2 terminus filiorum Ammon vocetur. Nomen illi est *Nahr 'Ammān* usque ad castellum *Qal'at el-Zerqā*; ibi vero cursum suum, qui hucusque inter septentrionem et orientem spectabat, magis magisque ad occidentem inflectit et novum quoque nomen *Nahr el-Zergā* (fluvius seu torrens caeruleus) assumit. Brevi post a parte dextera recipit tributarium *Wādi Djerash* (Gerasa) et occidentem petit, donec montibus relictis ad meridiem vergens Iordani coniungitur prope pontem *Damiye* et e regione montis *Qarn Sartabe*. *Nahr el-Zergā* hodie separat provinciam meridiei *Betqā* a provincia septentrionali *'Adjlūn*.

Medio aevo Iaboc magis aquilonem versus quacrebatur. Sed secundum Onom. Eusebii (*ed. Lag.* 263,80) Iaboc fluit inter Amman i. e. Philadelphia et Gerasam (addit. S. Hieronymus *ed. Lag.* 130,31: in quarto eius miliario) et ultra procedens Iordani fluvio commiscetur.

Cf. *Chr. Cellarius*, Notitiae orbis antiqui l. 3. c. 13, Leipzig 1806, II. p. 650; *F. de Sauley*, Dict. des antiquités bibl. 1859, col. 365; *Riess*, Bibl. Geogr. p. 30 et Bibel-Atlas *ed. 3* p. 16; *V. Ancessi*, Atlas bibl. 1877 p. 15; *J. Fahrngruber*, Nach Jerusalem *ed. 2* II. p. 126, 127; *D. Zanovichia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 596. 597; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 121, 122; — Opiniones erroneas medio aevo praevalentes enumerat *L. Heidet* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1056-1058.

IACAN (1 Par. 4,42) v. ΑCAN et BENEIAACAN.

IACAN (Deut. 10,6 Beroth filiorum Iacan) v. BENEIAACAN.

IACHAN (יָחָן, יַאֲחָן, A Ιαχάν), princeps cuiusdam cognitionis Gad in Basan (1 Par. 5,13).

IACHANAN v. IECNAM.

IACHIN (יָחִין; Ιάχειν, Ιαχίν, Ιαχίν).

1. Quartus inter sex filios Simeonis (Gen. 46,10; Ex. 6,15), progenitor Iachinitarum (Num. 26,12). EIus loco legitur 1 Par. 4,24 Iarib (יָרֵב, Ιαρίβ), quod haud dubie corruptum est ex Iachin. In enumeratione Num. 26,12 et 1 Par. 4,24 Iachin (Iarib) est tertius in-

ter quinque filios Simeonis; omissus enim est Ahod tertius filius, forlasse quia eius posteritas iam fere extincta erat.

2. Princeps vigesimae primae classis sacerdotalis tempore Davidis (1 Par. 24,17).

3. Sacerdos post exsilium Hierosolymis habitans (1 Par. 9,10; Neh. 11,10) vel probabilius familia sacerdotalis.

IACHIN columna v. COLUMNAE.

IACIM (יָקִים, Ιαζέτης). **1.** Beniaminita de filiis Semei (1 Par. 8,19).

2. Princeps duodecimae classis sacerdotalis tempore Davidis (1 Par. 24,42).

IACOB. **1.** Iacob (יַעֲקֹב, Ιακώβος), filius

Isaac et Rebeccae, quasi « plantae prehensor » dictus, quod fratris Esau plantam manu tenens ex utero prodierit. Porro Esau factus est venator, Iacob pastor; hic matri, ille patri carior. Huic prae fratre primatus Gen. 25,23 fuerat promissus. Quod ipsi indubie igitur erat obventurum, id fraude praeripere studuit Iacob, et ita infinitis se implicuit quaestionibus. Revertentem de venatione atque exhaustum, ut sibi primogeniturae iura pro lentis edulio divederet, induxit. Postea fratris nomen, vocem pellempque hirsutam ementitus, hoedulum ferens a Rebecca venationis instar conditum, patris caecutientis benedictionem, quam primogeniturae iura consequebantur, furatus est. Iacobo, quo fratris iram evaderet simulque uxorem suae stirpis nanciseretur, suscit Rebecca, ut ad fratrem Laban in Haran Mesopotamiae proficiseretur. Iacob igitur in Bethel visione scalae renovatisque divinis promissionibus recreatus venit in Haran. Cui Laban pactus est, ut pro septennii servitio Rachelem filiam acciperet uxorem. Verum nuptiarum nocte Racheli Lia supponitur minus venusta. Alterius igitur septennii suscepto servitio optatis Rachelis nuptiis potitur Iacob. Vult porro Deus, ut qui fratrem deceperisset patrisque amore esset frustratus, ipse et a patruo deciperetur et uxorum constantem experiretur zelotypiam. Igitur Lia peperit Ruben, Simeon, Levi, Iuda. Rachel infecunda sororisque in-

vida Iacobo Balam concessit ancillam, quae ei genuit filios Dan et Nephthati. Lia novis partibus se imparem experta, concessit ancillam Zelpham, e qua nati sunt Gad et Aser. Præterea Rachel pro mandragoris Ruben Liac pernixit unius noctis concubitum, quo haec concepit Issaebar, et aliquanto post Zabulonem. Rachel tandem genuit Joseph, qui matris imprimis dilectae intuitu Iacob semper exstitit ceteris filiis carior. Ab angelo monitus, ut (post viginti annos) in terram suam reverteretur, Iacob cum Laban de merecede sex annorum agit, deceptus primum deceptorem decipit atque cum plurimis gregibus, uxoribus et liberis clam se subducit. Rachel patris idola furatur. Laban fugientes in monte Galaad consecutus ad res amice compendendas a Deo monetur; idolis frustra quaesitis perpetuam cum Iacob pacem constituit, tumulo in memoriam creto. Chanaanitidis finibus appropinquant Iacob duo angelorum agmina se conspiendi offrerunt, trajecto vado labore cum angelo luctatur et ab eo benedictionem nanciscitur novumque nomen Israel (v. ISRAEL), fratri Esau reconciliatur, altaria exstruit in Sichem et in Bethel. Prope Bethlehem Rachel, edito primum in lucem Beniamino, moritur et sepelitur. Patrem Isaac prope Hebron revisit ac postmodum cum Esau sepulturae dat. Propter Joseph, quem a fera discepsum existimat, in summanam deuenit tristitiam, allato nuntio eum in Aegypto honestissimo loco vivere revivisicit. Divina in Bersabee confortatas visione in Aegyptum proficiscitur, Iosephum amplectitur, Pharaonem salutat. Vaticinio, quod Iacobaeum dicitur, singulorum filiorum aliqua fata praenuntiat nec tamen facere potest, quin praetermissus Joseph primatum futuri temporis Iudea attribuat. Tamen principatum et iura primogeniturae Iosephio in Aegypto exercenda paterna auctoritate attribuit. Moritur senex 147 annorum, et sollemnibus in spelunca Machpela honestatur exsequiis. V. JOSEPH 1. Eius acta habes Gen. 25,15-50,13. Cf. Ios. 24,4. 32; 1 Reg. 12, 8; 1 Par. 16,17; Iudith 8,13; Mal. 1,2; Matth. 1,2; Lue. 3,34; Act. 7; Rom. 9, 13; Hebr. 11,20 s. Ut porro Deus no-

men assumit « Deus Abraham, Isaac et Iacob », ita etiam nomen « Deus Iacob »: 2 Reg. 23,1 et in psalmis et prophetis passim. Populus electus dicitur « Iacob » Num. 23; Deut. 33,4. 10. 28; Iudith 13, 31 et in psalmis et prophetis passim; frequentius tamen « filii Iacob » vel « semen Iacob ». Veritas historiae Iacob confirmatur veritate actorum hinc Abrahae, illine narrationis Exodi et, ubi Aegyptiorum res attingit, eorum monumentis egregie illustratur.

De puto Iacob v. SICHAR.

2. Iacob (*Ιάζως*), pater Ioannis et avus Empolemi legati a Iuda Mach. Roman missi (1 Mach. 8,17).

3. Iacob (*Ιάζως*), qui genuit Joseph virum Mariae (Matth. 1,15. 16); vide s. v. HELI.

IACOBA (*Ιαζώσα*, *Ιαζώσα*), unus ex tredecim principibus cognationum Simeon, qui tempore Ezechiae regis pastores chananaeos ex terra Gador expulerunt (1 Par. 4,36).

IACOBUS (*Ιάζωσος*), nomen duorum apostolorum.

1. Iacobus, filius Zebedaei, frater Ioannis, apostolus. Cum pater eius in opere piscatorio adhiberet mercenarios (Marc. 1,20) et mater eius, Salome (cf. Matth. 27,56 et Marc. 15,40) esset inter mulieres « quae secutae erant Iesum a Galilaea ministrantes ei » (Matth. 27,55), Iacobus ex familia erat satis opulenta, saltem non paupere. Vocatur a Iesu ad eius sequelam simul cum fratre, quando ambo simul cum Simone in stagno Genesareth opere piscatorio occupati erant (Luc. 5,10). Cum enim post miraculosam piscationem retia resicerent, etiam ipsi, ut ante Simon, vocati sunt a Domino: « Et relieto patre suo Zebedaeo in navi cum mercenariis secuti sunt enim » (Marc. 1,20; Matth. 4,21). In aliis apostolorum recensetur secundo loco (Marc. 3,17), tertio (Matth. 10,3; Luc. 6, 14; Act. 1,13); in evangeliis ante fratrem, in Act. post eum (saltem secundum testes plerosque). Ipse et frater eius cum Petro erant discipuli maxime domino familiares; hi tres adiunguntur ad resurrectionem filiae Iairi (Marc. 5, 37), testes sunt transfigurationis (Marc.

9,2; Matth. 17,1; Luc. 9,28), testes quoque agoniae Iesu in horto : assumpto Petro et duobus filiis Zebedaei coepit contristari et moestus esse. (Matth. 26, 37). Ipse et frater eius appellati sunt a Domino : boanerges, filii tonitrui (Marc. 3,17); ingenii quippe erant fervidioris; nam cum Samaritani Iesum, quia facies eius erat euntis in Ierusalem, non reciperent hospitio, dixerunt ad Dominum : Domine, vis ut ignis descendat de caelo et consumat illos (Luc. 9,34)? Ab iis incitata mater petit a Domino : die ut se deant hi duo filii mei unus ad dexteram, alter ad sinistram in regno tuo (cf. Marc. 10,35 et Matth. 20,20). Ibi praedixit eis Dominus fore, ut calicem passionis bibent. Atque Iacobus primus est apostolorum qui mortem Christi causa obiit; Herodes enim Agrippa occidit Iacobum fratrem Ioannis gladio (Act. 12, 2). Vocari quoque solet Iacobus maior, ut distinguantur ab altero Iacobo qui minor dicitur (Marc. 13,40).

S. Iacobum maiorem praedicasse in Hispania excludi videtur tum sententiis illis quas scribit Paulus Rom. 15,20-24 tum ratione chronologica, quoniam Ierosolymis iam anno circiter 44 p. Chr. martyrium passus est. Ceterum vide Acta Sanctorum, Iulii t. VI. (1729) p. 73-114; *Gams*, Kirchengesch. von Spanien, Regensburg 1862; sed cf. etiam *Fidel Fita* in Revista mensual : Razón y Fe, Madrid 1901 I. p. 70 ss. 200 ss. 306 ss.; 1902 II. p. 35 ss. 178 ss.; 1902 III. p. 49 ss. 314 ss. 473 ss.

2. Iacobus, filius Alphaci et Mariae, sororis (seu cognatae) matris Iesu, cognominatus minor, ὁ μικρός, apostolus, frater Domini. Praeprimis, cum agitetur quaestio, sintne duo vel tres Iacobi distinguendi, bene oportet attendere, a Paulo clarissime Iacobum fratrem Domini adnumerari apostolis sensu stricto. Nam, ut se verum esse apostolum probet, scribit inter alia, ne videatur ab hominibus edocetus esse : neque veni Ierosolymam ad antecessores meos apostolos ($\pi\phi\varsigma\tau\omega\varsigma\pi\phi\varsigma\acute{\epsilon}\mu\omega\acute{\epsilon}\pi\sigma\sigma\tau\theta\omega\varsigma$), sed ab ii in Arabiam...deinde post annos tres veni Ierosolymam videre Petrum; alium autem Apostolorum non vidi nisi Iacobum fratrem Domini (Gal. 1,17-19). Si

apostolus latiore sensu intellegeretur, assertio apostoli esset falsa; nam vidit in urbe etiam Barnabam, a quo ad apostolos est ductus, et Barnabas erat sensu latiore apostolus (Act. 14,4. 13) et ante Paulum ad apostolatum vocatus. Pariter eluet ex modo narrandi et Pauli et Lucae, eos nullo modo tres, sed solum duos Iacobos agnoscere. Postquam enim Iacobus frater Ioannis ab Herode occisus est, iidem qui ante eius mortem sedulo addiderunt epitheton ad certum Iacobum designandum, iam scribunt de Iacobo sine ultra ulteriore designatione. Ita Paulus Gal. 1,19 nominat Iacobum fratrem Domini, quia eo tempore etiam alter Iacobus frater Ioannis superstes erat; sed Gal. 2,9. 12 Iacobum solum scribit, quia eo tempore alter iam erat ab Herode occisus. Eodem modo scribit Lucas; postquam enim narravit, Iacobum fratrem Ioannis esse occisum gladio (Act. 12,2), in subsequentibus refert de Iacobo sine ulteriore designatione 12,17; 15,13; 21,18; id quod non fecissent, si duo Iacobi fidelibus noti fuissent.

Pater igitur eius est Alphaeus (Matth. 10,3; Marc. 3,18; Luc. 6,15); mater eius Maria (Marc. 13,40) quae Ioh. 4,23 vocatur : soror matris Iesu, Maria Cleophae vel potius ἡ τοῦ Κλωπᾶ, vel ut alii codices habent Κλωπά. Iam Alphaeus et Klopas facile ad unum nomen Κλωπᾶ reducuntur, quia littera πι ab aliis durius, lenius ab aliis pronuntiabatur; vide s. v. ALPHAEUS 2. Iosephum fratrem Clophae fuisse referunt *Hegesippus* (apud *Eus.* H. e. 3,11) et *Epiphanius* (Haer. 78, 7). Iste Iacobus, frater Domini, cognominabatur ὁ μικρός, minor (Marc. 13,40) eratque frater Iudei vel Thaddaei (Iudas 1), quocum in albis apostolorum in ultimo quaternione recensetur (Matth. 10,3; Marc. 3,48; Luc. 6,16; Act. 1,13 Iudas Iacobi, scil. frater). Dominus eum peculiari apparitione post resurrectionem dignatus est (1 Cor. 13,7). Eum vidit Paulus (Gal. 1,19); in concilio Apostolorum proposuit modum quo facilius Iudeochristiani cum ethnicochristianis vitae communis consuetudinem inire possent (Act. 15,13-21). Ipse et Cephas

et Ioannes erant eliam apud Iudaizantes οἱ Ιωάννες, et οἱ Ιωάννες στῦλοι εἶναι (Gal. 2,2, 9; immo Iudaizantes ad eius auctoritatem provocasse videntur (cf. Gal. 2,12), nam propter eos qui a Iacobo (ἀπὸ Ἰακώβου) erant, Petrus timens eos se subtraxit a mensa ethmicochristianorum. Erat episcopus hiersolymitanus per annos triginta; Ananus pontifex post Festi procuratoris mortem et ante Albinii successoris adventum « opportunum sibi tempus adesse ratus synedrio coacto Iacobum fratrem illius Jesu qui dicebatur Christus, cum nonnullis aliis velut legis violatae reos accusavit statimque lapidando tradidit » (*Flav. Ios. Ant.* XX. 9,1). Aliquantum aliter eius martyrium refert *Hegesippus* (apud *Euseb. Hist. eccl.* 2,23).

Idem apostolus Iacobus scripsit epistolam « duodecim tribubus quae sunt in dispersione ». Epistolam itaque dirigi ad Christianos extra Palaestinam degentes, ipsa voce ἐν τῇ διασπορᾷ indicatur. Dirigi autem ad Christifideles, non ad Iudeacos infideles ut aliqui putabant) elucet ex eo, quod adhortatio fit non ad fidem suscipiendam, sed ad fidem iam susceptam operibus et vita sancta demonstrandam et exhibendam; admonentur ad verbum audiendum; iubentur presbyteros ecclesiae advocare (1,23; 5,14). At controvertitur, sitne epistola directa ad Iudeochristianos i. e. ad ecclesias quarum longe maxima pars ex Iudeis constabat, vel ad omnes Christianos qui soli verum populum Dei constituant, sed ita, ut pro auctoritate qua Iacobus apud Iudeochristianos pollebat proxime hos ob oculos habuerit. Pro priore sententia cf. *Al. Schaefer*, Einleitung p. 304; pro altera *Cornely*, Introd. III. p. 631. Ubi vero illae ecclesiae querendae sunt? Cum in epistola certi quidam defectus reprehendantur, pauperes certo modo contemni, munus docendi avidius appeti etc., non possunt omnes ecclesiae intellegi. Cogitatum est de ecclesiis Syriae, Phoeniciae, Asiae minoris. Quando epistola scripta sit, cum alia desint, ex eius argumento coniiciendum est. Cum graves defectus reprehendantur, ad primum tempus suscepti evangelii epistula certe non erit referenda. Ex altera parte nihil

occurrit in epistula quo necesse esset eam dici scriptam post annum 60-61.

IADA (Ιάδη, Ιαδῆς, Ιδουδᾶς), filius Onam et frater Semei in genealogia Ierameel primogeniti Hesron de stirpe Iuda (1 Par. 2,28. 32).

IADAIA v. IDAIA 4.

IADASON (Ιάδασης) est nomen fluvii, cuius accolae una cum accolis Euphratis et Tigridis a rege Assyriorum Nabuchodonosor (Asurbanipal) ad arma vocabantur, ut contra Arphaxad regem Medorum (v. ARPHAXAD 2) pugnarent (Judith 1,6). Qualis fluvius Iadason sit, incertum est. Haud dubie Hydaspes in India, notissimus ille tribularius Indi, nimium abest, quam ut in quaestionem venire possit. Syrus vertit Ulai (Οὐλαῖ); quodsi in textu primigenio legebatur Ulai, intellegendus erit fluvius Eulaeus auctorum classicorum, de quo s. v. ULAI.

IADDO (Ιάδη, Ιαδᾶς), filius Zachariae, princeps tribus Manasse ad orientem Iordanis tempore Davidis (1 Par. 27, 21).

IADIAS (Ιαδίας, Ιαδίας), cognominatus Meronathites i. e. de oppido Meronoth (v. MERONATHITES), a Davide super asinos constitutus (1 Par. 27,30).

IADIEL, IADIHEL (Ιαδίελ, Ιαδίελ, Ιαδίχελ, Ιαδίχελ). **1.** Princeps cognationum beniaminitarum, ex quibus tempore Davidis numerabantur 17200 viri fortissimi (1 Par. 7,6. 10. 11). Recensetur in v. 6 tertius inter tres filios Beniamin, unde interpres multi probabile habent eundem esse, qui Gen. 46,21 et Num. 26, 38 Asbel vocatur (v. ASBEL); sed fortasse propter numerosam stirpem nostro loco filius Beniamin vocatur, etsi solum ex eius posteris fuit.

2. Levita de filiis Core, ianitor tempore Davidis (1 Par. 26,2).

Alios viros eiusdem nominis hebr. vide s. v. IEDIHEL.

IADON (Ιάδη, LXX omitt.), cognominatus Meronathites (vide s. v.), vir qui

cum viris de Gabaon et Maspha Nehe-miam adiuvit in muris Ierusalem ex-struendis (Neh. 3,7).

IAGUR (אֲגָרֵךְ, Ασάρη, Α Ἱαγούρ), urbs in meridiana plaga tribus Iuda (Jos. 15, 21). Est ignota.

IAHADDAY (יְהָדָי, in pausa יְהָדָי; אַדְדָאֵל, B Ἰηδαῖος, A Ἰαδάξ), vir in genealogia Caleb filii Hesron (1 Par. 2,47; cf. Sel. Baer ad h. l.). Quo vinculo cum hac genealogia connectatur, non appareat.

IAHALA (אִלְעָלָה, Ἰελάχη), unus de servis Salomonis, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Neh. 7,38). Idem Esdr. 2,56 scribitur Iala (אִלְעָלָה, Ἰελάχη).

IAHATH (אִתָּה). 1. Filius Lobni filii Gersom filii Levi (1 Par. 6,20[5]; LXX Ἰέθ), unus ex maioribus Asaph [6,43 [28]; Vulg. Ieth, LXX Ἰηθ).

2. Filius Raia filii Sobal in genealogia Iuda (1 Par. 4,2; LXX Ἰέθ).

3. Levita, filius Salemoth de stirpe Caath, tempore Davidis (1 Par. 24,22; LXX Ἰάθος).

4. Levita ex familia Merari, unus ex praepositis operantium, cum Iosias rex templum instauraret (2 Par. 34,12; LXX Ἰέ).

Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata 1 Par. 23,10, 11 scribitur Leheth.

IAHAZIEL (יְהָזִיאֵל). 1. Levita filius Hebron filii Caath (1 Par. 23,19; LXX Ὁζαιλ). Eiusdem nomen iterum legitur 1 Par. 24,23 (LXX Ἰασία), quo loco de classibus levitarum tempore Davidis sermo est; de corruptione huius textus vide s. v. HEBRON 1.

2. Filius Zachariae et levita de genere Asaph, propheta qui spiritu Domini repletus regem Iosaphat adhortatus est ad proelium contra Ammonitas, Moabitas, Edomitas confidenter subeundum (2 Par. 20,14; LXX Ὁζαιλ). De isto proelio vide s. v. BENEDICTIONIS VALLIS in vol. I. col. 606-7. Genealogia Iahaziel l. e. reducitur usque ad Mathaniam de filiis Asaph: filius Zachariae filii Banaiae, filii Ichiel filii Mathaniae levitae de filiis Asaph; hic Mathanias distinguendus est

a Mathania levita aetatis davidicæ (1 Par. 25,4, 16), quippe qui fuerit filius Heman; sed fortasse idem est ac Nathanias de filiis Asaph levita davidicus (1 Par. 23, 2, 12), siquidem εν et εν facile commutari poterant.

Idem nomen hebr. gerunt IEHEZIEL, IAZIEL, EZECHIEL (Esdr. 8,3); vide s. vv.

IAHEL (יְהָלֵל, Ἰαχελ), uxor Haber Cinaei. Haec Sisaram ducem militarem Iabin regis Asor a Debora et Barac devictum, cum fugiens ad tabernacula Haber Cinaei pervenisset, hospitio exceptit; erat enim Haber foedore inunctus cum Iabin. Ubi primum aulem Sisara nihil adversi suspicans sonno se dedit, Iahel clavum tabernaculi, quo vela extensa firmabantur, assumpsit malleoque per tempora in cerebrum dormientis defixit (Iud. 4,17-22). — Eadem est Iahel in cantico Debborae 3,6 nominata, non ignotus quidam iudex Iahel, ut aliqui volunt. Eius facinus celebratur in cantico Debborae 5,24-27: « Benedicta inter mulieres Iahel uxor Haber Cinaei et benedicatur in tabernaculo suo... » Quaestioni, iustene interemerit Iahel Sisaram, respondet F. de Hummelauer, ad 4,17: « celebrari Iahalem primum, quod fuerit instrumentum divinae providentiae et implendi vaticinii 4,9; secundo quod suo facinore insigne Hebraeis beneficium contulerit, quo abunde fuerat promerita, ut bona quaeque illi Hebraei appreparentur; utrum vero in eo facinore peccaverit, Scriptura non dirimit. Potuit sane peccato carere, vel quod foedus cum Iabin fuerit coactum, non voluntarium, vel quod ipsa instinctu egerit divino, vel quod innocenter putaverit sibi licere, quod re nefas erat ».

IAHELEL (יְהָלֵל), tertius filius Zabulon (Gen. 46,14; LXX Ἰασίλ); idem Num. 26,26 scribitur in Vulgata Ialel (LXX Ἀλαχη), progenitor familie Ialelitarum.

IAHIEL (יְהָיֵאל, Ἰαχελ). 1. Unus ex levitis, qui in nabilis areana cantabant, cum area de domo Obededom in montem Sion transferretur (1 Par. 15,18, 20);

idem coram arca Domini constitutus est in ministerium (16,5).

2. Levita de stirpe Gerson, princeps filiorum Leedan tempore Davidis (1 Par. 23,8), thesauris donis Domini praepositus (29,8); eius familia 26, 21, 22 vocatur Iahiel i. e. Iahelitarum.

3. Iahiel filius Hachamoni (vide s. v.) erat cum filiis regis David (1 Par. 27,32), quod interpretantur: erat magister, praeeceptor filiorum regis.

4. Unus ex filiis Josaphat regis Iuda, quos Ioram primogenitus Josaphat huiusque successor occidit (2 Par. 21,2).

5. et 6. Duo levitae tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,14; 31,13).

7. Unus ex principibus domus Domini tempore Iosiae regis (2 Par. 35,8).

8. Pater Obedia Babylone reversi cum 218 viris (Esdr. 8,9).

De aliis viris eiusdem nominis hebr. v. IEHIEL 11; de alio quodam Iahiel (Vulg.) v. IEHIEL 7.

IAIR (יָעֵר, יָעֵר). **1.** Bellator praeclarus, filius Segub; Segub autem patrem habebat Iesron filium Phares filii Iuda, matrem autem filiam Machir filii Manasse; unde etiam filius Manasse appellatur (Num. 32,41; Dent. 3,14; los. 43,30; 1 Par. 2,21-23; 3 Reg. 4,13). Maximam gloriam Iair sibi acquisivit in occupatione terrae promissae; etenim ut ex textibus allatis colligitur, viginti tres civitates in Galaad cepit eisque nomen Havoth Iair (הַוֹתְיָר vienlos) imposuit, quae nomen hoc etiam aetate Iudicum (Ind. 10,3-5) et Regum retinuerunt; praeterea in Argob tractu regionis Basan alias sexaginta urbes expugnavit muris, portis, vectibus munitas, quibus nomen idem Havoth Iair vel Basan Havoth Iair impositum est, sed mox disparuit; his enim civitatis Argob vel Basan nomen Havoth Iair nomisi Dent. 3,14 et los. 13, 30 tribuitur, aliis vero locis supra citatis idem nomen ad urbes Galaad referuntur. Plura de Ind. 10,3-5 vide infra sub 2. — Nomen *Havoth Iair* i. e. pagi seu viculi Iair per iocum istis urbibus munitis impositum esse censetur, quo Iair bellator fortissimus hostibus devictis iluderet. Inter posteros huius Iair for-

tasce recensendus est Ira Iairites sacerdos David (2 Reg. 20,26), si *sacerdos* (סִכְרֶד = minister, administrator) latiore illo sensu sumitur, quo 2 Reg. 8,18 etiam filii David sacerdotes vocantur.

2. Iair Galaadites, qui Israel per 22 annos indicavit et sepultus est in Cammon (Ind. 10,3-5); si habebat triginta filios, qui super triginta pullos asinorum equitare solebant i. e. nobiliorum ritu in publicum procedebant et principes erant triginta civitatum in terra Galaad, quae (Vulgata addit: ex nomine eius) sunt appellatae Havoth Iair i. e. oppida Iair. Notandum est in textu hebr. non asseri eas urbes nomen a iudice Iair traxisse; si vero assereretur (cf. textum Vulgatae), dicendum est ex 1 Par. 2,23 oppida illa non semper in Israelitarum potestate mansisse, recuperatis autem a iudice Iair pristinum nomen restitutum esse. Nihil sane impedit quoniam nomen Havoth Iair fuerit monumentum duorum Iair longo interieco tempore ibidem imperantium, praesertim si turbatis illis temporibus pristinum nomen pro aliquo tempore oblivioni datum fuerit. — Altera difficultas in numero 30 urbium deprehenditur, dum antiquior iste Iair Manassita sollemnmodo viginti tres urbes in Galaad cepisse (1 Par. 2,22) et Havoth Iair appellasse legitur. Sed nihil obstat, quoniam numerus numerus viginti trium urbium decurrente tempore usque ad triginta exereverit, praesertim si etiam index Iair aliquas ipse cepit et addidit; praeterea Galaad interdum latissimo sensu totam transordanicam designat, unde Iair iudex, cum pro 30 filiis triginta urbes eligeret, istis 23 «Havoth Iair in Galaad» oppida aliqua de Havoth Iair in Basan (Argob) ad didisse supponi potest, ut numerum 30 completeret. — Ceterum de Havoth Iair p. *Cornely*, Introd. II n. 24 et 26; *F. de Hummelauer* ad Ind. 10,4.

3. Iair (יָעֵר) pater Elchanan herois; pro: Elchanan filius Iair Vulgata legit: Adeodatus filius Saltus. V. ADEODATUS et ELCHANAN 1.

4. Beniaminita de stirpe Gis, pater Mardochaei (Esther 2,5; 14,2; LXX 2,5 Ιαΐρος).

IAIRITES v. IRA 4.

IAIRUS (Ιάιρος, forma graeca nominis hebr. יָאִיר), cuius filiam Jesus a mortuis resuscitavit, vocatur Matth. 9,18 princeps unus, Marc. 5,22 quidam de archisynagogis, Luc. 8,41 princeps synagogae scil. in Capharnaum, ut ex contextu elucet. Archisynagogus appellatur tum is qui tali synagogae praestet tum etiam is qui inter primores totius coetus ad consilium praesidis perlinet. Cum igitur Iairus fucrit unus de archisynagogis, admittendum erit aut plures in Capharnaum synagogas fuisse aut Iarium fuisse unum de primoribus et consiliariis. Cf. Knabenbauer ad Marc. 5,22.

IALA v. IAHALA.

IALALEEL (יַהְלֵלֶל; Ιαλλελ, A יַהְלֵלֶל), pater Azariae levitae de stirpe Merari tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,12). Idem nomen hebr. gerit IALEEL.

IALEL, IALELITAE v. IAHELEL.

IALELEEL (יַהְלֵלֶל, Γεσενήλ), vir in genealogia Iuda, cuius quattuor filii enumerantur (1 Par. 4,16); quo vinculo cum genealogia Iuda connectatur, ex textu non liquet.

IALON (יָלוֹן, Ιαμών, A Ιαλών), filius Ezra ex posteris Iuda (1 Par. 4,17).

IAMBRI (Ιαμβρί). Brevi post mortem Iudae Machabaei exierunt filii Iambri ex Madaba (ad orientem maris Mortui superioris sita) et comprehendenderunt Iordanem Mach., qui in terram transiordanicam properabat, ut senes, mulieres, pueros omnesque res Iudeorum apud Nabataeos in tuto collocaret; sanguinem Iohannis ulti sunt eius fratres Ionathas et Simon, qui ex insidiis in filios Iambri, dum nuptiali comitatu sponsam ducunt, irruerunt, multos occiderunt, alios fugarunt, spolia acceperunt (1 Mach. 9,36-41). Nominis lectiones sunt variae in codicibus: Ιαμβρίν, Αμβρί, Αμβροτ, apud Syrum: Ambri, apud Flav. Iosephum (Ant. XIII. 1,2): οἱ Αμβραῖοι πατέρες. Ex his lectio Αμβρί ut genuina probatur. Verum eius nominis gens nobis non innovescit. Aliqui (Drusius, Michaelis, Grimm

ad h. l.) coniiciunt in textu hebr. adfuisse בְּנֵי אַמְרָה et posteros Amorrhaeorum designari, qui antiquitus in Madaba seu Medaba habitaverant (cf. Num. 21, 30); alii hanc conjecturam reiiciunt (Keil, Kautzsch).

IAMIN (יַםִן; Ιαμίν, Ιαμίνη, Ιαμίν).

1. Filius secundus Simeon et progenitor familiae laminitarum (Gen. 46,10; Ex. 6,15; Num. 26,12; 1 Par. 4,24).

2. Vir de tribu Iuda et de genere Hesron, secundus filius Ram filii Ierameel (1 Par. 2,27).

3. Unus ex levitis, qui Esdrae et Nehemiae assistebant et silentium faciebant in populo ad audiendam legem (Neh. 8,7; LXX omitt. eius nomen).

IAMNE v. IEMNA 4.

IAMNIA (Ιάμνια, Ιάμνια) in libris Machabaeorum est eadem urbs, quae Ios. 45,11 Iebneel (יְהַבְּנֵל, Λεβνά), 2 Par. 26,6 Iabnia (יְהַבְּנֵל, Ιαβνίς), Judith 2,28 Ιεμνά appellatur. Recensetur in termino septentrionali tribus Iuda inter montem Baala et mare Mediterraneum (Ios. 13,11). Merito dubitatur, num nunquam a tribu Iuda occupata fuerit; Flavius Iosephus (Ant. V. 1,22) eam Danitis attribuit et idem implicite indicatur Ios. 19,43, quia Accaron Iamniae vicina, sed a mari remotior Danitis a Iuda concessa est, ergo etiam Iamnia. In historia tribus Dan diximus planitiem maritimam Danitarum primum ab Amorrhaeis, deinde a Philisthaeis occupatum esse; cum his congruit quod 2 Par. 26,6 legimus urbem ab Ozia rege Iuda Philisthaeis erexitam eiusque muros destructos esse. Eadem enumeratur inter urbes, quae appropinquante Holoferne terrore percussae sunt (Judith 2,28 LXX). Aetate machabaica erat urbs munita. Iudas Mach. post victoriam apud Emmaus reportata Syros Iamniam usque persecutus est (1 Mach. 4,15) et brevi tempore post purificationem templi impetu nocturno Iamniam cepit eiusque portum cum navibus succedit, ita ut lumen ignis Hierosolymis a stadiis 240 appareret (2 Mach. 12,8. 9. 40). Neque tamen urbs in possessionem Iu-

daeorum transit (1 Mach. 3,38; 10,69; 13,40); corrigendus itaque videtur Flavini Iosephus asserens eam a Simone Mach. captam esse (Ant. XIII. 6,7; Bell. iud. 1,2,2). Sed regnante Alexandro Iamaeo (104-78) Iudeis parebat (Ant. XIII. 13,4). Ulteriora eius fata narrantur Ant. XIV. 4,4; XVII. 8,1; 41,3; XVIII. 2,2; 6,3; Bell. iud. I. 7,7; 8,4; II. 6,3; 9,1.

Describitur modo ut urbs maritima (Ant. XIII. 13,4), modo ut mediterranea (Ant. XIV. 4,4; Bell. iud. I. 7,7). Longiore intervallo a litore distabat, sed bonum portum habebat (*Ptolem.* V. 16, 2. 6 [*ed. Muller-Fischer* 13,2. 5]; *Plin.* V. 13,69 : Iamnae duas, altera intus). Portus ille apud Latinos vocabatur Majumas Iamniae (cf. Majumas Ascalonis, Gazae), hodie *Minet Rübin* paulo infra ostium *Nahr Rübin*. Urbi mediterraneae respondet vicus *Yehna* tum quoad nomen, tum quoad situm; distabat enim Iamnia 12 mil. pass. a Diospoli seu Lydda et 20 mil. pass. ab Ascalone (Itiner. Antonini), 12 mil. pass. a loppe, 10 mil. pass. ab Azoto, 22 mil. pass. ab Ascalone (Tabul. Peutinger.). Notandum denique est distantiam 240 stadiorum inter portum Iamniae et urbem Ierusalem (2 Mach. 12,9) esse insto minorem; *Relandus* (Palaestina p. 430) legi vult 340 stadia, sed *Guérin* hunc numerum reducit ad 280 stadia.

Cf. generatim *Reland*, Palaestina 823 s.; *Raumer*, Palaestina p. 203 s.; *Ritter*, Erdkunde XVI. 125 ss.; *Tobler*, Dritte Wanderrung p. 20-25; *Guérin*, Judée II. 53-65; Survey of West. Pal. Mem. II. 414. 441-443; *Guy le Strange*, Palestine under the Moslems p. 553; *Clermont-Ganneau*, Archaeol. Researches in Palestine II. (1896) p. 167-184; *Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3 II. p. 98-99; *Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 73-76; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 188; *Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 121; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 310-312; *Liérin de Hamme*, Terre Sainte ed. 4 II. p. 237 ss.; Itinerarium Antonini Augusti et Hieros. ed. *Parthey et Pinder* 1848 p. 69.

IAMNOR (Iudith 8,1; LXX omitt.), unus ex maioribus Iudith.

IAMRA (יאמרא, יאמרא), quintus filius Saphra de tribu Aser (1 Par. 7,36).

IAMUEL (יאמואל, יַעֲמֹעֵל), filius primogenitus Simeonis filii Iacob (Gen. 46,10; Ex. 6,13). Idem Num. 26,42 et 1 Par. 4,24 vocatur Namuel (נָמָעֵל, נְמֹעֵל); ab eo descendit familia Namaelitarum.

IANAI (יאנאי, Ἰανᾶι), princeps cuiusdam cognationis Gad in Basan (1 Par. 5,12).

IANITOR. Ianitores, custodes introitus, portarum sanctuarii. Ex 4 Chron. 9,19 (textu hebr.) discimus, maiores Sellum ex domo Abiasaph Coritae fuisse custodes introitus tabernaculi Domini. Ex quo loco (sicut etiam ex v. 17) compierimus etiam antiquo tempore constitutos fuisse eiusmodi custodes, quamquam mentio eorum non habeatur. David, uti splendorem ordinemque cultus divini multum promovit, ita quoque officium ianitorum levitis accurate assignavit. Ianitores erant ex filiis Core et Merari (1 Par. 26,19). David regem in ea quoque re executum esse consilium olim a Samuele propheta acceptum, declaratur 1 Par. 9,23, cum ianitores dicantur constituti a Davide et Samuele. A Davide autem quattuor millia ianitorum numerata accepimus 1 Par. 23,3; eorum divisiones recensentur 1 Par. 26,1 ss., ex qua recensione colliguntur nonaginta tres principes ianitorum, seu totidem divisiones ianitorum. Sorte autem singulis singula officia assignabantur. Ita custodia portarum orientalis contigit Selemiae, Zachariae portae septentrionalis, Obededom portae australis, Sephiim portae occidentalis. In porta orientali seni custodes, in septentrionali quaterni, in meridionali quaterni et insuper in aedificio adiecto bini et bini, in parte occidentali seni constituendi erant (l. c. v. 12-18). Unde continuo viginti quattuor custodes agebant vigilias. Quando area transferebatur, constituti erant ianitores arcae 1 Par. 13,23. 24 i. e. custodes arcae qui ne quis ad arcam accederet caverent. Eliam Salomon iuxta dispositionem patris sui David constituit ianitores in divisionibus suis per portam et portam 2 Par. 8,14. Numerum ianitorum alium fuisse alio tempore

liquet; ita 1 Par. 9,22 solum ducenti duodecim numerantur, qui habitabant in villis et veniebant ad templum officii peragendi causa. Ex exsilio cum Zoro-babele redierunt ianitores centum triginta novem Esdr. 2,42; Neh. 7,45; numerantur autem Neh. 11,19 centum septuaginta duo. Etiam anno septimo Artaxerxis regis cum aliis filiis Israel ianitores quoque ascenderunt Ierusalem Esdr. 7,7.

IANNE ('Izv̄v̄z) in genealogia Christi (Luc. 3,24).

IANNES et MAMBRES ('Izv̄v̄z; zəl 'Izv̄b̄r̄z, al. Məm̄br̄z), magi aegyptiaci, qui incantationibus suis coram Pharaone Moysi et Aaron restiterunt; his nominibus appellantur a S. Paulo (2 Tim. 3,8), in Vet. Testamento autem neque numeros neque nomina eorum traduntur (Ex. 7,11). Eadem nomina orthographicis plus minus diversa leguntur apud auctores iudaicos, ethnicos, christianos. Targum Jonathan ad Ex. 1,15; 7,11; Num. 22,22 scribit נִים וַיְבָרֵם, Talmudici scribunt *Iochane* et *Mamre* vel *Ionus* et *Iombros* (cf. *Buxtorf*, *Schoettgen*, *Levy*). Inter ethnicos auctores *Plinius* (XXX. 1,11) et medio fere saeculo secundo p. Chr. *Apuleius* (*Apolo.* vel *De Magia* c. 90 ed. *Hildebrand*) inter magos post-Zoroastren illustres recensent priorem ex illis, cui nomen Ianne vel Iannes; utrumque autem ('Izv̄v̄z; zəl 'Izv̄b̄r̄z) Moysi coram Pharaone restitisse narrat *Numenius* Neoplatonicus apud *Euseb.* Praep. evang. 9,8; cf. *Orig.* contra Cels. 4,31. Ex scriptoribus christianis imprimis *Origenes* ad Matth. 27,9 (M. 13,1769) de nostro loco 2 Tim. 3,8 notat: quod ait « sicut Iannes et Mambres restiterunt Moysi », non inventur in publicis scripturis, sed in libro secreto qui superascribitur: Iannes et Mambres liber; — et ad Matth. 23,37 (M. 13,1637) ex eodem Apostoli textu concludit allegari in Novo Test. quaedam ex scripturis non canonicas: Nec enim scimus in libris canonizatis historiam de Ianne et Mambre resistentibus Moysi. — Accedit decretum *Gelasii*: Liber, qui appellatur Poenitentia lamnae et Mambrae, apocryphus (M. 59,163). Apte *Theodoretus* ad 2

Tim. 3,8: Horum autem nomina didicit divinus apostolus non ex divina scriptura, sed e non scripta Iudeorum doctrina (M. 82,847).

Originem nominum quod attinet, difficile dictu est, quenaam fuerint formae primigeniae, cum tanta sit orthographiae fluctuatio supra indicata. Recentiores plerique originem semiticam agnoscunt (*Steiner*, *Riehm*, *Orelli*, *Schäurer*); originem nominum aegyptiacam defendunt *C. Hole*, *Ewald*, *Freudenthal*, *Vigouroux*.

Cf. *Buxtorf*, Lex. chald. talm. rabb. 945 s.; *Suicerus*, Thesaur. eccl. s. v. 'Izv̄v̄z; *Schoettgen*, Horae Hebr. ad 2 Tim. 3,8; *Wetstein*, Nov. Test. ad 2 Tim. 3,8; *Levy*, Chald. Wörterbuch 1881 I. 337 et Neuhebr. Wörterbuch 1883 II. 226; Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie 1894 p. 321-326; *Steiner* apud *Schenkel*, Bibel-Lexicon s. v.; *Riehm-Baethgen*, Handwb. des bibl. Altert. I. 679-680; *Orelli* apud *Herzog-Pflitt*, Real-Encycl. für protest. Theol. ed. 3 s. v.; *Schäurer*, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3. III. 292; *C. Hole* apud *Smith-Fuller*, Dict. of the Bible s. v.; *Ewald*, Geschichte des Volkes Israel ed. 3 II. 128; *Freudenthal*, Alexander Polyhistor p. 173; *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1119-1121.

IANOE. 1. Ianoe (גִּנְוִזָּה, 'Izv̄v̄z), oppidum in termino septentrionali tribus Ephraim orientem versus (Ios. 16, 6, 7). Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. *Lag.* 267,59; 133,20) dicitur vicus 'Izv̄z, Ianon in Acerabitena regione 12 mil. pass. a Neapoli (Sichem) contra orientem. Hodie invenitur *Khirbet Yānūn* inter orientem et meridiem a *Nāblus* (Sichem) nec procul ab *Aqrabe*; distantia quidem inter *Yānūn* et *Nāblus* 2 $\frac{1}{2}$ horas non excedit, sed Eusebium saepius in describendo situ liberiorem esse multis eiusmodi discrepantiis comprobatur. Insuper notandum est nostram Ianoe ab Eusebio et S. Hieronymo l. c. confundi cum Ianoe 4 Reg. 13,29.

Cf. *Guérin*, Samarie II. 6, 7; *Surrey of West. Pal. Mem.* II. 387; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 514; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 178; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 43.

2. Ianoe (גִּנְוִזָּה, 'Avw̄z) recensetur in-

ter urbes, quas Theglathphalasar in Galilaea superiore et in terra Nephthali cepit tempore Phace regis Israel (4 Reg. 15,29). Correspondere videtur vicus Yānūh ad orientem Tyri.

Cf. *Survey of West. Pal.* Mem. I. 51, 96; D. Zuuccchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 718; *Legendre*, Carte de la Palestine; Riess, Bibel-Atlas ed. 3 p. 17; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate 1; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien zum III. u. IV. B. d. Könige 1904 p. 282-4; sed aliter sentiunt Guérin, Galilée II. 372; Buhl, Alt. Pal. p. 229, 237.

IANTHINUS i. e. coloris violacei (τού, viola) explicatur in Vulgata vocabulum obscurum ψεύρη, quod fere semper cum σάντζ pellis coniunctum occurrit ad designanda tegumenta exteriora tabernaculi, arcae feederis, ceterae supellectilis sacrae (שְׁרֵת הַחֶשְׁבִּים Ex. 23,5; 26,14; 33,7. 23; 36,19. שְׁרֵת הַהֲחַזְׁיָם Ex. 39,33. שְׁרֵת תְּרוּמָה Num. 4,6. 8. 10. 11. 12. 14. שְׁרֵת ib. v. 25); praeterea ex eadem pelle calcementa muliebria pretiosa confecta ab Ezechiele describuntur (Ez. 16,10 שְׁרֵת). Magna autem circa significacionem huius vocabuli controversia habetur. Veteres interpretes plerique colorem exposuerunt, alii hyacinthinum (σαρκυθρόν LXX; in Ez. σάρκυθρον), alii affinem ianthinum (ζένθρον Aquila, Symmachus, quos secutus est S. Hieronymus), alii pariter affinem hyginum seu coccinum (סָגְנִינָה Chald. et Syr.; v. Bochart), alii nigrum (Samarit., Saadias et al. arab. apud Bochart.). Opinionem hanc veterum auctoritate commendabilem amplectuntur Bochartus, Oedmann, Rosenmüller, Cultrera al. E contra recentiores plerique animal nomine שְׁרֵת intellegendum censem, de specie in diversas partes abeuntes. Multi enim delphino patrocinantur (*Delphinus delphis* Linné), eo quod arabice *tuchas* vel *duchas* appellantur; alii phocas seu vitulos marinos praeferunt (*Phoca vitulina* Linné) vel virginem marinam (*Halicore dugong* Quoy et Gaim = *H. cetacea* Illiger), quae eodem nomine arabico simul comprehendendi censentur; alii melibus seu

taxis favent (*Meles taxus* Pallas), fortasse nominis *taxi*, veteribus ignoti, cum *tachash* affinitatem seducti. Alii cum Frd. Delitzsch potius affinitatem in lingua assyriaca sequuntur, in qua *tachshū* pellem vervecinam et vervecem videtur designare, vel cum I. H. Bondi aegyptiacum *ths* i. e. corinn comparant, quamquam de *pellibus* e corio factis S. Scriptura vix loqueretur.

Cf. Sam. Bochart, Hieroz. I. 986-92 ed. Roseum, II. 387-97; I. D. Michaëlis, Fragen an eine Ges. gel. Männer etc., Frankfurt a. M. 1762, 16 s. 112-8; Sam. Oedmann, Verm. Samml. 3,26-35; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 2,238-43; W. Gesenius-tem. Roediger, Thesaurus 1500 s.; L. Lewysohn, Zool. d. Tamulds 95-8; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8, 43-5; A. Kinzler, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 59 s.; J. G. Wood, Bible Animals 70-5; P. Cultrera, Fauna bibl. 141 s.; Frd. Delitzsch, Prolegomena p. 77 s.; id. Assyri. Handwch. 705 a; J. H. Bondi, Aegyptiaca p. 1 ss. — De animalibus memoratis cf. Lennus-Ludwig, Synopsis I. 1 ed. 3, p. 198. 205. 276 s. 279.

Argumenta, quibus controversia dirimatur, vix videntur suppeditare. Contra colorem veterum praelestum arguunt ex forma plurali in textibus sacrī saepius adhibita atque cum statu constructo שְׁרֵת coniuncta. Ex animalibus autem certe reicienda videntur meles, quia difficile in paeninsula sinaitica satis magno numero pelles taxoninae praestō fuisse suppomuntur, et delphinus, cuius pellis tini in S. Scriptura indicato vix convenit. Etiam contra phocam difficultas exsurgit, quia in mari Mediterraneo iam rarior, in mari Rubro vix inventur. Halicore autem, licet ad tegumenta tabernaculi et supellectilis sacrae pellē optimam praebeat, calcamentis delicatis muliebribus vix aptam materiam suppeditaret. Quodsi igitur animal intellegendum est, polius de vervece videtur exponendum, cuius pellis cum arietum pellibus (Ex. 23,5) bene componitur et calcicis pulchris satis apta est.

L. FONCK.

IANUM (נִינָם Queri, נִינָם Kethib; נִינָע), m̄bs tribus Iuda in secunda provincia montis (Ios. 45,33), haud pro-

cul a Hebron quaerenda. Conicitur esse vicus magnus *Benî Na'im* prope Hebron orientem versus (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 304), qui ab indigenis etiam vocatur *Kefr Bereik* (Capharbaricha S. Hieronymi et S. Epiphani); sed contra hanc conjecturam quaedam dubia moventur (cf. *Zanechchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 24).

IAPHETH. 1. Iapheth (*אַפָּת*, *Ιάπεθος*), filius Noe, frater Sem et Cham. Ex opinione communiter recepta Iapheth erat natu minimus inter filios Noe; ubicumque enim omnes tres filii simul enumerantur, ordo idem servatur Sem, Cham, Iapheth (Gen. 5,34[32]; 6,10; 7,13; 9,18; 10,1; 1 Par. 1,4). Obstare videtur primo quod Gen. 10,2 et 1 Par. 1,3 genealogia Iapheth proponitur ante genealogiam Cham et Sem, ita ut ordo fratrum invertatur; sed ratio inversionis petenda est ex fine auctoris, qui generationes Iapheth et Cham eliminat et excludit, ut generationem Sem usque ad Thare eiusque filium Abraham, in cuius semine omnes gentes benedicendae sunt, perducat (cf. *Cornely*, *Introd.* II. 1, p. 7). Obstare videtur secundo, quod Gen. 10,21 Sem appellari videtur frater Iapheth maioris (LXX, *Symmachus*); sed cum Vulgata vertendum est: Sem, *frater Iapheth maior* idque merito additum est, ne Sem, cuius genealogia post generatio-nes Iapheth et Cham evolvitur, natu minimus esse putetur. Maiorem difficultatem aliqui in eo cernunt, quod Gen. 9,24 duobus aliis Sem et Iapheth opponitur Cham filius minor (*חֶבְדֵל*): centent quidem multi recentiores hac voce Cham filium natu minimum designari (*Tuch*, *Knobel*, *Baur*, *Delitzsch*, *Bunsen* etc.), alii vero solummodo minorem (LXX ὁ νεότερος, Vulg. *minor*) respectu Sem (*Ewald*, *Keil*, *Schrader* etc.). Sine dubio rationes, quibus Iapheth natu minimus fuisse suadetur, omnino praevalent. Natus est autem ante diluvium (Gen. 6,10; 7,13) et longo quidem tempore ante illud; Noë enim cum quingentorum esset annorum, genuit Sem, Cham et Iapheth (5, 31 hebr. 32), primogenitum autem Sem centum fere annis ante diluvium (11, 10); cf. *Flav.* *Ios. Ant.* I. 4,1 : Sem,

Iapheth, Cham centum annis ante diluvium nati.

Celeberrimus est Iapheth benedictione illa, quam verecundia patri exhibita (Gen. 9,23) sibi promeruit: Dilatet (*נָפַת*) Deus Iapheth et habitat in tabernaculis Sem sitque Chanaan servus eius (9,27); cf. *F. de Hummelauer* ad h. l. A Iapheth descendunt progenitores septem populorum: Gomer, Magog, Madai, Iavan, Thubal, Mosoch, Thiras (Gen. 10,2; 1 Par. 1,5).

2. Iapheth (*Ιάπεθος*) regio ad quam usque Holofernes cum exercitu suo progressus est (*Judith* 2,13: a Cilicia usque ad fines Iapheth, qui sunt ad austrum; LXX 2,23 ἔως ὅριον Ἰαπέθο, τὸ πρὸς νότον κατὰ πρόσωπον τῆς Ἀσσηνίας). *Scholtz* ad h. l. regionem Iapheth censet esse Persiam et fortasse Indiam quoque, *Wolff* (Das Buch *Judith* p. 104) planitem montanam *Szaffhuet*, *Szahuet*, *Szaphet* (Iapheth?) a monte Alsadamo (*Haurán*) septemtrionem versus. *Vigouroux* (*La Bible et les déc. mod. ed. 6 IV. p. 118*) alias coniecturas recenset, sed nihil certi statuit.

IAPHIA (*אִפְיָה*). 1. Rex Lachis urbis, unus ex quinque regibus Amorhaeorum, qui a losue per ascensum et descensum Bethoron fugati et iuxta speluncam urbis Macheda interfici sunt (*Ios. 10,3; 1 Ies. 10,2*).

2. Filius David decimo loco enumeratus inter illos tredecim, qui ei nati sunt in Ierusalem, postquam illuc Hebrone sedes regni translata est (2 Reg. 5,13; 1 Par. 3,7; 14,6; LXX *Ιερείς*, *Ιαρείς*; 2 Reg. 5,15 locum octavum occupat, quia nomina septimi et octavi deficiunt (cf. *Driver* et *F. de Hummelauer* ad h. l.).

IAPHIE (*אִפְיָה*, *Φαγγατ*). Terminus Zabulon ascendit a Dabereth contra Iaphie et inde pertransit usque ad orientalem plagam Gethhepher (*Ios. 19,12*). Ab Eusebio et S. Hieronymo (*Onom. ed. Lag.* 267,69; 133,32) Iaphie agnoscit videtur oppidum maritimum Sycaminum (*Hepha*, *Haifa*) ad radices Carmeli promontorii situm; assentitur Relandus (*Palaestina* p. 826). Attamen neque etymon neque indicia topographica huic opinioni favent. A recentioribus agno-

scitur vicus *Yafā* prope Nazareth inter meridiem et occidentem. Idem putatur esse Iapha (יַפָּה) vicus Galilaeæ inferioris maximus, moenibus munitissimus, plenus incotarum, quem Flavius Josephus (Bell. iud. II. 20,6; Vita 43 cf. 37, 52) dux Iudeorum occupavit et Titus expugnavit Bell. iud. III. 7,31). *Quaresmius* refert patrem Zebedaei eiusque filiorum Iacobi et Ioannis fuisse vienum *Saffa* 3 mil. pass. a Nazareth inter meridiem et occidentem. Verum haec opinio *Quaresmii*, secundum quam *Saffa* ponitur ibi, ubi hodie est viens *Yāfā*, videtur esse erronea et patria Zebedaei scil. *Saffa* vel *Suffra* (cf. *Adrichomius*, Theatrum Terræ Sanetæ, Zabulon 83) potius componenda cum vico *Shefā' Aur* inter Nazareth et Aecho. De qua quaestione vide *J. P. van Kasteren*, De Geboorteplaats der Boanerges in periodico : De Wetenschappelijke Nederlander, Amsterdam 1890 (complures dissertationes.)

Cf. *Quaresmius*, Terræ Sanctæ Elucidatio ed. Cypr. de Tarvisio 1881 II. p. 631; *Robinson*, Palaestina III. 439, 882; *I. Schwarz*, Das heilige Land 1852 p. 135; *Guérin*, Galilée I. 103-106; *Survey of West. Pal. Mem.* I. 353, 354; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 675, 676; *Legendre* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1126, 1127. — Sed contra hunc situm Iaphie = *Yāfā* obieciones movent *Dillmann* ad Ios. 19,12; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 215.

IAQE (Prov. 30,1 hebr.), pater Agur (v. AGUR).

IARA. 1. Iara (יָרָא), unus ex maioribus Abihail principis tribus Gad (1 Par. 5,14).

2. Iara (יָרָא), filius Aliaz ex posteris Meribbaal seu Miphiboseth (1 Par. 9,42). Idem 1 Par. 8,36 scribitur Ioadah (יְהוֹדָה), *Iazāz*.

IARAMOTH (רָאָמָתָה; *Təməməθ*, יִצְפָּנָה), urbs Issachar levitis de stirpe Gerson concessa (Ios. 21,29). Eadem Ios. 49,21 appellatur Rameth (רָמֶת, *Təməməz*; cf. 1 Par. 6,73[58] Ramoth (רָאָמָתָה, *Təməməθ*). Proponitur vicus *el-Rîne* 10 km a *Sebastîye* Samaria) aquilonem ver-

sus (*Riess*, Bibel-Atlas ed. 3 p. 47 et 27; *Survey of West. Pal. Mem.* II. 153). Sed recte animadvertisit *Guérin* (Samarie II. 213-216) tribum Issachar vix eo usque protensam fuisse et Rameth (Remeth, Iaramoth) quaerendam esse magis in vicinia Eugamim, quocum simul nominatur; item *F. de Hummelauer* ad Ios. 19,21 : « an eo pertingebant fines Issachar »?

IARE (יָרֵא, *Iazāz*), quartus inter tredecim filios lectani (Gen. 10,26; 1 Par. 1,20; LXX omittunt 1 Par. 4,20), qui peninsula arabicam occuparunt. Populus a Iare descendens nondum certo repertus est. *Bochartus* (Phaleg 2,19) Alilaeos intellegit ad mare Rubrum in regione aurifera habitantes eorumque verum nomen fuisse coniicit *filiorum lunae* propter cultum lunæ (יָרֵא luna).

Sed eum Iare Gen. 10,26 iungatur cum Asarmoth (*Hadramaut*), *Michaelis* (Spicil. 2,60) praferendum duxit *litus lunae et montem lunae* in orientali parte regionis *Hadramaut*; cf. *Gesenius*, Thesaur. p. 630. Verum haec dubia sunt, praesertim cum cultus lunæ apud Arabes australes late propagatus fuerit. *D. S. Margoliouth* (apud *Hastings*, Dict. of the Bible II. 568) in comparationem adducit *Yurākh* in *Yemen*, *Yaruḥ* in *Hedjas* et *Wurākh* in *Yemen*, quae loca apud geographos arabicos *Yāqūt* et *Hamdīnī* memorantur.

IAREB (בָּרָא, *Iazēb*), in Vulgata ultor (Os. 5,13; 10,6) designatur rex Assyriorum, ut indoles eius describatur. Israelite in calamitatibus ab Assur auxilium stulte implorabant; sed rex Assur in ultiorem et vindictam propensus poenas ab iis extreas exegit. *W. M. Müller* pro רָאָבָן *Iazēb* legendum censem *Iareb* titulum in inscriptionibus assyriacis usitatum *regis magni*. Alii (M. H. Sayee, A. Neubauer) coniicunt Iareb fuisse nomen Sargon regis, antequam thronum ascenderet. Sed explicatio de rege *ultore* textui satisfacere videtur. Eodem fere sensu H. *Guthe* germanice vertit « Kampfhahn ».

Cf. *W. M. Müller* in Zeitschr. für alte-

stam. Wissenschaft XVII. 1897 p. 334 ss.; M. H. Sayce in Babylonian and oriental Record, 1887-1888, II. p. 18 s. 127, 145 et Higher Criticism, 1894 p. 147; A. Neubauer in Zeitschr. für Assyriologie III. 1888 p. 103; H. Guthe apud E. Kautzsch, Die H. Schrift d. Alten Test.

IARED (אָרֵד, in pausa אָרֵד; LXX ut plurimum Ἱάρεδ). 1. Sethita, filius Malaelel, pater Henoch, annos vilae 962 adeptus (Gen. 5,15-20; 1 Par. 4,2; Lue. 3,37); cf. s. v. IRAD.

2. In genealogia Iuda 1 Par. 4,18 nominatur lared pater (possessor) Gedor; v. GEDOR 4. Eius mater l. c. dicitur Iudaia, quam non uxorem Ezra, sed uxorem Mered filii Ezra esse ostendimus s. v. BETHIA, ubi emendatio textus indica est.

IAREPHEL (אַרְפָּהֵל; Καρφάν, Αἴρ-
φαλή), urbs Beniamin inter 14 (LXX 13) urbes occidentales huius tribus enumerata (Ios. 18,27). Hodie fortasse vicus *Rafat* prope Gabaon aquilonem versus (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 13. 134).

IARIB (אִרִיב, Ἰαρίβ). 1. Vide IACHIN 1.

2. Princeps, qui cum Esdra ex captivitate reddit et ab Esdra missus est ad Eddo (vide s. v.), ut levitae quoque redentibus se adiungenter (Esdr. 8,16); utrum Iarib fuerit sacerdos an laicus, ex contextu non liquet.

3. Sacerdos de familia Iosue filii Iosedec recensetur inter eos, qui uxores alienigenas Esdra iubente dimiserunt (Esdr. 10,18).

4. Mathathias pater quinque herorum Machabaeorum dicitur 1 Mach. 14,29 esse ex filiis Iarib, sed reetius 1 Mach. 2,1 ex filiis Ioarib, qui sine dubio est Ioarib princeps familiae sacerdotalis (v. IOIARIB 1).

IARIM (אֶרְיִם, πέλιοι, Ἰαρίμ, Vulgata: mons Iarim), mons in termino septentrionali tribus Iuda occidentem versus (Ios. 13,10). Est ille mons, in cuius latere seu humero vicus Cheslon (*Keslā*) situs est; v. CHESLON. Sed F. de Hummelauer interpretatur Iarim ipsum montem silvarum, in quo erat Cariathiarim et emendat 13,10: Circuit ter-

minus de Baal (Cariathbaal, Cariathrim) transitque secus verticem montis silvarum Masphonam, haec est Cheslon.

IASA, IASSA (אִזָּה, Is. 13,4; Ier. 48, 34; alias אִזָּהָה quae forma Num. 21,23 et Deut. 2,32 locativus prioris explicatur; Ἰασσά, Ἰασσά), urbs transiordanica, apud quam Sehon Amorrhaeus rex Hesebon a filiis Israel percussus est (Num. 21,23; Deut. 2,32; Iud. 11,20), tribui Ruben attributa (Ios. 13,18), postea levitis de stirpe Merari concessa (1 Par. 6,78 [63]; Ios. 21,36 qui versus in textu hebraico recepto deficit; v. LASER 1). A Mesa rege Moabitarum recuperata (Inscriptio Mesa lin. 19. 20) saepius in prophetiis oraculis contra Moab editis commemoratur (Is. 13,4; Ier. 48,21. 34). Tempore Eusebii urbs oslendebatur inter Medaba et Debus (Onom. ed. Lag. 264,97); pro Debus (Δηρεούς) legendum esse Hesebon ('Εσερούς) suspieabatur *Relandus* (Palæstina p. 823), probabilius autem intellegitur Dibon. Situs nondum repertus est; conjecturæ sunt variae. Aliqui urbem magis orientem versus quaerunt in deserto, quoniam Num. 21,23 Sehon Israelitis obviam egressus esse legitur in desertum; attamen ex Ier. 48,21 sita erat in ipsa planicie montana Moab. Restat igitur, ut inter Dibon et Medaba, sed magis versus orientalem partem planitiei quaeratur. Nulla denique ratio est duas urbes Iahaz et Iahza propter diversitatem scriptioris hebraicæ distinguendi, ut voluerunt *Hitzig* (Isaias p. 187 s.), *Kneucker* (apud Schenkel, Bibellex. s. v.).

IASER. 1. **laser** (אִזָּהָה, Ἰασσάρ) legitur Ios. 21,36 in Vulgata, LXX et in plerisque hebraicis mss. et editionibus anno 1523 antiquioribus, deest autem in multis hodiernis editionibus, postquam R. Jacob Ben Chajim propter auctoritatem R. Kimchi et Massoræ magnæ in Biblia rabb. anni 1528 versus 36. et 37. ut spurios expunxit. Cf. *de Rossi*, Var. Lect. Vet. Test. II. 96-106. Est autem haec laser eadem urbs quae Iasa, Iassa (vide s. v.).

2. **laser** (Ios. 13,25; 21,37) v. LAZER.

3. **laser** (אִשָּׁׁה, Ἰωσσάρ), unus ex filiis

Caleb, filii Iesron, ex Azuba genitus (1 Par. 2,18).

IASI (אִזָּעֵל, *Qeri* אִזְעֵל), unus de filiis Bani, qui uxores alienigenas in exsilio duerant (Esdr. 10,37). LXX alii punctis legerunt *za'l ḥe'oləzav* — עַיְלָן.

IASIEL. 1. Iasiel (יאזְרֵל, 'Aṣerel), primus inter quattuor filios Nephthali (Gen. 46,24), progenitor familiae Iesilitarum (Num. 26,48; Vulgata : Iesiel). Idem 1 Par. 7,13 scribitur Iaziel et Iasiel (יאזְרֵל, 'Iaserel).

2. Iasiel (יאזְעֵל, 'Iaserel), ultimus inter heroas davidicos enumeratus (1 Par. 11,46[47]). Describitur Iasiel de Masobia (מֵבֶן הַכְּבָדִים, 6 Mesobim); cum hac forma hebraica non sit nominis gentiliciei, *Relandus* (Palaestina p. 899) putavit eam esse compendium vocis Migdal Zebaida, quo nomine rabbini locum quendam circa Hebron vel circa Bersabee designabant; *Bertheau* (in h. l. articulo dekelo formam בְּצָהָב (2 Sam. 23,36; Vulgata : de Soba) deprehendi posse inuit, quam ipsam valde dubiam esse *F. de Hummelauer* (in 2 Sam. 23,26) ostendit. Alii alia coniiciunt.

3. Iasiel (יאזְרֵל, 'Iaserel), filius Abner, princeps tribus Beniamin tempore David regis (1 Par. 27,21).

IASON (Ιάσων), nomen inter Graecos usitatum, quod frequenter etiam usurpabant Iudei heltenizantes pro nomine Iesus tum propter soni similitudinem tum forte propter similem significacionem (εἰσθοτι, mederi).

1. Filius Eleazari, a Iuda Machabaeo legalis una cum Eupolemo Romanum missus a. 161 a. Chr. (1 Mach. 8,17). Videtur idem esse Iason, eius filius Antipater una cum Numenio et Ionatha legalis ad Laedaeemonios et Romanos missus est (1 Mach. 12,16; 14,22).

2. Iason Cyrenaeus, auctor operis historici quinque libris comprehensi. Opus hoc deperditum est, sed liber 2 Mach. teste auctore sacro (2 Mach. 2,24-29 Vulgata; 23-28 gr.) epitomen operis a Iasonem compositi continet. Epitome haec completitur spatium 15 annorum (176-161 a.

Chr.); narrat irritum conatum templi spoliandi factum Seleuco IV. Philopatore (187-173 a. Chr.) adhuc superstite, persecutionem ab Antiocho IV. Epiphane excitatam, historiam Machabaeorum usque ad proelium prope Bethoron commisum, quo Nicanor a Iuda Machabaeo victus interiit anno 161 a. Chr. — Haec sunt, quae 2 Mach. 3,4-15,38 (gr. 37) ex opere Iasonis excerpta habentur. Loca paralleli sunt 2 Mach. 4,7-15,38[37] et 1 Mach. 1,11[10]-7,30.

De Iasoni nihil aliud traditum est. Probabilitate non caret opinio auctorem operis deperditum fuisse Iasonem Eleazari filium, quem Iudas Machabaeus post Nicanoris interitum (ut contextus 1 Mach. 8,17 suadet) legatum Romanum misit. Etenim legatum hunc litterarum graecarum peritum fuisse satis innuit eius legatio romana et nomen graecum; neque causam Iudeorum Romanis aptius commendare poterat, quam documento historico, quo persecutio ab Antiocho Epiphane excitata et Iudei gesta praeclara Romanis ob oculos ponerentur. Huius hypothesi non obstat pietas, quam liber 2 Mach. passim spirat; non enim agitur de epitomatoris libro canonico, sed de opere Iasonis primitivo, quod utique, si Romanis destinatum erat, in dolem a libro nostro canonico prouersus alienam prae se ferre poterat. — Id vero satis certo affirmare licet, opus Iasonis Cyrenaei completum fuisse ante mortem Iudei Machabaei, quae eodem anno 161 a. Chr. brevi post Nicanoris interitum accidit. Etenim 2 Mach. 15,38 [37] affirmatur civitatem sanctam post Nicanoris obitum in potestate Iudeorum mansisse; id Iason, eius opus auctore saec in epitomen redactum nobis tradit, iuremerito affirmare potuit ante, nullo modo post Iudea interitum; cf. 1 Mach. 9,27. 33. 53. Praeterea descriptio operis Iasonis 2 Mach. 2,20-24 [19-23] data effert nomina Antiochi IV. Epiphanius, Antiochi V. Eupatoris et liberationem civitatis (quae anno primo Demetrii I. Soteris per Iudam facta est); ergo primum est concludere his plura in opere Iasonis non infuisse. Denique Iason tot tantisque de Iuda narratis eius mortem gloriosam brevi post secutam non

tacuisse, nisi antea librum suum finivisset; eum vero mortem Iudee tacuisse iure inferimus ex silentio auctoris sacri, de quo eadem valet argumentatio.

Cf. *Cornely*, Introd. in S. Script. II. n. 155. Quod notas bibliographicas consule *E. Schüller*, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi ed. 3 III. p. 359-364, sed adverte hunc auctorem in rebus 2 Mach. narratis hand pauca detegere, quae sint in diligentius dicta, erronea, fabulosa.

3. Iason (*Ιάσων*), filius Simonis II. et frater Oniae III. pontificum (2 Mach. 1,7; 4,7-27; 5,5-10). Iesus ei nomen patrum fuerat; sed Graecorum moribus favens nomen graecum ipse sibi imposuit (*Flav. Ios. Ant.* XII. 5,1). Ab Antiocho IV. Epiphanie multis pecuniis promissis sibi emit sumnum sacerdotium cum potestate instituendi gymnasium et ephebiis civibusque hierosolymitanis vendendi honores et iura Antiochenium. Onia III. remoto ipse pontifex erat per tres annos (circa 174-171 a. Chr.). Sub ipsa aere Hierosolymorum gymnasium erexit, optimos quoque iuvenes in ephebiis Graecorum more instruendos curavit atque hoc modo effecit, ut ipsi sacerdotes altaris officia neglegentes exercitus palaestra et disci delectati sint. Immo cum Tyri quinquennalis agon rege praesente celebraretur, Iason per legatos trecentas argenti didrachmas in sacrificium Herculis misit; sed ipsis legatis, quos tanti sceleris puduit, precantibus haec pecunia non in sacrificium Herculis, sed in fabricam navium triremium erogata est. Antiochus IV. eum ipse Hierosolyma veniret (ante primam, ut videtur, in Aegyptum expeditionem), a Iasonem et civitate cum facularum luminibus summisque laudibus exceptus est. Iasoni summum sacerdotium eripuit Menelaus eo modo, quo Iason Oniae III. eripuerat scil. maioribus tributis regi promissis. Iason ad Ammonitas aufugit. Rediit quidem cum mille viris et capta urbe immanem civium eladem fecit anno 170 a. Chr., cum falsus rumor exisset Antiochum IV. in secunda adversus Aegyptum expeditione vita excessisse; sed ubi primum regem victorem ex Aegypto reverti comperit, iterum ad Ammonitas

aufugit. Ab Areta Arabum principe finibus expulsus primum in Aegyptum, dein Lacedaemonia se contulit et ibidem diem supremum obiit « illamentatus et inscuptus » (2 Mach. 3,10).

4. Christianus Thessalonicensis, ad quem S. Paulus in secundo itinere apostolico divertit (Act. 17,5-9).

5. Christianus a quo S. Paulus Corinthi scribens salutem Romanis misit Rom. 16,21). Fortasse idem ac IASON 4.

IASPIS in textu Vulgatae locum hebraici כְּלִי occupies, quae gemma sexta nominatur inter lapides pectoralis pontificii (Ex. 28, 18; 39, 11) atque in descriptione magnificentiae regis Tyri loco tertio occurrit (Ez. 28,13). Praeterea pro hebr. תְּבַדֵּל ponitur Is. 54,12, quod alibi (Ez. 27,16) retinetur (v. CHOD-CHOD). Denique in Apocalypsi sedens in throno dicitur « similis aspectui lapidis iaspidis » (ἀπειδός Apoc. 4,3) et civitas sancta Ierusalem describitur « habens claritatem Dei : et lumen eius simile lapidi pretioso tamquam lapidi iaspidis, sicut crystallum » (δόχωστήρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ λασπίῳ κρυσταλλίζοντι Apoc. 21, 11); etiam structura muri eius ex lapide iaspide (ib. v. 18) et primum fundamentum iaspis fuisse exhibetur (ib. 19). — Cum inter nomina hebraica gemmarum alterum, graeco atque latino iaspidis nomini similimum, חָשֶׁב, occurrat, quod in textu Exodi (28, 20; 39,13) ultimo loco ponitur, fuerunt qui hoc potius nomine iaspidem designari atque in textu Vulgatae, sicut in versione LXX interpretumi, ordinem gemmarum mutatum esse censuerint; unde כְּלִי potius lapillum onychinum significare putarunt, cui LXX locum חָשֶׁב, tribuunt, vel beryllum, qui in Vulgata ultimo loco enumeratur. At quamvis haec opinio nominis affinitate satis probabilis appareat, difficultatem tamen facit, quod etiam in textu Ezechielis, ubi aliis omnino ordo in textu massorethico servatur, S. Hieronymus eodem modo חָשֶׁב, beryllum et כְּלִי iaspidem vertit, seniores vero similiter sextum locum iaspidi, ultimum onychi tribuunt. Unde

etiam hoc loco ordinem mutatum esse dicendum erit. Iosephus Flavius autem iterum aliud ordinem exhibet, iaspideum quinto loco nominans (Ant. III. 7,6; Bell. Ind. V. 3,7), ultimo vero illuc beryllum (Ant. I. c.), hic chrysolithum, praecedente berylo (Bell. Ind. I. c.). *S. Epiphanius* in tractatu De diuocis gemmis, seniores sicutus, sexto loco de iaspide, ultimo de onyche disserit.

Tam vero de iaspide satis certum videtur, neque in S. Scriptura, neque ab auctoribus antiquis profanis eam gemmam intellegi, quae a recentioribus iaspis vocatur. Nam iaspis in Apocalypsi vocatur ἀρωταλλίζων, i. e. translucidus uti crystallum, et propter hanc qualitatem praesertim in descriptione caelestis Ierusalem « habentis claritatem Dei » in comparationem adducitur (Apoc. 21,11). Pariter a Plinio iaspis dicitur saepe translucere et species nobiliores refulgentes describuntur, et in colore virens vocalitur, optima autem quae purpurae aliquid habet, secunda quae rosae, « tercia quae smaragdi », alia etiam species caerulea, alia acrizusa etc. (XVII. 8, 113 s.; cf. *Theophr. De lapid.* 4,23; 6,35). Atqui iaspis recentiorum est quarzi species, non translucida, coloris flavi, rubri, fusi. Quae sane neque verbis Apostoli neque descriptioni Plinii videtur satisfacere. Eliam medio aevio v. gr. in cantu a *Nibelungis* dicto iaspis tamquam gemma translucida viridisque describitur. Speciem autem huius gemmae antiquae determinare difficile erit; probabiliter ad lapillos pertinebat, qui hodie *corundus* vel *spinellus* appellantur, translucidi variisque coloribus, etiam viridi, fulgentes.

Cf. *S. Epiph. De 12 gemmis n. 6*; *Fr. Rueus. De gemmis 2,1*; *J. Brau. Vestit. sacerd. Hebr. II. 13 n. 533-43; 19 n. 604-10*; *F. C. Lesser. Lithotheologie p. 354*; *J. J. Beßermann. Die Urim u. Thummim*, Berlin 1824, 47-9, 69-73; *E. F. K. Rosenmüller. Bibl. Alterth. IV. 1,36 s. 43 s.*; *K. E. Kluge. Handb. d. Edelsteinkunde*, Leipzig 1860, 259 ss. 284 ss. 384-6; *Leunis-Senft. Synopsis III. 1 p. 395-9. 562*; *Naumann-Zirkel. Elein. d. Mineralogie ed. 13. p. 464-6. 477. 511 s.* — Cf. LAPIDES PRETIOSI.

L. FONCK.

IASSA v. IASA.

IASSEN (יאשֶׁן, Vulg. Filii lassen, LXX υἱοὶ Ἰσάζῳ) legitim in catalogo heroium Davidis (2 Reg. 23,32). Loco parallelo 1 Par. 41,33[34] habetur : Filii Assem (בְּנֵי אַסָּם) Gezonites. De nomine gentilicio v. GEZONITES. LXX 1 Par. 41,34 nomen proprium exhibent Βερνάτας, κ Βερνέτας, Αι υἱοὶ Ἰσάζῳ (cf. *Swete, The Old Test. in Greek*). Praeterea textus LXX Luciani legit 2 Reg. 23, 32 Ιεσσαῖ et 1 Par. 41,34 Εἰρεσσαῖ. Unde concludendum videtur nomen herois fuisse יִשְׁאָן et illud נָבָל filii in utroque textu ortum esse ex diptographia ob nomen praecedens Sababoni (נָבָל בָּנוֹ). — Cf. *Driver, Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel* 1890 p. 283.

IASUB (ישָׁב, Ιασούς). 1. Tertius filius Issachar, progenitor familiae Iasubitarum (Num. 26,34; 1 Par. 7,1 *Qeri*). Idem Gen. 46,43 viliose, ut videtur, scribitur lob (לֹבָן) sed LXX Αισσούμ.

2. Unus de filiis Bani, qui tempore Esdrae uxores alienigenas dimittere iussi sunt (*Esdr. 10,29*).

3. Filius Isaiae prophetae (Is. 7,3). Nomen filii symbolicum est בָּשָׁר יִשְׁאָל, i. e. *reliquiae convertentur*, LXX δὲ καταλειπόμενοι Ιασούς, Vulg. qui derelictus est Iasub. De prophetica nominis significazione vide *Knabenbauer* in h. l.

IATHANAEL (יאתנאל, Ιενούαλ), levita de stirpe Core, quartus filius Meselemiae, ianitor domus Domini (1 Par. 26,2).

IAUS (יעָשָׂה, Ιασάς), levita de stirpe Gerson, tertius filius Semei (1 Par. 23, 10. 11); ipse et Baria frater eius in unam familiam computati sunt.

IAVAN (יאוּן, Ιωάννης; sed apud Is. Ez. Dan. Zach. Graecia, Graeci, Ἐλλάς, "Ελλήνες").

1. Unus ex filiis Iapheth, pater Elisa, Tharsis, Cetthim, Dodanim (Gen. 10,2. 4; 1 Par. 4,3. 7). Idem nomen Is. 66,19 una cum Tharsis, Phul, End, Thubal et insulis remotis ad designandas nationes gentium longinquas legitur. Ex Iavan (Graecia) Tyrii servos et vasa aerea ac-

quirebant (Ez. 27,13). Eodem nomine designantur Dan. 8,21 et 10,20 Macedones, 11,2 Graeci a regibus Persarum impugnati, Zach. 9,13 regnum Alexandri Magni et varia illa regna ex eius imperio exorta. Item Ioe. 3,6 hebr. 4,6 filii Graecorum (בָּנֵי הָיוֹן וְאֶלְףָוֹν) de Ioniis vel Graecis explicitantur. Dubium non est quin Iavan sint Iones (Ιάνοις) vel Graeci (*Flav. Ios. Ant. I. 6,1*), in inscriptionibus cuneiformibus vocantur *Iavannaai*, *Iavanu*. Sargon rex Assyriorum gloriatur, quod incolas terrae Iavan, qui habitent in medio mari, velut pisces extraxerit. Sennacherib navibus suis nautas de Tyro, Sidone, Iavan imponit; conferre licet quod ex *Abydeno* refert *Eusebius* (Chron. I. 9; M. 19,123 vel ed. Schoene I. p. 33) classem Graecorum a Sennacherib profligatam esse prope oram Ciliciae. Pluries in inscriptionibus Darii Hystaspis commenmoratur terra *Iavanu* vel *Iavananu*; notare tamen invat, in istis inscriptionibus agi de Graecis (Ioniis) Asiae minoris et insularum Asiae, non de Graecia propria.

Cf. F. de Hummelauer ad Gen. 10,2; Schrader-Witthehouse, Cuneif. Inscript. and Old. Test. I. 63. 64; Delitzsch, Paradies 248. 249; Fr. Lenormant, Histoire ancienne de l'Orient 1881 I. p. 296 et Les origines de l'histoire 1884 II. 2, p. 1-29; W. Max Müller, Asien und Europa nach altaegyptischen Denkmälern 1893 p. 370.

2. Iavan (Vulg. Graecia) legitur Ez. 27,10 in descriptione commercii Tyriorum cum Arabia. LXX pro Iavan videntur legisse γύνιον vinum. Locus est admodum obscurus, cum de genuina lectione non constet. Iavan hoc loco utique non est Graecia; ab aliis putatur regio Arabiae felicis (*Kamus* p. 1817 apud Gesen., Thesaur. p. 588: Iavan oppidum Iemnanac, Iavan oppidum in porta Ispahanensi), ab aliis colonia mercatorum Ioniae in Arabia meridionali (?). De emendatione huius textus a Cornill inducta v. DAN 4.

IAZER, in Vulgata etiam Iazer, Iezer (יַזֵּר, יַזְרֵר, יַזְרֵר, יַזְרֵר, יַזְרֵר plerunque), urbs transiordanica in Galaad (1 Par. 26,31: Iazer Galaad), a qua regio

circumiacens vocabatur terra Iazer (Num. 32,1. 3; cf. 2 Reg. 24,5), haud dubie pars aliqua praecipua Galaad inferioris, cum locis citatis terra Iazer a Galaad distingui videatur. Ab Israëlitis expugnata est, postquam devictio Sehon rege Hesebon terram Amorrhacorum occuparunt (Num. 21,32); ex hoc autem non efficitur Iazer extra fines regni Sehon fuisse, sed contextu potius innuitur Iazer utpote regionem magis dissitam eiusdem regni nova aliqua expeditione subiugendam fuisse. Sunt tamen interpres, qui putent a maiore regno Sehon distinguendum esse aliud regnum amorrhacum minoris extensionis in terra Iazer, praesertim cum iam Num. 21,24 LXX legant: *Iazer erat terminus Ammonitarum* i. e. terminus inter regnum Sehon et desertum Ammon, quam lectionem contra textum massorethicum: *fimus erat terminus Ammonitarum* praeferunt Dillmann ad h. 1., F. de Hummelauer ad h. 1., Ewald, Geschichte des Volkes Israel ed. 3 II. p. 289 et alii.

Iazer a filiis Gad reaeditata (Num. 32,35), tribui Gad attributa (Ios. 13,23), postea levitis de stirpe Merari concessa est 21,37; 1 Par. 6,81[66]); tempore autem Davidis Hebronitae, qui erant levitae de genere Caath, ibidem ministerium Dei et regis procurabant (1 Par. 26,31). Eius mentio fit in oraculis propheticis contra Moab editis (Is. 16,8. 9; Ier. 48,22). Ex potestate Moabitarum postea in manus Ammonitarum transiit; nam Iudas Machabaeus urbem Ιαζήρ (Vulg. Gazer; *Flav. Ios. Ant. XII. 8,1*: τὴν Ιαζωρῶν πόλιν ed. Niese) ab Ammonitis occupatam cepit (1 Mach. 5,8).

Teste Eusebio (Onom. ed. *Lag.* 264, 98 s.) Iazer distabat 10 mil. pass. a Philadelphia (*Αμμᾶν*) occidentem versus et 15 mil. pass. a Hesebon (*Hesbān*) eratque ibidem fons magni fluvii ad Iordanem tendentis; teste S. Hieronymo (Onom. ed. *Lag.* 86,23 s. v. Azor) vicus Iazer solum 8 mil. pass. a Philadelphia occidentem versus aberat. His distantias satisfaciunt vel *Khirbet Ṣār* vel *Khirbet Ṣīr*, ruina prior a sinistris, altera a dextris *Wādi el-Ṣīr*, qui ex ea regione in *Wādi el-Kefrein* decurrens magnus ille fluvius Eusebii agnoscit potest.

Cf. Seetzen, Reisen durch Syrien, Palaestina etc. ed. Kruse I. 397 s.; *Survey of East. Pal.* Mem. I. p. 153; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XV. 1892 p. 24; *Legende apud Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1850-1852. — Alias coniecturas de situ proposuerunt L. L. Burckhardt, Reisen in Syrien, Palaestina ed. *Gesenen* II. p. 609, sed cf. 1061, 1062; *Olivphant*, The Land of Gilead 1880 p. 231.

IAZIEL. 1. Iaziel (אִזְרֵאֵל, Qeri אִזְרֵאֵל; לְאֵל, A. לְאֵלָה), Beniaminita, qui Davidi in Siceleg se adiunxit (1 Par. 12, 3), filius Azmuth (viri vel urbis); v. AZMAYETH 3.

2. Iaziel (אִזְרֵאֵל, 'Ozziel), levita tempore Davidis (1 Par. 15, 18). Idem videtur esse, qui 1 Par. 43, 20 scribitur Oziel (אִזְרֵאֵל, 'Ozziel).

3. Iaziel (אִזְרֵאֵל, 'Ozziel), sacerdos tempore Davidis (1 Par. 16, 6).

IAZIZ (אִזִּיז, 'Izzez), Agareus, qui tempore Davidis super oves praepositus erat (1 Par. 27, 31).

IBEX recte exponitur in Vulgata animal hebr. צַבְעֵן (tandem in plur. צַבְעָנִים) dictum, quod saepius tamquam incola petrarum abrumparum describitur (1 Reg. 24, 3; Ps. 103[104], 48 Vulg. *cervis*; Job 39, 4), ubi in locis inaccessis degens hominibus satis ignotum manet (Job l. c.); cum sit animal pulchrum atque elegans, in Proverbis ad describendam uxorem bonam in comparationem adducitur una cum cerva (*חֲנִינָה*, Vulg. *gratissimus hinnulus*). Illae petrac autem, « quae solis ibicibus perviae sunt » (1 Reg. 24, 3 סְבִּירִי תְּנִיעָרִים), prope desertum Engaddi iuxta mare Mortuum sitae erant. — Significatio vocis, quam seniores varie interpretati sunt (Exodus vel sim. 1 Reg. l. c.; Κέρας Ps., τριχέλασθων Job; παῖλος Prov.), satis constat tum ex voce arabica *wā'ul*, quae ibicem arabicum designat, tum ex nota in sacro textu addita quod sit altissimarum petrarum incola elegantia insignis, tum ex etymo vocis צַבְעֵן ascendit, quod ibici prae ceteris convenit. Significatur autem ea ibicum species quae in Palaestina et regionibus vicinis satis communis est ac nomine scientifico *Capra beden* Wagner audit (ord. *Artiodactyla*); praescitum in altissimis rupi-

bus circa mare Mortuum et Arabiae petraceae frequens inventur, et forma elegantia insignis etiam ab Aralibus in describendo homine nobili ac pulchro in comparationem adducitur.

Præterea etiam nomine Ἱζηλ, quod semel tantum in S. Scriptura occurrit (Deut. 14, 5) et a LXX ac Vulgata *tragelaphus* explicatur, probabiliter ibex intelligendus est (v. TRAGELAPHUS). At immrito etiam Ἱζηλ, quem veteres recte certum explicarunt, de ibice exponitur.

Cf. Sam. Bochart, Hieroz. I. 915-20, ed. Roseum. II. 289-97; *Fr. I. Schoder*, Hierozoici Specimen 3, 41-7; *I. D. Michaelis*, Suppl. p. 1121-4; *Sam. Oedmann*, Verm. Saalm. 5, 46-54; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 2, 205-7; *L. Lewysohn*, Zool. d. Talm. 115; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 95-7; *id.* Fauna and Flora of Pal. 6 s. (cum pulchra effigie colorata); *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 33-5; *J. G. Wood*, Bible Animals 203-7; *Fr. Hommel*, Namen d. Säugeth. 279-87, 391-3, 438 s.; *Cl. R. Conder*, Tent Work in Palest., London 1879, 2, 139 s.; *P. Cultrera*, Fauna bibl. 252 s.; *Leunis-Ludwig*, Synopsis I. 1 ed. 3, p. 250 s.; *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, III. 172-90; *O. Keller*, Thiere d. klass. Alterth. 36-52, 333-42. — Etiam in monumentis assyriis et aegyptiacis figura ibicis frequenter occurrit: cf. *A. H. Layard*, Monuments of Nineveh I. 30; 35; 43, 2-7; 47, 1, 2; *W. Houghton* in Trans. Soc. Bibl. Arch. V. 1877, 310-2; *G. Rawlinson*, Five great monarchies ed. 4, 1, 221 s. 521 s.; *G. A. Hoskins*, Travels in Ethiopia, London 1835, p. 327 ss. tab. I. 1 (ex sepulcro Rekhmara); *J. Dürmichen*, Resultate I. tab. 9, 12; *R. Hartmann* ib. p. 29; *Wilkinson-Birch*, Manners and Customs II. 88 fig. 354, 5, 6; 90 fig. 356, 1; 92 fig. 357, 7 etc.; *W. M. Fl. Petrie*, Medium, London 1892, tab. 9. 14, 24 (ex 4. dynastia).

L. FONCK.

IBIS appellatur avis immunda hebr. קַשְׁתִּין dieta (Lev. 11, 17; Dent. 14, 16), quae etiam in ruinis Idumaeae dicitur habitatura (Is. 34, 11 קַשְׁתִּין); si ordinem hodiernum consideres, in textu Deut. potius *eygnum* pro קַשְׁתִּין verti diees; at comparatis Lev. 11, 17 et Is. 34, 11, etiam in Deut. *ibin* pro קַשְׁתִּין et *eygnum* pro קַשְׁתִּין הַקְשֶׁתֶן poni concedendum est. Vulgatae

explicatio cum versione LXX interpretum (ἴβης) plane consentit; alia versio graeca posterior veneta δέρπαλτης expponit. Peshitta vero et paraphrasis chaldaica נְבָדֵק vertunt (Is., atque inde etiam Lev. et Deut., ubi ordo in Peshitta mutatur), quam avem veteres varie explicant, recentiores plerique noctuam dicunt (cf. *Payne Smith*, Thes. 3683). — Significatio nominis hebraici controvertitur. Etymologiam vocis a נְבָדֵק crepusculum secutus Bochart avem nocturnam ac specialiter bubonem intellegit, quae maxime ruinas et loca deserta incolit: atque hanc opinionem multi recentiores amplexi sunt (*Lewysohn, Tristram, Kinzler, Wood, Frd. Delitzsch, Riehm-Baethgen* etc.). E contra interpretationem seniorum et Vulgatae alii tuentur (*Oedmann, Cultrera*), eo quod avis haec cum aliis palustribus enunieretur, et quod nomine ibidis non sola avis religiosa antiquorum Aegyptiorum, verum etiam aliae affines designentur. Atque haec altera sententia, auctoritate interpretis graeci in Pentateucho et alterius in prophetia Isaiae ac S. Hieronymi commendata, preeferenda videatur, cum etymologia vocis pariter in alteram partem trahi possit (cf. *Gesenius*, Thes. 923) et rationes contra ibin aegyptiacam praesertim in textu Isaiae adductae in aliis avibus affinis non valeant. Itaque non sola ibis illa sacra (*Threskiornis religiosa* Gray = *Ibis aethiopica* Latham = *Ibis religiosa* Savigny), sed praeterea vel *Ibis falcinellus* Linnaeus (= *Falcinellus igneus* Gray), vel *Ardca bulbus* Savigny (= *Ardea ibis* L.) vel similis avis ex ordine *Ciconiiformium* nomine נְבָדֵק probabilius videtur intellegenda, quae etiam in Palaestina frequens inventitur atque etiam ab Isaia inter incolas solitudinum Idumaeae cum pelecano (נְבָדֵק) et corvo atque ericio haud inepte enumeratur, si tamen verba prophetae non de solis rupibus et montibus saxosis, sed etiam de vallibus et paludibus prope mare Mortuum explicet; neque enim ipse *Tristram*, qui haec saxe deserta cum noctua praefert, pelicanum aut botaurum stellarem (quem pro ericio supponit) in rupibus illis umquam inveniet.

Cf. *Sam. Bochart*, Hieroz. II. 281-5, ed. *Roseum*. III. 24-30; *Sam. Oedmann*, Verm. Samml. 6, 27-38; *E.F.K. Rosenmüller*, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 2, 310-3; *L. Lewysohn*, Zool. d. Talm. 163; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 192 s. 249-51; id. Fauna and Flora of Palest. 110, 112 s.; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 9. 72. 84; *J. G. Wood*, Bible Animals 373-5. 485-90; *P. Cultrera*, Fauna bibl. 316-8; *Leunis-Ludwig*, Synopsis I. 1 ed. 3, p. 484; *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, VI. 491 s. 534-8; *Ph. L. Martin*, Naturgesch. d. Thiere I. 2, 551 s. 558. — De ibide sacra Aegyptiorum, monumentis antiquis celebri, cf. *G. L. Cuvier*, Mémoire sur l'ibis des anciens Égyptiens, in Annales du Muséum d'hist. nat. T. IV. p. 116 ss.; *J. C. de Savigny*, Histoire naturelle et mythologique de l'Ibis, Paris 1805; id. in Description de l'Égypte, ed. *C. L. F. Panckoucke*, t. XXIII., Paris 1828, 431-42; *H. O. Lenz*, Zool. d. alt. Griech. u. Römer 377-81; *Wilkinson-Birch*, Manners and Customs III. 321-5; *W. Houghton* in Trans. Soc. Bibl. Arch. VIII. 1884, 90 s.

L. FONCK.

ICAMIA (עִכָּמִיא, Ἰεχαμίας), unus ex posteris Ilesron de stirpe Iuda, filius Sellum et pater Elisama, descendens ab Oholai filia Sesan, quae Ieraa Aegyptio, servo Sesan, nupserat (1 Par. 2, 41).

ICHABOD (אַיָּהָבֹד) i. e. inglorius, decursum ex נְבָדֵק: *Odatheqayasheloth, Iwachashelot*, filius Phinees filii Heli pontificis; mater parturiens cum nuntium acciperet de capture arcae, de morte Phinees mariti et Heli socii sui, filium peperit et moribunda isto nomine vocavit dicens: Translata est gloria de Israel (1 Reg. 4, 21); eur hoc nomen ei indiderit, explicat sacer auctor addens: ob capturam arcae Dei et ob socerum eius et maritum eius (ita verte ex hebr.). Notat *F. de Hummelauer* ad h. l. essentiale gloriae ablutionem in arcae iactura constitisse, eius autem accidentale quoddam complementum reperiri in trium viorum (Heli, Ophni, Phinees), qui in ordine sacerdotali essent primi, simultaneo interitu; idem interpres monet non necessarium esse, ut ipsa mulier praepter iacturam arcae etiam iacturam mariti et socii nomine Ichabod exprimere voluerit, sed sufficere ad textum explicandum, ut alii posthac eam significationem adiunixerint. His perpensis nulla erit ra-

tio e textu eliminandi illa verba: « et pro socero suo et pro viro suo », ut *Hu-bigantius* voluit. Derivationem nominis ultius discutit *E. de Hummelauer* ad h. l. Ex 1. Reg. 14,3 discimus fratrem Ichabod fuisse Achitob (v. ACHITOB 4).

ICONIUM (Ἴζωντος), urbs praecipua Lycœniae. S. Paulus in primo suo itinere cum Barnaba, postquam a Indacis Antiochia Pisidiae pulsus est, Iconium venit ibique multos Indaeorum et Graecorum convertit, sed impetu Indaeorum et gentilium coactus Lystram abiit (Act. 13,51; 14,1); Lystra autem instigatis Indacis, qui ab Antiochia et Iconio supervenerant, lapidatus et velut mortuus extra civitatem tractus est (14,18). Nihilominus a Derbe termino primi itineris Lystram, Iconium, Antiochiam redire non dubitavit ad discipulos in fide confirmandos (14,20). Persecutionum, quas Antiochiae, Iconii et Lystris sustinuit, Apostolus meminit 2 Tim. 3,11. In secundo itinere apostolico S. Paulus et Silas per Ciliciam profecti Derben et Lystram ac sine dubio etiam Iconium venerunt (Act. 16,2; cf. 4). Probabilius in tertio quoque itinere Apostolus Iconium attigit (cf. 18,23).

Iconium apud *Xenoph.* Anab. I. 2,19 dicitur urbs Phrygiae maxime orientem versus sita, apud *Ammian. Marc.* 14,2 urbs Pisidiae, qui error ex vicinitate Pisidiae et Lycœniae explicari potest, apud reliquos (*Strabo* XII. 6,1; *Cic.* ad Div. 15,4) urbs praecipua Lycœniae; apud *Plin.* V. 27,93 a Lycœnia presse sumpta distingui videtur ut urbs celeberrima et caput tetrarchiae quattuordecim civilatum. Hodie *Konia* in regione frugifera ad radices Tauri.

Apoxypha Acta Pauli et Theclæ referunt S. Theclam virginem iconiensem a S. Paulo Iconii conversam esse.

Cf. *Rosenmüller*, Bibl. Altert. I. 2, p. 201; *Ramsay*, Hist. Geogr. of Asia Minor 1890 p. 332. 377 s. 393 s.

ICUTHIEL (אַכְתִּיל, δικηλ), filius Mered et Indiae (cf. s. v. BETHA) in genealogia Iuda et pater (possessor, dominus) Zanoë urbis in monte Iuda (1 Par. 4,18); v. ZANOË 2.

IDAIÀ nomen proprium, quod in Vulgata interdum etiam scribitur Iadaia, Iedaia, Iedei, Iodaia.

1. Idaia (אִדָּיָה; Ἰεδία, Ἰεδουά, Ἰεδάια, Ἰεδέα; et aliter sine ulla scriptioris conformitate), nomen complurium sacerdotum. Secunda classis sacerdotalis ex 24 classibus a Davide distributis nomine Idaia a primo capite suo vocabatur (1 Par. 24,7; Vulg. Iedei). Duce Zorobabel ex captivitate redierunt sacerdotes filii Idaia in domo Iosue 973 numero (Esdr. 2,36 Vulg. Iadaia; Neh. 7,39); his locis vel intellegenda erit eadem classis sacerdotalis secunda, cuis pars aliqua a Iosue celeroquin ignoto nomen habuerit vel illa familia sacerdotalis, ad quam Iosue pontifex et aequalis Zorobabelis perlinebat. Duæ familiae sacerdotales Idaia commemorantur in diebus Iosue pontificis (Neh. 12,6. 7) et iterum in diebus Ioacim filii Iosue (Neh. 12,19. 21; Vulg. 12,49 Iadaia). Hierosolymis habitabat familia sacerdotalis Iedaia (1 Par. 9,10) seu Idaia (Neh. 11,10; prò Idaia filius Ioiarib lege *Idaia*, *Ioiarib*).

2. Idaia (אִדָּיָה; LXX appellative explicat of Ἰεδυνούσατες), unus ex tribus legatis, qui Babylone a Indacis etiamnum exsilibus donaria in urbem attulerunt pro templi aedificatione vel generalim pro re divina (Zach. 6,10. 14).

3. Idaia (אִדָּיָה, Ἰεδία), Simeonita quidam ex maioribus Ziza principis regnante Ezechia pascua Gador occupantis (1 Par. 4,37).

4. Iedaia (אִדָּיָה, Ἰεδαία), filius Haromaph in muro Ierusalem aedificando operam praestans (Neh. 3,10).

IDIDA (אִדִּידָה, Ἰεδίδα), mater Iosiae regis Iuda, filia Hadaia de Besecath (4 Reg. 22,1) seu Bascath. Apud Flavium Iosephum (Ant. X. 4,1) nomen est Ἰδής.

IDITHUN (זִדְתְּחֹן) et interdum *Kethib* (זִדְתְּחֹנָה; Ἰδεθούμ, Ἰδεθούμ, Ἰδεθούμ, Ἰδεθούμ etc.), levita et cantor celeberrimus tempore Davidis, in eodem ordine cum Asaph et Heman collocatus (1 Par. 9,16; 16,38. 41. 42; 25,1. 3. 6; 2 Par. 5,12; 29,14; 35,15; Neh. 11,17; Ps.

38,1; 61,1; 76,1). Probabilius idem est atque Ethan princeps levitarum et cantorum de stirpe Merari (v. ETHAN 3). Adverte denique 1 Par. 16,42 nomina Heman et Idithun in priore parte versus cum LXX esse delenda.

IDOLOLATRIA. Vox *idolum* (εἰδωλον) proprio significat imaginem, statuam, symbolum falsi numinis et in S. Scriptura saepe etiam ipsos deos falso.

1. Idola vel simulaera, quae in s. litteris commemorantur, sunt Adonis (Tammuz), Adramelech, Amon, Anamelech, Asima, Astarthe, Atargatis, Baal, Bel, Castores (Dioscuri Castor et Pollux velut insigne navis), Chamos, Dragon, Diana (Ἄρτεμις), Fortuna (Gad), Iupiter (Olympius et hospitalis), Liber (Δέσποτος, Bacchus), Luna, Melchom, Mercurius (Ἑρμῆς), Merodach, Militia caeli, Moloch, Nanea, Nebahaz, Nergel, Nesroch, Phogor (Beelphegor), Priapus (sed hebr. Ashera i. e. Astarthe), Regina caeli (i. e. Astarthe vel tamquam praeses stellae Veneris vel tamquam dea Luna), Remmon, Saturnus (Kaiwan Am. 5,26), Schothbenoth, Sol, Tharthac, Zodiaceus (duodecim signa vel proprie deversoria, hospitia sciil. solis). — Accedunt quae-dam idola, quorum nomina in compositis nominibus propriis deprehenduntur: Adad (Hadad) in nomine urbis Adadremmon et in nominibus regum Adarezer (Adadezer) et Benadad, Assur in nomine regis Asarhaddon, Nabo in nomine regis Nabuchodonosor et principum bablynoricorum Nabusezban et Nabuzardan.

2. In Vulgata Veteris Testamenti vox *idolum* (vel interdum *simulacrum*) pro variis vocabulis hebr. adhibetur, quorum praecipua recensere non erit inuti-le, quia ex vocibus hebr. simul quae-dam discuntur de opinione, in qua gentium dii habebantur.

Contemptus deorum declaratur voce נָה inane, vanum Num. 23,21; 1 Reg. 15,23; Is. 66,3; Ier. 4,13; Os. 4,15 (Bethel contemptum nominatur Bethaven i. e. domus iniquitatis; item 5,8; 10,5); 6,8; 10,8; 12,14 [hebr. 42].

Deos gentium esse plane aliquid inane, esse nihil declaratur appellatione אֲלֹהִים

Is. 10,10 et forma plurali אֱלֹהִים Lev. 19,4; 26,4; 1 Par. 16,26; Ps. 93[96],5; 96[97],7 (Vulg. simulaca); Is. 2,8, 18, 20; 10,14; 19,1,3 (simulaca); 31,7; Ez. 30,13; Hab. 2,18 (simulaca).

Semel אֵלִים terebinthi (quereus), sub quibus scilicet sicut sub omni ligno frondoso fornicabantur i. e. Astarthen colebant, in Vulgata redditur idola Is. 1,29: confundentur ab idolis.

Valde frequenter, praesertim apud Ezechielem, contemptum de diis inanibus adhibetur vox גְּלֹלִים i. e. stipites, trunci, caudices vel, ut alii exposuerunt, ster-cora, sterecorea. LXX vertunt εἰδωλα, ἐνθυμάτια, ἐπιθυμάτια, ἐπιτηδεύματα, θια-νογόματα, βθελύματα. Vulgata interdum vertit: immunditiae 4 Reg. 17,12; 21,11, 21; 23,24; Ez. 14,4; 33,25; simulaera Ez. 6,3; 30,13; plerumque autem: idola Lev. 26,30; Deut. 29,17 (sordes i. e. idola; hebr. 16); 3 Reg. 13,12 (sordes idolorum); 21,26; Ier. 50,2; Ez. 6,4, 6, 9, 13; 8,10; 14, 5, 6, 7; 16,36; 18,6, 12 et passim.

Vanitatem idolorum et idololatriae ad vivum depingit vox הַבְּלָה halitus 4 Reg. 17,13; Ier. 2,5 et in forma plurali הַבְּלִים Deut. 32,21; 3 Reg. 16,13, 26; Ps. 30[31],7; Ier. 8,19; 14,22; Ion. 2,9. Vulgata vertit Ier. 14,22 *sculptilia*, alias *vanitates*; LXX plerumque μάταξ, etiam εἰδωλα, ματαιότητες.

Idola in existentia et in potentia ni-hil esse nisi *mendacia* indicatur voce כְּבִים Am. 2,4 (Vulg. idola, LXX τὰ μάταξ) et Ps. 39[40],3 (Vulg. insanias fal-sas, LXX μανίας φευδεῖς).

Deos falsos cultoribus suis esse plane inutiles declaratur per locutionem li-totes: לֹא וּמְלֹא i. e. non prosunt Ier. 2, 8 (Vulg. idola, LXX ἀνωρέλοντες); cf. 2,11.

Idolis quam maxime congruit desi-gnatio הַזְּבָחָה abominatio, res abominabilis Deut. 27,13; 4 Reg. 23,13; Is. 44, 19; Ier. 16,18; Ez. 7,20; 11,21; 16,36 (Vulg. abominatio, Is. 44,19 idolum; LXX βθελύματα, ἀνεμάτα) et גַּדְשָׁן abomi-nandum, res abominanda, horrenda, foedissima (frequentius in forma plurali)

Deut. 29,17[16]; 3 Reg. 41,3. 7; 4 Reg. 23,13. 24; 2 Par. 43,8; Is. 66,3; Ier. 4, 1; 7,30; 13,27; 16,18; 32,34; Ez. 5,11; 7,20; 11,18. 21; 20, 7. 8. 30; 37,23; Dan. 9,27; 11,31; 12,11; Nah. 3,6; Zach. 9,7 (Vulg. abominationes, offensiones, offendicula, simulacra, idola; LXX βόεια γύμνατα, προσωγότεμπτα, μάτματα, εὐθωλον).

Vocem **תְּרֵבִים**, qua dii domestici, quasi penales designantur, Vulgata interdum retinet (v. THERAPHIM), interdum vertit *idola* Gen. 31,19. 32,34; Iud. 17,5; 18,48. 20; 4 Reg. 43,24 (figuras idolorum); Ez. 21,21[26].

Alia nomina statuas, sculptilia, simulacula significant; sed in Vulg. saepius eorum loco *idola* leguntur; ita pro **כָּבָלִים**, בְּפַרְ

Deut. 12,3; Iud. 3,19. 26; 18,31; 4 Reg. 17,41; 21,7; 2 Par. 33,22; Is. 44,9; et pro **צְבָבִים** 1 Reg. 31,9; 1 Par. 10,9; Is. 48,5; Os. 4,17; 8,4; 13,2; 14, 9; Mich. 1,7; et pro **כָּבָלִים** Ez. 8,3; et pro **אֶלְבָזִים** Am. 5,26. Praeterea in Vulgata saepius deprehendimus *idola*, ubi vox in hebr. non legitur, at sensu facile habetur; ita Lev. 20,2 si quis dederit de semine suo (idolo) Moloch, morte moratur; Num. 23,18; Iud. 10,6. 16; 2 Par. 30,14; 34,5; Is. 65,4; ter. 44,23.

3. De modo quo *idola* conficiebantur vide quae de vitulo aureo narrantur Ex. 32,2 s. (cf. s. v. VITULUS); itemque quae leguntur Is. 44,10-20; Ier. 40,3-5; Bar. 6,7 s.; Sap. 13,10-19; 14,15-22. Quibus tocis simul edicitur gentes adorasse aurum, argentum, lignum i. e. *idola* aurea, argentea, uti idololatras v. g. Ieremias quoque describit: dicentes ligno: pater meus es tu, et lapidi: tu me genuisti (2,27). Erantne itaque idololatrae adeo stupidi, ut aurum et lignum adorarent? Notare oportet apologetas primorum saeculorum eodem modo loqui, quorum locos vide apud Knabenbauer, Comm. in Is. II. p. 163. Unde accusatio non potest non esse vera. Verum quidem est oppositum esse quandoque illud: deos per simulacula veneramur (cf. Arnobius, Adv. gentes 6,9; M. 5,1480); verum quae Arnobius de se et sua sentiendi ratione narrat, rem explanant atque illam accusationem merito fieri

ostendunt; censebantur enim dii habitare in simulaclis et simulacris ipsis consecratione facta vim quandam seu numen inesse. Prorsus similia quoque referuntur in epistula ad Diognetum, apud Tertullianum aliosque quos vide t. c. p. 164, quibus adde, quomodo Lucianus (in Iove tragœdo) deorum statuas intime cum ipsis diis coniungat.

4. Historia idololatriæ inter Israelitas grassantis. Idololatria proprie est cultus supremus alii eidam ac vero Deo exhibitus. Dicitur tamen etiam cultus illegitimo symbolo numinis praestitus v. g. cultus simulaclorum.

Inter maiores Abraham idololatriam serpsisse, indubie affirmatur Ios. 24,2: trans fluvium habitaverunt patres vestri ab initio servieruntque diis alienis; tuli ergo (hebr. et tuli) patrem vestrum Abraham etc. Unde satis clare indicatur, cur Abraham iussus sit egredi de terra sua et de cognatione sua et de domo patris sui (Gen. 12,1); nam Thare, pater Abraham, servisse diis aliis explicite dicitur (Ios. 24,2); atque id de vera idololatria esse intellegendum (et non de servitute sub gente idololatra, cf. ter. 16,13) etiam ex eo patet, quod Laban teraphim habuit et coluit et hanc superstitionem cultui Dei veri adiunxit (cf. Gen. 31,24. 29. 30. 49; 24,50). Insuper Iacob redux a Laban iubet suos abiicere deos alienos, et « dederunt ei omnes deos alienos quos habebant et inaures quae erant in auribus eorum, at ille infudit ea subter terebinthum » (Gen. 35,2-4). Verum posteros Iacob in Aegypto quoque idololatriæ aegyptiacæ induluisse constat ex reprehensione Ez. 20,7-10; eandem in deserto esse exercitatum Ez. 20,13 et Am. 5,26 affirmatur et insuper constat ex narratione de vitulo aureo (Ex. 32,1; vide s. v. VITULUS) et Num. 23,2. 3: initatusque est Israel Beelphegor. Gravissima quidem iis data sunt praecepta, ut destruerentur omnia idololatriæ documenta et incitamenta in terra Chanaan, ne ingerentur foedera cum gentibus, additaeque miniae transgressoribus et poena lapidationis proposita, si quis ad idololatriam alios invitasset (cf. Deut. 12,1-13,17; 28,15; Ex. 20,3. 4; 22,20 qui immolat diis occi-

cidetur); at quam parum funesta illa ad idolatriam propensio sit extincta, tota populi historia usque ad exsilium testatur. Incitamento erant et exemplum gentium vicinarum et cum primis voluptates illae quae cum cultu Baal et Astarthes erant coniunctae. Quantopere di gentium iis facti sint in ruinam (Iud. 2,3), iam satis superque ex iis apparet, quae ex tempore Iudicum narrantur; iternumque ad cultum Baal et Astarthes declinabant neque ab eo revocabantur nisi durissima servitute et afflictione (Iud. 2,11 ss.; 3,5 ss.; 4,1 ss.; 6,1 ss. etc.) Cultum Domini simul cum idololatrico cultus esse exercitum etiam elucet ex narratione 1 Reg. 4,1-7,6; nam adducunt arcum Domini in castra et admonentur a Samuele, ut ablatis diis alienis revertantur ad Dominum in toto corde. Idem monitum Samuelem populo dedit valedicens 1 Reg. 12,42 et Saul varia divinationis genera, quae cum idolatria coniungi solebant, poena mortis statula abolere studuit (cf. 1 Reg. 27,9).

Salomon nuptiis cum alienigenis contractis exemplo pessimo praevit et in ipsa urbe in qua templum Domini erexerat et ipse coluit idola et fana idolis aedificavit (3 Reg. 11,3-8). Ieroboam vero, ne populus ad adorandum Dominum pergeret in Ierusalem, cultum Domini edixit esse exhibendum in Bethel et Dan, utrobique vitulo aureo constituto. Ita in regno utroque simul cum Dei cultu qui modo superstitionis etiam in « excelsis » (vide s. v. EXCELSA) exercebatur, idolatria et scelera ei cognata grassabantur, quemadmodum libris historicis continuo memoriae proditum est (3 Reg. 14, 22-24; 15,3; 16,23-33); at tempore quoque maxime calamitoso non desuisse multos in populo veri Dei cultores, ipse Elias, cum putaret se solum esse relictum, a Domino est edocitus (3 Reg. 19, 14-18). Quantopere invaluerit idolatria in Israel instigante Iezabel colligitur ex numero prophetarum Baal et Astarthes scil. 830 (3 Reg. 18,19). Prophetas Baal Elias poena in idololatras constituta a fecit, et populus Iudei Deum suum alta voce agnoverit, sed mox idolatria iterum serpebat; Ochozias quippe filius Achab servivit Baal et adoravit eum (3 Reg. 22,

54). In Iuda quoque Ioram, filius Iosaphat regis, ambulavit in viis regum Israël, sicut domus Achab; filia enim Achab erat uxor eius; item filius eius Ochozias (4 Reg. 8,18. 27). Uti igitur Salomon per mulieres ad cultum idolorum est seductus, ita duae mulieres Iezabel in Israel, Athalia in Iuda, quam maxime idolatriam propagabant. Athalia autem interficta foedus cum Deo instauratur et aerae Baal et simulacra destruuntur (4 Reg. 11,17. 18). In Israel tenui pariter interfictis Ioram, Iezabel, filiis Achab sacerdotes Baal occidit, aedem et simulacrum Baal destruxit; sed cultum vitulorum aureorum retinuit (4 Reg. 10,18-30), sicut reges quoque post eum, qui non recesserunt a peccatis domus Ieroboami; insuper Ashera permansit in Samaria (4 Reg. 13,6. 11; 14,24; 13,9. 18, 24. 28; 17,2); de cunctis quippe regibus dicitur: fecit malum coram Domino, non recessit a peccatis Ieroboami. Ad quam regni israelitici conditionem etiam aptantur reprehensiones Oscae prophetae 1,2. 9; 2,2. 5. 13; 4,12. 13; 6,10; 9,1 etc. et Amos prophetae 3,14; 4,4; 5,3; 7,9. Meliore loco erant res regni iudaici a rege Iosas usque ad Ioatham; de quibus singulari scil. dicitur: fecit reclini coram Domino; at simul additur, excelsa non esse abolita, verum populum immolasse et incensum adolevisse in excelsis (cf. 4 Reg. 12,2. 3; 14,3. 4; 15,3. 4. 34. 35). Verum Achaz, filius Ioatham, ambulavit in viis regum Israel et statuas fudit Baalim; inde idolatria longe lateque serpsit, id quod ex Isaia quoque salis colligitur; cf. 2,6. 8 repleta est terra idolis; 2,18. 20. Magna quidem fortitudine Ezechias rex contra eam impietatem dimicavit: dissipavit excelsa, statuas contrivit, simulacra vel arbores Asherae succidit (4 Reg. 18,4); at filius eius Manasse iterum totam idolatriae, Baal, Astarthes, spurcitiā reduxit et in ipso templo Domini aras idolorum et simulacrum Asherae collocavit (4 Reg. 21,3-7; 2 Par. 33,3 ss.); atque per eum adeo altas egit impietas haec radices in Iuda, ut propter scelera Manasse tandem regnum Iuda et Ieronius David concideret (4 Reg. 21,10 ss.; Ier. 15,4). Instauracionem quidem morum serio urgebat Io-

sias; at conatus regis et Jeremiac, Sophoniea, aliorumque prophetarum parum valuerunt ad animos sincera pietate imbuendos, ut luculenter ex Jeremiac libro apparet, cum tot ac tantas contra idololatras comminationes et reprehensiones Jeremias proferat et populus urbe iam destructa perfracte cultui idolorum inhaereat (cf. 2,10 ss.; 3,2 ss.; 17,2; 44,13-23); idemque testatur Sophonias 4,3. Quare, quod prophetae communabantur continuo, populus tandem in signum foederis violati e terra Domini est eiectus.

Uti ex libris historicis colligitur, cultus idolorum simul cum cultu Domini exercebatur. Colebantur autem dii gentium vicinarum; frequentissime commemorantur Baal et Astarthe (Ashera; vide s. v. BAAL; dein etiam Melchom, deus Ammonitarum, Chamos deus Moah (cf. 3 Reg. 11,5. 7; 4 Reg. 23,13), item militia caeli, et Astarthe sub nomine reginae caeli (Ier. 7,18; 44,17) quo nomine Istar apud Assyrios appellabatur (cf. Zeitschr. für Assyriologie 1885 p. 333 et 1889 p. 74). Adorabant militiam caeli superficia, adorabant et iurabant in Domino et iurabant in Melchom, uti habetur Soph. 1,3. Varios idololatriae modos nobis exhibet Ezechiel 8,3 ss., cultum scil. aegyptiacum, cultum Adonidis (Tammuz), cultum solis (Baal); placentas reginæ caeli oblatas esse a mulieribus Ier. 7,18 docemur.

5. Idololatria a prophetis semper exhibetur tamquam apostasia a Deo qui eduxit populum ex Aegypto, tamquam fornicatio, quatenus scil. foedera sinaitica plebs quasi sponsa Domini est constituta. Unde modo quo prophetae loquuntur aperte refellitur opinio quorundam recentiorum veteres Israelitas nihil novisse de fahwe Deo uno, neque Moysen unum Deum docuisse, verum a prophetis tandem monotheismum esse propositum.

Idololatras inexensabiles esse atque verum Deum potuisse cognoscere ex opere creationis docet et auctor libri Sapientiae 4,1-19 et Paulus apostolus Rom. 1,19. Quomodo ad idololatriam perventum sit, idem apostolus l.c. docet; veritatem quippe cognitam homines ini-

quitate suffocabant, Deo cultum debitum non exhibebant; inde in vitia prolapsi cultui turpissimo se tradebant. Similiter statuit Sapiens: adinventio idolorum corruptio vitae est, et exemplis demonstrat originem variam cultus perversi; v. g. pater lugens de morte filii eius imagine proposita sacra et sacrificia constituit etc. Sap. 44,12 ss. Quod apologetae primorum saeculorum saepius effrerunt, daemones coli in idolis, daemones suas agere in idololatria partes, Paulus queque indicat scribens: quae immolant gentes daemoniis immolant, non Deo (1 Cor. 10,20). Idem emuntiatur apud LXX et in Vulg. Ps. 95,5: quoniam omnes dii gentium daemonia, et Ps. 105,37: et immolaverunt filios suos et filias suas daemoniis; in hebr. vero priore loco נִילָם (nihil, inania), altero זְדַבֵּן, uti Deut. 32,17 immolaverunt daemoniis; similiter 2 Par. 44,45; Bar. 4,7.

6. Sensu translato Paulus avaritiam appellat simulacrorum servitutem (Col. 3,3; Eph. 5,5 πλεονέκτης, οὗτοι εἰδωλολάτρης), quatenus avarus aurum et pecuniam quasi deum colit serviens scil. mammonae ita, ut Deo debite nequeat servire (cf. Matth. 6,24), uti pari ratione de aliis dicit: quorum deus venter est (Phil. 3,19). Eodem modo iam 4 Reg. 13,23 הַצְבֵּץ obtundere animum, esse obtusum, contumacem, nolle obedire (Vulg. nolle acquiescere) appellatur secus idololatriæ, hebr. אֲנָשׁ וַתְּרִיבֵם. At vero quodam sensu accumbere epulis sacrificialibus gentilium vocatur idolorum cultura 1 Cor. 10,14 εἰδωλολατρεία.

IDOLOTHYPTUM, εἰδωλόθυτον i. e. id quod est idolis immolatum. Eo nomine designantur carnes ex sacrificiis gentilium relictæ, quae vel in epulis sacrificialibus comedebantur vel in macello vendebantur. Decreto apostolorum fratres ex gentibus qui erant Antiochiae, Syriae, Ciliciae, inbebantur abstinere ab immolatis simulacrorum (Act. 15,29 εἰδωλοθύτων; Act. 21,23). De iis Paulus Corinthiis scribit eos utique peccare qui ea comedant cum conscientia usque nunc idoli; prohibet ne quis epulis sa-

cricalibus accumbat; mandat ut quae in macello vaenent manducent nihil interrogantes propter conscientiam; si quis vero mensae accumbens alterum monet afferri immolatum idolis, « nolite manducare propter illum qui indicavit et propter conscientiam alterius » (cf. 1 Cor. 8,1. 7; 10,25-29). Reprehenditur ecclesia Thyatirae constituta, quod illi sint qui idolothya manducare non ve-reantur Apoc. 2,20.

IDOX (ΙΩΞ), unus ex maioribus Iudith (Iudith 8,6).

IDUMAEA v. EDOM.

IEABARIM v. IEABARIM.

IEBAAR, IEBAHAR (אֶבָּר, אֶבָּהָר, אֶבָּאָר, בָּאָר) unus ex filiis David, qui nati sunt ei in Ierusalem (2 Reg. 5,15; 1 Par. 3,6; 14,5).

IEBANIAS (יְבָנִיאָס, בָּנָיאָס, אַיְזָנָיאָס), Beniaminita (1 Par. 9,8).

IEBLAAM (יְבָלָעָם, אַיְזָלָעָם), urbs tribus Manasse cisjordanicae in territorio tribus Issachar sita, ex qua Manasse Chananaeos non delevit (Ios. 17,11; Iud. 1,27). Iuxta Ieblaam erat ascensus Gaver, ubi Ochozias rex Iuda a militibus lehu vulnus lethale accepit, ex quo in fuga Mageddo usque continua mortuus est (4 Reg. 9,27). Nomen Ieblaam conservatum esse putatur in *Bir Bel'ame* ad meridiem *Djenin* (Keil ad Ios. 17,11; Riess, Legende, Zanecchia, Buhl, Döller). In inscriptionibus aegyptiacis transscriptur *Ibra'amu* (W. M. Müller) vel *Yablu'amu* (Maspero). — Haud dubie Ieblaam eadem est ac urbs levitica Balaam 1 Par. 6,70; eius loco Ios. 21,23 Gethremmon legitur; sed hic lapsus librariorum facile explicatur aberratione oculi in Gethremmon versus praecedentis Ios. 21, 24. Probabiliter Ieblaam eadem quoque est ac Belamon (in textu graeco Iudith 8,3) prope Dolain (Dothan) in montibus Ephraim et Belma Iudith 7,3 (v. BELMA et BAAL HAMON).

Cf. Riess, Bibel-Atlas ed. 3 p. 17; Legende, Carte de la Palestine; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 582; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 201. 202; V. Guérin,

Samarie I. 339-341, qui Belamon et Belma cum *Bel'ame* componit, non Ieblaam; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien zum III. u. IV. B. d. Könige 1904 p. 255-6; W. Max Müller, Asien und Europa nach altaegypt. Denkmälern 1898 p. 195; G. Maspero, Sur les noms grecs de la liste de Thoutmos III., qu'on peut rapporter à la Galilée 1886 p. 9.

IEBNAEL (יְבָנָאֵל, אַיְזָנָאֵל), A. Iez-viλ, urbs Nephthali (Ios. 19,33), enumerata post Adami Neeeb et ante Leenum; inde egressus termini Nephthali usque ad Iordanem pertransire dicuntur. Agnoscitur in ruinis *Yemna* inter montem Thabor et lacum Genesareth inferiorem (Legende, G. A. Smith, Riess, Zanecchia). Idem vicus in Talm. hieros. (Megilla 70 a) vocatur *Kefr Yama* (cf. Neubauer, Schwarz). Eundem situm approbat F. de Hummelauer, qui urbes Ios. 19,33 adscribit pago comunitatorio Nephthalitis ad austrum lacus Genesareth concessio. Derelinqua videtur opinio aliorum (Furrer, Wilson, Buhl) Iabneel Ios. 19,33 esse urbem in Galilaea superiore prope lacum *Hüle* sitam, quae apud Flavium Iosephum vocatur *Iazvita* (Vila 37) seu *Iazvith* (Bell. ind. II. 10,6; cf. 6,3 *Iazvita*).

Cf. Legende apud Vigouroux, Dict. de la Bible III. 1208; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I et VI; Riess, Bibel-Atlas ed. 3 p. 17; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 635; A. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 225; I. Schwarz, Das heilige Land 1852 p. 144; F. de Hummelauer, Comm. in Ios. p. 435-438; Furrer apud Riehm, Handwb. des bibl. Altert. I. p. 665; Wilson apud Smith-Fuller, Dict. of the Bible I. 1497; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 218.

IEBNEEL (יְבָנָאֵל, Αεζνάς), urbs in termino aquilonari tribus Iuda (Ios. 15,11) v. IAMNIA.

IEBOC v. IABOC.

IEBSEM (וְבָשֵׁם, יְבָשָׁם), quintus inter filios Thola filii Issachar, qui erant principes per domos cognitionum suarum (1 Par. 7,2).

IEBUS (יְבָעֵס, יְבָעָס) v. IERUSALEM I. 2.

IEBUSAEUS (יְבָסֵאָעַס) plerumque cum articulo הַגְּבוּכִי; יְבָסֵאָעַס, of יְהוּנָזָב, Ios. 18,16 יְהוּנָזָב, Ind. 19, 11 et Esdr. 9,1 וְיְהוּנָזָב), nomen gentilicium quo ramus familiae Chanaan ab uno ex filiis Chanaan nominatus designatur (Gen. 10,16; 1 Par. 1,14). Semini Abraham promittuntur fines etiam lebusaeorum sicut aliorum Chanaanitarum (Gen. 13,21; Neh. 9,8) eademque promissio frequenter repetitur (Ex. 3,8; 17; 13,5; 23,23; 33,2; 34,11; Dent. 7,1; 20, 17; Ios. 3,20). Ex relatione duodecim exploratorum terrae promissae habitabant Hethaeus et lebusaeus et Amorphaens in montanis (Num. 13,20). lebusaeorum praecipua sedes erat arx lebus, postea civitas David in Ierusalem, tribui Beniamini attributa, in confinibus Iuda et Beniamini (Ios. 18,16, 28). Adouisedee, regem Ierusalem, Iosue cepit et occidit (Ios. 10,1-27), altera expeditione filii Iuda urbem Ierusalem percusserunt (Ind. 1,8), multis pugnis Iosue lebusacos sicut alios Chananaeos subegit (Ios. 9,1; 41,3; 42,8; 24,11; Judith 5,20). Altamen aream lebusaeorum filii Beniamini non occuparunt (Ind. 1,21), quia lebusaeis inferiores erant robore, neque filii Iuda delere poterant (Ios. 13,63), quia extra fines tribus Iuda sita erat. Aetate iudicium lebus in potestate lebusaeorum permanebat (Judith 19,10-14) et lebusaeorum quoque sceleribus Israelitae contaminati sunt (3,5). Tandem David aream lebusaeorum expugnata ibidem sedem regni sui fixit (2 Reg. 5,6-8; 1 Par. 11,4-6) neque lamen lebusaeos extirpavit (2 Reg. 24,16, 18; 1 Par. 21,13, 18, 28; 2 Par. 3,4 et v. AREUNA). Reliquias lebusaeorum Salomon tributarios fecit (3 Reg. 9,20; 2 Par. 8,7). Idem etiam post exsilium recensentur inter alienigenas, quibuscum Israelitae matrimonia mixta contra legem inierant (Esdr. 9,1). Divinam circa lebusaeos providentiam celebrat Zacharias propheta (9,7); etenim lebus a Davide expugnata facta est caput regni et theoeratiae atque ipsi lebusaei inter populum electum commorantes beneficiorum foederis participes effecti sunt.

IECEMIA (יְכְמִיא), filius lechoniae filii Joakim (1 Par. 3,18).

IECHELIA (יְכְלִיא; קְלִיאָה; Χαλειά, Χασιά), nixor Amasiae regis Iuda et mater Azariae seu Oziac regis, hierosolymitana (4 Reg. 15,2; 2 Par. 26,3).

IECHONIAS, IECONIAS v. IOACHIN.

IECMAAM, IECMAAN. 1. lecmaam, leemaan (לְקָמָם; 3 Reg. 4,12 Λουζάμ, 1 Par. 6,68 ἡ Ιεζουάν), urbs tribus Ephraim, levitis de genere Caath concessa 1 Par. 6,68[33]. Eius loco legitur 21,22 Cibsam (כִּבְשָׁם, Α Καθσαείμ), quae probabilius eadem est cum lecmaam. Situs quaerendus videtur lordanum versus in orientali parte Ephraim, ut ex obscura indicatione 3 Reg. 4,12 aliqui inferunt.

2. Iecmaam, leemaan (יְקָמָם; Ιεζουάμ Ιεζουάμ), levita, filius Hebron filii Caath (1 Par. 23,19; 24,23); de textu mendoso 24,23 vide s. v. HEBRON 1.

IECNAM (יְקָנָם, מְזָבֵחַ), urbs tribus Zabulon, levitis de stirpe Merari concessa (Ios. 21,34); omittitur in catalogo 1 Par. 6,77[62]. Eadem sine dubio est Ios. 12,22 Iachanan Carmeli (יְקָנָם לְכָרְמֵל, Ιεζόδη τοῦ Χερμέλ) urbs reguli chananaci et Ios. 19,11 Ieconam (יְקָנָם, Ιεζουάν) proprie torrentem ad quem terminus Zabulon pervenit. His locis bibliis satisfacit *Tell Qaimān* ab oriente Carmeli inter Cisonem et Wādi el-Mīlā; torrens ille in termino Zabulon erit aut Cison aut fortasse Wādi el-Mīlā ab occidente urbis Ieconam (quod Dillmann ad h. l. praefert, ne Ieconam ex finibus Zabulon exclaudatur). *Tell Qaimān* autem est vicus Καρμων Eusebii seu Cimona S. Hieronymi 6 mil. pass. a Legione (*Ledjdjūn*) septentrionem versus pergentibus Ptolemaida in campo magno (Esdrelon) situs (Onom. ed. Lag. 272, 66; 110,20). Praeterea v. CHELMON.

Cf. Van de Velde, Memoir 1858 p. 326; Robinson, Neuere bibl. Forsch. p. 149; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. VI; Guérin, Samarie II. 241-244 (cum dubitatione); D. Zanecchia, La Palestine d'au-

jourd'hui 1899 II. 679; *Sepp*, *Jerusalem und das hl. Land ed.* 2 II. 551; *Buhl*, *Alt. Pal.* 1896 p. 210 et cf. 102, 103; *Legendre apud Vigouroux*, *Dict. de la Bible* III. 1213-1214 (cum dubitatione). De textu difficulti Ios. 19, 11 v. *F. de Hummelauer*, *Comm. in Ios.* p. 414. 415.

IECONAM v. IECNAM.

IECSAN (אִשְׁכָן; Ἰεζάν, Ἰεζάν), filius

Abrahae ex Cetura genitus, pater Saba et Dadan (*Gen.* 25, 2. 3; 1 *Par.* 1, 32). Genealogi arabici connectunt Iescan cum tribu *Yaqish* in *Yemen* (*Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges.* X. 1856 p. 31).

IECTAN (אִצְתָּן, Ἰεζτάν), filius Heber et pater tredecim filiorum seu tribuum (*Gen.* 10, 25. 26. 29; 1 *Par.* 1, 19. 20. 23). Eius nomen apud Arabes traditur *Qachtan* isque habetur pro parente Arabum propriè dictorum, qui tum ab indigenis prioribus (*Ad. Thamud, Djadis etc.*) tum ab Ismaelitis supervenientibus distinguuntur; hoc nomen idem esse putatur quod Katanitarum apud *Ptol.* VI. 7, 20-23 et pagi cuiusdam *Qachtan* prope *Nedjran* in aquilonari parte regionis *Yemen* (*Knobel, Völkertafel* p. 184. 185). Ex nominibus istorum tredecim filiorum aliqua haud explicari possunt; ex reliquis tamen clare perspicitur tribus has Iectanidarum Arabiam meridionalem incolumes et reapse fines obtinuisse, qui *Gen.* 10, 30 describuntur: Et facta est habitatio eorum de *Mesa* pergentibus usque Sephar (סֵפֶר) montem orientalem.

F. de Hummelauer, ad h. l. fines Iectanidarum his verbis determinat: «Messa est eadem quae v. 23 Mes audiebat, Messene ad ora Euphratis et Tigris; ibi Iectanidae Aramaeos contingebant. Inde protendebantur usque Sephar. Suggerunt urbem regiam Homeritarum et Sabacorum Σάπωρος (*Ptol.* VI. 7, 23. 41; *Plin.* VI. 26 [VI. 23, 104]); erat et alia urbs Sephar haud procul litora, ad orientem pagi Hadramaut. Verum adverte nihil in textu urbem demonstrare neque Messa urbs erat sed pagus; agitur de monte. Namvero est etiamnum mons Zabura in ipso pago Hadramaut. Quem si h. l. intellegi defendas, sequetur v. 26-30 scriptos primum esse, quo tempore

Iectanidae de *Babylonia* descendentes in medio pago, qui nunc Hadramaut audit, substituerent needum in extremitum Arabiae occidentalem angulum penetrassent, quem tum profecto Cushitae v. 7 dicendi sunt obtinuisse. Potuit tamen et aliis esse mons Saphar. Cf. *Knobel*. Quamdiu vero, quis mons intellegatur, non accurate scimus, neque ubi singulae tum tribus incoluerint accurate detinire possumus, licet pagos, quibus nunc tandem earum nomina adhaerent, demonstrare valeamus. Porro vocatur ille mons *mons orientis* מִזְרָח, quo nomine universim designari consuevit regio, quam oblinient nomades aramaei et arabes ». — De singulis tribubus Iectanidarum: Elmodad, Saleph, Asarmoth, Iare, Adoram, Uzal, Decla, Ebal, Abimael, Saba, Ophir, Ilevila, Iobab, vide s. vv.

IECTEHEL (אִקְתַּעַל, i. e. a Deo subactum vel forte bravium Dei vel protectio Dei; Ἰεθοζήλ) est nomen, quod Amasias rex Iuda imposuit urbi Edomitarum Petra seu Sela vi armorum captae (4 *Reg.* 14, 7), ut dominacionem suam symbolice significaret. Loco parallelo 2 *Par.* 23, 12 insuper discimus decem millia Idumaeorum praecipitos fuisse de summo alienius petrae praeruptae, quae in vicinia urbis Petra quaerenda esse putatur. Plura de isto bello edomitico vide s. v. *AMASIAS* 1 et de urbe s. v. *PETRA*.

IECTHEL (אִקְתַּלָּה, Ἰεζηθελή, apud *Swete B. Iazzhereth*, A. Ἰεγθαζή), urbs tribus Iuda in secunda provincia Sephelae (Ios. 15, 38). Situs ignoratur.

IEDAIA v. IDAIA 1 et 4.

IEDALA (אִדָּלָה, in aliquibus mss. יְרָאָלָה; Ἰεράλη, A. Ἰεδηλά, Peshitta: Arala, Vulg. etiam Jerala), urbs Zabulon (Ios. 19, 13). Apud Talmudicos vocatur *Hiriye* (cf. *Neubauer*). Situs ab aliis aliter determinatur: vel *Khirbet Kire* ad meridiem collis *Tell Qaimân* seu fecnam (*Schwarz, Neubauer*) vel multo probabilius *Djeida* circa 3 km a *Beit Lahm* seu Bethlehem zabulonifica meridiem versus (*Van de Velde, Guérin, Zanecchia* qui scribit *Djelda*), vel ruina *el-Huwarâ*

inter *Beit Lahm* et *Djeida* (*Survey of West. Pal.*, G. A. Smith, Buhl).

Cf. *Kennikott*, *Vet. Test.* I, p. 470; *I. B. de Rossi*, *Var. Lect. Vet. Test.* II, p. 94; *Vercellone*, *Var. Lect. Vulg. lat.* II, p. 59; *Neubauer*, *Géogr. du Talmud* p. 189; *I. Schwarz*, *Das heilige Land* 1852 p. 137; *Van de Velde*, *Mémoir* 1858 p. 322; *Guérin*, *Galilee* I, 392; *D. Zanecchia*, *La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II, 677; *Survey of West. Pal.* Mem. I, 288; *G. A. Smith*, *Hist. Geogr. of the Holy Land*, Plate I, VI; *Buhl*, *Alt. Pal.* 1896 p. 215.

IEDDEL v. GEDDEL 2.

IEDDO (יְהֹדָה, יְהֹדָה) Gadita filius Buz (1 Par. 5,14).

IEDDOA (יְהֹדָה; יְהֹדָה, יְהֹדָה), filius Jonathau seu Iobanan pontificis eiusque in pontificatu successor (Neh. 12,11, 22), ad quem usque series pontificum Veteris Test. apud Neh. 12,10, 11 perducitur incipiendo a Josue aequali Zorobabelis. Erat Ieddoa aequalis Alexandri Magni, cui Ierusalem ingressuero obviam ivisse fertur (v. **ALEXANDER** 4); mortuus est eodem fere tempore quo Alexander; eius filius erat Onias I. pontifex, eius frater autem ille sacerdos Manasses, qui ob connubium cum filia Sanaballetis satrapae ab Hierosolymitanis fugatus ad Samaritanos transit et templum in monte Garizim iuvante Sanaballe exstruxit (*Flav. Ios. Ant.* XI, 7,2; 8,2. 5, 7). — Difficultas movetur, quonodo Nehemias auctor libri sacri pontificem tempore Alexandri M. Ilorentem novisse potuerit. Iam respondit *Corn. a Lquide* (in h. I.) aut vv. 11 et 22 non esse scriptos a Nehemias, sed post eius mortem libro insertos a synagoga vel ab aliquo hagiographo ad ostendendam continuam pontificum successionem usque ad Alexandrum M., a cuius gestis incipiunt libri Machabaeorum aut Nehemiam vidisse Ieddoa puerum, sed non pontificem. Utrumque responsum probabilitate non caret; prins tamen a plerisque modernis catholicis interpretibus merito praefertur; cf. *Cornely*, *Introd.* II, num. 121.

IEDDU (יֵהּוּדָה, Qeri יֵהּוּדָה, יְהֹדָה), unus de filiis Nebo, qui uxores alienigenas

dimittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10, 43).

IEDDUA (יֵהּוּדָה, יְהֹדָה, A. יְהֹדָה), unus ex principibus populi, qui simul cum Nehemia foedus renovatum signarunt (Neh. 10,21[22]). Idem nomen hebr. gerit IEDDOA.

IEDEBOS (שִׁבְעָה, יְהֹדָה), unus de stirpe Etam in genealogia Iuda (1 Par. 4,3); v. ETAM 3.

IEDEI v. IDAIA 4.

IEDIEL (יְהֹדִיאֵל, יְהֹדִיאֵל), vir fortissimus et potens ex principibus cognationum Manasse trans Iordanem (1 Par. 5,24).

IEDIHEL (יְהֹדִיחֵל). 1. Filius Samri in catalogo heroum davidicorum 1 Par. 11,45 (LXX Ιεδίηλ), fortasse idem est ac 2. Iedihel (LXX Ποδιήλ), unus ex principibus millium in Manasse, qui ante pugnam ad montem Gelboe Davidi se iunxerunt, cum ab Aphec in Siceleg rediret (1 Par. 12,20). — Alios viros eiusdem nominis hebr. vide s. v. **IAKIEL**, **IAKIEL**.

IEDLAPH (יְהֹלָף, יְהֹלָף), filius septimus Nachor ex Melcha (Gen. 22,22).

IEGAAL (יְהֹאָל, יְהֹאָל), filius Semeia ex regia domo Iuda (1 Par. 3,22). Idem nomen hebr. gerunt **IGAL** et **IGAAL**.

IEGBAA (יְהֹבָבָה; Jud. 8,11 : יְהֹבָבָה), urbs transiordanica a filii Gad reaeditata (Num. 32,35; LXX οὐαὶ Ὑψόστρων ἀβάστρων); eiusdem urbis mentio fit in actis Gedonis contra Zebee et Salmana Madianitarum reges (Jud. 8,11). His satisfacit *Khirbet Djubehat* 12 km a Rabbat Ammon inter septentrionem et occidentem (Riess); noimen *Djubehat* in forma plurali est collectivum pro tribus ruinis urbi antiquae correspondentibus.

Cf. Riess, *Bibel-Atlas* ed. 3 p. 17; *Survey of East. Pal.* Mem. I, 411; Oliphant, *The land of Gil-ead* 1880 p. 232; G. A. Smith, *Hist. Geogr. of the Holy Land* p. 585 et Plate I; D. Zanecchia, *La Palestine d'aujourd'hui* 1899 II, 87.

IEGEDELIAS (יְהָנָן, Γοδολίας), pater Hanan prophetae tempore Ieremiae (Ier. 33,4); v. HANAN 10.

IEHEDEIA (יְהֵדִיא, Ιεδεία), levita de filiis Subael tempore Davidis, Gersonita (1 Par. 24,20). Idem nomen hebr. gerit IADIAS.

IEHEZIEL (יְהֵזְצַיָּאֵל, Ιεζέλ, Ιεζέλ), Beniaminita, qui Davidi in Sieleg se adiunxit (1 Par. 12,4). Idem nomen hebr. gerunt IAZIEL et IAHAZIEL et EZECHIEL (Esdr. 8,3).

IEHIAS (יְהֵיָּה, Ιεΐα), ianitor arcae in Ierusalem una cum Obededom (1 Par. 15,24).

IEHIEL (יְהֵיָּה; Ιωήλ, Ιεήλ, Ιεζήλ, Ελεάζηλ, Ιεζήλ). 1. Princeps in tribu Ruben de filiis Ioei (1 Par. 5,7).

2. Possessor Gabaon et princeps in tribu Beniamin (1 Par. 9,33; *Kethib* יְהֵיָּה); v. ABIEL 1 et ABIGABAON.

3. Filius Hotham Arorites (1 Par. 11, 44; *Kethib* יְהֵיָּה) i. e. de Aroer tribus Iuda, ut videtur.

4. Levita, ianitor et cantor tempore Davidis (1 Par. 15,18. 21; 16,3).

5. Levita ex genere Asaph inter maiores Iahziel tempore Iosaphat prophetantis (2 Par. 20,14).

6. Scriba qui cum Maasia doctore numerabat exercitum Oziae regis Iuda (2 Par. 26,11; *Kethib* יְהֵיָּה).

7. Levita tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,13; *Kethib* יְהֵיָּה; Vulgata Iahiel).

8. Unus ex principibus levitarum tempore Iosiae regis (2 Par. 35,9).

9. Unus de principibus familiarium, qui cum Esdra Babylone redierunt; erat de filiis Adoniam (Esdr. 8,13; *Kethib* יְהֵיָּה).

10. Unus de filiis Nebo, qui Esdra iubente uxores alienigenas dimiserunt (Esdr. 10,43).

11. Idem nomen duorum vel trium virorum legitur Esdr. 10,2. 21. 26 in Vulgata, sed hebr. יְהֵיָּה.

IEHIELI v. IAHIEL 2.

IEHOVA v. DEUS.

IEHU (יְהָוָה, Ιεώ Ιησού).

1. Decimus rex Israel, conditor dynastiae quintae eiusdem regni, filius Iosaphat filii Namsi (4 Reg. 9,2. 14). Eius gesta narrata erant in desperdito libro verborum dierum regum Israel (4 Reg. 10,34). Iam regnante Achab inter comites regios eminebat (4 Reg. 9, 23; cf. 9,20) et in sermone Domini, qui Eliae in monte Horeb factus est, rex Israel futurus praenuntiatur (3 Reg. 19,16. 17). Ioram, filius Achab et rex Israel post Ochoziam fratrem suum, cum in bello contra Syros apud Ramoth Galaad vulneratus esset, constituit Iehu ducem exercitus sui, dum ipse in Iezrahel revertit, ut curaretur. Tum Eliseus vaticinii Eliae memor per unum de filiis prophetarum Iehu in castris commemorantem regem unxit eique mandavit, ut dominum Achab deleret. Mandato obtemperans Iehu Ioram regem Israel una cum Ochozia rege Iuda in Iezrahel interfecit, corpus Iezabel in agro Iezrahel canibus proiecit et universam domum Achab delevit. Insuper omnes sacerdotes Baal insidiose ad holocausta facienda convocatos occidi et statuam Baal comburi iussit, aedem Baal destruxit eiusque situm latriniis et cloacis destinavit. Samariam urbem regiam elegit et 28 annos regnavit. Verumtamen a peccatis Ierooboam non recessit et vitulos aureos in Bethel et Dan non dereliquit. Laudatur quidem a Domino ob fidelitatem, qua divina consilia contra dominum Achab executus est et filiis eius usque ad quartam generationem thronus Israel promittitur. Sed in poena idolatriae Dominus Israelitas Hazaeli regi Syriae tradidit percutiendos, qui regno Israel totam regionem Galaad usque ad Arnonem eripuit. Cf. 4 Reg. 9,1 ss.; 10,1 ss.; 12,1; 13,4; 14,8; 15, 12; 2 Par. 22,7. 8; 23,17.

In inscriptionibus cuneiformibus Iehu bis commemoratur nomine Iaua filius Amri, tributum auri et argenti solvens Salmanassar II. regi Assyriae (cf. Schrader, *Vigouroux*).

Ut ex narratione S. Scripturae colligitur, erat Iehu electus a Domino, inopinato ac subito ad regiam dignitatem evectus, magno impetu incedens (4 Reg. 9,20), in agendo praeceps, tacens, dis-

simulans, importunus. Ex eius regno 28 amorum nihil mentione dignum effertur, praeterquam quod dominum Achab et cultum Baal exterminaverit, idolatriam autem non aboleverit. Quod Osee 1,4 legitur : « visitabo sanguinem Iezrahel super dominum tehu », non est interpretandum de strage illa in dominum Achab edita, sed de caedibus, instorum oppressionibus, iniustitiis, quas cum idolatria plerunque sociari libri saeculi passim probant.

Cf. Knabenbauer ad Os. 1,4; Schrader-Whitehouse, Cuneif. Inscript. and Old Test. 1 p. 199 s.; Vigouroux, La Bible et les découv. mod. ed. 6 III. 481-485.

2. Filius Ilanani, propheta, qui contra Baasa regem Israel prophetavit (3 Reg. 16,1, 7) et triginta fere annis postea Iosaphat regem Iuda reprehendit propter foedus cum Achab initum (2 Par. 19,2, 3). Idem regi Iosaphat superest eius regni historiam conscripsit (2 Par. 20, 34). Enim non a Baasa occisum esse, ut Vulgata 3 Reg. 16,7 habet, diximus s. v. BAASA.

3. Unus ex posteris Hesron de stirpe Iuda; enumeratur sextus inter illos tredecim, qui ab Oholai filia Sesan descendunt, quae teraa Aegyptio, servo Sesan, nupserat (1 Par. 2,38).

4. Unus ex tredecim principibus cognationum Simeon, qui in diebus Ezechiae regis Iuda pascua terrae Gador occuparunt (1 Par. 4,35); erat filius Iosabiae filii Saraiæ tilli Asiel.

5. Beniaminita de Anatholi urbe oriundus, qui David in Sicceleg fugilive se adiunxit (1 Par. 12,3; Ιηούλ).

IEHUEL (יְהוּעֵל, Επειθά), princeps filiorum Zara ex posteris Iuda post captivitatem (1 Par. 9,6).

IEHUS (יְהוּעָס, Ιεούσ, Ιαούς, Ιάζ).

1. Filius Esau ex Oolibama genitus in terra Chanaan (Gen. 36,3. 14. 48; 1 Par. 1,35; Kethib saepius יְהוּעָס).

2. Filius Balan ex tribu Beniamini, bellator fortissimus et numerosae cognationis princeps (1 Par. 7,10).

3. Filius Esec ex posteris Saul (1 Par. 8,39).

4. Filius Roboam regis Iuda ex Abihail (2 Par. 11,19 et vide ABIHAIL 4).

5. Iehus (יְהוּס, Ιερούς), Beniaminita filius Saharaim de Hodes uxore genitus in terra Moab (1 Par. 8,40).

Idem nomen hebr. gerit laus (videt s. v.).

IEIUNIUM. In lege mosaica unus ieunii dies per annum erat praescriptus : decimo die mensis septimi, dies expiationum erit celeberrimus et vocabitur sanctus; *affligetisque animas vestras* in eo (affligere animam hebr. i. e. ieunare; Lev. 23,27; cf. 16,29; Num. 29,7). Eius dieci et ieunii quoque mentio habetur Act. 27,9 : iam non erat tuta navigatio, eo quod et ieunium iam praeterisset. Ad illud ieunium (a vespera usque ad vesperam, uti consuetudinis erat) eliam advenae qui peregrinabantur i. e. habitabant in terra obligabantur (Lev. 16,29). Praeterea in lege dictum est posse fieri volum quo quis se ad ieunium adstringat; uxor famen id solum uovere potest marito consentiente (cf. Num. 30,14-16). Insuper ieunium saepe celebrabatur et propter calamites publicas et propter luctum et infortunia privata. Ita iam Iud. 20,26 legimus : (clade accepta) filii Israel venerunt in dominum Dei et sedentes flebant coram Domino ieunaveruntque die illo usque ad vesperam. Et Saul adiuravit populum : maledictus vir qui comedet panem ad vesperam, donec uincatur de inimicis meis (1 Reg. 14,24); Iosaphat quoque, cum Moabitæ et Ammonitæ et Syri contra eum bellum movebant, « totum se contulit ad rogandum dominum et praedicavit ieunium universo Iuda » (2 Par. 20,3); in anno quinto loakim mense nono praedicaverunt ieunium (ter. 36,9). Esdras praedicavit ieunium, ut iter tutum in patriam consequerentur (Esdr. 8,21); in bellis quoque machabaeis ieunabatur ad opem divinam implorandam (cf. 1 Mach. 3,47; 2 Mach. 13,12). Praeter publica populi ieunia reperiuntur ieunia singulis urbibus imposita; habitatores tabes Galaad propter mortem Saul ieunaverunt septem diebus (1 Reg. 31,13); propter blasphemiam in Deum et regem, cuius Naboth falso accusabatur, seniores praedicaverunt ieunium (3 Reg. 21,12).

ieiunabant ad communem calamitatem avertendam Iudith, Esther.

Frequenter mentio fit ieiunii ob luctum privatum vel ad opem divinam implorandam, ut calamitas avertatur; nam « bona est oratio cum ieiunio » (Tob. 12,8); ita David ieiunavit ieiunio ad vitam parvuli a Deo obtinendam (2 Reg. 12,16); Achab audilis comminationibus ieiunavit et dormivit in sacco (3 Reg. 21,27); ieiunatur in luctu; cf. 1 Reg. 4,7; 20,34; 2 Reg. 4,12; Ps. 34,13; 108,24; Bar. 4,5; Dan. 9,3; Ies. 1,14; Ion. 3,5. Post exsilium statuta erant ieiunia ad quosdam dies nefastos et calamitosos recolendos, mense quarto die 9. ad recotendam urbis expugnationem (Ier. 52,6), mense quinto die 40. ob urbis templique destructionem (Ier. 52,12); mense septimo ob occasionem Godoliae (Ier. 41,2); mense decimo die 10., quo obsidio Ierusalem coepit (Ier. 52,4); de hisce diebus sermo est Zach. 7,3. 5 et 8,19. — Qua autem mente ieiunandum sit, ut ieiunium sit Deo acceptum, docetur apud Isaiam 58,3 ss.; qui ieiunant animis in malo obfirmatis neque a peccato recedere volunt, de iis valet illud: cum ieiunaveritis, non exaudiam (Ier. 14,12).

Pharisaeos ieiunasse eorumque discipulos, uti etiam discipulos Baptistarum, discimus ex evangelio (Matth. 9,14; Marc. 2,18; Luc. 5,33; 18,12: ieiuno bis in hebdomada, dicit pharisaeus); verum quale fuerit pharisaicum ieiunium, scil. ad laudem pietatis captandam, docet Christus: exterminant facies suas, ut appareant hominibus ieiunantes (Matth. 6,16). Ut Moyses per 40 dies ieiunavit (Ex. 34,28; Deut. 9,9), ita Christus quoque (Matth. 4,2). Suos quidem discipulos, dum apud ipsum erant, non coegerit ieiunare; at simul praedixit (et consequenter id voluit): venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus et tunc ieiunabunt (Matth. 9,13). Proin rationem ieiunii suorum unam hanc assignat luctum et tristitiam de absentia Sponsi, desiderium ad eum pervenirendi. Et quomodo suos velit ieiunare, indicat dicens: tu autem cum ieiunas, unge caput tuum et faciem lava, ne videaris hominibus ieiunans, sed Patri tuo qui videt in

abscondito et Pater tuus reddet tibi Matth. 6,17. 18. Immo Christus loquitur de genere daemoniorum, quod « non eiicitur nisi per orationem et ieiunium » (Matth. 17,20). Unde satis constat Iesum voluisse ut ieiunium et magni aestiment et revera hoc quoque abnegationis genus exerceant. Quare videmus ab incunabulis rei christianae ieiunium esse adhibitum; ita legitur Act. 13,2. 3: ministrantibus autem illis Domino et ieiunantibus dixit illis Spiritus sanctus: segregate milii Saulum et Barnabam in opus ad quod assumpsi eos; tunc ieiunantes et orantes imponentesque eis manus dimiserunt illos. Eodem modo Act. 14,22 constituuntur presbyteri cum oratione et ieiunationibus. Et Paulus apostolus commendat ieiunium: exhibeamus nosmetipsos ut Dei ministros in multa patientia... in ieiuniis (2 Cor. 6,3) et quod commendavit, ipse opere adimplavit; nam « in ieiuniis multis » munus suum apostolicum exercuit (2 Cor. 11, 27).

1. KNABENBAUER.

IEMAI (יְמָאִי, Eluzāy), quartus inter filios Thiola filii Issachar, qui erant principes per domos cognitionum suarum (1 Par. 7,2).

IEMINEUS, IEMINI v. BENIAMINITA.

IEMINI terra (1 Reg. 9,4) est territorium tribus Beniamini vel aliqua eius pars.

IEMLA (יְמָלָה; יְמָלָה, יְמָלָה, יְמָלָה), pater Michaeae prophetae cuiusdam in diebus Achab et Iosaphat (3 Reg. 22,8. 9; 2 Par. 18,7. 8).

IMLECH (יְמָלֶךְ, Yemaléch), unus ex tredecim principibus cognitionum Simeon, qui tempore Ezechiae regis passua terrae Gador occuparunt (1 Par. 4,34).

IEMNA (יְמָנָה, Yemáná, Izpály). **1.** Filius primogenitus Aser, progenitor Iemnitarum (Gen. 46,17 Vulgata Iamne; Num. 26,44; 1 Par. 7,30).

2. Pater Core levitae et ianitoris tempore Ezechiae regis (2 Par. 31,14).

3. Filius Helem de stirpe Aser, unus ex principibus cognationum (1 Par. 7, 33; sed hebr. עֵשָׂעֵד, LXX Ἰερεύς).

IEMNAA (יְמָנָא) Judith 2,28 graece v. IAMNIA.

IEPHDAIA (יְהִדָּיָה, יְהִדָּתָה), filius Sesec, unus ex principibus cognationum Benjamin, qui Hierosolymis habitabant (1 Par. 8,23).

IEPHLAT (יְפָלָת), filius Heber ex posteris Aser (1 Par. 7,32, 33).

IEPHLETI (יְפָלֶתִי) i. e. Iaphletita; Ἀππαλίρη, Λαοῦ Ιεράλιτη. Terminus Iephleti seu relictus Iephletita erat in confinibus Ephraim et Beniamini prope Bethoron inferiorem (Jos. 16,3). Quisnam ille Iephletita fuerit, dici nequit. Duo commemorantur viri, quorum nomina similitudinem cum patronymico Iephleti prae se ferunt: Iephlat filius Heber ex posteris Aser (1 Par. 7,32, 33 et Phalti filius Raphu de tribu Beniamini, unus ex duodecim exploratoribus terrae promissae Num. 13,10[9]. De priore vix cogitari potest, cum Aser longe distet a confinibus Ephraim et Beniamini. Utrum alter nomen suum indiderit stirpi cuidam regionem prope Bethoron incolenti, dubium relinquitur.

IEPHONE (יְפָנוֹן). **1.** Pater Caleb exploratoris de stirpe Genez (v. CALEB 1); LXX Ιερόνυμος.

2. Filius Iether principis cognationis aseritiae (1 Par. 7,38; LXX Ιεράλιτη); cf. IETHER 3.

IEPHTAHEL, IEPHTHAEL vallis (יְפָתָהֵל) i. e. vallis quam Deus aperit; Jos. 19,14 Γαρέχαλη, 19,27 Τζατζάζ Φθαλή; Α Γαλ Ιεράλιτη in confinibus Zabulon et Aser (Jos. 19,14, 27). Ad hanc vallem cum aliqua probabilitate referunt lotapata mbs a Flavio Iosepho immuta et a Vespasiano expugnata (Bell. Iud. II. 20,6; III. 6,1; 7,3 s.; Vita 37), quae apud rabbinos vocatur Gophatata, Gopaphita, Paphita 3 mil. pass. a Tzippori distans (Relandus, Pal. p. 816 et 923), hodie autem ruina Khirbet Djefat 2¹/₂ horas a Sepphorii aquilonem versus in colle posita; Iephthahel igitur erit vel

vallis a Djefat in planitiem Zabulon (Asochis, el-Battauf) desinens vel forte Wadi 'Abellin ad occidentem eiusdem planitiae.

Magis aquilonem versus eandem vallem quaerendam esse censet F. de Hummelauer (ad Jos. 19,14, 27) scil. inter Galilaeam inferiorem, quae collibus impletur, et superiorum, quae altior est. Dividit eni Galilaeam inferiorem a superiore continua illa ab oriente ad occidentem vallis, cuius clavis veluti est Rama Galilaeae. Ubi natura ipsa definit limitem Galilaeae inferioris et superioris, ibi erat terminus septentrionalis Zabulon; Galilaea superior pertinebat ad Aser et Nephthali.

De Khirbet Djefat cf. Ritter, Erdkunde XVI. 767, 768; Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft III. 1849, 51, 52; Robinson, Neuere bibl. Forsch. p. 136 ss.; Guérin, Galilée I. 476 ss.; Survey of West. Pal. Mem. I. 311 s.; Neubauer, Géogr. du Talmud p. 203; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 223.

IEPHTE, IEPHTHE (יְפָתֵח, Ιεράλιτη) Galaadites, patre Galaad (v. GALAAD 2), matre meretrice natus, a patris tiliis legitimo toro natis spretus ideoque e domo paterna profugus, collecta vagorum hominum manu brevi fortitudinis fama inclauruit (Jud. 11). Contra Ammonitas Hebraeos opprimentes princeps electus, exercitu e transjordanie collecto, antequam ad proelium egredetur, votum votit Deo se eam personam, quae post partam victoriam revertenti e domo obviam prima esset ocurrura, holocausto esse immolaturum. Victori prima occurrit filia, unica proles, quam ipse infando sacrificio post tres menses immolavit. Hoc planis verbis textus narrat; ita eundem intellexerunt versiones, Patres, interpretes catholici vix non omnes. Tamen, praeter protestantes nonnullos, catholici etiam interpretes aliqui, miserati innocentis virginis sortem et horrore acti sacrificii humani, sensum obvium deseruerunt: Lyranus, Arias Mont., Vatabl., Mariana, Estius, L. Reiske (Beiträge zur Erklärung des A. T. I. 470 ss., Münster 1831), G. Schœnen (Theol. Quartalschrift, Tübingen II. 1869 p. 531 ss.), F. Kaulen (Commenta-

tio de rebus Iephetae, Bonnae 1895). « Holocaustum » hi auctores latiore aliquo sensu accipiunt, virginem aut sanctuarium pontificis famulatum adscribunt, aut in aliquam virginum societatem et quasi coenobium relegant. Porro Ephraimitae, uti in Gedeonem quondam Manasseum, ita in Iephthen conquensi sunt se ad pugnam non esse vocatos, sibi, qui principatum domus Joseph vindicarent, primas victoriae et praedae partes esse praereptas. Ephraimitae proelio fusi et, qui vada Jordanis traicere conarentur, dialecto agniti interempti sunt (Iud. 12, 1-6). Iudicis officio Iephthe trans Iordanem functus est sexennio (Iud. 12,7). Cf. 1 Reg. 12,11; Hebr. 11,32.

IEPHTHA (יְפָתָח), B omitt., A יְפָתָח, urbs tribus Iuda, in tercia provincia Sephelae (Ios. 15,43). Est ignota.

IERAA (יְרָאָה), servus aegyptiacus Sesan Ierameelitae, maritus Oholai filiae Sesan, pater Ethei, progenitor numerosae stirpis (1 Par. 2,34); inter eius posteros aliqui illustriores viri recensentur, ut Zabad heros davidicus (cf. 1 Par. 11,41) et Azarias centurio tempore Athaliae reginae, qui 2 Par. 23,1 filius Obed vocatur.

IERALA v. IEDALA.

IERAMEEL (יְרָאֵם), i.e. Deus amat; יְרָאֵם. 1. Primogenitus Hesron filii Phares filii Iuda (1 Par. 2,9). Eius posteri recensentur 2,23-33; incolebant meridianam partem tribus Iuda (1 Reg. 27,10); eorum urbibus David in Siceleg reversus dona misit de praeda ab Amalécitis reportata (1 Reg. 30,29).

2. Levita tempore David, filius Cis filii Moholi de stirpe Merari (1 Par. 24, 29; cf. 23,21).

IERCAAM (כִּרְקָעָם, יְרָקָעָם) vel est nomen viri ex posteris Caleb filii Hesron vel, ut Jarchi statuit, nomen oppidi, cuius pater (possessor, dominus) erat Raham (1 Par. 2,44); si hoc alterum obtinet, quaerendum erit prope Hebron (cf. 2,43).

IEREMIAS (יְרֵמִיאָה, יְרֵמִיאָהוּ) i. e. Jahwe deiicit vel excelsus est Jahwe vel

Iahwe constituit, elevat; cf. *Knabenbauer*, Comment. in Ier. p. 3; LXX Ἱερεμίας, Ἱερεμίας. 1. Ieremias de Lobna tribus Iuda, pater Amitai uxoris Iosiae regis Iuda (4 Reg. 23,31; 24,18; Ier. 32,4).

2.3.4. Tres bellatores, qui David in Siceleg fugitivo se iunxerunt, quorum primus erat Beniaminita (1 Par. 12,4), duo alii Gaditae (1 Par. 12,10-13).

5. Princeps in dimidia tribu Manasse transiordanica (1 Par. 5,24).

6. Princeps familiae sacerdotalis, a quo tota familia nomen accepit (Neh. 10,2; 12,1, 12).

7. Unus ex principibus Iuda tempore Nehemiae (Neh. 12,33[34]).

8. Pater Iezoniae principis Rechabitarum tempore Ieremiae prophetae (ter. 35,3).

9. Ieremias propheta, filius Helciae de sacerdotibus qui fuerunt in Anatboth in terra Benjamin (Ier. 1,1); pater eius Heleias alias censeri debet ac Heleias pontifex (4 Reg. 22,8); pontifices enim in urbe Ierusalem habitabant. Ieremias admodum iuvenis anno tertio decimo Iosiae regis Iuda ad munus propheticum a Deo vocatus est. Ad Dei vocantis vocem haesitavit et munus declinare tentavit. Neque id mirum est; nam idolatria et vitia ei coniuncta sub Manasse et Amon altissimas egerant radices, Iosias rex quidem anno duodecimo regni sui mundavit Iudam et Ierusalem ab excelso et simulacris (2 Par. 34,3); at haec externa idolorum destructio nequaquam animos hominum moresque mutavit. Quare iuvenem trepidasse, cum bellum inferre inberetur vitiis longe lateque grassantibus, facile intellegitur. Verum divina promissione auxiliū superni accepta statim obsecutus est Deo vocanti. Uti temporum conditione requirebatur, constituitur « ut evellas et destruas et disperdas et dissipes et aedifices et plantes » (1,10); vitia erant impugnanda, urbis templique ruina annunlianda, regni casus praedicendus simul cum servitute populi sub imperio Chaldaeorum; sed ex ipsis ruinis Deum pro sua fidelitate novum longeque meliorem rerum statum, regnum scil. messianum, demum esse suscitaturum, uti prophetae ante Iere-

miam iam praedixerant, ita ipse quoque eximiis oraculis est prosecutus (cap. 30 ss.).

Munere propheticō functus est regibus Iosia, Ioachaz, Joakim, Joachin (Iechonia), Sedecia et aliquo tempore post urbem destruētam etiam in Aegypto. Intrepide ac fortiter vilia omnium ordinum reprehendit, uti ei dictum erat a domino : ego dedi te in civitatem munitam et in columnam ferream et in murum aereum super omnem terram regibus Iuda, principibus eius et sacerdotibus et populo terraे (1,18; cf. 6,27). Regem Joachaz iam non esse reversum ex Aegypto quo eum Nechao rex Aegypti abduxerat praedicit (22,11.12; cf. 4 Reg. 23,34); in Joakim rege reprehendit avaritiam, pomparam, iniustitiam, oppressionem eique mortem ignominiosam praedicit (22,14-19); in initio eius regni, cum destructionem templi urbisque praedixisset, sacerdotes et pseudoprophetae eum ad principes adduxerunt mortem eius postulantes (26,6 ss.). Affirmat propheta se missum a Deo; monet ne sanguinem fundant innocentem; doceat si mores emendati fuerint Dominum non executurum esse malum quod minatus sit; unde principes eum a furore sacerdotum et pseudoprophatarum tueruntur. Anno quarlo regni Joakim vaticinatur annos septuaginta dominacionis Chaldaeorum, cui Iudei se debeant subiungere Deo iubente quia non reversi sint a sua via mala. Qua annuntiatione cui firmiter deinceps insistebat varias gravesque sibi creavat molestias, cum in aula regia essent multi qui forfiter contra Chaldaeos pugnandum esse existimabant, ideoque prophetam ut hominem reipublicae maxime noxiū et proditorē odio habebant et prosequerantur. Eodem anno Ieremias clausus in carcere iussus est a Domino scribere in voluntine omnia oracula consue sibi communicata; vocavit Baruch eique sermones Domini dictavit quos Baruch in templo publice legit. Anno sequenti, quinto anno Joakim, mense nono die ieiuniū iterum legit Baruch ex illo libro in templo. Quod cum regi esset nuntiatum, ipse iussit librum afferri et sibi legi; sed pagellas leetas rex scalpello scidit et

combussit et preecepit, ut Ieremias et Baruch comprehendenterentur. Eos tamen Dominus protexit ne reperirentur. Ieremias autem iussu Domini sermones iterum dictavit additis minis contra Joakim (36,1-32).

Uti cives Ierosolymitanos et populum ad sollemitates confluentem verbis et lectione sermonum quos antea iam habuerat emendare studebat, ita exsilibus quoque consultuit. Nam postquam Iechonias abductus est Babylonem, misit epistulam ad exsules qua eos monet ne falsis pseudoprophatarum promissis fidem adhibeant (29,1 ss.). Contra vanam eiusmodi spem fore ut dominacione Chaldaeorum mox extincta ingum eorum non sit subeundum, prophetae domi quoque acriter erat dimicandum. Cum enim Sedecias initio regni foedus concludere tentaret cum Edom, Moab, Ammon, Tyris, Sidoniis, ut essent socii belli contra Babylonios, Ieremias legalis eorum qui venerant in urbem vincula et calenas tradere iubetur, symbola servitutis quam iam non licet effugere (27,2 ss.). Idem pariter asseruit contra Hananiam, qui ausus est vaticinari post duos annos vasa templi iri relatum ex Babylone et Iechoniam quoque et exsiles reversuros et qui simul catenam tulit de collo Ieremiae (symbolum servitutis certae) camque confregit. Quod tamen male cessit pseudoprophetae : hoc anno morieris, adversum enim Dominum locutus es, ei Ieremias denuntiare iubetur.

Sedeciae quoque regi repetito Dei nomine declarat fieri non posse, ut se et urbem liberet a Chaldaeis (34,1 ss.), praedicit frustra sperari auxilium ab Aegyptiis (37,1 ss.). Quibus oraculis principes qui Chaldaeis esse resistendum putabant irati Ieremiam caesum in carcere miserunt, in quo multis diebus detinebatur. Durante obsidione Sedecias clam eum consuluit, qua occasione Ieremias iterum ei aperle tamquam Dei sermonem indicat : in manus regis Babylonis traditis, eique denuo fraudem pseudoprophatarum in memoria revocat : ubi sunt prophetae vestri qui prophetabant vobis et dicebant : non veniet rex Babylonis super

vos et super terram hanc? Quam durum carcerem sustinuerit, palet eo quod simul regem obsecrat, ne remittatur in carcere, cum ibi moriendum sibi esset. Permittit ei rex manere in atrio custodie, ubi scil. milites in palatio regio custodias agebant. Verum cum non desisteret mortem praedicere iis qui resisterent Chaldaeis, principes a rege postularunt ut occideretur. Sedecias respondet: ecce in manibus vestris est; Ieremias proiicitur in cisternam, ibique coeno immersus periret, nisi Abde-melech Aethiops annuente rege eum eruisset (38,4 ss.).

Quod Ieremias toties regi et populo praedixerat et quod eodem teste avertere potuissent si verbis Domini obsequentes emendassent mores (21,1 ss.; 22,1 ss.), tandem undecimo anno regni Sedeciae evenit; urbs a Chaldaeis capta et combusta est. Ieremias cum ceteris captivis vincitus catenis adducitur in Rama; sed statim a Nabuzardan duece libertati redditur eique permittitur ut eligat quod sibi placuerit. Praeceperat enim Nabuchodonosor, ut Nabuzardan ponerer oculos suos super eum eique faceret quod voluisse. A transfiguis enim et ab ipso Sedecia certe audierat rex, dum in culpam principum et Sedeciae inquireret, quale consilium Ieremias constanter dedisset; unde eum tanquam amicum Chaldaeorum haberi voluit. Ieremias eligit manere in Iudea et se confert ad Godoliam qui a Chaldaeis praepositus erat regioni. Quo occiso Iudei metu Chaldaeorum in Aegyptum fugere statuunt invito Ieremias qui iis in sermone Domini mala annuntiat fugientibus in Aegyptum. Illi autem contumaces se conferunt in Aegyptum secumque duxerunt quoque Ieremiam et Baruch. Ibi quoque propheta testis est idolatriae popularium quam frustra cohibere conatur (42-44). Ubi et quomodo mortem obierit non constat. Eum lapidatum esse a Iudeis, quia illis et terrae Aegypti novam cladem praedixisset *Tertullianus* et *S. Hieronymus* tradunt (cf. Scorp. 8; adv. Iovin. 2,37; M. 2,137; 23,330: id factum esse apud Taphnas in Aegypto dicunt *Ps. Epiphanius* et *S. Isidorus hisp.* De vitiis proph. 8; De obitu et vita

Patr. 38; M. 43,400; 83,142; haec et alia v. apud *Cornely*. Introd. II 2 p. 361 ss.).

Quid Ieremias egerit, senserit, sustinuerit, ipse clare exponit in libro suo. Aceriter in vitiis invehitur; magna vi quam ingratus populus sit erga Dei beneficia prosequitur; in una morum emendatione reponi salutem constanter inculcat. Sed cum magno animi dolore advertit animos esse obduratos adeoque ruinam iam non posse averti. Luctum et sortem populi fatalem in se ipso et in modo vivendi exprimere debet: « non accipies uxorem; ne ingrediari domum convivii ut sedeas cum eis et comedas et bibas » (16,2 ss.). Quam graviter munere suo functus sit et praedicaverit in templo, in portis urbis, in domo regia, in atrio custodiae, symbolicis actionibus, epistulis missis, lectione sermonum per Baruch, luculententer ex ipso eius libro eluet. At eum quoque haud semel difficultatem muneris esse expertum et tristitia deiectum pariter proditur (20,7 s. 14 s.); ab ipsis eius civibus insidiae struuntur vitae eius (11,18 ss.), omnibus odio et execrationi esse videtur: vae mihi, mater mea quare me genuisti, virum rixae, virum discordiae in universa terra; omnes maledicunt mihi (13,10); quare factus est dolor mens perpetuus (13,18 etc.)? factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me; factus est mihi sermo Domini in opprobrium (20,8); neque solum verbis, sed verberibus quoque impeditus est: percussit Phas-sus Ieremiam prophetam et misit eum in nervum (20,2). Cum itaque nihil efficieretur emendationis et praedicandi munus tot obseptum esset molestis, quandoque ab eo desistere voluit: « et dixi: non recordabor sermonis Domini neque loquar ultra in nomine illius » (20,9); at Deus moerentem consolatus est et confortavit (12,5 s.; 15,19 s.) neque sermonem Domini cohibere potuit: factus est in corde meo quasi ignis exaestuans claususque in ossibus meis et defeci ferre non sustinens (20,9). Quanta sustinuerit, etiam ab auctore Eecli. memoriae proditur: male tractaverunt illum qui a ventre matris consecratus est propheta (49,9). Ut vivus maximam curam habuit salutis civium,

ita mortuus quoque exhibetur summi-
pere sollicitus pro populo Dei cuique
opem ferens; apparuit enim in visu Iude-
ae qui proelia Domini tempore Macha-
baeorum proeliabatur, Ieremias gloria
mirabilis: hic est fratrum amator et
populi Israel qui multum orat pro po-
pulo et universa sancta civitate; et ipse
extendit dexteram deditque Iudei gla-
dium aureum dicens: accipe sanctum
gladium munus a Deo, in quo deieicies
adversarios populi mei Israel (2 Mach.
15,13, 14). Et quanto in honore habitus
sit temporibus posterioribus etiam col-
ligitur ex epistola Iudeorum hiero-
solymitanorum data ad Iudeos in Aegy-
pto (2 Mach. 2,1-9) et ex opinione
multorum tempore Christi qui lesum
tot miracula patrarent existimabant
esse Ieremiam ex mortuis reducem
(Matth. 16,14). Ad eius quoque gloriam
pertinet quod inter alia praecellara ora-
cula messiana, quibus et Messiam et
bona messiana describit, tempus hoc
messianum iam eo designat nomine
quod ei maxime proprium est et sol-
lemnem, appellatione scilicet foederis novi
(31,31; cf. Hebr. 8,8).

IEREMIEL (יְרֵמַיָּהוּ, Ἱερεμαῖλ), fi-
lius Amelach (sed vide s. v.), a Joakim
rege Iuda iussus Ieremiam prophetam
et Baruch seribam comprehendere (Ier.
36,26).

IERIA (יִרְיָהוּ, Ιερίας) princeps He-
bronitarum tempore Davidis (1 Par. 26,
31); v. HEBRON 1.

IERIAS v. HANANIAS 6.

IERIAU (יִרְיָהוּ: Ἱερίας), levita,
filius Ilebron filii Caath, unus ex prin-
cipibus Hebronitarum (1 Par. 23,19; 24,
23); de textu mendoso 24,23 vide s. v.
HEBTON 1.

IERIBAI (יִרְיָבָי, Ἱερίβαι), filius El-
naem, heros in exercitu Davidis (1 Par.
11,46).

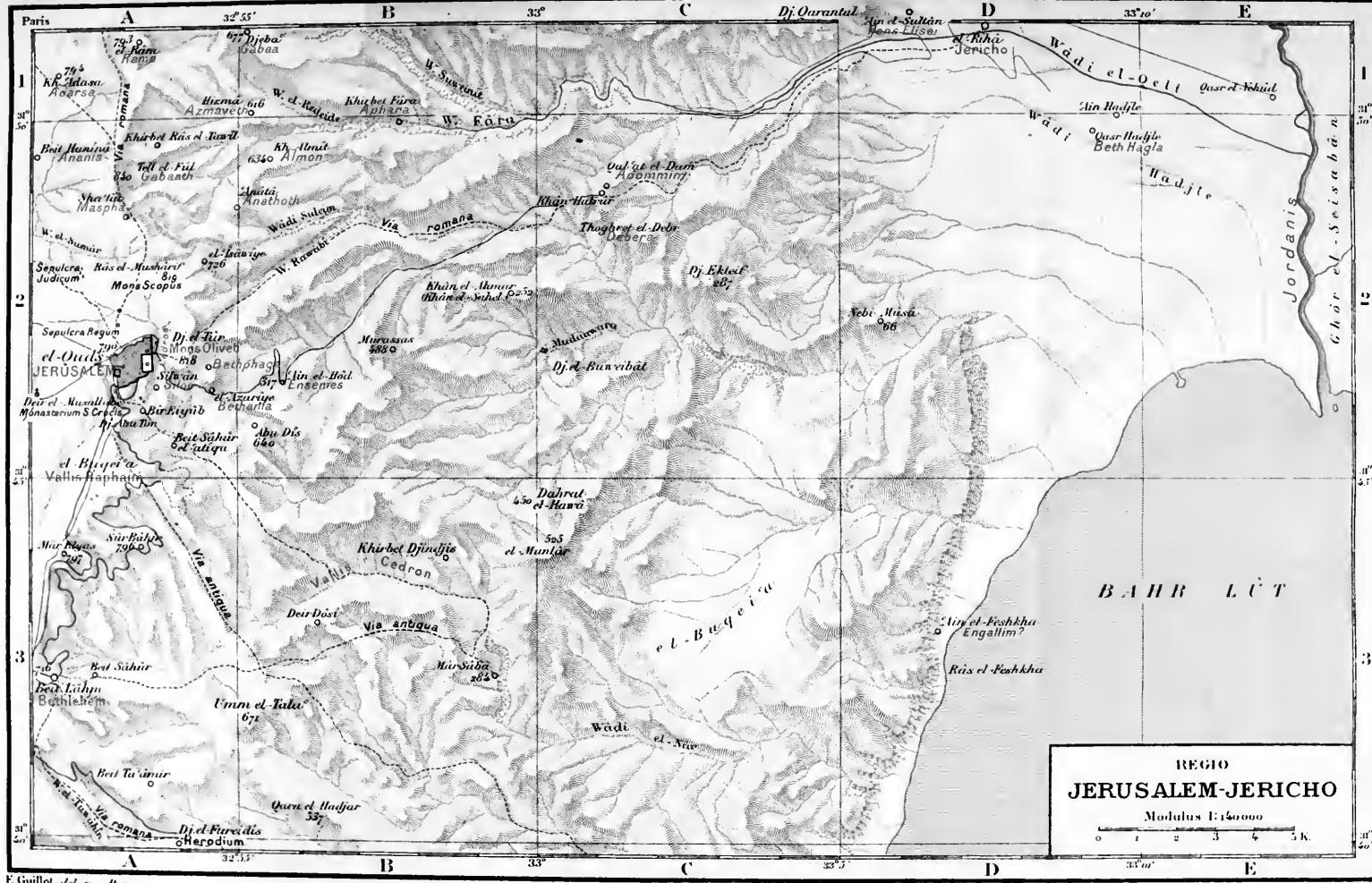
IERICHO (יִרְחָה, Ιερίχο) i. e.
regio fragrans a radice inusitata ריח
spirare, μέρη olfacere, vel ex opinione
veterum: urbs Iudeae a ריח *Ioua*; LXX

Ιερεζός, Flav. Ios. Ιερεζοῦς), urbs nobilis
Palaestinae in tribu Beniamin sita hand
procul a mari Mortuo et Iordanem infe-
riore. Frequenter commemoratur ad de-
scribenda campestria Moab, quae dicuntur
supra Iordanem contra Iericho sita
(Num. 22,1; 26,3. 63; 31,12; 33,48: 35,1;
36,13; Ios. 13,32 cf. 20,8; 21,36; 1 Par.
6,78[63]). Describitur opposita sorli duarum
semis tribuum transiordanicarum
(Num. 34,15) et monti Nebo (Deut. 32,
49; 34,1), ex quo Moyses terram pro-
missam contemplans vidit latitudinem
campi Iericho civitatis palmarum usque
Segor (Deut. 34,3). Erat urbs munita reguli Chananaei; a Iosue expugnata et
combusta est omnesque incolae occisi
sunt excepta Rahab meretrice eiusque
familia; cf. Ios. 2,4-12,9 passim et v.
IOSUE 1. Maledictio aulem, quae Ios. 6,
26 fertur in virum qui aedificaverit Iericho,
merito intellegitur de urbis muni-
tione, non de mera reaedificatione;
urbs enim ipsa tribui Beniamin attributa
est (Ios. 14,12,21; cf. etiam descriptio-
nen terminorum tribus Ephraim Ios. 16,
1,7). Civitas palmarum Iud. 1,16 et 3,13
hand dubie est Iericho, etsi fortasse non
codem loco exstructa quo prior fuerat.
Einsdem mentio fit in historia Davidis
2 Reg. 10,3 et 1 Par. 19,3. Cum autem
Hiel de Bethel urbem monumentis firmare
aggrederetur, Abiram primogenitus eius
iuxta imprecationem Iosue morte sublatus
est (3 Reg. 16,34). Prope Iericho filii
prophetarum degebant; inde Elias trans
Iordanem profectus igneo curru
in caelum raptus est; ibi Eliseus aquas
Ieriche pessimas et sterilitatem terrae
sale immisso sanavit (4 Reg. 2,4-22).
Commemoratur in historia Achaz (2 Par.
28,15) et Sedeciae, qui in planicie Iericho
a Chaldaeis captus est (4 Reg. 23,3;
Ier. 39,5; 52,8). Duce Zorobabel ex cap-
tivitate redierunt 343 filii Iericho (Esdr.
2,34; Neh. 7,36) et sine dubio in Iericho
habilarunt, siquidem viri Iericho Nehem-
iam adiuvaverunt in aedificandis muris
Ierusalem (Neh. 3,2). Iericho a Iudeis
contra Holofernem munitionibus firmata
est (Judith 4,3; graece 4,4). Aetate ma-
chabaica Bacchides dux Syrorum castel-
lum prope Iericho munivit (1 Mach. 9,
50) et ibidem in castello Doch Simon Ma-

DENO INDIACO INDAEI CESTIO AVICENNAE Roseum
phum filium Simonis administratorem

regio quam et tert opoparsamum, qui
pretiosissimus est omnium qui illie sunt

chabaeus cum duobus filiis Mathathia et Iuda dolo interfectus est (1 Mach. 16,11-14). Sapientia describitur Eceli. 24,18 [14] : quasi plantatio rosac in Iericho. Ex Evangelii huc referuntur sanationes caecorum (Matth. 20,29 ss.; Marc. 10, 29 ss.; Luc. 18,35 ss.), narratio parabolae de Samaritano (Luc. 10,30), communio ratio Domini in domo Zachaei (Luc. 19, 1 ss.). Ad expugnationem urbis per locum alludunt 2 Mach. 12,15 et Hebr. 11, 30.

Romani Ierichuntem primum pervernerunt duce Pompeio, qui una nocte ibi castrametatus duo urbis castella destruxit, quibus nomina Threx et Taurus (*Strabo XVI. 2,40*). Gabinius res publicas Iudeae instaurans Ierichuntem fecit unum ex quinque conventibus iuridicis, a quibus Iudeai tota gente in quinque partes aequales divisa ius peterent (*Flav. Ios. Ant. XIV. 5,4*; Bell. iud. I. 8,5). Maiorem splendorem urbi addidit Herodes Magnus, qui ope Romanorum eam occupavit (Bell. iud. I. 15,6) eiusque proventum ab Antonio Cleopatrae concessum pretio redemit (Ant. XV. 4,2); Antonio apud Actium devicto Herodes ipsam urbem ab Augusto dono accepit (Ant. XV. 7,3; Bell. iud. I. 20,3). Brevi post supra Ierichuntem castellum securitate et amoenitate conspicuum erexit, matris suae nomine *Cypros* appellatum (Ant. XVI. 5,2; Bell. iud. I. 21,9) et multa alia in urbe palatia de amicorum nominibus appellata (Bell. iud. I. 21,4). Magnae quoque piscinae aulam Herodis Ierichuntinam circumfluebant, in quarum una atrox tyrannus Aristobulum adolescentem mergendum curavit (Ant. XV. 3,3). Ibidem etsi non semper residebat, mortem tristissimam obiit (Bell. iud. I. 33,6-8). Domus regia Herodis a Simone homine seditione, qui Herodis servus fuerat, cremata et tota regio Ierichuntina direpta est (Ant. XVII. 40,6); Archelaus vero palatium magnifice refecit, vicum Archelaudem nuncupatum construxit et dimidiā aquam, qua Neara vicus irrigabatur, in campum Ierichuntinum divertit, quem palmetis totum conseverat (Ant. XVII. 43,4). In bello iudaico Iudei Cestio devicto Iosephum filium Simonis administratorem

Ierichuntis constituerunt (Bell. iud. II. 20,4); recensetur inter undecim toparchias Iudeae (III. 3,5); Vespasianus cum exercitu appropinquans eam ab incolis desertam invenit (IV. 8,2) et Ierusalem cincturus praesidium apud Iericho collocavit (IV. 9,1). Narrant Eusebius et S. Hieronymus (*Onom. ed. Lag. 265,13; 132,1*) Iericho eo tempore quo Ierusalem oppugnabatur, a Romanis propter perfidiam civium captam atque destructam esse, postea vero reaedificatam. Aetate christiana erat sedes episcopalis (*Le Quien, Oriens Christianus III. p. 634*).

Iericho hodie est vicus exiguis *el-Rihā*. Attamen situs urbis antiquae magis occidentem versus querendus est neque cum omnimoda certitudine definiti potest. Ex Flavio Iosepho (Bell. iud. IV. 8,3) discimus urbem antiquam sitam fuisse prope fontem copiosum rigandisque arvis uberrimum, postea fontem Elisei nuncupatum; hic autem fons agnoscitur *'Ain el-Sultān* ad radices monilis Quarantania (*Qarantal*) et a vico *el-Rihā* inter septentrionem et occidentem situs. Iericho autem Herodiana seu romana describitur a Flavio Iosepho I. c. 8,2 in planitiē sita, cui imminet mons longissimus inter regiones Scythopolis (*Bethsan*) et Sodomorum protensus, nudus, asper, inaequalis, ob sterilitatem incultus et a Strabone XVI. 2,41 campus montibus veluti theatrum ex parte cinctus, palmis imprimis aliisque arboribus frugiferis consitus, hortis, rivulis, habitationibus abundans. Erat igitur Iericho Herodiana complexus domorum et villarum, quae inter palmeta et hortos hoc illuc spargebantur.

Fertilitatem campi Ierichuntini egregie describit Flav. Iosephus (Bell. iud. IV. 8,3) : « Amplius quam fontes ceteri omnes, spatium irrigat (scil. ille fons Elisei) et per campum quidem labitur 70 stadiis longum, 20 vero latum atque in eo alit hortos amoenissimos et frequentissimos, palmarum item varia sapore et appellatione genera. Ex istis pinguiiores pressae etiam mel emittunt copiosum, quod suavitate alteri vix cedit : quamquam et mellis altrix est illa regio. Quin et fert opobalsamum, qui pretiosissimus est omnium qui illic sunt

fructuum, cyprum item et myrobalanum, ita ut, qui divinum dixerit illum terrae tractum, non valde aberraverit, utpote quae alibi sunt pretiosissima et rarissima, copiose iste nascantur. Sed neque aliorum fructuum respectu tellus illa per orbem universum ei fuerit facile comparanda; adeo quod satum est, multiplicatum reddit. Causa autem huius mihi videtur esse aëris calor et aquarum fecunditas, cum ille, quae nata fuerint, prolixiat atque diffundat, liquor antem faciat, ut singula firmiter radices agant viresque aestivo tempore suppeditet. Adeo autem perusta est illa regio, ut vix quidquam quotannis pullulet crescatque. Aqua autem ante solis ortum hausta et aëri exposita frigescit naturamque aëri ambienti contrariam sumit; hieme vero tepescit et mitissima fit illis, qui in eam merguntur. Quin et tanta est aëris circumfusi temperies, ut, cum in aliis Iudeae partibus ningit, hic linea veste ntantur indigenae. Distat autem Hierosolymis 150 stadiis, a Jordane vero 60 tofumque inde usque ad Hierosolyma spatium desertum est et saxosum; ad Jordane vero et lacum Asphaltitin humilius quidem est solum, aequa tamen desertum atque infrugiferum». Similiter *Iustinius* 36,3: «Est vallis, quae continuis montibus velut muro quodam ad instar castrorum clauditur. Spatium loci decentia iugera nomine Hierichus dicitur. In ea valle silva est et ubertate et amoenitate insignis: siquidem palmeto et opobalsameto distinguitur... Sed non minor loci eius apricitalis quam ubertatis admiratio est: quippe cum toto orbe regionis eius ardentissimus sol sit, ibi tepidi aëris naturalis quaedam ac perpetua apricitas inest». Et *Plinius* V. 14, 70 describit Hiericuntem palmetis consistit, fontibus riguan.

Hodie tamen illa regio palmis omnino fere caret et nounisi myrobalanum (arab. *zakkūm*) profert; naturalis quidem conditio soli mutata non est; verum plurimorum bellorum vastationes, rapinae Beduinorum continuae, indolentia et pigritia incolarum urbem et campum in sterilitatem egestatemque coniecerunt. Etiam flos ille humilius, qui peregrinantibus audit rosa tericho, Ara-

bibus *kaff Maryam*, botanicis anastatica hierochuntica (Linné), nonnisi valde exiguum specimen rosarum tericho, quae Eccl. 24,18[14] celebrantur, haberi potest.

Cf. *Robinson*, Palaestina II. 516-555; *Tobler*, Topographie von Jerusalem II. 642 ss.; *Mislin*, Les Saints Lieux 1858 III. p. 128-163; *Guérin*, Samarie I. 46-52; 132-149; Survey of West. Pal. Mem. III. 173. 175. 222 s.; *F. de Sauley*, Voyage en Terre Sainte I. 326-342; *Sepp*, Jerusalem und das heilige Land ed. 2 II. 720-734; *Fahrngruber*, Nach Jerusalem ed. 2 II. 64 ss.; *Liévin de Hanme*, Terre Sainte ed. 4 II. 294 ss.; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 17 ss. 37. 39 s.; *L. Heidel* apud *Vigouroux*, Dict. de la Bible III. 1282-1298.

IERIEL (יְרִיאֵל), tertius inter filios Thola filii Issachar, princeps cognationis (1 Par. 7,2).

IERIMOTH (יְרִימָתּה; יְרִימָתּהוּ, יְרִימָתּהוּ, יְרִימָתּהוּ, sed etiam יְרִימָתּהוּ, יְרִימָתּהוּ, יְרִימָתּהוּ). 1. Filius (vel unus ex posteris) Bela, princeps familiae beniaminitiae (1 Par. 7,7); fortasse idem est ac

2. terimoth qui Davidi in Siceleg fugitivo se iunxit (1 Par. 12,5).

3. Filius Becher et princeps familiae beniaminitiae (1 Par. 7,8).

4. Beniaminita ex posteris Baria filii Elphaal, in Jerusalem degens (1 Par. 8,14).

5. Filius Musi, princeps familiae levitiae de stirpe Merari tempore Davidis (1 Par. 23,23; 24,30).

6. Filius Heman et princeps quintae decimae classis musicorum davidicorum (1 Par. 23,4. 22).

7. Filius Ozriel, princeps tribus Nephthali tempore Davidis (1 Par. 27,19).

8. Filius David regis, pater Mahalath uxoris Roboam (2 Par. 11,18); pro *Kethib*: Mahalath filius (מַהֲלָת) Ierimoth legendum est: filia (בָּתָה) cum *Qeri*, multis mss., LXX, Vulgata. Inter filios David 1 Par. 3 et 14,4-7 Ierimoth non legitur, unde filius ex aliqua concubina Davidis esse censetur (*Ps.-Hieron.*, Quaest. hebr. ad h. 1.).

9. Unus ex levitis, qui ab Ezechia rege primitiis et decimiis templo volis praec-

positi sunt, quorum praefecti erant Chonenias levita et Semei frater eius (2 Par. 31,13).

10. Unus ex filiis Aelam, qui uxores alienigenas iubente Esdra dimiserunt (Esdr. 10,26).

11. Unus ex filiis Zethua, qui uxores alienigenas iubente Esdra dimiserunt (Esdr. 10,27; Vulgata Ierimuth).

12. Ierimoth (יְרִמוֹת, Ἰεριμώθ), urbs tribus Iuda, in prima provincia Sephelae enumerata (Ios. 15,33), cuius rex Pharam, cum aliis quattuor regibus Gabaon oppugnavit et a Iosue imperfectus est (Ios. 10,3. 5. 23; 12,4), a filiis Iuda ex captivitate reducibus denuo habitata (Neh. 11,29; Vulgata Ierimuth). Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. Lag. 266,38; 132,31) vocatur Iermus et agnoscitur villa Ἰεριμώθ, Iermucha 10 mil. pass. ab Eleutheropoli Ierusalem versus sita. Hodie *Khirbet el-Yarmāq*. Quodsi apud Eusebium et S. Hieronymum s. v. Ἰερείται, Iarimuth (l. c. 266,24; 132,16) de nostra urbe sermo est, error admittendus erit in distantia his locis notata, siquidem dicunt Ἰερείται, Iarimuth 4 mil. pass. ab Eleutheropoli distare et esse iuxta villam Esthaoi, quam villam tamen alibi 10 mil. pass. ab Eleutheropoli abesse dicunt.

Cf. Robinson, Palaestina II. 599; Guérin, Judée II. 371-374; Survey of West. Pal. Mem. III. 128; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 270; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 194; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land, Plate I. IV.

IERIMUTH v. IERIMOTH 2 et 11 et 12.

IERIOTH (יְרִיוֹת, Ἰεριόθ), apud Swete B Ἐλεύθερον, Λ Ιεριόθ, filius Caleb filii Hesron, ex Azuba genitus secundum Vulgatam 1 Par. 2,18. Sed textus hebraicus ita emendandus videtur, ut legatur: Caleb filius Hesron accepit uxorem Azubam filiam Ieriouth. Cf. F. de Hummelauer, Comm. in Num. p. 189.

IERMAI (יְרַמְּאֵל, Ἰεραμέιλ), unus de filiis Hasom, qui uxores alienigenas dismittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10,33).

IEROBAAL v. GEDEON.

IEROBOAM (יְרוּבָעָם, Ἰεροβοάμ), nomen duorum regum Israel.

1. Ieroboam I. erat filius Nabat, Ephraimita de urbe Sareda, vir fortis et potens, quem Salomon rex videns esse bonae indolis et industrium constituerat praefectum super tributa universae domus Ioseph (3 Reg. 11,26. 28) i. e. super servitia quae ab Ephraimitis praestanda erant (hebr. super onus onus domus Ioseph). Cum Salomon aedificaret Mello et occideret rupturam (vallem) civitatis David, videtur iam aliquam movisse rebellionem contra Salomonem; Ephraimitae enim aegre ferebant quod onera et servitia sibi a rege tribus Iuda imponerentur; conquerebantur enim de iugo durissimo (3 Reg. 11,27; 12,4). Cum Salomon sese idolatriae dedisset, Ahias propheta in nomine Domini annuntiavit Ieroboam ipsum fore regem super decem tribus, quia Dominus scissurus esset regnum de manu Salomonis, ita ut eius filius solum futurus esset rex tribuum durann; simul promisit Ieroboam, si fidelem cultorem Domini se praestaret fore ut dominus eius regiam retineret dignitatem (3 Reg. 11,29 ss.). Cum Ahias diceret: regnabis super omnia quae desiderat anima tua, dubium non est quin eo iam tempore Ieroboam animo volverit quomodo contribules suos a servitio regis Iuda liberaret. Eiusmodi quoque conatus non defutasse videntur, sicut de uno mentio fit: levavit manum contra regem (3 Reg. 11,26). Quare facile intellegitur, cur Salomon eum voluerit occidere. Ieroboam autem fugit in Aegyptum ad Sesac regem ibique mansit usque ad mortem Salomonis. Secundum enim Domini verbum per Ahiam prophetam non futurum erat ut regnum ei contingere nisi mortuo Salomonem. In codice Vaticano LXX legitur Sesac dedisse illi uxorem Ano sororem seniorem uxoris sua (ad 3 Reg. 12,24). Ephraimitas mortuo Salomone spem suam posuisse in Ieroboam, ut eius ope a servitibus liberarentur, indicatur eo quod ad eum miserunt et eum vocarunt in Sichemi, ubi Roboam ab iis consulari rex voluit. Verum antequam ei obsequium sponderent, postularunt ut imminueret

de iugo gravissimo quod Salomon imposuisset. Quod cum ille duris et asperis verbis negaret minis additis, tribus de cœm recesserunt a domo David et Iero boam constitutus est rex Israel. Voluit quidem Roboam bellica expeditione statim omnes sibi subiicere; at cum Semieas propheta nomine Dei bellum prohiberet significans Deum partem regni abstulisse domini David, Iudei Deo obsequentes in suam quisque dominum reversi sunt.

Iero boam autem Sichem munivit, ubi sitam inter montes Hebal et Gari zim, ibique habitavit; pariter munivit Phannel trans Iordanem prope Iaboc fluvium. Ut regnum suum stabilitet, cohibendos esse putavit Israelitas, ne ascenderent in Ierusalem ad adorandum Dominum, ne converterentur corda eorum ad regem Iuda, et plane oblitus, sibi mandata Dei dum servaret promissam esse dominationem stabilem, humana uti voluit prudentia instituens cultum Domini sub symbolo vituli aure in Bethel et Dan, i. e. in regni parte meridionali et septentrionali; praeterea fecit fana in excelsis et abiecit sacerdotibus Domini et levitis ex stirpe a Domino electa qui in Iudam et Ierusalem migrabant sacerdotes constituit ex plebe (cf. 3 Reg. 12,31; 13,33; 2 Par. 11,13-16) et diem sollemnem celebrari iussit quintadecima die mensis octavi. Verum cultu hoc contra legem instituto qui in ipsa vitulorum imagine iam ad idololatriam vergebant Iero boam ruinam domus suae invexit, quae ei statim praedicta est a viro Dei, cum in Bethel die illo sollemni aduloret incensum (cf. 3 Reg. 13,1-6). Frustra admonitus a propheta Iero boam in inceptis persistit et peccare fecit Israel et eius exemplum pessimum quasi iure quodam hereditatio in regno Israel ita invaluit, ut reges Israel in via Iero boam ambulare et a peccatis Iero boam non recedere saepe dicantur (cf. 3 Reg. 16,2; 19, 26, 31; 22, 33; 4 Reg. 3,3; 10,29, 31; 13,2, 6,11 etc.).

Cum filius eius Abia aegrotaret, misit uxorem suam ad prophetam Abiam, quae cum habitu communato ne cognosceretur consideraret de morbo filii. At propheta admonitus a Domino ei annun-

tavit ruinam domus Iero boam et mortem filii (3 Reg. 14,1 ss.); eo tempore Iero boam habilavit in Thersa (v. 47). Regnavit per annos viginti duos; sed postquam a Domino recessit et idololatriam fecit, regnum eius bellis turbatum est (2 Par. 12,15); ulti a Roboam, ita quoque ab eius filio Abia impugnatus est. Abia magnam ei cladem intulit; corrueunt vulnerati ex Israel quingenta millia virorum fortium et Abia persecutus est fugientem Iero boam et cepit Bethel, Iesana, Ephron cum oppidis vicinis (2 Par. 13,16 s.). Qua clade accepta non valuit ultra resistere Iero boam in diebus Abia. Quo mortis genere obierit non indicatur, sed dicitur: quem percussit Dominus et mortuus est (2 Par. 13, 20); unde morte praematura in poenam scelerum abreptus est. Nadab filius eius regnavit pro eo (3 Reg. 14,20).

2. Iero boam II. filius loas regis Israel regnavit in Samaria annis quadraginta et uno. Feliciter pugnavit; nam regnum Israel usque ad eos extendit terminos quos regnum Iuda sub Davide et Salomone habuerat; ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis, iuxta sermonem Domini per tonam prophetam (4 Reg. 14,23; cf. Am. 6,13). Prosperam hanc regni conditionem ad Dei misericordiam referri debet. auctor monet: vidit enim Dominus afflictionem Israel amaram nimis... salvavit eos in manu Iero boam filii loas (4 Reg. 14,26, 27). Verum regem et populum se praestitisse postea valde ingratos et idololatria et variis sceleribus se maculasse, inculenter patet ex prophetia Osee et Amos, qui propter ea flagitia ruinam regni futuram annuntiant. Et de Iero boam fertur iudicium: fecit quod malum est coram Domino; non recessit ab omnibus peccatis Iero boam filii Nabal qui peccare fecit Israel (l. e. v. 24). Quod Amos praedixerat nomine Dei: consurgam super dominum Iero boam in gladio (7,9), implatum est in filio eius Zacharia (4 Reg. 15,10).

1. KNABENBAUER.

IEROHAM (Ερώαμ); LXX Ερεμεγή, Ιεροθέαμ, Ιεράμ, Ιεράμ, Ιεράδ, Ιεράμ,

Ιεροάμ). 1. Pater Elecana patris Samuelis de genere Caath (1 Reg. 1,1; 1 Par. 6,27. 34).

2. Princeps familiae beniaminiticae in Ierusalem (1 Par. 8,27); idem videtur esse ac

3. Ieroham pater Iobaniac principis cognationis beniaminiticae in Ierusalem (1 Par. 9,8).

4. Sacerdos de domo Melchiae, pater Adaiae Babylone reversi cum 242 patribus familias (1 Par. 9,12; Neh. 11,12).

5. Ieroham Beniaminita de Gedor (v. GEDOR 2), cuius filii Davidi in Siceleg se iunxerunt (1 Par. 12,7).

6. Danita, cuius filius Ezrihel erat princeps tribus Dan, quando David populum numerabat (1 Par. 27,22).

7. Pater Azariae centurionis a Ioiada pontifice edociti de ratione, qua Athalia esset regno privanda et Iosas rex constitutus (2 Par. 23,4).

IERON (Ιερών, Κερωέ, A Ιαριών), urbs munita (Ios. 19,38) inter illas, quae Ios. 19,33-38 post descriptionem finium Nephthali inseruntur et arces Tyriorum esse censentur (*F. de Hummelauer ad h. l.*). Coniunctum esse Yārān medio fere intervallo inter lacum Hûle et Scalam Tyriorum. Ulrum Yārān in finibus Aser an Nephthali conlineatur, non satis liquet.

Cf. *Guérin*, Galilée II. 105-107; *Survey of West. Pal.* Mem. I. 204. 258 s.; *D. Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 709; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 233.

IEROSOLYMA v. JERUSALEM.

IERSIA (Ηερσία, Ιερσαρχία) Beniaminita, unus ex filiis Ieroham (1 Par. 8,27).

IERUEL solitudo (בְּדָבֵר יְרוּאֵל), pars quaedam deserti Iuda inter Engaddi et desertum Thecue (2 Par. 20,16). Reliqua vide s. v. BENEDICTIONIS VALLIS.

IERUSA (אֶרְזָחַת, ρωϊσχ; Ιερουσάλ), filia Sadoc, uxor Oziae regis Iuda decimi, mater Ioatham regis Iuda undecimi post scissionem regnum (4 Reg. 13,33; 2 Par. 27,1).

IERUSALEM. I. **Nomina.** 1. Hierosolyma, civitas et Iudaeis, et Christianis et Mahometanis prae ceteris sancta, atque ipsis paginis « longe clarissima urbium Orientis, non Iudeae modo » (*Plin. V. 14,70*) et « famosa urbs » (*Tacit. Hist. 5,2*), in libris sacris hebraicis בְּרוּשָׁלָם (pro יְרוּשָׁלָם) et rarius בְּרוּשָׁלָם (pro יְרוּשָׁלָם) et (1 Par. 3,5; 2 Par. 23,1; Ier. 26,18; Esth. 2,6) et בְּרוּשָׁלָם (Ps. 79,3 et in pausa) appellatur. Idem nomen in cognatis linguis semiticis sub eadem fere forma occurrit (chald. בְּרוּשָׁלָם et בְּרוּשָׁלָם; syr. אֻרְוָשָׁלָם; assyr. *Urusalim* in tab. Tell-el-Amarna n. 180. 181. 183. 183 *ed. Winckler*, al. *Ursalimnu*; arab. *Urishalam*) et similiter in versionem graecam V. T. textumque N. T. atque in versionem latinam transiit sub duplice forma Ιερουσαλήμ (in LXX et in N. T.; al. Ιερουσαλήμ), *Jerusalem* (communior forma in Vulgata, maxime in V. T.; in multis codicibus *Hierusalem*), et Ιεροσόλυμα (1 Mach. 1,14; 10,43; 11,34; 2 Mach. et N. T.; al. Ιεροσόλυμα, *Ierosolyma* (Vulgata ib.; plerique codices *Hierosolyma*). Utraque forma, communius tamen Ιερουσαλήμ, et *Jerusalem*, etiam in Onomasticis (cf. *P. de Lagarde*, *Onomastica sacra*, et in *Itinerariis* frequenter occurrit; Iosephus vero aliisque scriptores Ιερουσαλήμ, *Hierosolyma* praefuerunt.

In exponendo hoc nomine auctores magnopere dissentunt. Certe audiendi non sunt, qui vestigia Iosephi prementes (Ant. I. 10,2, *ed. Niese* 180; Bell. iud. VI. 10,1, *Niese* 438) graecam statuant vocis Hierosolymorum originem (quasi ιερὸν Σολεῦμα), cum manifeste eadem sit atque antiquior forma hebraica *Jerusalem*. At neque indubium ex hebraica lingua proponitur etymon. Quod antiquis maxime placuit « visio pacis » (רִאֵה = וְרָאֵי « vident ») (*S. Hieronymus*, *Liber interpret. hebr. nom., ed. Lagarde* p. 30,9 s. etc.), a recentioribus communiter reicitur post *Hadr. Relandum*, qui nomen « possessionem hereditariam pacis » (בְּרוּשָׁלָם) interpretatur. Alii potius « fundationem pacis s. salutis et

incolumentis » *Gesenius* vel « fundationem Salem » i. e. dei pacis (*Grill*) explicandum censem (scil. **ירוחם**). Pluribus ex compacatione cum assyr. Urusali expositio « urbs (dei) Salem » (*Sayee, Jastrow*) seu potius « civitas pacis » vel « urbs firma » placuit.

2. Praeter nomen hoc, quod plus quam octingenties in sacris libris invenitur, aliud occurrit *Iebus* (**יבוס**, **יְהוּבָס**), quo urbs, iam ante occupationem israeliticam Ierusalem dicta, ab incolis Iebusaeis (*יביס*) (Gen. 10,16; 15,21 etc.; idem *tos.* 18,28 pro Ierusalem, sicut **עיר** **הַבּוֹשָׁר** fud. 19,41) videtur appellata esse (Ind. 19,10 s.; 1 Par. 11,4 s. In Vulgata etiam *Ios.* 18,28 et Ind. 19,14).

Sunt qui etiam *Salem* (Gen. 44,18), regiam Melchisedech, eamdem dicant atque Ierusalem, auctoritate Josephini (ll. cc.). At quanquam in Ps. 75,3 (hebr. 76,3) fortasse illud **לְבָשָׂם**, quod Vulgata cum LXX *in pace* vertit, *in Salem* expoundendum et de Ierusalem intellegendum est, priorem illam Salem probabilius ab hac distinguendam esse existimamus. Ceterum vide SALEM 1.

In libris poeticiis et propheticis insuper nomen *Sion* (**שִׁׁינָן**, **סִדְנָה** et **סִדְנָה**), quod proprio arcem Iebusaeorum significabat, ad designandam totam urbem adhibetur (Ps. 50,20; Is. 10,24 etc. V. infra VI). In iisdem libris varia appellativa Hierosolyma speciatim attribuuntur: dicitur *civitas* (**עיר**) Is. 66,6 et **הַצִּיר** Ez. 7,23; pro **עיר** **הַדְּבָר** 2 Par. 25,28 legendum **עיר** **הַזֶּה** cum LXX, Syr., Vulgata et 4 Reg. 14,20), *civitas sancta* et c. *sancti* (**עיר** **הַקָּדוֹשָׁה** Neh. 11,1; Is. 32,1. Cf. **עיר** **הַקָּדוֹשָׁה** *urbs sancta tua* Dan. 9,24; **הַמִּזְבֵּחַ** *urbs sancta tua* Matth. 27,53), *civitas Dei* (**עיר** **הָאֱלֹהִים**) Ps. 86[87], 3; cf. 43[46], 3), *civitas Domini* (**עיר** **הָהָה**) Is. 60,14). Vocatur etiam *Ariel* **אֲרִיאֵל** Is. 29,1 s. 7; **אַרְגָּלָה**, quod communiter cum Aquila et Symmacho « leo Dei », ab aliis cum paraphraste chaldaeo « altare Dei » exponitur.

3. Variis aliis nominibus a scriptoribus profani designatur. Aelius Hadrianus Imperator urbem post novam sub Bar Kochba rebellionem a. 135 p. Chr. captam et in coloniam romanau conversam Coloniam Aeliam Capitolinam appellavit, quo nomine in nummis romanis secundi et tertii saeculi frequenter designatur. Inde nomen *Aelia* (**אַלְיָה**; item arab. *iliyā*) per plura saecula fere unice in usu erat, ita ut antiquum nomen Ierusalem a paganis fere ignoraretur (cf. *Euseb.*, De mart. Pal. c. 11. *Migne*, P. G. 20,1504 s.); quamquam in Onomasticis sacris et Itinerariis scriptoribusque ecclesiasticis etiam nomina biblica adhibebantur, ut in carta geographicâ madabena saec. 6. **הַמִּזְבֵּחַ** **פָּלָה**; **יִשְׁרָאֵל** [**יִשְׁרָאֵל**] legimus. Scriptores arabes medii aevi urbem *el-beit el-mugaddas* (al. *beit el-maqdîs*) « domum sanctam » appellare solent; incolae vero hodierni *el-Quds* « sanctam » vel *el-Quds el-Sherif* « sanctam, nobilem », licet Christiani atque fudaci etiam *Yerûsâlîm* adhibeant.

Similem appellationem iam antiquitus viguisse praeter textus citatos Scripturæ iuxta aliquos etiam nomen urbis *Cadytis* (**קָדָתִיס**, quasi = aram. קָדָתָא = hebr. **שָׁדָךְ**) penes Herodotum (2, 159; 3,5) indicat, quam eamdem esse atque Hierosolyma existimant. Alii e contra eo nomine potius *Gath* vel *Gazam* significari censem.

Cf. *Hadr. Relandi* Palaestina, Trajecti Bat. 1714, p. 207 (*Aelia*). 668–70 (*Cadytis*). 832–5 (*Jerusalem*); *E. F. K. Rosemüller*, Bibl. Alterth. II. 2 p. 202; *T. Tobler*, Topogr. von Jerusalem I. p. 1 s.; *Jul. Grill*, Ueber Entstehung und Bedeutung des Namens Jerusalem in Zeitschr. f. alttest. Wiss. IV. 1884, p. 134–48; *V. Guérin*, Jérusalem ch. 1, p. 1–6; *A. H. Sayce*, The higher Criticism and the verdict of the Monuments ed. 5, p. 176; *H. Zimmemann* in Zeitschr. f. Ass. VI. 1891, p. 262 s.; *M. Jastrow* in Journ. of Bibl. Lit. XI. 1892, p. 105; *J. Döller*, Studien zum III. u. IV. Buche d. Kön. p. 18–20. — Praeterea v. *Gesenius*, Thes., *Fr. Brown* et al. lex. hebr. s. v..

Discrimen formae **ירוחם** et **לְבָשָׂם** potius pronuntiationi tribuendum censem Relandus (I. e. 1835), quanvis vulgo dicatur priorem esse dualem, eo quod Ierusalem in superio-

rem et inferiorem divisa sit; recentiores vero eam potius formationem localem agnoscunt. Forma יְרוּשָׁלַיִם etiam in nummis machabaeis inventur; cf. *Levy*, Gesch. d. jüd. Münz, p. 42 s. — Hierosolyma plerumque, sicut Ἱεροσόλυμα, est neutrum plur.; interdum in Vulgata (1 Mach. 1.22; 2 Mach. 3,9; Matth. 2,1 etc.) est fem. sing., sicut graecum Matth. 2,3. Eius loco etiam *Solyma* a poetis (*Martial.* XI. 94,5) et scriptoribus ecclesiasticis adhibetur (cf. etiam *Joseph.* II. cc. et Ant. VII. 3,2, ed. Niese 67; *Tacit. Hist.* 5,2). — Ἱερουσαλήμ in N. T. est communior forma in scriptis S. Lucae et S. Pauli et in Apocalypsi S. Iohannis, qui in Evangelio, uti S. Matthaeus (exc. 23,37) et S. Marcus, Ἱεροσόλυμα scribit.

II. Situs. Valles et Colles.

1. Urbs Hierosolymorum hodie, sicut olim, fere in centro antiquae provinciae Iudeae sita est, « umbilicus terrae » a quibusdam haud incongrue appellata (*Flav. Ios. Bell.* II. 3,5 N. 52. Cf. Ez. 5,9). A mari Mediterraneo 32 kilometris, a Iordanie 30 km distat, situmque occupat geographice pro ecclesia S. Sepulcri determinatum 31° 46' 43" lat. bor. et 35° 13' 23" long. orient. Greenwich. (sec. C. R. Conder). Altitudo urbis, si ambitum eius hodiernum consideramus, minima est 720 metr. (prope *Bāb el-Moghāribē*), maxima 790 m (prope angulum inter septentrionem et occasum solis).

Colles hierosolymitani ad eam regionis montanae Palaestinae meridionalis partem pertinent, quae a vertice montium (818 m) orientem versus gradatim in depressionem profundam maris Mortui (— 393,8 m) descendit. Urbs ad ipsum aquarum inter mare Mediterraneum vallemque Iordanis divortium quam proxime accedit, quippe quod iuxta piscinam quam dicunt Mamillac collemque vicinum septentrionalem *Rās el-Meshārif* (817 m) seu Scopum transit. Omnis regio admodum arida atque saxosa est variisque torrentium faucibus discedit, ex quibus hodie vix unus aut alter tempore pluviarum aquae rivulum exhibit. Geologice considerata ad formationem quam vocant cretoscum pertinet, et in vicinia urbis, immo intra ipsa eius moenia, optimos lapides calcarios atque marmoreos suppeditat,

aedificiis exstruendis aptissimos, ex quibus strata inferiora ab incolis hodiernis *meleke* (v. gr. in lapicidinis regiis prope portam damascenam), media vero *mizzi* (v. gr. in monumentis Absalom et Iosaphat), superiora *ku'kāle* (v. gr. in monte Oliveti) appellantur; praeterea species *nārī* praecipue pro focis construendis inservit. Etiam pyritae (*Feuersteine*) in regione abundant, praesertim in latere septentrionali et occidentali montis Oliveti, ubi clivus et putens et vallis a pyritis (*el-ṣāwān*) nomen acceperunt.

2. Ut accuratius collum quibus urbs superstruitur formam atque naturam cognoscamus, varias regionis valles bene distinguamus oportet. Itaque duac valles profundae urbem extrinsecus ita cingunt, ut in uno latere septentrionali quasi isthmo quodam cum regione circumiacente cohaerent. Altera eaque praeципua, antiquitus torrens *Cedron* dicta, in parte boreali urbis occidentem versus ex pluribus minoribus valliculis (*Wādi Lūgā*, *Wādi el-djōz*) ortum ducit, quae in unam coniunctae (hodie *Wādi 'aqabat el-ṣāwān*) in orientem diriguntur; dein vero ad radices montis Olivaram cursum prorsus australem nomenque novum *Wādi Sitti Maryam* (i. e. vallis Dominae Mariae) et in parte inferiore eliam *Wādi Silwān* a pago vicino assumens, orientalem urbis partem ab eodem monte Olivaram et a monte *Scaudali* seungit, atque mox cum altera valle occidentali coniuncta et nomine communi *Wādi el-nār* i. e. vallis ignis appellata, inter meridiem et ortam solis ad mare Mortuum descendit. Altera autem haec vallis ab occidente, haud longe a priore, orta et per piscinam Mamillae transiens, in orientem directa ad murum occidentalem urbis accedit; prope portam eius principalem a Ioppe dictam in austrum conversa, sed mox iterum ad orientem vertens partem occidentalem et australem urbis attingit, in parte superiore *Wādi el-mēs* (ab arbore *Celtis australis* L., arab. *mēs*), mox *Wādi el-rabābi* dicta, donec priori valli unita unum cum illa nomen *Wādi el-nār* assunit.

Prior vallis in libris sacris, sicut in scriptis Fl. Josephi, *torrentis s. convallis*

Cedron, in parte inferiore etiam *campi Cedron* audit (v. CEDRON). Praeterea traditione Iudeorum, Christianorum, Mahometanorum est *vallis Iosaphat*, ipso nomine locum iudicij generalis designans (v. IOSAPHAT 7). Altera autem vallis communiter *Geennom* i. e. *vallis Ennom* (Vulgata Ios. 18,16) esse dicitur (v. ENNOM vallis), in qua olim abominationes cultus Moloch celebrabantur in loco Topheth (v. TOPHETH). Iosephus hanc alteram vallem quam in descriptione urbis commemorat (Ant. XV. 41, 5, N. 410; Bell. iud. V. 4,1, N. 136, 141, nomine « vallis fontis » videtur designare (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּבַבְּרֵרָה Bell. iud. V. 12,2, N. 503).

Hanc procul a loco, ubi vallis australis et orientalis in unum confluunt, 150 fere metris superius, alia tertia vallis cum hac orientali coniungitur, quae in eadem regione septentrionali inter *Wādi Lāgū* et *W. el-mīs* orta, colles a duabus prioribus vallibus extrinsecus circumdatos medios a septentrione in austrom fere porrecta pertransiens in duas partes distinguit, occidentalem et orientalem. Ubi haec vallis, quae ab incolis nomine communi *el-Wād* « vallis » appellatur, fere cursum suum medium attingit, alia vallis lateralis ab occasu veniens se illi adiungit, quae collem occidentalem iterum in duas dividit partes, australem et septentrionalem. Similiter collis orientalis parva quadam valle laterali, quae ab occasu in torrentem *Cedron* descendit et a nonnullis *Caphetetha* (Mach. 12,37) vocatur, in partem meridionalem et borealem seiungitur.

3. Itaque urbs hierosolymitana super duos colles principales aedificata est, id quod Fl. Iosephus (Bell. iud. V. 4,1, N. 136 אֶתְנָה מֵעַד הַמִּלְחָמָה שְׁמֵךְ בְּבוֹא לְבָשָׂר וְאַתְּזִירָה וְאַתְּזִירָה מֵעַד הַמִּלְחָמָה דִּיןְגַּמְעָנָה) et C. Tacitus (Hist. 5,11 « duos colles immensum editos cladebant muri » de antiqua urbe pariter testantur. Cum loci situs ab occasu ad orientem versus et ab aquiloni in austrum gradatim descendat, collis occidentalis et partes boreales orientalem clivum partesque australes altitudine superant. Si spatium antiquae civitatis tempore Christi consi-

deramus, altissima urbis pars in colle occidentali (777 metra) super templum in medio colle orientali (744 m) situm 33 metris eminebat, super vallem vero interiorum in parte eius media (c. 700 m) 77 m, in parte infima (623 m) prope fontem Siloe 432 m, atque super valles exterioreas in media earum parte 100 fere metris.

In S. Scriptura Ierusalem dicitur fundata « in montibus sanctis » (Ps. 86 [87],1; cf. Ps. 47[48], 2), et « a collibus » urbis (הַר עֲשָׂרָה) contritionem magnam futuram in poenam incolarum propheta praedicat (Soph. 4,10). Ex his collibus celeberrimus erat *mons Sion*, de quo mox specialius inquirendum erit, cum de partibus urbis agemus (n. VI). Collis orientalis, in quo templum a Salomone aedificatum est, a Chronista *mons Moria* appellatur (הַר הַמִּזְבֵּחַ 2 Par. 3,1; v. MORIA); pars eius meridionalis dicebatur *Ophel* (הַר גָּתָה 2 Par. 27,3 etc.; v. OPHEL). Extra ambitum antiquae urbis tempore Christi, ab Agrippa autem in eum inclusus, erat monticulus prae ceteris venerabilis *Calvaria* s. *Golgotha* (v. CALVARIA, GOLGOTHA), quem immerito nonnulli cum loco *Goath* a Ieremias commemorato componunt (Ier. 31,39; v. GOATHA).

4. Quamvis colles urbis respectu valium circumiacentium satis eminent, nondique tamen altioribus montibus circumdati sunt : « Ierusalem, montes in circuitu eius » (Ps. 124 [125],2; cf. « habitatrix vallis » Ier. 21,13 et I. Knabenbauer in h. l.; Is. 22,1, 3; Soph. 4,11). Ab oriente *mons olivarum* s. *oliveti*, hodie *Djebel el-Tür* vel eliam *Dj. zeitān* nominatus, ad altitudinem 818 m exsurgit, vallem Cedron fere 130 collemque orientalem urbis 74 metris excedens; pars anstralis ipsius ab incolis *Djebel baṭṭa el-hawa*, a peregrinis communiter *mons scandali* appellatur nec improbabiliter dicitur esse ille *mons offensionis*, ad cuius dexteram partem Salomon excelsa idolorum Astaroth, Chaunos, Melchom exerat (cf. Reg. 23,13; v. OFFENSIO-NIS MONS, OLIVARUM MONS).

Ab occasu solis mons ille eminet,

« qui est contra Geennom ad occidentem in summitate vallis Raphaim contra aquilonem » (Jos. 15,8; 18,16), altitudinem 796 m attingens, qui haud immrito censemur esse collis *Gareb* a Ieremia commemoratus (Ier. 31,39; v. GAREB); pars eius australis (777 m), in cuius ascensi declivi ager *Haclēdāma* ostenditur (v. HACELDAMA), Arabibus *Djebel abu tōr* vocatur, peregrinis vero est *mons mali consiliū*, eo quod ibi villa Caiphæ pontificis putatur fuisse, in qua « consilium dederat Iudeis : quia expedit unum hominem mori pro populo » (Io. 11,49 s.; 18,14).

Inter aquilonem et occasum colles prope moenia 800 metra superant et haud procul ad 818 m assurgunt (*Karm Akhmed et Rās el-nūdīr*), eandemque altitudinem montes septentrionales antiquitus *Scopus* vocati attingunt (Σκόπος Flav. Ios. Ant. XI. 8,5, N. 329 [a Iudeis Σαρξεν dictus]; Bell. iud. II. 19,4. 7, N. 328. 342; V. 3,2, N. 106. 108).

Urbs sancta, cum hisce montibus uniuersitate circumdata sit, nonnisi ex locis propinquis ipsisque collibus vicinis viideri potest, ex quibus peregrinis mediis aevi celeber erat « *mons gaudii* » iuxta viam inter aquilonem et occasum situs, « e quo diu desiderata conspicitur Ierosolyma » (S. Theotonii peregrinatio a. 1112, Acta SS. Febr. III. p. 114).

5. De celeberrima controversia quadam colles a Fl. Iosepho in descriptione patriæ urbis memoratos verbum addere iuvabit. Textus praecipue considerandus est initium illud notissimum descriptionis Bell. iud. V. 4,1 et 2 (ed. Nièsc n. 136-141 et 149).

Iam vero, ut a notioribus incipiamus, quatuor intra moenia urbis colles auctor iudeus distinguit : primus « ille cui superior civitas insidet, longe erat excelsior et in longitudinem directior, adeoque propter munitionem castellum (s. specula, φρούριον) quidem a rege David appellabatur, a nobis autem forum superius (ἡ ἀνω ἀγορά) » (N. 137). Satis constat primum hunc collem esse australem partem collis occidentalis, quam super clivum orientalem 33 metris eminere diximus. Alter pariter satis notus est collis Bezetha (Βεζέθα = בֵּית הַדְּתָה),

κατινόπολις vel == בֵּית זִיהָתָא, « domus olive », quarto loco a Iosepho commemoratus, borealis scil. collis orientalis pars, e regione templi et arcis Antoniae (v. infra) sita et parva valle naturali ac profunda fossa ab ea disiuncta, quae post Christi aetatem a rege Agrippa urbani addita est (N. 148 s.).

Dissentient vero auctores praecipue in duobus aliis collibus definiebant, qui a Iosepho secundo et tertio loco enumerantur, Aera scil. « qui inferiorem sustinebat civitatem » et huic ex adverso situs tertius collis. Iam consideranti auctorem nostrum in describenda urbe specialiter ad varia ipsius moenia attendere, templum antem altissimis muris undique circumdata ab eodem semper taenquam urbi oppositum et in proprio clivo collocatum designari, satis probabile videbitur, montem templi alterutrum istorum collium necessario censendum esse; at non Acram : ergo tertium illum collem huic ex adverso situm.

Porro Aera sive collis secundus, qui inferiorem sustinebat civitatem, a templo olim lata valle separabatur (πλατείᾳ φράχγῃ διαιρέγμανος), quae ab Hasmonaeis aggeribus ingestis completa est, eo animo, ut civitas cum templo coniungeretur : itaque eo tempore quod in descriptione nostra consideratur, vallis illa iam non apparebat. Praeterea collis ille secundus natura altior erat, quam tertius, templumque supereminebat; sed ab iisdem Hasmonaeis, scil. a Simone Machabaeo († 135 a. Chr.), ingenti trium annorum labore in planum deductus est, ita ut templum iam altitudinem illius superaret (N. 139. Cf. Ant. XIII. 6,7, N. 213-217; Bell. iud. I. 4,4 2,2, N. 39. 50). Facto huius demolitionis fidem negare idem videtur atque omnem Iosephi auctoritatem historicam reverttere. A primo autem colle fori superioris secundus ille inferiorem sustinens civitatem media valle sciunctus erat, quae usque ad fontem Siloe descendens *Tyropœon* (ἡ τῶν τυροποιῶν προσαγορευόμενη φράχγη « vallis caseos conficientium ») appellabatur (N. 136. 140); forma denique huius collis secundi ἀμφίκυρτος dicitur (N. 137) i. e. probabilius ultraque extremitate curvatus ad

modum lunae crescentis (cf. *H. Reland* Palaest. p. 852).

Iam vero hinc indicis omnibus atque reliquis textibus, ubi Iosephus de Aera seu urbe inferiore loquitur (cf. Ant. XII. 5,4; 9,3, N. 232, 362 ss.; Bell. iud. IV. 9,12, N. 581; V. 6,4, N. 253; VI. 6,3, N. 354 s. etc.), maiore cum probabilitate videtur satisficeri dicendo, urbem inferiorem seu Aeram sensu latiore a Iosepho vocari illam urbis partem, quae clivo meridionali collis orientalis et septentrionali iugo collis occidentalis insidebat: quae quidem collum partes, naturaliter quidem separatae, impleta tamen superiori parte vallis *el-wād* inter templum et oppositum clivum collis occidentalis interiacentis, et ipso templo alto muro a reliquo monte disiuncto, tamquam unus collis ultraque extremitate ad modum lunae crescentis curvatus ($\chi\mu\chi\lambda\chi\tau\sigma$) considerari potuerunt. Sensu autem strictiore Aera videtur intellegendum de aree seu acropoli in parte illa septentrionali collis occidentalis olim sita (v. infra VII. 4). Vallis vero Tyropoeon, quae Aeram sensu latiore a foro superiore dividebat, et ipsa $\chi\mu\chi\lambda\chi\tau\sigma$, probabilius secundum hanc opinionem erit inferior pars vallis interioris *el-wād* ad fontem Siloe descendantis et vallis illa lateralis ab occasu veniens, quam collem occidentalem in partem australem et septentrionalem discernere et mediae valli *el-wād* se adiungere superius diximus.

In magna huius controversiae obscuritate tantaque opiniomur varietate sententiae expositae, quae fere cum opinione comitis *de Voguw* et c. *Ch. Warren* et *A. Schulz*, atque ex parte etiam cum *E. Robinson*, *C. Schick* aliisque concordat, tamquam probabiliori adhaerendum censemus, quamquam neque hanc omni difficultate carere libenter conce-dimus.

Praeter auctores inferius citandos cf. *C. Zimmermann*, Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem, Basel 1876, cum « Begleitschrift »; *C. Schick-I. Benzinger*, Karte der näheren Umgebung von Jerusalem, in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XVIII. 1895, Tab. 4. — De conditionibus geologicis cf. *O. Fraas*, Aus dem Orient (I), Stuttgart

1867, p. 49-59; *M. Blanckenhorn* in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XV. 1892, p. 56 s.; XIX. 1896, p. 19-23 et tab. 3, Profil I et II. — De re climatica v. *V. Guérin*, Jérusalem p. 188-90; *Th. Chaplin* et *O. Kersten*, Das Klima von Jerusalem, Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XIV. 1891, p. 93-112; *J. Glaisher* in Quart. Stat. 1896 et ss. — De collibus generatim cf. *H. Relandi* Palaest. p. 850-5; *Ed. Robinson*, Palaestina II. p. 12-17, 31-45; *K. Ritter*, Erdkunde XVI. p. 315-27; *T. Tobler*, Topogr. von Jeros. I. p. 14-52; *V. Guérin*, Jérusalem p. 181-92; *F. Buhl*, Geogr. d. alt. Palaest. p. 93-6, 132 s. — De topographia *Fl. Iosephi* cf. *E. Robinson* I. c. p. 45-53; *W. Krafft*, Die Topographie Jerusalems, Bonn 1846, p. 1-13, 19-52; *T. Tobler* I. c. p. 29-39; *Chr. Ed. Caspari* in Theol. Stud. u. Krit. 1864, p. 309-28; *F. Spiess*, Das Jerusalem des Iosephus, Berlin 1881; v. *Klaiber* in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. III. 1880, p. 189-213; IV. 1881, p. 18-56; XI. 1888, p. 1-37; *G. Gall* ib. X. 1887, p. 182-7; id. in Theol. Quartalschr. LXVI. 1884, p. 34-84; LXXI. 1889, p. 77-125; id., Die Hügel von Jerusalem, Freiburg i. B., 1897; *M.-J. Lagrange* in Rev. bibl. I. 1892, p. 18-25; *Alf. Schulz* in Theol. Quartalschr. LXXXII. 1900, p. 356-89.

III. Aquae. 1. Aquarum copia. *Strabo* urbem Hierosolymorum « intus aquis abundantem, exterius omnino siccam » scribit (ἐντὸς μὲν εὐθόρου, ἐκτὸς δὲ παντελῶς δεψηρόν XVI. 2,40, ed. *Casanub.* p. 762; item n. 36, ib. p. 761). Similiter *Timochares* penes *Eusebium* (Praep. evang. 9,33, *Migne* 21,736 B) civitatem ipsam aquis fluere, ita ut etiam ad horitos irrigandos sufficientem, regionem vero circumiacentem usque ad 40 stadia inaquosam esse asserit. Unde et *Fl. Iosephus* Syros sub Antiocho urbem obsidentes et *Dio Cassius* Romanos sub Tito et *Guilelmus Tyrius* Francos sub Godofredo magna aquarum penuria laborasse narrant (*Ios.* Ant. XIII. 8,2, N. 237; *Dio Cass.* 66,4; *Guil. Tyr.* 8,4. 7. 24, *Migne* 201, 410 D. 414 s. 432 B), incolas vero neque in Scriptura neque in historiarum libris unquam vel ipso gravissimae obsidianis tempore aquarum inopiam passos esse legimus; immo, urbe capta eruegeri « aquae ingentes copias » in dominibus invenerunt (*Guil. Tyr.* 8,24. M. 201, 432 B).

Porro quinque potissimum modis an-

tiquitus, sicut ex parte etiam hodie, incolis aquae suppeditabantur : fontibus scilicet, puteis, cisternis, piscinis, aquae ductibus.

2. Fontes intra ambitum ipsius urbis haberi non satis videtur constare. In sermone propheticō describitur quidem fons aquae abundantis subtlerū lumen templi ad orientem egreditur (Ez. 47,1-12. Cf. Ioel 4,18; Zach. 13,4; 14,8); sed inde verus fons in monte templi existens probari nequit. Ea vero quae in epistula Aristaeae (n. 88-91) et in Talmude de aquis templi referuntur, potius de cisternis et aquaeductibus videntur intellegenda. At *Tacitus*, « templum in modum arcis » porticusque eius « egregium propugnaculum » describens addit : « Fons perennis aquae, cavati sub terra montes, et piscinae cisternaeque servandis imbribus » (Hist. 5,12) : ubi « fons perennis aquae » fortasse de iisdem aquaeductibus interpretandum erit, quamvis ab ipso scriptore pro vero fonte sumatur (v. infra).

Nomen tamen fontis ab aliquibus trahitur aquis quae hodie *Ain el-shefā* i. e. « fons salutis » audiunt quaeque balneis salutaribus *Hammām el-shefā* iuxta latus occidentale templi prope *Sūq el-qāftānīn* inserviunt (cf. *Robinson*; *Tobler*); at neque ibi fons proprius talis, sed potius puteus (*Bir Hammām-el shefā*) aquis paulatim percolantibus excipiens accommodatus videtur inveniri (cf. *Schick*). Fuerunt autem qui ibidem aquas intermittentes piscinae Bethesdae supposuerint (v. infra).

Etiam aquae Siloe a nonnullis auctoribus « fons Siloe » appellantur (*Flav. Ios.* *Bell. iud.* V. 4,1 et 2; 9,4. N. 140. 145. 409 s.) atque hodie quoque *Ain Silwān* dicuntur, quamquam potius os canalis aquam a fonte extra moenia sito ex perducentis ibidem inveniatur (v. *SILOE*).

Extra urbem idem hic fons, *Ain Sitti Maryam* « Fons Dominae Mariae » vel *Ain umm el-daradj* « Fons graduum » dictus, hodie unicus fere est cui appellatio fontis merito competit. Ad austrum templi in latere dextro seu occidentalib[us] vallis Cedron situs est sub clivo Ophel, et aquam suppeditat a Iosepho aliisque « dulcem et abundantem » dictam (*Bell.*

iud. V. 4,1. N. 140), sed quae hodie salsum potius et iniucundum saporem habeat et vario atque intermittente fluxu neque adeo abundante ex interiore rupe profluat.

Cum in libris sacris fons Rogel (*Ios.* 13,7 etc.; v. *ROGEL*) et fons draconis (*Neh.* 2,13; v. *DRACONIS FONS*) et aquae Gihon (2 Par. 32,30 etc.; v. *GIHON*) in vicinia urbis commemorentur (cf. 2 Par. 32,3 s.), fons ille Dominae Mariae ab aliis Rogel, ab aliis Gihon, nec non etiam fons draconis existimatur; probabilius Rogel dicitur.

Praeter dictum fontem Virginis tres temporanei fontes aquis pluvialibus per aliquam anni partem nutriti in vicinia urbis inveniuntur : *'Ain el-lōzē* infra *Bīr Eiyāb* in valle Cedron inferiore, *'Ain el-mudauwara* et *'Ain el-sūwān* in latere septentrionali montis Oliveti.

Etiam antiquitus prope urbem plures extitisse fontes patet ex historia Ezechiae, qui « initio cum principib[us] consilio virisque fortissimis, ut obturarent capita fontium (הַתְּדִבֵּבִי הַעֲנִינָה אֶת), qui erant extra urbem,... congregavit plurimam multitudinem et obturaverunt cunclos fontes, et rivum qui fluebat in medio terrae » (LXX τὸν ποταμὸν τὸν διορίζοντα διὰ τῆς πόλεως 2 Par. 32,3 s.). Ubicanam fuerit ille rivus (לֹבֶן), non constat (cf. *E. Robinson*, Neue Untersuch. über die Topogr. Jerus. p. 111; *R. v. Riess*, Atlas S. Script., 1896, p. 41). Similiter *Fl. Iosephus* plures fontes in regione suburbicaria commemorat (*Bell. iud.* V. 9,4. N. 410 τὴν τε Σιλωὰν... καὶ τὰς πρὸ τοῦ ἔστεος ἀπάσσας [πηγάς]), et vallem hodie *Wādi el-Rabābi* dictam (vallis Hinnom) vallem fontis (τὴν τῆς πηγῆς φέρουσαν) appellat (*Bell. iud.* V. 12,2. N. 503).

3. Putei (arab. *bīr*, hebr. בִּיר), medium locum inter fontem et cisternam tenentes, etiam in antiqua urbe probabiliter haud rari inveniebantur. Amplitudine haud adeo magna ex ipsa rupe excisa, aquis per varia strata percolantibus excipiendis inserviebant; quas tamen ubi neglegenter constructae erant, propter fissuras rupis non valebant continere (ter. 2,13). Os talis putei lapide

magnō, plerūque rotundo, claudebatur (Gen. 29,2 s.; Lam. 3,53).

In ipsa urbe nolissimus est puteus ille salutis quem modo commemoravimus (*Bîr hammâm el-shefî*). Etiam in nonnullis domibus privatis antiquitus, sicut hodie, puteos fuisse exemplo viri illius in Bahurîm, qui habebat puteum in vestibulo suo (2 Reg. 17,18 s.), docemur. Eliam in area templi (*Harâm el-sherîf*) plures putei inveniuntur.

Extra moenia vero celeber est puteus Iob (*Bîr Eiyâb*; Iudeis puteus Ioab) infra Siloe situs, a peregrinis (inde a sacc. 16.) saepe « puteus Nehemiae » vel « puteus ignis » (cf. vallis ignis, *Wâdi el-nîr*) dictus, eo quod puteus ille altus et siccus credebatur, in quo Nehemias ignem tempore exsiliī a sacerdotibus ibidem absconditum reperit (2 Mach. 1,19 ss.). Altitudinem 38 m attingit, et per totum annum aquam optimam praebet, quam aestivo tempore etiam Hierosolymis vendunt. Post pluvias abundantes aqua haud raro redundat rivulumque in valle torrentis format, id quod incolae tamquam futurae fertilitatis omen laeti excipiunt.

Interpreti arabi textus Ios. 15,7 in Polyglottis vulgato multisque auctoribus recentioribus est fons Rogel, sed potius ille puteus profundus videtur dicendus esse, quem Iohannes III, patriarcha hierosolymitanus, anno 518 p. Chr. exstruxisse a Cyrillo Seythopolitano, coaevō scriptore, narratur (Vita S. Sabae c. 67). Quare alteram opinionem praeferendam et fontem Rogel eundem cum fonte Dominae Mariae dieendum esse arbitramur (v. ROGEL).

4. Cisternae in urbe plurimae habentur servandis imbris vel etiam aquis aliunde adductis accommodatae; nam cum fontes intra urbem non inveniantur, neque putei sufficent, imbris vero mensibus hibernis tantum ab Octobri vel Novembri ad Aprilem vel Maium cadant, quavis acetate incolae praecepit cisternis magnis et multis construendis sibi aquae copiam pro tempore aestivo procurare debuerunt. Quare iam Moses israelitis inter alia bona terrae promissae cum dominibus plenis cunctarum opum, quas non exstruxerint, etiam ei-

sternas quas non foderint promittit (Deut. 6,11). Atque re vera vix ulla in urbe invenietur domus quae cisterna careat (cf. Prov. 5,45; Is. 36,16, etc.), et in maioribus aedificiis permultae et magnae ingentem optimae atque frigidæ (cf. Ier. 6,7) aquae copiam praebent.

Antiquiores communiter in ipsa rupe excisae sunt, parietibus bene laevigatis et caementi cooperitis; recentiores vero plerumque muris et concameratione arte factis construuntur. Forma et magnitudo diversissimae sunt, modo oblongae, modo quadratae, modo rotundae, maiores vel minores, prout loci conditio permiserit atque necessitas postulaverit. Ut plurimum duo vel etiam plura ora habent, lapidibus clausa, quorum alterum excipendi, hauriendi alterum aquis inservit. Imbris vero ex tecto et vestibulo atque impluvio in unum collecti in cisternas ducuntur.

Præcipue area templi permultis ingentibusq[ue]c cisternis instructa erat (cf. *Aristeas*, *Tacitus* l. cit.); ibi probabiliter maxima cisterna in diebus Simonis, sacerdotis magni, constructa est (Ecli. 51, 3 hebr.), atque hodie in eadem 34 cisternae variae capacitatis puteique inveniuntur (C. Schick, Tempel in Jerusalem, p. 292-305 et Tab. IV et IX).

Cisternae siccae, versus finem aestatis non iam aquam sed lutum continentis, etiam in carcere adhibebantur, uti in historia Ieremiae legimus (Ier. 38,6-13. Cf. Lam. 3,53; Ps. 68,3; Zach. 9,14; Vulg. lacus). Quae cisterna Ieremiae erat in domo Melechiae filii regis (Vulg. *fili Amelech*) in vestibulo careeris (cf. Neh. 3,25); peregrinis olim ostendebatur prope piscinam Siloe et portam civitatis (*Theodosius* c. 8; *Anonymous [Antoninus]* c. 24, ed. P. Geyer, p. 142,4 s.; 175,20 s.) vel etiam iuxta aream templi in loco putei salutaris (*Hammâm el-shefî*. Cf. D. Zanecchia, La Palestina d'oggi 1, p. 244), hodie vero extra urbem ante portam damascenam iuxta cavernam, quae ab eodem propheta nomen accepit (Fr. Liévin de Hamme, Guide indicateur de la Terre Sainte, ed. 4, 1. p. 481).

5. Piscinæ eodem fere modo ac cisternae constructae sunt, sed plerumque maiorem amplitudinem habent et tecto

vel concameratione carent. Communiter ex rupe excisae, sed in vallibus etiam muris aggeribusque formatae, imbris colligendis vel aquis aliunde adductis excipiendis inserviebant.

Hodie in urbe quattuor piscinae maiores visuntur : *Birket Hammām el-Batraq*, *B. el-Burak*, *B. Isrā'īn*, aliaque recenter prope ecclesiam S. Annae detecta; extra moenia in vicinia urbis quinque aliae inveniuntur : duae prope Siloe, ex quibus inferior *Birket el-Hamrā* appellatur; praeterea *Birket el-Sultān*, *B. Māmilla*, *B. Sitti Maryam* seu *B. el-Asbāt*. Praeterea etiam in regione septentrionali extra urbem reliquiae veterum piscinarum apparent.

In libris sacris commemorantur imprimis piscina Siloe et Bethsaida sive Bethesda (v. SILOE, BETHSAIDA piscina). Eadem cum piscina Siloe videtur esse piscina regis (*בְּבָרֶכֶת הַמִּלְחָמָה*, *אֲוֹלָמָדָחָת* τοῦ βασιλέως; Vulg. *aquaeductus regis* Neh. 2, 14), ad quam Nehemias a porta vallis egressus post fontem draconis et portam stercoris ac portam fontis pervenit. Minus vero probabiliter etiam lacus (*בִּקְוָה*) inter duos muros, ad quem aquae piscinae veteris (*הַבְּרֶכֶת הַיּוֹשֵׁב*) colligebantur (Is. 22,11), et piscina inferior ("*הַהְעֵמֶת הַתְּהִתָּה*"; LXX ἡ ἀρχαὶ οὐλυμέθηρα. Is. 22,9) cum piscina Siloe identificantur; quae ubinam fuerint, non satis videtur constare. Idem valet de « piscina quae grandi opere constructa est » ("*הַהְעֵמֶת הַיּוֹשֵׁב*, ἡ οὐλυμέθηρα ἡ γεγονότα), quae in aedificatione murorum prope sepulcrum David et domum fortium commemoratur (Neh. 3,16).

Neque etiam de piscina superiore ("*בְּהַנְּגָן הַיּוֹשֵׁב*, ἡ οὐλυμέθηρα ἡ ἀνω") operibus que Ezechiae regis quidquam certi videatur affirmari posse. Laudatur imprimis Ezechias quod « fecerit piscinam et aquaeductum et introducerit aquas in civitatem » (4 Reg. 20,20), et quod approximantibus Assyriis obturaverit cunctos fontes qui erant extra urbem et rivum qui fluebat in medio terrae (2 Par. 32,3 s.); eadem laus repetitur in codem capite cum speciali mentione aquarum

Gihon : « Ipse est Ezechias, qui obturavit superiore fontem aquarum Gihon, et avertit eas subter ad occidentem urbis David » (2 Par. 32,30; v. GHION) atque iterum in libro Ecclesiastici : « Ezechias munivit civitatem suam et introduxit (hebr. introducendo) in medium ipsius aquam, et fodit ferro rupem et aedificavit ad aquam puteum » (hebr. et obstruxit montes [ad] lacum, *וַיַּחֲסֹם הַרִּים בְּקֹוָה* (Eccli. 48,69 gr. 17). Quamquam nomen piscinac Ezechiae hodie communiter piscinac *Birket Hammām el-Batraq* tribuitur, quae per aquaeductum antiquum imbras in piscina Mamillae collectos excipit, minime tamen extra dubium versatur, opera illa Ezechiae tribuenda esse, licet tunc etiam piscina superior facile reperta videatur. At neque id satis probatur, quod pluribus recentioribus placuit, piscinam et aquaeductum Ezechiae in piscina et canali Siloe haberi, neque certum est ea ex parte septentrionali quaerenda esse (v. GHION).

Piscina vero superior solummodo tamquam terminus aquaeductus nominatur in via agri fullonis (4 Reg. 18,17; Is. 7, 3; 36,2); sed ex verbis Scripturae haud certe appareat, utrum terminus a quo a terminus ad quem illius aquaeductus intellegendus sit, neque utrum ipsa piscina (Vulg. quae est in via; LXX ἡ ἐστιν; sed hebr. *שָׁנָה*) an vero aquaeductus in via agri fullonis indicetur, nec denique ex qua parte ille ager reperiatur. Quare minime mirum videbitur quod alii piscinam extra urbem, alii cum R. Riess intra eam quaerant, aut quod ager fullonis et aquaeductus ex parte occidentali (communius) et septentrionali (Riess) et orientali vel australi (M.-J. Lagrange in Rev. bibl. I. 1892, p. 33 s.) locentur. Attamen ex textibus citatis illud saltem cum aliqua probabilitate concludere possumus latus occidentale et septentrionale urbis potius quam australe et orientale in hac quaestione considerandum esse : nam nuntii a rege Assyriorum ex Lachis cum exercitu magno Hierosolymam missi et cum legatis Ezechiae atque populo super murum sedente colloquentes, probabiliter in angulo occi-

dentali vel in latere septentrionali constiterunt, ubi et facultas propius ad muros accedendi et opportunitas castra metandi militibus dabatur (4 Reg. 18, 17 ss.; Is. 36,2 ss.); similiter tertio textui Is. 7,3 eadem regio conformior apparet. Atque sub hoc saltem respectu antiqua sententia, quae piscinam superiorem esse *Birket Māmilla*, aquaeductum vero eius canalem imbres inde ad *Birket Hammām el-Bafrāq* adducentem supponebat, textibus satis conformis inventur.

Piscinam autem illam superiorem et aquaeductum iam tempore Achaz ab Isaia commemorata (Is. 7,3) nihilominus opus esse Ezechiae, successoris Achaz, aliqui censent, cum propheta postea coaevis Ezechiae nuntium suum ad regem Achaz describens facile illam determinationem regionis addere potuerit.

In scriptis Fl. Iosephi praeterea commemorantur *piscina Salomonis* prope Siloe (Bell. iud. V. 4,2, N. 143), *Struthion* prope arem Antoniam (Bell. iud. V. 11,4, N. 467; = *Birket Isrā'īn* vel alia piscina prope aream templi, nunc dominibus occupata; cf. Schick), *Amygdalon* i. e. piscina turri (בְּגַדֵּן) (Bell. iud. I. c. N. 468; = *Birket Hammām el-Bafrāq*), piscina serpentum (חַדְוָא ἐπικαλούμενη κολυμβήθρα) iuxta monumentum Herodis in superiore parle vallis Hinnom (Bell. iud. V. 3,2, N. 108; fortasse = *Birket el-Sūfṭān*; alii = *B. Māmilla*. Cf. DRAGONIS FONS).

6. Aquaeductus plures urbi maiorem aquarum copiam adduxerunt, cum praesertim pluviis deficientibus neque piscinae neque cisternae neque fontes puteive sufficerent. In libris sacris commemorantur aquaeductus piscinae superioris et aquaeductus Ezechiae, de quibus diximus (cf. etiam GHION). Finis ultriusque erat, ut aquae fontium in vicinia extra urbem manantium hostibus subtraherentur et civibus prouident. Canalis Ezechiae subterraneus erat (2 Par. 32,30) et fodiendo ferro rupem (Eccl. 48,19) construetus; simili ratione aquaeductum piscinae superioris factum esse ex aliis canalibus antiquis probabiliter supponimus, neque opus est, ut cum R. Riess eum apertum illum

rivum fuisse dicamus, qui fluebat in medio terrae (2 Par. 32,4; LXX διὰ τῆς πόλεως).

At praeter illos duos iam in antiqua urbe plures alios aquaeductus existisse constat. Imprimis in templum aquae variis canalibus adduccebantur; septentrionalem intelligere videtur Aristeas (n. 91 apud E. Kautzsch, Apokryphen und Pseudepigraphen II. 13), austrelam vero indicant Talmudistae, qui de fonte Etam in templum adducto saepe loquuntur (cf. Lightfoot, Schwarz, Neubauer). Etiam vero inter Bethlehem et Thecue sita erat (2 Par. 11,6), probabiliter ubi hodie *Khirbet el-Khōkh* invenitur (T. Töbler, Dritte Wanderung p. 89; C. Schick, Ztschr. d. D. Pal.-Ver. I. 1878, p. 152 s.) atque etiam nunc duplice aquaeductu cum urbe coniungitur (v. infra).

Fl. Iosephus vero Salomonem eundem locum Etam (Ἐτάν) hortis fontiumque rivis amoenum frequentasse narrat (Ant. VIII. 7,3, N. 186), Pilatum autem expensis thesauri sacri (χορδῶν) aquaeductum ducentorum (Ant. XVIII. 3,2, N. 60) vel quadringentorum stadiorum (Bell. iud. II. 9,4, N. 175, ubi antiqua versio latina et textus Eusebii 300 exhibent) Hierosolymam usque exstruxisse. Idem regem Herodem maximis sumptibus aquam e longinquio ad castellum suum Herodium adduxisse refert (Ant. XV. 9,4, N. 325; Bell. iud. I. 21,10, N. 420), atque etiam turrim Hippicam aquaeductum proprium habuisse (Bell. iud. V. 7,3, N. 304).

Iam si reliquias veterum aquaeductuum consideramus, septem vel octo hucusque noti sunt. Duo vel tres canales ad aquas fontis *Ain Sitti Maryam* intra ambitum antiquae urbis adducendas olim inserviebant (v. SILOE); alias, quem magnitudinem describunt, ex parte septentrionali ad urbem et templum accedebat (cf. C. Schick); duo ab occasu solis inventi sunt, quorum alter etiam nunc imbres ex *Birket Māmilla* ad piscinam Ezechiae adducit. Praeterea aquaeductus duplex ex *Wādi Arrāb* et *W. el-Biyār* inter Bethlehem et Hebron, per Etam et piscinas a Salomonе dietas transiens, urbem attingit, et usque hodie alter, ubi non nimis negligitur, aquam silentibus praebet;

canalis vero lateralis ex iisdem piscinis in Wādi Urfās sitis ad Djebel Fureidīs descendit, ubi ruinae castelli Herodium repertae sunt. Denique in excavationibus nuper in colle occidentali factis aquaeductus vetustissimus ibidem repertus est, qui fortasse cum dicto canali ex Wādi el-Biyār olim coniunctus erat (cf. F. J. Bliss).

De aetate auctoribusque horum operum controvertitur. Satis communiter aquaeductus inferior longiorque ex Wādi 'Arrūb Herodi adscribitur, cum eiusdem sit formae et constructionis atque canalis lateralis ad Herodium descendens. Pilato autem multi reparationem tantum huius longioris et alterius brevioris aquaeductus ex Wādi Biyār attribuunt, ex quibus ille inferior 400 fere, superior 200 stadiorum longitudinem attingit; auctorum vero brevioris canalis et piscinarum esse Salomonem haud pauci affirmant (cf. Eccl. 2,5 s.), aliis e contrario contendentibus hunc Romanorum esse opus, sub Septimio Severo, duodecim fere saeculis post magnum illum regem Israelis exstructum (Gerner-Durand; cf. Rev. bibl. X. 1901, 106-9).

Cf. Joh. Lightfoot, *Disquisitio chorogr. Joannis praemissa* 5,5, ed. Leusden II. p. 589 s.; Fr. Quesenius, *Eluc. Terrae S.*, I. VI. peregr. 7., c. 1., ed. Venet. II. p. 575 s.; H. Relandi Palaest. p. 299-301. 303 s.; E. Robinson, Palaest. II. p. 124-69; id. Neuere bibl. Forsch. in Pal. p. 317-27; Ios. Schwarz, Das h. Land, p. 220-9; W. Krafft, Die Topographie Jerusalems, p. 120-38; K. Ritter, Erdkunde XVI. p. 272-81. 441-56; T. Tobler, Denkmäler aus Jerusalem p. 35-87; id. Dritte Wanderung nach Palaest. p. 212-26; K. v. Raumer, Palaest., ed. 4. p. 332-7. Ad. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 146 s.; V. Guérin, Judée III. p. 110-9. 303-9; J. Sepp, Jerusalem und d. h. Land, ed. 2, I. p. 321-47; Rich. v. Riess, Bibl. Geographie p. 75-8; id. Bibel-Atlas ed. 3 p. 25-7; id. Atlas S. Script. p. 11; C. Schick, Die Wasserversorgung der Stadt Jerusalem in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. I. 1878, p. 132-76 et tab.; id. ib. VIII. 1885, 41-5; XIII. 1890, 229; F. J. Bliss, Excavations at Jerusalem p. 11. 53-6. 332-41.

IV. Moenia. 1. Urbem bierosolymitanam et situ naturali et moenibus turribus superstructis firmissimum fuisse

mumentum auctores sacri pariter et profani testantur (cf. Strabo XVI. 2,40 ed. Casaub. p. 763; Tacitus, Hist. 5,11 s.; Fl. Iosephus, Bell. iud. V. 4,1 s. etc.; Dio Cass. 66,4; Fragn. Hist. Graec., ed. Didot III. p. 228, etc.). Communiter post Fl. Iosephum triplicem murum distinguunt, non quasi urbs undique triplice muro cincta fuerit, sed quod primitivo muro a Davide et Salomone constructo postea ex parte septentrionali alter et tertius murus superadditus sit. Praeterea vero area templi propriis moenibus circumdata aliisque aula regia munita erat (Tacitus l. c.; Fl. Ioseph., Bell. iud. V. 4, 4, N. 177).

In S. Scriptura varii circa moenia urbis labores commemorantur; quibus illustrandis iuvabit ambitum urbis, qualis variis sacculis fuerit, singillatim considerare, comparatis inter se auctorum sacrorum et profanorum relationibus atque iis quae ex situ naturali et ex reliquiis in ruinis repertis apparent conditionibus.

2. Urbs Iebusacorum quounque se extenderit, ignoramus. Tempore Iosue sub rege Adonisedec erat, qui quattuor Amorrhæorum reges urbium Hebron, Ierimoth, Lachis, Eglon ad Iudeus contra Gabaonitas et contra Israelem secum ineundum invitavit (Ios. 10,3); ceteris vero urbibus in circuitu expugnatis, Ierusalem diutius aggressoribus resistebat (cf. Iud. 19,11 s.), et quamvis filii Iuda urbem poslea ceperint (Iud. 1,8), tamen superior civitatis pars cum arce in potestate Iebusacorum remansit (2 Reg. 3,6 s.; 1 Par. 11,4 s.), ita ut Iebusaci et filii Iuda in Ierusalem simul habitarent (Ios. 15,63). Unde id saltem apparet, urbem iam tunc satis amplam fuisse atque firmissimam, duasque habuisse partes distinctas, arcem et inferiorem civitatem. Fl. Iosephus duplicum hanc Iebusacorum urbem ($\tauὴν κατω — ἡ οὐρανοφορεῖ$) expresse distinguit et superiore « murorum firmitate et natura loci difficulter expugnabilem fuisse » refert (Ant. V. 2,2, N. 124). Ex iis vero quae tabulae in Tell el-Amarna inventae de 'Abd-Khiba, rege urbis *Urusalim*, exhibent, id unum iure concludimus, Ierusalem ea aetate (c. 1400 a. Chr.) satis

conspicuum inter urbes palaestinenses regis Aegypti fuisse.

Ex naturali loci conditione alique ex iis quae de arce Sion et civitate David referuntur (v. infra), urbem Iebusaeorum in parte australi collis occidentalis possimum sitam fuisse probabilius supponimus, cui deinde paulatim inferior urbis pars in valle adiacente et clivo orientali adiuncta fuerit. Saltem urbem superiorem moenibus cinctam fuisse, ex eius firmitate et ex verbis Moysis concludimus, qui Israelem traecto tordane possessurum dicit « nationes maximas et fortiores te, civitates ingentes et ad caelum usque muratas » (Deut. 9,1). Excavationes nuper (1894-1897) ab Anglis in parte australi illorum collium peraciae in utroque vetustissimas habitationes in ipsa rupe cavatas murorumque reliquias ex variis saeculis detecterunt; habitationes illas partim ad Iebusaeorum aetatem perfinere, cf. F. J. Bliss, excavationum praefecto, haud improbabile videtur (cf. Excavations at Jerusalem p. 334); muros vero Iebusaeorum ex parte in eadem linea extitisse, quam postea moenia Davidis occuparunt, ex coniectura supponere liceat.

3. Rex David, aree Iebusaeorum capta, regiam suam ex urbe Hebron Hierosolymam transtulit « aedicavitque urbem in circuitu a Mello usque ad gyrum; Ioab autem reliqua urbis extruxit » (1 Par. 11,8; 2 Reg. 5,9 « a Mello et intrinseca ». Cf. Flav. Ios. Ant. VII. 3,2, N. 66). Salomon, ercente in dies ambitu urbis, et colle templi ad eam adiuncto, ampliores etiam muros construxit (cf. 3 Reg. 3,1; 9,15; Ios. Ant. VIII. 2,1; 6,1; 7,7, N. 21. 150. 205). Moenia haec Davidis et Salomonis fl. Iosephus nomine « muri aliqui » ($\tauὸν ἀρχιτεκτονικὸν τεῖχος$) primo loco describit, simul ratione operum posteriorum habita (Bell. V. 4,2; cf. 6,1, N. 142-3. 152). Ex reliquiis murorum in australi latere nuper inventis aliquas ad prima illa moenia pertinere haud improbable videtur.

Secundum Iosephum primus hic murus in latere suo boreali initium habuit a turre Hippiea, ab Herode prope hodiernam portam a taffa dictam constructa, atque inde iuxta vallem interio-

rem lateralem superiorius memoratam (H. 2) fere linea recta ad Xystum aulamque consilii descendens muro templi occidentali coniungebatur; qui murus templi, totum aream sanctuarii cingens, antiquitus etiam urbem inter aquilonem et ortum solis clandebat, nisi forte quis murum urbis iam primitus paulum extra ambitum templi circumvisse cum recentioribus statuere mallet (cf. Schick).

Ab angulo templi inter orientem et austrum primus ille murus probabiliter superiorem partem clivi Ophel ambiens traiecta valle Tyropoeon ad collem occidentalem adscendit eumque in latere australi et occidentali cingens ad turrem Hippieam rediit.

4. Sub regibus posterioribus iteratis vicibus muri reparandi et ampliandi erant. In libris sacris imprimis Ozias, postquam Joas, rex Israel, patre eius Amasia capto « destruxit murum Ierusalem a porta Ephraim usque ad portam anguli quadringentis cubitum » (i. e. circiter 190 metris) (4 Reg. 14,13; 2 Par. 25,23. Cf. Flav. Ios. Ant. IX. 9,3; N. 201), refertur « turres in Ierusalem super portam anguli et portam vallis et reliquias in eodem muri latere » aedificasse (2 Par. 26,9. Cf. Ios. Ant. IX. 10,3, N. 218). Filius vero eius Joatham « in muro Ophel multa construxit » (2 Par. 27,3. Cf. Ios. Ant. IX. 11,2, N. 237).

Prae ceteris autem Ezechias et Manasses, instantे periculo ex parte Assyriorum, moenia urbis firmaverunt et extenderunt. Ezechias « aedicavit omnem murum, qui fuerat dissipatus, et exstruxit turres desuper, et forinseeus alterum murum, instauravitque Mello in civitatem David » (2 Par. 32,5. Cf. Is. 22, 9-11). Manasses vero « aedicavit murum extra civitatem David ad occidentem Gihon in convalle, ab introitu portae piscium per circuitum usque ad Ophel et exaltavit illum vehementer » (2 Par. 33,14). Murus ille Ezechiae, cuius pars erat « murus latissimus » (Neh. 12, 37 [38]; 3,8), idem fere videtur esse alique is quem Iosephus nomine muri secundi describit a porta Genath (Tevā) ortum suburbium boreale circumdauit et ad aream Antoniam transuenit (Bell. iud. V. 4,2, N. 146). Praesertim

opera cl. C. Schick satis videtur probatum esse, hunc murum, qui tempore Domini Nostri fines urbis in latere septentrionali designabat, ita fuisse directum ut loca sacra Calvariae et S. Sepulcri, quae hodie coluntur, vere extra portam civitatis fuerint (cf. Hebr. 13, 12), quamquam hodie intra murorum ambitum continentur.

Moenia autem a rege Manasse « extra civitatem David ad occidentem Gihon in convalle » constructa videntur fere lineam illam esse secuta, quae in parte australi urbis per recentes excavationes anglicas iterum reperta est; altera vero pars ad portam piscium in latere septentrionali et usque ad Ophel dirigebatur. Etiam Iosephus muri primi seu antiqui latus meridionale secundum eumdem fere tractum describit (l. c. N. 143), quem Nehemias quoque in restituendis moenibus videtur secutus esse. Urbe enim a Babylonii capta murus omnis in circuitu destructus fuerat (4 Reg. 23,10; 2 Par. 36,19; Ier. 39,8; 52,14; Neh. 1,3; 2,13-15; 4,2. Cf. Flav. Ios. Ant. X. 8,3, N. 146. 149; XI. 5,6, N. 161); quem Nehemias, postquam nocte ruinas inspexit (Neh. 2,13-15), assiduo quinquaginta duorum dierum labore cum tribulis suis instauravit (Neh. 3,1-6,15. Cf. Ios. Ant. XI. 5,7 s., N. 168-179: duobus annis et quattuor mensibus) et sollemniter dedicavit (Neh. 12,31-39; cf. infra).

Dubium videtur, utrum piscina Siloe intra an extra moenium illorum ambitum fuerit. Sed cum posteriore aetate sub Tito extra muros fuerit (Flav. Ios. Bell. iud. V. 9,4, N. 410), neque apparat, cur post Nehemiae tempora ex ambitu urbis excusa sit, probabilius videtur assumendum, Nehemiam eam intra muros suos non comprehendisse (cf. etiam Ios. Bell. iud. V. 4,2, N. 443).

5. Ambitus urbis post Nehemiam idem fere mansit usque ad Herodem Agrippam, quamquam muri identidem et a Simone, summo pontifice, Oniae filio (Ecli. 50,1-4 hebr.) et tempore Machabaeorum (1 Mach. 4,60; 13,10) et post destructionem a Pompeio factam (Strabo XVI. 2,40, ed. Casaub. p. 763), ex facultate C. Caesaris (Ios. Ant. XIV. 10,3, N. 200) restaurati sunt. Agrippa vero,

cum in parte septentrionali urbs in dies magis augeretur, novis ibi moenibus exstructis et collem Bezemeth atque adiacentem partem collis occidentalis civitati adiunxit (Ios. Ant. XIX. 7,2, N. 326 s.; Bell. II. 11,6, N. 218. Cf. Tacit., Hist. 5,12). Qui quidem Agrippae murus, quem nomine tertii Iosephus describit (Bell. V. 4,2, N. 147-153), eandem fere directionem videtur habuisse, quam moenia hodierna sequuntur, quamquam nonnulli auctores (Robinson, Williams, Schultz, Fergusson, Trupp, Tobler, Gatt, al.) eum ad septentrionem versus usque ad ea quae regum dicuntur sepulera (*Qubār el-Salāqīn*) extendunt.

In latere vero australi, urbe cum moenibus a Titi militibus anno 70. p. Chr. penitus destruxta, Hadrianus imperator, Iudeis iterum a. 133 devictis atque expulsis, muros eo tantum ambitu restituit, ut partes meridionales utriusque collis extra portam relinquerentur. Post varias dein sequentium saeculorum mutationes urbs anno 1517 in potestalem Turcarum redacta, ab eorum principe Soliman annis 1536-39 (cf. Tobler, Schick) eumdem fere, quem sub Hadriano, moenium ambitum accepit atque ad nostram usque aetatem retinuit, plurimis tamen extra muros novis coloniis atque suburbii hodie ad urbem adiunctis.

De variis circa ambitum urbis opinionibus cf. C. Zimmermann, Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem, Tab. IV, in qua 16 auctorum recentiorum sententiae delineantur. — Praeterea cf. E. Robison, Palaest. II. p. 99-115; id. Topogr. Jerus. p. 52-68. 131-5; id. Neuere bibl. Forsch. p. 283-7; W. Krafft, Topogr. Ierus. p. 13-52; J. Schwarz, Das h. Land p. 197-209; T. Tobler, Topogr. Jerus. I. p. 52-144; Dritte Wanderung p. 265; J. N. Sepp, Jerusalem u. d. h. Land, ed. 2, I. p. 220-48; C. Schick in Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik III. 1884, fasc. 1; id. et H. Guthe in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. VIII. 1885 p. 245-87 et tab. VI-XIII, praesertim tab. VIII; C. Schick ib. I. 1878 p. 15-23; XIII. 1890, p. 31-6 et tab. I; XIV. 1891 p. 41-62 et tab. II; XVI. 1893 p. 237-46; XVII 1894 p. 1-24 et tab. I. 75-88. 165-79. 251-76; F. Spiess ib. XI. 1888 p. 46-59; H. Guthe ib. XVII. 1894 p. 128; V. Guérin, Jérusalem, p. 258-67; P. M. Séjourné in Revue bibl. IV. 1895 p.

37-47; F. J. Bliss, Excavations at Jerusalem, praesertim p. 286-336 et tab. XXIX.

V. Portae. TURRES. 1. « Coniecturis fere nituntur, inquiebat cl. *Hadrianus Relandus* (Palaestina p. 835), quaecumque de portis Hierosolymae earumque nominibus tradi solent ». Quae quamquam etiam nunc saltem ex parte vera sunt, breviter tamen ea quae in S. Scriptura de variis portis commemorantur referemus, simul indicando ea quae de nonnullis cum aliqua probabilitate statui possunt.

Generatim distinguamus oportet portas civitatis a portis templi et aulae regiae. Ad hanc videntur pertinere porta Sur (שְׁמֵן 4 Reg. 11,6), porta fundamenti (בָּסָס "שׁ 2 Par. 23,5), porta sentariorum (בָּרַצִּיבָּה "שׁ 4 Reg. 11,19; cf. v. 6); in atrio templi autem tum interiore, tum exteriore variae portae in singulis lateribus erant (1 Par. 26,13-18; Ez. 46,1 ss.), ex quibus praesertim commemorantur porta superior seu excelsa seu sublimissima (גְּדוֹלָה "שׁ 2 Par. 23, 20; 27,3; 4 Reg. 15,33), porta regis (1 Par. 9,18; cf. 4 Reg. 16,18), porta orientalis (Ez. 10,19; 11,1), porta speciosa (Act. 3,10), aliae.

Portae vero civitatis aliae erant in muro exteriore, aliae in interiore seu primo, per quas ex urbe antiqua in suburbium septentrionale per murum secundum civitati adiunctum transitus pattebat. Prope portas saepe plateae maiores convenientibus populi aptum locum praebebant (cf. Neh. 8,4, 16 etc.).

2. In libris Veteris Foederis sexdecim nona portarum occurserunt, ex quibus plura fortasse eamdem portam designant. In Novo autem Testamento praeterea portam ferream quae ex carcere duebat ad civitatem (Act. 12,10) secundum opinionem communiorum solius portae probatae mentio occurrit (Io. 5,2 οὐτὶ τὴν προσθατικὴν, suppl. πόλη; cf. porta gregis Neh. 3,1, 31; 12,38, quamquam alii non portam, sed piscinam (suppl. πολεμήθησαν ab altera piscina Bethsaida distinctam intellegunt (v. BE THISAIDA piscina).

Pleraque portae a Nehemia in descri-

benda murorum aedificatione et dedicazione nominantur (Neh. 3,1-31; 12,30-38). Ordinem capitii tertii Nehemiae sequendo prima occurrit porta gregis (גְּזַעֲרָה בְּצָבָא Neh. 3,1, 31; 12,38), quae probabiliter in latere septentrionali areae templi erat, prope eam quae hodie a S. Stephano appellatur. Inde ad occasum transcende secunda nominatur porta piscium (גְּמַדְּנָה "שׁ Neh. 3,3; 12,38; 2 Par. 33,14; Soph. 4,10), in eodem tractu septentrionali muri secundi, in quo deinde tertio loco commemoratur porta vetus s. antiqua (גְּזַעֲרָה "שׁ Neh. 3,6; 12,38).

Ad idem latus septentrionale videntur pertinere, quamquam in hac enumeratione non commemorantur, porta Ephraim (בְּאֶפְרַיִם "שׁ), quae iam in primo muro (4 Reg. 14,13; 2 Par. 23,23) et postea probabiliter etiam in secundo inveniebatur (Neh. 8,16; 12,38); praeterea porta Beniamini (בְּנַיְמִינָה "שׁ Ier. 37,12; 38,7; Zach. 14,10), quam aliqui eamdem volunt esse cum porta gregis vel etiam cum porta Ephraim, atque porta prior (גְּזַעֲרָה בְּנַיְמִינָה "שׁ Zach. 14,10), quae nonnullis eadem est ac porta vetus (cf. I. Knabenbauer, Comm. in Zach. 14,10), et porta anguli (גְּזַעֲרָה בְּנַיְמִינָה "שׁ 4 Reg. 14,13; 2 Par. 23,23 [mendose בְּנַיְמִינָה pro בְּנַיְמִינָה]; 26,9; Ier. 31,38) vel porta angulorum (בְּנַיְמִינָה "שׁ Zach. 14,10), quae quadrangulis cubitis a porta Ephraim in muro primo distabat (4 Reg. 14,13; 2 Par. 23,23) et communiter in angulo inter aquilonem et occasum supponitur fuisse, quamquam alii potius angulum, quem murus ille antiquus cum moenibus templi formabat, intellegunt (P. M. Séjourné in Rev. bibl. IV. 1895 p. 39. 43).

3. In latere occidentali praecipuum exitus erat porta vallis (אַתָּה בְּמִזְרָחָה "שׁ 2 Par. 26,9; Neh. 2,13, 15; 3,13), quae a decessu in vallem Hinnom nomen accepit. Ab ipsa usque ad portam stercoris seu sterquilinii (אַתָּה בְּמִזְרָחָה "שׁ Neh. 2,13; 3,14; 12,31 et תְּמִזְרָחָה "שׁ ib. 3,13) mille cubiti, i. e. circiter 475 metra numerabantur (Neh. 3,13). Quodsi portam hanc ster-

quilini eamdem dicimus ac portam Esse-norum (τὴν Ἐστηνῶν πύλαν), quam Iosephus prope partem urbis *Bethso* (Βῆθσω, al. Βῆθσοῦ) seu « domum steroris » dictam commemorat (Bell. iud. V. 4,2, N. 143), eamque fere in eo loco sitam fuisse supponimus, quo Angli nuper reliquias portae vetustissimae prope angulum austro-occidentalem muri antiqui invenerunt (F. J. Bliss, Excav. at Jerus. p. 16-20. 322-24 et tab.), prior porta vallis paulo infra hodiernam portam a Iaffa dictam supponenda erit, quamquam satis communiter fere in loco huius portae censeatur fuisse (cf. praesertim C. Schick in Ztschr. d.D. Pal.-Ver. XIII. 1890 p. 31-6 et tab. I).

Post portam sterculinii in latere australi occurrit porta fontis (בַּיִת הַנְּצָרֶת "שׁ Neh. 2,14; 3,15; 12,33), quae ex sententia communi a fonte Siloe nomen sortita est atque in angulo austro-orientali probabilius in eo loco inveniebatur, ubi reliquiae portae cum triplice limine variis temporibus usitato repertae sunt (F. J. Bliss, Excav. at Jerus. p. 88-93. 327-9. 349 s. et tab.). Haud procul inde erat porta inter duos muros (בֵּין הַחֲמִימָה "שׁ 4 Reg. 23,4; Ier. 39,4; 52,7), per quam exitus ad hortos regios infra Siloe patebat.

Etiam porta fictilis (הַחֲסִינָה "שׁ [Qeri]; גַּת - Kethib] Ier. 19,2) in latere australi vel occidental in exitu ad vallem Hin-nom videtur fuisse; quae a nonnullis eadem cum porta vallis vel cum porta stercoris dicitur.

4. Orientem versus Nehemias impri-mis portam aquarum (הַכְּפִיר "שׁ Neh. 3, 26; 8,1. 3. 16; 12,36) nominat, quae probabiliter supra fontem Virginis (Rogel) aditum ad aquas hauriendas dabat. Altera porta equorum (הַכְּסֹבֶת "שׁ) ante ruinam urbis cum domo regia Salomo-nis coniuncta erat (4 Reg. 11,16; 2 Par. 23,15); post exsilium autem a Nehemias et Ieremia in angulo austro-orientali areae templi commemoratur (Neh. 3,28; Ier. 31,40).

Aditus praeceps in eamdem aream sacram videtur fuisse per portam iudi-cialem (הַכְּפִיר "שׁ Neh. 3,30); porta

enim orientalis in versu praecedenti no-minata (v. 29) potius ad atrium inter-ius pertinebat, cui a nonnullis etiam illa porta iudicalis tribuitur. Ex hac vero per coenaculum anguli ad portam gregis Nehemias redit (v. 31); prope quan in cap. 12,38 aliam portam custo-diae (הַכְּפִיר "שׁ; omit. LXX) com-memorat, quam alii in atrio templi exteriore inter ortum solis et septentrionem, alii in latere australi aulae regiae Salomo-nis ponendam censem.

Praeterea porta media (הַתְּוִיכָה "שׁ Ier. 39,3) et porta filiorum populi (םְבָנֵי עַם "שׁ [בְּנֵי Qeri], fort. בְּנֵי יִמְמָן? Ier. 17,19) no-minantur, quae aliunde notae non sunt. In visione autem Ezechielis (48,31-34) sicut in Apocalypsi S. Ioannis (21,12) civitati sanctae duodecim portae tri-buuntur.

5. Fl. Iosephus praeter dictam Esse-norum portau imprimis portam Genath commemorat, a qua initium habuit mu-rus secundus (Bell. iud. V. 4,2, N. 146), quaeque probabilius haud procul ab hodierna porta occidentali aditum ad hortos in suburbio septentrionali sito praebebat, unde et nomen videtur ha-buisse (cf. F. Spiese, Jerusalem des Jos p. 18; id. in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XI. 1888 p. 46-59). Praeterea bis iuxta turrim Hippicam portam commemorat absconditam (Bell. iud. V. 6,5, N. 284) et sub qua aquaeductus ad turrim ac-debat (ib. 7,3, N. 304). Septentrionalem insuper portam ex adverso monumenti reginae Helenae (probabiliter = *Qubūr el-Salāfiñ*) sitam (ib. V. 2,2, N. 53) et portas superiores (ib. 8,1, N. 336) com-memorat.

In libris talmudicis una tantum porta stercoris commemoratur (A. Neubauer, Géogr. du Talmud p. 139 s.). A peregrinis medii aevi antiquioribus communiter sex portae urbis hierosolymitanae enumera-runtur: porta David, villæ fullonis, sancti Stephani, Beniamin, porta ad vallem Iosaphat, Tecuilitis (*Adamnanus* 1,1 et S. Beda, ed. P. Geyer p. 224,9 ss. 303,2 ss. Cf. Theodosius c. 1, Eucherius ib. p. 137,1; 126,5); porta S. Stephani vo-eatur etiam porta Galilaeae, porta nea-

politana (Itin. Burdig. ib. p. 22,20); probabilius etiam porta maior (*Antoninus* [Anonymus] Placentinus 27, ib. p. 177, 20); *Theodosius* etiam portam purgum s. turris commemorat (c. 3, ib. p. 438,13). De aliis v. auctores citandos.

Urbis hodiernae septem portae sunt : porta occidentalis a Iaffa dicta (*Bāb el-Khalīl*), porta nova in angulo septentrionali versus occidenteum (*B. Abdu'l Ḥamīd*), porta damascena (*B. el-'Amīd*), p. Herodis (*B. el-Sāhīr*), p. S. Stephani (*B. Sitti Maryam*), p. stercoris (*B. el-Mughārīb*), p. Sion (*B. el-Nebi Dāūd*). Praeterea porta murata in moenibus orientalibus arecae templi celebri est nomine portae aureae (*Bāb el-Ishārīye*).

6. Portis ad maiorem firmitatem plenimque addebantur turres, quarum altitudinem et pulchritudinem etiam Romani inter laudes urbis sanctae celebrant (*Tacitus*, *IHist.* 5,11). In S. Scriptura tres tantum turres specialibus nominibus designantur ad portas et muros Hierosolymorum pertinentes : turris furnorum (טְהוּרִים הַתְּבִשֵּׁל Neh. 3, 11; 12, 38) prope portam vallis, quam postea Herodes rex fortassis in turre Hippica instauravit; turris Mea (מֵאָה בָּנָה Neh. 3,1 Vulgata « turris centum cubitorum »; 12,39 Vulgata « turris Emath »; v. EMATH 4) et Hananeel (חֲנָנֵאל Neh. 3,1; 12,39; Ier. 31,38; Zach. 14, 10), quae inter portam piscium et portam gregis inter aquilonem et ortum solis videntur constructae fuisse, fortasse ad « turrim domus » i. e. aream templi pertinentes (Neh. 2,8).

Praeterea vero turris magna « quae eminet de domo regis excelsa, id est in atrio carceris », in muro Ophel commemoratur (Neh. 3,25-27). Ozias rex « turres in Ierusalem super portam anguli et super portam vallis et reliquias in eodem muri latere » aedificasse et terminasse legitur (2 Par. 26,9,13), et similiter Ezechias turres super murum construxit (2 Par. 32,5), quas Chaldaei postea combusserunt (ib. 36,19); etiam Iudas Machabaeus civitatem David et deum montem Sion (i. e. aream templi) muro turribusque munivisse narratur (1 Mach.

1,35; 4,60), ac saepius generatim turres hierosolymitanae commemorantur (Ps. 47,13; 121,7; Lam. 2,7). In Evangelio autem « turris in Siloe » (οὐ πύργος ἐν τῷ Σιλωῷ) super decem et octo homines cecidisse eosque occidisse legitur (Luc. 13,4).

Fl. Iosephus, qui in tertio muro ab Agrippa constructo nonaginta turres fuisse refert (Bell. V. 4,3, N. 138), praeferit sex nominibus propriis describit: turres mulierum (οἱ γυναῖκες πύργοι) prope portam septentrionalem (Bell. V. 2,2; 3,3, N. 53. 110); turrem Stratonis in arce Antonia (ἡ Στράτωνος λεγόμενος πύργος Ant. XIII. 11,2, N. 309. 313; Bell. I. 3,4. 5, N. 77. 80); Psephinum (ἡ Ψεφίνος πύργος) in angulo muri tertii inter aquilonem et occasum solis, ubi hodie ruinae arcis Goliath (*Qaṣr Djālūd*) in domo fratrum scholarum christianarum visuntur (Bell. V. 2,2; 3,3; 4,2. 3, N. 53. 133. 147. 159 s.); tres denique in aula regia ab Herode magnificentissime exstructae et in memoriam amicorum uxorisque ab ipso occisae Hippicus (Ιππικός), Mariamme (Μαριάμμη), Phasaelus (Φασέλος) vocatae (Bell. V. 4,3, N. 161-170 et saepius), quas Tilus urbe capta posteris integras relinquì iussit (Bell. VII. 1,1, N. 1), quaque partim etiam hodie superstites sunt (in arce *el-Qal'a* iuxta portam occidentalem).

Ex his tribus turris media, quae videtur esse Phasaelus, communiter *turris David* appellatur (cf. *Cant.* 4,4), atque in ea re vera antiquissimae constructionis reliquiae inventae sunt, quae a nonnullis auctoriis aetati Davidis tribuuntur.

Plerique auctores sub n. IV. de moenibus citati, etiam de portis et turribus agunt locis citatis. Praeterea cf. *Ed. Robinson*, *Palaest.* II. p. 92-9. 115-24; *Topogr. Jerus.* p. 41-51. 115-25; *Neuere bibl. Forsch.* p. 277-83; *T. Tobler*, *Topogr. Jerus.* I. p. 144-96; *R. v. Riess*, *Bibl. Geogr.*, p. 89 s.; *C. Schick* in *Ztschr. d. D. Pal.-Ver.* I. 1878, p. 226-37 et tab.; *F. Spiess*, *Jerus. d. Jos.* p. 24-8.

V. **Arx Sion.** 1. Intra moenia et portas ad inferiores urbis partes accedentibus in ipso limine controversia fundamentalis nec non admundum spinosa se offert, scilicet de situ antiquissimae

partis seu urbis Iebusaeorum arcisque illius Sion, quae a rege David capta et « civitas David » appellata est. Usque ad ultima fere decennia saeculi clapsi communissime admittebatur, arcem illam in parte australi collis occidentalis positam fuisse; immerito *Ch. Ed. Caspari* aliquie traditionem hanc omnium praeteritorum saeculorum negantes. Hieronymum aliosque scriptores antiquos in favorem collis orientalis invocant. Sed postquam *J. Fergusson* 1847 (saltem ex parte) et *J. Fr. Thürrup* 1853 Sion et civitatem David colli orientali attribuerunt, primus *Ch. Ed. Caspari* 1864 arcem Sion et acropolim Syrorum (*Aera*) in parte australi huius collis (Ophel) collocandam censuit. Atque hanc opinionem *R. v. Riess*, *C. Schick*, *W. F. Birch*, *v. Alten*, *v. Klaiber*, *H. Gute* recentioresque communiter seculi sunt, exceptis *G. Gatt*, *Fr. Liévin de Hamme*, *C. R. Conder*, *J. Fahrngruber*, *K. Rückert*, *A. Schulz* (qui cum *Ch. Warren* probabilius arcem Sion in parte septentrionali collis occidentalis collocandam censem) paucisque aliis.

Breviter argumenta, quae in favorem utriusque sententiae afferuntur, innuisse atque ea, quae maiorem videntur habere probabilitatem, indicasse sufficiat.

2. Pro situ orientali in clivo australi Ophel recentiores tum ex naturali conditione loci, tum ex textibus nonnullis sacrorum librorum argumentantur. Clivus ille dicitur magis idoneus arcii fortissimae eo quod undique abruptis praecipiis cinctus sit atque a paucis milibus facile defendi possit; etiam in latere septentrionali inter Ophel et aream templi olim vallem latam et profundam fuisse plures contendunt, sed minime probant. Tempore belli ea prae-
sertim ratione hunc clivum maximi fuisse dicunt emolumenti quod aditum ad unicum regionis fontem dominaretur.

Ex S. Scriptura vero praecipue affrunt textus, qui ex arce et ex regia dauidica *ascendi* dicunt in templum et in palatium Salomonis, in latere australi templi situm (2 Reg. 24,18 s.; 3 Reg. 9, 24; 1 Par. 21,18 s., etc.); praeterea verba Ezechielis 43,7-9, quibus Dominus imperat regibus Iuda quod « fabricati

sunt limen suum iuxta limen meum, et postes suos iuxta postes meos: et murus erat inter me et eos, et polluerunt nomen sanctum meum in abominationibus, quas fecerunt » et cadaveribus regum defunctorum; insuper historiam Ezechiae, qui « obturavit superiorem fontem aquarum Gihon et avertit eas subter ad occidentem urbis David » (2 Par. 32,30), quae tantum de Sitoc in latere occidentali clivi Ophel intellegenda forent. Maxime autem narrationem Nehemiae urgent (Neh. 2,13-15; 3,13-16; 12,31-36), qui portam sterquilinii in latere occidentali vallis Tyropocon, portam vero fontis in opposito latere orientali i. e. in clivo Ophel indicet (וְאֵת נִיר וְאֵת תְּלַבְּן) et transivi 2,14) et post hanc portam civitatem et sepulcrum David commemoret.

3. At defensores sententiae oppositae imprimis animadvertisunt, haec argumeta rem minime evincere. Etenim naturalis loci conditio clivum Ophel multo minus idoneum reddit arcii fortissimae sustinendae, quippe cum tum ex parte septentrionali a monte templi et a rupe posteriori arcis Antoniac 60-80 metris superetur, tum in latere occidentali a colle opposito 80-100 metris. Neque fons Virginis in latere eius orientali situs tanti erat emolumenti, cum antiquitus plures fontes prope urbem extiterint (v. supra), et ipse fons Virginis numquam admodum copiosus videatur fuisse (M.-J. Lagrange in Rev. bibl. I. 1892 p. 37), et incolae urbis tum antiquae tum hodiernae fere unice ex imbris undique in puteos et cisternas ac piscinas collectis aquae copiam sufficientem et abundantem acquirant (v. supra). Praeterea clivus iste, omnibus urbis collibus humilior, profecto nimis angustus maiori arcii et superiori urbis parti sustinendae appetet, praesertim si quis in codem clivo prater varias domos David et locum tabernaculi pro area foederis et palatium Salomonis domumque reginae etiam domum fortium et piscinam regis aliamque arte factam et sepulcrum David regumque Iuda et extra illud sepulcrum regis Asae (2 Par. 16, 14) et foas (2 Par. 24,23) et Oziae (2 Par.

26,23) et Achaz (4 Reg. 16,20 coll. 2 Par. 28,27) et Amon (4 Reg. 21,26) et Manassis (2 Par. 33,20) et Iosiae (4 Reg. 23, 30; 2 Par. 35,24), ac praeterea omnes mures Neh. 3,16-27 commemoratos et habitationes sacerdotum et levitarum servorumque templi atque alia quaedam collocare voluerit. Neque extra angustum illud clivi australis spatium ad septentrionem urbem lebusacorum se extendere potuisse appareat ex area Arema s. Ornan lebusaci, quae ex more orientali iuxta agros ipsius actate Davidis ibidem in loco templi inveniebatur (2 Reg. 24,16 ss.; 4 Par. 21,13 ss.).

Textus vero S. Scripturae etiam in sententia opposita convenienter exponuntur. Nam *ascendere* dici potest etiam ille qui ex altiore loco veniens prius in vallem profundam descendere debet, unde ad terminum viæ iterum ascendat; ac praeterea **הַלֵּז** « ascendit » sensu quodam generaliore adhiberi consuevit de itinere ad locum sanctuarii (Ex. 34,24; 1 Reg. 1,3; 10,3 etc.) atque ad aulam principum (Gen. 46,31; Num. 16,12, 14; Deut. 17,8; Iud. 4,5; 20,3; Ruth 4,1 etc.) atque de transitu quocumque (cf. K. Rückert, Sion p. 32 s.). Verba autem Ezechielis (43,7-9) satis verificantur de palatio Salomonis et domo reginae et de cadaveribus regum in Ierusalem sed extra civitatem David sepulchorum. Opera Ezechiae ubinam facta fuerint minime constare iam diximus, fontemque Gihon probabiliter nequaquam in fonte Virginis quaerendum esse alibi ostendimus v. GIHON, ROGEL).

Denique in verbis Nehemiae ad transiendum de loco in locum minime requiritur vallis interiacens, et porta fontis satis probabiliter in eo loco erat, ubi et. F. J. Bliss reliquias vetustissimae portae invenit (v. supra): quae in latere occidentali vallis Tyropœon repertae sunt. Ex hac vero porta descriptio Nehemiae sequi videtur moenia antiqua in eodem latere occidentali huius vallis exstructa, ubi probabiliter tum in ipsa valle, tum ex utroque colle adiacente « gradus » descendebant, quibus a civitate David in eo latere nomen impositum erat, in quo haec civitas inveniebatur, quin situm ex ipsis verbis aut ex

gradibus ab eodem cl. *Bliss* inventis determinare possimus. In hoc « torrente » ruinae ex utroque colle incidentes probabiliter vallem ita impleverant, ut non fuerit « locus iumento, cui sedebam, et transire » (Neh. 2,44). Chorus vero primus in dedicatione moenium (Neh. 12, 36) ex illis gradibus ad orientem conversus per partem clivi Ophel ad portam aquarum videtur pervenisse (cf. K. Rückert, Sion p. 64-87, et quae de moenibus in hac parte australi supra notavimus).

4. Praeter ista argumenta negativa in favorem situs antiqui in meridionali parte collis occidentalis plures rationes positivae adducuntur. Atque imprimis situm ipsum naturaliter multo firmiore urgent, neque immerito, cum ceteris collibus altior atque ex tribus lateribus profundis præcipitiis circumdatus sit. Collem autem hunc iam ante tempora Davidis habitatum fuisse etiam recentes excavationes angliae satis probabiliter ostenderunt, inventis ibidem, sicut in colle opposito, reliquis domorum primitivarum ex ipsa rupe effossarum.

Deinde in favorem huius situs stat antiquissima traditio, quam saltem inde a saeculo quarlo usque ad nostram fere aetatem unanimem fuisse in comperto est et a plerisque adversariis ultra conceditur. Sed etiam ultra saeculum quartum ad primum ascendere possumus, cum Fl. *Iosephus* satis aperte hanc sententiam tueatur; quem immerito quidam in suas partes trahere volunt. Etenim iam in antiqua lebusaeorum civitate duas partes diversas saepius distinguit, quarum alteram inferiorem (**τὸν κάτω**) vel etiam, ex usu loquendi postea recepto, Acras (**τὸν ἄκραν**, nisi textus sit corruptus) appellat, alteram superiorem (**τὸν ςών πόλειν**) vel desuper sitam (**ἡ οὐδέποτε**), quam et murorum firmitate et natura loci difficile expugnabilem describit (Ant. V. 2,2, N. 424; VII, 3,2, N. 63 s.); gratis autem in his textibus sensus corundem verborum et expressionum proorsus diversus ab eo supponitur, quem idem auctor alibi intendit, ubi **τὴν ςών πόλειν** manifestissime de parte australi collis occidentalis adhibet (Ant. XIV. 16, 2, N. 477; XV. 9,3, N. 318; Bell. V. 4,1, N. 137 etc.). Neque partem

qualemcumque urbis antiquae hanc superiorem fuisse, sed praecise eam, in qua arx antiqua a David capta reperiebatur, idem Iosephus clare videtur indicare, cum dicat collum qui superiorem civitatis partem sustinebat « propter firmitatem φρούριον (i. e. speculam s. castellum) a Davide rege esse appellatum », qui Iosephi aetate forum superius (ἡ ἡνας ἀγορά) audiebat (Bell. V. 4,1, N. 137). Considerata veterum Onomasticon explicandi ratione, φρούριον (a πρόφρεζη), uti bene notat J. K. Zemer (Die Chorgesänge im Buche der Psalmen 1, p. 34), hoc loco est litteralis exppositio nominis Sion, quippe quod σπουδητήριον et speculam illa Onomastica saepissime interpretantur (Onomastica sacra, ed. P. de Lagarde, p. 39,23; 43,12; 30,23; 75,2; 78,45; 81,17; 174,90; 198,63 s.).

Unde vix videtur in dubium vocari posse, Iosephum antiquam arcem Sion in australi parte collis occidentalis sitam supposuisse. Neque ad infringendam huius testimonii auctoritatem valet quod dicunt Iosephum in iis tantum quae de sua aetate tamquam testis de visu referat fide dignum esse. Nam primum quidem praincipia huius testimonii vis in eo est quod sententiam traditionalem iam in primo saeculo viguisse ostendat. Dein vero Iosephus etiam pro situ civitatis David arcisque Sion vero quodam sensu est testis de visu, tum quia de naturali loci conditione optime indicare potuit, tum maxime quia monumentum aliquod insigne et situs illius fidissimum indicium quotidie prae oculis habuit : sepulcrum enim David, certissime in antiqua civitate David exstructum, in urbe supererat (Act. 2,29) et non modo veneranda antiquitate, verum etiam rapiña Hyrcani (*Flav. Ios.* Ant. VII. 15,3, N. 393; XIII. 8,4, N. 249; XVI. 7,1, N. 279) multoque magis Herodis facinoroso conatu cunctis notissimum erat, quippe qui ad expiandam scelestam sepulcri violationem magnificentissimum in eius ostio erexit monumentum ex lapide albo, cuius etiam Nicolaus Damascenus historiographus meminit (Ant. VII. 15,3, N. 394; XVI. 7,1, N. 179-183).

5. In libris sacris ipsa prima mentio urbis Iebus haud spernendum praebet

argumentum pro colle austro-occidental. Nam in libro Iosue terminus inter tribus Iudam et Beniamini dicitur a fonte Rogel ascendere per convallem filii Ennom in latere meridionali humeri seu montis Iebusaeorum (אַלְמָכָת הַבּוֹסִי כְּנֵבָה) et inde se erigere ad verticem montis qui est contra Gecnon ad occidentem in summitate vallis Raphaim contra aquilonem (Ios. 13,8; 18,16). Iam vero consideranti naturalem collum valliumque configurationem (cf. v. gr. tab. I « Terrainkarte » a cl. C. Zimmermann editam) impossibile videtur, verba illa textus clarissima de altera valle quam de Wādi el-Rabābi et de altero colle quam de austro-occidentali interpretari : hic igitur est ille humerus Iebusaorum, a quo tunc arcem ipsorum omnino gratis in angustum humilemque clivum orientalem deici dicendum erit. Sane mirum videbunt effugium eorum, qui in gratiam huius collis orientalis, propter illa ipsa verba textus sacri, vallem Hinnom dicunt inferiorem partem vallis Tyropocon : quomodo terminum per istas ambages ad verticem montis qui est contra Geennom in summitate vallis Raphaim contra aquilonem perducant, ipsi videant.

Itaque probabilius antiquae traditioni standum esse censemus. Neque obstat quod nomen arcis antiquae Sion postea, sanctuario in colle Moria erecto arcaque foederis illuc translata, praecepit ad designandum hunc montem templi ac deinde etiam pro tota urbe sancta adhibitum fuerit, uti maxime in libris propheticis et poetis et in primo libro Machabaeorum appareat. Quaestio enim tota circa situm antiquae arcis versatur (v. SION).

Cf. J. Fergusson, An Essay on the ancient Topography of Jerusalem, London 1847; J. Fr. Thruupp, Ancient Jerusalem, Cambridge 1855; Ch. Ed. Caspari in Theol. Stud. und Krit. 1864 p. 309-28; R. v. Riess, Bibl. Geogr. p. 93-9; Bibel-Atlas, ed. 3, p. 34; W. F. Birch in Quart. Stat. 1878 p. 129-32, 178-89; 1880, 167-70; 1882, 55-9; 1883, 150-4 et saepe in sequentibus annis; immerto G. A. Smith et W. R. Smith ap. Cheyne-Black, Encyclop. bibl. II. p. 2118 huic cl. Birch primitias opinionis, quae colli orientali

patrocinatur, attribuunt; *v. Allen* in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. II. 1879 p. 18-47; III. 1880 p. 116-76; *v. Klaiber* ib. III. p. 189-213; IV. 1881 p. 18-56; XI. 1888 p. 4-37; *H. Gute* ib. V. 1882 p. 313-32 (= Ausgrab. bei Jerus. p. 241-60); *C. Schick* ap. *C. Zimmermann*, Karten u. Pläne, Tab. IV, n. 16; *id.* in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. XIV. 1891 p. 54 s. et tab. 2; XVII. 1894 p. 1-24 et tab. 1; *G. Gutt*, Beschreibung über Jerusalem u. s. Umgebung p. 176-88; *id.* in Theol. Quartalschr. LXVI. 1884 p. 34-84; *id.*, Die Hügel von Jerusalem p. 42 s.; *id.* Sion in Jerusalem, was es war, und wo es lag, Brixen 1900; *Fr. Liévin de Hamme*, Guide indicateur, ed. 4, I. p. 179; *C. R. Conder* in Quart. Stat. 1883 p. 194; *id.* in *J. Hastings*, Dict. of the Bible II. 591; *J. Fahrngruber*, Jerusalem ed. 2, I. p. 104; *M.-J. Lagrange* in Rev. bibl. I. 1892 p. 25-35; *P. M. Séjourné* ib. IV. 1895 p. 45 s.; *D. Zanecchia*, La Palestina d'oggi I. p. 173-81; *K. Rückert*, Die Lage des Berges Sion (Bibl. Studien III. 1), Freiburg i. B. 1898; *Ch. Clermont-Ganneau*, Recueil d'archéol. orient. II, p. 254-91; *A. Schulz*, Zur Sion-Frage, in Theol. Quartalschr. LXXXII. 1900 p. 356-89.

VII. Reliquae partes urbis. 1. Arcem Sion captam David in habitacionem regiam sibi elegit et « civitatem David » (צְדִיקָה שֶׁבֶת, קְדוּשָׁת אַמְלָא) appellavit (2 Reg. 8,9; 1 Par. 11,7), quo nomine etiam postea tamquam pars urbis Ierusalem saepius commemoratur (cf. 3 Reg. 2,10; 3,1; 8,1; 9,24; 11,27; 1 Par. 13,1. 29; 16,1; 2 Par. 3,2; 8,11; 32,3 etc.). Sed non de sola arce, verum etiam de parte urbis adiacente nomen hoc civitatis David intellegendum videatur, cum praeter varias domos, quas David ibidem sibi construxit, et dominum fortium (Neh. 3,16) etiam locum separatum atque tabernaculum arcae foederis (1 Par. 15,1) et sepulcrum David (3 Reg. 2,10) regnique Iuda comprehendenterit, ex quibus plures sepulcra separata habuerunt (cf. supra n. VI. 3).

In civitate David vel prope eam erat munitione vel turris *Mello* (אַמְלָא), quam fortasse iam David aut certe Salomon aedificavit (2 Reg. 5,9; 3 Reg. 9,15. 24; 11,27; 1 Par. 11,8) et Ezechias instauravit (2 Par. 32,3; iuxta ipsam probabiliter erat « domus Mello » (בֵּית אַמְלָא), quae secundum Vulgatam et aliquos co-

dices LXX dicitur fuisse « in descensu Sella », ἐν τῷ καταβάσει Σελά (4 Reg. 12, 20, cf. *Field*; hebr. אַמְלָא חֲזִיר). Sed ultra coniecturas circa haec vix quidquam statui poterit. LXX interpretes pro Mello semel τὸ ἀνάλημψα (2 Par. 32,5), alias ἄκρα vertunt.

2. A Salomone praecepit in colle orientali magnificestissima urbis pars erecta est, scil. templum tota antiquitate celeberrimum, de quo in articulo speciali tractandum erit (v. TEMPLUM).

Praeterea vero in eodem colle, in latere australi sanctuarii splendida aula regia ab eodem rege aedificabatur (3 Reg. 7,1; 9,1. 10,45) et cum illa domus salutis Libani cedrina (3 Reg. 7,2-6) et porticus solii (3 Reg. 7,7). Etiam pro filia Pharaonis, quam uxorem duxerat, domum propriam iuxta palatum suum construxit (3 Reg. 3,1; 2 Par. 8,41).

Qua vero aetate « turris domus » seu *Bira* (Neh. 2,8; cf. 7,2) et « coenaculum anguli » (לִילִית הַפְּנִים Neh. 3,30 s., hebr. 31 s.), quae videntur ad aream templi pertinere, et « turris quae eminet de domo regis excelsa » (Neh. 3,25 s.), primitus exstructa sint, non satis constat (v. infra n. 4).

Infra domum regiam autem in eodem clivo pars Ophel erat, ubi praecepit sacerdotes et levitae ac Nathinaei seu servitio templi addicti habitabant (Neh. 3,26. V. OPHEL).

3. Pars illa, quae inter collem orientalem et occidentalem urbis in valle intermedia sita erat, nomine שְׂמֹחָה, Vulg. *pila* in prophetia Sophoniae videatur designari, ubi vates clamorem et ululatum, Chaldaeis irruentibus, undique per totam urbem oriri describit (Soph. 1,11). Praeter colles, quibus maior urbis pars insidebat, ibidem etiam « secunda », הַבִּישָׁנָה, nominatur, quae etiam alibi tamquam pars urbis occurrit (Soph. 1,10; 4 Reg. 22,14; Neh. 11,9); probabiliter ea pars erat, quae inter murum primum et secundum in latere septentrionali comprehendebatur, quaque civitati primae quasi altera quaedam pars addita erat. Quam si ab aliis partibus in eodem vaticinio

commemoratis prorsus distinctam volumus, pilam inferiorem tantum vallis Tyropoeon partem intra ambitum primi muri comprehensam dicemus. Ceterum incertum esse bene notat *I. Knabenbauer* (in Soph. 1,11), utrum hoc nomen pilae in usu fuerit, an a propheta e loci regione et incolarum sorte sit formatum (cf. *S. Hieronymus* in eundem locum).

In hac autem parte forum rerum venalium domosque mercatorum fuisse, ex iisdem prophetae verbis haud improbabiliter concluditur (Soph. 1,11. Cf. Neh. 13,16).

Etiam Thecua et Bethacarem in vaticinio Ieremiae (6,1; cf. Neh. 3,3. 14), quae communiter de vicis tribus Iuda explicantur, a cl. *C. Schick* de partibus urbis intelleguntur, quarum altera prope murum secundum in latere septentrionali, altera in australi versus vallem Hinnom sita fuerit (*C. Schick* in *Ztschr. d. D. Pal.-Ver.* XIV. 1891 p. 47. 53 et tab. 2).

Ad occidentem vero templi erat pars quaedam adstructa, quae nomine *Parbar* appellabatur (פָּרְבָּר) 1 Par. 26,18, Vulg. *cellulae*; הַפְּרוּרִים 4 Reg. 23,11, Vulg. *Pharurim*); quam aliqui etiam tamquam partem urbis considerant (cf. *C. Schick*, l. c. XVII. 1894 p. 43 et tab. 1).

4. Ex eodem latere occidentali templi, sed in parte septentrionali collis oppositi ex opinione multorum erat Aera seu Acropolis c. a. 167 a. Chr. a Syris sub Antiocho Epiphane prope templum aedicata (1 Mach. 1,35; *Flav. Ios.* Ant. XII. 5,4, N. 232; *Bell. iud.* I. 1,4, N. 39). Attamen etiam circa situm huius Aeræ acerrima et difficillima habetur controversia, de qua breviter, praeter ea, quae supra (n. II. 5) de Aera Iosephi tetigimus, pauca notemus.

Ex magna opinionum varietate quinque potissimum sententiae videntur commemorandæ. Prima est corum qui hanc Aeram eamdem dicunt cum antiqua arce Sion (praesertim ex 1 Mach. 1,35; 2,31; 7,32; 14,36) eamque in clivo australi collis orientalis collocant; quod ex dictis minus videtur probabile. Altera, eamdem identitatem retinendo, Aeram in parte meridionali oppositi collis occi-

dentalis reponit; contra quam merito observari poterit, etiam ex textu sacro arem illam Syrorum potius iuxta templum vel in eius vicinia sitam fuisse (1 Mach. 1,37-39; 4,41; 6,18; 14,36; cf. 12,53), Fl. Iosephum vero adeo ab hac opinione discrepare, ut aperte Scripturæ contradicere nullamque in hac quaestione fidem mereri supponendus foret. Tertia, adhuc identitatem illam servando, arcem parti septentrionali collis occidentalis inseditse censem; sed antiquam civitatem David aremque Sion non in hac parte septentrionali, verum in australi parte fuisse cum tanta probabilitate ex Scriptura et traditione videtur constare, ut huic tertiae opinioni vix aliqua probabilitas relinquatur.

Quare distinctione inter antiquam arem Sion et Aeram Syrorum admissa, quarta opinio hanc Aeram in ipso monte templi in latere septentrionali fuisse dicit; verum huic quoque Iosephus aperte contradicit, neque ex Scriptura magnopere commendatur. Itaque sententia quinta, pariter distinguens, arem Syrorum in parte septentrionali collis occidentalis, iuxta templum, sed valle interiorante ab eo separatam, arem vero Sion in australi parte eiusdem collis supponit fuisse.

Difficultas præcipua contra hanc ultimam sententiam ex eo habetur, quod auctor libri primi Machabaeorum illam arem in loco civitatis David collocat (1 Mach. 1,35; 2,31; 7,32; 14,36). At certe auctor ille sacer usum loquendi antiquitus receptum non iam sequitur, cum aperte arem Sion a civitate David distinguat (1 Mach. 7,32 s.), quae olim prorsus confundebantur (2 Reg. 5,7; 3 Reg. 8,1; 1 Par. 41,5; 2 Par. 3,2); sicut autem «montem Sion» sensu novo determinate de monte templi intellegit, ita fortasse etiam «civitatem David» latiore aliqua ratione ab antiqua diversa accipisse supponi poterit, quamvis contextus (praesertim 1 Mach. 1,32-40) difficultatibus non caret. At saltem id videtur affirmari posse, sententias oppositas circa positionem huius Aeræ multo maioribus difficultatibus laborare.

Ut civitatem ab oppressoribus Syris, qui ex arec sua insidias introeuntibus

in templum parabant multosque occidebant, liberaret, Ionathas Machabaeus altissimis muriis inter medium arcis et civitatis aedificatis eam a civitate separavit (1 Mach. 12,36; *Flav. Ios. Ant.* XIII. 5,11, N. 181 s.). Cum ita prohiberentur «egredi et ingredi regionem et emere ac vendere», orta est fames valida in aree, qua coacti a Simone, Ionathae fratre ac successore, electi sunt (1 Mach. 13,49 s.; 14,36). Arce mundata, Simon « viros Iudeos ad tumultum regionis » in ea collocavit (1 Mach. 14,37); postea vero, ex relatione Iosephi (cf. 1 Mach. 16,20), aream ipsam et collum, in quo extructa fuerat, penitus delendum valleique inter collum et templum explendam curavit (*Flav. Ios. Ant.* XIII. 6,7, N. 215-217. Cf. Bell. I. 1,4; 2,2, N. 39. 30; V. 4,1, N. 139).

Etiam in secundo libro Machabaeorum iam pro tempore arcis Syrorum aedificationem praecedente acropolis Hierosolymorum commemoratur (ἡ ἀκρόπολις 2 Mach. 4,12. 27; 5,5; ἡ ἄκρα 13, 31,33), quae in loco arcis antiquae in superiori parte civitatis et non in vicinia templi videtur sita fuisse, cum Iason « sub ipsa arce » (ὑπὸ τῆς ἀκρόπολεως) gymnasium constituisse legatur (2 Mach. 4,12).

Rursus alia erat arx illa quae hebraice *Bir'a* appellatur (בִּירָא), Vulgata « turris domus » Neh. 2,8; סְלֵוֶרְיוֹשׁ עַל־בִּירָה, οὗτος βρέθη ἐν Ἱερουσαλήμ, Vulgata «domus de Ierusalem» ib. 7,2), probabiliter in angulo areae templi inter septentrionem et occasum sita, ad quam fortasse turres Hananeel et Mea pertinebant. Itaud improbabiliter censetur intelligi in textu 1 Mach. 12,33: « et munivit Simon montem templi, qui erat secus aream (καὶ προσωγόρωσεν τὸ ὅρος τοῦ ἱεροῦ τὸ παρὰ τὴν ἄκραν, et habitavit ibi ipse et qui cum eo erant »; nam altissimam collis templi partem occupabat et ad templum pertinere aestimabatur (cf. Megillath ta'anith 9,1), et iuxta illam aream Syrorum, de qua diximus, sita erat. Eamdem aream templi, quae etiam in epistula Aristaei videtur commemorari (n. 100-104). P.

Wendland ap. *E. Kautzsch*, Apokryphen p. 3. 14), Fl. Iosephus Barim (βάρις) appellat, quam prius ab Hasmonaeis, et praesertim ab Hyrcano primo munitam, postea vero ab Herode magnificentissime exstructam et in honorem Marci Antonii Antoniam (Ἀντωνία) appellatam esse refert (Ant. XIII. 11,2, N. 307; XV. 11,4, N. 403. 409; XVIII. 4,3, N. 91 s.; Bell. iud. I. 3,3; 5,4, N. 73. 118; V. 5,8, N. 238-246 etc.).

5. Secundum multos auctores pars huius arcis Antoniae erat praetorium Pilati, ubi Christus Dominus a iudice romano auditus et post flagellationem et derisionem crudelissimam capitum damnatus est. Quaestione de hoc aliisque locis passione dominica sacratis pluribus tractare non huius loci est. Circa praetorium id unum notemus, traditionem a primis peregrinis expressam haud adeo, ut aliqui recentiores (*Tobler, Sepp, Zanecchia*) voluerunt, a traditione hodierna inde a saeculo fere decimotertio vigente discrepare (cf. *Fahrngruber, Lagrange*).

Pariter quoad Coenaculum in monte Sion, sicut etiam pro loco Calvariae, traditio antiqua et hodierna conformes inveniuntur. Prope Coenaculum iam saeculo quarto ostendebatur locus domus Caiphae pontificis, et inde a saeculo septimo domus B. Mariae Virginis, ubi locus dormitionis eius colebatur.

Aula vero Herodis, ad quam Salvator a praetorio adductus est (Luc. 23,6 ss.), secundum alios antiquitus erat palatum Hasmonaeorum (*Flav. Ios. Ant.* XIV. 1,2; 4,2; 13,4, N. 4. 59. 338; XX. 8,41, N. 189 s.; Bell. II. 16,3, N. 344 etc.) in australi parte collis occidentalis contra templum situm, secundum alios vero in colle septentrionali Bezetha reperiebatur.

Flav. Iosephus praeterea varia aedificia urbis commemorat, magna ex parte ab Herode erecta, ex quibus aula consilii (ἡ βουλή Bell. V. 4,2, N. 144; τὸ βουλευτήριον Bell. VI. 6,3, N. 354), archivum (τὰ ἀρχεῖα Bell. II. 17,6, N. 427; VI. 6,3, N. 354), Xystos (Ant. XX. 8,11, N. 189; Bell. II. 16,3, N. 344; VI. 3,2; 6,2; 8,1, N. 191. 325. 377. Cf. gymnasium 1 Mach. 1,14; 2 Mach. 4,12) ad ou-

cidentem templi in media fere urbe exstructa erant, prope pontem, qui transitum ex templo in urbem praebebat (Ant. XIV. 4,2, N. 58 etc.).

Praeter autores sub n. II. et VI. citatos cf. de arce Antonia v. *Alten*, Die Antonia und ihre Umgebungen, in *Ztschr. d. D. Pal.-Ver.* I. 1878 p. 61-100 et tab. — De praetorio cf. *Ilin. burdigal.*, *Theodos.* c. 7, *Anonymus (Antoninus)* c. 9. 23, ed. *P. Geyer*, *Ilin.* hieros. p. 22,22 ss. 141,10 ss. 165,13. 175,3 ss.; *Sophron.*, *Anacreon* t. 20, v. 73-83, *Migne P. G.* 87,3, 3821. — *Fr. Quaresmius*, *Elucid. Terrae S.*, l. IV, peregr. 6. c. 3, ed. *Venet.* II. p. 140 s.; *T. Tobler*, *Jerusalem* I. p. 220-31; *J. N. Sepp*, *Jerusalem*, ed. 2, I. p. 184-93; *D. Zanecchia*, *La Palestina d'oggi* I. p. 249-57; *J. Fahrngruber*, *Jerusalem* ed. 2, I. p. 154-6; *M.-J. Lagrange* in *Rev. bibl.* VI. 1897 p. 455 s.

VIII. Brevis historiae conspectus.

1. De historia urbis Hierosolymorum cum in rebus populi iudaici regumque Israel et Iuda accuratius tractandum sit, summa tantum capita hic delineasse sufficiat.

De prima urbis origine variae fabulae penes scriptores profanos vulgatae erant (cf. *Strabo* XVI. 2,34-36, ed. *Casaub.* p. 760 s.; *Tacit. Hist.* 5,3; *Flav. Ios.* c. Apion. 1,14 ss. N. 73 ss.; *Plutarch.*, Is. et Osir. 31, etc.); ex historia vero nihil de illis primordiis constat. Pariter incertum est, utrum Melchisedech aetate Abrahae Hierosolymorum an potius, id quod probabilius aestimamus, alterius urbis Salem rex fuerit (v. SALEM 1).

Israélites, cum duce Iosue terram promissam occupabant, urbem Ierusalem tamquam caput regni Iebusaeorum sub rege Adonisdec inveniunt (Ios. 10,1), qui foedere cum quattuor aliis rebus Amorrhæorum initio hostibus se opponens a Iosue devictus est (Ios. 10). Monumenta vero profana, scil. tabulae cuneiformes in Tell el-Amarna inventae, ostendunt urbem ante ingressum Israélitarum sub potestate regis Aegypti fuisse. Princeps tributarius *Abd-Khība* a Pharaone Hierosolymis praepositus, iteratis epistulis instantissime auxilium a rege petit contra *Habri* invasores, quos iam totam fere regionem occupasse

describit (*H. Winckler*, Die Thontafeln von Tell el-Amarna, n. 179-183, in *E. Schrader*, *Keilinschr. Bibl.* V. p. 302-15).

Rege Adonisdec cum sociis devicto, urbs ipsa diu aggressoribus resistebat; postea vero sub Adonibezec « oppugnantes filii Iuda Ierusalem ceperunt eam et percusserunt in ore gladii, tradentes cunctam incendio civitatem » (Iud. 1,8). Nihilominus tamen « Iebusaeum, habitatorem Ierusalem, non potuerunt filii Iuda detere », ita ut Iebusaei et Israelitae simul in urbe habitarent (Ios. 13,63; Iud. 19,41 s.), quoniam pars superior civitatis sive arx Sion usque ad aetatem David a lebusacis tenebatur.

Quamquam autem filii Iuda contra lebusacos pugnasse et Ierusalem cepisse leguntur, in distributione terrae urbs tribui Benjamin attributa est, uti ex descriptione terminorum clare apparel (Ios. 13,7 s.; 18,16 s.); neque controversiae ex variis Scripturae textibus de hac attributione olim acriter agitatae hic diutius immorandum est (cf. *H. Reland* *Palaeast.* p. 839-46).

2. David postquam in Hebron rex super totum Israel unctus est, abiit cum exercitu suo in Ierusalem et cepit arem Sion eamque civitatem David appellavit (2 Reg. 5,6-9; 1 Par. 11,4-8), et caput totius regni constituit. Splendorem urbis regiae auxit moenibus, palatio variisque domibus aedificatis et tabernaculo cum altari pro area Dei erecto (2 Reg. 5,9-11; 6,17; 3 Reg. 2,28 s.; 1 Par. 11,8; 14,1; 15,1), quam magna cum solemnitate in locum praeparatum adduxit (2 Reg. 6; 1 Par. 13). Iebusaci autem etiam nunc simul cum filiis Iuda in civitatem habitarunt, agrosque suos retinuerunt, uti ex area Arcuna s. Ornan appareat (2 Reg. 24,16-24; 1 Par. 21,15-23).

Sub Salomone urbs cum tolo regno ad culmen prosperitatis pervenit. Rex sapientissimus atque potentissimus tum firmitati urbis moenibus ac munitionibus (3 Reg. 3,1; 9,15. 24; 11,27), tum pulchritudini ac dignitati eius splendido templo domibusque regis in colle orientali erectis (3 Reg. 5-7; 2 Par. 2-5) magnificissime providit.

Quanta vero tunc fuerit civitatis opulenta, cum ex aliis relationibus, tum ex historia de regina Saba concludere licet (3 Reg. 10,1-13; 2 Par. 9,1-12); et cum quotannis afferrentur ad regem Salomonem sexcenta sexaginta sex talenta auri, et tributa alia numeraque immensa, «vasa argentea et aurea, vestes et arma bellica, aromata quoque» et equi et muli, tanta erat abundantia argenti in Ierusalem, quanta et lapidum et cedrorum multitudo quasi sycomorum, quae nascentur in campestribus (3 Reg. 10,14. 23. 27; 2 Par. 9,13. 24. 27).

3. Sed mortuo Salomone regnoque diviso, urbs brevi ab hac prosperitate deiecta est. Tam quinto anno regni Roboam ascendit Sesac rex Aegypti in Ierusalem et tulit thesauros domus Domini et thesauros regios et universa diripuit (3 Reg. 14,23 s.; 2 Par. 12,2-9). Post quietiora regna Abiae et Asae ac Iosaphat sub impio rege Ioram civitas a Philistinis et Arabibus iterum vastatur (2 Par. 21,16 s.), nec ita multo post, Amasia in Bethsames a foas, rege Israel, devicto et captivo, denuo vi capitur et diripitur, destructa magna parte moenia a porta Ephraim ad portam anguli (4 Reg. 14,11-14; 2 Par. 25,21-24).

Ozias s. Azarias, filius Amasiae, murum destructum restauravit turresque et munitiones in eo erexit (2 Par. 26,9; Ios. Ant. IX. 10,3, N. 218). Sed in diebus eius terribilis terraemotus accidit, ita ut incolae prae timore civitatem fugientes reliquerint (Zach. 14,5; Am. 1,1; Flav. Ios. Ant. IX. 10,4, N. 223). Reparato sub Ioatham praesertim muro partis Ophel (2 Par. 27,3), regnante Achaz Ierusalem iterum obsidebatur a Rasin, rege Syriae, et Phacee, rege Israel; sed munitis ad Theglathphalasar, regem Assyriorum, cum numeribus missis, Achaz auxilium obtinuit urbemque ab obsidione liberavit (4 Reg. 16,3-9).

4. Assyrii ab Achaz in auxilium vocati iam sub filio eius Ezechia gravissimum urbi periculum pararunt, cum Sennacherib anno quartodecimo regis Ezechiae (a. 701 a. Chr.) ascenderit et universas civitates Iuda munitas ceperit, Hierosolymis quoque excidium ministrans

(4 Reg. 18,13; 2 Par. 32,1; Eccli. 48, 20; Is. 36,1). Periculum primo quidem numeribus ab Ezechia missis, mox clade maxima exercitui Assyriorum per Angelum Domini illata aversum est (4 Reg. 18,14 ss.; 19; 2 Par. 32,2-22; Is. 36,37; cf. Tob. 4,21; Eccli. 48,21-24; 1 Mach. 7,41; 2 Mach. 8,19).

Manasses vero, impius filius Ezechiae, captus ab exercitu regis Assyriorum et vincetus catenis atque compeditibus in Babylonem ductus est, probabiliter sub Asarhaddon vel sub Assurbanipal (2 Par. 33,11; Flav. Ios. Ant. X. 3,2, N. 40). Postquam autem «egit poenitentiam valde coram Deo patrum suorum,... redixit eum Ierusalem in regnum suum» (2 Par. 33,12 s.), ubi mox moenia urbis diligenter auxit atque muniuit (ib. v. 14).

Post tranquillum pii Iosiae regnum sub ultimis regibus Ioachaz, Ioakim, loachin, Sedecia preparabatur urbis ruina, quae completa est anno undecimo regni Sedeciae (587 a. Chr.) per Nabuchodonosor (Nebukadnezar II.), regem Babylonis; qui post biennem obsidionem urbem cepit regemque et populum in Babylonem exsules abduxit, templo et aula regia domibusque civitatis combustis atque moenibus in circuitu penitus destructis (4 Reg. 23,4-21; 2 Par. 36,17-21; Ier. 39,1-9; 52,4-13).

5. Anno primo Cyri regis Persarum (536 a. Chr.) Iudeis edicto regio redditus in patriam permittebatur, simulque praeeceptum est, ut templum Domini in Ierusalem instaurarent (Esdr. 1,1-4). Praecepto oboedientes Iosue et Zorobabel mox super ruinas templi altare erexerunt (Esdr. 3,2 s.) domumque ipsam anno sequenti (535 a. Chr.) aedicare coeperunt, quae post varias difficultates, Aggaci et Zachariae prophetarum exhortatione et Darii regis decreto superatas anno sexto regni Darii (515 a. Chr.) feliciter perfecta est (Esdr. 3-6).

Muri vero urbis et domus per Nehemiam restituta sunt, qui et numerum incolarum eius auxit, accessitis undique ex aliis civitatibus familiis (Neh. 2-12; Eccli. 49,15), quamquam numerus eorum ultra 20,000 illa aetate viv ascenderit. Sequentibus vero saeculis sub

tranquilla} Persarum dominatione urbs prosperabat atque adeo aucta est, ut aetate Alexandri Macedonis ex testimonio Hecataei Abderitae iam ad 120,000 incolarum pervenerit (*Flav. Ios. c. Apion. 1,22, N. 197.*).

Mortuo autem Alexandro Hierosolyma et Syria universa Ptolemaeo Lago Aegyptio attributa est (*Ios. Ant. XII. 1,1, N. 3 s.*). Post diurna deinde inter Ptolemaeos et Seleucidas bella, hi Syriae principes rerum in Iudea et Ierusalem potiti sunt sub Antiocho Illustri (Epiphanie), qui civitatem sanctam invasit, et facta caede magna vasisque saeris ablatis urbem incendit, insuper legem idolatriae Iudeis imposuit multosque impios a patria religione abduxit (1 Mach. 1; 2 Mach. 4-7; *Flav. Ios. Ant. XII. 5,1 ss., N. 237 ss.*).

Crudelissima Antiochi persecutione accensi miseramque patriae sortem dolentes Mathathias ex familia Asamonaci seu Hasmonaci ac quinque filii eius, inter quos Iudas Machabaeus ceteris praestabat, fortiter pro religione patrum et urbe dimicantes, mortem pro fide et patria obierunt (1 Mach. 2 ss.; 2 Mach. 8 ss.). Illorum aetate urbs ipsa novis munitiobibus, praesertim in monte templi, instrueta est, Syris per multis annos novam arcem iuxta templum occupantibus (v. supra VII. 4); varia autem belli fortuna et iteratis obsidionibus cives cum civitate multis malis erant obnoxii.

Maiora post mortem filiorum Mathathiae sub ultimis Hasmonaeis passi sunt, cum continuae dissensiones internae urbem vexarent. Quae Romanis deinde occasionem interveniendi praebuerunt, qui duce Pompeio a. 63 a. Chr. prima vice urbem et templum occuparunt et moenia destruxerunt (*Flav. Ios. Ant. XIV. 4,1 ss., N. 54 ss.; Tacit. Hist. 5,9.*). Muris auctoritate I. Caesaris a. 47 restitutis, novisque discordiis ortis, Herodes Idumaeus, a Romanis rex Iudeaeac et Hierosolymorum constitutus, a. 37 a. Chr. urbem post diurnam obsidionem expugnavit (*Flav. Ios. Ant. XIV. 16,1 ss., N. 468 ss.; Bell. iud. I. 18,1. ss., N. 347 ss.*).

6. Herodes rex (37-4 a. Chr.) urbem suam regiam templumque magnificenter restituit et exornavit eamque illi

formam dedit, quam tempore Christi Domini habebat. Defuncto Herode, Archelaus Iudeam et Ierusalem obtinuit. Sed iam a. 7 p. Chr. a Romanis depositus est, qui Iudeam provinciae Syrie sub procuratore speciali administrandam attribuerunt; qui reliquo anni tempore Caesareac residens (cf. *Act. 23,23; 23,1*), circa festum paschae Hierosolymis commorabatur; Herodis autem successoribus species quaedam regni tantum relicta est.

Incolae urbis aetate Christi numerum 200,000-250,000 attigisse censentur (cf. *C. Schick* in *Ztschr. d. D. Pal.-Ver. IV. 1881 p. 211-21*); in sollemnitate vero paschali decemplex fere numerus in urbem confluxisse refertur (*Ios. Bell. VI. 9,3, N. 420 ss.*).

Post mortem Christi Domini sub Agrippa (41-44 p. Chr.) nova pars septemtrionalis urbi addebat, constructo tertio muro, qui post viginti fere annos, incipiente iam rebellione contra Romanos, finitus est.

Vexationibus continuis irritati, Iudei haec rebellione patriam liberare conati sunt; sed interitum urbis et templi et patriae adduxerunt, a Christo civitati ingratiae praedictum, qui ab exercitu Romanorum duce Tito a. 70 p. Chr. consummatus est. Tota urbs funditus deleta est, ita ut « accedentes vix erederent eam umquam habitatam fuisse » (*Flav. Ios. Bell. VII. 1,1, N. 3*), tribus tantum turribus aulae regiae conservatis.

Post 65 annos ab Aelio Hadriano iterum aedicata et Aelia Capitolina dicta, sub Constantino Magno novum splendoris adepta est. Sed a Persis a. 614 et ab Arabibus a. 638 capta, in potestate Mahometanorum deinceps, brevi intervallo regni crucigerorum (1099-1187) excepto, usque ad nostra tempora remansit.

Generatim de urbe Ierusalem cf. *Chr. Adrichomius*, *Theatrum Terrae S. p. 148-81*; *Fr. Quaresmius*, *Elucidatio Terrae S. I. IV et V, ed. Venetiis 1881, II. p. 22-446*; *Hadr. Relandi*, *Palaestina p. 832-61*; *E. F. K. Rosenmüller*, *Handbuch der bibl. Alterthumskunde II. 2, p. 202-73*; *Ed. Robinson*, *Palaestina II. p. 1-313*; *id.* *Neue Untersuchungen über die Topographie Ierusalem*,

Ittale 1847; *id.* Neuere bibl. Forschungen in Palaestina, p. 211-344; *G. Williams*, The holy City, London 1845; *E. G. Schultz*, Jerusalem, Berlin 1845; *W. Krafft*, Die Topographie Jerusalems, Bonn 1846; *J. Schwarz*, Das h. Land p. 189-239; *T. Tobler*, Die Silohquelle und d. Oelberg, St.-Gallen 1852; *id.* Denkblätter aus Jerusalem, ib. 1853; *id.* Zwei Bücher Topographie von Jerusalem, 2 voll., Berlin 1853 s.; *id.* Dritte Wandering nach Palaest. p. 206-361; *Ph. Wolff*, Jerusalem, Leipzig 1857 (ed. 3, 1872); *K. Raumer*, Palaestina ed. 4, p. 285-360; *F. de Sauley*, Voyage en Terre S., Paris 1865, I. p. 341-410; II. p. 1-217; *J. N. Sepp*, Jerusalem und d. h. Land, ed. 2, I. p. 81-696, 856-919; *G. Gall*, Beschreibung über Jerusalem und seine Umgebung, Waldsee 1877; *W. M. Thomson*, The Land and the Book, London 1881, I (Southern Palestine) p. 415-567; *V. Guérin*, Jérusalem, son histoire, sa description, ses établissements religieux, Paris 1889; *F. Buhl*, Geogr. d. alten Palaestina p. 132-55; *C. Mommsen*, Topographie des alten Jerusalem 1900-05, I-III.

De excavationibus recentioribus cf. *Ch. Warren* and *C. R. Conder*, Jerusalem, in Survey of Western Palestine (London 1884), et variae relationes in Quarterly Statements of the Palestine Exploration Fund (1869 ss.); *H. Guthe*, Ausgrabungen bei Jerusalem, in Ztschr. d. D. Pal.-Ver. V. 1882, p. 7-204, 271-378 (et separatis, Leipzig 1883); *F. J. Bliss*, Excavations at Jerusalem 1894-1897, London 1898.

De urbe hodierna cf. *Fr. Liévin de Hamme*, Guide indicateur des sanctuaires et lieux historiques de la Terre Sainte, ed. 4, Jerusalem 1887, I. p. 162-500; *J. Fahrngruber*, Nach Jerusalem, ed. 2, I. 96-275; *D. Zanecchia*, La Palaestina d'oggi I. p. 82-373; *Büdeker-Beuzinger*, Palaestina und Syrien, ed. 5, p. 21-108; La Palestine, Guide historique et pratique, Paris [1904], p. 52-214.

Alia scripta v. ap. *R. Röhricht*, Bibliotheca geographica Palaestinae, Berlin 1890, et in notis bibliographicis ephemeredis « Zeitschrift des Deutschen Palaestina-Vereins » et « Orientalische Bibliographie ».

L. FONCK.

IESAAR v. ISAAR.

IESAIA (יְשָׁעִיא), unus de filiis Idi-
thum, princeps octavae classis canto-
rum (1 Par. 23,3 Vulgata Iesaias, Ισαής;
23,15 Vulgata Iesaiā, Ισαΐς).

IESAMARI (יְשָׁמָרִי), unus

de filiis Elphaal, princeps cognitionis
beniaminitiae (1 Par. 8,18).

IESANA (יֵשָׁנָא, η Ιεσωνά) urbs, quam

Abia rex Iuda Ieroboam regi Israel eri-
puit una cum Bethel et Ephron (2 Par.
13,19). Coniunctum aliqui de eadem Iesana
agi 1 Reg. 7,12 (Vulgata Sen; v. SEN).
Apud Flavium Iosephum scribitur 'Ιεσών
(Ant. VIII. 11,3) et est eadem, apud quani
Herodes Magnus Pappum ducem in exer-
citu Antigoni devicit (Ant. XIV. 15,12;
sed Bell. iud. I. 17,5 mendose scribitur
Κενών). Iesana agnoscitur 'Ain Sinia circa
3 km a Bethel aquilonem versus (Cler-
mont-Ganneau).

Cf. Clermont-Ganneau in Journal asiat.
IX. 1877 p. 490-501; *idem*, Archaeological
Researches in Palestine II. 1896 p. 287-294;
Pal. Expl. Fund, Quart. Stat. 1877 p. 206.
207; *Survey of West. Pal.* Mem. II. 291.
302; *E. Schürer*, Geschichte des jüdischen
Volkes ed. 3. I. p. 357, 358; *Guérin*, Sa-
marie II. 38 (situm vici indicat).

IESBA (יֵשָׁבָא, Ιεσθά), pater seu pos-
sessor Esthamo urbis, filius Mered et
Bethiae (1 Par. 4,17); v. ESTHAMO et
BETHIA.

IESBAAM (יֵשָׁבָם, Ιεσθαμά), filius
Iachamoni, princeps inter triginta, qui
levavit haslam suam super trecentos
vulneratos (confosso) una vice (1 Par.
11,11); eiusdem nomen etiam latet in
textu corrupto 2 Sam. 23,8 (v. HACHA-
MONI). Idem fortasse est Iesbaam (LXX
Σεθονάμ), qui Davidi in Siceleg fugitivo
se iunxit et de posteris Core erat (1 Par.
12,6). Idem quoque nomen hebr. habet
lesboam (LXX Ιεσθά), qui in aula Davi-
dis praeerat turmae primae 24000 bellato-
rum mense primo (1 Par. 27,2).

IESBACASSA (יֵשָׁבָקָס, Ιεσθακάς,
Βζακάς), unus de filiis Illemai, princeps
decimae septimae classis cantorum (1
Par. 23,4, 24).

IESBIBENOB (יֵשָׁבֵןּוֹב, Qeri-
בְּנּוֹב i. e. habitatio mea in Nob; LXX
Ιεσθέλ et eod. A addit. εν Νόβῃ, gigas de
genere Arapha seu Rapha, hastam ge-
rens 300 siclorum ponderis aeris, qui
cum Davidem percutere niteretur, ab

Abisai occisus est (2 Reg. 21,16. 17). Recentiores nomen proprium non agnoscunt, sed legere malunt גַּבְעָה בֶּן־גַּבְעָה et morabantur in Gob et haec verba inserunt post עַבְדֵּל cum eo in versu 15 (Wellhausen; Driver, Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel ad h. l.). Sed animadvertis F. de Hummelauer ad h. l. : « Certe eae textus mutationes, quas proponit Wellhausen, fundamento critico destituuntur ».

IESBOAM v. IESBAAM.

IESBOC (יְשֻׁבָּק; יְסָבָּא, Σοθά), filius Abrahae ex Cetura genitus (Gen. 25,2; 1 Par. 1,32). Putant tribum Iesboc in inscriptionibus cuneiformibus designari nomine *Iasbug*; anno primo regni sui (859 a. Chr.) Salmanassar II. Orontem in Syria septentrionali traiecit, ut bellum gereret contra Sapalulme regem Patinai eiusque socios Sagara (Sangara) regem Karkemish, Pikhirim regem Ciliciae, Buranate regem terrae *Iasbuq*.

Cf. Friedr. Delitzsch in Zeitschrift für Keilschriftforschung II. 1885 p. 92; E. Schrader, Keilinschrifl. Bibliothek 1889 I. 158; E. Glaser, Skizze der Geschichte und Geogr. Arabiens 1890 II. p. 446.

IESCHA (יְשָׁחָה, Ιεσχά), filia Aran fratris Abraham et soror Mechae et Lot (Gen. 11,29). In traditione iudaica (Ps.-Jonathan, Targ. hieros., Flav. Ios. Ant. I. 6,5, S. Hier. Quaest. in Genesim etc.) Iescha eadem est ac Sarai idque sentiunt plerique interpres. Aliqui eam binominem fuisse aiunt. Probabilius vero nomen Iescha ex corruptione nominis Sarai, quae in antiqua scriptura facile fieri poterat, originem duxit. Cf. F. de Hummelauer ad h. l.

IESEIAS in Vulgata est nomen (v. ISAIAS) duorum virorum.

1. Ieseias (יְהִיֵּשָׁא, Ιεσαίας), vir ex posteris Zorobabel, secundum Vulgatam et LXX filius Phaltiae, secundum textum hebr. frater Phaltiae filii Hananiae (1 Par. 3,21).

2. Ieseias (1 Par. 25,3) v. IEZIA.

IESEMA (יְהִיֵּשָׁא, Ιεσμάν, B. Περγαμός, A. Ιεσμά), unus de stirpe Etam in ge-

nealogia Iuda (1 Par. 4,3); v. ETAM 3.

IESER (יְשָׁרֵר; Ιεσάρης, Ιεσέρ, Ασέρ), filius tertius Nephthali, progenitor Ieseritarum, qui in campestribus Moab inter cognationes Nephthali recensentur (Gen. 46,24; Num. 26,49; 1 Par. 7,13).

IESESI (יְשָׁרֵץ, Ιεσάτ), unus ex maioriibus Abihail principis tribus Gad (1 Par. 5,14).

IESHURUN (יְשָׁרָעֵן) quod nomen LXX interpretantur ἡγαπημένον, Vulgata Deut. 32,15 dilectum, Deut. 33,5. 26; Ps. 44,1 rectissimum, est appellatio Israelis blanda et honorifica. Formam plerique volunt esse diminutivam vocis ישָׁרֵץ, ita ut populus significetur bonus et frugi. Cf. Knabenbauer, Comment. in Is. 44,2 et F. de Hummelauer, Comment. in Deut. 32,15.

IESI (יְשָׁרֵץ). 1. Vir de familia Ilesron, filius Apphaim, pater Sesan (1 Par. 2, 31; LXX Ιεσαντήλ).

2. Pater Zoheth in genealogia Iuda (1 Par. 4,20; LXX Σετ).

3. Quattuor filii Iesi cuiusdam : Phaltiam, Naarium, Raphiam, Oziel cum viris quingentis de tribu Simeon expeditionem fecerunt in montem Seir, Amalecitas expulerunt et ibidem sedes suas fixerunt (1 Par. 4,42; LXX Ιεστ).

4. Unus ex principibus cognationum Manasse ad orientem Iordanis (1 Par. 5,24; LXX Σετ).

IESIA, IESIAS (יְהִיָּהוּ, Ιεσαίας, Ιησουάς, Ιεσαία, Ιεσίας). 1. Princeps quidam in Issachar tempore Davidis (1 Par. 7,3).

2. Vir de posteris Core et socius David in Siceleg fugitiivi (1 Par. 12,6).

3. Levita de genere Caath et familia Oziel tempore Davidis (1 Par. 23,20; 24,25).

4. Princeps familiae Rohobiae filii Eliezer filii Moysis (1 Par. 24,21); idem 1 Par. 26,25 in Vulgata vocatur Isaias (Ιεζαίας, Ιωσήλ).

5. Iesia (Esdr. 10,23) v. IEZIA.

IESIEL v. IASIEL 1.

IESIMON (יְהִיָּמֹן, δ Ιεσσαμόν) 1

Reg. 23,24 non est nomen proprium loci vel deserti cuiusdam, ut Vulgata et LXX supponunt, sed appellativum (vide s. v. DESERTUM).

IESMACHIAS (יְסָמְחִיאָס, Σαμχαΐας), unus ex levitis, qui ab Ezechia rege primiis et decimiis templo votis praepositi sunt, quorum praefecti erant Chonenias et Semei fratres (2 Par. 31,13).

IESMAIAS (יְסָמְעַיאָס, Σαμχαΐας), filius Abdiae, princeps tribus Zabulon tempore Davidis (1 Par. 27,19).

IESPHA (יְשָׁפָה, Σαφάν), filius Baria, Beniaminita (1 Par. 8,16).

IESPHAM (יְשָׁפָם, Ισφάν), unus ex posteris Sesae de tribu Beniamin (1 Par. 8,22).

IESSE (Ιεσέ) terra (Iudith 1,9) v. GESSEN.

IESSE, alia forma nominis Isai (vide s. v.) patris David.

IESSUI (יֵשָׁעַי, Ιεσού, Ιεσούς, Ισού) et 1 Reg. 14,49 Ιεσσιούλ). **1.** Tertius filius Aser, progenitor Iessuitarum (Gen. 46, 17; Num. 26,44; 1 Par. 7,30).

2. Secundus filius Saul ex Achinoam (1 Reg. 14,49).

IESUA. **1.** Iesua (יֵשָׁעָה, Ιεσσαί, Ιεσσαχ, Ισούς), secundus filius Aser (Gen. 46,17; 1 Par. 7,30).

2. Iesua (יֵשָׁעָה, Ιησούς), sacerdos tempore Davidis, cui nona sors in ministerio Domini designata est (1 Par. 24,11).

3. Iesua (יֵשָׁעָה, Ιησούς), levita, qui cum Zorobabel ex captivitate rediit (Neh. 12,8); videtur ad illam familiam pertinere, de qua s. v. IOSUE 7.

IESUE (יֵשָׁעֵה). **1.** Levita tempore Ezechiae regis (2 Par. 31,13; LXX Ιησοῦς).

2. Una ex urbibus, quae a filiis Iuda ex captivitate reducibus denuo incolebantur (Neh. 11,26; LXX Ιησοῦ). Est ignota; sed quoniam una cum Molada, Hasersual, Bersabee enumeratur, quae renda erit in meridiana plaga tribus Iuda. Conder suggerit *Khirbet S'awe* orientem versus a Bersabee (*Survey of West. Pal. Mem.* III. 404, 409).

IESUS (Ιησοῦς). **1.** Eo nomine appellatur imprimis Iosue Eccli. 46,1; 1 Mach. 2,53; 2 Mach. 12,43 (Vulg. h. l. Iosue); Act. 7,43; Hebr. 4,8 : « nam si eis Iesu requiem praestitisset, nunquam de alia loqueretur posthaec die »; vide s. v. IOSUE 1.

2. Iesus sacerdos magnus, filius Ioseph, qui Zorobabel quam maxime allabovavit, ut reduces ex exsilio templum Domini extrinerent. Nomen eius effertur Iesus apud Aggaeum et Zachariam prophetas in Vulgata, Iosue autem vocatur in libris Esdrae et Nehemiae (Esdr. 2,2; 3,2. 8; 4,3; 5,2; Neh. 7,7; 12,1). Vide IOSUE 2.

3. Eodem nomine vocatur quoque in textu graeco auctor libri Ecclesiastici : doctrinam sapientiae et disciplinae scripsit (εγάραξα, scripsi) in codice isto Jesus filius Sirach Ierosolymita (Eccli. 50,29), quod idem in prologo ab eius nepote asseritur. Studio sapientiae deditus multa instituit itinera. Quando vixerit, ex prologo colligi debet, quae tamen indicia non sunt adeo certa, ut non plures opiniones sint propositae et quae 50,1-21 de Simone Oniae filio dicuntur, ab aliis referuntur ad priorem eius nominis sacerdotem magnum (310-291 a. Chr.), ab aliis ad alterum (219-199) : unde librum esse compositum alii circa an. 290 vel 280, alii c. 190 statuunt, quae ultima opinio praeferrenda erit (cf. *Cornely*, *Introd. ed. 2 II. 2 p. 231 s.*), uti generatim a recentioribus praeferratur; cf. *Knabenbauer*, *Comm.* in Eccli. p. 2 ss.

4. In genealogia Iesu Luc. 3,29 commemoratur Iesus quidam (ubi tamen longe plerique codices graeci αὐτῷ praebent).

5. Inter Pauli socios recensetur Iesus cognomine Iustus, Iudeus, quem Paulus dicit adiutorem suum in regno Dei i. e. in praedicatione evangelii et sibi fuisse solatio in priore captivitate romana (Col. 4,11).

IESUS CHRISTUS. **1.** *Iesus, nomen proprium Christi.* Vox hebr. γιησεύς est forma apocopata, tempore posteriori usitata pro pristina pleniore γιησεύθη vel γιησεύτη i. e. tahiwe est salus. Hoc nomen gerebat Iesue filius Nun, apud LXX Ιησοῦς et in Vulgata quoque

interdum Iesus appellatus, de quo Eccli. 46,1. 2 : qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salutem electorum Dei (graece 46,1 : ὁ ἐγένετο κατὰ τὸ δόνομα αὐτοῦ μέγας ἐπὶ σωτηρίᾳ ἐλεκτῶν αὐτοῦ). Idem Iosue filius Nun Neh. 8,17 forma breviore יְהוָה יַעֲשֵׂה vocatur; simil modo Iosue (Iesus) pontifex, aequalis Zorobabelis, modo forma pleniore יְהוָה יַעֲשֵׂה (Agg. 1,1. 12; Zach. 3,1; 6,11) modo breviore יְהוָה (Esdr. 2,2; 3,2; Neh. 7,7. 39; 12,1. 10. 26) vocatur; quac nominis forma brevior posteriore tempore cebro viris indebatur. Est igitur nomen compositum ex appellatione apocopata יהו = Iahwe et יְהוָה (יהוָה, et יְהוָה) = salus, liberatio, auxilium. Unde Philo rite exponit nomen Ἰησοῦς (Iosue) σωτῆρις κυρίου (De nominum mutatione, § 21; Opera Philonis ed. Pfeiffer IV. 374) et Eusebius nomen Ἰησούν explicat Ιάω σωτῆρις i. e. Θεοῦ σωτήριον eandemque significationem nomini Iesu attribuit (Demonstr. ev. IV. in fine, apud Migne 22,333). Ex Graccis aliqui nomen explicarunt a voce λέωπας = sanare; ita Clemens Alex. (Paedag. 3,12 apud Migne 8,677) et S. Cyrillus Hieros. qui tamen adgit significationem nominis ex hebraico esse σωτῆρ (Catech. 10,13 apud Migne 33,677). Etiam S. Chrysostomus monet nomen non esse graecum sed hebraicum et significare σωτῆρ (Hom. 2,2). Eadem nominis significatio declaratur ab angelo: ipse enim salvum faciet (σώσει, hebr. יְהוָה in Hiph'il) populum suum a peccatis eorum (Matth. 1,21), qua explicatione munus Messiae Salvatoris nostri designatur. Nomen hoc ab ipso Deo electum et per angelum manifestatum est matri virgini (Luc. 1,31) eiusque sponte S. Iosepho (Matth. 1,21). Cf. Knabenbauer ad Matth. 1,21.

2. Filius hominis, quodammodo nomen proprium Christi.

Ipsa Iesus plerunque se nominat filium hominis (septuagies octies in Evangelii vel omissis locis parallelis quinquagies). A nullo autem ita vocatur, si Act. 7,53 excepitis, quo loco S. Stephanus alludens ad ipsa Christi verba Matth. 26,64 exclamat morti proximus: Ecce

video caelos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei.

Quod nomen ex Dan. 7,13.14 petitum Messiam designat: « aspiciebam ergo in visione noctis et ecce cum nubibus caeli quasi filius hominis veniebat et usque ad antiquum dierum pervenit et in conspectu eius obtulerunt cum et dedit ei potestatem et honorem et regnum et omnes populi, tribus et linguae ipsi servient; potestas eius potestas aeterna quae non auferetur et regnum eius quod non corrumpetur ». Ad quem locum notat Knabenbauer: « Hic Messiam induci ex iis quae alii prophetae iam ante Danieliem tradiderunt dubium esse nequit. Ei enim soli praeter Iahwe gentes dantur in hereditatem; ei soli regnum et potestas in orbem universum adscribitur (cf. Gen. 49,10; Ps. 2,6; 44,5 s.; 71,1 s.; Is. 41,10; 49,6; 53,11. 12; Ier. 23,5; 30,21; Ez. 34,23; Mich. 3,4 s. etc.). Hic vero nobis proponitur quasi *filius hominis*, cernitur in natura humana, quam postmodum assumpturus erat... Venit cum nubibus caeli i. e. eo modo quo Deus ipse in s. litteris apparere dicitur, quo Israelitas ab Aegyptiis defendit, in montem Sinai descendit, in tabernaculo suam ostendit praesentiam, in templo se manifestavit, in psalmis tamquam orbis terrarum dominus ac iudex describitur... ex quibus locis apparet venire cum nubibus caeli attribui divinitati, cum in sacris litteris toties apparitio Dei in nube fieri dicatur. Unde is, qui quasi filius hominis venire dicitur, simul uti in natura humana nobis ostenditur, ita in natura quoque divina clare exhibetur... Hoc nostro loco non describitur eius ad iudicium adventus, sed quomodo angelorum comitatu magnifico cum pompa adducatur ad Deum Patrem, qui inimicis devictis ei tradit regnum plane gloriosum ».

Ad hoc vaticinium danielicum Christus verbis explicitis nos remittit Joan. 3,27: et (Pater) potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est.

Ad idem vaticinium danielicumclare alludit Christus respondens Caiphae: amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei et venientem in nubibus caeli (Matth. 26,64); codem

modo se ad iudicium ultimum venturum esse praedicit (Matth. 24,30; Marc. 13, 26; cf. Apoc. 1,7). Quo nomine satis declaravit scribis et Pharisaeis, quis esset; abstinebat autem se vocare Messiam propter falsas illas populi opiniones et expectationes de Messia; nunc etiam prohibuit apostolis, ne dicerent plebi se esse Messiam. Christus igitur, sicut ex una parte ea agit et dicit, quae non poterant convenire nisi in Messiam, ex altera parte tamen non aperte se proflaret Messiam, ita nomen Filii hominis sibi quodammodo proprium attribuit, quod, quamvis dignitatem Messiae significaret iis, qui vaticinum danielicum perspectum haberent, tamen eam enuntiabat modo non omnibus aperto.

De Filio hominis cf. Zeitsehr. f. kath. Theol. XVI. 1892 p. 369; Revue bibl. IX. 1900 p. 172 s.

3. Divinitas Christi. Iesum Christum esse verum Filium Dei et verum Deum iam indicatur in Veteri Testamento, clare proponitur a scriptoribus Novi Testamenti, maxime a S. Paulo, consilio propugnatur a S. Ioanne. Plenior igitur huius doctrinae evolutio in sacris libris admittenda est.

In psalmis dicuntur Messias (vide s. v.) ab aeterno a Deo genitus (Ps. 2,7; cf. Hebr. 1,3), sedens a dextris Dei ipse Deus (Ps. 44,7. 8 et cf. Hebr. 1,8; Ps. 109,1. 3 et cf. Matth. 22,41 ss.).

In libris sapientialibus describitur Sapientia inveniens ut persona divina ab alia persona divina orta et distincta Prov. 8,22 ss.; Sap. 7,21 ss.; Eccli. 24. Sapientiam, de qua locis citatis sermo est, esse Christum patet ex Ioan. 1,1 ss. et Hebr. 1,3.

In libris propheticis Messias promissus saepe vocatur Deus : Is. 7,14 et 9,6 (cf. Matth. 1,23); Is. 35,4; 40,3. 10 (cf. Marc. 1,3); Mich. 5,2 (cf. Matth. 2,6); Zach. 12,10; 13,7; Mal. 3,1 (cf. Matth. 11,10).

In evangelii synopticis divinitas Iesu Christi clare enuntiatur. Evangelistae synoptici ad Christum applicant textus Veteris Testamenti, quibus Messias dicitur Deus (cf. Matth. 1,23; 2,6; Marc. 1,2; Lue. 7,27); loquuntur de divinitate Christi ut de re nota; exhibent Chri-

stum opponentem se omnibus creaturis tamquam perfectionibus excellentioribus instructum et intime cum Deo coniunctum, cui soli intima Patris cognitio est naturalis, sicut soli Patri naturalis est intima Filii cognitio (Matth. 4,27; Lue. 10,22). Ex narratione Matth. 16, 13 ss. colligitur Christum esse altorem omnibus prophetis, esse Filium Dei vivi, posse dare claves regni caelorum atque ex divina tantum revelatione sciri posse, quis sit. Nullus prophetarum talis cultum sibi postulavit, qualem Christus (Matth. 10,37; Lue. 14,26). Christus mittit apostolos ad baptizandum in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, proflaretur sibi datam esse omnem potestatem in caelo et in terra, se futurum esse cum ecclesia sua usque ad consummationem saeculi (Matth. 28,18 ss.; cf. Marc. 16,15 ss.), se missurum esse angelos et venturum in nubibus caeli ad iudicium universale (Matth. 24,30 ss.). Christus est Filius Dei altiore sensu quam reliqui prophetarum, ut ex parabola de infidelibus agricolis elucet (Matth. 21,23; Marc. 12,6; Lue. 10,9); est Filius Dei eo sensu, quo nullus homo ex Iudeorum iudicio sine blasphemia se Filium Dei profiteri poterat (Matth. 26,64; Marc. 14, 61; Lue. 22,70); est Filius Dei naturalis, cui Pater caelestis testimonium exhibet : Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. 3,17; 17,5; Marc. 1,11; 9,6; Lue. 3,22; 9,35).

In Actibus apostolorum Christus praedicatur Filius Dei (8,37), in cuius virtute patruntur miracula (3,6), in cuius nomine baptismus confertur (2,38; 8,16; 10,48), in quem credere debet, qui vult salvus fieri (16,31), cui omnes prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes, qui credunt in eum (10,43), qui sua auctoritate apostolos constitut (26,16 s.) eisque praecepit praedicare populo et testificari, quia ipse est qui constitutus est a Deo index vivorum et mortuorum (10,42).

In epistulis S. Pauli divinitas Iesu Christi passim nota supponitur et speciatim in epistula ad Hebreos de industria docetur. Christus ut Dei Filius iam existebat, antequam in hunc mundum

venisset (Rom. 8,3); semper erat et est « super omnia Deus benedictus in saecula » (Rom. 9,5 et cf. *Cornely* ad h. l.). Christo utspe Deo tota vita dedicanda et ratio actionum nostrarum reddenda est (Rom. 14,6 ss.). In nomine Iesu elegitur omne genu cœlestium, terrestrium et inferorum et omnis lingua confitetur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris (Phil. 2,10, 11). Christus est Iahwe, qui Israelitas duxit per desertum, eis aquam e petra largitus eorumque diffidentia tentatus est. Christus quasi nomine proprio vocatur ὁ χριστός, quod nomen est usitata versio graeca tetragrammati, quo appellabatur Deus foederis; Christus Dominus est Deus novi foederis. « Unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia » (1 Cor. 8,6). « Qui cum in forma Dei esset [i. e. eiusdem naturae ac Deus] non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo » (Phil. 2,6). Eadem Christo etiam summos angelos esse subiectos inculcat apostolus in epistula ad Colossenses (1,13. 16. 17; 2,8. 9. 10. 18). In epistula denique ad Hebreos S. Paulus praecclare demonstrat Iesu Christi excellentiam præ Moyse ac præ ipsis angelis eiusque cum Deo consubstantialitatem et coaeternitatem (Hebr. 1,1 ss.; 3,2 ss.; 5,5; 13,8). — Haec igitur est magna dignitas religionis christiana, quod ipsum Deum incarnatum habet fundatorem (Tit. 2,11-13; cf. 3,4).

S. Ioannes in conscribendis evangelio, apocalypsi, epistulis divinitatem Iesu Christi docet contra eos, qui « ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis; nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum ... quoniam omne mendacium ex veritate non est. Quis est mendax nisi is, qui negat, quoniam Iesus est Christus [i. e. Messias et Deus]? Hic est antichristus, qui negat Patrem et Filium... Et omnis spiritus, qui solvit Iesum [i. e. non confitetur eum esse Deum], ex Deo non est... Quisquis confessus fuerit, quoniam Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet et ipse in Deo » (1 Io. 2,19. 21. 22; 4,3. 13). Christus enim est ipsa « vita aeterna, quae erat apud Patrem et apparuit nobis » (1 Io. 1,2). Integrum evangelium S. Ioannis in eum

finem dirigitur, ut præprimis Iesu messianitas ac divinitas demonstretur ac fides in Iesum tamquam in Christum et Dei Filium necessaria prædicetur (cf. *Cornely*, *Introd. ed. 2* III. n. 63). In apocalypsi denique « vix unam pericopen inventimus, quae divinitatem Domini N. Iesu Christi nobis non magnifice revelet... Apocalypsis Filium Dei nobis ostendit exaltatum, cui datum est nomen, quod est supra omne nomen... Evangeliorum est complementum... est canticum triumphale atque nuptiale Christi post victoriam de omnibus hostibus nuptias cum sponsa sua Ecclesia celebrantis» (*Cornely* l. c. n. 230).

De divinitate Christi cf. *Chr. Pesch*, Praelectiones dogmaticae T. IV. ed. 2, num. 8-23 : Argumentum ex S. Scriptura.

4. Vita Iesu Christi chronologice disposita secundum quattuor evangelia.

Christi nativitas et infantia.

Inscriptio evangelii Marc. 1,1.

Praefatio Lucae evangelistæ Luc. 1, 1-4.

Prooemium de Verbo aeterno et mysterio incarnationis Io. 1,1-18.

Genealogia Iesu Christi Matth. 1,1-17; Luc. 2,23-38.

Annuntiatio et conceptio S. Joannis Baptistae (anno 747 u. c. = 7 ante aer. Dion.) Luc. 1,5-25.

Annuntiatio et incarnatio Verbi aeterni (anno 748 u. c. = 6 ante aer. Dion.) Luc. 1,26-38; Matth. 1,18.

B. Virgo Maria invicit Elisabeth Luc. 1,39-56.

Nativitas S. Joannis Baptistae (anno 748 u. c. = 6 ante aer. Dion., Luc. 1, 57-80.

Haesilatio S. Joseph de accipienda Maria coniuge sua Matth. 1,19-24

Iter S. Joseph et B. Virginis Mariae in Bethlehem Luc. 2,1-5.

Nativitas Iesu Christi (anno 748 u. c. = 6 ante aer. Dion.) Luc. 2,6. 7; Matth. 1,23.

Pastores ad Christi præsepe vocantur Luc. 2,8-20.

Christus circumciditur et Iesus vocatur Luc. 2,21; Matth. 1,25.

Praesentatio Iesu in templo et purificatio B. Virginis Mariae Luc. 2,22-38.

S. Familia proficiscitur Nazareth (indeque rebus compositis revertitur Bethlehem, ut ibi sedem figat) Luc. 2,39.

Magi Iesum adorant (anno 749 u. c. = 3 ante aer. Dion.) Matth. 2,1-12.

Fuga Iesu in Aegyptum et caedes puerorum Matth. 2,13-18.

Mors Herodis Magni et redditus ex Aegypto (anno 750 u. c. = 4 ante aer. Dion.) Matth. 2,19-22.

S. Familia sedem suam ligit in Nazareth Matth. 2,23. Iesus in Nazareth occultam vitam agit; duodecim annos natus cum parentibus suis Hierosolyma ascendit ad pascha celebrandum Luc. 2, 40-52.

Praeparatio ad vitam publicam.

Anno 15. Tiberii Caesaris i. e. exente anno 778 u. c. S. Ioannes Baptista poenitentiam praedicare et Christum mox venturum annuntiare coepit Lnc. 3,1-18; Marc. 1,2-8; Matth. 3,1-12.

Iesus baptizatur Luc. 3,21. 22; Marc. 1,9-11; Matth. 3,13-17.

Iesus in deserto ieinmat et a diabolo tentatur Luc. 4,1-13; Marc. 1,12. 13; Matth. 4,1-11.

Iudaei legationem ad Ioannem Baptistam mittunt Io. 1,19-28.

Vita publica usque ad primum pascha.

Iesus a S. Ioanne Baptista demonstratur Agnus Dei, primos discipulos vocat, in Galilaeam reveritur Io. 1,29-31.

Iesus in Cane Galilaeac primum miraculum facit Io. 2,1-11.

Descendit Capharnaum ibique paucis diebus manet Io. 2,12.

A primo paschate usque ad secundum.

Iesus Ierosolyma ascendit ad pascha Io. 2,13.

Negotiatores e templo eiicit Io. 2, 14-23.

Nicodemum nocte ad se venientem docet Io. 3,1-21.

Hierosolymis egressus in Iudea per discipulos baptizat; qua de re conuentibus Iohannis Baptiste discipulis ille

iterum de Christo testimonium reddit. Iohannes B. ab Herode (Antipa) in vincula conicitur, Iesus relicta Iudea in Galilaeam proficiscitur Io. 3,22-36; 4,4-3; Luc. 3,19. 20; 4,44; Marc. 1,14; Matth. 4,12.

Transiens per Samarium convertit mulierem, praedicit discipulis divitem segelem inter ethnicos, in Galilaea secundum miraculum patrat sanans filium reguli capharnaumitae Io. 4,4-54.

Incipit ministerium galilaeum Luc. 4, 14. 15; Marc. 1,14. 15. Docet in synagoga nazarethana Luc. 4,16-30.

Eligit sibi Capharnaum domicilium Luc. 4,31. 32; Marc. 1,21; Matth. 4, 13-17.

Simonem et Andream, Iacobum et Ioannem ad continuam suam sequelam vocat Marc. 1,16-20; Matth. 4,18-22.

Sabbato in synagoga Capharnaum eiicit spiritum immundum Luc. 4,33-37; Marc. 1,21-28. Eodem die socrum Simonis Petri sanat Luc. 4,38. 39; Marc. 1,29-31; Matth. 8,14. 15. Vespre eiusdem diei multos infirmos curat Luc. 4, 40. 41; Marc. 1,32-34; Matth. 8,16. 17.

Postero die totam Galilaeam peragrare incipit docens et signa faciens Luc. 4,42-44; Marc. 1,35-39; Matth. 4,23. 24.

De navi Simonis turbas docet Luc. 5, 1-3. Discipuli post miraculosam in lacu Genesareth piseationem Iesum constanter sequuntur Luc. 5,4-11.

Sanat leprorum quendam Luc. 5,12-16; Marc. 1,40-43; Matth. 8,2-4.

Capharnaum reversus sanat paralyticum per lectum demissum Luc. 5,17-26; Marc. 2,1-12; Matth. 9,1-8.

Vocat Matthaenum (Levi Alphaei) et in eius domo convivie interest Luc. 5,27-39; Marc. 2,13-22; Matth. 9,9-13.

A secundo paschate usque ad tertium.

Iesus Hierosolyma ascendit ad pascha, sabbato hebdomadis festivae sanat aegrotum ad probaticam piscinam iacentem, se Filium Dei profitetur, provocat ad testimonia S. Ioannis Baptiste, miraculorum suorum, Patris sui Io. 5, 1-17.

Reversus in Galilaeam discipulos sabbato spicas vellentes contra Phariseos

defendit Luc. 6,1-5; Marc. 2,23-28; Matth. 12,1-8.

Curat manum aridam sabbato, quo miraculo odium Pharisaeorum et Herodianorum auget, quare comitantibus turbis ad mare Tiberiadis secedit Luc. 6, 6-11; Marc. 3,4-12; Matth. 12,9-21 et cf. 4,25.

Eligit duodecim apostolos Luc. 6,12-16; Marc. 3,13-19; Matth. 10,2-4.

Sermonem in planicie montana ad apostolos et ad turbas habet Luc. 6,17-49; Matth. 5,1-7,29.

Capharnaum reversus servum centurionis sanat Luc. 7,1-10; Matth. 8,4, 5-13.

Civitatem Naim ingrediens iuvenem mortuum excitat Luc. 7,11-17.

Quibus de rebus Ioannes Baptista in carcere certior factus legationem ad Christum mittit Luc. 7,18-23; Matth. 11,2-6.

Iesus Ioannis Baptiste laudes praedicit, eius testimonium respondeunt vituperat Luc. 7,24-35; Matth. 11,7-19.

Mulieri peccatrii in domo Simonis Pharisaei peccata remittit Luc. 7,36-50.

Galilaeam peragrans cum discipulis et ministrantibus mulieribus proponit parabolam de seminante, de semine germinante, de zizaniis, de grano sinapis, de fermento, de thesauro abscondito, de pretiosa margarita, de sagena missa in mare aliasque multas Luc. 8,1-18; Marc. 4,1-34; Matth. 13,1-32.

Cum turbas doceret, veniunt mater et fratres eius quaerentes loqui ei Luc. 8, 19-21; Marc. 3,31-33; Matth. 12,46-50.

Transfretans Iesus procellam sedat Luc. 8,22-23; Marc. 4,35-40; Matth. 8,18. 23-27.

In regione Gerasenorum duos homines a daemonibus liberat Luc. 8,26-39; Marc. 5,4-20; Matth. 8,28-34.

Capharnaum reversus discipulos Ioannis Baptiste de ieunio interrogantes edocet, a Iairo vocatus mulierem haemorrhiosam sanat et filiam Iairi a mortuis excitat, duobus caecis visum restituit, daemoniacum mutum sanat Luc. 8,40-56; Marc. 5,21-43; Matth. 9,1. 14-34.

Iesus iterum venit in patriam suam Marc. 6,1-6; Matth. 13,53-58.

Peragrat castella Galilaeae Marc. 6,6; Matth. 9,35-38.

Apostolos ad praedicandum mittit Luc. 9,1-6; Marc. 6,7-13; Matth. 10,1. 3-14.

Herodes Antipas, qui paulo ante occiderat Ioannem Baptistam, audiens de miraculis Christi timet, ne Ioannes a mortuis surrexerit Luc. 7,7-9; Marc. 6,14-29; Matth. 14,1-12.

Apostoli a prima missione redeunt, Iesus cum eis transfretavit Bethsaidam Io. 6,1; Luc. 9,10; Marc. 6,30-32; Matth. 14,13.

Iesus magnam turbam, quae eum trans lacum Genesareth secuta erat, quinque panibus saturat, discipulos navim condescendere iubet, parte noctis in oratione peracta supra mare ambulans ad eos venit et cum eis Capharnaum redit Io. 6,2-21; Luc. 9,11-17; Marc. 6, 32-33; Matth. 14,43-34.

Turbis ipsum seculis sequenti die in synagoga capharnaunitana sermonem habet de pane vitae et panem eucharisticum promittit Io. 6,22-72.

A tertio paschate usque ad sce- **nopegiām.**

Iesus in Galilaea manens et terram Genesareth perambulans multos sanat Io. 7,1; Marc. 6,54-56; Matth. 14,35. 36.

Pharisaeos hierosolymitanos, qui discipulos Iesu ob non observatas traditiones vituperarunt, increpat et discipulos de iisdem edocet Marc. 7,1-23; Matth. 15,1-20.

In Phoeniciam profectus sanat filiam daemoniacam mulieris syrophenissae Marc. 7,24-30; Matth. 13,21-28.

Inde in Decapolim iuxta lacum Tiberiadis regressus sanat surdo-mulum Marc. 7,31-37.

Prope lacum Genesareth, postquam multos aegrotos sanavit, altera vice panes multiplicat Marc. 8,1-9; Matth. 15,29-38.

Inde navi in fines Magedan prope Dalmanutham abiens Pharisaeis signum petentibus signum Ionaee datum iri praenuntiat et discipulos monet, ut sibi a Pharisaeis et Saddueaeis caveant Marc. 8,10-21; Matth. 15,39; 16,1-12.

Bethsaïdam appulsus caeco visum restituit Marc. 8,22-26.

Exinde Caesaream Philippi veniens Petro Christum Dei Filium profluentis primatum Ecclesiae promittit, passionem suam prima vice praedicit, necessitatem abnegationis inculcat Luc. 9,18-27; Marc. 8,27-39; Matth. 16,13-28; 10,38. 39.

Post sex dies Iesus in monte transfiguratur Luc. 9,28-36; Marc. 9,2-12; Matth. 17,1-13.

De monte descendens sanat puerum daemonicum et passionem suam iterum praedicit Luc. 9,37-43; Marc. 9,13-31; Matth. 17,14-22.

Capharnaum reversus solvit didrachma Matth. 17,23-26.

Discipulos, qui in via inter se contenderant, quis corum esset maior, domi corripit et Ioannis zelotypiam reprimit, monet vitandum scandalum Luc. 9,46-50; Marc. 9,32-49; Matth. 18,1-14.

A scenopegia tertii anni usque ad encaenia.

Iesus cum cognatis ad festum scenopœgiae Hierosolyma ascendere recusat, sed mox relicta Galilaea in Iudacam proficiscitur, a Samaritanis hospitio non excipitur Io. 7,2-10; Luc. 9,31-36; Marc. 10,1; Matth. 19,1.

Exponit conditions suae sequelae quibusdam ipsum sequi volentibus Luc. 9,57-62; Matth. 8,19-22.

Eligit septuaginta duos discipulos, qui ipsi viam parent, obstinatis civitatibus comminatur, reversis discipulis Patrem glorificat Luc. 10,1-24; Matth. 10,13. 16, 40-42; 11,20-30.

Legisperit tentantem docet mandatum magnum dilectionis eique parabolam boni Samaritani proponit Luc. 10, 23-37.

Bethaniae a Martha et Maria hospitio excipitur Luc. 10,38-42.

Mediante festo Iesus in templum ascendit et publice docet Io. 7,11-36; ultimo die festo scenopœgiae se populo manifestat Io. 7,37-53.

Postero die mulierem adulteram absolvit Io. 8,1-11.

Post festum scenopœgiae in templo divinam suam originem dignitatemque profitetur Io. 8,12-39; caecum a nativi-

tate sabbato sanat Io. 9,1-41; verum pastorem se esse declarat Io. 10,1-21.

Iesus discipulos suos orare docet Luc. 11,1-13; Matth. 6,9-13; 7,7-11.

Eiecto daemonio muto confutat Phariseos calumniantes et signum postulantes Luc. 11,14-36; Matth. 12,22-45.

Invitatus a Phariseo vituperat hypocrisin Phariseorum et scribarum Luc. 11,37-54.

Indeacum peragrans varia praecepta monitaque discipulis tradit Luc. 12,1-33; Matth. 10,26-33; 6,25-34; 6,19-21; 24, 43-51; 10,34-36; turbas exhortatur ut poenitentiam agant Luc. 12,34-39; 13, 1-9.

Sabbato in synagoga sanat mulierem incurvatam Luc. 13,10-17.

Parabolis de grano sinapis et fermento illustrat naturam regni Dei Luc. 13,18-21; Marc. 4,30-32; Matth. 13,31-33.

Revertitur Hierosolyma Luc. 13,22.

Ab encaeniis usque ad hebdomadem passionis.

Tempore encaeniorum in templo aperte Filium Dei se dicit Io. 10,22-39.

Secedens in Periacam Io. 10,40-42 Israëlitas reiiciendos, gentes vocandas esse praedicit et Phariseis perlidis suam quidem mortem, at simul urbis Ierusalem eversionem praedicit Luc. 13,23-33.

Sabbato sanat hydropicum in domo eiusdem principis Phariseorum, invitatos doceat humilitatem, iisdem parabolam coenae magnae proponit Luc. 14, 1-24.

Discedens docet eos, qui ipsum sequuntur, omnia esse relinquenda, proponit parabolas de aedificaturo turrim et de rege bellum paraturo Luc. 14,25-33; murmurantibus Phariseis de peccatoribus bene receptis proponit parabolas de ove perdita, de drachma anissa, de filio prodigo Luc. 15,1-32.

Discipulis proponit parabolam de villico iniusto, Phariseis illudentibus parabolam de paupere Lazaro et dñe in gehennam ejecto Luc. 16,1-31.

Docet discipulos quomodo scandala vitanda et proximus corrigendus iisdemque tradit potestatem solvendi et ligandi Luc. 17,1-4; Matth. 18,15-22.

Quomodo aliis ignoscendum sit, ostendit parabola de rege cum servis suis rationem ineunte Matth. 18,23-35.

Apostolos docet fidei efficaciam eisque parabolam servi arantis proponit Luc. 17,5-10.

Relicta Peraea Indeam petit, Lazarum a mortuis excitat, in oppidum Ephrem se recipit Io. 11,1-34.

Inde per Samariam, Galilacam (et Peraeam) longo circuitu proficiscitur Hierosolyma Luc. 17,11; in itinere sanat decem leprosos, ex quibus unus Samaranus Luc. 17,12-19; docet inopinatum fore adventum regni Dei Luc. 17,20-37; commendat orationem perseverantem parabola de iudice iniusto, orationem humilem parabola de pharisaco et publicano Luc. 18,1-14.

Trans Iordanem in fines Iudeae veniens docet indissolubilitatem matrimonii et commendat virginitatem Marc. 10,1-12; Matth. 19,1-12; 5,31. 32; benedicit infantibus sibi oblatis Luc. 18, 15-17; Marc. 10,13-16; Matth. 19,13-15; iuveni diviti paupertatem commendat Luc. 18,18-23; Marc. 10,17-22; Matth. 19,16-22; exponit pericula divitiarum, bona voluntariae paupertatis Luc. 18, 24-30; Marc. 10,23-31; Matth. 19,23-30; proponit parabolam operariorum in vinea laborantium Matth. 20,1-16.

Tertia vice praedicit passionem proxime futuram Luc. 18,31-34; Marc. 10, 32-34; Matth. 20,17-19; respondeat petitioni matris filiorum Zebedaei Marc. 10, 35-43; Matth. 20,20-28.

Urbem Iericho ingrediens sanat caecum Luc. 18,35-43; Zachaeum publicanum invisit et parabolam de domino servis suis decem mnas distribuente narrat Luc. 19,1-28; egrediens e Iericho duos caecos sanat Marc. 10,46-52; Matth. 20,29-34.

Hebdomas passionis.

Sexto die ante pascha (i. e. feria sexta) Iesus Bethaniam venit et (sabbato) in domo Simonis leprosi inter coenam a Maria unguit Io. 11,53. 56; 12,1-11; Marc. 14,3-9; Matth. 26,6-13.

Bethania profectus Iesus die Dominica sollemni pompa urbem et templum ingreditur, miracula patrat, sacerdotes

iratos increpat, Bethaniam revertitur Io. 12,12-19; Luc. 19,29-44; Marc. 11,1-11; Matth. 21,1-11. 14-17.

Mane (feria secunda) ad templum revertens in via maledicit fieri sterili, in templo vendentes et ementes eicit ibique docet, vespera e civitate egreditur (revertitur Bethaniam) Luc. 19,43-48; Marc. 11,12-19; Matth. 12,18. 19. 12. 13.

Revertens (feria tertia) ad templum discipulos efficaciam fidei docet a fieri arefacta Marc. 11,20-26; Matth. 21,19-22. Templum ingressus et interrogatus, qua potestate (heri) egerit, respondeat alia interrogatione de missione Ioannis Baptiste ac narrat parabolam de filio obedienti et inobedienti, de vinitoribus filium domini sui oceidentibus, de coena nuptiali Luc. 20,1-19; Marc. 11,27-30; 12,1-12; Matth. 21,23-46; 22, 1-14. Confundit Phariseos et Herodianos interrogantes liceatne Caesari tributum solvere, Sadducaeos de resurrectione interrogantes, respondeat scribae tentanti cum de primo mandato legis, opponit quaestionem de Messia Davidis filio et Domino, Phariseos et scribas carpit, laudat munus a paupere vidua oblatum Luc. 20,20-47; 21,1-4; Marc. 12,13-44; Matth. 22,15-46; 23,1-39. Gentilibus eum videre cupientibus clarificatur voce de caelo delapsa et mortem suam brevi futuram praedicit Io. 12,20-36. Iudacis incredulis Io. 12, 37-50 relictis egressus e civitate praeditus eversionem urbis et finem mundi, proponit parabolam de decem virginibus et de talentis, praeannuntiat sententiam iudicis aeterni Luc. 21,3-36; Marc. 13,1-37; Matth. 24,1-51; 25,1-46. Eadem die principes sacerdotum et magistratus consilium inierunt, ut Iesum dolo teneant et Iudas cum ipsis paciscitur Luc. 22,1-6; Marc. 14,1. 2. 10. 11; Matth. 26, 1-5. 14-16. Iesus vero abiit et absconditus ab eis Io. 12,36.

Mane (feria quinta) Iesus mittit Petrum et Ioannem, ut coenam paschalem praeparent Luc. 22,7-13; Marc. 14,12-16; Matth. 26,15-29. Vespere cum discipulis coenae accumbit Io. 13,1-38; 14,1-31; Luc. 22,14-18. 21-34; Marc. 14,17-21; Matth. 26,20-25. Post discessum Iudea finita coena Iesus instituit SS.

Eucharistiam Luc. 22,19. 20; Marc. 14, 22-23; Matth. 26,26-29, adiungit longiorem exhortationem et sublimem illam orationem pro discipulis omnibusque fidelibus Io. 13,1-17,26. Exit cum discipulis ad hortum Gethsemani, orat in agonia, osenlo Iudee proditur, captus ducitur ad Annam et Caipham, negatur a Petro, a satellitibus illuditur Io. 18,1-27; Luc. 22,53-63; Marc. 14,20-54. 63-72; Matth. 26,30-58. 67-73.

Mane (feria sexta) Iesus a Caipha et synedrio condemnatur Luc. 22,66-71; Marc. 14,53-64; Matth. 26,59-66. Adducitur ad Pilatum Io. 18,28; Luc. 23,1; Marc. 15,1; Matth. 27,1. 2. Indas desperat Matth. 27,3-10. Iesus coram Pilato accusatur Io. 18,29-38; Luc. 23,2. 3; Marc. 15,2-5; Matth. 27,11-14; ad Herodem mittitur Luc. 23,4-12; reversus ad Pilatum Barabbæ postponitur Io. 18,39. 40; Luc. 23,13-23; Marc. 15,6-15; Matth. 27,15-26; flagellatur, spinis coronatur, tumultuantibus Iudeis crucifigendus traditur Io. 19,4-16; Luc. 23,24. 25; Marc. 15,16-19; Matth. 27,26-30. Educitur in montem Calvariae et mediis inter duos latrones crucifigitur titulo cruci infixo Io. 19,16-22; Luc. 23,26-33. 38; Marc. 15,20-23. 25-28; Matth. 27,31-34. 37. 38. In cruce blasphematur, septem verba proloquitur, exspirat Io. 19,23-30; Luc. 23,34-37. 39-46; Marc. 15,24. 29-37; Matth. 27,33. 39-50. Funt signa, latronum crura franguntur, Iesu Christi latus lancea aperitur, corpus sepelitur Io. 19,31-42; Luc. 23,45. 47-56; Marc. 15,38-47; Matth. 27,51-61.

Sabbato inchoato pharisei sepulcrum Christi obsignant et militibus custodiunt Matth. 27,62-66. Mulieres, quae paraverant aromata (ante inchoatum sabbatum), sabbato siluerunt secundum mandatum Luc. 23,56. Post solis occasum Maria Magdalene aliaeque mulieres emunt aromata Marc. 16,1.

Iesu Christi resurrectio et ascensio.

Die Dominica valde dilimento exempti mulieres ad sepulcrum Io. 20,1; Luc. 24,1; Marc. 16,1; Matth. 28,1. Interim terrae motus factus est et angelus revolutus lapidem a monumento Matth. 28,2-

4. Maria Magdalene videns lapidem revolutum et sepulcrum vacuum properat ad Petrum et Ioannem Io. 20,2. Mulieres ab angelis docentur factam resurrectionem, regressae ob timorem silent per aliquod tempus, postea referunt discipulis, qui non credunt. Luc. 24,2-11; Marc. 16,3-8; Matth. 28,5-8. Interea Petrus et Ioannes a Maria Magdalene accessiti accurrunt et rem inveniunt, sicut mulieres dixerant Io. 20,3-10; Luc. 24,12. Revertentibus illis Maria Magdalene remanet et Iesus ei appareat Io. 20, 11-18; Marc. 16,9-11; reliquis quoque mulieribus sese ostendit in via Matth. 28,9-10. Custodibus pecunia datur, ut mentiantur Matth. 28,11-13. Apparet Iesus duobus discipulis in Emmaus euntibus Luc. 24,13-34; Marc. 16,12. 13; Petro soli Luc. 24,35; vespere congregatis discipulis excepto Thoma Io. 20,19-23; Luc. 24,36-43; die Dominica sequente congregatis discipulis cum Thoma Io. 20,26-29.

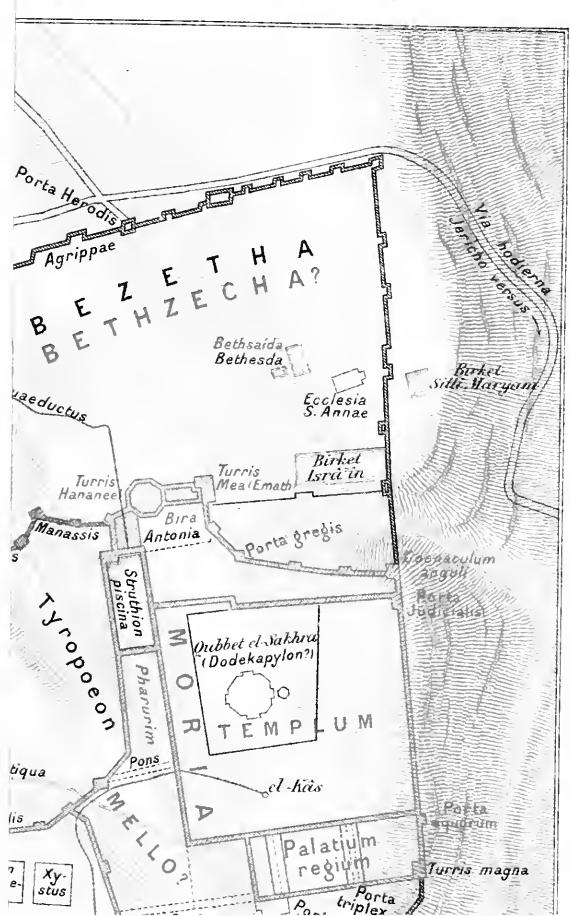
In Galilacam profectis appetit in monte et confert missionem in universam terram Matth. 28,16-20; Petro, Ioanni et Iacobo filii Zebedaci, Thomae Didymo, Nathanaeli et duobus aliis appetit ad lacum Genesareth et Petro primatum confert Io. 21,4-24. Etiam visus est plus quam quingentis fratribus simul, deinde Iacobus minori 1 Cor. 15,6. 7. Reversis Hierosolyma promittit dona Spiritus Sancti Marc. 16,14-18; commendat ut Hierosolymis maneant usque ad adventum Spiritus Sancti Luc. 24,44-49; Act. 1,4. 5. Educit discipulos in montem Oliveti iisque benedicens ascendit in caelum Luc. 24,50. 51; Marc. 16,19; Act. 1,3. 6-12.

Discipuli Ierosolymis se praeparant ad adventum Spiritus Sancti Luc. 24,52. 53; Matthias apostolus eligitur Act. 1,13-26. Accepto Spiritu Sancto Act. 2,1 ss. profecti praedicaverunt ubique Marc. 16,20.

Multa alia fecit Iesus, quae scripta non sunt Io. 20,30; 21,23.

IETA v. IOTA.

IETEBA (יְתֵאָה, 'Ite'āh), patria Messalemeth uxoris Manasse et matris Amon regum Iudea (4 Reg. 21,19). Apud

JERUSALEM ANTIQUA

Modulus 1: 8500

Murus primus Davidis et Salomonis
 Murus secundus regum David, Esdras, Manassei etc.
 Murus tertius Herodes, Agrippae etc.
 Aqueductus, Canalis

Flavium Iosephum (Ant. X. 3,2) Ἰαζαθάτη
ed. Niese; apud S. Hieronymum : urbs
antiqua Indaeac (Onom. ed. Lag. 134,30).
Riess, Bibel-Atlas ed. 3 s. v. suggerit
Yetma 7 km a Seilân (Silo) aquilonem
versus. Non est confundenda cum Iete-
batha statione Israelitarum, ut vult
Guthe (Bibelwb. p. 336). Cf. J. Döller,
Geogr. u. ethnogr. Studien zum III. u.
IV. B. d. Könige 1904 p. 324.

IETEBATHA (יְתֵבָתָה), statio Israelitarum inter Gadgad et Hebrona (Num. 33,33. 34), in terra aquarum atque torrentium (Deut. 10,7). Ex enumeratione quaeri debet septemtrionem versus ab Asiōngaber. Situs ignoratur; descriptio illa Deut. 10,7 : « in terra fluviorum aquarum » pluribus convenit locis in occidentali parte Wādi 'Araba, ubiquecumque aliae valles laterales cum Wādi 'Araba iunguntur. Apud Relandum (Palaestina p. 533) Ἰωτάθη re- censetur sedes episcopalis una cum Elusa, Gaza, Petra.

IETH v. IAHATH 1.

IETHELA (אֶתְהָלָא), Σιλαθός, Onom. ed. Lag. Ἰεδλάν, urbs tribus Dan (Ios. 19,42). Fortasse *Beit Tūl* prope Yālō (Aialon) Ierusalem versus (*Survey of West. Pal.* Mem. III. 43). Alii (Knobel, Keil) nomen antiquum conservari putarunt in Wādi 'Atalla occidentem versus a Yālō.

IETHER (אִתְּרָה), *Iēthēr*. 1. Primogenitus filius Gedeonis (Iud. 8,20); postquam Gedeon Madianitas devicit et urbes transiordanicas Soccoth et Phanuel ob iniuriam sibi illatam punivit, Iether a patre suo iussus est gladio percutere Zebee et Salmana captivos reges Madianitarum; sed exhortationi patris obsecundare non ausus est prae timore, quia adhuc puer erat i. e. adolescens non omnino impar, qui reges illos ad maiorem ipsorum ignominiam sua manu occideret simulque gladium stringere disceret in hostes Israel sibique partem laudis in victoria vindicaret. Gedeone mortuo occisus est ab Abimelech una cum fratribus suis in Ephra (v. ABIMELECH 2).

2. Maritus Abigail sororis David et

pater Amasa ducis militaris (3 Reg. 2,5. 32); idem 2 Reg. 17,23 hebr., chald., syr. dicitur Israeltita, in Vulgata Ietra de Izraheli, apud LXX Ἰεζαχλέτης quae tamen lectio non est sufficientis auctoritatis, cum aliqui codices Ismaelitam scribant. Genuina lectio haberi videtur 1 Par. 2,17 Ismaelita (hebr. Vulg. LXX Ἰεθόρ ὁ Ἰσμαηλίτης); id enim reapse notatu dignum erat alienigenam uxorem duxisse cognationis David (F. de Hummelauer ad 2 Reg. 17,23). Vide ABI- GAIL 2.

3. Filius Iada ex posteris Hesron, mortuus absque liberis (1 Par. 2,32), quam ob rem successio genealogica in familiam Ionathan fratris minoris transit.

4. Filius Ezra ex posteris Iuda (1 Par. 4,17; de hoc textu vide s. v. BETHIA).

5. Princeps cognitionis aseritcae fortitudine praeclarae (1 Par. 7,38; Ἰεθήρ); idem 1 Par. 7,37 vocatur Iethran (יְתָר), Ἰεθρ, apud Swete B Θερέ, A Ἰέθρος).

6. Iether (אִתְּרָה), *Iēthēr*; *Iēthēr*, *Iēthēr*, urbs tribus Iuda, ad primam seu meridianam provinciam montis Iuda pertinens (Ios. 15,48), sacerdotibus concessa (Ios. 21,14; 1 Par. 6,58 [42]); recensetur inter urbes, ad quas David post cladem Amalecitarum redux in Siceleg dona de praeda misit (1 Reg. 30,27). Tempore Eusebii et S. Hieronymi erat villa per grandis Iethira a Christianis habitata 20 mil. pass. ab Eleutheropoli in interiori Daroma iuxta Malatham (Onom. ed Lag. 266,42; 133,3 et etiam s. v. Ether 255, 78; 419,27). Agnoscitur hodie Khirbet 'Attir fere inter Hebron et Bersabee; sed notandum est distantiam ab Eleutheropoli in Onom. indicatam esse iusto minorem et 4 mil. pass. augendam (Guérin).

Sunt qui putent de Iether oriundos esse heroas davidicos Ira et Gareb; sed v. IETHRAEUS. Alius quidam Ira sacerdos David 2 Reg. 20,26 vocatur Iairites seu de familia Iair, Peshitta : de Iathir; verum lectio Syri aliunde positive confirmari nequit et Ira sacerdos gratuito idem supponitur cum Ira heroic; cf. Drier ad h. l.

Cf. Robinson, Palaestina II. 422 Guérin, Judée III. 197-199; Survey of West. Pal.

Mem. III. 404, 408; D. Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. p. 256; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 164.

IETHETH (יְתֵהֶת), enumeratur

tertius inter undecim duces Edomitanum, qui Horracis extirpatis totam regionem Edom occupaverant (Gen. 36,40; 1 Par. 1,51). Etymon a *Gesenio* (Thesaur. p. 644 secundum *Simonis*) explicatur יְתֵהֶת i. e. clavus, paxillus tentorii, metaphorice princeps, ex quo omnis civitatis cura quasi pendet. Vestigium tribus Ietheth hueusque non reperitur.

IETHMA (יְתָמָא) Moabites, heros in exercitu Davidis (1 Par. 11,46).

IETHNAM (יְתַנָּם), Λασορωνάτη quo nomine Asor et lethnam in unum confunduntur, urbs in meridiana plaga tribus Iuda (Ios. 15,23). Est ignota.

IETHRAAM, **IETHRAHAM** (יְתָרָם, Ιεθράμ, Ιεθράχμ), ultimus inter sex filios David Hebrone natos (2 Reg. 3,5; 1 Par. 3,3); eius mater erat Eglia.

IETHRAEUS, Iethreus, Iethrites (יהתְרֵאֵס). Hoc nomen refertur ad aliquam cognationem tribus Iuda a Sobal patre (domino) Cariathiarum descendentem (1 Par. 2,53; LXX Αὐλαῖος). Ad eandem cognationem pertinent Ira et Gareb duo heroes davidici (2 Reg. 23,38 LXX ὁ Εθραῖος, ὁ Εθεναῖος; et 1 Par. 11,40 LXX ὁ Ιεθρέος), quos aliqui de Iether urbe montis Iuda oriundos esse supponunt; sed de nexu inter urbem Iether et cognationem Iethraeorum nihil innoscit. Neque Ira Iairites (Syrus: de Iathir) quidquam cum Iethracis commune habet; vide s. v. IETHER 6.

IETHRAI (יְתָרְאֵי, Ιεθρεῖ), levita de stirpe Gersom (1 Par. 6,21[6]).

IETHRAM seribitur in Vulgata Gen. 36,26 pro Iethran 1.

IETHRAN (יְתָרָן). 1. Filius tertius Dison filii Seir Horraei (Gen. 36,26; 1 Par. 1,44; LXX Γεθράχμ, Ιεθράχν).

2. Iethran (1 Par. 7,37) v. IETHER 5.

IETHREUS, **IETHRITES** v. IETHRAEUS.

IETHRO (יְתָרֹה), saecordos Median, pater Hobab et Sephorae uxoris Moysis (Ex. 3,1; 4,18; 18,1. 3. 6. 9. 12). Idem Ex. 2,18; Num. 10,29 appellatur Raguel (רָגָעֵל, Ραγουέλ). Videtur lethro esse nomen dignitatis. Sunt qui putent Raguel esse patrem lethro et avum Hobab et Sephorae; immo nonnulli volunt lethro eundem esse atque Hobab; sed v. s. v. HOBAB.

IETHSON legitur in Vulgata Ios. 21,36 mendose pro Cademoth (vide s. v.).

IETHUR v. ITURAEA.

IETRA v. IETHER 2.

IETUR v. ITURAEA.

IEZABAD (יְזָבָד), Ιωαζαδάθ, A. Ιωαζαδάθ, Beniaminita, qui Davidi in Siceleg se adiunxit, Gaderothites (1 Par. 12,4). Idem nomen hebr. gerunt, qui in Vulgata seribuntur Iozabad.

IEZABEL (יְזָבֵל, Ιεζάβελ). 1. Filia

Ethbaal, regis Sidoniorum, quam uxorem duxit Achab rex Israel (vide s. v. ACHAB 1) 3 Reg. 16,31. Haec regem potissimum impellebat et incitabat ad cultum idololatricum in Israel fovendum et ad varia erimina committenda. Et quanta licentia Iezabel grassata sit rege connivente vel saltem permittente, eluet sati ex eo quod impune prophetas Iahwe interfecit; ex caede communis Abdias servavit centum eosque abscondit quinquagenos et quinquagenos in speluncis et pavit (3 Reg. 18,4. 13). Dum itaque Iezabel adeo fureret in prophetas Iahwe eorumque discipulos, cultum Baal et Astarthes quam maxime promovit; alebat enim Iezabel suis sumptibus prophetas Baal quadringentos quinquaginta et prophetas Astarthes quadringentos (v. 19). Cum Elias propheta indicium divinum in hos idololatras exercuisset (cf. Deut. 13,5 ss.; 3 Reg. 18,40), Iezabel per deos iuravit postero die occisum iri Eliam; verum Elias abiit in Bersabee, inde in desertum et ad montem Horeb (3 Reg. 19,2-9). Mulieris impudenter et perversitas eiusque in Achab regem dominatio illustratur, cum Achab aegre ferret quod Naboth

nollet ipsi cedere vineam. Nam irridet Achab regem eo quod noluit vi cripere vineam : grandis auctoritatis es et bene regis regnum Israel (3 Reg. 21,7); dein iubet eum esse bono animo : ego dabo tibi vineam Naboth. Id quod insigni crimine perfecit. Scripsit enim litteras nomine Achab et signavit eas annulo eius et iussit seniores civitatis Naboth i. e. urbis Iezrahel (hodie *Zer'în*) subornare falsos testes qui testarentur contra Naboth : maledixit Deo et regi; tum « educite eum et lapidate sieque moriatur » (v. 8-10). Quantopere perversitate mulieris corrupti sint mores optimatum apparet quia scelestam iussionem sine mora executi sunt : miseruntque ad Iezabel dicentes : lapidatus est Naboth et mortuus est. Neque Achab rex criminis obstitit, verum descendit in vineam, ut eius caperet possessionem. Elias autem mittitur a Domino ad regem, ut ipsi poenam annuntiet, et de Iezabel quoque locutus est Dominus : canes comedent Iezabel in agro Iezrahel (v. 11-23). Sententiam hanc in Iezabel latam executus est Iehu, filius Iosaphat filii Namsi. Occiso enim Ioram rege, filio Achab, ingressus est Iezrahel urbem, Iezabel autem depinxit oculos stibio et ornavit caput suum et respxerit per fenestram, cum Iehu ad palatium regis appropinquaret. At Iehu iussit eam praecipitari deorsum, « aspersusque est sanguine paries et equorum ungulæ conculeaverunt eam » (4 Reg. 9,33). Et convivio celebrato misit Iehu servos dicens : ite et videte maledictam illam et sepelite eam, quia filia regis est. At canes cadauer eius iam devoraverant, ita ut solum invenirent servi calvariam eius et pedes et summas manus. Agnovit Iehu complectum esse sermonem Domini factum per Eliam de Iezabel (v. 34-37).

Cur Iezabel se ornaverit, cum fehu appropinquaret, aliqui explicant ex eo quod voluerit arte mereetricia capere Iehu; at merito advertit *Estius* obstat quod sequitur; excipit enim Iehu cum exprobratione eum vocans Zambri eiusque qui dominum suum occidit sortem ei in memoriam revocans et quasi eandem ei minitans (v. 31). Quare dicendum erit eam depinxisse faciem seseque

ornassæ ex superbia et procaci quadam animositate ut quia videret sibi esse moriendum dignitatem regiam et cultum usque ad mortem tucretur (ita iam *Estius*, *Sanctius*, *Tirinus* aliique). Eam potissimum fuisse in culpa, ut Achab evaderet adeo impins, sacer auctor aperte declarat : igitur non fuit alter talis sicut Achab qui venundatus est ut faceret malum in conspectu Domini; concitavit enim eum Iezabel uxor eius (3 Reg. 21,25).

2. Quia Iezabel cultu Baal et Astartes quem adeo promovit Israelitas seduxit et ad impuritates cultui illi connexas induxit, nomen ipsius transfertur Apoc. 2,20 ad mulierem quandam Thyatiræ degentem quae se dicebat prophetæ et quæ sua doctrina seducebat seruos Dei ad fornicationem et esum idolo thytorum. Cum adeo explicie dicatur ἡ γυναῖκα, ἡ λέγουσα etc. non videtur probabile intellegendam esse personificationem quandam synagogæ vel haereseos Nicolitarum, sed potius sensu proprio aliquam mulierem perversam, illius erroris fautricem.

IEZATHA (אִזָּתָה, *Zaθouθzôs*), decimus inter filios Aman, quos Iudaci occiderunt (Esth. 9,9).

IEZER, IEZERITES. **1.** Vide s. v. ABIEZER **1.**

2. Samaoth princeps quintus ex duodecim illis davideis praefectis duodecim turmarum 1 Par. 27,8 vocatur Iezerites (יְזֵרֶת, δὲ Ιερεζέτις cf. 27,11, 13 seu de stirpe Zara filii Iuda patriarchæ.

3. Iezer urbs v. IAZER.

IEZIA (אִזִּיאָה, *Azziâh*), unus de filiis Pharos, qui uxores alienigenas dimittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10,25).

IEZLIA (אִזְלַיָּהוּ, *Iezlaias*, B *Zaxpæiâ*, A *Ezlyâ*), unus de filiis Elphaal, princeps cognitionis beniaminitiae (1 Par. 8,18).

IEZONIAS (אִזְנוֹנִיָּה, *Aznoniâ*, contractum יְזֵנוֹנִיָּה Ier. 40,8, יְזֵנוֹנִיָּה Ier. 42,1; *Iezonias*, *Ezonyas*, *Iezonyas* et Ier. 42,4 *Azqelias*).

1. Filius Maachati seu Maachathilæ i. e. viri ex Maacha oriundi, unus ex

principibus exercitus, qui post expugnationem Ierusalem ad Godoliam reliquis Israel praepositum in Maspha Beniamin se contulerunt (4 Reg. 23,23; Ier. 40,8); idem haud dubie partes egit in praeda ab Ismael, perfido occidente Godolieae, recuperanda (Ier. 41,11). Postea inter principes bellatorum, qui Ieremiam rogabant, ut Dominum consuleret de itinere aegyptiaco instituendo, nominatus Iezonias (LXX Αἴξαρις) filius Osiae (Ier. 42,1) et inter principes, qui responso accepto Ieremiam mendacii arguunt et contra Dei mandatum fugam in Aegyptum esse suscipiendam populo persuadent, imprimis eminet Azarias filius Osiae (Ier. 43,2). Sine dubio idem princeps intellegitur 42,1 et 43,2. Unde aliqui auctores his duobus locis legunt: *Azarias filius Osiae* et hunc Azariam utique a Iezonia distinguunt. Alii vero v. g. Keil isidem duobus locis legunt *Iezonias filius Osiae*, qui idem sit ac Iezonias filius Maachathitae.

2. Rechabita, filius Ieremiae filii Habaniae et praeceps inter Rechabitas tempore Ieremiae prophetae (Ier. 35,3).

3. Filius Saphan, dux septuaginta seniorum Israel, quos Ezechiel in imagine symbolica eernebat idolatriae aegyptiacae operam dare (Ez. 8,41); septuaginta seniores totum populum repräsentant; de Iezonia nihil notum est neque dici potest, cuiusnam Saphan filius fuerit.

4. Filius Azur, princeps populi, contra quem Ezechiel vaticinari iubetur (Ez. 11,1); erat igitur praeceps fautor et suasor eorum consiliorum, quae in contextu improbantur scil. eaedium iniustarum et idolatriae; eiusdem socius in consiliis improbis promovendis erat Pheltias filius Banaiae.

IEZRA (יְהֹרָא, Ἰεζρά, Λ Ιεζράς), sacerdos ex posteris Enmer, unus ex maioribus Maasai seu Amassai (1 Par. 9, 12). Idem scribitur Neh. 11,13 Abazi.

IEZRAEL, IEZRAHEL (יְהֹרָאֵל, Ιεζραέλ, Ιεζραήλ et saepe alter) nomen proprium virorum et locorum.

1. Iezrahel de stirpe Etani in genealogia Iuda 1 Par. 4,3; ibidem recensentur

eius fratres Iesema, Iedebos corumque soror Asalephuni; vide ETAM 3.

2. Iezrahel filius Osee prophetae et Gomer filiae Debelaim (Os. 4,4); ei hoc nomen a Iezrahel urbe Issachar derivandum impositum est ipso Domino iubente: « quoniam adhuc modicum et visitabo sanguinem Iezrahel super domum Iehu ». Sanguis Iezrahel caudem refert iniustissimum Naboth Iezrahelite ab Achab et Iezabel illatam et similes caedes a regibus domus Iehu perpetratas indicat. Nomen nativa sua significazione Deum commemorat seminantes, res et eventus praeparantem, dirigentem et addita rerum in Iezrahel gestarum notione scelera damnat, ultionem indicat (*Knabenbauer* ad h.l.).

3. Iezrael montis Iuda, in tertia provincia montis Iuda (Ios. 15,56); eadem erat patria Achinoam Iezrahelitidis, uxoris David (1 Reg. 25,43 et v. ACHINOAM).

4. Iezrael (Ios. 19,18), alias Iezrahel seu nomine recentiore Esdrelon (Iudith 4,5; 7,3; Ἐσδρηλῶν, Ἐσδρηλών 3,9; 4,6; 7,3), urbs tribus Issachar (Ios. 19,18), haud facili negotio Chananaeis, qui curribus ferreis multum valebant, ab Israëlitis erepta (Ios. 17,16). Celebrior facta est, cum Achab eam eligeret sedem regiam pro se ac domo sua (3 Reg. 18,45 ss.; 21,1 ss.; 4 Reg. 8,29; 9,10 ss.) praeter Samariam, quae ex tempore Amri fuerat sedes regum Israel. Prope vel probabilius intra Iezrahel ab Achab exstructum erat templum Baal cum idolo Astarthes (3 Reg. 16,33); verum domus eburnea ab eodem aedificata (3 Reg. 22,39) probabilius Samariae querenda est (cf. Am. 3,15). Ex narrationibus de vinea Naboth Iezrahelite (3 Reg. 21,4 ss.), de morte Achab (22,31-38), de morte Ioram et Iezabel (4 Reg. 9,10 ss.; cf. 2 Par. 22, 7, 8) aliqua colliguntur pro descriptione urbis Iezrahel. Ad orientem urbis sita erat vinea Naboth Iezrahelite ab Achab in hortum olerum mutata; ibidem Iehu ab oriente scil. a Ramoth Galaad urbi appropinquans obviam habuit Ochoziam regem Iuda et Ioram regem Israel atque hunc alterum sagitta transfossum in agro Naboth proficiendum curavit. Hic ager seu hortus palatio Achab et Iezabel

vicus erat. Palatum muro urbem cingenti contiguum erat, siquidem Iezabel per fenestram palatii respexit Iehu per portam orientalem vix ingressum et deorsum praecipitata unguis equorum ingredientium conculeata est. In eadem urbis parte erat turris Iezrahel seu spectula, ex qua prospectus Iordanem versus late patebat; eadem ipsi palatio fuisse coniunctam supponit Flavius Iosephus (Ant. IX. 6,4) narrans Iezabel ex ipsa turri fuisse praecipitatam. Praeterea *Guérin*, Samarie I. 313. 316 defendit currum sanguine Achab tinctum lolum esse non in piscina Samariae, ut 3 Reg. 22,38 legitur, sed in fonte Izara, ut Flavius Iosephus (Ant. VIII. 13,6) refert, seu fonte Iezrahel, ita ut canes sanguineum Achab prope Iezrahel lingerent, ubi etiam sanguinem Naboth linixerant; verum notare oportet poenam Achab regi 3 Reg. 21,19 intimatam non plenum effectum habuisse, sed propter regis spontaneam demissionem ab ipso Deo dilatam fuisse in dies Ioram filii Achab (3 Reg. 21,29) et horrendum in modum completam esse, cum Iehu in Iezrahel capita septuaginta filiorum domus Achab iuxta introitum portae duobus acervis collocaret omnesque notos et optimates illius domus deleret (¶ Reg. 10,6-11). Della domo Achab gloria urbis Iezrahel mox decrescebat. Etiam reges de stirpe Iehu caedes et iustorum oppressiones commiserunt, unde Osee propheta minatur instare interitum regiae domus Iehu et regni israelitici dissolutionem adhibito nomine Iezrahel (Os. 1,4. 3 et vide supra n. 2), simul tamen instaurationem promittit eamque illustrat eodem nomine Iezrahel usurpato tamquam augurio salutis (Os. 4,11; 2,22). — Praeterea Iezrahel commemoratur 1 Reg. 29,11; 3 Reg. 4,12.

Apud Eusebium et S. Hieronymum (Onom. ed. *Lag.* 267,32: 133,14) describitur ut pergrandis viens in campo maximo inter Scythopolim et Legionem; Eusebius l. c. vicum vocat Ἐσδραηλάζ et a Ἰεζρέλ distinguit, S. Hieronymus autem eundem locum vertens distinctionem ab Eusebio inductam expunxit. In Itinerario Burdigalensi appellatur civitas Stradela 10 mil. pass. a Maximianopoli, 12

mil. pass. a Scythopoli distans. Medio aeo vulgari appellatione dicebatur Parvum Gerinum (Gulielmus Tyr. 22,26). Hodie vicus *Zer'in* in descensu occidentali montis Gelboe situs et amplissimum prospectum praebens occidentem versus super planitatem Iezrahel et orientem versus per campum Bethsan usque in terram Galaad.

Cf. Robinson, Pal. III. 391 ss.; *Guérin*, Samarie I. 311 ss.; *Survey of West. Pal. Mem.* II. 88. 131; Thomson, The land and the book II. 177-191; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land 1894 p. 356. 381; Zanecchia, La Palestine d'aujourd'hui 1899 II. 609 s.; J. Fahrngruber, Nach Jerusalem II. 163; Liévin de Hamme, Terre Sainte ed. 4 III. 78 s.; Baedeker-Benzinger, Pal. u. Syr. ed. 5 p. 270; F. Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 204-5; Kampffmeyer in Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 42; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien zum III. u. IV. B. d. Könige 1904 p. 66-7.

5. Planities Iezrahel in Vet. Test. variis nominibus commemoratur: vallis Iezrahel (Ios. 17,16 hebr.; Iud. 6,33), vallis Iezrahel (Os. 1,5), etiam Iezrahel sine addito (2 Reg. 2,9), campus Mageddo (2 Par. 35,22; Zach. 12,11), campus magnus Esdrelon (Iudith 1,8), campus magnus iuxta Dothain (Iudith 4,5, graece 4,6), campus magnus scil. Galilaeae (1 Mach. 12,49); apud Flavium losophum τὸ μέγις πεδίον, campus magnus (Ant. XII. 8,5; Bell. iud. III. 3,1 etc.); apud Eusebium et S. Hieronymum grandis campus Legionis seu *Ledjedjan* (Onom. ed. *Lag.* 246,34; 128,18) et maximus campus alibi passim; hodie vocatur *Merdj Ibn 'Amir* i. e. planities filii Amir.

Circumscribitur inter septentrionem et orientem montanis Galilaeac, inter meridiem et occidentem collibus monti Ephraim praecipientibus; ab oriente planitatem tangunt montes Gelboe et Hermon minor, ab occidente Carmelus inferior. Orientem versus iungitur per *Nahr Djälud* cum campo Bethsan et depressione Iordanis, occidentem versus per Cisonem torrentem angustiis montium compressum cum planicie maritima Ptolemaidis seu Accho. Irrigatur tempore hiemali multis rivulis, qui in

Cisonem torrentem confluunt, cuius fontes praecipi vel in monte Thabor vel prope *Djenin* (Eugamum) et *Ledjdjün* (Legionem, Mageddo) esse putantur. De fonte celebri prope Iezrahel, qui agnoscitur *Ain Djälid* 23 minutis ad orientem urbis *Zer'in* vel ab aliis *Ain Maite* urbi paulo propinquior, vide dicta s. v. APHEC 4 et HARAD. — Urbes praecipiæ in ascensu collium planitiam cingentium sitaræ erant: tecnam seu lachanan Carmeli, Mageddo, Thanach, Eugamum, Iezrahel, Sunem, Naim, Endor, Dabereth, Ceselethithabor, Haroseth gentium, Gaba urbs equitum (v. GABAA 13).

Memorabilis est haec planities tum dhabus victoriis, quas reportarunt Barac de Sisara duce labin regis Asor apud torrentem Cison (Iud. 4 et 5) et Gedeon de Madianitis prope Iezrahel (Iud. 7, 1 ss.), tum etiam dhabus cladibus scil. Saulis ad montem Gelboe a Philisthaeis caesi (1 Reg. 31,1 ss.) et Iosiae regis apud Mageddo a Pharaone Necho devicti ac lethaliter vulnerati (4 Reg. 23,29; 2 Par. 35,22). Aliqui interpres etiam cum campo Esdrelon componunt victorias ab Achab de Benadad II. et a Ioas de Benadad III. reportatas; sed vide APHEC 5. De fuga Ochoziae regis Iuda per inferiorem partem planitiei Esdrelon vide s. v. GAVER. Holofernes Bethuliam oppugnaturus castra sua usque ad Chelmon (*Yamān*), qui locus est contra Esdrelon (Iudith 7,3), extendebat. In campo Esdrelon Tryphon dux Syrorum aciem instruxit contra 2000 sociorum Ionathae Machabaei captivi, sed a proelio committendo destitit (1 Mach. 12,49). Ibidem frequentes pugnae erant in bello iudaico et ad radices montis Thabor Iudei a Placido duce equitum Romanorum devicti sunt (Flav. Ios. Bell. Iud. IV. 1,8). Accedunt proelia inter Saracenos et equites christianos medii aevi ibidem commissa et Victoria a Napoleone I. de Turcis reportata prope montem Thabor anno 1799.

IEZRAHELI (2 Reg. 17,23) v. IETHER 2.

IEZRAIA יְזָרְעַיָּה, LXX omitt., levita, praefectus cantorum in dedicatione

muri Ierusalem tempore Nehemiae (Neh. 12, 41[42]).

IGAAL Ἰγάλ, Γαζλ, filius Nathan de Soba, heros in exercitu Davidis (2 Reg. 23,36). Idem appellatur 1 Par. 4,1,38 Ioele (Ἰωήλ, Ιωήλ) frater (LXX οὐός) Nathan. De textu emendando cf. F. de Hummelauer ad 2 Reg. 23,36.

IGAL Ἰγάλ, Ιαζλ, A. Ιγάλ, filius Joseph de tribu Issachar, unus ex duodecim exploratoribus (Num. 13,8[7]).

IGNIS. Inter ea quae teste Sapiente necessaria sunt ad hominis vitam secundo loco recensetur ignis (Eccli. 39, 31); inservit enim ad cibos parandos, ad carnes panesque coquendos (cf. Ex. 12,8) et ad frigus depellendum, uti v. g. Ioakim rex in domo hieinali in arula ignem habebat (Ier. 36,23) et servi et ministri stabant ad prunas, quia frigus erat (Ioan. 18,18). Die sabbati autem ignem accendere (ad cibos coquendos) prohibitum erat (Ex. 33,3); quae coquenda erant, ante sabbatum praeparare oportebat eo scil. modo, sicut iam in deserto Moyses praeceperat (Ex. 16,23). Ignem caute esse adhibendum, iam præse lege monentur: si egressus ignis invenerit spinas et comprehendenter acervos frugum sive stantes segetes in agris, reddet damnum qui ignem succenderit (Ex. 22,6). Ad usum sacrum requirebatur ignis continuo ardens in altari holocaustorum: ignis in altari semper ardebit quem nutrit sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies; ignis est iste perpetuus qui nunquam deficit in altari (Lev. 6,12. 13). Inde dicitur: Domini ignis est in Sion et caminus eius in Ierusalem (Is. 31,9). Ignem hunc sacrum de altari occulte esse absconditum in valle, quando sacerdotes abducti sunt in Babyloniam, narratur in epistula Iudeorum (2 Mach. 1,19). Cum cultus sacrificialis instauraretur, ignem adhibuerunt non aliunde acceptum, sed noviter ex lapidibus elicuum (2 Mach. 40,3). In crematione et oblatione sacri thyuianatis minime liquit ignem assumere profanum, sed solum ignem de altari; ob ignem alienum assumptum Nadab et Abiu, filii Aaron,

a Deo puniti sunt, egressusque ignis a Domino devoravit eos et mortui sunt coram Domino (Lev. 10,2; Num. 3,4; 26, 61). Gentes quandoque ignem ut deum colebant (Sap. 13,2); in sacris litteris appareat ignis tamquam indicium maiestatis divinae. Ita Deus apparuit Moysi in flamma ignis (Ex. 3,2, et similiter iam sese manifestavit Abraham, Gen. 15,17); item in igne descendit in montem Sinai (Ex. 19,18 — et species gloriae Domini erat quasi ignis ardens super verticem montis 24,17); de medio ignis loquebatur ad populum (Deut. 4,12. 15, 36); in columna ignis Deus populum suum per noctem duxit atque protexit (Ex. 13,21. 22; 14,24). Etiam in tempestate fulgurum ignis dicitur a facie eius exardescere (Ps. 17,9) et igne de caelo missa Deus punit civitates scelestas (Gen. 19,24), grando et ignis mista ferebantur ad Aegyptios puniendos (Ex. 9, 24); ignis Domini devoravit extremam castrorum partem murmurantium (Num. 11,1); ignis egressus a Domino interfecit rebelles (Num. 16,35). Zelus quoque Domini accenditur velut ignis (Ps. 78,5), ut ignis est eius indignatio (Ier. 4,4; Ps. 88,47; Nah. 1,6), in igne furoris sui sufflabit in adversarios (Ez. 21,31); ignis succensus est in furore Domini, et ipsa Domini verba sunt quasi ignis (Ier. 47, 4; 23,29). Immo Deus ipse dicitur ignis consumens (Deut. 4,24).

Cum igni insit maxima vis ad destruendum et ignis nunquam dicat: sufficit (Prov. 30,16), ignis metaphoricæ adhibetur ad summum discrimen describendum (Ps. 63, 12; Is. 43,2) et summa supplicia dicuntur poena ignis infligi (Ps. 10,7; 20,10; 139,11; Is. 26, 11) et Christus ipse loquitur de igne inextinguibili, de igne gehennæ, de igne aeterno (Matth. 5,22; 18,8; 23,41; Marc. 9,42 etc.). Quia vero ignis metallæ purgantur et sordes ac scorpiæ removentur, etiam probatio ignis quasi examinatione fieri exhibetur (cf. Ps. 16,3; Prov. 17,3) et codem modo vis et efficacia virtutis Dei declaratur, ita baptizare in spiritu sancto et igni (Matth. 3,11); talem ignem purgationis, separationis, destructionis vitiorum Iesus venit mittere in terram (Luc. 12,49). Nam lege

præcepit erat: omne quod potest transire per flammam igne purgabitur (Num. 31,23), qua purgatione vasa et utensilia et metallæ idololatrarum in usum populi electi consecrabantur. Quae purgatio cum iam effici nequeat symbolum est summae atque inveteratae impietas (Ez. 24,11 s.). Quae purgandi et consecrandi ratio quoque exprimitur in ritu superstitionis, quo per ignem transitu vel ipsa quoque concrematione filii et filiae idolo Moloch dediebantur (Ier. 7,31; 19,5; 4 Reg. 16,3; 17,17. 31; 21, 6; 23,10; 2 Par. 28,3 etc.).

Ob quandam cum vi ac virtute ignis similitudinem legimus de dilectione et de zelo aemulationis: lampades eius lampades ignis atque flamarum (Cant. 8,6), et similiter de iniuritate scortationis et adulterii: ignis est usque ad perditionem devorans et omnia eradicens genimina (Iob 31,12), et de sermone fornicariae: colloquium illius quasi ignis exardescit (Eccl. 9,11) et de mala cupiditate: anima calida quasi ignis ardens. Item: succensa est quasi ignis impietas (Is. 9,18), cuius vehementia ac longe latente propagatio incendio comparatur. Tali incendio etiam lingua calumniatrix confertur: in labiis impii ignis ardescit (Prov. 16,27); lingua ignis est (Iac. 3,6).

Non quidem apud Iudeos, verum apud alias gentes facinorosi addicebantur morti per poenam ignis (cf. Ier. 29, 22: Sedeciam et Achab frixit rex Babyloniis in igne); ita decrevit Nabuchodonosor: si quis non prostratus adoraverit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis (Dan. 3,6); poena ignis torquebantur fideles legis cultores (2 Mach. 7,3). Iure belli urbes et turres simul cum incolis vel bellatoribus igne comburebantur (Deut. 12,3; Iud. 20,38; 1 Reg. 30,4; 4 Reg. 8,12; Neh. 1,3; 1 Mach. 1,33; 5,5. 28. 33. 63; 6,31; 10, 84 etc.).

I. KNABENBAUER.

IHELOM, IHELON (יְהֵלֹם, Ἰεχλόμ), filius Esau ex Oolibama genitus in terra Chanaan (Gen. 36,5. 14. 18; 1 Par. 1,35).

IEABARIM, IEABARIM (יְהַבָּרִים) i. e. Iiim terrae transiordanicae,

ut distinguatur ab Iim seu im tribus Iuda Ios. 15,29, castrametatio Israelite rum in termino Moab seu aequalius in soliditudine, quae respicit Moab contra orientalem plagam (Num. 21,11; 33,44. 45; in v. 43 מִזְרָחֵךְ). LXX Αγχαλγάτη ἐπει τοῦ πέραν 21,11 et Πέραν ἐπει πέραν 33,44, Πέραν 33,45; et explicant Eusebius et S. Hieronymus: « Gai eastrā in soliditudine filiorum Israel; et usque hodie Gaia urbs dicitur Palaestinae iuxta civitatem Petram » (Onom. ed. Lag. 241,37; 123,11). Cum Gaia Eusebii et etiam cum Αἴα in tabula geographica Medabae M.-J. Lagrange componit Kherbet 'Ai inter Kerak et Wādi el-Ahsā (Revue bibl. IX. 1900 p. 286. 287. 443). Fueritne ibidem statio ieabarim, dubium est.

IIM (יִם) i. e. rudera, ruinae; בָּזָבֶז, Λ Αβεζόν, urbs in extrema parte meridiana tribus Iuda (Ios. 15,29). Est ignota. Eodem nomine appellatur ieabarim in textu hebraeo Num. 33,45; cf. supra.

ILAI (ילאי, Ηλεί), heros in exercitu Davidis (1 Par. 11,29), cognominatus Ahohites (vide s. v.). Idem scribitur 2 Reg. 23,28 Selmon (אַלְמֹן, Ἐλλών, Λ Σελλών).

ILEX semel occurrit in prophetia Isaiae 44,14, ubi cum cedro, quereu, pino enumeratur inter ligna, quibus artifex ad idola facienda usitit. Vocem hebraicam קְרֻבָּה LXX interpretes non explicant, Aquila et Theodotion καρυοειδέα λαζαρος exponunt. Ex recentioribus Ursinus cum Kimchi et Saadia pinum vel cum Tremellio cypresnum intellegit. Hiller potius tiliam esse censem, alii abielem vel fagum vel esculum vel etiam Ceratoniām siliquam (Schegg) praefrerunt. At abies nomine berōsh designatur, esculns, fagus, tilia inter arbores palaestinenses non inveniuntur, pro ceratonia, enpresso, pino argumenta nimis infirma affiruntur. Quare praestat cum S. Hieronymo multisque recentioribus Celsius, Rosenmüller, Cultrera, Groser, al. vocem de ilice interpretari, quae etiam ab Aquila et Theodotione videtur designari, et contextui satis convenient, cum lignum dñrum statuisse idoneum praebeat et

intercedrum ac querum bene locum inveniat; eliam etymon vocis, quod quibusdam placuit, a radice **דָּרָשׁ durus** fuit huic arbori bene congrueret. Intelligenda autem est non *Ilex* illa aquifolium, quam Linnae nomine ilicis appellavit, sed *Ilex* antiquorum seu species generis *quercus*, foliis non deciduis semperque virentibus. Quaenam vero ex variis huius generis speciebus palestineis in S. Scriptura *quercus*, et quaenam *Ilex* appelletur, difficile quis determinaverit. V. QUERCUS.

Eadem vero arbor etiam graeco nomine πεύκος designatur, quam alter ille senior iniquus testem sceleris contra Susannam invocavit (Dan. 13,58); ubi in Vulgata nomen graecum retinetur. V. PRINUS.

Cf. de *tirza* biblica I. H. Ursinus, Arb. bibl. 122-35; M. Hiller, Hierophyt. I. 431-4; O. Celsius, Hierobot. II. 269-71; E. F. K. Rosenmüller, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,312 s.; P. Cultrera, Flora bibl. 407 s.; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8,318 s.; A. Kinzler, Bibl. Naturgesch. ed. 9,232; J. Smith, Bible Plants 129-31; W. H. Groser. The trees and plants mentioned in the Bible 53 s.

L. FONCK.

ILLEL (ילל, Ελλήλ), pater Abdon iudicis ex urbe Pharathon (Iud. 12,13; hebr. et LXX etiam 12,15).

ILLYRICUM (Ιλλυρίου), regio maritima ad litus orientale maris Adriatici. Eam assignat Paulus ut terminum extrellum, ad quem ab Ierusalem per circumuum prædicatio evangelii ipsius pervenerit usque ad annum, quo epistolam Romanis scripsit (15,19). Illyricum apud Romanos antiquitus ab anno 229 a. Chr. regio vocabatur inter Epirum et Dalmatiam, quae Macedoniae provinciae est attributa. Postea vero Illyricum sensu ethnographico et geographico ampliorum tractum terrae comprehendebat. « Illyrios Graeci vocant, quicunque supra Macedoniam ac Thraciam a Chaonia atque Thesprotia ad Istrum usque fluumen incolunt. Hi regionis in longitudinem tines. Latitudo a Macedonia et montanis Thracibus ad Pannonios et Adriaticum mare et radices Alpinum pro-

tenditur » (*Appian.* Illyr. 1). Cf. *Tacit.* Hist. 1,76. Ab anno 167 a. Chr. Illyricum erat provincia romana (cf. *Livius* 45,20; *Appian.* Maced. 16,1; Illyr. 9). C. I. Caesar Illyricum Galliamque administrabat (cf. *Dio Cass.* 38,8; *Sueton.* Caesar 22; *Caesar,* De bello gall. 2,33; 5,1). Anno 27 a. Chr. Illyricum provincia senatus tradita est (cf. *Dio Cass.* 53,12), anno 11 a. Chr. imperatori (cf. *Dio Cass.* 54,34). Quaecunque regiones orientem versus a mari Adriatico a Romanis occupabantur, ad Illyricum accedebant. Anno autem 10 p. Chr. cum Augustus Pannoniam subigeret, provincias duas constituit Pannoniam et Illyricum, cuius pars australis erat Dalmatia; sed post Augustum nomen Dalmatiae pro Illyrico paulatim substitutum est (cf. *Plin.* III. 21,139; 23,147; *Strabo* VII. 3,1 ss. : ora illyrica). *Ptolemaeus,* Geogr. II. 16,1 ss. Illyricum descripturus titulum capiti 16 praefigit : Illyrici sive Liburniae et Dalmatiae situs; ad quem titulum adnotat *C. Müller* (*Ptolem. Geographia*, Parisiis 1883, Vol. I. pars 1, p. 302 b) : « Quam Ptolemaeus non sui aevi, sed antiquorem usum secutus Illyridem provinciam dicit, ea in ... titulo (n. 1741) Dolabella (14 p. Chr.) vocatur superior provincia *Illyricum*, ut distinguatur sc. a Pannonia tamquam Illyrici provincia inferiore. Ptolemaei tempore Dalmatia seu Delmatia de populo regionali praecipuo appellari solebat ».

IMMARCESCIBILIS. Cum S. Petrus fidelibus promittat « immarcescibilem gloriae coronam » (τὸν ἀμαράντιον τῆς δόξης στέφανον I Petr. 5,4; cf. 1,4), expressio proprie desumitur a coronis ex floribus immarcescibilibus factis, qui nomine florum *immortalium* (*immortelles*) appellantur et praesertim ad genera *Gnaphalium*, *Helichrysum*, *Xeranthemum* pertinent in Europa praesertim meridionali atque in Oriente diffusa.

Cf. *Leunis-Frank*, *Synopsis ed. 3* II. 2 p. 702-4. 724; *G. E. Post*, *Flora of Syria* 418-20. 447 s. — *G. Henslow* in *Expository Times* IX. 1897-98, 381.

L. FONCK.

IMMORTALITAS animae v. s. v. ANIMA, vol. I. col. 265-6.

IMMUNDITIA, IMMUNDUS. Ut varia illa de immunditia quadam legali rite concipientur, haec consideranda sunt : mundities corporalis symbolum quoddam est et quasi admonitio munditiei animi puritatisque morum; ita Dent. 21,6 in signum et documentum se esse immunes a scelere inbentur seniores et indices lavare manus, et Isaías quoque monet 4,16 : lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum. Dein cum Israelitae sint populus Dei electus et qua talis sint singulari quadam dignitate praediti, omnino convenit, ut huius dignitatis quedam reluentia et assertio etiam in consuetudine externa appareat. Ita enim pro hominum more fieri assolet. Qui dignitate quadam prae aliis eminet, etiam veste elegantiore, nobiliore habitu utitur atque a minisleriis abiectionibus abstinet. Praeceptis illis haec quasi dignitas asseritur; id quod aperte quoque affirmatur Deo dicente Lev. 11,43 s. : « Nolite contaminare animas vestras (i. e. vos), nec tangatis quidquam eorum (animalium immundorum), ne immundi sitis; ego enim sum Dominus Deus vester; sancti estote quia ego sanctus sum; ne polluatis animas vestras in omni reptili quod movetur super terram; ego enim sum Dominus qui eduxi vos de terra Aegypti, ut essem vobis in Deum; sancti eritis quia ego sanctus sum ». Quibus verbis immunitas ab illa contaminatione externa, legali, quac attactu animalium immundorum contrahitur, aperte connectitur cum populi electione et cum illo favore quo Deus vult esse Deus eorum. Eadem ratione mandatur, ut sordes arceantur a castris : Dominus enim Deus tuus ambulat in medio castrorum et sint castra tua sancta et nihil in eis appareat foeditatis, ne derelinquat te (Dent. 23,14). Quare haec quoque lex suo modo erat paedagogus in Christum; insuper multis illis praecepsit et iustificationibus necessariis continuo admonebantur se esse parvulos servientes sub elementis mundi (Gal. 4,3), iugo legis subditos.

Tria potissimum genera immunditiarum quibus quis lege redditur immundus distinguuntur.

Primum genus spectat cadaver et hominis et animalis. Quicunque enim morticina animalium tangit vel portat, immundus erit usque ad vesperam et lavabit vestimenta sua. Etiam in ipsis res transfertur immunditia ex attactu morticinorum quorundam animalium (Lev. 11,24-40). Hominis autem cadavere lacte vel osse vel sepulcro tacto efficiatur quis immundus per septem dies; insuper omnes qui ingreduntur tentorium (domum) in quo mortuus iacet efficiuntur immundi, etiam vasa, quae ibi sunt, per septem dies. Ad quam immunditatem auferendam et homines et res die tertio et septimo aqua lustrationis aspergi iubentur; et homines se et vestimenta die septimo lavare debebant (Num. 19,11-19; 31,19). Ab eiusmodi immunditia sibi cavere debebat sacerdos excepta morte consanguineorum (Lev. 21,1-4); pontifex vero ne ad parentes quidem mortuos accedere poterat (Lev. 21,11), sicut nec nasiraens (Num. 6,6. 7: si quis coram eo subito mortuus fuerit, polluitur; cf. Num. 6,9-12). Immo qui a mortuo erat immundus, reddebat immundum quidquid tetigisset et quicunque horum quidpiam tetigisset, immundus erat usque ad vesperam (Num. 19,22).

Alterum genus constituitur iis quae e genitalibus proflunnt. Ita effusione seminis et involuntaria et in coitu maritali facta vir et uxor immundi siebant usque ad vesperam et debebant lavare corpus (Lev. 15,16-18; Dent. 23,10. 11). Unde pariter immundus erat qui patiebatur fluxum seminis, gonorrhoea; iste omnia quae tetigit reddit immunda; qui eum tetigisset, immundus siebat usque ad vesperam et debebat se et vestimenta lavare (Lev. 15,2-12; de eius post sanationem expiatione vide Lev. 15,13-15). Mulier quae menstrua patitur immunda est per septem dies; qui eam tetigisset et quae ipsa tetigerit et qui res ab ea tactas tetigerit, immunditium contrahunt usque ad vesperam; lotione corporis et vestium immunditia est auferenda (Lev. 15,19-23); si vero inter coitum menstrua inciperent, vir immundus siebat septem diebus (Lev. 15,24). Mulier denum quae patitur sanguinis

fluxum seu haemorrhissa pariter immunda est aliaque attactu reddit immunda (Lev. 13,23 ss.). De immunditie puerperae eiusque emundatione agitur Lev. 12,2-8.

Tertium genus consistit in lepra, quae inveniri poterat in homine, in domo, in vestimentis; vide s. v. LEPROA.

Oriuntur itaque immunditiae ex morte, ex profluvii sexualibus, ex lepra. Cur autem haec tria homines reddant immundos, aptae explicandi rationes non desunt. Hisce enim memoria peccati continetur. Mors hominis per peccatum inducta poena est peccati; et quamvis in animalibus non sit mors ex peccato orta, nihilominus morticina foeda quae iam naturalem incutunt horrorem in se quasi exhibere videntur partem male-dictionis quae in rerum quoque natu-ram propter hominem enuntiata est; vel saltem omnino convenit, ut populus Deo sacer ab iis recedat; cf. Deut. 14,21: quidquid morticinum est, ne vescamini ex eo, quia tu populus sanctus Domini Dei tui es. — Primum quod peccato commisso parentes experti sunt, erat pudor et erbescientia; insuper ut poena peccati proponitur: in dolore paries (Gen. 3,16); unde alterum genus apposite esse statutum eluet. — Lepra vero est corruptio quaedam et dissolutio membrorum quae cum corruptione mortis similitudinem prae se fert, ita ut leprosus iam fere ut mortuus vel sub dominio mortis consistens reputetur; Num. 12,12 dicitur de sorore Moysis lepra percussa: ne fiat haec quasi mortua et ut abortivum quod proicitur de vulva matris.

Celerum illud quoque efficiebatur quod Tertullianus (adv. Marc. 2,19) effert, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique neullo momento vacarent a Dei respectu. Et bene de iis disputat S. Thomas (1,2 qu. 102 a. 5 ad 4): istarum immunditiarum erat ratio et litteralis et figuralis. Litteralis quidem propter reverentiam eorum quae ad divinum cultum pertinent, tum quia homines pretiosas res contingere non solent, cum fuerint immundi; tum etiam ut ex raro accessu ad sacra ea magis venerarentur. Cum enim omnes huius-

modi immunditias raro aliquis cavere possit, contingebat quod raro poterant homines accedere ad attingendum ea quae ad cultum divinum pertinebant et sic quando accedebant, cum maiore reverentia accedebant... Ratio figuralis fuit quia figurabantur diversa peccata.

I. KNABENBAUER.

INCENDENS. Haec Par. 4,22 nomen alicuius principis in Moab ex posteris Sela filii Iuda secundum aliquam eius nominis explicationem etymologicam effertur; vocatur quippe נָשָׁר; verbum נָשָׁר notionem habet comburendi; eo quoque vocabulo notantur qui in Vulgata serpentes igniti, flatu adurentes dicuntur (Num. 21,6; Deut. 8,15); pariter Seraphim (Is. 6,2). Apud LXX nomen Σαράρ retentum est. Enumerat inter eos, qui olim aliquid dominii exercerant in regione Moab, LXX οἱ οὐαράνησον ἐν Μωάβ.

INCENSIO (הַבְּעִירָה, Ἐνπυρισμός) appellatur locus ille inter montem Sinai et Sepulcra concupiscentiae, in quo murmur populi subortum est ob resumptum peregrinationis laborem. Erat iste locus non statio proprie dicta, sed brevis tantum commoratio in itinere trium dierum a monte Sinai ad primam stationem scilicet Sepulcra concupiscentiae. Deus murmurantes punivit extremo agmini incendium infligens igne ab arca vel e nube instar fulgoris prorumpente, quod incendium Moyse orante extinguum est. Unde vocabatur nomen loci illius Incensio (Num. 11,3).

INCENSUM. 1. Ad ineensem sacram (hebr. תְּמִימָה), quod in Vulgata etiam graeco nomine *thymiama* (θυμίαμα) appellatur, ex pracepto Domini (Ex. 30, 34-38) quattuor aromata sumenda erant, quae a S. Hieronymo *stacte, onyx, galbanum* boni odoris, *thus* lucidissimum dicuntur (v. singulos articulos). Ex traditione Iudeorum hisce quattuor septem alia admiscebantur: myrra, cassia, spica nardi, crocus, cinnamomum, costus, calamus odoratus; praeterea duae aliae species minus notae adhibebantur, quare Flavius Iosephus de tredecim aro-

matibus incensi sacri loquitur (Bell. iud. V. 3,3). Similis quaedam suffitus sacri compositio apud Aegyptios in uso era, penes quos celeberrimum illud *kyphi* ex sexdecim variis elementis mixtum incensum offerebatur. Quattuor autem illa aromata in lege praescripta aequali pondere sumenda ac diligenter mixta operc unguentarii in unum thymiam componenda erant; eandem vero compositionem etiam in usu profano adhibere nefas erat mortis poena luentum (Ex. 1. c.). In compositione huius thymiamatis sacri ex traditione talmudica praesertim domus Abtiniae (אַבְתִּינָה) excellebat.

2. Usus incensi tum profanus tum sacer frequenter in S. Scriptura commemoratur. Ac profanum quidem usum apud Israelitas, quemadmodum apud finitimas gentes, iam tempore Moysis viguisse ex ipsis verbis legis citatae atque etiam ex mentione « thymiamatis alterius compositionis » (Ex. 30,9) apparet. Postea in Psalmis (Ps. 44,9), Proverbii (Prov. 7,17) et in Canticis (Cant. 3,6) idem usus saltem ditioribus communis supponitur (cf. AROMATA). In cultu religioso autem imprimis quotidiana incensi sacri oblato mane et vespero peragenda in lege praecepta erat (Ex. 30,7 s.), ac praeterea in variis sacrificiis simul cum holocausto incensum in altari comburendum erat (Lev. 2,1 s. 16; 6,15). Munus offerendi incensum, sacerdotibus proprium (cf. 1 Reg. 2,28; 2 Par. 26,18), sorte inter ministros sacros distribuebatur (Luc. 4,9); populus autem hora incensi in atris sanctuariorum orans exspectabat, donec a sacerdote, oblatione peracta, benedictus dimitteretur (Luc. 1,10. 21 s.). Sola oblato in loco a Deo electo, alique inde ab aetate Salomonis in templo hierosolymitano facta legitima censebatur; unde saepe reges ac populus reprehenduntur quod in excelsis incensa adolebant (3 Reg. 3, 3; 22,44; 4 Reg. 12,3; 15,4; 16,4 etc.). Sed etiam in cultu idololatrico tum gentium externarum tum populi israeliticorum praecipua fere sacrificiorum pars in oblatione incensi constabat (3 Reg. 11, 8; 4 Reg. 23,5; 2 Par. 23,14; 28,3 etc.), quemadmodum etiam ex monumentis

profanis tum apud alias nationes, tum maxime apud Aegyptios manifestum est.

Cf. I. Meier et Dan. Weimar, De suffitu, in *Ugolini*, Thes. ant. XI.; R. Abraham ben David, Comment. de suffitu etc. ib.; Schlichter, De suffitu sacro Hebraeorum, Halae 1754; G. B. Winer, Realwörterbuch, ed. 3 II. 303-5. — De Aegyptiis cf. Wilkinson-Birch, Manners and Customs III. 397-9, 414-6; F. Woenig, Die Pflanzen im alten Aeg. 355-62; A. Erman, Aegypten 667-79; V. Loret, Le Kyphi, parfum sacré des anciens Egyptiens, in Journal Asiat. VII. Sér., T. X. 1887, 76-132; G. Maspero in Revue de l'hist. des religions XXXV. 1897, I. 281 s., cf. 294-6. Alia v. in art. AROMATA, THUS.

L. FONCK.

INCESTUS legitur in Vulgata Lev. 18,17 pro hebr. נָאֹת coque vocabulo designatur hoc loco flagitium, quod quis committeret, si copulam haberet cum filia uxoris suae aut cum filia filii eius vel tiae eius. Alibi vertitur נָאֹת piaculum Lev. 19,29, nefas Iud. 20,6, iniquitas Ps. 23,10, scelus Ier. 13,27; Ez. 16, 27; 22,9; nefarie Ez. 22,11 etc. — Leges contra incestuosos statutas vide s. v. MATRIMONIUM.

INCIRCUMCISUS v. s. v. CIRCUMCISIO, vol. I. col. 944.

INCREDO-LITAS, INCREDU-LUS. In Vulgata Vet. Test. increduli appellantur non tam ii qui fidem Deo denegant, quam recalcitrantes, contumaces, rebelles in Deum (ita hebr. נְאָזֶן Num. 20,24; Deut. 1,26; סִירֵר Is. 63,2; Ier. 5,23; סַרְבֵּ Ez. 2,6) et hostes qui dolose agunt נְאָזֶן Is. 21,2 et Hab. 2,4 is dicitur in Vulgata incredulus, cuius anima ex hebr. designatur tumida (superba, arrogans). In Novo Testamento ea voce exprimuntur ἀπιστία (cf. Matth. 13,38; Marc. 6,6; 9,23; 16,14; Rom. 3,3; 11,20, 23; 1 Tim. 1,13; Hebr. 3,12, 19) quibus locis vera notio incredulitatis exprimitur, v. g. Marc. 16,14 : exprobavit incredulitatem eorum, quia iis qui videbant eum resurrexisse non crediderunt i. e. iis qui testimonium omni fide dignum exhibebant fidem non adhibuerunt; et eadem notione dicitur incredulus ἀπιστός (Matth. 17,16; Marc. 9,18; Ioan. 20,27; Apoc. 21,8). Porro incredu-

litas etiam habetur in Vulgata ubi graece legitur ἀπειθεῖται i. e. inobedientia. Describitur enim is qui Deo credere non vult merito tamquam is qui Deo obedientiam et obsequium denegat et sese divinae auctoritati et voluntati opponit. Ita Paulus eos quos de ἀπιστίᾳ reprehenderat, eosdem reprehendit de ἀπειθεῖται (Hebr. 3, 18, 19; 4,6, 11) eosque ἀπειθήσαντας appellat, uti alias quoque loquitur de inobedientia fidei (Rom. 1,5; 2 Cor. 10,3): Eodemque modo incredulitas tamquam inobedientia, contumacia appellatur Rom. 11,30, 32; Col. 3,6 et increduli ἀπειθεῖται vocantur non obtemperantes (sibi persuaderi non patientes) Luc. 1,17; Ioan. 3,36; Act. 14,2; Tit. 3,3; Hebr. 3, 18; 41,31; 1 Petr. 3,20. Et recte quidem; nam si Deus loquitur, etiam vult ut sibi fides adhibeatur. Unde qui fidem denegat, inobediens est et contumax.

INDAI (இந்து, ՚இந்தை) nominatur proprie regio ad Indum fluvium. Nomen hebraicum originem dicit ab Hindu, Hindu, Hidhu (apud Persas), quo prisco nomine Sindhu fluvius Indus designabatur. Assuerus i. e. Xerxes regnasse dicitur ab India usque Aethiopiam Esth. 1,1; 8,9; 13,1; 16,1. Iam Darius I. Hystaspis Indiam i. e. regionem ad partem inferiorem Indi fluminis regno Persarum adiunxit, uti inscriptio prima persepolitana traditur. Et Herodotus quoque Indos fuisse Xervi subiectos, ei tributa solvisse, in eius exercitu stipendia meruisse narrat (7,9. 97-98; 8,63. 69). In textu hebr. Job 28,16 legitur Ophir, quam regionem S. Hieronymus ibi de India explicavit; ceterum vide s. v. OPHIR, quae vox ia aliis Vulg. locis retenta est (cf. 3 Reg. 9,28; 10,11; 1 Par. 29,4 etc.). Legimus in Vulgata Ez. 27,6 ex ebore indico, hebr. soium ex ebore. Sed cum elephantes in India reperirentur et ex India elephantes et ebur in alias transportarentur regiones, recte vocatur ebur indicum. Eadem ratione rectores elephantorum appellabantur Indi, cuius nominis exemplum habes 1 Mach. 6,37 : Indus, magister bestiarum (δὲ Ινδὸς ἄρχων). De regione Indorum 4 Mach. 8,8 vide s. vv. EUMENES et IONIA.

INFERNUS, INFERUS, INFERI
(אַיָּרְבָּן, אַיָּרְבָּן) in Vet. Test. omnium mortuorum, in Novo Test. damnatorum domicilium est.

1. Veteris Testimenti de inferis doctrina, initio exilis, quo propius appetebat aetas Messiae, eo planior facta est.

Pentateuchus infernum designat locum subterraneum (Num. 16,30), quo omnes mortui descendunt (Gen. 37,35; Num. 16,30. 33) et a sepulchro diversum (Gen. 23,8; 37,35; Deut. 32,22). Hic locus, cum mors sit peccati poena (Gen. 3,3. 19), et ipse poenalis habet; quare eo descendere omnes horrent (Num. 16,30. 33; 32,22). Nihilominus bonorum condicio minus dura videtur; congregari enim ad populum suum (Gen. 23,8; 33,29; 40,29. 33; Num. 20,24; 27,13), dormire cum patribus suis (Deut. 34,16), ire ad patres suos in pace (Gen. 43,15) dicuntur. Quin etiam appeti mors iustorum potest (Num. 23,10); salutare enim Domini exspectant (Gen. 49,18).

Ceteris libris historicis (protocanonicis) vix quicquam continetur, quod iis quae ex Pentateuco hausimus, lucem afferre possit, nisi ex Samuele suscitato (1 Reg. 28) mortuos suae mentis compotes esse colligas.

Libri poetici et ea quae diximus, illustrant et nova quaedam adiciunt. Infernum depingunt in ima terra situm, quo mortui delabuntur (Ps. 48,18; 54,16; 62,10; 138,8; 85,13; 87,7; Iob 17,16; Prov. 9,18), amplam cavernam et tenebrosam (Iob 10,21. 22; 17,13; Ps. 48,20; 87,13), domicilium omnium mortalium (Eccl. 12,5; Iob 30,23), quod nemo effugere potest (Ps. 88,49) — quare infernus personificatione quadam « insatiabilis » vocatur (Prov. 27,30) — et quo qui descenderit, redire non potest (Iob 7,9 s.; 16,23; 38,17). Appellatur אֲבָדָן perditio (Iob 26,6; 28,22; 31,12; Ps. 87,42; Prov. 43,11; 27,20), נִשְׁתֵּחַ וְנִשְׁתֵּחַ terra oblivionis (Ps. 87,13), רֹמֶה silentium (Ps. 93,17; 113,17) וְשַׁחַם, tenebrae (Ps. 142,3). Qui ibi com-

moranter, מְגֻנָּבִים i. e. debiles nominari solent (Ps. 87,11; Prov. 2,18; 9,18; 21,16; Iob 26,3); quae in terris agantur, ignorant (Iob 14,21; Eccl. 9,5. 6. 10), imprimis Deum non laudant (Ps. 6,6; 29,10; 87,11; 113,7). Sortem malorum a bonorum differre non clare enuntiatur.

Librorum propheticorum proprium est efferre poenas malorum; pessimus enim quisque in imis vel mediis inferis collocatur (Is. 14,13; Ez. 32,21). A Daniele (12,2 s.) poenam et mercedem aeternam fore significatur.

Libri deuterocanonicali practerquam quod supplicia iniquorum (Eccli. 7,19) et praemia iustorum (Eccli. 1,43; Sap. 4,7 ss.) clarissim enuntiant, duo potissimum adiciunt: unum bonos precationes ad Deum pro vivis facere (2 Mach. 13,12), alterum iustos quosdam purgationis causa poenas dare precationibusque uti, ut a peccatis solvantur, laude dignum esse (2. Mach. 12,42 ss.). Illa igitur aetate tria genera mortuorum distinguuntur: damnatorum, qui cruciatibus afficiuntur, beatorum, qui condicione satis tolerabili utuntur in ea parte inferni, quae a Luc. 16,23 sinus Abrabae vocatur, iustorum, qui peccatorum quorundam poenas luunt, quibus tamen liberari possunt.

2. In Novo Testamento infernus practer paucos locos, quibus vel de inferis Veteris Testimenti agitur vel ad opiniones vulgares et usque ad ascensionem Christi veras oratio accommodatur (Luc. 16,19 ss.; Act. 2,24; Eph. 4,9; 1 Petr. 2,49), est sedes spirituum et hominum damnatorum. Plurumque gehenna (vide s. v. ENNOM) appellatur, rarius אַיָּרְבָּן (Luc. 16,23), tartarus (2 Petr. 2,4), abyssus (Luc. 8,31; Apoc. 9,11; 20,1. 3), caminus ignis (Matth. 13,42. 50), stagnum ignis ardantis sulphure (Apoc. 19,20; 20,9; 21,8). Ibi igitur damnati aeterna peccatorum supplicia perpetiuntur. Haec poena delictis singulorum par (Matth. 10,15; 11,22; Luc. 12,47; Rom. 2,6; Apoc. 18,7) est duplex: negativa (poena damni) et positiva (poena sensus).

Privationem beatitudinis esse poenam

dannatorum in parabola decem virginum indicatur (Matth. 23,10). Ii, qui intrare per angustam portam neglexerint, audient illud « Nescio vos » et se expelli foras cum fletu videbunt (Luc. 13,24 ss.). Magnam coenam, qui vocatus accedere recusaverit, nemo gustabil (Luc. 14,16 ss.). Inqui regnum Dei non possidebunt, sed audient illud indicis « Discedite a me » (Matth. 7,23; 25,41). Haec poena privativa vocatur interitus, perditio, corruptio (Matth. 7,13; Phil. 3,49; 1 Tim. 6,9; Gal. 6,8), secunda mors, cuius nulla est redemptio (Apoc. 2,11; 20,6, 14; 21,8).

Ad positivam poenam pertinet ipse locus dannatorum proprius (Act. 1,23) et tenebris obductus (Matth. 8,12; 22,13; 25,30; 2 Petr. 2,17; Iud. 13.). Omnium autem summa sunt tormenta ignis (Matth. 5,22; 13,42,30; 18,9; Luc. 16,24; Ioan. 13,6; Apoc. 19,20; 20,15; 21,8), inexstingibilis (Marc. 9,43 ss.; Luc. 3,17), aeterni (Matth. 18,8; 21,41; vide s. v. AETERNITAS). Ibi est fletus et stridor dentium (Matth. 8,12; 13,42, 30; 22,13; 24,51; 50,30; Luc. 13,28) et vernis eorum (i. e. dannatorum angores conscientiae) non moritur (Marc. 9,43; 45, 47). Bibent dannati de vino irae Dei (Apoc. 14,9) nec habent requiem die nocte (Apoc. 14,11) neque ullam dolorum levationem (Luc. 16,24-28). Quare Christus hanc miserrimorum sortem intuitus non potest quin horrendum illud vae exclamat (Matth. 11,21; 18,7; 23,13-16; 26,24).

Cf. L. Atzberger, Die christliche Eschatologie in den Stadien ihrer Offenbarung im Alten und Neuen Testamente, Freiburg, 1890.

H. WIESMANN.

INIMICITIAE Gen. 26,21 est nomen putei prope Geraram, quem pastores Isaac foderunt, postquam cum pastoribus regis Abimelech de puto Calunnia (v. s. v., vol. I. col. 722) rixali sunt. Sed etiam de novo puto iugum exstitit, quare Isaiae cum vocavit Inimicitias (יִתְּבַשֵּׁס i. e. accusatio, adversatio;

LXX Τέρπεια). Apud Flav. Josephum (Ant. I. 18,2) pulens appellatur Στεννά.

(ed. Bindorf) vel Στεννά (ed. Niese) et additur : εὐθόεις ἀποστρατευεῖ τὸ θύρων.

INIMICITIAE, INIMICUS. Gerere inimicitias, alterum odio habere, ultionem capere variis s. litterarum sententiis interdicitur; immo praecipitur, ut inimici quoque diligentur, qui nobis iniuriam intulerunt. Eius rei exemplum iam exhibetur in historia Ioseph qui non modo nullam capit ultionem, sed laesum quam maxime a fratribus beneficia iis rependit (cf. Gen. 45,4 ss.; 50,19-21). Praescribitur Ex. 23,4 : si occurreris bovi inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum; si videris asinum odientis te facere sub onere, non pertransibis, sed sublevabis cum eo (cf. Deut. 22,1) et Lev. 19,17 : non oderis fratrem tuum in corde tuo; non quaeras ultionem nec memor eris iniuriae civium tuorum. Id diligenter a se observatum esse testatur Iob : si gavisus sum (i. e. iuro me non gavissum esse) ad ruinam eius qui me oderat et exultavi quod invenisset eum malum; non enim dedi ad peccandum guttur meum ut expeterem maledictos animam eius (Iob 31,29, 30). Similiter Prov. 20,22 : ne dicas : reddam malam; exspecta Dominum et liberabit te; quam doctrinam repetit Paulus : nulli malum pro malo reddentes (Rom. 12,17) et : videte ne quis malum pro malo alicui reddat (1 Thess. 5,15) idemque 1 Petr. 3,9. Item Prov. 24,17 : cum occiderit inimicus tuus, ne gaudeas et in ruina eius ne exsultet cor tuum, et 25, 21 : si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitierit, da ei aquam bibere (cf. Rom. 12,20) et Eccli. 8,8 : noli de mortuo inimico gaudere.

Verum hisce praeceptis contradicere videntur maledicta illa in nonnullis psalmis contra inimicos prolata; cf. Ps. 34, 31, 54, 57, 58, 68, 108, 136. Ad quae explicanda alia ab aliis proferuntur (cf. Cornely, Introd. II. 2 p. 120 ss.). Saepe illa diriguntur contra inimicos Dei et peccatores; unde explicanda sunt eodem modo quo hodie quoque Ecclesia precatur : ut inimicos sanctae Ecclesiae humiliare digneris, te rogamus, audi nos! Alia potius ut vaticinia et minae peccatoribus proposita accipi possunt; in aliis

cernere licet zelum iustitiae divinae et honoris Dei, quo exigitur ne sclesti maneant impuniti, et Deus imploratur, ut inimicis repressis adiuvet pios.

Caritas inimicos quam maxime commendatur et praescribitur a Christo : ego autem dico vobis : diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos (Matth. 5,44; Luc. 6,27) atque haec opponit sententiae : diliges proximum tuum et odio habebis inimicum tuum. Et ipse Patrem rogans pro carnificibus : Pater, dimitte illis etc. optimum praebet exemplum eius amoris (Luc. 23,34). Idem amor praecclare manifestatur, cum pro impiis et inimicis mortem subiit (Rom. 2,6-10), qua morte etiam solvit et abstulit inimicitias inter Iudeos et gentes, utrosque reddens cives sanctorum et domesticos Dei (Eph. 2,14, 19). Uli Siracles dicit : homo iracundus incendit item et vir peccator turbabit amicos et in medio pacem habentium immittet inimicitiam (Eccli. 28,11), ita apostolus quoque inimicitias inter opera carnis recenset (Gal. 5,20). Cavendum esse ab inimicis Sapiens monet: non credas inimico tuo in aeternum... custodi te ab illo... amico et inimico noli narrare sensum tuum (Eccli. 42,10-12; 19,8). Ceterum Christus iubet nos eos adire qui habeant aliquid adversum nos et reconciliationem efficere (Matth. 5,23, 24); nam ut apostolus quoque docet, quantum ex nobis est, cum omnibus pacem habere debemus (Rom. 12,18; Hebr. 12,14).

Saepe inimicus dicitur notio hostis; ita si Deus populo legem servantii promittit : persequemini inimicos vestros et corruent coram vobis (Lev. 26,7; Deut. 28,7) etc.

INSANUS vide s. v. MORBI.

INSCRIPTIO. Legitur *tituli inscriptio* praefixa Psalmis 43, 55-59; hebr. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, LXX στηλογραφία. Sed de notione parum constat (cf. *Cornely*, Introd. II. 2 p. 24 ss.). Veteres saepe explicarunt ex בְּנֵי aurum, carmen aureum, pretiosum; alii ex Ier. 2,22 *insculpendi* notio- nem derivantes exponunt ἐπιγραμμα,

carmen quod in perpetuam rei memoriam monumento sit insculpendum, menti alte imprimendum. Quae acceptio a LXX commendatur. Alii ex arabico inferunt notionem carminis *occulti*, quod scil. ignotum fuerit, donec in psalterium inseretur, vel quod sensum includat *occultum*, typicum, mysticum. Uli aliae inscriptiones Psalmorum, ita haec quoque plane incerta est.

INSULA, INSULAE. In Vulgata ita exprimitur hebr. אָיָס, אַיָּס, qua voce designantur insulae, sed etiam ora maritima, regio ad mare sita (cf. Is. 20,6; 23,2, 6). Saepius eo nomine terrae vel regiones longinquae in mari sitae, vel ultra mare Hebraeis notum sitae indicantur ; cf. Ps. 71,10; Is. 24,15; 42,4; 60,9 etc.

IOAB (יוֹאָב, Ἰωάβ). 1. Filius Sarviae, sororis David (1 Par. 2,16), dux exercitus David. Prima eius mentio fit 2 Reg. 2,13, cum contra Abner et servos Isboseth filii Saul pugnaret ad Ithronum David stabilendum. Quando vero ad partes David accesserit, certo dici nequit. Eius quidem frater Abisai comes erat David commonorantis in deserto et fugientis a Saul; verum in s. litteris nihil eo tempore de Ioab comite David indicatur. Contra Abner et milites Isboseth feliciter pugnavit (2 Reg. 2,13-32); eo in proelio Abner occiderat Asael fratrem Ioab; unde postea Ioab dolose interfecit Abner (2 Reg. 3,27), quamobrem David, ad quem Abner se adiunxerat, tristis de eius caede diras in Ioab imprecatus est (2 Reg. 3,28-30), conquestus quoque : isti filii Sarviae (Ioab et Abisai) duri sunt mihi (v. 39). Egregium autem pugnalore se exhibuit Ioab, cum David lebusaeos oppugnaret. Nam cum David dixisset : omnis qui percusserit Iebusaeum in primis, erit princeps et dux, Ioab ascendit primus et factus est princeps (1 Par. 11,6). Ea itaque re fortior gesta novam et maiorem dignitatem nactus est; nam dux belli iam exstitisse censendus est, cum contra Abner et Isboseth turmam militum duceret (2 Reg. 2,13); verum inde minime sequitur — quod aliqui obiciunt — id quod 1 Par. 11,6 narretur

non posse consistere. Insuper nota loco priore nullum honoris titulum ei indi; sed post expugnatam aream Sion legitimus: Ioab erat super exercitum (2 Reg. 8,16; 20,23). Summus belli dux Ioab quoque cernitur in bello contra Syros, quos Ammonitae in auxilium vocaverant contra David iratum de iniuria legatis ictata (2 Reg. 10,7 ss.). Quo in certaine ipse Ioab partem exercitus duxit contra Syros; alteram partem tradidit Abisai fratri suo contra Ammonitas. Utrique, et Syri et Ammonitae fusi fugati sunt (2 Reg. 10,9-14). Mox Ioab regionem Ammonitarum vastavit et urbem eorum primariam obsedit Rabba; dum urbem oppugnaret, David ei per epistolam mandavit: « ponite Uriam ex adverso belli, ubi fortissimum est proelium et derelinquite eum, ut pereussus intereat », id quod Ioab executus est (l. c. 11,14 ss.). Ita autem Ioab Davidi regi addictus erat, ut gloriam urbis expugnatae non sibi, sed regi adscribi vellet. Cum itaque res iam eo processisset ut urbs caperetur, misit nuntios ad regem, ut ipse veniret et urbem caperet, « ne cum a me vastata fuerit urbs, nomini meo adscribatur vicitoria » (12,27 ss.).

Per Ioab quoque factum est, ut David induceretur ad Absalom filium ex exsilio revocandum — quem Ioab ex Gessur in Ierusalem adduxit — et cum Absalom non admitteretur ad regem, usus est Ioab intercessore qui Davidi persuasit, ut filium in gratiam recipere (14,19 ss.). Cum autem Absalom rebellasset, Ioab causam Davidis contra ipsum Davidem tueri desiderans, Absatom filium rebellum interfici iussit quamvis rex omnibus praecepsisset: servate mihi puerum Absalom (18,3; 40 ss.). Eandem curam utilitatis regis ostendit eum reprehendens quod propter luctum de Absalom suos neglegeret (19,5 ss.). David ea in remonstratis eius acquievit: surrexit ergo rex et sedit in porta et omni populo nuntiavit quod rex sederet in porta (v. 8); at offensus eo quod Ioab non pepercisset Absalom, Ioab e dignitate deificere statuit, promittens Amasae: haec faciat mihi Deus et haec addat, si non magister militiae fueris coram me omni tempore pro Ioab (19,13). Quare cum Seba,

filius Bochri, rebellasset, Amasa iussus est convocare Iudam. Verum Amasa officio suo segniter functus est; quare David iussit Abisai fratrem Ioab milites educere contra rebellem. Cum usque ad Gabaon pervenissent, etiam Amasa veniens occurrit eis, Ioab autem simulans blandam salutationem cum gladio percussit. Cur eum occiderit, explicari poterit et ex invidia quod David in eum transtulerit summam belli et ex indignatione quod adeo neglegenter bellum gereret. Eo enim occiso omnes secuti sunt Ioab persequentes rebellem et res ad prosperum exitum perducta est. Ioab autem iterum fuit super omnem exercitum Israel (20,1-23). Quando contra Idumaeos usque ad internectionem pugnaverit (3 Reg. 11,16) non clare indicatur; ex 2 Reg. 8,14 fortasse colligi potest eam stragem Idumaeis esse illatam Ammonitis Syrisque devictis. Ioab prudenter se opposuit Davidi, cum numerari vellet Israel et Iudam; at rex ei minime acquievit et Ioab per novem menses et viginti dies in numerando populo cum aliis principibus militum occupatus erat.

Ioab a partibus stetit Adoniae, dum is Davide superstite regnum affectaret quod David iam Salomoni destinaverat (3 Reg. 1,7, 19). Demum David moriturus iniunxit Salomoni, ne caedes impunitas relinqueret quas Ioab commisisset dolose interficiens Abner et Amasam (3 Reg. 2,5). Cum Salomon occidisset Adoniam et Abiathar qui eum adiuverat sacerdotio cieciisset, Ioab quoque sibi timuit et, ut vitam servaret, fugit in tabernaculum Domini et apprehendit cornu altaris. At frustra. Iussu Salomonis ibi a Banaia occisus est (3 Reg. 23-33). Laudanda in Ioab est fidelitas et sedulitas qua causam Davidis invit et promovit; vituperanda eius ferocitas. Cf. 1 Par. 19,8 ss.; 20,1; 21,2; 26,28; 27,24, 34.

2. Ioab, filius Saraiæ ex posteris Cenez, pater vallis artifex (1 Par. 4,14), quae vallis erat in regione prope Lod et Ono (Neh. 13,35). Cum pater nominetur, posteri eius ibi incolebant.

3. Princeps familiae, cuius posteri duce Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,6; 8,9; Neh. 7,11).

4. Corona domus Ioab (1 Par. 2,54 v. ATAROTH 6).

IOACHAZ (יְחָזָה, *Ioachaz*). **1.** Filius Iehu, rex Israel, qui anno 23. Iosias regis Iuda regnare incepit et decem et septem annis super Israel in Samaria regnavit (4 Reg. 10,35; 13,1). Fecit malum coram Domino secutus peccata Ieroboam i. e. idolatriam fovit et eo scelere etiam populum peccare fecit. In cuius poenam vehementer afflictus est per reges Syriae Hazael eiusque filium Benadad; cladiibus variis inflictis ei relicti sunt solum quinquaginta equites et decem currus et decem millia peditum. In afflictione sua confugit ad Dominum, qui eum audivit in tantum, ut regnum Israel ab ulteriore ruina servaretur (4 Reg. 13,2-9). Seputus est in Samaria.

2. Filius Iosiae, quem Iosia rege in proelio ad Mageddo occiso populus regem sibi constituit natum annos viginti tres. Verum brevi regnavit factique malum coram Domino i. e. uti complures ex regibus antecedentibus idolatriae operam dedit. Jam post trcs menses regni a Necho rege Aegypti, victore in pugna ad Mageddo, regno est privatus et in Rebla quae est in terra Emath catenis vincitus est (4 Reg. 23,30-33; 2 Par. 36,1-3). Abductus est captivus in Aegyptum ibique mortuus est, uticlare id enuntiat Ier. 22,10-12; cf. Ez. 19,2-4. Ieremias l. c. eum vocat Sellum, quod nomen ei proprium fuisse videtur, cum eliam 1 Par. 3,13 eo nomine recenseatur. Unde nomen alterum Ioachaz sibi attribuisse videtur, cum regnum capesseret, sicut Eliacim rex factus Iokim nominatur et Matthania in regnum provectus Sedecias appellatur (cf. 4 Reg. 23,34; 24,17).

3. Eo nomine appellatur quoque 2 Par. 21,17; 25,23 filius minimus natu Ioram regis (hebr. et Vulg.) qui alias nominatur Ochozias, uti 2 Par. 22,1 et 4 Reg. 8,24 etc.; vide s. v. OCHOZIAS 2.

4. Pater Ioba scribae regis Iosiae 2 Par. 34,8 (וְחַנִּין, *Iochanan*).

IOACHIN (יְחָצֵין, *Ioachin*, יְחָצֵין, etiam קָנָה־יְחָצֵין, Ier. 22,24. 28; 37,1; יְוָחֶן, *Iochan*, יְוָחֶן), filius Iokim,

qui octodecim annos natus coepit regnare in Ierusalem; verum regnavit solum per tres menses (4 Reg. 24,8; et decem dies, uti additur 2 Par. 36,9) et fecit malum coram Domino. Cum Nabuchodonosor octavo anno regni sui ascenderet in Ierusalem et urbem oppugnaret, Ioachin ad eum egressus est, sed ipse et mater eius et uxores et principes et decem millia militum et artifices abducti sunt in captivitatem in Babylonia. De qua ruina regiae familiae loquitur Ieremias 13,18 et 22,24-30 neque de eius semine fore qui sedeat super solium David. Mansit in captivitate babylonica — neque tamen semper carcere erat inclusus; cf. Par. 1,3 —; anno tandem transmigrationis trigesimo septimo, die 23. mensis duodecimi elevavit Evilmerodach rex Babylonis caput Ioachin regis Iuda et eduxit eum de domo carceris et locutus est cum eo bona et posuit thronum eius super thrones regum » etc.; prae aliis regibus subiectis qui aderant in aula honorabatur; praeterea ad mensam regiam conviva adhibebatur quotidie et eius familiae vel comitibus quoque commeatua a rege assignabatur (Ier. 52,31-34; 4 Reg. 23,27-30). Omnino licet supponere Ioachin longa illa captivitate (397-360) ab iniuitate sese toto corde convertisse ad Deum; quare tandem levamen nactus sit. Honor autem eius simul potuit esse pro Iudeis exsilibus praesagium quadam quod Deus promissionum memor misericordiam suam a suo populo non auferat. — Nominatur in Vulgata quoque Iechonias 1 Par. 3,16; Ier. 22,24. 28; 24,1; 27,20; 28,4; 37,1; Bar. 1,3; Esth. 2,6; 11,4; Matth. 1,11. 12.

IOACIM v. IOAKIM 3 et 4.

IOADA v. IARA 2.

IOADAN (יְהֹעֲדָן, *Ioadan*, *Ioadan*), uxor Iosias et mater Amasiae regum Iuda, hierosolymitana (4 Reg. 14,2; 2 Par. 25,1).

IOAH (יְהָה, *Ioah*). **1.** Levita de stirpe Gersom (1 Par. 6,21; LXX *Ioah*).

2. Levita de stirpe Gerson tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,12; A *Ioa*). Nomen Iohah l. c. bis legitur: Iohah filius

Zemina et Eden filius Ioaah (Ιωάχας); sed quamquam LXX nōmina diverso modo reddunt, idem levita designari videtur filius Zemina et pater Eden.

IOAHA Ιωάχας, Ιωάχης, levita de stirpe Core, tertius filius Obededom, ianitor domus Domini (1 Par. 26,4).

IOAHE Ιωάχειρ, Ιωάχες, Ιωάχης, filius Asaph et regi « Ezechiae a commentariis » (vide s. v. COMMENTARIUS), legatus simul cum Eliacim et Sobna ad duces Sennacherib, regis Assyriorum, missus, cum isti iuxta aquaeductum piscinæ superioris stetissent et postularent, ut ierusalem traderetur (4 Reg. 18,18; 26, 37; Is. 36,3, 11, 22).

IOAKIM Ιωάκημος, Ιωάκημος. **1.** Filius Iosiae regis Iuda et frater Joachaz regis. Nechao rex Aegypti loachaz regem regno privavit et in eius locum constituit Eliacim, cuius nomen in documentum suae dominationis vertit. Ioaikim simulque imposuit muletam terrae, centum talentis argenti et talento auri. Hoc itaque tributum colligere et regi Aegyptiorum solvere Ioaikim rex tamquam regni initium sortitus est. Viginti quinque annorum erat cum regnare coepisset et undecim annis regnavit in ierusalem et fecit malum coram Domino (4 Reg. 23,33-37). Cum populus Iosia rege in proelio ad Mageddo occiso fratrem Ioaikim iuniorem constituisse regem, vid. Joachaz natum virginli tres annos, concludi potest Ioaikim mores iam tum eos fuisse quibus regno bene administrando ineptus esse merito indicaretur. Neque eventus hanc populi opinionem fecellit. Nam qualis fuerit rex, satis declaratur querelis Ieremie: « vae qui aedificat domum suam in iniustitia et coenacula sua non in iudicio » etc. 22,13 ss.; palatum sibi aedificat splendidum, ad eius sumptus opprimit subditos neque opificibus mercedeum solvit; « tui oculi ad avaritiam et ad sanguinem innocentem fundendum et ad calumniam (i. e. oppressionem et vexationem) et ad cursum mali operis » (Ier. 22,17). Quantae esset impietatis, documenta edidit, dum Uriam prophetam gladio percuteret et oecisum quoque ignominia afficeret (Ier. 26,20-

23), dum Ieremiam et Baruch prophetas persequeretur et librum oraculorum Domini scinderet et combureret (Jer. 36,22 ss.). Quarto anno regni eius Nabuchodonosor in pugna ad Charcamis devicit Nechao regem Aegypti (Ier. 46,2); qua victoria dominatio in Syriam quoque ac Palaestinam ad Babylonios translata est. Eodem anno Ieremias Iudeis aliisque gentibus denuntiat servitutem quam per annos septuaginta Babylonis praestare debebunt (23,1 ss.) eodemque anno sermones suos iussu Domini volvime comprehendit, quod sequenti anno Baruchi publice legit et rex impius combussit. Ut Ieremias praedixerat, Nabuchodonosor venit ad urbem et obsedit eam et tradidit Dominus Ioaikim regem in manu eius et vinxit eum rex catenis, ut duceret eum captivum Babylonem, id quod tamen exsecutus non est; at partem vasorum templi asportavit et posuit ea in templo dei sui. Ioaikim autem ut regem sibi subiectum in urbe Ierusalem manere permisit (cf. 4 Reg. 24,1; 2 Par. 36,6. 7 hebr.; Ier. 33,11; 36,29; Dan. 1,2). Per tres annos Ioaikim imperio Babyloniorum obedivit, verum postea rebellavit. Unde regnum iudaicum magnis periculis obiecit; nam ut rebellem puniret, Nabuchodonosor milites Chaldaeos in Syria relictos et Moabitas Ammonitasque ad praedam ex Iudea agendam semper promptos contra Ioaikim immisit; in iis certaminibus ipse Ioaikim modo ignominioso interiit, ut Ieremias praedixerat (22,18. 19; 36,30). Mox ipse Nabuchodonosor Iudeam petuit ad rebellis puniendos et filius Ioaikim regis loachim luit patris perfidiam, ductus in captivitatem babyloniam (4 Reg. 24,11 ss.).

2. Sacerdos, filius Heliae filii Salom, ex familia pontificia (cf. 1 Par. 5,39; hebr. 9,11), ad quem quinto anno post urbem a Chaldaei incensam exsules ex Babylonia peccatum miserrunt (Bar. 1,7), ut sacrificia offerrentur ad aram Domini in ruinis urbis. Cum l. e. Ioaikim sacerdos prae aliis nomine offeratur, aliorum priuceps censendum erit, qui scil. vices gesserit pontificis exsulis; fortasse constitutus erat in dignitate sacerdotis secundi (vide ad Ier. 22,24) vel ducis in

domo Domini (cf. Ier. 29,26; 1 Par. 9,11 hebr.; 2 Par. 31,13; Neh. 11,11).

3. Ioacim vocatus est pontifex, filius Iosue et pater Eliasib (Neh. 12,10. 42, 26).

4. Ioacim pontifex, qui de Ierusalem venit in Bethuliam, cum universis presbyteris suis, ut videret Iudith (15,9). Hic 4,5. 11 appellatur Eliachim (in Vulgata; graece 4,6. 8 retinetur Ἰωακίμ), quem aliqui eundem esse atque Eliacim putant de quo 4 Reg. 18,18 et Is. 22,20 (cf. Cornely, Introd. II. 1 p. 403).

5. Ioakim etiam appellatur maritus Susannae, vir valde dives, habitans in Babylone, qui inter Iudeos exsules magna auctoritate pollebat et in cuius domo iudicia habebantur (Dan. 13,1. 2. 4, 6). Innocentia Susannae manifestata Ioakim maritus cum aliis cognatis Deum laudavit quia non esset inventa in eo res turpis (Dan. 13,63).

IOANNA. **1.** Ioanna (Ἰωάννη) in genealogia Christi Luc. 3,27; v. HANANIAS 7.

2. Ioanna (Ἰωάννα, Ιωάννα), uxor Chusae procuratoris (ἐπιτερόπου) Herodis Antipae; una ex piis mulieribus, quae curatae erant per Iesum a malignis spiritibus et infirmitatibus et quae ei et discipulis ministrabant de facultatibus suis (Luc. 8,3). Ioanna Iesum quoque ex Galilaea in Iudeam secuta est et erat cum iis quae summo mane ad sepulcrum venerunt, ut ungenter corpus Iesu et quibus angeli Iesum iam resurrexisse nuntiabant (Luc. 24,10).

IOANNES (Ἰωάννης, Ιωάννης), quod nomen idem est ac hebr. יְהוֹיָה וָיְהִי i. e. Iahwe dedit gratiam. Nomen est satis frequens. Verum hoc loco si solum enumerandi sunt qui in Vulgata nomine Ioannes efferuntur (alios vide s. v. IOHANAN).

1. Pater Mathathiae (1 Mach. 2,1).

2. Unus e filiis Mathathiae, qui primo loco recensetur, cognominatus Gaddis (1 Mach. 2,2). Hic captus et occisus est a filiis Iambri (vide s. v.); eius sanguinem ulti sunt Ionathas et Simon fratres eius (1 Mach. 9,33 ss.).

3. Ioannes, pater Eupolemi (1 Mach.

8,17; 2 Mach. 4,11) legati a Iuda Mabchabaco Romanum missi.

4. Ioannes Hyrcanus, filius Simonis, fortis proelii vir, quem pater posuit ducem exercitus in Gazaris (1 Mach. 13,34). Ei et fratri eius Iudeo Simon pater senex commisit bellum gerendum contra Cendebaeum, ducem Antiochi VII.; quo bello Ioannes se prudentem et fortem praebuit. Cum enim eius exercitus trepidaret ad transfretandum torrentem, qui medius erat inter castra, ipse transfretavit primus snoque exemplo aliis omnibus animum addidit. Pugna exorta fugatus est Cendebaeus, fugientes Ioannes insecurus est usque Cedronem et usque ad turres quae erant in agris Azoti, quam urbem igni succendit. Parta Victoria reversus est in Iudeam in pace (1 Mach. 13,38-16,10). Ptolemaeus filius Abobi et gener Simonis, qui Simonem et eius filios, Mathathiam et Iudam, convivio exceptos in Dach trucidavit, etiam misit qui Ioannem Gazaris interficerent. Sed Ioannes ea de re certior factus viros illos comprehendit et occidit (l. c. v. 41-22). Pro ceteris rebus ab eo gestis remittimus v. 23. 24 ad librum dierum sacerdotii eius. Qui liber cum iam non extet, reliqua de Ioanne ex Flavio Iosepho (Ant. XIII. 8-10; Bell. iud. I. 2,2 ss.) petenda sunt. Sunt autem breviter haec: Ioannes pontificatum gessit per annos 31 (135-104 a. Chr.); Ptolemaeum fugere coegit; oppugnatus ab Antiocho VII. tributum solvere coactus est et urbem Ierusalem a praesidio alienigenarum immunem servavit datis obsidibus et solutis argenti talentis quingentis. Aperto sepulcro Davidis tria millia talentorum argenti inde extulit et primus Iudeorum coepit externum militem pecunia conducere. Initia amicitia cum Antiocho, cum is in Parthos expeditionem susciperet, cum comitatus est. Eo mortuo Ioannes expeditionem fecit in urbes Syriae, destruxit templum in Garizim et Idumaeos ad circumcisionem assumendam coegit et cum Romanis amicitiam renovavit. Tum Samaritanis bellum intulit urbemque destruxit Samariam. Cum diu a partibus Pharisaeorum stetisset, tandem ab iis offensus ad Sadducacos transiit. Afferit Flavius

Josephus (l. c. 10,7) cum optime ($\tauὸν ἀριστὸν τρόπον$) per annos triginta et unum imperio praefuisse tria maxima consecutum a Deo principatum gentis, pontificalem honorem et valicinacionem?.

Cf. de Ioanne Hyrcano *Ewald*, Gesch. d. Volkes Israel ed. 3 IV. 446-502; *Grätz*, Gesch. d. Jüden ed. 4 III. 64-117; *Werner*, Johann Hyrcanus, ein Beitrag zur Geschichte Jüdaeas im zweiten vorchristl. Jahrhundert 1877; *J. Wellhausen*, Die Pharisäer u. die Sadducäer 1874 p. 89-95; *E. Schürer*, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 I. 256-273. — Quoad nummos vide *Madden*, Coins of the Jews 1881 p. 74-81.

5. Unus e legalis quos Iudei ad Lysiam ducem Syrorum miserunt (2 Mach. 11,17).

6. Ioannes Baptista, praecursor Domini. Eius nativitas per Gabriel angelum annuntiatur patri Zachariae offerenti incensum ad altare aureum in sacro : uxor tua Elisabeth pariet tibi filium et vocabis nomen eius Ioannem... erit magnus coram Domino et vinum et siceram non bibet et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum et ipse praecedet ante illum in spiritu et virtute Eliae (Luc. 1, 13-17). Quibus verbis quantus qualisque futurus sit Zachariae filius adumbratur. Quod angelus promisit fore ut Spiritu Sancto repleretur adhuc ex utero matris suae, interventu Mariae Virginis matris Messiae completum est testante Elisabeth : ecce enim ut facta est vox salutationis tuae in auribus meis exsultavit in gudio infans in utero meo (Luc. 1,44). Cum Luc. 1,80 clare statuatur : puer erat in desertis usque in diem ostensionis suae ad Israel, facile explicatur, quomodo Ioannes Iesum non cognoverit facie; « ego nesciebam eum » (Ioan. 1,33) neque quidquam valet quod recentiorum aliqui obiiciunt : si ex synopticorum narratione tam arta intercessit cognatio inter Elisabeth et Mariam, cogitari nequit pueros non inter se nosse atque proinde existere contradictionem inter synopticos et quartum evangelium. Verum separati erant loco habitationis : Iesus adolescebat in Naz-

rath, Ioannes a pueru in desertis Iudeacae.

Anno demum quintodecimo imperii Tiberii Caesaris factum est verbum Domini ad Ioannem (Luc. 3,1. 2), qua dictione iam declaratur eum a Deo mitti prophetam. Habitu quoque et more prophetae se turbis exhibuit. Vestitus erat, ut olim Elias; vitae austерitatem quam turbæ semper magna cum reverentia suspiciunt eximiam prae se tulit; more prophetarum intrepide ac severe in via omnium ordinum invocabatur et emendationem veram et sinceram expostulabat. Edidit quoque vaticinium de fortiore qui venturus sit; quod eventu comprobatum est. Ergo ea etiam ratione se probavit prophetam a Deo missum (cf. Deut. 18,21. 22). Per plura iam saecula non surrexerat in Israel propheta quanvis talis exspectaretur et desideraretur (cf. 4 Mach. 4,46; 9,27; 14,41). Unde quoque intellegitur cur tanta omnium ordinum facta sit commotio, cum subito propheta more antiquo a Deo populo excitaretur : exhibat ad eum Ierosolyma et omnis Iudea et omnis regio circa Iordanem (Matth. 3, 5). Sentiebant omnes in eo peculiare Dei consilium apparere et revelari; et quale illud esset, eius concione pandebatur : appropinquavit regnum caelorum; parate viam Domini (Matth. 3,2; Marc. 1,2); quia regnum instare messianum, novam illam theocratiam a prophetis annuntiatam, omnibus palam fiebat. Quare synedriu[m] misit sacerdotes et levitas, ut interrogarent eum essene ipse Christus; respondit : ego vox clamantis in deserto : dirigitur via domini; i. e. se profitetur nuntium Domini venturi. Quem ut ipse videret certe magno desiderio exspectabat. Scivit revelatione divina Christum ad se venturum esse (Ioan. 1,19-34). Quare Christum, qui sane toto habitu et vultu summam quandam prae se ferebat modestiam dignitati coniunctam, simul ac ad baptismum accessit, statim cognovit profiliens : ego a te debeo baptizari et tu venis ad me (Matth. 3,14); neque ulla est contradictione inter eam narrationem et Ioan. 1,33. Dein signo caelitus dato, de quo revelationem accepérat, divini-

tus comprobatus est Iesus ut Christus et Filius Dei : « super quem videris Spiritum descendenter et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto ; et ego vidi et testimonium perhibui quia hic est Filius Dei » (Ioan. 1, 33. 34). Quod testimonium audientibus discipulis saepius Iesu reddidit; videns enim Iesum ait : ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi; hic est de quo dixi : post me venit vir etc. (Ioan. 1,29. 30. 36). Ab eo Iesus etiam primos suos accepit discipulos. Et cum aliqui ex discipulis Ioannis aegre ferrent, quod maior populi concursus ad Iesum fieret, iterum praeclarum edidit testimonium de Christo sponso Ecclesiae Ioan. 3, 26 ss.

Soritus est Baptistae nomen, qui novum quandam baptismi ritum divinitus edocuit (qui misit me baptizare in aqua, Ioan. 1,33) populum subire docuit. Iste enim erat baptismus poenitentiae; suscipiebatur in signum poenitentiae et emendationis vitae cum spe remissionis peccatorum a Deo obtaindæ; ut documentum ederetur detestatiōnis peccatorum, singuli qui ritum illum subibant confitebantur peccata sua (Matth. 3,6. 11; Marc. 1,5). Unde apparet hunc baptismum longissime differre a lotione quam Iudei faciebant ad immunditiem leviticam amovendam. Differebat quoque, quia a Ioanne baptizabantur. Quare interrogarunt qui missi erant a syndrio, cur novum induceret ritum (Ioan. 1,23). Ab omnibus postulabat, ut dignos poenitentiae facerent fructus; singulis ordinibus congrua tradebat documenta et monita. Pharisaeos monebat ne fiduciam suam ponerent in carnali ab Abraham descensu; milites et publicanos hortabatur, ut ab omni abstinerent iniustitia. Ut a prophetis iam erat annuntiatum, declarat simul cum ortu regni messiani fore iudicium in contumaces : iam securis ad radicem arborum posita est...; in manu Messiae esse ventilabrum : permundabit aream suam, paleas comburet igni inextinguibili (Matth. 3,7-12; Luc. 3,7-18). Neque peperit Herodi Antipae, peccatori nobilissimo, qui Herodiadē uxorem fratris sui adulterio sibi copulaverat. Audacter see-

lus castigavit : non licet tibi habere uxorem fratris tui (Matth. 14,4; Marc. 6,18). Quare ab Herode instigante adultera Ioannes missus est in carcerem, in castello Machaerunte. Timore populi Herodes impediēbatur quominus cederet Herodiadi mortalem importunum censoris postulanti; praeterea Herodes sciens Ioannem esse virum sanctum et iustum eum religioso quodam timore prosequebatur, cum ab insidiis Herodiadis tuebatur et cum saepe audiret, ex eius colloquiis de multis quae fecerat reddebatur dubius et anxius (Marc. 6,19. 20 graece ηπόρει; vide Knabenbauer, Comm. in Marc. p. 169). Cum itaque Herodes ita erga eum esset affectus, non est mirum habuisse discipulos Ioannis liberum ad eum accessum. Ioannes autem certe prae sagiens mortem sibi instare, etiam e carcere voluit testimonium reddere Christo et suos discipulos et populum monere, ut Christo fide integra adhaererent. Quare ex carcere misit duos ex discipulis ad Iesum, qui cum interrogarent : tu es qui venturus es an alium exspectamus? Quia interrogatione omnibus exemplo præcit declarans affirmationi Iesu de se plenam adhibendam esse fidem simulque iterum munere suo parandi Domino plebem perfectam fungi vult quantum potest (Matth. 11,2 ss.; Luc. 7,18. 19).

Ex eo eventu aliqui concluserunt ipsum Ioannem dubitasse esse ne Iesus Christus. Verum bi ad tria quae omnino considerare oportet non attenderunt. Primo enim Ioannes divinitus erat edocetus eum super quem videret Spiritum descendenter esse Christum, esse eum ad quem annuntiandum et demonstrandum ipse esset missus (Ioan. 1,33). Iam nonne maxima infertur Ioanni iniuria, si dicitur dubitasse, num Deus sibi verum revelasset? quomodo sine scelere posset in dubium vocare quod Deus affirmavit? Dein explicite narrat Matthaeus : Ioannes cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis etc. (11,2); ergo audit et agnoscat opera Christi, et ut omnes ad illa reddat attentos, cam palam fieri vult quaestionem. Tertio perpendenda est laus eximia constantiae et magna illa di-

gnitas quam Christus publice ei attribuit ea ipsa occasione, neque minus advertendum, quam acriter Iudeos reprehendat eo quod Ioanni non credidissent (Matth. 11,7-18). Quibus omnibus plane excluditur nolum Ioannis de Christo dubium; praeterea tali dubitatione totam suam missionem et praedicationem et ministerium ad deceptionem et fraudem reieciisset et repudiasset. Declaratur a Christo maximus inter omnes Veteris Test. sanctos et prophetas, cui illud quoque singulare et eximium configit, ut eius adventus oraculo propheticō annunciaretur (Mal. 3,1; Matth. 11,10; Marc. 1,27) et nativitas et praeclaras virtus et officium ministerio angelico patri indicaretur.

Herodias assidue ei insidiabatur. Demum naeta est opportunitatem quam diu iam expetebat. Herodes vino temulentus et voluptate incensus filiae Herodiadis saltatrix iureiurando coram insigni convivarum corona promiserat: quidquid pelieris dabo tibi licet dimidium regni mei. Puella tanta promissione attonita consult matrem. Quae sane gaudio tripudiavit! Herodes suis verbis captus est! Et puella a matre edocta redit cum festinatione ad regem: volo ut protinus des mihi hic in disco caput Ioannis Baptistae (Marc. 6,21 ss.; Matth. 14,6 ss.). Rex quidem ea petitione contristatus est; at propter iusurandum et propter simul discumbentes noluit pueram contristare. Ioannes decollatus est in carcere; caput eius in disco allatum est puerac, quae illud dedit matri. Discipuli autem Ioannis tulerunt corpus eius et posuerunt in monumento (I. c.), Ioannem ab Herode iussum esse necari Flavius Josephus quoque refert; vocat Ioannem cognomento Baptistam « virum bonum, qui Iudeos ad virtutis studium excitari praecepis, ut inste quidem inter se, erga Deum autem pie agentes ad lavaerni accederent. Cumque nulli ad eum undique confluenter, Herodes veritus ne tanta hominum auctoritas subditos ad defectionem impelleret (videbantur enim omnia de consilio eius facturi esse) satius esse duxit, priusquam novi aliquid ex illo oriretur, illum e medio tollere, quam ut ipse mutatione

rerum facta in discrimen adductus poenitentiam ageret. Atque ille quidem ob hanc Herodis suspicionem in vincula coniectus missusque ad castellum Machaeruntum ibidem caesus est; Iudei vero persuasum habebant in ultionem necis eius deletum esse exercitum (ab Areta) Deo propterea Herodi infenso» (Ant. XVIII. 5,2). Quac Flavius Josephus dicit, facile ex iis consequuntur, quae evangelistae narrant. Cum enim Baptista adulterium Herodis reprehenderet, Herodes pro eius apud populum auctoritate haud immerito sibi timere poterat ne subdit illa denuntiatione sceleris a se averterentur.

Initio quidem Ioannis praedicatione magna populi commotio est effecta; ipsi quoque nobiliores ad horam voluerunt exsultare in luce eius, qui erat lucerna ardens et lucens (Ioan. 3,33). At seribae et Pharisai non crediderunt ei neque poenitentiam agebant; immo austerae eius vitae rationem traducebant dicentes: daemonium habet (Matth. 11,18) et interrogali a Christo, unde baptismus Ioannis fuisse, e caelo an ex hominibus, nolunt dicere eum e caelo fuisse, neque audent propter populum asserere ex hominibus fuisse. Apud nobiliores itaque Ioannes parum effecit, verum Christo teste: publicani et meretrices crediderunt ei et isti praecedent illos in regnum Dei (Matth. 21,31. 32).

7. Ioannes, discipulus ille quem Jesus diligebat, apostolus. Filius erat Zebedaei et Salomes (cf. Marc. 13,40 cum Matth. 27,56). Zebedaeus erat piscator qui habebat mercenarios (Marc. 1,20), Salome inter eas enumeratur pias mulieres, quae Dominum secutae erant a Galilaea ei ministrantes de facultatibus suis (Matth. 27,53; Marc. 15,41); quare Ioannes a familia fortunata vel satis divite ortus est. Aliqui putabant Ioan. 19,23 « soror matris eius» comparatione facta cum Matth. et Marc. I. c. intellegi posse de Salome; unde arta existeret inter Iesum et Ioannem propinquitas; quae tamen loci illius acceptio nullatenus est probabilis; nam grammaticice « Maria Cleophae» est appositio ad « soror matris eius» quia et ante et post singulare enuntiationes nominum *zeta* inter se

iunctae sunt; insuper *haec acceptio suffragio antiquitatis et plurimorum interpretum commendatur*. Dicitur Ioannes «notus pontifici» (γνωστός, Ioan. 18,13) i. e. cognitus ei; unde pariter colligunt eius familiam non fuisse ignobilem. Ipse Ioannes discipulum se addixerat Baptiste; cum audisset Baptistam testimonium perhibentem Iesu: ecce agnus Dei, simul cum Andrea secutus est Iesum et invitatus benigne a Iesu cum eo mansit illo die (Ioan. 1,33 ss.). Ad continuam sequelam Iesu invitatus est simul cum fratre Iacobo post miraculosam pescationem (Luc. 5,1 ss.; cf. Matth. 4,21; Marc. 1,19); postea electus est apostolus (Luc. 6,14). In albis apostolorum semper enumeratur in primo quaternione et quidem loco secundo (Act. 1,13), tertio (Marc. 3,7), quarto (Matth. 10,3; Luc. 6,14). Est ille discipulus, quem Iesus prae ceteris diligebat, qui in coena ultima paschali «in sinu» Iesu recubuit, unde ἐπιστήθιος a Patribus appellatus, qui unus ex apostolis ad crucem adstitit et cui Iesus moriens matrem suam commendavit (Ioan. 13,23; 19,26. 27). Simul cum fratre Iacobo nactus est a Domino cognomen filii tonitrui, Boanerges (vide s. v.). Quae sit eius nominis ratio, plerumque explicant vel ab indole ferventiore vel ab eloquentia quasi tonante. Illa utique cernitur Marc. 9,37; 10,33 et Luc. 9,54 et in epistulis Ioannis (1 Ioan. 2,22; 3,8 et 2 Ioan. 7-11) et in variis locis Apoc.; ex qua indole etiam consequitur praedicalio ardens.

Ioannes quoque erat inter tres illos qui Christo maxime erant familiares, qui soli a Christo assumebantur, ut interessent resuscitationi filiae Iairi, transfigurationi, agoniae Christi in horto (Marc. 5,37; 9,1; 14,33). Simul cum Petro missus est ad parandam coenam paschalem, in qua recumbens in sinu Iesu ab eo exquirit et signo dato intellegit quis sit proditor (Ioan. 13,23-28). Sequitur Christum in atrium pontificis, testis est mortis eius et transfixionis latteris. Die resurrectionis numlito de vacuo sepulcro accepto cum Petro currit ad monumentum et primus apostolorum credit Iesum resurrexisse; ad lacum

Tiberiadis primus Dominum agnoscit (Ioan. 18,13; 19,33; 20,2. 8; 21,7).

Post pentecosten comes Petri erat cum is sanaret claudum; simul cum eo loquebatur ad turbam et cum eo a magistratu templi positus est in carcere; postero die testimonium magna constantia reddiderunt coram synedrio; iussi autem non amplius loqui in nomine Iesu ulli hominum responderunt Deo esse obediendum: non enim possumus quae vidimus et audivimus non loqui. Simul cum Petro Samariae neophytilis manuum impositione sacramentum contulit confirmationis (Act. 3,1 ss.; 4,3 ss.; 8,14). In concilio quod dicunt apostolorum simul cum Petro et Iacobo «Ecclesiae columnis» accenserunt et Pauli ad gentes apostolatum approbat (Gal. 2,6 ss.).

Ex eo tempore in sacris libris de eo rebus ab eo gestis iam non fit mentione; solum Apoc. 1,9 legimus: ego Ioannes frater vester et particeps in tribulatione et regno et patientia in Christo Iesu, fui in insula quae appellatur Patmos, propter verbum Dei et testimonium Iesu.

De Joanne tamquam auctore Apoc. et evangelii et epistularum atque de reliqua vitae eius historia vide *Cornely*, Introd. III. p. 207 ss. 637 ss. 689 ss.; *Belser*, Einleitung in d. Neue Test. 1901 § 21-32.

Ultimus hisce decenniis multum agitatitur quaestio de Ioanne presbytero, cui critici moderni evangelium, epistulas, Apocalypsin Ioannis adscribunt. Obiciunt enim Ioannem apostolum nunquam in Asia minore fuisse et alterum quendam Ioannem presbyterum erronee ab illis testibus, qui scripta ioannea S. Ioanni apostolo adscribunt, habitum et nominatum esse Ioannem apostolum. Sed illum presbyterum, quem Eusebius (Hist. eccl. 3,29) ab apostolo Ioanne distinguere voluit, antiquitas christiana ignoravit. De qua quaestione cf. *Knaubenhauer*, Comm. in Ioan. p. 3-7; *Poggel*, Der 2. und 3. Brief des Apostels Ioannes p. 7-31; *F. S. Gutjahr*, Die Glaubwürdigkeit des Irenäischen Zeugnisses über die Abfassung des vierten kanonischen Evangeliums, Graz 4904 (cum plurimis notis bibliographicis);

J. Labourt, De la valeur du témoignage de S. Irénée dans la question Johannine in Revue bibl. VII. 1898 p. 39-73; *A. Camerlynck*, De quarti Evangelii auctore dissertatio, Lovani 1899; *id.* La question Johannine in Revue d'histoire ecclésiastique I. 1900 p. 201-41. 419-29. 633-44.

8. Ioannes Marcus, vide s. v. MARCUS.

9. Pater Petri apostoli, qui vocatur Simon Ioannis (Ioan. 21,15. 16. 17); v. PETRUS.

10. Ioannes, unus ex syndicis, sacerdos, coram quo Petrus et Ioannes die post sanationem claudi testimonium de tesi reddiderunt (Act. 4,6).

IOARIB (Neh. 11,40; 4 Mach. 2,1) v. IOARIB.

IOAS (וְאֶסָּה, Ἰωάς). 1. Filius Ochoziae, rex Iuda. Cum Athalia omne semen regium interficeret, unus Iosas paryulus cura et industria Iosabae, sororis Ochoziae, et uxoris Ioiadae sacerdotis, servatus est et per sex annos clam educatus (4 Reg. 11,2 ss.; 2 Par. 22, 11 ss.). Dein cum esset septem annorum, per Ioiadam regina impia est occisa et ipse rex constitutus et per 40 annos regnavit. Praeclare edocetus per Ioiadam sacerdotem, quamdiu eius utebatur superstitis consiliis, fecit rectum coram Domino. Excelsa quidem, in quibus populus immolabat et adolebat incensum, non abstulit, at pro instaurazione templi, quod Athalia pessime tractarat (2 Par. 24,7), sedulam adhibuit curam et pecuniam collectam iussit sacerdotes impendere ad dominum Domini in statum pristinum cum debito ornatu restituendum (4 Reg. 12,1 ss.; 2 Par. 24, 1 ss.), immoneglegentiam vel tarditatem sacerdotum sua reprehensione et fervore castigavit et excusxit. Ita studio ac pietate regis cultus Dei retrorsum. Verum mortuo Ioiada, optimo regis consiliario, principes Iuda impetrarunt a rege, ut idolatriam toleraret, « et dereliquerunt templum Domini Dei patrum snorum servieruntque Iudeis et sculptilibus; et facta est ira contra Iuda et Ierosalem propter hoc peccatum; mittebatque eis prophetas, ut reverterentur ad Dominum, quos protestantes illi audire nole-

bant » (2 Par. 24,18. 19). Sed scelus hoc Zacharias pius Ioiadae filius, propheta, vehementer reprobendit. Verum censorem molestum imperio regis in atrio domus Domini lapidaverunt; « et non est recordatus Iosas rex misericordiae quam fecerat Ioiada pater illius secum, sed interfecit filium eius; qui cuu moreretur ait: videat Dominus et requirat » (2 Par. 24,21. 22). Atque mox ultio divina ingruit. Post annum enim Hazael rex Syriae expugnata urbe Geth ascendit contra Ierusalem et proelio facto occisi sunt multi ex principibus Iuda; Iosas autem pretio ingenti soluto ex thesauris templi et palatii sui, ut rex Syriae recederet, impetravit. Postea facinoris poenam aliam quoque rex luit; coniuratione facta Iosas in domo Mello in lectulo suo occisus est et sepultus in civitate David, sed non in sepulcris regum (4 Reg. 12, 18 ss.; 2 Par. 24,23 ss.). Praeterea eius nomen legitur 4 Reg. 13,1. 10; 14, 1. 13,17. 23; 1 Par. 3,41; 2 Par. 23,23. 25.

2. Filius Ioaachaz, rex Israel; sedecim annis regnavit in Samaria, rex tertius ex familia Iehu, ambulavit in omnibus peccatis Ieroboam filii Nabat, qui Israel ad idolatriam perduxerat (4 Reg. 13,9 ss.). Nihilominus pietate quadam prosecutus Eliseum prophetam, cum is ad mortem aegrotaret, ad eum descendit et flens inclamavit: pater mi, pater mi, curris Israel et auriga eins. Et Eliseus ei praedixit victoriam de Syris reportandam. Hazael enim afflixerat populum Israel cunctis diebus Ioaachaz; sed Iosas ter devicit Benadad, filium Hazael, regem Syriae et recuperavit urbes quas Hazael tulerat de manu Ioaachaz iure proelii. Moabitae quoque regionem infestabant (4 Reg. 13,14-23). Cum eum Amasias ad certamen provocaret, Iosas quidem non sine insolenti iactantia ei bellum dissuasit, et cum Amasias neutram acquiesceret, bello inito magnam cladem Iudeis intulit, ipsum Amasiam captivum duxit in Ierusalem, eius murum spatio quadringentorum cubitorum interrupit. Cum ingenti praeda auri et argenti et vasorum templi et palatii regii reversus est Samariam (4 Reg. 14,1. 8-16; 2 Par. 23,17-24). Post eum

regnavit Ieroboam filius eius (4 Reg. 13,13; 14,17. 23. 27; Os. 1,4; Am. 1,4).

3. Pater Gedeonis, vir potens ex familia Abiezritarum, cuius urbs patria erat Ephra in sorte cisjordanica seu occidentali tribus Manasse (Iud. 6,11-32; 7,14; 8,13. 29. 32).

4. Princeps in Samaria tempore Achab regis (3 Reg. 22,26; 2 Par. 18,23). In Vulgata legitur : Ioas filius Amelech, sed LXX Ιωας τον βρατιλέων, hebr. יְהוֹאָשׁוּב; unde vel filius iunior ipsius Achab vel princeps ex consanguineis regis fuisse censemur.

5. Filius Samae, Gabaathites, qui cum fratre suo Abiezer Davidi in Sicceleg fugitivo se adiunxit (1 Par. 12,3).

6. Unus ex praefectis Davidis, super apothecas olei constitutus (1 Par. 27, 28).

7. Ioas (1 Par. 4,22), Vulgata : Securus (vide s. v.).

8. Filius Bechor, princeps cognationis beniaminitiae, quae Davide regnante florebat (1 Par. 7,8); sed nomen hebr. est שׁעַר.

IOATHAM, IOATHAN (יְהוֹאָתֶם, יְהוֹאָתָן). **1.** Ioatham filius Gedeonis natu minimus, qui solus ex internecione fratrum suorum ab Abimelech facta servatus est et parabola in monte Garizim contra Abimelech pronuntiata in urbem Bera (vide s. v.) aulugit (Iud. 9,5. 7. 57).

2. Filius Oziae seu Azariae regis Iuda et Ierusalae filiae Sadoc; is Ozia lepra percusso gubernabat palatum et populum iudicabat, patre autem mortuo thronum ascendit 25 annos natus et sedecim annos regnavit. Fecit quod rectum erat coram Domino; verumtamen excelsa non abstulit et adhuc populus delinquebat. Ipse portam templi excelsam aedificavit, muro Ierusalem munitioes quasdam addidit, in variis regni partibus urbes, castella, turres exstruxit; Ammonitas devicit et coegit, ut sibi tributum solverent, sicut iam Oziae solverant. Versus finem regni eius iam Rasin rex Damasci et Phacee rex Israel expeditionem bellicam contra Iuda aggrediebantur, quam regnante Achaz, filio Ioathan, continuarunt (4 Reg. 13,5.

7. 30 s.; 16,1; 1 Par. 3,12; 5,17; 2 Par. 26,21. 23; 27,1-9; Is. 4,1; 7,1; Os. 1,1; Mich. 1,4; Matth. 4,9; in Vulgata saepius Iothan).

3. Filius Iahaddai in genealogia Iuda (1 Par. 2,47; Vulgata : Iothan).

IOB (Gen. 46,13) v. IASUB 1.

IOB (יְהוֹבָד, יְהוֹבָד), vir ditissimus in terra Ihus (vide s. v.), cuius in Deum pietas acerbissimo morbo exploratur. Cum laude commemoratur Ez. 14,14; Tob. 2,42; Iac. 5,11. Totum quod de eo scimus, libro Job continetur. In eius prologo (ep. 1. 2) res ita disponitur, ut statim pateat Deum permisisse calamitates Iobi sincerae eius pietatis probandae et exercendae causa. Huius consilii ignari sunt et Iobus et amici eius. Cum enim Iobus totus ulceribus plenus humi sederet, tres amici ad eum accedunt; verum tanta miseria conspecta prae stupore lacent, donec Iobus acerbissimis querelis doloris magnitudinem declarat. Inde oritur disceptatio de origine et causa calamitatis Iobi. Tribus disputantium quasi congressibus haec quaestio discutitur eo ordine, ut singuli Iobo respondeant. Et in primo quidem congressu Eliphaz contendit non affligi nisi improbos; quare Iobum monet, ut ab impietate ad Deum revertatur. Cum indignatione eam accusationem Iobus repellit; doloris magnitudinem testatus cum Deo expostulat, cur tantas a se exigat poenas. Hisce oggerit Baldad, filios Iobi iuste esse punitos, sapientia maiorum constare solos impios prosterne, pios non affligi. Opponit hic, experientia constare pios quoque affligi, immo impios saepe agere prospere; se vero ultra omnem normam a Deo cruciari. Id Sophar aegerrime ferens affirmat eum poenas dare minores quam pro impietate meritus sit. Iobus autem pluribus suam sententiam defendit et suam innocentiam coram Deo iudice affirmat. In altero congressu Eliphaz duas has assertiones impugnat: Iobum affligi innocentem et impios prospere agere; insuper acriter in Iobum invehitur. Quibus expostulationibus Iobus ad impatientiam provocatur et eo magis suam iactat integritatem. Contra quam Baldad

disputans Iobum impietatis arguit. Frustra Iobis amicorum miserationem implorat; spem tamen firmam enuntiat fore ut Deus causam suam tueatur. Attamen Sophar maiore vehementia Iobum scelerum accusat et ruinam impiorum necessariam exaggerat. Contra quod Iobus asserit impios multiplici frui prosperitate et raro contingere eversionem impii, immo eos servari immunes in aliorum calamitate et post mortem quoque nancisci honores. Verum interlocutores a sua sententia impios semper ac solum affligi non recedunt, quod in tertio congressu patet, Iobus vero cursu vitae suae commemorato se purum et innocentem probat; cur affligatur, nescit; falsa amicos proferre contendit. Sed cur boni quoque affligantur, nequit explicare.

In hac conditione quartus exsurgit interlocutor Eliu, qui Iobi cum Deo ex postulationem audaciorem, qua a Deo sibi dari rationem voluerit, acerbe reprehendit et declarat calamitates esse bonis salutares, quibus scilicet erudiantur, ne in peccata ruant et ut in bono proficiant. Humili animi submissione omnia esse a Deo accipienda; quem in finem maiestatem Dei sublimi modo praedicat. Tacet Iobus. Deus vero disceptationi ab Eliu propositae calculum adiicit et Iobum magnitudine sapientiae ac potentiae divinae edocet modeste sentire. — Prologo itaque et sermonibus Eliu aliquae panduntur rationes, cur prius quoque affligantur. Qua ratione simul patet haec minime abesse posse, nisi quis totam disputationem plane inanem ac sine ullo exitu esse voluerit.

Iobus quamvis quandoque vehementius loquatur atque nimium suam iactet integritatem, Deo pietatem ac fidelitatem servat; edocetur tamen non esse hominis rationem a Deo exigere, verum abiecta omni superbia de sua innocentia opinione occultis Dei consilii maxima animi demissione esse acquiescendum. Haec Iobus se occulta superbia laborasse edidicit.

Merito tamen commendatur eius patientia, quam SS. Patres et scriptores ecclesiastici laudibus celebrant (cf. Knabenbauer, Comm. in Job p. 12 s.). Nam iacturam bonorum, mortem filiorum,

morbum foedissimum ac molestissimum summa in Deum pietate ac patientia acepit, quamvis conditions calamitatum quasi data opera tales essent, quibus facillime quivis ad iracundiam provocaretur; uno enim quasi ictu omnia concidunt, plagam immediate sequitur et excipit plaga, nuntium subsequitur nuntius, semper unus solum evadit incolunis, ut perferat nuntium priore vix auditio. At Iobus dolore utique pereulcus signa moeroris summa edit; verum animi sensus pandit praeclaros: Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Dominus placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum (1,21). Immo cum ipse elephaniasi foedissima aequae ac acerbissima cruciaretur et ab ipsa uxore de pietate impeleretur conviciis, animum ostendit plane generosum et heroicum: si bona suscepimus de manu Dei, mala quare non suscipiamus (2,10)? Si postea vehementius loquitur, ipsi amici in culpa sunt; primo enim taciturni lugent per septem dies quasi mortuum; ipse ille taciturnus eorum concessus ac diuturnus molestiam Iobi auxit; dein constanter ac perfracte contendunt solos impios affligi, neque contraria experientia quam Iobas repetito urgat, a sententia recedunt, immo Iobum criminum gravissimorum reum ac plane impium esse vehementer affirmant. Ita Iobum provocant isque in postulanda ratione a Deo, in asserenda sua integritate iustos modestiae limites excedit quidem conquerens de acerbo Dei secundum agendi modo, at simul aperte removel omnem iniustitiam a Deo (cf. 10,3 ss.) et eius consilia inscrutabilia veneratur opponens divinae maiestati hominis fragilitatem et misericordiam et efflagitans levamen. Denum ad spem praeclaram assurgit (19,23) et inde multo pacatus loquitur spe illa suffultus.

Librum Iob arte poetica excellere omnes concedunt. Eum strophis, antistrophis, alternis strophis distinctum exhibet J. Hontheim in periodico *Zeitschrift für Kath. Theologie*, Innsbruck 1900 et 1901 et in libro: Das Buch Iob als strophisches Kunstwerk nachgewiesen, übersetzt u. erklärt [Bibl. Studien IX. 1904, Heft 1-3].

IOBAB (יֹבָב, 'Iobab). **1.** Ultimus ex tredecim filiis Ieetan filii Heber (Gen. 10,29; 1 Par. 1,23 quo loco LXX Ωρέα). Ex opinione Bocharti (Phaleg 2,29) Iobabitae iidem sunt, qui apud Ptoleum. VI. 7,24 scribuntur Ἰοβαζηται ad mare Indicum iuxta Sachalitas incolentes. Ceterum nullum eius gentis vestigium hucusque repertum est.

2. Filius Zarae de Bosra, secundus in enumeratione regum Edom, antequam filii Israel regem haberent (Gen. 36,33. 34; 1 Par. 1,44. 45). LXX Iob 42,18 (ad-ditamentum) eum faciunt eundem ac Iob.

3. Rex Madon cum Iabin rege Asor contra Iosue foedere iunctus (Ios. 11,1).

4. Beniaminita, filius Saharaim, de Hodes uxore genitus in terra Moah (1 Par. 8,9).

5. Beniaminita de filiis Elphaal (1 Par. 8,18).

IOBANIA (יַבְנִי, 'Iebnay), apud Swete B Βανάζη, A Ἰεθνάζη, filius Ieroham, Beniaminita in Ierusalem habitans (1 Par. 9,8).

IOCHABED (יָכְבֵד, 'Iochabed), uxor Amram et mater Aaron et Moysis (Ex. 6,20; Num. 26,59). Erat filia Levi in Aegypto nata neque tamen immediate a Levi procreata dici debet.

IODAIA (Neh. 12,19) v. IDAIA 1.

IOED (יָעֵד, 'Ioad), Beniaminita, unus ex maioribus Sellum, incolae Ierusalem post instaurationem (Neh. 11,7).

IOEL (יְהֹלֵל, 'Iohel), Vulgata 1 Par. 6, 33. 36 et 7,3 Iohel.

1. Filius primogenitus Samuel prophetae et pater Heman cantoris (1 Reg. 8,2; 1 Par. 6,33[18]; 15,17). Praeterea 1 Par. 6,28[13] legitur: Filii Samuel, primogenitus Vasseni et Abia; quo loco nomen Iohel excidit et Vasseni (וְאַשְׁלֵל i. e. et secundus, LXX Σαντι) velut nomen proprium habebatur; potius lege: Filii Samuel, primogenitus Iohel et secundus Abia.

2. Princeps cognitionis in tribu Simeon, unus ex illis tredecim, qui ad introitum Gador (fortasse Gerara) profecti

Chamitas inde expulerunt (1 Par. 4,35).

3. Rubenita, cuius prosapia per septem generationes usque ad tempus captivitatis assyriacae recensetur (1 Par. 3,4); sed a quonam ex quattuor filiis Ruben ipse Iohel descendat, incertum est. Idem nominari videtur 5,8.

4. Princeps quidam Gaditarum in Basan (1 Par. 3,12).

5. Unus ex posteris Caath filii Levi et ex maioribus Heman cantoris (1 Par. 6,36[21]), distinguendus a Iohel patre Heman cantoris.

6. Filius Izrabia de tribu Issachar (1 Par. 7,3).

7. Unus ex heroibus davidicis, frater Nallian de Soba (1 Par. 11,38; sed v. IGAAL).

8. Princeps filiorum Gersom tempore Davidis, qui se sanctificarunt, ul aream Domini de domo Obededom in Ierusalem afferrent (1 Par. 15,7. 11).

9. Levita de filiis Gersom, filius Iehiel (v. IAHIEL 2) ex posteris Leedan super thesauros templi a Davide positus (1 Par. 23,8; 26,22); fortasse idem est ac praecedens.

10. Filius Phadaiae, princeps tribus Manasse cisiordanicae seu occidentalis tempore Davidis (1 Par. 27,20).

11. Filius Azariae de filiis Caath tempore Ezechiae regis (2 Par. 29,12).

12. Unus de filiis Nebo, qui uxores alienigenas mandante Esdra dimiserunt (Ezdr. 10,43).

13. Filius Zechri, Beniaminita, praepositus Beniaminitarum in Ierusalem post captivitatem (Neh. 11,9).

14. Iohel propheta, filius Phatuel, qui secundus est in ordine duodecim prophetarum. De eius origine, patria, vita, tempore nihil nobis traditum est, nisi id solum quod ex eius libro colligi potest. In eo autem prius maximam quandam calamitatem per locustarum turbas inductam describit, quae maior sit omni alia cuius exstat memoria et posteris quae sit enarranda; ingenti quippe vastitate ac desolatione cuncta iacere prostrata, ita ut ne sacrificium quidem et libatio offerri possit. Quare ad planctum et poenitentiam agendam admonet; admonitionemque ulteriore calamitatis descriptione fulcit et preicatione

in exemplum aliis praedit (1,2-20). Nam nisi conversi fuerint, haec calamitas multo maiore excipietur: Deus quippe hostes plane horrendos, iustitiae suae vindices, iis immittet. Qnod ut avertatur, iis defineat modum agendi poenitentiam, quae sit interna cum spe in Deum misericordem et quae externis etiam actibus exhibeat (2,4-17).

Dens populo qui respiciuit benigne percit eique bona promittit et quidem bona temporalia pro tempore praesenti abundantissima, quibus large restituuntur quae calamitate amisissent (2, 19-27); promittit pro futuro dona spiritualia et salutem invocantibus nomen domini; promittit se captorum vindictam de hostibus qui oppresserint populum suum; praeprimis de Tyro, Sidone, Philistaea et generatum sanctum bellum motu iri contra omnes adversarios, quibus profligatis Deus erit bonorum largitor pro Iuda et Ierusalem (2,28-3,21).

Eum in Iuda, in Ierusalem praedicasse, ex vocibus Sion, montis sancti, vestibuli et altaris et ex adhortatione et descriptione vocibus illis adjuncta patet. Quando vero praedicaverit, incertum est. Sententiae maxime oppositae sunt: tempore Iosas regis, immo ante regni divisionem, et tempore aliquo post Nehemiam! Verum aliquid traditionis vestigium habetur eo ipso ordine quo in libro duodecim prophetarum collocatur. Cum enim apud ceteros ordo temporis observatus videatur, cur non in Ioele? Ergo vel aequalis Osee erat vel forte paulo ante Osee; ante Amos certe, quippe qui saepius ad plagam locustarum verbis Ioeлиis alludat (1,2; 4,9; 9,11-15). Ad Oziae regis initia itaque Ioeлиis praedicatione referenda erit. — Ad vaticinium eius de effusione Spiritus S. provocat Petrus (Act. 2,12); Paulus (Rom. 4,13) verbis Ioeлиi ostendit in regno messiano non esse distinctionem Iudeos inter et gentes.

IOELA יְהוֹאֵלָה, Ieλia, filius Ieroham de Gedor, vir fortissimus, qui Davidi in Sieleg se adiunxit (1 Par. 12,7).

IOEZER יְהוֹצֵר, Ieλoz'er, s. et A. Ieλoz'er, vir de posteris Core et socius David in Sieleg fugitiui (1 Par. 12,6).

IOGLI יְהוּגִיל, Eγλi, pater Bocci principis tribus Dan (Num. 34,22).

IOHA יְהוּחָה, Ieλoch'a Par. 8,16; יְהוּחָזָה I Par. 44,43).

1. Unus ex filiis Baria Beniaminitae (1 Par. 8,46).

2. Heros davidicus, filius Samri, cognominatus Thosaites (1 Par. 11,45); quenaam urbs vel cognatio hoc cognomine designatur, non liquet.

3. Ioha (יְהוּחָה, Ieλoch'a), filius Ioachaz a commentariis, a Iosia rege constitutus, ut cum Saphan scriba et Maasia principi templi Domini instauraret (2 Par. 34,8). Erat a Commentariis, de qua dignitate diximus s. v. COMMENTARIUS.

IOHANAN יְהוּחָנָן, Ieλoch'an, Ieλoch'yan, Ieλoch'yan, Ieλoch'yan.

1. Filius Caree, unus ex principibus militiae iudaicae, qui strenue tuebantur partes Godoliae, quem Nabuchodonosor reliquias populi praecepit; cum Godolias in Masphath ab Ismael occisus esset, Iohanana occisorem persecutus est et omnem populum, quem Ismael capitum abduxerat, in Masphath reduxit; deinde vero contra praeceptum Iermiae ipse et reliquiae Iudeorum in Aegypto refugium quaesierunt, ubi Iermias iis iterum fumeta vaticinalitur (4 Reg. 25,23; Ier. 40,8. 13. 15. 16; 41, 11. 13. 14. 15. 16; 42,1. 8; 43,2. 4. 5); abhinc nulla eius mentio fit.

2. Primogenitus Iosiae regis (1 Par. 3,15), praematura morte abreptus, ut ex eo colligere licet, quod non ipse, sed fratres eius Iokim, Sedecias, Sellum thronum patris aliquo tempore obtinebant.

3. Quintus filius Elioenai de regia domo David descendens per Zorobabel (1 Par. 3,24).

4. Pontifex inter duos Azarias enumeratus (1 Par. 6,9. 10[3,33. 36]), quorum prior Salomon regnante pontifex erat, alter tempore Asa regis Iuda (v. AZARIAS 1 et 2).

5. Beniaminita, qui Davidi in Sieleg se adiunxit (1 Par. 12,4).

6. Princeps ex tribu Gad, qui Davidi in Sieleg se adiunxit (1 Par. 12,12).

7. Sextus inter filios Meseleuniae seu

Mosollamiae (vide s. v.) Coritae de filiis Abiasaph, ianitor domus Domini (1 Par. 26,3; LXX Ἰωνάθαν).

8. Dux bellicus in exercitu Iosaphat, qui 280 000 virorum praeerat (2 Par. 17, 15).

9. Pater Ismahel centurionis cum Ioiada contra Athaliam conspirantis (2 Par. 23,1).

10. Pater Azariae principis Ephraim tempore Achaz (2 Par. 28,12; LXX τοῦ Ἰωνάθου).

11. Filius Ecctan de filiis Azgad, e captivitate redux cum 110 viris (Esdr. 8,12).

12. Filius Eliasib, ceteroquin ignotus, qui ex nomine suo appellaverat quoddam novi templi cubiculum, in quo Esdras matrimonia cum uxoribus alienigenis facta lugebat (Esdr. 10,6); fortasse erat ex posteris Eliasib 1 Par. 24,12.

13. Unus ex filiis Bebai, qui uxores alienigenas iubente Esdra dimiserunt (Esdr. 10,28).

14. Filius Tobiae Ammonitae, matrimonio iunctus cum filia Mosollam filii Barachiae (Neh. 6,18).

15. Sacerdos tempore Ioacim pontificis post captivitatem, princeps familiae sacerdotalis Amariae (Neh. 12,13).

16. Unus ex pontificibus post captivitatem, quorum hic est ordo tum generationis tum successionis in pontificatu: Iosue, Ioacim, Eliasib, Ioiada, Iohanan (Ionathan), Jeddoa (Neh. 12,11, 22, 23); adverte 12,11 legendum esse Iohanan pro Ionathan et 12,23 in Vulgata mendose haberi Ionathan, dum textus hebr. et LXX ibi legunt: Iohanan.

17. Levita tempore Nehemiae (Neh. 12,41[42]).

IOHEL (1 Par. 6,33. 36; 7,3) v. IOEL 1 et 5 et 6.

IOIADA (יֹהָדָה, יְהָדָה: Ἰωδάς).

1. Pater Banaiae, sacerdos (v. BANAIAES 1).

2. Princeps domus Aaron (non summus sacerdos), qui Davidi in Hebron 3 700 viros bellatores adduxit (1 Par. 12,27; LXX Ἰωαδάς); fortasse idem est ac pater Banaiae.

3. Filius Banaiae, consiliarius Davidis

post mortem Achitophel (1 Par. 27,34); suspicantur aliqui pro Ioiada filio Banaiae in textu adfuisse Banaiam filium Ioiadae scil. notissimum illum, sed sufficiens ratio coniecturae deficit.

4. Summus sacerdos tempore Athaliae et Ios regis Iuda; eius uxor erat Iosabeth filia regis Ioram et soror Ochoziae, quae Ios filium Ochoziae de medio filiorum regis furata est et abscondit, ne ab Athalia interficeretur; Ioiada vero Ios septennem regem Iuda fecit, Athaliam occidi iussit, cultum Dei restituit, regi Ios consiliarius erat et in regno administrando adiutor (2 Par. 24, 6 : princeps), donec 130 annos natus diem supremum obiit et in civitate David cum regibus Iuda sepultus est. Cf. 4 Reg. 11,4 ss.; 12,2 ss.; 2 Par. 22,11; 23, 1 ss. Eius filius Zacharias, qui idolatriam post mortem Ioiadae reviviscentem fortiter arguebat, in atrio domus Domini lapidatus est iuxta Ios regis imperium (2 Par. 24,20-25); hunc esse illum Zachariam filium Barachiae, de quo Matth. 23,35 (cf. Luc. 11,50) agitur, est sententia apud veteres satis perulgata et communis recentiorum, de qua vide plura apud Knabenbauer ad Matth. 23,35 et s. v. ZACHARIAS 34.

5. Sacerdos, praefectus templo tempore vel saltem initio regni Sedeciae (Ier. 29,26; Vulgata : pro Ioiade).

6. Filius Phasea in aedificanda porta vetere Ierusalem occupatus (Neh. 3,6; Ἰωαδάς).

7. Pontifex post captivitatem, filius Eliasib et pater Iohanan (v. IOHANAN 16) pontificum (Neh. 12,10. 11. 22; 13, 28; LXX 12,22 et 13,28 Ἰωαδάς).

IOIADE v. IOIADA 3.

IOIARIB (יֹהָרִיב, plenius 1 Par. 9,10 et 24,7 יְהָרִיב; Ἰωαρίβ, Ἰωαρίμ).

1. Princeps primae classis sacerdotalis ex 24 a Davide constitutis (1 Par. 24,7). Eius posteri Hierosolymis habitabant post exsilitum (1 Par. 9,10; Neh. 11,10, quibus locis nomina Idaia, Ioiarib, Iachin probabilius familiali sacerdotalem significant). In diebus Ioacim filii fosue pontificis princeps familie Ioiarib erat Mathanai (Neh. 12,6. 19). Ex

tilliis foiarib erant Mathathias et quinque heroes Machabaei (1 Mach. 2,1; 14,29). Etiam Flavius Iosephus gloriatur se non solum ex sacerdotum genere, sed ex classe prima inter illas 24 oriundum (Vita 1. — Vulgata Neh. 11,10 et 1 Mach. 2,1 scribit foarib et 1 Mach. 14,29 Iarib (Iaqbō).

2. Unus ex illis, quos Esdras misit ad Eddo in pago Chaspia, ut levitas et Nathinaeos ad iter hierosolymitanum induceret (Esdr. 8,16); duo ex illis, foarib et Elmathan, designantur sapientes, reliqui principes.

3. Unus ex posteris Phares et maiores Maasiae (Neh. 11,5).

IONA. **1.** Iona (Ιωάνης), filius Eliakim in geneologia Christi (Luc. 3,30).

2. Iona (Matth. 16,17; Io. 4,2) v. BAR IONA.

IONADAB (אַיָּוָדָב, בְּנֵי אַיָּוָדָב, Ιωαδάθ).

1. Filius Semmaea fratris David, amicus Amnon, vir prudens valde, qui pessimum consilium Amnon dedit, ut Thamar sororem oppimeret (2 Reg. 13,3, 5, 32, 33).

2. Filius Rechab, comes ac socius Iehu regis, cum hic sacerdotes Baal insidiose trucidaret (4 Reg. 10,15, 23); ab eodem Ionadab originem et nomen ducunt Rechabitae (Ier. 35,2 ss. et v. RECHABITAE).

IONAS (Ιωάνης, Ιωάνης), filius Amathi, propheta, oriundus ex Gethhepher in regione tribus Zabulon (cf. Ios. 19,13). Est scil. ille propheta qui Jeroboam II. praedixerat in sermone Domini fore ut ipse restitueret terminos Israel (cf. 4 Reg. 14,25). Propheta, qui in ordine duodecim prophetarum quintus est, pariter est Ionas filius Amathi; quin hic de eius missione ninivitica libellus narrat idem ille propheta apud Jeroboam sit nemini est dubium (cf. Cornely, Introd. II. 2, ed. 2, p. 337). De hoc autem propheta eiusque historia et missione ninivitica imprimis attendenda sunt verba Christi: sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus; viri Ninivitae surgent (in iudicio cum ge-

neratione ista et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in praedicatione Iona; et ecce plus quam Ionas hic (Matth. 12,39, 40; cf. 16,4; Luc. 11, 29, 30). Quibus verbis aperte res vere gesta indicatur eodem modo, quo Christus continuo adiungit aliud exemplum vere historicum: regina austri surget in iudicio etc. (Matth. 12,42; Luc. 11,31; cf. 3 Reg. 10,1; 2 Par. 9,1). Quare libellum Iona ad mythum vel allegoriam reiicere nefas est.

Deus Dominus etiam in Veteri Testamento se Deum aliarum quoque gentium exhibuit, dum et prophetas ad illas mitteret et varia vaticinia de iis a prophetis edenda curaret. Ut Elias, Eliseus, et postea Daniel cum extera gente conversati sunt, ita Ionas mittitur, ut Ninivitis praedicet. Frustra mandatum Domini declinare vult; punitione resipiscit, obedit, Ninivitae agunt poenitentiam, iis parcitur; ipse vero propheta de immitti sua indole a Domino reprehenditur. Miraculum sane est Ionom per longius tempus (rabbini dicunt per horas 36) — conser tempus quo Christi corpus in sepulcro erat — servari vivum in ventre magni alicuius piscis. At miracula multa quoque de Elia et Eliseo narrantur; unde quod miraculum de Iona refertur, non potest esse ratio, cur narratio in meram redigatur parabolam. Neque quod de Ninivitis refertur, per se est improbabile. Nam prophetam mitti ad exteram gentem, alias quoque habetur. Missio autem Iona incidit in tempus, quo imperium assyriacum ab antiquo splendorre recedere, peste, seditionibus, impetu hostili graviter concuti coepit est: continuae fere erant Armeniorum rebelliones contra Salamanassar III. (782-773), frequentiores aliorum populorum rebelliones contra Asur-Dan III. (772-753); eius tandem successori Asur-Nirari II. (734-745) imperium creplum est a Chaldaeo Phul (Theglathphalasar); tempore Asur-Dan III. praefec perurbationes internas bis quoque gravi pestilentia regionem esse afflictam incolasque solis eclipsi perterritos esse ex catalogo eponymorum discimus (cf. Cornely l. c. 339). Hisce itaque Ninivitae

in angustias acti facile imperii ruinam numinisque supremi in se iram suspicari poterant; quare satis facile explicatur, cur prophetae voces ac minae tantum iis incusserint timorem; adde ipsum Deum cum praedicatione prophetae suam coniunxisse gratiam ad animos commovendos. Praeterea inscriptionibus quoque constat homines valde pronus fuisse ad fidem adhibendam verbis ac praedictionibus magorum et vatum.

Assyrii iam ante Ieroboam II. regno Israel mala intulerunt. Unde explicatur prophetam aegre tulisse quod mitteretur ad praedicandum hostibus populi sui; vel etiam timuit molestias et labores. Quare se mandato Domini subducere conabatur. In eo quod irascitur de via poenitentibus concessa manifestatur indoles illa alienigenis inimica, Iudeis satis familiaris, et insuper rigida illa animi dispositio, quae summopere postea in Pharisacis apparuit, peccatores non ad conversionem invitandi sed abiiciendi et despiciendi et interitui devovendi. Dedocetur a Deo. Nam propheta dolet de planta solis ardore adusta, gemit plantae interitum; unde merito audit: tu doles de planta in qua non laborasti, quam crescere non fecisti, et ego non parcam Ninive civitati magnae, in qua sunt plus quam centum viginti millia hominum qui nesciunt quid sit inter dexteram et sinistram suam et iumenta multa? (4,11). — Collis quidam ruinarum Ninive appellatur *Nebi Yunus* in memoriam Ionae prophetae; v. NINIVE.

1. KNABENBAUER.

IONATHAN, IONATHAS (יְהוֹנָתָן).

1. i. e. Iahwe dedit cf. Theodorus; *Iωνάθαν*.

1. Filius Gersam filii Moysis, levita de Bethlehem Iuda, qui domicilium quaevens primum a Micha in monte Ephraim velut sacerdos pro idolis suis exceptus est, deinde cum Danitis in Lais-dan (v. DAN 3) profectus et ibidem officio sacerdotis functus est (Iud. 18,30; cf. 17, 7 ss.), quod utique a sacerdotio aaronitico distinctum et legi Moysis contrarium erat.

2. Ionathas filius Saul natu maximus.

Imprimis in bello philisthaico audacissimum ac fortissimum esse praestit. Mille viris in Gabaa Beniamin praefectus contra Geba (*Djeba*) progreditur ibique stationem (monumentum) Philisthaeorum destruit; paulo post ipse solus cum armiger apud Geba in saltum (*Wādi Suweinit*) descendit et contra Machmas ascendens stationem Philisthaeorum ibidem positam adortus percussit; praeclarum facinus secuta est magna confusio et insignis clades Philisthaorum; temerarium votum, quo Saul ex occasione populum adstrinxerat, Ionathas inscius transgressus morti addicitur et sola populi deprecatione servatur; eiusdem iuramenti discussione effectum est, ut post victoriam partam tempus terceretur et hostium persecutio cessaret (1 Reg. 13,2 ss.; 14,1 ss.). Praeterea celeberrimus est vera illa et maxime generosa erga Davidem amicitia, cuius praeclara documenta narrantur 1 Reg. 18,1 ss.; 19,1 ss.; 20,1 ss.; 23,16-18. Indolem eius bene depingit *F. de Hummelauer* (Comment. in Il. Samuelis p. 153-154): « Vir fuit robustus corpore et mente. Spirabat fidem et fiduciam in Deum salvatorem Israel: hac tessera Machmis dimicavit. Ipse apud patrem unius factionis princeps, quam theocratiem vel prophetarum appellabis: nam factio ibi erant omnino; dum altera factio, commodis domus Saul unice intenta, ipso rege utebatur et capite et instrumento. Ipse in aula primus eorum consiliorum patronus, quae Samuel constanter inculcaverat, quae post continuam prophetarum seriem difficultissimis temporibus novissimi Isaias et Ieremias apud reges propugnaverunt quaeque haec una formula consignantur: Dominus salvator Israel. Ipse, primogenitus regis, divinum transferendi a domo Saul regni decretum aequo et generoso suscepit animo; Davidem quanto magis in eo caelestia charismata et divina praeordinatio elucerent, tanto sincerius adamavit et fovi. Ipse prae ceteris utique suggessit consilium sororis Davidi nuptui dandae, velut planissimam viam qua, domo Saul quam minime obscurata, imperium in virum a Deo designatum transferretur ».

Obiit Ionathas cum Saule et fratribus suis in pugna ad montem Gelboe (de quorum cadaveribus et sepultura vide s. v. BETHSAN, LABES 1, SELA ; David antein amicum praeclaro encomio celebravit eiusque filio Miphiboseth (Meribbaal) misericordiam et benevoleniam exhibuit propter Ionathan (1 Reg. 31,2; 2 Reg. 1,4 ss.; 4,4; 9,1 ss.; 21,7. 12. 13. 14). Praeterea cf. 1 Par. 8,33. 33; 9,39. 50; 10,2; 1 Mach. 4,30.

3. tonathas, filius Abiathar summi sacerdotis, Davidi ab Absalom fugienti nuntians, quae in Ierusalem agebantur (2 Reg. 13,27. 36; 17,17. 20) et altera occasione Adoniae usurpatori nuntians Salomonem unctum esse regem (3 Reg. 1,42. 43); ex verbis Adoniae: « Ingredere quia vir fortis es et bona nuntians » fortasse inferre licet Ionatham exemplo patris sui Abiathar partes Adoniae usurpatoris tuitum esse.

4. Filius Samaa fratris David, celeber quod gigantem de origine Arapha in Geth, qui senos in manibus pedibusque habebat digitos, percussit (2 Reg. 21,21; 1 Par. 20,7). Coniuncti nonnulli eundem 1 Par. 27,32 nominari.

5. Filius Sage Ararites, heros davidi-
cus (2 Reg. 23,32; 1 Par. 41,33[34]).

6. Filius natu minor Iada ex posteris Hesroni, pater Phaleth et Ziza (1 Par. 2, 33).

7. Filius Oziae a Davide thesauris qui-
busdam in urbibus, vicis, turribusque praefectus (1 Par. 27,23).

8. Palnus (פָּלָנָס) Davidis, consiliarius, vir prudens et litteratus (1 Par. 27,32). Vox פָּלָנָס significat fratrem patris; putant nonnulli eam latiore sensu accipi posse et nostro loco designari illum filium fratris David, de quo sub n. 4 diximus.

9. Levita tempore Iosaphat regis (2 Par. 17,8).

10. Scriba, praepositus carceris, in quem Ieremias a principibus populi regnante Sedecia coniectus est (Ier. 37,14. 19 hebr. 15. 20; 38,26).

11. Filius Caree (Ier. 40,8); sed vide s. v. CAREE.

12. Ionathan Neh. 12,11 et in Vul-
gata etiam 12,23 v. IOHANAN 16.

13. Pater Abed de filiis Adam (Esdr. 8,6).

14. Filius Azahel, aequalis Esdrae (Esdr. 10,13).

15. Sacerdos in diebus Ioacim ponti-
ficis, filii Iosue pontificis, princeps fa-
miliae Milicho (Neh. 12,14).

16. Sacerdos in diebus Ioacim ponti-
ficis, filii Iosue pontificis, princeps fami-
liae Semaia (Neh. 12,18).

17. Pater Zachariae tempore Nehe-
miae (Neh. 12,34[35]).

18. Filius Absalom, qui a Simone Mach. missus Ioppen occupavit (1 Mach. 13,11); erat frater Mathathiae (1 Mach. 11,70).

19. Sacerdos orationem faciens apud sacrificium, quod Nehemias reperto sa-
cro igne obtulisse legitur in epistula Iu-
daeorum hierosolymitanorum ad alexan-
drinos (2 Mach. 1,23).

20. Ionathas (Ιωνάθας), filius Matha-
thiae sacerdotis, ultimo loco enumeratus inter fratres machabaicos (1 Mach. 2,3; cf. 2 Mach. 8,22), cuius res gestae (161-143 a. Chr.) narrantur 1 Mach. 9, 23-43,30. Cognominatur 1 Mach. 2,5 Apphus, Ἀπόφοι (vide s. v.).

Mortuo Iuda Machabaeo *impii* et *ini-
qui* in Iudea dominabantur, Bacchides
dux Syrorum et Alcimus pontifex pios
opprimebant (1 Mach. 9,23-27). Hi autem
Ionathan principem et ducem ele-
gerunt (9,28-31). Num Ionathas trans-
Iordanem in desertum Thecuæ se reci-
pit et minoribus proeliis cum hostibus
contendit (9,32-49), Bacchides varias
urbes munivit et obsides Iudeorum in
arce hierosolymana inclusit (9,50-53).
Mortuo interim Alcimo (v. s. v.) Bac-
chides in Syriam rediit anno 160 vel 159
a. Chr. (9,54-57). Per septem fere annos
insequentes (160-153 a. Chr.) Iona-
thas paulatim vires factionis machabai-
cae restituit; infra hoc tempus etiam
Bacchides eum excrexit in Iudeam a.
158 a. Chr. rediit, sed cum nihil contra
Ionathan valeret, pace composita Iu-
daeum reliquit nunquam reversurus (9,
57-73).

Verum multo plus Ionathas invaluit,
cum Alexander Balas a. 153 a. Chr. De-
metrio I. throni aemulus se opponeret;
utique enim amicitiam et societatem
Ionathae ambiebat. Demetrio I. conse-
ntiente Ionathas Hierosolyma occupavit

atque urbem et montem templi munitionibus instruxit (10,1-14). Sed brevi post ab Alexandro Bala pontifex constitutus ad eius partes transit et anno 153 a. Chr. die festo tabernaculorum stola pontificali se induit (10,13-21). Novis Demetrii I. promissis Ionathas a re Alexandri dimoveri non potuit (10,22-47). Neque spes eum fecellit. Alexander Balas regno potitus (10,48-50) cum Cleopatram filiam Philometoris regis Aegypti Ptolemaide uxorem duceret, Ionathan pontificem illuc invitavit et purpura induitum ducem et participem principatus ($\sigmaτραπηγὸν καὶ μεριάρχηγον$) constituit (10,51-66). Neque tunc finis bellorum erat. Cum Demetrius II. a. 147 a. Chr. Alexandru se opponeret, Ionathas Alexandri Balae partes suebatur et Apollonium, praefectum Coeles Syiae, qui ab Alexandre defecerat, apud Azotum devicit (10,67-89). Nihilominus a Demetrio II. qui ope et auxilio Ptolemaei Philometoris regnum Syiae arripuit (11,1-19), Ionathas denquo pontifex et princeps, sicut antea fuerat, agnitus est et litteras immunitatis a tribulis accepit (11,20-37).

EIAM Demetrio II. regnante Ionathas perturbationibus syriacis implicatus est. Rex cum Antiochenenses sibi infensos videtur, Iudeis arcem hierosolymitanam et praesidia reliqua se traditum promisit, si ipsum iuvarent; quare Ionathas tria millia virorum Antiochiam misit, qui seditionem civium armis oppresserunt (11,38. 41-52). Demetrius II. pro missis non stetit (11,53). Interim Tryphon Antiochum VI., filium Alexandri Bala, regem constituere (11,39. 40. 54-56) et eum Ionatha foedus pangere (11,57-59) conabatur. Demetrii perfidiam perspiciens Ionathas cum Antiocho VI. foedus init, urbes Ascalon et Gaza ut Antiocho VI. obsequenter coegerit, Demetrii ducem in campo Asor Galilaeae septentrionalis devicit; Simon, frater Ionathae pontificis, Bethsuram in parte Iudeae meridionali Demetrio eripuit (11,60-74); varis expeditionibus bellicis feliciter gestis urbibusque munitis Ionathas arcem hierosolymitanam a reliqua urbe muro exstructo separavit et munimenta roboravit (12,24-38). — Neque gladio tantum, sed etiam legatis Romam,

Spartam et ad alia loca missis Ionathas se firmavit, ut foedus cum Romanis a Iuda Machabaeo initum renovaret, cum Spartiatis aliisque nova foedera iniret (12,1-23).

Tandem ipse per fraudes et ambitionem Tryphonis occubuit. Timebat enim Tryphon, qui Antiochi VI. diadema sibi impositurus erat, ne Ionathas ipsi adversarius esset; cui exercitu in Palaestinam profectus, sed amicitiam fingens Tryphon Ionathae persuasit, ut exercitu suo dimisso cum mille tantum electis viris secum Ptolemaida veniret; urbem ingressus Ionathas dolo captus est et omnes, qui cum eo erant, interfici sunt (12,39-54). Loco Ionathae Simon frater eius a populo dux electus est. Ut fratrem redimeret, Simon pecuniam a Tryphone petitam et filios Ionathae ob sides misit; Tryphon vero patrem et filios apud Bascamam in terra transior danica perfide interfecit. Simon Ionathan in Modin civitate patrum suorum iuxta Mathathiam patrem et fratres suos sepelivit ac postea patri et fratribus monumentum magnificentissimum ibidem exstruxit (13,1-30).

IONIA (*Ιωνία*) in sacro textu non legitur, sed ab aliquibus censemur substituenda esse i Mach. 8,8 pro regione Indorum (*ἱ. Ἰνδῶν*), quam Antiochus III. a Romanis devictus Eumeni II. regi Pergami cessisse fertur; vide s. v. EU MENES.

IOPPE (*ἰόππη*, *Ιόππη*) et apud auctores profanos etiam *Ιόπη*, celeberrimus portus Iudeae, hodie Jaffa, Jafa et apud Arabes *Yāfi*. Erat urbs perantiqua (*Plin. V. 13,69*: Iope Phoenicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt).

Luxa terminum aquilonarem tribus Dan sita (Ios. 19,46) a Danitis non videatur esse occupata, etsi in cantico Debborae Ind. 5,17 innuitur Danitas mercaturam in portibus exercuisse. Ad portum Ioppe ligna cedrina de Libano ratibus applicabantur, ut inde Hierosolyma transferrentur pro extruendo templo Salomonis (2 Par. 2,16; cf. 3 Reg. 3,9) et iterum pro secundo templo (Esdr. 3,7). Ioppen descendit Ionas mandatum Dei effugiens ibique navim euntem in

Tharsis (Tartessum Hispaniae) invenit (Ion. 1,3). Aetate Persarum Ioppe regi Sidoniornu Eshmunazar donata est (Inscriptio Eshmunazar lin. 18, 19 in Corpus Inscript. Semit. I, p. 9-20). Aetate diadochorum Antigonus urbem Ptolemaeum Lagi anno 313 eripuit, Ptolemaeus Lagi recuperatam solo aequavit anno 312 a. Chr. (Diodor. 19,59, 93). Aetate iudeabaica multum de ea dimicatum est. Antiochus IV. Epiphanes Hierosolyma profecturus Ioppem visitavit (2 Mach. 1,21). Inter ethnicos iudei quoque ibi sedem fixerant; etenim propter ducentos iudeos a Ioppitis dolo in altum mare submersos iudas Mach. impetu nocturno portum ei classem urbis incendio delebit (2 Mach. 12,3-7). Anno 147 vel 146 a. Chr. Ionathas Mach. Ioppen aggressus a civibus sponte exceptus est (1 Mach. 10,73, 76). Ibi Ionathas et Ptolemaeus Philometor antice congressi invicem se salutarunt (1 Mach. 11,6). Ab hoc tempore usque ad Pompeii adventum urbs iudeis parebat et iudaicis quoque moribus imbuebatur. Cum aliquot annis post occupationem a Ionatha factam Ioppitae iterum partibus Syrorum faverent, Simon frater Ionathae praesidium in urbe posuit (12,33, 34) et assectatores Syrorum eiecit (13,11); postea portum quoque et urbem munivit (14,3, 34); et cum Antiochus VII. Sidores praeceps alias urbes etiam Ioppen Syris reddendam esse clamaret. Simon centum talenta pro Ioppe et Gazara solvere paralus alia postulata reiecit (13,28-30, 33). A Pompeio iudeis crepta (Flav. Ios. Ant. XIV. 4,4; Bell. iud. I. 7,7), a Caesare restituta est (Ant. XIV. 10,6). Intra annos 34-30 urbem possidebat Cleopatra, postea Herodes eoque mortuo Archelaus, donec regnum Archelai a Romanis provinciae Syriae annexum et per procuratores romanos administratum est.

Christianis autem Ioppen celebrissimam reddiderunt commoratio S. Petri, qui ibidem Tabitham discipulam resuscitavit, nullos dies in domo Simonis coriarii degebat, visionem de gentibus ad evangelium admittendis habuit et a Cornelio centurione invitatus inde Caesaream profectus est (Act. 9,36-43; 10,5, 8, 23, 32; 11,3, 13). Notat Quaracius

(Elenchatio Terrae Sanctae ed. Cypr. de Tarsisia, Venetiis 1881 II. p. 7): « Non longe a ruinis Ioppes versus Ierusalem eundo monstrantur fundamentum et residuum domus Tabithae ». Altera traditio pro domo Simonis coriarii, quae erat iuxta mare (Act. 10,6) assignat sanctuarium muhammedanum, cui nomen: aedes sacra propugnaculi (*mosquè du Bastion*).

Praetera nota Ioppen a Plinio perperam inter undecim toparchias iudeace recenserit (v. IUDAEA). Magni denique momenti sunt vestigia Hellenismi tum antiquitus tum etiam aetate iudeica cum hac urbe connexa. Mythus de Andromeda vinculis in saxo Ioppensi ligata et a Perseo liberata apud Ioppenses dimissime vigebat, ut testantur *Scylax, Strabo, Mela, Plinius, Flav. Josephus, Pausanias, S. Hieronymus* (ad Ion. 1,3). Ipse Cepheus pater Andromedae urbem condidisse et a Iope uxore sua ei nomen dedisse a Graecis traditur (*Stephanus Byz.* s. v. Ιόπη). Addit *Plinius* V. 13,69: « colitur illuc fabulosa Ceto », quae alias vocatur Derecelo et Atargatis (vide s. v.). De his mythis cf. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes etc. ed. 3, II. p. 25, 26.

Cf. generatim Reland, Palaestina p. 864-867; Ritter, Erdkunde XVI. p. 574-580; Ruamer, Palaestina ed. 4 p. 201 s.; Tobler, Topographie von Jerusalem II. p. 576-637; Sepp, Ierusalem ed. 2. I. 1-22; Mislin, Les Saints Lieux 1858 II. p. 127 ss.; Guérin, Judée I. 1-22; Survey of West. Pal. Mem. II. 254-255, 275-278; Baedeker-Benzinger, Pal. und Syrien ed. 5 p. 9 ss.; Guy le Strange, Palestine under the Moslems p. 550 ss.; Schattler, Zur Topographie und Geschichte Palaestinas 1893 p. 1-28, 321-324; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes ed. 3 II. 99-103; Buhl, Alt. Pal. p. 187; Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. III. 1880 p. 44 ss.; Liévin de Hammé, Terre Sainte 1897 I. 90 ss.; L. Heidel apud Vigouroux, Dict. de la Bible III. 1631-40.

IORA v. IAREPHI.

IORAI יֹרָאֵי, Ιοραί, Α Ιοράες, princeps eiusdem cognitionis Gad in Basan (1 Par. 5,43).

IORAM יֹרָם, Ιοράμ, Ιοράμ. 1. Filius Thon regis Hemath (2 Reg. 8,10), idem ac Adoram 2.

2. Levita ex maioribus Sclemithi a Davide super thesauros sacros praepositi (1 Par. 26,25; hebr. בָּנִי).

3. Sacerdos, qui regnante Iosaphat cunctas urbes Iuda circumiens populum legem Domini docebat una cum Elisama sacerdote aliosque (2 Par. 17,8).

4. Filius Iosaphat, rex Iuda; triginta duos annos natus, tamquam primogenitus filius Iosaphat regnum accepit ex patris dispositione (2 Par. 21,3) et octo annis regnavit in Ierusalem. Uxor eius erat Athalia, filia Achab; ipse quoque ambulavit in viis domus Achab et fecit malum coram Domino. Iosaphat pater aliis filiis suis sex dederat multum auri et argenti eosque duces urbium munitarum constituerat. Verum Ioram quam primum se vidit satis confirmatum in regno, fratres suos aliosque principes occidit. Cum fratres eius dicantur a propheta Domini « meliores te », hos removisse videtur et ob avaritiam et quia ipsi obsistebant. Ioram enim innovavit scelera idolatriae et populum ad idolatriam seduxit (4 Reg. 8, 18; 2 Par. 21,6. 11 ss.). Ultio divina mox manifestata est. Edomitae sese subtraxerunt dominationi eius et sibi regem constituerunt; neque bello inito valuit Ioram eos in suam ditionem redigere; praeterea Edom Lobna quoque recessit, Philisthaei etiam et Arabes invaserunt Iudeam et « vastaverunt eam diripueruntque cunctam substantiam quae inventa est in domo regis, insuper et filios eius et uxores; nec remansit ei filius, nisi Joachaz qui minimus natu erat » (2 Par. 21,16. 17). Demum per duos ultimos regni annos morbo viscerum gravissimo laborabat et longa consumptus tare, ita ut egereret etiam viscera, mortuus est in infirmitate pessima. Neque ei secundum morem parentatum est, ita scil. ut pretiosa aromata et ligna odorifera in eius honorem comburerentur (de quo more cf. 2 Par. 19,14). Cf. generalim 3 Reg. 22,31; 4 Reg. 1,17; 8,16 ss.; 11,2; 12,18; 1 Par. 3,11; 2 Par. 21,1 ss.; 22,1; Matth. 1,8.

5. Filius Achab, rex Israel, qui post mortem fratris sui, Ochoziae, regnavit in Samaria (4 Reg. 1,17) per annos duo-

decimi (4 Reg. 3,1); melior erat parentibus suis; nam statuas Baal quas fecerat pater eius removit; ceterum tamen non recessit a peccatis Ierooboam. Cum Mesa, rex Moab, rebellis exsisteret nec tributum solveret, Ioram opem rogavit a Iosaphat rege Iuda, qui prompte exercitum suum cum rege Israel et rege Edom coniunxit. Cum exercitus penuria aquae laboraret, Iosaphat suasit, ut deprecarentur Dominum per prophetam. Atque Eliseus in verbo Domini felicem rei exitum praedixit; Moabitae devicti sunt et regio eorum devastata est (4 Reg. 3,4-27). Cum rex Syriæ pugnaret contra Israel, Eliseus, qui divinitus consilia hostium cognita habebat, regi indicandum curavit quonodo insidias Syrorum evitaret (4 Reg. 6,8 ss.). Benadad autem rex Syriæ obsidebat Samariam et fames maxima exorta est, ita ut duas mulieres inter se pactum fecerint de filiis comedendis; cum altera mulier suum filium nollet immolare, prior mulier regem adiit, qui auditio scelere scidit vestimenta viditque omnis populus cilicum quo vestitus erat, simulque minatus est Eliseo mortem, a quo ante auxilium acceperat et a quo se iam derelictum putabat. Verum insequente nocte terror Domini irruit in Syros qui praecepit fuga abierunt castris cum amplissimo conmeatu relicts (4 Reg. 6,24-7,20), sicut praedixerat Eliseus. Contra Ioram iubente Eliseo unctus est Iehu in regem, qui iudicium Domini in dominum Achab exsequeretur; Ioram a Iehu sagitta percussus interiit (4 Reg. 8,28. 29; 9,1 ss.; 2 Par. 22,3-7).

IORDANIS (ירדן) cum articulo, in poesi sine articulo Ps. 42[41],7 et Iob 4,23[Vulgata 18]; δέλταζνης, fluvius nobilissimus et proprie loquendo unicus Palaestinae, quac Ps. 41[42],7 terra Iordanis audit. Nomen hodiernum est *el-Sherī'a* i. e. aquatio vel *Sherī'at el-Kebire* i. e. aquatio magna. Apud scriptores arabicos vocatur *el-Urdunn*. In papyro Anastasi I legitur *Y-ira-du-nu* (cf. W. M. Müller, Asien u. Europa p. 97 s. 196). Nomen plerumque explicatur *fluvius a ḥayy* = descendere, defluere, ut germanice *Rhyn* a verbo *rinnen*.

Alii vero nomen comparant cum voce syriaca *yardu* i. e. lacus et cum verbo arabico *warada* i. e. adaquari (*wirdun* i. e. aquatio); unde nomini antiquo Iordanis eadem subesse significatio videtur ac nomini hodierno *el-Sherī'a* seil. aquatio (*Cheyne* in *Encyclopaedia biblica* II. 2575; *J. Döller*, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 123-7).

Iordanis ex tribus fontibus coalescit. Primus est *Nahr Bāniyās*, qui prope vicum *Bāniyās* (Paneas, Caesarea Philippi) oritur infra specum admodum pulchram deo Pan olim consecratam (cf. *Flav. Ios. Ant.* XV. 10,3) et aqua limpida praec aliis duobus fontibus Iordanis distinguitur. Secundus, *Nahr Leddān*, oritur ex *Tell el-Qūdī* (Lais-Dan; v. DAN 3 ad occidentem Paneadis; apud Flav. Josephum vocatur minor (διεζός Ιορδάνης *Ant.* VIII. 8,4) vel fons Dan (Δάνος I. 10,1). Ilis duabus hora et dimidia infra Paneadem confluentibus mox adiungitur tertius, *Nahr Hāṣbānī*, qui in descensu occidentali Hermon maioris prope vicum *Hāṣbeyā*, oritur et per *Wādi el-Teim* decurrens candem directionem meridionalem tenet, quam ipse Iordanis ex hisce tribus fluvis coalescens. *Nahr Hāṣbānī*, quæm scriptores veteres ignorant, longitudine alios duos superat, medius autem *Nahr Leddān* est brevissimus, sed copia aquae largissimus. Asserit quidem Flavius Iosephus (*Bell. iud.* III. 10,7) : « Et Iordanis quidem fons Panium esse videtur : sub terram vero hoc ocellto defertur ex Phiala quæ appellatur »; lacum autem Phiala a rotunditate dictum 120 stadia a Caesarea Philippi abesse dicit (hodie *Birket el-Rām* inter meridiem et orientem a *Bāniyās*). Sed lacus ille exitu aquæ caret et insuper in regione depressa situs aquas ad Panium mittere nequaquam posset. Apud Flav. Iosephum cf. praeterea de Iordane *Ant.* V. 3,1; XIII. 1,3; *Bell. iud.* I. 21,3; IV. 1,1.

Iordanis primum Semechonitidis paludes i. e. lacum *Hāṣle* mediis secat, deinde per fauces rupium tribus fere horis planitiem *el-Baṭha* attingit et lacum Tiberiadis intrat. In hoc cursu superiori commemorandus est pons Iacob,

Djîsr Benāt Ya'qūb i. e. pons filiarum Iacob, non multum infra lacum *Hāṣle* Iordanis impositus; illae enim duebat via maris a Ptolemaide Damascum versus, quæ iam antiquissimis temporibus Aegyptum et terras euphratenses coniungebat.

A lacu Tiberiadis usque ad mare Mortuum perficitur Iordanis cursus medius et inferior, qui in linea recta circa 110 km habet, sed ob innumeros sinus ac tortus saltem in triplicem longitudinem protrahitur. Distinguere oportet alveum Iordanis et vallem Iordanis. Ipse alvens fere quadrantem horæ latus est et directionem meridionalem satis constanter retinet, ita ut intra ipsum fluvius multiplices istos tortus perficiat. Consitus est arundinibus, cannis, virgultis salicis, populorum, platanorum, tamaricis, a subibus feris aliisque bestiis habitatus, olim etiam a leonibus (Ier. 49,19; 50,44; Zach. 11,3); in Veteri Test. vocatur superbia Iordanis (loc. cit. et Ier. 12,5), hodie *el-Zōr*. Huius alvei ripas Iordanis tempore messis implere consueverat (*Ios.* 3,15; cf. 1 Par. 12,15; *Ecli.* 22,24[36]). — Sed vallis Iordanis, *el-Ghōr*, altior est; generatim 12 m, nonnullis locis 46 m supra alveum assurgit, duarum vel trium horarum latitudinem habet, est desertum sterile, calore candens, ex utraque parte praeruptis montibus conclusum; nonnullæ tamen oases aquosæ solitudinibus interiectæ sunt et imprimis frugiferae sunt regiones circa Bethsan, Soccoth, Iericho et regio lacui Genesareth adiacens.

Ab oriente in Iordanem influunt fluvius *Yarmūk*, Hieromax veterum, hodie *Sherī'at el-Menādire* et Iaboc (vide s. v.), ab occidente *Wādi Djälūd* prope Bethsan, *Wādi Fūr'a* et *Wādi Qelt* prope Iericho, qui torrens Carith (vide s. v.) a nonnullis esse putatur.

Totus cursus Iordanis a fonte *Nahr Hāṣbānī* usque ad mare Mortuum in linea recta et inclusis etiam lacubus *Hāṣle* ac Genesareth complectitur c. 200 km, ex quibus fere tres quartæ partes seil. c. 146 km infra maris aequor deprimuntur. Qua ratione velocitatis aquæ Iordanis deferantur, ex tabella subiecta perspicitur :

In parenthesi indicatur elevatio (+) vel depressio (-) relate ad maris Mediterranei aequor.	Distantia :	Libramen-tum aquae pro 1 km :
A fonte Nahr <i>Ḥāṣbānī</i> (+ 520 m) usque ad confluentes (+ 43 m)...	c. 35 km	43, 6 m
A fonte Nahr <i>Bāniyās</i> (+ 369 m) usque ad confluentes (+ 43 m)...	7-8 km	43 m
A fonte Nahr <i>Leddān</i> (+ 154 m) usque ad confluentes (+ 43 m)...	c. 8 km	44 m
A confluentibus (+ 43 m) usque ad austrum lacus <i>Hüle</i> (+ 2 m)...	c. 18 km	2,3 m
A lacu <i>Hüle</i> (+ 2 m) usque ad lacum Genesareth (- 208 m).....	c. 16 km	43 m
A lacu Genesareth (- 208 m) usque ad mare Mortuum (- 394 m)...	c. 110 km	1,7 m

'Velocitas igitur Iordanis satis magna est. Quodsi addimus permulta esse vada, vortices, impetus aquarum, syrtes, scupulos, facile intellegimus eundem narium vix patientem esse. Dum igitur alii fluvii commercio hominum inserviunt, Iordanis potius erat limes ac terminus terrae promissae (Gen. 32,10; Num. 34,12; Ios. 1,2; Ez. 47,18); regio ad orientem Iordanis terrae Chanaan opponitur et nominatur terra trans Iordanem (Gen. 30,10. 11; Num. 33,14; Ios. 14,1. 3 et saepius).

Tota vallis a lacu Tiberiadis usque ad sinum Aelaniticum hebraice vocabatur 'Araba (אַרָבָה, LXX "Αραβα") i. e. desertum, solitudo (cf. Ios. 12,1; 2 Reg. 2,29; 4,7; 4 Reg. 25,4). Hodie sola vallis a mari Mortuo usque ad sinum Aelaniticum el-'Araba audit. Vallis autem Iordanis a lacu Tiberiadis usque ad mare Mortuum, quae hodie el-Ghōr i. e. depressio audit, vocabatur circulus Iordanis (כְּבָר הַיְמָן) vel brevius (כְּבָר) ; cf. Gen. 13,10. 12; 19,17. 23. 28. 29; 2 Sam. 18,23; 1[3] Reg. 7,46; in Novo Test. eadem vallis designatur ἡ περιχώρος τοῦ ἱερόπολου, regio circa Iordanem (Matth. 3,5), regio Iordanis (Luc. 3,3).

Traiectus Iordanis. Quattuor vel quinque sunt traiectus praecipui, qui nonnullos eventus ex historia sacra in memoriam revocant. Immediate infra lacum Tiberiadis cernuntur ruinae pontis *Djîsîr el-Samakh* a vico *Samakh* dicti; inde via romana Damascum duebat. Paulo infra ostium fluvii *Yarmūk* alias pons, *Djîsîr el-Mudjâmi'*, traiectum antiquum indicat; ea via Naaman Syrus (cf. 4 Reg. 3,14) et Syri a Samaria fugientes (4 Reg. 7,13) Iordanem traiecerisse censentur;

ibi Iudas Mach. et Ionathas frater eius ex Galaad Hierosolyma reddituri Jordarem traiecerunt contra faciem Bethsan (1 Mach. 5,52; 2 Mach. 12,29). Iterum paulo infra ostium fluvii Iaboe est traiectus *el-Dāmīye*, quo via a Sichem versus Ramoth Galaad duebat; ibi fere erant vada, quae Galaaditae occuparunt, ut fugientes Ephraimitas interciperent (Iud. 12,5 ss.). A Iericho denique duae viæ antiquæ in terram transiordanicam duebant, altera superior per vadum hodiernum *Makhādet Hadjle* versus Ramoth Galaad, altera inferior per vadum hodiernum *el-Ḥīnū* versus Heschon; in ea regione populus Israel Iordanem miraculo siccatum traiecit (Ios. 5,1 ss.); præterea cf. 1 Reg. 13,7; 2 Reg. 19,18; 4 Reg. 2,8; 6,6; 1 Mach. 9,48; Marc. 10,1. 46 et Io. 10,40. Intra ista duo vada traditio locum figit, in quo Ioannes Baptista baptizabat (Matth. 3,6; Marc. 1,5) et Iesus ab eo baptizatus est (Matth. 3,13; Marc. 1,9; Luc. 3,21).

IORM ('Ιωρέιμ), qui fuit Mathat, in genealogia Christi (Luc. 3,29).

IOSA (וְיַחֲנָן, יַחֲנָן), filius Amasiae, unus ex tredecim principibus cognationum Simeon, qui tempore Ezechiae pascua Gador occuparunt (1 Par. 4,34).

IOSABA, IOSABETH (וְיַחֲנָנָה, יַחֲנָנָה; יַחֲנָנָה, יַחֲנָנָה), filia Ioram regis Iuda, soror Ochoziae et uxor Ioiadae pontificis, quae Iosas filium Ochoziae a facie Athaliae abscondit, ne interficeretur (4 Reg. 11,2; 2 Par. 22,11). Flav. Iosephus (Ant. IX. 7,1) eam dicit Ochoziae sororem eodem patre genitam neque textus sacer asserit filiam

Athaliae, sed solummodo filiam toram; unde conicere licet eam a toram ex alia quadam concubina fuisse genitam.

IOSABHESED (יְוָבֵשֶׁת, Ιωσαθέσης), unus de filiis Zorobabel (1 Par. 3,20).

IOSABIA (יְוָבֵשֶׁת, Ιωσέθη), pater Iehu principis in tribu Simeon tempore Ezechiae regis (1 Par. 4,33).

IOSACHAR (יְוָבֵשֶׁת, Ιωσαχάρ), filius Seminaath Ammanitis, servus Iosas regis Iuda (4 Reg. 12,21[22]); loco parallelo 2 Par. 24,26 scribitur Zabad (זָבָד, Ζαβάδη); is cum alio servo Iozabadd regem in lecto interfecit; v. IOAS 1.

IOSAIA (יְוָבֵשֶׁת, Ιωσαΐα), filius El-naem, heros in exercitu Davidis (1 Par. 11,46).

IOSAPHAT (יְוָבֵשֶׁת הַהִיא, Ιωσαφάτ).

1. Filius Ahilud, primum Davidi (2 Reg. 8,16; 20,24; 1 Par. 18,15), deinde Salomonis (3 Reg. 4,3) a commentariis: de qua dignitate vide s. v. COMMENTARIUS.

2. Vir fortissimus in exercitu Davidis (1 Par. 11,43); hebr. scribitur יְוָבֵשֶׁת.

3. Sacerdos tempore Davidis (1 Par. 15,24).

4. Filius Pharie, praefectus in Issachar tempore Salomonis (3 Reg. 4,17).

5. Filius Namsi, pater Iehu regis (4 Reg. 9,2,14).

6. Iosaphat rex Iuda, filius Asa, thronum ascendit triginta quinque annos natus et viginti quinque annis regnavit; ambulavit in omni via Asa patris sui et fecit quod erat rectum coram Domino. Excelsa quidem non abstulit, at reliquias quasdam cultus impuri ex tempore Asa exterminavit (cf. 3 Reg. 22,41-47; 2 Par. 17,6; 19,3; 20,33). Et tertio anno regni sui misit viros nobiles quinque et levitas novem cum sacerdotibus duobus, qui habentes librum legis Domini docerent cunctas in circuitu urbes Iuda et populum erudirent, et de Bersabee usque ad montem Ephraim revocabant populum ad Dominum (2 Par. 17, 7-9; 19, 4). Cultum sacrum ab eo

promotum esse templumque donis positis exornatum immunit 4 Reg. 12,18 et 2 Par. 20,19. Hunc pietati non debeat merces divinitus concessa: « itaque factus est pavor Domini super omnia regna terrarum quae erant per gyrum Iuda nec audebant bellare contra Iosaphat. Sed et Philisthaei Iosaphat munera deferebant et vectigal argenti, Arabes quoque adducebant pecora arietum septem millia septingenta et hircorum totidem » (2 Par. 17,10, 11). Sed multum quoque rei militari prospiciebat. Praesidia militum constituit in urbibus Iuda, urbes muniti turribus aedificatis et constructis moenibus, in civitatibus quoque Ephraim collocavit praesidia. Maximum quoque exercitum paratum habebat sub quinque ducibus numero sane stupendo 1 160 000 militum secundum numeros 2 Par. 17, 14-18.

Veruntamen non in omnibus se praestit regem vere theocraticum. Nam affinitate coniunctus est domui Achab, impii regis Israel (2 Par. 18,1). Filio enim Ioram uxorem dedit filiam Achab (4 Reg. 8,18; 2 Par. 21,6). Familiariter quoque ipse cum Achab conversatus ei opem tulit in bello animo paratissimo loquens ad Achab: « ut ego et tu, populus meus et populus tuus unum sunt, et equites mei equites tui » (3 Reg. 22,4; 2 Par. 18,3). Ita cum eo bellum movit contra Syriam, ut recuperaret Achab Ramoth Galaad quadringentis pseudopropheticis fausta nuntiantibus et propheta Michaea frustra regem de infelici eventu monente. Proelio commisso Iosaphat quem regem Israel Syri putabant in magno versatus discriminis « clamavit ad Dominum et auxiliatus est ei atque avertit eos ab illo » (2 Par. 18,31), Achab vero sagitta percussus obiit. Iosaphat autem revertenti in regnum suum occurrit Iehu propheta acri reprehensione, quod impio praebusisset auxilium et cum inimico Dei inisset amicitiam (3 Reg. 22,3-37; 2 Par. 18,4-19,2). Curam dein impedit, ut iudices constituerentur et recte munere suo fungerentur (2 Par. 19,5-11). Praesentem Dei opem expertus est quando cum Ioram, rege Israel, contra Mesam regem Moab bellum initit (4 Reg. 3,4-27) et cum Moabitae, Ammonitae,

Maonitae bellum contra eum moverent. Contra quod periculum ieiunio et oratione ad Dominum confugit, qui eum exaudivit et per Iahazel prophetam faustum rei exitum promisit. Hostes enim inter se discordes facti mutuis caedibus sese interemerunt, et Iudei amplis spoliis collectis Domino laudes cecinerunt de felici belli exitu (2 Par. 20,4-29). Hisce peractis « quievit regnum Iosaphat et praebuit ei Deus pacem per circuitum ». Ut antea cum Achab, ita quoque cum impio eius filio, Ochozia, iniit amicitias ad construendas naves, quae de Asiongaber irent in Ophir propter aurum. Sed, uti Eliezer vaticinatus est, propter foedus cum Ochozia Dominus percussit opera Iosaphat; et naves contractae sunt in Asiongaber (3 Reg. 22,49; 2 Par. 20,33-37).

Cf. generatim 3 Reg. 15,24; 22, 2 ss.; 4 Reg. 1,17; 3,1 ss.; 8,16; 12,18; 1 Par. 3, 10; 2 Par. 17,1 ss.; 18,1 ss.; 19,1 ss.; 20, 1 ss.; 21,1 s.; 22,9; Matth. 1,8.

I. KNABENBAUER.

7. Iosaphat vallis. In prophetia Ioe-
lis Dominus ultionem de hostibus Sio-
nis capiendam indicens « congregabo,
inquit, omnes gentes et deducam eas in
vallem Iosaphat » (**טְבַשֵּׁפֶת יְהוָה עַבְדָּךְ, הַזֹּאת**
יְוָאֶשֶּׁב Ioe. 3[hebr. 4],2. 12); alio
nomine mox eadem vallis *concisionis*
(s. decisionis) (vocatur **וְרַחֲמָה**, 2, z. 27;
דִּתְצִים, ib. v. 14). Nomen huius vallis Iosaphat i. e. *Dominus iudicat* a multis
interpretibus allegorice exponitur, idque
satis probabiliter, cum verba prophetae
iudicium Dei in omnes gentes vario
tempore et variis modis exercendum
describant (cf. I. Knabenbauer in h. l.);
occasione vero huius denominationis
propheta fortasse desumpsit ex victo-
ria a rege Iosaphat in valle benedi-
ctionis de hostibus reportata (2 Par.
20,16-26; **בְּרַכָּה בְּרַכָּה עַבְדָּךְ, וְאַלְלוּנָה תְּהִיא אֱלֹהִים**
v. 26), quam vallem nonnulli recentio-
res ideo supponunt eandem esse cum
valle Iosaphat, sed immerito (v. BENE-
DICTIONIS VALLIS).

At multis tum Iudeis, tum Christianis, tum Mahometanis placuit opinio an-

tiquissima, quamvis ex hoc non magis
vera, secundum quam vallis Iosaphat
eadem dicitur cum torrente Cedron in
ea potissimum parte, quae urbem Hiero-
solymorum a monte Oliveti seiungit.
Quam opinione iam auctor libri He-
noch videtur indicare (c. 27), Eusebius
eiusque interpres S. Hieronymus ex-
pressis verbis sequuntur; et iam eorum
actate, atque sequentibus saeculis usque
ad nostra tempora vallis Iosaphat com-
munis appellatio illius torrentis evasit
(cf. *Itinera hierosolymitana*, passim)
cuius « fluvium parvum » *Breviarium de*
Hierosolyma refert (c. a. 590) « ignem
in consumptationem saeculi vomitu-
rum » (cf. nomen hodiernum *Wadi el-
nâr*, vallis ignis). Sed verba toelis mul-
tum opinioni de iudicio universalis in
hac valle futuro fundamentum praebeant,
eamque S. *Cyrillus Alexandrinus* tam-
quam frivolum atque anile et ridicu-
lum iudeorum commentum reiciendam
censem (in Ioe. 3,2; *Migne* 71,389 D),
quamquam appellationem iam tunc usi-
taliam admittit.

De valle ipsa v. CEDRON (vol. I. col.
798. 799) et JERUSALEM II. 2. — Cf. *Euse-
bius* — S. *Hieronymus*, Onomastica sacra,
ed. P. de Lagarde 273,89 s. 111,13 s.; *Bre-
viarium de Hierosolyma* in *Itinera hiero-
solymitana*, ed. P. Geyer, p. 155,17 s.; *Itin.
Burdig.* ib. 23,7; *Petrus diac.* ib. 109,13;
Eucherius ib. 127,10; *Theodosius* ib. 142,15;
Antoninus [Anonymus] Plac. ib. 170,18; 173,
15, 17; 176,9; *Adamnanus* ib. 240, 7. 10; 241,
19; 242,1; 246,6; 248,15; *Ven. Beda* ib. 308,
23; 309,10. — Fr. *Quaresmius*, *Elucid. Ter-
rae S. IV.* peregr. 5, c. 2 s., ed. *Venet.* II.
p. 117-20; Ad. *Neubauer*, *La géographie*
du Talmud p. 51 s.

L. FONCK.

IOSEDEC (**יְהוָדֵךְ**, **יְוָאֶשֶּׁב**), filius
Saraiæ pontificis, in captivitatem babyloni-
cam abductus (1 Par. 6,14. 15), postquam Saraias in Reblatha occisus
est (cf. 4 Reg. 23,18. 21). Procul dubio
in exsilio babylonico mortuus est; eius
filius Iosue (Iesus) pontificatum gessit
tempore Zorobabel (Esdr. 3,2. 8; 5,2;
10,18; Eccli. 49,14; Agg. 1,1. 12. 14;
2,3. 5; Zach. 6,11).

JOSEPH (**יְהוָסֵף**, **יְוָאֶשֶּׁף**). 1. Filius Ia-

cob ex uxore praedilecta Rachel, quae eum post longiorem sterilitatem peperit dicens: abstulit Deus opprobrium meum; et vocavit nomen eius Joseph dicens: addat **נָזֵן** mihi Dominus filium alternum (Gen. 30,23). Genitus a patre suo ex uxore praedilecta patri maxime carus erat: unde invidiam fratrum Joseph non effugit, quam narratis somniis, quibus praececellentia eius portendi videbatur, etiam magis auxit. Praeterea patrem de quorundam fratribus crimine certiori reddiderat; quare molestum censorem et somniatorem Madianitis mercatoribus aromata in Aegyptum portantibus servum tradiderunt pretio vixinti argenteorum accepto. In Aegypto Joseph venditus est Putiphari (Peti-para, deditus deo solis, Phra; cf. Ebers, Aegypten und die Bücher Mose's 1868 p. 296), eumueho Pharaonis, magistro militum (Gen. 37,36); erat Putiphar dux vel princeps satellitum (Ebers l. c.), dux praetorianorum, qui simul erant lictores: ei suberant carceres (F. de Hummelauer in Gen. p. 531). Cum Joseph optime rem administraret, mox ab hero constitutus est oeconomus et gubernator omnium bonorum domus (Gen. 39,4-6). Vocatur quidem Putiphar eumuchus, quod nomen est vel solius dignitatis et officii aulici, vel rei ipsius; minime insuetum erat etiam eunuchos habere uxores (cf. Ebers l. c.) et cum insuper in Aegypto mulieres magna uterentur libertate, narratio de pessimo mulieris tentamine minime a vero aliena est. Odio mulieris eiusque calunnia Joseph mittitur in carcere (Gen. 39,7-23), in quo tamen non tam captivus quam captivorum praepositus a principe careeris habebatur. Appellatur career **בִּתְהַנְּרָה** (LXX ὁλύζων) domus arcis; quod nomen sohar aegyptiacum est (Ebers l. c. 319). Quae porro narrantur de somniis duorum aulicorum, plane expressa sunt ad mores Aegyptiorum in iis quae spectant ad officia aulica; somniis apud Aegyptios summam esse attributam vim ac significationem divinationis pariter certum est. Quod olim ex Herodoto 2,77 opponebatur uvas et vinum fuisse Aegyptiis ignota, monumentis aegyptiacis luculentissimum re-

futatur, in quibus vites cernuntur, viri portantes uvas, eas exprimentes etc. (Ebers p. 323 ss.).

Deo benigno disponente Joseph explicazione somniorum Pharaonis ad summam evelitur dignitatem. Notandum est quanta accenratio singula ad morem aegyptiacum extibantur; ita v. g. quod Joseph antequam coram rege appareat, tondeatur et vestes mutet. Consilium quod regi dederat ipse constitutus gubernator exsecutus est. Per septem fertilitatis annos ingens frumenti copia collecta est, qua per septem annos sterilitatis populus aëi poterat. Fame in Palæstina quoque prævalente fratres Joseph descendunt in Aegyptum frumentum empturi. Joseph eorum indolem et animos explorat, sintne etiam tum invidia et aemulatione pleni, ideoque filium Benjamin a patre praedilectum quasi criminis reum coram illis sistendum curat eumque sibi in servum postulat alii libere abire iussis. Fratres moribus esse emendatos agnoscent magna eos caritate fovet atque ut patrem ad se adducant et ut tota familia domicilium in terra Gessen capiat Joseph efficit. Ipse fratribus criminis minime vertit quod olim in se peccaverant, sed in omnibus cernit suavem Dei providentiam; « pro salute enim vestra misit me Deus ante vos in Aegyptum; non vestro consilio sed Dei voluntate hic missus sum, qui fecit me quasi patrem Pharonis et dominum universae domus eius et principem in omni terra Aegypti » (Gen. 45,5-9). Joseph uxori duxerat Aseneth (nomen derivatum a nomine deae Neith), filiam sacerdotis Heliopoleos, quae ei duos percepit filios, Manasse et Ephraim (Gen. 41,50-52). Tempore famis suppeditavit Joseph Aegyptiis frumenta; sed cum illi iam non haberent quo emerent, suas possessiones vendebant et terra Aegypti cessit in possessionem regis; accepitis seminibus quintam partem messis regi dare dehebant; « ex eo tempore usque in praesentem diem in universa terra Aegypti regibus quinta pars solvitur et factum est quasi in legem, absque terra sacerdotali quae libera ab hac conditione fuit » (Gen. 47,26).

Patri morituro promisit Joseph fore,

ut eum sepeliret in sepulero maiorum suorum; ad eum adduxit quoque filios suos duos, quibus Iacob benedixit et quos tamquam suos adoptavit (Gen. 48,5). Ipsi Ioseph quoque dixit: do tibi partem unam extra fratres tuos quam tuli de manu Amorrhæi [in gladio et arcu meo] (Gen. 48,22); cf. Gen. 33,19 et vide *F. de Hummelauer* p. 584. Quam carus Ioseph patri fuerit, maxime quoque ex benedictione Gen. 49,22-26 evideat. Mortuo patre cum fratres Ioseph timerent ne iniuriam olim acceptam nescieretur, eum patris nomine et auctoritate obsecrarent, ut oblivisceretur seeleris; quibus animo commoto respondit eos consolans et divinam in rebus gestis providentiam praedicans (Gen. 50,15-21). Usque ad provectam aetatem centum et deeem annorum vixit et vidit Ephraim filios usque ad tertiam generationem et filios Machir, filii Manasse, adoptavit. Demum, sicut patrem mortuum et aromatibus conditum magna pompa sepeliverat in terra Chanaan in spelunca duplice quam emerat Abraham, ita ipse postulavit a contribubilis suis, ut, si Deus eos adducturus sit ad terram quam iuravit patribus, ossa sua asportarent; id quod in exitu ex Aegypto factum esse legimus (Gen. 50,24; Ex. 13, 19; Ios. 24,32); ossa enim eius sepeliebant in Sichem in parte agri quem emerat Iacob a filiis Hemor. Laudes Ioseph etiam Sapiens celebrat (Eccli. 49,17).

Praeterea nomen Ioseph saepe usurpatur pro duabus tribibus Ephraim et Manasse, quae vocantur domus Ioseph (Ios. 17,17; 18,5; Iud. 1,22, 33; 3 Reg. 11,28), tribus Ioseph (Num. 13,11), filii Ioseph (Num. 1,10, 32; Ios. 14,4) vel etiam simpliciter *Ioseph* (Ez. 47,13). Et quia tribus Ephraim praesertim in regno deeem tribuum potentissima erat et quasi dux, etiam populus Israel i. e. populus deeem tribuum vocatur Ioseph (Ez. 37,16, 19; Am. 5,15; Zach. 10, 6 etc.); immo nomen Ioseph quandoque de toto populo electo dicitur, sicut dominus Iacob, ita dominus Ioseph (Abd. 18); ita filii Iacob et Ioseph, Israel et Iosephi (Ps. 76,16; 79,2).

2. Pater Igal, principis Issachar, exploratoris (Num. 13,8[7]).

3. Cantor ex filiis (seu posteris) Asaph (1 Par. 25,2).

4. Unus de filiis Bani, qui uxores alienigenas duxerant Esdr. 10,42).

5. Princeps familiae saecorditalis Sebeniac tempore Ioacim pontificis (Neh. 12,14).

6. Unus ex maioribus Judith (Judith 8,1).

7. Iosephus (*Ιωσηπος*; et *Ιωσήφ*), filius Zachariae, belli dux, qui una cum Azaria duce apud Iamniam devictus est a Gorgia duce Syrorum (1 Mach. 5,18. 36. 60).

8. Iosephus (*Ιωσηπος*) vocatur 2 Mach. 8,22; 10,19 nominis quadam mutatione frater ille Iudee Machabæi, qui alias Ioannes appellatur (cf. 1 Mach. 2,2; 9, 36. 38).

9. Unus ex maioribus Ioseph sponsi b. Virginis (Luc. 3,24).

10. Alius in eadem genealogia (Luc. 3,26).

11. Terlius in eadem genealogia (Luc. 3,30).

12. Unus ex « fratribus » Iesu vocatur Ioseph vel, ut alii habent, Ioses (*Ιωσήφ*); mater eius est Maria uxor Cleophae (Matth. 13,53; 27,36; Marc. 6,3; 13,40. 47; cf. Ioan. 19,23).

13. Ioseph (*Ιωσήφ*), sponsus b. V. Mariae, ex domo David, pater nutritius Iesu. Eius a David origo affirmatur Luc. 2,4 et dupli genealogia (Math. 1,1 ss.; Luc. 3,23 ss.), qua et pater Ioseph naturalis et pater legalis recensetur. Ita enim duplex illa genealogia comode expliqueatur etiam secundum documentum antiquum Iulii Africani qui illud ab ipsis Iesu cognatis traditum esse affirmit (vide s. v. GENEALOGIA et cf. Mai, Nova bibl. IV p. 231; Migne 10,53; apud Eus. Hist. eccl. 1,7; M. 20, 89; Quaest. ad Stephanum 4,2; M. 22, 901). Merito potest vocari et vocatur ab evangelista pater Iesu (Luc. 2,41. 48); nam Iesus erat genitus ex eius sponsa; insuper ut Iesus posset nasci ex virgine matre, ad id suavi providentia divina debuit Ioseph sua continentia contribuere; unde aliquo sensu exstitit causa originis Iesu, non causa physica, sed

quae moralis dici solet. De mysterio in sponsa facto ab angelo edictus est. Dunn de conditione sponsae dubius haeret, se praestitit virum iustum atque benignum. Sponsa de mysterio facit; sponsus crimen sponsae subesse profecto non suspicatur; nam certe mores eius integerrimos habuit perspectos. Sed si vim passa est, cur facit? quomodo res sit explicanda nescit. Quare id elegit, quo sibi et illi melius se consulere existimat. Nam si vim passa esset ante desponsationem, is qui intulit tenebatur eam dotare ei uxorem habere (Ex. 22, 16; Deut. 22,28); si postea, etiam maxime consultum erat, ut ei plenam restitueret libertatem. Stricto iure poterat eam accusare, ut de sua conditione rationem redderet; at advertens sponsam ne sibi quidem velle rem pandere, abhorruit rem deferre; unde voluit occulte eam dimittere. Omnem dubitationem removit nuntius caelestis. Quo accepto sponsam in dominum suam recepit. Quod aliqui putant Josephum iam antea mysterium cognovisse, nequit admitti; pugnat enim cum narratione: noluit eam traducere, δειγματίζει; pugnat enim verbis angeli quibus edocetur de mysterio; et si nosset mysterium, summae imprudentiae fuisset eam occulte dimittere, neque cum ea scientia dici potuisse: noluit eam diffamare, in publicum sermonem efferre; vide de ea re plura apud Knabenbauer ad Matth. 1,18 ss.

Joseph habitavit in Nazareth artem excreens fabrilem; ut profiteretur in descriptione ascendit in Bethlehem. Nato Iesu et in templo praesentato videtur domicilium stabile fixisse in Bethlehem; nam redux ex Aegypto, quo statim post magorum discessum angeli monitu periret cum matre et prole, voluit commorari in Iudea; verum audiens quod Archelaus regnaret ibi, timuit illo ire et admonitus in somnis cessavit in partes Galilaeae (Matth. 2,22). Ultima eius mentio in evangelio fit, quando Iesus duodecim annos natus remansit in templo parentibus eius redeuntibus; inventus tandem in templo compellatur a matre: fili quid fecisti nobis sic? ecce pater tuus et ego dolentes quaerebamus te (Luc. 2,48). Postea, dum Iesus post annum

trigesimum praedicaret, turbae quaerunt: nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria? et fratres eius et sorores eius, nomine omnes apud nos sunt? (Matth. 13,53; Marc. 6,3). Ha loquuntur, ut patrem iam obiisse colligendum sit; neque obstat Ioh. 6,42: nonne hic est Iesus filius Joseph, cuius nos novimus patrem ac matrem (cf. 1, 43); immo cum Iesus moriens matrem commendet Ioanni, planum est neque Joseph fuisse superstitem, neque alios matris filios unquam existisse.

14. Joseph ab Arimathaea (Matth. 27, 57-60; Marc. 15,43-46; Lue. 23,50-53; Ioh. 19,38-42), discipulus Iesu, at oecultus propter metum Iudaeorum (Ioh. 19,38), nobilis deenri, synedrii membrum, qui vir bonus et iustus non consenserat consilio et actibus reliquorum (Marc. 15,43; Lue. 23,50). Post mortem Iesu in cruce omnem excusit finorem; palam se profitetur discipulum Iesu; adit Pilatum, petit corpus Iesu et simul cum Nicodemo corpus e cruce deponit illudque sindone involvit additis aromatis et posnit illud in monumento suo novo quod exciderat in petra in horto suo prope locum crucifixionis, et advolvit saxum magnum ad ostium monumenti. Virum fuisse divitem, explicite Matthaeus commemorat (27,57) et Messiae sepulcrum fore apud divitem Isaias praedixerat (34,9 hebr.). — Ceterum lege romana statutum erat, ut corpora damnatorum ad sepulturam concederentur cognatis vel amicis id potentibus (*Quintil. deelam.* 6,9; *Ulpianus*, digest. 48, 24,1). De loco originis v. ARIMATHAEA.

15. Joseph qui vocabatur Barsabas v. BARSABAS 1.

16. Joseph vel Ioses (ut alia lectio habet) vocabatur quoque qui alias Barnabas cognominatus est ab apostolis (Act. 4,36); vide s. v. BARNABAS.

IOSIAS (יֹסֵאָה), Ιωσής.

1. Filius Amon, rex Iuda; octo annos natus coepit regnare et annos triginta et unum regnavit. Erat rex vere pius, ita ut a Sapiente Davidi et Ezechiae aequiparetur: « praeterea David et Ezechiam et Iosiam omnes peccatum commiserunt » (Ecli. 49,5). Contra idolatriam, quam

Manasses, avus eius, et Amon, pater eius, foverant, Iosias mox bellum movit : « octavo anno regni sui cum adhuc puer esset, coepit quærere Deum patris sui et duodecimo anno mundavit Iudam et Ierusalem ab excelsis et lucis simulaebrisque et sculptilibus » (2 Par. 34,3). Culatum Baal et Astarthes et aras et statuas destruere coepit et etiam cultum illum illegitimum Domini in excelsis exercitum abolevit. Neque solum in Iudea scelera idolatriae exstirpare studuit, « sed et in urbibus Manasse et Ephraim et Simeon usque Nephthali cuncta subvertit » (2 Par. 34,6). Ad quam morum instauracionem Deus ei suscitavit adiutores, Ieremiam prophetam, qui anno 13. regni eius ad munus propheticum vocatus fuerat (Ier. 1,2) et Sophoniam prophetam (Soph. 1,1). Sed simul ex orationibus prophetarum satis superque constat, maximam populi partem minime ex animo pii regis conatibus et studiis respondisse. Anno decimo octavo regni iussit pecunia collecta templum instaurare. Cum intimi templi recessus perlustrarentur, reperit Helerias sacerdos librum legis Domini per manus Moysi (4 Reg. 22,8; 2 Par. 34,14). Uti ex subsequentibus elucet, iste liber erat Deuteronomium, in quo scil. et praecepta de ritibus sacris et maledictiones et combinationes in violatores legis continebantur. Quae maledictiones cum rege audiente lectae essent, misit rex ad Hol-dam prophetissam, quae in verbo Domini edixit mala illa omnia esse ventura, verum propter regis pietatem non in diebus regni eius.

Uti rex lectione libri maxime commotus erat, ita quae ibi praecipiebantur in opus deducere ei cordi erat. Verba foederis coram populo legenda curavit et foedus cum Deo sollemni modo renovavit et vestigia omnia idolatriae contrivit et loca cultui impio sacra contaminavit (4 Reg. 23,1-20; 2 Par. 34,19-33). Dein celebratum est phase cultū Dei pristino splendore restituto (4 Reg. 23, 21-23), quod describitur 2 Par. 33,1-19. De foederis instauracione etiam loquitur Ieremias (11,1 ss.). Verum ne hunc quidem regis pii conatum potuisse inolitam multorum impietatem superare, pro-

phetarum querelis satis demonstratur.

Ipse Iosias in proelio contra Necho, regem Aegypti, qui frustra eum ne iniicit pugnam adhortatus erat, vulneratus est in campo Mageddo et reversus in Ierusalem obiit « et universus Iuda luxerunt enim et Ieremias maxime, cuius omnes cantores atqne cantatrices usque in praesentem diem lamentationes super Iosiam replicant » (2 Par. 33,23; cf. 4 Reg. 23,29 ss.) et quantopere sors luctuosa pii regis celebrata fuerit per multas generationes, testimonio quoque est comparatio illa apud Zachariam 12, 11. Memoriam Iosiae suavem esse ac prorsus amabilem affirmat Sapiens : nomen Iosiae sicut incensum odoriferum, conditum, opus pigmentarii; memoria eius dulcis est sicut mel in palato et sicut cantus in convivio vini; quia doluit de aversionibus nostris et removit abominationes vanitatis (Eeci. 49,1-2 hebr.). Recensetur quoque in genealogia Christi (Matth. 1,10-11).

2. Vir Iudeus, filius Sophoniae, cuius dominum intrare iubetur Zacharias propheta (Zach. 6,10).

IOSPHIA (יְוִשְׁפֵחָה, Ἰωσέφης) legitur Esdr. 8,10 : « De filiis Selomith filius Iosphiae et cum eo 160 viri » scil. cum Esdra de captivitate redierunt. Sed nomen proprium videtur omissum esse et cum LXX (cod. Alex.) et Syro legendum : De filiis Bani (Βανοῦ) Selomith filius Iosphiae.

IOSUE. 1. Iosue (יְהُושֻׁעַ, et Deut. 3, 21; Iud. 2,7 γεννητής; antea Osee, γεννητής; Ἰησοῦς, antea Ιησῆς), filius Nun. Eius genealogia habetur 1 Par. 7,22-27. Nominis mutationem fecit Moyses, cum eum mitteret cum aliis ad explorandam terram (Num. 13,17), qua mutatione cum docuit omnem opis et salutis spem collocare in Iahwe.

Iam mox post egressum ex Aegypto Iosue virum fortem se praestitit iussus a Moyse pugnare contra Amalec (Ex. 17,19), vocatur minister Moysis (Ex. 24,13) et apud eum versabatur (Ex. 32, 17; 33,14; Num. 11,28). Simul cum Caleb restitit calumniis reliquorum exploratorum et admonuit populum, ut Do-

mino confisi terram occuparent (Num. 14,6-9). A Deo electus est successor Moysis : tolle Iosue filium Nun virum in quo est spiritus, et pone manum tuam super eum (Num. 27,18); et coram universa multitudine et coram Eleazaro sacerdote a Moyse impositione manum dux populi consecratus est (cf. Dent. 3,28). Iosue populum introductorum esse ipse Moyses declaravit populo (Deut. 31,3,7) et ipse Dominus cum ea de re certiorum fecit (Deut. 31,23). Et post mortem Moysis Iosue, repletus spiritu sapientiae (Deut. 34,9), iussus est a Domino transire Iordanem (Jos. 1,2). Iosue castra movit de Setim (Jos. 2,1; 3,1) et transitu modo miraculoso Iordanem in Galgalis populus circumcisus est, ut signaculo foederis Deo consecrati iam inciperent occupare terram quam Dominus iis promiserat. Primo paschate in terra sancta celebrato (3,10) et urbe Jericho capta (6,1-27), misit Iosue partem exercitus contra Itai. Verum ob praevericationem Achani prior haec expeditio male cessit; sed crimine expiato Itai expugnatur et in monte Hebal pronuntiantur benedictiones et maledictiones, uti praeceperat Moyses (8,33). Hisce denno edocetur populus, quibus conditionibus victoria certo contingat. Exinde satis celeriter variae urbes in parte meridionali captae sunt, Macea, Lebna, Lachis, Gazer, Eglon, Hebron, Dabir; « pereussit itaque Iosue omnem terram montanam et meridianam atque campestrem cum regibus suis, et percussit eos a Cadesbarne usque Gazam, omnem terram Gosen usque Gabau » (10,40). Pari felicitate pugnavit Iosue contra plures reges ad aquas Merom (11,1 ss.) et bello per multum temporis protracto in variis terrae partibus Iosue percussit reges triginta unum (12,7-24).

Postquam istis victoriis firmam quandom in terra sedem populo collocavit, reliquum erat, ut regiones singulis tribus sorte assignarentur. Id quoque negotii Iosue exsequendum curavit (13,1 ss.). Assignatur Hebron in possessionem Caleb; tribubus Iuda, Ephraimi, Manasse suaen cuique partes dantur; de aliis eliguntur viri terti ad terram describendam et dividendam in partes

septem. Iosue autem coram Domino in Silo misit sortem divisique terram filiis Israel excepta tribu Levi, cui nulla pars concedebatur, sed solum civitates 48 cum pascuis in variis regionibus et possessiōnibus aliarum tribuum; eodem modo civitates refugii separavit (14,1-21, 43). Rebus ita dispositis permisit ut milites tribuum Gad, Ruben et dimidiæ tribus Manasse, qui opem tulerant in expugnatione regionis cisjordanicae, revertentur ad suas possessiones transiordanicas, commendans illis accurataam legis Dei observationem (22,1 ss.).

Iaque complevit Iosue opus, ad quod electus erat a Domino. Introduxit populum in terram eamque tribubus divisit. Quae possessio ut firma redderetur ac stabilis, id unum praeprimis requirebatur, ut populus fidem Deo servaret. Quare Iosue nihil antiquius habuit quam ut ante mortem suam sollemni modo fœdus cum Deo initum renovaret et pracepta Domini iterato populo inculcaret. Quare omnes tribus, i. e. principes et seniores et iudices congregavit in Sichem et commemoratis beneficiis a Deo acceptis omnes sponderunt: Domino serviemus et obedientes erimus praeciptis eius (24,24). « Scripsit quoque omnia verba haec in volumine legis Domini » (24,26). Mortuus est Iosue anno vitae centesimo decimo et sepultus est in possessione sua in Thannathare in monte Ephraimi a septentrionali parte montis Gaas. Praeclarum quoque testimonium redditur eius gubernandi rationi, cum dicatur: servitique Israel Domino cunctis diebus Iosue et seniorum qui longo vixerunt tempore post Iosue (24,31).

2. Iosue (יֹשֻׁעַ, ὸσουέ), vir Bethsamites, in cuius agro constituit area, quando a terra Philistinorum reducebatur in terram tuta; ibi Bethsamitae conciderunt ligna plaustri vacasque imposuerunt super ea holocaustum Domino (1 Reg. 6, 14, 18).

3. Iosue (יֹשֻׁעַ, Ἰησοῦς), princeps civitatis tempore Iosiae regis. Iste ad introitum domus suae habuit aram idolatriam, quae iubente rege delecta est (4 Reg. 23,8).

4. Iosue (*יֹשֵׁעַ*; Agg. 1,1 ss.; 2,2 ss.; Zach. 3,1 ss.; 6,11; sed *יְשָׁעָה* in libris Esdr. et Neh.; LXX *Ιησοῦς*), filius Iose-dec, sacerdos magnus qui cum Zorobabel rediit in Iudeam (Esdr. 2,2; Neh. 7,7; 12,4); in Vulgata vocatur Iesus in libris Aggaci et Zachariae prophetarum. Ex Esdr. 2,63 patet, eo tempore pontifici iam non concessum fuisse Dominum interrogare et accipere responsum per Urim et Thummim. Sed Dominus ei et Zorobabel adidit prophetas, Aggaem et Zachariam, a quibus in verbo Domini admonebantur, ut strenue opus Domini promoverent et templum aedificarent. Praecolla visione (Zach. 3,1) in Iosue munus sacerdotale ad pristinam revocatur dignitatem et sanctitatem actione symbolica, sordidis scil. vestibus depositis et suppeditatis splendidis. Ipse sacerdos summus declaratur vir portenti, figura scil. et typus illius, de quo promittitur: adducam servum meum Ger-men, i. e. Messiam. Instaurari itaque theocratiam eo fine indicatur, ut demum adducatur Messias, sacerdos summus in aeternum. Quomodo Iosue operam dererit ad cultum restituendum, scribitur Esdr. 3,28 ss.; 4,3; 5,2; strenue laboravit cum Zorobabel ad aedicandum tem- plum. In eius quoque posteris remansit dignitas sacerdotii magni (Neh. 12,10. 11).

5. Iosue (*יֹשֵׁעַ*; *Ιησούς*, *Ιησοῦ*), prin- ceps familiae de cognatione Phahat Moab (Esdr. 2,6; Neh. 7,11).

6. Iosue (*יֹשֵׁעַ*; *Ιησοῦς*, *Ιησοῦ*), prin- ceps familiae sacerdotalis (Esdr. 2,36; Neh. 7,39), fortasse idem ac Iosue pontifex (v. IDAIA 4).

7. Iosue (*יֹשֵׁעַ*; *Ιησοῦς*, *Ιησοῦ*), no- men familiae leviticae vel quorundam principum familiae, quae ex captivitate rediit (Esdr. 2,40; 3,9; 8,33; Neh. 3,19; 7,43; 8,7; 9,4,5; 12,8 Vulg. Iesua; 12,24). Descendebant filii Iosue, sicut etiam filii Cedmiel, quibuscum consociari solent, ab Oduvia seu Oduia (v. ODUIA 3 et CEDMIEL).

8. Iosue (*יֹשֵׁעַ*; *Ιεσλα*), unus de filiis Herem qui uxores alienigenas dimittere iussi sunt (Esdr. 10,31).

IOTA (*יֹתֶא*, *Ιτάν*), urbs tribus tuda, in tertia provincia montis (Ios. 15,35), sacerdotibus concessa (Ios. 21,16; hoc loco scribitur Ieta, *Ητάν*, *Τανόν*), sed 1 Par. 6,59[44] omissa. Tempore Eusebii et S. Hieronymi erat vicus pergrandis 18 mil. pass. ab Eleutheropoli ad australem plagam in Daroma (Onom. ed. Lag. 266,49; 133,10); cf. Notitia Dignit. ed. Böcking I. 79 et 333. Est hodiernus vicus Yuttā 10 km a Hebron meridiem versus (Rieß, Bibel-Atlas ed. 3 p. 18; Survey of West. Pal. Mem. III. 310).

Relandus (Palaestina p. 870) suspicatur eandem commemorari Luc. 1,39 urbem Iuda (= Iuta) patriam Zachariae sacerdotis et S. Ioannis Baptiste; idem complures admittunt. Verum Guérin (Judée I. 87 ss. et cf. III. 206) dubia non spennenda contra hanc opinionem proponit et patriam S. Ioannis Baptiste agnosceret manut in *'Ain Kārim* (Iosue 15,39 LXX Καρέμ) 6 km a Ierusalem occidentem versus, cuius nomen Christianis usitatum S. Ioannes in montanis traditionem adhuc vigentem exprimit. Plura de hac quaestione v. in Revue bibl. I. 1892 p. 107-109; III. 1894 p. 444; IV. 1895 p. 260-261.

IOZABAD, IEZABAD. **1.** Iozabad (*יֹזָבָד*, *Ιεζαβάδ*, *Ιωζαβάδ*), filius Somer seu Semarith mulieris Moabitidis, ser-vus Iosas regis Iuda (4 Reg. 12,21[22]; 2 Par. 24,26); is eum alio servo Iosachar seu Zabad conspirans regem in lecto interfecit; v. IOAS 1.

2. Iezabad (*יֹזָבָד*, *Ιεζαβάδ*) Gaderithes (vide s. v.), pugnator Beniaminita, qui David in Sieleg fugitivo se iunxit (1 Par. 12,4).

3. 4. Iozabad (*יֹזָבָד*, *Ιεζαβάδ*, *Ιωζα-בָּד*), duo ex principibus millium in Manasse, qui ante pugnam ad montem Gelboe Davidi se iunxerunt, cum ab Aphec tribus Issachar in Sieleg rediret (1 Par. 12,20).

5. Iozabad (*יֹזָבָד*, *Ιεζαβάδ*), levita de filiis Core, filius secundus Obededom, unus ex ianitoribus ad australem portam templi (1 Par. 26,4. 15).

6. Iozabad (*יֹזָבָד*, *Ιεζαβάδ*), dux

180 000 expeditorum milium in exercitu losaphat regis (2 Par. 17,18).

7. Iozabad (זְבָדִי, יַוְזָבָד), levita tempore Ezechiae regis (2 Par. 31,13).

8. Iozabad (זְבָדִי, יַוְזָבָד), unus ex principibus levitarum tempore tosiae regis, cum sollempne pascha celebraveretur (2 Par. 33,9).

IOZABED (זְבָדֵד, יַוְזָבָד). **1.** Levita, filius Iosue, adiuvans duos sacerdotes in appendendis argento, auro, vasis templi ex Babylone allatis (Esdr. 8,33).

2. Sacerdos de filiis Pheshur, uxorem alienigenam dimittere iussus (Esdr. 10, 22).

3. Levita uxorem alienigenam dimittere iussus (Esdr. 10,23). Probabiliter idem est qui nominatur Neh. 8,7 (LXX omitt.) inter levitas, qui silentium faciebant in populo ad audiendam legem, quam Esdras recitabat et Neh. 11,16 : unus ex principibus levitarum super opera, quae erant forinsecus in domo Dei, constitutus.

IRA (אֶרְאָה). **1.** Ira lairites sacerdos David (2 Reg. 20,26; LXX Ἰρά; δὲ Ἱαρίν). Sacerdos latiore illo sensu dici videtur, quo 2 Reg. 8,18 eliam filii David sacerdotes vocantur. Fortasse recensendus est inter posteros lair Manassitae (v. IAIR 1). De lectione Peshitta : Ira de latir diximus s. v. IETHER 6.

2. Ira Iethrites seu Iethraens (2 Reg. 23,38; 1 Par. 41,40; LXX Ἰρά, Ἰρά v. IETHRAEUS.

3. Ira, filius Akees de Theena, inter Gibborim davidicos (1 Par. 41,28; LXX ὘ρά); idem 2 Reg. 23,26 et 1 Par. 27,9 scribitur in Vulgata Iira, LXX Ἰρά, ὘ρά.

IRAD (עֲרָד, פְּרוֹדָה), filius Henoch et pater Maviel (Malaleel) in genealogia Cainitarum (Gen. 4,18). Distinguendus est a Iared Sethita filio Malaleel et patre Henoch; de genealogia Cainitarum cum Sethilarum comparata cf. F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 484-487.

IR HA-HERES appellatur in vaticinio Is. 19,18 una de quinque civitatibus Aegypti, quae erunt loquentes lin-

gua Chanaan i. e. fidem terrae Chanaan amplectentes. Vulgata : civitas solis vocabitur una. Texlus massorethicus legit שִׁיר הַהֲרָם quam lectionem ex hebr. explicant urbem destructionis, alii ex arab. urbem leonis (Leontopolis), alii ex syr. urbem salutis; LXX πόλις ἡσπεδέν i. e. Πάτραι, urbs institiae. Sed vix dubium est, quin lectio genuina sit שִׁיר הַהֲרָם eaque ex hebr. explicanda : urbs solis. Haec autem urbs solis non intellegitur urbs aliqua determinata, ut Heliopolis, sed sensus prophetae est : in coetu illo aegyptiaco quantumvis parvo paucarum urbiuum non deerit eximius religionis ac pietatis splendor. Cf. Knabenbauer, Comm. in Isai. I. p. 388-391; L. Reinke in Theol. Quartalschrift, Tübingen LII. 1870 p. 3-31.

IRIS. Post diluvium benedixit Deus Noe et filiis eius et statuit pactum suum cum iis, quod etiam valere debebat pro posteris, ut seil. nequaquam ultra interficiatur omnis caro aquis diluvii neque sit deinceps diluvium dissipans terram. Atque signum huius foederis pacis declaravil esse arcum in nubibus : Arcum meum ponam in nubibus et erit signum foederis inter me et inter terram; cumque obduxero nubibus caelum, apparet arcus meus in nubibus et recordabor foederis mei vobisecum etc. (Gen. 9,8-16). Illo itaque arcu, iride, foedus et promissio misericordiae et gratiae declaratur. Unde in illa apparitione, qua Ezechieli prophetae Deus se foederis assertorem tidelem manifestat (Ez. 1,28), thronus et qui in eo sedet, iride eiusmodi circumdatur et pariter Apoc. 4,3 thronus circumdatur iride, quae similis est visioni smaragdinæ. Angelus quoque Apoc. 10,1 descendit de caelo amictus nube et iridem habens quasi capitis ornamentum. — Pulchritudo eius landatur Eccli. 43,12 : vide arcum et benedic eum qui fecit illum; valde speciosus est in splendore suo; gyrali caelum in circuitu gloriae sua; manus Excelsi apernerunt illum (hebr. manus Dei extendit eum; cum alia lectione in margine : manus non extendit). — Ceterum ex Gen. 9,13 ss. inferri nequit arcum,

iridem non potuisse antea existere; nam quae naturalia sunt, possunt in signum assumi et in symbolum irae vel gratiae Dei, sicut Gen. 3,14 in serpente habetur: super pectus tuum gradieris.

ISAAC (אַיָּצָאֵק), filius Abraham

et Sarae, pater Iacob et Esau. Nomen est a *risu* petitum, quod, ubi Isaac nasciturus praedicebatur, riserint tam Abraham (Gen. 17,17) quam Sara (18, 12; 21,6). Acta Isaac traduntur Gen. 21 ss.; 24,1-28,9; 35,27 ss. Cf. 4 Par. 1,28. 34; Judith 8,23; Eccli. 44,24-27; Matth. 1,2; Luc. 3,34; Act. 7,8; Rom. 9,7. 10; Gal. 4,28; Hebr. 11,9. 17 ss.; Iac. 2,21. Natus est hic Abrahae centenario e Sara nonagenaria pridemque sterilis. In ipso benedicendae praenuntiabantur omnes gentes. Petente postmodum Sara, dimisit Abraham Agar ancillam cum filio Ismaele, ne hic de mortuo Abraham primogeniti iura sibi vindicaret. Iubente posthac Deo, ut Abraham filium Isaac tandem expetitum tamque ardenter amatum immolarent, neque Abraham neque Isaac divino mandalo repugnabant. Et Isaac quidem factus est typus Christi sponte pro peccatis mundi altare crucis subeuntis; angelus vero Abrahalem, ne filium destriクト gladio interimeret, cohibuit prioresque promissiones rursum confirmavit. Quadragesima annos natus Isaac uxorem duxit non Chanaanacem, sed Rebeccam filiam Bathuelis filii Nachor. Rebecca primum sterilis elapsis viginti annis peperit geminos, quorum prior egressus est Esau, posterior Iacob. Ille patri carior factus est venator, hic matris deliciae vitam egit pastoris. Isaac interim, quod pater eius fecerat, per varios Chanaanitidis tractus greges circumducebat, vitam agebat comparatione tam Abrahae quam Iacob quietam et aequalem. Praeter alias pastorum rixas pactumque cum Abimelech rege Gerarae initum vix quidquam ea habet narratu dignum. Uxorem inter Geraritas, uti Abraham Saram apud Aegyptios, sororem esse praetendit. Neque tamen ex his concludere fas est aut totam narrationem esse fictam, aut mutato nomine bis eadem narrari. Pastorum

quippe vitas esse uniformes, et iisdem angustiis easdem adhiberi excusationes, quis miretur? Isaac senescens caligaverunt oculi. Vixit tamen usque ad aetatem 180 annorum, sepultusque est in sepulcro Abraham, in specu Machpela prope Hebron (Gen. 49,31).

Erat Isaac insignis patientia ac pietate. Typica ratio actorum Isaac a S. Paulo indicatur. Agar serva, mater Ismaelis, et Sara libera, mater Isaac, sunt duo testamenta vel foedera i. e. corum typi. Synagoga per Agar praefigurata serva est cum filiis suis, Ecclesia vero mater nostra per Sarah praefigurata libera est cum filiis suis. Nos igitur liberac filii sumus, quia siue Isaac non secundum carnem, sed secundum spiritum vi promissionis ab Ecclesia generamur et quia hac ratione generati iterum siue Isaac, liberae filii, a servae filiis persecutionem sustinemus et cum eo ius ad hereditatem possidemus. Cf. Gal. 4,22-31 et *Cornely* ad h. I. — Typicam rationem sacrificii Isaac indicat S. Paulus Hebr. 11,19 celebrans fidem Abraham, qui filium suum Isaac et in parabolam (ἐν παραβολῇ) accepit.

ISAAR. 1. Isaar (אִזָּרְאֵל, Ἰσαάρ), levita, filius Caath filii Levi et pater Core (Ex. 6,18. 21; Num. 3,19; 16,1; 1 Par. 6,2. 48. 38; hebr. 5,28; 6,3. 23; quoad 6,22[7] v. AMINADAB 2; 1 Par. 23,12). Ab eo descendit familia Isaaritarum (Num. 3,27; 1 Par. 26, 23. 29), quorum princeps tempore Davidis erat Salemoth (1 Par. 24,22; Vulg. Isaari). Vulgata scribit Num. 3,19 Iesaar et 3,27 lesaaritae.

2. Isaar (אִזָּרְאֵל, *Qeri* ζεράει cum Waw copulativo; Σαάρ), filius Assur patris Thecuac ex Halaa uxore (1 Par. 4,7).

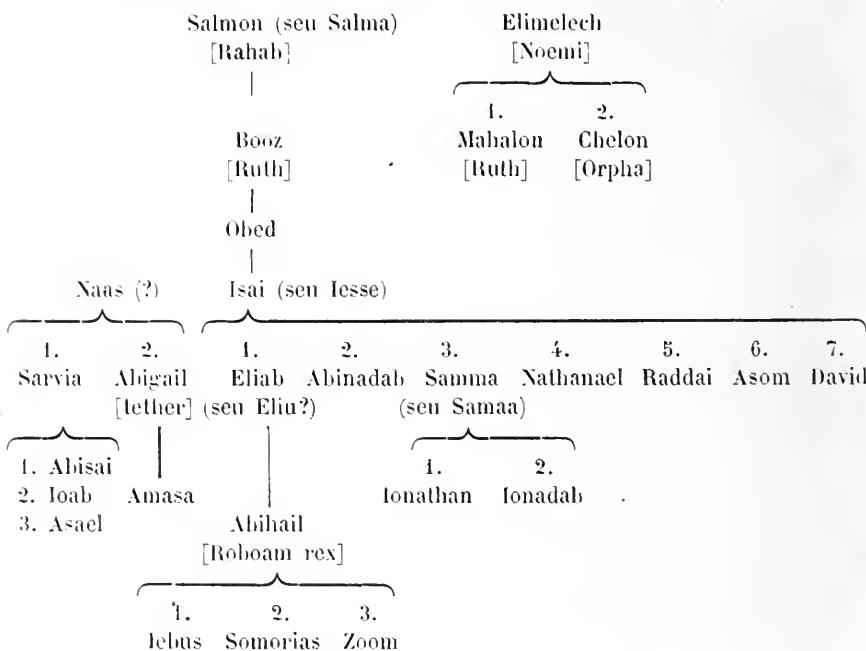
ISAARI v. ISAAR 1.

ISAI (אִזָּאֵל, Ἰσαάη; unde in Vulgata quoque Iesse Ps. 71,20; Eccli. 45,31; Is. 11,1. 10; Matth. 1,3; Luc. 3,32; Act. 13, 12; Rom. 15,12), pater Davidis ex Bethlehem. Genius eius recensetur Ruth 4,18 et refertur ad Phares filium Iuda; prosapia erat nobilis, cum in ea enumarentur Nahasson, qui tempore Moysis

eral princeps tribus Iuda (Num. 4,7; 7,12 et Booz. Eius filii recensentur 1 Reg. 16,6 ss.; 1 Par. 2,43. Tempore Saulis familia Isai tamen non inter primarias reputabatur; nam David se vocat virum pauperem et tenuiem 4 Reg. 18,23 et ipse David non sine contemptu quodam appellatur ab invidis et inimicis

filius Isai (1 Reg. 23,7; 2 Reg. 20,1; 3 Reg. 12,16; 2 Par. 10,46); quare etiam radix Iesse (Is. 11,1; truncus Iesse) declarat, Messiam oriundum esse ex conditione humili. — In tabella adiecta uncinis v. g. [Rahab] vel [Roboam] indicatur nomen coniugis.

TABELLA GENEALOGICA FAMILIAE IESSE.

ISAIAS (יְהָיָה, Ιεζαιας, LXX plen-
rimumque Ἰεζαίας). 1. Filius Amos, prae-
clarissimus prophetarum in diebus Oziae
(Azariae), Ioathan, Achaz, Ezechiae reg-
um Iuda (quos vide). Ad munus pro-
phetici vocatus esse videtur ultimo
Oziae regis anno, insigni illa theophania
quam 6,1 describit et cuius mentionem
quoque facit Iohannes evangelista 12,41.
Cum in illa angelos audiret clamantes :
Sanctus, sanctus..., sollempne est apud
eum Iahwe appellari Sanctum Israel,
quod nomen ei in libro Isaiae 27 vicibus
inditur (13 in parte priore, 14 in altera).
Regibus Ozia et Ioathan regni conditio
quidem prospera erat (cf. 4 Reg. 14,22;

15,3. 34; 2 Par. 26,2 ss.; 27,2 ss.)
corruptionem morum longe lateque ser-
psisse iam reprehensionibus Osee et
Amos prophetarum panditur (Os. 4,13;
Am. 2,4 etc.) et Isaías in visione illa
anno ultimo Oziae habita omnem regni
gloriam cernit ruinae traditam : arbore
florente succisa non remanet nisi truncus,
ex quo quasi semine sancto instau-
ratio oriatur (6,10-13), atque ex tempore
Ioathan propheta apparatus bellicum,
magnificentiam aedificiorum, luxum,
corruptionem principum, impietatem
multis exagitat (2-5). Poenae impietatis
et idolatriae quas annuntiaverat de-
volvi coepitae sunt versus finem regni

Ioathan (4 Reg. 15,37) et praesertim tempore Achaz regis impii, quo bello syro-ephraimitico magnae clades allatae sunt in regnum iudaicum. Achaz enim opem divinam oblatam sprevit et ad Theglathphalasar regem Assyriorum auxilium petiturus confugit, qui quidem hostes regni iudaici compescuit, at regnum quoque iudaicum tributis impensis affixit (2 Par. 28,20; cf. Is. 7,17 etc.). Frustra conabatur propheta eum insigni auxilio divino promisso a foedere illo fatali prohibere, in poenam ei annuntiat et regiae domus ruinam (— Messias enim, praeclarissima stirpis davidicae soboles, in terra Israel, in paupertate adolescit Is. 7,14-16) et summagm populi misericoriam et terrae vastationem (Is. 7,17 ss.). Meliore successu propheta utebatur apud Ezechiam regem pium, qui populi mores ad veram pietatem et integratatem reducere studebat (4 Reg. 18,4; 2 Par. 29, 4 etc.). Ipse rex, monitis vatis obsecutus, in difficillima regni conditione, cum propter imminentem Sennacherib regis Assyriorum invasionem primores plerique ac principes foedus aegyptiacum et suaderent et appeterent, horum suasiones reiecit, minas Assyriorum sprevit et divinis fretus promissis urbem regionemque vidit e maxima calamitate erexit (Is. 28-33; 36-37).

Liber Isaiae in duas partes maiores solet dividi. Priore continentur oracula quae res gestas tempore Ioathan, Achaz, Ezechiae spectant (1-37); altera parte, quae de exsilio babylonico, de liberatione ex exsilio et de liberatione et instaurazione messiana agunt (40-66); praemittitur narratio de occasione qua vates exsilium babylonicum praedixit (38, 39). Quod in visione inaugurali ei ostensum est, id in oraculis accuratiis per singula prosequitur; ex ea quippe visione derivatur norma illa in prologo statuta: Sion in iudicio redimetur, quae norma, uti ad Israel, ita demum ad orbem universum applicatur. Ostendit enim, quomodo iudicio divino omnis pompa et fastus et superbia deiiciatur oporteat, ut salus exsurgat messiana; idque exsequitur pro Israel (2-12) et pro reliquis quoque gentibus (13-27), et cum a cap. 28 et deinceps regem po-

pulumque doceat de invasione Assyriorum fide et spe divina superanda, iterum iudicio et cladi illi particulari subiungit promissionem salutis messianae (34, 35). Dein quod in priore parte saepius inuerat facta abductione populi theocraciae destructione (1,30; 31; 5,5; 6, 11-13 etc.) fore instaurationem messianam (2,2; 4,2; 6,13; 9,6; 11,1 etc.), id in altera libri parte videmus copiose explicatum. Descripta enim liberatione ex exsilio et reditu in Palaestinam indicato se convertit ad liberationem alteram spiritualem (42,1-12) eiusque opus (49, 50, 53 ss.) et gloriam ac bona instauratio messianae (60 ss.).

Nostro tempore multum discutitur quaestio de auctore partis alterius. Hic unum solum adnotasse sufficiat contra sententiam adeo hodie pervulgatam, partem eam tandem in fine exsilia babylonici esse conscriptam. Oracula enim de Cyro, eius victoriis, de liberatione ab ipso concedenda ita proponuntur, ut conceptis verbis asseratur annuntiationem factam esse diu antequam rei praedictae germina vel indicia adfuerint vel adfore cognosci potuerit; ad eam prædictionem diu ante eventum factam provocat tamquam ad argumentum quo probetur Iahwe esse verum Deum, dum idola nihil tale unquam praestare potuerint. Atque talis pro Iahwe argumentatio septies cum emphasi repetitur (41,21-29; 43,9. 12; 45,21; 46,9; 48,5. 16). Iam talis loquendi et arguendi modus eo tempore, quo Cyrus iam partis victoriis imperio babylonico imminaret, esset plane absurdus et blasphemus. Vates maxima indignatione invehitur in fraudes præstigiatorum; iam quomodo fangi potest eum eadem fraude velle divinitatem Iahwe aliis persuadere? Immo neque concipi potest cum potuisse, etsi voluisset, eiusmodi fraudem committere. Nam qua fronte potuisset in fine exsilia oracula haec aliis proponere tamquam ab antiquo tempore prædicta? nonne et se et Deum tamquam deceptorem et mendacem aperte professus esset? nonne aequales eum risui et contemptui habuissent quippe qui vaticinia nemini antea cognita, a se recenter

edita tamquam iam dudum a Deo data vendere vellet?

Dicendi genus Isaiae exinium esse eumque etiam eo principem esse inter prophetas omnes fatentur. Inter alia hoc indicium fert *Louth* (De sacra poesi Hebr. praelect. 21) : « idem elegans et sublimis, ornatus et gravis, cum umeritate et copia, tum vi et pondere mirabilis ». Quam laudem ei, uti recentiores, ita veteres quoque abunde tribuebant (cf. *Cornely*, Introd. II. 2 p. 306; *Knabenbauer*, Comm. in Is. I. p. 10). Praeter librum quem habenus res gestas Oziae conscripsit, uti 2 Par. 26,22 explicite narratur. Eum quoque historiam Ezechiae regis litteris consignasse aliqui ex 2 Par. 32,32 collegunt; at ibi dicunt res Ezechieles et beneficia accepta scripta esse in *visione* Isaiae, qui est titulus libri eius propheticus; quare nullus alias liber ea locutione indicari videtur.

Eum vixisse usque ad tempora Manasse regis et ab eo crudeli mortis genere esse interemptum i. e. serratum, teste S. Hieronymo est apud Indaeos certissima traditio, « unde et nostrorum plurimi illud quod de passione sanctorum in epistula ad Hebraeos legitur *serrati sunt* (11,37) ad Isaiae referunt passionem » quos locos vide apud *Cornely* I. c. p. 310 et apud *Knabenbauer* I. c. p. 9.

Laudes eius ipsis s. litteris celebrantur : Isaia propheta magnus et fidelis in conspectu Dei... spiritu magno vidit ultima et consolatus est lugentes in Sion; usque in sempiternum ostendit futura et abscondita antequaque evenirent (Eccli. 48,25-28). Et inter eius laudes haud ultimo loco referendum est, quod adeo frequenter ab ipso Christo et in scriptis apostolorum ad eius librum alluditur; nam, uti recte notat *a Lapide*, in Novo Testamento saepius citatur et auditur quam ceteri prophetae omnes simul iuneti; atque fere centies in libris Novi Testamenti vel aperte vel tacite ad eum remittimur.

1. KNABENBAUER.

2. Isaias, filius Rahabiae (1 Par. 26, 25) v.IESIAS 4.

3. Filius Athaliae de filiis Alani vel

polius Aelam (v. AELAM 4), princeps, qui cum 70 viris Esdra duce ex captivitate rediit (Esdr. 8,7; cod. B יְוֹסֵת).

4. Levita de stirpe Merari, qui Esdra duce ex captivitate rediit (Esdr. 8,19; B עֲזָרָא).

5. Beniaminita, incola Ierusalem post instaurationem (Neh. 11,7; יִשְׁאָל, יִשְׁאָלָה).

Idem nomen hebr. gerunt, qui in Vulgata scribuntur IESEIAS et IEZIA.

ISARI (יִצְרָאֵל), princeps quartae classis cantorum tempore Davidis (1 Par. 25,11). Idem appellatur 1 Par. 25,3 Sori (צָרֵר, Σωρός), unus de filiis Idithum.

ISBAAL (יַשְׁבָּאָל, יַשְׁבָּאָלָה), apud *Swete* B יְשָׁלָח, A יְשָׁלָחָה), sacerdos, cui decima quarta sors in ministerio Domini a Davide designata est (1 Par. 24,13).

ISBOSETH (יִשְׁבָּשֶׁת), יִשְׁבָּשֶׁת

2 Reg. 2,8-4,12 idem est, qui 1 Par. 8, 33; 9,39 nominatur Esbaal (אַשְׁבָּאָל, אַשְׁבָּאָלָה) i. e. vir-Baal, filius quartus regis Saul, uti videtur (cf. 1 Reg. 14,49) natu minimus, qui non interfuit exitiali in monte Gelboe proelio (1 Reg. 31,2; 1 Par. 10,2) aut certe fuga ex illo se proripuit. Nomini idioli לְעֵד pie substituta est vox בְּשָׁת « ignominia », itaque Esbaal factus est Isboseth, similiter atque Meribbaal (1 Par. 8,34; 9,40) factus est Miphobeth (2 Reg. 4,4). Esbaal igitur quadragenarius post mortem Saul ab Abner, principe exercitus, renuntiatus est rex in Mahanaim trans Jordanem super Beniamin omnesque tribus septentrionales et orientales. De bello, quod tum actum est inter Abner et David v. ABNER. Aegre tulit Esbaal, quod Abner rem habuerit cum Respha, quae fuerat concubina Saul: Abner vero, reprehensionem indigne ferens, pacem cum David quaerebat. Hic tamquam pri-
mam pacis conditionem ab Esbaal re-
petiit uxorem suam Michol, quam per iniuriam Saul alteri viro concesserat. Celerum actionem de pace abrupe-
cunt nex cum Abneri a Ioab patrata, tum
ipsius Isboseth per duos suarum par-

tium homines effecta. Fuerat is rex biennis, vir imbecillae indolis, quo mortuo brevi David ab omnibus rex agnitus est.

ISCARIOTES (*Ισκαριώτης*, *Ισκαριώθ*), cognomen Iudee (v. IUDAS 8) proditoris (Matth. 10,4; 26,14; Marc. 3,19; 14,10. 43; Luc. 6,16; 22,3; Ioan. 6,72; 12,4; 13,2. 26; 14,22) i. e. קְרָיוֹת = vir Carioth, oriundus ex Carioth urbe in meridie (Negeb) Iuda (Ios. 13,23 et v. CARIOTH 1). Confirmatur haec explicatio eo, quod Ioan. 6,71 in cod. *N** et in aliquibus minusculis codicibus scribitur οὗτος καριώτων, quae eadem forma reperitur in codice Bezae (cantabrigiens D saeculi 6.) ad Ioan. 12,4; 13,2. 26; 14, 22. Sicut igitur apud LXX 2 Reg. 10,6. 8 ex dictione בֶּן־כָּרֵי אִישׁ תּוֹבֵד i. e. viri (ex) Tob orium est Ιστόβ (v. ISTOB), ita apud Graecos dicitur Iscariotes pro Cariothes. Etiam in codicibus versionis Italae legitur quandoque : carioth, scarioth, scariothes; cf. Knabenbauer ad Matth. 10,4, qui alias quoque explications commemorat ac refutat.

ISHHOD (*אִישׁ הַדָּד*, *Ισούδ*), filius Makhir ex Molecheth (Vulgata : regina) genitus (1 Par. 7,18); sed Vulgata eius nomen reddit : Virum decorum.

ISH SECHEL (*אִישׁ שְׁכֵל* i. e. vir intelligentiae, LXX ἀνὴρ σοφός), unus ex levitis, quos Esdras ab Abava fluvio secum in Ierusalem adduxit (Esdr. 8,18); in Vulgata eius nomen redditur : vir doctissimus.

ISMAEL, ISMAHEL (*אִשְׁמָעֵל* i. e. Deus exaudit; *Ισμαήλ*).

1. Filius Abrahae, quem 89 annos nato peperit Agar, ancilla Sarae, Aegyptia. Ita quippe Sara fide infirmior et natura sterilis putavit semen promissum esse procurandum. Tredecim annorum puer cum universa domo Abrahae circumciditur. Et Ismaeli quidem numerosa posteritas promittitur, pactum vero et promissiones messianicae filio a Sara generando reservantur. Ablactato Isaac eiicitur Agar cum Ismaele. Quos angelus in deserto confortat. Habitavit Ismael in deserto Pharan duxitque uxorem aegyptiam. Eius posteritas Gen. 25,12-

18 enarratur. Vixit ad aetatem 137 annorum. Cf. Gen. 16; 17,18. 20. 23. 26; 21,9-21; 23,9; 1 Par. 1,28 ss.

2. Filius Nathanae, filii Elisama, de stirpe regia Iudeorum, unus corum qui contra Nabuchodonosor dimicaverant, sed postea Godoliae, eius in Iudea praefecto, se iunxerant. Incitatus a Baalis, rege Ammonitarum, tres menses post destructam Ierusalem Godoliam Masphe dolo interemit cum Iudacis et Chaldaeis, qui cum ipso erant; secundo die post octoginta viros de Sichem, Silo et Samaria, qui religionis causa adventabant, trucidavit. Persequentibus iis, qui Godoliae adhaeserant, fugit ad Ammonitas. Cf. 4 Reg. 25,23. 25; 1er. 40 ss.

3. Filius Asel de stirpe Ionathae filii Saul (1 Par. 8,38; 9,44).

4. Pater Zabadiae ducis in domo Iuda tempore Iosaphat regis (2 Par. 19,41).

5. Filius Iohanan, unus e centurionibus, quos adsevit Ioiada pontifex, ut Athaliae tyramnidem convelleret (2 Par. 23,1).

6. Sacerdos e familia Pheshur (Phasur); duxerat is uxorem alienigenam (Esdr. 10,22).

ISMAELITAE, ISMAHELITAE (*אִשְׁמָעֵלִים*, *Ισμαήλιται*). Gen. 25,13-15 recensentur duodecim tribus ab Ismaeli derivatae : Nabaioth, Cedar, Adbeel, Mabsam, Masma, Duma, Massa, Hadar, Thema, Iethur, Naphis, Cedma (v. s. vv.), qui scribuntur incoluisse ab Hevila usque ad murum, qui Delta aegyptiacum defendit Asiam versus. Ismaelis posteri credendi sunt aliis tribibus, quae per desertum negotiationem et rapinas exercebant, plurimum esse permixti; unde iidem Madianitae adiunt, qui et Ismaelitae Gen. 37,25. 28. 36; 39,1; Iud. 8,3. 24. Cf. Judith 2,13. Componuntur cum Idumaeis Ps. 82 [83],7. Cf. etiam Gen. 28,9; 36,3; 1 Par. 2,17; 27,30. Ismaelitas se esse gloriantur Arabes, at certe non omnes ab eo derivantur.

ISMIEL (*אִשְׁמָעֵל*, *Ισμαήλ*), unus ex tredecim principibus cognitionum Simeon, qui tempore Ezechiae regis paseua Gador occuparunt (1. Par. 4,36).

ISRAEL (*אִשְׁרָאֵל*, *Ισραήλ*). 1. No-

men Israel, quod Iacob inditum est ab angelo (Os. 12,3. 4), qui ad vadum laboc cum eo iunctabatur. Cum Iacob superari non posset et angelo dicenti: « dimitte me » respondisset: « non dimittam te nisi benedixis mihi », angelus nomen eius in posterum fore Israel ait, quia pugnasti cum Deo (כִּי שָׁרֵךְ עַם אֶלְ�הִים); quo nomine indicatur Iacob maximo desiderio benedictionem Dei efflagitasse eamque quasi ab invito impetrassse nec difficultatibus molestisque obiectis animum despondisse. Talis itaque animus qui fortis est cum Deo (Vulg. Gen. 38,28 contra Deum) et vehementer studio bona Dei sibi acquirere admittitur neque obstaculis frangitur, eo nomine declaratur. Quare ab ea significatione non abest bellator Dei, neque quod alii interpretari malunt: Deus regnat; nam ut Deus vere regnet et dominetur in homine, homo forti animo Deo adhaerere debet; vel potius: tum demum Deus regna in terris regnare dicitur, si totum hominis studium ad Deum dirigitur. Nomen vero hoc patriarchae inditum est, ut sit in monumentum et exemplum posteris, qui scil. exemplo patris discant forti conatu beneficia Dei sibi acquirere, et ipsa nominis memoria edoccantur quanta constantia et fortitudine et patriarcha egerit et sibi agendum sit, ut bona regni Dei percipere mereantur. Quae nominis Israel ad posteros habi-
tudo innuitur Gen. 35,10. 11. Hac nominis impositione facta et Iacob eo appellatur 35,21 (hebr.); 37,3. 13; 43,6. 8 (hebr.). 11; 45,28 (hebr.) etc. et posteri eius vel filii Israel vel Israel vocantur. Ex nominis occasione et significatione consequitur nomen hoc referri ad honorem, et eo designatur populus a Deo electus, in quo Deus regnum suum constituit; quare iuremerito apostolus Christifideles nuncupat Israel Dei (Gal. 6,6).

2. Regnum Israel. Artiore significatione Israel dicitur tempore regum de regno septentrionali decem tribum, quae post mortem Salomonis se separavunt a domo David et duce Ieroboam regnum distinctum a regno Iuda consti-
tuerunt, quod regnum Israel vocari

solet (cf. 3 Reg. 12, 1 ss.). Quae separatio quo redderetur firmior, Ieroboam duo erexit sanctuaria in Bethel et Dan, in quibus imagine vitulorum, uti olim in deserto, numen colebatur; praeterea sacerdotes constitutti de plebe, fecit fana in excelsis, instituit sollemitatem mense octavo (3 Reg. 12,26 ss.). Sacerdotes aaronitici et levitae ditione novi regni relicta in regnum Iuda migrarunt et etiam de populo non deerant qui in Ierusalem ascenderent Dominum adoraturi (2 Par. 11,13-16). Quae tamen separatio regno Israel non erat saluti. Deus enim elegerat David eiusque domum (2 Reg. 7,14), elegerat Ierusalem, ut ibi sanctuarium exsisteret (cf. 3 Reg. 9,3); quare qui recedebant a domo David, etiam a foedere et regno Dei recedebant. Atque regnum Israel fere continuo in peiore erat conditione quam regnum Iuda. In eo enim multo magis idolatria et vitia ei coniuncta grassabantur, contra quae prophetae, uti Elias, Eliseus, Ossee, Amos pugnabant quidem, verum haud multum proficiebant. Praeterea regnum hoc crebris agitabatur seditionibus; ita iam Baasa insidias struxit Nadab filio Ieroboam eumque interfecit et omnem domum Ieroboam percussit et delevit (3 Reg. 15,27) et contra filium Baasa Ela rebellavit Zambri eumque occidit et omnem eius domum delevit; verum Zambri bello oppressus mox succendit se cum domo regia et regnum divisum est per aliquod tempus in partes duas (3 Reg. 16,16-23). Domus Achab, idolatria et iniustitiis facinorosa deleta est a Iehu (4 Reg. 9, 23 ss.); domus Iehu quoque in quarta generatione, in Zacharia rege percussa est a Sellum (4 Reg. 15,10), Sellum interfectus a Manahem; contra filium Manahem, Phaceiam, coniuravit Phacec, contra Phacee coniuravit Osee (4 Reg. 15,14. 25. 30).

Praeter bella haec interna ab externis quoque hostibus regnum Israel impete-
batur. Ab initio regni pugna erat inter Iuda et Israel: fuit bellum inter Roboam et Ieroboam cunctis diebus; bellum erat inter Asa et Baasa regem Israel (3 Reg. 14,30; 15,6. 16. 32). Dein Israel oppugnabatur a Syris, contra quos

Baasa, Achab, Ioram, Iehu, Ioachaz, Ioas, Ieroboam II. dimicabant (3 Reg. 15,20; 20,21 ss.; 4 Reg. 6,8 ss.; 10,32; 13,3. 25; 14,28). Uti ex monumentis assyriacis didicimus, Achab devictus est a Salmanassar II. in pugna apud Kar-kar; eidem regi Iehu solvit tributum. Etiam cum Philistaeis et Moabitis bella gerebantur (cf. 3 Reg. 15,27; 16, 15; 4 Reg. 3,7 ss.). Demum regnum Israel multum afflictum est ab Assyriis (4 Reg. 15,20), oppida capta, incolae abducti (15,29), donec regnum ab iis est destructum (4 Reg. 17,4 ss.); « iratus est Dominus vehementer Israeli et abstulit eos a conspectu suo » (17,18). Cur autem abiecti sint, sacer auctor pluribus prosequitur 4 Reg. 17,7-22; scelera regni huius Ezechiel graviter perstringit sub nomine Oolla 23,5-10 et varia quoque reprehendunt Osee et Amos.

Urbs regia primo erat Sichem, in qua Ieroboam habitavit (3 Reg. 12,25), deinde Thersa a Ieroboam I. usque ad Amri (3 Reg. 14,17; 15,21. 23; 16,6. 8. 9. 15. 17); Amri ibi regnavit sex annis (3 Reg. 16,23), dein extruxit Samariam; Achab saepius versabatur in Iezrahel (3 Reg. 18,43; 21,1 ss.), ubi Iezabel quoque periiit (4 Reg. 9,30). Conditio regni labilis, uti crebris regum caedibus significatur, ita ipsa quoque mutatione urbis regiae innuitur. Corruit tandem anno 722 a Chr.; abductis Israelitis in terram Assyrion homines de Babylone, Cutha, Avah, Emath, Sepharvaim in civitatibus Samariae collocati sunt (4 Reg. 17,24; cf. Esdr. 4,10). Ceterum singula vide sub nominibus regum: Ieroboam, Nadab, Baasa, Ela, Zambri, Amri, Achab, Ochozias, Ioram, Iehu, Ioachaz, Ioas, Ieroboam II., Zacharias, Sellum, Manahem, Phaceia, Phacee, Osee, et vide de ratione temporis s. v. CHRONOLOGIA II. 4 in vol. I. col. 900-909. Regnum Israel quandoque nominatur a tribu potentissima Ephraim (vide s. v.).

ISREELA v. ASARELA.

ISSACHAR (אַשְׁכָר, *Qeri* perpetuum אַשְׁכָרִי; Ἰσσάχαρ, Flav. Josephus: Ἰσσάχαρος, Ἰσσάχαρης, et (tribus) Ἰσσάχαρος.

1. Issachar filius nonus Jacob patriarchae et quintus ex Lia genitus (Gen. 30,17.18). Tempore descensus in Aegyptum quattuor filii ei adseribuntur Thola, Phua, lasub, Semran, a quibus descendunt familiae Tholitarum, Phuaitarum, lasnitarum, Semranitarum (Gen. 46, 13; Num. 26,23. 24; 1 Par. 7,1).

Interpretatio nominis Issachar continetur verbis Liae Gen. 30,18: Dedit Deus mercedem mihi (אֶשְׁכָר mercedem meam), quia dedi ancillam meam (Zelpham) viro meo appellavitque nomen eius Issachar (*Kethib* secundum pronuntiationem Eliae Levitae שֵׁבֶר וְשֵׁבֶר ortum ex שֵׁבֶר שֵׁבֶר = est merces). Aliam interpretationem innuit *Qeri* perpetuum quod efferri iubent אֶשְׁכָר שֵׁבֶר, i. e. qui data mercede emptus seu acquisitus est, quo alluditur ad priora verba Liae 30,16: Ad me intrabis (Iacob), quia mercede conduxi te pro mandragoris filii mei. Cf. *Gesenius*, Thesaur. p. 1331. — Inter locos Genesis a Ben-Asher et Ben-Naftali diverse punctis signatos assert *Seligm. Baer* (Liber Genesis, 1869 p. 84) etiam 30,18 Ben-Naftali: שֵׁבֶר שֵׁבֶר et adnotat: « Ex utriusque sententia prouinciandum שֵׁבֶר שֵׁבֶר, sed inter se dissident eo, quod haec lectio secundum Ben-Asher *Qeri* quod dicitur perpetuum est. Sunt vero qui Ben-Naftali שֵׁבֶר שֵׁבֶר (affert praemium) sicut Mosen ben-Mocha שֵׁבֶר שֵׁבֶר legisse putent. At certe de Ben-Naftali falluntur ».

2. Issachar tribus Israel. Sors tribus Issachar describitur Ios. 19,17-23, quam finium descriptionem *F. de Hummelauer* (Comm. in Ios. p. 424) his verbis expunit: « De Issachar nonnisi fragmenta supersunt. Annuntiatur v. 17. 18^a descriptio termini. Sequitur vero v. 18^b-21 non descriptio termini, sed elenches aliquis urbium cuiusdam provinciae, sua carens summa. Quem excipiunt fragmenta duo descriptionis termini. Sequitur summa urbium provinciae cuiusdam atque v. 23 consueta clausula » scil. « Haec est possessio filiorum Issachar per cognationes suas, urbes et viculi

carum ». Possunt tamen termini Issachar aliquatenus delineari partim ex ipso textu 19,17-23 partim ex descriptionibus aliarum tribuum contiguarum. Occidentem tribus Issachar attingunt Aser et Manasse, meridiem Manasse, orientem Iordanis, septentrionem Zabulon et Nephthali (i. e. pagus commutatorius Nephthalitis concessus inter montem Thabor, Iordanem et lacum Tiberiadis, v. NEPHTHALI 2 et cf. tabulam geogr. Chanaean tributum descripta, vol. I. col. 828-9). Ex Deut. 33,18, 19 autem inferri nequit Issacharitas ipsum mare (Mediterraneum vel Tiberiadis) attigisse; dicuntur enim affluentiam marium sugere, qui in litore vel etiam hand procul a litore incolentes mercibus mari advenit ditantur (cf. F. de Hummelauer, Comm. in Deut. p. 534).

Flavius Iosephus (Ant. V. 1,22) longitudinis terminum indicat Carmelum montem et Iordanem, latitudinis autem Itabyrium montem (Thabor); terminum Issachar meridionalem ex Iosepho vix discere poterimus, quoniam l. c. statuit Ephraim usque ad campum magnum (planitem Esdrelon?) extendi (v. EPHRAIM 2). Comprehendebat igitur Issachar magnam partem planitiei Esdrelon, descendens meridionalem montis Thabor, Hermon minorem, montes Gelboe. Urbes Issachar recensentur sedecim cum viculis suis (Ios. 19,22), quibus addenda est Dabereith ex catalogo quattuor urbium leviticarum Issachar (Ios. 21,28, 29; 1 Par. 6,72). Praeterea intra fines Issachar erant aliquae urbes manassaeae: Bethsan, Iblelaam, Endor (sed v. ENDOR), Thenac, Mageddo (Ios. 17,11; Iud. 1,27; 1 Par. 7,29).

Fertilitas territorii Issachar erat hodieque est maxima. Occidentem versus ab urbe Iezrael extenditur planities Esdrelon, cuius ipsum nomen Iezrael (i. e. Deus sevit) sementeum Dei benedictionibus affluentem indicat; ab eadem urbe orientem versus altera vallis palesebat in campum magnum Seythopolis (Bethsan), qui ob fertilitatem suam rabbinis audiebat ostium paradisi (v. BETHSAN). Ad hanc territorii fertilitatem alludunt Iacob in benedictione sua: Issachar asinus forfis (hebr. asinus

ossis) acerbans inter terminos; vidit requiem quod esset bona et terram quod optima (Gen. 49,14. 15) et iterum Moyse: Laetare Issachar in tabernaculo tuis (Deut. 33,18). Hisce iam indoles agrestis Issacharitarum satis innuitur; erant ruricolae. Divitiis etiam ad mercaturam adducebantur (Deut. 33,19). Ex ea autem indole simul vituperium intellegitur, quod Iacob moriturus de Issachar addit: Et supposuit humerum suum ad portandum factusque est tributis serviens (Gen. 49,15) i. e. luxuria terrae contenti ingum Chananaeorum non excutient. Verum aliam interpretationem Gen. 49,15 proponit E. Seydl (Katholik LXXX. 1900 II. p. 347) Issacharitas fuisse conductores mercium in via maris vehendarum.

Historia tribus Issachar paucis absolvitur. Princeps tribus anno secundo egressionis ex Aegypto erat Nathanael filius Suar (Num. 1,8). Apud montem Sinai de Issachar numerabantur 54 400 viri bello apti (1,28. 29), postea in campestribus Moab 64 300, qui numerus a solis tribubus Iuda et Dan superabatur (26,23; cf. 26,22. 43). In castris Issachar cum Iuda et Zabulon ad orientem tabernaculi erat (2,5); eadem tribus in ordine itineris primo loco proficiebantur (10,13-16). Oblationes Nathanael principis Issachar in dedicationem altaris factae sunt die secundo statim post oblationes Iuda primo die factas (7,18-23). Inter duodecim exploratores a Moyse in terram Chanaean missos de tribu Issachar erat Igal filius Ioseph (13,8), inter viros ad terram promissam sorte dividendam electos Phaltiel filius Ozan (34,26). Post ingressum in terram promissam Issachar cum Simeon, Levi, Iuda, Ioseph (Ephraim et Manasse), Benjamin benedictionem in monte Garizim pronuntiavit (Ios. 8,33. 34), ut Moyses mandaverat (Deut. 27,12). Ab hoc tempore coniunctio Issachar cum Iuda cessat (exceptis duabus occasionibus infra notandis), cum tribu vicina Zabulon perdurat.

Sine dubio Issacharitis certamina subeunda erant cum Chananaeo. Mirum quidem videri potest, quod inter tribus, quae Chananaeum non deleverunt, Is-

sachar non recensetur (Iud. 1,19-36); attamen urbes manassaeae Bethsan, Ieblaam, Thenac, Mageddo, ex quibus Chananaeus non est expulsus (Iud. 1,27), sitae erant intra fines Issachar coepitque Chananaeus habitare in terra illa (hebr., LXX, Syr., Chald.). Huius regionis subgendas specialis erat difficultas; per eam enim viae mercatorum ab Aegypto Damascum versus et a Iordanie ad sinum Ptolemaidis (Accho) ducebant, unde Chananaeorum intererat, ne hac regione exclusi mercaturae lucris privarentur. In Issachar iuxta aquas Mageddo i. e. iuxta torrentem Cison Debbara et Barae insignem victoriam de Asoritis reportarunt (Iud. 5,19) nec defuerunt in certamine principes Issachar (5,15). Unus ex iudicibus minoribus in Israel erat Thola filius Phua vir de Issachar, qui 23 annis iudicavit in Samir montis Ephraim ac proinde extra tribum suam in finibus Ephraim ibique sepultus est (10,1. 2); duo nomina Thola et Phua fuerant nomina duorum filiorum Issachar patriarchae (Gen. 46,13; 1 Par. 7,1); a quibus malis vel hostibus hic iudex Israel salvaverit, nescimus; a Flavio Iosepho (cf. Ant. V. 7,6) omittitur. Post interitum Isboseth filii Saul, cum David in Hebron ab universis tribibus rex agnosceretur, aderant de filiis Issachar viri eruditii, qui noverant singula tempora ad praecipiendum, quid facere deberet Israel, principes ducenti, quorum prudenti iudicio ac consilio tota tribus permota est, ut Davidi adhaereret (1 Par. 12,32. 40; cf. 2 Reg. 3,1 ss.); illam eruditio nem fuisse astronomicam et astrologicanam (ut volunt Chaldaeus, rabbini, Clearius) in textu non innuitur neque illud quod Flav. Iosephus contendit: adfuisse ducentos futurorum praescios et armatorum 20000 (Ant. VII. 2,2). Versus finem regni davidici numerabantur de Issachar 87000 viri bellatores (1 Par. 7,1-5). Circa hoc tempus princeps tribus erat Amri filius Michael (1 Par. 27,18; cf. 7,3); suspicantur aliqui hunc Amri fuisse progenitorem domus Amri regis Israel, cuius opinionis indicium utique nullum adest. Secundum traditionem antiquam Iudeorum viris sapientibus Issachar accensendus est Amasias filius

Zechri, tempore Josaphat regis Domino consecratus cum 200 000 virorum fortilium (2 Par. 17,16; cf. Ps.-Hieron. Quaest. hebr. in h. 1.). Issacharitae erant Baasa eiusque filius Ela reges Israel (3 Reg. 13,27; 16,8). Eiusdem tribus fuisse creditur Eliseus propheta, cuius patria erat Abelmehuia (vide s. v.). Unionis pristinae inter Issachar et Iuda redintegratio facta est, quando Ezechiae regi omnem Israel et Iuda Hierosolyma convocanti Issachar quoque aures praecepsit ac sollemnitatem paschalem cum universo populo celebravit (2 Par. 30,18). Accedit mentio Issachar in descriptione symbolica terrae sanctae et Ierusalem novae Ez. 48,23. 26. 33 et in Apoc. 7,7.

3. Issachar levita, septimus filius Obededom, ianitor templi (1 Par. 26,3).

ISTEMO urbs v. ESTHAMO.

ISTOB (אִיסְתּוֹב, Ἰστόβος; *Flav. Ios.*

Ant. VII. 6,1 "Ιστόθος scil. βασιλεύς), regnum aramaicum, quod cum aliis regnis aramaicis Soba, Rohob, Maacha et cum Ammonitis foedus inierat contra Davidem (2 Reg. 10,6. 8); sed Aram et Ammon a Ioab et Abisai devicti sunt prope Medabam in tribu Ruben (cf. 1 Par. 19, 6. 7; in hoc textu omissa sunt nomina Rohob et Istob). Omnes quidem versiones et Flavius Iosephus l. c. Istob unam vocem exprimunt; attamen textus hebreus verti potest: viri Tob. Unde permitti censem intellegi regionem Tob (Iud. 11,3. 5), quae eadem esse creditur ac Tubin (1 Mach. 5,13) seu regio Tubbianaeorum (2 Mach. 12,17) in Galad. Ex locis citatis Istob quaerenda est inter Ammonitidem et Syriam. De situ Tob vide s. v.

ISUHAIA (יְשֻׁחַד, Ἰσουάιας), unus ex tredecim principibus cognationum Simeon, qui tempore Ezechiae regis pascua Gador occuparunt (1 Par. 4,36).

ITALIA (Ἴταλία). In Vulgata Num. 24,24 et Ez. 27,6 legitur Italia pro Cethim (vide s. v.), praeterea Is. 66,19 pro Thubal (vide s. v.). In N. T. vox usurpatum sensu nostro geographicus pro peninsula inter Alpes ei fretum Siculum (Act. 18,2; 27, 1. 6; Hebr. 13,24).

ITALICA cohors (ἡ σπεῖρα ἡ καλουμένη

Ιταλική) Caesareae constituta, cuius centurio erat Cornelius (Act. 10,1). Designari videtur cohors ex civibus romaniis Italiae formata saltem quoad magnam partem. Talem cohortem circa a. 40 p. Chr. Caesareae fuisse *E. Schürer* (Gesch. d. jüd. Volkes etc. ed. 3. t. 462. 463) asserit non esse probabile, cum aliunde probabiliter constet ante magnum bellum iudaicum seu ante a. 66 Caesareae nonnisi copias auxiliares fuisse, quae maiorem partem ex provincia Syriae delectae erant (*Flav. Ios. Ant. XIX. 9,2; XX. 8,7; Bell. iud. II. 13, 7; III. 4,2*). Ex locis eitalis appetet quinque cohortes ibidem fuisse; dividabant copiae auxiliares non in legiones, sed in cohortes. Iamvero nihil impedit, quominus una ex illis teste S. Luca Act. 10,1 fuerit Italica sensu supra indicato. Nam primum quidem nobis desunt notitiae directae de copiis infra annos 6-66 p. Chr. in Iudea constitutis. Deinde ex Flavio Iosepho solum discimus maiorem partem (τὸ πλέον, τὸν πλείστους) ex Syria delectos fuisse. Accedit denique quod in inscriptionibus commemorantur: cohors I. Italica civium Romanorum voluntariorum (Corp. Inscr. Lat. t. XIV. n. 171), cohors II. Italica civium Romanorum..... exercitus Syriaci (Corp. Inscr. Lat. III. Suppl. n. 13483 a) circa a. 69 p. Chr., de qua cf. Archaeologisch-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn XVIII. 1895 p. 218 et *Pauly-Wissowa*, Real-Encycl. der klass. Altert. IV. 304. Eadem cohors II. censemtur esse, quae commemoratur cohors miliaria Italica voluntariorum, quae est in Syria (Corp. Inscr. Lat. XI. n. 6117), cohors II. Italica (Corp. Inscr. Lat. t. VI. n. 3528), cohors II. Italica civium Romanorum inter cohortes « quae sunt in Syria sub Attidio Corneliano legato » 157 p. Chr. (cf. Jahreshefte des oesterr. archaicol. Institutes III. 1900 p. 21 ss. et p. 29). Apud *Arrianum* (Aries contra Alanos) ή σπεῖρα ή Ιταλική brevius quoque designatur of Ιταλοί (Arriani Scripta minora ed. Hercher 1834; ed. Blanchard p. 102 et 99). Ex Arriano igitur ad nomen sufficere videtur, si milites erant Itali. *Knabenbauer* ad Act. 10,1). — Notandum est, etsi vox cohortis etiam de

legione interdum adhibeat, cohortem Italicanam non confundendam esse cum legione italica (*Tacit. Hist. 4,39. 64; 2,400; 3,22*), quae postea Nerone imperante efformata est.

ITHAI v. ETHAI 2.

ITHAMAR (Ιθαμάρ, 'Ιθαμάρ), filius natu minimus Aaronis (Ex. 6,23; Num. 26,60; 1 Par. 6,3), una cum patre et tribus fratribus Nadab, Abiu, Eleazar sacerdotio initialis (Ex. 28,1 ss.). Nadab et Abiu igne caelesti consumptis (Lev. 10,1. 2) Eleazar et Ithamar erant socii Aaronis in sacerdotio (Lev. 10,6. 12. 16; Num. 3,2. 4; 1 Par. 24,1. 2). In distributione officiorum leviticorum Ithamar constitutus est praefectus Germonitarum et Meraritarum (Num. 4,28: 33; 7,8), sicut iam antea praefuerat levitis, qui in constructione tabernaculi singuli metalla oblata et expensa aestimabant (Ex. 38,21). Sacerdotium aaroniticum permanebat apud posteros Eleazar et Ithamar; magis numerosi erant priores; ex 24 classibus seu vicibus sacerdotalibus a Davide in ministerium Domini designatis solum octo erant filiorum Ithamar (1 Par. 24,3-6). Summum sacerdotium in familiam Ithamar transiit cum Heli et ad lineam Eleazar rediit per Sadoc (cf. 3 Reg. 2,35; *Flav. Ios. Ant. VIII. 1,3*). Vide s. v. PONTIFEX et SACERDOTIUM. Ex exilio cum Esdra rediit Daniel sacerdos de filiis Ithamar (Esdr. 8,2).

ITURAEA ('Ιτουράεα) commemoratur Luc. 3,1 tamquam pars tetrarchiae Phileippi, filii Herodis Magni et Cleopatrae. Ituraei haud dubie descendunt a Iethur, Iethur (Ιθωρ, Ιετούρ), qui Gen. 25,15 et 1 Par. 1,31 enumeratur decimus inter duodecim filios Ismael, principes tribuum suarum. Idem 1 Par. 5,9 leguntur foedure iuncti fuisse cum Agareis (vide s. v.), quos Rubenitae, Gaditae, Manassitae transiordanie insigni clade affecerunt. Inter gentes a Davide debellatas etiam Huraeos nominat *Eupolemus*, hellenista iudaicus medio saeculo secundo a. Chr. (apud *Euseb. Praepar. Evang. 9,30*). Flav. Iosephus attestante Strabone ex auctoritate Timagenis narrat magnam

Ituraceae partem ab Aristobulo I. rege Iudeorum (105-104 a. Chr.) expugnataam et Iudeacae additam, incolas autem, si in sua regione manere vellent, circumcidi coactos esse (Ant. XIII. 11. 3). Inde ab hoc tempore frequentius commemorantur modo ut Syri (*Appian. Civ.* 5,7; *Plin. V.* 23,81), modo ut Arabes (*Dio Cassius* 59,12). Tempore quo Romani Palaestinam occuparunt, Ituraei erant « omnium gentium maxime barbari » (Ciceron) et praestantes sagittarii in exercitibus Romanorum (Ciceron, Philipp. 2,19. 412; 13,18; *Caesar*, Bell. African. 20; cf. *Vergil. Georg.* 2,448).

Regio Ituraeorum alium alio tempore habebat ambitum. Strabo XVI. 2,10. 18 Ituraeam describit regionem montanam eamque collocat iuxta planitem Massyam seu Marsyam, quae inter Libanum et Antilibanum a Laodicea Libani meridiem versus patet et urbem principalem habet Chalcidem ad Libanum (probabilissime *'Andjar'*, medium fere inter Damascum et Berytum; distingue hanc Chalcidem ab altera ad Belum, Chalcide Syriae seu *Qinnisrin* ad meridiem Aleppo). Cum igitur Ituraei etiam dicantur Arabes, ut supra diximus, intellegenda erunt imprimis montana Antilibani. Ante Pompeii adventum Ituraeam (montana et planitem) regebat Ptolemaeus filius Mennaei (circa 85-40 a. Chr.), qui totam regionem a Byblo et Beryto Damascum usque vi armorum impicebat (Strabo l. c.; *Flav. Ios. Ant.* XIII. 15,2; 16,3; Bell. iud. I. 4,8; 5,3). Idem a Pompeio mille talentis peccatorum veniam redemit (Ant. XIV. 3,2). Attamen Pompeius loca munita Libani delevit (Strabo l. c.) et procul dubio fines Ptolemaei coarctavit sicut et Iudeorum. De Ituraeis a Pompeio subactis etiam referunt *Appianus*, Mithrid. 106, *Eutrop.* 6,14 et *Orosius* 6,6. Reliqua de Ptolemaeo vide apud *Flav. Ios. Ant.* XIV. 7,4; 12,1; 13, 3; Bell. iud. I. 9,2; 13,1; nunquam rex appellatur, sed Ant. XIV. 7,4 δούκας τῶν. Ptolemaeo successit filius Lysanias (Ant. XIV. 13,3; Bell. iud. I. 13,1), quem Dio Cassius appellat regem Ituraeorum; Antonius Ituraeis gravia veetigalia imposuit (*Appian. Civ.* 5,7) et instigante Cleopatra ipsum Lysaniam morte puni-

vit, quod cum Parthis conspirasset magnaenque Ituraeae partem Cleopatrae donavit (*Flav. Ios. Ant.* XV. 4,1; Bell. iud. I. 22,3; *Dio Cassius* 49,32).

Ab hoc tempore regnum illud Ituraeorum in minora territoria (saltem quatuor) discussum est, quorum distinctio lucem affundet difficultatibus quibusdam contra Luc. 3,1 prolatis.

Prima pars est tetrarchia Zenodori, qui in aliqua inscriptione heliopolitana (*Ba'albek*) appellatur Lysaniae tetrarchae filius (Corp. Inscript. Graec. n. 4523; *F. de Saulcy*, Voyage autour de la mer Morte, Atlas [1833] pl. LIII. n. 5); haec tetrarchia, *Ulatha* seu regio prope lacum *Hule* et Panias (postea Caesarea Philippi), quam Zenodorus prelio conduxerat (sine dubio a Cleopatra), eo mortuo ab Augusto Herodi Magno tributa est (Ant. XV. 10,1. 2. 3; Bell. iud. I. 20,4; *Dio Cassius* 54,9); pars autem eiusdem tetrarchiae Zenodori post mortem Herodis Magni Philippo filio Herodis data est (Ant. XVII. 11,4; Bell. iud. II. 6,3). Verba igitur Luc. 3,1: « Philippo tetrarcha Ituraeæ » vera esse probantur saltem quoad hanc partem magni Ituraeorum regni; num quoad hanc partem solam, infra discutiemus.

Secunda pars est tetrarchia Abilae seu Abilina (v. ABILINA et LYSANIAS).

Tertia pars erat Ituraea montana in Libano; ad hanc referuntur, quae tempore Quirini procuratoris romani Aemilius Secundus dux militaris de se testatur in quadam inscriptione: missu Quirini adversus Ituraeos in Libano monte castellum eorum cepi (Ephemeris epigraphica vol. IV. 1881 p. 538); anno 38 p. Chr. Caligula Soemo cuidam regionem Ituraeorum donavit (*Dio Cassius* 59,12), quo mortuo Ituraea provinciae Syriae addita est (Tacit. Annal. 12,23).

Quarta pars erat Chalcis ad Libanum, urbs quondam principalis Ituraeae Ptolemaei et Lysaniae, eiusque territorium in Coele Syria inferiore. Nihil quidem de hoc regno nobis innotescit a morte Cleopatrae usque ad Claudium imperatorem. Claudius statim ab initio regni sui Chalcidis regnum donavit Herodi, qui erat frater Agrippae I., filius Aristobuli filii Herodis Magni (Ant. XIX. 5,1;

Bell. iud. II. 11,3); postea Agrippa II. Chalcidem pro aliquo tempore oblinet-
bal (Ant. XX. 3,2; 7,1; Bell. iud. II.
11,6; 12,1, 8); nihil praeterea de ea in-
notescit.

De his partibus regni Ituraeorum cf.
Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 I.
p. 707 ss. Quibus expositis vix concipi-
tur, quomodo idem Schürer l. c. p. 427
asserere potuerit verba Luc. 3,1 partim
tantum vera (« nicht ganz unrichtig »)
probari. Ipse enim ostendit primam
Ituraeae partem, tetrarchiam Zenodori,
ad tetrarchiam Philippi pertinuisse et
insuper profanos auctores prorsus ta-
cere de fatis Ituraeae montanae et Chal-
cidis quoad illud praeccise tempus, de
quo Luc. 3,1 agitur. Quid igitur impedit,
quominus verbis S. Lucae plena fides
habeatur? Id unum obiicit Schürer
p. 427: Ituraea (montana) annis 38-49
p. Chr. regebatur a quodam Soemo; iam-
vero eodem tempore Agrippa I. totam
tetrarchiam Philippi possidebat (Ant. XVIII. 6,10; XIX. 8,2): ergo Ituraea
ad tetrarchiam Philippi perlucere non
poterat. Verum haec argumentatio non
consistit; neutro enim loco Flavius
Iosephus dicit totam tetrarchiam Philippi
Agrippae I. esse datam: praeterea
Soemo subiecta erat sola Ituraea mon-
tana, ut ipse Schürer rem exponit. De-
nique perperam supponitur ambitum
tetrarchiae Philippi a tempore nativitatis
Christi semper eundem fuisse usque
ad Agrippam I.; conclusio igitur ex
annis 39-41 p. Chr. ad tempus nativitatis
Christi nullo modo valet, praesertim
cum Ituraea continuas mutationes sub-
ierit. Ceterum Iosephus regiones ad
tetrarchiam Philippi perlentes vario
modo enumerat modo hac modo illa
omissa.

Praeter Ituraeam S. Lucas (3,1) Philippi tetrarchiae etiam adscribit Trachonitidem, quae tum apud Flavium
Iosephum Philippo attribuitur (Bell.
iud. II. 6,3) tum integrum Philippi te-
trarchiam designat in epistula Agrippae
apud Philonen (Legat. ad Caium 41, ed.
Maugey II. 593). Unde non desferunt,
qui Ituraeam eandem esse dicent ac
Trachonitidem, ut Eusebius (Onom. ed.
Lug. 268,93 et 298,53). Verum S. Lucas

recte ultramque regionem distinguit, ut
ex supra dictis patet.

Alii nomen Ietur agnoscunt in *Djeidür*
regione inter meridiem et occidentem
Damasci; concedi potest hanc regionem
etiam ab Ituraeis infestatam esse, sed
ipsa nominis similitudo, quae huic opini-
oni favet, desideratur. Multo minus
Ituraea in Auranitide quaerenda est, ut
putaverat *Wetzstein* (Reisebericht über
Hauran und die Trachonen 1860 p.
90-92).

IUBAL (יְבָל, יְבָלָה), filius Lamech,
pater canentium cithara et organo, ex
Ada matre genitus (Gen. 4,21); eius
frater ex eadem matre genitus erat Iabel
pater habitantium in tentoriis atque
pastorum.

IUBILAEUS ANNUS dicitur quin-
quagesimus quisque annus, qui 49 annis
ab ultimo anno iubilaeo elapsis i. e.
post septenas hebdomadas annorum ce-
lebrandus erat: initium duebat a die
10. Tishri mensis septimi seu die pro-
pitiationis (Lev. 25,8-10; Flav. Ios. Ant.
III. 42,3).

1. Nomen. Vocatur שָׁנַת הַיּוֹבֵל vel
simpliciter יוֹבֵל (Lev. 25,28) a strepi-
tante sono buccinae (שׁוֹפֵר תְּרוּעָה buccina
vociferationis), quo per nuntios in
universum Israel missos annuntiandus
erat. Etiam vocatur שָׁנַת הַדְּרוֹר annum
remissionis (Ezech. 46,17), LXX ἔτος τὰς
ἀφέσεως, ἀφεσις. In Vulgata dicitur annus
iubilaci, annus iubilaeus scil. annus
iubili, ita apte vocatus quoad rem, et
probabilissime etiam quoad etymon;
nam derivatio, qua בָּل interpretantur
iubilum laetumve clamorem, philologicie
melius probari videtur, quam plurimae
aliae explicationes maxime diversae, de
quibus vide *Kranold*, De anno iub. Hebr.
I. 2 p. 11 ss.; *Carpzon*, De anno iobelaco
p. 3 ss.; P. *Schmalzl*, Das Jubel-Jahr
bei d. alten Hebräern 1889 p. 3 ss.

2. Tria sunt praecpta ac privilegia
 anni iubilaci.

Praecipit primo quies terrae sicuti
anno salbatico: Non seretis neque met-
telis. Quae humus sponte gignebat, non
colligebantur, sed omnibus in usum

quotidianum communia erant (Lev. 25, 11.12). Per duos igitur annos terra cultu vacabat scil. anno undequinquagesimo, quia sabbaticus et anno quinquagesimo, quia iubilaeus erat. Promiserat autem Deus (Lev. 25,20-22) se fructus anni sexti multiplicaturum esse, ut pro tribus annis scil. sabbatico, iubilaeo et etiam pro anno nono usque ad initium messis sufficerent.

Praecipitur secundo possessionis venditae reditus ad primum dominum. Possessio intellegitur immobilis i. e. agri in singulas familias a Iosue distributi et iure hereditario ad posteros transmissi. Agri igitur, qui vel donatione vel venditione ad alios transierant, anno iubilaeo ad primum dominum vel eius heredes legitimos nullo pretio soluto redibant, nisi forte iam ante annum iubilaeum a venditore vel cognatis eius redempti erant. Unde manifestum est, cur premium agri deeresceret, quo propius annus iubilaeus instaret; venditio agrorum apud Hebraeos erat nonnisi locatio usque ad annum iubilacum (Lev. 25,13-16. 23-28). Idem ius, quod agrorum, erat etiam domorum in villis et pagis muro non cinctis (25,34). Alia autem erat conditio domorum in urbe muro cincta; qui talem domum vendiderat, eam intra anni spatium redimere potuit, quam primum vellet, non vero postea; quodsi ergo illa domus anno primo redempta non erat, ipso iubilaeo non ad pristinum dominum redibat, sed emptori manebat propria (25, 29. 30).

Domus levitarum perpetuo redimi poterant et anno iubilaeo ad dominos redibant (25,32. 33); agros autem suos ne vendere quidem poterant (25,34). — Accedunt leges de agris sanctuario votis. Si quis agrum hereditarium sanctuario voverat et ante iubilacum non redemerat, iste ager, si a sanctuario venditus erat, anno iubilaco ab emptore non ad pristinum dominum, sed ad sanctuarium i. e. ad sacerdotes reddit (27,17-21). Si quis vero agrum ab alio domino emptum sanctuario voverat, annuos proventus agri usque ad annum iubilaeum sacerdotibus solvere et agrum ipsum anno iubilaeo domino reddere debet (27,22-24).

Praecipitur tertio dimissio servorum. Generatim servus Hebraeus libertati reddendus erat anno septimo servitutis suac (Ex. 21,2; Deut. 15,12). Sed iam ante septem annos elapsos, si annus iubilaeus incidebat, eodem privilegio fruebantur servi Hebrei in servitute Israëlitarum vel advenarum degentes, nisi forte iam antea se redemerant vel per cognatos suos redempti erant; ministerium igitur servi Hebrei non erat servitus perpetua, sed opera mercenaria, quae ultra sex annos ipso invito extendi non poterat (Lev. 25,39-43. 47-53). Servi autem de advenis vel de aliis nationibus oriundi anno iubilaeo non erant dimittendi, sed in familia dominorum suorum iure hereditario ad posteros transmitti poterant (25,44-46), quamquam et ipsi circumcisi erant (cf. Gen. 17,23. 27).

Quod Flavius Josephus (Ant. III. 42,3) dicit scil. anno iubilaeo omnia debita remissa vel extincta esse, neque in Sacra Scriptura neque in traditione rabbinica fundamentum habet; id unum veri subest, debita etiam anno iubilaeo, sicuti anno sabbatico exigi non potuisse ex paritate rationis; si enim anno sabbatico solvendo impares censendi erant, multo magis anno iubilaeo, qui sabbatum excipiebat.

3. Finis anni iubilaei proxime quidem erat politico-oeconomicus, ut haec restitutio in integrum rempublicam iudaicam conservaret, prout a Deo instituta erat. Altior autem est finis religiosus. Innumeram enim sunt beneficia anni iubilaei: Deus populum suum a lege laboris et sudoris dispensat, benedictione sua victui necessario providet, Israëlitas omnes a paupertate et necessitate liberat, ad possessionem patrum reducit, a servitute solvit, omnibus redemptorem se exhibet. His beneficiis toti populo in memoriam revocatur Israëlitas in regno theocratico vera libertate gaudere et ipsius Domini proprietatem esse. Huic fini religioso accedit ratio typica. Anno iubilaei annuntiatur et praefiguratur periodus messianica, qua, quocunque per peccatum perditum erat, reparatur, servitus peccati tollitur, libertas filiorum Dei ad culmen perducitur; cf. Is. 61,1-3

et Luc. 4,21. Hoc ipso annus iubilaeus est etiam typus istius iubilaci, quod in consummatione temporum per angelos tubis canentes annuntiabitur. — Hanc Veteris Testamenti institutionem esse præfigurationem iubilaecorum, quibus Ecclesia Novi Testamenti gratiarum thesauros in fideles solito abundantius effundit, facile intellegitur.

4. Quia fidelitate annus iubilaeus servatus sit, sacrae litterae explicite non tradunt. Attamen ex silentio S. Scripturae inferri nequit cum non fuisse servatum, sed contrarium potius praesumendum est. Neque contra observationem anni iubilaei argumenta valent ex querelis prophetarum de legibus mosaicis quandoque (cf. Is. 5,8; Mich. 2,2. 4; 3 Reg. 21,2) non observatis neque ex bellicis perturbationibus tempore indicum et regum. Cf. P. Schmalz o. c. p. 102-110. — Afferunt autem doctores talmudici post exsilium usque ad destructionem templi secundi annum quinquagesimum non celebratum, attamen numeratum esse ad annos sabbaticos recte computandos (cf. Otho, Lexicon rabb. philol. p. 337. 338).

IUCADAM (יְכָדָם, Αρτιάδη), urbs tribus Iuda in tercia provincia montis (Jos. 15,56). Situs ignoratur.

IUCHAL (יְחֻלָּה, Ἰωάννης), filius Semiae, legatus a Sedecia rege Iuda ad Ieremiam missus, ut propheta apud Dominum intercederet (Ier. 37,3); idem recensetur inter illos principes, qui Sedeciae autores fuerunt, ut feremias in lacum (cisternam vel foveam) conmicetur (38,4).

IUD (יְהֻדָּה, Ιαώδη), urbs tribus Dan (Jos. 19,45). Censetur esse vicus el-Yehūdiye duabus horis a Lydda septentrionem versus in planicie frugifera situs (Guérin, Judée I. 321. 322; Survey of West. Pal. Mem. II. 238).

IUDA (יְהֻדָּה, Ιούδας). **1.** Iuda sive Iudas, filius quartus Jacob patriarchae ex Lia genitus. Nomen explicatur exclamatio matris de dono Dei gaudentis Gen. 29,35: « et ait: Modo confitebor (בָּרוּךְ) Domino et ob hoc vocavit eum Iudam

cessavitque parere ». Eodem iusu verborum Iuda dicitur obiectum laudis in benedictione Iacob Gen. 49,8: « Iuda, te laudabunt (בָּרוּךְ) fratres tui ». Ante ipsum Lia pepererat Ruben primogenitum, Simeon, Levi, post ipsum intericto tempore sterilitatis Issachar et Zabulon (35,23). Inter fratres suos Iuda saepius partes principales agit. Ipse reliquis auctor fuit, ne Joseph fratrem occiderent, sed potius Ismaelitis venderent (37,26 ss.); postea apud Iacob patrem praevalevit, ut Benjamin curae suae commissus in Aegyptum dimittretur (43,3 ss.); reliquorum nomine coram Ioseph praefecto Aegypti verba facit tenebrii amoris erga patrem senem et fratrem natu minimum plena, quibus auditis Ioseph fratribus se manifestat (44,14 ss.); a Iacob in Aegyptum prefecturo praemittitur, ut eius adventum nuntiet Ioseph proregi quasi viam parans in terra Gessen (46,28).

Iuda ante descensum in Aegyptum degebat in eadem Palaestinae parte, quam postea eius tribus occupatura erat scil. in monte Iuda prope Odollam et Thamnam. Ex filia Chananaei Sue tres filios genuit, quorum duo priores Ille cum Thamar matrimonio iunctus et Onan morte prematura a Deo puniti sunt, tertius Sela numquam principales partes egit. Postea ex Thamar nuru sua, quam inscius pro meretrice cognovit, habuit duos filios geminos Phares et Zara, quorum prior factus est progenitor stirpis regiae aliarumque illustrium familiarium Iuda (Gen. 38,4 ss.). Sela, Phares et Zara una cum patriarcha Iacob in Aegyptum descendenterunt (46,12; Ex. 1,2). Iuda inter fratres suos eo maxime eminet, quod in ipsum translata est dignitas primogeniti, quam Ruben violato thoro patris sui amisera, ius principatus (1 Par. 5,2). Haec dignitas regia effertur in benedictione Iacob Gen. 49,8-10: « Iuda, te laudabunt fratres tui, manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Iuda etc. Non auferetur sceptrum de Iuda et dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est »; cf. F. de Hummelauer ad h. l. — In genealogia Christi præ aliis filiis Iacob solus Iuda exprimitur.

mitur (Matth. 1,2. 3; Luc. 3,33), ex cuius tribu Christus descendit (Hebr. 7,14), unde : vicit leo de tribu Iuda (Apoc. 5,5).

2. Iuda tribus Israel. Territorium Iuda accuratissime describitur Ios. 15,1-12. 20-63. Terminus meridionalis, qui cum termino meridionali Palaestinae coincidit (cf. Num. 34,3-5), incipit a lingua maris Mortui, quae respicit meridiem, pertransit ascensum Scorpionis, Sina seu Senna, Cadesbarne, Esron (Hesron), Addar, Carcaa, Asemona et perveniens usque ad torrentem Aegypti (*Wadi el-Arish*) litore maris Mediterranei finitur. Terminus orientalis est mare Mortuum usque ad ostium Iordanis. Terminus septentrionalis coincidit cum termino meridionali tribuum Beniamin (cf. Ios. 18,15-19) et Dan; eius cursum designant ostium Iordanis, ascensus Adommim, Debera, Fons Solis (Ensemes), Fons Rogel, vallis Ennom, Nephtoa, Cariathiarim, Cheslon, Bethsames, Thamma, Accaron, Iebneel prope litus maris Mediterranei. Ab occidente sortem Iuda terminat litus maris inter Iebneel et torrentem Aegypti. Sed notandum est etiam sortem Simeon intra fines Iuda fuisse conclusam (Ios. 19,1-9).

Tribus Iuda in quattuor territoria dividitur : Negeb seu meridies, Sephela seu planities occidentalis, mons Iuda, desertum Iuda.

Negeb (נֶגֶב, νότος) est tractus australis Palaestinae pascuis abundans, quem cingunt mons Iuda ab aquilone, mons Seir ab oriente, desertum Exodi a meridie, planities maritima ab occidente; est igitur regio media inter terram cultam et desertam tum situ tum indole. Enumerantur Ios. 15,21-32 urbes Negeb 36 (37?), ex quibus 16 (15) postea tribui Simeon assignatae sunt (cf. Ios. 19,4-9); sed adverte numeros in textu hodierno indicatos saepius non congruere cum summa urbium enumeratarum. Præterea secundum varias gentes, quae in Negeb habitabant, distinguuntur Negeb Iuda, Negeb Ierameel, Negeb Ceni seu Cinaeorum cum Iudaeis foederatorum, Negeb Cerethi seu tribus cuiusdam Philisthaeorum, Negeb Caleb (1 Reg. 27, 10;

30,14 et cf. *F. de Hummelauer* ad h. l.). Posteriore tempore (Euseb. et S. Hieron. in *Onom.*) Negeb vocabatur Daroma, ita tamen ut Daroma aquilonem versus latius pateret quam Negeb (cf. *Relandus*, Pal. p. 183 ss.; *Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 88).

Sephela (סֵפֶלָה, ἡ πεδινή, τὸ πεδίον) est regio depressior ad mare Mediterraneum a Ioppe usque ad torrentem Aegypti patens et etiam iuga collium comprehendens, quae orientem versus ad montana Iuda ascendunt. In Mishna (Shebiith 9,2) distinguitur Sephela circa Lyddam a Sephela australi, item a S. Hieronymo in Abd. 19 Sephela circa Lyddam (Diospolim) et Emmaus (Nicopolim) distinguitur a Sephela circa Eleutheropolim. De sola Sephela circa Eleutheropolim loquuntur Eusebius et S. Hieronymus s. v. Sephela (*Onom. ed. Lag.* 296,9; 454,11). Sed ex modo dictis colligitur Sephelam Ioppen usque patuisse et campestria Dan complexam esse. Urbes Sephelae, quatenus haec ad tribum Iuda spectat, dividuntur in tres provincias; prima provincia mediterranea aquilonaris continebat 15(14) urbes, secunda provincia maritima 16, tertia provincia mediterranea australis 9 (LXX 10) urbes ex quibus duae scil. Asam et Ether postea Simeonitis tributae sunt; his adduntur Accaron, Azotus, Gaza. Cf. Ios. 15,33-47. Si excipiimus arenas litoris exaggeratas, solum est hordei et tritici feracissimum, vineatis et olivetis consitum, arboribus puniceis et medicis abundans, gregibus numerosis prata praebens (*Stanley*, Sinai and Palestine p. 257 ss. et cf. Iud. 13, 14; 14,5; 15,1. 3). Sephela igitur erat hortus et horreum tribus Iuda. Hinc intellegitur, cur Philisthaei tam constanter pentapolim philisthaeum (Gazam, Azotum, Ascalon, Geth, Accaron) sibi vindicaverint.

Mons Iuda (רַהֲהָ, ἡ ὁρευσθή) occidentem versus transit in colles Sephelae, meridiem versus descendit ad Negeb, orientem versus deserto Iuda adiacet, aquilonem versus monti Ephraim coniungitur, ita ut mons Iuda etiam partem tribuum Beniamin et Dan comprehendere dicendus sit (cf. s. v. *EPHRAIM* 3).

Urbes montis Iuda in sex provincias distribuuntur. Prima provincia 11 urbium meridiem spectat (Ios. 15,48-51). Ad septentrionem primae habentur secunda 9 urbium occidentem versus (15,32-34) et tertia deceim urbium orientem versus (15,35-37). Ad septentrionem secundae et tertiae provinciae extenditur quarta sex urbium (15,58. 59). At notandum est tertiam provinciam fortasse non fuisse confiniam, cum duas eius urbes, Gabaa et Thauna, in territorio quartae provinciae reperiri videantur. Quinta provincia 11 urbium ad septentrionem quartae Ierusalem usque protensa deest in textu massorethico et in Vulgata, sed conservatur in LXX inter vv. 59 et 60 inserta; complectitur Bethlehem et oppida prope Bethlehem et Ierusalem (de hoc additamento LXX cf. F. de Hummertauer, Comm. in Ios. p. 362-5). In sexta denum provincia 15,60 duas tantum urbes recensentur: Cariathiarum ad occidentem Ierusalem in confinibus Iuda et Benjamin et Arebba, cuius situs non certo innotescit.

Mons Iuda est divisorium aquariorum inter mare Mortuum et Mediterraneum, maximam altitudinem attingit prope Hebron (c. 1000 m), de qua paulatim deprimitur tum Bethlehem (c. 800 m) tum meridiem versus; terra est calcaria et ut plurimum inaequalis ac saxosa; cæcumina nuda eminent, paseua inulta extenduntur. Attamen passim eliam inveniuntur arbores, virgulta, herbae, pomaria quoque, oliveta ac vineta v. g. prope Hebron; valles et planities quedam ampliores ab agricolis sedulo cultuntur et bonas segetes praebent (cf. Ritter, Erdkunde XV. p. 618. 637).

Desertum Iuda (**נְבָדֵד**) est tractus sterilis, qui a termino aquilonari tribus Iuda inter mare Mortuum et montem Iuda decurrit usque ad *Wādi Fikre* et partem Negeb; cf. Riess, Bibel-Atlas III. FE d. Partes huius deserti in S. Scriptura commemorantur: desertum Thecue (2 Par. 20,20; 1 Mach. 9,33), desertum Ziph (1 Reg. 23,14 ss.; 26,2) desertum Maon (1 Reg. 23,24 ss.), desertum Engaddi (1 Reg. 24,2). Descensus orientalis a montanis Iuda ad mare Mortuum est

multo magis præceps et abruptus, quam descensus occidentalis ad Sephelam et quasi per tres gradus perficitur, ita ut ternus descensus fiat a tripli planicie montana superposita. Terra calcaria pyrite intermixta passim nuda cernitur. Flora abundantior nonnisi prope fontes progerminat. Valles saxosae et fauces horrendae eo magis sunt præeruptae, quo mari Mortuo propiores. Regio haec deserta antiquitus non multum incolebat; Ios. 15,61. 62 sex civitates deserter Iuda enumerantur, ex quibus notissima est Engaddi; aetate christiana eremita et monachi in hanc regionem a mundi strepitu remolam se receperunt, ut ruinae etiam superstites testantur; hodie aliqui vici exigui et stationes Arabum tabernaculis tendendis aptae ibidem reperiuntur. Cf. Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. III. 1880 p. 2 ss.; Ritter, Erdkunde XV. p. 643 ss.; J. Döller, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 167-8.

Historia tribus Iuda. In historia Israëlitarum tribus Iuda potestate et auctoritate reliquas tribus superabat. Anno secundo egressionis ex Aegypto princeps tribus erat Nahasson filius Aminadab (Num. 1,7). Apud montem Sinai de Iuda numerabantur 74 600 viri bellatores (1,26. 27), postea in campes tribus Moab 76 500 (26,22), qui numeri in utroque censu ne a Danitis quidem certiorum numerosissimis attingebantur. In castris erat Iuda cum Issachar et Zabulon ad orientalem plagam tabernacula (2,3-9); eadem tribus in ordine itineris primo loco proficiscebantur (10,14-16). Oblationes Nahasson principis Iuda in dedicationem altaris die primo ex duodecim diebus oblationum factae sunt (7, 12-17). Caleb filius Iephone tribum Iuda repreäsentat inter duodecim exploratores terrae Chanaan (13,7 hebr. 6) et inter viros ad sortes terrae promissae dividendas electos (34,19). Post ingressum in terram promissam Iuda cum Simeon, Levi, Issachar, Joseph (Ephraim et Manasse), Benjamin benedictionem in monte Garizim pronuntiarunt (Ios. 8,33. 34), ut Moyses mandaverat (Deut. 27,12); de criminе Achæan ex tribu Iuda, quod brevi

ante commissum fuerat apud Iericho v.
ACHAN et ACHOR.

In distributione terrae promissae sors prima tribui Iuda egressa est (Ios. 15, 1); sacerdotibus ex territorio Iuda et Simeon novem urbes concessae sunt, octo ex Iuda, quarum praecipua erat Hebron urbs confugii et una scil. Asan (Ain) ex Simeon (21,13-16; vide ASAN et AIN 2); aliquae urbes Iuda scil. Saras (Sarea), Esthaol, Hirsemes (Bethsames 1), Themna (Thamma), Aeron (Accaron) postea Danitis attribuuntur (19, 41-43), quod aliquam fluctuationem terminorum inter singulas tribus innuere videtur. Territorium Iuda (Simeon) prima Iosue expeditione (10,28 ss.) in ore gladii percussum, sed non in plenam potestatem Israelitarum redactum erat; quare Iuda et Simeon variis pugnis primum montana, deinde maiore cum difficultate campestria, in quibus Channaici curribus ferreis ad proelium utebantur, subegerunt; speciali mentione dignae sunt expugnations urbium Hebron per Caleb filium Iephone et Dabir (Cariath Sepher) per Othoniel (Iud. 1,3-20; cf. Ios. 14,6 ss.; 15,13 ss.). Urbes Philisthaeorum nomisi pro brevi tempore in ditione Israelitarum erant (Iud. 1,18; 3,3). Reliquam partem territorii filii Iuda quietam possederunt. Debborae et Barac pro liberatione tribuum septentrionalium proeliantibus Iuda et Simeon opem non tulerunt neque ab illis Debborae opem expectaverat; cuius rei aliqua ratio in eo cerni potest, quod fortasse pugnis cum Philisthaeis nimium distinebantur, potissima autem ratio in eo, quod hae duae tribus iam actate iudicum magis in se conclusae atque ab aliis distinctae suas res publicas administraverunt (Iud. 4 et 5). Inter iudices solus Othoniel erat de tribu Iuda (v. OTHONIEL); Abesan iudex septem annorum, qui ex opinione veterum interpretum de Bethlehem Iuda oriundus erat, probabilius alteram Bethlehem Zabulon patriam habuit (v. ABESAN). In communis tamen tribuum contra Beniamin certamine Iuda non defuit, immo reliquarum dux a Domino constituta est (Iud. 20,18). Actate Samuels et Saulis non montana Iuda, sed

potius territoria Beniamin et Dan a Philisthaeis campestria Iuda occupantibus infestabantur (cf. 1 Reg. cпп. 4, 5, 7, 13, 14), immo etiam regiones magis dis sitae, planities Izrahel, Bethsan (1 Reg. 31); cum autem in ipsa montana Iuda progredi conarentur per vallem terebinthi (*Wüdi el-Sanj* prope *Shaweike* seu Socho), efficaciter repulsi sunt (1 Reg. 17,2, 19) neque feliciores fuerunt contra Ceilam urbem Sephelae, sed monti Iuda haud dubie vicinam (1 Reg. 23,1). Indicium distinctionis et oppositionis inter tribus septentrionales et meridionales seu inter Iuda et Israel deprehenditur 1 Reg. 11,8 et 15,4; cf. F. de Hummelauer ad 1 Reg. 8,4. De David fugitivo in variis partibus Iuda v. DAVID, HACHILA, MAON, SICELEG, ZIPH. Saule mortuo Iuda David regem suum agnovit (2 Reg. 2,4) et in eo quoque vigorem infernum patefaciebat, quod magis constanti sui confirmatione, quam felici belli eventu reliquias tribus ad unitatem regni adduceret (2 Reg. 3,4 ss.). Unitate stabilita (2 Reg. 5,4) Iuda culmen gloriae ascendebat regnabitibus Davide et Salomone (vide s. vocibus); attamen antiqua illa tribuum oppositio nunquam extincta et scissionem regnorum Iuda et Israel consignata est (vide s. v. EPHRAIM 2 in fine). Abhinc historia tribus est historia regni Iuda (v. infra n. 9).

3. Iuda ad Iordanem (יְהוּדָה תִּירְצֹחַ; LXX 6 Υεροδόνης omisso Iuda) in termino orientali tribus Nephthali (Ios. 19,34) est nodus, qui plurimos interpretes tortit. Probabilissimum est textum esse corruptum; unde Ewald (Geschichte des Volkes Israel ed. 3 II. p. 411) et Dillmann ad Ios. 19,34 coniiciunt pro בְּכֶנֶרוֹת provocantes ad 3 Reg. 25,20 (universam Ceneroth), Ios. 11,2 (meridies Ceneroth), Deut. 3,17 (terminos Cenereth); quomodo autem forma nostri textus massorethici exorta sit, nondum liquet. Coniecturas obsoletas de Iuda Iordanis Nephthaliitarum vide, si Iubet, apud interpretes. F. de Hummelauer ad Ios. 19, 34 Iuda simpliciter delendum censet

cum LXX, ut textus primitus fuerit : Et Iordanis (esl) orientem versus.

4. Iuda, levita, cuius filii magno zelo instauracionem templi post exsilium promoverunt (Esdr. 3,9), fortasse idem est ac Odovia (v. ODUIA 3).

5. Unus ex levitis, qui uxores alienigenas dimittere ab Esdra iussi sunt (Esdr. 10,23). Idem probabilius est, qui Neh. 12,8, 33[36] nominatur.

6. Unus ex principibus Iuda tempore Nehemiae (Neh. 12,33[34]).

7. Filius Senua, Beniaminita, incola Ierusalem post instauracionem (Neh. 11,9).

8. De civitate Iuda (Luc. 1,39), patria Zachariae et S. Ioannis Baptiste in tribu Iuda vide s. v. IOTA.

9. Regnum Iuda. Quod Iacob patriarcha iamiam moriturus filio Iuda vaticinatus erat, in Davide coemptum est impius (cf. Gen. 49,10; 1 Par. 5,2); de Iuda enim elegit principes, porro de domo Iuda dominum patris mei, inquit David, et de filiis patris mei placuit ei ut me eligeret regem super cunctum Israel (1 Par. 28,4). Saule mortuo primum sola domus Iuda sequebatur David, qui per septem annos et sex menses in Hebron regnavit (2 Reg. 2,10. 11). Postquam Isboseth filius Saul interfactus est, universae tribus Israel Davidem regem agnoverunt et David expugnata arce Sion Ierusalem elegit regiam urbem ibique 33 annis regnavit super omnem Israel et Judam (2 Reg. 5,1 ss.). Item post eum Salomon. Cum autem Roboam onera populo imposita nollet immunuere, decem tribus recesserunt a domo David et regnum Iuda a tribu potentiore Iuda nomen sortitum est. Ei adhaerentibant tribus Benjamin, sacerdotes et levitae, qui a regno Israel recesserunt (2 Par. 11,13. 14), Israelitae qui habitabant in civitatibus Iuda et pars meridionalis Palaestinae. Regnum Iuda continuo reges habebat ex domo David neque tot internis seditionibus ac perturbationibus erat obnoxium quot regnum Israel. Athalia, uxor Ioram, filia Achab et Izabel, post mortem filii sui Ochoziae regis interfecit omne semen regnum; solum Iosas paryulus Ochoziae filius furori eius subreptus est (4 Reg.

11,1). Iosas post regnum annorum 41 a coniuratis occisus est (42,20. 21), itemque Amon (21,23), neque tamen successio regnum ex domo David interrupta est. Ut Salomon iam contaminaverat regnum idolatria, ita etiam postmodum eo vitio regnum haud semel labrabat; ita sub Roboam et Abia (3 Reg. 14,22 ss.; 15,3); at Asa purgavit universas sordes idolorum (15,11 s.). Res in peius iterum cesserunt sub Ioram; gener enim dominus Achab fuit (4 Reg. 8,18. 27; 2 Par. 24,7); sed Iosas fecit rectum coram Domino, quamdiu cum docuit Ioiada sacerdos (4 Reg. 12,2); postea a principibus seductus ipse quoque est ad idolatriam, cui pariter indulgebant Amasias, Achaz, Manasse, Amon (cf. 2 Par. 24,17; 25,14; 4 Reg. 16,2; 21,2. 20), dum Ezechias et Iosias, reges pii, omni studio conarentur idolorum cultu deleto veram restituere pietatem (4 Reg. 18,4 ss.; 22,2 ss.). In regno Iuda plures quoque prophetae quam in regno Israel causam cultumque Domini tuiti sunt et vitiis bellum indixerunt. Templum in Ierusalem, quamvis etiam saepius cultu idololatrico contaminaretur, tamen multum contulit, ut religio in regno Iuda melius conservaretur; verumtamen neque reges pii neque prophetae ruinam regni templique avertere poterant.

Regnum Iuda, ab internis dissidiis fere immune, ab hostibus externis multum impetrabatur. Iam in quinto anno regni Roboam Sesac rex Aegypti tulit thesauros domus Domini et thesauros regios et universa diripuit (3 Reg. 14, 26; 2 Par. 12,2); post eum sub rege Asa regnum Iuda ita a Baasa rege Israel infestabatur, ut Asa omne argentum et aurum ex thesauris templi et regis colligeret et ad regem Syriae mitteret opem efflagitaturus (3 Reg. 15,17 ss.; 2 Par. 16,2). Per aliquod tempus regnum Iuda et Israel amico foedere coniungebantur; Iosaphat et Achab bellum Syris intulerunt (3 Reg. 22,2 ss.); immo Ioram filius Iosaphat in matrimonium duxit filiam Achab, Athaliam; at mox denuo inimicitiae exardescerant Amasia rege regnum Iuda, quod antea sub Iosas rege a Syris erat graviter afflitum (4 Reg. 12,17), iterum a rege

Israel Iosas magno damno est affectum, murus Ierusalem magnam partem interrumpens, thesauri omnes ablati (4 Reg. 14,12 ss.). Cum Edomitis quoque pugnandum erat saepius (4 Reg. 8,21; 14, 7; 2 Par. 21,8; 25,11; 28,17) et contra Ioram impium regem, qui omnes fratres suos occiderat et idola colebat, suscitavit Dominus Philisthaeos et Arabes, qui terram Iuda vastaverunt et thesauros regis eiusque filios et uxores abduxerunt (2 Par. 21,16); Azarias autem feliciter contra utrosque pugnavit (2 Par. 26,6. 7). Achaz vero rex impius tempora adduxit calamitatibus plena, quia monitis Isaiae prophetae non obsequebatur; gravi clade regnum Iuda percussum est a Syris et Israelitis, ab Edomitis et Philisthaeis (2 Par. 28,8. 17,18); imploravit Achaz opem Theglathphalasar regis Assyriorum, qui quidem Syros devicit, at regnum quoque Iuda affixit (4 Reg. 16, 7 ss.; 2 Par. 28,2). Ezechias rex pius percussit Philisthaeos et ope divina in periculo extremo ab invasione Assyriorum liberatus est (4 Reg. 18,8. 14 ss.; 2 Par. 32,1 ss.). Nihilominus regnum quoque Iuda vergebatur ad interitum. Sceleribus enim Manasse et Amon regum Dominus poenam indicuissit: ecce ego inducam mala super Ierusalem et Iuda et delebo Ierusalem (4 Reg. 21,12; Ier. 15,4). Iosias quidem omni conatu mores populi emendare studuit; verum nimis altas radices egerat idolatria et quamvis per prophetas Ieremiam et Sophoniām valide iuvaretur, tamen parum effectum est. Ipse in pugna contra Nechao regem Aegypti occisus est. Exinde regnum Iuda praedae erat prius Aegypto, dein Chaldaeis. Et denum Sedecias rex, cum Ieremiae oraculis et monitis contemptis nollet se subiucere Nabuchodonosor regi, regnum Iuda interitum obiecit; maior populi pars in exsilium babylonicum abducta est urbe et templo incensis (4 Reg. 25,1 ss.). De ratione temporis vide s. v. CHRONOLOGIA II. 1. in vol. I. col. 900-909.

Stetit regnum usque ad annum 588. Singula vide sub nominibus regum: Roboam, Abiam, Asa, Iosaphat, Ioram, Ochozias, Athalia, Iosas, Amasias, Aza-

rias, Ioatham, Achaz, Ezechias, Manasses, Amon, Iosias, Ioachaz, Ioakim, Joachin, Sedecias. De regni conditione moribusque populi et principum multa referuntur apud prophetas quoque (Is. 1-10; 28-39; apud Icr. Ez. Abd. Mich. Soph. Hab.).

IUDAEA (יְהוּדָה, ἡ Ιουδαία), provincia meridiana Palaestinae cisiordanicae, eo nomine post exsilium appellata, quia potissimum filii Iuda reduces cam incolebant; latius tamen patebat quam antiqua tribus Iuda; terminos habebat ab aquilone Samariam, ab oriente Iordanem et mare Mortuum, a meridie Idumaeam, ab occidente Philisthaeam et mare Mediterraneum, ita ut etiam Beniamin, Dan et partem Ephraim meridianam comprehendere neque fines regni Iuda multum excederet. Illi vero termini variis temporibus mutationes et fluctuationes subierunt. Iam tempore exsilii Edomitae meridianam Iudeae partem sibi arripuerant (Ez. 33,10-13; 36,6) et fines Hebron, quae post exsilium denuo a Iudeis incolebatur (Neh. 11,23), in ditione retinebant, donec a Iuda Machabaeo inde expulsi sunt (1 Mach. 5,63). Aetate machabaica a Iudea sine dubio exclusae erant urbes maritimae, quae maximam partem ab ethnicis incolebantur et suas res publicas legibus propriis administrabant; cf. Schürer, Gesch. des jüd. Volkes etc. ed. 3 II. p. 73 ss. Illis autem urbibus ethnicorum seu hellenisticis etiam accensendas esse aliquas a litore maris remotiores ex eo colligitur, quod Accaron nonnisi tempore Ionathae (1 Mach. 10,88. 89), Gazara nonnisi tempore Simonis (1 Mach. 13,43-48; v. GAZARA) Iudeae adiunctae sunt. Neque terra transiordanica Iudeae accensebatur; ibi quoque erant urbes hellenisticæ (Schürer l. c.) et praeterea gentes indigenae Iudeis infensae (1 Mach. 5,6 ss.; 2 Mach. 5,8). Eadem aetate machabaica iam clare distinguebatur Iudea a Samaria et Galilaea (Flav. Ios. Ant. XII. 4,1. 4; 1 Mach. 10, 30. 38; 11,28. 34) et cum 1 Mach. 10,30. 38 solum tres civitates (γόρη) ex Samaria Iudeac legantur additae fuisse,

omnino probabile est Samarium et Galileeum cum re publica Iudeorum non nisi a Ioanne Hyrcano (133-103) einsque successoribus coniunctas esse.

Apud Flav. Josephum, in Novo Testamento et in Mishna constanti usu loquendi distinguuntur Iudea, Samaria, Galilea, Peraea. Flav. Josephus (Bell. iud. III. 3,3) Iudeam circumseribens terminum orientalem assignat Iordanem, occidentalem loppen (μέγας Ἰόπην), ita ut loppe non ad Iudeam accenseatur; meridionalem assignat vicum Arabibus conterminum Iordan a Iudeis appellatum (Arad?), septentrionalem vero vicum Anuath alias Borcaios dictum (Ἄνουάθον Βόρκαιος προσχωρευομένη πόλη), qui idem videtur ac Anuabor Eusebii 13 mil. pass. a Sichem Ierusalem versus distans seu Anua S. Hieronymi 10 mil. pass. a Sichem Ierusalem versus distans (Onom. ed. Lag. 223,54; 94,21), hodie fortasse *Berūkin* orientem versus a loppe; urbem Ierusalem ipsissimo in medio ponit Josephus; addit marinis deliciis non carere Iudeam utspte locis maritimis Ptolemaidem usque extensam (τοῖς παραλίοις κατατελύσα).

Maximi momenti sunt undecim toparchiae (ἀλητῶν γένους) a Josepho l. c. recensitae : 1. Ierusalem 2. Gophna 3. Akrabeta 4. Thamma 5. Lydda 6. Ammaus 7. Pella 8. Idumaea 9. Engaddi 10. Herodeion 11. Iericho. Solummodo decem toparchias enumeral Plinius (V. 14,70) : Hiericuntem..., Emmaum, Lyddam, Ioppeam, Acrebitenam, Gophanicam, Thanniticam, Betholeptephenen, Orinen in qua fuere Hierosolyma..., Herodium. Perperam a Josepho nominatur Pella, a Plinio Ioppe; utraque enim erat res publica suis legibus utens neque in Iudea sita; alibi autem eliam Josephus (Bell. iud. IV. 8,1) Betholeptenpha caput toparchiae nominat. Hae igitur loco Pella substituta et ordine geographico servata undecim toparchiae erunt : Ierusalem (Orine), aquilonem versus Gophna (*Djifnā*) et Akrabeta (*Aqrabe*), occidentem versus Thamma (*Tibne*), Lydda (*Lud*), Emmaus (Nicopolis, *Amwās*), Betholeptenpha (inter Emmaus et Idumaeam; Flav. Ios. l. e.), meridiem versus Idumaeam (in qua Ioannes Hyrcan-

nus religionem legesque iudaicas restituerat Aut. XIII. 9,1; XV. 7,9; Bell. iud. I. 2,6), orientem versus Engaddi (*'Ain Djidi*), Herodeion (*Djebel el-Fureidis*, Mons Francorum), Iericho (*Rihā*). Tota autem haec divisio probabilius aetate romana ortum habuit, cum antea nullum eius vestigium deprehendatur.

Cf. Reland, Pal. p. 31 ss. 176 ss. 185 ss.; Neubauer, Géogr. du Talmud p. 59 ss.; G. A. Smith, Hist. Geogr. of the Holy Land 1894 p. 201 ss.; Buhl, Alt. Pal. 1896 p. 81. 82. 131 ss.; E. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 I. 183. 184. 185. 232. 233; II. 1-5. 11.

IUDAEI (יְהוּדִים). Nomen hoc pro incolis regni Iuda in libris antiquioribus raro adhibetur; legitur 4 Reg. 16,6: Rasin eiecit Iudeos de Aila, et 23,23; saepius legitur apud Ieremiam 32,12; 34,9; 38,49; 40,14. 12; 41,3 etc. et apud Danielem 3,8. 12. Post exsilium, cum fere soli ex regno iudaico exsules redirent, nomen omnino evadit commune ad eos designandos qui sint originis israelitici. Ita frequenter in libris Esdr. Neh. Esther, Mach. et in libris novi foderis, praesertim apud Ioannem.

Lingua in terra Iuda iam rege Ezechia appellatur iudaica, ut distinguatur ab aramaica; cf. 4 Reg. 18,26. 28; 2 Par. 32,18; Is. 36,11. 12, ubi scil. legati regis petunt a Rabsace, ut loquatur אֲרַבִּיתָה, non ḥēzīt (syriace, non iudaice), ne populus sermonem intellegat.

Iudaismus vocalitur conditio atque institutio Iudeorum, quae eorum religione, cultu, legibus continetur; cf. 2 Mach. 2,21 (graece); 8,1 dicuntur Iudei qui legibus suis ac religioni fideles erant permansisse in iudaismo; 14,38. Et apostolus quoque scribit Galatis : audistis conversationem meam aliquando in iudaismo;... et proficiebam in iudaismo i. e. in studio, cognitione, zelo pro institutis, moribus, traditionibus pharisaeis. Eodem modo dicit apostolus iudaizare de observantia iudaica in cibis, in commercio cum alienigenis; cf. Gal. 1,13. 14; 2,14.

IUDAIA (יְהוּדִיָּה, Ἰδία), secunda uox Mered viri ex tribu Iuda, quae ei

peperit Iared patrem Gedor et Heber patrem Socho et Icuthiel patrem Zanoe (1 Par. 4,18); de emendatione textus vide s. v. BETHIA.

IUDAS (*Ιούδας*). **1.** Iudas Machabaeus, filius Mathathiae sacerdotis, heros maxime conspicuus in bellis machabaicis. Cognominatur Machabaeus i. e. malleator vel forte extinctor (v. MACHABAEI). Mathathia mortuo Iudas, tertius natu ex quinque filiis eius, exercitui machabaico praesesse coepit a. 146 aer. Seleuc. (1 Mach. 2,70) seu a. 167/166 a. Chr. « Similis factus est leoni in operibus suis et sicut catulus leonis rugiens in venatione » (1 Mach. 3,4). Res ab eo gestae narrantur 1 Mach. 3,1-9,22; 2 Mach. 8-15. Dux fuit per sex fere annos (166-161 a. Chr.).

Iudeae prima gesta usque ad purificationem templi (166-165 a. Chr.). Primo Apollonium ducem syriacum devicit ac ducis occisi gladio potitus est, quo in posterum utebatur (1 Mach. 3, 10-12; videtur idem Apollonius esse ac princeps tributorum 2 Mach. 5,24 et 1 Mach. 1,30[29] commemoratus). Dein Seron « princeps exercitus Syriae » apud Bethoron a Iuda fugatus est (1 Mach. 3,13-26). Quapropter Antiochus IV. Epiphanes consilia acerrima contra Iudeos initurus, dum ipse in Parthes proficiscitur, Lysiam procuratorem regni ac tutorem filioli sui constituit, qui virtutem Israel et reliquias Ierusalem extirparet. Lysias tres duces in Iudeam misit, Ptolemaeum, Nicanorem, Gorgiam ac tanta erat spes victoriae Syrorum, ut mercatores e civitatibus maritimis a Nicanore invitati in castra venirent ad coemendos captivos Iudeos; promisebat enim Nicanor se nonaginta mancipia iudaica venditorum pretio unius talenti, ut Romanis duo millia talentorum tributi retro debiti a Syris exsolveverentur (1 Mach. 3,27-41; 2 Mach. 8,8-11 ubi Ptolemaeus accuratius dicitur dux seu praefectus Coelesyriae et Phoenicis, qui res militares Nicanori et Gorgiae exsequendas reliquit). Iudas vero exercitum suum congregavit « in Maspha contra Ierusalem, quia locus orationis erat in Maspha ante in Israel » (1 Mach. 3,46;

cf. Iudic. 20-21; 1 Reg. 7,5 ss.; 10,17 ss.). Proelium commissum est prope Emmaus (hodie *'Amwās*) seu Nicopolim, quo consilia Gorgiae a Iuda delusa, Syri fugati, castra eorum combusta sunt a. 166/165 a. Chr. (1 Mach. 3,42-4,23 ubi solus Gorgias, dux nocturnae expeditionis, nominatur et 2 Mach. 8,42 ss. ubi solus Nicanor, dux maioris partis exercitus, nominatur). Eodem fere tempore alter hostium exercitus, quem Timotheus et Baccides dueabant missi a Ptolemaeo praefecto (cf. 2 Mach. 8,8), a Iudeis deletus est (2 Mach. 8,30-33). Autumno anni 163 a. Chr. Lysias maioribus cum copiis rediit et alia via scil. a meridie per Idumaeam progressus castra posuit Bethsuris (vigesimo ab Hierosolymis milliario prope Hebron) ibique devictus est a Iudeis numero perquam inferioribus (1 Mach. 4,28-35; pro Idumaea et Bethsuris, quae in graeco leguntur, latina exemplaria habent Iudeam et Bethoron). Ducibus Antiochi devictis templum hierosolymitanum a Iuda expiatum est; dedicatio templi sollemniter celebrata est die 25. mensis Casleu a. 148 aer. Seleuc. = mense Decembri anni 163 a. Chr., id est: ipso die anniversario, quo ante tres annos altare holocausti ab Antiocho IV. Epiphanie (v. ANTIOCHUS 3) profanatum fuerat. Per octo dies festum celebrarunt in modum tabernaculorum ac decreverunt Iudas et fratres eius et universa Ecclesia Israel, ut in posterum quotannis per dies octo a 25. die mensis Caslen encaenia (*τὰ ἐνάκτια* Io. 10,22) celebrarentur. Atque hacc est institutio festi dedicationis templi, quod 2 Mach. 1,9 etiam vocatur scenopégia mensis Casleu (1 Mach. 4,36-59; 2 Mach. 10,1-8).

Iudas libertatem populi armis vetricibus munit (163-162). Primum quidem mons Sion muris turribusque firmatus est, etsi arx ipsa in potestate Syrorum permansit; Bethsur, quae est Iudeae ianua in confinibus Iuda et Beniamin, communita est contra faciem Idumaeae (1 Mach. 4,60, 61). Dein contra finitimas gentes bella gerens Idumacos et Ammonitas devicit, Galilaeis oppressis Simonem fratrem auxilio misit, fratres in Galaad angustiis pressos

ipse cum Jonathan fratre contra Timotheum aliosque vexatores defendit, Iudeos ex Galaad et Galilaea in Iudeam transtulit, ubi securius degerent; infere vero Joseph et Azarias a Iuda Hierosolymis relieti, quia proprio Marte Iannianum aggressi erant, a Gorgia devicti sunt (1 Mach. 5; 2 Mach. 10 et 12). Sed etiam Lysias, Antiochi IV. absentis procurator, novo exercitu in Iudeam irruens a Iuda prope Bethsuram iterum vetus fugitusque est; comperta autem morte Antiochi IV. cum Iudeis pacem compositus (2 Mach. 11; cf. 1 Mach. 6,17).

Iudea bella contra Antiochum V. Eupatorem et Demetrium I. Soterem gesta (163-161 a. Chr.). Postquam Lysias Epiphanis filium Eupatorem regem constituit, Iudas praesidium regium in arce hierosolymitana inclusum oppugnavit; hinc novi belli occasio. Syri magno eum exercitu in Palaestinam irruperunt, prope Modin a Iuda impetu nocturno turbati sunt, Bethsuram obderunt, apud Bethzacharam Iudeis haud infeliciter restiterunt, montem Sion oppugnarunt. Sed quia Philippus, quem Epiphanes procuratorem regni tutoremque filii nominaverat, thronum occupare conabatur, Eupator (vel potius Lysias) Iudeis pacem concedere coactus est et ducem Palaestinae constituit Hegenomonidem (vide s. v.) quendam; Philippus vero qui Antiochiam occupaverat, facili negotio a Lysia superatus est (1 Mach. 6,47-63; 2 Mach. 13). — Anno 162 a. Chr. Demetrius I. Soter, filius Seleuci IV., Lysia et Eupatore occisis thronum Syriae occupavit. Ab Alcimo, quem Iudei propter ethnicos mores summo sacerdotio privaverant, ineilitus Demetrios Baechidem misit, ut Palaestinam expugnaret; is vero Iudam vincere non potuit. Eius loco missus est Nicanor, qui duobus proeliis apud Capharsalama et Bethoron devictus est. In memoriam victoriae apud Bethoron reportatae, ubi Nicanor ipse occisus est, institutum est festum pridie Mardochaei diei i. e. die 13. mensis Adar celebrandum. Iudas igitur principatum in Iudea sibi suisque confirmasse videbatur. Verum ut contra Syros se in luto collocaret, per legatos foedus cum Romanis

iniit, quo et Iudei et Romani ad mutua auxilia tempore belli praestanda se obstrinxerunt. Simul Romani Demetrio praeceperunt, ne quid contra Iudeos socios Romanorum moliretur. At Demetrius Nicanoris clade ac morte nuntiata tanta egit celeritate, ut ruina Iudeis imminaret, antequam Romani intervenire possent. Ingens exercitus Syrorum Baechide duce in Iudeam irrupit primo mense anni 152 aer. Seleue. = mense Aprili a. 161 a. Chr. i. e. uno vel duobus mensibus post cladem Nicanori apud Bethoron inflictam. Baechides castra posuit apud Beream cum viginti millibus peditum et duobus millibus equitum, Iudas apud Laisam cum tribus millibus virorum electorum. Quia vero multi timore perculti Iudam reliquerunt, non remanserunt ei nisi octingenti; nihilominus fugere noluit, at in proelio devictus et occisus est. Jonathan et Simon fratres eius eum in sepulcro patrum suorum in civitate Modin sepelierunt (1 Mach. 7,1-9,22).

2. Iudas qui 2 Mach. 1,40 una cum synedrio epistulam scripsisse legitur Aristobulo magistro Ptolemaei regis, est Iudas Machabaenus (vide s. v. ARISTOBOLUS 1), ut iam *Lyranus*, *Bellarminus* aliqui censuerunt, non vero Iudas quidam Essenus, quem Flavius Iosephus (Ant. XIII. 11,2; Bell. iud. I. 3,5) dono prophetiae insignem fuisse tradit.

3. Iudas, filius Calphi, praefectus militiae in exercitu Ionathae Machabaei (1 Mach. 11,70).

4. Iudas, filius Simonis Machabaei et frater Ioannis Hyrcani, in felici pugna cum Cendebaeo prope Modin commissa vulneratus et postmodum dolo occisus in castello Doch una cum altero fratre Mathathia et patre Simone (1 Mach. 16, 2. 9, 14); vide s. v. SIMON 3.

5. Iudas, qui fuit Ioseph, in genealogia Christi Luc. 3,30 recensetur octavus a Davide, hinc circa tempus Ios regis fuisse dicendus est.

6. Iudas, qui fuit Ioanna, in genealogia Christi Luc. 3,26 recensetur tertius a Zorobabel. De Ioanna cf. HANANIAS 7. Putant aliqui (*Hervey*, Genealogies p. 118 ss.) hunc Iudam esse enundem, qui Abiud Matth. 1,13 et Odinia I Par. 3,24,

7. Iudas Thaddaeus seu Iudas Iacobi, frater Domini. In catalogis apostolorum apud Mattheum et Marcum enumeratur simul cum Iacobo Alphaci (Matth. 10,3; Marc. 3,18) solo nomine Thaddaei; a S. Luca vero nominatur Iudas Iacobi post Simonem zeloten (Luc. 6,6; Act. 1,13). Ipse se vocat: Iudas Iesu Christi servus, frater autem Iacobi (Iud. 1,1). Quare illud quoque « Iudas Iacobi » explicandum est: Iudas frater Iacobi; neque id a lingua graeca alienum est (cf. Winer, Grammatik des neutestam. Sprachdioms § 30, 3). Unde Iudas quoque inter fratres Domini recensetur (Matth. 14,35; Marc. 6, 1). Nomen Thaddaei θαδδαῖος etiam apud talmudicos reperitur. Pro Thaddaeo Matth. 10,3 fertur etiam, uti S. Augustinus de nonnullis codicibus testatur, Lebbaeus (ita quoque codex Beza, cantabrigiensis D sacculi sexti; 122) et codices sat multi habent: Αξεσσος επικληθεις Θαδδαῖος. Nomen explicant a בְּ corde praeditus i. e. fortitudine insignis; qua ratione etiam Thaddaeus (תַּדְּ בָּ i. e. תַּדְּ mamma) quandoque exponitur. Alii nomen Lebbaei a Lebba oppido Galilaeae maritimo derivare malunt, ut inde oriundus designetur (Lightfoot ad Matth. 10,3). Praeter ea quae de omnibus apostolis in evangelii et Actibus narrantur, nihil certi de Iuda constat. De iis quae a variis traduntur atque de eius epistula, quae est una ex catholicis, vide Cornely, Introd. III. p. 630 ss. Immerito distinguunt haud pauci moderni scriptorem epistulae ab apostolo Iuda; eorum rationes vide apud Cornely l. c.

8. Iudas Iscariotes. De cognomine Iscariotes vide s. v. In catalogis apostolorum Iudas ultimo loco recensetur et additur: qui et tradidit eum (Matth. 10, 4; Marc. 3,19), qui fuit proditor (Luc. 6, 16). Dubitandum non est quin Iudas cum eligeretur bonus fuerit et quin cum reliquis apostolis fuerit missus ad praedicandum potestate patrandi miracula instructus (Matth. 10,5 ss.; Luc. 9,6). Verum iam uno anno ante passionem Christi fidem veram in Christum abiecerat. Cum enim Petrus nomine aliorum respondisset Christo: verba vitae aeternae habes et nos credidimus et cognovimus

quia tu es Christus filius Dei, Iesus reponit, unum ex duodecim esse diabolum, cum esse adversarium et insidiatorem impulsu diaboli agitatum (Ioan. 6,68-72). Iam fide in Christum amissa nihil aliud ex eius consortio spectabat, nisi commodum et utilitatem temporalem; ei inserriebat furtis ex pecunia communis commissis — fur erat et loculos habebat et ea quae mittabantur portabat Ioan. 12,6. — Crescente mala concupiscentia crevit quoque fastidium de Iesu doctrina et societate. Neque eum latuit odium letale quo synedristae Iesum prosequerentur. Amore pecuniae obcaecatus de Christo iam nihil sperari posse ob continuam doctrinam de abnegatione, humilitate sibi persuasit. Quare vitam suam in tuto collocare studens et pecuniam corrogare voluit antequam a Christo recederet et cum principibus in gratiam redire. Cum itaque lucrum illud trecentorum denariorum quodunctione in Bethania perditum vidi (Ioan. 12,5) fur arripere non posset, inspiravit ei Satan offerri iam eximiām opportunitatem et pecuniae acquirendae et favorem synedistarum sibi conciliandi, cum illi quaererent quomodo Iesum caperent. Unde mox post coenam illam in Bethania abiit ad principes sacerdotum et suum consilium enuntians: quid, inquit, vultis mihi dare et ego vobis eum tradam (Matth. 26,15) i. e. si tradam, vel ut tradam. Illi constituerunt ei triginta argenteos. Nam cum iam a synedrio decretum esset, ut si quis nosset ubi Iesus esset indicaret (Ioan. 11,36), ex opinione sacerdotum Iudas, ut quisvis alius, tenebatur ad Iesum prodendum; quare ei pecuniam statuant non pro auctoritate eius quem capere volebant, sed solum pro labore et incommmodo Iudei. Evenit Iudei quod solet peccatoribus accidere. Ante scelus minime recognit, concupiscentia obcaecati, quid ex scelere consequi possit; post scelus autem facile in desperationem propelluntur. Ita Iudas a diabolo instigatus surdus est ad omnes Christi in coena paschali admonitiones, surdus ad gravissima Christi verba: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille, amice ad quid venisti (Matth. 26,24, 30) et prae vehementissimis animi commo-

tionibus ne cogitasse quidem videtur neque ei curae fuit quid ex prodilione sequeretur. Sed postea cum cerneret quid tandem effecisset, i. e. cum Iesus traderetur Pilato et ad mortem inferendam procuratori romano sisteretur, desperavit et desperatione obrutus et a sacerdotibus dure et cum opprobrio repulsa laqueo se suspendit (Matth. 27, 3-5). Et praeceps factus προγνής γενόμενος crepuit medius et diffusa sunt omnia viscera eius (Act. 1,18); cecidit itaque postquam se suspenderat, in terram et crepuit medius. Narrationes de morte eius fabulosae feruntur apud Papiam, quas referunt quoque Apollinarius (in Catena graeca, ed. Cramer, ad Matth. 27,5), Euthymius, Theophylactus etc..

Movetur quaestio interfueritne Iudas institutioni S. Eucharistiae. Qui affirman potissimum nituntur narratione Luc. 22,21, ubi scil. statim post verba consecrationis calicis additur: verum tamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa. Altamen hisce res definiri nequit. Nam secundum alios evangelistas verba ea dicta sunt ante institutionem (cf. Matth. 26,21; Marc. 14,20; Ioan. 13,18 post lotionem pedum). Neque narratio Lucae repugnat. Nam ibi Lucas eum sequitur ordinem, ut referat coenam paschalem, dein institutionem, dein aliqua quae vel ante coenam paschalem vel inter eam et coenaculo relicto dicta et facta sunt. Ita disceptationem discipulorum quis eorum esset maior v. 23 ss. non esse factam post institutionem Eucharistiae, verum vel ante coenam vel ante lotionem pedum plerique sentiunt. Proinde merito etiam v. 21. 22 codem loco collocari dixeris, praesertim cum id ex aliis synopticis manifestum sit. Accedit quod Ioan. 13,30 Iudas accepta buccella *exivit continuo* i. e. lotione pedum perfecta cum Iesus recubuisse iterum quaestione de proditore facta Iesus ei intinctum panem porrexit more patrisfamilias qui aliquem e convivis honorare vult. Proinde porrexit buccellam coena paschali seu manducatione nondum finita. Sed accepta buccella Iudas exivit continuo, ergo ante institutionem Eucharistiae quae non liebat nisi postquam coenavit (1 Cor. 11,23); ad quam Eucha-

ristiae institutionem quasi inaugurandam mirifice faciunt verba, quae Iesus dixit Iuda egresso: nunc clarificatus est Filius hominis etc. Ioan. 43,31 ss.

Iis quae ex evangelica narratione colliguntur addenda sunt testimonia antiquitatis. Iam enim a Tatiano ita textus sacer est dispositus, ut Iudas ante institutionem abisse dicatur; S. Ephraem id explicite asserit; idem traditur in Constitutionibus apostolorum (§,14; M. 1,873) et a S. Aphraate et a S. Hilario in Matth. et a S. Cyrillo (cf. *Cortley*, Comment. in evang. S. Ioan. ed. 2 p. 322; *Cornely*, Introd. II. p. 298; *Knabenbauer*, Comm. in Matth. ed. 2 II. p. 447). Praeterea ei sententiae accedunt *Rupertus*, abbas tuitiensis, *Petrus Comestor*, *Innocentius III.*, *Turrianus*, *Salmeron*, *Baradius*, *Lamy* et recentiorum plurimi, ut II. cc. exponitur.

Cum narratio evangelica adeo plana sit de moribus Iudei, iure miraberis quod non defuerunt qui Iudam non amore pecuniae Christum tradidisse affirmarent, verum ut eum cogerer tandem aliquando regnum suum fundare; firmiter enim Iudam regnum prospexit temporale; unde impatienti eius regni expectatione et desiderio esse impulsus, ut id arriperet quod sibi videretur eunducere ad huius regni conditionem; proinde cum evasisse proditorem Iesu non odio instigatum, sed amore Iesu ductum, quem regnum suum quantocius capessere vellet. Unde tristem eius exitum quasi herois tragicie esse lamentandum, quippe qui errore veluti fato suo deceptus, cum praeclara moliri vellet, periiisset. Verum non opus erit pluribus demonstrari haec fangi non solum gratis, sed frivole et impie.

Iudam interitui aeterno sese addixisse, ex verbis Christi concludendum erit: bonum erat ei, si natus non fuisset. Et enim si quando ad beatitudinem caelestem esset perventurus, quam maxime bonum ei esset quia natus esset. Insuper gravia sunt Christi verba: quos dedisti mihi custodivi et nemo ex eis periret, nisi filius perditionis (Ioan. 17,12); nam: qui manducat mecum panem, levabit contra me calcaneum suum (Ioan. 13,18 Ps. 40,10).

Quaerunt quoque cur Iesus eum elegerit ad apostolatum quem proditorem fore praescebat. Respondet *Toletus*: posses eadem ratione quaerere, cur Deus creaverit angelos quos sciebat fore daemones, cur fecerit Adam quem sciebat peccatum etc. Variae porro afferrunt rationes, cur is quoque inter apostolos assumptus sit. Multa utique excoigitari possunt et prolatas sunt a S. Ambrosio, Augustino, Thoma, Toleto, Sylveira etc. (cf. *Knabenbauer*, Comm. in Matth. ed. 2 I. 391-2). Sufficiat dicere rem satis explicari parabolis illis de regno Dei, quibus declaratur partem semenis perire, zizania simul cum tritico crescere, in sagena capi pisces bonos et malos. Iam coetu apostolorum et discipulorum prima nobis exhibetur forma regni Dei, quare haud mirum in ea quoque iani apparere quod malitia hominum et abusu liberi arbitrii a regno Dei hisce in terris constituto nunquam aberit.

9. Iudas Galilaeus (*Ιούδας ὁ Γαλιλαῖος*), dux rebellium Iudeorum in diebus professionis (Vulg.) seu descriptionis, de quo Gamaliel coram synedrio mentionem fecit (Act. 5,37). Descriptio intellegitur non illa prior, de qua Luc. 2,4-5 agitur, sed altera, quam Sulpicius Quirinius legatus Syriae in Iudeam habuit anno 6 vel 7 p. Chr. (*Flav. Ios. Ant. XVIII. 2,1* : anno 37 aerae Actiacae, quae incipit a Caesaris victoria Actiacae anno 31 a. Chr.). Iudeorum qui hunc censum impedire conabantur, praecipuus concitator erat Iudas Gaulanites ortus ex oppido Gamala ad orientem lacus Tiberiadis (Ant. XVIII. 4,1), cognominatus Galilaeus (l. c. 1,6; XX. 5, 2; Bell. iud. II. 8,1; 47,8); ratio huius cognominis non ex eo repetenda est, quod Gamala Gaulanitidis ad Galilaeam pertinuerit (*Smith-Fuller*, Dict. of the Bible I. p. 183¹⁴), sed ex eo quod ille Iudas ex Galilaea in Iudeam ad seditiōnēm concitandam perrexit et iam ante in Galilaea seditus fuerat; est enim haud dubie idem ille Iudas, qui Herode Magno mortuo coacta profligatorum hominum cāterva totam Galilaeam infestaverat, filius Ezechiae latronum praefecti (Ant. XVII. 10,5; Bell. iud. II. 4,1). Iudas

igitur et Sadducus quidam Phariseus plebem contra legatum Romanorum concitarunt simulatione libertatis ac religionis vindicandae. Seditio quidem reprimebatur et ex verbis Gamalielis Act. 5,37 ipse Iudas hac occasione periiit. Verum ex asseclis Iudee orta est nova secta Iudeorum praeceptor Essenos, Saduceos, Pharisaeos, scilicet Zeotarum, qui ceteroquin cum Pharisaeis sentientes non patienti exspectatione messianicae salutis, sed vi armorum contra hostes agendum esse populo persuadebant. Eorum conatibus merito adseribuntur seditiones subsequentes et magnum bellum sexaginta annis post exardescens. Duo quoque filii Iudee, Iacobus et Simon, insignes zelotes erant et Tiberio Alexandro Iudeam procurante eruci affixi sunt (Ant. XX. 5,2); alias filius Manahemus erat ex praecipuis ducibus seditionis a. 66 et criminum suorum poenas ipse quoque crudeli supplicio exsolvit (Bell. iud. II. 17,8. 9; Vita 5. 14).

10. Iudas qui Damasci Saulum conversum recepit in domum suam, quae erat in vico, qui vocatur Rectus (Act. 9,11). Designatur via recta (*ἡ ἡρμη η οὐλογένη εὐθεῖα*) urbem intersecans ab oriente occidentem versus, quae hodie quoque appellatur *via recta* (*Derb el-Mustaqim*) et in qua haud procul a porta occidentali ostenditur domus Iudee; cf. *Felten* ad h. l. et vide s. v. DAMASCUS 2 (col. 17. 18).

11. Iudas Barsabas v. BARSABAS 2.

IUDEX, IUDICIUM. Tempore patriarcharum munus iudicandi, lites dirimendi, scelera puniendo penes principes vel capita familiarium erat. Ita Iudas nuntio accepto Thamar nurum suum esse fornicatam fert sententiam: producite eam ut comburatur (Gen. 38, 24). Sed cum Israelitae in Aegypto opprimerentur et a magistris operum regerentur et affligerentur (Ex. 1,4ff), eiusmodi potestas capitum familiarium plane extincta est vel in oblivionem abiit; nam primo tempore post egressum ex Aegypto solus Moyses munere iudicis fungitur (Ex. 18,13), ad quem populus de manu usque ad vesperam venit quaerens sententiam Dei. Verum suadente Iethro cognato Moyses

e populo elegit chiliarchas, centuriones, quinquagenarios, decanos (qui praesent viris mille, centum, quinquaginta, decem), qui iudicarent populum omni tempore et res solum graviores ad Moyse referrent (Ex. 18,17-26; Deut. 1,9-15). Hisce praecepit Moyses: audite illos et quod iustum est iudicate, sive cives sit ille, sive peregrinus; nulla erit distantia personarum; ita parvum audiatis ut magnum; nec accipietis cuiusquam personam, quia Dei iudicium est (Deut. 1, 16, 17). Quibus verbis simul enuntiatur Deum, utpote regem populi quem peculiari foedere sibi coniunxerat, esse summum iudicem populi aliosque iudices fungi vice Dei, esse quasi instrumenta Dei per quae Deus ferat sententiam. Quare sententia iudicis dicitur sententia Dei, et iudices adire est venire ad Deum (Ex. 22,8 hebr.), et iudices etiam simpliciter Elohim dicuntur (cf. Ex. 21,6; 22,8; Ps. 81,1). Uti iudices hos iussit Moyses res difficiliores ad se referre, ita pariter statuit pro tempore futuro, ut causae graviores iudicarentur in loco quem elegisset Deus a sacerdotibus et a iudice qui esset illo tempore (Deut. 17,8). Atque quae Moyses ordinaverat, sub Iosue etiam permansisse censenda sunt; nam praeter duces etiam iudices nominantur Ios. 8,33 et 23,2 (hebr.) et 24,1. Mortuo Iosue satis magna rerum perturbatio orla est, quae describitur Iud. 17,6 et 21,24: in diebus illis non erat rex in Israel, sed unusquisque quod sibi rectum videbatur hoc faciebat. At eo quoque tempore et seniores civitatis et viri illi qui singulari ratione iudices appellantur iudicia exercabant (cf. Iud. 4,4. 5; 1 Reg. 7,15 ss.); praeterea in singulis tribubus בְּנֵי קָרְבָּן commemorantur (cf. Iud. 5,9. 14). Tempore regum summus iudex censebatur rex (cf. 2 Reg. 14,4; 15,2 ss.; quare munus regium eo quoque nomine designatur: dabis ergo servo tuo cor doile, ut populum tuum iudicare possit (3 Reg. 3,9 ss.; 4 Reg. 15,5; 2 Par. 1,10) et in palatio Salomonis vestibulum ad iudicia habenda destinatum esse narratur (3 Reg. 7,7). Praeterea regem munere ordinario iudicium funguntur

seniores et principes (cf. Ier. 26,10. 17); insuper David ex levitis elegit sex milia praepositorum et iudicum (1 Par. 23,4; cf. 26,29) et Iosaphat rex « constituit iudices terrae in cunctis civitatibus Iuda munilis per singula loca... in Ierusalem quoque constituit Iosaphat levitas et sacerdotes et principes familiarum ex Israel, ut iudicium et causam Domini iudicarent habitatoribus eius » (2 Par. 19,5. 8).

Hisce itaque ea videmus observari quae Moyses prescripsérat: iudices et magistros (מִזְבְּחָה praepositi) constituës in omnibus portis tuis quas Dominus dederit tibi per singulas tribus tuas, ut iudicent populum iusto iudicio; non accipies personam nec munera (Deut. 16,18) et ad eiusmodi munus seniores esse eligendos clare quoque indicatur (Deut. 21,19; 22,15; 25,7); summum vero tribunal, ad quod causae graviores deferri debent, constituitur in loco quem elegerit Dominus (Deut. 17,8 ss.).

Tamquam forum ius dicendi assignatur porta urbis (Deut. 21,19; 22,15; Ps. 426,5; Ruth 4,1; Prov. 22,22; 31,23; Am. 5,15 etc.). Iudices iubentur attente audire causam (Deut. 1,16). « Quem iustum esse perspexerint, illi iustitiae palmam dabunt, quem impium condemnabunt impietatis; sin autem cum qui peccavit dignum viderint plagis, prostercent et coram se facient verberari; pro mensura peccati erit et plagarum modus, ita dumtaxat, ut quadragenarium numerum non excedant » (Deut. 25,1-3). Praeterea verbera mulcta quoque pecuniaria polerat imponi; aliis sceleribus poena mortis, lapidationis erat proposita (cf. Ex. 22,1 ss.; Lev. 23,14; Num. 15,36; Deut. 13,9; 17,7; 22,19. 21 ss.). Ad aliquem condemnandum saltem duo testes requirebantur; « nemo occidatur uno contra se dicente testimonium... sed in ore duorum aut trium testimoniū stabit omne verbum » (Deut. 17,6; 19,15). Testes sollemni admiracione obseverabantur, ut verum dicerent et ut manifestarent quaecumque scirent (cf. Lev. 5,1; Prov. 29,24). Testis qui mendacii erat convictus ea poena erat affigendus

quam alteri suo falso testimonio irrogari voluit (Deut. 19,16-21). Qui innocens erat accusatus vel in quem suspicio criminis ceciderat, poterat se iuramento purgare; cf. Ex. 22,8. 11. Quandoque etiam sorte inquirebatur reus; vide Ios. 7,14; 1 Reg. 14,41; nam sortes mittuntur in simum, sed a Domino temperantur Prov. 16,33 cf. 18,18; talis modus adhibebatur, si mulier adulterii suspicionem incurrit, uti lege zelotypiae exponitur Num. 5, 12-31. Iudicibus quam maxime commendatur, ut viduarum et pupillorum iura tueantur; cf. Deut. 24,17; 27,19; Is. 1,17; Ier. 7,6; 22,3.

Verum praecepta iudicibus data saepe esse neglecta, multis illis prophetarum querelis et reprehensionibus abunde monstratur: principes tui infideles, socii furum; omnes diligunt munera, sequuntur retributions; pupillo non iudicant et causa viduae non ingreditur ad illos (Is. 1,23); qui iustificatis impium promuneribus et iustitiam iusti aufertis ab eo (Is. 5,23; cf. 10,1. 2); causam viduae non iudicaverunt, causam pupilli non direxerunt et iudicium pauperum non iudicaverunt (Ier. 5,28; cf. Ez. 22,7; Am. 5,12; 6,13); principes eius in numeribus iudicabant (Mich. 3,11; 7,3; Mal. 3,5 etc.).

Exsules quoque Iudei in Babylonia suis utebantur iudicibus. Fortasse iudices isti a rege babylonico designabantur, uti Iudeis in Palaestina relicts Godolias Iudeus a rege erat praefectus. Generatim enim apud veteres non erat moris rerum omnium administrationem una eademque norma continere, sed plerumque gentibus subiectis propriae leges ac consuetudines relinquebantur. Quare plane immerito ab aliquibus in dubium revocatur quod Dan. 13,5 narratur: « et constituti sunt de populo duo senes iudices, et veniebant ad eos omnes qui habebant iudicia »; et in historia Susannae specimen quoddam iudicij nobis praebetur.

Eodemque modo reduces ex exilio iudices ex sua gente habebant. Nam Artaxerxes rex Esdrae inter alia concessit decreto scripto: *Iu autem Esdra secundum sapientiam Dei cuius est in manu tua constitue iudices et praef-*

sides, ut iudicent omni populo qui est trans flumen (scil. Euphraten; Esdr. 7,25; cf. 10,14). Tamquam legem a Moyse latam Flavius Iosephus refert: qualibet in urbe praesint septem viri et in virtute et in studio iusti exercitati; unicuique autem magistratui tribuantur duo ministri e tribu levitica (Ant. IV. 8,14); insuper narrat quomodo ipse per singulas civitates minorum litium iudices instituerit et graviora negotia causasque capitales ad se et septuaginta viros remitti iusserit (Bell. iud. II. 20,5). Unde colligendum videtur in more positum fuisse apud Iudeos, ut in singulis civitatibus collegium iudicum haberetur, ad quod septem ex senioribus et probis viris eligebantur. Atque iudices in civitatibus esse constitutos, etiam in narrationibus evangelicis supponitur; cf. Matth. 5,22; 10,17; Marc. 13,9; Luc. 12,14; 18,2. In tractatu Sanhedrin dicitur iudicia pecunaria, de rapinis et laesione, de restitutione, de vi et seductione fieri a tribus; pro oppidis incolarum 120 vel secundum alios 230 constituendum esse collegium iudicium viginti trium (cf. *Surenhusius* IV. p. 207. 214; *Ugolini*, Thes. XXV. p. 2. 4). Verum nemo ignorat minime fidem esse adhibendam omnibus iis quae in tractatibus talmudicis narrantur. Res autem graviores et ea de quibus iudices minores civitatum inter se non consentiebant referri debebant ad synedrium in Ierusalem constitutum, quod ex 71 assessoribus constabat, scribis scil. seu legis peritis, sacerdotibus et pontificum familiis et senioribus (cf. Marc. 14,53). Eius synedrii potestas etiam extra Iudeam agnoscebatur, uti patet Act. 9,2 et 22,3 et 26,12, cum Saulus ab eo accipiebat epistulas, quibus Iudei damasceni iubebantur Christianos vincitos ei tradere. Sed ius gladii synedrio a Romanis erat ablatum (cf. Ioan. 18,31).

Verbum iudicij praeter notionem usitatam alias quoque in Vulgata induit significaciones, uti hebr. בְּשָׁפֵט; ita dicit potestatem iudicandi, regendi, dominandi; cf. Ez. 21,27; Apoc. 20,4; pariter decreta Dei, leges et praecepta appellantur iudicia; item ius, id quod

rectum et iustum est, quod proinde normae iuris et institiae, normae legis conforme est; unde facere iudicium, querere iudicium etc. ex contextu explicari oportet, utrum de actu iudiciati, an de observatione recti iustique sit accipiendo vel de norma rebus congrua et apta. Unde vox hebraea siue in morem consuetudinem, ritum designat et in Vulgata etiam pleniusque iis verbis vel similibus redditur (Lev. 5,10 alterum adolebit in holocaustum, ut fieri solet; cf. 3 Reg. 18,28; 4 Reg. 11,14; 17,33); retinetur vox iudicij Ps. 118, 132: miserere mei secundum iudicium diligentium nomen tuum i. e. ex hebr. ut misereri soles diligentium nomen tuum. — Pectorale summi sacerdotis vocatur rationale iudicij, ubi iudicium refertur ad sententiam Dei exquirendam a pontifice per Urim et Thummim quae in illo pectorali recondebantur (cf. Ex. 28,30).

I. KNABENBAUER.

IUDI (יְהוּדִי, Ιουδαῖος), filius Nathanae, per quem principes Ierusalem Baruch ad se arcessiverunt, ut sibi afferret volumen sermonum Ieremiae, ut Ier. 36,14 narratur. Idem vir Iudi etiam legit volumen coram principibus et rege Ioakim Ier. 36,21. 23. Cum nomen viri hebraeum significet Iudeum, putant aliqui nomen non esse proprium sed appellativum, cumque vocari Iudeum quia ex progenitoribus cushitis descendens generatione tertia (filius erat Nathanae filii Selemiae filii Chusi i. e. Cushitae?) Iudeus sit effectus; cf. Deut. 23,9. Vide s. v. CHUSI 3.

IUDICIO UNIVERSALE. Denum iustum indicem non solum singulis redditurum esse secundum opera, sed etiam actione quadam de universo genere humano in unum collecto sententiā indicalem latrūm esse, docemur explicite verbis Christi. Eius indicium quoddam cernitur iam apud Danielem: et multi de his qui dormient in terra pulvere evigilabunt, alii in vitam aeternam et alii in opprobum, ut videat semper (Dan. 12,2). Idque Christus explicat; sibi potestatem datam esse a Patre « iudicium facere; et venit

hora in qua omnes qui in monumentis sunt audiunt vocem Filii Dei et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicij » (Ioan. 5,27-29). Quod iudicium clarissimum describitur Matth. 25,31-46; veniet Iesus in maiestate et angeli cum eo, et congregabuntur ante eum omnes et separabit eos ab invicem, oves a dextris suis, hodus a sinistris; utrisque opera et quae inde meriti sint, sententia iudiciali annuntiat.

Idem praedicant apostoli: statuit Deus diem, in quo iudicaturus est orbem in aequitate in viro in quo statuit fidem praebens omnibus suscitans eum a mortuis (Act. 17,31). Christus iudicaturus est vivos et mortuos (2 Tim. 4,1); reddent rationem ei qui iudicaturus est vivos et mortuos (1 Petr. 4,5). Vocatur hoc iudicium dies Domini, qui in igne revelabitur quo opera cuiusvis probentur (1 Cor. 3,13); vocatur revelatio Domini Iesu de caelo cum angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam illis qui non noverunt Deum et qui non obediunt evangelio (2 Thess. 1,7. 8). Signa quibus adventus eius ad iudicium indicatur, exponuntur Matth. 24,29. 30; Marc. 13, 24; Luc. 21,23 in maxima quadam mundi machinae perturbatione: sol obscurabitur et luna, virtutes caelorum commovebuntur, stellae cadent de caelo, signum Filii hominis parebit in caelo. Effectus eius iudicij est: ibunt iusti in vitam aeternam, peccatores in supplicium aeternum (Matth. 25,46), et caeli magno impetu transient, elementa calore solventur, terra autem et opera in ea exurentur; novos vero caelos et novam terram expectamus (2 Petr. 3,10. 13).

IUDICUM AEVUM. Iudicium (יְמִינָה, κρίσις) liber in canone V. T. librum Iosue consequitur, praecedit vero apud Hebreos librum I Sam., in LXX et Vulgata librum Ruth. Nomen inde habet, quod fere totus, scil. cap. 1-16, eorum virorum acta enarrat, qui indices vocantur. Quibus actis cap. 17-21 accedunt narrationes duae, de idolo Michae et de scelere Gabatarum, quae locum habuerunt ante indicium acta, circa tempus mortis Iosue. Iudicium autem acta oratio sunt e variis historia-

rum documentis consilio et arte confecta eamque demonstrans veritatem, ubi Israelitae a cultu Iahwe ad gentilium idola deficerent, consuevisse Iahwen eos gentilibus permittere opprimendos; ubi ad poenitentiam converterentur, eos per iudices liberasse.

Seniores apud Hebreos vel ante Moysen erant Ex. 3,16. Demortuis Moyse et Iosue, quorum auctoritas inter Hebreos suprema fuerat, summa rerum penes seniores fuisse videtur. Erant iidem etiam *iudices* et civium causas dirimabant in porta civitatis : cum Ruth 4,2 cf. Deut. 16,18; 17,8; item Dan. 13,5. Quae rerum administrandarum ratio tota et unice ex familiae ratione credenda est effloruisse. Seniores ipsa erant familiarum capita, quibus utique quandoque accensebantur aliqui sapientia vel fortitudine insignes. Nulla erant publica munera, non aerarium, non vectigalia, non exercitus. Si hostis ingrueret, quae arma prae manibus erant, prehendebat

quisque, ipsa familiarum capita duces erant, annonam quisque providebat, iudices iidem erant belli duces, ars bellica aut violentia constabat aut insidiis. Neque raro tamen ob aliquorum desidiam dilabebantur omnia, populisque pugnae incertae praeferebat tributum annum hostibus ex condito pendendum. Iudicum igitur institutum de se gravibus rei publicae periculis par nequaquam extitit; tamen populo in extremum discrimen vocato Deoque specialius providente, insignes illos viros produxit, quorum acta liber Iudicum enarrat.

Tres ipse liber distinguit epochas, quae sollemni aliquo divino eloquio singulac ordiuntur : 2,1-3; 6,8-10; 10, 11-14. Aliorum iudicum sola fere nomina recensentur, aliorum acta fusius narrantur et primum quidem Israelitae a gente aliqua ethnica in poenam peccatorum subacti, dein idem a iudice liberati. Habetur igitur

Iud. 3,8 servitus Chusan.....	annis	8
— 3,11 requies per <i>Othonielem</i> obtenta.....	—	40
— 3,14 servitus moabitica.....	—	18
— 3,30 requies per <i>Aod</i> obtenta.....	—	80
— 4,3 servitus Chananaeorum.....	—	20
— 5,31 requies per <i>Deboram</i> obtenta.....	—	40
— 6,1 servilus madianitica.....	—	7
— 8,28 requies per <i>Gedeonem</i> obtenta	—	40
— 9,22 Abimelechi tyrannis.....	—	3
— 10,2 <i>Thola</i>	—	23
— 10,3 <i>Iair</i>	—	22
— 10,8 servitus ammonitica. .	—	18
— 12,7 <i>Iephetae</i> principatus	—	6
— 12,9 <i>Abesan</i>	—	7
— 12,11 <i>Ahialon</i>	—	10
— 12,14 <i>Abdon</i>	—	8
— 13,1 servitus philisthaica, includens etiam annos 20 <i>Samsonis</i>	—	40

Singuli iudices non sunt censendi toti Israeli praecluisse. Othoniel ubi pugnaverit quibusve sociis, non constat; fortasse solis tribubus Iuda et Simeon praeverat. Aod, quo tempore tribus Benjamin vix non erat extincta (Iud. 21), Ephraimitas ad bellum vocavit (3,27). Inter tribus 5,14 ss. a Debora enumere-

rantur expeditionis sociae, certe desiderantur Iuda et Simeon. Gedeon 6,35 vocat Manassen, Aser, Zabulon, Nephthali; Ephraimitis 8,1-3 non imperabat, regiam dignitatem 8,23 fortasse eorum imprimis reverentia recusat. Iephthen sequuntur Manassaei transiordanici 11, 29, fortasse etiam Ruben et Gad. Ephra-

mitae 13,2 vocati non praebuerunt auxilium, postea proelio fusi sunt; sed nulla est ratio affirmandi aut Iephthen post illud proelium illos subegisse, aut illos sponte ei obsecutos esse. Videntur tempore Gedeonis et Iephthe Ephraimiae et Manassaei invicem fuisse infensi, sane quod illi post losuen sibi primatum domus Joseph vindicarent, dum hi origine gloriarentur e filio Joseph pri-mogenito. Samson ne ipsis quidem Danitis imperasse legitur, solus pugnabat.

Sed, si singuli iudices non toti Israeli imperabant, singulaque illa bella non omnium erant tribuum, tum neque ex annis supra descriptis certa atque continua configi potest chronologia. Potuerunt eorum bellorum aliqua a quibusdam tribubus eodem fere tempore geri, quo apud alias « requies » praecedente victoria comparata perdurabat. Certa chronologia ideo etiam configi nequit, quod plures numeri tradantur « rotundi » (40, 80, 20, 40, 40, 20) i. e. plus minusve accurati. Unus in Iudicium libro numerus legitur, qui temporibus quidem Pentateuchi necet, sed et ipse « rotundus » est : 41,26 Iephthe a tempore occupatae a Moysi Hesecbonis usque ad sua tempora 300 effluxisse annos affirmat.

Cultum divinum iudicum aevo fuisse substantialiter cundem, qualis a Moyse fuerat institutus, imprimis demonstrat narrationis pars antiquissima Ind. 17-21. Habes 20,27 ss. arcum et Phineen, Aarons nepotem, pontificem (cf. 18,31), habes Moysen 18,30. Levitarum excellentiā confirmat narratio 17 ss. In actis Ind. 3-16 nulla erat occasio facienda mentionis corundem sacerdotum; sed narrationem libri Num. explicite appellat Ind. 11. Fuerunt utique aliqua iudicium aevo contra legem acta : sacerdotium a levita attentatum, idola Michae, idololatria Sichemitarum, sacrificium humanum Iephthe. Haec legem mosaiicam tum non exstitisse tam parum efficiunt, atque infanda quaquam inter christianos commissa scelerata demonstrant religionem christianam esse ligamentum.

Iudicium aevo erant utique Hebraeorum res tam religiosae quam civiles nimis florentes. Erat illud tempus

transitionis, quod rerum meliorum suggerebat desiderium. Terra promissa gradatim subigebatur, ab hostibus invadetur, ab Hebreis rursum liberabatur. Ubique bella et tribuum invidae, vix quidquam certum aut stabile. « Sermo Dei erat rarus in diebus illis » (1 Reg. 1,3), « et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moyses » (Deut. 34,10). Ex altera autem parte « in diebus illis non erat rex in Israel » (Jud. 17,6; 18,1. 31; 21,24). Volebat Deus, ut haec instituta eo ardentius primum expetentur, quo religiosius postea observarentur. — Cf. 1 Reg. 12; 2 Reg. 7,11; 4 Reg. 23,22; 1 Par. 17,6. 10; Ecclesi. 46, 11 ss.; Hebr. 11,32 ss.

IUDITH. 1. Judith (יְהוּדָה, Ἰούδα), filia Beeri Hethaei (Gen. 26,34). Eadem vocatur Oolibama Gen. 36,2. 3. 14. 18. Vide s. v. ANA 2 in vol. 1. col. 237. 238 et cf. Cornely, Introd. ed. 2 II. 1 p. 123-4; F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 518-9.

2. Judith (Ἰούδα), celebris illa vidua, quae occiso Holoferne Bethuliam ab Assyriis obsessam liberavit, cuius res gestae ex solo libro eius nomine inscripto innotescunt. Erat (Judith 8,1) filia Merari, filii Idox, filii Joseph, filii Oziac, filii Elai, filii Iamnor, filii Gedeon, filii Raphaim, filii Achitob, filii Melchia, filii Enan, filii Nathaniae, filii Salathiel (Σαλαθείλ), filii Simeon, filii Ruben (Ῥιμανίλ). Salamiel (ita pro Salathiel Vulgatae legendum) erat filius Surisaddai et princeps tribus Simeon (Num. 1, 6; 2,12; 7,36. 41; 10,19). Dubium non est quin loco Ruben legendum sit Israel cum codd. Ιω, B, versione syriaca (Itala habet : filii Symeon, filii Ruben, filii Israel). Erat igitur Judith ex tribu Simeon (cf. Indith 9,2), sicuti etiam eius vir Manasses secundum textum graecum 8,2 : τῆς ψυλῆς αὐτῆς καὶ τῆς πατριὰς αὐτῆς.

De historia Judith cf. Montfaucon, La vérité de l'histoire de Judith, Paris 1690; Nickes, De libro Iudithae p. 16 ss.; Robiou, Deux questions de chronologie et d'histoire éclaircies par les Annales d'Assurbanipal in Revue archéol., nouv. sér. XXX. 1875 p. 23 ss. 80-82; Delattre, Le peuple et l'empire des Mèdes, in Mémoires de l'Académie

de Bruxelles XLV. 1883 p. 148 ss.; *id.* Le livre de Judith, Paris 1884; *Palmieri*, De veritate historia libri Judith, Gulpen 1886; *Neeler*, Untersuch. d. gesch. u. d. kanon. Geltung des Buches Judith, Münster 1886; *Brunengo*, Il Nabucodonosor di Giuditta, Roma 1888; *Riessester*, Chronol. Fixirung der Heldenthat Judiths, in periodico Katholik 1894 II. p. 1 ss.; *Fl. de Moor*, Le livre de Judith 1895; *Vigouroux*, La Bible et les déc. mod. ed. 6 IV. 99-131.

Allegorice narrationem libri Judith interpretatus est imprimis *H. Grotius* (Opp. ed. Basil. 1732 I. p. 578). Simili ratione eam concipiunt *J. Jahn* (Einleitung p. 919), *Movers* (Bonn. Zeitschr. f. Philos. u. Theol. XIII. p. 47 s.), *Fr. Lenormant* (Lettres assyriol. I. p. 72; La divination chez les Chaldéens p. 183 s.).

Allegorico-propheticam esse narrationem censem *Ant. Scholz* (D. B. Judith eine Prophethie 1885; Commentar z. B. Judith 1887 et 1896).

IUGALIS bis occurrit in Vulgata pro iugo equorum (גְּבַעֲרָה 2 Reg. 8,4) vel boum aliorumve iumentorum (צְבָרָה Ier. 51,23).

IUGUM. Uti hodie, ita olim in Paestina iugum animalibus impositum lignum vel tignum est transversarium, quod cervici iumenti imponitur et fune sub collo firmatur et temoni connectitur. Eius descriptionem et figuram vide v. g. in Zeitschrift d. D. Pal.-Ver. IX. p. 28; XII. p. 159. Vacca rufa quae non portaverit iugum requirebatur ad parandam aquam lustrationis Num. 19,2; cf. Deut. 21,3; vaccae quae non portaverant iugum seliguntur ad arcum vehendam 1 Reg. 6,7. Frequentissime iugum sensu translato dicitur de servitute, oppressione; ita iugum ferreum Deut. 28,48; durissimum, gravissimum 3 Reg. 21,4 ss.; iugum oneris Is. 9,4; unde iugum confringere idem est ac se dominio et obedientiae alicuius substrahere Ier. 2, 20 et vide actionem symbolicam ter. 28, 2 ss. Christus quoque ait: tollite iugum meum super vos; sed addit: iugum meum suave Matth. 11,29. 30.

IULIA (Iulias?) Rom. 16,15: salutate Philologum et Ιωλίᾳ. Quaerunt sitne Iulia, nomen mulieris, vel Iulias, nomen viri. Sed cum l. c. sequatur: salutate Nereum et sororem eius, communiter

nomen feminae, fortasse uxoris Philologi explicant.

IULIUS (Ἰούλιος), centurio cohortis Augusta (πετρίης Σεραστῆς); est scil. Augusta appellatio honorifica quae copiis auxiliaribus indebatur. Ita in inscriptiōnibus invenitur: ala augusta ob virtutem appellata. Huic centurioni Paulus, qui Caesareae captivus fuerat, traditus est, cum in Italiam esset navigandum Act. 27,1. Hic Paulum benigne habuit eique Sidone permisit ad amicos ire et curam sui agere 27,3. Et cum venisset Lystram quae est Lyciae, centurio captivos et Paulum in navem alexandrinam navigantem in Italiam transposuit 27,6. Cum centurio Paulo suadenti ne tolleret a Creta non obsequeretur, evenit quod Paulus praedixerat; multis periculis obiiciebantur; naufragio facto milites captivos volebant occidere ne quis cum enatasset effugeret; centurio autem volens servare Paulum prohibuit fieri Act. 27,7-42.

IUMENTUM explicantur in Vulgata varia nomina hebraica בִּבְהֵבָה, בְּעִיר, רְכַשׁ, צָאן, מִקְנָה, חֶבֶר et graecum κατάγνωσ. De singulis v. ANIMALIA, ASINUS, BOS, EQUUS, MULUS, OVIS.

IUNCUS dicitur a S. Hieronymo imprimis hebr. סְעִיר Is. 19,6, quod alibi *correctum* (Ex. 2,3), *papyrio* (ib. v. 5), *pelagus* (Ion. 2,6) explicat. Ex verbis S. Scripturae duae familiae plantarum nomine hebraico videntur designari: nam in oratione Ionae in profundum maris demersi « pelagus (סְעִיר) operuit caput meum » manifeste plantae marinae, quas *algas* appellamus, intellegendae sunt; quarum genera plurima in mari Mediterraneo crescentia hic enumerare longum est, neque ipsum nomen magis uni quam alteri videtur convenire. In textu vero Exodi, ubi fiscella papyracea cum infantulo Moyse « in carecto (סְעִיר) ripae fluminis » exposita legitur, et in prophetia Isaiae contra Aegyptum, cui vates minatur quod deficientibus aquis fluvii « calamus et iuncus (סְעִיר) marcescat », de algis in mari tantum provenientibus sermo esse nequit, sed plantae variae in ripis fluminum, ac maxime

Nili, crescentes intellegendae sunt. Ad quas iuncus certe pertinet, sed praeter ipsum etiam alia varia plantarum genera, quibus pariter nomen *sūf* competit.

A plantis istis marinis etiam mare Rubrum nomen hebraicum **רַבְעָנָה** (Ex. 10, 19; 13,18 etc.) accepit. Ex variis autem algarum generibus in sinu arabico ingens copia observatur; quare *M. Jullien* aliique praesertim ex hoc genere nomen illud derivant atque inde simul appellationem « maris rubri » explicant, quia istae algae aquis et litori rubrum quemadmodum colorem tribuunt (v. MARE RUBRUM).

Cf. *I. H. Ursinus*, Arboreti bibl. Cont. 169 s.; *M. Hitler*, Hierophyt. II. 215 s.; *O. Celsius*, Hierobot. II. 64-9; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 1. 187-9; *P. Cultrera*, Flora bibl. 160 s.; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 435 s.; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 226; *J. Smith*, Bible Plants 41 s.; *I. Löw*, Aram. Pflanzennamen p. 54; *W. G. Groser*, Trees and plants ment. in the Bible 158 s. — Nomen *sūf* recentiores ab aegyptiaco *tw̄fi* derivant; cf. auctores cit. ap. *Gesenius-Buht*, Handwch. ed. 14, 489 b.

Iuncus praeterea semel dicitur in Vulgata hebr. נִכְנָה (Is. 33,7), qui alibi (Is. 18,2) melius papyrus explicatur. V. PYRUS.

L. FONCK.

IUNIAS Rom. 16,7 : salutate Andronicum et Iuniam, cognatos et concaptivos meos, qui sunt nobiles in Apostolis (ἐπιστολοι i. e. optima fama noti apud Apostolos) qui et ante me fuerunt in Christo. Aliqui veterum (etiam *S. Chrysostomus*, M. 60,670) Iuniam mulierem esse volunt, uxorem aut sororem Andronici; verum plerique nomen explicant de viro : Iunias i. e. Iunianus; et recte quidem propter ea quae i. e. de ambobus apostolus narrat. Cf. s. v. ANDRONICUS 3.

IUNIPERUS dicitur in Vulgata frutex hebraico nomine **מִתְגָּר** vocatus, sub quo Elias fugiens in deserto sedisse scribitur 3 Reg. 19,4 s. Etiam in libro Iob de eodem frutice legimus : « radix iuniperorum erat cibus eorum », hominum

scil. miserrimorum (Iob 30,4), et in Psalmis carbones *rothem* commemorantur in descriptione linguae iniquae (Ps. 419[420], 4. Vulg. *carbones desolatorii*). Iuniperi licet etiam in deserto crescant, tamen potius nomine **שְׂעִיר** videntur designari, quo usque nunc ab Arabibus appellantur (v. MYRICA). Alia vero arbuseula in deserto australi inter Palaestinam et Aegyptum frequentissima ab iisdem incolis eodem prorsus nomine *retem* dicitur, unde et denominationem scientificam *Retama roetam* Forskal (fam. Leguminosae) accepit. Tria fere metra alta, quamquam paucis ac tenuibus foliis instrueta sit, ramis tamen multis ac densis iucundam umbram viatoribus in deserto praebet. Quare historiae Eliae optime convenit. Ex radicibus vero et trunko huius fruticis Arabes optimos praeparant carbones, quos in mercatu kabirico Aegyptiis vendunt; unde et textui Psalmi bene congruit. Denique radices eius, licet amarissimas, in extrema tamen penuria miseris cibum praebere, prout radices plurium plantarum eiusdem familiae Leguminosarum, haud improbabile videatur, neque opus est, ut cum Ursino *rapum* seu *orobanchen* in radicibus erescantem intellegamus aut cum *Oedmanno* et *Gesenio* verba Iobi tantum de cibo *ignis* interpretetur.

Iuniperi species, praeterquam nomine **שְׂעִיר**, etiam voce **אַרְזָה** in aliquibus S. Scripturae textibus probabiliter intellegi monuimus s. v. CEDRUS.

Cf. *I. H. Ursinus*, Arb. bibl. 355-61; *M. Hitler*, Hierophyt. I. 253-7; *O. Celsius*, Hierobot. I. 246-50; *Chr. Clewberg*, De *רַתָּם* arbore, sub qua Elias profugus reenbusse legitur, Upsaliae 1758; *Sam. Oedmann*, Verm. Samml. II. 161-72; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Alterth. IV. 1,120-3; *W. Gesenius*, Thesaurus 1317; *J. H. Balfour*, Plants of the Bible, ed. nova, 119 s.; *P. Cultrera*, Flora Bibl. 412 s.; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 359 s.; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 213 s.; *J. Smith*, Bible Plants 133-5; *E. Boissier*, Flora orient. II. 36 s.; *I. Löw*, Aram. Pflanzennamen n. 313; *M. Jullien*, L'Égypte, Lille 1891, 276 s.; *id. Sinai et Syrie*, ib. 1893, 83; *W. H. Groser*, Trees and plants ment. in the Bible 61-3; *G. E. Post*, Flora of Syria 215.

L. FONCK.

IUPITER (*Ζεύς*). Antiochus Epiphanes senem quendam Atheniensem (gr.; Vulgata : Antiochenum) in urbem Ierusalem misit qui Iudeos ad defectionem a lege paterna compelleret et templum in urbe Iovi dedicaret Olympio, templum in Garizim Iovi hospitali i. e. protectori hospitum et peregrinorum 2 Mach. 6,2. Cum Paulus Lystris claudum sanasset, Lysirenses deos ad se descendisse putabant et Barnabam quidem Iovem vocabant, Paulum vero, utpote ducem verbi, Mercurium Act. 14,11. Quod in Vulg. habetur Act. 19,35 : quis nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse magnae Dianae Iovisque prolis, explica ex graeco : *νεωκόρον θεσαν... καὶ τοῦ διοπετοῦ;* cultricem esse Diana et simulacri (Diana) caelitus delapsi; *τὸ διοπετές* scil. *χρυλημα.*

IURAMENTI PUTEUS v. BER-SABEE.

IURARE, IURAMENTUM, IUS-IURANDUM. Iam tempore patriarcharum iuramentum adhibebatur ad rem aliquam sollempniore modo affirmandam vel ad promissionem confirmandam. Ita Abraham coram rege Sodomorum iurat : levo manum meam ad Dominum Deum excelsum, possessorem caeli et terrae, quod a filo subtegminis usque ad corrigiam caligae non accipiam ex omnibus quae tua sunt (Gen. 14,22. 23); unde discimus iuramentum quandoque factum esse manibus ad caelum elevatis. Item iurat Abraham rogatus ab Abimelech : iura per Deum ne noceas mihi et posteris meis (Gen. 21,23). Et a servo postulat iuramentum : pone manum tuam subter femur meum, ut adiurem te per Dominum Deum caeli et terrae, ut non accipias uxorem filio meo de filiabus Chanaeaeorum (Gen. 24,3) et simili ritu Jacob postulatiuramentum a Joseph (Gen. 47,29) quo ritu adiuratio fit vel per sanctitatem circumcisionis i. e. signi foederis cum Deo initi vel ita ut posteri (qui ex femore egreduntur) iuramenti testes et vindices quasi statuantur. Jacob postulat iuramentum ab Esau, ut sibi vendat primogenita (Gen. 25,33); Isaac iurat regi Philisthium et iuramento foedus inter se ineunt (Gen. 26,28 ss.); Jacob iurat coram Laban (Gen. 31,53), Joseph sub-

attestatione iuris iurandi denuntiavit fratribus : non videbitis faciem meam, nisi fratrem vestrum minimum adduxeritis et iuramentum ab eis exigit, ut ossa sua asportentur in terram Chanaan (Gen. 43, 3; 50,24).

Etiam lege mosaica iuramentum sanctum est : non assumes nomen Domini Dei tui in vanum (Ex. 20,7); non perierabis in nomine meo (Lev. 19,12), Dominum Deum tuum timebis... iurabisque in nomine illius (Deut. 10,20; 6,13). Iuramento praestito coram indicibus poterat et debebat quis suspicionem furti a se depellere Ex. 22,8 ss. Iuramento per Deum cultus Dei exercetur; unde Iudaci quandoque designantur : iurantes in nomine Domini (Is. 48,1; Ier. 4,2; Soph. 1,5). Per deos alienos iurare gravissime reprehenditur Ier. 5,7; 12,16; Soph. 4,3; a qua idolatria ut caverent iam Ioseph monuit 23,7, revocans in memoriam quod Moyses praecepérat : per nomen exterorum deorum non iurabitis Ex. 23,13. Quam religiose viri pii iuramentum custodierint, exempla sunt quae Ios. 2, 12 ss.; 6,22; 9,19 narrantur. Iuramento sanciebantur foedera et eodem modo etiam instauratio foederis cum Deo confirmari solebat (cf. 2 Par. 15,14; Esdr. 10,3; Neh. 5,12; 13,23).

Modus iurandi varius erat : Deus testis inter me et te (Gen. 31,50 hebr.); vivit Dominus (Iud. 8,19; Ruth 3,13; 2 Reg. 2,27; Ier. 38,16 etc.); sit Dominus inter nos testis veritatis et fidei (Ier. 42, 5). Iuramentum etiam quasi confirmabatur addita execratione sui ipsius : haec mihi faciat Deus et haec addat, si non etc., ubi religione quadam ipsa maledictio non enuntiatur clarius; cf. Ruth 1,17; 4 Reg. 3,17; 14,44; 23,22; 2 Reg. 3,9; 19,13 etc.; quandoque ipsae maledictiones proferebantur Job 31,8 ss. cf. Num. 5,21 vel aliorum adversitates quis imprecabatur sibi vel alteri; cf. Is. 65,15 dimittetis nomen vestrum in iuramentum; Ier. 42,18; 42,12; sicut de Petro quoque narratur : coepit detestari et iurare, anathematizare et iurare, quia non novisset hominem (Matth. 26,74; Marc. 14,71). Ritus iurandi usitatus consistebat in elevatione manus vel manuum ad caelum; cf. Gen. 14,22; Deut. 32,40;

Is. 62,8; Dan. 42,7; Apoc. 10,5, 6; quare levare mannum saepius idem est ac iurare; cf. Ex. 6,8; Num. 14,30; Ez. 20,3 etc. Iuramentum quod fiebat coram Dominis in sanctuario (2 Par. 6,22) vel voce magna in iubilo et in clangore tubae et in sonitu buccinæ (2 Par. 15,14) vel obtatis sacrificiis (Gen. 31,53) ea sollemnitate reddebatur magis sacrum et inviolabile.

Ceterum praecipitur: si quis virorum votum Domino voverit aut se constrinxerit iuramento, non faciet irritum verbum suum, sed omne quod promisit implebit Num. 30,3; laudatur is qui iurat proximo suo et non decipit Ps. 44,4 (vel ut alii hebr. explicant: qui iurat ad damnum suum et non mulat) et qui non iuravit in dolo proximo suo (Ps. 23,4). Sapiens autem sapienter monet: iurationi non assuecat os tuum, multi enim easus in illa... vir multum iurans implebit iniquitate Eccli. 23,9. 42; cf. 27,15.

Haud raro Deus quoque iurasse dicitur: per memet ipsum iuravi, quia fecisti hanc rem..., benedicam tibi (Gen. 22, 16); ita Deus iuravit patriarchis se illis daturum terram Chanaan (Gen. 24,7; 50,23; Ex. 13,5. 11; 32,13; Num. 11,12; 14,16; Deut. 1,8 etc.); ita Deus dicitur iurasse Davidi 2 Reg. 3,9; Ps. 88,4. 36. 50; cf. Ps. 109,4; Is. 45,23; Ier. 22,5; 31,14: iuravit Dominus per animam suam, cf. Am. 6,8. Quid hic iurandi modus significet, docet apostolus: abundantius volens Deus ostendere pollicitationem heredibus immobilitatem consilii sui interposuit iusiurandum, ut per duas res immobiles quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatum habeamus (Hebr. 6,17. 18).

Sollemnitas quaedam asseveratio eliam fieri solebat per vitam illius ad quem sermo dirigebaratur. Ita Abner dicit ad Saul: vivit anima tua rex, si novi 1 Reg. 17,53; vel Urias ad David: per salutem tuam et per salutem animae tuae non faciam rem hanc 2 Reg. 11,11; cf. 14,19; similiter Joseph dicit loquens ad fratres: per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus Gen. 42,15. Quandoque huic modo adiungitur iuramentum per Deum; ita

David ad Ionathan: vivit Dominus et vivit anima tua, quia uno tantum gradu ego morsque dividimur 1 Reg. 20,3; cf. 23,26, et Eliseus ad Eliam: vivit Dominus et vivit anima tua, quia non derelinquam te 4 Reg. 2,2. 4. 6; cf. 4,30.

Praeceptum erat: iurabis: vivit Dominus, in veritate et in iudicio et in iustitia (Ier. 4,2); at uti alia Dei mandata violabantur, ita hoc quoque; Ieremias inter reliqua aequalium vitia etiam recenset iurare mendaciter 7,9 et 5,20 quod si etiam vivit Dominus dixerint, et hoc falso iurabunt; cf. Eccle. 9,2; Zach. 5,3; Mal. 3,5. Poena quaedam peieranti non erat lege statuta; at is poenam divinam non effugiet: « neque enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra » (אַל־יְהֹוָה in vanum, in mendacium); cf. Deut. 5,11; periurio enim nomen Dei polluitur (Lev. 19,11) idque Deus odio habet (Zach. 8,17). Pro periurio in quibusdam conditionibus certa quaedam statuerunt sacrificia (Lev. 5,4 ss.; 6, 2 ss.). Praescribatur iusiurandum, si quod alicui commendatum fuerat periisset et testis nullus illius innocentiam testari posset (Ex. 22,10), si eo modo crimen aliquoquin occultum poterat reddi manifestum (Lev. 5,1).

Quantopere Pharisei et scribae acutis ineptiis nocuerint sanctitati iuramenti, abunde ex evangelii constat. Cum enim dicatur: reddes Domino iuramenta tua (cf. Matth. 5,33; Num. 30,3; Deut. 23,21), asserebant illa iuramenta quae non per Dominum, per nomen Iahwe fierent, fere nullam habere vim et quam astute interpretantes iuramenta alios deceperint, exemplis declaratur Matth. 23,16-22. Invaluerat enim consuetudo, ut iam non per nomen Domini iurarent, sed per templum, altare, caelum, per urbem Ierusalem, sanctuariis Israel, terram, per vilam vel caput suum, per solem, legem, per libros sacros (cf. Matth. 5,33; 23,16-22; *Buxtorf*, Lexicon chald. talm. rabb. 2315). Et quantis argutiis eiusmodi iuramenta nihil valere ostenderint, Christus reprehendit (Matth. 23,16 ss.). Et quod Christus reprehendit, etiam postea in more

positum fuisse tractatibus mishnicis perhibetur. Ita si qui iuraverint per caelum et terram, eos esse liberos docetur in tract. Shebuoth 4,13 (cf. *Surenhusius*, Mishna IV. p. 306; vide praeterea *Lightfoot*, Horae hebr. ad Matth. 5,33; *Schoettgen*, Horae hebr. I. 40).

Quo sensu autem Christus dicat: ego autem dico vobis, non iurare omnino etc. partim explicatur ex abuso illo pharisaitico, partim ex eo quod iuramentum non sit per se appetendum, verum defectum aliquem connotet; atque prohibitionem non esse in universum intellegendam, iam ex eo patet quod in novo quoque foedere reperiuntur iuramenta; ita apostolus Deum testem invocat Rom. 1,9; 2 Cor. 1,23; Gal. 1,20; Phil. 1,8 et iuramenti utilitatem explicit Hebr. 6, 16: omnis controversiae finis ad confirmationem est iuramentum, et in Apoc. 10,6 angelus quoque iurat per viventem in saecula saeculorum. Unde merito dicit *Caietanus* esse intellegendum hoc praeceptum similiter sicut illud: non occides; «prohibetur occidio non vestita circumstantiis iustitiae, ita praeceptum prohibens iurare refertur ad iurare nudum, et non ad iurare vestitum circumstantiis iudicii, iustitiae et veritatis». Atque eodem modo intellegenda sunt verba Iac. 5,42. Insuper nota esse qui ipsum Christum iurasse censeant probabile (cf. *Suarez*, De iuramento 1,14 in tractatu 3 De Religione).

I. KNABENBAUER.

IURGIUM (Ex. 17,7) v. RAPHDIM.

IUSTIFICARE, IUSTIFICATIO. Voci generativi notio inest aliquem iustum, probum, insontem declarare, pronuntiare; ita de iudicibus: qui iustificat impium et qui condemnat iustum, abominabilis est uterque apud Deum Prov. 17,15; qui iustificatis impium promuneribus et iustitiam iusti auferitis ab eo Is. 5,23. Et significazione generali: numquid homo comparatione Dei iustificabitur? i. e. probus et insons apparebit, exhibebitur (Iob 4,17); si iustificare me voluero i. e. me probum et integrum declarare, ab omni culpa immunem, condemnabit me os meum (Iob 9,20).

Religiositas iustificabit cor (Eccli. 4,18) i. e. animum exhibebit probum; qui sine timore est non poterit iustificari (Eccli. 4,28), non poterit haberi et declarari homo iustus et probus. Comparatione instituta dicitur: iustificavit animam suam aversatrix Israel comparatione praevericatrix Iudee Ier. 3,4 i. e. se minus culpabilem exhibuit; cf. Ez. 16, 31, 52. Homines quoque dicuntur Deum iustificare i. e. declarare et agnoscere eum iustum, eum iuste egisse (cf. Eccli. 18,4; Luc. 7,29, 35).

Si Deus dicitur aliquem iustificare i. e. iustum declarare, pronuntiare, id sane ex ipsa veritate et sanctitate Dei ita intellegi debet, ut is revera sit absolutus a crimine, immunis a reatu peccati et iustus coram Deo; unde hisce locis notio vocis saltem ex necessaria consequentia statui potest *iustum facere* i. e. talem eum constituere quem Deus eum esse vult, ut scil. sit eo in statu quem Deus hominibus inesse vult (vide s. v. IUSTITIA). Atque iustificare in doctrina Pauli apostoli dicere internam sanctificationem, invicte constat inter alia ex eius ad Galatas arguendi modo: providens Scriptura quia ex fide *iustificat* gentes Deus, praeannuntiavit Abrahac: quia *benedicentur* in te omnes gentes. Unde aperte iustificatio dicitur benedictio, et quaenam sit haec benedictio, declarat apostolus: ut in gentibus benedictio Abrahac fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem (Gal. 3,8, 14); proin benedictio illa est η ἐπαγγελία τοῦ πνεύματος i. e. Spiritus promissus, ita ut Spiritus promissus accipiat. Ita enim τὴν ἡπ. τ. πν. esse accipendum, ipse interpres protestans dicit esse sententiam communem et hic *unice* contextui congruam (cf. Sieffert, Brief an d. Gal. p. 183). Quare ex hac doctrina gentes iustificantur vel benedictionem accipiunt ita, ut Spiritus promissus illis detur; Spiritu autem Sancto inhabitante internam renovationem et sanctitatem effici manifestum est. Hanc autem iustificationem docet originem ducere ex fide, fieri per fidem, fide, concedi gratia Dei, nos iustificari in sanguine Christi i. e. causam meritoriam esse sacrificium Christi in cruce

(cf. Rom. 3,30; 5,1. 9; Gal. 2,16; 3,24). Propter hanc nostram iustificationem dicit apostolus Christum resurrexisse i. e. erat scil. ex consilio divino, ut Christus gloriose regnans fructum meriti mortis suae hominibus applicaret et ex peccatoribus iustos et Deo acceptos efficeret. Quae iustificatio dicitur iustificatio vitae, in oppositione ad condemnationem, quia sine ea vera vita non habetur (Rom. 3,18).

Ceterum iustificatio in Vulgata variam exhibet significationem. Ita Job 27,6 : iustificationem meam quam coepi tenere non deseram, hebr. iustitiam meam teneo nec dimittam i. e. nunquam me fatebor impium, teneo et affirmo me esse iustum. Frequenter vox induit notionem statuti, praecepti i. e. in Vulgata ponitur pro hebr. יְשָׁרָם (cf. Num. 9,3. 14; 2 Par. 19,10; Ps. 118,20 etc.) et פְּנֵי 2 Par. 34,31; Ps. 118,3. 8. 12 doce me iustificationes tuas i. e. mandata, LXX τὰ δικαιώματα etc.); item pro צִדְקָה Dan. 9,18 neque enim in iustificationibus nostris (i. e. propter nostra iuste, bene facta) prosternimus preces i. e. quasi confisi nostra iustitia. Ea notione quoque Apoc. 19,8. Uti in Psalmis, ita quoque Bar. 2,17 et 1 Mach. 4,51 et 2,40 et Luc. 1,6 et Rom. 8,4 et Hebr. 9,1 ponitur pro gracia voce δικαιώματα lex, statutum, id quod iustum est.

I. KNABENBAUER.

IUSTITIA saepe dicitur notione generali id quod rectum est, quod legi vel normae statuta respondet; ita facere iudicium et iustitiam (Gen. 18,19), docere praecepta et iusticias (Deut. 4,5; cf. 27,10; 2 Reg. 8,13; 3 Reg. 10,9 etc.); inde oritur notio probitatis, pietatis, i. e. eius conditionis quae normae recti, normae legis virtutisque respondet; unde facile significationem sanctitatis, integratatis induit; ita ambulare coram Deo in veritate et iustitia et recto corde (3 Reg. 3,6), servare semitas iustitiae (Prov. 2,8; 8,20; 10,2 etc.). Significatur quoque generali cam notat hominis conditionem quae Deo probatur, quam Deus hominibus inesse vult, quam Deus venia peccatorum concessa homini largitur.

Eo sensu dicitur: iustitia Dei revelatur in evangelio Rom. 1,17; 3,21, 22 et ita saepe apud S. Paulum, qui iustitiam eam docet non esse ex lege, non ex operibus legis mosaicae, sed ex fide et per fidem, et dari creditibus. Eadem notione dicitur: creditit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam (cf. Rom. 4,3) i. e. quia Deo rem creditu difficultissimam et viribus naturae impossibilem revelanti et affirmanti fidem adhibuit. Deus gratiore eum effecit et agnovit virum sibi probatum, qui in eo statu erat quem Deus hominibus inesse vult (cf. ἔλογίσθη), in statu gratiae et sanctitatis. Iustitia de Deo quoque dicitur et significat modum Dei agendi secundum normam sanctitatis, secundum consilium salutis quam hominibus largiri statuit; unde « narrentur iustitiae Domini » (Iud. 5,11) i. e. res a Deo gestae in salutem populi.

Strictiore sensu dicitur de ea virtute quae suum cuique tribuit, ergo de iustitia quae est una ex virtutibus cardinalibus. Ita vox accipienda erit, quando sermo est de indicandi actione: iudicare populum in iustitia Ps. 9,9; iudica me secundum iustitiam tuam (Ps. 34,14), cum iustitia iudicare Apoc. 19,11 etc. Immo quandoque notione inducere videtur iustae causae; ita explicare poteris: exaudivit me Deus iustitiae meae: Deus iustae meae causae, qui est Deus i. e. protector iustae meae causae exaudiens me Ps. 4,2.

Ex ampla notione iustitiae etiam colligitur significatio iusti, qui scil. legi convenienter vivit, qui in ea est conditio quae Deo probatur, vir probus, pius, sanctus — et sensu strictiore qui summum cuique tribuit, iuste iudical.

I. KNABENBAUER.

IUSTUS (*Ιούστος*) cognominantur in Novo Testamento: Act. 1,23 Joseph Barsabas (v. BARSABAS 1), Act. 18,7 Titus proselytus (v. TITUS 1), Col. 4,11 socius Pauli (v. JESUS 5).

IUVENCULUS i. e. bos novellus semel legitur in Vulgata pro hebr. ζεῦς ter. 31,18; vide BOS.

IXIOS dicitur a S. Hieronymo vul-

turis species, quae inter aves impuras in catalogo deuteronomico quartum locum occupat (Deut. 14,13). In textu hebraico hodierno haec species אַרְנָה vocatur; at considerant quod in catalogo priore libri Levitici eius loco אַרְנָה occurrit (Lev. 11,14) quodque idem verbum LXX, textus et versio samaritana, versio syriaca, Targum hierosolymitanum in Deuteronomio legendum supponunt, vix dubium videbitur quin forma אַרְנָה, ceteroquin ignota, librarii mendo tribuenda sit. Unde etiam in catalogo deuteronomico אַרְנָה legendum et *milvum* explicandum, *ixion* vero, avem nec nomine nec specie Graecis Latinisve notam, expungendam censemus. V. MILVUS.

Nomen *ixion*, pro quo alii *ixon* scribendum volunt, ex greco ἱξών ortum duxit, quod Aquila et cum eo aliqui codices holmesiani (IV cum * [al. ιξών], 15,54 [ιξών], 58 [ιξώνα], 75 [ιξών]) pro ἱξών habent (cf. Field, Hexapla in h. 1.). Eius loco Sam. Bochartus potius ἱξών, *oxyn* legendum eumque et visu et volatu pollentem designari censem (Hieroz. II. 6,3 ed. Rosenmüller III. 804).

L. FONCK.

IZRAHIA (אִזְרָחִיא; Ἰεράχια, Ἰεράχια), apud Swete B Zz̄r̄at̄, A Ἰεράχια), filius Ozi de tribu Issachar, progenitor quinque principum familiarum (1 Par. 7,3); sed in textu solum quattuor nomina enumerantur: Michael, Obadia, Iohel, Iesia.

L

LAABIM (לְהַבִּים, Λαβέιμ), populus aegyptiacus secundo loco inter posteros Mesraim nominatus (Gen. 40,13; 1 Par. 4,11). Merito censentur iudei atque Libyes (לְהַבִּים), qui in exercitu Sesac (2 Par. 12, 3; 16,8) simul cum Mesraim et Chus recensentur, Nahum 3,9 cum Africa (כִּיבֵּן) et Dan. 11,43 cum Aethiopia (כִּישֵּׁב) iunguntur. Vide s. v. LIBYES 1.

LAAD (לְהַדִּ, Λάζω), filius Iahath in genealogia Iuda (1 Par. 4,2).

LAADA (לְהַעֲלִ, Μαδάθ, Λ Αλδάχ), filius Sela filii Iuda, pater (seu possessor) urbis Maresa (1 Par. 4,21).

LAADAN (לְהַעֲלִן, Λαδδάν), Ephraimita, unus ex maioribus Iosue filii Nun (1 Par. 7,26). Idem nomen hebr. gerit, qui in Vulgata scribitur Ledan seu Leedan.

LABAN. 1. Laban (לְבָנִ, Λέξων) filius Bathuel, nepos Nachor, frater Rebeccae, pater Lia et Rachel, uxorum Iacob (cf. Gen. 11,26; 22,23; 28,5; 29,5), vir dives in Mesopotamia, ea in regione, ex qua Abraham egressus est. Cum Abraham misisset servum seniorem domus suae

ad cognitionem suam, ut inde filio Isaac quaereretur uxor, Laban visis donis pretiosis Rebeccae statim egressus est ad servum eumque magna comitate hospitio recepit (Gen. 24,1-33); Laban frater et Bathuel pater Rebeccae libenter accedunt petitioni servi, ut Rebecca fieret uxor Isaac (Gen. 24,30). Eodem modo Iacob iubetur a patre Isaac proficisci in Mesopotamiam Syriacae ad domum Bathuel patris matris ipsius, ut de filiabus Laban avunculi sibi petat uxorem, et simul profectus est ad declinandum iram Esau (Gen. 27,41-28,3). Laban eum comiter in domum suam accepit; Iacob autem petuit ab eo Rachel uxorem, pro qua ei septem annorum servitum in gregibus pascendis ac custodiendis promisit. Laban vero, vir dolo et avaritia plenus, accepta conditione ei pro Rachel substituit Liam eumque, ut Rachel etiam ducere possit, ad aliud septem annorum servitum coegit. Tempore 14 annorum elapsi voluit Iacob cum uxoris filiisque reverti; at Laban, experimento didici, inquit, quia benedixerit mihi Dens propter te, constitue mercedem tuam quam dem tibi (Gen. 30,23 s.). Atque Iacob eam mercedis rationem sibi eligit quae longe maius lu-

ceum Labano promittere videbatur, scil. pecora coloris non communis, ideoque numero ni aliud remedium affertur) pauciora; quare Laban libenter concedit (Gen. 30,31). Iacob sibi exposcit inter agnos omne pecus varium et nigrum, inter capras omne pecus maculatum et varium. In Syria oves plerumque albae sunt, pauciores variae aut nigrae; caprae fere omnes fulvae, raro varii coloris; Iacob vero et artificio adhibito et dei benedictione ex iniuio pacti conditione plurimum luceri refert, ita ut filii Laban et Laban ipse efficerentur animo alieno in Iacob. Iacob enim valde dives effectus est, quamvis Laban conditionem mercedis decem vicibus mutaret: « si quando dixit: variae erunt mercedes tuae, pariebant omnes oves varios foetus; quando vero e contrario ait: alba quaque accipies pro mercede, omnes greges alba pepererunt » (Gen. 31,8). Eliam Rachel et Lia conqueruntur de avaritia Laban (Gen. 31,13). Iacob autem iussus a Domino revertitur in patriam. Die tertio postquam abiit, nuntiatur id Laban qui cum fratribus suis per dies septem eum persecutus in monte Galaad consequitur. Prohibitetur a Domino, ne durius agat. In domo Laban cultum quoque superstitiosum exerceri constat ex theraphim quae sibi furto ablata esse Laban conqueritur et quae Rachel absconderat. Iacob ei exprobrat durum servitium quod ei servierit per annos viginti; tandem victimis immolatis et foedere inito amice inter se separarunt. Ex nomine quod uteisque titulo et monumento foederis erecti indidit, iam apparel linguam in Chanaan et in Haran paulo dialectice diversam fuisse (Gen. 31,47).

2. Laban (לָבָן, λαβάν) legitur in exordio Deuteronomii (1,1). Ut textum illum satis obscurum explanandum censem Cornely introd. II. t pag. (6. 47), Laban probabiliter est Lebna (Nuñ. 33,20), quae quinta fuit statio Israelitarum a monte Sinai profectorum ac proin, cum iter a monte Sinai usque ad Cadesbarne undecim esset dierum, centrum quoddam totius regionis, per quam Israelitae migrationem fecerunt. Attamen

F. de Hummelauer ad h. l. pro לְבָן emendat לְבִין inter, ut sensus sit: inter Pharan et inter Thophel ex una parte et inter Haseroth et Dizahab ex altera parte.

LABANA v. LEBNA (Lobna).

LABANATH

Σιθών οὐδὲ Λαβανάθ; Vulgata: Sihor et Labanath) legitur in descriptione termini meridiani tribus Aser (Ios. 19,28). Quae ritur utrum duo loca distincta Sihor et Labanath indicentur an unus Sibor-Labanath. Peshitta quoque duo distinguit, item Onomasticon (ed. Lag. 294. 275; 132. 136). Verum textus massorethicus duabus vocibus unum locum exprimi suadet, praesertim quia שִׁיחֹר alias semper *fluvium* designat (cf. Ios. 13,3); unde indicatur fluvius Labanath. Probabilissime intellegendus erit *Nahr el-Zergān* seu Crocodilon flumen (Plin. V. 19,75) duabus fere horis infra Dorurbem, quae in tribu Aser sita erat, etsi tribui Manasse attributa est. Relinquenda igitur est opinio, quam proposuerant *Masius*, *I. D. Michaelis*, *Gesenius* (Thesaur. p. 1393), designari fluvium vitri h. e. Belumi, qui paulo infra Ptolemaida in mare effunditur et hodie *Nahr Na'mein* audit.

De Crocodilon flumine cf. *G. Schumacher*, An excursion to the Crocodile River in *Pal. Expl. Fund.* Quart. Stat 1887 p. 78-83.

LABIUM induit in Vulgata significations hebr. לְבֵבֶשׂ. Unde habet notiō nem marginis, limbi alieuius vasis, calicis, mensae; ita Ex. 23,24 faciesque illi (mensae) labium aureum per circuitum et ipsi labio coronam; 3 Reg. 7,23 fecit quoque mare fusile decem cubitorum a labio usque ad labium; labium eius quasi labium calicis. Labia dein ponuntur pro verbis, sermone, quippe quae labii proferuntur vel ibi quasi sedem habent. Unde Moyses', impeditus sermone et fere balbutiens, se dicit esse incircumcisum labiis Ex. 6,12. 30 et Lev. 5,4 iuramentum dicitur proferri labiis, Job 1,22 dicitur non peccasse labiis. Notanda locutio Gen. 11,1: erat

terra labii unius, 11,6 : unus est populus et unum labium omnibus; nam sunt qui contendant labium non significare linguam (*Sprache, language*), sed sermone-
num, mentem, consilium. Eorum argumen-
ta vide apud *F. de Hummelauer*,
Comm. in Gen. p. 305. 306. Plane sin-
gularis est locutio in Vulgata Os. 4,3 :
reddemus vitulos labiorum nostrorum
i. e. laudes et actiones gratiarum. Ve-
rum LXX et Syrus effeunt, uti apostolus
(Hebr. 13,15) *fructum* labiorum; unde
legerunt non פְרִיּוֹם sed בְּרִיּוֹם. Quod hebr.
habetur est pariter mirum : reddamus
iuvencos labia nostra vel solvamus (tam-
quam) iuvencos labia nostra; alii פְרִיּוֹם
aperitionem (labiorum) explicant; cf.
Knabenbauer, Comm. in Proph. min. I.
p. 180.

LABRUM AENEUM erat magna
quaedam pelvis inter tabernaculum testi-
monii et altare posita, in qua sacerdo-
tes lavabant manus et pedes, quando
ingressuri erant tabernaculum testimonii
vel accessuri ad altare (Ex. 30,17 ss.;
31,9; 35,16; 39,39; 40,7. 28 [30] s.). Labrum hoc confectum est de speculis
mulierum, quae excubabant in ostio ta-
bernaclii (Ex. 38,8); specula veterum
ex metallis, argento, cupro, stanno con-
ficiebantur, quare ex iis labrum confici
potuit; insuper metalla exercebantur in
Sinai (cf. *Chabas*, Recherches sur la
XIXe dynastie p. 66; Zeitschr. für aegypt.
Sprache und Altertumskunde 1870
p. 137 ss.).

Labrum aeneum oleo unctum et con-
secratum est (Ex. 30,28 hebr.; 40,11;
Lev. 8,11). Apud LXX et Samaritanum
Num. 4,14 (non in textu massorethico)
inter vasa sacra sollemni agmine deporta-
tanda etiam recensetur labrum aeneum
vestimento purpureo involvendum et
operimento hyacinthino ianthinarum
pellium tegendum.

Pro labro aeneo postea in templo sa-
lomonico substitutum est mare aenum
(vide s. v.).

LABRUSCA explicatur a S. Hiero-
nymo hebr. בָּאשִׁיר בַּקְרָב (Is. 5,2. 4), quod
« Aquila interpretatus est συντρόπες i. e.
fructus pessimos; Symmachus ἀτέλη h. c.
imperfectos, LXX et Theodosio [ἀκανθώξει

i. e.] *spinæ* » (S. Hier. in Is. 5,2); Arabs
pariter *spinæ* verit, Syrus autem בָּאשִׁיר,
quod communiter *siliquas* denotat, sed
etiam pro labrusci sumitur. Jam vero spi-
nae hic ex eo evidentur ortae, quod בָּאשִׁיר
male cum בַּקְרָב confunditur, quam
vozem LXX similiter βάστος, Vulg. *spina*
exponunt (Job 31,10); v. SPINA. Eandi-
men confusionem immerito retinent cl.
Celsius, *Tristram*, *Duns*, *Grosler*, al. At
certe cum *Rosenmüller*, *Culturera* et re-
centioribus communiter praeferebantur
expositio S. Hieronymi, dummodo non
cum citatis auctoribus de *Viti labrusca*
Linnaei, planta scilicet ex America se-
ptentrionali oriunda, sed de uvis acer-
bis atque amaris intellegatur, quales sunt
fructus vitis silvestris. Quae vitis
silvestris sub variis formis etiam nunc
in partibus Syriae septentrionalibus
subsponsanea crescit atque etiam anti-
quitus lotius regionis mediterraneae in-
cola erat, Israelitis haud ignota (cf. Ez.
13,2). V. VITIS.

Eandem labruscam S. Hieronymus ite-
rum commemorat Is. 17,11, quanam
ductus ratione haud facile quis dixerit;
textus enim massorethicus ibi legit
בָּאשִׁיר בַּקְרָב, quod communiter « *sepiebas* »
(scil. vineam) interpretantur. Cf. I. *Kna-
benbauer* aliasque commentatores in h. l.

Similem sensum ac בָּאשִׁיר videtur ha-
bere alia vox hebraica בְּסֶר, quae in
Vulgata bene *uva acerba* explicatur Ier.
34,29 et Ez. 18,2; cf. Job 13,33 (Vulg.
botrus) et Is. 18,3 (בְּסֶר גַּבֵּר *uva matu-
rescens*, Vulg. *immatura perfectio*).

Cf. *Herm. v. d. Hardt*, תַּנְבָּזֶב, πυκνίδια,
Intybum sylvestre... nec non בָּאשִׁיר בַּקְרָב
σταχύεις, Bryonia in Esaiae vinea (Teufels-
kürbis, Es. V.), Helmstadii 1719; O. *Cet-
sius*, Hierobot. II. 199-205; P. *Hasselquist*,
Reise nach Palaest. p. 561 s.; E. F. K. *Ro-
senmüller*, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,
111; P. *Culturera*, Flora bibl. 265; J. *Duns*,
Bibl. Nat. Science II. 465 s.; H. B. *Tristram*,
Nat. hist. ed. 8, 439; W. H. *Grosler*, Script.
Nat. Hist. I. 130. 173 s.; P. *Schegg*, Bibl.
Archaeol. 183. — De viti silvestri cf. *Theo-
phrast*, Hist. pl. IV. 5,4; 7,8 etc.; *Dioscurid.*
Mat. med. 4,183; *Colum.* VIII. 5,23;
Plin. XII. 28,132 s. — E. *Boissier*, Flora
orient. I. 955 s.; L. *Anderlund* in Zeitschr.

d. D. Pal.-Ver. XI. 1888, 160 s.; E. Gilg in *Engler-Prantl, Natürl. Pflanzenfam.* III. 5, 312-4; Alph. de Candolle, *Origine des Plantes cult.* 151-4; T. Hahn, *Kulturpfl. u. Hausth.* ed. 5, p. 65 ss.; A. Engler ap. *Hahn* l. c. 85-90.

L. FONCK.

LAC. 1. Lac (לְבָדַת), similiter in linguis phoenic., aram., arab., aethiop.; gr. γλαζα magna ciborum apud Indaeos parlem constituebat. Etenim terra a Domino promissa multoties « lacte et mette manans » describitur (Ex. 3,8. 17; 13,3; 33,3; Lev. 20,24; Num. 13,27; 14,8; 16,14 [cf. v. 13]; Deut. 6,3; 11,9; 26,9. 13; 27,3; 31,20; Jos. 3,6; Eccli. 46,10; Ier. 11,3; 32,22; Baruch 1,20; Ez. 20,6. 15. Cf. Iocel 3,18). Quae « locutio, ait Bonfrerius (in Ex. 3,8), etsi hyperbolica sit, indicat tamen summam copiam omnium non tantum necessariorum, sed etiam quae ad delicias et voluptatem faciunt, eamque tantam, ut more foulium et rivularum quasi fluere viderentur; quod hanc dubie dictum est propter pascua optima et uberrima, quae ab armentis depasta optimum lac expriment et frequentia apum examina, quae in summa copia mel praebent ». Pastores autem gregum praesertim de lacte gregis manducant (1 Cor. 9,7), idemque etiam pro aliis hominibus inter vitae necessaria recensetur (Eccli. 39,31).

2. Lac capraru*m* parienter lanatur (Prov. 27,27 לְבָדַת נִזְבֵּת; LXX aliter); quod pariter in inscriptionibus cuneiformibus specialiter commemoratur (*shi-iš-bi en-zî*, F. Delitzsch, Ass. Hwbcn. 99^b. 64^a) atque etiam hodie praesertim apud Orientales magni aestimatur. De capris simul cum ovibus intellegendi sunt textus qui נִזְבֵּת "ה commendant (Deut. 32,14; cf. Is. 7,21 s.; Ez. 34,3 cum LXX, Vulg. contra textum masorethicum לְבָדַת adipem), cum utriusque generis animalia commixtum in gregibus pascerentur atque hodiecum pascantur. Etiam lac bubulum in usu erat (cf. Is. 7,21 s.), ac fortasse camelinum quoque, quod aliqui ex Gen. 32,15 s. vel Iud. 4,19 et 5,23 (v. CAMELUS) concludere volunt. Similiter auctores profani varias

istas lactis species commemorant, e quibus Plinius « stomacho adcommodatis simum, ait, caprinum, quoniam fronde magis, quam herba vesuntur; bubulum medicatinus, ovillum dulcissimus et magis alit, stomacho minus utile, quoniam est pinguis » (Plin. XXVIII. 9,124. Cf. XI. 41,236-239; Varro, *De re rust.* II. 4. 44; Columella, *De re rust.* XII. 8 etc.).

3. Lactis praecipuus usus in Scriptura exhibetur, ut recens in potum adhibeatur (Gen. 48,8; Iud. 4,19; 5,25; Ez. 23,4); quare etiam cum vino coniungitur (Cant. 5,1; Is. 55,1) et propter colorem album in comparationibus adducitur 49,42; Thren. 4,7; cf. Cant. 5,12). Praeterea probabiliter etiam coagulatum et acidum sumebatur, atque ad bulyrum et caseum conficiendum inserviebat (v. BUTYRUM, CASEUS). Atque cum infantili laete matris usque ad ablactationem nutritantur (Is. 28,9; 2 Mach. 7,27), lac etiam sensu spirituali pro primis doctrinæ christianaæ veritatibus ponitur (1 Cor. 3,2; Hebr. 5,12 s.; 1 Petr. 2,2). De usu sacro ad sacrificia, qui apud Assyrios et Aegyptios commemoratur (Nebukadnezar, Cyl. Grotfend C. I. 20; G. Maspero, *La table d'offrandes des tombeaux égyptiens* in Rev. de l'hist. des religions XXXV. 1897, I. 288; XXXVI. 1897, II. 9), in libris sacris nihil occurrit.

Cf. Sam. Bochart, *Hieroz.* II. 32,6 et II. 45, ed. Rosenmüller I. 322 s. 525-7; E. F. K. Rosenmüller, *Bibl. Alterth.* IV. 2 p. 66 s.; H. J. van Lennep, *Bible Lands* (London 1875), p. 200. 204; P. Schegg, *Bibl. Arch.* p. 84 s. Iob 6,6 aliqui חַלְמִית de lacte coagulato interpretantur; v. ANCHUSA.

L. FONCK.

LACEDAEMONII (2 Mach. 5,9 πρόβητος, Λκεδαιμονίους, Vulgata : Lacedaemonas proiectus) v. SPARTIATAE.

LACERTA. 1. Multae lacertarum species in Palaestina inveniuntur, ex quibus H. B. Tristram in ordine *Lacertilia* 11 familias cum 29 generibus et 44 speciebus enumerat. Maxime communes sunt *Lacerta viridis* Linné, *L. agilis* L., *Zootoca muralis* Laurenti, *Ophiops elegans* Méntriés, *Gongylus ocellatus* Forskal,

Ptyodactylus Hasselquisti Schneider,
Hemidactylus verruculatus Cuvier, *Stellio cordylinus* Laurenti, *Chamaeleo vulgaris* Daudin.

Cf. F. Hasselquist, Reise in Pal., ed. C. Linnaeus, Rostock 1762, p. 348-63; H. B. Tristram, Fauna and Flora of Palestine, London 1884, p. 148-54. — Cf. A. E. Brehm, Tierleben, ed. 3; Pechuel-Loesche, VIII. Leipzig und Wien 1892, p. 31-167; Ph. L. Martin, Naturgesch. der Thiere II. 1, Leipzig 1882, p. 51-128; J. Leunis, Synopsis I. 1, ed. 3 H. Ludwig, Hannover 1883, p. 545-71. — L. Lewysohn, Die Zoologie des Talmuds, Frankfurt a. M. 1858, p. 221-30.

2. In libris sacris septem nomina hebraica varias lacertarum species videntur designare: מִגְּאֵל, Vulg. *mygale*; כָּרֶט, Vulg. *lacerta*; חַמְּרָה, Vulg. *chamaeleo*; סְטָלָה, Vulg. *stellio*; כְּבָדָה, Vulg. *crocodilus*; תְּנַשְּׁבָתָה, Vulg. *stello*; תְּנַשְּׁבָתָה, Vulg. *talpa*. Quae de singulis dicenda occurunt, exponuntur sub voce qua nomina hebraica in Vulgata explicantur.

3. כָּרֶט Lev. 11,30 in Vulgata *lacerta*, sicut a LXX σαῦρα, vocatur; ex aliis versionibus antiquis Peshitta (כָּרֶט) et Onkelos (כָּרֶט) vocem hebraicam retinent, Ps.-Jonathan קִיזְזָא designat, quod « probabiliter lacertae speciem aliquam » designare putant. Quaenam vero haec species sit, non salis liquet, cum præter nomen ἄπαξ λεγόμενον, quo inter animalia impura recensetur, nihil de ea in Scriptura occurrat. Immo, ne lacertam quidem in genere designatam admittant plures ex doctoribus hebraicis aliisque (Kimchius, Ponarius, Arias, Munsterus al. ap. Bochart), qui *chōmet limacem* interpretantur: at certe parum probabiliter, cum el veteres saltem in generali vocis acceptione consentiant et contextus huic maxime faveat.

4. Deficientibus aliis argumentis ad etymologiam auctores confugunt. Ex opinione Bocharti, cui inter recentiores favent Cultrera, Tristram, Hart, *chōmet* a *chometon* originem duceret, quod rabbini arenam dicitur significare, ideoque lacertae in arenosis degent, ac speciatum ei quae arabie *chulaca* audit convenient-

ret; pro qua Cultrera speciem *Agama galeata* a Daudin dictam supponit. At merito Rosenmüller ratiocinalionem Bocharti reicit, cum et *chometon* Talmudistarum ex graeco χουθον̄ videatur desumptum (Buxtorf, Lex. chald. p. 782), et quid sit *chulaca* non satis constet.

Ex lingua assyriaca alii conferunt vocem *chulmittu*, quae serpentis speciem designat (Frd. Delitzsch, Ass. Hwch. p. 277^b), sed etiam lacertilibus anguiformibus conveire posset (veluti *Anolis fragilis* L., *Seps monodactylus* Günther etc.). Alii maiore cum probabilitate ad ass. *chamfu* seu *chanfu* recurunt, quod *velocem* seu *festinantem* significat (Delitzsch 281^b) et non soli *Lacertae agili*, verum etiam aliis lacertae speciebus satis bene attribui posset. Unde neque ex etymologia quid sit *chōmet* accuratius definiri potest.

Cf. Sam. Bochart. Hierozoicon IV. 5, ed. Rosenmüller II. 500-3; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 2 p. 263 s.; P. Cultrera, Fauna biblica 343; H. B. Tristram, Nat. Hist. of the Bible, ed. 8, 268 s.; H. Ch. Hart, Animals of the Bible, London 1888, 150 s.; J. G. Wood, Bible Animals, New ed. ib. 1892, 531-3.

L. FONCK.

LACHIS (לָכִיס, Λάχις), urbs in eam pestribus Iuda, in secunda provincia Sephelae (Ios. 13,39), a Iosue post duos dies obsidionis expugnata (Ios. 10,3-33; 12,11), a Roboam rege Iuda munitionibus firmata (2 Par. i,1,9). In hanc urbem munitam confugit Amasias, nonus rex Iuda, ut a coniuratione in Ierusalem facta sibi caveret; sed in ipsa urbe Lachis ab emissariis coniuratorum interfactus est (4 Reg. 14,19; 2 Par. 25,27). Ezechia rege Sennacherib in Aegyptum profecturus Lachis oppugnavit et ibidem legatos ab Ezechia missos exceptit (4 Reg. 18,14, 17; 2 Par. 32,9; Is. 36,2); urbem demum ab Assyriis expugnatam esse lexus sacer non directe enuntiat, sed innuere videtur (4 Reg. 19,8; Is. 37,8); idem autem confirmant monumenta assyriaca, in quibus cernitur imago sculpta Sennacherib regis in throno sedentis, cui spolia Lachis affe-

runtur, inscriptione addita, qua explicite refertur eum sedisse in throno sublimi et recepisse spolia urbis Lachis (*Vigouroux*, La Bible et les déc. mod. ed. 6 I. 199; IV. 28). Sedecia rege Lachis denuo oppugnabatur a Nabuchodonosor (Ier. 34,7). Post exsilium deinde iterum a filiis Iuda incolebatur (Neh. 11,30). De mentione urbis Lachis Mich. 1,13 cf. *Knabenbauer* in l. l.

Tempore Eusebii et S. Hieronymi erat villa 7 mil. pass. meridiem versus ab Eleutheropoli (*Beit Djibrīm*) cunctibus daromam (Onom. ed. *Lag.* 274,9; 135, 22). Nomen antiquum prae se ferunt ruinae *Umm Liqis* inter meridiem et occidentem a *Beit Djibrīm* et occidentem versus ab *Adjlān* seu Eglon, quae duae urbes in S. Scriptura saepius una commemorantur (cf. *Guérin*, Judée II. 299-303). Sed post excavationes a *Flinders Petrie* et *Bliss* susceptas Lachis probabiliter agnoscitur in *Tell el-Hesi* iuxta *Wādī el-Hesi* a *Khirbet Adjlān* austrum versus. Attamen non desunt qui hunc situm addubitent et alium quaerant vel *Umm Liqis* retinendum putent (cf. *J. Dölger*).

Cf. Pal. Expl. Fund, Quart. Stat. 1890 p. 159 ss. 219 ss.; 1891 p. 282 ss.; 1892 p. 36-38. 95 ss. 192 ss.; 1893 p. 9 ss. 103 ss.; *W. M. Flinders Petrie*, *Tell el-Hesi* (Lachish), London 1891; *F. J. Bliss*, A Mound of many cities or Tell el-Hesi excavated, London 1893; *Zeitschr. d. D. Pal.-Ver.* XV. 1892 p. 172. 173; XVII. 1894 p. 149; *J. Dölger*, Geogr. u. ethnogr. Studien z. III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 266 s.

LACHMI v. ADEODATUS.

LACTUCAE AGRESTES expounderunt in Vulgata herbae amarae (בָּרְרִים παρθένος), quae in coena paschali simul cum agno et azymo pane sumendae praecepientur (Ex. 12,8; Nm. 9,11). Idem nomen hebraicum occurrit Thren. 3,13, ubi a Vulgata explicatur *amaritulines*. Quaenam herbae amarae nomine hebraico designentur, ex textu sacro non constat, cum praeter nolas generales nihil ex eo deduci possit. Rabbinī quinque varias species enumerant, inter quas *lactuca* primum locum oblinet. Ex 34 speciebus orientalibus generis *lactucae*

sola *Lactuca saligna* Linné videtur in Aegypti partibus frequentior inveniri (Boissier, Flora orient. III. 810). — Tamquam ratio praecepti assignatur a Rabban Gamaliel in Talmude, quod « Aegyptii vitam palmarum nostrorum amaritudine affecerunt in Aegypto » (tract. Pesachim 40,5).

Cf. *Sau.* *Bochart*, Hierozoicon P. I. I. II. c. 50 n. 6 (ed. *Rosenmüller* I. p. 691-700); *L. Löw*, *Aram. Pflanzennamen* n. 130 p. 175 s.

L. FONCK.

LACUS. Notione receptaculi aquarum legilur Ex. 7,19; Is. 22,11 et significacione cognata cisternae 1 Mach. 9,33 lacus (λάκκος; LXX pro hebr. אַגָּר בָּקָר), cisterna Asphar. Frequentissime ponitur pro hebr. בָּקָר notione foveae; Ps. 7, 16 lacum aperuit et effudit eum et incidit in foveam quam fecit. Quae vox saepe adhibetur pro sepulero praesertim in dictione descendere in lacum; cf. Ps. 27,4 assimilabor descendantibus in lacum; 29,4 salvasti me a descendantibus in lacum; 87,5; Prov. 1,12; Is. 14,13 etc. Dein cum fovea (cisterna exsiccata, Gen. 37,24) etiam loco carceris inserviret, lacus saepius ea notione legitur: Ier. 37,15 ingressus est Jeremias in domum laci, i. e. in carcere tenebriosum, coenosum; 38,6 et proiecerunt eum in lacum (i. e. cisternam) in quo non erat aqua, sed lumen; 38,9 etc. Unde facile erit locutio translata; eduxit me de lacu miseriae Ps. 39,3; invocavi nomen tuum de lacu novissimo Lament. 3,33; unde Apoc. 14,19 et misit in lacum irae Dei magnum. Praeterea dicitur apud Danielem cavea illa in qua leones asservabantur lacus leonum 6,7. 12. 16 etc.; cf. Ez. 19,6-9 factus est leo ... et misserunt eum in caveam. Singulari notiones legitur vox Marc. 12,1 vineam pastinavit ... et fodit lacum (grace βασιλίκην) i. e. vas, in quod uvarum liquor expressus deflueret ex torculari superiore; torcularia excidebantur et excavabantur etiam in saxis.

De lacu Asan 3 Reg. 30,30 vide s. v. ASAN; de lacu ASPHAR s. v. ASPHAR.

LADANUM est resina fructis in Palestina satis communis, cui nomen Ci-

stus ex familia Cistinacearum; duae praeserlin eius species in flora palaestinensi occurunt, *Cistus villosus* L. cum varietatibus *genuinus* Boissier et *creticus* Boiss., ac *C. salviaefolius* L., quibus in Amano monte tercia species accedit, *C. incanus* L. Resina hujus fruticis communiter censetur nomine hebraico טְרֵן designari, quod in Vulgata *stacte* explicatur. Vide STACTE.

LAEL (לָאֵל, Δαλήλ), pater Eliasaph levitae de stirpe Gerson tempore Moysis (Num. 3,24).

LAGENA, LAGUNCULA ponitur in Vulgata etiam pro utre (1 Reg. 46, 20; lob 32,19) et Is. 3,10 pro mensura bath, dein generativum pro vase fictili, urceo, hydria; cf. Iud. 7,16; Ier. 19,1. 10; Marc. 14,13. Immo Agg. 2,17 vertit S. Hieronymus פִּירַה lagenan, quam vocem hebr. Is. 63,3 rite expresserat torcular, et Is. 10,33 pariter פָּאָרָה reddidit lagunculam; sed eadem vocem melius exposuit Ez. 17,6; 31,3 6. 8. 12. 13 propagines, ramos, frondes, arbusta; qua notione etiam Is. 10,33 capienda est; exercitus enim Assyriorum saltui, silvae comparatus est; Deus autem dicitur ramos eius vel propagines cum potentia concidere.

LAHELA in Vulgata 1 Par. 5,26 mendum est pro Hala; v. HALA.

LAHEM (1 Par. 4,22). Inter posteros Sela filii Iuda enumerantur etiam לָחֶם; Vulgata : qui reversi sunt in Lahem, LXX ἀπέστρεψεν αὐτούς. Videtur nomen proprium viri esse : Iashubi Lechem, quod non interpretandum est « revertens ad panem » neque « revertens Bethilehem », sed « revertens a pugna » scil. omustus preda. Cf. F. de Hummelauer, Comm. in Num. p. 204. 211 ad 5,29.

LAIS v. DAN 3.

LAIS (לִיְל et 2 Sam. 3,15 טִיל, Qeri טִיל; Λαιλ, Σελλάς), pater Phaltiel mariti Michol, oriundus de Gallim (1 Reg. 25,44; 2 Reg. 3,15).

LAISA (לִזְעָל, Σά, Λαισά, Λείζ, Λαζίς), urbs quae in descriptione illa poetica

Is. 10,30 itineris exercitus Assyriorum ponitur inter Gallim et Anathoth (Ανάθη) urbes beniaminiticas. Eadem est Laisa (cod. Λαζάς, cod. Σά et Venet. Λλαζάς), prope quam Iudas Mach. occubuit devictus a Bacchide, Syrorum duce, qui prope Beream castra posuerat (Mach. 9,5); apud Flav. Iosephum (Bell. iud. I. 1,6) hic locus scribitur Λλαζάς (ed. Dindorf) vel Ανθεζάς (ed. Niese). Censetur esse Khirbet *H'asā* inter Betheron superiorem et inferiorem.

LAMECH (לָמֶךְ, Λάμεχ). 1. Filius Mathusael, Cainita, cuius duae uxores recensentur Ada et Sella (Gen. 4,18. 19). Lamechi tripudium ob arma ferrea, quae Tubalcain filius ex Sella genitus ei praebuit (4,23. 24), regulam proclamat, qua in posterum iniurias sibi illatas ulturn sit; blasphemiam continet, cum Lamech gladio suo se ipse melius defendere praetendat, quam a Deo defensus sit Cain; acta Cainitarum claudit, qui a fratricida descendentes caedibus perpetrandis delectantur.

2. Filius Methusala ex posteris Seth et pater Noe (Gen. 5,25. 26. 28. 20. 31; 1 Par. 1,3; Luc. 3,36). Eius prophetia spem exprimit, per Noe maledictionem a Deo Gen. 3,17-19 pronuntiatam brevi fore removendam (Gen. 5,29) i. e. humanis artibus eludendam; eundem diluvio absorplum esse ex Pentateuco Samaritano adstruit F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 203. 204 (cf. p. 210. 211 ad 5,29).

LAMENTATRICES, praeficiae, mulieres erant mercede conductae, quae ad funus lessum i. e. lugubrem eiulationem instituerent et illis luctus signis et documentis, quae apud orientales in usu erant et sunt, de morte alicuius ederent lamentum, scil. tundentes peccora, vellentes capillos, flentes, eiulantibus, cinere caput aspersum habentes. Exemplum aliquod eiusmodi carminis lugubris habetur Ier. 21,18, qui de morte Ioakim dicit : non plangent eum ; vae frater; non concrepabunt ei : vae domine et vae inclyte (vae maiestas, hebr.) et 34,5 vae domine; cf. 3 Reg. 13,30; unde Eccli. 22,10 : super mortuum plora et cf. 38,16. Et eiusmodi

lamentatrices filiam tairi ploratu suo et tumultu lugebant Matth. 9,23; Mare. 5, 38; Luc. 8,32. Atque ad significandum quanta cuncta et calamitas mansura sit Iudeos, iubet Deus per Ieremiam prophetam, ut convocent lamentatrices easque quae optime sciunt lamentari, ut properent et festinent et assumant lamentum (9,17. 18).

LAMIA. 1. Spectrum nocturnum. Is. 34,14 dicitur regionem Edom in solitudinem esse redigendam: ibi cubavit lamia et invenit sibi requiem. Voce lamiae S. Hieronymus reddit h. l. hebr. לִילִית; edocuit enim erat a rabbiniis esse Lilith spectrum nocturnum, daemonem muliebrem quae noctu infantibus insidietur et sub forma mulieris speciosae, alatae invenes ad se pellicere studeat. Unde secundum eam rabbinorum sententiam Lilith fere eodem modo se gerit, sicut lamia Romanorum et Empusa Graecorum. Recentiores vocem etiam ex sumero explicant, esse ventum et ventum ea voce exhiberi tamquam personam (ita Jensen); alii Lilith apud Assyrios deam nocturnam habitam fuisse afflignant. Ad horrorem solitudinis et vastitatis describendum propheta l. c. dicit plurima ferarum genera et spectra quaedam ibi morari.

2. Eadem voce sed plane alia notione usus est S. Hieronymus Lament. 4,3: sed et lamiae nudaverunt mammam, lactaverunt catulos suis; hebr. קְנֵן, Qeri קְנֵי בָּם i. e. canes aurei (germ. Schakale): canes aureae depromunt mammam. Vult scil. propheta efferre maxima calamitatem effectum esse, ut incolae Sion ipsius naturae oblitissent: matres cerni quasi bestias ferociores, quia iam non alere possunt tiliolos.

LAMPSACUS enumeratur I Mach. 13,23 inter regiones, quibus Romani anno 139 a. Chr. scripserunt, ne Iudeis mala inferrentur. Erat Lampsacus urbs Mysiae ad Hellespontum. Sed in manuscriptis graecis plerisque legitur Σαμψάκη, in aliquibus Σαμψάζη, in Itala Lampsaco, apud Syrum Samsonos. Unde conicitur designari urbs apud geographos arabicos vocata *Samsan*, quae

apud Graecos audit Amisus, una ex praecepitis urbibus Ponti, orientem versus a Sinope ad Pontum Euxinum sita. Indacos usque ad remotissimos angulos Ponti dispersos fuisse testatur Philo (Legal. ad Caium § 36 ed. *Mangey* II. 587; τῶν τοῦ Ηέντου μωχῶν). Obiicit quidem *Reinach* (Revue des études grecques I. 1888 p. 334 s.) Amisum ad regnum Ponticum pertinuisse nec sui iuris fuisse; sed id evincunt testimonia historica pro aetate Mithridatis Magni, non pro tempore priore.

Cf. E. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes ed. 3 III. p. 3. 4. De Amiso urbe cf. Ritter, Erdkunde XVIII. 796-806; Forbiger, Handb. d. alten Geogr. II. 421; Marquardt, Röm. Staatsverwaltung I. 1881 p. 357; Henze, De civitatis liberis 1892 p. 64 s.; Head, Historia Numorum 1887 p. 424 s.

LAMUEL (לָמְעֵל) legitur in inscriptione Prov. 31,1: verba Lamuelis regis, visio (אֶשְׁתָּה) qua erudit eum mater sua. Ita quoque ex textu hebr. tradito aliqui explicant. Alii eum dicunt regem Massaensem (אֶשְׁתָּה) et revera textus hebr. ex inde linguae ita debet accipi, ut haec vox nomen sit vel gentis vel regionis; cf. Gen. 25,14 et 1 Par. 1,30, ubi Massa tribus quaedam ab Ismael orta recensetur, eum qua conferunt Mas nomen tribus in septentrionali parte Arabiae quod in inscriptionibus cuneiformibus legitur (cf. Schrader, Keilinschriften II. Geschichtsforschung p. 263). Eliam ab aliquibus Lamuel nomen symbolicum ipsius Salomonis habitum est et explicatum לְמַעֵן־אֱלֹהִים Deo consecratus (cf. Gietmann, Comment. in Eccl. p. 66) vel לְמַעֵן־אֱלֹהִים Deus est refugium; alia vide apud Delitzsch, Das salom. Spruchbuch p. 520. Textus graecus ita habet: οἱ ἐποίησεν εἰρήνην πόλι Θεού βασιλέως, χρηματεύεις etc. Cf. dicta s. v. AGUR in vol. I. col. 171.

LANA v. LINUM.

LANCEARIUS; Act. 23,23 iubet tribunus parari duecentos lancearios, qui cum aliis milibus et equilibus Paulum salvum perducerent Caesaream ad Feleiem praesidem. Grace habetur δεξιολάθοντας, quam vocem explicant vel dex-

tera lanceam gestantes vel iaculatores.

LAODICIA (Λαοδικεία), urbs Phrygiae ad Lyenum fluvium, qui in Maeandrum influit, haud procul a Colossis. Quamvis Paulus bis Phrygiam peragraverit, Laodiciae non commoratus est (Col. 2,1; 4,13); sed Laodieenses salutari vult iisque epistulam scripsit (Col. 4,13. 16), quae tamen ad nos non pervenit. Nam quae eo nomine fertur, est reiicienda ad libros apocryphos et est consarcinata ex sententiis deceptis ex epistulis ad Colossenses et Philippenses. Eius ecclesiae conditio satis perversa describitur Apoc. 1,11; 3,14 ss.

LAOMIM v. LOOMIM.

LAPICIDINAE. In instauratione templi sub Iosia rege iubentur afferriri inter alia « lapides de lapicidinis » (4 Reg. 22,6; 2 Par. 34,11). Expressio hebraica אֶבֶן בְּקָרְבָּן pariter occurrit in historia regis Iosas (4 Reg. 12,13 [Vulgata 12,12]), ubi a latine interprete redditur « lapides qui excidebantur ». LXX in utroque textu libri Regum λιθούς λεπτομητούς in Paralipomenis vero λιθούς τετραπέδους exponunt. Sensus a Vulgata expressus voci hebraicae satis videtur convenire, quamvis recentiores sat multi eam potius tamquam nomen verbale pro actione cedendi, alii vero tamquam nomen instrumenti explicit.

Lapicidinas plurimas in Palaestina etiam antiquitus fuisse constat. Hierosolymis celeberrimae sunt eae, quibus nomen cavernarum regiarum inditum est quaeque iam a Flavio Iosepho in descriptione ambitus septentrionalis urbis commemorantur (Bell. Iud. V. 4,2 n. 147; cf. Tacitus, Hist. V. 12). Probabiliter ex hisce lapicidinis ad varia aedificia civitatis antiquae lapides excidebantur.

Cf. Liévin de Hamme, Guide-Indicateur ed. 4, I. 482; Vigouroux, Dict. II. 318-323.

L. FONCK.

LAPIDARE, LAPIDATIO. Lege mosaica statuitur poena lapidationis pro crimen idolatriae (Deut. 13,10; 17,3), blasphemiae (Lev. 24,14; cf. 3 Reg. 21,10), necromantiae et divinationis (Lev. 20,27), violationis legis sab-

baticae (Num. 13,33), adulterii (Deut. 22,23. 24); item : si quis dederit de semine suo idolo Moloch, morte moriatur; populus terrae lapidabit eum (Lev. 20, 2); pari modo filius contumax, quem parentes coram senioribus variorum scelerum reum accusant, lapidibus obrui debebat a populo civitatis (Deut. 21,21); eadem poena infligenda erat puerilae fornicariæ (Deut. 22,20. 21). Hoc genus mortis adeo commune erat, ut eo etiam bos cornupeta esset auferrundus (Ex. 21,28); Achan quoque propter furtum de anathemate lapidatus est (Ios. 7,23).

De qua poena haec statuuntur : manus testum prima interficiet eum (Deut. 17, 7) i. e. testes primi lapidem in eum conicant (cf. Deut. 13,9) et postea omnis populus mittat manum (Deut. 13,9; 17,7). Multo plura de modo executionis praescribuntur in tractatu mishnico de synedriis cap. 6 (cf. *Surenhusius* IV. p. 233 s.). Secundum rabbinos ubique poena haec lapidationis est intellegenda, ubi legitur : sanguis eius sit super eum, vel ubi aliud mortis genus v. g. per gladium non indicatur. Tamquam occisio quae eminus inferri debeat, significatur Ex. 19,12. 13; prohibetur enim ne quis montem tangat Sinai : qui tetigerit morte morietur; manus non tangat eum, sed lapidibus opprimetur aut confodietur iaculis.

Furor popularis ab antiquo tempore iactis lapidibus odium et execrationem manifestabat. Ita de Aegyptiis : si mataverimus ea quae colunt Aegyptii coram eis, lapidibus nos obruent (Ex. 8,26). Populus in deserto ita in Moyses furere cernitur, ut Moyses ad Dominum clamet : adhuc paululum et lapidabit me (Ex. 17,4); eodem modo rabiem exercit populus in Iosue et Caleb (Num. 14,10); pariter urbe Sieleg per Amalecitas succensa et mulieribus abductis et filiis populus volebat Davidem lapidare, quia amara erat anima uniuscuiusque (1 Reg. 30,6) et Aduram qui erat super tributa et quem Roboam miserat, lapidavit omnis Israel (3 Reg. 12,18); cf. 2 Par. 10,18; 24,21; 2 Mach. 1,16. Et Christus ipse, quod de Ierusalem conqueritur : lapidas eos qui ad te missi sunt (Matth.

23,37; cf. 21,33), in se expertus est : tulerunt ergo lapides, ut iacerent in eum (Ioan. 8,39) et : sustulerunt ergo lapides iudaci, ut lapidaret eum (Ioan. 10,31; 11,8). Haec tumultuarie Stephanus morte est affectus Act. 7,58, qua occasione Saulus vestes testium i. e. pallia, amicula summa custodiebat. Paulus quoque periculo lapidationis erat expositus Ieronii et lapidatus est Lystris Act. 14,5. 19; 2 Cor. 11,39.

LAPIDES PRETIOSI. 1. *Notiones generales.* Lapidés pretiosi in S. Scriptura dicuntur tum gemmae proprie tales tum mineralia quaedam, quae hodie sensu tantum latiore lapidibus pretiosis adnumerantur. Generalim eae mineralium species hoc nomine comprehenduntur, quae vel rarae sunt, vel translucidae, vel pulchro colore vel duritiae vel alia insigni qualitate instructae. In ipsa Palaestina lapides pretiosi non inveniuntur, sed facile ex Syria, Arabia, Aegypto aliisque finitimi regionibus obtineri poterant. Praesertim in anulis signatoriis et ad varia ornamenta adhibebantur. In sacris libris potissimum commemorantur in descriptione « rationalis iudicii » seu pectoralis summi sacerdotis (Ex. 28,17-20; 39,10-13¹), deinde in splendore regis Tyri enarrando (Ez. 28,13²) et in prophetica imagine fundamentalium civitatis caelestis (Apoc. 21, 19 s.; cf. Tob. 13,21 s.).

Pro determinandis singulis speciebus lapidum, qui in S. Scriptura inter pretiosos enumerantur, praeter nomina hebraica et graeca atque expositiones veterum interpres praecepue attendenda sunt ea quea Fl. *Iosephus* (Ant. III. 7,3 n. 166-169; Bell. Ind. V. 5,7 n. 23³) et *Plinius* (Nat. hist. I. 37) referunt. Porro si soli lapides nominibus biblicis designari possunt, qui antiquis cogniti erant; atque pro pectorali summi sacerdotis illi insuper excludendi sunt, quos seculi pere antiqui nesciebant.

2. *Variae species in S. Scriptura commemoratione.* In sequenti catalogo iuxta ordinem Vulgatae varias species lapidum pretiosorum enumeramus, quae in sacris libris commemorantur, additis ubi fieri potuit nominibus hebraicis et

graeccis. De singulis autem singuli articuli consulendi sunt.

1) Achates אַחֲתֵאָס, ἀχάτης.

2) Adamas אַדָּמָה.

3) Amethystus אַמְּתִיסָה, ἀμέθυστος.

4) Beryllus βέρυλλος (Apoc. 21,20).

5) Chalcedonius χαλκεύδων (Apoc. 21,

19).

6) Carbunculus קְרָבָן, ἀνθραξ.

7) Chodchod כְּדָחֶד, οἰασπίς.

8) Chrysolithus טְרוֹשִׁיָּה, γρυπόλιθος.

9) Chrysoprasus χρυσόπρασος.

10) Crystallum πράσινος, κρύσταλλος (etiam ψιτְבָּעָה, Vulg. eminentia Job 28,18).

11) Hyacinthus נַצְנָעָה.

12) Jaspis לְמִזְבֵּחַ, οἴασπις (Is. 54,12 pro בְּדָקֶה).

13) Ligurius מְשֻׁלָּה, λιγύριον.

14) Onyx אַונְכָּה, οἰνούλαος e. a.

15) Sapphirus סְפִיר, σάπφειρος.

16) Sardius סָרְדִּין, σάρδιος.

17) Sardonyx σαρδόνυχς.

18) Smaragdus תְּרָכָם, σμάραγδος.

19) Topazius תְּפָזָה, τοπάζιον.

20) Hebr. תְּקָאָה quod Vulgata explicit *lapides sculpi* (q. v.).

Praetera aliquo modo ad lapides pretiosos etiam pertinent alabastrum, marmor, parius lapis.

Cf. S. *Epiphanius*, De duodecim gemmis M. 43,293-372); J. *Braun*, Vestitus sacerdotum II. c. 8-19 (Amstelodami 1680,) p. 627-745); A. *Hartmann*, Die Hebräerin am Putzlich, ib. 1810, I. 276-291; III. 87-100; J. J. *Bellermann*, Die Urim und Thummim, die ältesten Gemmen, Berlin 1824; M. *Bauer*, Edelsteinkunde, Leipzig 1896; A. *Kinzler*, Bibl. Naturgeschichte, ed. 10, Calw und Stuttgart 1902, 332-338; J. *Hastings*, Dict. IV. 619-621; T. K. *Cheyne*, Encycl. bibl. IV. 4799-4812.

L. FONCK.

LAPIDES SACCULI Prov. 16,11 dicuntur lapides qui pro ponderibus adhibebantur et qui a mercatoribus et negotiatoribus in saeculo vel marsupio portabantur. Dicuntur i. e. opera Dei, quia Deus vult, ut commercium inter

homines iusto pondere et mensura instituuntur; cf. Lev. 19,36; Deut. 25,13-16.

LAPIDES SCULPTI exponitur in Vulgata hebr. לְבָדֵקִים (Is. 54,12), quod LXX vertunt ρόντασταλλος. Sed loco crystalli ex etymologia vocis (a radice לְבָדֵק « arsit ») potius videtur designari *carbunculus* (q. v.).

L. FONCK.

LAPIDOTH (לְבִידּוֹת, Λεράθεωθ), maurus Debborae prophetidis (Iud. 4,4).

LAPIS ADIUTORII (אֶבֶן חַנּוּר, Ἄβενέζερ). Samuel victoria a Philistium reportata « tulit lapidem unum et posuit eum inter Maspeth et inter Sen et vocavit nomen loci illius *Lapis adiutorii* dixitque : hucusque auxiliatus est nobis Dominus » 1 Reg. 7,12. Per anticipationem nomen istud iam reperitur 1 Reg. 4,1, ubi Israelitae eo loco dicuntur castrametati et Philistium venisse in Aphec, et 5,1 : Philistium tulerunt arcam Dei et asportaverunt eam a Lapide adiutorii in Azotum. Ex iis quae s. v. APHEC 3 diximus, Lapis adiutorii ibi fere quaerendus erit, ubi nunc est *Bet Iksā* scil. inter Masphe Beniamin (nunc *Nebi Samwil?*) et Sen (nunc *Deir Yāsiñ?*). Sed si Masphe Beniamin componitur cum *Sha'fat* (v. MASPHIA 6), etiam Lapis adiutorii magis orientem versus quaeri debet.

LAPIS ANGULARIS. Usitata est locutio : domus Iuda, domus Israel pro ipso populo usurpata. Inde eadem metaphora ii qui tales domum quasi sustentant eique firmatatem praebent i. e. principes dicuntur hebr. quandoque angularares lapides (Vulgata anguli; cf. Iud. 20,2; 1 Reg. 14,38; Is. 19,13; Zach. 10,4). Totus quoque populus Dei vocatur domus Dei Os. 8,1; consideratur enim tamquam una familia Dei in una domo habitans, cuius paterfamilias est Deus, quae acceptio frequens est in Novo Testamento (cf. 1 Cor. 3,9; Eph. 2,21; 1 Tim. 3,45; Hebr. 3,2-6). Quare Christus qui eius domus est fundator et qui Iudeos et gentes in unam congregat familiam etiam vocatur angularis lapis, utpote qui duos parietes iungit et sus-

tentat; ita Eph. 2,20 et 2,14 ipse est pax nostra qui fecit utraque unum. Hic autem designationi Messiae iam praeclu-debatur in Vetro Testamento. Ita Is. 28,16 : ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem etc.; i. e. Sion, centrum regni Dei, non destruetur ab hostibus et fundamentum illud immotum quod a Deo ibi est collocatum et in quo ipsa urbs firma consistit est promissio messiana, quac in rege messiano consistit. Propter regnum Dei messianum quod ex Sion se diffundere debet in orbem universum urbs ipsa eripiet periculo. Id eo loco vaticinatur Isaías. Messias autem totius firmitatis regni messiani et ratio et fundamentum est. Eandem imaginem ipse Christus sibi applicat, dum quaerit ex Pharisaeis : nunquam legistis in Scripturis : lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli? cf. Matth. 21,42; Marc. 12,10; Luc. 20,17; Act. 4,11, ex Ps. 117,22. Uti in parabola de vinea principes synagogae ut coloni vineae describebantur, ita hic ut qui domum Dei aedificare deberent; Christum autem qui est totius aedificii fundamentum et coniunctio firma repudiabant.

LAPIS BOEN v. ABENBOEN.

LAPIS EZEL v. EZEL.

LAPIS ONERIS Zach. 12,3 : ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis i. e. ut S. Hieronymus bene explicat, ponam Ierusalem cunctis gentibus quasi gravissimum lapidem sublevandum. Certatim omnes theocratiam aggredientur; vires exserent ad lapidem istum sublevandum i. e. conabuntur tollere, vastare urbem; verum « omnes qui levabunt eum concisione lacerabuntur ». In dictione latere videatur allusio ad eos qui ponderosissimum lapidum sublevatione vires suas certatim ostentare solent.

LAPPA exponitur hebr. לְפָה Os. 9,6 et לְפָה ib. 10,8. Lappa est herba mala satis nota (germ. *Klette*, gall. *bardane*), cuius una species, scil. *Lappa maior* Linné (fam. *Compositae*) in Oriente invenitur. At utraque vox hebraica non

hanc plantam, sed species spinarum designat; v. SPINAE.

Cf. de lappa E. Boissier, Flora orient. III. 457; Leunis-Frank, Synopsis ed. 3, II. 2 p. 722 s.; G. E. Post, Flora of Syria 451.

L. FONCK.

LAQUEARE. Ea voce utitur S. Hieronymus 3 Reg. 6,9: texit quoque domum (templum) laquearibus cedrinis; hebr. explicabis: texit domum trabibus et tabulis cedrinis; et 3 Reg. 6,15 summa talem parietum videtur explicare additis verbis: et usque ad laquearia; hebr. usque ad parietes tecti. Etiam Ier. 22,14 laquearia cedrina explicabis: palatum esse contignum tabulis cedrinis. Proprie designantur lacunaria Cant. 1,17: laquearia nostra cypressina. Domus autem laqueatas (Agg. 1,4) intellege tabulatas, quarum muri tabulis tecti et ornati sunt; quare Deus eos reprehendit qui domus suas exornant, dominum vero Dei vastam ac desertam relinquent.

LARUS in catalogo avium immun-
darum in libro Levitici nonum (Lev. 11,
16) et in Deuteronomio (14,13) decimum
locum occupat. Explicatio vocis hebraicae
לָרֶשׁ de laro, quam versio graeca
λέρος confirmat, etiam a recentioribus
generalim admittitur, ita tamen, ut no-
men potius totam familiam laridarum
quam unam aliquam lutius familiae spe-
ciem designare merito supponatur. — Ex hac familia sat multae species pa-
laestinenses enumerantur ad tria prae-
sertim genera pertinentes, *Sterna*,
Hydrochelidon et *Larus*. Forsitan cognatae
quoque familiae, v. g. *Procellariidae*,
eodem nomine comprehendi dicendae
sunt.

Cf. Sam. Bochart, Hierozoicon P. II. I.
II. c. 18 (ed. Rosenmüller III. p. 4-5;
P. Cutilera, Fauna biblica p. 311 s.;
H. B. Tristram, Fauna and Flora of Pales-
tine, London 1884, p. 135-138; id. The nat.
hist. of the Bible ed. 9, p. 210 s.).

L. FONCK.

LASTHENES Λασθένης, vir Cre-
tensis qui multos milites mercenarios
Demetrio tradiderat Phac. Ios. Ant. XIII.
6,3. Eum Demetrius vocat parentem

suum inscribens epistulam Λασθένει τῷ πατρὶ γαζεῖν; erat igitur ei quam maxime familiaris et Lasthenes, qui ab eodem συγγενῆς appellatur, ei erat a consiliis. Similiter Gen. 45,8 Ioseph pater Pha-
raonis vocatur. Epistula Demetri ad Lasthenen legitur 1 Mach. 11,32 ss. et eius exemplum missum est a Demetrio rege ad Ionathan l. c. 30.

LATER. De confectione laterum in
planicie babylonica refertur Gen. 41,3 : « venite faciamus lateres et coquamus eos igne; habueruntque lateres pro axis et bitumen pro caemento ». Atque re-
vera antiquissima Babyloniae aedificia
habent lateres coctos bitumine illitos (cf. F. de Hummelauer, Comm. in Gen.
p. 334 s.). Nam ea in regione lapides ad
aedificandum apli deficiunt, sicuti etiam in
regione inferiore Nili deficiunt. Quare Israelite quoque in Aegypto lateres
conficere cogebantur (Ex. 1,14). Ut massa lutea, ex qua lateres conficie-
bantur, tenacius cohaereret, ei admisce-
bantur paleae, quae antea Israelitis
dabantur, postea vero eas conquerire ipsi
decebant et nihilominus candem
mensuram laterum conficere Ex. 5,7 ss.
— Uli Assyrii et Babylonii in molli la-
tere (antequam sole siccatus duresceret)
scripturae formas cuneatas impri-
mebant, ita simili modo iubetur Ezechiel
in latere describere urbem Ierusalem
vel delineare (4,1). Eliau in Palaeslinia
aedificia ex lateribus sole siccatis esse
confecta, palet ex arroganti iactantia
Israelitarum: lateres ceciderunt, sed
quadris lapidibus aedificabimus (Is. 9,10).
Irrisor adhucatur Nahum Ninivias, ut subigant lutum, lateres conficiant, ut
interrupta scil. murorum struant (3,4).
Muros coeti lateris (Is. 16,7, 11) intel-
lege arcem ex lateribus exstructam i. e.
Qir Moab, hodie Kerak.

LATITUDO, nomen putei (Gen. 26,
22) vide s. v. RECHOBOTH.

LATRINA (4 Reg. 10,27); ut maxi-
mum contemptum in Baal exprimerent,
fanum eius dirutum est et fecerunt pro
eo latrinas, cloacam (χοπέδων LXX). Ita
similiter legitur in decreto Darii: qui
hanc mutaverit iussionem, dominus eius
reddatur acervus stercoris (vel cloaca)

Esdr. 6,11 (aramaice); item Dan. 2,5 minatur rex Chaldaeis, si nequivissent indicare somnium et eius interpretationem « peribitis vos et domus vestrae in sterquilinium (acervum stercoris) redigentur » Dan. 2,5 (aramaice).

LATRO. Ea voce saepius S. Hieronymus reddit hebr. לָדוֹן quo vocabulo significatur turma militum, utique haud raro turma militum grassantium, praedam agentium. Ita qui 2 Reg. 4,2 principes latronum dicuntur, duces erant militum turmae qui partes tuebantur Isboseth filii Saul. Razon quoque, adversarius Salomon, princeps latronum i. e.dux turmac militum factus est (3 Reg. 11,23). Ad notionem turmarum praedatoriarum vox referenda erit 4 Reg. 6,23 : et ultra non venerunt latrones Syriae (Aram) in terram Israel. Sed de turma militum vox dicitur Ier. 18,22 et 2 Par. 22,1; immo Iob 19,12 : simul venerunt latrones eius i. e. milites Dei, quos dolores intellegit divinitus immissos sibi. Ceterum eam vocem S. Hieronymus etiam verit cuneum (1 Reg. 30,5), exercitum (2 Par. 23,13).

Eodem modo etiam latrunculus saepius ponitur, ubi in hebr. לְדָבֶר habetur. Et revera milites praedam agentes intelleguntur 1 Reg. 30,8, ubi David Dominum consulti : persequar latrunculos hos etc.? et pariter v. 23 et 4 Reg. 5,2; 13,20, 21; 24,2; 1 Par. 12, 21. Eadem voce Os. 7,1 turma quaedam rapinis et lucro inhians designatur, quemadmodum Osee 4,2 furtum inter praeccipua populi crimina enumera, et ipsos quoque sacerdotes turmac praedantium similes esse conqueritur (6,9 hebr.). Eodem modo Isaia primores quasi latrones accusat : populum meum exactores sui spoliaverunt; vos depastis estis vincam et rapina pauperis in domo vestra (Is. 3,12. 14); neque aliter Michaeas 2,2. Et quod prophetae in principibus populi reprehenderunt, etiam Christus Pharisacis probarat : quod intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate (Luc. 11,39); pleni estis rapina et immundicie (Matth. 23,23). Et apostolus quoque mandat, ut si quis frater i. e. homo christianus, sit rapax, omnes

ab eius consuetudine se plane retrahant, et serio monet : nolite errare : neque fures neque rapaces regnum Dei possidebunt (1 Cor. 5,11; 6,10). — Quo magis augeretur opprobrium supplicii crucis pro Christo, duo latrones simul cum eo educti et in crucem acti sunt, quorum alter in Christum in cruce pendente convicia iecit, alter priorem reprehendit et a Christo audiire meruit : hodie mecum eris in paradiso (23,33 ss.; Matth. 27,38; Marc. 15,27).

LATUSIM, LATUSSIM (לְשָׁבֵת, Λατουσιμ), tribus arabica, quae ab Abraham et Celura originem duxit per Ieasan eiusque filium Dadan Gen. 25,3 et in Vulgata 1 Par. 1,32. Quaerenda est in Arabia septentrionali ad occidentem vergente. Aliquam coniecturam vide in Zeitschr. d. D. Morg. Ges. XX. 1866 p. 175; XXIII. 1869 p. 298 et cf. XIV. 1860 p. 503 s. 447. 477 s.

LAUS. Quandoque is qui laudatur et celebratur, de quo quis gloriatur, appellatur laus; ita de Deo dicitur : fortitudo et laus mea Dominus Ex. 45,2; item Deut. 10,21; Is. 12,2. Saepius dicitur in Vulgata sacrificium laudis pro hebr. sacrificium הַלְּוָתָה, ita Ps. 49,14. 23; 106,12; 143,17; immo etiam laus, laudes quandoque eiusmodi sacrificium dicunt, uti 2 Par. 29,31; 33,16 et Ps. 53,13 laudationes. Inde quoque petitur Hebr. 13,13 : offeramus hostiam laudis i. e. fructum labiorum confitentium nomini eius. Hoc sensu translatu dicitur Tob. 8,19 sacrificium laudis Deo offerre. Aliis in locis haec vox hebr. redditur sacrificium pro gratiarum actione; cf. Lev. 7,12. 13; 22,29. Pertinent haec sacrificia laudis vel gratiarum actionis, sicut sacrificia ex votis vel sponte facta, ad sacrificia pacifica בִּנְשָׁלָשׁ cf. Lev. 7,11-16. Vide s. v. HOSTIA. Apud LXX pro הַלְּוָתָה ponit solet κλεψίας.

LAVARE. Ablutiones et profanæ et religiosæ sat frequenter commemorantur. Ha in more positum erat, peregrinis, hospitibus pedes lavare; cf. Gen. 18,4; 19,2; 24,32; Luc. 7,14; 1 Tim. 5,10; id quod etiam inter officia famulorum reconsentur; unde Abigail dicit ad David :

ecce famula tua sit in ancillam, ut lavet pedes servorum domini mei (1 Reg. 23, 41); unde appareat, quantae humilitatis fuerit quod Christus pedes discipulorum lavavit Iohann. 13,3. Lavabantur infantes recenter nati; quare eam ablutionem esse omissam recensetur Ez. 16,4 inter opprobria originis. Lotiones ad munditium corporis et ad ornatum quandam instituebantur; cf. Ex. 2,4 filia Pharaonis descendit, ut lavaretur in flumine; admonetur Ruth a sooru: lavare et ungere etc. Ruth 3,3; cf. 2 Reg. 11,2; David monet Uriam ex casulis reversum: vade in dominum tuam et lava pedes 2 Reg. 11,8; cf. Ez. 16,9; 23,40; Judith 10,3; Dan. 13,13.

Multo frequentius sermo fit de ablutionibus religiosis. Ita in consecratione sacerdotum et levitarum. Nam Ex. 29,4 Moysi dicitur: cum laveris patrem (Aaron) cum filiis suis aqua, indues Aaron vestimentis suis (pontificalibus) et Num. 8,7 ei de levitis praecepitur: aspergantur aqua lustrationis. Porro labrum aeneum erat confectum et aqua impletum, quia sacerdotes manus et pedes lavare debebant ingressuri tabernaculum testimonium et accessuri ad altare Ex. 30,19; cf. Ex. 40,12, 29. Lotiones summo sacerdoti praescribebantur die expiationis Lev. 16,4, 24. Ad legem in Sinai accipiendam populus sese praeparabat lotis vestimentis Ex. 19,40. In rito sacrificiali quoque variae lotiones praecepiebantur; ita intestina et pedes victimae lavabantur aqua Lev. 1,9; 13; 8,21; 9,14; Ex. 29, 17. Si de sanguine victimae vestis fuerit aspersa, lavabitur in loco sancto Lev. 6,27; item vas aeneum, in quo caro victimae cocta erat, aqua lavari debebat Lev. 6,28; cf. 2 Par. 4,6.

Ad tollendas varias immunditias ablutiones corporis vel lotiones vestium inter alia praescriptae erant. Qui portaverrit animal mortuum, lavabit vestimenta sua Lev. 11,23, 28; qui lepra infectus et a lepra sanatus est, lavabit vestimenta sua Lev. 13,6, 34; item vestis lepram quae habere videtur lavari debebat Lev. 13,34, 36, 38. Pariter sacrificio pro leproso oblati, debuit leprous et vestimenta et se lavare Lev. 14,8, 9. Qui in domo de lepra suspecta comedenter vel

dormierit, lavabit vestimenta sua Lev. 14,47. Multae lotiones vestium et ablutiones corporum praescribuntur iis qui virum seminiuum vel aliquid ex eius rebus tetigerint, qui actum matrimonialem exercuerint Lev. 13,5 ss., qui morticinum comedenter Lev. 47,15, et immundum teligerit Lev. 22,6, qui caprum die expiationis emiserit et qui pelles et carnes victimarum combusserit Lev. 16,26, 28, similiter qui in vicinia vaccae rufae varia ministeria obicerit Num. 19,7 ss. et qui aqua lustrationis expiatius fuerit Num. 19,19. Naaman iussus est lavari septies in Jordane, ut a lepra mundaretur 4 Reg. 5, 10. Demum lotio manuum in testimonium et significationem innocentiae vel immunitatis a crimine adhibebatur; cf. Deut. 21,6 venient maiores natu civitatis illius ad imperfectum lavabuntque manus suas et dicent: manus nostrae non effuderunt sanguinem hunc; cf. Matth. 27,44 Pilatus lavit manus etc. — Tempore Christi a Pharisaeis multae lotiones observabantur: manibus non lotis manducare iis videbatur a pietate alienum: nisi laverint manus non manducant et a foro (reduces) nisi baptizentur non comedunt et observant baptismata calicum et urecorum et aeramentorum et lectorum Marc. 7,3, 4; cf. Matth. 15,2; Luc. 11,38. In signum luctus lotiones consuetae omittabantur: item tempore poenitentiac et afflictionis et ieunii; quare David solvens ieunium lotus unctusque est (2 Reg. 12,20) et Christus reprehendit eos qui exterminant facies suas ut apparent hominibus ieunantes, et e contra monet: cum ieunias, faciem tuam lava (Matth. 6,16, 17).

Cum sordes lotione eluantur et absnergantur, notio lavandi facile transferatur ad animi a sordibus peccatorum emundationem: unde: amplius lava me ab iniquitate mea Ps. 50,4; Is. 1,16 lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum; 4,4; Ier. 2,22 si laveris te nitro et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua; quibus verbis maximam quandam perversitatem notat propheta (simil autem docemur adhibitum esse ad vestes, linteal lavanda alcali fossile et

vegetabile, uti verbum סְבִבָּה indicat etiam calcando lotionem esse peraclam); 4,4 lava a malitia eor tuum. Ad quam vocis translationem Christus quoque respicit in lotione pedum apostolorum dicens: qui lotus est non indiget nisi ut pedes lavel et est mundus lotus Ioan. 13,10. Eodem modo dicitur Christus nos lavisse a peccatis nostris in sanguine suo Apoc. 1,5 et sancti laverunt stolas suas et dealbaverunt eas in sanguine Agni Apoc. 7,14; 22,14. Quare baptismus vocatur lavacrum regenerationis (Tit. 3,5); eo enim mundamus lavaero aquae in verbo vitae (Eph. 5,26) et ad vitam gratiae nascimur (Ioan. 3,5).

LAZARUS. Nomen erat frequens apud Iudeos; est enim idem quod נֶלֶזֶר Eleazar. Sed sub forma Lazari solum reperitur de paupere illo mendieo in parabola Luc. 16,20 ss. et de fratre Mariae et Marthae, qui a Christo e se-pulcro suscitatus est.

1. Lazarus mendicus Luc. 16,20 ss. Significatio nominis: *Deus iuvat* apta est ad sortem aeternam pauperis declarandam. Eius autem nomen aliquod opus erat efferre propter ipsam parabolam, in qua scil. dives in flammis cruciatus eum appellare nomine narratur: pater Abraham, mitte Lazarum etc. Quia itaque ex ipsa narrationis forma necessario nomen debuit indi, non licet concludere, rem non esse parabolam, sed vere gestam, cum habeatur nomen. Porro nomen Lazari consulto a Domino esse selectum, facile tibi persuaseris, si attenderis divitem rogare, ut Lazarus mittatur ad fratres convertendos, Christum vero respondere: si Moysen et prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit credent; quibus adde, mox postea revera Lazarum e mortuis resurrexisse neque tamen Iudeos credidisse.

2. Lazarus, frater Mariae et Marthae, de castello (ἐπὶ τῆς οὐρανῆς) Bethania, hanc habet laudem, ut de eo Christo nuntietur: eeee quem amas infirmatur Ioan. 11,1 ss. et ut evangelista insuper addat: diligebat autem Jesus... Lazarum. Jesus nuntio de eius morbo accepto mansit in Perea et non venit Bethaniam nisi

die quarto a morte Lazari. Hoc miraculo resuscitationis Lazari synedristae quam maxime exaeerbat sunt: quid facimus quia hic homo multa signa facit (Ioan. 11,47); itaque mors Christi decreta est (11,49). Quod consilium scelestum et mortem suam crudelissimam ex miraculo fore praevidentes Iesus antequam miraculum operaretur infrenuit spiritu et turbavit seipsum (11,33). Synedristae, principes sacerdotum eo miraculo, quod plurimorum admirationem et fidem in Iesum excitabat (11,43; 12,9), in tantam rabiem simul et obcaecationem acti sunt, ut et Lazarum interficere deliberrarent (12,10). En, adeo verum est, quod Christus in parabola Lazari affirmarat: si Moysen et prophetas non audiunt (Ioan. 5,46), neque si quis ex mortuis resurrexerit credent. — Quae de Lazaro traditione feruntur (eum episcopum in Galliam cum sororibus profectum esse etc.), vide Kirchenlexicon ed. 2 VIII. p. 738, et *Duchesne* in libro de Maria Magdalena, et Analecta bolland. XII. p. 296; traditionem de Maria Magd. defendit *Dom Francois Plaine* (Correspondance catholique n. 16-18); verum in Analectis l. c. merito dicitur neminem qui sit rerum gestarum narrator aliquantulum serius (il n'est plus d'écrivain tant soit peu sérieux) quidquam momenti attribuere istis traditionibus de Lazaro etc.

LEAENA v. LEO.

LEBANA (לְבָנָה, Λαθανώ), Nathanaeus, cuius posteri duee Zorobabel ex captivitate redierunt (Esdr. 2,43); idem scribitur Neh. 7,48 נְבָנָה, Λαθανώ.

LEBAOTH v. BETHLEBAOTH.

LEBBAEUS (Λεββαῖος) cognominatur Iudas Thaddaeus (v. IUDAS 7).

LEBES ponitur in Vulgata pro hebr. לֵבֶן plerumque et etiam pro בַּיִת. Significatur Ex. 27,3 vas ad suscipiendos cineres et eadem notio erit quoque 3 Reg. 7,40. 43 et 2 Par. 4,11. 16 retinenda et Ier. 52,18. Vasa haec fuisse confecta ex aurichalco (ex aere polito) narratur 3 Reg. 7,45. Alias lebes vas est ad carnes coquendas 1 Reg. 2,14;

2 Par. 35,13; Ez. 11,3 ss.; Mich. 3,3 et generalim olla Zach. 14,21; vas ad lavandum intellegitur Ps. 107,10: Moab lebes spei meae i. e. explica ex hebreo spei meae, sed **לְבָנָה** lotionis meae

i. e. Moab quasi servus erit qui pelvum ad lavandum mihi praebere debebit, uti Edom i. e. servus est cui calcamenti portanda et purganda proficiuntur.

LEBNA (לְבָנָה, Λεθωνά), statio Israelitarum in deserto inter Remmonphares et Ressa (Num. 33,20. 21).

LEBNA, LOBNA et Ios. 13,42 Labana (להֲבָנָה, Λεθνά, Λοθνά, Δεμνά, Λομνά), urbs in campestribus Iuda, in tercia provincia Sephelae (Ios. 13,42), antiqua urbs reguli chananaei (12,15), a Iosue expugnata post excidium Magedae et ante excidium Lachis (10,29. 30. 31. 32. 39). Sacerdotibus attribuitur Ios. 21,13; loco parallelo I Par. 6,57 [42] una cum Hebron urbibus refugii accensetur, sed pro **לְבָנָה** haud dubie **רַיִן** urbs sicut Ios. 21,13 legendum est, ita ut sola Hebron urbs refugii esse dicatur; textum enim librorum Paral. multipli citer corruptum esse multis aliis discrepantibus constat. Urbem in extremis finibus regni Iuda sitam et ab alienigenis quoque habitatam fuisse eo suadetur, quod regnante Ioram una cum Idumaeis a Iuda defecit (4 Reg. 8,22; 2 Par. 21,10). Eandem fuisse urbem munitam et in via, quae Aegyptum ducit, pro re militari magni momenti ex eo eluet, quod Sennacherib de Lachis adversus Lobnam castra movit (4 Reg. 19,8; Is. 37,8). Postmodum regno Iuda denuo subiecta fuisse censetur; de Lobna enim oriunda erat Amital, uxor Iosiae regis, mater Ioachaz et Sedeciae regum Iuda (4 Reg. 23,31; 24,18; Ier. 32,1).

Tempore Eusebii eadem **Λοθνά** appellabatur, in regione eleutheropolitana sita (Onom. ed. Lag. 274,13; 133,26). Attamen situs nondum repertus est. Proponuntur *Tell el-Sūfye* (*Blanche-Garde*) plus tribus horis ab Eleutheropoli septentrionem versus (*Thenius, Riess, Bibel-Atlas; Stanley, Sinai and Palestine* 4866 p. 238), *el-Meushīye* dua-

bus horis ab Eleutheropoli occidentem versus (*Vande Velde, Memoir* 1858 p. 330; *Survey of West. Pal. Mem.* II, 259. 261), *Khirbet el-Dawāime* duabus horis ab Eleutheropoli meridiem versus (*Kiepert*).

LEBNI, LOBNI (לְבָנִי, Λοθνί), filius primogenitus Gerson filii Levi, progenitor familiae leviticæ Lebnitarum (Ex. 6,17; Num. 3,18. 21; 26,58; I Par. 6,17. 20 [6,2. 5]. Vulgata scribit Lebni Num. 3,18. 21, alias Lobni.

LEBONA (לְבָנוֹן, Λεθωνά) Iud. 21,19 obiter tantum commemoratur ad determinandum situm Siluntis, quae ad meridiem oppidi Lebona collocatur. Communiter agnoscitur in vico Lubban quattuor horis a Sichem meridiem versus iuxta viam, quae in Ierusalem dicit; Silo (*Seilūn*) ab eo vico horae itinere distat inter meridiem et orientem. Cf. *Survey of West. Pal. Mem.* II. 286; *Guérin, Samarie* II. 165. In Mishnah (*Menachoth* 8,6) *Beth Laban* in monte reconsentetur inter regiones, ex quibus polissimum Iudaei vinum in Ierusalem adducebant; haec probabilius eadem est quae Lebona (cf. *Neubauer, Géogr. du Talmud*, p. 82).

LECHA (לְחָאָה, Αργάζη) in genealogia Iuda I Par. 4,21 legitur; videtur urbs ceteroquin ignota designari, cuius pater seu possessor erat Her ex posteris Sela filii Iuda.

LECHI v. RAMATH LECHI.

LECI (לְכִי, Αρξετή), filius Semida Manassitae (I Par. 7,19).

LECTICA; ita merito explicavit S. Hieronymus Is. 66,20 **צְבִים** (quam vocem coniunctam cum **שְׁגָלָת** Num. 7,3 planstra lecta exposuit); LXX ἐν λαβαπήναις in plaustris tectis. Eiusmodi lecta etiam Antiochus morbo perculsus gestabatur 2 Mach. 9,8: nunc humiliatus ad terram in gestatorio (ἐν φορσίᾳ) portabatur.

LECTUS dicitur quandoque pro sola sponda; ita si de lecto ferreo Og regis Basan seruio fit Deut. 3,11 vel de lectis eburneis Am. 6,4 i. e. de spondis ebore tessellatis, sed plerumque de sponda

simul cum stragulo, opertorio, cervicali intellegitur. Saul iratus Davidi, quem aegrotato audierat, iubet eum afferri ad se in lecto (1 Reg. 19,13). Lectus pauperis pallio constabat; nam Ex. 22,26 : si pignus a proximo acceperis vestimentum, ante solis occasum reddes ei; ipsum enim est solum, quo operitur, indumentum carnis eius nec habet aliud in quo dormiat; cf. Deut. 24,13. Lectus in quo paralyticus portabatur vix alius erat quam ferculum cum stragulo (Matth. 9, 2), cum iubeatur tollere lectum suum (9, 6; Luc. 5,24). Ceterum vide s. v. GRATIATUS.

LECUM (Λοκύν, LXX Λωδάμ, sed Onomast. Λαξούμ) assignatur Ios. 19,33 tamquam terminus tribus Nephthali. Putarunt aliqui, ut Knobel, significari montes Lokham i. e. partem septentrionalem Libani quae ab Oronte fluvio occidentem versus inter Laodiceam et Antiochiam protendatur. Verum manifestum est terminum Nephthali non extendi in tantam a Palaestina distantiam. Ceterum ex ordine enumerationis Lecum probabilius quaeri debet, inter Iebnael (Yemānā) et Iordanem, ibi fere ubi hodie 'Aulam Pertinebat igitur ad illum pagum commutatorium, qui Nephthalitis ad austrum lacus Tiberiadis concessus est pro finibus, quos Danitiae in Nephthali sibi arriperuerat (cf. F. de Hummelauer, Comm. in Ios. p. 438).

LEDAN, LEEDAN לְעֵדָן, 'Eduān, Λεδάν, unus ex posteris Gerson, princeps familiae Gersonitarum (1 Par. 23,7. 8. 9; 26,21).

LEGATUS. Ex versione 2 Par. 9,14 posset videri legatos diversarum gentium Salomonis quotannis attulisse certum auri pondus. At in loco parallelo 3 Reg. 40,15 S. Hieronymus vocem בָּרִירָה non legatos transtulit, sed viros qui super vectigalia erant. Neutra tamen explicatio admitti potest. Alias ipse vocem de exploratoribus explicat (cf. Num. 14,6); fortasse h. c. textus emendatione indiget. Neque Ps. 67,32 de legatis ex hebr. est mentio, sed : venient pingues (i. e. nobiles, divites) ex Aegypto; cum LXX praebant πρέσβετος,

patet versio Vulgatae. Aliis in locis legatus idem est qui nuntius Prov. 43,17; 23,13; Is. 18,2 hebr. בָּשָׂר, et 1 Mach. 9, 70; 10,31; 11,9 etc. πρέσβετος; 13,21 πρέσβετας, item 14,21. 22. 40; 15,17.

Phinees et decem principes, singuli de singulis tribibus missi sunt ex Silo ad Rubenitas et Gaditas in terram Gallaad (Ios. 22,13); quare hos vocat S. Hieronymus principes legationis Israel (Ios. 22,21. 30). Tamquam legalum qui auctoritate praeditus a Christo mittatur se profitetur apostolus : pro Christo legatione fungimur πρεσβετεροπεν, munere legati fungimur 2 Cor. 5,20, quod munus etiam captivus sibi adscribit : legatione fungor in catena Eph. 6,20. — De legationemittenda Gen. 32,5 non est sermo, sed solum : mittam ad annuntiandum (hebr.).

LEGIO. Vocem eam S. Hieronymus quandoque versioni inseruit. Ita 2 Reg. 13,18 legiones Cerethi et Phelethi, et 1 Par. 18,17 Banaias (erat constitutus) super legiones Cerethi et Phelethi; at 4 Reg. 41,19 videtur legiones dicere pro hebr. בָּנִים cursores, satellites, custodes corporis regis. In 1 Mach. 6,35. 43; 9, 12 ponitur, ubi græce φλάγγες legitur i. e. generalim cohors instructa, aries (1 Mach. 6,38; 10,82 legitur apud aliquos testes φάραγγες; Vulgata praebet legiones, uti apud alios testes habetur φλάγγες et sensu requiritur). Nomen legioni ponitur pro magna multitudine; ita si daemon respondeat interrogatus de nomine : legio (λεγεών) mihi nomen est, quia multi sumus (Marc. 5,9; Luc. 8,30. 36). Voce significatur turma militum; verum numerus militum alias erat alio tempore; et primo quidem tempore legiōnēm constituebant tria millia peditum et trecenti equites; tempore Valerii publicolac 4000 peditum et 300 equitum; tum 4200 peditum et 300 equitum; mox 5000 peditum et 300 equitum; 5200 peditum et 300 equitum; sub Mario 6000 peditum; Vegetius (2,6) legiōnēm constare dicit 6100 peditum et 726 equitum. Ceterum dici potest quod Tacitus (Ann. 4,5) scribit : sed persequi incertum fōret, quam ex usu temporis hic illuc mearent, gliscerent numero et aliquando

minuerentur (cf. *Pauly*, Realencyclopaedie der classischen Alterthumswissenschaft IV, p. 837 s.). Unde concludere poteris, maximum numerum angelorum designari, cum Christus dicat Petro : an putas quia non possum rogare Patrem meum et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum (Math. 26,53); proin si vellet se defendere a turba, non indigeret auxilio apostolorum, quia posset habere duodecim legiones exercitus angelici.

LEGISPERITUS (λογισπός), legis moscae doctor, interpres. Ea voce potissimum utitur S. Lucas (cf. Matth. 22,35; Tit. 3,13). Idem ordo designatur nomine frequentiore scribarum. Vide s. v. SCRIBA.

LEGUMINA, quae Daniel sibi cum tribus sociis cibum expetebat (Dan. 1, 12, 16), hebr. dicuntur גְּרָשִׁים (v. 12) et גְּרָשֵׁנִים (v. 16). Versio graeca Theodosiani στέρεματα, LXX autem et Fl. Iosephus (Ant. X. 10,2 n. 190) στερεάτα exponunt. Eodem sensu quo Vulgata etiam recentiores interpretes vocem hebraicam generatim explicant de variis olerum et leguminum generibus, quae in cibum adhiberi solent. Haec autem genera ita declarat *Maimonides* (tract. De heterogenieis 1, c. 8 ap. *Bochart*) : « Semina (דְּרֻשָׁנוּבִים) dividuntur in tres species. Prima est eorum, quae vocantur preventus (seu fruges). Eorum sunt quinque species : triticum, spelta, hordeum, avena (spica vulpis), secale. Secunda eorum quae legumina vocant, id est omnia semina, quae ab homine comeduntur, ut fabae, pisa, panicum, oryza, sesamum, papaver, cicercula et similia. Tertia eorum quae vocantur bortensia semina, quae quidem ipsa non sunt apta ad esum, sed quod ab iis provenit, ab homine comeditur, ut caeve, allia, porri, nigella, rapa et similia ».

Cf. *Sam. Bochart*, Hierozoicon P. II, I, c. 7 (ed. Rosenmüller II. 587 s.); *Chr. Clewberg*, De variis frumentorum et leguminis speciebus in S. Codice V. T. memoratis, Upsalae 1760; *K. Th. Menke*, De leguminibus veterum I., Goettingae 1814; *F. Hehn*, Kulturpflanzen und Haustiere, ed. 7, p. 210-220; *A. de Candolle*, L'origine des plantes cultivées, Paris 1883, passim.

L. FONCK.

LEHEMAN (לְהַמָּן, *Maχές*, Α Λαμάς) urbs in campestribus Iuda, in secunda provincia Sephelae (Ios. 13,40). In codicibus hebraicis etiam scribitur לְהַמָּם, item in codicibus Vulgatae Lehemas, Leemas. Agnoscitur *Khirbet el-Lahm* ab Eleutheropoli (*Beit Djibrin*) meridiem versus (*Survey of West. Pal.* Mem. III. 261; *Legendre*, Carte de la Palestine).

LEHETH (לְהָתָה, Ἱάθ), filius Semei de stirpe Gerson (1 Par. 23,10. 11).

LENS hebraicae עֲדַשִׂים (tantum in plur. occurrentis) vocatur. Inter legumina et frumenta in agris ab Israelitis communiter colebatur (2 Reg. 23,11; cf. 1 Par. 11,13) et in cibum (Gen. 25,34; 2 Reg. 17,28) atque in panem adhibebatur (Ez. 4,9). Pariter ab antiquis scriptoribus profanis frequenter commemoratur (*Theophr. Hist. pl.* I. 4,2 etc.; *Vergil. Georg.* 1,228; *Columella* II. 10, 15; *Dioscur. Nat. med.* 2,129; *Plin. XVIII.* 12,123; *Athen.* 4,158 etc.), atque etiam Aegyptiis accepta erat, qui lentes *arshana* appellarunt, fortasse confundentes litteras hebraicas *d* et *r*. *Coctio rufa* dicitur lenticis edulium ab Esau (Gen. 25, 30), quia fortasse iam tunc lentes folliculis et cortice detractis coquebantur, qui mos etiam hodie penes Aegyptios viget (*Regnier* ap. *A. de Candolle*); sed etiam color fuscus naturalis huius leguminis בְּדָא appellari potuit quod alii de nomine cibi seu obsonii explicant, collato arabico *idām*.

De cultura lentis (*Ervum lens* Linné = *Lens esculenta* Moench = *Cicer lens* Willdenow, fam. *Leguminosae*; arab. 'adis) cf. *O. Heer*, Pflanzen der Pfahlbauten, Zürich 1865, 23 (et fig. 49); *E. Boissier*, Flora orient. II. 598; *Leunis-Frank*, Synopsis ed. 3 II. 2, 125; *F. Hehn*, Kulturpfl. u. Haustiere ed. 7,210-20. *A. de Candolle*, Origine des plantes cultivées 257 s.; *Fr. Woening*, Pflanzen im alt. Aeg. 214 s.; *J. Loret*, Flore pharaonique ed. 2, II. 156; *G. Buschan* im Ausland 1891, 293; *G. E. Post*, Flora of Syria 290. — Praeferea cf. *I. H. Ursinus*, Arb. bibl. Cont. II. 95 s.;

M. Hiller, Hierophyt. II. 124-8; *O. Celsius*, Hierobot. II. 103-6; *E. F. K. Rosenmüller*, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1,88-90; *I. H. Balfour*, Plants of the Bible, ed. nova, 167-9; *P. Cultrera*, Flora bibl. 215-9; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 8, 416 s.; *W. H. Groser*, Trees and Plants ment. in the Bible, ed. 2, 151-3.

L. FONCK.

LEO. 1. *Nomina*. Leonis mentio frequentissima in S. Scriptura occurrit; si textus, in quibus saepius de eis sermo est, pro una mentione computemus, manent supra centum varii loci librorum sacrorum principem inter bestias agri respicientes. In Vulgata praeter nomina communia *leonis*, *leaenae* et *leunculi* seu *cattuli leonis* vix alia appellatio inventitur et similiter usus textus graeci V. et N. T. constans est in appellationibus consuetis λέων, λέξινα, σφύνος λέοντος. In textu hebraico autem imprimis nomen genericum invenimus אָרְנָה vel אַרְנָה, quod pariter in lingua assyriaca (*arū*), aramaica aliisque semiticis occurrit. Catulus generatim dicitur גֶּבֶן, si adoleverit, בְּפִרְעֹה. Aliud nomen, item linguis assyriacae et arabicae atque etiam aegyptiacae et copticæ commune, triplici forma occurrit : בְּנֵי לְבִי, בְּנֵי לְבִבִּי, בְּנֵי לְבִבִּי, quarum ultima in solo textu Ez. 19,2 (pro *leaena*) adhibetur. Praeterea poetice leo appellatur שֵׁי (cf. ass. *nēshu*), fortasse ab insigni robore, et נְשֵׁה a rugitu.

Varias denominationes coniunctas habes v. g. Gen. 49,9 vel Job 4,10 s. vel Ez. 19,2 s. — Multo maior est numerus nominum leonis in lingua arabica, in qua ex variis praesertim attributis quadringtonitis fere appellationibus designatur.

Cf. de nominibus leonis *Sam. Bochart*, Hierozoicon P. II. I. 3, c. 1 (ed. *Rosenmüller* II. p. 1-15); *C. Pauli*, Die Benennung des Löwen bei den Indogermanen, Münden 1873; *F. Hommel*, Die Namen der Säugethiere bei den südsemit. Völkern, Leipzig 1879, 287-294. — De singulis nominibus v. *Gesenius* et alia lexica.

2. *Frequentia leonum in regionibus bibliis*. Leones in Palaestina aliisque terris bibliis olim abiundasse, tum ex

numero nominum variorum, tum ex frequenti in sacris libris mentione facile colligitur. In Philisthaea, Iudaea, Samaria, in montibus Libani et Antilibani, in saltibus et silvis et praesertim in duometo Iordanis leonum habitacula fuisse, plurimi Scripturæ textus nobis testantur; cf. Iud. 14,5; 1 Reg. 17,34; 2 Reg. 23,20; 3 Reg. 13,24; 4 Reg. 17,23; Cant. 4,8; Ier. 5,6; 12,8; 23,38; 49,19; Am. 3,4 etc.

Idem nobis testantur etiam pro aliis regionibus orientalibus monumenta et inscriptiones Aegyptiorum et Assyriorum. Pariter auctores profani gracci et latini aliquie praesentiam leonum non modo in toto oriente anteriore, verum etiam in Graecia, Macedonia et Thracia tamquam factum notorium supponunt. Paulatim vero et pedetentim bestiae ex illis regionibus recessere, ita ut nunc tum ex Europa, tum ex Asia minore, Syria, Palaestina prorsus disparuerint et in Arabiae interioris ac Mesopotamiae et Indiae partes atque in Africam sese reperient. Ultimi scriptores, qui de praesentia leonum in Palaestina nobis testimonium reliquerunt, videntur esse ex saeculo duodecimo, scil. *Daniel*, hegumenus rossini c. a. 1107 (Ilin. c. 75. Ilinéaires russes trad. *B. de Khitrowo*, Genève 1889, p. 59) et *Joannes Phocas* c. a. 1177 (Descriptio terrae sanctae c. 23. M. P. G. 133,952 s.).

De Aegyptiis cf. *Wilkinson-Birch*, Manners and customs II. 87 s. 97; III. 292 s.; *Ed. Meyer*, Gesch. d. alten Aeg. p. 116 s. 242 s.; *Ad. Erman*, Aegypten p. 510. 612; *F. Chabas* in Aegypt. Zeitschrift VI. 1868, 106; *R. Hartmann* ap. *J. Dümichen*, Resultate I. 28 s. (ad tab. VIII et IX); *J. Dümichen* ap. *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, I. 459 s. — De Assyriis cf. *H. Layard*, Monuments of Nineveh I. 9. 10. 31. 45,2. 46, 1. 48,2. 49,1 et 3. 50,1. 52,2 et 4. 53. 96; II. 2. 60. 64. 65; *G. Rawlinson*, Five great monarchies I. 39 s. 220 s. 224 s. 355. 358. 359. 360. 505-512. 515; *W. Houghton* in Transact. Soc. Bibl. Arch. V. 1877, 322-326. — De Hethitis cf. *Humann-Puchstein*, Reisen in Kleinasiens und Nordsyrien, Berlin 1890, Atlas tab. 46; *H. V. Hilprecht*, Recent research in Bible Lands, Philadelphia 1897, p. 160. — Textus plurimos scriptorum graecorum et latinorum collectos habes ap.

H. O. Lenz, Zoologie der alten Griechen und Römer, Gotha 1856, p. 126-140. Quam frequens fuerit *imago leonum* in antiquis nummis et gemmis, ostendunt exempla ap. *Imhoof-Blumer et O. Kettler*, Tier- und Pfandzimbilder I, 1-19; II, 34; IX, 27, 36; XIV, 5-30, 32-58; XV, 1-4, 7; XVI, 26, 68; XVII, 22, 30, 42, 48; XVIII, 30, 59; XIX, 33, 34; XX, 39, 58; XXII, 35; XXV, 30 etc.; cf. p. 3-6.

De historia naturali leonum cf. *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, I, 443-461; *Ph. L. Martin*, Naturgesch. der Thiere I, 1 p. 191-198; *Leunis-Ludwig*, Synopsis ed. 3, I, 1 p. 182 s.; *H. B. Tristram*, The Fauna and Flora of Palestine p. 17 s. — Ex récentiorum opinione eadem est in variis regionibus species leonis (*Felis leo* L.), cuius diversae varietates tantummodo agnoscuntur.

3. Varii textus sacri de natura et habitibus leonis. Imprimis robor leonis celebratur, « fortissimi bestiarum, ad nullius pavens occursum » (Prov. 30, 30). Eius rugitus valde terribilis describitur: « Leo rugiet: quis non timebit? » (Am. 3,8). Modum, quo praedam suam capiat, variis textus respiciunt. Insidatur praedae suae in dumeto, in speciebus et antris (Ps. 9,9; 16,12; Iob 38,40), insilit in eam (Is. 3,29; Mich. 3,8), rugit super eam nec a voce pastorum formidat nee a multitidine eorum pavet (Is. 31,4) et dentibus suis fortissimam eam contenterit (Is. 38,13; cf. Iob 4,10; Ps. 57,7; Iob 1,6; Eccli. 21,3; Apoc. 9,8).

Leones foveis vel etiam retibus esse captos, colligitur ex Ez. 19,4 (hebr. 8); a regibus Babyloniorum et Assyriorum in caveis et lacubus esse servatos et humanis quoque carnibus paslos, tum ex monumentis assyriacis, tum ex Dan. 6,7 ss. et 14,31 ss.; vide s. v. LACUS.

4. Comparationes biblicae ex leonibus desumptae. Frequens imprimis laus heroibus tribuitur comparatione cum « fortissimo bestiarum ». Ita Dan dicitur catus leonis (Deut. 33,22) et David laudat Saul et Iouathan aquilis velociores, leonibus fortiores (2 Reg. 4, 23); eorū fortissimi cuiusque quasi cor leonis dicitur (2 Reg. 17,10) et duo bellatores duo leones Moab vocantur (2 Reg. 23,20; cf. 1 Par. 11,22) faciesque bellatorum describitur quasi facies leonum (1 Par. 12,8). Pariter iustus perhi-

betur quasi leo confidens sine timore (Prov. 28,1; cf. Nah. 2,11; 1 Mach. 3,4; 2 Mach. 11,14 etc.).

Quia leo cum fortitudine maiestatem quamdam coniungit, quaedam aliae comparationes ex eo desumuntur, quae regiam quamdam dignitatem produnt. Ita Gen. 49,9 de Iuda: « Catus leonis tuta; ad praedam, filii mi ascendisti; requiescens accubuisti ut leo, et quasi leaena: quis suscitabit eum? » Pariter Num. 23,24; 24,9; Mich. 5,8 et praesertim Apoc. 5,5: « Vicit leo de tribu Iuda ».

Etiam rugitus leonis in comparationem terroris adhibetur: « Sieut fremitus leonis, ita et regis ira » (Prov. 19, 12); « sieut rugitus leonis, ita et terror regis » (Prov. 20,2), ac praesertim leo fremens et rapiens ac discerpens *imago* est tyrannidis vel furoris: « Leo rugiens et ursus esuriens, princeps impius super populum pauporem » (Prov. 28,15); « noli esse sicut leo in domo tua evertens domesticos et opprimens subiectos tibi » (Eccli. 4,35); « venatio leonis onager in eremo: sic et pascua divitium sunt pauperes » (13,23); « commorari leoni et draconi placebit [magis] quam habere cum muliere nequam » (Eccli. 25, 23; cf. Ier. 2,30 etc.). Sed Dominus quoque eadem comparatione se terribilem hostibus fore declarat: « Quomodo si rugiat leo et catus leonis super praedam, et eum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit et a multitidine eorum non pavebit: sic descendet Dominus exercituum, ut praeficietur super montem Sion » (Is. 31, 4; cf. Os. 5,14).

5. Leones sculpti. Imagines et figuræ leonum ornamenti loco exprimebantur in basibus, de quibus sermo est 3 Reg. 7,27-29 (sed 1 Par. 28,17 pro בְּבֵן « leonulus », quod S. Hieronymus videtur legisse, alio habetur lectio סְפִינָה « seyphus »). Item in throno Salomonis duo leones stabant iuxta brachia et duodecim leonculi in sex gradibus, quibus ad thronum ascendebatur, hinc inde dispositi (3 Reg. 10,19; 2 Par. 9,18). Similes sculpturæ leonum in mo-

numentis Aegyptiorum et Assyriorum frequentes occurunt.

Cf. praeter auctores citatos *S. Bochart* l. c. cap. 1-6 p. 1-99; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Altert. IV. 2, 111-133; *id.*, Das alte und neue Morgenland IV. 379-381; *L. Lewysohn*, Die Zoologie des Talmuds p. 68-70; *H. B. Tristram*, Nat. hist. of the Bible, ed. 9, p. 115-120; *P. Cultrera*, Fauna biblica p. 165-190; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 10, p. 56-60; *J. G. Wood*, Bible animals, new edit. p. 18-28; *G. Loreta*, La zoologia nella Bibbia p. 354-358 et saepius; *F. Vigouroux*, Dict. IV. 267-280; *J. M. Casanowicz* et *S. Schechter* in The Jewish Encyclopaedia VIII. 94 s.

L. FONCK.

LEPRA. Distinguitur Lev. 13. 14 lepra hominum, lepra vestium, lepra domorum. Et quidem Lev. 13,1-43 traduntur regulae ad lepram humanam dignoscendam; dein 13, 44-46 praecipiuntur quae a leproso observanda sunt; 14,1-20 traditur modus cum qui leprosus fuerat ab immunditia legali liberandi; si de paupere agitur minora quaedam requiruntur (14,21-32). De lepra vestium agitur 13,47-59, et de lepra domorum 14, 33-53.

Leprae plagam, uti hodie in oriente, ita olim frequentem fuisse apud Iudeos, libris utriusque testamenti constat (cf. Num. 5,2; 2 Reg. 3,29; 4 Reg. 7,3; 13,5; Matth. 8,2; 10,8; 41,3; Luc. 4,27; 17, 12 etc.). Continetur maculis albis nitentibus quae per totum corpus extenduntur. Distinguuntur in lepra quae prorumpat in parte culis capillata et lepra in parte cutis non capillata. Quac quidem lepra eadem est eiusque indicia indubia assignantur tria: plaga seu scabies in cute apparet, pili ea in cutis parte albescentes, scabies non in cute intumescens, sed in illam demissa. Si vero solus candor in cute apparet, nulla autem observatur cutis depressio vel pilorum mutatio, talis non est declarandus leprosus, sed recludendus per septem dies et si ille candor obscurior est factus neque creverit, ille est declarandus mundus; si contrarium contigerit, est ut leprosus habendus (Lev. 13, 1-8). Habetur quoque lepra, quando praeter squamam albam et pilos albe-

scentes apparet cruda caro; sed ubi albedo super totum corpus extenditur, id sanitatis restituendae indicium est (13,9-17). Lepra quoque oriri potest in cute ulcere sanato, si nascitur squama alba vel subrufa, demissior et albescunt pili; eo in casu forte dubio diutius observari oportet (13,18-23); idem observelur in adusta cute (13,24-28). In lepra carnis capillatae indicia sunt eadem; at crinum color mutatur in flavum (13, 29-37).

Ii qui leprosi declarati sunt, iubentur seorsim habilare et alias externo habitu a se arcere (14,44-46). Si sanatio a lepra contigerit, debet praecedere sanati a sacerdote examinatio, lustratio et ablutio; dein post dies septem sanatus radet capillos et lavabit corpus et vestimenta et die octavo offeret sacrificia, quae pro paupere minoris pretii sunt (14,1-32).

Quando sermo fit de lepra vestium, clarum est non lepram intellegi, sed agi de maculis quibusdam ortis ex putrefactione vel ex lana animalium aegrotorum. Indicium petitur, creveritne an non macula; si creverit, vestis est immunda et debet comburi; quodsi non creverit quidem, attamen manserit macula, etiam comburetur. Si autem post lotionem macula obscurior facta est, pars illa a veste est abscondenda (13, 47-59).

Lepra domorum tunc haberi videtur, quando nitron e muris efflorescit, humorem absorbet, specie a lepra humana haud absimili; est haec nitrificatio alba, sed etiam subviridis, subrufa; facile obtinet, ubi murus in putida humo extractus est. Domus ita infecta claudatur; si post septem dies lepra creverit, lapides infecti removeantur, restituantur integri, reliquis murus radatur et linatur. Quodsi postea rursus apparuerint infections illae et maculae, domus debet destrui et lapides ac ligna dirutae domus abiicienda sunt in locum immundum (14,33-53).

Cf. *F. de Hummelauer*, Comm. in Lev. 13. 14. De hodierna leprae in Palaestina conditione vide Zeitschr. d. D. Pal.-Ver. XVI. 1893 p. 247; XVIII. 1895 p. 34, 41; *F. Pruner*, Die Krankheiten des Orients,

1817 p. 163; *Trusen*, Die Sitten, Gebräuche u. Krankheiten der alten Hebräer 1833.

LEPUS. 1. *Lepus* in sacris libris in solo catalogo animalium immundorum commemoratur (Lev. 11,6; Deut. 14,7). De significatione nominis hebraici **לְבָבֶן** quod pariter in linguis cognatis arabica, aramaica, assyriaca (*annabu*) invenitur et in versione graeca δασύποντος redditur, nullum dubium existit. Quattuor huius animalis species in Palaestina inveniuntur (*Lepus syriacus*, *L. sinaiticus*, *L. aegyptius*, *L. isabellinus*), quibus ali⁹ quintam addunt (*L. Iudaeus*); in habitu externo pleraque lepori nostrarum regionum (*Lepus timidus* L.) satis similes sunt. Esiā in monumentis veterum Aegyptiorum et Assyriorum atque in nummis et gemmis graecis et romanis imago leporis frequens occurrit.

Cf. *Wilkinson-Birch*, Manners and Customs II. 83. 86. 89. 90. 92; III. 294 s.; *H. Layard*, Monuments of Nineveh II. 9. 32. 62; *G. Rawlinson*, Five great Monarchies ed. 4, I. 222. 225 s. 522 s.; *W. Houghton* in Transact. Soc. Bibl. Arch. V. 1877, 379; *F. Hommel*, Namen der Säugethiere p. 321 s. 364. 384; *H. O. Lenz*, Zoologie der alten Griechen und Römer p. 36. 156-159; *Inhoof-Blumer* et *O. Kelter*, Tier- und Pflanzenbilder I. 23. 40; II. 10. 11; IV. 29; VII. 36. 39; VIII. 35; XV. 40. 41. 43-45. 50; XVI. 22. 25-33; XX. 42. 45. 46. 50; XXIII. 31; cf. p. 11 s. 95. 99-101; *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3, II. 621-629; *Ph. L. Martin*, Naturgesch. der Thiere I. 1, 371-373.

2. *Esus carnis leporinae a nonnullis incolis regionum orientalium respuitur, ab aliis vero adamat. In lege prohibitus erat, quia lepus « ruminat, sed ungulam non dividit ». Unde notissima illa difficultas de lepore ruminante contra veracitatem scriptoris inspirati exsurgit, de qua iam in articulo de choerogryllo pauca adnotavimus (vol. I. col. 879). Constat utique, leporem non esse ruminantem, cum simplicem tantum stomachum habeat nec cibos ex stomacho in os reducat. Constat pariter, expressio nem hebraicam eam classem animalium designare, quae proprie ac stricte ruminant. Sed quaerenti, undenam talis classificatio a legislatore populi Israel*

desumenda fuerit, manifeste respondendum est, non ex signis scientificis ruminacionem proprie dictam constitutibus, sed ex signis apparentibus populo notis eam necessario desumendam fuisse, ut ab hominibus, quos lex respiciebat, intellegi posset. Signa autem hacc apparentia ruminacionis populo notissima sunt motus illi characteristici labiorum et maxillarum, quos in bobus, ovibus, capris, camelis aliisque quotidie observare licet et semper licet. Iam vero lepus motibus omnino similibus labiorum et maxillarum animalia ruminantia imitatur ideoque secundum externam speciem, quam Moyses populo legem statuens respiciebat, ab omnibus hominibus ad classe ruminantium pertinere diceretur. Unde ipse celeberrimus rerum naturalium investigator *Carolus Linne* codem modo de lepore loquitur: *Victitā ruminans ramulis fruticum et cortice arborum* » (ap. *Rosenmüller*).

Cf. *Sam. Bochart*, Hierozoicon P. II. 1, 3, c. 32 (ed. *Rosenmüller* II. p. 400-409); *Chr. Fr. Paullini*, Lagographia curiosa seu leporis descriptio, Augustae Vind. 1691; *E. F. K. Rosenmüller*, Bibl. Altert. IV. 2, 211-213; *L. Lewysohn*, Zoologie des Talmuds p. 109; *P. Cultrera*, Fauna bibl. p. 218 s.; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. ed. 9, p. 98 s.; *id.*, Fauna and Flora of Pal. p. 8 s.; *A. Kinzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 10, p. 46 s.; *G. Loreta*, La zoologia nella Bibbia p. 101-107; *J. G. Wood*, Bible Animals, new edit. p. 96-100; *G. E. Post*, ap. *Haslings*, Dict. II. 303; *H. Lesêtre* ap. *Vigouroux*, Dict. IV. 250-252.

L. FONCK.

LEPUSCULUS v. CHOEROGRYL-LUS.

LESA (לֵשָׁה, in pausa לֵשָׁה, אַלְשָׁה), urbs quae Chanaan proprie dictam seu cisioranicam inter meridiem et orientem terminat (Gen. 10,19); dicitur enim a Sidone linea prior usque Gazam, altera usque Lesa, ut Chanaanitis seu regio inter Sidonem et mare Mortuum describatur. Targum Hieros. et S. Hieronymus (Quaest. in Gen. 10,19) intellegunt Callirrhoen in *Wādi Zergā Ma'in* ad orientem maris Mortui sitam, thermis celeberrimum (*Flue. Ios. Ant.* XVII.

6,5; Bell. iud. I. 33,5; *Plin.* V. 16,72; *Ptolem.* V. 16,9 [ed. Müller-Fischer 15,6]. Assentient recentiores (*Keil, Delitzsch*); *Dillmann* autem dubium movet ex eo, quod Callirrhoe nimium aquilonem versus absit a termino Chanaan meridionali atque insuper ab oriente maris. Mortui sit, dum contextus aliquem terminum ab occidente maris Mortui exigere videatur; simul tamen notat illam terminorum definitionem ad antiquissima tempora (cf. Gen. 19,29) esse referendam. — Urbis quidem vestigium apud Callirrhoēn nullum superest neque ruinae balneorum; attamen traditionis testimonium non reiiciendum videtur. Cf. *Ritter*, *Erdkunde* XV. p. 94 et 572 s. — E contra *Wellhausen* interpretatus est Lais-Dan et terminum Chanaan septentrionalem, quam conjecturam emendatione vocis לְשָׁה in לְשָׁהֶן vel סִבְלָה commendare conatur. In bac suppositione utique quattuor termini terrae Chanaan Gen. 10,19 indicantur: Sidon, Gaza, Pentapolis, Lais-Dan.

LESEM v. DAN 3.

LEVI (לֵי, Λευτ). **1.** Filius Iacob ex Lia, quem ei genuit tertium post Ruben et Simeon. Nomen explicatur a Lia: nunc quoque copulabitur mihi maritus... et idecirco vocavit nomen eius Levi (cf. לֵי copulabitur). Postmodum cum fratres Aaron de tribu Levi sacerdotibus tamquam ministri adiungerentur, iterum eodem modo alluditur ad nomen (Num. 18,2. 4 לֵי). Cum eius soror Dina a filio principis Hevaci oppressa esset, Simeon et Levi pessimo dolo vindictam capientes contra pactum initum multas commiserunt caedes (Gen. 34,1-31), quod facinus Iacob pater detestatus iis in poenam praedixit: dividam eos in Jacob, dispergam eos in Israel (Gen. 19, 5-7). Verum cum filii Levi in apostasia populi pro Dominozelantes gladiis rebelles interfecissent, a Moyse maledictio patris vertitur in benedictionem (Deut. 33,8. 9) et ipsa illa dispersio iam non est poena; sed cum corum pars sit Dominus, non accipiunt in terra certam regionem, sed inter omnes tribus eis assignantur civitates 48 ad habitandum

(vide s. v. LEVITAE). Mortuus est Levi annos natus 137 (Ex. 6,16); filii eius erant Gerson, Caath, Merari, ex quibus variae familiae ortae sunt; cf. Ex. 6,17-19. Quale pactum Deus inierit cum tribu Levi, per Malachiam malis sacerdotibus in memoriam revocatur (Mal. 2,5-7), quo loco vera sacerdotis forma describatur.

2. Filius Alphaei, quem sedentem ad telonium Iesus vocavit (Marc. 2,4; Luc. 5,27. 29); vide s. v. MATTHAEUS.

3. Levi nomen occurrit bis in genealogia Joseph (Luc. 3,24. 29).

LEVIATHAN. **1.** *Nomen.* Vox hebraica לְוִיתָן in tribus textibus a Vulgata retinetur (Job 3,8; 40,20 [hebr. 23]; Is. 27,1); in Psalmis vero bis cum græca versione, a qua immediate fluxit latina, *draco* explicatur, id quod LXX etiam Is. 27,1 habent (Ps. 73[74],14; 103 [104], 26; gr. δράκων). Etymologicè nomen videtur derivandum a radice לוּת, cui etiam Arabes sensum *flectendi* vel *torquendi* tribuunt (*Bochart, Gunkel, Gesenius-Buhl* etc.); unde explicatio illa prophetae «super Leviathan, serpentem tortuosum» (Is. 27,1) etiam a recentissimis criticis tamquam vera etymologica explicatio comprobatur. Atque ita recte dicitur synonymum vocis תנין, de qua v. supra col. 114 s. v. DRACO.

Prima igitur significatio nominis est *belua immanis* atque hoc sensu videtur sumendum Is. 27,1 (v. *I. Knabenbauer* in h. I.) et Ps. 103 [104], 26. Potissimum vero adhibetur de *crocodilo*, maxime Job 40,20 [23] et probabiliter etiam Job 3,8 et Ps. 73 [74],14, ubi in ultimo textu est figura Pharaonis. Similiter קַנְעָן eodem sensu de crocodilo niloticō tamquam figura Aegypti occurrit Ps. 73 [74],13; Is. 51,9; Ez. 29,3; 32,2.

Cf. *Sam. Bochart*, *Hierozoicon P. II.* 1, 5, c. 16 (ed. *Rosenmüller* III. 737 s.; *Theod. Hasaeus*, *Disquisitio de Leviathane lobii et ceto Ionaie*, Bremae 1723 (falso supponit esse orcam Plinii, scil. Physeterem vel *Dolphinum*); *J. D. Michaelis*, *Supplément ad lex. hebr.* p. 1427-1430; *H. Gunkel*, *Schöpfung und Chaos*, Göttingen 1895, p. 45 s.; mythologicas speculationes huius auctoris aliorum-

que criticorum de Leviathan hic neglegere possumus, cum in libris sacris praeter nomina beluae nullum mythologiae vestigium apparet.

2. Crocodili descriptio in libro Iob.
Ad ostendendum infirmitatem hominis et Dei potentiam auctor libri Iob in ultimo magno sermone, quem Dominus attribuit, postquam de Behemoth locutus est, magnificam de Leviathan descriptionem addit, quae a recentioribus unani miter et merito de crocodilo niloticо intellegitur (Iob 40,20 [23]-41,23 [26]).

Poeta inspiratus imprimis illustrat infirmitatem humanam et potentiam Creatoris describendo generatim robur beluae fortissimae, contra quam homo neque vi neque persuasione quidquam potest efficere (40,20-41,2). Ad particularia deinde descendendo per singulas corporis partes robur membrorum et pulchritudinem animalis describere pergit (41,3-15) et terorem eius virtutemque invictam celebrando sermonem concludit (41,16-23).

Omnia et singula in hac pulcherrima descriptione accuratissime crocodilo niloticо convenire in commentariis ostenditur. Cf. Bochart l. c. c. 16 s. p. 737-768; S. Oedmann, Vermischte Sammlungen III. 1-25; VI. 53-68; commentarios Corn. a Lapide, I. Knabenbauer, A. Dillmann, K. Budde e. a.

3. Crocodilus in Aegypto et Palaestina. Animal in libro Iob descriptum antiquitus tum in Aegypto tum in Palaestina vivebat atque etiam hodie ibidem invenitur. Atque in Aegypto quidem tota usque ad recentiorem aetatem abundabat, sed paulatim in superiores provincias se recepit, ita ut hodie in sola Aegypto superiore usque ad urbem Thebas ac praeterea in reliquis Africæ orientalis et australis partibus inveniatur. Etiam in monumentis Aegyptiorum et in auctoribus antiquis saepe occurrit. Ab Aegyptiis praesertim in nōno arsinotico, ubi urbs Arsinoe (prope hodiernam Medinet el-Fayām) etiam nomen *Crocodilopolis* habebat sicut alia urbs Aegypti superioris prope colles *Gebelūn*, inter deos colebatur et post mortem

bene conditus honorifice sepeliebatur.

In Palaestina vero in sola ora maritima inter montem Carmelum et Caesaream in paludibus iuxta *Nahr el-Zergā* parvo numero vivit. Factum hoc, quod iam scriptores antiqui Strabo (XVI, p. 738) et Plinius (V. 17,19 n. 75) memorata urbe et flumine Crocodilon in ora Phoenices testantur, a recentioribus extra dubium videtur positum esse.

De Aegyptiis cf. Description de l'Égypte ed. C. L. F. Panckoucke, XXIV. (Paris 1829) 401-571 (Étienne et Isidore Geoffroy Saint-Hilaire); Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 130-135; III. 152-154. 329-334; F. Chabas in Aegypt. Zeitschr. VI. 1868, 99-106; id., Études sur l'antiquité historique, Paris 1873, p. 401 s. (immerito negat, Leviathan esse crocodilum); A. Erman, Aegypten I. 327 s.; K. Baedeker, Aegypten ed. 5 p. CXII s. 179 s. 215, 310, 327. — Textus auctorum antiquorum collegit H. O. Lens, Zoologie der alten Griechen und Römer p. 418-427. De imaginibus crocodili in nummis et gemmis antiquis cf. Imhoff-Blumer et O. Keller, Thier- und Pflanzenbilder VI. 29-31; XIV. 1; XV. 4; XXII. 46-48.

De crocodilis palaestinensis cf. H. Reiland, Palaestina III s. v. Caesarea p. 676 (Norimberga 1716 p. 503), qui citat ex medio aevo Johannem [Jacobum] de Vitriaco, Hist. hierosol. c. 86 et, Marinum Sanutum, Secret. fidel. cruc. p. 152. Addere potuisset praeter alias itinerarium anonymum gallicum ex anno c. 1231 (Les Pelegrinages por aler en Jherusalem, in Itin. de Jérusalem franc. ed. H. Michelant et G. Raynaud, Genève 1882, p. 91. Ex recentioribus cf. Rich. Pococke, Beschreibung des Morgenlandes, ed. 2, Erlangen 1771, II. 84 s.; Osk. Böttcher in Berichte der Senckenbergischen naturforsch. Gesellschaft 1879-1880, p. 199-206; H. B. Tristram, Fauna and Flora of Palestine p. 155; id., Nat. Hist. of the Bible ed. 9 p. 257-262; C. R. Couder in Pal. Expl. Fund, Quart. Stat. 1888, 166; A. Kinzler, Bibl. Naturgesch. ed. 10 p. 127-136.

De historia naturali crocodili cf. A. E. Brehm, Tierleben ed. 3 VII. 502-521; Ph. L. Martin, Naturgesch. der Thiere II. 1, p. 37-42; Leuvis-Ludwig, Synopsis ed. 3. I. 1, p. 543 s. — Praeterea cf. E. F. K. Rosemüller, Bibl. Alterth. IV. 2, 244-254; P. Cultrera, Fauna bibl. p. 325-336; J. G. Wood, Bible Animals, new edit. p. 514-528; G. Loreta, La zoologia nella Bibbia p. 320-

336. — *Fabulas talmudisticas rabbinorum de Leviathan collectas habes apud J. A. Eisenmenger, Entdecktes Judenthum II. 872-875; L. Lewyssohn, Zoologie des Talmuds p. 155-158. 271; Isaac Broyd et Kaufmann Kohler in The Jewish Encyclopaedia VIII. 37-39.*

L. FONCK.

LEVITAE, ii ex tribu Levi, qui sacerdotibus tamquam ministri adiuncti erant. Eorum munera generalim describuntur Num. 3,6 ss.; ubi Dominus ad Moysen loquitur: « applica tribum Levi et fac stare in conspectu Aaron sacerdotis, ut ministrent ei et excubent et observent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo testimonii et custodiant vasa tabernaculi, servientes in ministerio eius; dabisque dono levitas Aaron et filiis eius ». Praeterea levitae Domino consecrati erant pro primogenitis populi. Cum enim Dominus in Aegypto percussis primogenitis Aegyptiorum redemisset ex servitute Israëlitas, sibi voluit sanctificari omne primogenitum; sed ne singulae familiae obligarentur tradere primogenitum ad ministerium sanctuarii, « ego tuli levitas a filiis Israel pro omni primogenito » (Num. 3,12). Quare numerum et levitarum (ab uno mense et supra) et primogenitorum populi computari iussit. Inventi sunt levitae 22000, et primogeniti populi 22 273; isti qui excedebant numerum levitarum, singuli 5 sicclis erant redimendi (Num. 3,15. 39 ss.). Levitae autem sacris ritibus, impositione manuum, sacrificiis oblatis ad munera sua initianabantur (Num. 8,6-15). Tribus cognationibus seu familiis distinguebantur: Gerson, Caath, Merari: singulis familiis assignabat Moyses et certum castrametandi locum prope tabernaculum et certa officia portandi vasa sacra et res sanctuarii, quando castra erant movenda. A trigesimo anno et supra usque ad annum quinquagesimum singuli levitae officia sua obibant (cf. Num. 3,47-38; 4,1-33). Cum numerus horum recenseretur in deserto (ab anno 30. usque ad annum 50.), inventi sunt 8580 (Num. 4,48). Pro itinere accurate describuntur levitarum officia; alias solum generatim iubentur mi-

nistrare sacerdotibus, excubias agere, praesto esse ad cuncta opera tabernaculi; prohibentur accedere ad vasa sanctuarii et ad altare (Num. 8,3-5). Nullus eo tempore commemoratur vestitus eorum peculiaris. Alio in loco iam a viginti quinque annis iubentur ministrare in tabernaculo foederis (Num. 8,24) scil. obire officia illa leviora, dum ad portandum non assumebantur nisi annos nati 30 et supra (Num. 4,47). Levitis autem dantur in possessionem omnes decimae populi; ipsi vero decimas decimarum dabunt sacerdotibus (Num. 18,21-24; cf. Lev. 27, 30). Pars quaquam praedae ac spoliorum etiam levitis separabatur (Num. 31,30), quamvis ipsi inter pugnatores non numerarentur (Num. 2,33). Ad habitandum assignantur iis urbes 48 cum pascuis (Num. 33,1-8; Ios. 21,2 ss.).

De officiis levitarum varia instituit et ordinavit David. Cum arca transferretur de domo Obededom et cum collaretur in tabernaculo quod tetenderat David, levitae alii portabant arcam, alii erant cantores in organis musicorum, nabilis, lyris, cymbalis; et uti David, ita levitae quoque induit erant stolis byssinis (1 Par. 13,2-27). Cum David senex recenseret levitas a 30 annis et supra, inventa sunt triginta octo millia virorum; ex his viginti quattuor millia distributa sunt in ministerium domus Domini; praepositorum et iudicium sex millia; ianitorum quattuor millia et totidem psaltae canentes Domino in organis. Officia autem obire debebant ab annis viginti et « erant sub manu filiorum Aaron in cultum domus Domini, in vestibulis, et in exedris, et in loco purificationis et in sanctuario et in universis operibus ministerii templi Domini... et stent mane ad confitendum et canendum Domino, similiterque ad vesperam, tam in oblatione holocaustorum, quam in sabbatis et calendis et sollemnitatibus reliquis » (1 Par. 23,28. 30. 31). Porro ad musicam sacram destinavit David filios Asaph et Heman et Idithum, qui numero ducenti octoginta octo in viginti quattuor classes dividebantur et in citharis et psalteriis et cymbalis Domino canebant (1 Par. 25,1-31);

in universum quattuor millia musicorum et cantorum recensentur (1 Par. 23,3). In ministerium sacerdotum designabantur aliae levitarum familiae (1 Par. 24,20-31); ordines et familiae ianitorum numerantur 1 Par. 26,1-19 (vide s. v. LANTORES). Porro aliae familiae constituebantur super thesauros donis Dei et vasa sacra (1 Par. 26,20-28); aliis munis seribarum et iudicium deputatum erat (1 Par. 26,29).

Praeter haec officia inveniuntur levitae etiam occupati in docendo populo; eos enim misit Iosaphat rex (2 Par. 17, 8); in instauratione templi sub Iosia levitae constituebantur praepositi operantium (2 Par. 34,12); eodem modo post exsilium levitae a viginti annis et supra ad urgendum opus Domini adhibebantur (Esd. 3,8); mittebantur quoque per regiones ad colligendas pecunias pro reparatione templi (cf. 2 Par. 24,5, 6). Cum sub Ezechia rege plurima offerrentur, ita ut necesse esset praeparare horrea in domo Domini, praefecti eorum instituebantur levitae (2 Par. 31,12).

In lege deuteronomicâ populo valde commendatur, ne negligant levitis necessaria lubenter suppeditare (Deut. 12, 19; 14, 27 etc.). Cum Jeroboam in regno Israel cultum idololatricum indueret, eiecit sacerdotes et levitas, qui migrarunt in Iudam et Ierusalem (2 Par. 11, 13, 14; 13,9; cf. 3 Reg. 12,31). Secundum verba apud Ezechielem (44,10-14) sacerdotes illi stirpis levitiae qui ad idolatriam declinaverant, redigendi erant in ordinem levitarum, ut essent aeditui, ianitores, ministri templi ad mactanda holocausta et victimas, ad ministerium offerentium parati.

Etiam post exsilium commemorantur tres ordines: levitae, cantores, ianitores (Esd. 3,70; Neh. 7,73; 12,46); qui levitae simpliciter dicuntur, obibant munera levitica in templo et in sacrificiis, « opera quae erant forinsecus in domo Dei » (Neh. 11,16), quae 1 Par. 9,28-32 quoque describuntur: credita habebant utensilia sanctuarii, praecorvant similae, vino, oleo, thuri, aromatibus, iis quae in sartagine frigebantur, et euoram habebant panum propositionis. Ex exilio cum Zorobabel redierunt in Iu-

dæam levitae 74, cantores 128, ianitores 139 (Esd. 2,41,42; Neh. 7,45, 46 cantores 148, ianitores 438). Numerus sat exiguis, si consideraveris rediisse eo tempore sacerdotes numero 4.289 (Esd. 2,36-39).

Postea cum Esdras cum aliis iter in Iudeam instituens comites recenseret, ne unus quidem levita inventus est (8, 15) et nuntio missio et adhortatione facta solum levitae 38 ad redditum se accinxerunt (8,18, 19). Inter eos qui mulieres alienigenas duxerant, erant et sacerdotes et levitae (Esd. 9,4; 10,5. 23). In reaedificanda urbe levitae quoque suas agebant partes (Neh. 3,17).

LEX. Nomine legis in libris novi foederis saepius Pentateuchus vel lex moysaica designatur v. g. Matth. 12,5; Lue. 2,22 ss.; 10,26; Ioan. 7,19; Act. 7,53; 23,45; Rom. 2,17 etc.; quare esse sub lege conditionem dicit hominum veteris foederis, vel esse in lege; cf. Rom. 3,19; 6,14. Dein omnes libri Veteris Testamenti compendiosa quasi formula dici solent lex et prophetæ; cf. Matth. 3,12; 44,3; Lue. 16,16; immo nomine legis etiam totum Vetus Testamentum nominari solet, cun loci afferantur tamquam in lege scripti, qui in psalmis vel apud prophetas leguntur; ita Ioan. 10,34: nomine scriptum est in lege vestra: ego dixi: dii estis i. e. Ps. 81,6; Ioan. 12,34 cf. Ps. 109,4 et Dan. 2,44; Ioan. 13,25 cf. Ps. 24,49; 1 Cor. 14,21 cf. Is. 28,11. Quae sit habitudo Christi ad legem, ipse declarat: nolite putare quoniam veni solvere legem aut prophetas; non veni solvere sed adimplere Matth. 5,17. Lex autem adimpletur vario modo secundum varia quae praescribuntur. Quatenus doctrina fidei morumque in ea continetur, adimpletur a Christo quia doctrina haec explicatur magis et redditur perfectior (cf. Matth. 5, 20 ss.); lex vero caeremonialis qua talis utique cessat; at quod ea lege continetur et præcipitur i. e. cultus Dei modo quodam longe sublimiore exhibetur institutione Christi; proin illa quoque lex ratione habita eorum quae significantur modo multo perfectiore impletur. Lex quoque iudicialis qua res publica Iudeo-

rum regebatur cessat quidem quatenus ad indolem veteris theocratiae erat adaptata; verum haec quoque lex in ordinem altiorem evecta est, dum Christus regimen sacrum instituit. Quae enim lege cacerimoniali et iudiciali ponuntur, considerentur oportet, sicut Velut Testamentum in universum, tamquam figurae et typi; iam figurae et typi implentur ipsa re praefigurata: quare figurae ac typi adimplitione ipsa abrogantur et cessant; at notiones quae illis subsunt in ipsa impletione manent, immo perfectius exprimuntur. Unde quoque patet, cur Christus dicat: amen quippe dico vobis, donec transeat caelum et terra, iota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant (Matth. 5,18); ad quod declarandum, exempla habentur 1 Cor. 9,9; Gal. 4,29. 30; Hebr. 11,2 ss. etc.

Legem veterem apostolus vocat littoram, ministracionem mortis, virtulem peccati, quatenus lex per se solum praecipit, docet peccata esse vitanda, et ipsis hisce praecepsis cognitionem peccati tribuit, concupiscentiam excitat ac stimulat, vim autem et virtutem ad peccata vivanda per se non largitur. Unde littera occidere dicitur (2 Cor. 3,6), nam: cum venisset mandatum, peccatum revixit (Rom. 7,9); per legem quippe cognitio peccati (Rom. 3,20). Huic legi veteri, quam eadem ex causa appellat legem peccati et mortis (Rom. 8,2), opponit legem spiritus vitae in Christo Iesu; legem enim veterem quippe quae infirmaretur per carnem non potuisse hominem ad impletionem legis perducere; id autem fieri per Spiritum; si enim spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis (Rom. 8,13).

Mandata dein particularia frequenter legis nomine appellantur. Ita saepce hebr. בְּנֵי redditur; cf. Lev. 10,15; 18,5; 19,19; 20,22; 26,15; Num. 27,11; 30,17 etc.; ponitur quoque pro בְּשֻׁבֶּת: locutus est Samuel ad populum legem regni i. e. ius vel iura quae regis erunt (1 Reg. 40,23) et 2 Par. 35,43; etiam pro בְּרִכָּה, quia verbum Domini legem constituit; ita Num. 36,6; Ps. 118,57; pro תְּרוֹזֵה Prov. 3,21.

Cum lex dicat et praescribat normam agendi, facili translatione usurpatur sensu quodam latiore; ita si Paulus loquitur de lege mentis, de lege in membris nostris, qua dictione id indicat quod mente approbatur, praecepit, quod membris vel concupiscentia appetitur et quasi praescribitur etc.

De legislatione mosaica vide commentarios huius Cursus S. Scripturae in Pentateuchum, praesertim Prolegomena in Ex. Lev. Deut., quibuscum confer alium concipiendi modum apud R. Cornely, Introd. II. num. 1 ss. — Praeterea vide I. H. Hottinger, Iuris Hebr. leges; I. Selden, De iure nat. et gent. iuxta disciplinam Hebr.; Spencer, De legibus Hebr. ritualibus et eorum rationibus; H. Reland, Antiquitates sacrae vet. Hebr.; Iken, Antiquitates hebr.; J. D. Michaelis, Mosaisches Recht; Bähr, Symbolik des mosaischen Rechtes; I. L. Saulschütz, Das mosaische Recht; Haneberg, Gesch. d. bibl. Offenbarung; P. Scholz, Die hl. Altert. des Volkes Israel; P. Schegg, Bibl. Archäologie.

LIA (לִיא, Λεία), soror maior Laban, quam is per fraudem prius Iacobo uxorem dedit. Erat Lia lippis oculis, Rachel vero decora facie et venusto aspectu (Gen. 29,16. 47). Unde Iacob multo magis diligebat Rachel. Verum cum Dominus videret Liam esse odio habitam (hebr. Gen. 28,31) « aperuit vulvam eius sorore sterili manente ». Peperit Lia filios: Ruben, Simeon, Levi, Iuda; dein putans se desistisse parere, dedit pro se marito ancillam suam, Zelpham, quae peperit Gad et Aser; dein denovo peperit Lia Issachar, Zabulon, et Iuliam Dinam. Ipsa filiis indidit nomina, quibus suam in Deum pietatem et animum gratum significat (Gen. 29,32-30,21). Liam postea quoque fuisse uxorem minus dilectam, etiam colligitur ex ordine quo tacob timens furorem et vindictam Esau filios et uxores collocat: in initio agminis quod maximo exponitur periculo posuit ancillam utramque earumque filios, loco secundo Liam eiusque filios; ultimo loco eoque tutiore Rachel et eius filium Joseph (Gen. 33,2); idem cluet ex prædilectione quam habuit pro filiis Rachel, Joseph et Benjamin. Deus autem filios Liae maiore dignitate orna-

vit : ex Iuda futuri erant reges et Messias (Gen. 49,8-12); ex Itribu Levi sacerdotes Domini et Moyses et Aaron. Liam sepelivit Iacob in sepulcro Abraham et Sarae et Isaac et Rebeccae (Gen. 49,31). Mortua est itaque ante ingressum in Aegyptum. De sepulcris trium patriarcharum eorumque uxorum Sarae, Rebeccae et Liae vide s. v. HE-BRON 3.

LIBAMEN, LIBATIO. In sacrificiis simul cum ferto saepius praescribitur libatio vini. Quae libatio dicitur consummatio (*συντέλεια*) sacrificii et ornamentum oblationis (*κοσμήσας* Eceli. 30, 14, 15). De ritu libationis nihil aliud in libris sacris traditur nisi quod habetur Eceli. i. e. : effundit (sacerdos) in fundamento altaris (*εἰς θεμέλια*) odorem divinum excelso principi (*δομῆν τὸν ἐνωδίας ὑπέστω παρθενιεῖ*). Praescribitur libatio vini in iugi sacrificio quod singulis diebus mane et vespere offerebatur, pariter in holocaustis calendarium, dierum paschalium, diei expiationis, dierum festi tabernaculi (Num. 28, 29; cf. Ex. 29, 40), pariter in sacrificio pentecostes, de quo Lev. 23,18 et in holocausto pro ignorantia multitudinis, de quo Num. 15,24; pariter in sacrificiis quae quis sponte offert Num. 15,4-14 et in hostia pacifica nasiraei Num. 6,17. Quantum vni ad libationem requiratur accurate praescribitur : ad sacrificium agni quarta pars hin (Num. 28,7); ad sacrificium arietis tertia pars hin; ad sacrificium vituli (juvenci) media pars hin; cf. Num. 15,7; 28,14 (hin autem sexta pars est mensurae bath). Cum Lev. 23,18 holocaustum et fertum et libatum dicatur sacrificium (*חַטָּאת*) in odorem suavissimum Domino (cf. Ex. 29,41; Num. 15,7-10; 28,8), aliqui putabant de vino quoque aliquid igni altaris esse inieclum (cf. Paul Scholz, Die heiligen Alterthümer II. p. 207; Schegg, Biblische Archäologie p. 506-7), quod tamen ex ea appellatione colligi non posse videtur; et esset sane mirum, si in illa lana accurata caerimoniarum descriptione hoc unum esset silentio pratermissum. Vinum effundebatur totum; sacerdotes enim saeculis fungentes a vino abstinentem iubentur

(Lev. 10,9). Phialae autem vel cyathi ad libandum vinum ex auro conficiebantur (Ex. 25,29; 37,16) et libatio solum ad altare holocaustum, nequitnam ad altare hymianatis fiebat (Ex. 30,9).

In Vulgata legitur quandoque libamentum, ubi in hebr. non habetur; cf. Lev. 6,14 (hebr. 6,7); 7,29; saepius ponitur notione generali oblationis propria *libanum* Lev. 9,17; 14,20. 31; 23,13; Num. 7,87; 8,8; 28,31; 29,14; Iud. 13,19. 23; ponitur quoque pro *κράτος* Ier. 18,43; 19,14; pro *תְּמִימָה* Ez. 44,30; Neh. 10,37; 12,43.

Libatio alterius generis habetur Gen. 35,14; Iacob oleo infuso lapidem consecravit in memoriam apparitionis Domini: item Gen. 28,18. Effusio aquae ad significandam poenitentiam refertur 1 Reg. 7,6 et David dicitur libasse Domino aquam quam cum vitae periculo ei viri tres attulerant de cisterna Bethlehem 2 Reg. 23,16. 17.

LIBANUS (*λίβανός*, in prosa semper cum articulo *λίβανός* i. e. albus; *Λίβανος*; apud Phoenices *لِبَنَة*; assyr. *labnānū* cf. Delitzsch, Schrader-Whitehouse; aegypt. fortasse *ramanan* cf. W. M. Müller), mons altissimus a septentrione Palæstinæ iuxta Phoenicem protensus et in Vet. Test. frequenter laudatus (Deut. 4, 7; 3,23; 11,24; Ios. 4,4; 9,4; 13,5. 6; Iud. 3,3; 3 Reg. 9,19; 2 Par. 8,6; Judith 1,7; Ps. 28[29],6; 71[72],16; Cant. 4,8. 15; 5,15; 7,4). De cedris Libani v. CEDRUS. Isaías propheta frequenter oracula sua montis Libani comparationibus illustrat: Libanus Assyriorum potentiam et pompam repraesentans ad nuntium potentioris corruens depingitur (Is. 40,34); ablato iugo babylonico arbores Libani inter se gratulanlur: iam quiete degimus (14,8); populi exaltatio ita describitur, ut Libanus in campum frugiferum vertatur i. e. ut fructum affeat, quod sterile videbatur (29,17); confusus est Libanus ab Assyriis vastatus (33,9); salus messianica in eo cernitur, quod desertum iam gloria Libani, decore Carmeli et Saron exornatum sit (35,2); expeditio Assyriorum in Palæstinan describitur velut ascensus in Li-

banum, deiectio principum velut succisio cedrorum (37,24); Dei maiestas tanta esse dicitur, ut ad eam digne celebrandam Libanus nobilissimus lignis pretiosis ac feris omnibus ad holocaustum missis non sufficiat (40,16); nova Sion prae vetere ita praeceperit, ut ei iam tota gloria et magnificentia Libani detur (60,13). Apud Ieremiam contumaces arguantur ex similitudine insensibilium, quae ordinem a Deo statutum servant, sicut nix Libani non deficit de solo petroso Libani (Ier. 18,14); arx regia in monte Sion posita dicitur caput Libani (22,6); admonetur urbs Jerusalem, ut ascendat Libanum et lugubri clamore omnibus gentibus in circuitu annuntiet cladem suam ex prostratione sociorum (22,20); describitur Jerusalem cum maiestate et securitate sedens in Libano et nidificans in cedris (22,23). Eadem imagine praesupposita apud Ezechielem Nabuchonosor velut aquila rapax post suum per alias terras volatum ad Libanum i. e. Jerusalem accessit et cedri summitem, ramum celsiore abstulit (Ez. 17,3); Assur quoque est quasi cedrus in Libano (Ez. 31,3), ob cuius ruinam Libanus luctum induit (31,15) aliaeque arbores Libani aquam potantes i. e. alii reges devicti iam libentius clades suas ferunt visa ignomina Assur (31,16). Plantatio Dei describitur radices agens ut Libanus (Os. 14,6), odorifera ut Libanus (14,7), cuius memoriale ut vinum Libani (14,8). Corram Dei potentia Ilos Libani clanguit (Nah. 1,4). Violentia in Libanum commissa Chaldaeis exprobatur (Hab. 2,17). Dispensorum reditu etiam regiones Libani implebuntur (Zach. 10,10); sin autem populus contumax est, iam iubetur Libanus apertis portis suis recipere hostes et ignem (11,4).

Libanus hodie vocatur *Djebel Libnān*. Extenditur a *Nahr el-Qāsimīye* (Lita) supra Tyrum usque ad *Nahr el-Qebir* supra Tripolim. Eius altissima cacumina sunt in parte septentrionali *Dhahr el-Qoqīb* (3063 m), *Djebel Makmal* (3032 m), *Djebel Tizmārūn* etc. Ad radices occidentales *Dhahr el-Qoqīb* cernitor celeberrima silva cedrorum prope vicinum

Bsherre, quae indicatur 4 Reg. 19,23 : saltus Carmeli eius (Libani) i. e. silva eius horto similis.

Libanum a ingtonis montium oppositis seu Antilibano separata vallis frugifera *el-Baqā'a*, planities Massyas seu Marsyas veterum (*Polyb.* V. 43. 46. 61; *Strabo XVI.* 2,10. 18), Coele Syria sensu ariore. Prope *Ba'albek* originem habent duo fluvii, quorum alter *Orontes* (*Nahr el-'Aṣī*) septentrionem petit et prope Antiochiam tandem in mare effunditur, alter Lita (*Nahr el-Lītānī*) meridiem versus fluit et infra Libanum cursu fere rectiangule flexo ad mare tendit, novo nomine *Nahr el-Qāsimīye* vocatus.

Mons a Libano valle *el-Baqā'a* separatus apud Graecos vocabatur Antilibanus (Αντιλίβανος), apud Flavium Josephum mons Coelini Syriam disternit, (Ant. XIV. 3,2) vel etiam Libanus (V. 1,22; 3,1), hodie *Djebel el-Sherqi*. In S. Scriptura Antilibanus ipse non memoratur, sed eius pars extrema meridionalis vel potius continuatio, mons Hermon, et Antilibani pars septentrionalis, Sanir (v. s. v. HERMON). De capite Amana Cant. 4, 8 v. ABANA.

Cf. *Delitzsch*, Paradies p. 103 ss.; *Schrader-Whitehouse*, Cuneif. Inscr. and Old Test. I. 172 ss.; *W. M. Müller*, Asien und Europa nach altägypt. Denkmälern 1893, p. 197 ss. — *De Libano generatim v. Reiland*, Palaestina I. 311 ss.; *I. L. Burchhardl*, Reisen in Syrien, Palaestina, ed. *Gesenius* 1823 p. 37ss.; 213 ss.; *O. Fraas*, Drei Monate im Libanon, Stuttgart 1876; *Baedeker-Benzinger*, Palaestina und Syrien ed. 5 p. XLIV. 320 ss. 366 ss.; *F. Buhl*, Alt. Pal. 1896 p. 110 ss.; *J. Döller*, Geogr. u. ethnogr. Studien zum III. u. IV. Buche d. Könige 1904 p. 116-118.

LIBANUS (λίβανος; cf. hebr. לִבָּנָה) ponitor in Vulgata Eccli. 24,21 et 39,48 notione thuris, dum aliis in locis vox graeca λίβανος latino vocabulo thuris redditur; ita Eccli. 50,8. 9; Bar. 4,10. Libanus non incisus intellegitur resina, thus, id quod ex arbore ita effluit vel evapouratur, ut incisione non sit opus; eiusmodi censetur esse optimum; ei itaque Eccli. 24,21 sapientia comparatur; graece δέ λιβάνος ἀπιτι. Ceterum v. THUS.

LIBATORIUM, graece σπονδεῖον, vas quo vinum in sacrificiis libabatur; quod vas ex auro erat conficiendum Ex. 25, 29; 37,16. Vox solum legitur 1 Mach. 1, 23; nam Eccli. 50,16 σπονδεῖον vertitur voce libationis: extendit manum suam in libatione (ἐπὶ σπονδεῖον).

LIBELLUS REPUDII. סְפַר כְּרִוָּתָה (סְפַר λόγιον ἀποστατέων), cuius lex habetur Deut. 24,1 ss. Si scil. vir uxorem voluit dimittere, debebat ei dare scriptum, quo scil. constaret eam esse legitime dimissam et proinde posse nubere licite alii viro. Ratio ob quam dimissio fieri poterat assignatur: si vir invenerit in ea aliquam foeditatem (דָבָר עֲרוֹת, LXX ράγημαν πράχημα). Locutio haec adhibetur quoque Deut. 23,13 ibique refertur ad pollutionem nocturnam et excrementa homana; unde significat generatim ea quae pudenda sunt et foeda. In scholis rabbiniorum de causa dimissionis disceptabatur. In tractatu mishnico proponitur causa dimissionis mala uxoris fama, eius sterilitas, votum quod invito marito vel inscio fecit; demum affertur scholam Hillelis dicere uxorem repudiari posse, si combusserit decoctum viri, et rabbi Akibam, si aliam invenerit vir pulchriorem; scholam autem Schammai, non posse repudiari nisi invenerit in ea דָבָר עֲרוֹת aliquid inhonesti (cf. *Surenhusius* III. p. 336. 337. 338). Invaluisse modum laxiorem dimittendi colligitur iam ex Eccli. 7,21 et Mal. 2, 14 et praesertim quia Pharisaei interrogant tentantes Christum: si licet homini dimitttere uxorem suam quacumque ex causa (Matth. 19,3). Libellus repudii tudecis permittebatur ob duritatem cordis corum (Matth. 19,8); verum ipsa confectione scripti eiusmodi et causa sola rei turpis assignata praeccavebatur, ne impetu furoris statim neve ad libatum posset dimitti. Utique frenum hoc alterum, rem turpem neque aliam, doctores legis et mores corrupti mox removebant. Vir uxori dimissam iam non poterat ducere. Christus libellum repudii abolevit, matrimonium ad institutionem primaevam reduxit, ita ut sola morte matrimonium consummatum solvatur: eum tamen permittere ob fornici-

cationem uxoris separationem ab ea i. e. eius dimissionem manente vinculo, et ex eius verbis Matth. 19,9 (3,32) et ex doctrina apostoli 1 Cor. 7,10. 11 habetur. Cum foedus Dei cum populo consideretur quasi sacram quoddam communium, electio populi in exsilium, qua a terra Domini einsque foedere separabatur, designatur tamquam dimissio et traditio libelli repudii; cf. Ier. 3,8; at cum Deus foederi suo ac promissis omnino stet neque populum suum plane abiiciat neque cum a suo cultu dimittat, ex altera parte etiam negatur cum disse librum repudii populo exsili Is. 50,1.

LIBER. Ut ex Ier. 36,2. 23 colligi potest, materia librorum apud Iudeos papyro constabat; non pellibus ad scribendum praeparatis, ut etiam putatum est. Nam incredibile est regem folia ex pellibus vel corio inicisse in ignem et coram se combussisse, quorum fumus esset satis molestus. Libros in formam voluminum esse effectos ipsa voce בְּגָלָה satis indicator; plura scil. folia ita inter se consuebantur, ut continuatum quasi folium constituerent; ex altera tantum parte conseribeantur et uno terete baculo circumvolvabantur et complicabantur in formam cylindri. Qui modus hodieum adhuc in voluminibus pro usu synagogarum exhibitis servatur; membrana scil. illa ex pluribus inter se consulti continuata illigatur duobus teretibus baculis qui capulos habent quos manu tenens qui legit potest evolvere vel convolvere librum. Quare bene dicitur Luc. 4,17: et traditus est illi liber Isaiae prophetae et ut revolvit librum (ἀνταντέξεις in compluribus codd.).

Ceterum apud Hebreos liber סְפַר dicitur scriptum quantumvis breve sit; ita 2 Sam. 11,14; 3[1] Reg. 24,8 (hebr.); 4[2] Reg. 5,5 (hebr.), ubi in Vulgata epistula, litterae habentur; Is. 37,44; 39,1; Ier. 32,12 liber emptionis; simil modo Matth. 1,1 liber generationis i. e. liber originis, catalogus progenitorum; ea quippe dictione ipsa genealogia designatur; cf. Neh. 7,5 liber census, i. e. tabulae quibus inscripsi erant qui ascederant primum in urbem Ierusalem.

Laudatur Num. 21,14 liber bellorum Domini, de quo praeter nomen et verba illuc laudata nihil constat; idem dicendum de libro Iustorum Ios. 40,13 et 2 Reg. 1,18 (*שָׁמַר כְּסֵף*); liber verborum dierum Salomonis et liber verborum dierum regum Iuda, regum Israel, qui saepe laudantur (2 Reg. 11,41; 3 Reg. 14,20 etc.), res gestas regum continabant; erant itaque annales regni, ex quibus ea quae in sacris litteris referuntur de regibus deprompta videntur. — Ceterum vide de libris perditis utriusque Testamenti *Cornely*, *Introductio* ed. 2 I. n. 83 p. 246 ss. II. 1 p. 296 ss.

Apud Dominum repositus censemur liber vitae, quasi catalogus eorum qui vivunt, qui inter Dei amicos recensentur, qui vitae aeternae heredes erunt. Significatio non esse eadem in omnibus locis videtur. Si Moyses dicit ad Dominum Ex. 32,32: si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti, videtur petere, ut ipse potius moriatur quam ut Deus populum idolatria commissa deleat; nam petitio eius ad minas Dei Ex. 32,10 referri debet. Qui sensus quoque cernitur Ps. 68,29: deleanter de libro viventium et cum iustis non scribantur; et Ps. 138, 16 videtur dici Dei scientia comprehendendi omnes: in libro tuo omnes scribentur. — Post laudem sapientiac Eccli. 24,23 additum: ταῦτα πάντα βέλος διαθήκης θεού ὑψίστου; in Vulgata v. 32: haec omnia liber vitae et testamentum Altissimi; i. e. qui sapientiae studet, habet doctrinam vitae. Si vero apostolus sribit: quorum nomina sunt in libro vitae Phil. 4,3, eos intelligit qui regno Dei adscripti sunt heredes bonorum caelestium; nam qui bestiam adorant, eorum nomina non sunt scripta in libro vitae Agni (Apoc. 13,8) et qui non inventus est in libro vitae scriptus, missus est in stagnum ignis (Apoc. 20,15); verum qui vicevit, sic vestietur vestimentis alibis et non delebo nomen eius de libro vitae (Apoc. 3,5). Apud Deum quasi in tabulas vel in album referri qui eius sint, iam Ps. 86, 6 quoque indicatur. Quod in sacra liturgia habetur: liber scriptus profereatur, in quo totum continetur, unde mundus iudicetur, efformatum est secundum

illud apud Danielem 7,10: iudicium sedit et libri aperti sunt.

LIBER, Διόνυσος, Bacchus, quem mythologi inventorem vini faciunt; festum in eius honorem celebratum, Bacchanalia, Διονύσια, commemorantur 2 Mach. 6,7, in quibus cogebantur hedera coronati Libero circuire (πομπέων). Niccanor minatus est se templum hierosolymitanum consecralurum esse Libero patri (ἱερὸν ἐνταῦθε τῷ Διονύσῳ ἐπιφανὲς ἀναστῆσο, 2 Mach. 14,33).

LIBERI vide s. v. EDUCATIO.

LIBERTINUS Act. 6,9: surrexerunt autem quidam de synagoga quae appellatur Libertinorum (τῶν λεγομένων Λιθερτίων, ita *Tischendorf*; τῆς λεγομένης *Westcott*, et codd. longe plerique). Libertinus is dicitur qui ex servo liber factus est. Libertini ideoque ii ex Iudeis nominabantur qui cum bello capti essent a Romanis postea libertate donati sunt. Ex quo tempore enim Pompeius Palæstinam invaserat, multi Iudeorum bello capti Romam adducebantur, ex quibus haud pauci postmodum libertate donati Romae habitabant (cf. *Philo*, Legat. ad Cai. 23); alios in urbem patriam redisse probabile est. Iis eorumque posteris mansit nomen libertinorum, quo a Iudeis ingenuis distinguerentur. Alii putabant eo nomine designari servos romanos manumisso, qui Iudeorum sacris addicti synagogam in urbe habuissent (cf. *Tacitus*, Annal. 2,85, quattuor millia libertinorum superstitione iudaica infectorum missa esse in Sardiniam). Cum Act. 6,9 praeter hoc nomen reliqua urybes vel regiones significant (Cyrenenses, Alexandrii, Cilicia, Asia), etiam in eo urbem vel regionem esse quaerendam ab aliquibus existimatum est. Ita in armena versione synagoga Libyorum legitur, Suidas quoque ὄνομα θηνῶν esse vult; at urbs Libertum haud innotuit, neque ex eo quod in synodo carthaginensi anno 411 facta episcopus libertinensis nominatur, appellatio Λιθερτίων explicari potest. Quare cum longe plerisque interpretationi quam iam habet S. Chrysostomus acquiescendum erit: οἱ Πομπάκων ἀπελεύθεροι.

LIBRA (λιτρά) pondus est unciarum duodecim (Ioan. 12,3; 19,39).

LIBRARI. Legitur in Vulgata Esth. 8,9 : accitisque scribis et librariis regis... scriptae sunt epistulae. De solis scribis regis mentio fit in textu hebraico (LXX ζεληθητικαὶ δὲ οἱ γραμματεῖς).

LIMUM. Ea voce Num. 28,30 redditur in Vulgata לִבְנָה. Vide LIBAMEN, LIBATIO.

LIBYA, LIBYES. 1. Populus Aegyptii et Aethiopibus vicinus hebr. לִבְנִים, LXX Αἰγύπτιοι. In exercitu Sesac regis Aegypti contra Roboam proficiscentes erant Libyes et Troglodytae et Aethiopes (2 Par. 12,3); in exercitu Zara regis Aegypti et Aethiopiae contra Asa pugnabant Libyes (16,8). Nahum propheta (3,9) urbem No-Amou alloquitur : Aphrica (אֲפֻרִיכָה) et Libyes fuerunt in auxilio tuo. Secundum Danielis prophetiam (11,43) in exercitu Antiochi IV. Epiphanius militabunt Libya et Aethiopia. Tempore pentecostes etiam ex Libyae partibus (τὰ μέρη τῆς Αἰγύπτου), quae est circa Cyrenen, Iudei aderant Hierosolymis (Act. 2,10). — Libya Aegyptii est desertum, quod iuxta latus occidentale Aegypti a mari Mediterraneo usque ad Aethiopiam extenditur.

Cf. Knobel, Voelkertafel p. 282-5; Ebers, Aegypten u. d. Bücher Mose's 1868 p. 104-6.

2. Populus a tertio filio Cham descendens, qui Gen. 10,6; 1 Par. 1,8 Phuth audit, appellatur in Vulgata Ier. 46,9; Ez. 27,40; 38,5 Libyes et Ez. 30,3 Libya ponitur pro regione צָבֵד; LXX Αἰγύπτιοι. Vide PHUTH.

3. Libya in Vulgata Iudith 3,1 ex opinione nonnullorum (O. Wolff, Das Buch Iudith 1861 p. 109; De Moor, Le livre de Judith 1893 p. 33) est mendosa lectio pro Libano (לִבָּן, chald. לִבָּן) seu pro regione Libani et Antilibani.

LICTORES. Ita verit S. Hieronymus 1 Reg. 49,20 בַּרְצִיבִים : misit ergo Saul lictores (hebr. muntios) ut rapieren David; LXX ἄγγελους. Lictores, ἄγγελος i. e. virgas, fasces ferentes nominantur Act. 16,35. 38. Erant scil.

lictores ministri publici qui magistratis fasces et alia dignitatis insignia praeferebant; eligebantur vel ex infima plebe vel ex libertinis. Ministri eiusmodi addebarunt dictatoribus, consulibus, praeatoribus; corum erat turbam summovere, ut magistratus sine ullo impedimento ingredi possent, animadvertere, ut omnes iis debitan exhiberent reverentiam, poenas in reos exsequi.

LIGNUM. Cum hebr. וַיְיָ et arborem et lignum significet, factum est ut in Vulgata quoque saepe lignum de arbore usurpetur, quae significatio alias Latinis est rarissima. Ita lignum pomiferum, lignum faciens fructum Gen. 1,11. 12 et ex omni ligno paradisi comedere Gen. 2,16; lignum vitae, cuius fructibus id esset effectum, ut viribus corporis repetita comestione redintegratis homo evaderet mortis expers, donec a Deo ad caelestem patriam transferretur (Gen. 2,9; 3,22). De Arbore scientiae boni et mali, vide s. v. Ad aedificia adhibebantur ligna arboris sycomori; in templo ligna cedrina et abiegnia (cypressina); pariter ad palatium regium regis laquearia cedrina, ut Ieremias regi exprobaret 22,4; ex lignis olivarum cherubim in templo et ostiola et postes erant (3 Reg. 5,10; 6,23. 31. 33; 10,27; Is. 9,10). In deserto reperiebantur ligna setim; unde illa ad tabernaculum confiendum adhibebantur. Gradus in templo et in palatio fecit Salomon de lignis thynis (2 Par. 9,11 i. e. lignis santaliniis), quae asportabantur de Ophir (3 Reg. 10,11. 12). Quibus lignis usi sint Phoenices ad naves instruendas, expunitur Ez. 27,5. 6. Quandoque poena mortis lapidatione vel gladio inflicta ad maiorem ignominiam evehebatur, ita ut cadaver appendetur in patibulo : maledictus a Deo est qui pendet in ligno (Deut. 24,23). In textu graeco, in versionibus inde derivatis, in Vulgata legitur fer. 11,19 mittamus lignum in panem eius; lignum explicant de ligno veneno; ita plerique; alii : loco panis pascamus eum ligno i. e. fuste, cruce. Sed textum hebr. verte : perdamus arborem cum fructu suo; id quod modo

proverbiali dicitur cum allusione ad Ier. 41,16.

LIGNUM MOYSI OSTENSUM.

Circa naturam ligni quod Dominus Moysi ostendit quodque in aquas amaras in loco Mara iniectum eas in dulcedinem verlit (Ex. 15,23; cf. Eccli. 38,5), tum Rabbini, tum Rationalistae, tum alii homines docti multum, sed frustra laborarunt. Ex placito Rabbinorum lignum erat fructis Rhododendron seu Oleandrum dicti (*Nerium Oleander* Linné), cuius lignum et folia alias pecoribus noxia, contrariam prorsus virtutem salutarem eximio Dei miraculo obtinuisse fingunt. Rationalistae e contra, ut omne miraculum tollant naturali ligni alicuius virtuti totam mutationem attribuant; atque tale lignum beneficium plures cum *Burckhardt* sibi videntur invenisse statuentes, Moysen baccas fructis *Nitraria tridentata* Desfontaines ac simul succum malogranatorum in aquas amaras immisisse; at undenam quantitas sufficiens huius *ligni* Moysi suppetierit, non satis explicant. Alii cum C. Sprengel fortasse *Ceratonia siliquum* Linné tantam habuisse virtutem suspicantur, ut aquas in dulcedinem verteret, cum vel ipse *Avicenna* hanc vim charrubo tribuat. At re vera lignum hoc felicissimum tali virtute naturali praeditum inventum esse nemo sane concedet.

Cf. praeter commentatores in textum Exodi citatum M. Hiller, Hierophyticon 1. 101; P. Cultura, Flora biblica 437-40; M. Juttien, Sinai et Syrie, Lille 1893, 61 s.; G. E. Post, Flora of Syria 186.

L. FONCK.

LIGNUM PULCHERRIMUM semel vocatur a S. Hieronymo arbor **נֶזֶב** dicta (Neh. 8,13), quam alibi (3 Reg. 6,23. 31. 32; Is. 41,19) *olivam* appellat. Probabiliter haec « arbor pinguedinis » sive « arbor olei », quae in citato textu libri Nehemiae una cum olea (**תְּמִימָה**) tamquam ab ea distincta recenseatur, non est oliva neque etiam oleaster veri nominis, sed *Elaeagnus angustifolia* Linné (= *Elaeagnus hortensis* Marschall von Bieberstein, fam. *Elaeagnaceae*), ara-

bice **zarzafan** nominata, quae in tota Palæstina et culta et spontanea crescit, quaque et ramos pulchros aspectumque iucundum et lignum ad constructiones varias aptum praebet. V. OLEA.

De elaeagno cf. E. Boissier, Flora orient. IV. 1056; Leunis-Frank, Synopsis ed. 3 II. 2 p. 197; G. E. Post, Flora of Syria 710 s.

L. FONCK.

LIGURIUS in sola descriptione pectoralis summi sacerdotis commemoratur, in quo primum locum tertii ordinis gemmarum occupat (Ex. 28,19; 39,12). Hebraice **כַּפֵּן** et graece **λιγύριον** audit. Cum nomine hebraico conferunt aegyptiacum **נֶשֶׁם**, quod lapidem pretiosum lnavi coloris videtur designare. Atque huic indicio explicatio de *sucino* (germ. *Bernstein*, gall. *ambre jaune*) satis est conformis. Alii potius *hyacinthum* intellegunt (cf. Apoc. 21,20). Sed quae a variis auctoribus de significatione nominis proferuntur, maxima ex parte vim coniecturae non excedunt.

Cf. Joh. Braunius, Vestitus sacerdotum hebraeorum II. c. 14 (Amstelodami 1680, II. 692-703); Joh. Joach. Bellermann, Die Urin und Thummim, Berlin 1824, p. 49-52; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alt. IV. 1,37 s.; A. Kinzler, Bibl. Naturgesch. ed. 10 p. 336; Riehm-Baethgen, Handwörterbuch d. bibl. Alt. ed. 2 I, 336 a.

L. FONCK.

LILUM. 1. *Nomen.* Lilium in Vulgata redditur imprimis hebr. **לִילָּה**, quod generatim *flores* designat (Ex. 25, 31. 33 s.; 37,17. 19 s.; 3 Reg. 7,49; gr. ubique **ζῆτεν**). Praeterea in textu Is. 35,1 latinus interpres vocem **תְּצִדְקָה** lilium explicat sicut graecus **ζῆτεν**; al potius de variis aliis floribus ac praesertim de *Colechico* et *Narciso* nomen hoc videtur intellegendum. In libro autem Judith 10,3 inter ornamenta mulieribria etiam lilia in textu latino commemorantur, ubi primigenius textus graecus nihil simile habet.

His itaque textibus omissis nomen latinem in reliquis locis librorum sacrorum voci hebraicae **לִילָּה** (**לִילָּה**, **לִילָּה**) et graecae **ζῆτεν** responderet. Idem no-

men hebraicum in titulis quattuor psalmorum (hebr. 43,1; 60,1; 69,1; 80,1) occurrit, ubi a Vulgata *pro iis qui commutabuntur* (vel *immutabuntur* Ps. 59,1) explicatur nec facile sensus accuratius determinari poterit.

Nomen hebraicum, quod eliam in linguis aramaica et arabica adhibetur, videtur desumptum esse ex lingua aegyptiaca, in qua *s(sh)shn*, coptice *shōshen* (i. e. lotus) audit.

2. Notae floris ex textibus S. Scripturae. Pro sensu huius nominis determinando haec fere ex variis textibus S. Scripturae deduci possunt: 1) Flos eo nomine designatus crescit in vallis (Cant. 2,1) et collibus (ib. 4,5; cf. 4 Esdr. 2,19), in pascuis gregum (ib. 2,16) et iuxta fontes aquarum (Eccli. 50,8 gr.) ac generatim in agris et campus sub divo (Matth. 6,28; Luc. 12,27). Speciatim commemorantur spinae, inter quas flos ille quaerendus est (Cant. 2,2), qui tamen eliam honorabilorem invenit locum in horto regio (ib. 6,1; cf. 5,13 et 4 Esdr. 5,24). Neque neglegendum videtur, tum in Osee (14,6-8) tum in variis locis Cantici (4,8. 14. 15; 5,15; 7,4) tum in Evangelio S. Matthaei (6, 28; cf. 4,25) montes Libani et regiones vicinas saltem indirecte tamquam patrum liliorum cum aliqua probabilitate indicari. — 2) Quod qualitates floris significati attinet, in omnibus fere textibus supponitur esse planta pulchritudine et quadam ut ita dicam regia maiestate insignis et praezellens (cf. maxime verba Christi Matth. 6,28; Luc. 12,27), quae ad sufficientem magnitudinem ex crescere (Os., Matth., Luc. II. cc.) et arefacta aptam ad comburendum materiam praebeat (Matth., Luc. II. cc.). Praesertim deinde notandum, in plurimis textibus florem supponi odore excellentem, ita ut cum thuris odore comparetur et in horto regio in arcolis aromatum locum insignem inveniat (Cant. 5,13; 6,1; Eccli. 39,19; 50,8; Os. 14,6 s.). — 3) Frequentia floris videtur indicari in verbis Cantici de acervo tritici vallato liliis (Cant. 7,2). Forma vero talis immunitur, ut ornamenta in capitellis columnarum et labium maris

aenei in similitudinem calicis aperti cum ea apte comparari possit (3 Reg. 7,19. 22, 26; 2 Par. 4,5).

Immerito autem ex texto Cant. 5,13: « Genae illins sicut areolae aromatum consitae a pigmentariis; labia eius lilia distillantia myrrham primam » aliqui auctores colorem rubrum floris deducere volunt. Nam non in colore, sed in odore suavi (distillantia myrrham primam) tertium comparationis quaerendum est.

3. Significatio nominis. Auctores, qui ad dictas notas floris in textibus sacris non satis attendebant, in determinanda significatione nominis in diversissimas et oppositas sententias abierunt. Ita rosa, nymphaea, lotus, anemone, viola, convallaria, tulipa, fritillaria, narcissus, gladiolus, iris, lilyum chalcedonicum, variae species liliacearum in genere atque alii eliam candidati suos inveniunt auctores.

Quibus omissis honor lilii biblici maxima cum probabilitate tribuendus videtur illi specie liliacearum, cui nomen *Lilium candidum* a Linnaeo tributum est. Ratio est, quia omnibus notis supra ex Scriptura indicatis omnino videtur satisfacere. Quod cum alibi data opera probatum fuerit, assentientibus auctoribus in rerum naturalium scientia gravissimis, ad illos libros mox citandos lectorem studiosum relegate licet.

Cf. L. Fonck, *Streifzüge durch die biblische Flora*, Freiburg 1900, p. 53-76 (eadem fere in « Stimmen aus M.-Laach » LIV. 1898, I. 151-168). Maximam variorum auctorum copiam ibi citatan invenies, praesertim p. 75 s.

L. FONCK.

LINGUA. Dicitur lingua uti hebr. *לְשׁוֹן* primum de membro, ut instrumento sermonis; dein de ipso sermone seu modo loquendi, v. g. Iob 15,5 : imitari linguam blasphemantium; pariter de genere sermonis alicui populo peculiari, v. g. Gen. 10, 3 : unusquisque secundum linguam suam, Dan. 1, 4 : ut doceret eos linguam Chaldaeorum, et etiam de populis Is. 66,18 : ut congregem cum omnibus gentibus et linguis. Applicatur quoque ad res inanimatas, quae aliquam cum lingua similitudinem

prae se ferunt; lingua ignis i. e. flamma Is. 5,24; lingua maris i. e. sinus maris Ios. 13,2. 3; 18,19; Is. 41,15. Et cum Spiritus S. redderet apostolos desertos eosque et discipulos doceret variis linguis eloqui mysteria et magnalia Dei, ipse adventum gratiamque suam apparitione linguarum ignearum manifestavit die pentecostes Act. 2,3.

De confusione linguarum agitur Gen. 11,1-9. Divisio linguarum neque primum neque unice dicenda est illo eventu esse effecta; neque opus erit assumere homines usque ad illud tempus locutos esse lingua primitiva. Ipsam vero linguarum divisionem apud homines quae Babylone in turrim aedificandam conspirarunt effectam esse alii dicunt subito ac miraculose, alii paulatim et sine miraculo. Immo sententia proposita est, ibi si verba bene perpendantur non esse mentionem de confusione linguarum, verum de confusione sermonum seu consiliorum, ob quam opus sit intermissum. Et ratio eius interpretationis inde repetitur, quod Gen. 11,1-9 in textu hebr. et samaritano constanter adhibetur vox נָשָׁה labium, dum 10,5. 20. 31 (quibus locis indubie de lingua sermo est) semper dicatur נָשָׁה; unde ostendere conantur הַנָּשָׁה de sermone, consilio etiam aliis in locis explicari neque unquam accurate linguam designare. Ceterum cf. Kaulen, Die Sprachverwirrung zu Babel, Mainz 1861; Schoepfer, Geschichte des alten Testamentes; F. de Hummelauer, Comm. in Gen. p. 302 ss.; Brunengo, L'impero di Babilonia e di Ninive I. p. 158 ss.

De dono linguarum v. CHARISMATA III. in vol. 1. col. 848 ss.

LINUM, hebr. נְשָׁה et נְשָׁהִת et graece λύνω, dicitur imprimis de planta in agris culta, dein de filamento huius plantae et de vestimentis aliisque rebus ex eo confectis. Planta, scilicet genus *Linum* ex familia *Linearum*, multis speciebus diversis in Oriente spontanee crescens invenitur; G. E. Post in sua Flora palaestinensi quattuordecim enumerat (p. 181-4). At in S. Scriptura non nisi de planta culta sermo est, ea que praesertim in agris Aegypti crevisse et cum tempore verno iam folliculos germinas-

set, grandine laesa esse refertur (Ex. 9, 31; cf. Is. 19,9). In Aegypto autem antiquitus atque etiam hodie species *Linum humile* Miller, non vero *L. angustifolium* Hudson neque etiam *L. usitatissimum* Linné, colebatur et colitur. Eadem probabiliter eodem tempore etiam in Palaeistica colebatur, ubi Rahab illa hierichontina *stipulas lini* (בְּשָׂתִי הַשָּׁׂעֵן, ἐν τῷ λινοναλάχμῳ) in solario domus suae narratur habuisse, siccandas ardore solis (Ios. 2,6).

De lino eiusque cultura cf. O. Heer, Die Pflanzen der Pfahlbauten, Zürich 1865, 35; id. Ueber den Flachs u. die Flachskultur im Alterthum, ib. 1872; V. Hehn, Kulturpflanzen u. Hausthiere, ed. 7, 162-88; Leunis-Frank, Synopsis ed. 3, II. 2 p. 431-6; A. de Candolle, L'origine des plantes cultivées, Paris 1883, 95-103. — De cultura lini apud Aegyptios cf. I. Rosellini, Monumenti, parte II. (Mon. civ.), tomo I., Pisa 1834, 333-41; A. Braun in Zeitschr. f. Ethn. IX. 1877, 289-81; Wilkinson-Birch, Manners and Customs II. 157-75; Fr. Woening, Die Pflanzen im alten Aeg. 181-9; V. Loret, Flore pharaonique ed. 2, n. 177; A. Erman, Aegypten 594-7.

Ex lino praesertim muliebri artificio (Hos. 2,6; Prov. 31,13; Os. 2,5) vestimenta (Lev. 13,47. 59; 1 Reg. 2,18 etc.), cingula ac lumbaria (Ier. 43,1), funiculi (Iud. 15,13 s.; Ez. 40,3), ellychnia (Is. 42, 3; 43,17; Matth. 12,20), linteamina (Luc. 24,12; Io. 19,40) contexebantur. Vestimenta autem linea praesertim sacerdotibus et levitis (Ex. 28,42; 29,3. 8; 39, 27; Lev. 6,10; 8,13 etc.; 1 Reg. 2,18; 22, 18; 2 Reg. 6,14 etc.) atque angelis et sanctis tribuntur (Ez. 9,2. 3. 11; 10,2. 6. 7; Dan. 10,5; 12,6. 7; Apoc. 13,6 etc.), atque idem usus sacer apud veteres Aegyptios vigebat, penes quos sacerdotes lineis tantum vestimentis induiti erant et mortuorum corpora lineis involucris ligabantur. Quamquam in uno vel altero sepulero etiam vittae gossypinae inventae sunt, plerumque tamen linum tantum in cura mortuorum adhibitum esse constat.

Contra oppositam opinionem, quam tuebatur v. gr. Rosellini op. c. 346-61, cf. J. Thomson, Memoir on the Mummy Cloth of Egypt, in Annals of Philosophy, London

1834 (June) et in Philosoph. Magazine, ib. 1834, ser. III., vol. V, p. 29 (Novembre) et saepius; *Yates*, Textrinum antiquorum, London 1873, 254 ss.; *R. Hartmann* in Zeitschr. f. Ethnol. II. 1871, 107 s.; *P. Ascherson* in Verhandl. d. Ges. f. Anthropol. 1875, 58; *Withkinson-Birch* op. c. II. 158 etc.

Ex quo etiam confirmatur sententia eorum qui byssum antiquorum praesertim de lino exponunt (v. BYSSUS). In textu hebraico praeter קְשָׁתָה et קְשָׁתִים (Plur.) etiam בְּדַי pro lino saepe adhibetur; stupa vero, quae in operando lino a filamento bono separatur, hebraice בְּעֵנֶת audit (Jud. 16,9; Is. 1,31). Linum erodium, i. e. non tostum, graece ἀρέλαιον dicitur et tamquam vestis pauperum describitur Eccl. 40,4. Semel etiam γάμπτη in Vulgata (tunica) linea stricta redditur (Ex. 28,4), quam vocem (tunicam) tessellate textam explicant (*gewirktes Zeug*). Quandoque in Vulgata linea additur, ubi in hebreo non habetur, v. gr. Ex. 28,40; 29,5. 8; Lev. 8,7. 13; 10,3.

Cf. I. H. Ursinus, Arboreti bibl. Cont. 172; M. Hiller, Hierophyt. II. 130-41; O. Celsius, Hierobot. II. 283-312; E. F. K. Rosenmüller, Handb. d. bibl. Alterth. IV. 1, 172-4; J. H. Balfour, Plants of the Bible, ed. nova, 149-53; H. O. Lenz, Botanik d. alt. Griechen u. Römer 672-6; P. Cultrera, Flora bibl. 206-15; H. B. Tristram, Nat. Hist. ed. 8, 445-7; A. Kinzler, Bibl. Naturgesch. ed. 9, 183 s.; F. Hamilton, Botanique de la Bible 58-60; J. Smith, Bible Plants 211-5; I. Löw, Aram. Pflanzennamen n. 172 et p. 406 n. 44; P. Schegg, Bibl. Archaeol. 162-5; W. H. Groser, Trees and plants ment. in the Bible 176-9.

L. FONCK.

LINUS (Λίνος, al. Λίνος) 2 Tim. 4,21: salutant te Eubulus et Pudens et Linus et Claudia et fratres omnes. Ex traditione Linus postea erat primus post Petrum episcopus romanus cf. S. Iren. Adv. haer. IV. 3,3; Euseb. Hist. eccl. 3,4).

LITHOSTROTON vide s. v. GABATHIA.

LITTERATURA Ps. 70,15 hebr. סְבִרִיתָם: os meum annuntiabit iustitiam tuam, tota die salutare tum, quoniam

non novi litteraturam; explicant: quia non novi numeros i. e. modos quibus Deus iustitiam et salutare suum manifestet numerari non posse, excedere humana cognitionem. Quod LXX (γραμματεῖς, al. πραγματεῖς) et Vulgata praebeant, facile cernitur esse serviliter expressum ex heb.

LOBNA v. LEBNA.

LOBNI (לֹבְנִי, Λοβνί). 1. Idem ac Lebni (v. s. v.).

2. Filius Moholi filii Merari (1 Par. 6, 29[14]).

LOCULUS. Joseph mortuus depositus est in loculo ἡρόν in area (Gen. 50,23). Apud Aegyptios corpora mortuorum loculis, arcis, sarcophagis condisebant; Josephum more aegyptiaco aromatis conditum et in area clausa esse repositum satis constat Gen. 50,23. Sat multi sarcophagi Aegyptiorum publice iam in musaeis spectantur. Apud Hebreos vero corpora sepeliebantur in loculis minime inclusa. Efferebantur in feretro iacentia, uli 2 Reg. 3,31 fere-trum bene habetur in Vulgata (hebr. בְּטַה, κλιτη) et de eiusmodi feretro seu lectica, in qua mortuus iacebat linteo tectus, etiam intellege loculum Luc. 7,44; nam cum Iesus dixisset: adolescens, tibi dico, surge, resedit qui erat mortuus. Atque hodie quoque morem illis in regionibus obtinere dicunt, ut mortui effe-rantur feretro aperto, lorica ne delabantur circumdato. Cadavera olim non esse loculis inclusa eluet quoque ex 4 Reg. 13,21; nam cadaver in Elisei sepulcrum proiectum tetigit ossa prophetae.

Loculus Ioh. 12,6 et 13,29 ponitur idem quod γλωσσόνον i. e. marsupium, in quo pecunia reconditur.

LOCUSTA. 1. **Nomina.** Locustae in sacris libris sive secundum varias species, sive secundum varios modos nomen nominibus hebraicis designantur, quibus septem latina et sex graeca nomina respondent. In Vulgata sequentia invenimus, quibus hebraicam et graecam expressionem addimus:

1) *Aerugo*, proprie morbus frumenti (v. FRUMENTUM n. 6 supra, col. 317 s.).

in Ps. 77 (78), 46 pro חַסְיל; graece ἐρυσίλη. 2) *Attacus*, solummodo Lev. 11, 22 pro חַלְעָם, δέκτάκης. 3) *Bruchus* frequentius pro לִילָה, sed etiam pro אֲרֵבָה (Lev. 11,22) et חַסְיל (2 Par. 6,28; Is. 33,4); graece βροῦχος. 4) *Eruca*, proprius aliud animal (germ. *Raupe*, gall. *chenille*), sed Joel 1,4; 2,23; Am. 4,9 pro בְּנֵם, ἡ αὔρη. 5) *Locusta* frequentius pro אֲרֵבָה et gr. ἡ ἀκρίς; saepe etiam pro חַגְבָה, raro pro גַּזְבָה (solum Nah. 3,17) et גַּזְבָּי (ib. et Am. 7,1). 6) *Ophiomachus* in solo textu Lev. 11,25 pro לְרָאָה, δέξιομάχος. 7) *Rubigo*, proprius morbus frumenti (uredo segetum; v. FRUMENTUM supra, col. 317 s.), designat locustam Deut. 28,42 pro צְלָבָל et 3 Reg. 8,37; Joel 1,4 et 2,23 pro חַסְיל; gr. ἐρυσίλη. — Praeterea occurrit Is. 33,4 גַּבְיוֹן (a גַּבְיוֹן = גַּבְיוֹן), quod in Vulgata omittitur.

Quenam species locustarum singulis nominibus designentur, vix ac ne vix quidem potest determinari; immo aliqua, uti ea quae Joel 1,4 praeter generalem appellationem אֲרֵבָה adhibet, haud improbabiliter tamquam synonyma poetica pro illo nomine communi considerantur, quae ex vario modo nocendi desumpta sint; scil. בְּנֵם videtur designare locustam *abscindentem*, לִילָה *lignentem*, חַסְיל *consumentem* (cf. I. Knabenbauer in h. l.).

De nominibus locustarum et aliis eruditissime more suo agit Sam. Bochart, Hierozicon p. II, l. 4, c. 1-8 (ed. Rosenmüller III. 251-340). Cf. praeterea Sam. Oedmann, Vermischte Sammlungen II. 76-149; III. 84-90; VI. 74-78; E. F. K. Rosenmüller, Bibl. Alterth. IV. 2, 386-418.

2. Textus Scripturae. Tria potissimum de locustis in sacris libris commemorantur: 1) Devastant agros comedendo sementem et omnes herbas. Ita Deus propter contumaciam Pharaonis plagam locustarum in terram Aegyptiorum immisit (Ex. 10,4-13) similemque poenam transgressoribus legis minatur (Deut. 28,38; cf. 3 Reg. 8,37; 2 Par. 7,13; Am.

7,4). Eiusmodi plagam praesertim describit Joel 1,4-12. Quantam vastitatem locustae efficiunt, optima comparatione declaratur: « Quasi hortus voluptatis terra coram eo [antequam venerit] et post eum solitudo deserti » (Joel 2,3). Ideo etiam supplicia in apostatas singulari quodam locustarum symbolo proponuntur (Apoc. 9,3-11).

2) Ad descriptionem locustae pertinet, quod sunt animalcula parva et despacta, et ita ad rem parvam et contemptibilem declarandam comparatione inserviunt (Num. 13,34; Is. 40,22). Ingenti multitudine migrare solent, ita ut quasi nube quadam densa sol obscuratur; unde ad turbam magnam designandam comparatione adhibentur (Iud. 6, 3; 7,12; Judith 2,11; Ier. 46,23; Nah. 3,15). Ita vero migrat in turmis suis, ut in Proverbiis merito in exemplum sapientiae adducatur: « Quattuor sunt minima terrae et ipsa sunt sapientiora sapientibus Regem locusta non habet et egreditur universa per turmas suas » (Prov. 30,24. 27). Quod autem Eccl. 12,5 habetur in descriptione aetatis senilis « impinguabitur locusta », ex hebraico ita est intellegendum, ut similitudo in motu lardo et gravi inveniatur (locusta moleste se attollit vel ingravescit, scil. prorepens e terra et carens alis; cf. Gietmanu in h. l.).

3) Eliam in cibum variae locustarum species aptae sunt atque in lege moysaica inter ea genera animalium recententur, quibus Iudeis vesci licet (Lev. 11,21 s.). Atque S. Ioannes Baptista tali cibo pauperum usus est (Matth. 3,4; Marc. 1,6) qui etiam hodie penes quasdam tribus orientales adhibetur. Necantur scilicet locustae et saliuntur vel etiam siccatae et in fasciculos collectae servantur et igne leviter tostae vel butyro assalae comeduntur (cf. I. Knabenbauer in Matth. 3,4).

3. Variae species locustarum in Palaestina. Supra quadraginta species palaestinenses familiae Orthoptera, ad quam pertinent locustae notae sunt, ex quibus communiores et magis noxiae seminati et herbis sunt *Acriodium lineola*, *Acriodium peregrinum* et *Oedipoda migratoria* (Tristrani).

Cf. praeter antores citatos *H. O. Lenz*, Zoologie der alten Griechen und Römer p. 542-546; *L. Lewysohn*, Zoologie des Talmuds p. 285-297; *H. B. Tristram*, Nat. Hist. of the Bible ed. 9 p. 306-318; *H. J. van Lennep*, Bible Lands I. 313-319; *A. Künzler*, Bibl. Naturgesch. ed. 10 p. 159-165; *J. G. Wood*, Bible animals, new ed. p. 596-604; *P. Cultrera*, Fauna bibl. p. 422-429; *G. Loretu*, La zoologia nella Bibbia p. 79-81, 481-496. — De historia naturali locustarum cf. *A. E. Brehm*, Tierleben ed. 3 IX. 586-597. *Ph. L. Martin*, Naturgesch. der Thiere II. 2,228-230 e. a.

L. FONCK.

LOD (לֹד; ἡ Λόδη, per fusionem cum nomine sequenti Hadid Λοδαδή, Λοδδαδή, Neh. 11,34 Λοδδάς), urbs in Sephela superiore sita, a Samad de tribu Beniamin aedificata (1 Par. 8,12). Urbium Lod, Hadid, Ono viri 725(721) duce Zorobabel e captivitate redierunt (Esdr. 2,33; Neh. 7,37); post captivitatem Lod a Beniaminitis habitabatur (Neh. 11,34). Eadem 1 Mach. 11,34 vocatur Lyda (Λοδδάς); est una ex tribus toparchiis, quas reges Syriae Demetrius I. et Demetrius II. a Samaria sciunetas iudeae adiecerunt et Ionathae Machabaeo tradiderunt. Ex Act. 9,32-38 discimus Lyddae fuisse ecclesiam christianorum; ibi S. Petrus Aeneam paralyticum miraculo sanavit.

Reliqua urbis fata ex Flavio Iosepho breviter enarramus. A Cassio incolae Lyddae venundati sunt, cum tributa solvere non possent (Ant. XIV. 11,2; Bell. iud. I. 11,1-2), ab Antonio autem libertati redditi (Ant. XIV. 12,2 s.). A Cestio duce romano combusta (Bell. iud. II. 19,1), mox tamen restituta est et inter undecim toparchias iudeae recessetur (III. 3,5; IV. 8,1). Erat sedes praeccipua scholarum rabbinicarum (*Otho*, Lex. rabb. p. 400; *Lightfoot*, Centur. chorogr. *Malthaepo* præmissa c. 16). Aetate romana appellabatur Diospolis (urbs iovis) et hoc nouina frequenter commemoratur in *Onom.* *Eusebii* et *S. Hieronymi* ad situm altiarum urbium determinandum, etsi in ipso catalogo Onomastici locum non habeat. Erat sedes episcopalnis; in *Actis Conciliorum* aucto urbis nouina sine discriminé leguntur et nouinibus subscriptis modo

additur: Lyddensis episcopus, modo Diospolitamus. Praevaluit tamen antiquum nomen (sicut etiam Bethsan = Scythopolis = *Beisān* et Accho = Ptolemais = *Akkū*); hodie vocatur *el-Ludd*, vicus vel parva urbs 4000 incolarum, in via quaer a loppie Jerusalem versus dicit, de qua hodie quoque valet illud Flavii Iosephi: Lydda vicus civitatis magnitudine non cedens (Ant. XX. 6,2). Celebris est urbs propter ruinas basilicae S. Georgii, qui ibi natus ac sepultus esse traditur.

Cf. *Reland*, Palaestina p. 877 s.; *Robinson*, Palaestina III. 263 ss.; *id.* Neuere bibl. Forschungen 186; *Guérin*, Judée I. 322-334; *Neubauer*, Géogr. du Talmud p. 76 ss.; *Schürer*, Gesch. des jüd. Volkes ed. 3 II. p. 183, 366; *Survey of West. Pal.* Mem. II. 252, 267; *Buhl*, Alt. Pal. p. 197; *Zanecchia*, La Palestine d'aujourd'hui 1899 I. 94-7.

LODABAR (לְדוּבָר et דְּבוּר; Λοδαβάρ, Λωδαβάρ), patria Machir filii Ammiel, in cuius domo Miphiboseth filius Ionathae filii Saul morabatur, cum David rex cum ad se vocaret eique agros Saul redderet (2 Reg. 9,4-5; 17,27). Fortasse Lodabar est ille terminus Dabir in confinibus Gad et Manasse orientem versus a Mahanaim, de quo s. v. **DABIR** 3.

LOGOS, Λόγος. Ea voce utitur S. Ioannes ad designandum Filium Dei; ita *Ioan.* 1,1 ss., pariter in prima epistula: Verbum vitae (1,1) et *Apoc.* 19,13 vocatur nomen eius: Verbum Dei. Cum S. Ioannes sine ulla explicazione scribat initio libri: in principio erat Verbum ἡ Λόγος, vocem eiusque notionem iis quibus scribit iam notam esse supponit. Quare dubium non est quin S. Ioannes in praedicatione sua solitus sit ea uti voce. Cum autem solus ipse, quantum ex libris Novi Testamenti colligi potest, eam vocem adhibuerit ad Filium Dei designandum, quaeri solet, unde et cur ad eam notionem devenerit. Notio Verbi iam aliquo modo in Veteri Testamento proponitur. Ita creatio rerum refertur ad locutionem Dei (Gen. 1), ita in psalmis quoque: verbo Domini caeli firmati sunt; misit verbum suum et sanavit eos, velociter currit sermo eius (Ps. 32,6; 106,20; 147,15); similiter Is.

53,41. Quibus in locis utique non de verbo Dei tamquam de altera persona divina sermo est neque ex eis haec potest doctrina colligi. Attamen ipso hoc loquendi modo per personificationis figuram ansa praebeti potuit, ut doctrina de Filio Dei per quem conditus sit mundus semel proposita ipse Filius Dei nomine Verbi Dei, Verbi, designaretur. Ad quam appellationem etiam eo facilius deveniri poterat, quia apud Iudeos iam in usu erat plurimae quae in sacris litteris Deus facere dicitur adscribere Verbo Domini (Memra, בְּיַדְךָ) et Verbum haud obscure ut personam designare. Ita persaepe in Targum ad Pentateuchum et ad prophetas. Etsi hac paraphrases chaldaicae, uti ad nos perlatae sunt, saeculo tandem tertio vel quarto p. Chr. absolutae sunt, tamen inter omnes constat eas referre antiquorum temporum sententias et opiniones atque in iis esse consignatae quae ex pluribus saeculis a rabbinis docebantur (cf. Schürer, I. c. I. p. 130 ss.). Iam in Targum ad Pentateuchum legitur v. g. ad Gen. 3,8. 9 : audierunt vocem Verbi Iahwe Dei et Gen. 9,12 Iahwe loquitur : pactum meum erit inter Verbum meum et vos et Gen. 22,16 Iahwe dicit : iuravi per Verbum meum etc. Qui loquendi modus de Verbo (Memra) eo magis attentione dignus est, quia in Targum alias locutio, mandatum Dei vel verbum quod mittit per prophetas exprimitur non Memra, sed alia voce נֶתֶרֶת, uti v. g. ad Deut. 18,19 : et erit, vir qui non accepert mandatum meum (verbum meum, "Ε") quod loquetur (propheta) in nomine meo, Verbum meum exquireret ab eo. Quare in aperto est initia quaestio et quasi vestigia eius appellationis iam apud Iudeos reperiri. Alia est quaestio, sintne haec explicanda tamquam orta ex solo loquendi modo sacrarum litterarum an tamquam ex parte saltem efformata etiam ex iis quae in philosophia alexandrina et prae- certim a Philone de Αὐτῷ disputabantur. De qua quaestione in utramque partem disceptatur. Id unum hoc loco adnotare sufficiat λόγον de quo Philo agit multis nominibus plane diversum

esse a Memra. Nam Philo λόγον explicat virtutem Dei vel rationem divinam operatricem, notionem eam quae omnes notiones in se continet, vim in qua vires omnes sint conclusae, summam totius mundi spiritualis; cum esse neque ingenitum ut Deum neque genitum ut nos; esse umbram Dei quo quasi instrumento usus Deus mundum efficerit; λόγον porro appellat ipsam notionem spiritus, conscientiam, hominem ad Dei imaginem factum, gratiam caelitus animo infusam, rationem qua bonum ac verum cognoscatur etc. (cf. Gfrörer, Philo und die alexandr. Theosophie I. p. 298 ss.; Zeller, Philosophie der Griechen III. 2 p. 371; Schürer I. c. III. p. 335 ss.). Unde simul etiam magis patet Λόγον quem S. Ioannes nobis describit nihil haberé commune cum illo Philonis nisi nomen.

Si autem quaeritur, cur eo nomine usus sit S. Ioannes, posset responderi eam appellationem deberi revelationi quae ei facta sit Apoc. 49,13; est enim Apocalypsis conscripta ante evangelium. Sed potest dubitari num eo loco revera revelatio continetur. Unde dicendum erit eum usum esse eo nomine ut doceret quis tandem esset vere Memra, per quem Deus se manifestaret nobis et ut falsis haereticorum de Λόγῳ opinionibus obviam iret. Nam, ut iam Irenaeus diserte tradit, Ioannes voluit evangelio suo auferre errorem Cerinthi et Nicolaitarum, qui dicant alterum quidem fabricatorem, alterum autem Patrem Domini, et alterum quidem fabricatoris filium, alterum vero de superioribus Christum; et initium quidem esse Monogenem, Logon autem verum filium Unigeniti et creaturam non a Deo factam, sed a virtute quadam valde deorsum subiecta; « omnia igitur talia et medio tollere volens discipulus Domini et regulam veritatis constituere in Ecclesia, quia est unus Deus omnipotens qui per Verbum suum fecit omnia... inchoavit: in principio erat Verbum » (adv. haer. 3,11; M. 7,879 ss.).

Veteres λόγον etiam sermonem, rationem transtulerunt (cf. Tertull. Prax. 5). Aptissime vero dici Verbum, iam ipsa voce Memra suadetur. Intellegi verbum

mentis et oris Dei, ideoque et Sapien-
tiae notionem includi et designari, de
qua Prov. 8,22 ss.; Eccli. 1,4-10; 24,8;
Sap. 7,22-30 multa praedicantur, si-
mulque connotari notione Verbi mentis,
qua ratione generalio Filii sit conci-
pienda, haec aliaque apud theologos
explicantur.

I. KNABENBAUER.

LOIS (Λωΐς) laudatur 2 Tim. 1,5 de
fide non ficta, quae in ea constanter in-
fuerit. Erat malrona christiana et avia
(μάρτυρ) Timothei. Atque μάρτυρ I. e.
non adhiberi notione antiquiore matris,
sed iuniore aviae patet, quia eo loco
stalim mentio fit matris Timothei, cui
nomen erat Eunice.

LOOMIM, LAOMIM (לְאֹמִים, Λω-
μίμ), tribus arabica, quae ab Abraham
et Celura originem duxit per Ieschan
eiusque filium Dadan (Gen. 23,3 et in
Vulgata 1 Par. 1,32). Nominantur una
cum Assurim et Latusim (vide s. vv.).
Aliquam conjecturam vide in Zeitschr.
d. D. Morg. Ges. XX. 1866 p. 173; XXIII.
1869 p. 298.

LOT (לֹת, Λότ), filius Aran fratribus
Abram (Gen. 11,27. 31) et, uli ex 11,29
colligunt, frater Sarai. Cf. Gen. 12-19.
Simul cum Abram egressus est in Haran
primum, inde in Chanaanitiden. Cum
haberent utriusque plurimos greges es-
sentque frequentes pastorum rixae,
Abram Lot optionem concessit, in quam
regionis partem mallet ipse solus secede-
re. Lot, non fide actus sed amoenitate
captus arvorum, tractum sibi elegit
circa Iordanem moxque in finibus So-
domae sedem fixit. Quare Pentapolita-
num etiam cladi implicabatur, abductus
a Ghedorlathomor cum omni substantia.
Sed ab Abram est liberalius. Angelos
humana forma adventantes excipiens
animum pandit hospitali. Exiguam
vero fidem prodit tardo pede angelos
secutus et civitalis *parva* lanuummodo
pro favore a Deo sibi salutem postulans.
Eripitur igitur angelis ducibus de incen-
dio Sodomae. Uxor oculum reflectens
iusto portento e vivis tollitur. Filiae
vero, quod ab omnibus circum homini-
bus habendae essent Deo exosae

tamquam Sodomae reliquiae, posteri-
tatis tamen nanciscendae percupidiae,
patrem inebriant primum ac dein cum
ipso coennt. E quo incestu ortum duxer-
unt Ammonitae et Moabitae, qui filii Lot
dicuntur Deut. 2,9. 19; Ps. 82[83],9. —
Cf. etiam Eccli. 16,9; Lue. 17,28 s.; 2
Petr. 2,7.

LOTAN (לוֹטָן, Λοτάν) recensetur pri-
mus inter filios Seir Horraei et inter
duces seu tribus Horraeorum (Gen. 36,
20. 22. 29; 1 Par. 4,38. 39).

LORICA. Lorica qua usus est Go-
liath dicitur lorica squamata (lorica
קַרְנָשִׁים squamarum, LXX ἀλυσιδωτὸς
θύραξ lorica sarta, conserta hāmīs) i. e.
lorica cataphractes, squamis aereis vel
ferreis conserta, quibus squamis loricae
quoque et corio factae muniebantur.
Quia lorica Goliath pondus habebat
quinque millium siclorum aeris, tota
ex aere confecta censerit debet (1 Reg.
17,5; de lorica Saul regis qua David uli
non poterat, nihil aliud commemoratur
v. 38). Achab rex sagitta percussus est
quae penetravit inter **הַדְקִים** et loricam
(hebr. 3 Reg. 22,34; 2 Par. 18,33; LXX
ἀνὰ μέσον τοῦ πυεύμονος; Vulgata : inter
pulmonem et stomachum, inter cervi-
cem et scapulas). Vocem hebr. recentiores
plerumque explicant de iunctura,
compactura, compagibus; legitur vox
etiam Is. 41,7, ubi explicant : dicens *de ferrumine* (vel *de ferruminalione*) :
bonum est. Ibi ergo sagitta percussit
regem Achab, ubi lorica vel partes
loricae non erant satis bene conferru-
minalia. De loricis Aegyptiorum men-
tio est Ier. 46,4 : induite vos loricis.
Loricæ Aegyptiorum confectæ erant ex
corio vel ita ut inter partes corii oblongas
insererentur ligamina aenea. Eius-
modi loris etiam supponere licet
2 Par. 26,14 et Neh. 4,16; Ez. 23,24;
38,4; 1 Mach. 3,3 etc.; de loricis ferreis
mentio fit Apoc. 9,9; de vario loricarum
colore Apoc. 9,17. Cum lorica praebat
munimentum et tutamen militemque ad
hostes vincendos reddat aptum, facile
declaratur usus vocis metaphoricus. Ita
sensu translati iubemur induere lorici-
am fidei (Eph. 6,14; 1 Thess. 5,8);

Deus quoque tamquam bellator indutus est iustitia ut lorica i. e. sanctitate quasi lorica indutus hostes suos debellabit (Is. 59,17). Glacies quoque qua propter frigus aquae constringuntur dicitur lorica aquarum (Ecli. 43,20 graece ὡς θύρας ἐνόστεται τὸ πῦρος).

LORUM. Ea voce 3 Reg. 7,29 redditum est in Vulgata hebr. לְוִיָּה; verbum hoc hebr. legitur quoque in v. 30. 36; verum ibi interpres Vulgatae aliter legit. Vocem hebr. explicant de coronis, de corollis pensibus.

LUCAS (Λουκᾶς, nomen contractum pro *Lucanus*) medieus, neque tamen genere Iudeus, quod utrumque ex Col. 4,11. 14 eluet. Erat Pauli comes, itinerum socius, adiutor. Prima mentio eius fit, cum Paulus in secundo itinere apostolico Troade versaretur; ibi enim, uti ex modo narrationis Act. 16,9 s. patet, Lucas se ei adiunxit et cum eo in Macedoniam proiectus est et Philippis cum eo commorabatur. Ibi a Paulo relictus est. Verum postea, in tertio itinere apostolico Pauli, cum is a Macedonia in Ierusalem proficeretur, Lucas a Philippis iterum eius erat socius itineris (Act. 20,6-21,18) et in urbe cum ipso erat. Caesareae quoque Paulo adstitit, uti ex Act. 24,23 et 27,2 consequitur et cum eo romanum illud iter instituit, quod adeo perspicue in Act. 27,2 s. describit; Romae quoque eum Paulo captivo non defuisse, patet ex epistulis quas apostolus in priore sua captivitate romana scripsit Col. 4,14 et Philem. v. 24 Lucas enumeratur inter adiutores apostoli. In altera quoque captivitate romana Paulum non reliquit: Lucas est mecum solus, scribit apostolus 2 Tim. 4,11. Hicse additae quae ipse de se dicit in prooemio evangelii 1,1-4. Haec sunt quae certo de eo innescunt. Reliqua incerta, quae vide apud *Cornely*, Introd. III. p. 120 s. et *Knabenbauer*, Comm. in Lucam p. 3 s.; ibi quoque probatur Lucam scripsisse evangelium; de Actibus v. *Cornely* l. c. p. 320 s. et *Knabenbauer*, Comm. in Act. p. 1 ss. Eum Pauli socium fuisse satis etiam proditur indole libri evangelici; magna enim intercedit similitudo generis di-

cendi et doctrinae inter eius librum et epistulas paulinas; unde veteres etiam ea consideratione adhibita merito dixisse censendi sunt Lucam seripsisse evangelium quod Paulus praedicasset, Paulum fuisse illuminatorem Lucae (cf. *Iren.* Adv. haer. 3, 1. 14; *Tertull.* c. Marc. 4,2. 5), et recentiores evangelium Lucae « paulinum » nominare solent. Lucam fuisse virum satis eruditum, pariter ex ratione scribendi pura et saepius eleganti conficitur. Si enim scriptorem epistulae ad Hebraeos exceperis, dicere debebis Lucam prae reliquis Novi Testamenti scriptoribus maxime accedere ad modum optimorum scriptorum profanorum et in usu verborum et in constructione sententiarum quae ad syntaxin pertinet (cf. *Noesgen* in Studien und Kritiken 1877 p. 477; *Keil*, Commentar p. 172).

LUCERNA. In candelabro aureo septem erant lucernae, i. e. vascula pro oleo et lino, quae vascula ponebantur in summa parte scapi et sex calamorum candelabri (cf. Ex. 25,31. 32. 37). Lucernae istae quovis mane debebant purgari (Ex. 30,7) et quovis vespero oleo de arboribus olivarum purissimo impleri, ut usque mane luceant coram Domino (Ex. 27,20. 21; 30,7; Lev. 24, 1-4) et 2 Par. 13,11 lucernas vespere accendi dicitur. Unde certum est lucernas fuisse accensas per noctem. Utrum per diem quoque neene, non clare dicitur. Potest fortasse inde concludi quod sacerdotes quovis mane debebant lucernas purgare (hebr. bonas facere); et cum sacerdotes etiam interdiu in aliquibus sacrificiis ingredi deberent sanctum ibique sanguinem aspergere contra velum sanctuarii et ponere de eo super cornua altaris thymiamatis (Lev. 4,6. 7. 17. 48), certe sanctum luce carere non potuit. Unde per diem quoque lucernas fuisse accensas probabile est. Atque Josephus quidem refert tres lucernas super sacrum candelabrum Deo lucere debuisse tota die, reliquas sub vesperam esse accensas (Ant. III. 8,3). Quomodo collocandae sint exponitur Num. 8,2; quomodo candelabrum eum lucernis debeat transpor-

tari, praecipitur Num. 4,9. Aureas lucernas pro candelabris decem Salomon quoque fecit (3 Reg. 7,49; 2 Par. 4,20) pro quibus David ianu aurum paraverat (1 Par. 28,15). Inter peccata maiorum etiam enumeratur quod extinxerunt lucernas (2 Par. 29,7). In honorem quoque idolorum multas accendi lucernas dicitur in epistula quam Ieremias ad captivos misit (Bar. 6,18). Cum tempore Machabaeorum cultus Dei iterum instauraretur, lucernas esse accusas inter alia commemoratur (1 Mach. 4,30; 2 Mach. 1,8; 10,3).

Ex luce lucernae facile sequitur usus vocis translatus; ita lex dei dicitur lucerna pedibus nostris (Ps. 118,103), cum lege Domini qua ratione vita sit instituenda doceatur i. e. ex modo loquendi S. Scripturae, qua ratione sit ambulandum coram Domino. Uti lux symbolum est felicitatis, ita lucerna quoque quatenus scilicet luce sua eam felicitatem effundere ac significare concipitur; ita Job 29,3 prosperitatem suam pristinam quam Deus largitus erat describit: splendebat lucerna eius (Dei) super caput meum et ad lumen eius ambulabam; et ad res adversas designandas: quoties lucerna impiorum exstingueretur (Job 21,17; cf. 18,6); quare Deus compellatur largitor bonorum: tu illuminas lucernam meam (Ps. 17,29) et: tu lucerna mea Domine (2 Reg. 22,29). Etiam hominis vita et intellectio dicitur lucerna Domini i. e. donum Dei et magnum pro homine beneficium (Prov. 20,27); cum impii felicitatem querant in peccatis, dicitur: lucerna impiorum peccatum (Prov. 21,4). Cum itaque lux et lucerna lucens prosperitatem significet et vitam felicem, eadem metaphora etiam vita felix ac perdurans aliquius stirpis vel familiae exprimitur. Ita saepius dicitur: ut remaneat lucerna David, dedit ei Dominus lucernam in Ierosalem, ut daret illi (Davidi) lucernam etc. i. e. Deus posteros David non regno privavit, sed dominum et familiam eius conservatam voluit; cf. 3 Reg. 11,36; 13,4; 4 Reg. 8,19 etc.; e contrario lucerna impiorum exstinguitur etiam ita, ut genus eorum et familia delectur; cf. Prov. 13,9; 20,20; 24,20.

Lucernae vel lampades usui domestico inservientes in S. Scriptura non describuntur. Herodotus lampades in Aegypto usitatas describit (Hist. 2,62): « Cum in Sain oppidum sollemnis sacrificii causa convenient, certa quadam nocte lucernas accendant omnes sub dio circum domos suas. Sunt autem haec lucernae vascula sale repleta et oleo; superne est ellychnium, quod per totam noctem ardet; appellantque festum illud Accensionem lucernarum. Alii autem Aegyptii, qui conventui non intersunt, observantes noctem sacrificii lucernas et ipsi accendant omnes; ita fit ut non solum in Sain oppido, sed per totam Aegyptum lucernae ardeant ». Ab ea autem forma, quam Herodotus his verbis describit, non multum differunt lampades antiquissimae Christianorum in Palaestina ac Syria repertae et ex terra colta confectae.

Cf. Pal. Expl. Fund. Quart. Stat. 1893 p. 14; Bliss, Mound of Many Cities p. 87; Clermont-Ganneau in Revue bibl. VII. 1898 p. 484-490; idem, Recueil d'Archéologie orientale I. p. 171; II. p. 89-91.

LUCIFER v. STELLAE.

LUCIUS. 1. Lucius consul Romanorum (*Λεύκιος Σπάτος Πρωταρχών*), qui epistolam ex senatusconsulto regibus et regionibus in favorem Iudeorum mittendam scripto exaravit illisque communicandam curavit (1 Mach. 15,16; cf. 14,24; 15,15-24). Circa tempus istius magni conventus sacerdotum populique iudaici, quo Simon declaratus est summus sacerdos, dux et princeps Iudeorum (v. SIMON 3), is legatos duce Numenio Romanum misit, qui foedus, quod iam Iudas Mach. cum Romanis pepigerat, renovarent. Senatus integratatem territorii iudaici a Romanis protectum iri promisit et epistolam in favorem Iudeorum transmisit Ptolemaeo VII. (Physcon) regi Aegypti, Demetrio II. regi Syrie, Attalo regi Pergami, Ariarathi regi Cappadociae, Arsaci regi Parthiae et praeferea multis minoribus civitatibus et insulis Graeciae et Asiae minoris. Quam accurate enumeratio harum civitatum cum historia istius temporis concordet, ex eo elucet quod historio-

graphi aliunde confirmant singulas illas civitates minores illo tempore neque Romanis neque regibus Aegypti, Syriae, Pergami, Cappadociae, Parthiac subiectas fuisse; cf. *Marquardt*, Römische Staatsverwaltung I. ed. 2, 1881, p. 333 ss. et alibi; *Brandis* apud *Pauly-Wissowa*, Real-Encycl. d. klass. Altert. II. 1540 s. (s. v. Asia). Legati Iudeorum Roma redierunt anno 174 aer. Seleuc. seu 139/138 a. Chr. (1 Mach. 15,10. 15). Senatusconsultum igitur anno 139 a. Chr. adscribendum est. Iam vero illo anno alter consulum erat L. Calpurnius Piso, cui nomen praefixum erat *Lucius*, non vero *Cneius*, ut genuina lectio apud *Valerium Maximum* I. 3,2 evincit. Cf. *Schräer*, Gesch. des jüd. Volkes ed. 3, I. p. 230 ss., qui varia, quae a recentioribus de Lucio consule scripta sunt, recenset.

Praeter hanc explicationem *Schräer* l. c. aliam opinionem exponit idem esse senatusconsultum, quod Flavius Iosephus (Ant. XIV. 8,5) refert, sed tempori Hyrcani II. (63-40 a. Chr.) adscribit: «Lucius Valerius Lucii filius Praetor retulit ad senatum idibus Decembribus etc.»; multi recentiores putant, quae Iosephus narrat de tempore Hyrcani, referenda esse ad tempus Simonis Machabaei et Lucium consulem in textum irrepsisse pro Lucio Valerio prætorc; quae corruptio tituli facile fieri poterat, quoniam epistula Lucii primum in textum hebraicum 1 Mach. ac deinde ex hebraico in nostrum textum graecum vertenda erat. Fundamentum autem huius opinionis in eo cernitur, quod eadem fere narrantur apud Iosephum l. c. quae 1 Mach. 14,24 et 13,15-24: legati Iudeorum, quorum unus erat Numenius, Romam venient, clypeum aureum dono offerunt, foedus renovari petunt, litteras a senatu accipiunt ad reges et liberas civitates, ut Iudeorum securitati provideatur.

Quidquid est de hac altera opinione, in utraque nomen Lucii (consulis vel prætoris) ex documentis historicis eruitur et ad interpretationem 1 Mach. 15,16 inservit. Facilior tamen et probabilior nobis videtur prior explicatio in textu nostro designari Lucium Cal-

purnium Pisonem consulem anni 139.

2. Lucius (Λουκίος) Cyrenensis recentetur inter prophetas et doctores ecclesiæ antiochenæ Act. 13,4. Idem fortasse est ac Lucius cognatus et socius S. Pauli (Rom. 16,21), sed hoc certo affirmari nequit. Fuerunt qui Lucium et S. Lucam eundem esse putarent (*Origenes*, *Wetzstein* et alii), sed perperam; etenim neque S. Lucas Act. 13,4 semetipsum inter prophetas et doctores nominasse censendus est neque S. Paulus eundem modo Lucium modo Lucam appellasset. In Constit. Apost. VII. 46,2 legimus Lucium a S. Paulo institutum esse episcopum Cenchrearum.

LUCTUS. Ut natura comparatum, ut gaudium signis externis, in facie, in habitu totius corporis, in tripudio, in vocibus exultationis, in ornatu, in convivis etc. prodatur et manifestetur, ita plurima quoque documenta luctus et dolor habet eaque præprimis apud orientales. Quemadmodum ζόπτεοθαι, plangere apud Graecos et Latinos ipsa notione vocis luctum tunsione quadam exprimi et declarari ostendit, ita apud Hebreos quoque ΖΕΩ candem præ se ferre notionem tunsionis videtur, uti colligi potest Is. 32,12: super ubera planigte. Maxima luctus signa edebantur, cum quis ex familia mortuus esset. Voces lamentationis et ieiulationes audiebantur, lamentatrices advocabantur, naeniae caneabantur (cf. 3 Reg. 13,30: heu, heu, mi frater; Ier. 22,18 vae domine, vae inclyte; 34,5), ad quas libicines accercebantur (Matth. 9,23); vestes scindebantur i. e. in superiori parte vestimenti scissura siebat; ieiunia quoque ad luctum demonstrandum inserviebant (cf. 2 Reg. 1,11; 13,31; 12,16), quare dicitur lugent panem esse frangendum ad consolationem (Ier. 16,7) et : date siceram moerentibus et vinum his qui amaro sunt animo (Prov. 31,6) et propheta monet: decalvare et tondere super filios deliciarum tuarum, dilata calvitium tuum (Mich. 1,16); pectus tundebatur, femora percutiebantur, manus super caput ponebantur, vultus obvelabatur; humi sedebant, cinere, pulvere capita spargebant, sacco, ciliciis se indeuebant

(cf. 2 Reg. 3,31; 13,19; 15,30; Is. 20,2; 61,3; Ier. 30,6; 31,49; Lam. 1,17; 2,10; Ez. 24,17; 22, 23; Am. 8,10; Ion. 3,7; 1 Mach. 2,15 etc.). Ita Thamar iniuriam passa quattuor signa luctus et doloris prodit, aspergens capiti suo cinerem, scissa talari tunica, impositisque manibus super caput suum ibat ingrediens et clamaens (2 Reg. 4,19 et vide Gen. 37,38; 44,13; Lev. 10,6; Num. 14,6; Iud. 11,35; Is. 47,4; Ier. 2,37 etc.). Quemadmodum fletibus, lamentationibus, ululatu (cf. Num. 14,1; Ps. 6,7; Os. 7,14) aliquod quasi levamen doloris et luctus simul cum eius manifestatione vehementi externa capi solet, ita cetera quoque signa et documenta apta sunt ad animi affectionem demonstrandam, et ipsa demonstratione sit, ut facilius luctus et dolor ferri possit; exhalatur enim quasi luctus et ex afflito pectori effunditur in illa exteriora. Et natura fere duce, qui se sentit tristem et deicetum, habitum quoque externum tristem et deicetum seligit. Unde explica: caput cinere conspergere, sordidis indui vestibus, humi sedere, in pulvere facere etc. (cf. Ios. 7,6; 1 Reg. 4,12; Iob 2,12; Ier. 6,26; Ez. 27,30 etc.). Modi aliqui apud gentiles usitati Iudeis interdicebant; ita Lev. 19,28 : et super mortuo non incidetis carnem vestram neque figuras alias aut stigmata facietis vobis (hebr. scripturam inustam, LXX γράμματα στυγία); quae tamen quandoque facta esse, indicari videtur Ier. 16,6 : et morientur grandes et parvi in terra ista; non sepelientur neque plangentur et non se incident neque calvitium fiet pro eis i. e. ad suminam miseriam declarandum dicitur mortuis ne consueta quidem luctus documenta praebeti posse (cf. Ez. 24,22-24). Sacerdotibus quoque interdicuntur: non radent caput nec barbam, neque in carnis suis faciant incisuras; et pontifici præterea præscribitur: caput suum non discooperiet, vestimenta non scindet (Lev. 21,5, 10; cf. 10,6; Ez. 14,20).

Tempus luctus pro mortuo erat diuinum septem (Gen. 30,10; Eccli. 22,13; Iudith 16,29); post mortem autem Aaronis et Moysis instituebatur per dies trigesima (Num. 20,30; Deut. 34,8). Dici-

tur quidem Eccli. 22,10 super mortuum plora (cf. 38,16), sed simul præcipitur, ne luctus fiat nimius: modicum plora supra mortuum (22,14), multos enim occidit tristitia et non est utilitas in illa (30,23; 38,21); saeculi quippe tristitia mortalem operatur (2 Cor. 7,10) et Thessalonicenses docet apostolus, « ut non contristemini (de mortuis) sicut et ceteri qui spem non habent » (1 Thess. 4,12).

Ceterum omnino commendatur ut vicem luctumque aliorum doleamus; ita tob se dicit moerentium consolatorem (29,23) et Eccli. 7,38 : non desis plorantibus in consolatione et cum lugentibus ambula et apostolus vult nos flere cum flentibus (Rom. 12,15). Christus immo lugentes et flentes dicit beatos, quia consolationem et gaudium obtinebunt (Matth. 3,5; Luc. 6,21); lugentes scil. eos dicit, de quibus Is. 61,2 et Soph. 3,18 (hebr.), lugentes propter aerumnas populo Dei illatas et gementes super cunctis abominationibus quae fiunt, uti Ez. 9,4 dicitur, lugentes propter huius vitae pericula, tentationes, lugentes amore et desiderio caelestium, a quibus cum absint tristitia quadam sancta afficiuntur; hic scil. est gemitus sanctorum: cupio dissolvi et esse cum Christo; præ quo desiderio illis terra evadit tristis et gravis.

LUCUS. Ut iam apud LXX ἡλση, ita S. Hieronymus quoque vocem expressit. Ashera explicatur felix, fortunam afferens, ergo dea Fortuna, si scil. vocem ex hebreo derivare et interpretari licet. Dubium non est quin Ashera in aliquibus locis tamquam dea et socia Baal designetur. Ita si sermo est de quadringentis prophetis eius (Iucorum, Vulg. 3 Reg. 48,19), de suppliciis sacra eius (vasa facta in Iuco, Vulg. 4 Reg. 23,4), si dicitur servire ei (servire lucis, 2 Par. 34,18). Item ubi sermo est de simulacro eius (idolum Iinci, 4 Reg. 21,3) et 3 Reg. 15,13 et 2 Par. 15,16, quibus locis Maacha fecisse dicitur in hebr. simulacrum abominabile pro Ashera (הָרְשָׁאָלָה). Si itaque iis in locis Ashera deam dicit, tamen in plerisque nomen addubetur pro eius symbolo. Quale id fuerit, colligi potest

ex eo quod dicitur plantare asheram (lucum, Vulg.) Deut. 16,21; statuere **הַעֲשֵׂר** 2 Par. 33,19; aedificare **בְּנָה** 3 Reg. 44,23; erigere vel ponere **נָצַב** 4 Reg. 17,10; facere **עֲשַׂת** 3 Reg. 14, 15; 16,33; 21,3; 4 Reg. 17,16; 2 Par. 33,3. Deinde destructio asherae exprimitur verbis : succidere **נִצְבַּא** Deut. 7,5; 2 Par. 31,1; excidere **רָדַת** Ex. 34,13; Iud. 6,28; 4 Reg. 18,4; 23,4; comburere **שָׁרֵר** Deut. 42,3; 4 Reg. 13,15; similiter **בָּעֵץ** 2 Par. 19,3; conterere et comminuere, confringere **בָּהָת** 2 Par. 34,7; **שָׁבֵר**, **שָׁבַר** 2 Par. 34,4; extirpare **שָׁחַת** Mich. 5,13. iam ex his ease facile colligitur veteres, cum **אֶלְעָגָן**, lucum, lucos interpretarentur, haud multum a vero recessisse. Utique non possumus ubique intellegere lucum, verum saepius solum arborem vel palum tamquam symbolum in eius honorem erectum. Atque ea notione quandoque videtur S. Hieronymus etiam *lucum* acceptisse; nam 4 Reg. 23,6 legimus : et efferi fecit lucum de domo Domini foras Ierusalem. Ashera, assyriace Asrat, quae vox signum divinitatis prae se fert, etiam legitur in inscriptione assyriaca ex saeculo 13 a. Chr.; quare quod multi negabant Asheram esse deae nomen, iam ex ipsis monumentis refutatur; neque opus est dubitare quin Ashera et Astarte unum idemque numen dicant; de qua re cf. Schrader in Zeitschrift für Assyriologie 1888 p. 362-364. Si nul cum Baal cultus Asherae exercebatur impudicitius satis refertus, id quod 3 Reg. 14,23; 13,12-14; 4 Reg. 23,7 (hebr.). indicatur; quare S. Hieronymus sensum rite reddit loquens de sacris Priapi et de simulacro turpissimo et de luco eius et de simulacro Priapi (3 Reg. 13,13; 2 Par. 13,16; vide Knabenbauer, Comm. in Proph. min. l. p. 431).

LUD (לוֹד, Λοδός), gens semitica Gen. 10,22; 1 Par. 1,17; plerique Lydos intellegunt. Secundum Herodotum Lydi gloriantur regibus ex Belo, deo Assyriorum, prognatis (1,7); Lydorum sacra semitica esse asserit Lenormant (Bérose, p. 146 ss.). Ceterum vide F. de Hummelauer, Comm. in Genesin p. 330.

LUDIM (מוֹלִיךְ, Λουδίστημ, 1 Par. 1,11 cod. A Λωδίστημ), gens chamitica a Mes-

rain descendens (Gen. 10,13; 1 Par. 1,11). Ludim esse eosdem atque in monumentis hieroglyphicis *Rutu* seu *Ludu* i. e. homines **奴** ἐξογήν, ipsos Aegyptios defendit G. Ebers, Aegypten u. d. Bücher Mose's 1868 p. 93. 94.

LUITH (לוֹעִיתָה, Λουεΐθ), ascensus quidam in Moab (Is. 15,5; Ier. 48,5). Secundum Onomasticon (ed. Lag. 276,43; 136,23) « est usque hodie vicus inter Areopolin et Zoaram » i. e. inter Ar Moab seu Rabbath Moab et Segor.

LUMBARE (לְוָנָה, περιζωμα) Ier. 13,1 ss.; iubetur vates per aliquod tempus lumbarum lineum portare; dein illud abscondere ad Euphraten in foramine petrae, ubi computrescit; sic quippe Deus putrescere faciet superbiam populi. Quid actione ea symbolica praefigetur, facile patet. In ipso lumbari exprimitur quam arte Deus populum sibi adiunxerit : sicut enim adhaeret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinavi mihi omnem dominum Israel et omnem dominum Iuda, ut essent mihi in populum et in nomen et in laudem et in gloriam (13,11). Verum populus iniquitate et defectione quasi computruit; quare in exsilium ad Euphraten i. e. in Babyloniam abducetur, ut Ieremias lumbare sordidum abscondere iubetur in foramine petrae ad Euphraten. Cum orientalibus cingulum sit inter praecipua ornamenta, symbolum hoc omnino aptum est, ut ostendatur quo loco Deus populum suum habere voluerit, dummodo dicto audiens fuisse.

LUMEN, LUX. Uti tenebrae notione translata dicuntur de rebus adversis, de ignorantia, de peccatis, ita lumen de felicitate, cognitione, sanctitate. Quare Deus qui summe est beatus, omniscius, sanctissimus, dicitur lucem inhabitare inaccessibilem (1 Tim. 6,16), et : Deus est lux et tenebrae in eo non sunt ulla (1 Ioan. 4,5); ita Iesus Christus, qui beatitudinem, cognitionem rerum divinarum, sanctitatem mundo affert, dicit : ego sum lux mundi (Ioan. 8,12) et haec lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehendenterunt (Ioan. 3,19). Vel lux proponitur ad maiestatem Dei decla-

randam veluti vestimentum eius : amictus lumine sicut vestimento (Ps. 103,2); et cum Deus sit lux et lumine quasi vestiarum, etiam sapientia ab eo procedens describitur tamquam emanatio claritatis eius et candor lucis aeternae (Sap. 7,23. 26), quare Deus quoque pater lumen vocatur (Iac. 1,17), et uti Ps. 33,10 : in lumine tuo videbinus lumen i. e. in benigno Dei favore quo mentes nostras illuminat nobisque prosperitatem concedit nos fruemur felicitate; quare beati dicuntur qui in lumine vultus Dei ambulant i. e. eius favore et illustratione potiuntur. Si angelus lucis opponitur satanae (2 Cor. 11,14), lucis nomine sanctitas intellegitur, qua angelus lucis salutaria homines docet. Ad illuminationem intellectus refertur, si verbum Domini vocatur lumen semitis meis (Ps. 118, 105); item si monemur : diligitе lumen sapientiae (Sap. 6,23); item si tides luci comparatur : Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiae claritatis Dei (2 Cor. 4,6); et fideles dicuntur illuminati (Hebr. 6,4), dicuntur lux in Domino, filii lucis (Eph. 5,8; 1 Thess. 5,5), quatenus quae fide didicerint etiam moribus exprimere debent, proinde ut filii lucis, in cognitione et sanctitate, ambulare debent et uti armis lucis (Rom. 13,12), fide scil. et sanctitate vitae obsistendum est hostibus salutis; unde fructus lucis (fidei scil.) est in omni bonitate et iustitia et veritate (Eph. 5,9). Iudaei cum habeant veram Dei cognitionem se iactant « lumen eorum qui in tenebris sunt » (Rom. 2,19) et apostolus suam ad gentes missionem ita describit, ut convertantur a tenebris ad lucem, et de potestate satanae ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum (Act. 26,18) et S. Petrus eodem modo dicit fideles vocatos esse de tenebris in admirabile lumen Dei, in lumen scil. quod Deus auctor misit, largitur, quo suos beat; quare esse in luce idem est atque constitutum esse in vera fide, in Dei gratia et favore (cf. 1 Ioan. 2,9). — Alias lux solum prosperitatem designat, uti Iob 18,5 nonne lux impii extinguetur; v. 18 expellit eum de luce in tenebras, 36,26 praestolabar

lucem et eruperunt tenebrae. Ceterum vide s. v. LUCERNA.

LUNA, luminare minus, quod praest nocti (Gen. 1,16); a luna signum diei festi (Eccli. 43,7), quia initium mensis determinatur novilunio, quare omnes dies festi paschatis, pentecostes, tabernaculorum ad lunam referri possunt; unde Ps. 103,19 : fecit lunam in tempora. Inter opera Dei quae hominis admirationem et laudem provocant luna quoque reputatur (Ps. 18,4; 135,9), a qua etiam comparatio pulchritudinis inferatur : pulchra ut luna (Cant. 6,9) est sponsa et Simon, sacerdos magnus, inter alia laudatur : quasi luna plena in diebus suis luceat (Eccli. 50,6). Quod dicitur Ps. 120,6 : per diem sol non urete neque luna per noctem, intellegi potest vel de frigore, quod noctu nubibus remotis acrius esse solet, vel ex opinione populari de noxio quodam lunae fulgentis in homines effectu. Ad prius vide Gen. 31,40 : diu noctuque aestu urebar et gelu. Simul cum sole et militia caeli luna quoque cultu idololatrico ne colatur praecepitur (cf. Deut. 4,19; 17,3), a quo cultu Iob profitetur sese servasse immunem 31,26; sed Iudei eum saepc exercebant (4 Reg. 23,5; Ier. 8,2) et probabiliter quoties de cultu reginae caeli sermo est, luna tamquam symbolum deae (Astarthes) intellegi potest. In annuntiatione iudieii Dei universalis signa in luna quoque fieri exhibetur Is. 13,10; 24,23; Ez. 32,7; Ioe. 2,10. 31; Matth. 24,29; Marc. 13,24; Act. 2,20, quibus luna obscurari, non dare lumen, erubescere, in sanguinem converti dicitur. Verum si creatura liberabitur a servitute corruptionis tempore gloriae filiorum Dei (Rom. 8,21), tum luna quoque splendidior evadet : erit lux lunae sicut lux solis (Is. 30,26); cum euā natura nobis insitum sit, ut gloriam Dei et beatorum immensa quadam lucis et splendoris claritate nobis mente effingamus, aptior modus quo creaturae glorificatio oculis subiiciatur excogitari nequit quam quem hoc loco adhiberi videmus, ut scil. lumine multoties aucto tota creatura cœlesti quodam splendore vestita ac sublimiore

gloria praedita repreäsentetur (*Knabenbauer* ad Is. 1. c.). Neque cum eo Isaiae loco pugnat (quod aliqui opinantur) 60, 19 : nec splendor lunae illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem; nam hic solum comparatione effertur, quanta luminis ac gloriae abundantia Dominus oritur sit super Ierusalem, tanta scil. ut sol et luna quasi evanescere neque iam splendere videantur, cum eorum splendor longissime supereretur atque adeo absorbeatur splendore Domini gloriae (cf. Apoc. 21,3).

Quia luna varias vicissitudines obire aspicientibus videatur, etiam inconstitiae quasi symbolum proponitur : homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus sicut luna mutatur Eccli. 27,12.

LUNATICUS (σεληνιαζόμενος Matth. 4,24; 17,14), is qui morbo comitiali, epilepsi, laborat, qui morbus luna crescente augeri putatur, ita ut quadam etiam mentis abalienatione vel furore homo agitetur. Puer ille (Matth. 17,14) non solum morbo illo erat affectus qui luna crescente maiore vi erumpere et ita quasi a luna regi videbatur, verum etiam a daemone muto erat possessus (cf. Marc. 9,16).

LUNULA. Inter ornamenta mulierum Is. 3,18 חֲנִינִים, μῆνισκοτ, lunulae recensentur. Erant genus ornamenti circa collum forma lunari, vel figura falcata ad formam lunae crescentis seu cornutae, ut aliqui volunt. Eadem vox hebr. etiam legitur Iud. 8,21 (*bullas* ibi vertit Vulgata, LXX autem μῆνισκον), ubi ornamentum collo camelorum appetsum nominatur.

LUPANAR; ita vertit S. Hieronymus Num. 25,8 הַבְקָר secundum sensum; eam vocem explicant de tabernaculo, cubili, vel quovis aedificio camerato, de fornice, tholo. Eodem modo vertit Ez. 16,24. 31. 39 בְּקָר, LXX pariter ὄλεημα πορνικόν, πορνεῖον; nolio catenus e re est quia idololatria tamquam fornicatio et adulterium consideratur. Ceterum significatio vocis alias est gibbus, dorsum, et in membro parallelo habetur רְבָה; quare proprie dici videtur excelsum, vel

altare erectum ad idololatriam. Quod in Vulgata legitur 2 Mach. 4,12 : ausus est (Iason) optimos quosque ephelorum in lupanaribus ponere, gracie habetur θυσάσσων ἥπο πέτασον ἤγειν; petasus pileus est latos habens margines, quo pileorum genere epheli uti solebant; unde explicant Iasonem invenes ex disciplina et moribus Graecorum educandos et instituendos curasse.

LUPUS hebraice dicitur לְבָבֶן et græce λύκος neque de significatione nominis semiticis linguis communis ullum dubium haberi potest. Nomine scientifico *Canis lupus* L. audit et in tota Palestina etiam hodie invenitur.

In sacris libris maxime in variis comparationibus memoratur, ex quibus eius indoles ad vivum depicta elucet. Ita imprimis ovibus præ ceteris inimicus exhibetur (Eccli. 13,21; Matth. 10,16; Luc. 10,3; Io. 10,12); quare in imaginem summae pacis dicitur habitare cum agno (Is. 11,6) et pasci simul cum agno (Is. 65,23). Cum natura sua sit rapax et violentus, viri audaces et turbulenti nomine lupi designantur (Gen. 49,27 Beniamin, *lupus rapax*). Interdu latens in fruteto vel inter saxa, vespere fame rabidus ad praedam capiendam egreditur; unde lupus ad vesperam, lupi vespertini dicuntur comparatione de magno hostium impetu (Ier. 5,6; Hab. 1,8; Soph. 3,3). Eliam iusidialores et persecutores (Matth. 10,16) ac falsi prophetæ (Matth. 7,15; Act. 20,29) lupis comparantur.

Cf. Sam. Bochart, *Hierozoicon* p. II. 1. 3, c. 10 (ed. Rosenmüller II. 150-163); Sam. Oedmann, *Vermischte Sammlungen* V. 11-20; H. O. Lenz, *Zoologie der alten Griechen und Römer* p. 109-116; L. Lewysohn, *Zoologie des Talmuds* p. 81 s.; H. B. Tristram, *Nat. Hist. of the Bible* ed. 9 p. 152-155; R. Hartmann in *Zeitschrift für Ethnol.* III. 1871, 231-235; W. Houghton in *Transact. Soc. Bibl. Arch.* V. 1877, 328; Wilkinson-Birch, *Manners and customs* II. 96 s. III. 276-279; P. Cultrera, *Fauna bibl.* p. 203-7; J. G. Wood, *Bible animals*, new ed. p. 50-55.

L. FONCK.

LUSTRATIONIS AQUA vocatur in Vulgata aqua peccati Num. 8,7 i. e. aqua ad auferendum peccatum et Num.

19,20 aqua immunditiei i. e. ad tollendam immunditiam. Quomodo prior aqua sit ad usum illum sacra nescitur, quia eo solum loco reperitur nomen. Putant quandoque esse aquam ex labro aeneo (Ex. 30,18) haustam; alii esse aquam modo simili, ut Lev. 14,3, sacram. Altera aqua, quae in Vulgata etiam aqua aspersoris, expiationis dicitur (Num. 19,9. 13 **תְּמִימָה**) quomodo conficienda sit ad usum illum sacrum describitur Num. 19,1-9.

LUTER. Ea voce designatur in Vulgata 3 Reg. 7,26; 4 Reg. 16,17 mare aeneum (vide s. v.). Sed luteres 3 Reg. 7,38. 43 seu conchae 2 Par. 4,6. 16 erant lavaera aenca quina ad utrumque altaris latus posita, quorum quodvis 40 bath capiebat et quattuor cubita dimetiebatur; in iis lavabantur omnia quae in holocaustum oblaturi erant. Haec lavaera insidebant totidem basibus aeneis. Hac bases quadratae erant, longae lataeque quattuor cubita, tria altae, quarum latera figuris leonum, iumentorum, cherubim et seris dependentibus erant exornata. Basibus suppositae erant rotac quaternae altitudinis cubiti et semis, ut scil. lavaera moveri facile possent quo opus esset (3 Reg. 7,27 ss.).

LUZA. 1. Nomen primitivum urbis Bethel; v. BETHEL in vol. I. col. 638-641.

2. Luza (Λούζα), urbs in terra Hethithum, quam aedificavit ille vir, qui Israelitis introitum in Bethel (Luza) ostenderat ab iisque incolunis dimissus est (Jud. 4,26).

LYCAONIA (Λυκαιονία), regio Asiae minoris a TAURO monte septentrionem versus inter Ciliciam, Pisidiām, Phrygiām, Galatiām, Cappadociām sita (Act. 14,6 s.). Urbes praecipuae erant Lystra, Derbe, Iconium (vide s. vv.). De dialecto Iyaonica (Act. 14,10) nihil constat; Lassen (Zeitschr. d. D. Morg. Ges. X. 1856 p. 378 ss.) eam censet similem linguae Cappadociae, quam ad indogermanicam familiam, maxime ad partem iranicam pertinere opinatur.

Secundum Strabonem XII. 6,1 « Lycaonum planties montanae sunt frigidae et nudae et asini silvestribus com-

pasnae; aquarum ibi magna penuria atque ubi invenitur aqua, profundissimi omnium sunt putei..... et tamen ista regio, quantumvis aqua carens, mirum in modum oves nutrit lanas asperae, e quibus quidam amplissimas sunt consequenti opes; et Amyntas ultra trecentos greges iis in locis habuit »; et 6,2 « Lycaonia etiam est Isaurica regio ad ipsum Taurum ». Anno 36 a. Chr. Lycaonia a Marco Antonio data est Amyntae ultimo regi Galatiae (Dio Cass. 49,32; 51,3), quo mortuo provinciae romanae Galatiae attributa est (Dio Cass. 53,26) anno 25 a. Chr.

LYCIA (Λυκία), regio Asiae minoris, peninsula montana, quae inter Pamphyliam et Cariam in mare Mediterraneum procurrit. Recensetur inter regiones, quibus ex senatusconsulto missa est epistula Lucii consulis in favorem Iudeorum 1 Mach. 15,23; quo loco etiam Phaselis (v. s. v.) urbs Lyciae meminatur. S. Paulus ex tertio itinere apostolico rediens Pataram et fortasse etiam Myram, urbes Lyciae, altigit (cf. Act. 21, 1); in itinerario Romano Myrae ex navi adrumetina in navem alexandrinam condescendit (Act. 27,5; pro Lystra legi oportet Myra); v. MYRA et PATARA.

LYDA, LYDDA v. LOD.

LYDI, LYDII. 1. Lydii (Λυδοί, Λυδοί) recensentur Ier. 46,9 in exercitu aegyptiaco ut milites arripientes et iacentes sagittas (hebr. arripientes [et] calcantes arcum). Cum eo loco agatur de copiis auxiliaribus e variis regionibus accersitis, Lydii non erunt gens chamaistica Ludim (Gen. 10,13; 1 Par. 1,11) seu ipsi Aegyptii (v. LUDIM), sed Lydi asiatici; idque eo probabilius est, quia Nechao rex Aegypti multum adhibuit milites conducticos alienigenas (cf. A. Wiedemann, Aegypt. Gesch. p. 625). Idem dicendum erit de Lydiis Ez. 27,10, de Lydis Ez. 30,5, de Lydia Is. 66,19 (hebr. his locis Τύρος, LXX Λυδοί, Is. 66,19 Λυδοί). Lydi autem asiatici a plerisque censentur esse gens semitica Lud Gen. 10, 22; 1 Par. 1,17.

2. Lydi (Λυδοί) 1 Mach. 8,8. Designatur Lydia, provincia Asiae minoris ad

mare Aegaeum inter Cariam, Phrygiam et Mysiam sita.

3. In versione græca Iudith 2,23 nominatur Λεύδη inter regiones ab Holoferne devictas, quam regionem interpres censem esse Lydiam in Asia minore. Cf. *De Moor*, Le livre de Judith 1893 p. 40. 41; *Vigouroux*, La Bible et les déé. mod. ed. 6 IV. p. 114.

LYDIA in Vulgata Is. 66,19 v. LYDI I.

LYDIA (Λυδία), mulier Thyatiris orianda, πορφυρόπολις, quæ purpuram, textilem purpureo colore tincta vendidit (Act. 16,14. 40). Erat cultrix Dei, proinde proselyta; audivit Paulum Philippis concionantem, fidem et baptismum suscepit ipsa et domus eius, Paulum, Silam, Timotheum et Lucam hospitio accipere deprecata est « et coagit nos » blanda quadam vi.

LYRA vide s. v. MUSICA.

LYSANIAS (Λυσανίας) tetrarcha Abilinæ anno decimo quinto Tiberii Caesaris, quo tempore foannes Baptista in regionem Iordanis venit praedicans baptismum poenitentiae (Luc. 3,1). De Lysania I. rege Ituracæ, qui erat aqualis Antonii et Cleopatrae (40-36 a Chr.), diximus s. v. ITURÆA. Alter Lysanias usque ad nostrum saeculum ex fontibus profanis non innotescet. Unde quia Flavius Josephus saepius loquitur de Abilina tetrarchia Lysaniae, concludebant critici non pauci hanc tetrarchiam nomen traxisse ab isto Lysania I. et S. Lucam per errorem ex nomine *tetrarchia Lysaniae* aliquem Lysaniam tetrarcham effinxisse. Sed obstat quod iste Lysanias I. erat rex totius Ituracæ, quæ Abilinam includebat; ab eo igitur Abilinam certe non poterat nuncupari tetrarchia Lysaniae. Ex hac sola consideratione iam probabilissimum efficitur, post illud tempus quo Ituracæ regnum in varia territoria discissum est, Abilinam quoque ab aliis partibus separatam et a Lysania quodam iuniore administratam esse. Sed etiam directe comprobatur, iuniorem quendam Lysaniam tetrarcham Abilinæ fuisse, scil. ex inscriptione prope Abilam inventa (Corp. Inscript. Graec. n. 4521; cf. t. III. p. 1174 Addenda ad n. 4521), quæ saltem quinquaginta an-

nis post Lysaniam I. composita est et narrat Nymphaeum libertinum Lysaniae tetrarchæ viam ac templum condidisse. Haec autem vix de libertino Lysaniae I. vera esse probantur; unde merito in hac inscriptione communiter agnoscidetur iunior quidam Lysanias tetrarcha. Inania igitur sunt, quæ de errore Luc. 3,1 proferebantur. Cf. Schürer, Gesch. des jüd. Volkes ed. 3 I. p. 718-720.

His addamus reliqua, quæ de tetrarchia Lysaniae apud Flavium Iosephum traduntur. A Caligula imperatore (87 p. Chr.) Agrippa I. præter tetrarchiam Philippi etiam tetrarchiam Lysaniae accepit (Ant. XVIII. 6,10). Claudius imperator factus (41 p. Chr.) hanc donationem confirmavit et auxit (Ant. XIX. 5,1 : Ἀετλαν τὴν Λυσανίου et cf. Bell. ind. II. 11,5 : βασιλεῖαν τὴν Λυσανίου καλουμένην). Mortuo Agrippa I. (44 p. Chr.) romani procuratores eius regnum administrabant. Sed anno 33 p. Chr. seu anno decimo tertio Claudii imperatoris Agrippa II. tetrarchiam Philippi una cum Abila tetrarchia Lysaniae adeptus est (Ant. XX. 7,1; cf. Bell. ind. II. 12,8), quo mortuo (100 p. Chr.) eius regnum provinciae Syriea attributum esse censendum est. Nomen Lysaniae etiam diutius cum Abila coniunctum permansit; apud Ptolemaeum Abila vocatur Ἀετλαν ἐπικαλθεῖσα Λυσανίου (ed. Nobbe V. 15,22; ed. Müller-Fischer V. 14,18; Ἀετλαν ἐπικαλουμένη Λυσανίου).

LYSIAS (Λυσίας). **1.** Dux Syrorum tempore Antiochi IV. Epiphanis et Antiochi V. Eupatoris, homo nobilis de genere regali. Vide quæ de Antiocho IV., Antiocho V. et Iuda Machabæo diximus s. vv. **ANTIOCHUS** 3 et 4, **IUDAS** 4. Brevis conspectus gestorum Lysiæ hic sufficiet. Antiochus IV. dum ipse in Persiden proficiscitur a. 165 a. Chr., Lysiam Intorem filii et procuratorem regni constituit eique mandavit, ut Iudeos debellaret (1 Mach. 3,27-37). Duces a Lysia missi (Ptolemaeus, Nicanor, Gorgias, Bacchides, Thimoteus) a Iudeis devicti sunt (1 Mach. 3,38-4,27; 2 Mach. 8,8-36). Autumno anni 165 a. Chr. Lysias ipse prope Bethsuram (Vulgata: Bethoron) a Iuda Machabæo fugatus est (1 Mach. 4,28-35). Non multo post Ly-

sias novo exercitu in Iudeam irruens prope Bethsuram iterum devictus est; sed conserua morte Antiochi IV. Epiphanius, qui moribundus Philippum totius regni procuratorem et Antiochi V. futorem declaraverat, Lysias cum Iuda Machabaeo de pace componenda convenit, Antiochiam redit, nomine Antiochi V. Eupatoris regnum administrandum in se suscepit et pacem, de qua convenerat, cum Iuda Mach. composuit (2 Mach. 11,1-38; 4 Mach. 6,14-17; cf. 2 Mach. 10,11). Nova belli occasione exorta (4 Mach. 6,18-27) Eupator et Lysias magno cum exercitu profecti Hierosolyma obsederunt, sed quia Philippus thronum occupare conabatur, Iudeis pacem concedere coacti sunt (1 Mach. 6,28-63; 2 Mach. 13). Philippus, qui Antiochiam occupaverat, a Lysia devictus in Aegyptum aufigit (1 Mach. 6,63; 2 Mach. 9,29). Verum brevi post Lysias et Eupator a Demetrio I. Sotere superati et interfici sunt (1 Mach. 7,1-4; 2 Mach. 14,1, 2).

2. Clandins Lysias, tribunus cohortis romanae, qui Hierosolymis S. Paulum e manibus Iudeorum eripuit et Caesaram ad Felicem praesidem provinciae misit (Act. 21,30-23,35; 24,7, 22).

LYSIMACHUS (Λυσίμαχος). **1.** Filius Ptolemaei, qui (Lysimachus) in Ierusalem epistulam plurim graece interpretationem dedit, quam interpretationem Dositheus eiusque filius Ptolemaeus in Aegyptum attulerunt (Esth. 11,1 Vulgata, LXX in fine cap. 10).

2. Frater Menelai pontificis. Secundum textum graecum 2 Mach. 4,29

Menelaus, cum ad regem Antiochum Epiphanem evocaretur ob pecuniam quam Iason promiserat non solutam (cf. 2 Mach. 4,8), reliquit fratrem suum Lysimachum, qui vices pontificis interea ageret (*ἀπέλιπε τῆς ἀρχιερωσύνης διάδοχον Αντιοχὸν*); secundum Vulgalam Menelau amolus est a sacerdotio succedente Lysimacho. Suadente Menelao Lysimachus res sacras aurumque de templo surripuit multum; quo facinore indignatio populi est excitata et Lysimachus illa seditione est interfactus; cf. 2 Mach. 4,39-42.

LYSTRA (Λύστρα), urbs Lycaoniae, fere in continentibus Lycaoniae et Isauriae, ab Iconio meridiem versus sita. Eam in urbem Paulus apostolus primo suo itineri apostolico ab Iconio venit et ea in regione praedicavit. Cum ea in urbe virum a nativitate clandum sanasset, ipse et Barnabas ab imperita turba dii sunt habiti et vix prohibere poterant ne sibi fierent sacrificia. Verum mox plebs mobilis alios in Paulum animos induit. Supervenerunt enim Iudei ab Antiochia et Iconio et adeo turbis imposuerunt, ut Paulus lapidaretur et veluti iam mortuus ex urbe traheretur (Act. 14,6-20). In altero itineri apostolico Lystris Paulus sibi adiunxit Timotheum (Acl. 16,1). Quae autem Lystris passus est, apostolus etiam ultimo vitae suo tempore adhuc recordatur et Timotheo ad consolationem, qui similia sit expertus, in memoriam revocat 2 Tim. 3,11.

Pro Lystra, quae est Lyciae, Act. 27,5 legendum est : Myram, quae est Lyciae (v. MYRA).

CORRIGENDA ET ADDENDA

Col. 326 ad GABAA 1. Non solum Gabaa 4 Par. 2,49 sed etiam Gabaa Ios. 13,57 videtur componi posse cum Djebā'a haud procul a Bethlehem inter austrum et occidentem. Cf. quae de tertia provincia montis Iuda dicit F. de Hummelauer (*Comm. in Ios.* p. 361) : « Situs et ambitus huius provinciae obscurior. Habebat ea loca quaedam ad austrum Hebronis... alia loca habebat eadem provincia ad aquilonem... crediderim provinciam ab au-

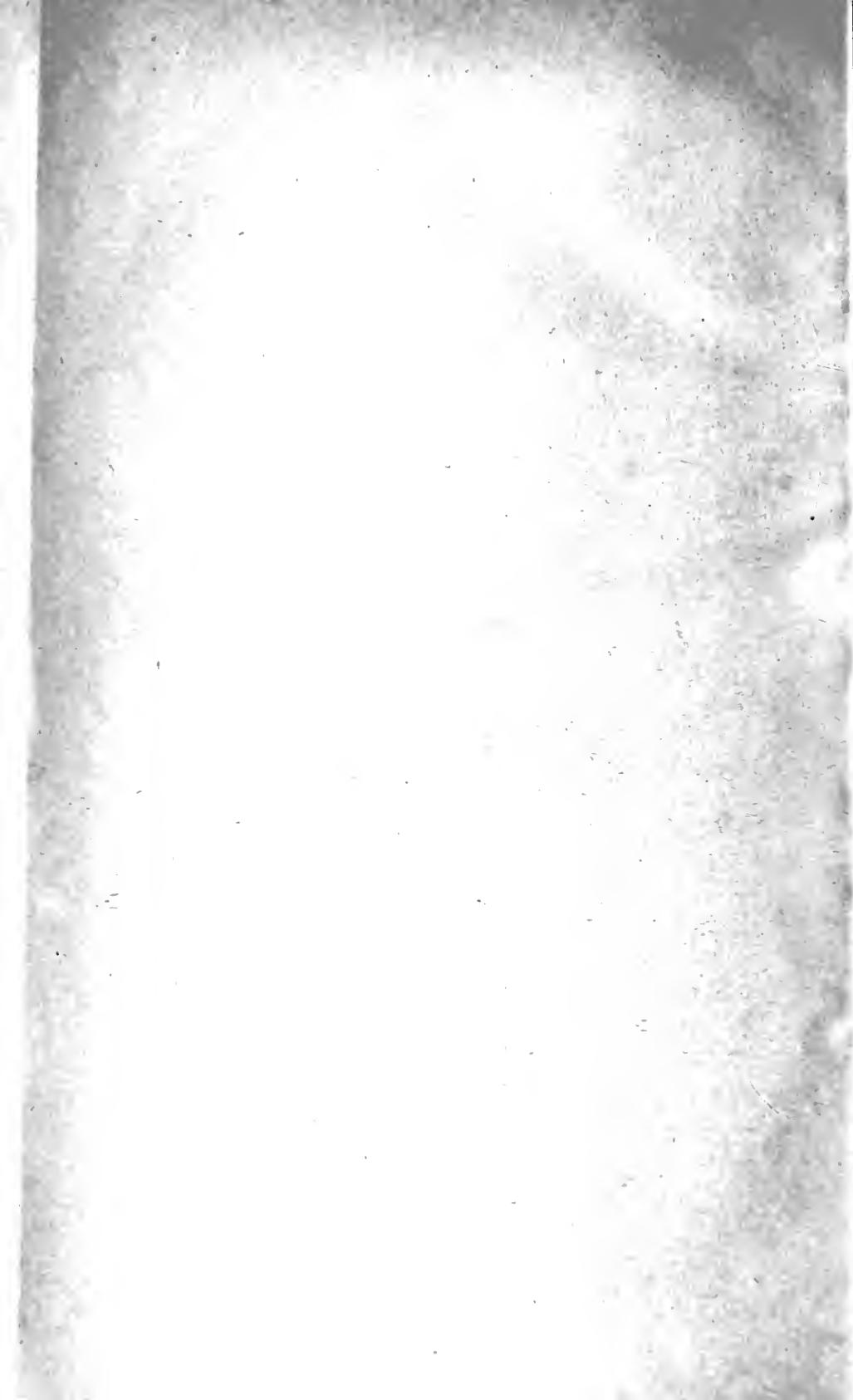
stro Hebronis transiisse per urbis orientem ad eiusdem aquilonem. Ceterum necque illud mordicus defendendum esse censeo, singularum provinciarum omnium fines fuisse continuos ».

Col. 329 lin. 10 ab infra lege : Geba de qua diximus num. 2 (non num. 1).

Col. 332 lin. 7 lege : ut diximus sub GABAA 1 (non 2).

Col. 494 lin. 11 lege : **HERES** as-
census v. HARES.

PARIS (VIe)
P. LETHIELLEUX, Libraire-Éditeur
10, RUE CASSETTE, 10

SCRIPTURÆ SACRAE CURSUS

Auctoribus R. CORNELY, I. KNABENBAUER, FR. DE HUMMELAUER, aliisque e Soc. Iesu presbyteris

S. S. PIUS X, ut Sanctitati Suae opus hoc dedicaretur benigne concessit

Volumes grand in-8 raisin, imprimés avec le plus grand soin

TOTIUS OPERIS ADUMBRA TIO

I. — TEXTUS SACRI (CIRCA 10 vol.)

II. — LIBRI INTRODUCTORII (CIRCA 9 vol.)

III. — COMMENTARI

a) — VETUS TESTAMENTUM

- 1° LIBRI HISTORICI (8 vol.)
2° LIBRI DIDACTICI (CIRCA 8 vol.)
3° LIBRI PROPHETICI (5 vol.)

b) — NOVUM TESTAMENTUM

- 1° LIBRI HISTORICI (4 vol.)
2° LIBRI DIDACTICI (CIRCA 6 vol.)
3° LIBER PROPHETICUS (1 vol.)

EX " CURSU SCRIPTURÆ SACRAE " EXCERPTA

Auctore R. CORNELY, S. I.

Synopses omnium librorum sacrorum Utriusque Testamenti ex "Introductione speciali in Vetus et Novum Testamentum" excerptae, retractatae, completae. In-8 carré. 6 .

Synopses Psalmorum separatim edit. In-18. 0.80

Commentariolus de inspiratione (Ex Compendio Introductionis). In 8 . 0.30

Historicae et criticae introductionis in Utriusque Testimenti libros sacros Compendium Sacrae theologiae auditoribus accommodatum. In-8 carré. Edit 5a. 8 "

Analyses librorum sacrorum Novi Testamenti quas ex sua "Introductione speciali in Novum Testamentum" excerptis et complevit auctor. In-8 écu 2 "

Envoi d'un Prospectus spécial donnant l'état exact de la Publication

PARIS (VIe)
P. LETHIEU, Libraire-Éditeur
10, rue CASSETTE, 10

BIBLIA SACRA

VULGATAE EDITIONIS SIXTI V ET CLEMENTIS VIII, PONTT. MAXX. JUSSU
RECOGNITA ATQUE EDITA ET AB AUCTORITATE ORDINARIJ CANONICE PERMISSA
EDITIO CURA ET STUDIO **Caroli VERCELLONE**
AN. 1861 DATA, SCRUPULOSIUS INTENTA

2 vol. in-8 raisin 8.00

PRIX DES RELIURES EN PLUS :

1er L'ouvrage relié en deux volumes :

N° 1. — Toile, biseaux, tr. rouges, par vol. net	1.60
N° 2. — Demi-chagrins, plats toile, tr. jaspées, par vol. net . . .	2.50
N° 3. — Demi-chagrins, plats toile, tr. rouges, par vol. net . . .	3.25

2e L'ouvrage relié en un volume :

N° 4. — Demi-chagrin, plats toile, tr. jaspées, net.	3.75
N° 5. — Demi-chagrin, plats toile, tr. rouges, net.	4.50

NOVUM JESU CHRISTI TESTAMENTUM

VULGATAE EDITIONIS SIXTI V ET CLEMENTIS VIII, PONT. MAXX.

(EXTRACTUM E BIBLIA SACRA)

CONCORDANTIARUM

UNIVERSAE SCRIPTURÆ SACRAE

THE SAURUS

EA METHODO QUA P. DE RAZE DISPOSITUS SUUM CONCORDANTIARUM
SACRE SCRIPTURE MANUALE ADORNATUS ET TABULIS SYNOPTICIS LOCUPLETATUS

AUCTORIBUS

PP. PEULTIER, ÉTIENNE ET GANTOIS

ALHSQUE

E SOCIETATE JESU PRESBYTERIS

BS
440.
.H26
v.2

HAGEN, MARTIN, ED.

BS.
440.
.H26
v.2

Lexicon Biblicum.

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA

